

ZA POKRETNOST I SLOBODU

**DRVARSKA
OPERACIJA**

Organizatori

KOMANDA SARAJEVSKE ARMIJSKE OBLASTI — SARAJEVO
VOJNOISTORIJSKI INSTITUT — BEOGRAD

Izdavač:

VOJNOIZDAVAČKI I NOVINSKI CENTAR

Za organizatore:

Anton LUKEŽIĆ, general-potpukovnik

Dr. *Uroš* KOSTIĆ, pukovnik

Za izdavača: *Ivo* MATOVIĆ, pukovnik

Recenzenti:

Doko JOVANIĆ, general-pukovnik recenzent knjige

Svetozar ORO, general-potpukovnik — recenzent edicije

Prof. *Drago* RAKOČEVIĆ, general-potpukovnik — recenzent edicije

Biblioteka

RATNA PROŠLOST NARODA I NARODNOSTI JUGOSLAVIJE

KNJIGA DVESTA OSAMDESETA

Posebna edicija

»ZA POBJEDU I SLOBODU*

KNJIGA PRVA

UREĐIVAČKI ODBOR

Rahmija KADENIĆ, general-pukovnik, predsjednik, članovi: *Ali* ŠUKRIJA, *Risto* DŽUNOV, *Milan* DALJEVIĆ, general-pukovnik, *Dako* PUAC, general-pukovnik, *Zika* STOJSIĆ, general-potpukovnik, *Fabijan* TRGO, general-potpukovnik, *Veljko* MILADINOVIĆ, general-potpukovnik, *Joca* TARABIĆ, general-potpukovnik, *Metodije* KOTEVSKI, general-potpukovnik, *Avgust* VRTAR, general-potpukovnik, *Svetozar* ORO, general-potpukovnik, *Miso* LEKOVIC, pukovnik, *Ahmet* ĐONLAGIĆ, pukovnik, *Viktor* KUCAN, pukovnik, *Radimir* PETKOVIC, pukovnik.

Glavni i odgovorni urednik

Ivo MATOVIĆ, pukovnik

Tekst odabrao, pripremio i stručno redigovao

Dragoljub TMUSIC, potpukovnik

Urednik

Rajko ŠARENAC, pukovnik

NAUČNI SKUP
23. i 24. maja 1984.

ZA POBJEDU I SLOBODU
DRVARSKA
OPERACIJA

Učesnici govore

Beograd 1986

»Narod, omladina, koji su znali gdje sam ja — evo tu gore — svi su radije ginuli nego što bi kazali gdje sam. Kada hi im njemački vojnici, ti razbojnici, pokazivali moju fotografiju, odgic-varali bi: ne znamo. Ubijali su ih, stotine ih je ubijeno tog dana. Kako je bio visok moral tih ljudi, kakvn je to herojstvo bilo i kakva svijest! Svako je radije ginuo, nego što bi bilo šta kazao, jer je bio uvjeren da bi bilo katastrofalno da smo mi bili svi pobijeni u Drvaru. To je zbilja grad heroj. Herojski narod Drvara i njegova herojska omladina zaslužuju divljenje, i ne samo divljenje, nego i zahvalnost svih naših naroda za ono što su ovdje dali...«

T i t o

Deset knjiga za budućnost

O ediciji »Za pobjedu i slobodu«

U okviru Orijentacionog -programa obeležavanja jubileja iz narodnooslobodilačkog rata i socijalističke revolucije, usvojenog u Saveznom sekretarijatu za narodnu odbranu, u SFRJ je, od 25. maja 1984. do Dana pobjede, 9. maja 1985, u organizaciji visokih komandi i naučnoistraživačkih institucija JNA, održano i devet »okruglih stolova«, odnosno naučnih rasprava koje su okupile na stotine najistaknutijih ratnih starešina i naučnih radnika. Tim stvaralačkim skupovima, u okviru brojnih drugih najširih i veoma sadržajnih aktivnosti vezanih za podsećanja na značajne događaje iz NOR-a na celom jugoslovenskom prostoru zapaženo su, pod zajedničkim geslom »Za pobjedu i slobodu« obeležene četrdesete godišnjice izrastanja i stasanja NOVJ u savremenu oružanu silu, kao i pobedonosne operacije koje je vodila, naročito u završnoj fazi rata, od maja 1944. do 15. maja 1945. godine. Kroz te operacije koje su dovele do konačne, istorijske pobjede, te formiranjem i dejstviima operativno-strategijskih sastava, izražen je proces narastanja Armije i njenog stasanja u revolucionarnu oružanu silu, koja je na pobedničkom postolju, po važnosti uloge i veličini pobjeda, bila ravnopravna, a po broju boraca treća sila u antifašističkoj koaliciji.

Cilj svih »okruglih stolova« i vođenih razgovora najpoznatijih ratnih aktera odgovarajućih događaja i istraživača s područja istorije i ratne veštine, bio je višestruk. Tako je on, pored odavanja dužnog pijeteta borcima NOR-a, imao i brojne — istorijske i savremene aspekte međunarodnog, svejugoslovenskog i unutararmijskog značaja, kroz koje se afirmišu oslobodilačke i revolucionarne vrednosti izvojevane pod vodstvom Komunističke partije Jugoslavije, s Josipom Brozom Titom na čelu. U pripremama ovih manifestacija posebno su isticali:

- na međunarodnom planu — da se, obeležavanjem najznačajnijih jubileja, podseti i upozna svetska i naša javnost sa istorijskim doprinosom pobjedi antifašističke koalicije, sa procesom izrastanja naših revolucionarnih oružanih snaga od partizanskih odreda do armija i vidova koji su činili pobedonosnu Narodnooslobodilačku vojsku, odnosno Jugoslovensku armiju, sa značajem jugoslovenskog ratišta tokom celog rata i uspešnim držanjem samostalnog fronta između savezničkih krila u Mađarskoj i Italiji, te sa organizovanjem, tokom i ishodom najznačajnijih operacija NOVJ;

- na svejugoslovenskom planu — da se, autentičnim svedočenjem o tim, istorijskim zbivanjima, još više afirmiše princip oslonca na sopstvene snage i značaj bratstva i jedinstva jugoslovenskih naroda i narodnosti, kao i drugih tekovina NOR-a i revolucije izvojenih zajedničkim naporima, krvlju i pobedama u surovim ratnim uslovima i pod rukovodstvom Partije, što će nadahnjivati i hrabriti, ali i opominjati sadašnje i buduće generacije da budu na nivou istorijskih zahteva u svakoj fazi revolucije;

- na unutararmijskom planu — da se, izvornim podsećanjem na prelomne događaje i njihove aktore, doprinese obogaćivanju naše historiografije i osobene ratne veštine, pre svega, bogatstvom primera i pouka, ali i analiza i zaključaka, posebno iz domena moralnih vrednosti i rukovođenja koje je obezbeđivalo razgaranje i narastanje borbenih dejstava uporedo sa drugim, vrlo složenim procesima na našem ratištu i šire, čime će ti sadržaji, kao rezultat sećanja i istraživanja, doslovno zabeleženi na magnetofonskoj i celuloidnoj traci, viđeni na ekranu ili pročitani u publikacijama, ostati trajan doprinos u baštini naše budućnosti, imati i aktuelan značaj i trajnu vrednost, nadahnjujući pripadnike oružanih snaga da svojim znanjem i radom budu na nivou vremena u kome žive i deluju, dostojni slav-
nih prethodnika i baštinici revolucionarnih tradicija.

Obeležavanjem, ovih jubileja, sem ostalog i razgovorima na »okruglim stolovima«, uz odavanje dužnog pijeteta borcima NOR-a i revolucije, ratnim i posleratnim pregaocima, izražava se i aktuelan pogled unapred, sagledavanje perspektive, svojevrsno podsećanje i trajnu poruku da se iz svake teške situacije može izaći — jedinstvenim snagama za interese celine domovine i svakog njenog dela posebno, podržavanjem najsmelijih, ohrabrivanjem posustalih.

Jednogodišnji Program održavanja »okruglih stolova« svi zaduženi armijski činici su — usmeravani i ispomagani od Političke uprave SSNO, kao nosioca svih pa i ovih aktivnosti u celini — potpuno izvršili. Svaki od devet održanih »okruglih stolova« — naučnih rasprava imao je radno-naučni i aktuelno-politički karakter, uklopljen u celini jubilarnih radnih manifestacija i aktivnosti Održani su sledeći »okrugli stolovi«.

1. DRVARSKA OPERACIJA, u Drvaru, 23. i 24. maja 1984, u organizaciji Vojnoistorijskog instituta, u okviru 40. godišnjice obeležavanja desanta na Drvar;

2. BEOGRADSKA OPERACIJA, u Beogradu, 18. oktobra 1984, u organizaciji Vojnoistorijskog instituta, u okviru 40. godišnjice obeležavanja oslobođenja Beograda;

3. KNINSKA OPERACIJA, u Kninu, 1. decembra 1984. u organizaciji Komande Vojnopomorske oblasti, u okviru 40. godišnjice oslobođenja Knina;

4. ARMIJE U STRATEGIJSKOJ KONCEPCIJI NOR I REVOLUCIJE, u Beogradu, 15. januara 1985, u organizaciji Centra OS za strategijska istraživanja i studije »Maršal Tito« (COSSIS), a povodom 40. godišnjice formiranja 1, 2. i 3. Armije (I. I 1945) i 4. armije (I. III 1945);

5. *MOSTARSKA OPERACIJA*, u Mostaru, 13. februara 1985. u organizaciji Komande Sarajevske armijske oblasti, u okviru 40. godišnjice oslobođenja Mostara;

6. *JUGOSLOVENSKA MORNARICA KAO VID JUGOSLOVENSKE ARMIJE PRED ZAVRŠNE OPERACIJE*, u Splitu, 1. marta 1985. u organizaciji Komande Vojnopomoćske oblasti;

7. *VAZDUHOPLOVSTVO U STRATEGIJI NOR-a*, u Zemunu, 21. marta 1985, u organizaciji Komande RV i PVO;

8. *SARAJEVSKA OPERACIJA*, u Sarajevu, 5. aprila 1985. u organizaciji Komande Sarajevske armijske oblasti, u okviru 40. godišnjice oslobođenja Sarajeva;

9. *ZAVRŠNA OFANZIVA ZA OSLOBOĐENJE JUGOSLAVIJE*, u Beogradu 23. i 24. aprila 1985, u organizaciji COSSIS-a, u okviru završnih svečanosti povodom Dana pobjede;

Prema opštem priznanju javnosti, svi postavljeni ciljevi su postignuti. »Okrugli stolovi« su, od blizu 1800 pozvanih, okupili oko 1400 učesnika, mahom najistaknutijih sudionika odgovarajućih događaja — savremenika koji imaju najveće moralno pravo da pred istorijom i budućnošću svedoče o ljudima i zbivanjima, te istraživača sa područja ratne veštine, istorije, sociologije, ekonomike i drugih društvenih nauka. Sa skupova je dobiveno blizu 500 radova (referata, koreferata, diskusija i pismenih priloga), što čini preko 4300 stranica kucanog teksta, a sve što je izgovoreno snimljeno je tonski i filmski, tako da ostaje kao trajno izvorno i snažno svedočenje o jednom vremenu i našem čoveku u njemu. Tako je, ceneći sadržaj rasprava i poruka sa ovih skupova, dobivena obimna, bogata, argumentovana, autentična i veoma dragocena građa od izuzetne naučne i društveno-političke vrednosti, svakako nezaobilazna ne samo za pisanje istinite i potpune istorije NOR-a već i za sva sadašnja i buduća istraživanja na ove teme, predstavljajući, u isto vreme, veoma vredan i prijemčiv materijal za objavljivanje, politički i vaspitni rad pripadnika generacija koje dolaze.

Visoko ceneći vrednost i značaj dobivenog materijala sa ovih skupova i interesovanje javnosti za njegovo pravovremeno i izvorno objedinjavanje, Uredivački odbor Biblioteke »Ratna prošlost naroda i narodnosti Jugoslavije« Vojnoizdavačkog zavoda, odgovoran za realizaciju celine ovog izdavačkog projekta, na sednici od 24. juna 1985, odlučio je, shodno odluci o svim skupovima, da se sređena građa sa svih 9 »okruglih stolova« objavi u jeainstvenoj ediciji od 10 knjiga, s tim što bi se svaki od 9 skupova predstavio u po jednoj, a zasebna, deseta, bila bi sinteza svih važnijih saznanja i poruka sa ovih rasprava. Ovaj izdavački poduhvat će se realizovati tokom ove, jubilarne, godine pobjede nad fašizmom, a u celini do kraja 1986. godine, i to tako što će se svaka od knjiga, objavljena pod naslovom odgovarajućeg »okruglog stola« i po redosledu njihovog održavanja, predstaviti javnosti na godišnjicu i u mestu održavanja skupa. Time će Armija ispuniti i ovu obavezu, preuzetu pred javnošću još prilikom usvajanja Orijentacionog programa, maja 1984, i pred učesnicima svakog od tih skupova, uključujući se u kontinuiranu i bogatu, redovnu društveno-političku aktivnost u gajenju revolucionarnih tradicija, stavljajući poruke »okruglih stolova« u služ-

bu budućnosti, obezbeđujući pretpostavke I uslove da pobedničke poruke ostvaruju svoju naučnu, istorijsku, odbrambenu i vaspitnu funkciju u našem društvu.

Redakcija Biblioteke »Ratna prošlost naroda i narodnosti Jugoslavije«, odgovorna za realizaciju celog izdavačkog projekta, materijal za svaku knjigu će, u saradnji sa organizatorom odgovarajućeg »okruglog stola«, srediti i prema ustaljenom, postupku verifikovati. Po potrebi će ga, radi dobijanja celine, dopuniti nužnim izborom ranije objavljenih tekstova, najvažnijih dokumenata, autentičnih fotografija itd., a zatim izdati prema redosledu održavanja skupova, odnosno godišnjica događaja o kojima je raspravljano, pod zajedničkim nadnaslovom »Jugoslavija za pobedu i slobodu« i u istoj tehničkoj opremi, tako da svaka od 10 knjiga te jedinstvene edicije o nama i za nas bude dvostruki dokument — o ratnom događaju i o »okruglom stolu«.

DRVARSKA OPERACIJA je prva publikacija desetotomne edicije »Za pobedu i slobodu«, s kojom izdavač izlazi pred čitalačku publiku. Obeležava jednu od najdramatičnijih epizoda oslobodilačkog rata i revolucije, kada je nemačka Vrhovna komanda — neposredno pred otvaranje drugog fronta u zapadnoj Evropi — pokušala da obezglavi rukovodstvo NOP-a Jugoslavije i time olakša svoj položaj u završnici drugog svetskog rata.

Ona pre svega sadrži autorizovane referate, saopštenja i sećanja učesnika drvarske operacije, koji su izloženi na dvodnevnom naučnom skupu »Desant na Drvar maja 1944«, održanom povodom 40-godišnjice drvarske operacije u Drvaru 23. i 24. maja 1984. godine. Organizatori naučnog skupa Vojnoistorijski institut i Komanda saraževske armijske oblasti okupili su tom prilikom 38 naučnih radnika i učesnika oslobodilačkog rata i revolucije.

Pored autorizovanih referata i saopštenja sa naučnog skupa, kao i 4 diskusije o događajima vezanim za dravrsku operaciju, uneti su i prilozi učesnika bitke, ondašnjih komandanata i političkih komesara, te tekstovi naučnih radnika koji obrađuju događaje iz okvira tematike naučnog skupa, o kojima inače nije bilo govora.

Pored Titovih, Kardeljevih i Čolakovićevih sećanja na dane drvarske operacije, posebno o neuspehu vazdušnom desantu na Drvar, knjiga sadrži rasprave o borbenim dejstvima jedinica 1. proleterskog, 5. i 8. korpusa NOVJ, u Drvaru i na pravcima koji koncentrično iz obližnjih nemačkih garnizona Jajce, Banja Luka, Bihać, Knin, Livno vode u Drvar, sedište rukovodećih organa NOVJ i nove Jugoslavije. U knjigu su uključeni tekstovi o sva tri korpusa NOVJ, o njihovim divizijama i brigadama koje su učestvovala u drvarskoj operaciji, što obezbeđuje potpuniju rekonstrukciju celokupnih zbivanja na prostoriji drvarske operacije, gde su u odgovarajućoj meri prezentirana i dejstva partizanskih odreda.

Posebnu grupu tekstova čine prilozi koji se tiču opštih pitanja ove jedinstvene operacije u NOR-u, kao što su iskustva o mogućnostima odbrane od vazdušnog napada, neka operativna i taktička iskustva, rad službe bezbednosti, problemi komandovanja, sanitetska služba i snabdevanje, štampa i propaganda, drvasko vojno područje

i dr. Zajedno sa poglavljima »Neprijatelj o drvarskoj operaciji«, i »Saveznici o drvarskoj operaciji« (5 priloga), to predstavlja kompleksnu i gotovo svestranu celinu, što omogućava objektivnije praćenje i vrednovanje jedinica, ličnosti, operacije u celini.

Sećanja učesnika daju specifičnu boju i kvalitet, odišu autentičnošću onog vremena kada su i goloruki građani Drvara, omladina, starci, žene prkosili nemačkim padobrancima i čuvali svog maršala Josipa Broza Tita.

Na osnovu svih priloga, oko 100, po prvi put se stekla mozaična slika svega što se odigravalo na prostoriji drvarske operacije, kako onoga u Drvaru, tako i na odsecima fronta na operacijskoj prostoriji. Publikacija je u celini posvećena svim palim pripadnicima jedinica NOVJ koje su bile angažovane u drvarskoj operaciji, kao i 365-orici Drvarčana, oko 160 drugarica i drugova koji su se nalazili na raznim dužnostima i kursevima, te preko 200 boraca koji su pali u okršajima protiv neprijatelja u Drvaru krajem maja 1944. godine.

Pozdravna riječ prilikom otvaranja naučnog skupa o drvarskoj operaciji

Pukovnik Uroš Kostić

Drugarice i drugovi,

Pre četiri decenije, ovde, u Titovom Drvaru, odigrala se jedna od najslavnijih epopeja NOR-a, DESANT NA DRVAR, koji su preduzeli nemački okupatori da bi uništili Vrhovni štab NOV i POJ sa maršalom Titom na čelu i time obezglavili NOVJ, i za izvesno vreme otklonili opasnost od dejstava NOVJ koja su predviđali.

Ti događaji i danas duboko žive u srcima naših ljudi širom Jugoslavije, a posebno u narodu ovoga grada i Bosanske krajine, koji su to neposredno doživeli. Ti događaji su, takođe, predmet istraživanja, proučavanja i obrade istoričara i drugih naučnih radnika ne samo naše zemlje.

Vojnoistorijski institut, u saradnji sa istorijskim institutima u Sarajevu i Banjaluci, obeležavajući 40. godišnjicu tih slavnih događaja organizovao je ovaj skup na kome će se osvetliti ti događaji.

Drugarice i drugovi,

Dozvolite mi da u ime organizatora i Organizacionog odbora ovog skupa pozdravim:

— ILIJU MATERICA, narodnog heroja, člana Federacije i Predsednika odbora za obeležavanje 40. godišnjice majskih događaja u Drvaru,

— pomoćnika saveznog sekretara za Političko-pravni sektor general-pukovnika MILANA DALJEVIĆA,

— komandanta Sarajevske armijske oblasti general-pukovnika MILANA AČIĆA,

— sve ovde prisutne učesnike tih događaja iz maja 1944,

— našeg ljubaznog domaćina, predsednika Skupštine opštine Titov Drvar druga MILORADA KECMANA, i

— sve prisutne, a posebno one koji su uložili napor da pripreme izlaganja na ovome skupu.

Da bismo mogli organizovano i efikasno da radimo dozvolite mi da predložim Radno predsedništvo- koje će rukovoditi ovim skupom.

* Načelnik Voinoistorijskog instituta.

U Radno predsedništvo predlažem:

- 1) general-potpukovnika MILANA BOSNIĆA
- 2) dr GALIBA ŠLJIVU, direktora Instituta za istoriju u Banjaluci i Predsednika Društva istoričara Jugoslavije
- 3) dr IBRAHIMA KARABEGOVIĆA, direktora Instituta za istoriju u Sarajevu
- 4) potpukovnika dr LJUBOMIRA BOŠNJAKA, naučnog saradnika Vojnoistorijskog instituta
- 5) mr RAFAELA BRČIĆA, naučnog saradnika Instituta za istoriju u Sarajevu, i
- 6) pukovnika dr UROSA KOSTIĆA, načelnika Vojnoistorijskog instituta

Molim Radno predsedništvo da zauzme svoje mesto i rukovodi skupom.

Prvi predsedavajući pukovnik dr UROS KOSTIĆ daje reč:

— predsedniku Skupštine opštine Titov Drvar drugu Miloradu Kecmanu i

— pomoćniku saveznog sekretara za Političko-pravni sektor general-pukovniku Milanu Daljeviću.

Drugi predsedavajući general-potpukovnik MILAN BOSNIĆ rukovodi radom skupa do prve pauze.

Treći predsedavajući dr GALIB ŠLJIVO rukovodi radom skupa do podne.

Četvrti predsedavajući dr IBRAHIM KARABEGOVIĆ rukovodi radom skupa posle podne.

Peti predsedavajući mr RAFAEL BRČIĆ rukovodi radom skupa 24. maja do podne.

Šesti predsedavajući dr LJUBOMIR BOŠNJAK rukovodi radom skupa do kraja izlaganja referata i diskusijom, a zatim daje reč generalu Daljeviću i pukovniku Kostiću koji izlaganjem rezimea o dvodnevnom radu zaključuje rad skupa.

Pozdravna riječ učesnicima

Milorad Kecman*

Drugarice i drugovi — dragi gosti,

Srdačno vas pozdravljam u ime građana, organa i društveno-političkih organizacija Titovog Drvara.

Želim da se zaista ugodno osjećate u ovom slobodarskom gradu koji sa ponosom nosi najveće ratno znamenje — Orden narodnog heroja, i koji je herojskim djelima i podvizima trajno srastao sa imenom i djelom druga Tita.

Ovaj eminentni skup, upriličen povodom obilježavanja značajnih jubileja našeg NOB-a i socijalističke revolucije na temu »Desant na Drvar maja 1944«, izuzetna je prilika da se osvijetle istorijske činjenice i što potpunije doživi istina o događajima od prije 40 godina, kada su hrabri i odlučni borci Pratećeg bataljona Vrhovnog štaba NOV i POJ, oficirska škola, požrtvovani Ličani, omladina i narod Drvara sačuvali Vrhovni štab i druga Tita, sačuvali AVNOJ i druga glavna rukovodstva cijele naše zemlje i omogućili našoj revoluciji i našoj zemlji sve ove godine mirnog života i stvaralačkog rada u slobodi, omogućili da Tito i Partija sve postavljene vojno-političke i revolucionarne ciljeve u ratu i one u miru poslije oslobođenja u potpunosti ostvare. Obiljem ostvarenja pokazalo se koliko je za našu revoluciju i zemlju, za sve što smo od toga maja 1944. do danas ostvarili, za socijalizam, za progres u svijetu, bio sudbonosan i nemjerljiv značaj sloma Hitlerovog fašističkog desanta.

U tim teškim i sudbonsim trenucima narod Drvara nije žalio svoje živote u obračunu sa fašističkim zvjerima. Iz tih krvavih okršaja ostali su da svijetle primjeri herojstva. Svi članovi Okružnog komiteta SKOJ-a za Drvar, samo nekoliko dana poslije zakletve omladine Jugoslavije svom vrhovnom komandantu, ginu braneći Tita, ginu za slobodu i budućnost naših naroda i narodnosti, za budućnost naših najmlađih. Petnaestogodišnja djevojčica Mika Bosnić, najmlađi narodni heroj Jugoslavije, gine čineći podvig, a svaki građanin, omladinac i pionir Drvara podnose sve torture Hitlerovih krvnika, ali niko ne odaje mjesto boravka druga Tita, iako su u tih 5 mjeseci svi dobro znali gdje se on nalazi.

* Predsednik Skupštine opštine Titov Drvar

Narod Titovog Drvara, grada kome je 2. juna 1974. drug Tito lično donio i uručio Orden narodnog heroja, veoma je ponosan na sve to. O herojskom i ustaničkom Titovom Drvaru drug Tito je 1950. godine rekao: »Drvar spada u onaj mali broj mjesta koja su od prvih dana ustanka 1941. godine do završetka rata bila žiža narodnog ustanka. Drvar je bio mali grad koji je nosio čvrsto buktinju revolucionarno-oslobodilačkog pokreta u našoj zemlji.« Drvar je, rekao je Tito te iste godine najrječitiji svjedok našeg sopstvenog oslobođenja.

Revolucionarnosti Drvara prethodio je snažan i organizovan revolucionarni radnički pokret zasnovan na tradicijama klasne borbe za politička, socijalna i nacionalna prava još prije rata.

Od julskih dana 1941. Titov Drvar poklonio je svojoj Revoluciji, Titu i Partiji sve što je imao. Sa 17.500 stanovnika, koliko ih je imao pred rat, u kolonu revolucije svrstao je preko 6.500 boraca, od kojih su 1.274 dala svoje živote na bojištima širom zemlje. Kao žrtve fašističkog terora palo je 777 civila, 943 su nosioci »Partizanske spomenice 1941«, 19 je narodnih heroja. Heroj je legendarni Okružni komitet SKOJ-a, grad je heroj. Dao je našoj armiji 21 generala i veliki broj viših oficira i drugih kadrova koji su bili angažovani na raznim političkim i drugim zadacima.

U Drvaru su tokom rata srušene sve zgrade privrednog i društvenog značaja, stambeni objekti, topli ljudski domovi. Kraj rata je dočekao potpuno spaljen. Poslijeratnom izgradnjom, pod slobodnim nebom naše socijalističke zajednice i uz njenu svesrdnu pomoć, u Drvaru je ubrzo život počeo da se normalizuje. Obnovljeni su popaljeni industrijski objekti, podizane kuće i škole, a potom je došla izgradnja novih savremenih industrijskih kapaciteta. Danas imamo moderne fabrike za finalnu preradu drveta (građevinsku stolariju i panelku), moćne kapacitete instalisane u »Unisovoj« tvornici reduktora i zupčanika, savremenu Tvornicu tkanih tepiha. U povodu ovogodišnjih jubileja u subotu će biti puštena u proizvodnju još dva kapaciteta: Tvornica višestepenih pumpi i rekonstruisana Tvornica papira. Svaka od pomenutih proizvodnih organizacija samoupravno je udružena u neku od SOUR-a: ŠIPAD, UNIS, Sarajevsku ćilimaru, UNICEP i Jugoturbinu. U ukupnoj privredi nešto nam zaostaju tercijalne djelatnosti, ugostiteljstvo i trgovina, a time i turizam za koji posjedujemo izvanredne prirodne i istorijske pretpostavke. Osnovna preokupacija naših radnih ljudi u ovom društveno-ekonomskom trenutku jeste bitka za veću proizvodnju i za što potpunije korištenje raspoloživih potencijala.

Razvoj privrede je relativno dobro praćen i razvojem društvenih djelatnosti. Posljednjih godina naši radni ljudi ozbiljnu pažnju posvećuju kulturi i fizičkoj kulturi.

Titov Drvar danas ima 18.000 stanovnika, od čega je 5,5 hiljada zaposleno.

Njegov istorijski revolucionarni hod, istorijski hod njegove radničke klase, Komunističke partije, SKOJ-a i revolucionarnih sindikata ima svoje svijetlo juče i danas, i njegovo sutra ne može da bude

ništa drugo do dio tog revolucionarnog kontinuiteta u kojem će se mlađe generacije vaspitavati, ugrađivati sebe i sve svoje sposobnosti u Titov put i viziju još srećnije budućnosti naše samoupravne socijalističke zajednice zbratimljenih naroda i narodnosti.

Na kraju, želim da zahvalim organizatoru ovog naučnog skupa Vojnoistorijskom institutu Beograd zajedno sa institutima za istoriju u Sarajevu i Banjaluci i svima vama koji ste se odazvali pozivu da pišete i govorite o jednom od velikih događaja iz bogate istorije Titovog Drvara, iz istorije našeg NOB-a i socijalističke revolucije.

Želim vam uspješan i plodan rad.

Pozdravna riječ učesnicima naučnog skupa drvarska operacija

General-pukovnik Milan Daljević

Drugarice i drugovi,

Dozvolite mi da vas pozdravim na početku ovog naučnog skupa, sa uverenjem da će vaši napori doprineti potpunijem sagledavanju i produbljivanju saznanja o vazdušnom desantu na Drvar i široj operaciji koju su Nemci, pre 40 godina, preduzeli na ovom prostoru radi likvidacije rukovodstva jugoslovenske socijalističke revolucije s Titom na čelu.

Poznato je da je polazaj Trećeg Raj ha pred kraj 1943. i početkom 1944. godine bio nepovoljan na svim frontovima. Kapitulacijom Italije priobalna područja Balkanskog poluostrva našla su se, prema procesima nemačke Vrhovne komande, izložena neposrednoj opasnosti od anglo-američke invazije. Uz to, došlo je do daljeg snažnog razmaha oslobodilačke borbe naših naroda i narodnosti širom jedinstvenog jugoslovenskog ratišta. Drugim zasjedanjem AVNOJ-a potvrđena je i ozakonjena nova revolucionarna narodna vlast nastala u narodnooslobodilačkoj borbi na ruševinama stare, nenarodne Kraljevine Jugoslavije, što je predstavljalo prelomni momenat u toj borbi i jedan od najznačajnijih događaja u istoriji naših naroda i narodnosti. U to vreme je Narodnooslobodilačka vojska Jugoslavije, sa oko 300.000 svojih boraca, svrstanih u 127 brigada, 26 divizija, 11 korpusa i preko 100 NOP odreda, vezivala 17 nemačkih i 9 bugarskih divizija, kao i niz drugih okupatorskih i kvislinških jedinica, i paralisala njihovu odbranu na Balkanu, čime je, u stratejskim okvirima, neposredno sadejstvovala sa savezničkim armijama i preuzimala na sebe sve veći teret rata.

U tako teškoj situaciji po Nemačku, koja se u proleće 1944. godine — pomeranjem istočnog fronta prema zapadu i savezničkog fronta u Italiji prema severa — sve više pogoršavala, a predviđajući mogućnost savezničkog iskrcavanja na Balkanu, nemačko komandovanje je htelo da na svaki način očuva komunikacije koje prolaze kroz Jugoslaviju, posebno one koje vezuju dolinu Save sa jadranskom obalom, u čemu im je NOVJ bila nesavladiva prepreka.

Upravo u to vreme, u proleće 1944. godine, oružane snage NOP-a — krupni operativni sastavi, divizije i korpusi — razvile su snažna ofanzivna dejstva u celoj zemlji i prisilile neprijatelja na prelazak u defanzivu. Zbog tako nepovoljnog položaja svojih snaga na jugoslovenskom ratištu, a u nemogućnosti da kao ranije preduzima krupne operacije radi razbijanja i uništenja glavnih grupacija NOV Jugosla-

vije, Hitler je odlučio da likvidira vrhovnog komandanta maršala Tita i uništi Vrhovni štab, verujući da će na taj način obezglaviti NOP. U tom cilju on naređuje da se izvedu vazdušni desant na Drvar i drvarska operacija, čije izvođenje poverava jednom od svojih najboljih komandanata general-pukovniku Lotaru Rendulicu, komandantu 2. oklopne armije.

Prema opštoj idejnoj zamisli operacije »Konjićev skok«, kojom je rukovodila Komanda 15. brdskog armijskog korpusa, trebalo je iznenadnom upotrebom vazdušnodesantnih snaga, čiju je udarnu moć činio 500. SS padobransko-lovački bataljon, izvršiti desant i munjevitim udarom prvenstveno uništiti Vrhovni štab i druge komandne centre NOV i POJ, kao i anglo-američke i sovjetske savezničke vojne misije. Uporedo s vazdušnodesantnim jedinicama, motorizovanim i pešadijskim snagama trebalo je koncentrično, iz više pravaca, nadirati ka Drvaru radi njihovog spajanja, a potom okruživati i počesto uništavati delove jedinica Narodnooslobodilačke vojske koje su se nalazile u blizini Vrhovnog štaba NOV i POJ.

Desant na Drvar je po mnogo čemu bio jedinstven nemački operativni poduhvat. Međutim, iako su dejstva brižljivo planirana i izvedena pod komandom najviših rukovodilaca Trećeg Rajha, sa specijalno obučanim i naoružanim jedinicama, iako su uspeali da postignu iznenađenje, posebno upotrebom vazdušnodesantnih snaga, i tako steknu izvesno preimućstvo, Nemci su doživeli još jedan veliki poraz na našem prostoru. Vazdušni desant na Drvar bio je jedini vazdušnodesantni napad Nemaca u drugom svetskom ratu koji nije uspeo.

Pred našom historiografijom stoji obaveza da da celovit odgovor na pitanje — šta je omogućilo našu pobedu i u toj specifičnoj situaciji, odnosno zašto tako svestrano planirani desant nije uspeo? Taj bi odgovor bio veoma značajan i sa stanovišta daljeg unapređenja koncepcije opštenarodne odbrane i ostvarivanja odbrambeno-samozaštitnih priprema našeg društva.

Ukazao bih na nekoliko momenata u vezi sa pitanjem zašto desant nije uspeo.

Prvo, mislim da je za vreme desanta na Drvar i drvarske operacije još jednom snažno potvrđeno saznanje da je nepobediva ona zemlja koju brani — narod. U Drvaru su u to vreme svi građani bili vojnici i branioci, od najmlađeg do najstarijeg. U punoj meri je došlo do izražaja neraskidivo jedinstvo nove revolucionarne vojske i naroda. Svaka kuća je bila svojevrstni bastion, a grad i njegova okolina odbrambeni »jež« u titovskom smislu te reči.

Drugo, u dejstvima o kojima govorimo snažno je došla do izražaja neiscrpna moralna snaga boraca NOVJ i naroda. Naši ljudi su i tada iskazivali besprimernu hrabrost, heroizam i junaštvo. Oni su se upuštali u borbu i pružali otpor ne pitajući se za vlastitu sudbinu. Nije bilo ustupanja pred silom i represalijama. U Drvaru nije bilo izdajnika. Niko nije priznavao beznadežnost situacije. Ljudi su verovali u pobedu i ginuli ne dozvolivši Nemcima da preko njih živih prođu dalje.

U tim teškim trenucima borbe sa brojčano i tehnički snažnijim neprijateljem ispoljena je najšira samoinicijativa kako pojedinaca tako i čitavih jedinica koje su se borile u Drvaru ili zatvarale pravce

od Bihaća, Bosanske Krupe, Banjaluke, Mrkonjić-Grada, Jajca, Livna i drugih mesta.

Razlog izuzetne hrabrosti, smelosti, požrtvovanja, inicijative i spremnosti na žrtvovanje naših ljudi, u čemu su, ličnim primerom, prednjačili komunisti i skojevci, nije bio samo u tome što su bili svesni ciljeva za koje se bore već se sadržavao i u njihovom ogromnom poverenju u rukovodstvo koje ih je vodilo. Oni su znali da je Tito tu, znali su da je on u pećini, ali Nemci niodkoga nisu mogli da dobiju to obaveštenje.

Treće, naša pobeda u Drvaru, kao i druge velike pobede u NOR-u i revoluciji, neodvojiva je od Titove ličnosti. On se i u tim dejstvima potvrdio kao strateg bez premca, kao vojskovođa najplemenitijih vrli- na i ogromnih sposobnosti, kao humanista najvišeg kova i čovek izu- zetne hrabrosti, spreman na najveća lišavanja i žrtve, istrajan u iz- vršavanju zadatka, samodisciplinovan i nepokolebljiv.

U rukovođenju jedinicama u drvarskoj operaciji Tito je pokazao izvanredne komandantske sposobnosti. Izuzetno brzo i tačno je pro- cenjivao situaciju, shvatao suštinu svakog problema koji je ona na- metala i blagovremeno donosio odgovarajuće odluke. Mnogima je i danas nejasno kako su Tito i Vrhovni štab u nedostatku nužnih teh- ničkih sredstava, odnosno radio-stanica za održavanje veza sa potči- njenim komandama, koje je neprijateljska avijacija prilikom bom- bardovanja gotovo u celini uništila, uspevao da obezbedi kontinuitet rukovođenja i komandovanja. Tito je, međutim, nalazio rešenje i za najteže situacije.

Tito je i u Drvaru bio sa svojim borcima, u borbenom stroju. Osmatrao je dejstva sa ulaza u pećinu, izlagao se opasnostima, gađao u kidišući stroj Nemaca, izdavao naređenja. Bio je vrhovni koman- dant i borac, pa su mu i zbog toga svi borci, komesari, komandiri i komandanti neizmerno verovali.

O Titovim sposobnostima i osobinama ilustrativno svedoči i iz- veštaj jednog od članova britanske vojne misije, koji je u to vreme bio neposredni svedok događaja, a u kome se kaže: »Ova nedavna ofanziva istakla je činjenicu da Tito stoji daleko iznad svih drugih partizanskih komandanata i vođa. Ni u jednom trenutku nije bio zbu- njen, čak ni u najtežim okolnostima. On svoja naređenja izdaje jasno i brzo, bez trunke uzbuđenja.« Uz te reči prijatelja, naveo bih i mi- šljenje jednoga koji je bio na suprotnoj strani, u taboru neprijatelja. Reč je o Himleru, koji kaže: »Tito je nesalomljiv borac. Zeleo bih da mi imamo tuce takvih boraca, ljude koji bi bili vođe i koji bi imali takvu odlučnost i tako čvrste nerve da se nikad ne predaju iako su potpuno opkoljeni... Taj čovek je uvek nalazio načina da se probije. Nikad nije kapitulirao. Mi znamo bolje nego iko drugi kakve nam sve on nevolje zadaje.«

Jedan od razloga neuspeha desanta na Drvar i drvarske opera- cije sadržan je i u krupnim slabostima nemačke strategije »blic- kriga«, koje naročito dolaze do izražaja u sudaru sa strategijom sve- narodnog otpora i dugotrajnog rata, kao i u slabostima nemačkih pro- cena i odluka u dejstvima o kojima je reč. Smatram da su Nemci pre- cenili mogućnosti snaga koje su angažovali i prenaplašeno računali sa iznenađenjem, a sigurno je da je značajne posledice po efikasnost nji-

hovah dejstava imala i okolnost da brižljivo pripremane vazdušno-desantne snage koje su spuštene u Drvar nisu raspolagale tačnim mestoni razmeštaja Vrhovnog štaba i maršala Tita.

Naša pobeda u drvarskoj operaciji i sve što je sa njom povezano deo je ogromnih napora i žrtava koje su narodi Jugoslavije i njihova Narodnooslobodilačka vojska dali u zajedničkoj borbi antihitlerovske koalicije za izvojevanje istorijske pobede nad silama Osovine, za šta su još 1945, na Dan pobede, dobili zaslužen priznanje od svih savezničkih država. Narodnooslobodilačka vojska, odnosno Jugoslovenska armija, čiji je proces stvaranja otpočeo ustaničke 1941, i koja je krajem rata narasla na oko 800.000 boraca, svrstanih u 60 divizija, svojim operacijama vezivala je za sebe na jugoslovenskom ratištu prosečno 30 — 35 okupatorskih divizija i mnoge kvislinške snage. Kao najveća oružana sila posle armija velikih zemalja članica antihitlerovske koalicije, dala je veliki doprinos zajedničkoj pobedi.

Međutim, u poslednje vreme se, na žalost, čak i prilikom obeležavanja Dana pobede, srećemo sa prećutkivanjem istorijske istine o ulozi i doprinosu Jugoslavije u drugom svetskom ratu i s nekakvim nivelisanjem i novim stepenovanjem zasluga i doprinosa pojedinih istočnoevropskih zemalja u tom ratu.

Naravno, mi ne želimo umanjivati ničiji doprinos, ma koliki on bio. Naprotiv, mi ga cenimo. Ali moramo otvoreno i jasno kazati da se istorijske činjenice ne mogu menjati i prekrajati, da se naša narodnooslobodilačka borba ne može poistovećivati sa pokretom otpora, a borci NOVJ sa patriotima. Nijedna objektivna analiza tokova i rezultata drugog svetskog rata ne može zaobići neborivu istorijsku istinu da su narodi Jugoslavije u toj gigantskoj borbi bili u prvim redovima i da se NOVJ borila rame uz rame s armijama zemalja antihitlerovske koalicije.

Drugarice i drugovi,

Saznanja i iskustva iz desanta na Drvar i drvarske operacije veoma su značajna i za ovo današnje i buduće vreme. Ona najbolje pokazuju da koncepcija svenarodne odbrane, koja podrazumeva najšire angažovanje radnih ljudi i građana i svih činilaca političkog i društveno-ekonomskog sistema na zadacima u toj oblasti, omogućava efikasnu zaštitu nezavisnosti zemlje i tekovina revolucije i u najtežim uslovima. Ona, takođe, potvrđuju ispravnost naše orijentacije na stalno jačanje veza i saradnje Armije i naroda, kao i na produbljivanje njenog narodnog i revolucionarnog karaktera, jer samo armija koja ima najdublje uporište u narodu, koja je neraskidivi deo njegovog bića, može računati na uspešno ostvarivanje svoje društvene funkcije.

Veliki značaj i vrlo aktuelni smisao imaju i iskustva iz Drvara u vezi s ulogom morala u borbi. U svojoj strategiji opštenarodne odbrane naše društvo računa sa moralno-političkim faktorom kao sa svojom najvećom prednošću nad potencijalnim agresorom. Tito je često naglašavao da čovek — politički svestan, moralno snažan i borbena osposobljen — predstavlja odlučujuću snagu naše odbrane i dalje socijalističke izgradnje. U savremenim uslovima uloga moralno-političkog faktora raste, pa stoga — koristeći se i iskustvima iz NOR-a i revolucije — moramo uložiti povećane napore u jačanju po-

litičkog jedinstva, unutrašnje čvrstine, stabilnosti i odbrambenog morala našeg društva. Pri tome nam istorijski događaji iz Drvara nedvosmisleno pokazuju i to da nema teškoća koje se ne mogu savladati.

Saznanja iz tih događaja ukazuju i na potrebu da se brižljivo izučavaju snage i operativna veština potencijalnog protivnika. Poznavanje njegovih realnih mogućnosti, dobrih i loših strana — bitna je pretpostavka vlastitog uspeha.

Koristim ovu priliku da posebno naglasim činjenicu da celokupno Titovo revolucionarno stvaralaštvo predstavlja trajno i neiscrпно vrelo novih saznanja i iskustava. Pri tome nam njegova vojna misao i delo, kao bitan element tog stvaralaštva, služe kao osnova i nadahnuće za nova stvaralačka pregnuća u razvoju i jačanju odbrambeno-samozaštitne sposobnosti našeg društva i revolucije. Mislim da tu misao i delo, pa i ono što je Tito činio u Drvaru, moramo još više i temeljitije izučavati.

Na kraju želim da se zahvalim domaćinima ovog naučnog skupa na toplom gostoprimstvu i naporima da se obezbede što povoljniji uslovi za njegov rad. Sve nas veoma raduju rezultati koje Drvar — grad heroj postiže u ekonomskom, kulturnom i sveukupnom društvenom razvoju. Narod ovoga kraja, kao i svi naši narodi i narodnosti, mogu biti ponosni na svoju revolucionarnu prošlost i dostignuća koja su ostvarena u posleratnoj socijalističkoj izgradnji. Ja sam uveren da će i sadašnje i buduće generacije Drvarčana biti dostojni nastavljači naših revolucionarnih tradicija, kao i da će Drvar i njegova okolina, i pored svih teškoća s kojima smo sada suočeni, postizati još veće uspehe u samoupravnom društveno-ekonomskom i političkom razvoju. Drvar — grad slavne prošlosti uspešno gradi svoju svetlu budućnost, odlučno korača Titovim slavnim stazama sa novim, mladim snagama.

Ovim bih završio sa izlaganjem uvodnih napomena. Verujem da će rezultati rada ovog naučnog skupa biti od višestruke koristi. Svim učesnicima želim uspešan rad.

*Žapisano
o drvarskoj
operaciji*

Odesanta na Drvar¹

Josip Broz Tito

yvQ pilja u Drvaru bila je lijepo uređena, a prilaz jako strm.

O Toga jutro, 25. maja 1944. godine ja sam se prvi probudio, jer sam htio povodom rođendana da pripremim malu svečanost. Htio sam isto tako da odem i kod krojača radi uniforme. Izadem pred špilju i vidim da lete dva »Foke-vulfa«, prema Grahovu. Nikad prije toga nisu dolazili tako rano, još po mraku, u samo svitanje, a leteli su čas ovamo čas onamo. Pomislio sam odmah, danas se nešto sprema, biće svašta. I viknem dolje straži da budi Marka i Miladina, da odmah dođu gore. Probude se oni, ustanu i dođu gore kod štaba. Ubrzo čujem zvuk više aviona koji su, pošto su preletjeli brdo, počeli letjeti jedni na ovu, drugi na onu stranu, u prvi mah se nismo plašili, ali smo mislili da mogu topovima tući, pa smo se povukli dublje unutra, u špilju. A tamo je neka strmen, neka voda u podzemnom jezeru, koja je bila do naših vratiju. Napolju je već počelo bombardovanje i pritisak vazduha se snažno prenosio u unutrašnjost špilje. Interesantno je kako je to bilo moguće — svakako da je bilo nekakvih kanala.

Ja sam se inače nadao napadu iz vazduha na Drvar i rekao sam da se kod jezera naprave rovovi. Pretpostavljao sam da može doći do spuštanja padobranaca iz vazduha i do borbe, a imao sam i obavještenja iz naših izvora da se Nijemci spremaju u Srbiji za ovakav napad. Ali, Arso me nije poslušao.

Nijemci su uspjeli da se dočepaju naših mitraljeza, i otvorivši vatru, pogodili su baraku u špilji. Ja sam tada bio ostavio Vladu, mog sinovca, i rekao mu da ostane dotle dok ne bude trebalo da zapali baraku. On je ostao cijelog dana. Kako mu je bilo ne znam, ali je uspio da spasi svu arhivu. Nijemci nisu uspjeli da je se dokopaju.

U onom naletu pobili su nam dosta ljudi. Poginuo je i Aleksandar Tepavčević, poginuo je Joza telegrafista i Buda, pa onda telegrafista major Veljko Dragičević i njegova žena. Članovi Okružnog komiteta SKOJ-a svi su izginuli, a borili su se do posljednjega.

Gledao sam kako Nijemci odvoze moj džip. Bio je tamo gde su bili konji, i Nijemci su ga tamo našli. Onaj džip mi je dao Maklen. Iz špilje, oko 20 metara iznad terena, vidi se kao sa balkona šta se dolje odigrava. Htio sam snajperkom da tučem one koji su uzeli džip, ali mi drugovi nisu dali da pucam. Mi sve vidimo, i kako se Nijemci kreću i kako likvidiraju pojedine kuće u Drvaru u kojima se naši

¹ Iz lista »Narodni vojnik«, broj 220, str. 3.

Josip Broz Tito pred pećinom u Drvaru maja 1944. godine

brane. Sve gledaš, a ne možeš pomoći. Marko i drugi bili su se popeli gore, a ja stalno vičem i pitam ih da li su obavijestili diviziju. Odgovaraju da jesu. I najednom na onoj strani kose kojom ide voz vidim male figurice naših boraca. Stizali su u trku. Prva je stigla jedna brigada Šeste divizije, a naša oficirska četa tukla se kod škole.

I Tigar je tada bio u špilji. Zamalo ga tada nisam ubio. Nekoliko puta vadio sam revolver da ga ubijem i onda opet odustajao. Mitraljezi trešte, a mrtvi ugao oko mene samo dva pedlja. Ja ležim, a Tigar se kreće i oni ga vide. Ja pređem preko brisanog prostora i nadem drugu mrtvu tačku, koja je bila taman tolika da mi je pola tijela virilo. Ali Tigar opet dođe kod mene i skače mi po ledima. Ja ponovo vadam revolver da ga ubijem, pa ponovo odustajem.

Najteži momenat bio mi je pogibija Kardeljevog pratioca slovenačkog partizana Vlade. Zrno ga je pogodilo usred čela i mozak mu se prosuo, a nikako nije mogao da umre. Trzao se stalno, a na mene je to užasno delovalo, pa sam ponovo uzeo snajperku i uhvatio u dogled njemačkog oficira koji ga je, kako mi se čini pogodio, ali mi drugovi nisu dali da pucam. Konačno smo se probili iz pećine, a naše jedinice sasvim su stegle Nijemce dolje u gradu. Tako se čitav plan njemačke komande izjalovio.«

Uspomene na desant¹

Josip Broz Tito

J> rošlo je trideset godina od desanta na Drvar, a to je dosta dugi period, pa se štošta i zaboravilo. Ja pratim kada neki naši ljudi iznose svoje uspomene na televiziji, i vidim ponekad da nije baš sve tačno što oni govore. Izgleda da ljudi nehotice zaboravljaju. Ne bih htio da kažem da i ja nešto ne zaboravim. Samo ja pamtim prilično dobro.

Kako je došlo do tog desanta? On je zapravo uslijedio poslije šeste ofanzive. Vi znate kako su se završile četvrta ofanziva, bitka na Neretvi, i kasnije peta ofanziva.

Moramo se podsjetiti na to kakva je u to vrijeme bila situacija. Predstojalo je savezničko iskrcavanje u Francuskoj. Sovjetska armija je strahovito brzo nastupala i već stigla do Rumunjske. Borbe su se vodile na sve strane. Nijemci su se bojali iskrcavanja saveznika i ovdje na Jadranu. Naša Narodnooslobodilačka vojska im je jako smetala. Hitler se bojao da mu ne budu odsječene snage na Balkanu. Pošto mu nije uspjelo ni u šestoj ofanzivi da razbije Narodnooslobodilačku vojsku, pokušao je da uništi Vrhovni štab, da mene, na svaki način ili ubije ili uhvati, da razbije AVNOJ.

Pripreme za to su počele poslije Drugog zasjedanja, AVNOJ-a, koje je strašno ozlijedilo Nijemce i ustaše. Svi su oni bili zabrinuti zbog odluka koje smo donijeli i zbog toga što smo tako brzo jačali. Zato su htjeli da nas svakako likvidiraju. A mislili su da će to najlakše postići ako uhvate mene kao vrhovnog komandanta. Tako je došlo do toga desanta.

Za Hitlera je tada bila jako nepovoljna i veoma teška situacija. On je mislio da će mu i taj desant uspjeti kao što je, pomoću padobranaca, uspio da otme Musolinija, ali, ovdje je malo drukčije ispalo.

U rano jutro, dvadeset i petoga maja, mene je probudio pratilac koji je bio na straži i rekao da neki avioni lete tamo daleko iznad Dinare. Ja sam izašao van, iz sobe u baraci koja je bila nad onim ponorom u pećini. I pogledao sam kroz dvogled. Vidio sam neke veoma brze avione, mislim da su to bili »foke vulfi«. Meni je odmah bilo nešto sumnjivo.

¹ Predsednik republike Josip Broz Tito, 15. aprila 1974. god. primio je delegaciju opštine Drvar i odazvao se njihovoj molbi da iznese svoje uspomene na desant na Drvar. Sećanja druga Tita uzeta su iz knjige Mirana Sattlera, Konjičev skok-desant na Drvar. »Alfa«, Zagreb 1976, str. 131—139.

Pitao sam se zašto oni patroliraju tamo iznad Dinare. Izgledalo je kao da su htjeli da spriječe eventualni dolazak savezničkih aviona, koji su nam često donosili pomoć: nešto hrane, nešto naoružanja, itd., jer, tek 1944. godine zapadni saveznici su nam avionima počeli da šalju pomoć, a zatim je počela da pristiže i sovjetska pomoć u naoružanju.

Kada sam vidio te avione, odmah sam pozvao drugove koji su se nalazili dalje, u zgradi niže, ispred pećine, da svi dođu gore. Vidio sam da se neki vrug sprema, da će se nešto krupno dogoditi. A ja sam upravo uoči toga dana s Kardeljem došao iz Bastasa. Nas dvojica smo obično radili gore, u Bastasima, u jednoj špilji. Danju smo više puta odlazili u Drvar i tamo radili. Ali, svako veče smo se vraćali u Bastase. No, 24. maja uvečer, pošto je sutradan bio moj rođendan i htjeli smo da ga proslavimo — ostali smo da noćimo u Drvaru. Te večeri išao sam u bioskop; prikazivao se film »Zoja Kosmodemjanskaja«. Dobro se sjećam toga, a da smo se i te večeri vratili u Bastase, Nijemci bi se i gore proveli. Mi bismo bili izvan rejonu desanta i brzo bismo poduzeli efikasnije mjere, bilo bi lakše. A ovako nam je bilo mnogo teže.

Drugovi koje sam pozvao, došli su u pećinu. U tom su naletjeli najprije bombarderi, i bombardirali sve u Drvaru. Poslije toga, počeli su se spuštati padobranci. Ja sam bio jako ljut kada sam vidio da se spuštaju na livadu ispred pećine, preko Unca. Jer desetak dana prije toga, ja sam rekao Arsi Jovanoviću da uz Unac, s ove naše strane, postavi mitraljeze za svaki slučaj, ako bi neprijatelj poslao padobrance. Da su tu bila dobro ukopana dva-tri mitraljeska gnijezda, ni jedan padobranac se ne bi mogao spustiti u taj rejon, nijedan ne bi ostao čitav. Oni bi još u zraku bili uništeni. Ali Jovanović je bio neki čudan čovjek. U njega je bila — a šta se tu treba bojati, tobože neka hrabrost. I nije to napravio. Tako su se ovi lijepo spuštali dolje. Malo su pucali naši i sa ove strane. Moj Prateći bataljon je bio tu. Mislim da su tamo i srušene dvije jedrilice, ne znam tačno koliko ih je srušeno.

Poznato je kako se to dalje razvijalo. Nijemci su po Drvaru divljali, poubijali su dosta ljudi, naročito omladine. Tražili su mene. Tih dana mi je krojač pravio maršalsku uniformu. Padobranci nisu ništa našli nego to odijelo, koje je bomba bila pocjepala.

Narod se nevjerojatno hrabro držao. Svaki Drvarčanin je znao gdje se ja nalazim. A svaki padobranac je imao moju fotografiju. Išli su od čovjeka do čovjeka pokazivali fotografiju i govorili — Tito, Tito, gdje je Tito? Niko ništa nije htio kazati. Čak ni djeca. Nijemci nisu odmah znali gdje smo mi, nisu znali da se nalazimo u pećini. A mi smo odozgo sve to promatrali. Iz pećine se nije moglo van, nego koritom potoka. Jedan naš drug, fini jedan dečko, pošao je da izađe van i odmah je dobio u čelo metak. Čelo mu je bilo razmrskano. I gledaš sve to, a bespomoćan si. Uzeo sam pušku da pucam, ali mi nisu dali. Vidim dolje da su padobranci uzeli moj džip, i jure njime.

Onda smo se konačno spustili u korito potoka. Ja sam se spuštao prvi, pomoću konopca. A moj ipas Tigar je išao sa strane, stazom gledajući u mene kako se spuštam i stalno iajući. Sa lijeve strane potoka bio je mrtvi ugao. Tu sam se za trenutak zaustavio. No, da je tu tresnula neka granata iz bacača, nikakvi mrtvi ugao ne bi pomogao, od kamenja bi stradali. Tigar je došao do mene, lajući i dalje.

Ja ga odmah šćepam za njušku da ne bi lajao. Nekoliko puta sam potezao pištolj u namjeri da ga ubijem jer nas je otkrivao, ali ipak nisam mogao. Tada su Nijemci konačno primjetili da ovdje ima nekoga, pa su počeli tući po pećini.

Naša je sreća što su oni koji su rukovodili desantom ipak bili dosta glupi. Da su oni dio svojih snaga bacili gore, na plato iznad pećine, mi bismo se teško izvukli. No, oni se toga nisu sjetili i to je bila njihova velika pogreška.

Neki drugovi su se odmah popeli gore, iznad pećine, neki su išli stazom kojom sam se i ja penjao. Nijemci su nas primjetili i tukli mitraljezima, ali srećom, nikoga nisu pogodili. Taman kad sam se ja penjao, ponovo su naleteli avioni i počeli bombardirati prostor oko pećine. Izgledalo je da se trese čitav brijeg. Jer unutra su velike šupljine s vodom koju je podrhtavanje izbacivalo.

Tako smo se konačno izvukli. Ja sam ostavio unutra jednog borca, mog sinovca, sina mog brata. U borbi sam imao dva sinovca. Jednog sam ostavio u pećini da, ako bi Nijemci prodrli, zapali arhivu i sve ostalo. Ali tada nisu došli. Ja sam bio uvjeren da će nama stići pojačanje prije nego što bi to oni zauzeli. Jer, ja sam poslao kurira do Šeste ličke, da hitno dođe, da nam pomogne. Tu su, kao što znate, bili moj prateći bataljon i Oficirska škola i oni su prihvatili borbu. No, oni nisu imali dovoljno naoružanja. Imali su nešto, ali su oružje otmali od Nijemaca, u jurišu.

I izdržali su dok nije došla lička brigada. Kada je ona stigla, razumije se, situacija se sasvim izmijenila. Nijemci su bili sabijeni na groblje. Zaklanjali su se iza spomenika, iza križeva i betonskog zida. A naši su ih bacačima tukli, tako da je neprijatelj imao gadne gutbitke.

Mi smo se onda povukli iznad pećine u dvije grupe. Bilo je već kasno poslije podne. Jednu grupu sam vodio ja, a drugu Arsa Jovanović. Krenuli smo odmah ka Sator-planini. A tamo, pod Sator-planinom, ona ravnica, potoci — divno. Ja sam tamo, sa svojom grupom, došao rano izjutra, još sunce nije bilo izašlo. Arsa je sa svojom grupom zalutao, pa je stigao tek oko deset ili deset i po.

Pred večer smo krenuli dalje, u dvije kolone. Šesta lička je ostala. Treća krajiška je prihvatila osiguranje. Ponovo smo se prebacili preko polja, i krenuli k Potocima. Bila je noć, s jakom pomrčinom... Našao se tamo jedan bataljon Prve proleterske, čini mi se, Beogradski bataljon... Ali Nijemci su već bili na Potocima. A ja sam imao namjeru da dođem do Potoka, da idemo željezničkom prugom, da tamo negdje spriječimo napredovanje neprijatelja. Jer, Nijemci su tamo išli sa dvije strane: od Glamoča i od Potoka. No, nismo ih mogli izbaciti sa jedne čuke. Mi smo se povukli u jedan mrtvi ugao i tu zastali, dok ne dobijemo nekoga vodiča. Jer mi smo išli skroz kosom. Tamo su, znate, brda. Još je snijega malo bilo.

Najzad, došli smo do Mliništa. Ali tamo je bio strašan pritisak Nijemaca sa dviju strana: od željezničke stanice kod Mliništa i od Glamoča. Granate iz bacača su padale tačno na put kojim je trebalo da prođemo. No, nije bilo druge — morali smo tuda poći. Ja sam projahao konjem naprijed, u galopu. Jedna granata je pala odmah iza

mene i pogodila jednog Rusa, ranila ga. I onda su svi odreda u trku prelazili preko puta. Nije bilo gubitaka; samo su dvojica drugova bili ranjeni.

Čim smo prešli Mlinište, brzo smo se zaustavili u jednoj šumi i prenoćili. Tamo preko puta koji sam prešao, bila je jedna čobanska koliba, u kojoj se gore nalazilo sijeno. Kasnije sam saznao da je na tom sijenu bio onaj Vasić koji me je držao na nišanu. Ali, nije smio da puca, jer je vidio da za mnom idu i drugi. Da je mene ubio, i on bi nastradao. Tako da se tu dosta dobro prošlo.

Pošli smo zatim prema Kupresu. U noći su nam Englezi bacili materijal, nešto municije, neke mašinke i slično. Usput je sovjetski general Kornjajev jako insistirao da napustim operativne jedinice i da nađem neko mjesto gdje bih mogao neometano da radim. Govorio je da se situacija mijenja, da će biti mnogo raznih stvari, da ne mogu raditi tu, na frontu, itd. Ja to ispočetka nisam htio ni da slušam. Pa i Englez Strit je bio na njegovoj strani. Poslije sam razmišljao; imamo Vis, tu smo mi na našem teritoriju. Oni su predlagali da letim u Italiju. Rekao sam da ja u Italiju neću da letim. Kazali su mi da se ne može drukčije, da se mora ići u Italiju, pa iz Italije na Vis. Onda sam pristao.

Tada sam se ja prvi put odvojio od operativnih jedinica. Sovjetski piloti, vrlo hrabri ljudi, došli su noću na Kupreško polje i ja sam otišao tim avionom. Poslije su došli i Englezi, po ostale. Mi smo, dakle, išli prvim avionom. Avion je bio krcat. A jedinice su krenule dalje, prema Bugojnu i Vakufu, pa onda prema Travniku i centralnoj Bosni...

I to je, razumije se, bilo jako korisno, ja sam tada mogao da djelujem na širem planu. Kasnije sam išao avionom u Sovjetski Savez, da se sa Staljinom dogovorim o sovjetskoj pomoći pri oslobađanju Beograda. Vi znate kako su se te stvari dalje razvijale. Bilo je veoma korisno što smo se učvrstili na Visu. Tu su se nalazile brojne naše jedinice. Tu je bila 26. divizija. Tamo je poslije stigla Tenkowska brigada. U Dalmaciji su operirale jake jedinice koje su stalno napadale Nijemce. Kasnije su one uključene u Četvrtu armiju i napredovale dalje, sve do Trsta. Sve je to imalo ogroman značaj za konačno oslobođenje naše zemlje.

Još nešto o samom desantu. U Drvar su tada bili poslani najprekaljeniji banditi. To su dobrim dijelom bili degradirani oficiri kojima su obećali vratiti činove, ako uspiju da me uhvate ili ubiju, da štab zarobe, itd. Ali, oni su to sve suviše olako shvaćali. Od tih 700 do 800 padobranaca ostalo je samo oko 110. Ostali su bili pobijeni; grdno su nastradali. Dakle, ovaj desant nije uspio, kao onaj Skorcenijev tamo gdje je Musolini bio zatočen.

Naša pobjeda bila bi mnogo radosnija da nije stradalo toliko stanovnika Drvara, koji su se tako sjajno, tako hrabro držali pred neprijateljem. Prošlo je otad trideset godina. Ali, to što je tada bilo u Drvaru, ja mislim da niko ne može zaboraviti.

Neuspjeh toga desanta je pokazao da su naša vojska i naš narod nešto sasvim drugo, nego što su to zamišljali Nijemci, pa i neki-naši saveznici. Neuspjeh jedne takve vojne operacije, kao što je bio desant u koji je toliko bilo uloženo — značio je veliki uspjeh za nas. Mi smo

tu uspjeli da se obranimo, na žalost, s velikim žrtvama. A to nije bila stvar samo Drvara i Bosne, nego cijele Jugoslavije. Jer, to je bio napad na Vrhovni štab i druga najviša tijela koja su stvorena u Jajcu, na AVNOJ; jednom riječju na glavno rukovodstvo cijele zemlje.

Zato bi sama proslava trebalo da ima širi karakter. Jer, to je zbilja stvar cijele Jugoslavije.

O toj operaciji se malo pisalo. To nije bila samo obična borba kakvih smo imali na stotine i hiljade. To je bila borba na život i smrt. Naši ljudi su se pokazali odlično. Ja sam gledao kako su mirno i hrabro dočekivali neprijatelja. Kad bi Nijemci počeli da jurišaju u pravcu pećine, borci Pratećeg bataljona i slušaoci Oficirske škole za gušu su se hvatali s njima. I izdržali smo tada. Ta bitka za nas ima historijski značaj. Da nismo tada uspjeli, mnogo štošta se moglo promjeniti.

Jedinice koje su se kasnije tamo borile, imale su veoma teške situacije, na raznim sektorima. Znam kako su krajiške jedinice oko Šatora i tamo dalje od njega imale teške sukobe. Pratila ih je i glad, i svašta je bilo.

To je jedna od najznačajnijih epizoda naše oslobodilačke borbe. I bitka na Neretvi bila je teška, ali smo pobijedili. Najteža bitka koju smo uopće vodili u toku rata u Jugoslaviji, bila je na Sutjesci, gdje smo izgubili oko osam hiljada ljudi.

No, ovdje je bilo, uglavnom, najviše rukovodstvo cijele Jugoslavije. Zato drvarska operacija spada u red velikih bitaka, premda je bilo manje neprijateljskih trupa nego na Neretvi i Sutjesci. Zapravo, i nije ih bilo manje; samo su bile dalje, i tek su se prikupljale, s namjerom da nas opkole u Drvaru. Već drugog dana tenkovi su od Bihaća prodrli u Drvar. Drugi su opet išli s druge strane, itd.

Tako je stvar tekla. Ja ne bih htio da ulazim u razne pojedinosti. O tome se već mnogo govorilo. Toj borbi i toj našoj pobjedi pridajemo ogroman značaj. Ja imam veliku obavezu da zahvalim narodu Drvara, ljudima toga kraja, koji su se tako junački, tako herojski držali. Bili su to primjeri zbilja visokog morala i veoma velike hrabrosti. Pored ostalog, sjećam se i jedne male epizode koja također pokazuje kakva je to bila hrabrost. Za vrijeme borbe, jedna djevojka, omladinka, pošto je poznavala moga konja, uspjela je da ga provede preko mosta između samih Nijemaca, tako da sam ja ponovo dobio svoga konja.

Ljudi su riskirali svoj život, ali nisu htjeli da kažu gdje se nalaze Vrhovni štab i Vrhovni komandant. A da je to netko u početku kazao, nama bi se teško bilo izvući.

Za vrijeme desanta u Drvaru je izginuo i cijeli Okružni komitet SKOJ-a.

Vrlo hrabro su se držali. Mi smo i tada imali divnu omladinu, a ja mislim da je naša omladina i danas takva i da bi se isto tako držala ako bi zatrebalo. Samo u takve situacije, vjerovatno više nećemo doći.«

Titov govor u Drvaru 25. maja 1974.¹

Drugarice i drugovi,

y. T) rošlo je 30 godina od kada se ovdje, u drvarskom kraju, u i ovom gradu-heroju, vodila bitka na život i smrt, protiv Hitlerovog fašističkog desanta. U toj borbi palo je mnogo građana a najviše herojske omladine grada Drvara. Oni su mnogo zadužili nas koji smo tada ovdje bili glavna meta razbješnjelog Hitlera. Njima koji su, braneći nas dali svoj život, izražavam vječitu zahvalnost ne samo u ime svih nas koji smo ovdje bili nego i u ime cijelog našeg naroda. Jer, Hitler je htio da uništi rukovodstvo narodnooslobodilačke borbe u Jugoslaviji, pošto je bio u veoma kritičnoj situaciji na bojnim poljima u Sovjetskom Savezu i na frontu prema zapadnim saveznicima. Ovdje se nalazilo gotovo cijelo naše rukovodstvo — AVNOJ, Vrhovni štab itd.

TEŽAK UDARAC NEPRIJATELJU

Sta bi značilo da je Hitler tada uspio? O tome ne treba mnogo ni misliti. Nastala bi veoma teška situacija jer naša revolucija je već bila na pragu potpune pobjede. Sovjetske armije su tjerale iz svoje zemlje Hitlerove horde. Na zapadu se spremao drugi front. Jednom riječju Jugoslavija mu je veoma mnogo stajala na putu, jer se bojao savezničkog iskrcavanja i na jugoslovensku teritoriju.

U Jajcu, kada je bilo izabrano državno rukovodstvo, AVNOJ i privremena vlada, kada je, takorekuć bila stvorena čitava struktura naše nove države, koju smo u krvi stvarali na bojnopolju, Hitler je dobio strašan udarac. I ne samo Hitler, nego i njegovi sateliti — Pavelić, Nedić, Rupnik i drugi izdajnici naše zemlje. Oni su znali šta ih čeka ako u Jugoslaviji pobijede partizani, naša narodno-oslobodilačka vojska.

To je, dakle, za Hitlera bio veoma težak trenutak. I on je, razumije se, učinio sve da bi pripremio taj svoj desant. Uputio je kriminalce koji su počinili razne zločine, degradirane oficire kojima je obećano da će im oficirski činovi biti vraćeni ako uspiju da me uhvate živoga, ako unište Vrhovni štab, ako unište naše rukovodstvo. To je bio osnovni cilj Hitlera. I on je, kao što ste juče mogli čuti od gene-

¹ Uzeto iz »Borbe« od 2. juna 1974.

Drug Tito govori narodu Drvara prilikom predaje ordena narodnog heroja Jugoslavije gradu Drvaru 2. juna 1974. godine

rala Miće Jankovića — jer o tome imamo dosta materijala do kojeg smo došli poslije rata — vrlo temeljito pripremao desant, da bi na svaki način uspio.

Kakve su bile naše snage u to vrijeme? Desetak ili dvanaest dana prije desanta ja sam ličku brigadu, koja je bila ovdje na raspolaganju za odbranu Drvara, poslao natrag na front, jer Nijemci su prilično jako bili pritisli sa ličke strane. Ovdje su ostali prateći bataljon, oficirska škola i razumije se, heroji Drvarčani, njihova omladina. To je bilo sve što smo imali. Ako uzmemo u obzir da naša oficirska škola tada, osim pištolja, nije imala ono oružje koje je bilo potrebno za borbu, onda se vidi kako je teška bila ta borba.

Naši oficiri u toj školi, prekaljeni komandiri i komandanti četa, bataljona, pa čak i većih jedinica, ovdje su se takorekuć, goloruki gušali s njemačkim osvajačima, otimali od njih oružje i njime ih dalje tukli (aplauz). Oni za to svoje herojstvo zaslužuju veliko priznanje cijelog našeg naroda. Mnogi od njih su još živi, i danas su tu, a mnogo ih je palo u daljim borbama na raznim poljima jugoslovenskog bojišta.

NAROD SE HEROJSKI DRŽAO

A, kako se držao narod? Nema potrebe da vam o tome mnogo govorim, jer vi, koji ste bili očevici toga, to i sami znate. Narod, omladina, koji su znali gdje sam ja — evo tu gore (aplauz) — svi su radije ginuli nego što bi kazali gdje sam kada bi im njemački vojnici, ti razbojnici, pokazivali moju fotografiju. — Odgovarali su: Ne znam. Ubi-

jali su ih. Stotine ih je ubijeno tog dana. Kako je bio visoki moral tih ljudi, kakvo je to herojstvo bilo i kakva svijest! Svatko je radije ginuo, nego što bi bilo šta kazao, jer je bio uvjeren da bi bilo katastrofalno da smo mi svi bili pobijeni u Drvaru. To je zbilja grad heroj. Herojski narod Drvara i njegova herojska omladina zaslužuju divljenje i ne samo divljenje nego i zahvalnost svih naših naroda za ono što su ovdje dali.

Kada bismo danas govorili o tome ko je kakav doprinos dao, teško bi bilo kazati ko je dao više, a ko manje. Jer, to je bio monolitni, jedinstveni otpor ljudi koji su se gledali oči u oči s mrskim okupatorima — iz njih je izbijala mržnja protiv okupatora, protiv hitlerovskih fašističkih hordi koje su htjele da ovde pokolju rukovodeće ljude Jugoslavije. To herojstvo dragi moji omladinci, koji ste ovdje i svi drugi širom naše zemlje neka vam služi za primjer kakva je bila naša omladina u toku rata, kako je ona bila jedinstvena. Bilo je i onih najmlađih koji su jedva mogli da dignu pušku, već su rukovali oružjem i borili se protiv neprijatelja. Svi oni, iako su tek stupali u život, svjesno su davali svoj mladi život. Koliko je to teško kada se pomisli da svi ti ljudi koji su svjesno davali svoj život, danas ne mogu vidjeti ono za šta su se žrtvovali. Oni su dali ogroman doprinos svemu što mi danas imamo. Plodovi njihove borbe danas su vidljivi u cijeloj našoj zemlji i poznati cijelom svijetu. Na tome treba da im bude zahvalan svaki naš građanin, svi narodi naše socijalističke zajednice.

Desant na Drvar i drugi značajni događaji¹

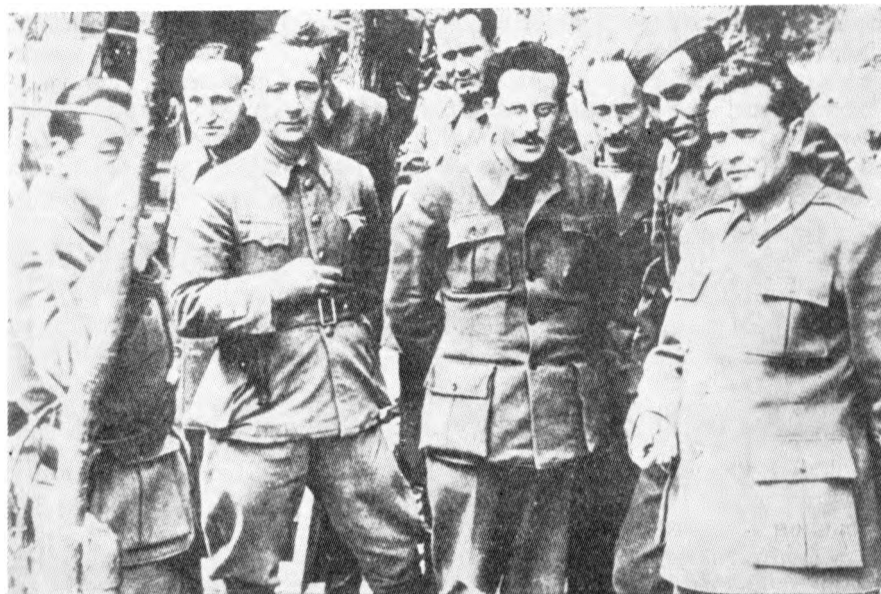
Edvard Kardelj

Vesti o tome da okupator priprema desant na Drvar s nametom da uništi Vrhovni štab, malo pre smo primili, kao što je bio stvarno izvršen. Baraka koja je bila izgrađena iznad vodopada u pećini blizu samog Drvara nije imala pogodan položaj za takav slučaj. To je bio jedan od razloga što je drug Tito premestio svoje sedište u selo Bastasi, nedaleko od Drvara. U blizini tog sela, u podnožju brda, priroda je napravila nekakvo udubljenje, koje je bilo koliko-toliko zaštićeno od bombardovanja i moglo je da posluži kao improvizovan stan. S Titom sam se preselio u Bastase, kao i uža pratnja Vrhovnog komandanta. Ostali drugovi iz Vrhovnog štaba i političkih organa, te stručnih službi bili su razmešteni delimično u samom Drvaru, a delimično u naseljima i barakama u okolini. Nemci koji su bili — kao što smo kasnije utvrdili — veoma dobro obavešteni u vezi sa barakom iznad Drvara, očigledno nisu znali da se Tito premestio u Bastase. Za vreme desanta, naime, to seoce i pećina u kojoj smo Tito i ja stanovali ostali su van područja koje bi desant trebalo da blokira i osvoji. Ali pošto nije bilo napada, mi smo povremeno počeli da sumnjamo u istinitost vesti.

Vrhovni štab je čak razmestio veći deo vojnih jedinica, koje su bile kasnije predviđene za zaštitu Drvara od desanta, na druge položaje.

U predvečerje napada Tito i ja džipom smo se vratili iz Bastasa u pećinu iznad Drvara da bi sledeći dan zajedno sa ostalim drugovima proslavili njegov rođendan. Ali sledeći dan rano ujutro iznenadili su nas Nemci. Bila je to jedna od sudbonosnih igara slučaja. Da je Tito ostao u Bastasima, ostao bi van obruča desanta i verovatno bi sam desant brže doživeo još teži poraz. A ovako, bili smo jedno vreme sasvim blokirani u pećini iznad drvarskog vodopada. Prilaz pećini u podnožju brda, u početku, branilo je samo nekoliko boraca uže pratnje Vrhovnog štaba. Ali uspeali su da unište nemačku patrolu, koja se uputila stazom prema pećini. Verovatno da su Nemci procenili da je odbrana pećine jača i postali su oprezniji. Počeli su da pucaju na nas. Prilaz pećini i sam ulaz u nju bio je, naime, na direktnoj streljačkoj liniji. Sa ulaza u pećinu posmatrali smo Nemce, koji su zauzimali položaje u drvarskoj ravnici ispod nas. Pri tom, pred mojim očima, nemački hitac smrtno je pogodio mog pra-

¹ Uzeto iz časopisa »Borac«, broj 5, 1971.

*Josip Broz Tito sa Edvardom Kardeljom i saradnicima
pred pećinom u Drvaru*

tioca Henrika, Vladu Miklavca, pošto je napravio korak više u vidno polje nemačkog nišandžije. To je bio veoma hrabar i bistar momak, koji je kasnije proglašen za narodnog heroja.

U borbu s nemačkim padobrancima u početku upustila se samo Oficirska škola, koja se nalazila nedaleko od Drvara, i malobrojna zaštitna jedinica Vrhovnog štaba. Postepeno su se na položajima pojavile i još neke manje jedinice koje su se nalazile u blizini. A protivnapad tih jedinica ipak je bio dovoljno jak da popusti pritisak Nemaca ispred pećine. Ali staza za prilaz pećini još uvek je bila pod nemačkom vatrom. Sva sreća, potok — koji inače protiče kroz pećinu i iz kog nastaje drvarski vodopad — bio je suv. Tako oko jedanaest časova svi koji smo se nalazili s Titom u pećini, sem mog nesrećnog pratioca Henrika, mogli smo se spustiti pomoću konopca niz vodopad u podnožje brda. Ja nisam nikad bio baš najbolji gimnastičar i ni danas još ne znam kako sam uspeo bez posledica da se spustim niz konopac, koji se nalazio uz strmu stenu vodopada. U podnožju brda morali smo da pređemo skoro sasvim brisani prostor, gde su nas pred nemačkim mitraljeskim gnezdima štitili žbunje i tada već prilično jak protivnapad naših jedinica na nemačke padobrance. Napadači su, naime, već počeli da gube prvobitne, sa svojim iznenadnim napadom, dobivene položaje. Tako smo uspeli, a da nas Nemci nisu primetili, da se po jakoj popodnevnoj vrućini po prilično strmom peščanom brdu popnemo na opsežnu planinsku visoravan iznad njega. Ali tamo smo stigli baš u trenutku naleta nemačkih aviona. Nemci, naime, nisu podržavali napad samo jakim pritiskom svojih jedinica iz više pravaca na oslobođenu teritoriju, koje bi trebalo da se spoje sa desantnim jedinicama, već su bombardovali i mitraljirali i sve pravce iz kojih bi nam mogli doći u pomoć partizanske je- 37

dinice, odnosno pravce kojima bismo mi mogli da se povučemo. Na visoravni sastali smo se sa drugovima koji nisu učestvovali u direktnom protivnapadu na desant i koji su se po naređenju Vrhovnog štaba povukli iz Drvara. Ali svi nisu stigli na tu visoravan. Mnoge su pobili Nemci u prvom iznenadnom naletu. Iz mnogih kuća, branili su se do poslednjeg metka. Mnogi su pali prilikom probijanja kroz nemački obruč.

Ali, pre no što smo na visoravni uspeali da se prebrojimo, za zemlju nas je prikovalo nemačko bombardovanje i mitraljiranje, jer je bilo toliko efikasno da je bilo potpuno onemogućeno kretanje po visoravni. Morali smo da tražimo sklonište po obroncima brda i na samom platou. Bio sam previše umoran da bi se ponovo spuštao niz brdo. Potražio sam sklonište na samom platou u pukotini između dve stene. Moram priznati da se nisam baš najbolje osećao, jer su nemačke bombe i rafali često padali baš opasno blizu mene.

Taj nemački vazdušni napad, koji se ponavljao u neprekidnim talasima, mogao je biti veoma opasan po nas ako bi nemačkim padobrancima uspelo da probiju naše pozicije i napadnu sam plato. A u međuvremenu, u okolini Drvara naše jedinice su se okupile i organizovale uspešan protivnapad, koji Nemcima ne samo da je zadao uništavajući udarac već je, u stvari, likvidirao desant. Padobranici su se morali povući iz svojih ofanzivnih položaja. Oni koji su ostali potisnuti su na groblje, gde su se utvrdili i gde su zapravo branili samo svoj život i čekali da nemačke divizije prodru kroz spoljna utvrđenja naše odbrane slobodne teritorije. Bili bi potpuno uništeni ako sledeći dan ujutru, kad smo se mi već povukli, nemačkim jedinicama ne bi uspelo da se konačno probiju prema Drvaru i da se tako spoje sa ostatkom nemačkog desanta u samom gradu. Prema nemačkom planu to je trebalo postići još prethodnog dana. Neuspeh desanta, dakle, bio je potpun.

Prekid bombardovanja iskoristili smo za prelaz preko visoravni i došli do šumovitih predela gde smo bili manje izloženi nemačkim napadima iz vazduha. Pred večer istog ili sledećeg dana — više se ne sećam tačno — uspeali smo da se probijemo kroz poslednju brešu u nemačkom obruču, koju su, uz velike napore i velike žrtve, naše jedinice držale otvorenu. Za vreme samog pohoda Tito i Vrhovni štab izradili su nov plan naših operacija protiv nemačke ofanzive. Tito je odredio povlačenje sa položaja oko Drvara i prelaz na taktiku brzog manevrisanja, koje bi postepeno izazvalo pometnju i oslabilo snagu nemačke ofanzive.

I mi smo nekoliko dana — zajedno s jednom od krajiških brigada — manevrisali tako da smo potpuno zbunili nemačke vojne planere. Već posle nekoliko dana nemačka ofanziva počela je da splašnjava.

Tada smo doneli odluku da se drug Tito sa delom Vrhovnog štaba i Politbiroa Centralnog komiteta, te članovima AVNOJ-a, avionom premesti na ostrvo Vis. Ta odluka, naravno, nije bila prihvaćena zato da bi političko i vojno rukovodstvo narodnooslobodilačkog pokreta izbeglo opasnosti fizičkog uništenja, kako su docnije pisali neki strani politički komentatori.

Takva opasnost je tada već bila relativno mala, može se reći ništa veća nego ikada ranije. A istina je da bi naše političko rukovodstvo — ukoliko bi ostalo neposredno u prostoru operacija sedme ofanzive i time u stalnom pokretu — za nekoliko sedmica bilo jako ometano prilikom nastavljanja izuzetno važne i skoro odlučujuće političke akcije na međunarodnom planu. Ta akcija je trajala od januara pa nadalje, kada je došlo do direktnog dopisivanja između Čerčila i Tita, te se, naročito dinamično razvijala, dok smo boravili u Drvaru. Nemci se tada nisu mogli više nadati u bilo kakvu pomorsku ofanzivnu akciju prema tom ostrvu. Sem toga, naša vojska i odred engleske vojske, koji je uz naš pristanak došao na Vis, u međuvremenu prilično su ga utvrdili za odbranu od eventualnog napada. Naše mišljenje je bilo da će Vis zbog toga biti pogodno mesto za sedište Vrhovnog štaba i političkog rukovodstva u završnoj fazi rata, kada je politička akcija na međunarodnom planu dobijala odlučan značaj.

Raniji, pretežno vojni kontakti sa zapadnim saveznicima su se, naročito za vreme Drvara, raširili i na političko područje, jer takvi realni političari kakav je npr. bio Čerčil, najzad su uvideli da nema te sile koja bi mogla da uništi narodnooslobodilački pokret i njegovu snagu u Jugoslaviji. Počeli su da se odriču četništva i politike emigrantskih vlada i prihvatili se nove taktike da bi spasli od svojih političkih i ekonomskih pozicija u Jugoslaviji ono što može da se spase. Mi smo, isto tako, bili svesni da se gvožđe kuje dok je vruće, znači, hteli smo postići priznavanje nove Jugoslavije još za vreme rata, jer posle rata bilo bi to znatno teže. Predviđali smo, naime, da će biti protivrečnosti između socijalizma i kapitalizma, kao i da će između velikih sila u posleratnim pregovoranjima dobiti odlučujuću ulogu. A u takvim prilikama naša reč neće više mnogo značiti. A tada, u ratu bili smo saveznicima veoma potrebni, jer smo privukli na sebe mnogo nemačkih divizija i držali, tako reći, otvorena vrata za konačne ofanzivne operacije protiv Hitlera na našem prostoru.

Bili smo mišljenja da drugi svetski rat ulazi u svoj završni period, to je period u kome će mnogo zavisiti da li će u ime Jugoslavije sa saveznicima pregovarati razne emigrantske grupe ili rukovodstvo narodnooslobodilačkog pokreta naroda Jugoslavije. Zbog toga, tada nam je bio svaki dan dragocen i nismo smeli da dozvolimo, a više nije bilo ni potrebno da i dalje hajkamo po šumama, dokle god naša vojska ne slomi nemačku ofanzivu. To je mogla da uradi i bez nas. Zbog toga smo se posle nekoliko dana na Kupreškom polju ukrkali u sovjetski avion, koji nas je iskrcao u Bariju. Tada, naime, aerodrom na ostrvu Visu još nije bio završen. Saveznički vojni funkcioneri — kako engleski tako i sovjetski, koji su tamo obavljali manju službu — primili su nas prijateljski i gostoljubivo. Ali tamo nije bilo važnijih političkih razgovora. Mi ih, takođe, nismo želeli, pošto smo hteli da se vratimo na našu sopstvenu slobodnu teritoriju i odatle da pregovaramo sa saveznicima. I tako smo već za dva ili tri dana engleskim razaračem otputovali na Vis.

O drvarskim događajima¹

Rodoljub Colaković

Napustili smo Šipovljane ujutro 25. maja pod neobičnim okolnostima. Nijemci su izvršili vazdušni desant na Drvar s ciljem da unište ili zarobe Vrhovni štab i druga Tita.²

Događaji toga i sljedećih nekoliko dana spadaju po svojoj napregnutosti i dramatičnosti u najznačajnije dane Oslobođilačkog rata, s kojima se mogu mjeriti samo novembarski dani 1941. godine u Užicu, kad se naš Vrhovni štab povlačio iz grada pod neposrednim pritiskom njemačkih tenkova i avijacije, ili dani proboja iz neprijateljskog obruča u dolini Sutjeske i na Zelengori, pri završetku Pete ofanzive.

Vazdušni desant na Drvar bio je zamisao najodgovornijih činilaca njemačke Vrhovne komande. Ona je sa sve većom zabrinutošću pratila razvitak ustanka u Jugoslaviji, protiv koga su se sve njemačke brižljivo pripremane ofanzive pokazale nemoćnim, jer nisu mogle ni da umanje udarnu moć njegove vojske, a kamoli da unište njegovu živu snagu. Ta zabrinutost je rasla ukoliko se situacija pogoršavala na svim bojištima: Istočnom frontu, Italiji, i ukoliko se približavao dan otvaranja novog fronta u Francuskoj. Njemačka Vrhovna komanda pravilno je ocjenjivala da će joj naša vojska predstavljati još opasnijeg neprijatelja u trenutku otvaranja drugog fronta, kao što je pravilno ocjenjivala i značaj Vrhovnog štaba i ličnosti druga Tita u našem ustanku. Preduzimati opet ofanzivu širokih razmjera s ciljem da se opkoli i uništi Vrhovni štab bilo bi s obzirom na ranija iskustva uzaludno trošenje i vremena i sredstava. I tako se rodila ideja da se na drugi način postigne taj cilj.

Hitler je još početkom 1944. godine lično naredio da Tito mora biti likvidiran, ne precizirajući ko treba da bude izvršilac ovog naređenja ni kako se ono mora izvršiti. To naređenje je rezultat ocjene uloge i značaja ličnosti druga Tita od strane njemačke Vrhovne komande koju je, govoreći baš o Drvaru, iznio u svojoj knjizi »Tajni front« jedan od njemačkih obavještajnih asova, Valter Hagen. On piše:

»Stvarno je postojao velik stepen vjerovatnosti da će borbeni elan partizanskih formacija brzo oslabiti kada ne bude dominantne Titove ličnosti, motora energije oslobodilačke armije«.

¹ Uzeto iz knjige »Zapisi iz oslobodilačkog rata«, Zagreb 1961. str. 235—249.

² Zapis o desantu je kombinacija mog dnevnika i materijala koje sam o desantu čitao poslije rata. Najviše sam se koristio materijalom drugova Rata Dugonjića i pukovnika Slavka Odića.

Vazdušni desant njemačkih padobranaca na Drvar je pokušaj njemačke Vrhovne komande da izvrši to Hitlerovo naređenje. Za izvršenje tog zadatka, koji je nazvan šifrom Rösselsprung — skok konja u šahu — Himler, Hitlerov zamjenik, stavio je na raspoloženje generalu Lotaru Renduliću, komandantu Druge oklopne armije čiji se štab tada nalazio u Vrnjačkoj Banji, 500-ti SS padobransko-lovački bataljon. U njemu su bili sve isprobani vojnici raznih elitnih divizija njemačke vojske koji su zbog nekih prestupa bili ili osuđeni na zatvor ili su bili u pritvoru čekajući suđenje. Šaljući ih na opasan zadatak, data im je prilika da se iskupe i da im kazna bude oprostena. Taj bataljon je poslije kraćeg bavljenja u jednom selu blizu Praga prebačen pod komandom SS kapetana Ripke-a u Kraljevo, gdje se pripremao za ovaj zadatak, o kome su znali samo najodgovorniji činici u štabu generala Rendulića.

Osim ovog bataljona u desantu su učestvovali: II i III grupa Prvog vazduhoplovnog desantnog puka koje su se nalazile na aerodromima Cerklje kod Brežica i Lučko kraj Zagreba, zatim Beneševodjeljenje, nazvano tako po majoru Benešu koji je bio zapovjednik diverzantsko-terorističke organizacije »Lovački savez Jugoslovaca«. Od ove formacije učestvovala su u napadu na Drvar dvije grupe. I, najzad, u desantu je uzeo učesća i »specijalni trup Žavadić« čiji je zadatak bio da od uništenja osigura sav materijal koji desantne jedinice budu zaplijenile u Vrhovnom štabu, zatim da se dočepa njegove radio-stanice, šifara i prikupi ostale podatke od interesa za njemačku obavještajnu službu.

Organizatori ove operacije tačno su ocijenili da ona može imati uspjeha samo ako njene pripreme budu izvršene u potpunoj tajnosti, to jest ako bude postignuto iznenađenje. I Nijemci su je doista pripremali vrlo konspirativno. Konspiracija je počinjala u samom štabu generala Rendulića. Generalštabni pukovnik u njegovom štabu fon Farnbiler, koji je do u pojedinosti izradio plan operacije, nazvao ga je nevinim imenom »Studija za angažovanje 500-tog SS padobransko-lovačkog bataljona« i pod tim ga nazivom predložio na konačno odobrenje svome starješini Renduliću 24. maja, uoči samog izvođenja. Još je veća konspiracija sprovedena u samim jedinicama koje su pripremane za napad a da nisu znale ni zašta će, ni gdje će, ni kada će biti upotrebljene. To čak nije znao ni komandni sastav bataljona. Njemu je tek 23. maja saopšteno da »akcijom treba likvidirati centar crvenog rukovodstva« u koju će se svrhu oni sa svojim ljudstvom »u ranim jutarnjim časovima spustiti u Drvar, centar crvenog rukovodstva, i munjevitim udarcem likvidirati prvenstveno Titov Glavni štab«. Pa ni tada im nije saopšten datum akcije.

Prema operativnom planu trupe određene za desant trebalo je da polete sa aerodroma u okolini Petrovgrada (sada Zrenjanina), Banjaluke i Zagreba. Kapetan Ripke, komandant 500-tog SS bataljona, raspodijelio je svoje ljudstvo u tri grupe: Hazelvanter, Viceman i Obermajer.

Prva grupa, pod komandom SS poručnika Hazelvantera, pošla je iz Kraljeva 22. maja i preko Beograda stigla u Petrovgrad odakle je 25. maja u zoru prebačena kamionima na obližnji aerodrom.

Druga i treća grupa krenule su 21. maja iz Kraljeva, preko Beograda, za Zagreb zajedno, u jednoj željezničkoj kompoziciji, ali se u

Novoj Gradišci treća grupa, pod komandom SS kapetana Obermajera, iskrcala, dok je druga grupa, pod komandom SS p.poručnika Vicemana, produžila za Zagreb.

Kapetan Obermajer rasporedio je svoje ljudstvo i materijal po periferiji i bližoj okolini Nove Gradiške, i tek ih 24. maja poslije podne prebacio u neposrednu blizinu aerodroma u Zalužanima kod Banjaluke.

Druga grupa je stigla u Zagreb, tu se iskrcala na željezničkoj stanici i odatle raspoređena na aerodrome Lučko i Cerklje.

Komandant bataljona SS kapetan Ripke ostao je u Mataruškoj Banji, gdje se nalazio njegov štab. sve do 24. maja ujutru, kada je otišao u Petrovgrad i odatle 25. maja krenuo sa prvom grupom na Drvar.

»Odjeljenje majora Beneša« prebačeno je, pod komandom potporučnika Dovea, 23. maja iz Banjaluke do Okučana kamionima a odatle vozom u Zagreb. Prenoćilo je u Lučkom, a 24. maja prebačeno na aerodrom u Cerklje.

»Specijalni trup Zavadil« krenuo je 24. maja iz Siska u Zagreb, gdje je prenoćio i 25. maja zorom prebačen kamionima na aerodrom Lučko, odakle je jedrilicama startovao za Drvar.

Prema planu desantne operacije ljudstvo 500-tog SS bataljona, pojačano »Beneševim odjeljenjem« i »trupom Zavadil«, bilo je raspoređeno u šest borbenih grupa pod zvučnim nazivima: Panter, Jurišnik, Bezobzirni napadač, Hvatač, Grizač i Drobilica — u svemu 340 ljudi. One su prebačene u trideset i četiri jedrilice i svaka je imala svoj određeni zadatak. Grupa Panter, naprimjer, koja je bila najjača (110 ljudi), trebalo je da zauzme »Citadelu«, to jest mjesto za koje je njemačka komanda pretpostavljala da je sjedište Vrhovnog štaba, što, srećom, nije bilo tačno.

Osim ovih šest grupa plan je predviđao i tri borbene grupe koje će se spustiti padobranima u Drvar. To su grupe: Plavi, Zelene i Crveni — u svemu 314 ljudi. Padobranci treba da se spuste u dva talasa: prvi u početku operacije, a drugi 3—4 sata docnije, sa aerodroma kod Banjaluke. Desantnu operaciju poduprijeće masovni napad avijacije.

Glavni zadaci — likvidacija Vrhovnog štaba i savezničkih vojnih misija — bili su povjereni ljudstvu koje je prebačeno jedrilicama, dok su padobranci uglavnom imali da obezbeđuju prilaze Drvaru i da osiguraju izvršenje najvažnijeg zadatka: zarobiti ili ubiti Tita. U bataljonskoj zapovijesti kapetana Ripke-a stoji: »Čim se tačno sazna mjesto gdje se nalazi štab, svi dijelovi bataljona koji su se spustili najbliže glavnom cilju treba da bez oklijevanja i bezobzirno likvidiraju prije svega Titov glavni štab. Važnije ličnosti treba po mogućstvu uhvatiti žive«.

Osim ovih jedinica koje su neposredno učestvovala u »operaciji Rösselsprung« neprijatelj je krenuo na Drvar iz nekoliko pravaca znatne snage: od Srba, Knina, Bihaća, Bos. Krupe, Banjaluke, Mrkonjića i Jajca. Njihov je zadatak bio da se brzim prodorom spoje s desantom u Drvaru, da isprijecaju oslobođenu teritoriju na nekoliko dijelova i da, razbijanjem štabova, parališu za izvjesno vrijeme aktivnost naših jedinica na ovom sektoru.

Takva je bila zamisao i tako je pripremljeno njeno izvršenje u štabu Druge oklopne armije, u idiličnoj tišini poznate srbijanske banje u Vrnjcima, u čije se vile bio smjestio general pješadije dr Lotar Rendulić sa svojim štabom i njegovim službama.

*

Već nekoliko dana ustajemo rano i odlazimo u šumarak iznad kuća u kojima živimo od početka mjeseca aprila. To činimo po savjetu drugova iz Vrhovnog štaba koji misle da nas može iznenaditi u posteljama neprijateljska avijacija. Posljednjih dana viđao se nad Drvarom jedan neprijateljski avion koji nije bacao bombe ni mitraljirao, nego je mirno kružio nad mjestom i najbližom okolinom. »Snima teren« — to je bio komentar naših drugova. I po tome se moglo zaključiti da opomena drugova iz Vrhovnog štaba nije bezrazložna. Pa ipak su se neki bunili protiv tako ranog ustajanja. Nije bilo prijatno neispavan ići u šumu u kojoj je u to doba dana prilično svjež, a zemlja još prohladna. Stoga smo se dogovorili da više kuća postavimo osmatrača koji će, čim svane, probuditi sve, pa oni koji hoće neka idu u šumu, a oni kojima se još spava neka se bar obuku i obučeni spavaju. U slučaju da se pojavi neprijateljska avijacija, osmatrač je imao da ih budi i oni bi morali u šumu.

Sutra, 25. maja, rođendan je druga Tita. Dogovorili smo se da mu ne idemo svi na čestitanje jer smo znali da je mnogo zauzet. Odredili smo da ispred sviju nas ode Vlado Ribnikar da mu čestita i isporuči naše najbolje želje.

Osmatrač me je probudio u samo svanuće. Obukao sam se i odmah obučeni legao da otpavam još koji sat. Iza sna me je trgao glas našeg osmatrača: »Avion!« Skočio sam s postelje i pošao u našu trpezariju misleći da ću imati vremena da popijem kafu. Tek što sam srknuo prvi gutljaj, osmatrač je viknuo: »Još jedan, dva, mnogo!« Ostavio sam na stolu nedopijenu kafu, zgrabio mašinku i pojurio iz sve snage prema šumarku. Tu sam zatekao Tošu Vujasinovića, Sulejmana Filipovića, Vladu Bakarića i Edvarda Kocbeka. Nad Drvarom i širokim krugom oko njega kružilo je jato neprijateljskih aviona, i otuda su se već čule prve avionske bombe. Mi smo bili van zone koju su nadlijetali avioni, ali smo ipak za svaki slučaj izabrali između kamenja zgodne uvalice i tu se smjestili. Ležao sam na leđima i osluškivao. Učinilo mi se da se od Drvara, pored detonacija avionskih bombi, čuje puščana i mitraljeska paljba. U prvi mah sam pomislio da to naši pucaju sa okolnih brda na avione. Međutim, gotovo u istom trenutku jasno su se čule ručne bombe. To je kod mene izazvalo nedoumicu i zabrinutost. Šta je sad? — pomislio sam. Da nije zbilja vazdušni desant o kome se među nama govorkalo kao eventualnoj mogućnosti, ali koju niko nije ozbiljno uzimao?

Odjednom je sasvim nisko iznad naših glava nalet jelo čitavo jato aviona. Gledao sam ih i njihov mi se oblik učinio čudan. Kakvi su ovo avioni? To, međutim, nisu bili avioni, nego jedrilice.

Tek što je to jato preletjelo iznad naših glava, ustali smo i pošli u susret jednoj grupi pitomaca Oficirske škole Vrhovnog štaba koji su svako jutro izlazili na učenje u jedan hrastov gaj više Šipovljana.

— Njemački padobranci! — viknulo je nekoliko uzbuđenih glasova.

— Ko kaže?! — upitali smo uglas.

— Ja sam ih vidio, — reče jedan pitomac, — a, eno, čuje se i borba u Drvaru.

Više nije moglo biti sumnje: neprijatelj je izvršio vazdušni desant na Drvar, u kome se već razgorjela borba. Nad Drvarom je stajao gust oblak od silnih detonacija. Tutnjale su avionske bombe, čula se neujednačena i neorganizovana puščana paljba, ponekad bi grunula ručna bomba.

S pitomcima je bio upravnik škole. U toku našeg razgovora oko njega se okupio već priličan broj pitomaca, ali svi bez oružja. Polazeći na jutarnje zanimanje oni su ostavljali oružje u školi, pod nadzorom dežurnoga. Zbog toga su bili uznemireni i uzbuđeni. Naročito je bio nestrpljiv i uzbuđen kapetan Rade, stari Titov pratilac, koji se nije mogao skrasiti na jednom mjestu i stalno je govorio: »Udariće na pećinu«. On je znao da je u pećini drug Tito.

— Tjrk po oružje, pa pravac Drvar, ali organizovano i oprezno, — naredio je upravnik škole.

Pitomci su poletjeli niza stranu, sve prestižući jedan drugoga.

Kratko smo se posavjetovali šta da radi naša grupa. Riješili smo da odemo u štab Prvog korpusa, koji se nalazio blizu nas, u selu Mokronogama.

U štabu nas je dočekaao Koča Popović, komandant korpusa. Od njega smo doznali da se dio Pratećeg bataljona nalazi iznad pećine odakle odbija pokušaje neprijatelja da preko Unca pride pećini u kojoj se nalazio drug Tito. Pitomci Oficirske škole već su okupljeni i uskoro će krenuti prema Drvaru.

Koča je na brzu ruku sakupljao nešto svojih vojnika sa zadatkom da i oni krenu odmah u Drvar.

— Ovo nije ništa, — govorio je on, — mi ćemo to savladati, ali mene brine da li je to sve, da neće naletjeti druga partija.

Poslije kraćeg odmora krenuli smo, po Kočinom savjetu, u zaselak Škrbiće u Prekaji. Išli smo preko jedne gole visoravni, kad ugledasmo pred sobom na horizontu čitavo jato aviona. To je druga partija o kojoj je maločas govorio Koča, pomislio sam i postalo mi je tjeskobno oko srca. Prilegli smo pod jednu krušku, jedino drvo na toj visoravni, za čiji smo hlad mislili da nas zaklanja od neprijateljskog oka. Neprijatelj je, međutim, hitao na važniji zadatak. Njemu nije bilo do neke grupe koja se nalazila na pustom bosanskom kršu, već je žurio na Drvar.

U zaselak Škrbiće stigli smo u smiraj sunca. Tu smo primili pismo od Koče u kome nam javlja da je Marko saopštio da su se naši sredili i da se vodi borba. Neprijateljska akcija je ozbiljna. Poslije prve grupe padobranaca, spuštene u 7 časova, spustila se još jedna, u 12 časova. Osim toga, neprijatelj pokušava da s motorizacijom prodre na našu oslobođenu teritoriju od Livna, Srba, Bosanske Krupe i Bihaća.

Zanoćili smo u jednoj seljačkoj kući. S nama su zajedno drugarice — slušaoci sanitetskog kursa u Drvaru. Jedna od njih, jedra i

otresita Krajiškinja, priča kako su se kursistkinje jutros razbježale kad su vidjele padobrance oko kuća u kojima su živjele u Drvaru.

— Trčale smo, a oko nas sipa. Tuku padobranci, a oni iz aviona mitraljiraju. Svejedno je umirati, samo da im ne padnem šaka.

U samu zoru krenuli smo u šumu više susjednog zaseoka Marčeta. Iz šume, kroz tek izlistalo hrastovo granje, vidi se pitoma dolina Prekaje u bujnom zelenilu. Proljeće je, posljednje u ratu za nas, mislio sam. Takva je divna tišina nad površinama bujne i intenzivno zelene pšenice. Ali ko da misli o tome kad nad Drvarom gruvaju bombe otkako se razdanilo, kad »štuke« evo već pola sata kruže oko Mokronoga i pikiraju nad školom spuštajući svoj ubilački tovar.

Svi mislimo kako bi bilo dobro da se sad javi i da nam pomogne saveznička avijacija. To nam reče čak i jedan mališan iz sela koji sjedi s nama u šumi.

— Ih, kad bi sad nešto došli Englezi.

Oko podne dobili smo prve pouzdane vijesti o borbi u Drvaru. Neprijatelj je poslije žestokog avionskog bombardovanja izvršio desant i, blagodareći iznenađenju, uspio da zagospodari dolinom Unca na njegovoj lijevoj obali i samim naseljem. Ali ni te prve početne uspjehe on nije postigao bez žrtava. Mi u Drvaru nismo imali nijedne vojne jedinice, osim jednog dijela Pratećeg bataljona Vrhovnog štaba. Bilo je raznih vojno-pozadinskih ustanova i službi Vrhovnog štaba i nekoliko kurseva. To ljudstvo je bilo naoružano slabo, većinom pištoljima, ručnim bombama i mašinkama. Svi oni su odmah pružili otpor, iako neorganizovano — kako je ko stigao. Odbornici i terenski radnici iz okolnih zaselaka čim su čuli borbu, zgrabili su puške i poletjeli u Drvar da se biju. Tako je neprijatelj imao žrtava već u prvim časovima borbe. Ni naše nisu bile male, ali više je ginulo civila nego vojnika, jer su neprijateljski automatičari, nadirući s poljane u Drvar, prosto ubijali na koga su naišli. Naši su se ubrzo sredili i pružili organizovan otpor neprijatelju. Prateći bataljon zauzeo je položaj više pećine u kojoj su se nalazili drugovi Tito, Kardelj i Ivan Milutinović. Taj položaj dominira dolinom Unca i s njega su naši borci odbili sve pokušaje neprijatelja da pređe preko Unca i pride pećini. Jedno neprijateljsko odjeljenje bilo je prešlo most na Uncu i uputilo se prema željezničkom nasipu s namjerom da se iz tog pravca približi pećini. Ali su ga na nasipu dočekali pitomci Oficirske škole, koji su trčecim korakom stigli iz Šipovljana, i odbacili natrag preko mosta u Drvar. Tako su naši borci uspjeli da zaustave žestok napad neprijatelja, da ga paljbom sa okolnih visova prikuju za zemlju i prisile da se iz doline Unca polako povlači u samo naselje, pod zaštitu zidanih kuća i fabričkih zidina. Situacija se izmijenila sasvim u našu korist kad je u Drvar stigla Treća lička brigada. Tad se borba rasplamtjela svom žestinom; u njoj je bilo većih žrtava sa obje strane, ali su lički borci definitivno skršili neprijateljski desant. Plan neprijatelja je propao: niko od drugova iz Vrhovnog štaba nije bio ni ranjen i svi su već bili van neposredne opasnosti.

Treća lička brigada bila je u sastavu Šeste proleterske divizije »Nikola Tesla«, koja se nalazila na položajima prema Srbu, Bos. Grahovu i Kninu. Još 24. maja neprijatelj je s većim snagama napadao na položaje Šeste divizije nastojeći da se probije iz tog pravca u Drvar ili da angažuje brigade te divizije i onemogući im da priskoče u pomoć Drvaru. Cio sljedeći dan, 25. maja, bjesnila je krvava borba oko Cvjetnica i Trubara u kojoj su ličke jedinice pokazale izdržljivost i hrabrost o koje su se slomili svi napadi neprijatelja. I pored tenkova i oklopljenih kola on nije mogao prodrijeti u Drvar.

Na dan napada na Drvar, štab Šeste divizije čim je bio obaviješten o desantu odmah je odvojio Treću ličku brigadu i uputio je u pomoć Drvaru. Ličani su hitali u pomoć svom Vrhovnom štabu ne hajući za neprijateljsku avijaciju koja je napadala njihovu kolonu, i stigli u Drvar u pravi čas.

U silovitom napadu borci Treće ličke brigade, predvođeni komandantom Šeste divizije Dokom Jovanićem, potisli su neprijatelja iz glavne ulice Drvara i onda ga postepeno sabijali prema Šobićevoj Glavici, gdje se nalazilo komandno mjesto desanta, u ruševine fabrike celuloze i u groblje. Naši su napravili obruč oko neprijateljskih uporišta i u toku popodneva sve ga više stezali. Cijelu noć između 25. i 26. maja vođena je krvava bitka na tom uskom prostoru u kojoj smo i mi i neprijatelj imali znatnih gubitaka. U zoru, prepolovljene neprijateljske snage držale su se još samo na groblju, odakle su se očajnički branile iz starih italijanskih rovova.

Borbu desanta izdašno je potpomagala avijacija zasipajući bombama i mitraljirajući naše položaje. Neprijateljske jedinice koje su iz raznih pravaca bile krenule u napad odbijene su svuda osim na bihaćkom pravcu. Tu se neprijatelj probio kroz Ripački Klanac i stigao u Bos. Petrovac.

Poslije podne primili smo obavijest da idemo na Potoke, na kojima je još ranije bilo podignuto nekoliko baraka, jer je Vrhovni štab imao namjeru da se tamo smjesti preko ljeta. Riješili smo da krenemo čim padne večer.

Oko Drvara čula se stalno borba; neprijateljska avijacija bombardovala je okolna sela. Posmatrao sam kako gore neke staje na jednoj kosi više Mokronoga. Oko šest sati jedna grupa aviona počela tući Prekaju i mitraljirati drum Prekaja—Drvar, a zatim sve zaseke oko Prekaje, razasute po kršu. Došao je red i na naš šumarak. Avioni su letjeli nisko, tako da mi se činilo da se dotiču vršika hras-tove šume. Ležao sam u jednoj uvali i više me je uznemiravalo zaglušno zujanje motora nego neposredna opasnost od bombi.

Krenuli smo u sami mrak. Noćni marš kroz šumu, preko kamenja i rupčaga, po blatnjavom puteljku. Sreli smo se s jednom kolonom Prve proleterske koja je pratila ranjenike. Kad smo već prilazili Potocima, naišli smo na grupu omladinaca kursista. Sjedjeli su na jednoj uzvišici pored šumske željezničke pruge, prepričavali svoje jučerašnje doživljaje, zadirivali se i veselo smijali.

Pred zoru stigli smo na Potoke mrtvi umorni i gladni. Nahranili su nas vojnici Pratećeg bataljona Vrhovnog štaba. Legli smo u jednoj tijesnoj baraci da bismo se poslije jedan sat digli i pošli dublje u šumu — da nas ne bi iznenadila avijacija. Počela je da škro-

pi sitna kiša. Izabrao sam jednu debelu jelu čije su niske i dugačke grane štatile od kiše, prostro sam kabanicu na meko mirisavo igličje, stavio torbu pod glavu a mašinku pred sebe i namjestio se da spavam. Upravo mi se počeo navoditi san na oči kad dođe Tošo i počeo da mi tiho priča. Kaže: još se ne zna gdje su Tito i Kardelj. Kako, pitao sam, pa nama rekoše da se Tito nalazi na sigurnom mjestu. Eto, veli Tošo, i sliježe ramenima.

Pokrio sam se preko glave, ali više nije moglo biti ni govora o spavanju. Sta je sa Starim i Kardeljem? Tjeskoba od juče pritisla me je još jače. Vrtio sam se na ležaju koji mi je odjednom postao tvrd i neugodan i pušio cigaretu za cigaretom iako mi je grlo gorjelo od duvana. Nisam više mogao da izdržim u neizvjesnosti i sišao sam dolje, ka baraci u kojoj je bio drug Marko. Ušao sam u baraku, ugledao umorno, blijedo, neispavano ali kao uvijek spokojno Markovo lice i postalo mi je lakše.

Čekao sam da se Marko oslobodi od telefona na koji su ga svaki čas zvali. Čim sam ugrabio priliku, zapitao sam ga:

— Sta je sa Starim?

— Sve je u redu, — rekao je on.

— A Beve i ostali?

— Isto tako. Samo je Stari otišao malo dalje odavde, iz ove gužve, umoran je, — dodao je Marko.

Odjednom mi je postalo lako na duši. Ofanziva, pokret, marševi, gladovanje, pa na to smo mi navikli. Glavno je da su Švabe i ovaj put promašile, da im iznenađenje nije donijelo ono radi čega su ga tako brižljivo pripremali.

Vratio sam se pod svoju jelu, pružio se na kabanicu i odmah zaspao. Probudili su me drugovi kad se dijelio ručak. Svako je dobio po pregršt nekakvih masnih mrvica od kojih se, vele, pravi dobra supa. Vatru nismo smjeli paliti zbog avijacije, pa smo ih jeli onako suve. Meni su bile otužne; zbog toga sam ih zamotavao u mlad bukov list i uvjeravao drugove da su u toj formi gotovo kao sarma. Nisu mi povjerovali.

Predveče sam sišao opet barakama i tu se sastao s drugovima iz Drvara. Pričao mi je Đorđe Kun da se jedna drugarica za vrijeme bombardovanja bila sakrila u cisternu. Kad je prestalo bombardovanje, izašla je iz cisterne i ugledala u polju jedrilicu. Pomislila je da je to srušen neprijateljski avion i potrčala prema njemu. Upala je među Nijemce koji su je počeli tući kundacima po tetivama ispod koljena. Prišao je oficir i zapitao je gdje je Tito. (Neki od padobranaca nosili su čak i Titovu fotografiju, pokazivali je zarobljenima i pitali: »Tito, gdje?« Ni jedan zarobljenik nije kazao gdje je Tito, iako su i mala djeca u Drvaru znala za Titovu pećinu). Ona je ćutala. Oficir joj je ponudio parče čokolade; odbila je. On je zagrizao čokoladu i opet joj ponudio. Ona je odmahнула glavom. Tada je naredio vojnicima da je tjeraju prema jednom zaseoku. Išla je jedno vrijeme pred njima, a onda nagla da bježi, riješivši da je bolje tako poginuti. Vojnici su za njom pucali, izrešetalu joj suknju, osmudili kosu, ali ona je utekla neokrznuta.

Na Potocima se iskupio velik broj drugova koji su bili na raznim dužnostima u Drvaru ili su se tu zatekli poslom na dan napada.

Svi su se spasili na manje ili više dramatičan nač'n. Od njih sam doznao mnoge pojedinosti o napadu, o junaštvu naših ljudi, o zvjerstvima i kukavičluku neprijatelja.

Drug Tito se u početku napada nalazio u pećini. S njim su bili Kardelj i Milutinović. Pošto je neprijatelj neprestano obasipao vatrom prilaze pećini, nije se moglo ni misliti da se iz nje izade onom stazom koja je iz pećine vodila Uncu. Tada su drugovi probili patos u jednoj od soba barake, u kojoj je živio drug Tito, i po užetu se spustili u korito potoka. Išli su njime jedno tridesetak koraka, zatim se prebacili u jedan šljivik, a odatle se dočepali prve kose nad dolinom Unca. Tom prilikom poginuo je Kardeljev pratilac Vlado, jedan mlad slovenački proleter, hrabar i odan čovek koji je s Kardeljem prokrstario dobar dio naše oslobođene teritorije, od Roga u Sloveniji do Jajca.

U prvim časovima napada izginula je junačkom smrću grupa omladinskih rukovodilaca, članova Okružnog komiteta SKOJ-a za Drvar. U času kada se pojavila neprijateljska avijacija oni su održavali sastanak u jednom šljiviku, a kad su se spustili padobrancima, oni su potrčali po oružje u kuću u kojoj je bio smješten Okružni komitet SKOJ-a. Međutim, neprijatelj je već bio na glavnoj ulici, i omladinci nisu više mogli iz kuće. Zabarikadirali su se i prihvatili borbu u kojoj su svi izginuli, izbacivši iz stroja dvadesetak Nijemaca. Tu su poginuli Dušan Bursać, Razija Omanović, Savica Solomun, Dušan Bajić i Zora Zeljković. Omladinac Ljubo Bosnić uspio je da se, ranjen, izvuče, da pređe Unac i skloni u jednu kuću. Tu su ga Nijemci pronašli i živa spalili.

Drvarska omladina spadala je po svom junaštvu i požrtvovanju među najbolju omladinu na oslobođenoj teritoriji. Taj dan bili su junaci ne samo rukovodioci već i obični omladinci. Evo ukratko podviga šesnaestogodišnje Mike Bosnić, seoske djevojčice iz okoline Drvara.

Za zaštitu Vrhovnog štaba nalazila se u Drvaru tenkovska četa od četiri tankete koja je bila smještena na Trninića Brijegu. Kad je započelo bombardovanje Drvara, četa je upravo primala doručak. Komandir čete, misleći da se radi o običnom napadu avijacije, povuče se s četom u jedan potok, a kod tanketa ostane politički komesar D. Radisavljević-Soća s nekoliko boraca. Kad su se spustile prve jedrilice i kad je on vidio prve Nijemce, odmah je pokušao da dozove komandire i ostale borce čete, ali bez uspjeha. Tada je s borcima koji su bili s njim pokušao da upali motore na dvije tankete, ali mu je uspelo da upali samo na jednoj. Sjeo je u nju s dvojicom boraca — vozačem i nišandžijom — i krenuo u Drvar. Međutim, već kod razrušene fabrike celuloze on se sudario s Nijemcima, koji su otvorili vatru na tanketu, zatim izvršili na nju juriš i prebacili ćebe preko prozorčeta. Tanketa je išla još nekoliko trenutaka i zaglavila se među ruševine fabrike. Drugovi su pokušali da smaknu ćebe na taj način što su podigli prozorski oklop, ali im nije uspelo. Onda su otvorili vrata na tanketi, izbacili nekoliko bombi na Nijemce i u toj gužvi smakli ćebe s prozorčeta, tako da je vozač mogao vidjeti kuda vozi. On je upalio motor i krenuo za Drvar. Tada je tanketi pritrčala Mika Bosnić i s nje sasvim svukla ćebe. Zbog toga su je Nijemci na mjestu iskasapili noževima.

Tanketa je projurila kroz Drvar, šišajući iz mitraljeza po Nijemcima. Pošto joj je bio probijen rezervoar s benzinom, drug Soća je naredio vozaču da vozi prema selu Bastasima. Pred samim selom tanketa je stala — u rezervoaru nije bilo više ni kapi benzina. Soća i oba borca bili su ranjeni.

Sreo sam druga Jeftu Šašića. On je juče preslušavao dvojicu zarobljenih padobranaca. Između sela Trubara i Kamenice pala je jedna jedrilica i razbila se. Osam neprijateljskih vojnika je poginulo, a dvojicu su zarobili naši odbornici i priveli štabu Treće ličke brigade. Od njih smo dobili prve podatke ko je izvršio desant, kako je on pripreman i šta mu je bio cilj.

Jedan od zarobljenika bio je narednik, a drugi »gefrajter«. Prvi je bio ranjen i odmah se interesovao imamo li ljekara i hoće li mu izvaditi metak. Drugi je histerično vriskao da ga ne ubiju. »Ja nisam vojnik, ja sam bolničar«, derao se Švabo.

Brižljivo pripremani vazdušni desant na Drvar, u koji je njemačka Vrhovna komanda polagala toliko nade, propao je blagodareći hrabrosti i požrtvovanosti naših boraca. Njih je mogla da iznenadi na spavanju njemačka avijacija, čak da ih trenutno zbuni spuštanje jedrilica i padobranaca, ali njihovu borbenu volju ništa nije moglo skršiti: ni nadmoć u broju, ni nadmoć u naoružanju. Oni su puškama, pištoljima, mašinkama počeli odmah da biju neprijatelja koji je imao lake bacače mina, i topove kalibra 75 mm, i municije na pretek. To je bilo odlučujuće u tim prvim kritičnim trenucima neprijateljskog napada. Jedan od padobranaca je izjavio: »Poslije spuštanja na nas je bila otvorena vatra sa svih strana. Iako neprijatelja još nismo ni vidjeli, imli smo neposredno po spuštanju oko 60 mrtvih i ranjenih«.

Pukovnik fon Farnbiler je izmislio zvučna imena svojim banditima, ali njegova grupa »Panter« koja je ni manje ni više trebalo da ubije ili zarobi Tita našla se ubrzo sabijena u zidine fabrike celuloze odakle nije mogla nosa da promoli. Sa istim uspjehom izvršile su svoj zadatak i druge grupe: Hvatač, Grizač, Drobilica itd. Svi su se ti Hitlerovi razbojnici našli nabijeni u drvarsko groblje, izgubivši u borbama 25. i 26. maja preko polovine svog satava. Ostatak desantne jedinice spasla je od sigurnog uništenja jedna njemačka tenkovska kolona koja se od Bihaća preko Bos. Petrovca probila 26. maja poslije podne u Drvar i potisla iz njega naše snage.

Kapetan Ripke, koji je iznio živu glavu iz Drvara, mogao je da svojim fašističkim glavarima ponese samo maršalsku uniformu druga Tita koju su njegovi vojnici »zarobili« u krojačkoj radionici. Uspjeh, nema šta! Vele da su tu uniformu docnije izlagali na nekavoj anti-komunističkoj izložbi u Beču. Slaba utjeha za ono što su od vazdušnog desanta na Drvar očekivali Himler, Rendulić i ostali njegovi organizatori.

*Uvodna razmatranja
o borbama u Drvaru
25. maja 1944. godine*

Plan i pripreme za drvarska operacija¹

Slavko Odić

OPĆI POLOŽAJ NJEMAČKIH SNAGA U JUGOSLAVIJI KRAJEM 1943. I POČETKOM 1944. GODINE

Vojno-politički udarac koji je Njemačka doživjela kapitulacijom Italije 8. septembra 1943. nije doveo do sloma njemačkog južnog i jugoistočnog fronta, ali je, izazvavši naglo snaženje oslobodilačkih pokreta Jugoslavije, Albanije i Grčke, još više ugrozio ionako već poljuljane njemačke pozicije na Balkanu. Uz to, kapitulacijom Italije, priobalna područja Albanije, Jugoslavije i, naročito, Grčke našla su se, prema procjenama njemačke Vrhovne komande oružanih snaga (OKW), izložena neposrednoj opasnosti od anglo-američke invazije. Zbog toga je njemačko komandovanje bilo prisiljeno da na Balkan, posmatran u cjelini, od tog trenutka upućuje stalno nove snage. Tako je krajem septembra 1943. zapovjednik njemačkih oružanih snaga na Jugoistoku general-feldmaršal Maksimilijan fon Vajks (Maximilian von Weichs), čije se sjedište nalazilo u Beogradu, raspolagao sa 14 divizija, početkom novembra sa 17, a krajem godine sa 20 divizija, čime je i ukupno brojno stanje njemačkih snaga na Balkanu poraslo od 600.000 u septembru na oko 700.000 u decembru, od čega oko 270.000 u Jugoslaviji. Predstavljalo je to za Njemačku, s obzirom na sve veću iscrpljenost njene nacionalne žive sile, krajnje naprezanje.²

U okviru mjera koje su trebalo da doprinesu stabilizaciji njemačkih pozicija na Balkanu, Adolf Hitler je 29. oktobra 1943. izdao i posebnu naredbu o »Jedinstvenom vođenju borbe protiv komunizma na Jugoistoku« i za vođenje političke akcije zadužio Herman[^] Nojbahera (Hermann Neubacher), specijalnog opunomoćenika Ministarstva vanjskih poslova Trećeg Rajha za Jugoistok. Njegov zadatak je bio da u tijesnoj saradnji s njemačkim zapovjedništvom oružanih snaga na Jugoistoku i Vojnoupravnim zapovjednikom Jugoistoka politički organizuje i usmjerava sve postojeće snage u borbi protiv narodnooslobodilačkih pokreta Jugoslavije, Albanije i Grčke. Nojbaher je, istovremeno, dobio neograničena ovlaštenja i u pogledu određivanja i sprovođenja osnovne linije privredne politike.³

¹ Uzeto iz knjige »DESANT NA DRVAR« izdanje Vojnoistorijskog instituta, 1981, Beograd, str. 11—49.

² German antiguerrilla operations in the Balkans (1941—1944). Washington, 1954.

³ The National Archives of the United States, Washington (ubuduće skraćeno NAW), T-313, Roll 189, F 7449026-029.

Drugi Tito pred pećinom u Bastasima u kojoj je bilo rezervno komandno mesto VS NOV i POJ

Prvih godina okupacije njemačko rukovodstvo je, radi oslobođenja vlastitih snaga za Istočni front, nastojalo da okupacione zadatke očuvanja »mira, reda i poretka« na teritoriji okupirane Srbije i tzv. Nezavisne Države Hrvatske prebaci u što većoj mjeri na kvislinge. Međutim, kvislinške garniture u Jugoslaviji brzo su se diskreditovala u narodu, i ne samo da nisu bile sposobne da izvršavaju zadatke koje je pred njih postavljao njemački okupator nego su i egzistirale zahvaljujući prisustvu njemačkih trupa. Politički uticaj narodnooslobodilačkog pokreta i snaga njegovih oružanih formacija onemogućavali su sve njemačke kombinacije i pokušaje stabilizacije kvislinga. Proces raspadanja i uništavanja svega onoga što je narodima Jugoslavije 1941. godine bilo nametnuto silom oružja bilo je nemoguće zaustaviti! To su, na određen način, sagledavali, pa i priznavali, i njemački komandanti. Tako je komandant njemačkog 15. brdskog armijskog korpusa, čije su se divizije nalazile u Hrvatskoj, Bosni i Hercegovini, izvijestio 1. oktobra 1943. da se čitava ta teritorija, »s izuzetkom većih gradova, smatra partizanskom teritorijom« i da to stanje nije moguće izmijeniti samo i »jedino vojnim mjerama«⁴ (podvučeno u originalu). A general-feldmaršal fon Vajks je 1. novembra 1943. izvijestio Vrhovnu komandu da »njemačke trupe drže samo uporišta duž obale i važnije ceste i željezničke pruge«, ali da su »njihove pozadnje i bočne veze stalno ugrožene i mnogostruko isprekidane« i da jedinice Narodno-

⁴ Gen. Kdo. XV. Geb. AK Verw. Nr. 136/43 geh., H. Qu., den 1. Oktober 1943, Verwaltungsbericht für die Monate Juli, August und September 1942 (Vierteljahresbericht), an Militärbefehlshaber Südost, Verwaltungsstab, neregistрован.

oslobodilačke vojske Jugoslavije (NOVJ) »kontrolišu i registruju sve pokrete trupa« Vermahta.⁵

Iako su njemačke snage u septembru i oktobru 1943, u operacijama vezanim za razoružavanje talijanskih snaga poslije kapitulacije Italije, uspjele da zaposjednu ključne pozicije na jadranskoj obali, jedinice NOVJ su zadržale u svojim rukama ne samo znatan broj jadranskih otoka i dijelova obale već i zaleđe obalskog pojasa i dublju pozadinu. Snage NOVJ su naročito uspješno djelovale na komunikacijama koje iz doline Save vode prema jadranskoj obali, ometajući i otežavajući snabdijevanje njemačkih snaga raspoređenih duž obale. Istovremeno, izuzev većih gradova, jedinice NOVJ su držale čvrsto u svojim rukama teritoriju preko koje su išle ove komunikacije.⁶

Došavši do zaključka da do eventualnog savezničkog iskrcavanja na Balkanu ne može doći prije proljeća 1944, fon Vajks je, s obzirom na takvu procjenu situacije i zastoje savezničkih operacija u Italiji na tzv. zimskoj liniji, odlučio da zimu 1943. na 1944. godinu iskoristi za izgradnju odbrambenog pojasa na obali uz istovremeno izvođenje niza operacija protiv NOVJ i protiv grčkih i albanskih partizana. Većina ovih operacija je planirana na tlu Jugoslavije, protiv NOVJ kao glavnog i najopasnijeg protivnika. Ne uspijemo li da narednih mjeseci odlučujuće oslabimo snage koje Titu obezbjeđuju vlast na teritoriji Nezavisne Države Hrvatske, koja je u raspadanju, doći će do organizacionog jedinstva svih komunističkih ustanika na čitavoj teritoriji Jugoistoka, i biće neizvodljiva odbrana jadranske obale protiv velikog napada koji očekujemo... Ishodište ove odlučujuće ratne opasnosti, a samim tim i polazna tačka neophodnih protivmjera, bila je i ostaje NDH⁷... Ne iskoristi li se ova mogućnost u toku zime 43/44, tada u proljeće 1944. godine neće postojati ni obalski front spreman za odbranu, ni pozadina koja će omogućavati snabdijevanje obalskog fronta i privođenje pojačanja...« — izvještavao je komandant njemačkih oružanih snaga na Balkanu 1. novembra 1943. svoju Vrhovnu komandu.⁸

Na osnovi takve procjene, fon Vajks je, osim operacija za čišćenja šireg područja jadranske obale i otoka, planirao i izveo nekoliko krupnijih operacija protiv NOVJ u Bosni, Hrvatskoj i Sandžaku («Kugelblitz«, »Schneesturm«, »Adler«, »Panther«, »Weihnachtsmann« itd.). Međutim, bio je prisiljen da često mijenja svoje operativne planove, jer je NOVJ u to vrijeme predstavljala snagu kojoj nije bilo moguće zadati odlučujući strateški udarac. Stoga

⁵ NAW, T-313, Roll 189, 7449011-025.

⁶ Prema izvještajima njemačkih vojnih štabova, željezničke pruge su bile tako trajno zakrčene da je, na primjer, kompoziciji voza s pogonskim gori-
vom trebalo 18 dana da stigne od Slavenskog Broda do Novske, a vozovima sa sijenom od Zagreba do Banjaluke 28 dana. Krajem novembra 1943. saobraćaj na željezničkim prugama je bio toliko dezorganizovan da je njemačka komanda za svaku kompoziciju, za čiju je otpremu bila naročito zainteresovana, morala direktno intervenisati i angažovati vlastiti personal.

⁷ Nijemci su pod izrazom »Hrvatska« podrazumijevali »Nezavisnu Državu Hrvatsku«, tj. i Hrvatsku i Bosnu i Hercegovinu i Srem, te je taj izraz u njihovim dokumentima, što je i ovdje slučaj, da bi se izbjegle nejasnoće do kojih bi moglo doći njegovom upotrebom, zamijenjen izrazom NDH.

⁸ Vidi napomenu 4.

su njemački komandanti pribegli taktici da vlastite snage, čiji se nedostatak sve izrazitije ispoljavao, koncentrišu na pojedinim područjima i pokušaju da tuku NOVJ po dijelovima, ili da je bar neutrališu, ne bi li na taj način stvorili snošljivije stanje makar na onim područjima koja su za njih bila od vitalnog interesa.

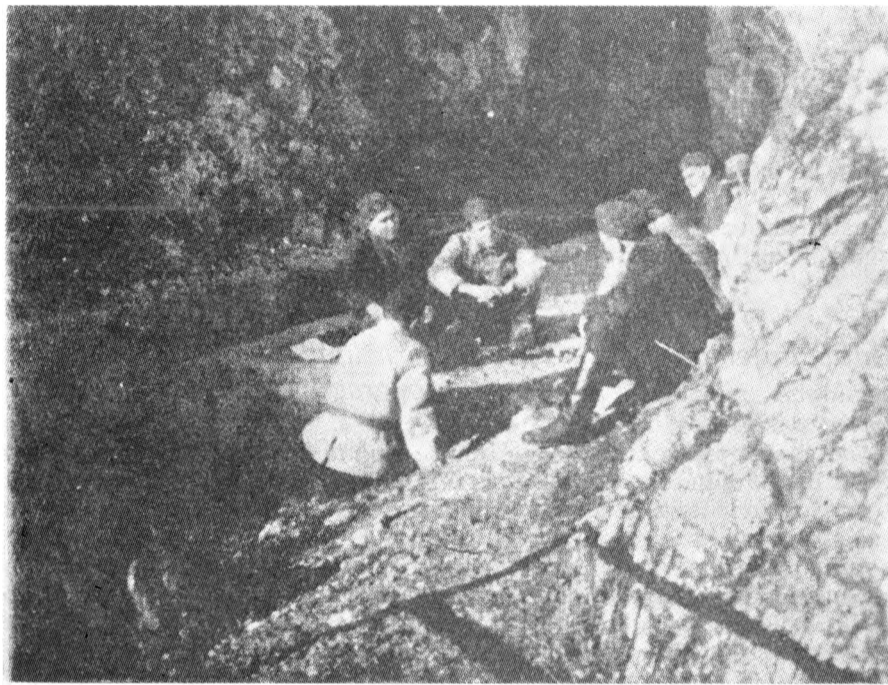
U takvim uslovima njemačka komanda je sebi postavila za cilj da »odlučujuće oslabi... snage koje Titu obezbjeđuju vlast na teritoriji NDH«, kako te snage, u slučaju savezničkog iskrcavanja na dalmatinskoj obali, ne bi mogle ozbiljnije ugroziti njemačke divizije angažovane za odbranu obale.

Iako su njemačke snage u toku zimskih operacija 1943/1944. uspjele da posjednu srednjodalmatinske otoke, izuzev Visa i Lastova, poboljšaju i učvrste svoje položaje na obalskom pojasu, oslobode se stalnog pritiska jedinica NOVJ na komunikacijama koje iz doline rijeke Save vode prema obali, otežavaju i ugrožavaju veze snaga NOVJ u pozadini obalskog pojasa s otocima i njihovo snabdijevanje od strane saveznika pomorskim putem i da otklone neposrednu opasnost prodora jačih snaga NOVJ u Srbiju, one nisu uspjele da razbiju snage NOVJ ni u jednoj izvedenoj operaciji. Čak su u nekim operacijama, kao na primjer u decembarskoj operaciji na Kordunu i Baniji (operacija »Pantera«), gubici neprijatelja bili doleko veći od gubitaka jedinica NOVJ.⁹ U tim operacijama jedinice NOVJ su u teškim zimskim uslovima borbe, iako slabo snabdjevene, pokazale veliku upornost i izdržljivost, što je bilo utoliko značajnije jer su mnoge od njih bile formirane od novog ljudstva, pridošlog u redove NOVJ poslije kapitulacije Italije.

Uprkos djelomičnim uspjesima, osnovni ciljevi kojima su njemački komandanti težili nisu bili realizovani u zimskom periodu 1943/44. godine, a proljeće se približavalo. Snage NOVJ su izišle iz tog perioda snažnije i spremnije za događaje koji su se očekivali nego što su bile početkom zime. Osim toga, i opća situacija se za njemačke trupe znatno pogoršala. Crvena armija je u martu 1944. prešla u ofanzivu prema Karpatima i Hitler je bio prisiljen da upadne s trupama u Mađarsku, pa i na njeno okupaciono područje u Bačku, i u toku marta i aprila zaposjedne strategijske tačke radi odbrane tog pravca; u aprilu su jedinice Crvene armije izbile na čehoslovačku i rumunsku granicu, a početkom maja forsirale rijeku Dnjestar i otpočele bitku za Rumuniju. U Italiji su se savezničke armije pripremale za konačno izbacivanje njemačkih trupa s Apeninskog poluostrva i njemačka Vrhovna komanda je morala računati s njihovim skorim prelaskom u ofanzivu. Istovremeno je niz znakova nago- vještavao mogućnost skorog savezničkog iskrcavanja u Francuskoj.

I u Jugoslaviji i u susjednim zemljama pogoršala se situacija za njemačke trupe i njemačke pozicije uopće. Poslije Drugog zasjedanja Antifašističkog vijeća narodnog oslobođenja Jugoslavije (AVNOJ), Nacionalni komitet oslobođenja Jugoslavije (NKOJ) razvio je značajnu političku aktivnost i u zemlji i u inostranstvu. Ze-

⁹ U operaciji »Pantera« (»Panther«) jedinice 4. korpusa NOVJ imale su 298 izbačenih iz stroja (81 poginuo, 215 ranjenih i 2 nestala), a njemačka 371. i 373. pješadijska i 1. kozačka konjička divizija 463 (124 poginula, 332 ranjena i 7 nestalih).

Josip Broz Tito u društvu sa svojim saradnicima pred ulazom u pećinu

maljska antifašistička vijeća su donijela odluke o izgradnji jugoslovenske federacije, a njihova predsjedništva su privremeno obavljala dužnost nacionalnih vlada. Na oslobođenoj, a i na dijelovima neoslobođene teritorije Jugoslavije, funkcionisao je dobro organizovan upravni aparat narodnooslobodilačkih odbora. Kulturna i politička aktivnost dosegle su velike razmjere i intenzitet.

Centralni komitet Komunističke partije Jugoslavije (CK KPJ), znatan broj vijećnika AVNOJ-a, NKOJ, vrhovni komandant NOV i POJ maršal Tito, Vrhovni štab i njegove službe i ustanove, savezničke vojne misije, Centralni komitet Saveza komunističke omladine Jugoslavije (CK SKOJ) i Zemaljski odbor Ujedinjenog saveza antifašističke omladine Jugoslavije (USAOJ), Telegrafska agencija nove Jugoslavije (Tanjug), mnoge vojnopozadinske ustanove i jedinice, mjesni, općinski i sreski partijski i skojevski komiteti i narodnooslobodilački odbori itd. — nalazili su se u Drvaru i neposrednoj okolini, pa je tako Drvar postao središte nove Jugoslavije.

Narodnooslobodilački pokret i NOVJ uživali su veliki ugled u zemljama antihitlerovske koalicije, a misije Vrhovnoga štaba, upućene u Moskvu i Alžir, gdje se nalazio štab savezničkog vrhovnog komandanta Sredozemlja generala Viisana (Henry Wilson), saradivale su s vladama savezničkih zemalja na pružanju pomoći NOVJ u opremi i oružju i po nizu drugih pitanja neposredno vezanih za vođenje rata. U Egiptu i Sovjetskom Savezu obučavano je ljudstvo za tenkovske jedinice NOVJ, a u Italiji i kasnije u Africi za ratno vazduhoplovstvo. Djelomično je bilo riješeno i liječenje ranjenika 57

NOVJ u Italiji. Vrhovni štab i CK KPJ uspostavili su, preko nižih vojnih štabova i zemaljskih partijskih rukovodstava, čvrste veze i saradnju s rukovodstvima oslobodilačkih pokreta susjednih zemalja — Italije, Bugarske, Grčke i Albanije.

Pošto Hitler nije uspio u žestokim višemjesečnim operacijama, koje je preduzela njemačka Vrhovna komanda, da razbije glavne snage NOVJ i povrati pozicije u Jugoslaviji, odlučio je da desantom uništi rukovodstvo NOP-a, prije svega druga Tita, i da tako obezglavi i paralizira pokret u cjelini.

Odluka njemačkog zapovjednika oružanih snaga na Jugoistoku za drvarsku operaciju

Pored njemačkih obavještajnih službi koje su se počele vrlo rano baviti ličnošću Josipa Broza Tita, i njemačke komande su, na temelju iskustava stečenih prilikom pokušaja da razbiju glavna žarišta ustanka i glavninu snaga NOVJ, došle do saznanja o izuzetnim sposobnostima Vrhovnog komandanta NOVJ, pa su sve više isticale značaj neposrednog »uklanjanja« Tita. To je naročito došlo do izražaja još u toku operacije »Svare«, odnosno bitke na Sutjesci. Njemačko rukovodstvo je tada *prvi put* težište stavilo ne samo na uništenje opkoljenih snaga NOVJ nego i na »otkrivanje i uništenje Tita lično i njegovog štaba« (podvukao S.O.)¹⁰ Taj zadatak je 4. juna 1943. bio povjeren jednoj četi divizije »Brandenburg«, čiji su pripadnici bili obučeni i opremljeni za izvršavanje specijalnih »brandenburških« pothvata u pozadini neprijatelja.¹¹

Od tada se, uporedo s izvođenjem zimskih operacija protiv NOVJ, u njemačkim komandama razmatraju i pripremaju razne akcije za »uklanjanje« Tita, posebno akcije specijalno pripremljenih jedinica. Dešifrovanjem depeša koje je Vrhovni štab NOV i POJ slao ili primao od Glavnog štaba NOV i PO Hrvatske njemački komandanti su saznali za mjesto i približan datum održavanja Drugog zasjedanja AVNOJ-a, ali za napad na Jajce i zarobljavanje Tita, Vrhovnog štaba i političkog rukovodstva narodnooslobodilačkog pokreta, ili njihovo fizičko uništenje, bile su potrebne specijalne vazduhoplovne i padobranske jedinice (prema njemačkim procjenama, dva bataljona padobranaca), kao i istovremeno angažovanje jačih pješadijskih i motorizovanih snaga. Međutim, njemački komandant na Balkanu nije raspolagao takvim snagama i prijedlog jednog takvog pothvata, koji je komandant divizije »Brandenburg« dostavio Štabu 2. oklopne armije 12. novembra, nije bio ni uzet u operativno razmatranje.¹²

Vrhovni štab NOV i POJ ne bi bio iznenađen da je njemačkim štabovima i pošlo za rukom da pripreme i pokušaju izvesti planiranu operaciju, jer je raspolagao podacima o pripremanju takvog

¹⁰ NAW, T-315, Roll 64, F 653—654.

¹¹ Bila je to četa »Lau«, jedina u to vrijeme brandenburška jedinica osposobljena za brandenburške zadatke.

¹² NAW, T-313, Roll 192, F 7452316.

pothvata. Glavni štab Hrvatske je obavijestio 4. novembra 1943. Vrhovni štab da su njemački okupatori još početkom oktobra planirali napad na Vrhovni štab padobranskim jedinicama da bi zarobili Tita,¹³ a sedam dana kasnije, 11. novembra, javio je i Georgi Dimitrov radiogramom iz Moskve Josipu Brozu Titu da »Nijemci pokušavaju da saznaju mjesto gdje se nalazi Vrhovni štab i da pomoću padobranaca unište i Štab i Tita.«¹⁴ Vjerujući da NOVJ bez Tita ne bi predstavljala tako žilavog protivnika, njemačka Vrhovna komanda je smatrala da bi Tita, svakako, trebalo na neki način »ukloniti« i s takvim zadatkom je u Banjaluku bila prebačena nova specijalna brandenburška jedinica (Einheit Kirchner).

Pošto ta specijalna jedinica do 15. februara 1944.¹⁵ nije uspjela da sprovede u život ni jedan od mnogih planova da se Tito »ukloni«, njemački zapovjednik oružanih snaga na Jugoistoku feldmaršal fon Vajks se odlučio za operaciju kojom bi se iznenada prodrlo u središte partizanske teritorije Bosanske krajine, »stvorila pometnja u rukovodstvu Titove organizacije«, Tita uhvatilo, a snage NOVJ na tom području razbile, a zatim pojedine grupe progonile i uništavale. S tim u vezi, on je 6. maja 1944. izdao Štabu 2. oklopne armije odgovarajuću direktivu. Stavivši Štabu armije za tu operaciju na raspolaganje, iz svoje operativne rezerve, 202. tenkovski bataljon, 4. puk »Brandenburg« i 92. motorizovani grenadirski puk, fon Vajks je naredio da se operacija, po mogućnosti, izvede još u maju. Istovremeno se obratio Operativnom odjeljenju Vrhovne komande oružanih snaga da mu za tu operaciju stavi na raspolaganje 500. SS-padobransko-lovački bataljon i još neke dijelove divizije »Brandenburg«. Operativno odjeljenje Vrhovne komande je 10. maja obavijestilo fon Vajksa da je rajhsfirer SS-a Hajnrih Himler (Heinrich Himmler) sporazuman s angažovanjem njegovog 500. SS-padobransko-lovačkog bataljona, stavivši mu istovremeno do znanja da »Firer pridaje odlučujuć značaj pokušaju da se operacijom glavni štab Tita opkoli i po mogućnosti razbije«. S obzirom na zadatak namijenjen 500. SS padobransko-lovačkom bataljonu — da »skoči« u Drvar — operacija je, po analogiji uloge »skakača« u šahovskoj partiji, dobila šifrovani naziv »Rösselsprung« (»Konjićev skok«).

Kako njemačkim jedinicama ni u jednoj ranijoj operaciji nije pošlo za rukom da nanesu odlučujući udar glavnini snaga NOVJ, Zapovjedništvo njemačkih oružanih snaga na Jugoistoku je 13. maja ukazalo Štabu 2. oklopne armije na iskustva stečena u ranijim operacijama protiv NOVJ i skrenulo mu pažnju na principe kojih se mora pridržavati prilikom izvođenja operacije; osam dana kasnije, 21. maja, fon Vajks je dostavio operativni plan operacije »Konjićev skok« Vrhovnoj komandi oružanih snaga i Hitler ga je usvojio.¹⁶

¹³ Vojnoistorijski institut (u daljem tekstu: VII), Arhiv NOR-a, k. 119/1, br. reg. 1—1/1; NAW, T-313, Roll 196, F 7456991-992.

¹⁴ VII, Arhiv NOR-a, Fond CK SKJ, 17251/679.

¹⁵ NAW, T-313, Roll 192, F 7452317.

¹⁶ *Kriegstagebuch des Oberkommandos der Wehrmacht (Wehrmachtführungsstab)* — u daljem tekstu: KTB des OKW (VFSt) — Band IV. Frankfurt am Main, 1961, str. 661—663.

PLAN DRVARSKJE OPERACIJE I ANGAŽOVANE SNAGE

U Štabu 2. oklopne armije u Vrnjačkoj Banji održano je 17. maja savjetovanje i razmotrena vojno-politička situacija na armijskom operacijskom prostoru u vezi s izvođenjem operacije »Konjićev skok«. Savjetovanju su prisustvovali načelnik Štaba 15. brdskog armijskog korpusa, operativni oficir Štaba 7. SS-brdske dobrovoljačke divizije »Princ Eugen« i operativni oficir Komande vazduhoplovstva Jugoistok. Neposredno rukovođenje operacijom prenijeto je na tom savjetovanju na Štab 15. brdskog armijskog korpusa. Poslije toga Štab 15. brdskog korpusa je razradio plan operacije i 19. maja ga dostavio Štabu armije, koji ga je, s manjim ispravkama, usvojio i 20. maja vratio Štabu korpusa. S Komandom vazduhoplovstva u Hrvatskoj Štab korpusa je 19. maja utvrdio plan izvršenja desanta i njegovu koordinaciju s kopnenim trupama. Posebnim naređenjem Štab korpusa je 20. maja regulisao održavanje veze u toku operacije, a 21. maja je definitivno utvrdio plan operacije po napadnim pravcima i izdao operativnu zapovijest štabovima 373. pješadijske divizije i 92. motorizovanog grenadirskog puka, a preko Štaba 5. SS-brdskog korpusa 7. SS-brdskoj dobrovoljačkoj diviziji »Princ Eugen« i 105. SS- izviđačkom bataljonu. Istog dana je i Komanda vazduhoplovstva u Hrvatskoj izdala zapovijest potčinjenim komandama za izvršenje postavljenih zadataka. Štab 1. puka »Brandenburg« primio je avizo naređenje 22. maja, a zapovijest za nastupanje 23. maja.¹⁷

Operativni dio Štaba 15. brdskog korpusa prebacio se 24. maja u 18.30 sati iz Knina u Bihać i smjestio se u selo Vučijak, sjeverozapadno od Zavalja. U Bihać je, 24. maja poslije podne, stigao i dio Štaba Komande vazduhoplovstva u Hrvatskoj i smjestio u njegovoj okolini svoje istureno komandno mjesto.

Toga dana poslije podne bile su završene i posljednje pripreme za operaciju »Konjićev skok« i, osim 3. čete 202. oklopnog bataljona, izvršena je koncentracija svih jedinica predviđenih za tu operaciju.

Osnovna ideja njemačkog plana operacije protiv Vrhovnog štaba NOV i POJ i snaga NOVJ u Bosanskoj krajini bila je da padobranske i jedriličarske snage izvrše vazdušni desant na Drvar i zarobe ili unište Vrhovni štab na čelu sa maršalom Jugoslavije Josipom Brozom Titom i savezničke vojne misije, a pješadijske, brdske i motorizovane jedinice da pređu iz više pravaca u koncentrično nastupanje prema Drvaru, uspostave vezu s desantnim jedinicama i zatim nastave s počesnim uništavanjem razbijenih jedinica NOVJ.

Za ostvarivanje tih zadataka određene su vazdušnodesantne i kopnene snage:

Vazdušnodesantne snage

Početakom januara 1944. prebačen je iz Gornjeg Hlumeca (Horní Chlumec), 40 km južno od Praga, u rejon Kraljeva 500. SS- padobransko-lovački bataljon, koji je, kao i ostale »SS-jedinice za isti—

¹⁷ NAW, T-314, Roll 563, F 666—677, 682—683, 693—698, 711—724, 951, 965.

canje»,¹³ bio satsavljen od pripadnika SS i policije, osuđenih zbog raznih disciplinskih ili krivičnih prekršaja. Po izdržanoj kazni oni su došli u taj bataljon, gdje je trebalo da im bude pružena prilika da se isticanjem u borbama rehabilituju. Pietezno su to bili stari, prekaljeni ratnici, koji su prošli kroz mnogobrojne bitke po evropskim bojištima, a naročito na Istočnom frontu, i stekli bogato ratno iskustvo.

U sastavu bataljona, ili jedinica i službi koje su mu bile pridodate, bilo je i jugoslavenskih folksdojčera, zatim nešto Hrvata, Muslimana, Slovenaca i Srba.

500. SS-padobransko-lovački bataljon je imao tri pješadijske čete, jednu četvu teških oruđa (mitraljeza, minobacača i topova) i štabnu četvu.¹⁹

Po dolasku u rejon Kraljeva, pripadnici bataljona su narednih mjeseci bili podvrgnuti padobranskoj obuci.

Dok je Stab 15. brdskog korpusa razrađivao operativni plan za kopnene jedinice koje će učestvovati u pothvatu »Konjičev skok«, Stab 500. SS-padobransko-lovačkog bataljona, koji se nalazio u Mataruškoj Banji kod Kraljeva, išdao je 20. maja u 05,45 sati svoju »Pripremu naredbu za prebacivanje bataljona na polazne aerodrome radi daljeg transportovanja do aerodroma s kojih će krenuti u akciju«, a u 24,00 sati »Dopunu pripreme naredbe za prebacivanje bataljona na polazne aerodrome.«²⁰ Na osnovu tih naredbi,

¹⁸ Početkom rata pojavila se u nacističkim rukovodećim krugovima ideja o isticanju na frontu, čiji je osnovni smisao bio da se državnim, a naročito stranačkim funkcionerima, koji su po dužnosti i položaju morali biti u pozadini, pruži mogućnost privremenog upućivanja na front.

Međutim, Himler je, kao ministar unutrašnjih poslova, ocijenio da je ta ideja primjenljiva i na njegovom području i tako je koncem 1941. godine došlo do formiranja prve »SS jedinice za isticanje« na frontu, koju su sačinjavali zvjerokradice pokupljene po zatvorima Rajha. Ta jedinica je korišćena za borbu protiv ruskih partizana i iz nje se razvila po zlu čuvena »SS-divizija Dirlevanger«. Kada je ponestalo zvjerokradica, Himler je dozvolio Dirlevangeru (Dirlewanger) da diviziju popunjava kažnjenicima iz koncentracijskih logora i zatvora.

Osim te divizije, formirane su kasnije od kažnjenika i specijalne manje jedinice za vadenje detonatora iz neeksploziviranih avionskih bombi, traženje mina i druge naročito opasne zadatke, zbog čega su ih nazivali »komandosima za uzašašće na nebo«. Jedinice formirane od ljudstva osuđenog na manje i lakše vremenske kazne nosile su prema nekim podacima, brojčanu oznaku 500, a one koje su sačinjavale teži robijaši oznaku 999.

¹⁹ Pješadijske čete su se dijelile u dva pješadijska (po 33 čovjeka) i jedan mitraljeski vod (37 ljudi). Pješadijski vodovi su imali po tri desetine, svaka po dva mitraljeza, jednu snajperku i jednu tromblonsku pušku, a mitraljeski vod tri desetine: jednu s tri teška mitraljeza, drugu s tri minobacača kalibra 81 mm i treću s jednim lakim pješadijskim topom; 4. četa, koja je u njemačkoj vojnoj formaciji predstavljala »tešku« četvu, imala je u svom naoružanju nekoliko mitraljeza, minobacača kalibra 81 i 120 mm i topove kalibra 75 mm. Bili su to specijalni topovi, bez zatvarača, s granatama na neku vrstu raketnog pogona, čija je konstrukcija predstavljala proizvodnu tajnu. Zbog toga je ljudstvu bilo izričito naredeno da nijedna čahura tih granata ne smije pasti neprijatelju u ruke. Zato će i u operaciji »Konjičev skok« granate za topove biti prebačene s dvije jedrilice tek nakon zauzimanja Drvara. Horst Kibellus, pripadnik 4. čete 500. SS-padobransko-lovačkog bataljona, saslušanje i kazivanje, avgust 1974; »Heim und Welt«, Nr. 27, 28, 29, 30 i 31 — Der grosse Eätsel eines Doppelgägers.

²⁰ VII, Arhiv NOR-a, k. 25. br. reg. 1/3 i 2/3.

ljudstvo bataljona, podijeljeno u tri grupe, krenulo je na polazne aerodrome:

— grupa »Obermajer« (Obermeier — SS-padobranska nastavna četa i dio 2. čete) i grupa »Viceman« (Witzemann — 1. četa, 4. četa bez voda teških mitraljeza i dijelovi voda za vezu) krenule su 21. maja u 14,02 sati željeznicom iz Kraljeva preko Beograda do Nove Gradiške. Tu se grupa »Obermajer« iskrcala i zadržala u okolici Nove Gradiške do 24. maja poslije podne, kada se prebacila u selo Ljeskovac, nedaleko od banjalučkog aerodroma Zalužani. Grupa »Viceman« je iz Nove Gradiške produžila vozom u Zagreb, gdje se iskrcala i kamionima prebacila na aerodrome Lučko i Cerklje;

— grupa »Hazelvanter« (Haselwanter — Štab bataljona, 40 pripadnika 2. čete, 3. četa, mitraljeski vod 4. čete i vod za vezu) krenula je 22. maja ujutro kamionima iz Kraljeva u Beograd, gdje se s vozilima ukrcala u voz i prevezla u Petrovgrad (sada Zrenjanin), odakle se 25. maja rano ujutro kamionima prebacila na aerodrom Ečka.

U »Pripremljenoj naredbi« i »Dopuni pripremljene naredbe« Štaba 500. SS-padobransko-lovačkog bataljona navedeni su samo polazni aerodromi, a nijednom riječju nisu spomenuti ni plan ni cilj predstojeće akcije. Uz to je u tački 9. »Pripremljene naredbe« bilo naglašeno:

»Čete treba najpomnije poučiti o čuvaniu tajnosti. Ne smiju se čuti nikakve glasine na osnovi kojih bi se mogla stvoriti predstava o zadatku bataljona. Za vrijeme transportovanja, pa sve do početka vazdušnog transporta, jedinice se moraju bez iznimke izolirati od stanovništva. Za vrijeme transportovanja, naročito željeznicom, po mogućnosti ne dozvoliti da se primijete padobransko-lovački šljemovi i kombinezoni, kako se iz toga ne bi vidjelo da se radi o transportu padobranskih lovaca.

Po završetku konferencije o prebacivanju na polazne aerodrome, odgovorni komandiri bataljonskih grupa moraju upotrebiti sva sredstva, potrebna da nijedan pripadnik grupe ne dođe u dodir s licima koja ne pripadaju transportu. Ljudstvu se još ne smiju objaviti u naredbi navedena mjesta, zadnja željeznička stanica i polazni aerodrom.«

Dvadeset i trećeg maja 1944. u 23,55 sati komandant 500. SS-padobransko-lovačkog bataljona SS-kapetan Ripka (Rybka) potpisao je »Bataljonsku zapovijest za pothvat 'Konjićev skok' X-dana«²¹ u kojoj je stajalo:

1. Dravar je najznačajniji organizacioni i opskrbeni centar bandi. U njemu se vjerovatno nalaze slijedeći štabovi:

- a) glavni štab Tita — po svoj prilici na staroj govedarnici;
- b) engleska vojna misija u zaseoku Prnjavor;
- c) američka vojna misija u zaseoku Trninić;
- d) ruska vojna misija, vjerovatno 300 metara istočno od ras-kršća;

O objektima za koje se naknadno sazna redovno će se obavješ-
tavati.

²¹ VII, Arhiv NOR-a, k. 25, br. reg. 4/3.

2. Pothvatom „Konjićev skok“ treba ukloniti centar crvenog rukovodstva u Drvaru.

3. Pothvatom „Konjićev skok“ rukovodiće Komanda XV brdskog armijskog korpusa.

4. Ojačani 500. SS-padobransko-lovački bataljoni, s potčinjenim FAK-om,²² 40 ljudi Beneševog odjeljenja (četnici)²³ i 6 ljudi Abvera spustiće se X-dana u ranim jutarnjim časovima u Drvar, centar crvenog rukovodstva i ukloniće munjevitim udarom, naročito, glavni štab Tita, kao i ostale crvene više štabove i savezničke, odnosno rusku vojnu misiju. Glavni štab Tita je težište napada svih dijelova bataljona. Čim se sazna tačno boravište Štaba, dijelovi bataljona koji se najbliže spuste glavnom cilju, prije svega, treba da bez oklijevanja i bezobzirno uklone glavni štab Tita. Važnije ličnosti, treba po mogućnosti, uhvatiti *žive* (podvučeno u originalu). Obezbijediti vrijedniji pismeni materijal. U štapskim zgradama se bezuslovno moraju izbjeći požari i razaranja, kako bi potčinjeni pripadnici Abvera mogli obezbijediti vrijedniji materijal.

Da bi se razbilo oko 6 crvenih divizija u prostoru Drvara, angazovano je više borbenih grupa. Po uspostavljanju veze s nekom od borbenih grupa koje nastupaju prema Drvaru, bataljon će taktički biti potčinjen toj borbenoj grupi. Na deblokiranje sa strane neke od ovih borbenih grupa treba računati najkasnije poslije tri dana.

5. Jake snage vazduhoplovstva potpomagaće pothvat neposredno prije desanta i za vrijeme desanta.

6. Bataljon, u već određenom rasporedu, treba da bude do 24. 5. 1944. u podne na predviđenim polaznim aerodromima spreman za ukrcavanje u transportne avione. Drugi talas treba da bude spreman za ukrcavanje do 25. 5. 1944. u 07,00 sati. O raspodjeli ljudstva na aparate dogovoriće se oficiri bataljonskih grupa s oficirima vazduhoplovnih jedinica, shodno potrebama borbenog plana. Oficiri ba-

²² FAK 201 (Frontaufklärungs Kommando 201 — Komanda za izvidanje fronta 201), sa sjedištem u Beogradu, pri štabu njemačkog zapovjednika oružanih snaga na Jugovistoku, nije neposredno učestvovala u operaciji »Konjićev skok«. Ona je pripadala Abveru II (atentati, sabotaže, diverzije, gerila itd) i objedinjavala je veći broj odeljenja na terenu, tzv. FAT-ova (Frontaufklärungstrupp — odeljenje za izvidanje fronta), koja su bila pod njenom neposrednom komandom, ali su tijesno saradivala s operativnim jedinicama na čijem su se području nalazila. Među njih je spadao i FAT 216 sa sjedištem u Sisku i »šest ljudi Abvera« su njegovi pripadnici, koji su, pod komandom poručnika Valtera Zavadila (Walter Zawadil), 24. maja krenuli kamionom iz Siska, proveli noć u Zagrebu i sutradan ujutro se ukrkali na aerodromu Lučko u jedrilicu. Njihov zadatak je bio da se dočepaju radio-stanica, šifri i arhive Vrhovnog štaba NOV i POJ i sve to dostave obavještajnom odjeljenju Štaba 15. brdskog korpusa. Saslušanje Antona Spiliha, šofera FAT-a 216.

²³ Sredinom februara 1944, kada se pokazalo da specijalna brandenburška jedinica, locirana u Banjaluci još od novembra 1943, nije u stanju da sprovede u život nijedan od zamišljenih diverzantskih pothvata protiv Vrhovnog štaba NOV i POJ i lično Tita, komandant divizije »Brandenburg« je smijenio njenog dotadašnjeg starješinu kapetana Bekla (Böckel), a ljudstvo stavio pod komandu majora Beneša (Benescha). Po preuzimanju jedinice, major Beneš ju je reorganizovao, dao joj naziv »Odred zvjerokradica« (»Verband Wildschütz«) i, proširivši već postojeću saradnju s četnicima, orijentisao je na izviđačko-diverzantsku i obavještajnu aktivnost u pravcu oslobođene teritorije Bosanske krajine. Verband Wildschütz/Division Brandenburg, Antrag für die Verleihung, 9. 6. 1944.

taljonskih grupa javiće mi u Štab bataljona na aerodromu Veliki Bečkerek do 24. 5. 1944, u 14,00 sati da su grupe spremne za ukrcavanje. Do 21,00 sati izvijestiti o učinjenom.«

Slijedećih devet tačaka te zapovijesti (7—15) odnose se na pitanja snabdijevanja, veze i saniteta, a zatim se u tački 16. kaže:

»Uspjeh bataljona ne zavisi samo od bezobzirnog udara nego i od potpunog iznenađenja protivnika. Ljudstvu treba dati uputstva u vezi zadatka najranije deset sati prije predviđenog X-vremena. Pri tome se ipak mora obezbijediti bezuslovno čuvanje tajnosti. Od trenutka prijema naredbe o borbenom zadatku do trenutka starta, treba obezbijediti da svi podoficiri i svo ljudstvo bataljona, s potčinjenim dijelovima, budu potpuno izolovani. Obezbjedenje se mora tako izvesti da se onemogući svaki dodir s drugim vojnim ili civilnim licima. Osim toga ljudstvo treba još jednom poučiti o potrebi održavanja tajnosti.«

Napokon, u posljednoj, *devetnaestoj*, tački svoje zapovijesti SS-kapetan Ripke naglašava:

«... Fotoreporter treba da fotografišu važnije ličnosti koje padnu u zarobljeništvo ili poginu. Ako bi, protivno očekivanju, i sam Tito bio zarobljen, to iz naročitih razloga, treba bezuslovno držati u tajnosti. Izveštaj samo radiovezom. Zarobljenike savezničkih ili ruske komande za vezu, kao i istaknute pripadnike bandi, naročito treba držati pod stražom.«

U »Bataljonskoj zapovijesti« SS-kapetana Ripke stajalo je da će se »X-dana«, zajedno s njegovim »ojačanim bataljonom«, u Drvar spustiti i Štabu bataljona potčinjeni »FAK, 40 ljudi Beneševog odjeljenja (četnici) i 6 ljudi Abvera«, ali se ništa ne govori ni o snagama koje treba da »ojačaju bataljon«, ni o »potčinjenim« dijelovima.

Pojačanje 500. SS-padobransko-lovačkog bataljona predstavljale su 2. i 3. grupa 1. vazduhoplovnog desantnog puka (jedriličari), koje su u Jugoslaviju stigle prvih dana marta 1944. i smjestile se na aerodrome Cerklje kod Brežica (2. grupa) i Lučko kod Zagreba (3. grupa),²⁴ i SS-padobranska nastavna četa.

»Beneševo odjeljenje« u operaciji »Konjićev skok« sačinjavali su 4. i 5. odjeljenje »Odreda zvjerokradica«, u kojima je bilo Nijemaca, hrvatskih i slovenačkih folksdojčera, Muslimana i Hrvata. Njima je bila pridodata i grupa od, vjerovatno, deset četnika. Jedan pripadnik »Beneševog odjeljenja« je izjavio na saslušanju poslije rata:

»Dvadeset i drugog maja 1944. godine spremili smo se za odlazak u nepoznatom pravcu. Kazali su nam da imamo jednu malu akciju od jednog sata, ali kakvu i gdje nismo znali. Mi smo 23. maja 1944. otputovali iz Banjaluke u Zagreb .. . Kad smo bili postrojeni

²⁴ Prema nekim podacima, 1. vazduhoplovni desantni puk je pripadao Vazduhoplovnoj desantnoj diviziji 11. vazduhoplovnog korpusa generala Kurta Studenta (Kurt Student), čiji se štab nalazio u južnoj Francuskoj, u Nimu (Nimes). U dokumentu o podoficiru Bernardu Vondraku (Bernard Wondrak) navodi se da je »bitno pridonio pripravnosti teretnih jedrilica za akcije u južnoj Francuskoj i za pothvat »Rösselsprung«, te da je za vrijeme pothvata »Rösselsprung« bio na aerodromu Zagreb-Lučko (Angaben über verliehene Auszeichnung).

pred avionima rečeno nam je da će biti oko jedan sat borbe i da se dobro držimo. Tek u jedrilicama nam je saopćeno da je cilj napada Drvar.«²⁵

Prema »Zapovijesti za podršku operacije ‚Konjićev skok‘«, koju je komandant njemačkog vazduhoplovstva u Nezavisnoj Državi Hrvatskoj izdao 21. maja 1944,²⁶ bile su angažovane slijedeće njemačke vazduhoplovne jedinice:

— Eskadrila »Hrvatska« za blisko izviđanje, čiji su aparati bili naoružani s dva mitraljeza a mogli su ponijeti i stotinu kilograma bombi, stacionirana na aerodromu Ceravci kod Bihaća;

— 13. eskadrila 151. puka aviona za obrušavanje — »štuka«, koja je sletila na aerodrom Ceravce kod Bihaća 24. maja 1944. predveče;

— Stapska, 1. i 2. eskadrila 7. noćne borbene grupe, stacionirane na aerodromu Zalužani kod Banjaluke;

— 3. eskadrila 7. noćne borbene grupe, stacionirana na aerodromu Pleso kod Zagreba;

— 2. grupa 151. puka aviona za obrušavanje, stacionirana na aerodromu Velika Gorica kod Zagreba;

— 1. grupa 2. puka aviona za obrušavanje na aerodromu Pleso;

— 4. grupa 27. lovačkog puka, stacionirana na aerodromu Lučko kod Zagreba;

— 2. grupa 51. lovačkog puka — polazni, aerodrom nepoznat.²⁷

Iako se u »Zapovijesti« komandanta njemačkog vazduhoplovstva ne spominju, u operaciji »Konjićev skok« učestvovala su još dvije eskadrile:

— Stapska eskadrila 12. vazduhoplovne grupe za blisko izviđanje »Tanenberg«, i

— 2. eskadrila 12. vazduhoplovne grupe za blisko izviđanje »Tanenberg«.²⁸

Borbene vazduhoplovni sastavi — ukupno 222 aparata²⁹ — imali su zadatak da 25. maja rano ujutro izvrše snažan vazdušni napad na Drvar i Bosanski Petrovac, a zatim da pružaju podršku desantnim snagama u Drvaru i kopnenim snagama u nastupanju prema Drvaru.

Za prebacivanje padobranaca, vuču jedrilica do iznad Drvara i snabdijevanje desantnih trupa bile su angažovane:

— 2. grupa 4. vazduhoplovnog puka za transport trupa — oko 35 tromotornih transportnih aviona tipa »Ju-52« — stacionirana na aerodromu Ečka kod Petrovgrada (sada Zrenjanin);

²⁵ Saslušanje Vilka Zdoškega, pripadnika »Beneševog odjeljenja«.

²⁶ NAW, T-314, Roll 563, F 667.

²⁷ U »Zapovijesti za podršku operaciji »Konjićev skok«, koju je potpisao komandant njemačkog vazduhoplovstva u NDH pukovnik Hagen, a njen prepis, sačuvan u arhivi 15. brdskog korpusa, ovjerio njegov operativni oficir major Paul Lube, naknadno su, rukopisno, olovkom unijete dvije dopune: jedna, za 1. grupu 2. puka aviona za obrušavanje s aerodroma Pleso, a druga dopuna za 2. grupu 51. lovačkog puka.

²⁸ Podaci o odlikovanju 57 pripadnika štapske i 2. eskadrile 12. vazduhoplovne grupe za blisko izviđanje »Tanenberg«.

²⁹ NAW, T-78, Roll 331, F 6289755.

2. grupa 1. vazduhoplovnog puka za transport trupa, stacionirana na aerodromu Cerklje, i njoj potčinjene: 3. grupa 1. vazduhoplovnog puka za transport trupa, stacionirana na aerodromu Lučko, i dio 1. grupe za vuču teretnih jedrilica, stacioniran na aerodromu Cerklje kod Brezica.

Druga i treća grupa 1. vazduhoplovnog puka za transport trupa i dio 1. grupe za vuču teretnih jedrilica brojali su ukupno oko 40 aviona tipa »Ju-87«.

Za sve vazduhoplovne jedinice lozinka za početak operacije »Konjićev skok« bila je šifra »Konjićev skok-ebanovina« (»Rösselsprung-Ebenholz«), gdje je drugi dio lozinke — »Ebenholz« — označavao šifrirani datum: 25. maj.

Kako se i zašto u zapovijesti komandanta 500. SS[^]padobransko-lovačkog bataljona za operaciju »Konjićev skok« našla kontroverzna rečenica: »Ako bi, protivno očekivanju, i sam Tito bio zarobljen, to iz naročitih razloga, treba bezuslovno držati u tajnosti«?

Naglasak u toj rečenici je, svakako, na riječima da eventualno zarobljavanje Tita »treba bezuslovno držati u tajnosti«, jer je Hitler to još ranije naredio, prije nego što je i postojala namjera preduzimanja operacije »Konjićev skok«. ³⁰ Međutim, ni Rendulic ni njegovi oficiri, pa ni SS-kapetan Ripka, nisu računali sa zarobljavanjem Tita. Najvjerovatnije su se upravo zato i našle u naredbi SS-kapetana Ripka riječi »protivno očekivanju«.

Plan dejstva ojačanog 500. SS[^]padobransko-lovačkog bataljona

Operativno odjeljenje Štaba 2. oklopne armije, pod rukovodstvom pukovnika fon Farnbilera (von Varnbüller), razradilo je detaljan plan dejstva ojačanog 500. SS[^]padobransko-lovačkog bataljona po njegovom spuštanju u Drvar. Na osnovi podataka do kojih je došla njemačka obavještajna služba, kao i na osnovi rezultata vazdušnih izviđanja i snimanja, pukovnik Farnbiler je 24. maja izradio koncept »Studije za angažovanje 500. SS[^]padobransko-lovačkog bataljona«, ³¹ koja je, pošto ju je usvojio komandant 2. oklopne armije, dobila snagu borbene zapovijesti.

Tom »Studijom« padobraneci (ukupno 485 ljudi) bili su podijeljeni u četiri borbene grupe: »Plavi« (»Blau«), »Zeleni« (»Grün«), »Crveni« (»Rot«) i »2. talas«, a ljudstvo koje će se spustiti jedrilicama (340 ljudi) u šest borbenih grupa: »Pantera« (»Panther«), »Jurisnik« (»Stürmer«), »Bezobzirni napadač« (»Draufgänger«), »Hvatač« (»Greifer«), »Grizač« (»Beisser«) i »Drobilica« (»Breicher«). Četvrta grupa padobranaca je predstavljala rezervu, koja je trebalo da se prebaci s banjalučkog aerodroma Zalužani u drugom talasu.

³⁰ *BTK des OKW (WFSt). IV/1, str. 661* (»Für den Fall, dass es gelingen sollte, der Person Titos habhaft zu werden, hatte der Führer schon früher angeordnet, dies geheim zu halten.«).

³¹ VII, Arhiv NOR-a, k. 25, br. reg. 5/3.

Josip Broz Tito sa svojim saradnicima ispred pećine

Jedriličarske borbene grupe, podijeljene u podgrupe jačine 10—30 ljudi, imale su zadatak:

— borbena grupa »Pantera« (110 ljudi u šest podgrupa) da zauzme »Citadelu« (»Zitadelle«) — Šobića glavicu, gdje se, prema netačnim njemačkim podacima, »po svoj prilici« nalazio Vrhovni štab, organizuje njenu odbranu i uspostavi vezu s borbenim grupama »Crveni«, »Jurišnik«, »Bezobzirni napadač« i »Hvatač«;

— borbena grupa »Jurišnik« (50 ljudi u dvije podgrupe) da pohvata članove Sovjetske vojne misije, posjedne s frontom prema 67

istoku grupu kuća u kojima je ta misija smještena (»Moskau«) i uspostavi vezu s borbenim grupama »Pantera«, »Crveni«, »Zeleni« i »Bezobzirni napadač«;

— borbeni grupa »Bezobzirni napadač« (70 ljudi u tri podgrupe) da zauzme sjeverozapadnu raskrnicu putova (»zapadna raskrznica«

— »Westkreuz«), koju pravi glavna cesta kroz Drvar presijecajući komunikaciju Oštrelj — Drvar — Bosansko Grahovo, organizuje njenu odbranu s frontom prema sjeveroistoku i sjeverozapadu, uspostavi vezu s borbenim grupama »Pantera«, »Jurišnik« i »Hvatač« i isturi jače izvidnice u pravcu Mandića mosta, Drvarske pećine i cestom prema Oštrelju;

— borbeni grupa »Hvatač« (40 ljudi u 3 podgrupe) da pohvata članove Engleske vojne misije (»London«) i zatim pređe u nastupanje, zajedno s borbenom grupom »Grizač«, prema prvoj oštroj okuci ceste za Bosansko Grahovo, posjedne položaj u rejonu k. 601 i uspostavi vezu s borbenim grupama »Drobilica« (preko Polja), »Pantera« i »Bezobzirni napadač«;

— borbeni grupa »Grizač« (20 ljudi) da zauzme grupu kuća u Jarugama, južnom zaseoku Prnjavora (»Varšava« — »Warschau«), a zatim da se priključi borbenoj grupi »Hvatač« i stavi pod njenu komandu;

— borbeni grupa »Drobilica« (50 ljudi u 4 podgrupe) da pohvata članove Američke vojne misije (»Amerika«), a zatim pročešlja zaseoke na jugozapadnoj periferiji Drvara, zauzme Polje, jugozapadno od Sobića glavice, brani ga s frontom prema sjeverozapadu i jugoistoku i uspostavi vezu s borbenim grupama »Hvatač«, »Pantera« i »Bezobzirni napadač«.

Padobranske borbene grupe imale su zadatak:

— borbeni grupa »Plavi« (100 ljudi u tri podgrupe) da zauzme prilaz Drvaru s pravca Mokronoga, a zatim da skupa s borbenom grupom »Zeleni« spriječi izvlačenje partizana iz Drvara u jugoistočnom pravcu, uspostavljajući istovremeno vezu s borbenom grupom »Jurišnik« u rejonu »Moskve« i borbenim grupama »Pantera« i »Crveni« u predjelu Sobića glavice;

— borbeni grupa »Zeleni« (95 ljudi u 4 podgrupe) da zauzme sjeveroistočni dio Drvara i željeznički most preko Unca i zatim, s borbenom grupom »Plavi«, organizuje odbranu istočnog dijela Drvara, s frontom prema Šipovljanima;

— borbeni grupa »Crveni« (85 ljudi u tri podgrupe) da s manjim dijelom grupe zauzme kafanu u Drvaru niže kuće Đurica i Rodića, a s glavninom grupe da odmah po spuštanju uspostavi vezu s borbenim grupama »Pantera«, »Jurišnik«, »Zeleni« i »Plavi«, povlačeći se nakon toga u okolinu Sobića groblja (»Citadela«) kao rezerva komandanta bataljona.

Komandant bataljona sa štabom i bataljonskom rezervom da se spusti s borbenom grupom »Crveni« jugoistočno od Sobića groblja, u slučaju potrebe preuzme komandu u borbi za »Citadelu« i po njenom zauzimanju organizuje odbranu. U slučaju da borbeni grupa »Pantera« ne uspije da brzo slomi odbranu »Citadele«, borbene grupe »Crveni«, »Zeleni« i »Jurišnik«, na ugovoreni svjetlosni znak, »bez obzira na svoje prvobitne zadatke, nastupaju odmah najkraćim putem na »Citadelu« i zauzimaju je«.

Drugi talas 500. SS-padobransko-lovačkog bataljona (171 čovjek)³² trebalo je da uzleti sa aerodroma Zalužani kao pojačanje, kada to naredi komandant bataljona, i da se spusti, ukoliko komandant bataljona ne bude naknadno odredio neko drugo mjesto, na poljanu jugozapadno od Sobica groblja (»Citadela«).

Do ukrcavanja u transportne avione i jedrilice 500. SS-padobransko-lovački bataljon je potčinjen neposredno Štabu 2. oklopne armije, od trenutka ukrcavanja do spuštanja u Drvar Komandi vazduhoplovstva u Hrvatskoj, a zatim Štabu 15. brdskog armijskog korpusa. Po uspostavljanju veze s borbenom grupom 373. pješadijske divizije (borbena grupa »Vilam«), koja nastupa pravcem Srb, Drvar, bataljon je taktički potčinjen toj grupi.³³

U slučaju da 500. SS-padobransko-lovački bataljon bude prisiljen da se probija iz Drvara, trebalo je da to učini ili prema borbenoj grupi »Vilam«, povlačeći se preko Donjeg Vrtoča i Kamenice, ili prema Bosanskom Petrovcu u susret 92. motorizovanom grenadirskom puku.

Komandant 500. SS-padobransko-lovačkog bataljona je u svojoj zapovijesti naveo da je »glavni štab Tita po svoj prilici na staroj govedarnici«, dok je u Farnbilerovoj »Studiji« bilo doslovno zapisano da jedriličarska borbeno grupa »Pantei'a« ima zadatak »zauzeti 'Citadelu' (Vrhovni štab Tita)«. Na avio-snimku od 19. maja, priloženom uz Farnbilerovu »Studiju«, rječju »Citadela« je označen prostor oko Sobica glavice, koji bi samo uslovno mogao da obuhvati i staru govedarnicu (Pijacu). Međutim, Vrhovni štab NOV i POJ se nikada nije nalazio ni na staroj govedarnici ni na Šobića glavici.

Pošto nije bio siguran da se na prostoru »Citadele« nalazi »glavni štab Tita«, pukovnik fon Farnbiler je u svojoj »Studiji«, pod tačkom »razno«, predvideo i slijedeće:

»3. U slučaju nepredviđene promjene opće situacije, sve borbene grupe, bez obzira na svoje prvobitne borbene zadatke, na svjetlosni znak. .. nastupaju najkraćim putem k mjestu odakle je taj znak dat.«

Nisu bili tačni ni podaci o smještaju sovjetske, engleske i američke vojne misije: ni oni navedeni u »Bataljonskoj zapovijesti« SS-kapetana Ripke, ni oni — u stvari isti — naznačeni u avio-snimku priloženom Farnbilerovoj »Studiji«.

Iako je Farnbilerova »Studija« bila izrađena dan uoči operacije »Konjićev skok«, ona je u posljednjim trenucima ipak bila dopunjavana, naročito u pogledu angažovanja desantnih snaga. Operativni dokumenti o tim promjenama nisu pronađeni, ali iz vazdušnog snimka Drvara, koji su napravili pripadnici Eskadrile »Hrvat-

³² SS-Fallschirmjägerbtl. 500, Einsatzgruppe Obermeier, 24. 5. 1944, Einsatzgruppenbefehl für den 25. 5. 1944, VII, Arhiv NOR-a, k. 25, br. reg. 6/3.

³³ NAW, T-314, Roll 563, F 690—692, Pz. AOK 2 Ia Nr. 63/44. g. Kdos. Chfs., 21. 5. 1944—1945 Uhr. FS an XV. (Geb.) A. K.

³⁴ NAW. originalna oznaka fascikle 58277/20 (nije mikrofilmovana), Zielwirkungsbild Drvar.

ska« za blisko izviđanje 25. maja,³⁴ vidljivo je da je u desantu učestvovao veći broj jedrilica nego što je prvobitno bilo predviđeno. To potvrđuje i obrazloženje ukaza o odlikovanju kapetana Ota Bentrupa (Otto Bentrup), komandanta jedriličarskog sastava i u »Kornjićevom skoku« zamjenika komandanta 500. SS-padobransko-lovačkog bataljona.³⁵

Kopnene snage

Njemačke komande nisu imale jačih slobodnih snaga koje bi za kraće vrijeme mogle prikupiti i upotrijebiti u planiranoj operaciji protiv snaga NOVJ na oslobođenoj teritoriji Bosanske krajine. Raspolagali su samo slabijim rezervama koje su obrazovali prvih mjeseci 1944. radi odbrane jadranske obale u slučaju savezničke invazije. Stoga je glavninu snaga za tu operaciju trebalo prethodno izvući s frontova gdje su bile angažovane u borbama protiv jedinica NOVJ ili s obezbjeđenja ugroženih prostora. Pošto je to iziskivalo više vremena, oni su s pripremama, postepenim pomjeranjem i grupisanjem kopnenih jedinica, počeli već u februaru 1944. Početkom maja koncentracija tih snaga je, uglavnom, bila završena.

Pješadijske, brdske i motorizovane jedinice trebalo je da, dva sata prije vazdušnog desanta, pređu iz više pravaca u koncentričan napad prema Drvaru, stupe u vezu s desantnim jedinicama i u nastavku operacije ispresijecaju oslobođenu teritoriju Bosanske krajine, razbiju, okruže i počesno tuku jedinice NOV i POJ, razore aerodrom kod Bosanskog Petrovca, preko koga su saveznici djelomično snabdijevali jedinice NOV i POJ, zaplijene skladišta za snabdijevanje, unište ostale ekonomske izvore na tom području i za duže vrijeme onemoguće na njemu obnavljanje i zadržavanje jačih snaga NOVJ.

Za izvršenje tih zadataka određene su slijedeće jedinice:

- 1. puk »Brandenburg«;
- dve borbene grupe 373. pješadijske divizije;
- 92. motorizovani grenadirski puk;
- tri borbene grupe 7. SS-brdske dobrovoljačke divizije »Princ Eugen«;
- 105. SS-korpusni izviđački bataljon i 369. izviđački bataljon.³⁸

Ukupno oko 16.000 vojnika.

1- — *Prvi puk »Brandenburg«*, bez glavnine 3. bataljona, ojačan 1. četom pionirskog bataljona i 11. četom 383. pješadijskog puka

³⁴ Fliegerführer Kroatien, Angaben über verliehene Auszeichnung Otto Bentrupp, Hauptmann, FF. III./L. III./L.L. — Geschwader 1.

³⁵ NAW, T-314, Roll 563, F 711—713, 709, 690—692, 715—716.

³⁸ Dijelovi 1. puka »Brandenburg« (1. i 2. bataljon ojačani vodom lakih pješadijskih topova, dvoja oklopna izviđačka kola, odjeljenjem minobacača 81 mm i odjeljenjem za razminiranje — sve iz 3. bataljona, pukovskim vodom protivtenkovskih topova i radioničkim odjeljenjem za opravku vozila s potčinjenim brdskim odeljenjem) imali su 568 oficira, podoficira i vojnika. Za ostale jedinice izvršena procjena brojnog stanja borbenih dijelova na osnovi tadašnjeg brojnog stanja odgovarajućih njemačkih jedinica u Jugoslaviji.

373. pješadijske divizije — ukupno oko 800 ljudi³⁷ i grupom četnika, imao je zadatak da sa sjeverne periferije Knina pređe u nastupanje prema Bosanskom Grahovu, zauzme ga i bez zadržavanja se razvije u više manjih borbenih grupa, od kojih neke da budu odjevene u kamuflažnu odjeću, produži nastupanje na širokom frontu prema liniji Prekaja — Drvar, razbije, zarobi ili uništi jedinice i štabove NOVJ koji se eventualno probiju iz Drvara u tom pravcu a zatim uspostavi vezu s pukovskom borbenom grupom 7. SS-brdske dobrovoljačke divizije »Princ Eugen«, koja nastupa od Jajca prema Drvaru.³⁸

2. — 373. pješadijska divizija je dobila zadatak da pređe u nastupanje u dvije borbene grupe:

- borbenom grupom »Vilam« (»Willam«) pravcem Srb, Drvar;
- borbenom grupom »Lapac« pravcem Lapac, Kulen-Vakuf.

a) *Borbena grupa »Vilam«*, koja je, po izričitom naređenju Štaba 2. oklopne armije, ojačana artiljerijom, minobacačima, teškim mitraljezima i pionirskim jedinicama — ukupno oko 1.500 ljudi³⁹ i grupa četnika, dobila je zadatak da pređe u nastupanje iz rejon Srba prema Drvaru na odsjeku fronta Gradina — Bogutovac i sa 1. bataljonom (bez jedne čete) najbrže što je moguće razbije i odbaci dijelove 2. ličke proleterske brigade 6. divizije s Gradine i Bogutovca i posjedne ih. Glavnina artiljerije, minobacača i teških mitraljeza grupisana je na pravac Srb, Trubar. Nakon što odbaci dijelove 2. ličke brigade s Bogutovca i Gradine i pomjeri artiljeriju u rejon trig. 667, trebalo je da grupa »Vilam« produži nastupanje prema liniji k. 682 — Lipov vrh — Vučjak, nadirući lijevokrilnim 2. bataljonom preko Vučjaka prema selu Podvučjaka, a desnokrilnim 3. bataljonom preko k. 682 i Lipovog vrha prema selu Trubaru. Po ovladavanju tom linijom i prebacivanju artiljerije u rejon Lipovog vrha, grupa nastupa prema Metli i Kamenici, prikuplja se južno od Metle i, obezbjeđujući se prema jedinicama NOVJ koje bi mogle da budu na planinskim kosama, istog dana se probija u Drvar, uspostavlja vezu i stavlja pod svoju komandu 500. SS-padobransko-lovački bataljon, a zatim uništava štabove i komande NOVJ i vojne misije u prostoru Drvara, pretražuje teren i plijeni skladišta NOVJ. Dijelom snaga produžava prema Bosanskom Petrovcu u susret 92. motorizovanom grenadirskom puku.

b) *Borbena grupa »Lapac«* (štapska, 1. i 2. četa izviđačkog bataljona 373. pješadijske divizije) ukupno 218 ljudi,⁴⁰ imala je zadatak da 25. maja u 05,00 sati izvrši demonstrativni napad preko Doljana prema Martin-Brodu, radi vezivanja jedinica 1. (ličke) proleterske

³⁸ Pod izrazom »kamuflažna odjeća« u ovom slučaju se podrazumijeva parti-

zanska uniforma.

NAW, T-314, Roll 563, F 376—407, 431—443, 682—683, 711—713.

³⁹ *Borbena grupa »Vilam«* — sastava: 384. pješadijski puk sa 1. bataljonom bez jedne čete, 2. i 3. bataljonom, dijelovi pukovske štabne čete i 14. četa, 2. četa 373. pionirskog bataljona, 2. motorizovana, 4. i 5. baterija 373. artiljerijskog puka, 2. četa 202. oklopnog bataljona, 373. motorizovana sanitetska četa. Borbeni dijelovi Štaba 384. pješadijskog puka s dijelovima štabne čete, 1. 2. i 3. bataljona, te 14. četom i 2. četom pionirskog bataljona imali su 1.107 ljudi. Brojno stanje ostalih dijelova borbene grupe »Vilam« procijenjeno.

⁴⁰ NAW, T-314, Roll 563, F 411^32.

brigade i rasterećenja snaga 373. pješadijske divizije na glavnom pravcu Srb, Trubar, Drvar, a nakon toga da se vrati i sadejstvuje s borbenom grupom »Vilam« da bi se ona što prije probila kroz položaje 2. (ličke) proleterske brigade.⁴¹

3. — *Ojačani 92. motorizovani grenadirski puk*, neposredno potčinjen Štabu korpusa, dobio je zadatak da pređe u nastupanje pravcima Bihać, Bosanski Petrovac i Bosanska Krupa, Vrtoče, Bosanski Petrovac, i ito.⁴²

a) *92. motorizovani grenadirski puk*, ojačan 468. oklopnom izviđačkom četom za specijalnu upotrebu — ukupno 2.750 ljudi,⁴³ da nastupa pravcem Bihać, Bosanski Petrovac najbrže što je moguće odbaci dijelove 6. krajiške brigade, probije se preko Vrtoča i uspostavi vezu s borbenom grupom koja nastupa od Bosanske Krupe prema Bosanskom Petrovcu. Po izbijanju u Bosanski Petrovac da razbije i uništi jedinice NOVJ koje se nalaze u gradu a zatim posjedne i obezbijedi aerodrom, magazine i skladišta NOVJ. Nakon toga dijelom snaga da čisti i posjedne područje Bosanskog Petrovca, a jednim bataljonom, bez zadržavanja, da nadire prema Drvaru, spriječi odstupanje jedinica i štabova NOVJ iz Drvara u tom pravcu i uspostavi vezu s 500. SS-padobransko-lovačkim bataljonom i borbenom grupom »Vilam«.

Pionirski bataljon 1. kozačke konjičke divizije (bez jedne čete — oko 600 ljudi)⁴⁴ koji je stigao u Bihać 25. maja, neposredno potčinjen Štabu 15. brdskog korpusa, dobio je zadatak da brzo opravi cestu Bihać — Bosanski Petrovac i omogući nastupanje motorizovanih dijelova 92. puka, a zatim da istu osposobi i obezbjeđuje saobraćaj doturnih kolona.

b) *Pukovska grupa domobranskog 2. lovačkog zdruga* (domobranska 1. lovačka pukovnija, 54. brdski izviđački bataljon njemačke 1. brdske divizije) — ukupno oko 1.800 ljudi,⁴⁵ neposredno potčinjena Štabu 92. motorizovanog grenadirskog puka, imala je zadatak da pređe u nastupanje pravcem Bosanska Krupa, Vrtoče, odbaci jedinice 8. krajiške brigade s tog pravca i produži prema Bosanskom Petrovcu.⁴⁸

4. — *Tri borbene grupe 7. SS-brdske dobrovoljačke divizije »Princ Eugen«* ojačane Oklopnim grenadirskim bataljonom 2. oklopne armije, dobile su zadatak da brzim nastupanjem slome otpor je-

⁴¹ NAW, T-314, Roll 563, F 703—708.

⁴² Isto.

⁴³ NAW, originalna oznaka fascikle 58426/3 (nije mikrofilmovana), Generalkommando XV. Geb. A. K. Qu. Abtlg., KTB Nr. 2.

⁴⁴ Kozački pionirski bataljon je 1. novembra 1943. imao 1.018 ljudi. U tekstu je dato, vjerovatno, brojno stanje angažovanih dijelova.

⁴⁵ Domobranska 1. lovačka pukovnija je formacijski imala 1.969 ljudi. Iako se nekoliko dana pred drvarsku operaciju vratila iz Rajha s trupnog vježbališta Delershajm (Döllersheim), njeno brojno stanje je bilo ispod formacijskog. Brojno stanje njemačkih izviđačkih bataljona (borbenih dijelova) kretalo se od 400 do 450 ljudi.

⁴⁶ Iako je Stab 2. oklopne armije izričito naredio Štabu korpusa (NAW, T-314, Roll 563, F 711—713, od 20. 5. 44) da »tačno formuliše zadatak borbene grupe« na pravcu Bosanska Krupa, Vrtoče, ni u jednom korpusnom dokumentu ne nailazimo na razrađen zadatak te borbene grupe. Pošto je bila potčinjena neposredno Štabu 92. puka, njeni izvještaji i dokumenti su, najvjerovatnije, u sklopu arhive 92. puka, a ona izgleda, nije sačuvana.

dinica NOVJ na pravcima: a) Banjaluka, Čađavica, Ključ; b) Mrkonjić-Grad, Mračaj, Ribnik; c) Jajce, Mliništa, a potom da širokim frontom prodiru u oblast planinskih masiva između rijeka Sane i Unca i unište jedinice NOVJ koje bi se tu povukle pod pritiskom snaga 92. motorizovanog grenadirskog puka, 373. pješadijske divizije i 1. puka »Brandenburg« i da zaplijene »velika skladišta za snabdijevanje« jedinica NOVJ, koja se nalaze »naročito u planinama Smetici i Struganici i duž šumske željeznice«.

a) Motorizovani štab puka za specijalnu upotrebu,⁴⁷ s Oklopnim jurišnim bataljonom 2. oklopne armije ojačanim 3. četom 202. oklopnog bataljona — ukupno oko 1.200 ljudi, nastupa pravcem Banjaluka, Čađavica, Ključ, sa zadatkom da što brže zauzme Čađavicu, a zatim i Ključ i posjedne prelaze preko rijeke Sane kod Ključa. U slučaju povoljnog razvoja operacije, da bez zadržavanja produži s nadiranjem prema Bosanskom Petrovcu, uspostavi vezu s 92. motorizovanim grenadirskim pukom i sadejstvuje s njim u daljem toku operacije.⁴⁸

b) 7. SS-izviđački bataljon, s vodom 7. SS-protivoklopnog bataljona i jednim izviđačkim odjeljenjem 7. SS-brdskog bataljona za vezu — oko 300 ljudi, kojem su za vodiče dodijeljeni četnici pod komandom jednog pripadnika divizije »Brandenburg«, imao je zadatak da se iz Mrkonjić-Grada, uz podršku 8. (motorizovane) baterije 7. SS-brdskog artiljerijskog puka, probije zapadno od komunikacije Rogolje — Strbina, posjedne položaj na liniji Čenića kosa — Cigansko brdo i obezbijedi prebacivanje 3. SS-bataljona komunikacijom Rogolje — Mračaj — Strbina prema Carevcu, a zatim da nastupa gornjim tokom rijeke Sane, posjedne i pretrese sela Donji i Gornji Ribnik i zauzme položaj na liniji Kik — Visići, oslanjajući se na desno krilo 13. SS-brdskog lovačkog puka, s kojim će sadejstvovati u razbijanju jedinica NOVJ koje bi iz rejonu Drvara i Bihaća pokušale da odstupe u tom pravcu.

c) 13. SS-brdski lovački puk (bez 3. SS-bataljona), ojačan 1. divizionom 7. SS-brdskog artiljerijskog puka — ukupno oko 1.800 ljudi, nastupa iz rejonu Vinca i Jajca, sa zadatkom da lijevim krilom (1. SS-bataljon) prodre preko sela Natpolja u područje Janja, a desnim krilom (2. SS-bataljon) s obje strane komunikacije Jezero — Sipovo, s tim da glavčina nastupa zapadno od te komunikacije, prema liniji Sokolac — Gerzovo. Po izbijanju na tu liniju i nakon što se pregrupiše, puk će lijevim krilom preći u nastupanje s obje strane šumske uskotračne željezničke pruge u planinske masive Smiljevca i Jastrebnjaka, probiti se preko komunikacije Rogolje — Mliništa i posjesti dominantne visove zapadno od te komunikacije, obezbjeđujući svoj lijevi bok prema jugu. Pionirski vod 16. (inženjerske) čete 13. SS-brdskog lovačkog puka, dodijeljen Štabu 2. SS-bataljona, čistiće komunikaciju Jezero — Sipovo od nagaznih mina

⁴⁷ Motorizovani štab puka za specijalnu upotrebu nije imao vlastitih jedinica. Njemu su Štab armije, kojem je bio neposredno potčinjen, ili Štab 15. brdskog korpusa, kojem je najčešće taktički bio potčinjen, u raznim operacijama potčinjavali pojedine borbene grupe, sastavljene iz raznih jedinica, među kojima je najčešće bio armijski Oklopni grenadirski jurišni bataljon.

⁴⁸ NAV, T-314, Roll 563, F 376—407 i 693—698; VII, arhiv NOR-a, k. 10, br. reg. 5/11.

i drugih prepreka. Tom komunikacijom, iza 2. SS-bataljona, nastupaće Stab 13. SS-brdskog lovačkog puka s 15. (patrolnom) i 16. (inženjerskom) četom (bez pionirskog voda) i 1. divizionom 7. SS-brdskog artiljerijskog puka (bez jednog voda i jednog topa) koji će, po potrebi, s jednom baterijom podržavati 1. i 2. SS-bataljon.

Treći SS-bataljon 13. SS-brdskog lovačkog puka, ojačan 1. pionirskom motorizovanom četom (bez jednog voda) 7. SS-pionirskog bataljona — ukupno oko 700 ljudi, nakon što 7. SS-izviđački bataljon očisti teren oko komunikacije Mrkonjić-Grad — Rogolje — Mračaj, prebaciće se motornim vozilima prema selu Carevcu i napasti s boka i s leđa dijelove NOVJ ukoliko bi oni odstupali u tom pravcu ispred glavnine 13. SS-brdskog lovačkog puka. Po izbijanju glavnine puka zapadno od komunikacije Rogolje — Mliništa, 3. SS-bataljon će se prebaciti na lijevo krilo puka i puk će u takvom rasporedu nastaviti s nadiranjem s obje strane uskotračne šumske željezničke pruge Mliništa — Lisina u sjeverozapadnom pravcu i posjesti dominantne visove istočno od šumske željezničke pruge što vodi od Lisine kroz Vlahovu šumu, prema željezničkoj stanici u rejonu Vučje poljane.

Prva motorizovana pionirska četa (bez jednoga voda) imala je zadatak da, pod zaštitom 3. SS-bataljona, očisti komunikaciju Rogolje — Mliništa od mina i dovede je u ispravno stanje, i da nakon toga preuzme obezbjeđenje povratka motornih vozila 3. SS-bataljona u Mrkonjić-Grad, gdje se četa stavlja na raspolaganje Štabu divizije.

5. — 105. SS-izviđački bataljon 21. SS-oklopne grenadirske divizije, ojačan izviđačkim bataljonom 369. pješadijske divizije i jednom SS-oklopnom četom, dobio je zadatak da pređe u nastupanje iz Livna s dvije grupe.

a) 105. SS-izviđački bataljon, ojačan SS-oklopnom četom (ukupno oko 450 ljudi), komunikacijom Livno — Priluka — Čelebić prema Bosanskom Grahovu, sa zadatkom da razbije jedinice NOVJ na tom pravcu, zauzme magazine i skladišta i, ne zadržavajući se, produži preko sela Kazanaca, Crnog Luga i Bosanskog Grahova prema Drvaru i spriječi jedinice i štabove NOVJ da odstupe iz Drvara u tom pravcu.

b) Izviđački bataljon 369. pješadijske divizije (ukupno oko 300 ljudi), preko Priluke prema Glamoču, sa zadatkom da izviđa Glamočko polje i kontroliše kretanje jedinica i štabova NOVJ, koji bi odstupili od Drvara u jugoistočnom pravcu i obezbjeđuje grad Livno s neposrednom okolinom.⁴⁹

Radi čuvanja priprema operacije u tajnosti, prvog dana operacije pridodate su pojedinim borbenim grupama samo manje grupe četnika kao vodiči, ali su od 26. maja angažovane jače četničke snage, naročito na kninsko-grahovskom pravcu, i to: Bosanski krajiški četnički korpus s brigadama »Vojvoda Živoj in Mišić«, »Zmijanje« i »Kočić« (ukupno oko 2.000 ljudi); Prvi bosanski korpus »Gavrilo Princip« s Grahovskom, Šatorskom, Glamočkom i Drvarskom brigadom (ukupno oko 700 ljudi); 501. kosovski korpus Dinarske četničke

oblasti s Dinarskom brigadom i Cetinsko-civljanskim bataljonom Cetinske brigade (ukupno oko 330 ljudi) i 502. korpus Dinarske četničke oblasti s Plavanjskom brigadom i glavninom brigade »Petar Mrkonjić« (ukupno oko 430 ljudi).⁵⁰

U dokumentima Štaba 2. oklopne armije i Štaba 15. brdskog armijskog korpusa nije određeno vrijeme za koje operacija »Konjićev skok« treba da bude. za vršena. Jedino se u operativnoj zapovijesti 7. SS-brdske dobrovoljačke divizije »Princ Eugen« predviđalo da će operacija trajati »oko tri nedjelje«. I u ratnom dnevniku 7. SS-brdskog pionirskog bataljona navodi se da je njegova 1. motorizovana četa, »po naređenju operativnog oficira divizije povučena. .. u Višegrad, s naređenjem da se pripremi za tronedeljno angažovanje«. Međutim, i pored toga što se u operativnim zapovijestima Štaba armije i Štaba korpusa ne govori koliko će trajati operacija, analiza drugih dokumenata upućuje na zaključak da je za izvođenje te operacije predviđeno vrijeme od oko sedam dana. Tako se u zapovijesti Štaba 1. puka »Brandenburg« za učešće u toj operaciji navodi da će operacija, vjerovatno, trajati sedam dana. I u depeši Štaba 15. brdskog korpusa Štabu 264. pješadijske divizije od 22. maja, kojom se divizija obavještava da će 1. puk »Brandenburg« biti izvučen s njenog operacijskog područja, govori se o njegovom angažovanju »u višednevnom pothvatu«. Iz operativnog plana Štaba 2. oklopne armije i Štaba 15. brdskog korpusa za tu operaciju vidi se da su borbene grupe trebalo da izvrše dobivene zadatke u roku od nekoliko dana. Štab 7. SS-brdske dobrovoljačke divizije »Princ Eugen«, na primjer, naredio je 13. SS-brdskom lovačkom puku da postavljene zadatke izvrši u tri etape, za koje se, po pravilu, predviđao po jedan dan.⁵¹

Štab 2. oklopne armije je neposredno rukovođenje operacijom povjerio Štabu 15. brdskog korpusa, ali je zadržao za sebe razradu plana upotrebe 500. SS-padobransko-lovačkog bataljona, a Štab korpusa je samo upoznao s načinom angažovanja padobransko-jedriličarskih borbenih grupa. Naređenje Komandi vazduhoplovstva u Hrvatskoj za upotrebu avijacije u operaciji »Konjićev skok« izdala je Vazduhoplovna komanda Jugoistok.

Jedinice iz sastava 5. SS-brdskog korpusa (7. SS-brdska dobrovoljačka divizija »Princ Eugen«, s potčinjenim Oklopnim jurišnim bataljonom 2. oklopne armije, 105. SS-izviđački bataljon, 369. izviđački bataljon) bile su taktički potčinjene štabu 15. brdskog korpusa tek na dan početka operacije — 25. maja u pet sati ujutro.

Vrijeme početka operacije zavisilo je isključivo od meteoroloških uslova, koji su dozvoljavali upotrebu avijacije. Stoga je Štab 2. oklopne armije 20. maja, dostavljajući Štabu 15. brdskog korpusa primjedbe na njegov prijedlog operativnog plana, odredio da će operacija orijentaciono početi 25. maja 1944. Bilo je dogovoreno da štab 2. oklopne armije, na osnovi meteoroloških izvještaja, dan ranije javi »X-dan« štabovima 15. brdskog i 5. SS-brdskog korpusa,

⁵⁰ VII, Arhiv NOR-a, k. 19. br. reg. 2—3, 26—3, 35—3, 41—4; k. 845, br. reg. 20—6/1; k. 460 B, br. reg. 7/1—18; k. 460 C, br. reg. 1/1—26; k. 371, br. reg. 12/1—6; k. 1628, br. reg. 37/1—5; H-V-569, 623 i 595.

⁵¹ NAW, T-314, Roll 563, F 431—443, 678.

Vazduhoplovnoj komandi Jugoistoka i Komandi vazduhoplovstva u Hrvatskoj lozinkom »Dogovor-datum...« (»Chefbesprechung 25. 5!«), s tim da navedeni štabovi lozinku najhitnije proslijede odgovarajućim borbenim grupama i sastavima, koje su morale biti spremne da najavljenog datuma u 05,00 sati pređu u nastupanje. Ali, ni to još nije značilo da će operacija bezuvjetno i početi narednoga dana, jer su se u toku noći vremenske prilike mogle izmijeniti i onemogućiti uzletanje aviona i jedrilica i prebacivanje 500. SS-padobransko-lovačkog bataljona na cilj. Stoga je bilo predviđeno da Štab 15. brdskog korpusa izda konačno naređenje borbenim grupama za nastupanje lozinkom »Bliher« (»Blücher«) tek »X-dana«, nakon što ga Komanda vazduhoplovstva u Hrvatskoj obavijesti da je prebacivanje 500. SS-padobransko-lovačkog bataljona na cilj potpuno obezbijeđeno. Ali i po izdavanju te lozinke trupama, bila je dozvoljena mogućnost da naređenje za nastupanje ipak bude povučeno novom lozinkom »Zakašnjenje voza« (»Zugverspätung«).

Štab 15. brdskog korpusa je izdao posebnu naredbu o organizaciji službe veza, izričito podvlačeći da, pored korpusnog bataljona za vezu, koji je bio odgovoran za organizaciju te službe, svaka jedinica treba da angažuje i sva svoja sredstva veze, a po potrebi i teritorijalne jedinice službe veze.

Štab 15. brdskog korpusa je bio obavezan da izvještava Štab armije svakog dana u 10,00, 14,00, 18,00 i 22,00 sati. Međutim, zbog zakašnjenja izvještaja potčinjenih borbenih grupa, on se neće pridržavati tih termina, nego će izvještavati Štab armije prvom slobodnom vezom o svim promjenama. Slično će postupati i njegove potčinjene jedinice. Štabu 500. SS-padobransko-lovačkog bataljona je naređeno da svaka dva sata izvještava Štab armije i Štab korpusa o vlastitom položaju i namjerama i o položaju jedinica NOVJ, a ostalim jedinicama da izvještava Štab korpusa svaka četiri sata o situaciji, počev od 00,00 sati pa nadalje. Dnevni izvještaj s pregledom operacije u toku dana, uz podatke o vlastitim gubicima i o gubicima NOVJ i o plijenu, trebalo je dostavljati u 24,00 sati. Divizijske borbene grupe su imale naređenje da štabove divizija izvještavaju svaka četiri sata, a dnevne izvještaje da dostavljaju svakog dana do 21,00 sati. O eventualnom zarobljavanju pripadnika savezničkih vojnih misija pri Vrhovnom štabu NOV i POJ trebalo je izvijestiti odmah. Čete izvještavaju štabove bataljona svakog sata.

Pripreme za snabdijevanje jedinica određenih za tu operaciju počele su 15. maja. Izuzev 500. SS-padobransko-lovačkog bataljona, svim jedinicama je naređeno da ponesu sa sobom jedan borbeni komplet municije, a intendantura je dobila zadatak da obezbijedi hranu za pet dana. Prvo slijedeće snabdijevanje jedinica predviđeno je preko korpusne intendanture pet dana po otpočinjanju operacije. Korpusna intendantska služba je u tu svrhu imala da obezbijedi dotur potrebnih količina namirnica, municije i druge opreme u Bosanski Petrovac — glavnu bazu za snabdijevanje jedinica u daljem toku operacije. Kako su Nijemci znali da je Bosanski Petrovac u izvjesnom smislu baza za snabdijevanje jedinica NOVJ na tom području, nadali su se da će zaplijeniti veće količine namirnica, opreme i municije i na licu mjesta organizovati vlastitu službu snabdijevanja. Zato je i bilo naređeno da se zaplijenjena skladišta NOVJ

na operacijskom području evakuišu u Bosanski Petrovac, a kasnije iz Bosanskog Petrovca u Bihać.

Da bi se pripreme operacije sprovele u tajnosti i postiglo iznenađenje, Štab 2. oklopne armije preduzeo je niz mjera, računajući da će uspjeh operacije zavisiti »prije svega od potpunog iznenađenja protivnika«. Stoga su štabovi jedinica angažovanih u operaciji upoznati s njenim planom tek 21. maja i narednih dana.

Svi dokumenti — zapovijesti, dopisi, radiogrami, telegrami itd.

— koji su se odnosili na operaciju »Konjićev skok« u fazi njenog pripremanja od 17. do 25. maja, nosili su oznaku »tajni komandni predmet, za načelnika« (Geheime Kommandosache Chefsache), što je bio najviši stepen tajnosti u njemačkoj armiji. Dokumente tog stepena tajnosti mogao je prenositi jedino oficir, a predmet je mogao obrađivati isključivo načelnik štaba.

Preduzete mjere imale su za posljedicu da se u okviru njemačkih jedinica stvarno sačuvala tajnost pripremane operacije. U ratnom dnevniku 15. brdskog korpusa mjere sprovedene 24. maja ocijenjene su ovim riječima: »Koncentracija i pripreme za ‚Rösselsprung‘ završene. Uspjelo se sačuvati potpunu tajnost pothvata i namjeru prebacivanja isturenog komandnog mjesta čak i unutar komandnog dijela štaba.«

Njemačko komandovanje je istovremeno preduzelo i niz mjera radi dezinformisanja izviđačke i obavještajne službe NOVJ. Naredenja potčinjenim jedinicama često su namjerno iskrivljavana, kako bi Vrhovni štab NOVJ, u slučaju da njegova obavještajna služba dođe do njih, bio obmanut. Na toj liniji Štab 15. brdskog korpusa je u avizo zapovijesti Štabu 1. puka »Brandenburg« saopćio da se »24. maja naveče vjerovatno biti stavljen na raspolaganje 5. SS-brdskom korpusu za višednevnu akciju u prostoru Imotskoga.«

Da izvlačenje jedinica 384. puka 373. pješadijske divizije s komunikacije Bihać — Lapac — Knin i njihova koncentracija u rejonu Srba ne bi privukla pažnju obavještajne službe NOVJ, proturena je dezinformacija da se odsjek 373. pješadijske divizije pomjera još više na jug. Da bi tu dezinformaciju potkrijepio i otklonio svaku pomisao o mogućnosti napada na pravcu Srb, Trubar, Štab 15. brdskog korpusa je 19. maja naredio 373. diviziji da 23. i 24. maja izvrši čišćenje prostora Srb, Gračac, Sučevići (operacija »Schlagschatten« — »Oštra sjenka«), a 25. maja prostora Srb, Lapac, Bruvno (operacija »Keilerei« — »Batiranje«); dakle, da pukovsku grupu predviđenu za operaciju »Konjićev skok« angažuje u operacijama u suprotnom smjeru od Drvara, na prostoru zapadno od komunikacije Lapac — Knin. Iz istih razloga je Štab 2. oklopne armije naredio Štabu 15. brdskog korpusa da 92. motorizovani puk, kao i ostale jedinice predviđene za operaciju »Konjićev skok« na pravcima Bihać, Bosanski Petrovac i Bosanska Krupa, Vrtoče, angažuje s linije Bihać — Bosanska Krupa u kordunsko-banijskoj operaciji (operacija »Schach« — »Sah«), dakle, opet u suprotnom smjeru od stvarno predviđenih napadnih pravaca.

U armijskim dopunama i primjedbama na operativni plan operacije što ga je izradio Štab 15. brdskog korpusa naglašeno je:

»Komandanti borbenih grupa moraju biti svjesni značaja operacije, da bi mogli zahtijevati odgovarajuće maksimalno zalaganje svakog vojnika. Samo se tada može očekivati uspjeh U tom duhu moraju se formulirati i narednja borbenim grupama.«⁵²

Štab 15. brdskog korpusa je saopćio potčinjenim jedinicama, pored ostalog, da snage NOVJ na drvarskom operacijskom prostoru imaju oko 12.000 vojnika, da su naoružane i teškim oružjem, artiljerijom i protivtenkovskim topovima, da imaju nekoliko oklopnih kola i da se očekuje snažan otpor 1. i 6. proleterske divizije. Štabovi divizija su još opširnije informisali o tome svoje potčinjene jedinice. Osim toga, jedinice su obaviještene da su ceste koje vode na partizansku teritoriju minirane i zapriječene, a mostovi uglavnom porušeni. Komande nižih jedinica su upoznate i s rasporedom pojedinih brigada NOVJ i utvrđenim položajima na svojim napadnim pravcima. Kopnenim jedinicama je obećana efikasna podrška vlastitog vazduhoplovstva, ali su upozorene, zajedno s vazduhoplovnim sastavima, da »treba stalno računati sa snažnim angažovanjem savezničke avijacije«.

Štab 2. oklopne armije je 24. maja u 18,50 sati poslao teleprinterom Štabu 5. SS i Štabu 15. brdskog korpusa i Vazduhoplovnoj komandi Jugoistoka lozinku »Dogovor 25. 5.«. To je značilo da operacija »Konjičev skok«, u slučaju povoljnih vremenskih uslova za prebacivanje i desant 500. SS-padobransko-lovačkog bataljona, počinje 25. maja 1944. u 05,00 sati. Štab 15. brdskog korpusa je primljenu zapovijest istog dana prosljedio radiogramima lozinkom »Dogovor po svoj prilici 25. 5.« (»Chefbesprechung voraussichtlich 25. 5.«) 1. puku »Brandenburg« u 20,20 sati, Štabu 373. pješadijske divizije u 20,55 sati i 92. motorizovanom srenadirskom puku u 21,05 sati.

Štab 5. SS-brdskog korpusa je prenio avizo naređenje Štabu 7. SS-brdske dobrovoljačke divizije »Princ Eugen« i Štabu 105. SS-izviđačkog bataljona. Radi provjere da li su ti štabovi primili avizo naređenje za operaciju »Konjičev skok«, Štab 15. brdskog korpusa se u 22,00 sati obratio Štabu 2. oklopne armije i dobio potvrđan odgovor. Naređenje nije prenijeto jedino Oklopnom grenadirskom jurišnom bataljonu 2. oklopne armije, što je bila dužnost Štaba

7. SS-brdske dobrovoljačke divizije »Princ Eugen«. Zbog toga je Motorizovani štab puka za specijalnu upotrebu 25. maja u 02,55 sati obavijestio Štab 15. brdskog korpusa da nije primio lozinku za »X^dan«. Ta je depeša stigla Štabu korpusa tek 25. maja u 10,47 sati te je Motorizovani štab puka za specijalnu upotrebu ostao bez avizo zapovijesti i bez zapovijesti za nastupanje.

Kako se u njemačkoj vojnoj terminologiji pod lozinkom »Blücher« (»Blücher«) podrazumijevalo i naređenje da zadatak treba izvršiti »zalažući se do posljednjeg daha vojnika i konja« (»Unter Einsatz des letzten Hauch von Mann und Pferd«), štab 15. brdskog

korpusa je izabrao tu lozinku kao zapovijest svim borbenim grupama da 25. maja u 05,00 sati pređu u nastupanje. Isturenom komandnom mjestu u selu Vučijaku kod Bihaća, Štab 15. brdskog korpusa je prenio spomenutu lozinku 24. maja u 23,00 sati, a u 23,55 sati obavijestio je o tome i Štab 2. oklopne armije, zamolivši ga da lozinku »Bliher — 25. 5.« prenese i Štabu 5. SS-brdskog korpusa. Istovremeno su preduzete i mjere da se lozinka »Bliher — 25. 5.« najhitnije prenese svim operativnim grupama, što je 24. maja u toku noći, između 22,55 i 23,40 sati, i učinjeno.

RASPORED I ZADACI JEDINICA NOV I POJ

Na teritoriji na kojoj je njemačka komanda planirala izvođenje operacije »Konjićev skok« od operativnih jedinica NOVJ nalazili su se 1. proleterski korpus i dijelovi 5. i 8. korpusa.

Polazeći od pretpostavke da će se neprijatelj, u slučaju napada na slobodnu teritoriju s jačim snagama, uglavnom orijentisati na brzo prodiranje komunikacijama, Vrhovni štab je snage 1. proleterskog i dijelove 5. udarnog korpusa rasporedio tako da zatvaraju pravce prema Drvaru.

Prvi proleterski korpus (1. i 6. proleterska divizija) zatvarao je pravce od Mrkonjić-Grada, Jajca, Livna i Srba prema Drvaru, a djelomično, u sadejstvu s 5. korpusom, i pravac od Banjaluke prema Čađavici.

Štab 1. proleterskog korpusa sa štabnom četom i dva topa kalibra 65 mm korpusne artiljerije — ukupno 214 ljudi sa 138 pušaka, 16 automata i 5 puškomitraljeza,⁵³ nalazio se u Mokronogama u zaseoku Bajići; dijelovi nekih prištapskih jedinica i školski kursevi u Drvaru, Bosanskom Petrovcu i njihovoj bližoj okolini; korpusna bolnica u Ataševcu; korpusna artiljerija pridata 3. krajiškoj proleterskoj brigadi nalazila se između Glamoča i Korične u rejonu Rudina.

Prva proleterska divizija, sastava: 1. 3. i 13. proleterska brigada, prateća četa, četa za vezu, inženjerska četa, brdska baterija, intendantura, sanitet s dvije kirurške ekipe i bolnica — ukupno 5.216 ljudi, 860 konja, 3.298 pušaka, 250 automata, 244 puškomitraljeza, 47 lakih i 34 teška mitraljeza, 30 minobacača, 8 protivtenkovskih pušaka, 2 protivtenkovska i 2 brdska topa, imala je zadatak da glavnim snagama zatvara pravce koji s istoka i jugoistoka vode prema Mliništima, a pomoćnim da zatvara pravac od Mrkonjić-Grada prema Čađavici i da istovremeno djeluje na manje neprijateljske posade, uporišta i neprijateljev saobraćaj između Jezera, Jajca i Mrkonjić-Grada, a s diverzantskim i manjim odjeljenjima i na komunikaciji Donji Vakuf — Jajce.⁵⁴

U prvoj polovini maja jedinice divizije su zarušile, zapriječile i onesposobile za saobraćaj, a istovremeno i minirale, komunikacije

⁵³ Brojno stanje ljudstva, naoružanja i stoke u 1. proleterskom korpusu na dan 1. maja 1944, VII, Arhiv NOR-a, k. 15, reg. br. 8—2.

⁵⁴ Naređenje Štaba 1. proleterske divizije štabovima 1. i 13. proleterske brigade i Štabu divizijske brdske artiljerije od 7. maja 1944, VII, Arhiv NOR-a, k. 712, br. reg. 23/1.

Jezero — Šipovo, Rogolje — Protići — Mliništa, Rogolje — Čadavica i komunikaciju Livno — Korična — Glamoč.⁵⁵

Štab 1. proleterske divizije nalazio se u Pecki, u zaseoku Ždrnje.

*Prva proleterska brigada*⁵⁶ osvanula je 25. maja s jednim bataljonom zapadno, a s pet bataljona istočno od komunikacije Mliništa — Štrbina, sa zadatkom da zatvara pravce prema Mliništim. Njene isturene jedinice bile su na položajima Međugorje — k. 1103 — Bešnjevo (1. bataljon), Stražbenica — Šipovo — Sarići (6. bataljon).⁵⁷

Trinaesta proleterska brigada »Rade Končar«⁵⁸ imala je zadatak da s tri bataljona zatvara pravac Rogolje, Mliništa, a s dva, u sadejstvu s jedinicama 13. krajiške brigade, pravce od Mrkonjić-Grada i Banjaluke prema Čadavici. Dijelovi brigade su posjeli položaje na liniji Orlovac — Orahovljani — Graci — trig. 1181 — trig. 1259 — Poljane.⁵⁹

Treća krajiška proleterska brigada zatvarala je pravac od Livna prema Glamoču dijelovima isturenim prema Livnu i Šujici (1. bataljon) i na liniji: Brina (k. 936), Kamenica (5. bataljon), Korična (bataljon »Mateoti«), Ljubunčić — Žirović (3. bataljon).⁶⁰

Šesta proleterska divizija »Nikola Tesla«, sastava 1, 2. i 3. lička proleterska brigada, štabna četa, četa za vezu, inženjerska četa, brdska baterija, intendantura, sanitet s jednom kirurškom ekipom i kulturna ekipa — ukupno 3.677 ljudi, 331 konj, 2.403 pušaka, 131 automat, 241 puškomitraljez, 10 lakih i 34 teška mitraljeza, 46 minobacača, 10 protivtenkovskih pušaka, 1 protivtenkovski top, 1 protivtenkovski bacač i 2 brdska topa,⁶¹ nalazila se istočno od ko-

⁵⁵ VII, Arhiv NOR-a, k. 372, br. reg. 27/213-1 i k. 712, br. 25/1.

⁵⁶ Prva proleterska brigada sastava: šest pješadijskih bataljona, četa za vezu, protivtenkovska četa, intendantura i sanitet — ukupno 1.739 ljudi, 343 konja, 1.077 pušaka, 95 puškomitraljeza, 25 lakih i 19 teških mitraljeza, 7 minobacača, 4 protivtenkovske puške i 2 protivtenkovska topa. VII, Arhiv NOR-a, k. 727, br. reg. 6—1/13; k. 713; k. 707, br. reg. 3/2—3; Arhiv CK SKJ broj 4100.

⁵⁷ Prva proleterska brigada nije imala 5. bataljon. Bataljon »Garibaldi« nije nosio brojnu oznaku. Peti (šumadijski) bataljon 1. proleterske brigade izgинуo je 1942. godine u borbi protiv Nijemaca kod Pjenovca. Tada su poginuli komandant bataljona Milan Ilić Čiča i politički komesar bataljona Dragan Pavlović Draganče sa 60 boraca. Zbog uspomene i pošte prema palim drugovima- 1. proleterska brigada je bila bez 5. bataljona sve do povratka u Srbiju, kada je, odlukom Vrhovnog štaba, 29. oktobra 1944, ponovo formiran 5. šumadijski bataljon.

⁵⁸ Trinaesta proleterska brigada »Rade Končar« sastava : pet pješadijskih bataljona, prateća četa, četa za vezu, protivtenkovsko odeljenje intendantura, sanitet, ambulanta — ukupno oko 1.300 ljudi, 60 puškomitraljeza, desetak teških mitraljeza i 10 minobacača. VII, Arhiv NOR-a, k. 727, br. reg. 3/2, 8/8, 11/10, 7/3 i 1/11; Arhiv CK SKJ broj 6340 i 6348.

⁵⁹ VII, Arhiv NOR-a k. 458, br. reg. 1/2; k. 729 A, br. reg. 1—17; k. 727, br. reg. 24/11 i 7/3; k. 712, br. reg. 25/1.

⁶⁰ Treća krajiška proleterska brigada sastava: šest pješadijskih bataljona, četa za vezu, tehnička četa, vod topova, intendantura, sanitet — ukupno 1.641 čovjek, 235 konja, 798 pušaka, 77 automata, 87 puškomitraljeza, 21 laki i 1 teški mitraljez, 13 minobacača, 4 protivtenkovske puške, 1 protivtenkovski top i 1 protivtenkovski bacač. Raspored i zadaci jedinica 3. (krajiške) proleterske brigade rekonstruisani su na osnovu kazivanja pripadnika brigade i njihovih bilježaka i dnevnika.

⁶¹ Arhiv CK SKJ, broj 6220; VII, Arhiv NOR-a, k. 15, br. reg. 8—2; k. 797, br. rea. 14—2.

munikacije Bihać — Lapac — Knin, sa zadatkom da zatvara pravac od Srba prema Drvaru u dejstvuje na neprijateljska uporišta duž ove komunikacije i na neprijateljev saobraćaj.

Štab 6. ličke proleterske divizije »Nikola Tesla« nalazio se na Kamenici, kod Drvara.

Prva lička proleterska brigada bila je na prostoru Krčko Brdo, Očigrije, Martin Brod, Boboljuske, orijentisana prema komunikaciji Lapac — Bihać, sa zadatkom da u slučaju prodora neprijatelja pravcem Srb, Trubar, Drvar dejstvuje na njegov lijevi bok.

Druga lička proleterska brigada zatvarala je pravac od Srba preko Trubara prema Drvaru i 25. maja osvanula je na položajima Gologlav (k. 1010) — Bogutovac (trig. 1006) — želj. st. Trubar (1. bataljon), Gradina (4. bataljon).

Treća lička proleterska brigada nalazila se na prostoru Resanovci, Trubar, Dobara, odakle je, u sadejstvu s jedinicama 1. ličke proleterske brigade, izvodila češće napade na neprijateljska uporišta na komunikaciji Bihać — Lapac. Neposredno poslije jedne takve akcije brigada se 25. maja ujutro našla u rejonima Vagan, Resanovci, Podvučjak i Trubar.⁶²

Od jedinica 5. *udarnog korpusa* (4, 10, 11, i 39. divizija, Livanjsko-duvanjski, Glamočki i Drvarsko-petrovački NOP odred i prištapske i pozadinske jedinice i ustanove) na teritoriji zahvaćenoj operacijom »Konjičev skok« nalazila su se sva tri odreda, glavnina 4. i dijelovi 39. divizije. Na osnovi prikupljenih podataka, Štab korpusa je došao do zaključka da neprijatelj namjerava da preduzme ofanzivna dejstva iz Bihaća i Bosanske Krupe prema Bosanskom Petrovcu, te je 17. maja naredio 4. i 39. diviziji da zatvore pravce od Banjaluke, Prijedora, Bosanskog Novog, Bosanske Krupe i Bihaća prema oslobođenoj teritoriji.⁶³

Štab 5. udarnog korpusa s pratećim bataljonom i drugim prištapskim i pozadinskim jedinicama i ustanovama (517 ljudi, 21 konj, 344 puške, 52 automata, 14 puškomitraljeza, 6 protivavionskih mitraljeza) nalazio se u Ribniku. Korpusni 1. i 2. artiljerijski divizion (241 čovjek, 60 konja, 101 puška, 4 automata, 1 puškomitraljez, 5 brdskih i 4 protivtenkovska topa) bili su pridati jedinicama korpusa.⁶⁴

Od jedinica 4. *krajiške divizije*, sastava: 6, 8. i 11. krajiška brigada, Podgrmečki, Kozarski, Gradiško-ljevečanski i Timarski NOP odred, u operaciji su učestvovali 6. i 8. krajiška brigada.

Šesta krajiška brigada zatvarala je pravac Bihać, Vrtoče, Bosanski Petrovac i 25. maja njene isturene jedinice su bile na liniji Ripački klanac (k. 488) — Praščijak (1. bataljon) — Kraljuša (k.

⁶² Prva, 2. i 3. lička proleterska brigada imale su po četiri pješadijska bataljona, prištapske i pozadinske jedinice. Prva brigada je imala ukupno oko 1.000 ljudi a 2. i 3. brigada oko 1.100 ljudi. Pored toga 2. brigada je ojačana baterijom divizijske artiljerije. Ratni dnevnik 6. proleterske divizije. VII, Arhiv NOR-a, k. 797, br. reg. 14—2.

⁶³ VII, Arhiv NOR-a k. 15, br. reg. 8—1 i 9—2.

⁶⁴ VII, Arhiv NOR-a, k. 458 A, reg. 37/4—6, 8/1—6, 7/1—5, 38/1—5 i 20/1—5.

754) — Turski kozjan (k. 920) — Grabež (3. bataljon) i u rejonu Lipa i Prkosi (4. bataljon).⁶⁵

U slučaju da brigada pod pritiskom jačeg neprijatelja bude prinuđena na odstupanje, predviđeno je da se povlači prema Bosanskom Petrovcu i u sadejstvu s Drvarsko-petrovačkim NOP odredom na uzastopnim položajima pruža otpor, uz istovremena aktivna dejstva na bokove neprijateljevih prodirućih dijelova. Po povlačenju na komunikaciju Bosanski Petrovac — Oštrelj — Drvar i Bosanski Petrovac — Bravsko, brigada je imala zadatak da organizuje upornu odbranu tih komunikacija.⁶⁶

Osma krajiška brigada zatvarala je pravac Bosanska Krupa, Krnjeuša, Vrtoče i 25. maja njene isturene jedinice su bile na liniji Mali Radić — Gudavac — Donja Suvaja (2. bataljon) i Pučenik — Gornji Petrovići (3. bataljon).⁶⁷

Od jedinica *39. krajiške divizije*, sastava: 13, 15. i 16. krajiška brigada, Zmijanski, Mrkonjičko-pljevski i Banjalučki NOP odred, na teritoriji zahvaćenoj operacijom »Konjićev skok« nalazila se 13. krajiška brigada i Mrkonjičko-pljevski NOP odred.

Trinaesta krajiška brigada zatvarala je pravac Banjaluka, Čadavica. Poslije noćnog napada 23/24. maja na uporišta neprijatelja u Karanovcu i Rekavicama, brigada se 25. maja ujutro našla u rei onima Pejakovići, Moconji (1. bataljon), Stankovići, Topići, Grujičići (2. bataljon), Stojčići, Trebovci (4. bataljon), a 3. bataljon se odranije nalazio na području Sitnice, sa zadatkom da, u slučaju napada neprijatelja na pravcu Mrkonjić-Grad, Čadavica, sadejstvuje s 13. proleterskom brigadom i 25. maja je bio u rejonu Kuk, Dolovi.⁶⁸

Mrkonjičko-pljevski NOP odred dejstvovao je južno od Mrkonjić-Grada.⁶⁹

Iz sastava 10. krajiške divizije na teritoriji zahvaćenoj operacijom »Konjićev skok« nalazio se *Janjski NOP odred*, sastava tri čete s prosječno po 50 ljudi, koji je dejstvovao iz reiona Gorice, Orahovice i Natpolja i izviđao prema Jezeru, Jajcu i Vrbasu.⁷⁰

⁶³ Šesta krajiška brigada sastava: četiri pješadijska bataljona, tehnička četa, vod za vezu, intendantura i ambulanta — ukupno 1.204 čovjeka, 128 konja, 871 puška, 25 automata, 56 puškomitraljeza, 6 teških mitraljeza, 4 protivtenkovske puške, 1 protivtenkovski top i 8 minobacača. VII, Arhiv NOR-a, k. 770, red. br. 32/1, 33/1, 36/1 i 39/1.

⁶⁰ VII, Arhiv NOR-a, k. 767, br. reg. 45/2.

⁶⁷ Osma krajiška brigada sastava: četiri pješadijska bataljona, vod za vezu, tehnička četa, intendantura — ukupno 1.042 čovjeka, 105 konja, 639 pušaka, 29 automata, 54 puškomitraljeza, 4 teška mitraljeza, 10 minobacača, 3 protivtenkovske puške, 1 pješadijski top i 2 protivtenkovska topa, VII, Arhiv NOR-a, k. 767, br. reg. 45/2; k. 768, br. reg. 41—1; k. 769, br. reg. 43—1; k. 771, br. reg. 5/2 i 30/1; k. 775, br. reg. 34—2 i 35—2.

⁶⁸ Trinaesta krajiška brigada sastava: četiri pješadijska bataljona, zaštitna četa, četa za vezu, tehnička četa, prateći vod, intendantura, radni vod, sanitet, ambulanta — ukupno 1 130 ljudi, 64 puškomitraljeza, 5 teških mitraljeza i 3 protivtenkovska topa. VII, Arhiv NOR-a, k. 458, A, br. reg. 35/1—5; k. 1265; br. reg. 5—2/1.

⁶⁹ Mrkonjičko-pljevski NOP odred sastava: tri čete, zaštitni vod, intendantura, radni vod i sanitet — ukupno 150 ljudi, 89 pušaka i 3 puškomitraljeza. VII, Arhiv NOR-a, k. 1265, br. reg. 13—1/1; k. 1266, br. reg. 4—4.

⁷⁰ VII, Arhiv NOR-a, k. 10, br. reg. 5/2.

Glamočki NOP odred, neposredno potčinjen Štabu 5. korpusa, nalazio se na obezbjeđenju aerodroma 2. vazduhoplovne baze NOVJ u sjeverozapadnom dijelu Glamočkog polja.⁷¹

Drvarsko-petrovački NOP odred, potčinjen Štabu 5. korpusa, imao je zadatak da zatvara pomoćne pravce koji, južno od komunikacije Bihać — Bosanski Petrovac, vode preko Račića i Doljana na tu komunikaciju u rejonu Baraćuše, južno od Ripačkog klanca. U slučaju prodora neprijatelja prema Bosanskom Petrovcu odred je, u sadejstvu s jedinicama 5. krajiške brigade, trebalo da dejstvuje u bok neprijatelja. Dvadeset petog maja odred se nalazio na liniji Ripački klanac (k. 488 isključno) — Litica — Ljeskovi klanac i dalje kosom do iznad sela Mali Račić (Bihački bataljon) — Doljani — Loskun (Drvarski bataljon). Petrovački bataljon je obezbjeđivao aerodrom 1. vazduhoplovne baze NOVJ na Medenom polju, kod Bosanskog Petrovca.⁷²

Od jedinica 8. *udarnog korpusa* (sastava: 9, 19, 20. i 26. divizija, Sjevernodalmatinska, Srednjodalmatinska i Južnodalmatinska grupa NOP odreda, Grahovsko-peuljski NOP odred), osim Štaba korpusa, koji se nalazio u Tičevu, na teritoriji zahvaćenoj operacijom »Konjićev skok«, nalazila se glavnina 9. divizije i Grahovsko-peuljski NOP odred.

Deveta divizija, sastava: 1, 2. i 3. dalmatinska udarna brigada, četa za vezu, izviđačka četa, brdska baterija, intendantura, divizijska bolnica, četa za obezbjeđenje bolnice, divizijski i korpusni vojni kurs — ukupno 1.732 čovjeka, 212 konja, 14 mula i 19 magaraca, 1.255 pušaka, 110 automata, 89 puškomitraljeza, 3 laka i 14 teških mitraljeza, 9 minobacača, 11 protivtenkovskih pušaka, 2 protivtenkovska mitraljeza, 1 protivtenkovski top i 2 brdska topa, nalazila se na komunikaciji Livno — Bosansko Grahovo i na planinskom masivu Dinare, jugoistočno od te komunikacije, a manjim dijelovima na Bukovici, između Obrovca, Ervenika i Benkovca. Divizija je imala zadatak da zatvara pravce od Livna i Knina prema Bosanskom Grahovu, sprečava četničke ispade na slobodnu teritoriju, evakuje ranjenike 8. korpusa preko Bukovi Ravnih kotara i rejona Biograd, Vodice na ostrvo Vis, prihvata u tom rejonu opremu i prebaciju je do divizijske i korpusne intendanture.⁷³

⁷¹ Glamočki NOP odred sastava: tri čete i prateći vod (minobacačko i mitraljesko odeljenje) — ukupno 170 ljudi sa 140 pušaka, 3 puškomitraljeza, 2 teška mitraljeza i 1 minobacač. VII, Arhiv NOR-a, k. 458 A, br. reg. 1/1—19, 10/1—2, 17/5, 26/1—5, i 37/4—6.

⁷² Drvarsko-petrovački NOP odred sastava: Petrovački, Bihački i Drvarski bataljon, prateća četa i intendantura — ukupno 410 ljudi, 26 konja, 320 pušaka, 16 automata, 13 puškomitraljeza, 4 teška mitraljeza, 1 minobacač i 1 protivtenkovska puška. VII, Arhiv NOR-a, k. 1628. br. reg. 18/2—2 i 19/1—2; k. 458 A, br. reg. 28/1—5.

⁷³ Naredbom broj 3 od 13. januara 1944. Stab 8. korpusa je naredio štabovima svojih divizija da brigade označavaju rednim brojevima 1, 2. i 3, ali je, po naredjenju Vrhovnog štaba, tu svoju naredbu 12. jula 1944. stavio van snage i brigade 9. divizije su ponovo uzele svoje ranije nazive: 2, 4. i 13. dalmatinska brigada. Radi jasnoće u tekstu su, i zagradi, date numeracije i nazivi koje su brigade 9. divizije imale posle 12. jula 1944. VII, Arhiv NOR-a, k. 113 A, br. reg. 7—1; k. 529; br. reg. 55—10.

Jedinice divizije su 25. maja bile u slijedećem rasporedu:

Stab divizije s prištapskim jedinicama i službama u Nuglašici.

Prva (3. dalmatinska) udarna brigada zatvarala je pravac preko Livanjskog polja prema Bosanskom Grahovu i pravce koji s komunikacije Grkovci — Bosansko Grahovo vode prema Malom i Velikom Tičevu, djelovala na komunikaciji Knin — Srb i prebacivala ranjenike i bolesnike iz korpusne bolnice do operacijske prostorije 19. divizije (rejon Obrovac, Benkovac, selo Promina). Brigada se 25. maja zatekla u rejonima: Donje Peulje (1. bataljon), Benkovac, Bjelina (3. i 4. bataljon) i Plavno (2. bataljon)⁷⁴

Druga (4. dalmatinska) udarna brigada nalazila se na jugozapadnoj ivici Livanjskog polja, u rejonu Prolog, Rujan, orijentisana prema dolini rijeke Cetine u području Vrlike.⁷⁵

Treća (13. dalmatinska) udarna brigada bila je raspoređena istočno od komunikacije Livno — Bosansko Grahovo, sa zadatkom da zatvara pravac od Livna prema Bosanskom Grahovu. Brigada je 25. maja sa po jednim bataljonom bila u selima Kovačićima, Bastasima, Vrbici i Strupniću.⁷⁶

Grahovsko-peuljski NOP odred 5. korpusa taktički je bio potčinjen Štabu 8. korpusa, djelovao je u širem rejonu Bosanskog Grahova, zatvarao pravac Knin, Bosansko Grahovo, i protjerivao četničke grupe koje su povremeno pokušavale da se ubace na tu teritoriju. Noću 24/25. maja odred je, u sadejstvu s 2. bataljonom 3. ličke proleterske brigade, napao četnička uporišta u Strmici i Golubiću, a 25. maja ujutro našao se u rejonu Jelino polje, Pečenci Stožište.⁷⁷

Vrhovni štab NOV i POJ nalazio se u Drvaru na desnoj obali Unca, u pećini ispod brda Gradine i u kućama ispred nje. Vrhovni komandant maršal Tito je bio u Bastasima, u pećini u blizini Bastaskog vrela, odakle je 24. maja naveče došao u Drvar i tu ga je sutradan zatekao njemački desant. Prateći bataljon Vrhovnog štaba, sastava: četiri čete i jedan konjički eskadron (oko 400 ljudi s 300 pušaka, 50 automata, 30 puškomitraljeza, 7 protivavionskih mitraljeza i 3 protivtenkovske puške), obezbjeđivao je 1. četom (bez jednog odeljenja) Vrhovni štab u Drvaru, 2. četom i Konjičkim eskadronom Vrhovnog komandanta u Bastasima, jednim vodom 4. čete Britansku i Američku vojnu misiju u Drvar Selu, drugim vodom 4. čete Sovjetsku vojnu misiju u Podbrini; jedan vod 3. čete protivavionskih mitraljeza nalazio se na platou iznad drvarske pećine, u rejonu Zaseok, Gradina, a drugi u Drvaru u rejonu Sobića glavice;

⁷⁴ Prva (3. dalmatinska) brigada sastava: četiri pješadijska bataljona, pištapske i pozadinske jedinice — ukupno oko 650 ljudi. VII, Arhiv NOR-a, k. 845, br. reg. 17/8; Arhiv CK SKJ, broj 7025.

⁷⁵ Druga (4. dalmatinska) brigada sastava: četiri bataljona, četa za vezu, prateća četa, minerski vod, intendantura i previjalište — ukupno oko 500 ljudi. Arhiv CK SKJ, broj 6337.

⁷⁶ Treća (13. dalmatinska) brigada sastava: četiri pješadijska bataljona i prištapske i pozadinske jedinice — ukupno oko 700 ljudi. VII, Arhiv NOR-a, k. 847 A, br. reg. 18—1; Arhiv CK SKJ, broj 7039.

⁷⁷ Grahovsko-peuljski NOP odred sastava: dva bataljona — ukupno 239 ljudi sa 185 pušaka, 18 automata, 5 puškomitraljeza i 4 teška mitraljeza. VII, Arhiv NOR-a, k. 797, br. reg. 28—10; 517 A, br. reg. 19—4.

jedno odjeljenje 1. čete nalazilo se na obezbjedenju baraka Vrhovnog štaba na Potocima, a neki intendantski dijelovi Pratećeg bataljona bili su u Bosanskom Petrovcu. S vrhovnim komandantom maršalom Titom je 24. maja u Drvar došlo nekoliko boraca Konjičkog eskadrona i jedan vod 2. čete Pratećeg bataljona. U Drvaru, na Trninića Brijegu, bio je tenkovski vod 1. proleterskog korpusa (3 tenka od 9 tona, naoružana sa po jednim topom od 20 mm i dva mitraljeza »breda«, jedna tanketa od 2,5 tona s bacačem plamena i jedna oklopna kola). Dva bataljona Inženjerske brigade Vrhovnog štaba (oko 300 boraca)⁷⁸ nalazila su se u Drvaru, a dva u rejonu Bosanskog Petrovca i Potoka.

U Drvaru se nalazio veći broj odjeljenja i ustanova Vrhovnog štaba (Odjeljenje za vezu, Ekonomsko odjeljenje, Sanitetsko, Artijerijsko, Tehničko, Sifrantsko i Odjeljenje zaštite naroda, Viši vojni sud, Radio-telegrafski i Sifrantski kurs), zatim Centralni komitet Komunističke partije Jugoslavije i Centralni komitet Saveza komunističke omladine Jugoslavije; u Drvaru i neposrednoj okolini nalazile su se i mnoge druge ustanove (Uredništvo »Nove Jugoslavije«, Tanjug, Kazalište narodnog oslobođenja), komande (Komanda mjesta i Komanda područja Drvar, Ceta za skupljanje materijala koji su saveznici izbacivali avionima), partijska i skojevka rukovodstva (općinski, sreski i okružni komiteti), Viši partijski kurs, veći broj sanitetskih ustanova (bolnica, apoteka, Sanitetski kurs 1. proleterskog korpusa, bolnica i apoteka 6. proleterske divizije itd.). U Šipovljanima se nalazila Oficirska škola Vrhovnog štaba s pješadijskim (93 oficira) i intendantskim (34 oficira) kursom, Štamparija Vrhovnog štaba, Nacionalni komitet oslobođenja Jugoslavije i nekoliko članova AVNOJ-a.

Između Vrhovnog štaba i štabova korpusa održavane su radio-telegrafske, telefonske i kurirske veze. Radio-telegrafske i telefonske veze održavane su i između štabova korpusa i divizija, te između štabova divizija i brigada.

Obavještenja o koncentraciji jačih njemačkih snaga na periferiji oslobođene teritorije Bosanske krajine počela su pristizati u Vrhovni štab NOV i POJ već u toku marta 1944. S tim u vezi, i mogućnosti njemačkog desanta na Drvar, po naređenju Vrhovnog štaba, bio je izrađen i plan uzbune i odbrane Drvara u slučaju njemačkog vazdušnog desanta. U Pratećem bataljonu Vrhovnog štaba formirana je četa protivavionskih mitraljeza, a njegove pješadijske čete su pristupile utvrđivanju, izgradnji bunkera, rovova, streljačkih i mitraljeskih gnijezda; 22. marta Vrhovni štab je s mogućnošću desanta upoznao i Komandu Višeg kursa vojne škole pri Vrhovnom štabu i kurs je nakon toga organizovan kao bataljon s dvije čete; 2. lička proleterska brigada je bila povučena s komunikacije Nebljusi — Lapac i raspoređena po zaseocima oko Drvara, a 3. lička proleterska brigada je smještena u rejon Trubara, sa zadatkom da zatvori pravac od Srba i Bosanskog Grahova prema Drvaru. U okviru tih mjera i vrhovni komandant Josip Broz Tito je premjestio svoje sjedište iz Drvara u selo Bastase; 6. aprila 3. lička proleterska brigada je smijenila 2. brigadu u Drvaru, da bi

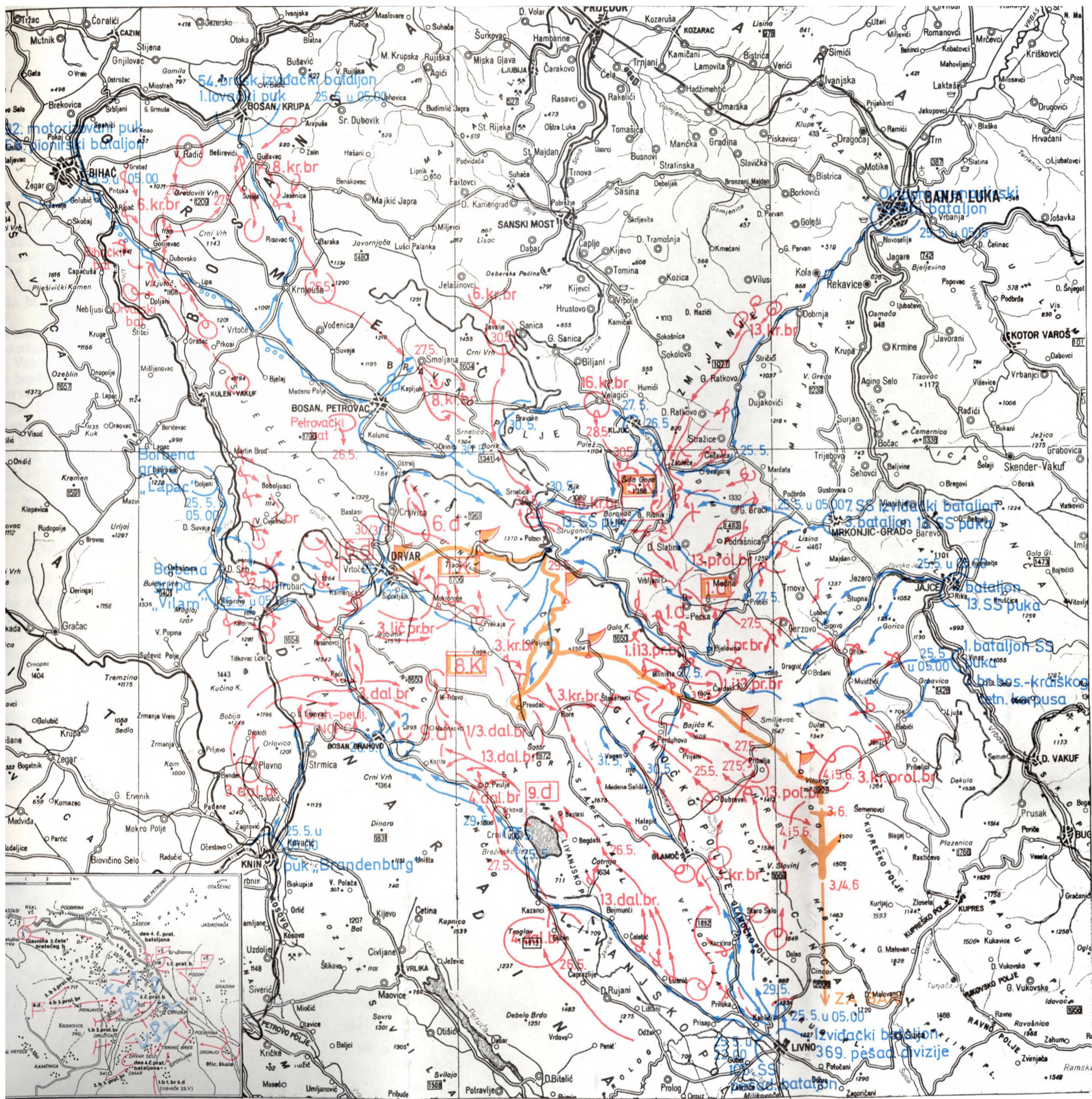
⁷⁸ Arhiv CK SKJ, broj 6329.

se ova 18. i 19. aprila ponovo vratila u Drvar. Prilikom prolaska 2. ličke proleterske brigade kroz Bastase u Drvar, maršal Tito je upoznao Štab brigade da Nijemci namjeravaju spustiti u Drvar padobrance i dao mu uputstva kako treba organizovati odbranu, rasporediti brigadu i gdje postaviti mitraljeska gnijezda za borbu protiv padobranaca. Brigada je s tim zadatkom ostala u Drvaru sve do 29. aprila, kada je bila prebačena prema Srbu, na odbrambenu liniju Osredci — Dolovi — Trubar.

Njemačko prikupljanje snaga za drvarsku operaciju obavještajna služba NOV i POJ je registrovala relativno brzo, pa su u vezi s tim i pojačane mjere budnosti na pravcima koji su iz okolnih okupiranih mjesta vodili prema Drvaru. Podaci o grupisanju i namjerama neprijatelja uoči same operacije, registrovani u jedinicama i štabovima korpusa, bili su dovoljni da se, po njihovom proučavanju, izvede zaključak da Nijemci pripremaju s jačim snagama of anzi vu na slobodnu teritoriju Bosanske krajine. Međutim, zbog slabe obučenosti ljudstva u rukovanju sredstvima veze, nedostatka potrebnih sredstava i slabog kvaliteta raspoloživih sredstava za vezu, prikupljeni podaci nisu blagovremeno pristizali u više obavještajne centre. Neki su stigli tek nakon što je neprijatelj već bio krenuo u ofanzivu. Osim toga, postojala je ustaljena praksa da se višoj komandi dostavljaju samo podaci čija je tačnost provjerena, u čemu se gubilo dosta u vremenu, što je često bio još jedan od razloga da su podaci u više centre stizali sa zakašnjenjem. Zbog toga ni u redovne izvještaje, koje su jedinice obavezno dostavljale pretpostavljenim komandama, nisu unošeni prikupljeni podaci o neprijatelju ako njihova tačnost nije bila provjerena.

Slabosti u obavještajnoj službi, posebno u vezi sa stalno rastućim razvojem NOVJ i sve složenijim operacijama, uočio je i Vrhovni štab i početkom maja preduzeo mjere da formira svoje obavještajno odjeljenje. Međutim, predviđeni kadar za tu službu ušao je 13. maja u novoformirano Odjeljenje za zaštitu naroda (Ozna), a za poslove vojnoobavještajne službe u Vrhovnom štabu bio je i dalje zadužen samo jedan oficir, a obavještajni podaci nisu neposredno dolazili njemu, već su se i dalje stjecali kod načelnika Vrhovnog štaba.

Iz navedenih razloga, Nijemci su uspjeli da desantom na Drvar 25. maja 1944. postignu iznenađenje ali ne i napadom na položaje jedinica NOVJ na pravcima prema Drvaru, u čemu leži jedan od razloga njihovog neuspjeha u drvarskoj operaciji.

DRVARSKA OPERACIJA (25. maj — 5. jun 1944.)

Osnovni podaci o drvarskoj operaciji

Potpukovnik Dragoljub Tmušić, prof.

Pojam. Drvarska operacija obuhvata borbena dejstva jedinica 1. proleterskog korpusa, delova 5. udarnog i 8. korpusa i jedinica i ustanova u Drvaru (pet narodnooslobodilačkih proleterskih i udarnih divizija (13 brigada) šest narodnooslobodilačkih partizanskih odreda, jedna Inženjerska brigada. Oficirska škola Vrhovnog štaba, Prateći bataljon Vrhovnog štaba) od 25. maja do 5. juna 1944. u operaciji koju su izveli Nemci na teritoriji zapadne Bosne da bi uništili Vrhovni štab NOV i POJ i razbili jedinice oko njega.

Vreme. Vremenski drvarska operacija počinje 25. maja spuštanjem vazdušnog desanta na Drvar i traje do 5. juna 1944. tj. do odlaska Vrhovnog štaba NOV i POJ sa operacijske prostorije. Prema razvoju borbenih dejstava operacija se uslovno može podeliti na tri etape: prva od 25. do 27, druga od 28. do 30. maja i treća od 31. maja do 5. juna 1944.

Prostor. Bobena dejstva izvođena su na operacijskoj prostoriji zapadne Bosne koja se može ograničiti mestima: Knin, Livno, Jajce, Banja Luka, Bosanska Krupa, Bihać, Srb. Centar operacijske prostorije je Drvar — sedište Vrhovnog štaba NOV i POJ, prema kome su na nekoliko operacijskih pravaca koncentrično usmerene neprijateljske kopnene snage.

SNAGE ANGAŽOVANE U OPERACIJI

a) Narodnooslobodilačka vojska

Prvi proleterski korpus:

— Štab 1. proleterskog korpusa sa štabnom četom i dva topa 65 mm — ukupno 214 ljudi. Mesto štaba Mokronoge, zaseok Bojici. Korpusna bolnica u Ataševcu, korpusna artiljerija pridata 3. krajiškoj proleterskoj brigadi.

— Prva proleterska divizija, sastava 1, S. i 13. proleterska brigada, prateća četa, četa za vezu, inženjerska četa, brdska baterija, intendatura, sanitet s dve hirurške ekipe — ukupno 5.216 boraca i rukovodilaca. Štab divizije u Peckoj, zaseok Zdrnje.

— Šesta proleterska divizija »Nikola Tesla«, sastava 1, 2. i 3. lička proleterska brigada, štabna četa, četa za vezu, inženjerska četa, brdska baterija, intendatura, sanitet s jednom hirurškom eki-

pom i kulturna ekipa — ukupno 3.677 boraca i rukovodilaca. Štab divizije u Kamenici, kod Drvara.

Peti udarni korpus

— Štab 5. udarnog korpusa sa pratećim bataljonom, drugim prištabskim jedinicama i ustanovama — ukupno 517 boraca i rukovodilaca. Korpusni 1. i 2. artiljerijski divizion pridati jedinicama korpusa. Mesto štaba u Ribniku.

Od jedinica 5. udarnog korpusa učestvovala su ove:

Iz 4. krajiške divizije: 6. i 8. krajiška brigada.

Iz 39. krajiške divizije: 13. krajiška brigada i Mrkonjičko-pljevski NOP odred, 16. krajiška brigada (od 28. maja).

Iz 10. krajiške divizije: Janjski NOP odred.

Glamočki NOP odred (potčinjen Štabu 5. udarnog korpusa).

Drvarsko-petrovački NOP odred (potčinjen Štabu 5. udarnog korpusa).

Livanjsko-duvanjski NOP odred.

Osmi korpus

— Štab korpusa nalazio se u Tičevu.

Od jedinica 8. korpusa učestvovala su ove:

— Deveta dalmatinska divizija, sastava' 1. (3. dalmatinska) 2. (4. dalmatinska) i 3. (13. dalmatinska) brigada, četa za vezu, izviđačka četa, brdska baterija, intendantura, divizijska bolnica, četa za obezbeđenje bolnice, divizijski i korpusni vojni kurs — ukupno 1.732 boraca i rukovodioca. Štab divizije u Nuglašici.

— Grahovsko-peuljski NOP odred iz 5. udarnog korpusa bio je potčinjen Štabu 8. korpusa.

Vrhovni štab NOV i POJ

— Članovi Vrhovnog štaba NOV i POJ nalazili su se na desnoj obali Unca, u pećini i u kućama ispred nje.

— Vrhovni komandant NOV i POJ maršal Jugoslavije Josip Broz Tito bio je u pećini kod Bastaškog vrela, 24. maja uveče došao u Drvar i tu ga je 25. maja zatekao nemački desant.

— Prateći bataljon Vrhovnog štaba sastao: četiri čete i jedan konjički eskadron — oko 400 boraca i rukovodilaca.

— Oficirska škola Vrhovnog štaba NOV i POJ.

— Tenkovski vod 1. proletarskog korpusa.

— Inženjerska brigada Vrhovnog štaba

— Odeljenje za vezu, Ekonomsko odeljenje, Sanitetsko, Artiljerijsko, Tehničko, Šifransko i Odeljenje zaštite naroda, Viši vojni sud, Radio-telegrafski i Šifranski kurs, Centralni komitet KPJ, Centralni komitet SKOJ-a, Uredništvo »Nove Jugoslavije« Kazalište narodnog oslobođenja, Komanda mesta i Komanda područja Drvar, Četa za skupljanje materijala, Viši partijski kurs, Štamparija Vrhovnog štaba, Nacionalni komitet oslobođenja Jugoslavije, nekoliko članova AVNOJ-a i dr.

b) Neprijateljske snage

Vazdušnodesantne snage:

— 500. SS-padobransko-lovački bataljon, sastav tri pešadijske čete, jedna četa teških oruđa (mitraljezi, minobacači i topovi) i štabna četa.

Vazduhoplovne jedinice: ukupno 222 borbena i 75 transportnih aviona.

Kopnene snage

- 1. puk »Brandenburg«,
- dve borbene grupe 373. pešadijske divizije,
- 92. motorizovani grenadirski puk,
- tri borbene grupe 7. SS-brdske divizije »Princ Eugen«,
- 102. SS-korpusni izviđački bataljon,
- 369. izviđački bataljon.

Ukupno oko 16.000 vojnika.

KOMANDNI SASTAV JEDINICA NOVJ:

Prvi proleterski korpus

— Stab 1. proleterskog korpusa — komandant Koča Popović, politički komesar Mijalko Todorović, načelnik štaba Karlo Lalić.

Stab 1. proleterske divizije — komandant Vaso Jovanović, politički komesar Vlado Šćekić, načelnik štaba Moma Đurić.

— Stab 1. proleterske brigade — komandant Jagoš Zarić, politički komesar Mirko Jovanović.

— Stab 3. krajiške proleterske brigade — komandant Vlado Bajić, politički komesar Sima Tadić.

Stab 13. proleterske brigade »Rade Končar« — komandant Milan Zeželj, politički komesar Ivan Denić.

Stab 6. ličke proleterske divizije »Nikola Tesla« — komandant Đoko Jovanić, politički komesar Dragoslav Mutapović, načelnik štaba Dušan Dotlić.

— Stab 1. ličke proleterske brigade — komandant Milan Antončić, politički komesar Bogdan Vujnović.

— Stab 2. ličke proleterske brigade — komandant Dragan Bakić, politički komesar Branko Damjanović.

— Stab 3. ličke proleterske brigade — komandant Milan Sijan, politički komesar Gojko Milekić.

Peti udarni korpus

— Stab 5. udarnog korpusa — komandant Slavko Rodić, politički komesar Ilija Došen, načelnik štaba Velimir Knežević.

— Stab 4. krajiške divizije — komandant Petar Vojnović, politički komesar Dimitrije Bajalica, načelnik štaba Mirko Pekić.

— Stab 6. krajiške brigade — komandant Mićo Kolundžija, politički komesar Ratko Novaković.

— Stab 8. krajiške brigade — komandant Milančić Miljević, politički komesar Rade Bašić.

— Stab 39. krajiške divizije — komandant Vojo Todorović, politički komesar Niko Jurinčić, načelnik štaba Nikola Prodanović.

— Stab 13. krajiške brigade — komandant Pera Kasapović, politički komesar Đuro Štrbac.

— Stab 16. krajiške brigade — komandant Savo Batinica, politički komesar Dušan Vujatović, načelnik štaba Mirko Simić,

Osmi korpus

- Štab 8. korpusa — komandant Vladimir Cetković, politički komesar Boško Šiljegović, načelnik štaba Milan Kuprešanin.
- Štab 9. dalmatinske divizije — komandant Ante Banina, politički komesar Andro Kovačević, načelnik štaba Momčilo Poleksić.
- Štab 3. dalmatinske brigade — komandant Josip Babin, politički komesar Danilo Simonović.
- Štab 4. dalmatinske brigade — komandant Dukljan Vukotić, politički komesar Josip Gizdić.
- Štab 13. dalmatinske brigade — komandant Uroš Kukolj, politički komesar Miroslav Borić.

Jednice pod komandom Vrhovnog štaba

- Štab Inženjerske brigade Vrhovnog štaba — komandant Dušan Novaković Dule, politički komesar Zivorad Ljubičić.
- Štab pratećeg bataljona Vrhovnog štaba — komandant Milorad B. Janković, politički komesar Dragutin Božović.
- Štab Oficirske škole Vrhovnog štaba — načelnik škole Poljanac Branko.

Gubici:

- a) Jedinica NOV i POJ: 247 poginulih, 470 ranjenih i 85 nestalih.
 - b) Neprijateljski: 343 poginulih, 881 ranjenih, 135 nestalih.
- Ovo su samo približni ukupni gubici neprijateljskih jedinica.

*Borbe
u gradu
Drvaru*

Vrhovni komandant u drvarskoj operaciji¹

Pukovnik Dimitrije Brajušković

Vrhovni štab NOV i POJ je s ostalim najvišim rukovodstvom NOP-a i Anglo-američkom vojnom misijom, napuštajući Jajce 7. januara 1944, prenoćio u selu Popuže 7/8. januara (Tito je prenoćio u kući Mitra Trkulje), a pred večer 8. januara uputio na rezervno komandno mjesto, kod željezničke stanice Potoci, gdje je prispio ujutro 9. januara. Tu se Tito zadržao s nekoliko članova Vrhovnog štaba (načelnikom Vrhovnog štaba Arsom Jovanovićem, organizacionim sekretarom KPJ Aleksandrom Rankovićem i članom Politbiroa CK KPJ Milovanom Đilasom, koji su takođe bili članovi Vrhovnog štaba) i Anglo-američkom vojnom misijom pri Vrhovnom štabu NOV i POJ, smjestivši se u novosagrađene barake na istočnim padinama planine Klekovače, nedaleko od pomenute željezničke stanice. Ostali dio Vrhovnog štaba i rukovodstva NOP-a nastavili su put i pošli za Drvar, gdje su se zadržali članovi Vrhovnog štaba i Politbiroa CK KPJ Ivan Milutinović i Sreten Zujović Crni, dok su član Vrhovnog štaba i Politbiroa CK KPJ Edvard Kardelj, Predsjedništvo AVNOJ-a, članovi NKOJ-a i članovi CK SKOJ-a iz Drvara pošli da obidu politička, partijska i vojna rukovodstva Hrvatske i Slovenije. Na rezervnom komandnom mjestu Tito se zadržao do noći 27/28. januara, a tada je, sa svima koji su s njim bili, partizanskim vozom pošao za Drvar, gdje je prispio prije svanuća 28. januara 1944. Tito se, s operativnim dijelom Vrhovnog štaba, smjestio u malu seosku kuću na padinama visa Gradine (označenog na geografskoj karti kao kota 678), nedaleko od drvarske pećine (sada: Titova pećina), koja se nalazi u okomitoj stijeni na desnoj obali rijeke Unca. Krajem februara 1944. Tito se (s načelnikom Vrhovnog štaba) premjestio u drvenu baraku izgrađenu na ulazu u drvarsku pećinu i tu mu je bilo stalno sjedište, ali je od sredine aprila povremeno odlazio na pomoćno komandno mjesto, koje je bilo pripremljeno u pećini kod Vrela Bastašice, udaljenog oko 6 km zapadno od Drvara. Tamo je rijetko kada boravio noću, već bi, obično, ujutro odlazio automobilom (»džipom« koji mu je poslao na dar vrhovni komandant savezničkih snaga za Srednji istok britanski general Henri Majtland Vilson), a uveče se vraćao u baraku na ulazu drvarske pećine. Tako je bilo i 24. maja 1944. I tada se vratio uveče u baraku na ulazu u drvarsku pećinu. Na radnom stolu je zatekao radiogram Milentija Popovića, zastupnika NKOJ-a u Italiji, i na

¹ Izlaganje na naučnom skupu »Desant na Drvar maja 1944«, održanom u Drvaru 23. i 24. maja 1984.

njega odgovorio, a zatim je pošao u Drvar, gdje su se nalazili i ostali članovi Vrhovnog štaba (Arso Jovanović i Aleksandar Ranković su obilazili komande, ustanove i u Drvaru zatečene dijelove Inženjerske brigade Vrhovnog štaba i Pratećeg bataljona Vrhovnog štaba, dajući im uputstva za pojačanu budnost u vezi sa sutrašnjim danom

— 25. majem, Titovim rođendanom). Tito i ostali članovi Vrhovnog štaba i Politbiroa CK KPJ (A. Jovanović, E. Kardelj, A. Ranković, I. Milutinović, S. Zujović) zadržali su se do duboko u noć gledajući u dupke punoj sali Doma kulture sovjetski film »Zoja Kosmodemjanskaja«, a potom se vratili u dvije kuće na desnoj obali Unca (kod Mandića mosta i kod presahlog potoka ikojim otječe voda iz drvarske pećine) i u baraku na ulazu u pećinu.

U 6.35 časova 25. maja Nijemci su otpočeli snažno bombardovanje Drvara, koje je neprekidno trajalo 25 minuta. U 7.00 časova otpočelo je spuštanje prvog desantnog talasa njemačkog 500. SS padobransko-desantnog bataljona: prvo su iskočili padobranci, a desetak minuta kasnije otkaçene su jedrilice s posadama.

Čim je data uzbuna i pojavili se njemački avioni, svi članovi Vrhovnog štaba i Politbiroa CK KPJ koji su se zatekli u Drvaru došli su kod Tita u drvarsku pećinu. A kada su uočeni padobranci, dat je prijedlog da se odmah napusti baraka i drvarska pećina. Bio je to sasvim nepovoljan momenat, jer je njemačka avijacija u bnišućem letu tako snažno mitraljirala i Drvar i svu njegovu najbližu okolinu da su snopovi tanadi naprosto preoravali zemlju. Tito je ocijenio taj prijedlog kao neumjesan, ističući da bi bilo nerazumno izaći na metu njemačkim avionima kada svaki borac treba da se nađe u zaklonu. Zatim je iznio svoju procjenu situacije i zaključio da je započela zamašna operacija u kojoj će biti angažovane jake snage. Tito je, dalje, rekao da to što je težište napada usmjereno na Drvar očigledno ima cilj da se desantnim prepadom zarobi ili uništi Vrhovni štab s rukovodstvom NOP-a, te će stoga ostale njemačke snage, nastojeći da se što prije spoje s desantom, nametnuti odsudne borbe snažnog intenziteta svim komunikacijskim pravcima koji vode ka Drvaru. Nakon Titove procjene odlučeno je da se rejon drvaske pećine odsudno brani sve dok se ne stvore povoljni uslovi za evakuaciju u njoj zatečenog ljudstva i arhivskog materijala. U tom momentu na raspolaganju je bilo ljudstvo Pratećeg bataljona Vrhovnog štaba NOV i POJ, jedine kompaktne borbene jedinice zatečene u Drvaru, od kojeg su bile prisutne dvije nepotpune pješadijske čete i četa protivavionskih mitraljeza, ukupne jačine oko 150 boraca. Svi su oni na znak uzbune prije početka bombardovanja posjeli položaje za odbranu drvarske pećine na desnoj obali Unca. Pošto su to bile nedovoljne snage u odnosu na procijenjenu jačinu spuštenog njemačkog desanta, odlučeno je da se što hitnije iz zaselka Dronjci sela Šipovljana pozovu i uključe u borbu slušaoci Oficirske škole Vrhovnog štaba NOV i POJ (još ranije formirani kao Oficirski bataljon s dvije pješadijske čete koje su ukupno imale 127 oficira), da se najbržim raspoloživim sredstvom obavijeste štabovi

1. proleterskog, 5. i 8. korpusa o desantu i izdaju im se naređenja da najupornije sprečavaju brzo prodiranje njemačkih snaga u pravcu Drvara, a Štabu 6. ličke proleterske divizije »Nikola Tesla« da se neposredno naredi da svojom najbližom brigadom napadne i uništi

*Josip Broz Tito, Edvard Kardelj, Ivan Milutinovic i drugi u Potocima
26. maja 1944.*

njemački desant u Drvaru, dok će se od Štaba 1. proleterskog korpusa zatražiti da uputi najmanje jedan bataljon radi obezbjeđenja rejonu željezničke stanice Potoci, gdje će se prebaciti Vrhovni štab s ostalim rukovodstvom NOP-a. Pošto su sva sredstva veze Vrhovnog štaba bila u prekidu, upućivanje štabovima tih odluka uzeli su na sebe Aleksandar Ranković i Arso Jovanović, kao i da pošalju poruku za napuštanje drvarske pećine kad procijene da su nastali povoljni uslovi. Oni su, čim se osjetilo da jenjava avio-podrška desantu (nešto prije 7.30 časova), u kratkom vremenskom razmaku jedan za drugim pošli iz drvarske pećine i u podnožju jaruge istočno od visa Gradine dogovorili se: da Jovanović uputi kurire s narednjima Oficirskom bataljonu i štabovima 6. ličke proleterske divizije »Nikola Tesla« i 1. proleterskom korpusu (a preko njega i Štabu 8. korpusa NOVJ) i da rukovodi odbranom drvarske pećine s desne obale Unca, a Ranković da uputi kurire s narednjima Štabu 5. korpusa NOVJ i bataljonima Tnžinjerijske brigade Vrhovnog štaba koji se nalaze na železničkoj stanici Potoci i na aerodromu u Bosanskom Petrovcu, kao i da organizuje odbranu visa Gradine, u kom cilju je odmah upućena jedna desetina boraca s dva puškomitraljeza. Dogovorili su se i da međusobno održavaju kurirsku vezu.

Na padobransko-desantne snage izostao je organizovani napad u najkritičnijem momentu za njih — onda dok su se spuštale i poslije prizemljenja sređivale, jer ljudstvo raznih komandi, ustanova i službi koje se nalazilo u Drvaru nije ranije bilo organizovano za borbu protiv vazdušnog desanta, već za sklanjanje u slučaju bombardovanja, pa su ih Nijemci zatekli u rovovima i skloništima, najčešće i bez oružja i tu ih najvećim dijelom pobili. Tek manji njihov dio uspio je da se probije u raznim pravcima. Stoga su Nijemci, u stvari, vodili borbu samo s opkoljenim izolovanim grupama u pojedinim skloništima ili kućama. Oko 8.30 časova ovladali su Drvarom, ne ostvarivši nijedan od svojih glavnih zadataka radi kojih je i izvršen desant. Izgleda da su tek tada saznali gdje je bilo pravo Titovo boravište, pa su otpočeli pripreme za napad na drvarsku pećinu. Polazni položaj su zauzeli duž drvarske ceste i uz dobro usmjerenu vatrenu podršku streljačkim strojem pošli na juriš livadama prema Uncu u pravcu drvarske pećine. Međutim, dočekani su snažnom vatrom branilaca i na brisanom prostoru prisiljeni da prilegnu. Onemogućen im je i svaki pokušaj da se po grupama u skokovima približe Uncu i domognu rastiinja kraj njegove obale, gdje bi dobili povoljniji položaj za dalji napad. Vatra boraca Pratećeg bataljona je toliko bila precizna, naročito pet puškomitraljezaca raspoređenih u dva nivoa ispred drvarske pećine, da su Nijemci, trpeći sve teže gubitke, bili prinuđeni da se u priličnom neredu povrate na polazne položaje duž ceste. Odatle su u nekoliko navrata pokušali da se manjim kolonama domognu rejonu Mandića mosta i tu pređu na desnu obalu Unca, što bi bilo veoma opasno za branioca. Međutim, tu se nalazio komandant Pratećeg bataljona Mića Janković, koji je veoma vješto rasporedio neveliku grupu svojih boraca. K njima je došao i Sreten Zujović, što ih je još više ohrabrilo, pa su svaki napad Nijemaca razbili i prinudili ih da se povuku. Pri tome je krupan značaj odigrala flankirna vatra protivavionskog mitraljeza sa sjeverozapadnih padina visa Gradine, kojom su podržavani branioci. Pokušaj

*Josip Broz Tito na čelu kolone pratećeg bataljona Vrhovnog štaba
ispod Šator — planine*

Nijemaca da kod željezničke stanice Drvar stvore uporište i predu na desnu obalu Unca radi bočnog obuhvata drvarske pećine odlučno je skršio Oficirski bataljon.

Poslije svih tih neuspjelih pokušaja da se izvrši direktan napad na drvarsku pećinu, komandant 500. SS padobransko-desantnog bataljona kapetan Ribke procijenio je da su preostale snage 1. desantnog talasa nedovoljne da prodru na desnu obalu Unca. Međutim, radio-stanica mu je bila oštećena prilikom spuštanja pa nije mogao zatražiti hitno upućivanje i drugog desantnog talasa. Oficirski i Prateći bataljon, kojima je ponestajala municija, nisu ni pokušavali da predu na lijevu obalu Unca i izvrše napad na Nijemce. Zbog toga je nešto prije 10.00 časova nastalo obostrano zatišlje. Sva tri člana Vrhovnog štaba — Aleksandar Ranković, Arso Jovanović i Sreten Zujović istovremeno su došli do zaključka da je nastao pogodan trenutak za napuštanje drvarske pećine. Tako je Ranković u 9.40 sati poslao kurira s izvještajem da je poslao kurire na Oštrej da odatle telefoniraju bataljonima Inženjerijske brigade Vrhovnog štaba da sa željezničke stanice Potoci i s aerodroma kod Bosanskog Petrovca odmah krenu u Drvar, zatim da jave Štabu 5. korpusa u selu Ribniku o nastaloj situaciji kako bi preduzeo potrebne mjere. Ranković je dalje izvijestio da je poslao kurire Štabu 1. proleterskog korpusa u selo Mokronoge s nalogom da uputi ka Drvaru sve raspoložive snage, da su pozvani slušaoci Oficirske škole iz sela Šipovljana i da su već prispjeli i nastupaju željezničkom prugom u pravcu Drvara. Izvijestio je Tita da se on nalazi kod željezničke pruge iznad drvarske pećine i da je u stalnoj kurirskoj vezi s Arsom Jovanovićem (nalazio se na desnoj obali Unca istočno od drvarske pećine), koji ga je obavijestio da je poslao kurira Štabu 6. ličke proleterske divizije »Nikola Tesla« s potrebnim naređenjem, te da je sve boračko ljudstvo koje je prispjelo iz Drvara raspoređeno i uključeno u odbranu prilaza koji vode u pravcu drvarske pećine. Na kraju, Ranković zaključuje:

»Mislím da se organizuje tvoje izvlačenje: javi kako i šta uopšte da radimo, osim ovoga što smo preduzeli.«²

Dvadesetak minuta kasnije (u 10.00 časova) Arso Jovanović je Titu, takođe, poslao kurira s izvještajem da je organizovana odbrana na desnoj obali Unca ispod drvarske pećine, da su slušaoci Oficirske škole stupili u dejstvo, ali da još nije prispjela jedinica iz sastava 6. ličke proleterske divizije, da je jačina desantnih snaga oko 400 boraca, da se većinom kreću u rejonu groblja ne prelazeći na desnu obalu Unca, da su preduzete sve potrebne mjere za odbranu desne obale Unca i zaključuje: »Ispitati mogućnost izlaska iz Pećine.«³

Oba izvještaja je Tito primio oko 10.15 časova, a oko 10.20 je prispio iz rejona Mandića mosta Sreten Zujović, koji je detaljno obavijestio Tita o situaciji, ističući da je nastupio najpovoljniji trenutak za napuštanje drvarske pećine, nakon čega se ponovo vratio u rejon Mandića mosta. Tito je naredio da se izvrše pripreme za napuštanje pećine. Istovremeno su upućena tri borca, među kojima

* Zbornik NOR, tom II, knj. 13, str. 193—194.

³ Isto, str. 198—199.

je bio i Kardeljev pratilac Vlado Miklavc Henrik, da pri dnu korita presahlog potoka, kojim za vrijeme bujica otiče voda iz pećine, naprave od kamenja zaklon iza kojeg bi se prikupljalo ljudstvo iz pećine i pojedinačno se upućivalo k vrhu Gradine. Međutim, tu pojačanu cirkulaciju k pećini uočili su Nijemci i preciznom vatrom smrtno ranili Miklavca, koga su ostala dvojica izvukla do pećine, gdje je brzo izdahnuo. Ocijenjeno je da je stazica, uklesana u kamenjar, kojom se do tada saobraćalo do pećine postala sasvim ugrožena, pa je odlučeno da se pećina napušta spuštajući se pomoću konopa u vodom izdubljeno korito, širine oko 2 m a dubine nešto manje, koje je tada bilo suvo i pružalo prilično bezbjedan zaklon. U kanal se prvi spustio Titov šofer i lični pratilac Nikola Nikica Prlja, a zatim Tito, Kardelj, Milutinović i ostali. Prikupili su se pri dnu kanala iza jednog ovećeg jajastog kamena u čijem produžetku je već bio sazidan dvostruki kameni zid i tako stvoren mrtvi ugao. Baš tada je, nekoliko metara dalje od zida, pala jedna minobacačka granata koja se bočnim udarom u okomitu stijenu iznad njih raspolovila i nije eksplodirala. Bilo je to oko 11.00 časova. Tito je, prije nego što se krenulo dalje, dao uputstva kako će se i kuda pojedinačno svi kretati, ističući da se s kratkim razmacima prebacuju preko brisanog prostora i svako za sebe izabere pravac kojim će se peti k vrhu Gradine. Svom pratiocu Priji, koji je bio fizički najsnažniji, rekao je da prati Kardelj a i pomogne mu pri penjanju, jer je Kardelj teško savlađivao uspone, a zatim je prvi napustio zaklon i pošao jednom livadicom u pravcu jaruge koja razdvaja vis Gradinu od zaravni Podova. Pratilo ga je nekoliko boraca iz Konjičkog eskadrona Pratećeg bataljona Vrhovnog štaba i iz četa toga bataljona. Penjući se kosom, Tito je povremeno osmatrao Drvar, a kad je prešao najviši uspon, oko 11.30 časova, zastao je da se odmori. Baš tada se pojavila jedna jača formacija njemačkih aviona koja je žestoko bombardovala, a zatim mitraljirala zonu uz desnu obalu Unca i ostalu neposrednu okolinu Drvara, a zatim je u 11.50 spušten drugi desantni talas. Čim su se udaljili avioni, Tito je pošao dalje i izbio na ivicu platoa Podova, istočno od visa Gradine (k. 678) i zadržao se kraće vrijeme, posmatrajući nastupanje jedinica 3. ličke proleterske brigade. Odatle je pošao do prve kuće na Podovima, udaljene oko 350 m od željezničke pruge, gdje se zadržao samo toliko dok se nije udaljio jedan izviđački avion koji je kružio iznad Podova, a zatim je, sa svojim malim obezbjeđenjem, prešao preko predjela Kruškovog dola i prešavši oko 2 km zaustavio se u šumici jedne omanje vrtače ograđene kamenom ogradom, udaljene oko 1000 m jugozapadno od kote 1119 visa Stražbenice. Svi ostali članovi Vrhovnog štaba koji su ujutru 25. maja bili u drvarskoj pećini (kao i svi ostali iz nje) prikupili su se kod Aleksandra Rankovića pozadi visa Gradine (k. 678) kod željezničke pruge. Pošto se Tito nije sastao s njima, a niko od prisutnih ga penjući se uz brda nije vidio, zabrinuli su se za njega. Stoga je Ranković poslao kurira s pismom komandantu 1. proleterskog korpusa Koči Popoviću, pitajući ga da li je kod njih došao Stari, tj. Tito. Koča je, pak, u 17.25 časova negativno odgovorio i istovremeno radiogramom upitao Stab 6. ličke proleterske divizije »Nikola Tesla« da li se Tito nalazi kod Vrela Bastašice. U međuvremenu je Tito, pak, poslao kurira Aleksandru Rankoviću i Arsu Jovanoviću s nalogima da se slušaoci Oficirske škole

Vrhovnog štaba NOV i POJ izvuku iz borbe čim prispiju jedinice 6. ličke proleterske divizije »Nikola Tesla«, kojima treba narediti da u toku noći unište desantne snage, da se po padu mraka izvuče iz borbe Prateći bataljon Vrhovnog štaba i jedno njegovo odjeljenje da evakuiraju arhive Vrhovnog štaba i CP KPJ preko Oštrejca na Potoke, da se prikupi ljudstvo vojnih misija i naredi Štabu 1. proleterskog korpusa da najmanje jednim bataljonom obezbijedi rejon Potoka i, ukoliko se kod Štaba korpusa nalazi Anglo-američka vojna misija, da komandant korpusa, u ime Tita, postavi zahtjev za hitno i efikasno sadejstvo savezničke avijacije.

Pošto je načelnik Vrhovnog štaba Arso Jovanović (zajedno sa Sretenom Žujovićem) bio pošao za Oštrejca da bi telefonom razgovarao sa Štabom 5. korpusa o tamošnjoj situaciji i dao mu odgovarajuća naređenja, Ranković je postupio po dobijenim Titovim nalogima.

Pred večer Tito se premjestio u jednu kolibu (Obrada Vidovića) sela Jasikovače. Tu su k njemu prispjeli Edvard Kardelj, Aleksandar Ranković, Ivan Milutinović, članovi Sovjetske vojne misije pri Vrhovnom štabu NOV i POJ, kao i svi ostali koji su se za vrijeme bombardovanja nalazili u drvarskoj pećini (Vjekoslav Klišanić, Branka Savić, Olga Humo, Davorjanka Paunović i drugi). S njima su prispjeli dijelovi Pratećeg bataljona i Inženjerijske brigade, koji su preuzeli na sebe neposredno obezbeđenje Vrhovnog štaba. Ranković je detaljno upoznao Tita o postojećoj situaciji i da je postupljeno po svim dobijenim nalogima. Naglasio je da će njemačka motorizacija vjerovatno još u toku noći prodrijeti u Drvar, pa je Tito, u vezi s tim, uputio naređenje Štabu 6. ličke proleterske divizije »Nikola Tesla« da prije zore izvuče svoje jedinice iz Drvara i da jednu svoju brigadu prebaci istočno od ceste Drvar — Oštrejca, da bi zatvorila pravce koji s tog sektora izvode k Potocima.

Kasno noću 25/26. maja Tito je s Vrhovnim štabom (i pratnjom) pošao iz sela Jasikovače. Išli su stazom povrh Jovetića koliba, zatim preko Materića koliba i u zoru prispjeli u Materića uvalu. Tu su se zadržali svi sem Rankovića, koga je Tito odmah uputio na rezervno sjedište Vrhovnog štaba — u barake sagrađene u uvali blizu željezničke stanice Potoci. Pošto je tamo trebalo da preko Oštrejca dođu Arso Jovanović i Sreten Žujović, Tito je dao Rankoviću nalog da njih trojica rasporede posao i odmah otpočnu dejstvovati kao Vrhovni štab, pri čemu će postojećom telefonskom vezom biti u redovnom kontaktu sa štabovima 1. proleterskog, 5. i 8. korpusa, pratiti razvoj situacije i davati odgovarajuća naređenja, a osim toga da hitno pronađu stručne ljude i sredstva i formiraju novi Radio-odsjek Vrhovnog štaba, sa zadatkom da se maksimalno zalaže na ponovnom što bržem uspostavljanju radio-veze s operativnim štabovima NOVJ, a takođe da organizuju smještaj cjelokupnog ljudstva koje se kreće u Vrhovni štab, dok će on, Tito, i ostali koji ostaju s njim, u toku naredne noći doći kod Potoka i sami se pobrinuti za svoj smještaj.

Aleksandar Ranković je prispio ujutro na Potoke. Tamo, pak, nije bilo ni Arsa Jovanovića ni Sretena Žujovića, niti su prispjeli do prvih popodnevni sati, pa je sâm pristupio izvršenju zadataka koje je Tito postavio. On je istog dana (26. maja) poslao Titu izvještaj u kojem mu je javio: da su motorizovane njemačke snage od

DRUGU MARŠALU

Danas, u 16 h neprijatelj je usao sa 500 pjesaka u Prekaju. Na položaju Marcete-Lunjevaca se nalazi III bataljon I Proleterske i dva bataljona III Ličke brigade dok su preostala dva njena bataljona ostala oko Vidovog sela. Do 17 h neprijateljska kolona je iz Kljuca ovladala potpuno sa Sisićim brdom i time praktično zagospodarila Ribnikom. Jačina neprijatelja oko 1000 vojnika pojačanih artiljerijom.

Sa I Korpusom nem. vojske i sa V Korpusom obavijestava da se otkrila borba u pravcu Vrbljana, na sektoru I Proleterske divizije, ali im nije poznato gdje je neprijatelj dopro. Dva bataljona XIII koji su bili kod Ribnika upućeni su prema Vrbljanima.

V Korpus nas izvještava: do 25-oga su u Bihaću bile okupljene jedna lovacka pukovnija i kozacke snage koje su sa ostalim djevcima sudjelovale u ofanzivnim operacijama od Bihaća. Neprijatelj vrši koncentracije u D/Va-kuću i Bugojnu, a u Livnu su stigli djelovi 118 divizije. Navodno se i u Banja Luci koncentriše nova divizija.

Sedam brigada V Korpusa jnistila na komunikaciji Sarajevo-Mostar 22 vagona i 2 lokomotive. XI Divizija kod Doboja srusila voz i ubila 32 neprijateljska. Iz Broda je ovih dana put Sarajeva i Mostara prošlo 16 vlakova sa trupama.

28. 5. u 17,30h

Jos. Puharic

Depeša šefa Operativnog odeljenja Vrhovnog štaba drugu Titu

Bihaća, preko Bosanskog Petrovca i Oštrelja, prodrle u Drvar, a takođe su u njega prodrle i njemačke snage koje su nastupale preko Trubarar; da komandant 5. korpusa Slavko Rodić »nije mogao danas da objasni situaciju« na sektoru Bihać — Drvar i da je na Rankovićovo upozorenje da obrati pažnju na pravac u zahvatu željezničke pruge Oštrelj — Potoci odgovorio da se tamo nalazi 6. lička proleterska divizija, a naglasio da Nijemci snažno bombarduju Ključ i da se momentalno vode borbe protiv jakih njemačkih snaga kod Klotovca (udaljenog oko 15 km od Ključa u pravcu Mrkonjić-Grada), dok su neprijateljske snage koje su izvršile ispad iz Bosanske Krupe odbačene u Krupu, a na sektoru Prijedora da nema novih momenta; da je komandant 1. proleterskog korpusa Koča Popović izvjestio da je naredeno 1. proleterskoj brigadi da s dva bataljona kontroliše pravac Drvar — Prekaja — Potoci, a 6. ličkoj proleterskoj diviziji da pređe istočno od komunikacije Bihać — Drvar i preuzme sektor Oštrelj — Drvar, dok su neprijateljske snage koje su nastupale iz Livna, poslije žestoke borbe i uz osjetne gubitke, odbačene u Livno. Ranković dalje izvještava da su, po pričanju jednog borca iz Pratećeg bataljona, Sreten Zujović i Arso Jovanović oko podne bili krenuli da preko Oštrelja dođu na Potoke, ali su iznenada naišli na Nijemce i, pošto još nisu prispjeli na Potoke, procjenjuje da je »njihova situacija potpuno neizvesna«, pa je stoga iz Potoka uputio jednu četvu Inženjerijske brigade željezničkom prugom da kontroliše pravac k Oštrelju; javlja da su njemačke snage iz Bugojna došle u Kupres, a u Priluke (kod Livna) da je prispjelo nekoliko tenkova. Na kraju, Ranković obavještava: »U dva maha danas najenergičnije sam tražio u tvoje ime pomoć avijacije. Gospodin pukovnik

Strit je obećao da će sve preduzeti. Koči sam rekao da se po svaku cenu čuva pravac Livno — Glamoč i pravac Mrkonjić-Grad — Mlinište».⁴

Oko 13.00 časova kod Tita su prispjeli Arso Jovanović i Sreten Zujović i obavijestili ga da su kod Oštrelja iznenada naišli na Nijemce i jedva uspjeli da se izvuku. Potvrdili su da su njemačke motorizovane jedinice preko Oštrelja oko podne prodrle u Drvar, a nešto ranije od jugozapada su u Drvar prodrle i pješadijske snage i počele da pale pojedine kuće. Tito ih je obavijestio da se Ranković već nalazi na Potocima i s kakvim je zadacima pošao tamo. Šaljući ih k njemu, naglasio je da od 1. proleterskog, 5. i 8. korpusa treba zahtijevati da energično sprečavaju brz prodor njemačkih snaga, ali da sačuvaju slobodu manevra sopstvenih jedinica i ne dozvole da im Nijemci nametnu borbe u okruženju na uzanom planinskom prostoru.

Toga dana njemačka avijacija je nadlijetala rejon Materića uvale u kome se Tito nalazio i spuštala se sasvim nisko, ali ništa nije otkrila, dok je šest aviona bombardovalo Potoke, bacivši oko 40 bombi, a zatim dugotrajno mitraljirali.

Kad se dobro smračilo, Tito je sa svojom grupom (Edvardom Kardeljem, Ivanom Milutinovićem, Nikolajem Kornjejevim i ostalim) krenuo k Potocima. Išao je putem preko Materića uvale i u rejonu kote 1140 (Presedline) izbio na trasu šumske željezničke pruge. Njom je dalje išao sve do željezničkog »džepa«, koji počinje na oko 650 m jugoistočno od kote 1072. Tu je skrenuo s trase i kroz šumu, bez puta, ponovo izbio na željezničku trasu, pa je njom išao sve do na oko 600 m sjeverno od kote 1064 (zapadno od Male Smrčene), gdje se zaustavio. Tu je Tita zatekla zora 27. maja, pa je s malom grupom ljudi iz rukovodstva NOP-a Jugoslavije i šefom Sovjetske vojne misije Kornjejevim skrenuo sa željezničke pruge na sjever, zašao oko 500 m u sjeverozapadni dio Velike Uvale i zaustavio se u podnožju bezimenog visa na mjestu koje je oko 700 m udaljeno jugozapadno od kote 1148. Borci iz njegove pratnje su u blizini pronašli oveću kamenu nastrešnicu, ispred koje su podigli zaštitni zid i tu postavili šator za Tita, gdje je boravio do večeri 29. maja. U blizini Tita borci su postavili još dva šatora: jedan za Kardelja i Milutinovića, a drugi za Kornjejeva. Kurir je pošao na Potoke i javio gdje se nalazi Tito, a pri njegovom povratku, rano ujutro toga dana (27. maja), kod Tita je došao potpukovnik Miladin Ivanović (oficir za vezu sa savezničkim vojnim misijama pri Vrhovnom štabu i tada komandant logorovanja na Potocima) i usmeno prenio Titu obavještenja koja su mu poslali Arso Jovanović i Aleksandar Ranković. Na bazi Miladinovog refensanja, Tito je zaključio da će njemačke snage ubrzo ugroziti i novo sjedište Vrhovnog štaba, pa je naložio da se 1. proleterska divizija maksimalno angažuje u sprečavanju daljeg prodora njemačkih snaga od Mliništa i Jasenovih potoka u pravcu Vrhovnog štaba, a Štabu 5. korpusa da se naredi da što prije zatvori pravac Oštrelj — Potoci i da komandant toga korpusa dođe na referisanje.

Tek što se Ivanović vratio i u duhu Titovih direktiva načelnik Vrhovnog štaba Arso Jovanović štabovima izdao naređenja, rejon

⁴ AVII, k. 60/C, F. 1.

Potoka, Velike Uvale i najgušće šume u planini Lunjevači čitava četiri sata (od 4.30 do 8.30) tukla je njemačka avijacija s pet eskadrila JU-52 i s 30 »štuka«. To angažovanje njemačke avijacije bilo je na insistiranje komandanta njemačke 2. oklopne armije general-pukovnika Lotara Rendulica. Od njega je oKmanda njemačkog 15. brdskog armijskog korpusa, koja je rukovodila operacijom »Reselšprung«, 26. maja u 1.30 časova primila radiogram u kojem se tvrdilo da se Titov Vrhovni štab iz Drvara preselio u rejon Potoci — Uvala, naređujući: »Zahtjev za učešće vazduhoplovstva u napadu na Potoci — Uvala uputiti blagovremeno«.⁵

Kasno uveče 27. maja kod Tita su došli komandant 5. korpusa Slavko Rodić i sekretar PK KPJ za Bosnu i Hercegovinu Đuro Pucar Stari. Rodić je upoznao Tita s rasporedom svojih snaga i sa situacijom na svim sektorima korpusa. Bio je prisutan i načelnik Vrhovnog štaba Arso Jovanović. Tito je najpre naglasio da je zadovoljan s dotadašnjim radom Štaba korpusa i s borbenošću krajiških jedinica, a zatim je saopštio Rodiću i Pucaru da će 1. proleterski korpus narednih dana, pa i ako njemačka ofanziva potraje, u što je izrazio sumnju, biti usmjeren k rejonima s kojih će se, čim dozvoli situacija, orijentisati u pravcu Srbije. Stoga 5. korpus mora tako rasporediti svoje divizije da brzo mogu preuzeti sve sektore 1. proleterskog korpusa i njegove teške ranjenike. Ukoliko se, pak, i Vrhovni štab bude kretao s 1. korpusom, 5. korpus mora aktivnim dejstvima vezati za sebe sve one neprijateljske snage koje sprečavaju brze manevre 1. proleterskog korpusa ili ih otežavaju. Tito je posebno naglasio Rodiću da korpus stalno mora imati bar jedan aerodrom na koji avioni mogu aterirati radi evakuacije ranjenika. Primajući te zadatke Rodić je istakao da se oni mogu povjeriti samo 4. i 10. krajiškoj udarnoj diviziji, jer bi se skidanje neke druge jedinice s bilo kojeg drugog sektora negativno odrazilo na odbranu slobodne teritorije. Uz to je zamolio Vrhovnog komandanta da se u toku trajanja njemačke ofanzive, i neko vrijeme poslije nje, privremeno zadrži 6. lička proleterska divizija »Nikola Tesla« dok se pomenute krajiške divizije ne rokiraju i budu u stanju da uspješno preuzmu tadašnji operativni prostor 1. proleterskog korpusa. Tito je rekao da će se razmotriti i ta mogućnost, ali da 5. korpus bude spreman da obezbjeđuje leđa 1. proleterske divizije ukoliko se ona bude pomjerala bilo na jug, bilo na istok. S takvim zadacima je oko ponoći

27. maja Rodić pošao u svoj Štab s dilemom hoće li jedinice krajiških divizija moći uspješno da obuhvate toliki operativni prostor i nove zadatke.

Arsu Jovanoviću, koji se takođe spremao za odlazak u Potoke, Tito je rekao da prenese njegovu molbu američkom pukovniku Džordžu Krajgeru da Vrhovnu komandu savezničkih snaga za Sredozemlje obavijesti o neuspjehu nemačkog desanta i zahvalnost Vrhovnog štaba NOV i POJ za uspješno sadejstvo savezničke avijacije koje se ostvaruje s jedinicama NOVJ zahvaćenim njemačkom ofanzivom već od drugog dana njenog trajanja. Đuru Pucaru je, pak, rekao da se posebna briga posveti zbrinjavanju ranjenika i da se s Rankovićem dogovori o preuzimanju dijela arhivske građe Vrh'

nog štaba i NKOJ-a. Po povratku u Potoke, Jovanović je Titovu poruku saopštio pukovniku Krajgeru i zaželio mu srećan put, jer se ovaj već pripremao da prije osvita 28. maja odleti za Bari malim avionom tipa »Auster«, s tajnog aerodroma Vrhovnog štaba NOV i POJ izgrađenog i dobro maskiranog na livadi zvanoj Uvala, udaljenoj oko 2 km sjeveroistočno od željezničke stanice Potoci.

Tek što je Tito bio prilegao, kurir je s Potoka donio izvještaj koji mu je uputio Miladin Ivanović, s datumom 28. maj u 01.00 časova. Ivanović je, naime, u odsutnosti načelnika Vrhovnog štaba (koji je bio kod Tita) primao izvještaje od jedinica i sumirao pregled razvoja situacije na sektorima 1. proleterskog i 5. korpusa. Javljao je i o tome na kojim će mjestima i po koliko savezničkih aviona doturiti ratni materijal jedinicama NOVJ zahvaćenim njemačkom ofanzivom. Dostavio je i tekst radiograma koji je načelnik Štaba 5. korpusa uputio Slavku Rodiću, da mu se preda ukoliko se još nalazi kod Tita.

Prema sadržim primljenog izvještaja, Tito je zaključio da na svim sektorima borbe jedinice sva tri korpusa uspješno drže situaciju u svojim rukama. Ali to se odnosilo na 27. maj. Međutim, shodno strogom naređenju komandanta njemačke 2. oklopne armije Lotara Rendulica od 27. maja u 22.00 časova, koje je Komanda 15. brdskog korpusa primila 55 minuta kasnije, u zoru 28. maja otpočeo je koncentrični napad svih njemačkih borbenih grupa angažovanih u operaciji »Reselšprung« k prostoru Potoci — Uvala. U tom svom naređenju Rendulic je naglašavao:

1. »Neprijatelj se svuda probija, sklanja se ponovo iza vaših trupa. Nakon vlastitog zauzimanja prostora Drvar — Petrovac — Ribnik, izvlačenje Titovog Vrhovnog štaba, Štaba crvenog V korpusa i možda Štaba crvenog I korpusa u planine između Unca i Sane, sigurno je na prostoru Potoci — Uvala.

2. — U »Reselšprungu« sada se mora, bez obzira na neprijatelja u pozadini, što prije glavninom koncentrično napasti prostor Potoci — Uvala u planinama između Unca i Sane, da bi se isključili banditski štabovi koji su se tamo izvukli. Zato zahtijevam bespoštedno zalaganje i oficira i vojnika.« U daljem tekstu Rendulic je svakoj borbenoj grupi konkretno odredio kojim će pravcem napadati k rejonu Potoci — Uvala i zaključio: »Očekujem od svih rukovodilaca bezobzirnu odlučnost, neustrašivost, sposobnost za improvizaciju, čvrstinu prema sebi i potčinjenim jedinicama«.⁶

I zaista, od rane zore 28. maja njemačke snage su žestoko navaљivale sa svih strana u pravcu novog sjedišta Vrhovnog štaba. U poodmaklom danu Titu je prenijet izvještaj 1. proleterske divizije da već četvrti dan vodi veoma teške odbrambene borbe i da snage njemačke 7. SS dobrovoljačke brdske divizije »Princ Eugen« napadaju pojačanom žestinom. Od Rankovića je dobio obavještenje da je uspostavljen novi Radio-odsjek Vrhovnog štaba sa sposobnim radio-telegrafistima, ali ne mogu da se uspostavlјaju radio-veze jer su radio-karakteristike (pozivne znake i talasne dužine) znali samo Veljko Dragičević i radio-telegrafisti, koji su svi prilikom bombardovanja Drvara poginuli. Takođe je izvijestio da su nesigurne i sve

• AVII, njemački arhiv, mikroteka, T314, r. 563, sn. 603—609.

šifre koje su do desanta bile u upotrebi, jer su ih se mogli domoći Nijemci. Napokon je izvijestio da se već satima pokušava uspostaviti radio-veza sa Štabom 2. korpusa, ali će se ona brzo upostaviti sa štabovima 1. proleterskog, 3, 5. i 8. korpusa.

U vezi sa svim tim, Tito je dao uputstvo da se razmotri pitanje daljeg ostanka Vrhovnog štaba u rejonu Potoka i da se pozove komandant 1. proleterskog korpusa Koča Popović na referisanje, da se strpljivo nastave pokušaji uspostavljanja radio-veze sa Štabom 2. korpusa i, ukoliko se veza uspostavi, da mu se uputi tekst slijedećeg radiograma:

»Javite hitno kakva je situacija kod vas.

U zapadnoj Bosni 25. otpočela ofanziva širih razmjera. Na Drvar bačen iznenada veliki broj padobranaca.

Hitno uzmite od Treće div. šifru koju smo im poslali preko vas za vezu s nama. Radite po njoj.

Kod nas je sve u redu. Održavajte stalnu vezu.

28. V 1944«⁷

Po svim ovim Titovim nalogima je postupljeno. Tako je Koči Popoviću upućena poruka po kuriru (jer je telefonska veza bila u prekidu) da dođe u sjedište Vrhovnog štaba; iskusni radio-telegrafista Vrhovnog štaba Nikoslav Stipišić — jedini preostali od sedam radio-telegrafista Vrhovnog štaba (poginuli su Veljko Dragičević, Robert Perčić, Ivo Miličić, Stipe Nadalić i Zora Dragičević, a teško ranjen Mirko Rapo, Stipišić je, pak, ostao nepovri jedan blagodareći tome što se nije zatekao u Drvaru, već je iz Radio-odsjeka bio detašovan na aerodrom Medeno polje kod Bosanskog Petrovca) — uspio je, služeći se negdašnjim dugo upotrebljivanim radio-karakteristikama s dodatkom »Paul hir Nik« (što je značilo: »Pavle, ovdje je Nikoslav«), da uspostavi radio-vezu i preda šifrovani tekst Titovog radiograma za Štab 2. korpusa; međutim, prilikom razmatranja pitanja pogodnog mjesta za novo boravište Vrhovnog štaba uzete su u obzir tri varijante: po jednoj bi se u pratnji 1. proleterskog korpusa prebacio na slobodnu teritoriju u Crnoj Gori, po drugoj bi se ispitala mogućnost da se tamo avionima prebaci najuži dio Vrhovnog štaba i manji broj članova savezničkih vojnih misija, a ostali bi došli s 1. proleterskim korpusom, dok bi se po trećoj varijanti privremeno prebacio na Šator-planinu dok traje njemačka ofanziva, a po njenom završetku primijenila bi se jedna od prve dvije varijante.

U vezi s premještanjem Vrhovnog štaba očekivao se odgovor štaba 2. korpusa na Titov radiogram, da bi se na osnovu njega Titu dao konačan prijedlog. Međutim, Štab korpusa nije žurio s odgovorom. Oklijevao je zbog toga što mu je postao sumnjiv način uspostavljanja radio-veze, pa je otpočeo provjeravanje da li je zaista uspostavljena radio-veza s Vrhovnim štabom ili s radio-telegrafistom koga su zarobili Nijemci pa radi pod njihovom prinudom.

Pošto je premještanje Vrhovnog štaba ostavljeno kao otvoreno pitanje, šef Operativnog odjeljenja Vrhovnog štaba general-major Ivan Rukavina o tome nije govorio u svom izvještaju koji je upu-

⁷ Josip Broz Tito, Sabrana djela, tom 20, str. 131.

tio Titu krajem dana. Javio mu je samo o razvoju situacije na sektorima jedinica 1. proleterskog i 5. korpusa.

Rano ujutro 29. maja kod Tita su došli Arso Jovanović i Aleksandar Ranković. Jovanović je upoznao Tita sa sadržinom najnovijih izvještaja primljenih od jedinica 1. proleterskog i 5. korpusa, zatim je dao procjenu jačine njemačkih snaga po napadnim pravcima i zaključio da situacija postaje sve kritičnija i da hitno treba izvršiti pripreme za napuštanje rejonu Potoka. Tito se s tim složio. Interesovao se kakvi se još prijedlozi donose i šta je odgovorio Štab 2. korpusa na njegov radiogram i zna li se kakva je situacija tamo. Ranković je izvijestio da odgovora još nema, a Jovanović je dodao da je situacija tamo povoljna i predložio da se i Vrhovni štab tamo prebaci. Tito je potvrdio da Vrhovni štab mora tamo ići, kako bi bio što bliže Srbiji, ali je naglasio da momentalno nije povoljan trenutak za to, jer taj pokret ne bi bilo moguće sakriti od Nijemaca, pa bi oni odmah usmjerili svoje snage za Vrhovnim štabom i 1. proleterskim korpusom, prateći ih u stopu i stalno nastojeći da im prepiječu put, da ih okruže i rastroje. Tito je smatrao da je nerealno i Arsov prijedlog da se prebacivanje Vrhovnog štaba obavi avionima, ali se tome nije protivio, ističući da bi to bilo veoma dobro kad bi se moglo brzo sprovesti. Stoga se stalo na stanovište da se takva mogućnost rasmotri s potpukovnikom Vivianom Stritom, koji vrši dužnost šefa Anglo-američke vojne misije. Ako se pokaže da se ta varijanta ne može realizovati, odlučeno je da se Vrhovni štab prebaci na Šator-planinu i na taj način izbjegnu njemačka kliješta koja se oko Potoka stežu. Tito je rekao da se ta varijanta razradi s Kočom Popovićem, blagovremeno čim dođe. Nakon toga, Ranković je obavijestio Tita da novoformirani Radio-odsjek Vrhovnog štaba sačinjavaju, pored Branke Savić kao šifranta, Anđelko Gančević i Nikoslav Stipišić kao radio-telegrafisti, da Odsjek raspolaže s dvije radio-stanice i da je uspostavio vezu s 1. proleterskim, 2., 3., 5. i 8. korpusom, a zatim je predložio da šef Odsjeka bude Gančević, sa čim se Tito saglasio. Pri povratku za Potoke, Tito je dao Rankoviću dva radiograma: jedan da se dostavi Radio-stanici »Slobodna Jugoslavija«, a drugi Štabu 3. korpusa. Prvi predstavlja Titovo naređenje kojim zahtijeva da sve jedinice NOV i POJ na svim sektorima gdje su Nijemci oslabili svoje garnizone preduzmu odlučne napade na značajna uporišta i da razaraju komunikacije i uništavaju vojne objekte. U drugom radiogramu Tito naređuje Štabu 3. korpusa da odmah izvijesti kakva je situacija u istočnoj Bosni i obavještava ga, da je kod Vrhovnog štaba sve u redu, uprkos tome što su Nijemci otpočeli ofanzivu širokih razmjera na zapadnu Bosnu.

Odmah po dolasku na Potoke, Ranković je predao Titove radiograme da se prenesu adresantima, a Jovanović u Titovo ime sugerisao potpukovniku Vivianu Stritu da od Vrhovne komande savezničkih snaga za Sredozemlje zatraži nekoliko aviona koji bi s tajnog aerodroma Uvale kod Potoka noću 29/30. maja prebacili Vrhovni štab NOV i POJ i savezničke vojne misije na bezbjednije mjesto u Jugoslaviji. Strit je odmah odgovorio da je u tako kratkom roku nemoguće sprovesti u djelo dolazak aviona, tim prije što je aerodrom Uvala nepogodan za ateriranje većih aviona noću. Tako je otpala varijanta o prebacivanju avionima s tog aerodroma za Crnu Goru.

Ubrzo je na Potoke došao Koča Popović i članove Vrhovnog štaba upoznao s veoma delikatnom situacijom, naročito na sektoru 1. proleterske divizije, koja već peti dan vodi veoma teške borbe protiv njemačkih jedinica koje krajnje agresivno napadaju i već počinju formirati obruč oko nje. Pošto je upoznat da je Tito donio odluku o premještanju Vrhovnog štaba na Sator-planinu, utanačena je maršruta kojom će se kretati Vrhovni štab i određene jedinice koje će štititi njegovo kretanje i obezbjeđivati rejon razmještaja. Nakon toga se Koča, oko 11 časova, vratio u svoj štab i jedinicama izdao potrebna naređenja. Približno u isto vrijeme je Arsa Jovanović pošao kod Tita da ga upozna šta je urađeno, dok je Aleksandar Ranković dao nalog Miladinu Ivanoviću da u svojstvu komandanta garnizona rukovodi pripremanima za pokret, formira marševsku kolonu i njene ešelone, a u toku marševanja da se kreće na začelju zaštitnice.

Odmah poslije podne prispio je odgovor Štaba 2. korpusa na Titov radiogram. Bila je to sasvim kratka informacija da Nijemci koncentrišu snage u Podgorici (sada Titograd) i u Sjenici, i traženo je da saveznička avijacija bombarduje te garnizone. Istovremeno je uslijedio radiogram komandanta 2. korpusa general-lajtnanta Peka Dapčevića kojim traži da mu Stari (tako su Tita intimno zvali u Vrhovnom štabu NOV i POJ) prvom narednom radio-vezom odgovori na slijedeća pitanja: gdje su se prvi put sreli; šta mu je tom prilikom Peko poklonio; kada je to bilo. Pošto se Tito nalazio u rejonu Male Smrčine, a Radio-odsjek kod Aleksandra Rankovića u Potocima, Ranković je, iz bojazni da Stab korpusa ne prekine dalju radio-vezu, poslao pod svojim pseudonimom »Leka«. slijedeći radiogram političkom komesaru Mitru Bakiću:

»Mitar se seća kad smo lovili na Uni kod Bihaća i vozili čamac. Na pitanje Peka odgovoriće Stari sledećom radio-vezom, najdalje sutra. Promena radiotelegrafista i plana veza usledila zbog nestanka Dragičević Veljka. Predite po mogućnosti na šifru Treće divizije.

29. V 1944. Leka«. ⁸

Pred večer 29. maja u šumi kod Potoka formirani su ešeloni marševske kolone Vrhovnog štaba i u prvi sumrak kolona je krenula k selu Preodac kod Sator-planine, udaljenom 21 km od Potoka. Spustivši se iz podnožja bezimenog visa sjeverozapadnog dijela šume Velike uvale, Tito je sa svojom malom grupom došao do mjesta s kojeg je u zoru 27. maja bio skrenuo prema visu i tu se priključio čelu kolone koja je marševala od Potoka. Međutim, vodiči su zbog guste pomrčine i jako pošumljenog planinskog terena na prvoj raskrsnici staza skrenuli u pogrešnom pravcu i pošli stazom prema predjelu Jančarici dok nisu izbili na izvor Muslimovac. Tu je Tito upozorio da vodiči idu pogrešnim putem, jer na pravcu kojim treba ići nema izvora, pa je kolonu poveo, služeći se busolom i geografskom kartom, načelnik Vrhovnog štaba Arso Jovanović. Krećući se prema jugoistoku težio je da kolonu izvede na pravi put, ali ga je u pomrčini presjekao pa je kolonu doveo na oko 1000 m sjeverno od trigonometra 1331 do ruba strme padine visa Vršine. Dalje se u tom pravcu nije moglo. Nedaleko su po zveckanju stočnog zvonca otkrili

⁸ Zbornik NOR-a, tom II, knj. 13, str. 214.

zbjeg naroda pa su dovedeni novi vodiči. Skrenuvši bespućem k jugozapadu, vodiči su neprimjetno prešli preko traženog puta i kolona je upala u teško prohodne vrtače. Tu je Tito upozorio da i novi vodiči idu pogrešnim pravcem, pa je kolonu ponovo pomoću busole i karte poveo Arso Jovanović usmjerivši je prema jugoistoku. Ponovo je neprimjetno pređeno preko traženog puta i kolona je, krećući se veoma sporo, izbila na oko 400 m sjeveroistočno od kote 1198 na Jovanovoj kosi. U neposrednoj blizini se nalazio veći zbjeg naroda, pa je uzet iskusniji vodič. Rečeno mu je da kolonu dovede do predjela Plečina, pa ju je on poveo prema jugozapadu. Međutim, u veoma tamnoj noći i on je prešao preko pravog puta i na oko 600 m sjeverno od kote 934 u zoru 30. maja izbio na stazu koja od zaselka Marčeta vodi Jovanovoj kosi. Odatle je Tito s kolonom skrenuo na istok i ujutro 30. maja izbio u šumu iznad katuna u predjelu Plečina, ne prešavši tako ni jednu petinu predviđenog puta. Tu je konstatovano da se kolona predvojila i da nema začelja s Miladinom Ivanovićem, pa je Tito zastao da bi se iskupila kolona, a načelnik Vrhovnog štaba uputio je jedno odjeljenje boraca Pratećeg bataljona da uhvati vezu s 2. bataljonom 3. krajiške proleterske brigade i s Titovim naređenjem da se jačim snagama obezbjeđuje kretanje Vrhovnog štaba prema Šator-planini. Već se uveliko bilo razdanilo, a začelja nije bilo. Tito je pošao na čelo kolone i naredio pokret, što mnogi nisu očekivali zbog opasnosti od aviona, jer je dan započeo, a moralo se ići preko nepošumljenog kamenjara prošaranog livadama i njivama. Išao je putem koji vodi pravcem: zapadna ivica livade predjela Plečine — oko 200 m istočno od kote 1064 — zapadni dio predjela Palež — zapadne padine visa Podvišina — središnji dio zaselaka Matića i Jelića — oko 600 m istočno od kote 938 (Borik). Tu je izbio na kolski put koji vodi ka Glamočkom polju i njim pošao svega oko 500 m pa skrenuo na jug putem koji vodi preko istočnog dijela visa Kamenica i nastavio tim putem dalje pravcem: oko 100 m istočno od izvora Lozinovac — kota 900 — istočno podnožje brežuljka Glavičica — sjeverozapadna padina bezimenog visa označenog kotom 1009. Odatle skreće s puta i nastavlja kretanje stazom koja vodi sjeveroistočnim pa istočnim podnožjem kote 1009 i zapadnim podnožjem kose Klačina, zatim preko zaselka Ajdera i potoka Reke dolazi do zaselka Tica, odakle je pošao stazom i priješao Šatorski potok, pa nastavio kretanje stazom uzvodno pored lijeve obale tog potoka. Zaustavio se nešto prije 10 časova (30. maja) na oko 300 m sjeverno od kote 962, kod koliba na ravnini ispod sjeverozapadnih obronaka kose Vršić (visoke preko 1.300 m). Oko 11 sati tu je prispjelo i začelje kolone pa se cijela kolona razmjestila za logorovanje. Tu je tada prispio i Štab 1. proleterskog korpusa i Tito mu je dao zadatak da dovoljno jakim snagama s prostora Preodae

— Rore obezbjeđuje pravce koji vode od Drvara preko Prekaje i od Glamoča preko Vagnja, a takođe i da se obezbjeđuju sjeverne padine Šator-palnine; da se dvije brigade 1. proleterske divizije koje vode višednevne teške odbrambene borbe odlijepe od neprijatelja i manevrom mu se zabace za leđa prema planini Vitorog; da održava redovnu radio-vezu s 8. korpusom i prenosi njegove izvještaje Vrhovnom štabu. Zatim je Tito s najužim rukovodstvom NOP-a, pošao stazom dalje na jug. Išao je stazom pored kote 962, zatim preko sjeverozapadne pa zapadne padine kose Crnog bata i zausta-

vio se na oko 700 m sjeverozapadno od kote 1588 pod liticom zvanom »Mate«, udaljenom oko 200 m od mjesta koje narod zove »Počivaljka«. Tu mu je Ranković predao radiogram s pitanjima koja mu je prethodnog dana Peko Dapčević postavio i Tito je poslao sljedeći odgovor:

»Čini mi se da si mi poklonio u decembru 1941. kod Rudog fotoaparata ili dvogled.

30. maj 1944. Stari.«⁹

U toku prijepodneva 31. maja Tito je uputio tri radiograma: Jednim radiogramom (tranzitiran je posredovanjem štabova 1. proleterskog i 8. korpusa i Glavnog štaba NOV i PO Hrvatske) dao je direktivu Glavnom štabu NOV i PO Slovenije da svoje operativne izvještaje, a takođe i one koje dobije od Glavnog štaba NOV i PO Hrvatske, direktno šalje u Moskvu rukovodstvu Radio-stanice »Slobodna Jugoslavija« da ih objavljuje. Drugim radiogramom naređuje Štabu 2. korpusa da se poslije teških borbi koje su vodile Udarne grupe divizija NOVJ (2. proleterska i 5. krajiška udarna divizija) u jugozapadnom dijelu Srbije, a 17. istočnobosanska udarna divizija u jugoistočnoj Bosni, odmore na sjeveroistočnom i sjevernom dijelu operativnog prostora slobodne teritorije korpusa i da se tu popune naoružanjem i drugom opremom (kako bi ih kasnije kao Operativnu grupu divizija NOVJ usmjerio u južnu Srbiju). Istovremeno se Tito saglasio s rasporedom i pravcima dejstava divizija iz sastava korpusa i naredio mu da zadrži inicijativu u svojim rukama. Trećim radiogramom, kojim odgovara na izvještaj Štaba 3. korpusa od 30. maja, daje korpusu direktivu na kojim pravcima će u ofanzivnim dejstvima angažovati jedinice iz svog sastava, a na koje sektore da se orijentišu vojvodanske divizije. Nakon toga je primio člana Politbira CK KP Slovenije Ivana Mačeka Matiju, koji je kao povjerenik za unutrašnje poslove pri Slovenskem narodnoosvobodilnem svetu (SNOS) na Titov poziv došao 24. maja u Drvar. Tito se interesovao za političku i vojnu situaciju i kako se ostvaruje saradnja s oslobodilačkim pokretima u Italiji i Austriji, naglasivši značaj saradnje s njima i tražeći da im slovenačka rukovodstva pružaju najveću moguću pomoć. Zatim mu je saopštio da je postavljen za povjerenika Ozne za Sloveniju i poslao ga kod Aleksandra Rankovića da mu da instrukcije za dalji rad i da poslije razgovora s Edvardom Kardeljom, koji će mu saopštiti poruke CK KPJ za Politburo CK KP Slovenije, krene na put.

Na bazi prispjelih izvještaja od štabova 1. proleterskog i 8. korpusa i izvještaja jedinica koje su zatvarale pravce od Glamoča i Drvara, ocijenio je da će Nijemci veoma brzo ponovo okružiti prostor na koji je razmješten Vrhovni štab. Stoga je pred večer (prije 18 časova) sišao sa svima koji su bili kod njega niz kosu Crni bat i na oko 300 m od kote 692 skrenuo na sjeveroistok do staze koja vodi zapadnom padinom Velikog i Malog Višića i u rejonu spleta potočića koji tuda teku zastao. Tu je, zajedno s načelnikom Vrhovnog štaba Arsom Jovanovićem, razmotrio situaciju i donio odluku da se Vrhovni štab, pod zaštitom 1. proleterske divizije, prebaci na planinu Vitorog, tj. u pozadinu njemačkih snaga koje su preduzele

¹¹ Josip Broz Tito, *Sabrana djela*, tom 20, str. 134.

ofanzivu. Tito je bio mišljenja da na širem prostoru Mliništa uglavnom jenjava njemačka ofanziva, iako su na tom pravcu bile angažovane najjače njemačke snage. Zatim je Jovanoviću dao nalog da zajedno s Kočom Popovićem odredi marš-rutu i organizuje pripreme za bezbjedno prebacivanje Vrhovnog štaba i savezničkih vojnih misija u selo Pribelju. Nakon toga, Tito je pozvao k sebi rukovodioce savezničkih vojnih misija i saopštio im da će tokom noći između

31. maja i 1. juna uslijediti poduži marš s dosta napora. Savjetovao im je da uz sebe zadrže samo najneophodnije ljudstvo, a sve ostalo osoblje da upute u sjedište 8. korpusa na Veliko Tičevo da bi se s Randolfom Čerčilom privremeno evakuisalo avionima u Italiju. Potpukovniku Stritu je rekao da u tu grupu treba uključiti svih onih 25 Engleza i Amerikanaca za koje je Miladinu Ivanoviću 28. maja rekao da nemaju posla i izrazio želju da se evakuišu za Italiju.

Postupajući po Titovom nalogu, Arsò Jovanović i Koča Popović su precizirali marš-rutu za pokret Vrhovnog štaba čim je Koča od Štaba 1. proleterske divizije dobio izvještaj da neprijatelja nema, sem četničkih grupica, u Jasenovim Potocima, Borcima i Podgorju, ni u Vrbijanima i Lisini, te da su razbijene i odbačene s Mliništa njemačke snage, a u 18.30 časova je javljeno da neprijatelja nema ni u planinskom prostoru Crne gore (ogranku Klekovače). S predviđenom marš-rutom Jovanović je upoznao Tita i on se saglasio s njom i naredio pokret. Kolona je krenula tek po padu mraka. U prethodnici se nalazila 3. krajiška proleterska brigada 1. proleterske divizije, a u zaštitnici — Inženjerska brigada Vrhovnog štaba. Išlo se zgusnutom kolonom i brzo da bi se što prije prošlo kroz malu brešu još nespojenog obruča koji tek što nisu zatvorile napadne kolone legionarske 373. pješadijske divizije. Naime, jedna njena borbena grupa, koju je sačinjavao 384. lovački puk, već je bila dostigla liniju Drvar — Prekaja; druga borbena grupa, koju su sačinjavali ojačani 105. SS izviđački bataljon i 7. izviđački bataljon, izbila je iz Glamoča preko Vaganja u Rore; treća borbena grupa, koju je sačinjavao 1. puk »Brandenburg«, nastupala je od Bosanskog Grahova prema Tičevu; četvrta borbena grupa, sastavljena od 54. brdskog izviđačkog bataljona i Oklopnog grenadirskog jurišnog bataljona, izbila je preko Resanovaca na Klanac.

Kolona Vrhovnog štaba, kojoj je Tito došao na čelo, krenula je s padom mraka. Išla je stazom preko istočnog dijela sela Preodca i nastavljajući njom priješla je najprije na lijevu obalu Mlinskog potoka, a potom kod vodenice sjeverozapadno od zaselka Tice priješla je na njegovu desnu obalu i istom stazom izašla na put koji povezuje zaselke Gornje i Donje Tice. Dalje je pošla tim putem i kod vodenice koja se nalazi na južnoj periferiji zaselka Ajderi priješla na desnu obalu potoka Rijeke, zatim između zaselaka Tice i Ajderi došla je do prve staze koja presijeca taj put i pošla tom stazom preko istočnog dijela kose Klačina, prelazeći pri tom na oko 600 m zapadno od zapadne ivice zaselka Cvarići. Na mjestu gdje se ta staza gubi spajajući se s putem koji vodi od zaselka Cvarići k potoku Pojilu, zbog blizine ceste koja od Drvara vodi ka Glamočkom polju i mogućeg prisustva Nijemaca na njoj, Tito je pojačao prethodnicu jednim bataljonom iz zaštitnice, a zatim kolonu poveo prečicom preko polja tako da je prošla na oko 300 m zapadno od

kote 499, zatim zapadnim padinama visa Splitvine, pa je priješla cestu i pošla seoskim putem koji vodi pravcem: zapadna padina visa Debelo brdo — središnji dio zaselka Gornje Runje — jugoistočna grupa kuća zaselka Savići — zapadne, pa sjeverozapadne padine kose Crni vrh (ima trigonometar 1395) — oko 100 m južno od kote 1181 — izvor Slevak — oko 550 m zapadno od izvora Štrbonja — oko 400 m zapadno od kote 1363 (Kosica). Idući tako tim putem, Tito je s kolonom u svanuće 1. juna prispio u visini izvora Agića vrelo, pa je s njom produžio još oko 500 m i tu dao odmor. Odmah je naredio da se zaštitnica pojača jednim bataljonom 3. krajiške proleterske brigade, koja je bila u prethodnici.

Nastavljajući pokret, kolona Vrhovnog štaba je išla istim putem još oko 300 m do mjesta gdje se put utapa u »džep« trase šumske željezničke pruge na istočnom dijelu planinskog brijega Javorove kose. Tu je priješla željezničku trasu i pošla stazom koja vodi na oko 300 m istočno od kote 1259. Njom je stigla do mjesta gdje staza presijeca trasu željezničke pruge kod Agića paleža. Odmah poslije tog drugog prelaska preko trase željezničke pruge, Tito je zaustavio kolonu i naredio da se tu predani. Bilo je 8 sati. On se s članovima Vrhovnog štaba i šefovima savezničkih vojnih misija smjestio u omanjoj jaruzi, koja se nalazi na oko 400 m jugozapadno od kote 1204. Raširio je geografsku kartu i razgovarao s Arsom Jovanovićem. Prišao im je general-lajtnant Nikola Kornjejev. Vođen je duži razgovor. Tito je rekao da se u posljednjem momentu izbjeglo okruženje i da su svi izgledi da se ofanziva, uglavnom, privodi kraju. Zaključio je da još može biti nekih poteškoća pri prelasku prugom do Mliništa, ali treba biti bez bojazni, jer je tamo 1. proleterska divizija. Kornjejev se približio Titu i s njim razgovarao neuobičajeno dugo. On nikako nije bio mišljenja da se ofanziva privodi kraju, kao što je Tito rekao, već naprotiv — da će ona još nedjeljama potrajati. Polazio je od toga da će Nijemci, pošto desantnim prepadom nisu uspjeli da likvidiraju Vrhovni štab i vojne misije pri njemu, što im je očigledno bio cilj, uvesti u borbu nove snage i, budući da su ovladali gradovima i da dominiraju komunikacijama, oni će lako pregrupisavati svoje snage i Vrhovnom štabu NOV i POJ nametati sve nova i nova okruženja, pa će tako Vrhovni štab i svi koji se nalaze uz njega stalno biti u najvećoj opasnosti. Jedini izlaz iz toga Kornjejev je vidio u hitnom prebacivanju Vrhovnog štaba van domašaja njemačke ofanzive. Tito je ubjeđivao Kornjejeva da je njemačka ofanziva sigurno pri kraju i da njihovim napadnim kolonama ponestaje dah, da jedinice NOVJ zahvaćene ofanzivom već prelaze u protivofanzivu i da će veoma brzo ispresijecati sve komunikacije kojima su Nijemci prethodnih dana ovladali i prinuditi ih da se brane u garnizonima, pa i da bježe iz njih. Tito je dalje rekao da Nijemci nemaju na raspolaganju novih snaga koje bi angažovali u ofanzivi, već su i ove koje su upotrijebili samo privremeno skinuli s drugih sektora, na koje će ih morati veoma brzo vratiti. Zatim je rekao da će se Vrhovni štab u toku naredna 24 časa naći za leđima njemačkih snaga koje izvode ofanzive, a koji dan kasnije poći s 1. proleterskim korpusom na slobodnu teritoriju Crne Gore, da bi bio što bliže Srbiji, gdje će NOVJ otpočeti odlučujuće bitke. Kornjejev je rekao da je on s krajnjim naporima podnio premjes-

ili

tanja koja su do tada izvršena i da ne bi bio u stanju da izdrži tako duga marševanja koja se predviđaju, pogotovo što će ona uslijediti planinskim terenom, pa će se morati ići i bespućem. Zatim je upitao Tita da li postoji neko bezbjedno mjesto na koje bi se on s jednim dijelom svoje vojne misije prebacio avionom, a zatim se ponovo priključio Vrhovnom štabu čim ovaj ustali svoje boravište.

Tito je imao puno razumijevanje za Kornjejeva, koji je bio ratni invalid u nogu i zaista se veoma teško kretao kad se moralo ići pješice. Rekao je Kornjejevu da bi najbolje bilo da se avionom s Kupreškog polja prebaci na ostrvo Vis i tu sačeka dok Vrhovni štab ne prisprije na slobodnu teritoriju 2. korpusa u Crnoj Gori, pa onda da mu se ponovo priključi. Kornjejev je ubjeđivao Tita da bi najbolje bilo da se i on, Tito, s Vrhovnim štabom na Vis preseli, pa da se odatle, u pogodno vrijeme, zajedno prebace avionima tamo gdje Tito odluči. Tito je taj prijedlog odbio, ali je rekao da bi, ukoliko u avionu bude mjesta, bilo dobro da se i nekoliko članova Vrhovnog štaba i CK KPJ koji također veoma teško podnose naporne marševe, zajedno s Kornjejevim prebace na Vis.

Posle razgovora s Kornjejevim, Tito je pozvao k sebi Arsa Jovanovića, Srećena Zujovića i Koču Popovića. Saopštio im je suštinu razgovora koje je vodio s general-lajtnantom Nikolajem Kornjejevim i dogovor da se Kornjejev s jednim dijelom Sovjetske vojne misije s Kupreškog polja avionom prebaci na Vis. Zatim je razmotrena postojeća vojna situacija i tom prilikom je Koča Popović izvjestio da je 1. proleterskoj diviziji već javljeno da, počev od jutra 1. juna pa nadalje, obezbjeđuje sa sjevera i s juga prostor kod Mliništa sve dok ne prođe kolona Vrhovnog štaba od šumskog masiva Crne gore k Vitorog-planini. Nakon Kočinog izvještaja utanačeno je da kolona Vrhovnog štaba, preko predjela Bjeljevine, dođe do željezničke stanice Lisine, a odatle da ide željezničkom prugom do željezničke stanice Mlinište, odakle bi se išlo putem do sela Mliništa, a dalje, zavisno od konkretne situacije, najpodesnijim pravcem k Vitorog-planini.

Oko 15 časova 1. juna Tito je naredio dalji pokret. Kolona je nastavila put dotadašnjom stazom i prošla na oko 100 m zapadno od kote 1204 i na oko 500 m zapadno od kote 1266, pa prispjevši do kraja staze nastavila kretanje između vrtača u pravcu zaravni Bjeljevine. Kada su nakon dva sata hoda tri bataljona 3. krajiške proleterske brigade, koji su sačinjavali prethodnicu, izbila na zaravan Bjeljevine, stigli na kosu Obršinu i stazom istočno od Obršine do željezničke pruge, na njih je cijelom njihovom dužinom otvorio snažnu vatru 3. bataljon njemačkog 13. SS brdsko-lovačkog puka, koji je blagovremeno bio posio položaje. Istovremeno su s istočne strane Samograda četnici otvorili vatru na 4. bataljon 3. krajiške proleterske brigade, koji je bio u desnoj pobočnici kolone Vrhovnog štaba. Ubrzo je 7. izviđački bataljon 7. SS dobrovoljačke brdske divizije »Princ Eugen« otvorio vatru na italijanski proleterski bataljon »Mateoti« 3. krajiške proleterske brigade i na dva bataljona Inženjerijske brigade Vrhovnog štaba, koji su se nalazili u lijevoj pobočnici kolone Vrhovnog štaba. Satima se vodila veoma oštra borba dok nisu sve te neprijateljske snage, uprkos tome što im je

kao pojačanje od Potoka došao 1. bataljon 13. SS puka, odbačene nazad do željezničke stanice Lisine.

Tito, koji se u momentu otpočinjanja borbe zatekao u koloni na oko 700 m zapadno od zaravni Bjeljevine, čim je primio izvještaj da je neprijatelj odbačen i da se vrše pripreme za protjerivanje Nijemaca koji su nastavili da pružaju otpor i u zahvatu željezničke pruge, nastalu situaciju je razmotrio s većom grupom rukovodilaca: pored Arsa Jovanovića, Sretena Žujovića i Štaba 1. proleterskog korpusa, učestvovali su još i Edvard Kardelj, Aleksandar Ranković i Ivan Milutinović. Tom prilikom je Tito procijenio da bi dalje protjerivanje neprijatelja iziskivalo znatne ljudske žrtve, pa je odlučeno da se kolona Vrhovnog štaba zaustavi i prenoći, a sutradan da krene kraćim pravcem, pošumljenim terenom i danju; izdato je naređenje da se prethodnica i obje pobočnice u toku noći izvuku iz botfbe, a Štabu 1. proleterskog korpusa naredi da se koloni Vrhovnog štaba obezbijedi prelaz preko ceste južno od žandarmerijske stanice Mlinište. Nakon toga se kolona Vrhovnog štaba, bez prethodnice i pobočnica (one su kasno noću stigle), prije mraka vratila istim putem do onog mjesta u rejonu Tankog paleža (jugozapadno od kote 1204) gdje je logorovaia tokom proteklog dana. Tu je provela noć 1/2. juna.

Rano ujutro 2. juna Tito je s načelnikom Vrhovnog štaba Arsom Jovanovićem i komandantom 1. proleterskog korpusa Kočom Popovićem precizirao marš-rutu novog pravca kretanja, a čim je Štab 1. proleterske divizije u 7 sati odgovorio da treba hitno krenuti k pomenutoj žandarmerijskoj stanici, Tito je naredio da krene već formirana marševska kolona. Na čelu je, kao prethodnica, išao 2. bataljon, a u zaštitnici 3. i 4. bataljon 3. krajiške proleterske brigade. Pobočnice nisu isturane. Zbog nesigurnosti s koje strane može uslijediti iznenadan napad neprijatelja, kretalo se grebenima planinskih kosa i visova. Kolona je najprije ponovo išla oko 600 m stazom pored kote 1204, pa nastavila kretanje bespućem, skrećući na istok južnom padinom visa označenog kao kota 1266, prolazeći pri tom na oko 200 m južno od te kote. Potom je išla južnom padinom visa označenog kao kota 1288, prolazeći na oko 250 m južno od te kote. Dalje je išla južnim dijelom prevoja Samograd, a zatim nastavila kretanje blagom kosom središnjeg dijela predjela Crna gora, prolazeći pri tom na oko 850 m južno od kote 1322. Presijecajući zatim stazu koja se spušta zapadno od visa Krš na oko 900 m jugozapadno od kote 1488, kolona Vrhovnog štaba je nastavila penjaje zapadnim grebenom Gola kosa do 1560-te horizontale, od koje silazi malim grebenom na sjeverozapadne padine visa Kutjerovac. Odatle ide oko 2,5 km kosama pravo na jug, pa nastavlja kretanje zapadnom ivicom Roguline doline i izbija na sjeveroistočne padine uzvišenja Veliko brdo, odakle blago skreće na jugoistok i na oko 250 m južno od kote 1385 počinje da se penje grebenom uzduž kose Jančare vrh do kote 1495. Kad je tu izbilo čelo kolone oko 12 časova, Tito je dao odmor. Odatle je Koča Popović poslao radiogram Štabu 1. proleterskog korpusa: tražio je da ga izvijesti kakva je situacija između Mliništa i sela Perduhova i javio mu da Vrhovni štab namjerava da se preko ceste prebaci u Buhnjeve poljane.

Nakon jednočasovnog odmora, Tito je naredio dalji pokret. Kolona Vrhovnog štaba se spustila grebenom do jugozapadne ivice Jokića poljane i presijecajući put Vrbljane — Štekerovci na oko 1000 m južno od kote 1525 prošla istočnim dijelom Vrletine doline, zatim je prošla na oko 300 m sjeverno od kote 1448, a potom na oko 500 m istočno od nje. Nastavljajući dalje kretanje, kolona je išla preko istočne padine Reveničkog vrha i presjekla put Oštrelovi — kota 1425 na oko 600 m sjeveroistočno od te kote, odakle je skrenula blago na jugoistok i presjekla trasu šumske željezničke pruge na oko 650 m sjeveroistočno od iste kote. Idući tako, kolona Vrhovnog štaba je na oko 300 m istočno od te trase izbila na put i njim išla svega oko 500 m zapadnim padinama Tubinog brda, a zatim je njegovim južnim podnožjem izašla na raskršće puteva 500 m južno od kote 1226. Odatle je pošla sjeveroistočnim, pa istočnim rubom Labodere šume, prolazeći pri tom najprije na oko 300 m sjeverno, a zatim oko 700 m istočno od kote 1264. Potom nastavlja kretanje sjevernim, pa sjeveroistočnim rubom Ređuše šume do zaravni koja je udaljena oko 750 m sjeveroistočno od kote 1356, a na odstojanju oko 4 km od ceste koja vodi preko Mliništa. Tu je Tito oko 14.30 časova zaustavio kolonu. Naredio je da se patrolama izvidi okolni teren i uspostavi čvrsta veza s bataljonima 1. proleterske brigade koji vode borbe u šumama kose Andanuše i da se od Štaba 1. proleterske divizije radio-vezom prime najsvježiji podaci o neprijatelju, a u međuvremenu da se kolona Vrhovnog štaba pripremi za brzo kretanje preko vatrom ugroženog terena.

U to vrijeme se na oba boka uzanog koridora slobodnog prostora kojim je kolona Vrhovnog štaba trebalo da prođe obostrano vodila odlučna borba. Desno, na položaje 1. i 2. bataljona 1. proleterske brigade svom žestinom su napadali 105. izviđački bataljon, ojačan četom tenkova, i 3. bataljon 14. SS puka 7. SS dobrovoljačke brdske divizije »Princ Eugen«. Oni su prispjeli od Glamoča, preko Rora i Perduhova Sela, do šumskog dijela kose Andanuše i ugrozili prelaz preko ceste. Istovremeno je 7. SS izviđački bataljon iste divizije lijevo, u rejonu sela Mliništa, uporno pokušavao da skrši otpor 3. i 6. bataljona 1. proleterske brigade i spoji se sa 105. izviđačkim bataljonom.

U 17 časova je Štab 1. proleterske divizije javio Koči Popoviću da Vrhovni štab treba da krene preko Vučje poljane za Bubnjeve poljane. Takođe je već bila uspostavljena kurirska veza s 1. i 2. bataljonom 1. proleterske brigade i Tito je, procjenjujući da situacija postaje sve kritičnija, naredio da jedan bataljon iz prethodnice hitno pojača odbranu u rejonu šume na sjevernim padinama kose Andanuše i u zahvatu ceste. Taj zadatak je povjeren 2. bataljonu 3. krajiške proleterske brigade i on je, takoreći, pojurio na njegovu izvršenje. Nakon toga Tito je naredio pokret, zahtijevajući najbrže kretanje i ličnim primjerom davao takav tempo. Idući za njim preko pašnjaka na istok, kolona je prošla na oko 300 m sjeverno od savi-jutka oštre okuke na cesti u sjevernom podnožju kose Andanuše. Nijemci su osmotrili kolonu i na nju otvorili minobacačku vatru. Tom prilikom ranjen je jedan član Sovjetske i jedan član Anglo-američke vojne misije. Kolona je zatim više trčeći nego hodom prešla cestu između isela Vasića i sela Savića na oko 500 m južno od

mosta (kota 1156) u selu Savićima. Kad je njeno čelo dospjelo do sjeveroistočne periferije sela Vasića, tu izbilo na put i pošlo k predjelu Vučjim poljanama, cestom su prodrli njemački tenkovi i odsjekli začelje kolone, ali se ono brzo povuklo nazad u šumu. Međutim, njemačka pješadija je zadržana, pa su se i tenkovi vratili k njoj, što je začelje kolone Vrhovnog štaba iskoristilo i pošlo za kolonom. Po dolasku na Vučje poljane Tito je u rejonu kote 1363, nedaleko od Terzinog vrela, zaustavio čelo kolone da bi se kolona prikupila. Dalji pokret je uslijedio stazom pored kote 1363 do potočića Čardaka, a odatle putem do izvora Ponora i pred veče (2. juna) izbila u rejon kote 1151. Tito je naredio da se kolona tu razmjesti i prenoći, a tu je ubrzo prispjelo i začelje kolone koje je na cesti bilo odsječeno. Tako su Vrhovni štab i svi ostali najviši organi NOP-a, kao i savezničke vojne misije, izašli van obruča njemačkih snaga angažovanih u operaciji »Reselšprung«, tj. drvarskoj operaciji. Njihovo konačište obezbjeđivala je 3. krajiška proleterska brigada 1. proleterske divizije, dok su ostale dvije njene brigade nastavile borbu protiv njemačkih snaga, nastojeći da im spriječe prodor istočno od komunikacije Mlinište — Glamoč. Te večeri je Nikolaj Kornjejev, koji od jutra 25. maja nije imao radio-vezu sa sovjetskom bazom u Bariju, zatražio od Vivijana Strita da pošalje poruku u Bari da sovjetski avion noću 3/4. juna sleti na Kupreško polje radi evakuacije Sovjetske vojne misije. O tom svom zahtjevu Kornjejev je obavijestio Tita, ističući da on fizički više nije u stanju da podnese ma kakve napore, pa će se sa svojom misijom prebaciti na ostrvo Vis. Tada je Tito pozvao k sebi oficira za vezu sa savezničkim vojnim misijama potpukovnika Miladina Ivanovića i dao mu zadatak da s nekoliko sovjetskih i britanskih oficira odmah pođe na Kupreško polje, tamo odabere teren na koji se može spustiti avion i najhitnije organizuje sve što je potrebno da se avion već slijedeće noći može bezbjedno spustiti. Ivanović je s dvojicom britanskih i jednim sovjetskim oficirima i s vodom boraca iz 3. krajiške proleterske brigade pošao i rano ujutro 3. juna pristupio izvršenju zadatka.

Ostavivši ljudstvo Vrhovnog štaba i savezničkih vojnih misija da se poslije napornog marša odmori, Tito je polazeći ka planini Vitorogu naredio Arsu Jovanoviću da on sa svim ostalim ljudstvom rano ujutro krene za njim. Tito je, idući stalno putem koji vodi najprije preko Čardak-livade, zatim pored izvora Torčeka, pa sjeveroistočnom padinom kose Gorice, potom preko sela Pribelja, zatim rubom šume Gorice, prispio u zoru 3. juna na oko 500 m zapadno od kote 1531 na planinu Vitorog i tu se zadržao. Tu je oko 9 sati stigao kurir s izvještajem Miladina Ivanovića da je pronađen podesan teren za aerodrom na pašnjacima kod sela Bajramovaca, da je uz pomoć narodne vlasti i omladinske organizacije pristupljeno njegovom uređenju i da će biti sve spremno za prijem aviona prije završetka dana. Tito je tada napisao slijedeći radiogram za Štab 26. dalmatinske NO divizije i Štab Mornarice NOVJ:

»Preduzmite najstrože mjere za obezbjeđenje spuštanja na otok Vis sovjetskog aviona danas 3. na 4. jun noću. Svu odgovornost za organizaciju prihvata snose Štab divizije i Štab Mornarice«.¹⁰

¹⁰ Josip Broz Tito, *Sabrana djela*, tom 20, str. 139.

Pošto direktna radio-veza između Vrhovnog štaba i štabova 26. divizije i Mornarice NOVJ još nije bila uspostavljena, a takođe ni sa Štabom 8. korpusa, Tito je po kuriru radiogram poslao Štabu 1. proleterskog korpusa da ga prenese Štabu 8. korpusa, a on da ga tranzitira naslovljenim štabovima. Istim putem (preko štabova 1. proleterskog i 8. korpusa) istovremeno je poslao radiogram Glavnom štabu NOV i PO Hrvatske, dajući mu uputstvo na koji način će održavati radio-vezu s Vrhovnim štabom.

Ubrzo su kod Tita prispjeli i svi ostali koji su se kretali s Vrhovnim štabom. Po dolasku kod Tita održana je sjednica Politbiroa CK KPJ. Prisustvovali su joj: Tito, Edvard Kardelj, Aleksandar Ranković, Ivan Milutinović, Sreten Zujović i, vjerovatno, dr Vladimir Bakarić (mada nije bio član Politbiroa). Tito je izložio postojeću situaciju, Ocijenio je da Nijemci ni upotrebom desantnih snaga nisu postigli osnovne ciljeve. Međutim, lišili su Vrhovni štab i druge centralne organe NOP-a povoljnih uslova za rad i prinudili ih na napore marševe. Vrhovnom štabu jako su poremetili sistem veza i bitno otežali operativno rukovođenje jedinicama NOVJ. Naglasio je da se već uočava splašnjavanje intenziteta njemačke ofanzive, čemu je doprinijelo i sadejstvo savezničke avijacije koje je uslijedilo drugog dana poslije njemačkog napada. Tito je dalje, naglasio da ni sa završetkom njemačke ofanzive neće automatski otpasti sve poteškoće uslova rada, dok potpuna normalizacija može uslijediti tek poslije nekoliko sedmica. Obavijestio je prisutne da su izvršene sve pripreme da se naredne noći evakuiše Sovjetska vojna misija s Kupreškog polja za Vis i predložio da s njom pođu Kardelj, Bakarić i oni članovi NKOJ-a koji su se krajnjim naporima proteklih dana izdržali fizička naprezanja. Svi bi se oni s Visa prebacili u Cnu Goru kada Vrhovni štab s 1. proleterskim korpusom tamo dođe. U diskusiji su učestvovali svi članovi Politbiroa. Njihov osnovni stav je bio da bi, ako se evakuiše samo Sovjetska vojna misija, to moglo imati raznih negativnih reperkusija. Založili su se za to da se avionom Kornjejeva evakuišu Tito i najuže rukovodstvo NOP-a. S njima bi obavezno trebalo da pođe i potpukovnik Strit, kao vršilac dužnosti šefa Anglo-američke vojne misije, bez obzira što on to ne traži. Titu nije bio po volji takav prijedlog. Bio je za to da se s Nikolajem Kornjejevim za Vis evakuišu svi o kojima je bila riječ, - sem njega, Zujovića i Arsa Jovanovića. Međutim, svi ostali su bili jedinstveni da i Tito treba da pođe. Tito je popustio. Odlučeno je da se, pored sovjetskog aviona, preko Stiiita zatraži još nekoliko aviona i po mogućnosti iste ili naredne noći evakuišu za Vis Vrhovni štab i najuže rukovodstvo NOP-a, a takođe i savezničke vojne misije. S Visa bi se prebacili u Crnu Goru kad 1. proleterski korpus tamo dođe, da bi uticali na ubrzaniji razvoj NOB-a u Srbiji. Ukoliko prebacivanje avionima za Vis bude teklo po planu, odlučeno je da jedino ostane Sreten Zujović koji bi u svojstvu delegata Vrhovnog štaba objedinjavao borbena dejstva 1. proleterskog, 5. i 8. korpusa dok Vrhovni štab ne uspostavi radio-vezu s njima, a zatim da s 1. proleterskim korpusom krene u Srbiju.

Oko 12 sati Tito je pozvao k sebi vršioca dužnosti šefa Anglo-američke vojne misije potpukovnika Viviana Strita i izrazio mu želju da bi se on (Tito) s Vrhovnim štabom i ostalim organima

NOP-a, ukupno oko 120 lica, kao i ljudstvo savezničkih vojnih misija, u naredne dvije noći s Kupreškog polja prebacio na Vis, ukoliko bi nadležna britanska komanda hitno pomogla da se to ostvari.

Strit je odmah poslije prijema kod Tita poslao u Bari pukovniku Vilijemu Dikinu Titov zahtjev, a on upoznao s njegovom sadržinom šefa Anglo-američke vojne misije pri Vrhovnom štabu NOV i POJ brigadira Ficroja Maklejna, koji se u Bariju zatekao, i Filipa Broda, koji je bio politički predstavnik za Balkan britanskog ministra-rezidenta Harolda Makmilana. Sva trojica su se saglasila da Titovoj želji treba udovoljiti, ali su se smatrali nekompetentnim da to sami odluče. Stoga su u 14 časova duplim kanalom prosljedili za Alžir sadržinu primljenog radiograma: brigadir Maklejn ga je uputio vrhovnom komandantu savezničkih snaga za Srednji istok generalu Henriju Majtlandu Vilsonu, a Brod — predstavniku britanske vlade pri Vilsonovoj komandi ministru-prezidentu Harold Makmilanu. Javili su da Tito želi da hitno prebaci svoj štab s kopna na ostrvo Vis i da je zatražio da se u tu svrhu izvrše odgovarajuće pripreme kako bi se avionima prebacilo oko 120 ljudi. Takođe su izvijestili da vazduhoplovna komanda u Bariju vrši pripreme i da se očekuje da će se Tito već u toku naredne noći prebaciti u Bari.

I Vilson i Makmilan su bili za to da treba udovoljiti Titovom traženju, ali ni oni nisu htjeli da donesu konačnu odluku prije nego što je potvrde predsjednik britanske vlade Winston Čerčil i Komitet načelnika Imperijalnog generalštaba. Stoga je Vilson uputio u London radiogram i Čerčilu i Komitetu načelnika, prenoseći im sadržinu Titovog traženja i dajući svoje mišljenje »da bismo mu (Titu — primjedba D.B.) morali omogućiti da to uradi, jer je to jugoslovenska teritorija« i dodao da se s tim slažu Makmilan i Maklejn. Pošto je saglasnost i s tih najviših britanskih nivoa prispjela u Alžir, prostrujali su radio-vezom pozitivni odgovori obrnutim smjerom preko Barija do Strita u šumi Gorice na planini Vitorog, a on oko 18 časova pošao kod Tita i obavijestio ga da su nadležni britanski organi udovoljili Titovoj želji i da će obaviti sve pripreme da evakuacija započne s Kupreškog polja noću između 3. i 4. juna.

Odmah poslije 18 časova Tito je naredio pokret ka Kupreškom polju i pošao na čelo kolone. Oblačno vrijeme s maglom i kišom bilo je nepovoljno za nalete njemačke avijacije, pa je pošao otvorenim terenom. Došavši putem na oko 150 m južno d kote 1531, Tito je s kolonom skrenuo s puta pa su pošli preko pašnjaka na jug (prema putu koji od sela Pribelja vodi za Kupreško polje), idući najprije sjeveroistočnom a zatim istočnom ivicom kose Kukalište prošli su između koliba i izbili na put na mjestu udaljenom oko 1100 m jugozapadno od kote 1541. Odatle je Tito s kolonom pošao putem koji vodi sjevernom ivicom Palalinog polja, pa sredinom katunā Bosnića košara i Krndinih košara, zatim sjeveroistočnom padinom Slane kose, a dalje južnom periferijom katuna Marića košara i preko sjevernog dijela sela Bajramovaca došao na ivicu Kupreškog polja. Odatle Tito s kolonom skreće na sjeveroistok podnožjem predjela Klekova, pa se, oko 21 časa, zaustavljaju kod dvije usamljene kuće i u njima su se smjestili (u prvoj, udaljenoj oko 1200 m istočno od kuće 1191, smjestio se Tito). Tu ga je Miladin Ivanović obavijestio da je u pogledu aerodroma sve spremno za prijem aviona. Oko pola sata

kasnije, na improvizovano letište, južno od kote 1125 sjevernog dijela Kupreškog polja, po gustoj magli i veoma lošem vremenu, nakon skoro pola sata kruženja, spustio se avion tipa »dakota« s posadom koju je sačinjavalo pet sovjetskih avijatičara s pilotom kapetanom Crvene armije Aleksandrom Sergejevičem Šornjikovom na čelu. U avion su se ukrkali Tito, dio Vrhovnog štaba NOV i POJ, članovi Politbiroa CK KPJ i NKOJ-a, šef Sovjetske i zamjenik šefa Anglo-američke vojne misije, kao i jedan dio ljudstva Konjičkog eskadrona Pratećeg bataljona Vrhovnog štaba. Oko 22 časa 3. juna avion je uzletio i odmah poslije ponoći spustio se na aerodrom kod Barija, odakle je Tito pošao s Kornjejevim automobilom u vilu koju su koristili sovjetski oficiri. Ubrzo po odlasku aviona, na Kupreško polje su se jedan za drugim spustila tri saveznička (američka) aviona, a u zoru ponovo je došao i Šornjikov, koji su prevezli u Bari sve ljudstvo koje je bilo predviđeno za odlazak.

Ujutro 4. juna Tito je iz sovjetske vile prešao u vilu gdje je bilo sjedište Vojne misije NOVJ pri Vrhovnoj komandi savezničkih snaga za Sredozemlje, Zastupništva NKOJ-a i Štaba Baze NOVJ u Italiji, koja se nalazila u Uliai Karbonara. Tri dana kasnije, noću 6/7. juna, Tito je s najužim rukovodstvom NOP-a i šefovima savezničkih vojnih misija pošao iz Barija britanskim razaračem »Blek-mur«, u pratnji britanskog razarača »Edžiisford«, na kome su bili ukrcani svi oni iz rukovodstva NOP-a i Titove pratnje koji nisu bili na istom brodu s Titom, a koji su avionima došli s Kupreškog polja u Bari. Tito i ostali, kojih je ukupno bilo oko 100 ljudi, iskrkali su se u zoru 7. juna u luku Kornizu na Visu, odakle su pošli u selo Borovik i tu se u pravom momentu smjestili.

Istoga dana kad se Tito spremao da iz Barija pođe na Vis završena je njemačka ofanzivna operacija izvedena pod šifrom »Reselšprung«, u jugoslovenskoj historiografiji poznata kao *drvarska operacija*. Lično Hi tier je toj operaciji odredio strategijski cilj: da se po svaku cijenu zarobi ili ubije Tito i istovremeno rastroji Vrhovni štab NOV i POJ. Međutim, zahvaljujući borbenoj vještini i hrabrosti jedinica 1. proleterskog, 5. i 8. korpusa, a prije svega Pratećem bataljonu Vrhovnog štaba, slušaocima Oficirske škole Vrhovnog štaba i jedinicama 1. proleterske divizije, kao i umješnom rukovođenju Vrhovnog štaba, nije ostvaren strategijski cilj operacije. Naprotiv, angažovanjem snaga 1. proleterskog, 5. i 8. korpusa NOVJ operacija »Reselšprung« se završila bez značajnijih operativnih uspjeha, uprkos postignutom početnom potpunom iznenađenju.

Odluka Politbiroa CK KPJ o premještanju Vrhovnog štaba i rukovodstva NOP-a na Vis; iako ju je, čini se, Tito kao vrhovni komandant NOV i POJ nerado donio, pokazala se veoma korisnom, jer se van domašaja njemačkih kopnenih snaga moglo uspješnije rukovoditi sve širim i sve složenijim operacijama NOVJ i raditi na daljem učvršćenju tekovina NOP-a, a posebno na njihovom međunarodnom priznanju.

Drvarčani u odbrani maršala Tita¹

Pukovnik Nikola Kotle²

O desantu na Vrhovni štab i na vrhovnog komandanta maršala Josipa Broza Tita u Drvaru, izvedenom 25. maja 1944, do danas je napisano više knjiga i objavljen veliki broj članaka u svim našim novinama i časopisima. U sredstvima javnog informisanja može se naći veliki broj intervjua i izjava drugarica i drugova koji su se za vrijeme desanta nalazili u Drvaru. O desantu je snimljen i jedan film. Godine 1974. nad Drvarom je, u prisustvu vrhovnog komandanta maršala Tita, izvedena zamašna vojna vježba desanta s ciljem da se mladim generacijama, koliko-toliko, prikaže kako se odvijao, odnosno kako je stvarno izgledao desant na Drvar.

Kada se sve to sumira, rekao bih da je desant sa vojnooperativnog stanovišta veoma dobro obrađen, što ne znači da nema još pitanja koja treba istraživati i javnosti predočavati, ali bih, isto tako, naglasio da je premalo izučena i obrađena uloga i herojska borba drvarskog naroda za vrijeme desanta. Ovo pitanje zahtijeva mnogo više vremena i prostora da se temeljitije izučiti i objasniti nego što je to moguće na ovom naučnom skupu. U vezi sa postavljenom temom, pokušaću da neka pitanja šire objasnim, dok ću druga samo naznačiti.

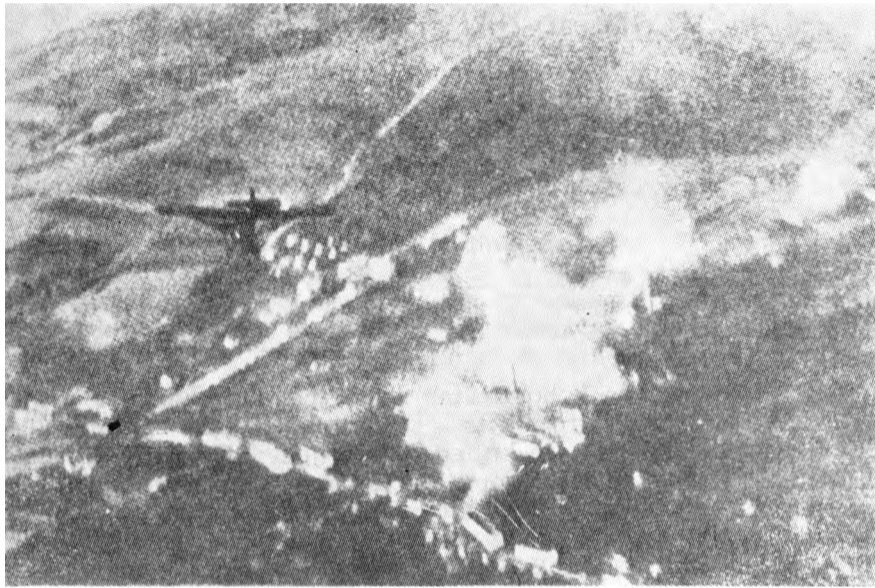
Prethodno bih se osvrnuo na pitanje primjerenosti naziva »desant na Drvar«, koji mi, lično, mnogo smeta. Gotovo sve knjige koje su do sada napisane o ovom desantu, članci koji su na tu temu objavljeni, zatim film, pa, evo, i ovaj simpozijum sa većim brojem tema — nose naslov »Desant na Drvar«. Da li je to, istorijski, tačno?

Odmah da kažem da mislim da se taj naziv »desant na Drvar« ne može prihvatiti niti održati kao tačna istorijska činjenica. Moja argumentacija će, za ovu priliku, biti veoma kratka, zbog čega može zazvučati i uprošćenom i nedorečenom.

Sigurno je da Hitler svojim vojnim komandantima nikad ne bi izdao naredbu da izvrše desantni napad na Drvar da u njemu nije boravio Vrhovni štab sa maršalom Titom na čelu. Poznato je da je maršal Tito sa Vrhovnim štabom za vrijeme narodnooslobodilačkog rata u nekoliko navrata boravio na teritoriji drvarskog ratnog okruga, i to ukupno 218 dana, od čega na teritoriji današnje opštine Drvar 151 dan. Njegov posljednji ratni boravak u samom Drvaru trajao je od sredine januara do 25. maja 1944. godine. Toliko dug vremenski

¹ Izlaganje na naučnom skupu »Desant na Drvar maja 1944«, održanom u Drvaru 23. i 24. maja 1984.

² Kapetan, obavještajni oficir 10. krajiške divizije.

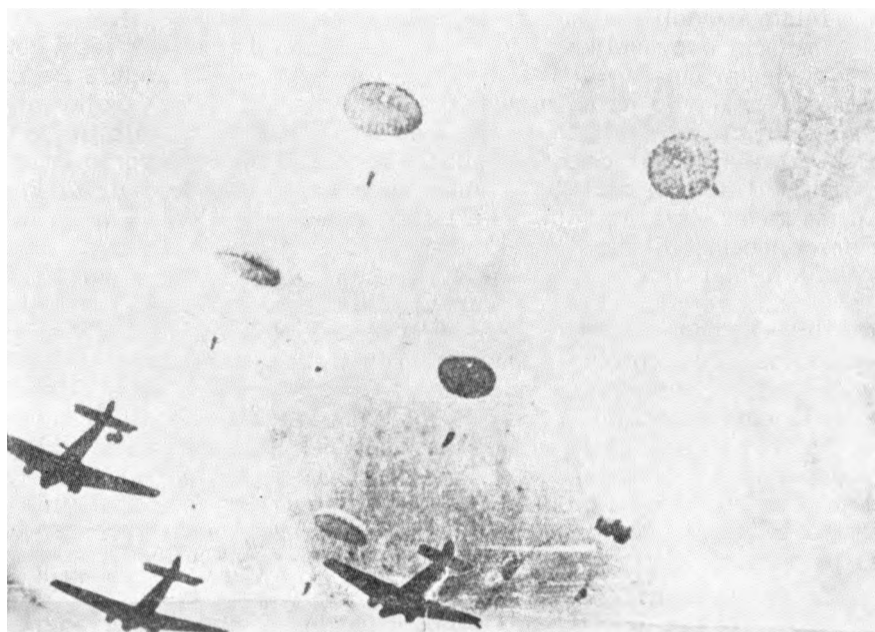
Bombardovanje Sipadove pilane i tvornice celuloze

period, pogotovo u ratnim usi ovima, omogućio je neprijatelju da ustanovi gdje se nalazi Vrhovni komandant sa svojim štabom i da na njega pripremi i izvrši vazdušni desant. Zašto se vrhovni komandant maršal Tito toliko dugo zadržao baš ovdje, zašto je odabrao upravo Drvar za sjedište Vrhovnog štaba, uz koji su bile i savezničke vojne misije, te AVNOJ, CK KPJ i Centralni komitet, sve druge tadašnje jugoslovenske organizacije i institucije, i to neposredno poslije usvojenih istorijskih odluka u Jajcu? — posebna su pitanja koja traže detaljnija izučavanja i objašnjenja.

Pitanje naziva »desant na Drvar« za mene nije formalno, već suštinsko pitanje, koje i te kako utiče na nivo vrednovanja tog istorijskog događaja. Ako se u svemu i stalno naglašava »desant na Drvar«, pogotovo što vrijeme više odmiče, onda se taj istorijski događaj svodi na lokalitet Drvara. Međutim, ako se naglašava i ono što je istorijski tačno — da je desant izvršen na Vrhovni štab i njegovog komandanta, onda taj istorijski događaj iz naše narodnooslobodilačke borbe mora imati opštejugoslovenski značaj.

Nije naodmet da ovdje navedem nekoliko rečenica iz razgovora vrhovnog komandanta maršala Tita sa delegacijom Drvara 1974. godine u Stojčevcu kod Sarajeva. On je tada, prema neredigovanom stenogramu, rekao: »Ovdje bi naša pobjeda bila mnogo ljepša i radosnija da nisu bili toliki gubici stanovnika Drvara koji su se tako sjajno i hrabro držali pred neprijateljem i to, mislim, niko ne može da zaboravi.«

Maršal Tito je u tom razgovoru još rekao: »Nije desant samo stvar Bosne, nije stvar samo Drvara, već stvar cijele Jugoslavije, jer je to bio napad na Vrhovni štab i na vrhovna tjela, koja su već bila stvorena u Jajcu (na zasjedanju AVNOJ-a), jednom riječju

Padobranci nad Drvarom

glavno rukovodstvo cijele zemlje. I šta da vam pričam mnogo. O tim stvarima se malo pisalo. To nije bila samo obična borba kakvih smo imali na stotine, hiljade, to je bila jedna borba na život i smrt. Tu su se naši ljudi pokazali odlično, to je jedna od najznačajnijih epizoda iz naše oslobodilačke borbe. Mi smo imali bitku na Neretvi, koja nam je bila jako teška, ali smo pobijedili. Mi smo imali najtežu bitku uopće što smo ratovali u Jugoslaviji, na Sutjesci. Mi smo izgubili 8.000 ljudi, ali ipak je tamo samo jedan dio bio, a ovdje je bilo skoro svo rukovodstvo cijele Jugoslavije, tako da ona spada u red tih velikih bitaka. Ja pridajem toj borbi i toj našoj pobjedi ogroman značaj. Ja imam veliku obavezu da zahvalim narodu tog kraja, narodu Drvara, koji se tako junački, tako herojski držao za vrijeme te borbe. To je, zbilja, visok moral i veoma velika hrabrost da rizikuju svoj život, a neće da kažu gdje je, recimo, Vrhovni komandant.«

Ako pogledamo u oči i činjenici kako je u proteklih 40 godina obilježen ovaj istorijski događaj, za koga se zalažem da ga zovemo »vazdušni desant na maršala Tita u Drvaru«, onda vidimo da je to učinjeno dosta skromno. Obilježen je skromnim Muzejom koji nosi naziv »25. maj«. U tom muzeju znatizeljni posjetioci, a njih godišnje kroz njega prođe više od 200.000, mogu vidjeti: drvenu baraku u pećini, drvenu baraku u kojoj se nalazio Prateći bataljon, jedan očerupani kostur jedrilice i isto takve dijelove tenka. Zatim, mogu vidjeti i dvije stare kuće siromašno opremljene fotografijama i nekim muzejskim predmetima. Sve to skupa ne može posjetiocu dočarati desant, pogotovo ako dolazi neorganizovano, pa nema prilike da mu bar kustos Muzeja objasni istorijske događaje.

Imam neodoljiv utisak da se, kako vrijeme odmiče, polako umanjuje značaj ovog velikog historijskog događaja. Taj utisak zasnivam na slijedećim činjenicama. Početkom pedesetih (1952) godina Savez boraca Jugoslavije je, uz saglasnost Politbiroa CK KPJ, usvojio program obilježavanja mjesta u kojima su se odigrali najznačajniji historijski događaji u narodnooslobodilačkoj borbi. U tom programu Drvar je dobio istaknuto mjesto — kako zbog herojske borbe drvarskog naroda za vrijeme desanta, tako i zbog masovnog učešća Drvarčana u narodnooslobodilačkoj borbi, od početka ustanka pa do kraja rata.

O tome je maršal Tito dao ovakvu ocjenu: »Drvar spada u onaj mali broj mjesta koja su od prvog dana ustanka 1941. godine do završetka rata bila žarišta narodnog ustanka. Drvar je bio mali grad koji je čvrsto nosio buktinju revolucionarnog pokreta u našoj zemlji.« Zbog svega toga, u pomenutom programu je predviđeno da se u Drvaru podigne monumentalni spomenik pobjedi narodnooslobodilačke borbe. Na žalost, ta se ideja nije ostvarila. Kasnije se rodila nova ideja — o panorami desantne bitke, za koju se zalagao maršal Tito. Ta ideja bila je prihvaćena od svih nadležnih struktura u Socijalističkoj Republici Bosni i Hercegovini, ali ona do danas nije ostvarena, niti mi je poznato kakva je uopšte sudbina pomenute ideje.

Iz vremena drvarske operacije 25. maja istakao bih dvije važne činjenice, koje su bile od presudnog značaja za sigurnost vrhovnog komandanta maršala Tita dok se nalazio u Karanovoj pećini (danas Titova pećina). Prva je da njemačka obavještajna služba nije mogla ustanoviti tačno mjesto gdje je sjedište Vrhovnog komandanta. Znali su samo toliko da se Tito nalazi u Drvaru. Na našu sreću, Hitlerovi stručnjaci, vjerovatno na osnovu avio-snimaka, odabrali su lokalitet kojem su dali naziv »Citadela«. Ubij edeni da je tu sjedište maršala Tita, cjelokupnu akciju vazdušnog desanta usmjerili su na taj lokalitet. Inače, da je Hitlerova obavještajna služba uspjela saznati tačan lokalitet sjedišta Vrhovnog komandanta u Drvaru — sigurno bi drukčiji bio plan akcije vazdušnog desanta.

O pomenutoj činjenici dosta je pisano, pa bih u svom izlaganju više pažnje posvetio onoj drugoj historijskoj činjenici, koja se odnosi na Drvarčane, koji su — gotovo do poslednjeg — znali gdje se Tito nalazi, a da niko nije pokazao to mjesto, bez obzira na nezapamćene zločinačke represalije koje su padobranci primjenjivali nad zarobljenim stanovništvom Drvara, samo da bi iznudili priznanje i saznali gdje se Tito nalazi. Nadam se da mi se neće zamjeriti što u ovom referatu govorim isključivo o Drvarčanima, jer mi je tako tema naslovljena. Da podsjetim šta je o tome, između ostalog, rekao maršal Tito 2. juna 1974, predajući Orden narodnog heroja Drvaru:

»Prošlo je trideset godina otkada se ovdje, u drvarskom kraju, u ovom gradu heroju, vodila bitka na život i smrt protiv Hitlerovog fašističkog desanta. U toj borbi palo je mnogo građana, a najviše herojske omladine grada Drvara. Oni su mnogo zadužili nas koji smo tada ovdje bili glavna meta razbješnjelog Hitlera. Njima koji su, braneći nas, dali svoje živote, izražavam vječitu zahvalnost ne samo u ime svih nas koji smo ovdje bili, nego i u ime cijelog našeg naroda.«

Ij daljem izlaganju, maršal Tito postavlja pitanje: »A kako se držao narod?«, da bi sam odgovorio: »Nema potrebe da vam o tome mnogo govorim, jer vi koji ste bili očevici toga to i sami znate. Na-

*Grupa civila i zarobljenih boraca NOVJ pobijena u blizini zgrade
Komande područja*

rod, omladina, koji su znali gdje sam ja — svi su radije ginuli nego što bi kazali gdje sam. Ubijali su ih, stotine ih je ubijeno toga dana. Kako je bio visok moral tih ljudi, kakvo je to herojstvo bilo i kakva svijest! Svako je radije ginuo nego što bi bilo što kazao, jer je bio uvjeren da bi bilo katastrofalno da smo mi svi pobijeni u Drvaru. To je zbilja grad heroj — herojski narod Drvara i njegova herojska omladina zaslužuju divljenje i ne samo divljenje, već i zahvalnost svih naših naroda za ovo što su ovdje dali.«

Ove Titove riječi nalaze potvrdu u nekoliko podataka, koje ću navesti. Prema zapisnicima Zemaljske komisije Bosne i Hercegovine za utvrđivanje ratnih zločina okupatora i njihovih pomagača, avgusta 1946. je utvrđeno da je za vrijeme desanta i nekoliko dana kasnije na teritoriji tadašnjeg ratnog drvarskog sreza poginulo 365 osoba, od čega u samom Drvaru 276. Od ukupnog broja poginulih 103 su bile žene, 54 djece, a staraca i starica preko 60 godina života 51. Među poginulim bio je veliki broj političkih aktivista, članova Partije, kandidata i skojevaca. Svakako, najteži gubitak predstavlja znatan broj rukovodećih komunista, koji su bili na najodgovornijim funkcijama u Drvaru.

Od ukupnog broja poginulih za vrijeme desanta, oko 40% su bili aktivisti, borci, stražari, odbornici i drugi odgovorni rukovodioci.

Nemački padobranci imali su kod sebe Titove fotografije, pokazivali ih zarobljenim Drvarčanima, pitajući ih gdje se Tito nalazi. Onog ko je odgovarao da ne zna ili je ćutao — fašisti su na licu mjesta strijeljali. Sto su Drvarčani upornije ćutali, fašiste je spopa-

dao sve veći bijes, te su svoje žrtve prije strijeljanja podvrgavali najbrutalnijim metodama mučenja i maltretiranja. Fašistička logika je računala da će upravo brutalnim metodama mučenja i maltretiranja nekog zaplašiti i prisiliti da pokaže gdje se nalazi sjedište Vrhovnog komandanta. Čitave porodice, koje su zatjecali po kućama, doveli su na određena mjesta i »razgovor« započinjali pitanjem: »Gdje je Tito?« Pošto nije bilo odgovora, skidali bi djevojke potpuno gole, tu ih pred roditeljima silovali, a zatim ubijali. Komisija za utvrđivanje ratnih zločina utvrdila je da su fašistički padobranci na ovaj način 12 djevojaka silovali i strijeljali. Istog dana pet žena je silovano pred djecom, a zatim su pobijeni i majke i djeca. Fašisti su Milki Karanović, koja je bila trudna, rasjekli stomak u kome se vidjelo muško dijete. U Trikića trnjaku su Milku Trikić skinuli голу, odsjekli joj obje dojke i razapeli je na raskršću. Mladu radnicu Milku Pećanac nabili su na kolac i odsjekli joj obje dojke pred očima njenog oca, samo zato što je padobranca nazvala ubicom. Njemački oficir pronašao je Stanu Trikić sa djecom u kući. Istjerao je pred kuću i pitao je: Gdje je Tito? Stana je ćutala. Njemački oficir je pucao u starijeg četrnaestogodišnjeg sina, koji je na mjestu ostao mrtav. Oficir je pitao Stanu gdje je Tito, na šta je ona ćutala, a Švabo joj ubija i drugog, mlađeg sina. Tada je Stana progovorila: »Sada, Švabo, možeš mene ubiti«, ali Švabo nije ubio Stanu, već njeno treće najmlađe dijete — malu kćerku.

U »Oslobođenju« broj 14 od 17. oktobra 1944. govori se o zverstvima Nijemaca u Drvaru, gdje između ostalog piše: »Drvarska dolina nije nikada do sada zapamtila takva nasilja. Djecu su ubijali tako da su im, u naručju matere, odsjecali noževima glave. Mnogim žrtvama rasporili su prsa i trbuh i tako iznakažene, držeći ih za ruke, tjerali da trče, budući ih šiljatim predmetima, sve dok nisu izdahnule. Po selima, nakon mučenja, bacali su žive ljude u vatru . . .«

Ovih nekoliko konkretnih primjera dovoljno govore kako su se fašističke zvijeri ponašale nad golorukim narodom, ali ovi primjeri ubjedljivo pokazuju i visoku svijest, moral i nadljudsku hrabrost drvarskog naroda, koju je ispoljio bez oružja,

Drvarčam koji su imali bilo šta od oružja prihvatili su borbu sa neprijateljem na onim mjestima gdje se ko zatekao. Naveo bih nekoliko primjera visoke svijesti u obavljanju dužnosti. Noću uoči desanta održana je seoska politička konferencija u Donjem Vrtoču, u naselju gdje se nalazio partijski kurs pri Centralnom komitetu KPJ. Na konferenciji je iz Drvara došao predsjednik Opštinskog NOO-a Vaso Trikić Bikin. I mene su pozvali na konferenciju. Po završetku skupa ostao sam u razgovoru sa predsjednikom Vašom do pred samu zoru. Pošto sam bio obaviješten da se može toga jutra očekivati jače bombardovanje Drvara, pokušao sam ga ubijediti da ne ide u grad dok ne prođe bombardovanje. Sva moja Ubjeđivanja ostala su bez uspjeha, jer je bio zakazao sjednicu Opštinskog NOO-a već za 6 sati ujutro. Pri rastanku mi je rekao: »Često nas bombarduju u Drvaru, a kakav bih ja bio komunista, kada zbog jednog bombardovanja ne bih došao na vrijeme na sjednicu koju sam zakazao.« Otišao je i poginuo. S njim zajedno poginuli su: potpredsjednik Opštinskog narodnooslobodilačkog odbora Stevan Grubor i još dva člana, Jovanka Simišić i Jovo Tomić.

Zločini pripadnika borbene grupe »Bezobzirni napadač«

U Komandi vojnog područja dežurni je utrčao u komandantovu kancelariju i upozorio ga da napusti zgradu, jer nailazi veliki talas aviona. Komandant nije napustio svoje radno mjesto, jer je mislio da baš u tako kritičnoj situaciji mora biti kraj telefona — ako ga ko zatraži iz Vrhovnog štaba ili drugih institucija. Nakon desetak minuta dežurni je ponovo utrčao i obavijestio ga da se spuštaju padobranci. Tek tada je komandant uzeo svoju mašinku i po izlasku iz kuće otvorio vatru na jedrilice koje su mu kružile iznad glave, ali je u toj neravnoj borbi poginuo. Pored komandanta drvarskog vojnog područja majora Jandrije Tomića (kasnije proglašen za narodnog heroja), poginuli su oficiri: za naoružanje Žarko Mišković, za saobraćaj Boško Marić, ekonom Tomo Sablić, i mnogi drugi borci, stražari, kuriri. Jedino se zamjenik komandanta kapetan Boško Višekruna, sa nekoliko boraca, uspio probiti na sigurniji teren. Očevici su tvrdili da je sam Višekruna svojim mitraljezom u probijanju likvidirao 11 padobranaca. Iz vojne Komande mjesta, između ostalih, poginuli su komandant Jovo Grubor i njegov zamjenik Marko Danić, dok je politički komesar Boško Bauk teško ranjen. Oni i njihovi borci, koliko ih se zateklo u Komandi mjesta, herojski su se borili do posljednjeg metka, a onda su upotrijebili ručne bombe. Podigli su ruke, navodno kao da se predaju, a kada su im se Nijemci približili, odjeknule su eksplozije i desetak padobranaca je ubijeno. U toj žestokoj borbi izgинуli su kuriri Komande mjesta, omladinci Petar Ševo i Jandrija Trninić i drugi.

Okružni komitet SKOJ-a je za 25. maj u 6 sati izjutra zakazao sastanak, u šljiviku kraj zgrade Okružnog komiteta. Na dnevnom redu imali su pripreme za Okružnu konferenciju omladine, što je bilo u vezi sa sprovođenjem odluka Drugog kongresa USAOJ-a, održanog u Drvaru od 2. do 4. maja. Pored ovog zadatka, u planu su imali da naveče istog dana održe omladinsko drugarsko veče i oproste se od svog političkog sekretara Duška Bursaća, koji je trebalo da ide na novu dužnost. Zbog važnosti zadataka, na sastanak Okružnog komiteta SKOJ-a pozvani su sekretari i još jedan član Sreskog komiteta SKOJ-a. Tačno u 6 sati sastanak je počeo i nije prekidan sve dok se nisu spustili padobranci. Omladinci su mogli, čim su se avioni pojavili, da se povuku u korito Drvara, koje je bilo blizu, i njime pređu na desnu obalu Unca i izbjegnu opasnost. No, valjda naviknuti na bombardovanje — oni to nisu ni pokušali. Tek kada su primijetili padobrance da nastupaju na njih, povukli su se u zgradu Okružnog komiteta i prihvatili borbu koja je za njih trajala dugo — do posljednjeg metka i posljednjeg života.

Malo je takvih herojskih primjera. Ovdje nisu ginuli samo borci, ovdje su ginuli najizrasliji, najsvjesniji, najodgovorniji i najmiliji rukovodioci, cvijet i ponos drvarske omladine: Duško Bursać, politički sekretar Okružnog komiteta SKOJ-a; Duško Bajić, organizacioni sekretar OK SKOJ-a; Zora Zeljković, član OK SKOJ-a, teško ranjena, zarobljena i poslije užasnih patnji strijeljana; Ljubo Bosnić, teško ranjen u obje noge, dovukao se do korita Drvare, prešao na desnu obalu Unca i sklonio se u Dodigovu kuću, ali su ga sutradan Nijemci pronašli i zajedno sa kućom i ukućanima spalili. Iz Sreskog komiteta

Građani Drvara kopaju rake pod prinudom Nemaca za svoje nastradale sugrađane

SKOJ-a poginuli su Slavko Bojanić, sekretar, Mile Grubor i Kosa Rađenović, članovi, a iz Opštinskog komiteta SKOJ-a Đoko Grubor, organizacioni sekretar.

Jedna jedrilica vjerovatno zbog kvara, spustila se na Jandrin pod, oko 7 kilometara sjeverozapadno od Drvara. To su primjetili dvojica odbornika sela Bastasi Stevan Papak i Momčilo Tomić i odmah organizovali napad na nju. Pridružili su im se omladinci koji su imali oružje, tako da ih je bilo svega desetak, koliko je bilo i padobranaca. Ovi odvažni odbornici i omladinci uspjeli su da za kratko vrijeme ubiju sedam padobranaca, jednog živog zarobe, jedan padobranac teže ranjen sam se ubio, a samo je jedan uspio pobjeći prema Drvaru. Bježeći bacio je mašinsku pušku. Pred prvom kućom pored ceste ugledao je dvojicu seljaka. To su bili Branko Torbica i Boško Jarić. Padobranac im je prišao i nešto ih upitao na njemačkom jeziku. Prema pričanju Boška Jarića, oni ga nisu razumjeli šta ih je pitao. Najednom je Nijemac izvadio pištolj iz tašne. Njima je bilo jasno da ih namjerava ubiti. Očima su se sporazumjeli i bacili na njega. Branko mu je istrgao pištolj iz ruke, ali nije znao s njim rukovati. Oborio je Nijemca na zemlji i snažno ga stiskao rukama oko vrata. Tek kada ga je Branko udario pištoljem po glavi, pištolj se aktivirao, pa su ga konačno njegovim pištoljem dotukli.

Podvig šesnaestogodišnje Mike Bosnić najrječitije govori o samoinicijativi, herojstvu, visokoj skojevskoj svijesti i ljudskoj humanosti. Zarobljenu, sa grupom građana, gonili su je ka centru, gdje su padobranci sakupljali zarobljenike pokušavajući da ih prisile da kažu gdje je Tito. Gledala je mlada skojevka leševe i gazila po ljudskoj krvi, koja se slijevala u lokve po drvarskoj cesti. U tom hodu smrti slušala je eksplozije bombi, rafale mitraljeza, najpogrdnije psovke i

tupe udarce kundaka o ljudska tijela. U takvom stravičnom trenutku, Mika je ugledala kako padobranac nabacuje čebe na partizanski tenk, čime tenkisti zatvara vidik. Tog časa je shvatila da su tenk i tenkista u velikoj opasnosti. Ona tog momenta nije mislila na svoj život, na svoju mladost. Njena prirodna humanost, visoka skojevska svijest dali su joj nadljudsku hrabrost i, poput tigrice, skočila je iz kolone, koja je gonjena na stratište, priskočila tenku i sa njega zbacila čebe, čime je omogućila tenkisti da nastavi borbu. Brzina njene akcije tako je zbunila padobrance, koji su je sprovodili, da se nisu snašli da spriječe njenu namjeru. Mika je svoj herojski podvig platila mladim životom, ali je obogatila istoriju narodnooslobodilačke borbe još jednom legendom.

Iznijeti primjeri dovoljno ubjedljivo govore o tome kako su se Drvarčani koji su imali pri ruci oružje borili protiv padobranaca, ali i kako su se ostali, nenaoružani, dostojanstveno držali, pogotovo kada se ima u vidu da se vrhovni komandant maršal Tito nalazio u Karanovoj pećini, i to od početka desantnog napada pa do napuštanja pećine, dakle puna četiri sata. U takvoj situaciji to je bilo strahovito dugo vrijeme, tim prije što je stalno prijetila opasnost da neko od Drvarčana izgubi prisebnost, da se uplaši za svoj život ili sudbinu najrođenijih i pokaže gdje se Tito nalazi. Ali, srećom, u Drvaru takvog nije bilo.

Postavlja se pitanje: šta je to motivisalo Drvarčane da se bore tako kako su se borili, da preziru smrt kako su je prezirali — samo da se sačuva Vrhovni komandant? To je pravo pitanje koje traži odgovor.

U Drvaru je do drugog svjetskog rata postojao i djelovao snažan radnički pokret, i to pune tri i po decenije. Da bi uspješno vodio klasnu borbu, izgrađivao je svoju taktiku i strategiju i razvijao veoma širok mehanizam svoje organizacije. Pored sindikalnih organizacija, masovno su organizovane kulturno-zabavne i sportske organizacije, radničko zadrukarstvo, a naročito je bila značajna uloga radničke štampe. Kroz kontinuitet klasne borbe, radnički pokret je izgrađivao visiju socijalne proleterske revolucije, koju je njegova avangarda Komunistička partija umjela znalački propagirati, popularisati i prenositi na široke narodne slojeve, pogotovo na omladinu, i na taj način razvijati revolucionarnu idejno-političku motivisanost. U godinama uoči drugog svjetskog rata, u Drvaru je radnički pokret ostvario puno klasno jedinstvo, što je najbolje potvrdio veoma dobro organizovan i sa uspjehom izveden poznati štrajk »Sipadovih« radnika 1938. godine. Pravilno uočavajući fašističku opasnost, radnički pokret je na ovim drvarskim prostorima stvarao snažan narodni front i sa uspjehom izgrađivao savez radnika i seljaka. Skoro u svim selima smo imali odbore saveza radnika i seljaka po određenim pitanjima koja su interesovala radnike i seljake.

Mehanizam borbe radničkog pokreta postao je još snažniji formiranjem prve partijske ćelije 1939. godine, koja je do ustanka narasla na šest ćelija, sa 40 članova Partije, toliko kandidata i oko stotinu skojevaca.

Politička situacija u bivšoj Jugoslaviji iz dana u dan postajala je sve složenija. Bilo je neophodno formirati Sreski komitet Partije,

što je učinjeno 30. marta 1941. Toga dana održana je partijska konferencija na kojoj je izabran prvi Sreski komitet Partije. Sve je to sačinjavalo solidnu političku snagu, koja se mogla uhvatiti ukoštac sa nastupajućim zadacima.

U tadašnjim uslovima klasne borbe, drvarski komunisti su sticali dragocjenu praksu, usavršavali svoje znanje i ličnim primjerom se afirmisali kod širokih narodnih slojeva, pogotovo kod omladine, stekli veliko povjerenje naroda, što im je omogućilo da prime na svoja pleća istorijsku odgovornost, stave se na čelo naroda i započnu ozbiljne pripreme za narodni ustanak.

Sa takvom revolucionarnom aktivnošću i idejno-političkom motivisanošću drvarski narod je dočekaao 1941. godinu i, na poziv Komunističke partije, masovno i organizovano krenuo na ustanak i u narodnooslobodilačku borbu, da konačno ostvari viziju radničkog pokreta — socijalnu revoluciju.

U narodnooslobodilačkoj borbi, od 22.148 stanovnika tadašnjeg područja drvarske opštine, sa puškom u ruci učestvovala su 4.923 borca, od toga 603 žene. Za vrijeme četvorogodišnjeg rata poginula su 1.274 borca, a 777 su žrtve fašističkog terora. Partizani iz Drvara ratovali su i ginuli širom Jugoslavije. Borili su se u Bosni i Hercegovini, Crnoj Gori, Srbiji, Kosovu, Vojvodini, Hrvatskoj i Sloveniji. Učestvovali u svim značajnim bitkama, kao što su Neretva, Sutjeska, Drvar, Sremski front, oslobođenje Beograda, Zagreba i mnogih drugih mjesta.

Velike ljudske i materijalne žrtve koje je Drvar dao do desanta, za nepune tri godine borbe, krvno su opredijelile sav drvarski narod za narodnooslobodilačku borbu i učvrstile njegovu vjeru u konačnu pobjedu, a samim tim i svijest da će borba do konačne pobjede tražiti još žrtava. Tu opredijeljenost i vjeru u pobjedu Drvarčana još snažnije je motivisao boravak druga Tita u njihovoj sredini. Drvarčani su bili ponosni što su domaćini Titu i cjelokupnom jugoslovenskom rukovodstvu narodnooslobodilačkog pokreta, a to gostoprimstvo je trajalo oko četiri i po mjeseca. To je Drvarčanima pružilo priliku da se neposrednije upoznaju sa istorijskim odlukama AVNOJ-a, usvojenim na Drugom zasjedanju u Jajcu, i da shvate da su mnoge ideje i vizije radničkog pokreta ugrađene u temelje našeg društvenog i državnog uređenja i tim istorijskim odlukama ozakonjene.

Kao dobri i po tradiciji gostoljubivi domaćini, Drvarčani su odgovorno shvatili svoje obaveze i svoj doprinos da omoguće jugoslovenskom rukovodstvu narodnooslobodilačkog pokreta što bolje uslove za rad i život u svojoj sredini. Takva obaveza zahtijevala je mobilizaciju cjelokupnog stanovništva, kako onog koje je živjelo u Drvaru, tako i ostalog sa šireg područja. Trebalo je danonoćno osposobljavati popaljene i porušene zgrade za stanovanje, osigurati svjetlo i vodu, dopreмати pozamašne količine hrane iz Podgrmeča, ogrijeva iz Klekovače, a zima je bila hladna i sa visokim snijegom. Sve je to obavljano dobrovoljno i sa pjesmom, iako je bila poznata oskudica u hrani, odjeći i obući.

U takvom borbenom i radnom partizanskom zanosu, kojim je bilo zahvaćeno cjelokupno stanovništvo Drvara, od djece do najstarijih, osvanuo je i taj istorijski 25. maj. Otpočela je jedna nova borba,

kakvu od početka ustanka kod nas nismo doživjeli — borba na život i smrt, sa vazдушnim desantom.

Hitler je, sa svojim generalima, neposredno učestvovao u planiranju vazdušnog napada na partizanskog Vrhovnog komandanta. On je zahtevao da vazdušni napad bude iznenađujući. Govorio im je da Tita »zgrabe i živog dovedu«, dodajući da to učine »u najvećoj tajnosti«. Hitler nije zaboravio da upozori svoje generale da će se partizani boriti »kao vučica kada brani svoju jamu«. I, zaista, u ovom posljednjem nije se prevario. Hitler je ovog puta mnogo nade polagao na faktor iznenađenja, a stvarnost je bila obrnuta. Posmatrao sam toga dana odvijanje borbe u Drvaru, a nalazio sam se na takvom mjestu odakle sam imao dobar pregled Drvara, izuzev jugoistočnog dijela. Primjetio sam samo jedan pokušaj padobranaca da se prebace uzvodno do Karanove pećine, na desnu obalu Unca, u čemu su ih spriječili dijelovi Pratećeg bataljona VŠ i Oficirska škola VŠ. Prostor padobranaca za manevrisanje u samom Drvaru bio je ograničen, jer ih je borba prikovala na ona mjesta gdje su se po grupama prema rasporedu spustili. Prema tome, faktor iznenađenja nije postigao cilj, umjesto da poberu slavu pobjede iznenađenjem, Nijemci su se sami iznenadili herojskim otporom partizana i naroda.

Drvarčani su bili svjesni šta znače Tito i ostali jugoslovenski rukovodioci za našu narodnooslobodilačku borbu i konačnu pobjedu, koja je bila na pomolu. Znali su kakva bi to bila golema tragedija, ako bi oni izginuli u Drvaru, za dalji razvitak partizanske borbe i izgradnju nove socijalističke Jugoslavije. Zbog svega toga Drvarčani se nisu obazirali na svoje živote i stradanja. Njihova je preokupacija bila: dobiti i ovu bitku protiv Hitlera, obezbijediti sigurnost maršala Tita i na taj način dati što značajniji doprinos uspješnom završetku narodnooslobodilačke borbe. U tome su bili i ostali dosljedni sebi, slobodarskoj istoriji svog grada.

Preci pećinom u Drvaru 25. maja 1944.¹

General-pukovnik Milorad Janković²

Dvadeset četvrtog maja uveče drug Tito je iz Bastasa došao u Drvar sa nekoliko drugova i te noći je ostao da prenoći u baraci u pećini. Bataljonski obučar i krojač iskoristili su priliku i doneli mu odelo i čizme radi probe. Kako su čizme bile dobre, ostavljene su u baraci, dok je odelo vraćeno na doradu u bataljonsku radionicu, koja se nalazila u grupi kuća kod groblja.

O nekoj proslavi rođendana druga Tita, 25. maja 1944. godine u Drvaru, o kojoj se tako mnogo priča i piše povezujući to sa kasnijim posleratnim proslavama, tada nije bilo ni reči. Možda je bila neka intimna večera sa najužim krugom prisutnih članova Vrhovnog štaba, CK KPJ i saradnika druga Tita, što je i inače bilo uobičajeno.

Okolo ponoći 24. maja Ranković je izdao strogo naređenje da ujutru u pet časova sve što je u Drvaru mora da bude na nogama. Naređene su i mere pripravnosti, što je sa jedinicama bilo lako regulisati. Međutim, oko Vrhovnog štaba bilo je i tehničkog osoblja koje nije baš mnogo »zareživalo« te mere. Ali, sa naređenjima Rankovića nije moglo biti šale: svi su ih morali poštovati.

Dvadeset petog maja Štab Pratećeg bataljona je ustao na vreme. Komandiri su pre pet časova telefonom i po kuririma izveštavali da su jedinice spremne. Kuriri su budili i sve ostale po kućama. Kad je sve bilo u redu, Štab je pristupio izučavanju brošure »Osnovi lenjinizma«. To smo, inače, sa naporom, mnogo puta započinjali i obično zastajali negde oko odeljka o taktici i strategiji, kao što je bio slučaj i sa »Istorijom SKPB-a«, gde se obično zapinjalo negde posle III glave.

Nešto pre šest časova čula se iz daljina buka aviona, ali daleko od Drvara. Svi mi članovi Štaba bataljona izašli smo iz zgrade da osmotrimo situaciju. Tada sam bio na dužnosti komandanta bataljona. Avioni su dolazili sa severa i izgledalo je da idu u pravcu Knina, odnosno Dalmacije, pa smo se, procenivši da nema neposredne opasnosti, vratili u zgradu. Avioni su stvarno otišli u tom pravcu, ali su se ubrzo preko Grahova povratili i leteći nisko preko Kamenice iznenada nadleteli Drvar sipajući bombe i mitraljesku vatru. Mada često izlagan bombardovanju neprijateljske avijacije, Vrhovni štab nikada do tada nije doživeo takvo bombardovanje. Sistematski je

¹ Izlaganje na naučnom skupu »Desant na Drvar maja 1944«, održanom u Drvaru 23. i 24. maja 1984.

² Kapetan, komandant Pratećeg bataljona Vrhovnog štaba NOV i POJ.

tučena skoro svaka zgrada, pa i ona ispod pećine. Za kratko vreme gusti dim i prašina su prekrili Drvar i njegovu okolinu. Mešale su se zaglušujuće eksplozije bombi, vatra avionskih mitraljeza i vatra sa zemlje. Grupe od po tri aviona kružile su nad našim PA mitraljezima i dok su dva tukla poslugu mitraljeskom vatrom, treći je pokušavao da u zaklone ubaci bombe. Našu protivavionsku odbranu Nemci su očigledno daleko ozbiljnije shvatili nego mi sami.

Jedinice Pratećeg bataljona dočekale su napad nemačke avijacije sasvim spremno. Već na prvu pojavu avijacije data je uzbuna i borci su zauzeli svoja mesta u zaklonima. Delovi eskadrona, 1, 2. i 4. čete i jedan vod 3. PAM čete trenutno su se našli izvan neposrednog udara avijacije. Prvom udaru avijacije bio je izložen samo vod 3. PAM čete u rejonu groblja, kao i oni pozadinski delovi koji su se našli u zgradama oko groblja i u rejonu raskršća puteva, oko Komande vojnog područja.

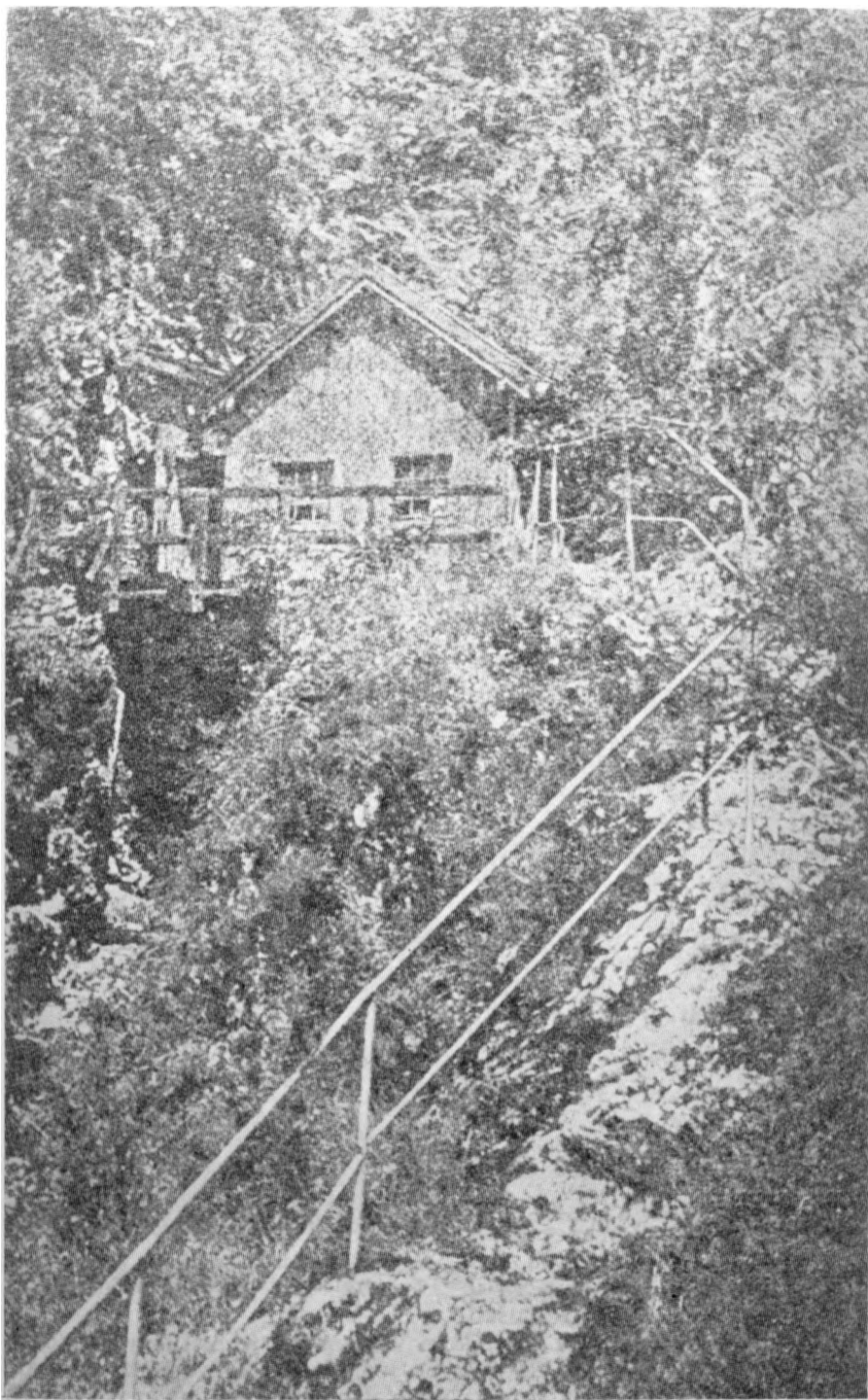
Mnogi su u prvi mah pomislili da su jedrilice oboreni avioni. Međutim, spuštanje padobranskog desanta dočekano je unakrsnom vatrom iskusnih ratnika. Otuda su padobranci i pretrpeli teške gubitke već u prvim minutima. Kasnije se pričalo da su neki folksdojčeri, u toku borbe, psovali one koji su ih prevarili rekavši im da u Drvaru nema nikakve odbrane sem nešto komore.

Čim se ponovo začula buka nemačkih aviona, Štab Pratećeg bataljona je izašao iz svoje zgrade (sa desne strane puta koji vodi od Mandića kuće i mosta ka Komandi područja, negde na polovini puta), i, očekujući neposredno bombardovanje, prebacio se preko puta do najbliže kuće pored koje se, odranije, nalazio i rov namenjen za zaštitu Štaba bataljona i osoblja Tanjuga.

Kako se zaklon (rov) duže nije koristio, ranije nije bilo zapaženo da je dobrim delom ispunjen vodom. Na brzinu je ubačeno neko veće kamenje pa su članovi Štaba bataljona uskočili u rov i čučajući na tom kamenju osmatrali bombardovanje i dejstvo nemačke avijacije. Čim su jedrilice počele ponirati, ispuštajući padobrane koji su im olakšavali kočenje, odnosno preciznije prizemljenje, svi drugovi iz Štaba su iskočili iz zaklona pa su se politički komesar, zamenik političkog komesara i intendant uputili trčećim korakom do posluga čete PAM oko Komande područja,³ a ja u zgradu Štaba, gde sam na brzinu zgrabio tri sovjetska automata sa više torbica i okruglih šaržera sa municijom, a zatim ka Mandića mostu, odnosno ka baraci u pećini.

Na oko 50 metara od Mandića mosta upao sam u jedan veći propust ispod drumu da predahnem. Tu su se, pored još nekoliko drugova i drugarica, nalazile Cana Babović i Mitra Mitrović, koje su radile u redakciji časopisa »Nova Jugoslavija«. Cana je bila poznata kao predratni heroj Komunističke partije, hrabar borac i rukovodilac 2. proleterske brigade i divizije. Ona me je dočekala pitanjem: »Šta da radimo?« To je mene, mladog borca i komandanta bataljona, za trenutak zbunilo: Cana mene pita šta da radimo! Nekako sam se na brzinu snašao i predložio joj da se svi oni što brže prebace ka Mandića kući, dok bih ih ja vatrom štitio. Predložio sam da ne idu drumom niti sa one strane nasipa duž koje ide drum prema Komandi

³ Dragutin Božović, politički komesar bataljona, Branko Vučinić, pomoćnik političkog komesara bataljona i Vojo Niketić, intendant bataljona.

*Baraka ispred Titove pećine — sedište Vrhovnog štaba NOV i POJ od januara
do kraja maja 1944. godine*

područja, jer su se tamo, nedaleko od nas, nalazile dve-tri jedrilice iz kojih su se izvlačili Nemci i puzeći motali oko njih. Ona to prihvati te svi pođoše, dok sam ja otvarao vatru iz automata po padobrancima prema Komandi područja. Međutim, oni se brzo vratiše i Cana mi pokazala jedrilice koje su bile spuštene na prostoru između katoličke i pravoslavne crkve, upozoravajući me da Nemci drže pod vatrom drum i sa te strane, tj. da nije moguće koristiti nasip puta kao zaklon od vatre iz tog pravca.

Nisam imao drugo rešenje te joj predložih da ipak idu tim pravcem, jer ja bih ih bolje štitio vatrom tako nego kada bi krenuli u drugom pravcu. Predložih joj da ne idu na most koji je verovatno tučen unakrsnom vatrom, već da pregaze Unac i da se što pre dokopaju položaja oko pećine i izvuku na železničku prugu ispod Gradine.

Cana je i dalje insistirala da idu direktno drumom, jer je to sve isto, a naročito da ne gaze Unac, već da pređu preko mosta, na što sam konačno i pristao, kao da je to od mene zavisilo. Bio sam još više zbunjen Caninim rezonovanjem i hladnokrvnošću. Ona je u mojim očima sve više izrastala ne samo kao hrabar borac i heroj nego i kao čovek.

Otvaramo sam vatru čas prema Komandi područja gađajući Nemce koji su gmizali po otkrivenoj ledini pritisnuti i vatrom naših boraca sa položaja od Mandića kuće, čas po jedriličarima oko katoličke crkve. Osmatrao sam povremeno kako grupica predvođena Canoni sporo odmiče ka mostu. Cana se prebacivala jedva nešto ubrzanijim hodom, kao da se nije nalazila pod kišom neprijateljske unakrsne vatre. Kada je Canina grupa zamakla preko mosta, pokušao sam i ja, da ne budem manje hrabar, da se drumom prebacim ka mostu. Međutim, nije išlo. Puškomitraljezi i automati su kresali drveće duž drumu i prašili po drumu jer su se Nemci sve više snalazili. Nekako sam uspeo, prebacujući se povremeno sa jedne strane puta i nasipa na drugu i sam otvarajući vatru, da stignem do mosta.

Ali na most se nije moglo. Rafali su se odzvanjali po čeličnoj konstrukciji. Stoga primenih savet koji sam davao Cani: sru-

Kapetan Milorad Janković, komandant pratećeg bataljona VS NOVJ

čih se u Unac i pregazih ga u visini Mandića kuća. Pokušah da se prebacim ka pećini. Žestokom vatrom bio je pritisnut sav ovaj prostor. Imao sam utisak da dok me jedni gađaju, drugi me drže na nišanu i samo čekaju da se podignem da bi me ponovo prikovali za zemlju. S mukom sam ipak nekako, vukući svoja tri automatata, uspeo da stignem do one zgrade aspod pećine. Drugovi iz 2. čete sa

Bastaška pećina rezervno komandno mesto Vrhovnog komandanta

položaja oko pećine su me obavestili da se drug Tito još nalazi u baraci, odnosno pećini.

Nekako sam, i dalje pritisnut vatrom koja je bila namenjena položajima oko pećine i pećini, uspeo da se prebacim uz onu stazu do barake. Jedan Titov pratilac, koji je bio osmatrač, na brzinu mi je rekao da je Tito u pećini. Tražio je od mene podatke o situaciji u Drvaru, do kojih on nije mogao doći svojim osmatranjem.

Odahnuo sam zauzimajući zaklon iza jedne grede na okuci staze, nekoliko metara ispred game barake. Greda je bila podebela i služila je kao zaštita da se ne bi ko noću survao u potok.

Desno, iznad ulaza u pećinu, nalazio se vod 2. čete. Komandir odeljenja Luka Reljić me je obavestavao o svemu onome što ja više nisam video ispred barake. Levo od barake uzdizala se strmo odsečena stena te nisam mogao nikoga videti ni dozvati iz 1. čete. Reljić je, opet, sa komandirskom vodom 1. čete, preko potoka, mogao da održava vezu pogledom i glasom, te mi je prenosio i situaciju viđenu sa položaja 1. čete.

Deo eskadrona nalazio se u zaklonima 1. i 2. čete, neposredno sa obe strane ulaza u baraku, odnosno pećinu.

U pećini su se, pored druga Tita, nalazili Kardelj, Klišanić i još nekoliko drugova i drugarica (šifranata) iz okoline Vrhovnog štaba, kao i nekoliko boraca iz eskadrona Pratećeg bataljona.

Početak napada nemačke avijacije drug Tito je jedno vreme pratio sa terase ispred barake, osmatrajući mitraljiranje i bombardovanje objekata u Drvaru. Kad su eksplozije postale bliže i zaglušujuće, on se s Kardeljem, Rankovićem, Sretenom Žujovićem i Arsom Jovanovićem, načelnikom Štaba, povukao u sklonište (pećinu) pozadi barake.

Kad je jedan od pratilaca, osmatrajući Drvar, shvatio da se radi o desantu, utrčao je i viknuo da se spuštaju padobranci. Drug Tito ga je upozorio da ne panici:

»Sve će dobro da svrši. To je desant. Ne ostaje nam ništa drugo nego da se borimo. Ili ćemo mi njih uništiti ili oni nas!«

Odmah je uputio Rankovića na Gradinu sa zadatkom da organizuje borbu protiv desanta, a svog pratioca da donese arhivu (depeše), partijsku blagajnu i snajper koji je dobio od sovjetske vojne misije (kada je ova, februara, stigla u Drvar) kao dar Crvene armije našoj NOV.

U prolazu preko položaja 1. čete Ranković je upozorio borce na ozbiljnost situacije i odgovornost zadatka, a komandira čete sa dva puškomitraljeza najhitnije je uputio na Gradinu da provere da se Nemci nisu spustili i da tamo organizuju odbranu.

Drug Tito se neprekidno brinuo o razvoju situacije. Dok je nervozno šetao hodnicima pećine, od pratioca koji se nalazio na ulazu u pećinu stalno je tražio da mu se prenese svaki detalj koji se mogao uočiti.

U proceni situacije nemačka Vrhovna komanda polazila je od pretpostavke da u Drvaru nema operativnih jedinica, da pojedinci

1 grupe neće predstavljati neku borbenu vrednost, a da je Prateći bataljon neka pozadinska jedinica.

Umesto na neposrednim prilazima oko pećine, padobranci i jedriličari su spuštani daleko od nje — na oko 1.200 do 1.500 metara. Desant se našao u okruženju, izložen snažnoj vatri kružnog borbenog poretka Pratećeg bataljona, koji je od 370 na okupu imao 250 boraca. Od toga blizu 200 je angažovano u neposrednoj borbi za pećinu i Šobića groblje. Nešto kasnije na Kamenicu je pristiglo i onih 55 boraca iz s. Bastasa. Bataljon je raspolagao sa 24 puškomitraljeza, 5 protivavionskih mitraljeza, 1 protivavionski top 20 mm i 3 protivtenkovske puške, ukupno 33 cevi. Ostalo naoružanje bile su puške i automati. Od ovog broja 4 puškomitraljeza i 1 protivavionski mitraljez nisu uzeli učešće u borbi.

Dvadeset petog maja ujutru, kod pećine u Bastasima zateklo se 20 boraca iz Konjičkog eskadrona i 35, iz 2. čete — svega 55 boraca. Iz 1. čete 15 boraca obezbeđivalo je barake u šumi kod ž. st. Potoci koje su bile izgrađene za rezervno komandno mesto Vrhovnog štaba i 12 u Bosanskom Petrovcu, na obezbeđenju štamparije i Komande Vrhovnog štaba. Iz 4. čete oko 35 boraca (za obezbeđenje britanske i američke vojne misije) bilo je u Drvaru-Selu, a oko 40 boraca na obezbeđenju sovjetske vojne misije nizvodno od Titove pećine na oko 1.500 m.

Na Šobića groblju i na padinama prema pećini nalazio se jedan vod 3. čete protivavionskih mitraljeza sa jednim protivavionskim topom 20 mm i 2 protivavionska mitraljeza.⁴

Neposredne prilaze pećini branili su delovi Konjičkog eskadrona, 1. i 2. četa, sa ukupno 14 puškomitraljeza, 2 protivavionska mitraljeza, 3 protivtenkovske puške. Od toga je u prvoj liniji bilo 10 puškomitraljeza i 2 protivtenkovske puške, u 2. četi 1 puškomitraljez i 1 protivtenkovska puška i na Gradini, tj. na položajima iznad pećine 1 puškomitraljez i 1 protivtenkovska puška.

Prateći bataljon sačinjavali su odani i provereni borci, upućeni iz partizanskih odreda, brigada i područja širom Jugoslavije; bili su skoro svi članovi KPJ i SKOJ-a. Najjača grupacija nalazila se oko same pećine, uključujući most kod Mandića kuće, odnosno vod 4. čete koji je obezbeđivao sovjetsku vojnu misiju.

Kružni borbeni poredak Pratećeg bataljona poslužio je:

1) kao oslonac za prihvatanje pojačanja, tj. Oficirske škole, delova Inženjerske brigade, partijskog kursa, delova i jedinica 6. ličke proleterske divizije i 8. korpusa, koji su sukcesivno tokom dana pristizali i iz usiljenog marša trčećim korakom uključivali se u borbu. To je bilo izuzetno značajno jer nemačko komandovanje nije očekivalo pristizanje naših pojačanja pre jutra 26. maja, a počela su pristizati neposredno posle spuštanja vazdušnog desanta i trajala tokom celog dan, pa i tokom noći 25/26;

2) kao oslonac svim naoružanim i nenaoružanim grupama i pojedincima koji su uspeli da se izvuku iz Drvara (delovi straže komande

⁴ Naoružanje u Pratećem bataljonu bilo je raspoređeno ovako: u Konjičkom eskadronu 2 puškomitraljeza, u 1. i 2. četi — po 6 puškomitraljeza i po jedna protivtenkovska puška, u 3. četi — 4 puškomitraljeza, 5 protivavionskih mitraljeza, 1 protivavionski top i 1 protivtenkovski top, u 4. četi — 6 puškomitraljeza, odnosno 3 na vod.

mesta i Komande područja, delovi Inženjerske brigade, radio i telegrafskog kursa, organa Vrhovnog štaba, bolnica i intendatura, opštinskih, sreskih i okružnih struktura narodnooslobodilačke vlasti, komiteta Partije i SKOJ-a, delegati omladinskog kongresa koji su čekali novi ratni raspored i raznih drugih ustanova i jedinica).

Ovaj snažan i za nemačke jedinice potpuno neočekivan otpor na prostoriji unutar kružnog borbenog poretka Pratećeg bataljona, naročito u pojedinim zgradama, pretvorenim u otporne tačke, ukoliko je bio jači i dugotrajniji, utoliko je više privlačio pažnju nemačkih vojnika, jer su očekivali da se upravo tu nalazi drug Tito. Likvidacija takvih otpornih tačaka tražila je određeno vreme i obično se završavala — pogibijom i poslednjeg branioca.

Ako treba istaći još neke značajnije elemente do pristizanja prvih jedinica 3. ličke brigade (negde između 10 i 11 časova), onda bi to bilo sledeće:

1. Vazdušni desant je bio operativni promašaj jer je spušten relativno daleko od pećine. Za ovo najveću zaslugu snosi narod Bosanske krajine. Od polovine januara do 25. maja 1944. neprijatelj je oko Vrhovnog štaba i Centralnog komiteta, odnosno njihovih sedišta u Drvaru, izveo čitav niz akcija obaveštajnog i diverzantskog karaktera koje su imale skoro razmere obaveštajne operacije. I pored toga, nemačke komande nisu raspolagale tačnim podatkom o tome gde je bio smešten Vrhovni štab, posebno drug Tito.

2. Dok su određene grupe jedriličara i padobranaca izvršavale precizno određene početne zadatke, bilo je predviđeno da se delom snaga obezbedi vazdušnodesantna prostorija, tako što će se zauzeti most u rejonu Mandića kuće (prilaz sa pravca Oštelja), most na Uncu, ispod željezničke stanice u Drvaru (prilaz sa pravca Sipovljani) i serpentine, odnosno Kamenička kosa (prilaz od Grahova).

Na sva tri pravca, u više ponovljenih pokušaja, napadi neprijatelja bili su odbijeni, čime su desantu bila »polomljena krila«.

3. Komandovanje nemačkog desanta u Drvaru, negde oko 9 časova, shvatilo je da su svi dotadašnji naponi bili uzaludni i da se Tito nalazi u drvarskoj pećini. Streljano je nekoliko stotina boraca i građana ali niko od njih nije pružio ruku u pravcu pećine niti dao bilo kakve podatke o tome gde se nalaze Vrhovni štab i drug Tito.

Prve podatke dobili su od jednog svog obaveštajca ranije upućenog u inženjerske jedinice⁵ i na osnovu njih usmerili napade tri borbene grupe u pravcu pećine.

Napad je bio usmeren glavnim snagama ka Pećini, sa pravca ondašnjeg Sokolskog doma, podržavan vatrom sa tornja pravoslavne crkve (grupa »Jurišnik«). Deo grupe »Zeleni« uspeo je čak da pređe Unac nizvodno od pećine i da se usmeri jarugom u pravcu seoskih zgrada ispod pruge.

Napad je podržan vatrom puškomitraljeza i mitraljeza i nekoliko bestrajnih topova sa linije glavne ulice duž Drvara i minobacačkom vatrom sa padina Sobica groblja.

⁵ Bio je to raniji domobranski poručnik, ubačen u neke naše jedinice, sa zadatkom da se pritaji. Kasnije, kao inženjerač, bio je povučen u inženjerski bataljon a trenutno je obavljao dužnost načelnika Štaba Inženjerske brigade.

Ovaj napad potrajao je duže, uporno u talasima i naizmenično po pravcima, pod žestokim pritiskom nemačkih starešina, i po svim taktičkim načelima, jurišalo se, zalegalo, vraćalo nazad, pa opet napred, sa prebacivanjem čas sa jednog, čas sa drugog krila, čas sa sredine streljačkog stroja.

Duž puta koji je nasipom od raskrsnice u gradu vodio ka Mandića mostu, nalazio se drvored sa obe strane. Koristeći te nasipe i zaklone od debelih stabala drvoreda nemački vojnici pokušavali su da ovladaju mostom i da se prebace preko Unca.

Oko 10 časova svi napadi su, na svim pravcima, bili odbijeni a opšti napad na pećinu slomljen upornom borbom i snažnom vatrom boraca Pratećeg bataljona i delova jedne inženjerske čete.

Istovremeno, u snažnom i odlučnom jurišu dve čete Oficirske škole (sve komandiri vodova i četa i komandanti bataljona i brigada), padobranci i jedriličari bili su sabijeni u rejon željezničke stanice i odbačeni sa kose Golubić.

Posebno treba istaći da je čitavo okruženje desanta u Drvaru bilo upotpunjeno brojnim borcima i rukovodiocima koji su, izvukavši se sa desantne prostorije, prihvatili borbu, iako nisu pripadali nekim četama ili bataljonima. Bio je to pravi opštenarodni otpor u kome su učestvovali ne samo i svi organi nego i svi članovi Vrhovnog štaba i CK kao organizatori borbe i sa puškom u ruci.⁶

U tim prvim trenucima nije bilo neke jedinstvene komande, ali je stare borce i ratnike objedinjavala jedinstvena ljubav prema drugu Titu, Vrhovnom štabu i Centralnom komitetu i naponi da se oni spase. Neke od ovih grupa su se u gradu kasno snašle, pa ne mogavši da se povuku, vodile su upornu borbu sve dok nisu bile uništene. Svaki metak ispaljen u prvih jedan do dva sata borbe bio je više nego dragocen, jer padobranci obično izvršavaju svoj zadatak u prvih 20 do 40 minuta, tj. dok traje postignuto iznenađenje.

Samo ovakvom hrabrošću, snalažljivošću, upornošću, velikim ratnim iskustvom velikog broja boraca, učesnika odbrane u Drvaru, kao i bezgraničnom ljubavlju prema drugu Titu, može se objasniti činjenica da jedino ovaj nemački vazdušni desant u drugom svetском ratu nije uspeo (posle niza uspeh: u Belgiji 1941. godine i na

⁶ Od početka spuštanja padobranaca i jedriličara postepeno se formirao borbeni poredak naših snaga.

Oko pećine i Mandića mosta bili su delovi Konjičkog eskadrona, 1. i 2. čete i jedan vod 4. čete, pozadi njih nalazio se jedan vod 3. čete, na Gradini desetak boraca iz 1. čete, oko 50 boraca iz inženjerske čete radilo je na izradi skloništa za sovjetsku vojnu misiju, oko 15 rukovodilaca i boraca iz Komande Inženjerske brigade, zatim delovi partijskog kursa i drugih ustanova. U odbrani mostova kod željezničke stanice učestvovalo je 18 omladinaca i oko 20 inženjeraca.

Na pravcu mostovi-željeznička stanica napadala je jedna četa Oficirske škole, dok je druga napadala na kosu Golubić u pravcu fabrike celuloze i Sobića groblja.

Na Trninića Bregu prikupilo se oko 100 boraca iz Inženjerske brigade, u Drvar Selu bio je jedan vod 4. čete.

Od Kamenice prema Sobića groblju i crkvi napadali su: Odeljenje Ozne njihov vod (oko 30 rukovodilaca i boraca), Sanitetsko i Ekonomsko odeljenje Vrhovnog štaba sa svojim ljudima, delovi prištapskih jedinica 6. proleterske divizije (oko 30), iz Bastasa delovi Pratećeg bataljona (55).

fCritu, jednog diverzantskog na istočnom frontu i jednog u Italiji, kojom prilikom je izvršena otmica Musolinija, ali bez ijednog ispaljenog metka).

Nemačkom rutinskom planiranju, iskustvu i tehničkoj opremljenosti ovde su suprotstavljeni, verovatno, jedinstvena fizionomija protivdesantne borbe i ratno iskustvo svih prisutnih boraca i rukovodilaca koji su se 25. maja zatekli u Drvaru.

I dok se u dolini Drvara odvijala krvava drama u kojoj su razbesneli nemački padobranci ubijali sve živo što bi zarobili, drugi, možda presudan, faktor je činio napad Oficirske škole Vrhovnog štaba od sela Šipovljana ka železničkoj stanici. Jedna grupa Oficirske škole sprečila je prebacivanje Nemaca preko mostova kod železničke stanice i nastupajući duž pruge, iznad pećine, ojačala odbranu 1. čete za slučaj eventualnog prebacivanja Nemaca preko Unca i pokušaja obuhvata preko Gradine, tj. one kote iznad pećine. Ova grupa poslužila je i kao prva rezerva za organizaciju odbrane platoa iznad pećine.

Od sela Bastasa na Gradinu je stigao i partijski kurs. Mnogi od tih drugova su od naoružanja imali jedino pištolje, što u konkretnim slučajevima i nije bilo bitno.

Isto tako, opštu predstavu o karakteru borbe u Drvaru upotpunjuje odlučnost članova Okružnog komiteta SKOJ-a koji su do poslednjeg izginuli, heroizam devojke koja je ispred Nemaca skinula cebe sa tenka, kao i okolnost da su Nemci veoma kasno saznali da se Tito nalazi u pećini, iako je to ceo Drvar znao.

U toku napada sa crkvenog tornja pravoslavne crkve puškomintraljezi su, podržavajući napad streljačkog stroja, bukvalno rešetali baraku u pećini. Dugi rafali su, udarajući po steni oko pećine, tupo odzvanjali kao gomila bačenih piljaka.

Nemci su i minobacačima tukli pećinu. Mine su udarale u stenu negde iznad pećine, a zatim su se uz zveket čelika stropoštavale u potok ispod barake, bez eksplozije.

Onaj streljački stroj pred pećinom nije izdržao vatru. Posle više ponovljenih pokušaja povukao se ka Sokolani i pravoslavnoj crkvi. Neki delovi su se počeli prebacivati i u voćnjak iznad puta koji vodi duž Drvara. Ispred pećine nije se mogla sagledati situacija levo i desno, sem na osnovu onoga što se dobijalo od boraca sa položaja.

Ponegde su se videle grupe Nemaca kako se polako vuku ka Sobića groblju. Tu su se prikupljali i vatra je počela oko pećine da jenjava. Sa pravca pećine to je izgledalo kao psihološki momenat U borbi kad se pribiraju snage ili svode računi na obe strane. Međutim, vatra se pojačavala oko Drvara, što je bilo neobično.

Ova novostvorena situacija posebno je zainteresovala druga Tita:

»Zašto je prestao taj napad u pravcu pećine, gdje se sve vodi borba u Drvaru, zašto je pucnjava postala rjeđa?«

Izveštaji o svemu onome što se videlo ili saznalo ispred pećine nisu mu više bili dovoljni. I inače nezadovoljan što se sve vreme nalazio u toj situaciji, drug Tito je izašao iz pećine i došao na onaj najotvoreniji prostor između barake i stene, sasvim se izlažući. Tražio je od mene da pokažem gde se nalaze Nemci. Zbunjeno sam mu pokazivao, ne znajući ni sam da li da i ja ustanem ili da ostanem ležeći.

On je dugo ćuteći posmatrao onu padinu prema groblju, pratio pokrete Nemaca i brzim pogledima procenjivao situaciju po okolini Drvara. Zagledavši bolje voćnjak iznad puta, primetio je grupu Nemaca kako se neobazrivo i polako kreću, kao da nisu na bojištu. Povremeno su se čuli poneki rafal ili mestimično puščana vatra.

Kraj Titovih nogu ležao je Vlado Henrich Slovenac, pratilac druga Kardelja, mlad i veoma snažan i razvijen momak. On se nešto ranije bio zavukao u kanal ispod barake da bi osmatrao situaciju, ali je bio pogođen u glavu. Metak ga je udario u čelo, nešto sa strane. Veći komad mozga mu je pokrивao lice. Teško ranjen dugo je hrop-tao dok nije izdahnuo. Druga Tita je to potreslo. On je inače poznavao svakog borca Pratećeg bataljona, naročito one koji su se češće nalazili na užem obezbeđenju sedišta Vrhovnog štaba, a Vlado je bio stalno u njegovoj blizini.

Pružio sam podatke o situaciji koliko sam i sam znao. A na njegovu pitanje zašto se borba utišala i zašto bolje ne gađamo one Nemce koji se slobodno kreću, ne razmišljajući mnogo jednostavno sam odgovorio da štedimo municiju jer smo je ranije dali Ličanima.

Drug Tito se još više smrknu i naredi pratiocu da mu donese snajper i onu torbicu municije uz njega. Pokušah plašljivo da ga upozorim na opasnost dok je smrknuta lica čekao pratioca i posmatrao teško ranjenog Vladu koga je, kao i mnoge druge oko sebe, mnogo voleo. Rekoh mu kako su puškomitraljezi tukli sa crkve po baraci, tj. da je mesto na kome stoji jako izloženo. On pogleda ka crkvi i priđe baraci duž terase, posmatrajući sa interesovanjem njene rafalima izbušene zidove i samo reče: »Interesantno«.

Da pojačam efekat ,kažem mu da su Nemci gađali pećinu i sa minobacačima. Njega to začudi i reče da nije čuo eksploziju. Rekoh mu da je pet-šest mina udarilo o stenti, da su mine pale negde dole u potok, ali da nisu eksplodirale. On se škrtio nasmeja i reče:

»Čak ni u ovoj situaciji ovdje nismo sami, to je neki naš simpatizer, radnik u fabrici, sabotirao pri proizvodnji tih mina«.

Uto dođe pratilac i počeo da moli druga Tita da se vrati u pećinu jer ga zove drug Kardelj. Ne obazirući se na taj poziv drug Tito uze svoj snajper i počeo da namešta durbin. Nešto nije bilo u redu sa njim i taj posao se oduži. Iz torbice uze municiju, i pojedinačnim mecima napuni pušku i počeo gađati Nemce. Kad opali metak, i kad tamo negde zapraši, on je preko nišana proveravao gde je zrno palo i kako cev nosi, a zatim je ponovo popravljao nišan na durbinu. Vatru su prihvatili i obližnji borci sa obe strane pećine i postepeno je pucnjava ponovo otpočela.

Videći da se drug Tito ne vraća, Kardelj izađe iz pećine i iznenađen otkrivenom siluetom druga Tita, koji je gađao iz stojećeg stava, počeo prema njemu moleći ga da se vrati u pećinu. Zauzet gađanjem drug Tito ga nije slušao ili nije čuo. Kardelj mu priđe, prvo ga povuče za rukav moleći ga da se toliko ne izlaže, a kad i to nije pomoglo, onda ga obema rukama obuhvati s leđa i pozva ga glasom u kome je bilo straha, molbe, preklinjanja i prekora, koliko se sećam suštine, rečima:

»Druže Stari ,znaš li kome odgovaraš«

Tek na taj poziv drug Tito spusti pušku, oni se pogledaše, izmjenjaše nekoliko reči, pa se onda držeći se pod ruku, lagano uputiše

u pećinu pričajući nešto uz put. Izgledalo je kao da su obojica zaboravili gde se nalaze, a naročito drug Kardelj, kako je izgledao prethodnih minuta.

Na trenutak sam ostao iznenađen. Već dugo sam se nalazio uz Vrhovni štab, poznavao većinu članova Vrhovnog štaba i CK KPJ i znao funkcije druga Tita, Rankovića, Kardelj a, čika-Janka i drugih, ali mi za trenutak ne bi jasno ko je to stariji od druga Tita da bi mu ovaj odgovarao.

Mlad po godinama, ratni član Partije, imao sam nekakvu predstavu o organizaciji KPJ i obavezama prema njoj, ali sam nekako živeo u uverenju da se to odnosi samo na nas, druge.

Neposredno po Titovom povratku u pećinu stigao je i kurir od Rankovića sa Gradine s pismom u kome je izveštavao šta je sve preduzeo. Tražio je saglasnost i nove zahteve druga Tita.

Sa pruge su poslata hitna naređenja Oficirskoj školi Vrhovnog štaba, Štabu 6. divizije na Kamenici, 1. korpusu u selo Mokronoge, a preko Potoka i 5. korpusu u Ribnik. Sa Potoka je pozvan bataljon Inženjerske brigade da najhitnije dođe u Drvar. Gore su prihvaćeni i odmah angažovani delovi Oficirske škole, partijskog kursa i neki delovi Pratećeg bataljona i ostalih ustanova, koji su se izvlačili iz grada. Sa njima je postepeno organizovana odbrana rejona Gradine i položja na platou iznad pećine.

U pismu Ranković je predlagao da se napusti pećina i da svi izađu na Gradinu.

Odmah zatim u pećinu je došao i Sreten Zujović, izneo svoj predlog i procenu situacije i predložio da se pećina napusti.

Do istih zaključaka već su i ranije bili došli i drugovi Tito i Kardelj, naročito posle neposrednog osmatranja situacije u Drvaru.

U početku je postojala namera da se izide stazom prema zgradi ispod pećine, ali je postojala mogućnost da kolona bude uočena i da taj izlaz bude stavljen pod mitraljesku vatru sa crkve. Stoga je odlučeno da se iz pećine izide kroz baraku, spuštanjem niz stenu i kanal od vodopada. Naređeno je da se negde potraži žica ili konopac. Međutim, dok je nekoliko boraca to uzaludno tražilo oko zgrade ispred pećine, u kojoj već dugo nije živeo niko od meštana, pratioci su iz svoje sobe izneli poveću količinu konopca od padobrana kojima su se spuštali oficiri savezničkih misija. Ovi konopci su čuvani za naše hirurge jer su bili svileni pa je njihova nit izvlačena i upotrebljavana kao konac za ušivanje rana.

Sa poda barake odvaljeno je nekoliko dasaka. Više konopaca vezano je za poprečnu gredu ispod barake, odnosno sobe druga Tita, a zatim su se kroz razmaknuti pod spuštali redom, prvo drug Tito, zatim Kardelj.

Polazeći drug Tito je sa stene ispod barake ponovo osmotrio situaciju u Drvaru i posmatrao ranjenog Vladu i njegove poslednje muke.

Videvši da mene nema tamo gde sam ležao kad je on nešto ranije izlazio, upitao je:

»Gde je Mičo?«

Javio sam se iz jednog zaklona 2. čete odmah iznad njega odnosno iznad barake i nešto napred.

Rekao sam mu da sam izašao da bih organizovao vatru i obezbedio njihov izlazak iz pećine. Raspitivao se gde je koja četa, šta imamo iznad pećine i na Gradini, kuda treba ići da bi se izišlo iz potoka (klisure) i kuda dalje. Dao sam mu obaveštenja, koliko sam i sam znao i mogao, rekavši mu da ga na položaju 1. čete čekaju komandir voda i komandir čete.

Niz okomitu stenu kojom se survivala voda u korito potoka, pomoću konopca spustio se prvi drug Tito, lako i srećno. Za njim je išao Kardelj, a zatim i ostali. Pukovnik Klišanić, stari vojnik koji se među poslednjim izvlačio ispod barake, pogledavši na Drvar bio je iznenađen otkrivenošću tog prostora i mogućnošću da se baraka osmatra i gađa.

Spustivši se u potok drug Tito je išao jedno 20 do 30 metara koritom prema zgradi ispod pećine. Zatim se kroz voćnjak, uzevši granu kao zaklon od oka, prebacio do male pećine, nešto uzvodno. Usptit je naredio da se dalje prebacivanje odvija po grupicama, ne većim od 4—5 drugova i drugarica. U maloj pećini se malo odmorio, napio vode i pričekao da prođe jedan nalet avijacije. Zatim preko položaja 1. čete, strmom padinom pošao ka pruzi i Gradini iznad pećine. Za njim, u koloni, prebacivali su se i ostali.

Dok su se penjali uz kamenitu i retko pokrivenu padinu tako reći bez ikakvog zaklona, negde u pola puta do pruge, nemački avioni su dovlučili drugi talas, odnosno pojačanje padobranaca. Prethodno su bombardovali i mitraljirali okolne položaje, naročito onu padinu oko pećine i Gradinu, odakle su, sve dotle, trpeli najjači otpor i bili već više puta odbijeni.

Drug Tito se teško kretao uz kamenje, jer je imao na nogama nove čizme sa još neulomljenim donom. Nekoliko puta pri naletima avijacije drugovi iz eskadrona su, samoinicijativno, svojim telima oko njega pravili zaklon, misleći da ga na taj način mogu zaštititi od mitraljeske vatre.

Oko njih su često praštali rafali avionskih mitraljeza. U jednom trenutku, jedan od boraca koji su pratili druga Tita naglo se prostro po kamenu. Drug Tito ga je, šaleći se, upitao da li mu je zort. Ovaj je zbunjeno, otrsajući prašinu sa sebe, odgovorio da je hteo da smanji metu. To »smanjenje mete« kasnije je drug Tito često u šali pominjao, kad god bi se sreo sa tim drugom.

Negde oko 11.30 drug Tito je sa Gradine, iznad pećine, gde se zadržao neko vreme, preživljavao ceo nemački poduhvat. Odatle je posmatrao juriše jedinica 6. proleterske divizije i njihovu borbu sa drugim talasom padobranaca komentarisao, po prilici, ovim recima: Tolika avijacija, jedriličari, padobranci — desant — pa sve ode u prazno, kao i do sada. Ne ide to tako kako su Nemci zamislili sa partizanima. Raspitivao je borce oko sebe — a bila je prikupljena povećća grupa iz eskadrona 3. PAM čete, Oficirske škole, partijskog kursa i iz raznih ustanova Vrhovnog štaba — gde je ko bio, u kakvoj se situaciji našao, kako su izgledali prvi napadi nemačkih jedriličara i padobranaca, gde su sve pali itd. Prijatno iznenađen otporom koji je

pružen u Drvaru, brzinom akcije i snagom juriša Oficirske škole Vrhovnog štaba i jedinica 6. proleterske divizije glasno je, više kao za sebe, kako kažu očevici, rekao:

»Da mi je ko ranije govorio kakve sve borce i ljude imam oko sebe, i sam bih teško verovao.«

Po podne, u pratnji jedne grupe boraca, drug Tito je produžio preko planine Klekovače ka železničkoj stanici u Potocima. Prateći bataljon je ostao na dotadašnjim položajima obezbeđujući i dalje prilaze pećini i baraci, pripremajući evakuaciju arhive i drugih stvari Vrhovnog štaba. Za evakuaciju barake drug Tito je, pre polaska za Potoke, vratio nekoliko boraca iz eskadrona na čelu sa svojim sinovcem, inače borcem eskadrona, sa naređenjem čemu od arhive i njegovih stvari treba posvetiti posebnu pažnju.

Kako smo odbranili druga Tita¹

Potpukovnik Miloš Vasić²

U jutarnjim časovima 25. maja, kada su se pojavili prvi nemački avioni, zatekao sam se sa pomoćnikom Blažom Strugarom u ulozi dežurnog puškomitraljesca ispred pećine. Sa vatrenog položaja imali smo dobru preglednost prostorije na koju se spustio nemački vazdušni desant.

U literaturi o drvarskoj operaciji i filmu o desantu na Drvar nije potpuno prikazano kako su borci Pratećeg bataljona odbranili i obezbedili izvlačenje užeg dela Vrhovnog štaba. Mislim da je to jedno od glavnih pitanja u drvarskoj operaciji.

Kao živi i neposredni svedok tih događaja, odlučio sam da opišem taj deo borbe. Kontaktirao sam sa 515 boraca, neposrednih učesnika borbi sa nemačkim desantom, a sa oko 30 sam rekonstruisao tok borbe u Drvaru. Tako sam osvežio i proverio svoja sećanja.

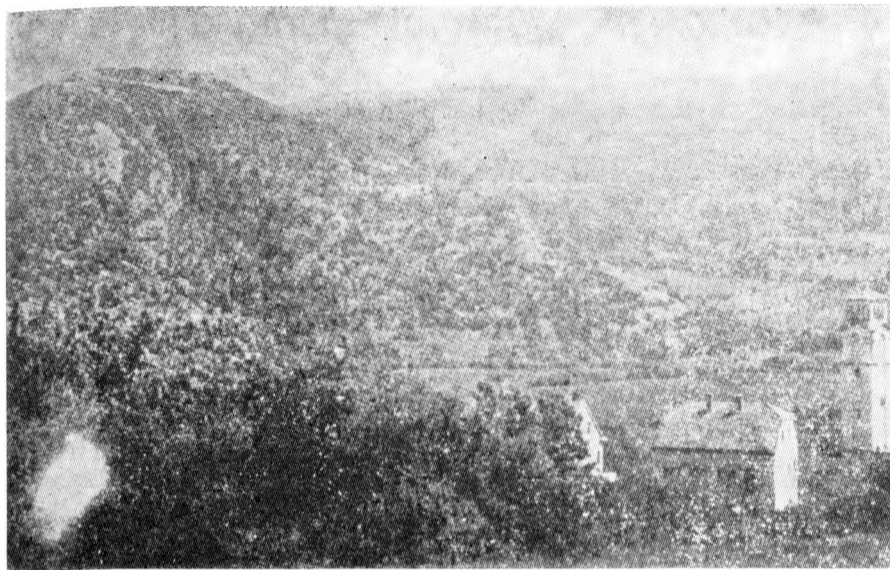
Polovinom januara 1944, po dolasku u drvarsku dolinu, uži deo Vrhovnog štaba razmestio se na desnoj obali Unca od Mandića mosta do velike pećine. Jedna grupa članova Vrhovnog štaba sa šifrantskim odeljenjem smestila se u kuću kod Mandića mosta. Tito sa bližim saradnicima odseo je u visokoj prizemnoj kući ispred pećine. Pošto su učestali napadi neprijateljske avijacije, polovinom marta drug Tito je prešao u drvenu baraku, neposredno na ulazu u pećinu, i tu boravio do 7. maja. Toga dana Tito, u pratnji Konjičkog eskadrona i 2. čete Pratećeg bataljona, prešao je u bastašku pećinu i tamo ostao do posle podne 24. maja 1944. godine.

Pre Titovog polaska iz bastaške pećine 2. četa je izvršila obezbeđenje puta do Doma kulture u Drvaru. Krajem dana Tito je, u pratnji grupe boraca, došao na sastanak u Drvar. Posle sastanka trebalo je da se vrati na odmor u Bastase. Neplanirano Tito je ostao na odmoru u pećini u Drvaru. Pošto je 2. četa ostala na obezbeđenju puta Bastasi — Drvar, neposredno obezbeđenje, sa komandantom Miloradom Jankovićem na čelu našlo se u teškoj situaciji. Konjički eskadron i 2. četa zbog udaljenosti nisu mogli da stignu u toku noći u rejon drvarske pećine. Povučeni su samo najbliži, 1. vod 2. čete za pojačanje obezbeđenja kod drvarske pećine, a ostali borci 2. čete ostali su u Bastasima.

Dvadesetpetog maja od 1,00 do 6,10 časova na neposrednom obezbeđenju i za odbranu užeg dela Vrhovnog štaba sa Titom našlo se

¹ Prilog raspravi o drvarskoj operaciji.

² Dežurni puškomitralj ezac ispred pećine u Drvaru.

Porled na vis Gradinu i ulaz u Drvarsku pećinu

120 boraca Pratećeg bataljona sa komandantom Miloradom Jankovićem na čelu (50 boraca iz Konjičkog eskadrona i 2. čete ostalo je u Bastasima). Od naoružanja imali smo 1 »džon bul«, 2 protivtenkovske puške, 5 protivavionskih mitraljeza, 12 puškomitraljeza, 12 automata, 92 puške, oko 250 ručnih bombi i oko 15.000 raznih metaka.

Oko 06,10 časova 25. maja data je prva uzbuna. Brzo smo istrčali i zaposeli svoje položaje za odbranu. Posle 10 minuta borci su povučeni sa položaja. Pomoćnik političkog komesara 2. čete potporučnik Ljubomir Stojin samoinicijativno je ostavio na položaju sa severozapadne strane, ispred Titove pećine, trojicu dežurnih puškomitraljezaca sa pomoćnicima. Neposredno iznad kuće ispred pećine bio je puškomitralj ezac Dušan Bosanac sa pomoćnikom Bogdanom Basarićem, iznad kuće kod Mandića mosta puškomitralj ezac Pane Kecman sa pomoćnikom Stevanom Tankosićem Crnim a između vatrenih položaja pomenutih puškomitralj ezaca nalazio se puškomitralj ezac Miloš Vasić sa Blažom Strugarom. Na vatrenim položajima nalazilo se 5 protivavionskih mitraljeza i 3 puškomitraljeza iz 3. čete na Gradini i Šobića glavici i 1 puškomitraljez iznad pećina iz 1. čete — ukupno 27 boraca sa 12 mitraljeskih cevi, računajući tu i 3 stražara. Bile su to dovoljno jake snage da spreče iznenađenje i omoguće ostalim borcima da posednu svoje položaje za odbranu.

Oko 06.30 časova data je druga uzbuna. Dežurni mitraljesci su pojačali osmatranje, a ostali borci su potrčali na položaj za odbranu. Sa severa prema jugu zapadno od Drvara proletela je velika grupa aviona. Leteli su dosta daleko i visoko, tako da oznake na avionima nismo mogli da prepoznamo i ustanovimo čiji su to avioni. Pošto su se kretali u velikim formacijama, povero vali smo da su to avioni naših saveznika, pa su skoro svi borci samoinicijativno napustili polo-

Sijepan Hušek borac Pratećeg bataljona Vrhovnog štaba na straži pred pećinom maja 1944.

žaje za odbranu i vratili se u mesta za odmor. Na položajima i dalje je ostalo samo 12 dežurnih mitraljezaca sa 3 stražara — ukupno 27 boraca.

Kada je velika grupa aviona odletela na jug i nestala iza planine Vijenac, odahnuli smo i obradovali se što nas je mimoišla opasnost od avijacije. Iznemada, sa južne strane iznad sela Šipovljana pojavili su se avioni koji su leteli po grupama. Počeli su da bombarduju Drvar sa bližom okolinom. Pet eskadrila bombardovalo je određene ciljeve

u Drvaru, a jedna eskadrila prostor oko pećine. Dve eskadrile bombardovale su i mitraljirale naše položaje pored desne obale Unca, a naročito naše položaje na Gradini. Dve eskadrile tukle su naše položaje na prostoru Šipovljani — Drvar selo — Prnjavor. Avijaciju koja je učestvovala u bombardovanju štitilo je nekoliko lovačkih eskadrila. Na malom vazдушnom prostoru našlo se preko 150 neprijateljskih aviona, od kojih se zamračila drvarska dolina.

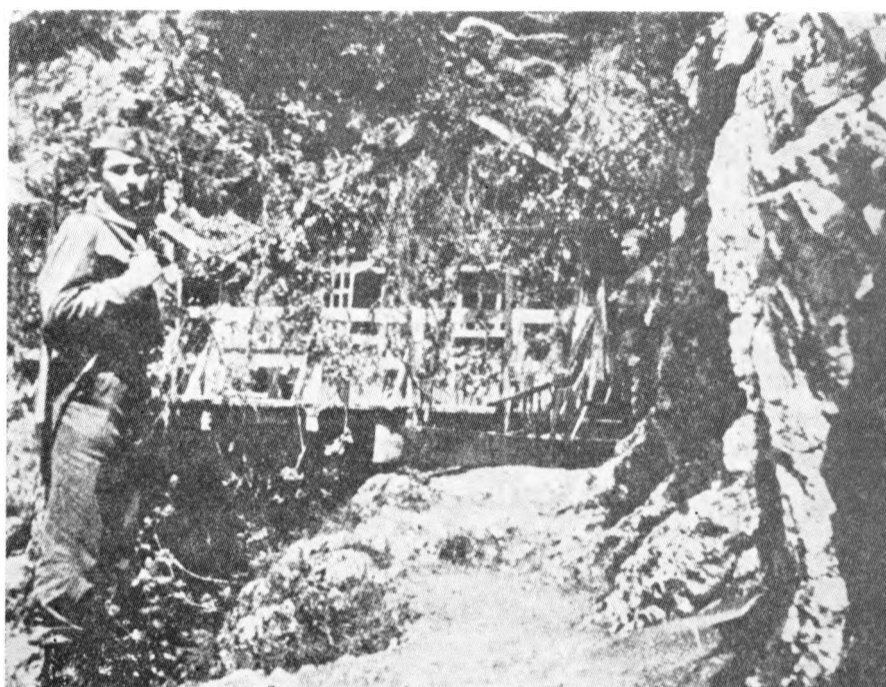
Od silnog bombardovanja i mitraljiranja iz aviona, nastao je pravi pakao u Drvaru i bližoj okolini.

Malobrojna protivavionska odbrana od 12 mitraljeskih cevi otpočela je da gađa neprijateljsku avijaciju. Prvi su počeli nišandžije na protivavionskim mitraljezima: Miloš Latinović, Mićo Cvitanović, Vaso Korać, Andrija Kolarić i Ivan Dujmović, a ubrzo i puškomitraljesci: Ilija Petrović, Vaso Orlović, Ivica Vidaković, Bogdan Čučak, Dušan Bosanac, Pane Kecman i Miloš Vasić. Mitraljesci su oborili 1 avion-bombarder. U odlasku prema Banjaluci srušila su se dva oštećena aviona a na banjalučkom aerodromu pri sletanju zapalilo se nekoliko aviona. Prema Zagrebu jedan avion se srušio nedaleko od Petrinje, a na aerodromu se zapalilo nekoliko aviona. U rejonu Bihaćkog aerodroma srušio se jedan avion.

Posle bombardovanja avijacija je napustila vazdušni prostor iznad Drvara, ali je ostalo da kruži nekoliko lovačkih eskadrila, koje su obezbeđivale prostoriju za spuštanje vazdušnog desanta. Dve lovačko-bombarderske eskadrile sprečavale su pokrete našim jedinicama u rejonu Drvara. Ubrzo su otkrile dejstvo mitraljezaca i krenule u napad na njih. Avioni su uspeli da unište jedan protivavionski mitraljez. Poginuli su nišandžija Vaso Korać i njegov pomoćnik Rade Cović, a Branislav Janić je ranjen.

Oko 07.00 časova, sa jugoistočne strane doletelo je 35 neprijateljskih transportnih aviona i izbacilo oko 330 padobranaca, u tri borbene grupe. Grupe »Plavi« i »Zeleni« imale su po 100, a grupa »Crveni«, sa kojom se spustila komanda vazdušnog desanta sa delom voda veze i izviđačkim vodom, imala je oko 130 padobranaca. Na padobrance su otvarali vatru 12 pomenutih mitraljezaca i 2. vod 4. čete Pratećeg bataljona. Padobranci su padali na istočni deo Drvara, dalje od Vrhovnog štaba. Deo grupe »Crveni« napao je vod protivavionskih mitraljeza na Šobića glavici. Posle kraćeg otpora mitraljesci su onesposobili dva protivavionska mitraljeza i povukli se preko Mandića mosta na Gradinu. Za vreme povlačenja poginula je četna bolničarka Neda Barbir. Kada su transportni avioni napustili vazdušni prostor iznad Drvara, sa severne strane u zapadni deo Drvara spustilo se 500 jedriličara u devet borbenih grupa. Na ove jedriličare dejstvovalo je 8 protivavionskih mitraljeza iz rejonu Gradine i 4 puškomitraljeza iz 1. voda 4. čete Pratećeg bataljona sa Podbrine i Donjeg Vrtoča.

U toku borbe protiv jedriličara nišandžije iz 2. voda protivavionskih mitraljeza sa Gradine i iz Sabljićevog voda oborili su dve jedrilice, u kojima je poginulo 20 nemačkih vojnika. Odeljenje protivavionskih mitraljeza sa vatrenih položaja kod Lugarove kuće sa komandrom voda Đurom Medićem na čelu, odbilo je napad 30 jedriličara

Maskirana kućica na ulazu u pećinu

od Mandića mosta ka Komandi područja. U rejonu Mandića mosta nalazili su se: CK SKOJ-a na čelu, sa Ratom Duganjićem, Komanda Pratećeg bataljona VŠ sa komandantom Miloradom Jankovićem, Čana Babović, Dara Perović, Zdenko Ulepić, Radovan Zagović, grupa umetnika i drugi.

Trojica dežurnih puškomitraljezaca sa vatrenih položaja na severozapadnoj strani, ispred Titove pećine (Kecman, Vasić i Bosanac), sa pomoćnicima (Tankosić Crni, Strugar i Basarić), oborili su jedrilicu u kojoj je poginulo 10 nemačkih vojnika, jednu prisilili da se spusti neposredno ispred puškomitraljezaca i u njoj likvidirali 10 vojnika, jedna oštećena srušila se u voćnjak kod crkve, a četvrta je uspela da pobjegne na livadu kod Doma kulture. Tako su dežurni puškomitraljesci razbili grupu od 40 jedriličara, koja je trebalo da se spusti što bliže pećini i iznenadnim napadom zarobi Tita sa saradnicima. Ali, u tome nisu uspjeli jer su dežurni puškomitraljesci odbranili Tita i omogućili ostalim borcima da zaposednu položaje za odbranu.

Nemački padobranci koji su odbačeni prema drvarskoj cesti, oko 07.30 časova, krenuli su u drugi napad prema pećini. Jedna grupa od oko 30 vojnika pošla je od crkve i Doma kulture u napad pravo na pećinu. Trojica puškomitraljezaca (Veselinović, Bosanac i Vasić), sa pomoćnicima i ostalim borcima koji su pristizali na položaj, blagovremeno su ih otkrili i odbacili nazad. Druga grupa od oko 30 vojnika krenula je od raskrsnice u napad na Mandića most. Odeljenje Gavra Mrkocija i odeljenje protivavionskih mitraljeza sa komandi-

rom voda Medićem uočili su pokret i posle izvesnog vremena padobraneci su, uz osetne gubitke, odbačeni nazad na liniju drvarske ceste.

Oko osam časova, od drvarske ceste ponovo su krenula u napad na pećinu dva voda padobranaca. Ovoga puta su promenili taktiku napada. Jedan vod je pokušao da se neprimetno privuče koristeći odvodni kanal kroz voćnjak i da se pod zaštitom šibljaka neprimetno prebaci na desnu obalu Unca ispred pećine, a potom da brzim napadom upadne u pećinu. Puškomitraljesci (Vasić, Bosanac, Veselinović, Adžić i Milaković), sa pomoćnicima i ostalim borcima, blagovremeno su otkrili napad i odbacili padobrance u rejon crkve.

Drugi vod od 30 padobranaca ponovio je napad na Mandića most. Borci odeljenja Mrkocija pravovremeno su otkrili grupu bombaša i uništili ih na mostu; posle kraće borbe padobraneci su odbačeni u rejon raskrsnice.

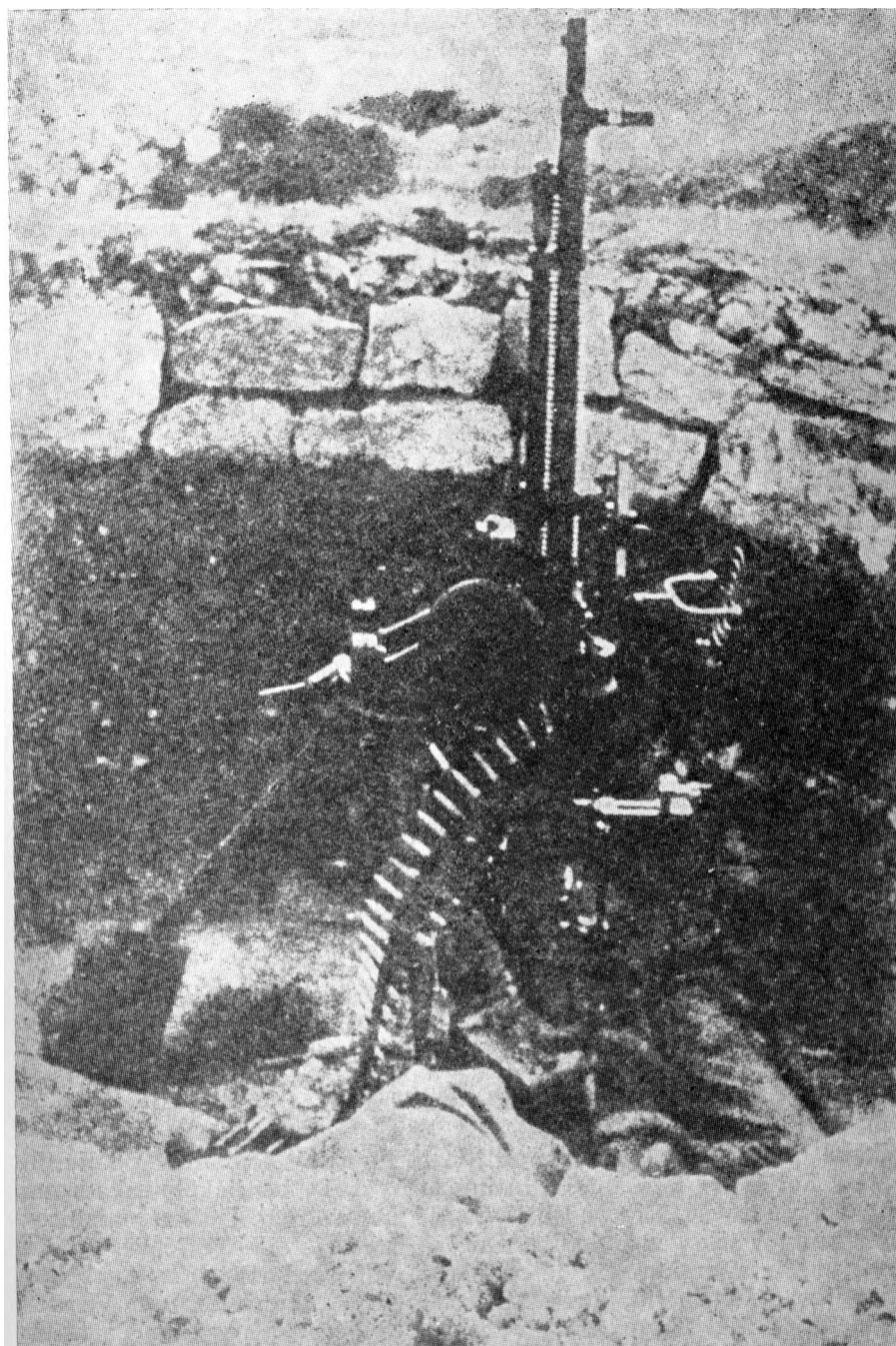
Posle odbijanja i trećeg napada na pećinu, nastupilo je malo zatišje. Obe strane ubrzano su se pripremale za odlučujući obračun.

Od 07.15 do 08.00 časova iz Drvara se izvuklo oko 400 boraca iz raznih pozadinskih jedinica. Oni su, zajedno sa 120 boraca Pratećeg bataljona, postepeno zatvarali обруč oko nemačkog desanta. Oko osam časova u обруč oko desanta uključila se Oficirska škola sa 120 oficira i oko 60 boraca iz prištapskih jedinica 6. ličke divizije. U обруču oko nemačkog desanta nalazilo se oko 700 boraca, u sledećem rasporedu:

Oficirska škola sa 120 oficira prešla je u napad jednom četom duž desne obale Unca na železnički i kolski most, a drugom preko Golubića na radničko naselje. Sa južne strane Trninić-Brega nalazilo se oko 100 boraca iz Inženjerske brigade sa komandantom 1. inženjerskog bataljona Despotovićem na čelu. Na položaju Drvar-Selo — Dražica nalazio se 2. vod 4. čete Pratećeg bataljona sa delovima raznih pozadinskih jedinica, jačine oko 50 boraca sa komandantom voda Tomom Vasićem na čelu. Na položaju kod Prnjavora nalazilo se oko 100 boraca iz prištapskih jedinica 6. ličke proleterske divizije, vod Osme i delovi Ekonomskog odeljenja Vrhovnog štaba sa načelnikom Mitrom Vujovićem na čelu. Na položaju šelo Donje Vrtoče nalazilo se oko 100 boraca iz saniteta i veze VŠ i pozadinskih jedinica sa terena, Komande mesta i drvarskog vojnog područja, ukupno oko 50 boraca, sa načelnikom saniteta pukovnikom Gojkom Nikolišem na čelu. Kod železničkog mosta bio je inženjerski vod iz 2. inženjerske čete sa drugim delovima, oko 50 boraca, sa Jordanom Radoičićem na čelu. Duž desne obale Unca nalazilo se 120 boraca Pratećeg bataljona u sledećem rasporedu:

Na prednjem isturenom položaju bilo je 14 boraca i starešina: iz Konjičkog eskadrona puškomitraljezac Savo Veselinović i automatičar Pavle Jakovac, iz 1. voda 2. čete puškomitraljesci Dušan Bosanac, Miloš Vasić, Pane Kecman, potporučnik Ljubomir Stojin, komandir odeljenja Gavro Mrkoci, Bogdan Basarić, Blažo Strugar, Stevo Tankosić Crni, Luka Kovačević, Mičo Rašeta, Đuro Radujko i nišandžija na protivtenkovskoj pušci Svetozar Milošević.

Na prednjem kraju odbrane, 30 metara pozadi isturenih položaja sa jugoistočne strane ispred pećine, od potoka — preko platoa Keranove uvale do želj. pruge, bio je 21 borac i starešina iz 1. čete:

Protivavionski mitraljez na vatrenom položaju

Politički komesar čete poručnik Lazo Balać, potporučnik Mile Vranješ, komandir voda poručnik Aleksandar Unuković, vodni delegat zastavnik Miloš Korać, puškomitraljesci Simo Adžić, Novak Milaković i Gojko Vujnović, komandir odeljenja Marko Zec, komandir odeljenja Todor Olič, Milan Diklić, Krsto Kedža, Nikola Subotić, Milkan Mirulović, Milan Lončarić, Dane Gnjačić, Dane Čanković, Milovan Kukić, Jovo Barać, Nikica Maglica, Đuro Rađenović i Petar Mrda.

Na prednjem kraju ispred pećine sa severozapadne strane, 30 metara pozadi boraca na isturenom položaju, bili su borci i starešine iz 1. voda 2. čete: puškomitraljezac Mićo Rodić, komandir odeljenja Luka Banović, Luka Babić, Stevo Zorić, Gojko Štrbac, Rade Sovilj, Đuro Grbić, Ivan Glad, Omer Čano i Jovo Petrić, ukupno 10 boraca. U produžetku do lugarove kuće, nešto niže, bilo je 11 boraca i starešina 1. voda 4. čete: komandir voda potporučnik Simo Sabljčić, puškomitraljesci Milan Knežević, Rade Jakšić, Pero Stupar i Nikola Došen, strelci Jozo Lučić, Tomo Žugić, Luka Zorić, Jovica Plećaš, Nikola Korica i vodni delegat zastavnik Mane Mirković.

U dopunskoj liniji rova oko 30 metara pozadi prednjeg kraja, u visini pećine, nalazila se glavčina 3. čete Pratećeg bataljona: komandir čete poručnik Andrija Medić, politički komesar čete poručnik Milan Čuruvija, pomoćnik političkog komesara čete potporučnik Janko Bajić, komandir voda potporučnik Branislav Pavlović, komandir voda potporučnik Đuro Medić, vodni delegat zastavnik Stjepan Mavrić, nišandžija na protivavionskom mitraljezu Ivica Dujmović, puškomitraljesci Vaso Orlović i Miloš Latinović, strelci Božo Kljajić, Drago Šimunović, Andrija Kolarić, Pejo Škorić, Rade Čubrilo, Milan Crnobrnja, Marko Čubrilo, Đuro Vitas, Nikola Višnjevac, Dušan Novaković, Pavle Stilin, Ivan Glavan, Ilija Petrović, Mile Tešić, Mićo Cvitanović, Nikola Obradović, Nikola Šašić, Dušan Petrović, Ilija Purlija, Ratko Ševerdžija i Petar Mandić. Ukupno 30 boraca.

Na prednjem kraju neposredne odbrane nalazilo se ukupno 85 boraca, naoružanih sa 2 protivtenkovske puške, 1 protivavionskim mitraljezom, 14 puškomitraljeza, 14 automata, 51 puškom, oko 12.000 raznih metaka i oko 200 ručnih bombi. (Svaki borac je imao najmanje dve a više boraca i po tri ručne bombe). Borci su ranije uredili zaklone za vatreno dejstvo. Na Gradini, za odbranu od eventualnog napada sa leđa, na položaju su se nalazila 32 borca i starešina — 1. čete: komandir čete poručnik Pero Trikić, puškomitraljezac Bogdan Čučak, strelci Boško Galić, Svetozar Iveković, Vajo Čupurdija, Nikola Beko, Neđo Petrović, Stjepan Petrić i komandir odeljenja Ratko Letić, iz pozadine Milutin Božović, iz konjičkog eskadrona Stevo Dragosavac, Zivorad Mihajlović Lopatanjac, Dušan Maistorović, Đorđe Vučkovac Sajdžija, Đorđe Vujčić i Mile Zorić; iz 3. čete Pratećeg bataljona: vodni delegat zastavnik Žarko Vigniević, puškomitraljezac Ivica Vidaković, strelci Petar Potkonjak, Jovo Vurdelja, Božo Lajić, Stevo Čiča i Branko Rakić; iz Komande Pratećeg bataljona: Politički komesar bataljona kapetan Drago Božović, poručnik Branko Vučinić, intendant poručnik Vojo Niketić, lekar kapetan Štjef Štajner, referent saniteta poručnik Margita Hozoš, bolničarska Mara Košpić, kuvarica 2. čete Koviljka Petraković—Čupurdija, komandir kurira Nikola Peurača, kuriri Dušan Arambašić i Ilija Počuča. U opštoj rezervi na Gradini nalazila se Komanda In-

žinjerijske brigade sa prištapskim vodom i 3. četa 1. inžinjerijskog bataljona sa komandantom brigade majorom Dušanom Novakovićem na čelu, oko 90 boraca sa tri puškomitraljeza.

U vreme bombardovanja u pećini su se sa Titom zatekli: trojica njegovih pratilaca — poručnik Boško Čolović, potporučnik Nikica Prlja i zastavnik Zarije Strugar, kurir Ljuban Šipka, sekretarica Davorijanka Paunović—Zdenka, šifrantkinje Branka Savić i Marga Popović.

U toku bombardovanja u pećinu su se naknadno sklonili: Edvard Kardelj, pratilac poručnik Vlado Henrich, pukovnik Klišanić, umetnik Đorđe Andrej ević Kun, vodnik Vojo Bijeković, borac Vlado Broz, kurir Jovica Tolomir, Dara Puškarić, Nada Andrej ević, Slavka Becele, Zaga Jovanović i prevodilac Olga Humo, 12 drugova i 8 drugarica, ukupno 20 boraca i rukovodilaca.

U pećini se nalazilo oružje koje je Tito primio na poklon i jedan sanduk ručnih bombi. Tito je naredio poručniku Henrihu da naoruža nenaoružane i organizuje odbranu pećine. Svoje mesto u sastavu odbrane imao je i Tito.

Tako se u neposrednoj odbrani prilaza pećini našlo oko 230 boraca i rukovodilaca sa drugom Titom na čelu. Bili su naoružani sa 2 protivtenkovske puške, 1 protivavionskim mitraljezom, 20 puškomitraljeza, 40 automata, 168 pušaka, oko 400 ručnih bombi i oko 20.000 raznih metaka.

Borcima na prednjim i isturenim položajima odbrane komandovao je komandant Pratećeg bataljona kapetan Milorad „Janković Mića, borcima na dopunskoj liniji prednjeg kraja odbrane komandir 3. čete poručnik Andrija Medić, odbranom na Gradini poručnik Pero Trikić, rezervom major Dušan Novaković, a sa celokupnom odbranom grupa članova Vrhovnog štaba sa Aleksandrom Rankovićem na čelu, po uputstvima druga Tita.

U toku borbe u Drvaru komandant nemačkog vazdušnog desanta kapetan Ribke saznao je od ubačenog špijuna R. Pilića da se Tito, sa bližim saradnicima, nalazi u velikoj pećini udaljenoj od nemačkih padobranaca svega 600 do 800 metara.

ODBIJANJE ČETVRTOG (OPŠTEG) NAPADA PADOBRANACA NA TITOVU PEĆINU

Oko 08.30 jedna eskadrila bombardera (12 »štuka«) bombardovala je i mitraljirala našu odbranu na prednjem kraju i pećinu, a lovačko-bombarderska eskadrila bombardovala je i mitraljirala naše položaje na Gradini. Posle toga padobraneci su, pošto su otvorili vatru po prednjem kraju na znak crvene rakete, krenuli u napad na naše položaje. Kretali su se ubrzanim korakom bez zaleganja i sa isukanim bajonetima na oružju. Naši odabrani borci sa velikim ratnim iskustvom mirno su sačekali Nemce da se približe, onda su preciznim hicima počeli da proređuju nemački streljački stroj. To je primoralo padobrance da zalegnu i napadaju u kratkim skokovima. Ispred prednjeg kraja naše odbrane, na 200—300 metara, zastavio se ceo streljački stroj. Misleći da se spremaju za juriš, ot-

vorili smo jaku vatru po zaleglim padobrancima. Posle kraćeg komešanja počeli su da se povlače. Povlačenje se pretvorilo u pravo bežanje i padobranci su se ubrzo našli u zaklonima u kanalu sa južne strane ceste.

Tako je odbijen opšti, četvrti po redu, najopasniji i najjači napad na pećinu.

ODBIJANJE PETOG (OPSTEG) NAPADA PADOBRANACA NA TITOVU PEĆINU

Od 08.00 do 09.00 časova Oficirska škola je zauzela mostove u istočnom delu Drvara i Golubičku kosu i odbacila Nemce u rejon železničke stanice i radničke kolonije. Inženjerci su potisli nemačke vojnike sa Trninić-Brega ka Knin-Kapiji, a ostale jedinice usmerile su se prema rejonu desanta. Odbrana pećine užurbano se pripremala za odbijanje sledećeg napada.

Pojačani napadi jedinica NOVJ na rejon desanta oslabili su napade na pećinu. Komandant 500. SS padobransko-lovačkog bataljona ipak je uspeo da u novi napad angažuje oko 200 padobranaca, koji su iz bestrzajnih topova 105 mm otvorili jaku vatru po prednjem kraju naše odbrane. Iskusni borci pravovremeno su otkrili nameru neprijatelja. Dok je trajalo dejstvo po mitraljeskim zaklonima, mitraljesci su bili u zaklonima. Istina, neprijatelj je ozbiljno porušio mitraljeske zaklone, ali puškomitraljesci i mitraljesci sa svojim oruđima nisu imali velikih gubitaka; poginuo je puškomitraljezac Pero Stupar. Kada je prestalo dejstvo beztrzajnih topova, avijacija je počela bombama da zasipa položaje oko pećine. Kada su avioni počeli sa napadom, padobranci su posle kraće vatrene pripreme ponovo krenuli u napad na pećinu. Bio je to opasan napad. Nije se znalo da li su opasniji avioni, vatrena grupa sa Sobića glavice ili Nemci u napadu. I u tako nezgodnoj situaciji borci su se odlično snašli. Vešto su koristili zaklone i uspešno nastavili da dejstvuju po padobrancima u napadu. Jaka i precizna vatra branilaca pokolebala je padobrance, pa su se povukli nazad do ceste. Prema Mandića mostu napad padobranaca nešto je duže potrajao, da bi i oni konačno bili odbačeni nazad ka cesti.

ODBIJANJE ŠESTOG (OPŠTEG) NAPADA PADOBRANACA NA TITOVU PEĆINU

Oko 09.30 Oficirska škola je zauzela deo železničke stanice i radničko naselje. Drugi vod inženjerijske čete, sa vodnikom Petrom Vlatkovićem i političkim komesarom čete poručnikom Jordanom Radojčićem, napustilo je položaj kod železničkog mosta i krenulo pored pruge u pravcu pećine. Ostale snage čvrsto su »vezale« za sebe veći deo snaga vazdušnog desanta.

U šesti napad na pećinu ponovo je krenulo oko 180 padobranaca, podeljenih u tri borbene grupe. Jedna borbena grupa, 70 padobranaca, usmerila se na Mandića most; druga, 60 padobranaca, napa-

dala je od pravoslavne crkve pravo na pećinu; treća grupa, 50 padobranaca, upućena je na naše krilo ka ušću r. Drvare u Unac. Prva je u napad krenula grupa ka Mandića mostu i veoma se brzo pri-makla mostu. Situacija je bila vrlo kritična. Za protivavionske mitraljeze nestalo je municije. Tada je Svetozar Milošević pogocima iz protivtenkovske puške počeo da buši debelo drveće i padobranci su ubrzo počeli da se povlače ka cesti.

Treća grupa neprimetno je udoljom Drvare stigla do Unca i počela da prelazi na desnu obalu Unca, kako bi izvela bočni napad na pećinu. Prvo su ih dočekali vatrom borci 1. čete sa jugoistočnih padina pećine, a za dopunske linije rovova upućen je vod 3. čete Pratećeg bataljona sa komandrom čete Medićem na čelu. U isto vreme 2. vod Inžinjerijske čete, sa komandrom voda Vlatkovićem i političkim komesarom Radojčićem na čelu, pojavilo se sa južne strane i neprimetno izbilo padobrancima iza leđa. Tako su se Nemci našli poluokruženi. Pritisnuti unakrsnom paljbom naša tri voda, padobranci su glavom bez obzira pobjegli preko Unca. Koristeći napad prema Mandića mostu i Dodigovim kućama, druga grupa je skoro trćećim korakom krenula u napad pravo na pećinu. Puškomitralj es-ci Adžić, Veselinović, Rodić, Bosanac i Vasić, sa ostalim borcima iz 1. i 2. čete, preciznom i jakom vatrom brzo su uspjeli da zaustave, a potom i odbace padobrance nazad na polazni položaj. Tako je odbijen šesti i poslednji napad nemačkih padobranaca na pećinu.

IZLAZAK DRUGA TITA IZ PEĆINE

Oko 10 časova padobranci su počeli da se ukopavaju duž drvar-ske ceste, napuštali su cestu i povlačili se u rejon Šobića groblja.

Oficirska škola je zauzela radničko naselje i železničku stanicu, povezala se sa vodom inžinjeraca u rejonu Dodigovih kuća i čvrsto osigurala levo krilo neposredne odbrane pećine. Bila je to povoljna situacija za izlazak Tita iz pećine na Gradinu, o čemu ga je Ranko-vić pismeno obavestio.

Staza od pećine vodila je niz strmu stenu u duboki kanjon is-pred pećine, zatim potokom oko 70 metara do velikog kamenjara, a odatle duž nekadašnjeg kanala za pilanu, preko platoa u Keranovu uvalu do male pećine u dužini oko 200 metara, dalje uz Keranovu uvalu preko železničke pruge do Gradine.

Pre polaska iz pećine, Tito je poslao svoga pratioca Zariju Stru-gara da iznese najpoverljiviju poštu, preda je Rankoviću i uz put ispita stazu. Stanovnici pećine raspoređeni su u četiri grupe i, da ne bi dolazilo do gužve, regulisan je redosled izlaska.

Po dobijanju obaveštenja od Rankovića, počeo je izlazak iz pećine. U prvoj grupi bio je Tito sa sekretaricom Zdenkom i pratiocima Čolićem i Strugarom, u drugoj Kardelj u pratnji Prije i Bje-kovića, itd. Celokupna odbrana sa severozapadne strane pećine (1. vod 2. čete, Sabljiceva grupa i odeljenje protivavionskih mitraljeza) dobila je zadatak da jakom vatrom neutrališe neprijateljske vat-rene tačke koje bi dejstvovale, a posebno mitraljeze na crkvenom tornju, kako bi što više na sebe privukla pažnju neprijatelja. Borci-

ma iz 1. čete i 1. voda 3. protivavionske mitraljeske čete naređeno je da isprazne i ukoče oružje radi što bezbednijeg prolaska druga Tita preko njihovih položaja. Tito je neometano stigao do male pećine u Keranovoj uvali, a Kardelj do velikog kamenjara u kanjonu ispred pećine.

Tada je naišla avijacija i žestoko bombardovala položaje ispred pećine. Tito je blagovremeno uočio dolazak aviona i sklonio se na bezbedno mesto u malu pećinu. Kada je avijacija prestala sa bombardovanjem, Tito je produžio pokret i oko 12 časova stigao na Gradinu. Neko vreme se zadržao tu i pomoću dvogleda osmatrao Drvar i borbe u njemu. Oko 12 časova, u pratnji grupe boraca iz Konjičkog eskadrona, 3. čete Pratećeg bataljona i 3. čete 1. inženjerskog bataljona, Tito se uputio ka Jasikovači (oko 5 km istočno od pećine), gde je ostao do noći.

Jedinica na prednjem kraju odbrane ostala je na položaju i vatrom podržavala borce 3. ličke brigade u napadu na snage nemačkog vazduhoplovnog desanta. Oko 15 časova, uz desnu obalu reke Unca ispred naših položaja kod pećine stigla je jedna četa iz 3. bataljona 3. ličke brigade. Kada su Ličani krenuli u napad od Unca prema drvarskoj cesti, podržavali smo ih u napadu. Pošto su Ličani odbacili Nemce na Sobića glavicu i zauzeli drvarsku cestu, napustili smo položaje za odbranu oko pećine i uputili se sa Vrhovnim štabom.

Borba sa desantom O ficirske škole Vrhovnog štaba no rodno oslobođilačke vojske i partizanskih odreda Jugoslavije¹

Slavko Odić

Pješađijski i intendantski kurs Oficirske škole Vrhovnog štaba izišli su 25. maja ujutro, bez oružja, na strojevu obuku (od 06,00 do 06,50 sati) lijevom obalom Visućice prema Gradini (k. 755) jugoistočno od Sipovljana, između Gradine i zaseoka Tomazovića, oko kilometar daleko od škole. Kad su se oko 06,15 sati pojavila prva dva aviona, nastava je odmah prekinuta i slušaoci su se sklonili po jarcima i rijetkim šumarcima, očekujući da avioni, kao i obično, odlete i da se čas nastavi. Pošto su ubrzo pristigle veće formacije i počele žestoko bombardovati Drvar i neposrednu okolinu, da bi izbjeglo gubitke, ljudstvo Oficirske škole se još više raštrkalo po terenu. Tek kada su se u 07,00 sati iznad slušalaca pojavila prva četiri transportna aviona, a ubrzo za njima još četiri, u vrlo niskom i sporom letu, i neki oficiri primijetili na otvorenim vratima aviona padobrance spremne na iskakanje, a odmah zatim i njihovo spuštanje na Drvar, većina njih je na vlastitu inicijativu, ili po naređenju nastavnika i komandanta škole, potrčalo prema školskoj zgradi po oružje.

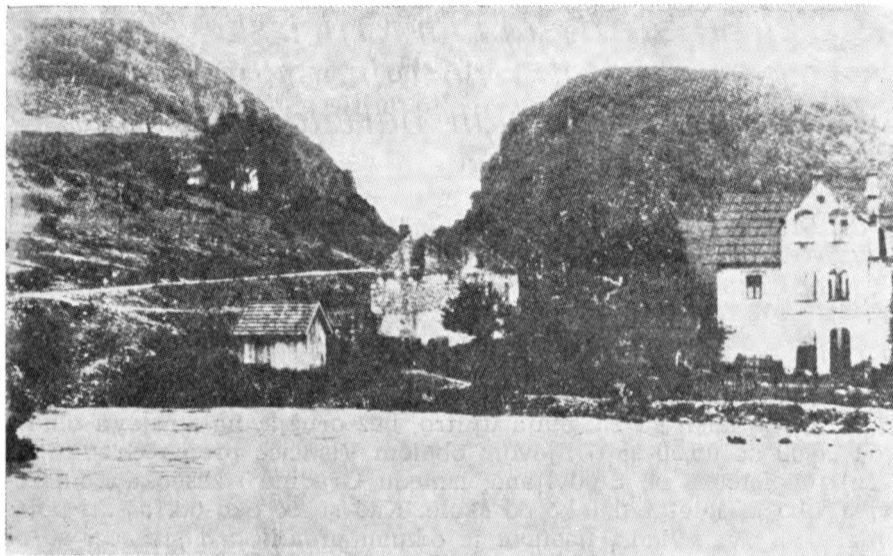
Slušaoci Oficirske škole su imali uglavnom samo pištolje iiii automate, mali broj pušaka, a svi veoma malo municije. Oko 20 posto oficira, među kojima je bio pretežan broj onih s intendantskog kursa, uopće nisu bili naoružani.

Dok su slušaoci Oficirske škole trčali preko čistine prema školi avijacija ih je primijetila, mitraljirala i bacila među njih dvije bombe, ali nijedna nije eksplodirala. Ljudstvo je bilo prilično raštrkano po zaklonima, te se prema školi prebacivalo u manjim grupama — po dvojica-trojica. Kako su oficiri stizali do škole, uzimali su prvo oružje do kojeg su došli i trčali prema Drvaru gornjom i donjom željezničkom prugom, cestom i desno i lijevo od nje. Taj teren je bio pošumljen i omogućavao je prikriveno prebacivanje u pravcu Novakovića mosta, udaljenog oko tri kilometra vazdušne linije od zgrade Oficirske škole u Sipovljanima.

Prvi oficiri koji su stigli do škole uzeli su oružje i »džon-bul«,² uz koji su bile samo tri mine, i odmah krenuli preko Unca prema

¹ Iz knjige »DESANT NA DRVAR« VII, 1981. str. 91—97.

² Britanska vojna misija pri Vrhovnom štabu, s kojom su uglavnom i obavljani razgovori i poslovi u vezi s naoružanjem i nabavkom sekcija za Oficirsku školu Vrhovnog štaba, dobila je početkom marta 1944. uzorak malog ručnog bacača P. I. A. T. (Projector infantry anty tank), čija je mina, zbog koničnog smještaja eksploziva u glavi mine, imala veliku probojnu moć. U partizanskim

Sipovljani: Zgrada u kojoj je bila smeštena Oficirska škola Vrhovnog štaba

željezničkoj pruzi, a zatim gornjom prugom prema Pećini, s namjerom da posjednu položaj duž pruge i uspostave vezu s Pratećim bataljonom Vrhovnog štaba. Slijedeće grupice su krenule za prvom grupom gornjom prugom ili donjom prugom i cestom, te desno i lijevo od ceste, s namjerom da posjednu položaj oko Novakovića mosta i spriječe prebacivanje Nijemaca na desnu obalu Unca. Nije se radilo o većem rastojanju između pojedinih grupica i oficiri su se u toku trčanja sustizali. Ipak je veći dio ljudstva, koje se najbrže snašlo i prihvatilo oružja, krenulo prema Drvaru gornjom prugom.

U međuvremenu, do škole su stizali i ostali oficiri i uzimali oružje, a kad ga više nije bilo — kretali su i bez oružja prema Drvaru. Na stazi između gornje i donje pruge, u šumici kilometar i po sjeverozapadno od Oštrice, formirana su odjeljenja od 6 do 8 oficira, koja su se odatle uputila prugom prema Pećini ili cestom i donjom prugom prema Novakovića mostu.

Padobranci su se u međuvremenu već bili spustili, prikupili i posjeli položaje a prve grupe oficira, trčeći gornjom prugom prema Pećini, vidjele su još samo neke jedrilice kako se spuštaju ili kruže nad Drvarom.

Postupajući po naređenju komandira padobranske borbene grupe »Plavi«, vod padobranaca je s Golubića krenuo preko Pejića njiva kroz žito i vrbake uz Drobšnjak. Kretali su se u koloni po

uslovima ratovanja bio je taj bacač vrlo praktičan za napade na oklopne voze, bunkere i druga utvrđenja. S obzirom na to da riječ »Pijat«, kako se izgovara gornja kratica, u žargonu znači tanjur, pukovnik Milan Tartalja, nastavnik u Oficirskoj školi Vrhovnog štaba, predložio je Englezima da to oruđe, po njegovoj isporuci jedinicama NOVJ, nazovemo »džon-bul«, što je major Maxwell vrlo rado prihvatio.

Nastava pod vedrim nebom: slušaoci Oficirske škole Vrhovnog štaba

jedan, držeći puške na gotovs, i kada su se prebacili preko Unca — počeli su se uz stranu razvijati u streljački stroj i nastupati prema cesti.

Vod oficira koji je nastupao gornjom prugom mimoišao je grupu Rodića kuća prije nego što je vod padobranaca borbene grupe »Plavi« izašao na mokronošku cestu. Kada je oficirsko čelno odjeljenje stiglo gornjom prugom sjeverno od Novakovića mosta, u rejon između k. 613 i propusta na gornjoj pruzi, 500 m sjeverozapadno od te kote, oficiri su primijetili nekoliko Nijemaca kako se s jednim civilom kreću prema pruzi i u pozadini mitraljesca s pomoćnikom, koji je obezbjeđivao njihovo nastupanje. Bilo je to lijevokrilno obezbjeđenje voda padobranaca koji je nastupao prema »Zelengaju«. Slušaoci Oficirske škole su odmah zauzeli zaklone, pustili Nijemce na tridesetak metara do pruge i otvorili na njih vatru iz automata. Padobranci su pod zaštitom mitraljeza odstupili.

Za prvom grupom oficira kretale su se ostale grupe i grupice, cestom i desno i lijevo od nje. Nastupajući prema Drvaru oficiri su uz put sretali civile, rekonvalescente iz ambulante u »Zelengaju«, pripadnike Inženjerske brigade, saniteta i raznih vojnopozadinskih ustanova, od kojih su neki imali i oružje — puške, te su oficiri bez oružja uzeli od njih poneku pušku. Na tom pravcu oficiri su naišli i na grupu od desetak omladinaca, delegata na Drugom kongresu USAOJ-a, koji su također bili djelomično naoružani. I oni su uzimali poneku pušku od ljudstva koje je izbjeglo iz Drvara i pridružili se oficirima.

Nastupajući gornjom prugom, oficiri drugog voda su u pokretu posmatrali kako padobranci na Golubiću sprovode manje ili veće grupe Drvarčana prema Rašljićevoj kući (43). Kada su stigli iznad

kafane »Zelengaj«, a odjeljenja koja su nastupala cestom i donjom prugom skrenula u blizini Vidovića kuće s ceste i donje pruge prema gornjoj pruzi, vod padobranaca borbene grupe »Plavi« već je bio izašao na cestu, prešao donju prugu i nastupao kroz voćar povrh »Zelengaja« prema gornjoj pruzi, orijentišući se prema vodostanici na sedmom kilometru željezničke pruge, zbog čega su Drvarčani to mjesto kraće nazivali »Sedmi«.

Primijetivši s gornje pruge lijevo krilo voda padobranaca koji su već bili izišli na prugu, drugom vodu oficira je komandovana brza paljba. Jedan od padobranaca koji su bili izašli na prugu pao je od prvog plotuna, a drugi se povukao. Tada su oficiri odjeljenja na začelju prešli u juriš, odbacili lijevo krilo padobranskog voda prema cesti i Uncu i zatim nastavili borbu s Nijemcima u tom rejonu, a čelno odjeljenje voda je produžilo gornjom prugom do prvog voda oficirskog bataljona, koji je zaposjeo položaj oko propusta na pruzi sjeverozapadno od k. 613 i duž pruge ispred i iza propusta, uspostavivši svojim desnim krilom vezu s odjeljenjem 1. čete Pratećeg bataljona Vrhovnog štaba. Ta grupa oficira je sudjelovala u odbacivanju odjeljenja jedriličara borbene grupe »Jurišnik« koje se bilo prebacilo na desnu obalu Unca na Dodigovom brodu i zatim izišlo na Batnica glavicu. Na tim položajima oficiri su se maskirali granjem i ispred sebe postavili zaklone od kamenja. Došlo je do pušaranja s njemačkim vojnicima iz rejona željezničkog i Novakovića mosta i sjeverozapadnog dijela Golubića, koje je potrajalo dvadesetak minuta. S tog položaja oficiri su posmatrali kretanje partizanskog tenka glavnom ulicom Drvara.

Pošto je protivavionski mitraljez 3. čete Pratećeg bataljona na Podovima prestao da djeluje, komandir 1. čete školskog bataljona Oficirske škole poslao je jedno oficirsko odjeljenje na Podove. Neki oficiri iz tog odjeljenja su ostali na položaju između propusta sjeverozapadno od k. 613 i položaja protivavionskog mitraljeza, na pruzi i iznad nje, a dva-tri su izašli na plato. Oni su bili orijentisani za slučaj da neprijatelj spusti padobrance i iznad Pećine. Posada protivavionskog mitraljeza, otkrivena i već ranije izložena napadima »štuka«, bila se povukla, pa su pristigli oficiri preuzeli mitraljez i vatrom iz njega srušili jednu jedrilicu koja je pala u rejon Sobica groblja.

Drugi vod oficira, nastupajući gornjom prugom za prvim vodom, napao je lijevo krilo voda padobranaca koji su nastupali s Golubića preko Unca i ceste prema pruzi. Približno u isto vrijeme i odjeljenja oficira koja su nastupala cestom i donjom prugom, skrenuvši u blizini Vidovića kuće s ceste prema pruzi, sukobila su se s Nijemcima u susretu. U tom trenutku je odstojanje između oficira i padobranaca iznosilo svega nekoliko metara: oficiri su bili u strani, iznad Nijemaca, na juriš su odbacili padobrance i prije njih se domogli Vidovića kuće i rasporedili po jednoj većoj vododerini.

Odstupivši od pruge Nijemci su posjeli položaj po rupama u kojima je gašen kreč, a kojih je u tom rejonu bilo dosta s obje strane donje pruge i s južne strane ceste, oko kuća između ceste i Unca, nastojeći da tu organizuju odbranu, uz podršku padobranaca borbene grupe »Plavi« s Golubića, koji su mitraljeskom vatrom u prvi mah zadržali oficire po zaklonima vododerine i onemogućavali

im da pređu u napad. Tu je došlo do žestoke borbe u kojoj su oficiri, jurišajući, pokušavali da odbace Nijemce s desne obale Unca.

Saznavši da se neki članovi Vrhovnog štaba nalaze na Gradini iznad Pećine, komandant oficirskog bataljona major Branko Dude koji se nalazio s odjeljenjem oficira sjeverno od Novakovića mosta, poslao je pismeni izvještaj da je Oficirska škola stigla na krivinu željezničke pruge sjeverozapadno od k. 613, da se sukobila s Nijemcima u rejonu Novakovića mosta i da će krenuti u napad prema mostu i Drvaru. Ostavivši komandira 1. čete oficirskog bataljona da s oficirima raspoređenim duž gornje pruge kontroliše mostove na Uncu ispred svog položaja, komandant bataljona je, s grupom oficira i komandirima 2. čete oficirskog bataljona, odmah nakon toga krenuo nazad prema »Zelengaju«, s namjerom da dio bataljona prebaci na lijevu obalu Unca i napadne Nijemce na Golubiću. Prije nego što su krenuli, primijetili su njemačkog mitraljesca s pomoćnikom u žitu kod Novakovića mosta, na lijevoj obali Unca, s istočne strane ceste. Mitraljezac je ubrzo bio pogođen a njegov pomoćnik se nakon toga povukao na Golubić.

Silazeći s grupom oficira s gornje pruge prema donjoj, u pravcu »Zelengaja«, komandant bataljona je naišao na čist teren. Nijemci su ih primijetili i otvorili na njih žestoku vatru, koja je trajala dvadesetak minuta. Mnogi oficiri nisu mogli maknuti iz prvih zaklona — kamenja, za koje su bili zalegli.

Najzad su, prebacujući se pojedinačno, uspjeli da se prebace do »Zelengaja« i kuća u tom rejonu i pridruže odjeljenjima oficira koja su tu vodila borbu s njemačkim vodom koji se prebacio preko Unca u taj rejon.

Još dok su prednja odjeljenja oficirskog bataljona vodila borbu protiv »Plavih« u rejonu »Zelengaja«, a protiv »Plavih« i »Zelenih« oko željezničkog i Novakovića mosta, grupa od tridesetak oficira se prikupila na pruzi jugoistočno od »Zelengaja«. Odavde su se prebacili s desne na lijevu obalu Unca na gazu 300 do 400 m zapadno od zgrade škole i, podijeljeni u tri odjeljenja, prešli u nastupanje prema Drvaru: desnokrilno odjeljenje je krenulo u koloni lijevom obalom Unca prema Novakovića mostu da bi sadjejtvovalo sa snagama oficirskog bataljona na desnoj obali Unca, u rejonu »Zelengaja« i duž gornje pruge u odbacivanju njemačkih vojnika od Unca i zauzimanju mostova; srednje odjeljenje, razvijeno u streljački stroj, nastupalo je prema dolini Drobnjaka, s namjerom da

Major Branko Dude, komandant bataljona oficirske škole

preko Drobnjaka izbije na Golubić s kojega je neprijatelj uspješno kontrolisao teren na desnoj obali Unca, odbaci snage borbene grupe »Plavi« s Golubića i zatim, zajedno s desnokrilnim odjeljenjem, zaposjedne Novakovića most i zgrade uz cestu što od mosta vodi u grad; lijevokrilno odjeljenje se, također, razvilo u streljački stroj i krenulo prema Trninić-Brijegu da bi obezbijedilo evakuaciju bolnice i došlo do tenkova Tenkovskog voda 1. proleterskog korpusa, za koje su znali da se nalaze na Trninić-Brijegu, ali ne i na kojem mjestu. I osmorica omladinaca, delegata na Drugom kongresu USAOJ-a, prebacili su se na lijevu obalu Unca i krenuli za lijevokrilnim oficirskim odjeljenjem.

Desnokrilno odjeljenje, nastupajući lijevom obalom Unca, stiglo je na Borovac (41) i ubilo jednog padobranca. Tu je bilo prisiljeno da posjedne položaj, jer su njemački vojnici sa Golubića držali pod mitraljeskom vatrom Pejića njive od Drobnjaka do Novakovića mosta i teren između Drobnjaka i Borovca.

Nastupajući u streljačkom stroju, srednje odjeljenje je naišlo na padobranca kojeg je vjetar zanio daleko od glavnine. On je iz jedne kuće otvorio vatru na oficire, a kada su ovi uzvratili vatru, on je počeo bježati i u bijegu je poginuo. Oficiri su zaplijenili njegov automat i pištolj. Nastupajući dalje, odjeljenje je naišlo na njemačke vojnike koji su držali jugoistočni deo Golubića (44 i 45) i iz dva mitraljeza otvorili vatru na oficirski streljački stroj. Između neprijatelja i oficirskog odjeljenja je bila dolina Drobnjaka, uvala bez ikakvog rastinja, pa su oficiri, naoružani uglavnom automatima i pištoljima, bili prisiljeni da se tu zadrže.

Prešavši potok, lijevokrilno odjeljenje oficira je ugledalo jedrilicu koja se spustila na Vergića stranu (Zrolod). Tri do četiri Nijemca, koji su se nalazili oko jedrilice, ispalili su nekoliko rafala na streljački stroj oficira, ali kada su vidjeli da oni unatoč tome trče naprijed, brzo su odstupili prema mostu na Drobnjaku kod kuće Žeravice (40) priključivši se tamo glavnini posade jedrilice, kojoj su oni do tada obezbjeđivali povlačenje od Danića kuća u Sipovljanima, gdje ih je dočekala i odbacila zaštitnica Bolnice 1. proleterskog korpusa. Oficiri se nisu zadržavali kod jedrilice, već su produžili za Nijemcima koji su se pod borbom povlačili preko kose pokrivena prorijeđenom hrastovom šumicom. Goneći neprijatelja, nekoliko oficira je stiglo na pola puta između mjesta gdje je bila jedrilica i Ekonomije (59), ali su tu bili zaustavljeni snažnom vatrom »Plavih« padobranaca s položaja istočno od Ekonomije.

Kada je prva grupa lijevokrilnog odjeljenja oficira prošla kraj jedrilice na Zrolodu, do nje su stigla dva-tri oficira, koji su krenuli prema Trninić-Brijegu do tenkova. Oko jedrilice je bilo pet-šest sanduka municije. Odvalili su s jedrilice mitraljez skupa s komadom šperploče na koju je bio pričvršćen. Uto je s Trninić-Brijega, iz šljivika udaljenog 600—700 m, počeo da djeluje njemački mitraljez. Povlačeći se s mitraljezom odvaljenim s jedrilice, oficiri su naišli na grupu omladinaca, delegata na Drugom kongresu USAOJ-a, koji su vukli sanduk s municijom i zatim su, zajedno trčeći, krenuli za prednjim dijelom lijevokrilnog odjeljenja prema Golubiću, ali su ih padobranci zaustavili mitraljeskom vatrom.

Iako su njemačke desantne snage, uz podršku »za Jugoistok već dugo vremena neuobičajeno velikog broja aviona . . . brzo i srazmjerno lako zauzele« Drvar, ipak je zauzimanje Drvara, u kojem uopće nije bilo operativnih jedinica NOVJ, trajalo puna dva sata: padobranske i jedriličarske borbene grupe su tek u 09,00 sati zaposjele operativnim planom postavljene ciljeve (izuzev jedriličarskih borbena grupa »Hvatač«, »Grizač« i »Drobnica«), pri čemu su »pretrpjele srazmjerno velike gubitke«. Jedan pripadnik 4. čete 500. SS-padobransko-lovačkog bataljona je izjavio da su desantne snage neposredno poslije spuštanja imale oko 60 ljudi mrtvih i ranjenih.

U 07,10 sati srušene su dvije jedrilice vatrom sa zemlje i njihovi piloti i posade su poginuli (20 ljudi). Treća jedrilica se istovremeno prinudno spustila, a njena posada je imala četiri ranjena. Nešto kasnije srušena je i jedrilica u kojoj je bilo odjeljenje »Određena zvjeročadica« i njeno ljudstvo je, također, bilo lakše ili teže ranjeno ili ozlijeđeno. I posada jedrilice koja se spustila na Jandrin pod i bila uništena, imala je ozlijeđenih prilikom prizemljenja. Kada su se partizani povukli iz Drvara i oficirski bataljon stigao iz Šipovljana i posjeo položaje prugom od »Zelengaja« do visine željezničkog i Novakovića mosta na Uncu, onemogućivši, zajedno s dijelovima Pratećeg bataljona Vrhovnog štaba, dublji prodor desantnih snaga na desnu obalu Unca, obje strane su sređivale svoje redove, čekajući pojačanja da bi preduzele nove napade. Nastalo je privremeno zatišje.

Inženjerska brigada u drvarskoj operaciji¹

Major Gojko Vujičić²

U Drvaru je 12. februara 1944. formirana 1. inženjerska brigada Vrhovnog štaba od ljudstva 1. samostalnog inženjerskog bataljona Vrhovnog štaba (koji je poslužio kao jezgro brigade) i ljudstva koje su uputili glavni štabovi Hrvatske i Slovenije i štabovi 1. 5. i 7. korpusa NOVJ. Na dan formiranja brigada je imala četiri bataljona sa po četiri čete — minersku, železničku, pionirsku i tehničku sa ukupno 662 borca. Osnovni zadatak joj je bio obezbeđenje smeštaja za Vrhovni štab, Centralni komitet KPJ, strane vojne misije i druge institucije, kao i učešće u izgradnji mostova, uređenju aerodroma itd. Brigada je, kao specijalizovana jedinica, izvršila mnoge vrlo značajne zadatke od kojih navodimo sledeće: preko reke Unca u Drvaru izradila je pešački viseći most; februara i marta 1944. izvršila je adaptaciju i unutrašnje uređenje pećine u Drvaru (Titova pećina) i opravku porušenih i oštećenih stambenih zgrada u gradu; izradila je aerodrom na Medenom polju kod Bosanskog Petrovca, koji je pušten u eksploataciju 23. februara 1944; izvršila je dogradnju već započetih objekata za potrebe Vrhovnog štaba na planini Klekovači, itd. U drvarskoj operaciji od 25. maja delovi brigade učestvovali su u borbama za odbranu Vrhovnog štaba, i to kao inženjersko-pešadijske jedinice, boreći se kao i sve ostale jedinice koje su se našle pod udarom desanta. Inženjerska brigada sa svoja četiri bataljona imala je sledeći komandni kadar: komandant brigade Dušan Novaković Dule, zamenik komandanta Božo Kalemer, politički komesar Živorad Ljubičić; komandanti bataljona u brigadi bili su: 1. bataljona Milutin Despotović Omladinac, 2. bataljona Milovan Piper, 3. bataljona Miloš Jovanović Jagodinac, 4. bataljona Lazović Pečo³.

U vreme drvarske operacije brigada bila je u sledećem rasporedu: Štab i prištapske jedinice u Drvaru, 1. i 2. bataljon u Drvaru, 3. bataljon na Potocima — pl. Srnetica, 4. bataljon je obezbeđivao aerodrom na Medenom polju.

Prvi i 2. bataljon nalazili su se u Drvaru. Zajedno sa Pratećim bataljonom Vrhovnog štaba, bataljonima 3. ličke proletherske brigade, 6. ličke proletherske i 9. dalmatinske divizije, uspeli su da ov-

¹ Prilog raspravi o drvarskoj operaciji.

² Istraživač u Vojnoistoriskom institutu.

³ Podatke dao Stanko Stetić, pukovnik u penz., u vreme drvarske operacije komandir 1. čete 3. bataljona.

ladaju svim objektima u Drvaru, ali naponi da se zauzme i Sobica glavica ostali su bez uspeha. Tako su i delovi Inženjerske brigade doprineli da nemački 500. SS padobransko-lovački bataljon nije uspeo da uništi Vrhovni štab NOV i POJ, a izgubio je oko četiri petine svog sastava.⁴ Iz ova dva bataljona bilo je više ranjenih drugova i drugarica, između ostalih, tada je ranjen i zamenik komandanta brigade Božo Kalember. Posle desanta, bilo je i zarobljenih od strane Nemaca iz inženjerske brigade. Već treći dan posle vazdušnog desanta brigada se okupila na planini Smetici, gde je došlo i do njenog preformiranja: 4. bataljon je rasformiran a ljudstvom su popunjena ostala tri bataljona. Već 4. juna 1944, zbog postojeće situacije i prebacivanja Vrhovnog štaba na Vis, Inženjerska brigada je privremeno prestala da postoji, rasformirana je na Kupreškom polju i po delovima pridata 1. proleterskoj diviziji, i to:

- 1. bataljon 13. proleterskoj brigadi,
- 2. bataljon 3. krajiškoj brigadi,
- 3. bataljon 1. proleterskoj brigadi.

Ovi njeni delovi su dejstvovali kao i pešadijske jedinice u pešadijskim brigadama sve do ponovnog obnavljanja u Valjevu (Divci) 18. septembra 1944. U toku svog borbenog puta imala je velike gubitke. Od Drvara do Valjeva 1. četa 3. bataljona od 52 čoveka u Divce kod Valjeva stigla je sa 25 boraca; 2. četa je stigla sa svega 18 ljudi od približno istog broja kao i prva, dok je 3. četa zbog gubitaka morala biti rasformirana.

Brigada je odlikovana OZN sa zlatnom zvezdom, kao i povodom 40-godišnjice pobede nad fašizmom.

⁴ Hronologija oslobodilačke borbe naroda Jugoslavije 1941—1945.

Tenkovska četa 1. proleterskog korpusa u borbi protiv nemačkog vazdušnog desanta u Drvaru¹

General-potpukovnik Dragoslav Radisavljević²

U vreme vazdušnog desanta, i pre toga, u Drvaru se nalazila Tenkovska četa 1. proleterskog korpusa sa četiri tenka guseničara »fijat-ansaldo« naoružana topovima 47 mm i mitraljezima 7,9 mm. Debljina oklopa 25—40 mm, a radijus kretanja sa jednim punjenjem gorivom 200 km. Tenkovi su bili ispravni, sa dovoljno municije i goriva. Posadu tenka sačinjavala su tri člana — vozač, nišandžija i dodavač. Svaki član posade imao je svoj ulaz-izlaz iz tenka.

Pretežni deo boraca u četi bili su Dalmatinci, Crnogorci i Slovenci, koji su posle kapitulacije Italije oslobođeni iz logora, organizovani u prekomorske brigade i vraćeni u Jugoslaviju. U četi je, po ratnom iskustvu, bilo i starih boraca.

Komandir čete bio je Mile Periša, komandiri vodova Bogdan Tomislav i Ivo Nešković zvani »Bugarin«, a na mesto ranijeg komesara čete Radovana Đurovića, na nekoliko meseci pred desant postavljen je na ovu dužnost Dragoslav Radisavljević.

Usled povremenih izviđanja od strane nemačkih aviona i mogućeg bombardovanja, Tenkovska četa se povremeno dislocirala sa jednog na drugi kraj Drvara. U vreme vazdušnog desanta našla se na Trnića bregu, u visini istočnog dela Drvara. Četu i ovaj gradić razdvajala je još na početku rata spaljena fabrika celuloze, čije su preostale zidine i u korov obrasle podrumске rupčage avetinjski izgledale. Seoski put od Trnića brega kroz ovu fabriku vodio je neposredno u Drvar. U daljini, preko Unca, nalazila se jedna od pećina u kojoj je odsedao drug Tito sa svojim najbližim saradnicima.

U to vreme, u maju 1944, velike formacije savezničkih aviona na putu ka Nemačkoj i drugim okupiranim zemljama Evrope nadletale su jugoslovensku teritoriju. Otuda smo rano ujutru 25. maja za potmulu buku sa severozapada pomislili da je od savezničkih aviona. Međutim, zvuk se približavao i bivao jači. Tek kada smo na nebu ugledali veliku grupu aviona da leti ka Drvaru postade nam jasno da su to nemački avioni koji će bombardovati Drvar. O desantu se ništa nije znalo, jer Tenkovska četa ni od koga nije bila obavještena o takvoj mogućnosti. U tom trenutku jedino se sigurno

¹ Izlaganje na naučnom skupu »Desant na Drvar« maja 1944«, održanom u Drvaru 23. i 24. maja 1984«.

² Komesar Tenkovske čete 1. proleterskog korpusa.

znalo da je to još jedno bombardovanje. Ubeđeni smo bili da kada Nemci već doleću na Drvar sa ovako velikom avijacijom, da im i naša Tenkovska četa mora biti jedan od glavnih objekata po kojem će sigurno dejstvovati, pogotovu što u Drvaru, osim Pratećeg bataljona Vrhovnog štaba i Tenkovske čete, nije bilo drugih borbenih jedinica.

Komandiru i meni ostalo je samo toliko vremena da se za nekoliko sekundi dogovorimo da se on sa četom u trku udalji od tenkova, kako bi se izbegle žrtve, a da ja sa nekoliko boraca, za svaki slučaj, ostanem kod tenkova. Komandir je naredio ko će od boraca ostati sa komesarom uz tenkove, a ostalima da potrče za njim. Tako je četa pre početka bombardovanja, gotovo bez ličnog naoružanja, uspela da se udalji od tenkova.

Kod tenkova su, pored mene, ostali: vozač tenka Spaso Đurašković, Crnogorac iz Ulcinja, stariji čovek; nišandžija Jelača iz Bosanske krajine; dva mehaničara (jedan mladi Slovenac i jedan Italijan partizan, koji je umeo i da vozi tenk), i četna bolničarka Dušanka Tadin (devojačko prezime Vujičić), Ličanka. Spaso i Slovenac su u Tenkovsku četvu došli iz Prekomorske brigade, a Dušanka Tadin — Jelača³ i ja bili smo već stari borci, imali smo tada od 18 do 20 godina.

Tek što smo pored tenkova u visoku nepokošenu travu, otpočelo je bombardovanje u drvarskoj kotlini. Očekivali smo da bombe počnu da padaju oko nas. Međutim, prema onome što se sada zna iz nemačke dokumentacije, Nemci nisu znali da u Drvaru postoje tenkovi, a u njihovim kartama je na Trninića bregu, umesto Tenkovske čete i bolnice, bila ucrtana američka vojna misija pri Vrhovnom štabu.

Pošto je poslednja eskadrila izručila bombe, nastala je tišina, što je trebalo da znači da je bombardovanje prošlo, pa smo počeli da se šalimo na račun držanja pojedinaca za vreme bombardovanja. Međutim, ubrzo je počela puškomitraljeska vatra istočno od nas na Trninića bregu, gde se nalazila bolnica Ličana. Na stotinak metara istočno od nas, na padini kose, iz jedne jedrilice izlazili su Nemci i u trku se spuštali ka fabrici celuloze, u dolini su jedrilice i padobranci bili rasuti na sve strane.

Prvi se snašao Jelača, koji je otrčao do zgrade Komande čete, doneo puškomitraljez »bredit« i otvorio vatru na Nemce. Bilo je jasno da odmah moramo prikupiti četvu i što pre stupiti u borbu. Poslao sam Slovenca po četvu, ali se on nije vratio. Kasnije se saznalo da se jedna nemačka jedinica spustila između čete i tenkova, te se komandir sa ljudstvom nije mogao probiti ka tenkovima. Međutim, borba u Drvaru postajala je sve žešća. Bilo je jasno da čekanja više nema i da se u borbu mora ući sa onim što se ima. Odlučio sam da krenemo sa dva tenka: u jednom Spaso kao vozač i Jelača kao nišandžija, a u drugom Italijan kao vozač i ja kao nišandžija. Ne znam zašto, ni Spaso ni Italijan nisu mogli da pokrenu

³ Posle rata sam sa Dušankom Tadin i Spasom Đurašković dao izjavu o ovom događaju. One postoje u Muzeju u Drvaru. Sa ostalima se posle rata nisam video.

tenkove, mada su oni prethodnih dana bili ispravni. Zbog toga sam Spasa i Jelaču pozvao da pređu u tenk predviđen za Italijana i mene. Jelača je uskočio u kupolu, Spaso za vozačka kvačila, a ja sam seo do Spasa u donjem delu tenka, kao dodavač. Tenk je bio krcat gorivom i municijom. Ispod mojih nogu nalazila se jedna manja vreća sa ručnim bombama zvanim »kašikare«. Kada je Spaso konačno pokrenuo tenk, naredio sam mu da vozi pravo u Drvar. Tako smo se negde oko 8 časova seoskim putem počeli spuštati u drvarsku dolinu, gde se već uveliko vodila borba. Ispred bivše fabrike celuloze Jelača je otvorio vatru na veću grupu Nemaca, koji su se iznenađeni povukli uglavnom iza zidova popaljene fabrike ali su se ubrzo snašli i otvorili mitraljesku vatru na tenk. Spaso je vozio sporije da bi Jelača mogao preciznije da gađa. Tenk je između zidova prodirao sve dublje u fabriku. Odjednom se iz tenka ništa više nije videlo. Iznenađen, Spaso ga nije odmah zaustavio, produžio je da ga vozi ali se on, udarivši u neke prepreke, sam zaustavio pošto je motor prestao da radi. Shvatili smo da su nam Nemci preko tenka bacili prekrivač, da bismo izgubili orijentaciju i predali se. Naravno, mi se nismo predali. Dogovorili smo se da uklonimo čebe i pokušamo da ponovo pokrenemo tenk. Kad sam ja naglo povukao ručicu i otvorio prednji uzani vizimi deo, Spaso je pokušao da ukloni čebe, ali su u tom trenutku Nemci zapucali i ranili ga u ruku, srećom lakše. U drugom pokušaju naglo sam otvorio bočna vrata, kroz koja smo bacili dve »kašikare«,⁴ i kad je odjeknula eksplozija podigao sam prednji vizimi otvor na tenku a Spaso je uklonio čebe, ali ne sasvim. Odmah je upalio motor i tenk, vozeći unazad, izvukao na put, a potom krenuo napred ka glavnoj drvarskoj cesti. Međutim, ubrzo je u tenk iz oštećenog rezervoara počelo da curi gorivo. Prvo sam sa »titovkom« pokušao da ga zaustavim, a kada to nije pomoglo pokušao sam sa bluzom. Mada nam je bilo jasno da ćemo usred desantne prostorije ubrzo ostati bez goriva, Spaso je po inerciji okrenuo tenk prema zapadu, vozeći ga s kraja na kraj Drvara, kroz centar nemačke desantne prostorije. Čebe je, zakačeno za neki deo tenka, lepršalo i smetalo Spasu u vožnji i Jelači pri nišanjenju, sve do blizu raskrsnice kod Komande područja. Tu ga je petnaestogodišnja omladinka Mika Bosnić,⁵ zarobljena od strane Nemaca, koja je, kao i svi Drvarčani, znala da u Drvaru ima partizanskih tenkova, pošto se otela iz ruku Nemaca, strgla sa tenka, ali su je tom prilikom Nemci izrešetali iz šmajsera.

Bez čebeta i sa još malo goriva približavali smo se raskrsnici puteva Bosansko Grahovo — Bosanski Petrovac — Bastasi. S druge strane raskrsnice, pred Komandom područja, veća grupa iznenađenih Nemaca, videvši tenk, pokušala je da utrči u zgradu Komande područja, ali nije uspela. Jelača je tukao Nemce koji su padali ili bežali iza zgrade, pošto je Spaso naterao tenk na sama vrata Komande područja. Potom ga je okrenuo u pravcu sela Bastasa, udaljeno od Drvara oko 6 km. Pred prvim kućama tog sela tenk je stao, jer u njemu više nije bilo goriva.

⁴ Jedna metalna opruga duž ove bombe bila je osigurana žicom sa naprstkom za izvlačenje. Vadenjem žice i otpuštanjem opruge bomba se aktivirala.

⁵ Milka Mika Bosnić je najmlađi narodni heroj Jugoslavije.

Nismo znali da li su se padobranci i jedrilice spustili samo u Drvaru ili i u njegovj okolini,⁶ te smo obazrivo, sa otkočenim pištoljem i bombom u ruci, izašli iz tenka jedan po jedan. Jelača je bio teže ranjen iznad samog oka, a iz butine mu je curila krv. Za Spasa smo znali da je ranjen, a ja ću moje gelere u nozi osetiti tek na putu od drvarske pećine ka selu Mokronoge.

U Bastasima je bilo mirno. Uputili smo se putem ka selu i prvoj kući,⁷ previli Spasu, a Jelaču ostavili da ga meštani prebace do naše bolnice. Potom smo Spaso i ja krenuli šumom uz brdo, kako bi se povezali sa jedinicom, za koju smo čuli da se nalazi na proplanku, iznad šume. Na tom proplanku sreli smo načelnika artiljerije 1. proleterskog korpusa pukovnika Gavričenka, kome smo ispričali šta se sve dogodilo sa Tenkovskom četom i s nama trojicom. Na njegov zahtev zajedno smo potražili ka Trninića bregu da pokrenemo još jedan tenk, ali uzalud, jer su kod tenkova već bili Nemci. Nemajući tenkiste, a ugroženi od 3. ličke brigade, Nemci su, kako sam čuo, onesposobili sva tri preostala tenka. Sa Gavričenkom smo prešli polje i našli se na gradini iznad pećine, iz koje u to vreme drug Tito još nije bio izašao.

Pošto smo Aleksandru Rankoviću i drugim članovima Vrhovnog štaba referisali o onome što nam se dogodilo, Spasu i meni je naređeno da se javimo Štabu 1. proleterskog korpusa, koji se nalazio u selu Mokronoge.

Danas nije teško reći šta je za vreme ovog nemačkog vazdušnog desanta moglo biti drugačije i bolje urađeno. S ciljem da iz tog događaja izvučemo neke pouke, rekao bih sledeće:

— Bila je to prva borba koju su jedinice NOV i POJ vodile protiv vazdušnog desanta, za takva dejstva one nisu bile ni obučavane ni opremljene.

— Nemci su i ovaj vazdušni desant izvršili po svim ondašnjim pravilima: prethodno neposredno vazdušno izviđanje, neposredna avijacijska podrška i zaštita, dva kombinovana vazdušnodesantna talasa (padobranci i jedrilice), uz istovremeni napad motomehanizovanih snaga sa kopna, s ciljem da se brže spoje sa desantiranim snagama.

— Nemci su uspeli da operativno-taktički potpuno iznenade naše snage, što je po svim pravilima trebalo da omogući potpuno ostvarenje postavljenog cilja. Međutim, oni u celini nisu ostvarili cilj — uništenje Vrhovnog štaba NOV i POJ sa Titom na čelu.

Na strani snaga NOV i POJ postojale su još dve objektivne mogućnosti da ovaj nemački desant učine potpuno neuspelim.

Prva je u tome što Tito 25. maja nije trebalo da bude u drvarskoj pećini s obzirom na to da je do tog datuma bio u pećini u selu Bastasima, koje se 25. maja našlo van desantne prostorije. Slučajnost je, međutim, htela da noću 24/25. maja najuže rukovodstvo

⁶ Po nekim podacima, jedna jedrilica se sa Nemcima spustila u selo Bastase, u čijoj su bilizini u pećini, sve do 24. maja, nalazio Tito, ali su je likvidirali partizani i meštani. Ta jedrilica je uletela slučajno.

⁷ Kod te kuće iz šume je istrčala jedna žena i preplašeno nas upitala da li je Tito živ. Uverili smo je da je živ. Od nje smo saznali da u Bastasima nema Nemaca, a da se na proplanku iznad šume nalazi jedna naša jedinica.

NOP-a zanoći u drvarskoj pećini, iz koje će srećno izaći zahvaljujući upornoj odbrani delova Pratećeg bataljona, hrabrom držanju naroda Drvara, pravovremenom pristizanju 3. ličke brigade, koja je potisnula padobrance od pećine, kao i pogrešnim podacima nemačke obavestajne službe o tome gde se Tito i Vrhovni štab nalaze.

Druga mogućnost bila je u bolje organizovanoj potrebi i boljem (pre i posle desanta) komandovanju Tenkovskom četom koja je već samim postojanjem u Drvaru, a na osnovu ranijih nagoveštaja o mogućem desantu na Drvar, mogla biti bolje iskorišćena. Danas je lako oceniti šta su ta četiri tenka sa topovsko-mitraljeskim naoružanjem mogla značiti za Prateći bataljon u fazi njegove borbe za zaštitu pećine i Tita u njoj, ili za 3. ličku brigadu u fazi njenog potiskivanja padobranaca od pećine i uništenja nemačkih snaga na Šobića groblju. S obzirom na najavu desanta i činjenicu da u Drvaru, osim Pratećeg bataljona i Tenkovske čete, i nije bilo drugih borbenih jedinica, Tenkovska četa trebalo je da bude pridana Pratećem bataljonu, koji bi joj izdao precizne zadatke za slučaj desanta, preveo je u povišenu gotovost, možda odredio i novu lokaciju, pravce dejstva, isplanirao njeno vatreno i ostalo sadejstvo sa jedinicama Pratećeg bataljona i regulisao komandovanje i veze. U takvoj situaciji ne bi se desilo da se komandni kadar čete sa posadama nepovratno udalji od čete. Umesto toga, desilo se da viši operativni organi, sa načelnicima štabova na čelu, potpuno zaborave na moguću upotrebu tenkova. Uz to, takva priprema je bila neophodna, s obzirom na to da Tenkovska četa dotle nije učestvovala u borbama.

Još u 9.40 časova, u vreme dok se Tito još uvek nalazio blokiran u pećini, Ranković ga je po kuriru obavestio o preduzetim merama za njegovo izvlačenje iz pećine. Pored ostalog, javio mu je i ovo: »Za naše tenkove ne možemo još ništa da utvrdimo.« To znači da su Vrhovni štab i Tito znali da u Drvaru imaju Tenkovsku četvu i da su na nju računali, ali da izvršioci nisu obavili svoj deo posla. Suvišno je i naglašavati da se takva briga za jednom četom nije ni mogla očekivati od Tita kao vrhovnog komandanta, koji je u to doba bio preokupiran kapitalnim strategijskim pitanjima vojnog i političkog značaja.

Otuda ostaje na istoričarima da utvrde koliki su i u čemu gresili ove Tenkovske čete, koja se samo sa jednim tenkom uključila u borbu sa vazдушnim desantom, a u kojoj meri izvesni promašaji stoje na nekoj drugoj strani. Ipak, najhitnije je to da nemački padobranici nisu izvršili zadatak i da je Tito ostao živ.

Na kraju, moram da kažem da su posle rata u historiografiji o NOR-u, u štampi i u filmovima o Tenkovskoj četvi pisane neistine, koje su se lako mogle izbeći da su se autori potrudili da činjenice provere kod živih pripadnika ove čete. Tako, na primer, pisalo se da u Drvaru nije bilo naših tenkova, odnosno da su to bila borna kola a ne tenkovi guseničari, da je to bio vod a ne četa, da, ukoliko se i pisalo o tenkovima, oni nisu imali topovsko naoružanje, itd. Verovatno da će ovaj skup, kao i dalja istraživanja, pomoći da se ove neistine otklone.

Tenkovska četa u Drvaru nije ispunila svoju namenu, nije se kompletna angažovala u borbi. Umesto nje, to je učinila jedna nje-

na posada od tri člana. Razlozi su poznati. Međutim, da javnost nekim slučajem nije upoznata sa skidanjem onog čebeta sa tenka, Tenkovska četa i taj jedan tenk ne bi ni ušli u štamparske mašine i na filmske trake. A u tom tenku su bili omladinci — partizani koji se nijednog trenutka nisu dvoumili da li će i bez okupljene cele čete stupiti u borbu ili ne, da li će se u fabrici celuloze u tenku prekrivenom čebetom predati padobrancima ili ne i šta će preduzeti kad je gorivo počelo da curi iz probušenog rezervoara. Sva tri člana posade ranjena su u toj borbi, dvojica od njih su ostala u životu. Međutim, punih 40 godina posle rata te činjenice se prećutkuju.

Povodom 30-godišnjice vazdušnog desanta na Drvar, na svečanosti kojoj je prisustvovao i Tito, posmrtno je uručivan Orden narodnog heroja Milki Miki Bosnić. Primila ga je njena sestra. Na Šobića groblju vozač tenka Spaso Đurašković, u crnogorskoj odeći, sa suzama u očima pitao se zašto organizatori proslave na ovaj svečani čin nisu pozvali i preživeli članove posade tenka. Jer, on je verovao da će u Drvaru imati priliku da prvi put u životu izbliza vidi i lično pozdravi Tita.

I još nešto. U interesu autentičnosti, ispred Muzeja u Drvaru treba ukloniti sadašnju olupinu i u Italiji pronaći originalni tenk, koji je ostao čitav u selu Bastasima.

Omladina Drvara i okoline u desanta¹

Rahela Perišić-Albahari

Juna 1944. godine pozvao me Vaso Trikić u Okružni komitet Partije. U to vrijeme bila sam član Sreskog komiteta KPJ za Bosanski Petrovac. Bila sam iznenađena kad mi je Vaso rekao da je Okružni komitet KPJ za Drvar odlučio da sa partijske dužnosti pređeni na rad u Okružni komitet SKOJ-a. Pokazala sam veliko iznenađenje, pa i nezadovoljstvo. Iako mlada, sa dvadeset dvije godine, osjećala sam se mnogo starijom, pa i zrelijom. A eto drugovim me opet šalju u omladinu.

Da li sam na neki način dala Vasi do znanja što sam tog momenta mislila i osjećala, ne sjećam se. Vjerovatno je nešto bilo. Sjećam se da mi je Vaso govorio o hrabrim omladincima iz OK SKOJ-a poginulim u desantu, o djevojkama Zori Zeljković i Raziji Omanović, o mladićima Ljubi Bosniću, Dušku Bursaću, Solomonu i drugima. Sve sam ih dobro poznavala. Trgla me je napomena, poruka da novi Okružni komitet SKOJ-a mora biti dostojan poginulih drugova i drugarica.

»Vi koji ste predviđeni za novi Okružni komitet morate imati na umu da ste stali u stroj na mjesto hrabrih boraca članova OK i dostojno ih morate zamijeniti«, bile su riječi druga Vase.

Tog momenta sam shvatila koliko veliki i odgovoran zadatak sam dobila. Koliko moram biti hrabra, požrtvovana, odana da bih taj zadatak ispunila i povjerenje moje partije opravdala.

Pošto smo održali prvi sastanak novoorganizovanog OK, dobila sam zadatak da obidem aktive SKOJ-a u Drvaru i okolini, da razgovaram sa omladinom i da napišem opširan izvještaj: »Omladina Drvara i okoline u desantu.« Imala sam prilike da obidem mnoge arhivske ustanove, tražila sam taj izvještaj, ali ga nisam našla. U arhivi Instituta za istoriju u Sarajevu, u omladinskoj štampi iz 1944. godine našla sam nešto malo o događajima koje sam opisala u mom izvještaju.

Pokušaću da se prisjetim bar nekih detalja. Svakako, to će biti blijeda slika tih događaja. Zaboravljena su imena heroja tih dana. Neka mi mnogi borci oprostite, ali pribilježiću bar ono čega se sjećam, jer je i to moj dug prema herojskoj drvarskoj omladini. Biće to samo nekoliko crtica iz onog što sam tada opširno napisala u izgubljenom izvještaju.

¹ Iz knjige »Žene BiH u NOB-u 1941—1945«, sećanje učesnika, Svjetlost, Sarajevo, 1974, str. 715—719.

Partizanka Gospa Talić junački se suprotstavila ispitivanju nemačkih vojnika

Dvadeset peti maj 1944. godine. Među omladinom Drvara i okoline vladala je svečana užurbanost. Okružni komitet SKOJ-a obavijestio je omladinu da radne čete, prije no što svane, krenu u grad. Prije no što se grad probudi, trebalo je da se očiste ulice i ukrase cvjećem i zastavama. Porušeni Drvar tog dana treba da izgleda svečanije i ljepše, jer je 25. maj Titov rođendan.

U to vrijeme sva omladina, koja se nije nalazila na frontu, a to su većinom bile omladinke i pioniri, bila je svrstana u radne čete. Čete su imale zadatak da obrađuju njive boraca, starih i iznemoglih, da ruše komunikacije kad to zatreba, da prenose ranjenike, hranu, municiju i mnogo drugih poslova koje je nametala borba i teško ratno stanje.

U četama bi bio po koji naoružani omladinac, bilo kurir narodnooslobodilačkog odbora, ili pak aktivista skojevac. To bi obično bila velika dugačka puška još od austrougarske vojske sa svega nekoliko metaka.

Omladinska četa iz Podova više Bastasa tog jutra 25. maja prije zore krenula je ka Drvaru. Mladići i djevojke su u vojničkom stroju sa pjesmom došli na plato više Bastasa. Ubrzo se čula zuka aviona. Odmah zatim bombardovanje. Drvar je bio kao u nekoj magli. Komandir čete izdao je naređenje da omladina sačeka tu na platou, a kad se avioni raziđu, onda što prije, dolje u grad. Ubrzo su se čuli pucnji. Omladina se nije još ni snašla, a pokraj njih se spustila jedrilica. U prvi mah omladinci su pomislili da su partizani oborili neprijateljski avion. Od te omladine niko nije ni znao da uopšte postoje jedrilice.

»Ura, juriš! Naprijed naši« — povikaše omladinci.

Kad su omladinci došli bliže, primijetiše kako se iz jedrilice izvlače njemački vojnici. Vjerojatno uvjereni da su napadnuti od naoružanih boraca, u paničnom strahu, pucajući iz pištolja nasumično, njemački vojnici su tražili zaklon. U brzini su u jedrilici ostavili i mašinke i municiju.

Hrabri omladinci iskoristiše zabunu okupatora, uskočiše u jedrilicu, naoružane se i uz pokliče bodrenja jurnuše za Nijemcima. Nastala je borba. Ovog puta na jednoj strani bile su naoružane i hrabre seoske djevojke i pioniri Podova, a sa druge strane izbezumljeni i preplašeni vojnici Hitlerove soldateske. Raštrkani po nepoznatom terenu, zahvaćeni vjetrom i odbačeni od grada desetak kilometara, iznenađeni napadom, počeli su bezglavo da bježe. Jedan po jedan dolazio je na omladinski nišan. Padao je u uvjerenju da gine od odrasle i snažne muške ruke, ne sluteći da je pao od hitaca hrabrih djevojaka i dječaka sela Podova.

*

Jedan padobranac udaljio se od svoje grupe. Lutajući tako naiđe u Drvar Selo. U dvorištu jedne kuće mlada žena napravila cijed za pranje rublja. Iznenadena bombardovanjem Drvara, posmatrala je grad u oblaku dima, i ne sluteći da se u njemu nalazi okupator.

Iznenada pred njom se pojavi njemački vojnik. Uperivši mašinku na nju, nešto je nerazumljivo govorio. Hrabra djevojka donijela je brzo odluku. Tek što joj je vojnik prišao, uzela je pun lonac kipuće cijedi i bacila mu ga u lice.

Na njegovo urlikanje, dotrčaše ukućani i imali su šta da vide. Nijemac oslijepljen, u polusvjesnom stanju leži na zemlji. Skočise Stariji, uzeše mu oružje u namjeri da ga dotuku, no u mašinki nije bilo više nijednog metka.

*

Čim bi se padobranci oslobodili padobrana ili iskočili iz jedrilice, ubijali bi sve na šta su naišli, žene, djecu, staro i mlado. Nisu pitali niti ih je zanimalo, ko je vojnik, borac, a ko civil. U svakom stanovniku grada Drvara vidjeli su borca. Tako je i bilo, nisu se prevarili.

Oko Komande mjesta i Komande područja vode se borbe. Nijemci su sakupili jednu grupu stanovnika Drvara i tjeraju ih u pravcu Unca. Vjerovatno su im trebali da nose njihove ranjenike. U grupi se našla i četrnaestogodišnja djevojčica Mika Bosnić. U jednom trenutku projurio je pored njih partizanski tenk. Neko je u grupi šapatom rekao:

»To je naš tenk, sigurno je u njemu neko iz Vrhovnog štaba. Možda je u njemu Moša Pijade.«

Uvidjevši da tenku neće moći onemogućiti prolaz, Nijemci bacise na kupolu jedno šatorsko krilo i tenk se začas našao u jarku.

Čuvši riječi o drugu iz Vrhovnog štaba, omladinka Mika munjevitim pokretom ruke je strgla sa tenka ceradu, vozač nesmetano nastavi put ka Bastasima.

Na djetinjim usnama još nije bio zamro osmijeh zadovoljstva što je »spasila druga Mošu« i svoj partizanski tenk, a već su se u njeno tijelo zabadale okupatorske kame i bajoneti.

Pala je djevojčica heroj a da nije bila ni član KPJ ni SKOJ-a, ni vojnik ni borac, ali je bila kći herojskog Drvara koji ju je učio da je sloboda važnija od života.

•

Za vrijeme desanta Komanda mjesta i Komanda područja nalazile su se na Uncu. U obje ove ustanove radilo je dosta omladinaca i omladinki. Omladinke su bile bolničarke, kuharice, kuriri, pralje, a mladići su bili borci Prateće čete.

Komandant područja, narodni heroj Jandrija Tomić-Cić, još prije desanta, izdao je naređenje da se oko Komande iskopaju rovovi kao skloništa. Okupator je i ranije dosta često bombardovao Drvar.

Tog jutra 25. maja, čim su se čuli zvuci aviona, neki mladići i djevojke potrčali su u rovove. Neki, kojima je to sklanjanje već dosadilo ostali su u postelji sa željom da se još malo odmore. I ovog dana čekaju ih naporni poslovi. Bilo da se nosi pošta u udaljena sela, bilo da se mijesi i peče hljeb za borce. Ili da se pere veš, nosi materijal za bolnice i niz drugih poslova.

Poslije jakog bombardovanja čuli su se pucnji na sve strane. Borci su pomislili da to partizani pucaju na avione. Ne prođe mnogo, iz dimne zavjese, koju su stvarali prilikom spuštanja jedrilice pojavise se prve grupe naoružanih SS-ovaca.

»Za desant ranije nikad nismo ni čuli. Mi smo u prvi mah pomislili da su to trupovi«, pričali su mi tad omladinci. Trupovi su

bile male njemačke jedinice obučene za gerilsko ratovanje, koje su njemačke komande u ovom periodu rata češće ubacivale na slobodnu teritoriju u cilju vršenja diverzija, ubijanja kurira, odbornika i si. Sada su išli u talasima i pucali na sve na što su nailazili. Nastala je prava pometnja. Pucalo se i mnogo je mladića i djevojaka izginulo u rovovima.

Jedan od boraca Prateće čete prišao mi je:

»Bio sam u rovu bez oružja. Neki drugovi su imali oružje i čim su ugledali Nijemce, nastala je borba. Pokraj mene padali su moji drugovi. Pao sam i ja sav obliven krvlju mojih drugova. Iskoristio sam jedan momenat kad su Nijemci krenuli ka Komandi područja. Iskočio sam iz rova i potrčao prema obližnjem propustu. Iz tog propusta gledao sam stravičan prizor. Nijemci su tjerali moje drugove i drugarice. Nedaleko od Komande sve su ih pokosili. Najteže mi je bilo kad sam vidio našu kuharicu koja je uza se imala desetogodišnjeg sinčića. Hrabro je pala i ona i njen sin ne tražeći milosti od okupatora.«

Ti prkosni mladići i djevojke klicali su Partiji, Titu i Sovjetskom Savezu. Nisu poklekli niti tražili milost, što je još više razdražilo pobješnjelog okupatora.

*

Vrhovni štab NOV i POJ, smješten u bivšoj zgradi i pilani Mandića, kao i Ridlovoj kući, imao je dosta omladinki koje su radile u raznim pomoćnim službama. Bilo je dosta drugarica partizanki iz raznih krajeva naše domovine. Među njima bilo je nekoliko omladinki iz Drvara. Poslije desanta pričali su mi drugovi o jednoj od njih. Ne sjećam se njenog imena, čini mi se da se zvala Mara ili slično. Žao mi je da sam joj zaboravila ime. Ali njeno djelo nisam.

Kada su vođene žestoke borbe između boraca Pratećeg bataljona i padobranaca, na domaku same pećine, izdato je naređenje da se evakuše arhiva Vrhovnog štaba. Iz pećine i Ridlove kuće trebalo je prebaciti arhivu pod najvećom kišom kuršuma, iznijeti je uskom kozijom stazom na plato više pećine. Taj posao morale su obavljati i omladinke jer je svaki sposobni borac vodio borbu na život i smrt. Na obali Une branili su Vrhovni štab i druga Tita.

Nekoliko djevojaka natovarenih teretom arhive, ne obazirući se na smrtonosne kuršume prebacilo je arhivu VŠ. Među njima bila je i omladinka iz Drvara, možda Mara, koja je hrabro odlazila i vraćala se po nove pakete. Svojim hrabrim držanjem i odvažnošću podsticala je ostale omladinke.

Za čudo, u najtežim momentima, onda kad se gledalo smrti u oči kad je bilo živjeti ili umrijeti, niko i opet niko od stanovnika Drvara nije se pokolebao, izdao, pružio pomoć okupatoru. Naprotiv, niko i nije mislio na sebe, o svom životu. Samo je gradom lebdjela strepnja, stalno za životom druga Tita. Samo se čulo pitanje »Gdje je Tito? Je li Tito živ? Je li spašen?« Onog dana kad je prostrujala radosna vijest: »Tito je spašen«, odlaknulo je Drvarčanima.

Drvarčani su znali, spašen Tito — spašena je naša borba.

Neka herojstvo mladih za vrijeme desanta na Drvar nadahne mlade generacije današnjice.

*Djevojke Drvara uoči i za vrijeme desanta*¹

Duro Vekić

Razlike između mladića i djevojaka u pozadini i na frontu gotovo da nije bilo. Čak su, u odnosu na mladiće, djevojke često bile u neravnopravijem položaju, jer su morale ostajati na terenu i raditi za front i onda kada su naše jedinice napuštale slobodnu teritoriju koju su zaposjele neprijateljske snage. One su uz ogromne napore, rizika, razne ucjene i opasnosti, pod veoma teškim uslovima, besprekorno i organizovano izvršavale svoje zadatke. Mladost, svrstana u partizanske jedinice i angažovana na pozadinskim zadacima, najbolje je osjetila zahtjeve, vrijednost i ciljeve revolucije, ali i sva iskušenja i stradanja za njihovo oživotvorenje.

Djevojke, iako pretežno ostaju u pozadini od početka do završetka rata, već od prvog dana služe za primjer. Nikakvi naponi, zastrašivanja, četničke prijetnje, surovi uslovi u zimskim periodima, oskudica u ishrani nisu ih mogli pokolebati. One su, stoički, prkosno, uvjerenе u pobjedu svoje revolucije, odolijevale i uspješno savladivale u svom radu sve prepreke i nedaće koje je donosio jedan strahoviti rat. Bile su organizovane u USAOJ-u, SKOJ-u i KP, njihova aktivnost bila je i ostala utemeljena na dubokom uvjerenju i pripadnosti pokretu. Svaki pesimizam, kolebljivost, malodušnost i zamor bili su im strani, iako nikad nisu imale slobodnog vremena. Bila je to čudesna energija koju je oslobodila revolucija. To se ispoljavalo na svakodnevnim zadacima i poslovima, u aktivnostima, cjelokupnom ponašanju, novom načinu življenja, koji se sve vidnije ukorjenjavao.

Tokom čitavog rata radile su na izradi odjeće za borce, pletenju čarapa, pulovera, šalova, kaputa od vune, pravljenju platna od lana, šivenju košulja od plahta. Ispleteno je na hiljade čarapa, utkano hiljade kvadrata platna, sašiveno i poklonjeno na hiljade odjevnih predmeta. Sjećam se prve zime, 1941/42. godine, kada se koncentrišu jače snage za oslobođenje Srba — svi borci su bili obučeni u bijela odijela koje su sačinile i obezbijedile drugarice. Bijela odijela su služila za maskiranje boraca na snijegu u približavanju italijanskim položajima i za ulične borbe. One su dobrovoljno poklonile borcima sve svoje djevojačko ruho koje se godinama od strane roditelja spremalo za udaju. Te odjevne predmete koristili su borci iz raznih krajeva zemlje, »domaći« Ličani, Hrvati, Muslimani,

¹ Prilog raspravi o Drvarskoj operaciji.

Crnogorci, Srbijanci i dr. — svi koji su, boreći se, prolazili ovim krajem. Za borce se nije žalilo niti im se ma što uskraćivalo čime se raspolagalo.

Narod je davao sve što je imao, mada je i sam gladovao. Djevojke i narodnooslobodilački odbori gotovo tokom čitavog rata skupljali su dobrovoljne priloge u hrani, one su je spremale, nosile na front, dočekivale i hranile borce. Za vrijeme rata kroz sela su prolazile brojne jedinice; svaka od njih je organizovano sačekana, razmještena po kućama, nahranjena i toplo ispraćena. Požrtvovanje i briga ovih djevojaka za svoju vojsku hrabрили su i jačali izdržljivost i moral naših boraca i njihovu vjeru u konačnu pobjedu.

Snabdijevanje vojske obuhvatalo je i proizvodnju hrane, njen transport karavanima, smještaji! u šumama (Skakavac, Jadovnik, Osječenica), sklanjanje stoke u zbjegove kada je prijetila opasnost da je neprijatelj zaplijeni, obrađivanje napuštenih posjeda. Svi ovi zadaci su obavljani uspješno i na organizovan način, zahvaljujući i nemjerljivom doprinosu omladinki.

Značajan dio omladinske aktivnosti otpadao je na rušenje i onesposobljavanje komunikacija, kao i na njihovo osposobljavanje na oslobođenim teritorijama. Djevojke su, već 1941. godine, gotovo razrušile prugu Prijedor — Drvar — Hrnjadi i prema Kninu. Bili su razrušeni usjeci, podzidi, stanice, kolosjeci. Slično je bilo i na komunikacijama prema Lici i Kulen-Vakufu, Bosanskom Petrovcu, Dalmaciji, Ključu. Ove su komunikacije rušene ili zarušavane, ali istim rukama i obnavljane kada su služile našim jedinicama. Sličnu sudbinu imao je i sam grad Drvar. Sve je to rađeno sa mnogo svjesne discipline, pjesme i velike vjere u pobjedu. Nisu bile manje značajne ni dobrovoljne akcije na izgradnji skladišta i bolnica u šumama i na nepristupačnim terenima, na uređivanju improvizovanih bolnica.

Borba protiv zaraznih bolesti u jedinicama i u selima jedan je od važnih zadataka na kojim su omladinke mnogo radile. Kao što smo već rekli, kroz sela su prolazile, u njima odmarale i spremale se za naredne borbe i duge marševe, mnoge jedinice. To nisu bile jedinice samo sa drvarskog terena već iz čitave Krajine, Like, Korduna, Banije, Hrvatske, Srbije, Crne Gore i dr. Čim bi se neka od tih jedinica zadržala i razmjestila u selima, akcija članova SKOJ-a i USAOJ-a usmjeravala se na čišćenje, pranje i dezinfekciju boračke odjeće, za njih im nije bilo ništa teško uraditi. S puno ljubavi i odgovornosti pristupale su i ostalim poslovima: liječenju, njegovanju i zdravstvenoj preventivi. Uoči desanta ova aktivnost je bila razvijena do masovnih razmjera.

Njega i transport ranjenika spada u one najuzvišenije i najhumanije zadatke kojima se predavala i podređivala djevojačka mladost. Po zimi, kiši, vrućini, danju i noću, prenijele su stotine i hiljade ranjenika na svojim ramenima, pružale im njegu i pored njih probdjele mnoge noći. Ostaće u kolektivnom narodnom sjećanju nezaboravni prizor evakuacije ranjenika iz Like i Hrvatske, prema Šatoru i Neretvi, u četvrtoj neprijateljskoj ofanzivi. Bila je velika zima, tifus je masovno harao. Kolone nosila bile su duge desetina-ma kilometara. Ranjenike su nosile pretežno djevojke. Uslovi u ko-

jima se sve to odvijalo bili su više nego teški, surovi, ali nijedna od tih djevojaka nije rekla da joj je teško, da ne može izdržati. Sve su one podnosile stoički, a nerijetko su, pri tome, gledale i smrti u oči. Pomoć ranjenom ili bolesnom borcu, odvajkada cijenjena kao najveća vrlina u narodu, u NOB-u je dignuta na pijedestal svetinje.

U dugom lancu nosila koja su se kretala od Petrove gore i drugih krajeva Korduna i Like prema Drvaru, Grahovu i Satoru postojale su i improvizovane bolnice za predah, odmor, previjanje... Djevojke su na ovim poslovima radile danonoćno, mnoge su oboljele od tifusa, ali nema primjera da je i jedna klonula. Čim bi preboljele nastavljale su da rade dalje, nesmanjenim samoprijegorem. Čudesna je to bila energija i volja koja je krasila skojevke Drvara.

Briga za izbjeglice bila je, takođe, posebna obaveza o kojoj su se brinuli narod, NOO-i, omladina. Već 1941. godine pojavila se prva masovna grupa izbjeglica, iz okolice Plitvičkih jezera. Bježali su ispred ustaškog terora. Razmješteni su po kućama, na duži boravak. Spavalo se i jelo zajednički, u istim prostorijama, dijelilo sve čime se raspolagalo. Ove izbjeglice, raspoređene po selima i domaćinstvima, zadržale su se više od godinu dana.

Bilo je tu, zatim, i domaćih zbjegova i povremenih izbjeglica iz drugih krajeva. Više puta narod sela se sklanjao u kanjone Unca i druge zaklone ispred Italijana i četnika. Dešavalo se da mnoga sela ostanu skoro pusta, ali nikada bez dežurstva, straža, izviđanja, javljanja i obavljanja kurirskih poslova. Sve je to bilo organizovano od strane NOO-a, izvršavano prvenstveno od omladine, u čemu su djevojke imale glavnu ulogu. Obezbeđivale su selo od iznenadnih prepada neprijatelja, samozaštitu od špijuna, borile se riječju, djelom i pjesmom protiv malodušnosti, kolebanja i pasivnosti, mobilisale ličnim primjerom svakog ko nešto može da doprinese pobjedi.

U svemu ovome ispoljavala se ogromna samoinicijativa. Sve ove aktivnosti došle su do punog masovnog izražaja uoči, za vrijeme i neposredno poslije desanta. Jednostavno, nije bilo zastoja.

Mnoga sela, na potezu Drvar — M. Brod, zbog geografskog položaja i odsječenosti od komunikacija, bila su veoma često stjecišta brojnih štabova, pojedinih jedinica i rukovodstava iz raznih krajeva zemlje, Bosanske krajine, koji su tuda prolazili i boravili. Djevojke su se brinule za njihov smještaj, ishranu, konspiraciju, obavljanje kurirskih i drugih poslova. Često prisustvo drugova iz štabova i rukovodstava imalo je velikog uticaja na podizanje idejne i političke svijesti omladine i naroda, na redovne informacije i podizanje moralne čvrstine.

Aktivnost na izvršavanju zadataka u poljoprivrednoj proizvodnji bila je stalna, bilo da se radilo o sjetvi, okopavanju, kosidbi, sabiranju plodova ili obradi neobrađenih poljoprivrednih površina.

Sve se moralo obezbijediti iz domaćih izvora ili zarobljavanjem neprijateljskih zaliha. Muška sposobna radna snaga gotovo je sva od prvog dana bila u partizanskim jedinicama. Stoga je i u ovom pogledu glavni teret pao na žensku omladinu, starce i djecu. Proizvodnja je bila redovna tema na sastancima SKOJ-a, KPJ i zborovima. I na ovom zadatku omladinke su bile prve. U ljetnim mjeseci-

u*

ma bile su česte mobe na okopavanju kukuruza i krompira, kupljenju sijena, berbi. Redovno se pružala organizovana pomoć porodicama koje nisu imale radne snage, oboljelim, porodicama izginulih boraca. Velike napuštene površine zemljišta su obrađivane u predjelu Kulen-Vakufa, gdje su bila napuštena muslimanska sela. Tamo je odrađeno na hiljade radnih dana; obrađivalo se sve, bez obzira čije je neobrađeno zemljište. Tako je sabirano na stotine vagona žita i voća. Zito se redovno sklanjalo i zakopavalo u zemunice, da bi se sačuvalo u slučaju upada neprijatelja u sela. Svako domaćinstvo imalo je više, u zemlji dobro zamaskiranih trapova, a u nekim slučajevima žito se sipalo i u velike sanduke i u njima je zakopavano.

Omladinke su odlazile u okolinu Sanioe, Ključa, Prijedora i Sanskog Mosta na berbu pšenice i njeno sklanjanje u partizanske magacine. Ostajale su tamo po dva mjeseca, a potom su se vraćale u sela i nastavljale da izvršavaju svoje redovne zadatke. Veoma često učestvovala su i u karavanima kojima su se transportovali žito i drugi plodovi u skloništa ili na front. Sve se to činilo na veoma organizovan i disciplinovan način. U tome je SKOJ, čiji su članovi bile pomenute djevojke, igrao veliku i osnovnu ulogu.

Idejno-politički rad sa omladinom i stanovništvom bio je veoma dobro organizovan i razvijen. Nije bilo iole značajnijeg zadatka ili pitanja a da se nije sagledavao i njegov politički značaj, da ono nije objašnjavano i sa stanovišta ciljeva revolucije. Politička situacija redovno se razmatrala i donosili kratki i konkretni zaključci za djelovanje. Nijedan član SKOJ-a i KPJ nije bio bez zaduženja.

0 čijem izvršenju je obavezno i redovno referisao. Svaki član je bio obavezan da radi na svom uzdizanju, da se opismeni ako je bio nepismen, putem tečajeva koji su bili organizovani. Dolazak štabova, omladinskih i drugih rukovodilaca redovno je korišćen za informisanje i političko djelovanje. U selima su radila i kulturno-umjetnička društva sa dramskom sekcijom i horovima. Svemu tome su omladinke davale poseban ton i život.

Upravo iz ovakve mladosti revolucije ponikla je čitava plejada boraca, komesara i komandanata, omladinskih i drugih rukovodilaca. Oni su izrastali i dokazivali se vlastitim radom, borbenošću, življenjem i umiranjem za opšte dobro ljudi, za jedno humanije i pravednije društvo. Omladinski rukovodioci uživali su veliki Ugled, bili omiljeni i poštovani od omladine. Oni su se morali neprekidno dokazivati i iznova sticati povjerenje na ličnom primjeru, Sposobnošću da pokrenu, organizuju i stalno nadahnjuju druge. OK SKOJ-a za Drvar, čiji su članovi, sa svojim sekretarom Duškom Bursaćom na čelu, do posljednjeg izginuli u desantu na Drvar, kao

1 brojni drugi skojevski i omladinski rukovodioci u srezu, opštinama i selima dali su ličnim primjerom ogroman doprinos u razvijanju masovnog patriotizma, mladalačkog heroizma i masovnih pregnuća u borbi za nacionalno i socijalno oslobođenje, bratstvo, jedinstvo i ravnopravnost naših naroda i narodnosti.

Djevojke, kojima posvećujem ovaj tekst, samo su dio ogromne borbene kolone djevojaka koje su žrtvovala svoju mladost za opšte dobro svog naroda, ugradile u tekovine revolucije i ostale joj vjerne do kraja života. Njihovu ogromnu stvaralačku energiju mogla je

osloboditi samo revolucija, platforma KPJ i Tito. Revolucija im je podarila jasne i pravedne ciljeve borbe, a zauzvrat one su njoj poklonile svu svoju mladost, a mnoge i svoj život.

Za sve vrijeme boravka Tita u Drvaru, karakteristična je široka i bogata aktivnost omladine Drvara i njegove okoline. Ona je bila pojačana na svim pomenutim zadacima, ali su se povećale njezne obaveze i na nekim novim zadacima, prije svega na izvršavanju zadataka oko priprema i za vrijeme održavanja kongresa USAOJ-a od 2. do 4. maja 1944, izvršavanju raznovrsnih obaveza prema jedinicama i institucijama nove Jugoslavije, koje su bile smještene u Drvaru i njegovoj okolini. Sve se ovo obavljalo dobrovoljnim radom djevojaka. Svakodnevno su dolazile čete i bataljoni djevojaka sa sela na obavljanje raznih zadataka.

Za održavanje kongresa trebalo je izvršiti ogromne pripreme, kojih se prihvatila i koje je uspješno izvršila omladina Drvara. To se ogledalo u raščišćavanju ruševina u tvornici celuloze da bi se osposobila sala za preko 800 delegata kongresa. Trebalo je iz ruševine ukloniti mašine, zgradu urediti i okrečiti i salu osposobiti. Stolice i klupe za delegate su sakupljene po selima, ili napravljene. Stvoreni su uslovi za noćni rad kongresa. Sakupljeni su dekorativni materijali, obezbijeđen je smještaj za 816 delegata; u okolnim selima organizovana je prehrana delegata, prikupljeni su prilozima, sagrađene su i na više mjesta organizovane kuhinje (u Podbrini, na Trninuća Brijegu, u Sipovljanima); pripremljen je bogat kulturno-zabavni i fiskulturni program, organizovani su vodiči za delegate već na 20—100 km pred Drvarom, za vrijeme kongresa i na ispraćaju provedena je samozaštita delegata. Ukratko, sve je pripremljeno i sprovedeno do detalja, što je veoma povoljno uticalo na ukupnu atmosferu i raspoloženje delegata. Svaki delegat je uživao izuzetno gostoprimstvo drvarske mladosti. Za vrijeme kongresa održano je više kulturnih priredbi i sportskih aktivnosti u kojima su učestvovali i mnogi delegati. U Drvaru je formiran prvi hor u zemlji (treći dan po oslobođenju Drvara 1941. godine), koji je već iste godine otišao u 3. krajišku brigadu, a kasnije iz njega je izrasla kulturno-umjetnička ekipa 5. divizije. Kontinuitet se nije ugasio, kulturno-umjetnička društva su se omasovljavala, djelovala su i po selima, pa je za vrijeme kongresa bilo moguće obezbijediti bogat program. Duga predratna tradicija prenijela se na ratne uslove i na ovom planu.

Izrasli su brojni junaci iz sredina običnih ljudi, radnika, seljaka, omladinaca, djevojaka i žena. Iz redova djevojaka ponikla je Marija Bursać, prva žena heroj u zemlji; Milka Bosnić, 16-godišnja djevojka, proglašena je herojem posmrtno za svoj poznati podvig za vrijeme desanta; izrasli su brojni prekaljeni skojevci i omladinski rukovodioci u partizanskim jedinicama i pozadini.

Sliku o učešću u pokretu djevojaka Drvara upotpunjuje doprinos slamanju desanta. Omladinke su za vrijeme i poslije desanta upotpunjavale stranice svog doprinosa pobjedi revolucije. U Drvar i njegovu okolinu nije se mogla probiti izdaja niti naći oslonac neprijatelja u redovima stanovništva. U afirmaciji ciljeva narodnooslobodilačke borbe omladina je prednjačila i sazrijevala u toj borbi.

Na slobodnoj teritoriji, u svakom selu i zaseoku, djelovale su skopjevke, članovi KPJ. Sve je radilo i živelo za pobjedu.

Uoči desanta naprijed pomenute aktivnosti dostizale su svoj maksimum, kako po masovnosti tako i po svom sadržaju. Neprijateljska bombardovanja i povremeno nadiranje neprijateljskih snaga nisu izazivali veću uznemirenost.

Dvadeset petog maja oko 6 časova stigao sam pred Drvar na oko 2,5 km (između Bastašice i Drvara). Dan je bio tih, vedar i topao — pravi majski prolječni dan. Tačno u 6 časova uočio sam kako su avioni otpočeli u talasima masovno bombardovanje Drvara i njegove okoline. Zauzeo sam zaklon — misleći da će to brzo proći i da ću nastaviti svoj put do odredišta. Bombardovanje nije bilo ništa neobično tih godina i dana. Međutim, ubrzo sam primijetio da je ovo bilo žešće i masovnije. Ubrzo, poslije bombardovanja dolaze nove eskadrile sa jedrilicama i padobrancima koji iskaču ustremljeni prema ciljevima u gradu i okolini. Postaje mi jasno da je situacija ozbiljna. Odlučujem se na brzo povlačenje u pravcu iz kojeg sam stigao. Borbe traju. Ubrzo stižem do Bastasa i penjem se kroz kamenjar prema Koritima, gdje ću se zadržati čitav dan. Ubrzo sam video da je omladinska četa mog sela stigla do Jandrina poda i tu se zaustavila.

Jedna jedrilica sa 11 padobranaca pala je pored čete 6—7 km dalje od Drvara. Djevojke i među njima svega nekoliko mladića koji su zbog ranjavanja bili na oporavku u pozadini i kao takvi se uključivali u omladinski rad i grupa mještana prihvatili su borbu sa padobrancima.

U četi je bilo samo nekoliko pušaka, nekoliko pištolja i jedna mašinka. Oružje je, uglavnom, pripadalo ranjenim mladićima i omladinskim rukovodiocima. Borba je trajala do poslije podne. Jedan po jedan padali su nemački padobranci, dok i posljednji nije uništen. Četa i mještani su sami, bez čekanja i naredbe, obavili svoj borbeni zadatak. Pred veče sam stigao na Jandrin pod, vidio leševe padobranaca, njihove nove automate, opremu i jedrilicu, mape sa ucrtanim ciljevima napada, nova odijela i posmatrao ponosne djevojke i mladiće sa zaplijenjenim pištoljima, mašinkama i šarcima. Bile su ponosne na svoje podvige, ali i jednostavne, hladnokrvne i istovremeno zabrinute; često su se među sobom glasno pitale da li je Tito preživio.

Četa, kao i stotine drugih iz sela okoline Drvara, nije gubila vrijeme. Stiglo je obavještenje da se iza operativnih jedinica, koje su se već tokom dana borile i nastupale usiljenim maršom u pravcu Drvara, pod snažnim bombardovanjem i mitraljiranjem iz aviona, organizuju narod, omladina i karavani za evakuaciju Drvara. Bez obzira na to što su sva sela u krugu 20—30 km bila izložena bombardovanju i mitraljiranju iz aviona, s ciljem da se parališe pružanje pomoći Drvaru, narod je, a sa njim i sva omladina časno i herojski vršio svoju dužnost. Niko se nije obazirao na opasnosti, žrtve

— svi su pojurili i željeli da daju svoj doprinos. Dijelovi 6. proleterske divizije nastupali su iz okolnih sela u pravcu Drvara. Isto-

vremeno, tokom dana, na stotine djevojaka i ljudi iz svih sela nastupalo je prema Drvaru da prihvate ranjenike, iznemogle, ratni materijal i da se stave na raspolaganje radi evakuacije Drvara. Zaista, tokom noći, pod mitraljeskim rafalima evakuisano je iz Drvara mnogo materijala, ranjenika, ratne opreme i dr. prema okolnim šumskim skloništim. Tako je slomljena još jedna ofanziva nadomak slobode u kojoj su mladost i narod Drvara ispoljili još jednom svoj zadivljujući masovni heroizam, jedinstvo i vjeru u pobjedu. Toga dana i sljedeće noći djevojke se nisu ni vraćale kućama, nastavile su da izvršavaju nove zadatke.

Heroj Mika Bosnić

Draginja Ka.sum — Zrilić

Mika je rođena 1928. godine u zaseoku Potok Sevića, u *Vrtaču*. Osnovnu školu je završila u Drvaru. U svojoj trinaestoj godini počela je da radi za NOB i narodnooslobodilački pokret. Ugledala se na njenog ujaka Jolu Marica, koji je bio komandant mjesta u Drvaru od samog oslobođenja 1941. godine. Djevojčica je počela rano prisustvovati raznim sastancima i slušati mnoge naše drugove i drugarice. Kada su Talijani 1941. godine prodrli od Kni-

Bosnić Pere Mika, član SKOJ-a, kurir komande mesta, poginula je herojskom smrću za vreme nemačkog desanta na Drvar 25. maja 1944.

na u Drvar, Mika je već bila partizanka. Povukla se sa Komandom mjesta, radila i dalje u njoj, a kada je trebalo znala je i puškom baratati.

Godine 1942. prilikom istjerivanja okupatora iz Drvara. Mika nastavlja rad u Komandi područja. Bila je miljenica komandanti Čića, jer je bila pozdana i odvažna. Unaprijed se znalo da će izvršiti svaki zadatak.

Od njene roditeljske kuće ostalo je samo zgauište. Kada su izbjeglice iz Banije i Korduna u IV ofanzivi prolazile preko Drvara, trebalo je dežurati i smještati izbjeglice, što je bio vrlo težak posao. Mika je radila i pomagala u prolaznoj kuhinji kuvajući im tople obroke, čaj i drugo. Tada je, februara 1943. primljena u SKOJ.

Kada su Nijemci 25. maja 1944. godine bacili padobrance, Miku su zarobili u Komandi područja. Pred njenim očima ubijali su na svirep način staro i mlado, djecu, žene, starice, ranjenike; palili sve što je moglo gorjeti — kuće, zajedno sa djecom i majkama. U

¹ Iz knjige »Drvar 1941—1945«, sjećanja učesnika, knj. V, Skupština opštine Drvar, Drvar 1978, str. 269—270.

Drug Tito predaje (posmrtno) odlikovanje narodnog heroja Mike Bosnić, predsedniku omladine Drvara

naletu, ubili su Mikinu majku Jelicu, braću Zdravka i Đuru. Kucu djeda Jovana Marića i babu sa čitavom familijom: ujakom Brankom, četvero djece i drugom rodbinom spalili su do temelja. Miku su Nijemci dotjerali do raskršća kod opštinske zgrade među ostale zarobljenike. Čuvalo ih je nekoliko do zuba naoružanih vojnika.

U tom momentu izbili su partizanski tenkisti sa jednim tenkom koji se probijao prema pećini. Među Nijemcima je nastala panika. Jedan od njih se snašao, strgao čebe sa jednog zarobljenika, priskočio tenku sa strane i prekrio mu prednji dio. Kako je Mika sve to gledala, neustrašivo je skočila prema tenku i skinula sa njega čebe. Tako je u posljednjem trenutku, omogućila tenkistima da izbjegnju uništenje i nastave izvršenje svog zadatka.

Mika nije oklijevala, iako je znala da ide u sigurnu smrt. Iz nje je progovorila hrabrost, ponos i odgovornost skojevke i parti-

zanke, koja nije mogla dozvoliti da u njenom Drvaru, koji je toliko voljela, u kome se kao dijete radovala životu, tako drsko i bestidno orgijaju švapski zlikovci.

Razbješnjeni zlikovci su okrenuli svoje mašinke i izrešetalu je. Tako je junački poginula odvažna skojevka Mika, ali njen podvig je ostao da vječno živi i napaja nove generacije primjerom kako se bori za slobodu.

Za narodnog heroja proglašena je 1974. godine, na tridesetogodišnjicu njene smrti.

Njihov poslednji partijski sastanak¹

Ljubiša Ristović

Toga jutra oni su održali svoj poslednji partizanski sastanak. Ranije neobjavljen, bez utvrđenog dnevnog reda, sa puškom i bombom u ruci — kako je to često bivalo u ratu. Poginuli su, a život je tek bio pred njima.

Nose zajedničko ime: članovi Okružnog i Sreskog komiteta Skoja u Drvaru. Kada su poginuli, najstariji je imao 20, a najmlađi 17 godina. Smrt nije birala žrtve po uzrastu, nije se zaustavila pod prozorima kuće u kojoj je tih dana bilo najviše majske radosti.

U analima Drvarske operacije ostalo je zapisano da je za vreme desanta poginulo svih šest članova Okružnog komiteta Skoja, i dva člana Sreskog komiteta: Duško Bursać, sekretar OK, mladić uvek željan novih znanja i novih knjiga; Duško Bajić, organizacioni sekretar OK, visok mladić izrazitih očiju; Ljubo Bosnić, jedan iz poznate partizanske porodice Bosnića, koja je dala dva narodna heroja, pet istaknutih boraca, i skojevku Miku, onu hrabru devojkicu koja je skinula cebe sa našeg tenka i pala izrešetana neprijateljskim mecima; Zora Zeljkovi, visoka crnooka devojkica sa Une; pa Savica Solomun; Mile Grubor; Slavko Bojanić; Razija Omanović.

Uveče 24. maja svi su gledali jedan sovjetski film. Kasno su pošli na spavanje u malu kućicu na kojoj je danas jedna mermerna ploča, memento na njihovo poslednje jutro i poslednji partijski sastanak sa koga nije ostao pisani zapisnik.

Rano izjutra Duško Bursać je po običaju uzeo knjigu. Voleo je da čita u ranim jutarnjim časovima. Ovoga puta to je bilo »Zlatno tele« Iljfa i Petrova. Njegov dvanaestogodišnji brat je krišom pročitao naslov knjige i dugo se kolebao da upita brata gde se nalazi ta zemlja u kojoj postoje zlatna telad. Nije stigao da postavi pitanje, a kasnije je Duško već bio mrtav.

Pred zgradu Okružnog komiteta spustila se u vreme desanta grupa jedriličara. Nemci su odmah poleteli prema zgradi. Dočekali su ih rafali četiri ručna mitraljeza i pucnji iz revolvera, koje su imale drugarice. Mala grupa je prihvatila nejednaku borbu i vodila je do kraja.

Nikada se neće znati šta se dešavalo u opkoljenoj kući u časovima obračuna na život i smrt. Malobrojni svedoci ispričali su samo

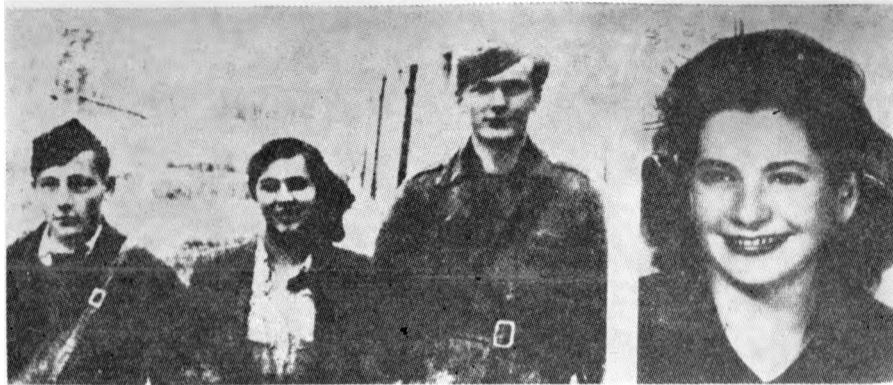
¹ Iz knjige »Desant na Drvar«, Beograd, »Rad« 1961, str. 55—60.

Članovi Okružnog komiteta SKOJ-a u Drvaru 1944.

fragmente, suviše blede da bi opisali herojstvo članova skojevskog rukovodstva. Zna se samo da su kroz prozore i sa tavana kuće letele bombe i rafali sve do jedanaest sati pre podne, i da je desetstruko nadmoćniji neprijatelj dugo uzalud pokušavao da osvoji ovu malu tvrđavu.

Grobovi većine njih nisu pronađeni. Nemci su valjda hteli da zatru svaki trag hrabrim skojevcima koji su im iz stroja izbacili desetinu padobranaca. Ipak se za neke zna. Ljubo Bosnić je za vre~

Članovi Okružnog komiteta SKOJ-a za Drvar, s leva na desno: Duško Bajić, Zora Zeljković, Ljubo Bosnić i Razija Omanović

me borbe teško ranjen. Uspeo je da otpuzi do Unca, prešao je reku i sklonio se u kuću Mike Dodika. Nemci su došli nešto kasnije. Nisu junaku namenili junačku smrt. Zapalili su kuću. Kasnije je otac pronašao samo ugljenisano telo poginulog omladinca.

Mile Grubor, sekretar Sreskog komiteta Skoja, i Slavko Bojanić, član Komiteta, spavali su u susednoj kući. Zauzeli su busiju u jednom rovu i dugo su vodili borbu sa padobrancima. Kada su ih bombe raznele, Nemci su dugo oklevali da uđu u rov misleći da se tamo nalazi desetina partizana. Kasnije su rođaci otkopali plitak rov i sahranili ih na groblju. Pored leševa skojevskih rukovodilaca bilo je mnoštvo ispucanih čaura.

Puno je mladih ljudi poginulo toga jutra u Drvaru. Ostala su samo sećanja na njih i poneki stih. Kao ovaj koji je Dušanka Dodik ispevala svome poginulom bratu:

*... Znam,
Bila je zora.
I moj je brat imao osamnaest godina.
Mogle su devojke da ga vole.
Umro je jednoga dana,
Kada su ispod našeg malog neba
Letele nemile ptice
I nemile vesme...*

*DEJSTVA JEDINICA
NA PRAVCIMA
PREMA DRVARU*

Prvi korpus

1. proleterski korpus

Sastav korpusa:

- *1. proleterska divizija*
- *6. lička proleterska divizija »Nikola Tesla«*

*Komandant 1. proleterskog korpusa,
Koča Popović, narodni heroj*

*Politički komesar 1. proleterskog
korpusa, Mijalko Todorović, narodni
heroj*

Prvi proleterski korpus u drvarskoj operaciji¹

Pukovnik mr Jovan Vujošević²

U vrijeme operacije »Reselšprung« (vazdušni desant na sjedište Vrhovnog štaba NOVJ), na široj prostoriji Drvara i obližnjih mjesta, posebno na pravcima koji k njemu koncentrično vode, pored dijelova 5. i 8. korpusa, nalazio se i 1. proleterski korpus sa dvije proleterske divizije: 1. proleterska divizija sa preko 5.200 boraca svrstanih u tri brigade (1. proleterska, 3. krajiška i 13. proleterska »Rade Končar«) i 6. proleterska divizija sa oko 3.700 boraca svrstanih u tri brigade (1, 2, 3. lička brigada). Korpus je bio naoružan pretežno lakim pješadijskim naoružanjem: imao je blizu 1.000 lakih i teških mitraljeza i automata, 76 minobacača i 7 protivtenkovskih i brdskih topova.³

Osim toga, jedinice korpusa su u ranijim borbama stekle bogato iskustvo u ofanzivnim i defanzivnim operacijama na brdsko-planinskom terenu, manevarskom, pošumljenom i teškoprohodnom zemljištu, protiv okupacionih trupa, oružanih snaga NDH i četnika Draže Mihailovića, ispoljavajući i u najtežim situacijama postojanost i moral, kao na Neretvi i Sutjesci, te tokom tzv. šeste neprijateljske ofanzive zimi 1943/1944. godine.

Neposredno uoči vazdušnog desanta na Drvar, jedinice korpusa su se nalazile u čvrstom dodiru s njemačkim trupama, zatvarajući pravce koji od Livna, Jajca, Mrkonjić-Grada, Banjaluke i Lapca vode prema Drvaru, tijesno sadejstvujući s dijelovima 5. korpusa i s lokalnim partizanskim odredima. Istovremeno, jedinice korpusa su se oslanjale i na blagovremeno izvršena zaprečavanja i miniranja važnijih objekata na komunikacijama i na mjestimično utvrđene položaje.

Već prvog dana drvarske operacije, tokom 25. maja 1944, korpus je sa svim svojim jedinicama bio maksimalno uključen u borbena dejstva, pa se može tvrditi da intenzitet njegovog angažovanja nije popuštao ni za vrijeme preostalih deset dana neprekidnih bojeva, kako na području Drvara i neposredne okoline, tako i na komunikacijama koje vode u Drvar.

¹ Prilog raspravi o Drvarskoj operaciji.

² Politički komesar bataljona »Garibaldi«.

³ Prva proleterska divizija je imala 325 puškomitraljeza, lakih i teških mitraljeza, 285 automata, 30 minobacača, 2 protivtenkovska i 2 brdska topa, a 6. proleterska divizija — 250 puškomitraljeza, lakih i teških mitraljeza, 131 automat, 56 minobacača i tri topa. AVII, k 15, 8-2.

Mada je vazdušni desant najavljivan s raznih strana (pa su za njegovo suzbijanje planirane raznovrsne mjere), ipak je iznenadio malobrojne jedinice (Prateći bataljon, Oficirsku školu i dr.). Međutim, jedinice 1. i 6. proleterske divizije spremno su dočekale njemačke snage, što je bilo od izuzetnog značaja po tok i ukupan ishod drvarske operacije. To se ogleda i u činjenici što su njemački padobraneci i motorizovane formacije koje su s kružne osnovice stre-mile u Drvar naišle na žestok otpor 1. i 6. proleterske divizije.

U trenucima kada su njemačke snage neposredno ugrožavale Titovu pećinu, koja je bila meta dobro obučениh i naoružanih padobranaca, proletari su ušli u presudne okršaje bez oklijevanja i uz-maka. Teritorijalno najbliži Drvaru, dijelovi 6. ličke proleterske di-vizije pohitali su na izvršenje najvažnijeg ratnog zadatka koji se mogao zamisliti. Najprije 1. pa — po mjeri pristizanja — i ostali ba-taljoni 3. ličke brigade usiljenim maršem krenuli su da zaštite svog vrhovnog komandanta Josipa Broza Tita sa njegovim najbližim sa-radnicima.⁴

Borba se odvijala tokom čitavog dana. Padobranska jedinica je bila blokirana na lokalnom groblju. Uslijedio je napad 3. brigade protiv pet uporišnih tačaka neprijatelja u Drvaru. Borba je trajala čitavu noć i Nijemci su se održali jedino na groblju.⁵ Na sektoru 1. proleterske divizije toga dana su se odvijale uporne i oštre borbe, počev od ranog jutra na pravcu od Mrkonjić-Grada ka Čadavici i od Jajca ka Šipovu. Pripadnici 13. proleterske brigade odlučno su branili svoje položaje kod Sjenokosa i Štrbine, naročito na Crnom vrhu i Ciganskom vrhu, kojim će ovladati tek poslije šest uzastop-nih juriša. Toga dana je komandant 1. proleterskog korpusa Koča Popović naložio Štabu 1. proleterske divizije da »najhitnije i naj-kraćim putem« uputi jedan bataljon 1. proleterske brigade u rejon sela Potoci, gdje su se iz Drvara uputili Vrhovni štab i Štab 1. pro-leterskog korpusa.

Na pravcu nadiranja neprijatelja Mrkonjić-Grad — Čadavica nalazila su se dva bataljona 13. proleterske i jedan bataljon 13. kra-jiške brigade, koji su uspješno odolijevali napadima njemačkih trupa, sve dok se nije ispoljio pritisak 202. oklopnog bataljona 2. oklo-pne armije od Banja luke.⁶ S obzirom na to da je komunikacija Mrkonjić-Grad — Mliništa bila temeljito porušena, zapriječena i minirana, neprijateljska motorizacija je nije mogla koristiti. Me-dutim, pošto je neprijatelj izbio na greben Crni vrh — Dimitor, di-jelovi 1. i 13. proleterske brigade napali su njemačke isturene od-rede prema Podgoriji i Baraćima, ali — zbog nestašice municije, nedovoljne povezanosti i zamorenosti jedinica — planirano koordi-nirano dejstvo se »pretvorilo u kratak neefikasan pritisak«.⁷

Glavni pravac udara neprijatelj je usmjerio ka Mliništima i, bez obzira na osjetne gubitke, osvajao je položaj za položajem na potezu od Barića do Jasenovih potoka i brda Nebojina (k. 883) ko-jim je ovladao poslije pristiglih pojačanja. Tako je, uz »jak nepri-

⁴ Zbornik, tom IV, knj.25, str.

⁵ Isto, str. 496. Taj napad nije i uporan«. Isto, str. 497.

bio dobro organizovan, »nije bio jednovremen

⁶ Isto, knj. 26, str. 167.

⁷ Isto, knj. 25, str. 474.

PROLETARSKA
NOV I POJ

NACELNIKU Vrhovnog Štaba NOV i POJ

1. Situacija kod I. proleterke divizije

Bez događaja.

2. Situacija kod VI. proleterke divizije

a. U dnevnom izveštaju dolazak javljenih 150 nepr. vojnika u Srb, otišli za Lupač.

b. Štab VI. divizije javio o navodno pretstojećoj nepr. ofanzivi na Bosnu iz pravca Bihaća i Knina, - podatak dobiven iz Lupačkog obavještajnog centra.

Ovo se proverava.

c. Noćas srušen most u Kupirovu na potoku Sredica.

d. Noću 20/21.V.1944 god. kod Doljana nagaznom minom

1 tenk srednje tonaže sa posadom, uništen
a 1 oštećen.

Sudbina posade oštećenog tenka nije se mogla ustanoviti, pošto odmah naišli drugi neprijateljski tenkovi.

3. Sektor Livno

Bez događaja.

U prilogu dostavljamo izveštaj političkog komesara I. proleterke divizije o junačkom držanju drug. Mihaila Radulovića-Miha radi eventualnog objavljivanja preko "Slobodne Jugoslavije".

Smrt fašizmu - sloboda narodu !

Načelnik štaba
poručnik

Karlovčić

jateljski otpor« (kako stoji u operacijskom dnevniku 13. lovačkog puka 7. SS divizije),⁸ 1. četa 2. bataljona 13. puka oko 17 časova 27. maja 1944. zauzela želj. stanicu Mliništa. Toga dana dijelovi 13. proleterske brigade vode borbe »prsa u prsa« protiv njemačkih snaga koje su nastupale od Podrašnice.⁹ Upravo tada je Štab 1. proleterskog korpusa naložio Štabu 3. krajiške brigade da se glavninom prebaci zapadno od komunikacije Mliništa — Glamoč, očigledno imajući u vidu pravac izvlačenja svojih snaga, zajedno sa Vrhovnim štabom, iz drvarske operacije.¹⁰

Borbe nijesu popuštale u tempu, a nestašica municije je postala sve alarmantnija, naročito za minobacače i brdske topove. Pored toga, slaba ishrana je prerastala u »ozbiljan problem«, pa su čak registrovani i smrtni slučajevi »od gladi i iznemoglosti«.¹¹

Na frontu 1. proleterske divizije, na liniji Ovčara — Mihajlovići — izvor Sane, neprijatelj je 28. maja 1944. vršio uporne napade uz podršku artiljerije, dok je na sektoru 6. proleterske divizije nastupao od Šipovljana prema Mokronogama, da bi već oko 15 časova »upao u Prekaju s tenkovima«.¹² Nijemci su nadirali i od D. Pecke ka Vrbovljanima, gdje su vođene oštre borbe do mraka. Dijelovi 13. proleterske brigade i glavnina 4. bataljona 1. proleterske brigade napali su neprijatelja na Lipi i odbacili ga ka Jasenovim potocima. Nijemci su bili prisiljeni na povlačenje, pa su proleter i »raspalili po kolonama i komorama i nanijeli neprijatelju ogromne gubitke«.¹³

Izjutra 29. maja 1944. neprijatelj je svoje napade usmjerio prema Lisini, na položaje 6. bataljona 1. proleterske brigade. U najkritičnijim trenucima, dva bataljona 13. proleterske brigade udarili su na neprijatelja i tako pružili dragocjenu pomoć 6. bataljonu 1. proleterske. Bile su to »najoštrije i najupornije borbe«, po ocjeni Štaba 1. proleterske brigade.¹⁴ Tom prilikom su pripadnici 1. i 13. proleterske brigade ispoljili izuzetnu izdržljivost i požrtvovanje u međusobnom sadejstvu, braneći svaku stopu zemljišta (samo 1. proleterska brigada je tada imala 38 izbačenih iz stroja). Uveče je izvršeno prikupljanje jedinica 1. proleterske divizije na sektoru Lisina — Obršina — Ponorci — Bjeljevina, radi »izvlačenja ispred daljeg neprijateljskog pritiska«. Tako je divizija poslije ponoći 30. maja 1944. započela pokret sa prostorijske Lisina — Bjeljevina preko Štekerovaca i prebacila se preko komunikacije Mliništa — Glamoč. Tom prilikom je saveznička avijacija u tri navrata bombardovala položaje kod žand. stanice Mliništa i, zbog nesporazuma, nanijela gubitke od petnaestak mrtvih i ranjenih pripadnika 1. proleterske brigade.¹⁵ Oko podne 31. maja 1944. na raskrsnici Medena Selišta, međutim, saveznička avijacija je napala njemačke trupe i tom prilikom uništila dva njemačka tenka.

⁸ Isto, str. 475.

⁹ Isto, str. 475.

¹⁰ Isto, str. 471.

¹¹ Isto, knj. 26, str. 168.

¹² Isto, knj. 25, str. 492.

¹³ Isto, knj. 25, str. 487.

¹⁴ Isto, knj. 26, str. 169.
is isto, str. 170.

Glavnina 1. proleterske brigade bila je toga dana na liniji Vučje Poljane — Čardak livade — Presedlo. Tada je komandant 1. proleterskog korpusa izvijestio Josipa Broza Tita da 3. krajiška brigada zatvara pravac Prekaja i Vaganj, da se kod nje nalazi deset oficira iz britanske misije i da oni imaju vezu sa Barijem. Istom prilikom Koča Popović je zamolio da se kod Pribelje spusti saveznička pomoć u municiji, naročito za minobacače i mitraljeze, te ručne bombe, odjeća i hrana.¹⁶

Na osnovu ispoljenih borbenih dejstava i namjera neprijatelja da zatvori obruč oko Preodca, Tito je odlučio da se sa Sator-planine i iz rejona Preodca povuče pravcem Poljice želj. stanica Mliništa — Vitorog-planina. U tom duhu Stab 1. proleterskog korpusa je naredio da 1. proleterska divizija obezbijedi prebacivanje Vrhovnog štaba preko komunikacije kod Mliništa. Za neposredno obezbjeđenje Vrhovnog štaba u toku pokreta određena je 3. krajiška brigada. Pored Vrhovnog štaba sa Pratećim bataljonom, tu kolonu su sačinjavali i razne ustanove i službe NOP-a, savezničke vojne misije, komore, sanitet i intendantura, a na začelju su se nalazila dva bataljona Inženjerske brigade Vrhovnog štaba. Lijevo krilnu kolonu je sačinjavao 3. bataljon 1. proleterske brigade a desnokrilnu kolonu — po dva bataljona 3. krajiške i Inženjerske brigade. Tada je Vrhovni štab svim jedinicama NOVJ izdao naredbu da »sa svim snagama stupe u napade na neprijateljske garnizone, utvrđene položaje, objekte, gdje god ima neprijatelja i saobraćajne komunikacije«.

Prebacivanje Vrhovnog štaba je iziskivalo krajnje naprezanje svih učesnika tog odlučujućeg poduhvata, maksimalnu budnost i energično djelovanje. Utoliko prije što se radilo o pošumljenom zemljištu, što je umnogome otežavalo održavanje međusobne veze i kontinuirano osmatranje kretanja neprijatelja. Upravo tih dana 6. proleterska divizija je pristupila sprovođenju direktive o pomjeranju na prostorijsku na kojoj se nalazila uoči drvarske operacije.¹⁷

Od ranog jutra 1. juna 1944. vođene su borbe iznad Perduhovog Sela pravcem Mliništa. Bataljoni 1. proleterske brigade su napali njemačke snage na Velikoj Gradini i gonili ih ka Prijanima. Oko 15 časova kolona je krenula preko Bjeljevine i Obršine s namjerom da se željezničkom prugom Potoci — Mliništa — Čardak prebaci u izvorni dio Pljeve. Kada se prethodnica kolone Vrhovnog štaba nalazila u pokretu prema Babića krčevinama, na čelo prethodnice otvorio je vatru 3. bataljon 13. SS lovačkog puka a na desni bok plotunsku vatru su otvorili četnici sa istočne strane Samograda.¹⁸ Otvorena je vatra i na lijevo krilnu kolonu, ali je neprijatelj odbačen. Ubrzo se neprijatelj sredio i prešao u protivnapad. Žestoke borbe su se vodile za Obršinu, koja je nekoliko puta prelazila iz ruku u ruke. Dijelovi 3. krajiške brigade okružili su njemačke snage na Velikom

¹⁶ Isto, str. 197.

¹⁷ Po jednoj varijanti, bilo je 6 mrtvih i 9 ranjenih, a po drugoj: 9 mrtvih i 12 ranjenih. Zbornik, tom IV, knj. 25, str. 629 (dep. P. 253), str. 621 (dep. 258).

¹⁸ Izveštaj komandanta 1. proleterskog korpusa, Zbornik, tom IV, knj. 25, str. 156.

vrhu, ali ga nijesu mogli zauzeti. Kota 1249 na Bjeljevini je tri puta zauzimana, ali ju je neprijatelj čvrsto držao sve do noći 1/2. juna 1944.

Vidjeći da bi probijanje tim pravcem iziskivalo velike žrtve, Tito je odlučio da kolona Vrhovnog štaba usmjeri pravac kretanja južnije od ranije planiranog i da 2. juna u toku noći prosljedi preko Crne gore i Bukovače prema Mliništima. Tako je 2. juna u Stab korpusa stigla depeša: »Juče naišli na neprijatelja između Bjeljevine i Obršine. Nismo mogli preći«, pa je u narednoj depeši istoga dana naznačeno: »Obezbijedite nam prelaz južno od željezničke stanice Mliništa«.

Pokret je izvršen 2. juna oko 8. časova. Tada je 1. proleterska brigada vodila teške borbe protiv jačih snaga neprijatelja koji je nadirao od Glamočkog polja i Podgorije. Kolona Vrhovnog štaba je marševala bespućem preko Kutljerovca, Roguline doli i Jokića poljane i oko 14 časova izbila nadomak komunikacije Mliništa — Glamoč. Na položaje 1. proleterske brigade izvršili su žestok pritisak 3. bataljon 14. SS lovačkog puka i 105. SS izviđački bataljon. Prvi i 2. bataljon 1. proleterske brigade su se žilavo borili, odlučni da ne pokleknju ni po cijenu najvećih žrtava, jer se tada preko komunikacije prebacivao Vrhovni štab. Bili su to dramatični okršaji, ispunjeni samoodricanjem i riješenošću da se povjereni zadatak ispunji do kraja.

Pošto se kolona Vrhovnog štaba prebacila preko komunikacije Mliništa — Glamoč, tokom noći jedinicama 1. proleterske divizije spuštenu je saveznička pomoć u opremi, municiji, odjeći i životnim namirnicama.

Drvarska operacija je time faktički bila završena.

Postupajući po naređenju Štaba 1. proleterskog korpusa, tokom noći 2/3. juna 1944. jedinice 1. proleterske divizije su prebačene na nove položaje: 1. proleterska brigada na liniju Presedlo — Čardak livade — Borik — Vršić, 13. proleterska brigada je određena za obezbjeđenje Vrhovnog štaba, a 3. krajišku brigadu je Štab 1. proleterskog korpusa zadržao pod svoju neposrednu komandu.¹⁹

U noći 3/4. juna 1944. sa improviziranog aerodroma na Kupreškom polju Vrhovni štab je sovjetskim avionom prebačen u Bari a odatle brodom na Vis, gdje će otad do oslobođenja Beograda biti sjedište vrhovnog rukovodstva NOP-a Jugoslavije.

Prvi proleterski korpus je u drvarskoj operaciji uspješno izvršio mnogobrojne zadatke, kako prilikom intervencije protiv njemačkih padobranaca koji su se spustili u Drvar, tako i žilavim otporom na svim pravcima nadiranja njemačkih terupa prema Drvaru. Zahvaljujući takvom dejstvu, njemački vazdušni desant se nije mogao srediti i dostići pećinu u kojoj se nalazio Josip Broz Tito sa svojim najbližim saradnicima, što je stvorilo neophodno vrijeme za izvlačenje vrhovnog rukovodstva NOP-a na bezbjedniju teritoriju i, ujedno, mogućnost za njegovo prebacivanje na novo komandno mjesto (ostrvo Vis) za usmjeravanje oslobodilačkog rata i revolucije.

¹⁹ Slavko Odić, *Desant na Drvar, VII, Beograd 1981, str. 222.*

Glavnina korpusa je bila veoma intenzivno angažovana na upornom držanju položaja i odbranu pravaca koji vode u Drvar, usporevajući i lomeći napade njemačkih borbenih grupa, posebno noseći im gubitke u živoj sili i ratnoj tehnici. Usporedni podaci ubjedljivo ilustruju činjenicu da su gubici obje strane bili osjetni, odnosno da su se u desetak dana drvarske operacije vodile žestoke borbe, uz učešće artiljerije i avijacije, te dejstvo ostavljenih i ubačenih grupa u pozadini.

Pripadnici 1. proleterskog korpusa su tokom drvarske operacije manifestovali »masovni heroizam, čvrst moral i veliku izdržljivost« (prema ocjeni sekretara divizijskog komiteta 1. proleterske divizije Đura Lončarevića). Josip Broz Tito je na V kongresu KPJ istakao da je desant na Drvar bio »samo očajnički akt osвете i pokušaj likvidacije glavnih vođa ustanka«.

1. Proleterska divizija

Sastav:

- 1. proleterska brigada, komandant JAGOŠ ŽARIČ, politički komesar MIRKO JOVANOVIĆ*
- 3. krajiška proleterska brigada, komandant VLADO BAJIĆ, politički komesar SIMA TADIĆ*
- 13. proleterska brigada »Rade Končar«, komandant MILAN ŽEŽELJ, politički komesar IVAN DENIĆ*

*Komandant 1. proleterske divizije,
Vaso Jovanović*

*Politički komesar 1. proleterske
divizije, Vlado Ščekić*

Prva proleTERSka divizija u drvarskoj operaciji¹

General-potpukovnik Ljubivoje Pajović²

Dvadeset petog maja, 13. SS puk u celosti nije izvršio postavljenu zadatak. Time su jedinice 1. proleTERSke divizije dobile u vremenu za posadanje i uređenje narednih položaja i olakšalo komandama i štabovima komandovanje jedinicama i rukovođenje odbrambenom operacijom.

Oklopni grenadirski jurišni bataljon 2. oklopne armie koji je napadao iz pravca Banja Luke izbio u s. Čađavica gde je dočekan vatrom 1. bataljona 13. proleTERSke brigade koji je bio poseo položaje Blatina glava (k. 918) — Kuk (k. 1015). Potom je vođen boj koji je trajao šest časova tokom koga je prinuđen na povlačenje 1. bataljona 13. proleTERSke brigade ka s. Dragorad i s. Previja.

Iz rejonu Livna krenuo je u napad, 25. maja u 5 časova, Izviđački bataljon 369. legionarske divizije putem — Livno — Priluka Glamoč ojačan dijelovima 6. ustaškog stajaćeg zdruga i podržan vatrom artiljerije iz rejonu Livna.

Pošto je savladao otpor delova 5. bataljona 3. proleTERSke (krajisške) brigade na položaju Brina kod s. Veliki Kablić (3,5 km severo zap. od Livna) izviđački bataljon je prodirao bez borbe putem ka s. Korična.

Štab 1. proleTERSkog korpusa naredio je Štabu 3. proleTERSke (krajisške) brigade da uputi usiljenim maršom ka Drvaru 2. i 4. bataljon 3. proleTERSke brigade. Međutim, kada je oko 9 časova Štab 3. proleTERSke krajisške brigade obavestio Štab 1. proleTERSkog korpusa o prodiranju neprijatelja od Priluke doneta je odluka da se ova dva bataljona vrata ka Glamoču.

Pošto je oko 13 časova slomio otpor bataljona »Mateoti« 3. proleTERSke krajisške brigade kod Korične, Izviđački bataljon 369. legionarske divizije produžio je neometano da prodire ka Glamoču i već oko 14 časova izbio do Han Vrbe (oko 5 km jugoistočno od Glamoča) a potom produžio ka Glamoču i do 16 časova prodro glavninom do s. Kamen.

Pristizanjem 2. i 4. bataljona ka Drvaru u rejonu Glamoč s. Kamen i 3. bataljona u rejon s. Carevac — Mustapin dol, otpočeo je napad ovih bataljona na položaje Izviđačkog bataljona od s. Ka-

¹ Izlaganje na naučnom skupu »DRVARSKA OPERACIJA«.

² Komandir baterije u 1. proleTERSkoj diviziji

men do s. Carevac. Oko 17 časova neprijatelj je otpočeno povlačenje ka Livnu u koji je stigao oko 22 časa, pretrpevši ozbiljne gubitke.

Krajem dana 25. maja 1944. front na kome su se borile jedinice 1. proleterske divizije bio je delimično ugrožen samo na odseku s. Šipovo — s. Olići, zatim u širem rejonu s. Podrašnica, kao i u rejonu Kuk — s. Dolovi — s. Čadavica, tj. na pravcima napada na sve tri borbene grupe 7. SS divizije. No, gledano u celini, front 1. proleterske divizije, uključujući i front na kome se borio 1. bataljon 13. proleterske brigade (bio potčinjen Komandi 5. korpusa NOVJ), nije bio probijen niti je komandovanje jedinicama bilo ozbiljnije narušeno uprkos malom broju jedinica veze i malom broju savremenih sredstava veze.

U popodnevnom časovima nestašica municije kod jedinica 1. proleterske brigade bila je još više izražena, usled čega je prodiranje 2. bataljona 13. SS puka bilo ubrzano pa su njegove glavne snage u 20.30 časova izbile u rejon Čestaci, a pomoćne (7. četa) u 21 čas u rejon željezničke stanice Čardak (k. 1010)³

U popodnevnom časovima od Crnog vrha (tt 1259) usiljenim maršem kretao se 4. bataljon 1. proleterske brigade ka s. Protići i po stizanju poseo položaj u rejonu s. Berići — Gradina (tt 918) a oko 19 časova poseo je položaje u rejonu Nabojina (k. 883) i postavio se ispred glavnih snaga 2. bataljona 13. SS puka. Deo ovog i deo 6. bataljona izvršili su uveče nekoliko protivnapada u rejonu Čestaci.

U toku 26. maja sve do 17 časova 7. SS brdski izviđački bataljon nije vršio napade na položaje 13. proleterske brigade Crni vrh (tt 1259) — s. Strbina — Sjenokos — Cigansko brdo (k. 1268) — Kozja strana (k. 1311) — Suvi vrh, već je obezbeđivao iskrcavanje 3. bataljona 13. SS puka u s. Mračaju, opravku mosta na reci Ponor i vodio borbe da ovlada severozapadnim delom masiva Dimitor u čemu je uspeo, i potom se delom snaga spustio ka reci Sani.

Imajući u vidu prodiranje 2. bataljona 13. SS puka ka Bracima, Štab 1. proleterske divizije naredio je da se front ove brigade sa linije Crni vrh — Cigansko brdo — Suhi vrh povuče na liniju Gradina (tt 918) — s. Vasići — s. Ubavići. Povlačenje bataljona na nove položaje usledilo je u 17 časova a završilo se oko 21.00 čas.

Delovi Oklopnog grenadirskog jurišnog bataljona 2. oklopne armije izvršili su 26. maja napad na položaje 1. bataljona 13. proleterske brigade u G. i D. Previji i prisilili ga da se povuče na jug i posedne položaje na liniji Runjina glava (k. 610) — s. Pravoslavna Rastoka — r. Sana. Krajem dana na položaje 1. bataljona izvršili su napad delovi 7. SS brdskog bataljona i prisilili ga da se povuče preko reke Sane ka s. Vasiljevići.⁵

Treći bataljon 13. proleterske brigade povukao se iz rejonu s. G. i D. Graci ka S. Velije, ali je od delova 7. SS brdskog bataljona bio prisiljen da se povuče preko r. Sane i posedne položaje na desnoj obali reke Tibnik.

³ AVII, NA, k. 10, reg. br. 2/5.

⁴ AVII, NOR, k. 727, reg. br. 7-1/13.

⁵ AVII, NOR, k. 727, reg. br. 11-1/10.

Š T A B
I PROLETERSKE DIVIZIJE
NOV Jugoslavije
Pov.Br. A
25. maja 1944
u 11,30 č.

ŠTABU I PROLETERSKE BRIGADE

Ne prijatelj iz Mrkonjića jutros je izvršio ispad glavnim snagama preko Podrašnice ka Grači i cestom ka Čadjavici. Tim pravcem čula se i motorizacija. Druge neprijateljske kolone izbile su na liniji Mračaj - ~~Čadjavica~~ Podsele - Čenića Kosa. Na toj liniji manji delovi XIII brigade vode kraće borbe. Zbog ovoga, ma da neprijateljske snage na ovom pravcu nisu velike, neprijatelj još uvijek prodire i dalje od te linije.

Dva bataljona XIII brigade nalaze se na sektoru Orahovljani - Čadjavica. Momentalno sa njima nemamo vezu; verovatno da je kod njih otpočela borba.

Naredili smo da dva bataljona XIII brigade, koji su sada glavnina na Crnom Vrh i na Štrbine - Sjenokos, izvrše protivudar: jedan bataljon prema Čenića Kosi, a drugi preko Poljana ka Mračaju i Građini.

Jedan vaš bataljon odmah uputite preko Gerzovog Brda na Četanište i Crni Vrh. Odatle Štab bataljona da se poveže sa bataljonom XIII brigade kojima će biti rezerva za - ako treba prihvati - , a u povoljnoj situaciji taj vaš bataljon može inicijativno sa dejstvovati napadajućim bataljonima XIII brigade za proširenje eventualno stvarnog uspeha pri sadašnjem dejstvu tih bataljona.

2.- Obaveštenje koje ste dobili o Jajcu i Mrkonjić Gradu i o ofanzivi nije potvrđeno s drugih strana. No, može se pretpostaviti da je u nekoliko tačno. Jasno je, da se na ovom terenu ne može raditi bar o celoj diviziji "Princ Eugen" koja na ovom terenu ima samo svoje manje delove, dok se glavnina nalazi u dolini Bosne. Ako se potvrdi ono obaveštenje koje ste vi dobili onda se dejstvo divizije "Princ Eugen" može očekivati preko Rostova i Rogoralice ka izvornom i srednjem delu Vrbasa i ka Prozoru. U tom smislu dobijeno je i jedno obaveštenje u Štabu X Divizije.

3.- Vaš desnokrilni bataljon neka uputi izvidjačka odele koja će proveriti situaciju južno od Jajca, naročito ka Vijencu. Takođe uputite jače odelenje za vezu sa Janjskim Odredom i celovima IX brigade koji se tako nalaze.

Smrt fašizmu - Sloboda narodu!

K O M A N D A N T
pukovnik,

Vano Jovanović

U toku 26. maja na pravcu Livno — Glamoč nije bilo borbi. Vođena je izviđačka delatnost.

Na frontu 1. proleterske divizije 26. maja snage 7. SS divizije uspele su da front 1. proleterske divizije pomere iz doline reke Plive i sa masiva Dimitora na liniju Mliništa — s. Protići — s. Ubavići — r. Sana i stvore uslove da grupisanim snagama na manjoj širini fronta preduzmu nove napadne akcije radi prodiranja za postizanje 3. napadnog cilja.

Istovremeno, skraćanjem fronta i njegovim organizovanjem na pošumljenom, ispresecanom i teže prohodnom zemljištu, 1. proleterska divizija stvorila je uslove da uspori tempo napada i onemogućiti napadača da brzo postigne svoje ciljeve.

*NA PRAVCIMA ČARDAK—MLINIŠTA I
s. BARICI — s. JASENOVI POTOCI*

Pošto su odbile protivnapade jedinica 1. i 13. proleterske brigade, obe borbene grupe 13. SS puka prešle su 27. maja u napad za dostizanje 2. napadnog cilja — ovladavanje rejonom žandarmarijska stanica Mliništa — željeznička stanica Mliništa — s. Jasenovi Potoci.

U osvit dana 26. maja deo snaga 4. bataljona 1. i deo snaga 2. bataljona 13. proleterske divizije izvršili su protivnapad pravcem vis Gradina — Berića glava (k. 903) i s. Jasenovi Potoci — vis Nabojina — Čestaci, ali bez uspeha.^{1*} Desnokrilna borbena grupa (2/13. SS puka) krenula je u napad pravcem Nabojina (k. 883) — Jasenovi Potoci.

Zapretila je opasnost da se uklini na spoju 1. i 13. proleterske brigade i probije front 1. proleterske divizije. Stab 1. proleterske divizije naredio je da 2. bataljon 13. proleterske brigade napusti položaje na visu Gradina (tt 918) i smeni 4. bataljon 1. proleterske brigade na Nabojini, što je i izvršeno u 10.00 časova.⁷ Tada je, po ličnom naređenju komandanta 1. proleterske divizije, 4. bataljon 1. proleterske brigade bio upućen da ovlada Lipovcem (tt 1033), koji je bila napustila jedna četa 6. bataljona 1. proleterske brigade.⁸ Ovaj bataljon i četa 6. bataljona, uz podršku Brdske baterije 1. divizije, uspele su u tome ali je kasnije, po naređenju Štaba 1. proleterske brigade, 4. bataljon napustio vis Lipovac (tt 1033) i poseo vis Lipovi vrh.

U popodnevnim i večernjim časovima 27. maja sve do 21.45 časova⁹ odvijale su se veoma žestoke i dramatične borbe na frontu 1. i 13. proleterske brigade. Skoro svaki vis koji bi 13. SS puk, uz podršku artiljerije (divizion topova od 12 oruđa), osvajao na juriš bio je protivnapadima bataljona, uz podršku Brdske baterije 1. divizije, ponovo vraćen. Nedostatak u municiji kod bataljona 1. pro-

⁰ AVII, NOR, k. 727, reg. br. 7-1/13 i k. 713, reg. br. 8-2/II.

⁷ AVII, NOR, k. 712, reg. br. 28/1.

⁸ AVII, NOR, k. 712, reg. br. 3/26-13.

⁹ AVII, NOR, k. 727, reg. br. 7-1/13.

leterske divizije bivao je vrlo često nadoknađivan zaplenom od vojnika 13. SS puka u toku izvršenja protivnapada.

Krajem 27. maja linija fronta 1. proleterske divizije od žand. stanice Mliništa do s. Pecka bila je sledeća: Tubino brdo (k. 1226) — k. 1429 — Đula glava (tt 1456) — kosa Rosan — 1 km zap. od žel. stanice Mliništa — Lipovi vrh — Lipa (k. 1087) — Jasenovi Potoci (zapadni deo) — Oštra glava (k. 771) — Odžina glava (k. 529) — reka Sana.¹⁰

Ojačani 13. SS puk nije uspeo ovoga dana da izbije na željenu i naređenu mu liniju uprkos brojčanoj i tehničkoj nadmoćnosti, kako u ljudstvu tako i u naoružanju i municiji. Dubina prodiranja na planinskom grebenu Čardaka iznosila je 7 km ili oko 1 km dubine za 2 časa borbe, a na pravcu Čestaci — Jasenovi Potoci samo 3 km dubine za 15 časova borbe ili 1 km za 5 časova borbe. I ovi podaci ocrtavaju žestinu vođenih borbi ovog sunčanog majskog dana-

Na frontu 3. krajiške brigade 27. maja 3. i 5. bataljon vodili su tročasovnu borbu u rejonu s. V. i M. Kablić — s. Priluka — Korična i visa Mrđanovac (2 km severno od Livna) sa jedinicama Izviđačkog bataljona 369. legionarske divizije koje su bile primorane da se povuku u Livno.

Štab 1. proleterske divizije uputio je ovoga dana u 11.45 časova radiogramom naređenje Štabu 3. proleterske krajiške brigade da glavninu svojih snaga prebaci zapadno od puta Glamoč — Mliništa. U vezi sa ovim naređenjem, Štab 3. proleterske (krajiške) brigade dobio je saglasnost (telefonom) Štaba 1. proleterskog korpusa pa je istog dana u 13.30 časova izdao naređenje svojim jedinicama za marševanje do novih rejona.

Izmene plana operacije 15. armijskog korpusa u drugoj etapi operacije (»Reselšprung 2«)

Prateći pažljivo sve što se zbiva u širem rejonu Drvara, Komanda 2. oklopne armije je, na osnovu izveštaja »Određena zverokradica« (»Verband Wildschütz«) iz sastava divizije »Brandenburg¹¹ i na osnovu dešifrovanih radio-telegrafskih depeša Vrhovnog štaba i štabova 1. i 5. korpusa NOVJ, došla je do pouzdanog zaključka da se Vrhovni štab NOVJ i štabovi 1. proleterskog i 5. udarnog korpusa sigurno nalaze u rejonu Potoci — Uvala (u prostoru između reka Unca i Sane).

Ovakav zaključak je potvrđivao i tok borbi 27. maja, kao i upornost u odbrani prostorije između reka Unca i Sane. U Štabu 2. oklopne armije je 27. maja posle podne doneta odluka da se izmeni plan operacije 15. brdskog armijskog korpusa, tako da se obustave sve radnje na pripremi i izvođenju poduhvata »Grmeč« i »Vijenac«,

¹⁰ AVII, NOR, k. 713, reg. br. 10-2/II i k. 712 A, reg. br. 32-4. Antrag für die Verleihung, 9. 6. 1944. Ovaj odred je, koristeći četničku organizaciju, delovao na oslobođenoj i neoslobođenoj teritoriji Bosanske krajine.

¹¹ AVII, NAW, t. 314, R. 563, F. 603—609.

a da se 28. maja ujutro pređe u koncentrično nastupanje ka rejonu s. Uvala — Potoci.¹²

Isto tako, 27. maja u popodnevnom časovima, 3. bataljonu 13. SS puka bila je, namesto izuzete 11. čete, potčinjena 5. četa 2. SS bataljona, u rejonu Babine grede (južno od s. Pecka),¹³ pa je ovaj bataljon imao zadatak brzog prodiranja u rejon Uvala — Potoci. U svetlosti ovog podatka postaje razumljiviji deo zapovesti komandanta 2. bataljona 13. SS puka 29. maja u 23.10 časova. »Neprijateljski otpor savladati što brže. Mi moramo stići u Uvalu pre 3. bataljona.«¹⁴

OBOSTRANA DEJSTVA U DRUGOJ ETAPI OPERICIJE OD 28. DO 30. MAJA 1944. (»RESELŠPRUNG 2«)

Kao što se iz napred izloženih podataka vidi, pravci dejstva i zadaci 7. SS brdske divizije nisu bitno izmenjeni, osim kod ojačanog Oklopnog grenadirskog jurišnog bataljona 2. oklopne armije. Ovaj bataljon je dobio zadatak da nastupa izvan zone odbrane 1. proleterske divizije. Takođe, i 7. SS brdski izviđački bataljon je dobio zadatak da nastupa izvan te zone. Prema tome, u zoni odbrane 1. proleterske divizije imaju zadatak da nastupaju ojačani 13. SS brdski puk, ojačani Izviđački bataljon 369. legionarske divizije, ojačani 105. SS izviđački bataljon i deo snaga borbene grupe 373. u rejonu s. Prekaja.

Raspored i zadaci 1. proleterske divizije promenjeni su samo na delu fronta 3. proleterske brigade, koja je u toku popodnevnik časova 27. maja i u toku noći između 27/28. maja posela nove položaje. Iz radiograma 1. proleterskog korpusa u 09.00 časova 28. maja vidi se da je zadatak divizije i dalje odbrambenog karaktera.¹⁵ Jedinice 1. proleterske divizije 28. maja pokazale su svoju ubojitost i veštinu vođenja borbi u šumi i van nje: protivnik nije usepo da probije front divizije i prodre u rejon vis Lisina — ž. st. Lisina.

Krajem ovog dana linija fronta 1. proleterske divizije protezala se linijom k. 1376 — Rušnja (k. 988) — Vranovina (tt 934) — s. G. Vrbljani — Jarčište (tt 1007).

Imajući u vidu verovatnoću da će 13. SS puk nastojati svim silama da u toku narednog dana izbije na liniju Obršina (tt 1369) — ž. st. Lisina (1070) — vis Lisina (tt 1375) — ž. st. Busije — Kik (k. 1091), Stab 1. proleterske divizije naredio je:

— u 20.30 časova, 3. proleterskoj (krajiškoj) brigadi da hitno uputi tri bataljona u rejon Jokića poljana — vis Ovčara (tt 1576), sa zadatkom ofanzivnog dejstva ka ž. st. Mliništa a sa ostalim jedinicama da se grupiše u rejonu Bukovača — Crna gora;

— u 21.30 časova, 1. proleterskoj brigadi da odmah uputi 1, 2. i 5. bataljon (»Garibaldi«) u rejon ž. st. Lisina kao rezervu divizije.

¹² AVI I, NA, k. 10, reg. br. 33/11-15.

¹³ AVII, NA, k. 10, reg. br. 2/12.

¹⁴ AVII, NOR, k. 712, reg. br. 3/28-13.

¹⁵ AVII, NA, k. 10, reg. br. 33/11-21.

Postupajući po naređenju Štaba 1. proleterske divizije (27. maja u 11.45 č.), sve jedinice 3. proleterske (krajiške) brigade (sem 5. bataljona) našle su se 28. maja zapadno od puta Glamoč — Mliništa. Shodno razvoju situacije na pravcu ž. st. Mliništa — ž. st. Lisina, komandant 1. proleterske divizije (u saglasnosti sa komandantom 1. proleterskog korpusa) naredio je da se 3. proleterska (krajiška) brigada (osim 2. i 5. bataljona) grupiše u rejonu s. Stekerovci — Revenički vrh — Oblaj (tt 1143) — s. Rore, da izvrši obezbeđenje svojih jedinica od rejona Mliništa i visa Ovčara (tt 1576). Osnovni zadatak: zatvaranje pravca zapadno od puta Mliništa — Glamočko polje i dejstvo na taj put.

Istoga dana, Štab 1. proleterskog korpusa naredio je radiogramom da Štab 1. proleterske divizije preuzme pod neposrednu komandu 3. proletersku (krajišku) brigadu. Zbog nepovoljnog razvoja situacije na frontu 1. proleterske brigade, Štab 1. divizije uputio je ovoj brigadi naređenje radiogramom u 16 časova da odmah uputi jedan bataljon ka visu Ovčara (tt 1576) radi sadejstva sa 1. proleterskom brigadom u odbrani na pravcu ž. st. Mliništa — ž. st. Ovčara. Nešto kasnije Štab 1. proleterske divizije uputio je Štabu 3. proleterske (krajiške) brigade novo naređenje radiogramom da uputi tri bataljona u rejon Jokića poljana — vis Ovčara, sa zadatkom ofanzivnog dejstva ka Mliništima, a da ostale jedinice grupiše u rejonu Bukovača — Crna gora sa zadatkom da se poveže sa divizijskom rezervom i Štabom divizije u rejonu želj. stanice Lisina.

U toku dana razvile su se veoma bliske i ogorčene borbe za svaki položaj. Duž celog fronta 1. i 13. proleterske brigade pet brojčano slabih bataljona vodili su natčovečanske borbe sa sedam brojčano i tehnički jačih četa 1. i 2. bataljona 13. SS puka. Najžešće borbe ovoga dana vođene su na frontu 4. i 6. bataljona 1. proleterske brigade. Borbe na frontu 13. proleterske brigade nisu imale takvu žestinu, jer je 2. SS bataljonu zatajio dotur municije pa je i pritisak ovoga bataljona bio slabiji i sa puno zastoja u borbi.

Tokom 29. maja jedinice 7. SS divizije izvršile su zadatak samo na delu fronta koji su branile jedinice 5. korpusa, tj. na visu Ivak (k. 1290) pa na sever. Južno od Ivaka, visovi Lisina (tt 1375) i M. i V. Obršina (tt 1369) ostali su čvrsto u rukama jedinica 1. i 13. proleterske brigade sve do 23.30 časova, kada su se izvukle ka željezničkoj stanici Lisina i južnije ka proplanku Bjeljevina odakle su u 01.00 časova otpočele marš na prostoriju istočno od žand. stanice Mliništa.

U toku 29. maja tri bataljona 3. proleterske (krajiške) brigade odmaršovali su pravcem s. Stekerovci — Jokića poljana — vis Ovčara. Jedan bataljon Štaba brigade, Protivkolska četa i ostale prištapske jedinice i ustanove nalazili su se sev. od s. Rore, a jedan bataljon u s. Stekerovci prema putu Mlinište — Glamoč.

Posle donete odluke u Vrhovnom štabu 29. maja pre podne da se Vrhovni štab premesti iz Potoka na Šator-planinu, Štab 1. proleterskog korpusa naredio je radiogramom u 12.30 časova Štabu 1. proleterske divizije da 3. proletersku brigadu ne udaljuje pošto

je doneta odluka da ona bude u zaštitnici Vrhovnog štaba i Štaba 1. proleterskog korpusa, i da će joj Stab korpusa poslati naređenje kada i gde da krene.¹⁷ Stab 1. proleterske divizije obavestio je Stab 3. proleterske (krajiške) brigade radiogramom u 13.30 časova.

Pošto je primila naređenje Štaba 1. proleterskog korpusa da odmaršuje u rejon s. Poljice, 3. proleterska (krajiška) brigada je izvršila pokret noću 29/30. maja i u s. Poljice stigla 30. maja ujutro.

Posle prelaska kolone Vrhovnog štaba ka Šator-planini 3. proleterska (krajiška), po naređenju Štaba 1. prolet. korpusa, dobila je zadatak da zajedno sa 3. bataljonom 1. proleterske brigade obezbedi rejon na kome su bili razmešteni Vrhovni štab i Štab 1. proleterskog korpusa. Treći bataljon i vod 5. bataljona 13. proleterske brigade ostali su uz štab korpusa.

Opšti zaključak o borbama u drugoj etapi drvarske operacije na frontu 1. proleterske divizije može da se iskaže kao niz izuzetno napornih borbi i bojeva u uslovima brojčane nadmoćnosti neprijateljeva u ljudstvu, naoružanju i municiji i kao izuzetno težak napor sanitetskog osoblja na lečenju i zbrinjavanju ranjenika.

Poseban značaj ove etape ogleđa se i u izgradnji poverenja između boraca i starešina 1. i 13. proleterske brigade. Ugled i boraca i starešina 13. proleterske brigade silno je porastao u očima boraca 1. proleterske brigade, divizije i više.

Po povratku iz Vrhovnog štaba komandant i politički komesar 1. proleterskog korpusa (Koča Popović i Mijalko Todorović) prvom radio-vezom uputili su Štabu 1. proleterske divizije radiogram (primljen u 12.30 časova) kojim su ga obavestili o donetoj odluci u Vrhovnom Štabu »o izlasku iz započetog obruča« i odluci da Štab divizije ne udaljuje 3. proletersku (krajišku) brigadu jer će je Štab korpusa upotrebiti južno od puta Drvar — Glamoč. Istim radiogramom je naređeno da Štab 1. divizije stupi u vezu sa korpusnom bolnicom radi smeštaja teških ranjenika u bunkere (podzemna skloništa) u planini Klekovači.¹⁷

Saglasno svojoj odluci od 29. maja pre podne, Vrhovni štab je sa svim vrhovnim državnim i političkim organima i svojim jedinicama krenuo iz rejona Potoci 29. maja oko 20 časova i u rejon Mlinski potok — Šatorki potok — Crni bat (k. 1588) stigao 30. maja oko 10 časova.

Neposredno posle prolaska začelja kolone Vrhovnog štaba krenuo je istim putem i Štab 1. proleterskog korpusa i u rejon s. Preodac stigao 30. maja oko 11.00 časova.

Saglasno naređenju Štaba 1. proleterskog korpusa, 3. proleterska brigada je u toku noći 29/30. maja odmarševala iz rejona dotadašnjeg razmeštaja u rejon Plečine — Borje — Paležisklj. s. Poljice, a potom, kao zaštitnica Vrhovnog štaba i Štaba 1. proleterskog korpusa, odmarševala (osim 2. bataljona) i posela liniju s. Motike (1. bataljon) — vis Klačina — s. Ajderi — s. Tice (4. bataljon) — s. Polići — s. Jelinovići (3. bataljon)----- Božina livada (bataljon »Mateoti«) — s. Rore (5. bataljon).

¹⁷ AVII, NOR, k. 712, reg. br. 3/31-13.

Drugi bataljon 3. proleterske (krajiške) brigade, koji se 30. maja ujutro zatekao na položajima u rejonu s. Bunčevac, ostao je na njima celo pre podne dok kolona Vrhovnog štaba i Štaba 1. proleterskog korpusa nije prošla ka s. Preodac, a potom je bio upućen dn posedne položaje u rejonu vis Šajnovac (k. 1083) — s. Šajnovac.

Treći bataljon 1. proleterske brigade osvanuo je 30. maja na položajima u rejonu vis Kolo (tt 1432) — Plečine i na njima ostao do 11.00 časova. Tek kada je, između 9 i 10 časova, na njihove položaje izvršila napad desnokrilna kolona borbene grupe »Jirš«, ispostavilo se da je 2. bataljon 3. proleterske (krajiške) brigade napustio položaje po naređenju Štaba svoje brigade. Tada je Komanda 3. bataljona 1. proleterske brigade oko 11.00 časova naredila izvlačenje bataljona iz borbe i prikupljanje u rejonu visa Podvršina (k. 1170), gde ga je zateklo naređenje Štaba 1. proleterskog korpusa da odmaršuje u rejon s. Podić i posedne položaje na liniji k. 898 — Stražbenica (k. 928), sa zadatkom da zatvori pravac s. Prekaja — s. Preodac i obezbedi »aerodrom« za prijem savezničke pomoći bacanjem iz aviona uz zadržku padobranima.

Još u kasnim popodnevrim časovima 29. maja otpočelo je neopaženo izvlačenje bataljona 1. i 13. proleterske brigade u divizijsku rezervu u rejonu žel. stanice Lisina i visa Obršina (tt 1359). Kasnije u toku noći izvlačene su čete (po vodovima), tako da je to kidanje borbenog dodira trajalo sve do ponoći.

Pošto su u ponoć 29/30. maja prekinule borbeni dodir sa neprijateljem, jedinice 1. proleterske divizije (bez 3. proleterske krajiške brigade, 3. bataljona 1. proleterske i 3. bataljona 13. proleterske brigade) krenule su u jedan čas iz rejonu žel. stanice Lisina — Bjeļjevina — Ponorci — vis Obršina (tt 1369) ka rejonu Mliništa — s. Pribelja.

Po stizanju u rejon žandarmerijske stanice Mliništa, 4. bataljon 1. proleterske brigade poseo je rejon žand. stanica Mliništa — Smrčeva kosa — Đula glava (tt 1486) radi obezbeđenja prolaska kolone divizije ka rejonu Vučja poljana — s. Pribelja. Tom prilikom oko 12 časova grupa od 12 aviona anglo-američke avijacije izvršila je bombardovanje rejonu žandarmerijska stanica Mliništa — žel. stanica Mliništa i ovom bataljonu, sa četom 6. bataljona iste brigade nanela gubitke od 6 mrtvih i 12 ranjenih boraca i starešina.¹⁸ Ovo bombardovanje je izvršeno na zahtev Vrhovnog štaba NOVJ, ali bataljon nije bio obavešten o vremenu bombardovanja. Dakle, nije bila greška, već slaba organizacija sadejstva između jedinica divizije i avijacije.

Po završenom stizanju jedinica divizije u rejon Mliništa — s. Pribelja izvršeno je posedanje položaja radi odmora jedinica, obezbeđenja posednutog rejonu i izviđanja ka Glamoču, Vitorog-planini, Janju, Jasonovim Potocima i Mrkonjić-Gradu.

Postupajući po dobijenom naređenju bataljoni 13. SS puka su, bez dodira sa jedinicama NOVJ u toku 30. maja, nastupali ka s.

¹⁸ AVII, NOP, k. 712 A, neregistrovan.

Uvala i Potoci i do kraja dana ovladali rejonom s. Uvala — Potoci — Tisova kosa — Resenovača.

Na pravcu s. Prekaja — Potoci, borbena grupa »Jirš«¹⁹ svojim desnim krilom naišla je na položaje 3. bataljona 1. proleterske brigade²⁰ u rejonu visa Kolo (tt 1432). Pošto je oko 11.00 časova utvrdila da su se snage 2. bataljona 3. proleterske (krajiške) brigade povukle, borbena grupa »Jirš« produžila je potom nastupanje ka rejonu Potoci.

Jedinice Izviđačkog bataljona 369. divizije i 105. SS izviđačkog bataljona krenule su 30. maja iz Glamoča ka s. Rore. Njihovu motorizovanu kolonu bombardovala je i mitraljirala oko 12.00 časova, u rejonu s. Medena Selišta — s. Sumnjaci, grupa od 12 aviona anglo-američke avijacije. Pretrpevši ozbiljne gubitke, jedinice ovih dvaju bataljona uspele su tek u 18.40 časova da stignu u rejon s. Vagan.²¹

Oko 10.00 časova toga dana 1. bataljon 9. krajiške brigade i 2. četa 4. bataljona 1. proleterske brigade izvršili su napad iz pozadine na kolonu za dotur hrane i municije 2. SS bataljonu u rejonu s. Mihaljčići — s. Vrbljani i tom prilikom ubili 9, a zarobili 3 nemačka vojnika i zaplenili 66 konja sa tovarima hrane i municije.

Komanda nemačke 2. oklopne armije brzo je reagovala na odlazak Vrhovnog štaba i Štaba 1. proleterskog korpusa iz Potoka ka Šator-planini (29. i 30. maja). Pristupila je pregrupisanju jedinica, koje su upotrebljene u drugoj etapi operacije (»Reselšprung 2«), i uvođenjem novih snaga otpočela je treću etapu operacije koja je imala šifrovan naziv »Reslešprung 3«.

Na osnovu prikupljenih izviđačkih i obaveštajnih podataka u toku 30. maja, Vrhovni štab a i Štab 1, 5. i 8. korpusa NOVJ nisu mogli da odgonetnu namere nemačkih komandi ni zadatke nemačkih, legionarskih i četničkih jedinica. Da bi to mogli da učine, štabovi pomenutih korpusa su naredili štabovima potčinjenih jedinica da u toku 31. maja pojačaju izviđačku delatnost ne samo u bližim već i u udaljenijim rejonima i oblastima, a naročito u rejonima dejstava neprijateljevih jedinica i njihovih bližih garnizona.

Sudeći po sadržajima radiograma koje je Stab 1. proleterskog korpusa slao Stabu 1. proleterske divizije 31. maja u 08.00 časova, vidi se da je Stab korpusa već tada znao za nameru Vrhovnog štaba da sa Sator-planine preko Mliništa odmaršuje ka Vitorog-planini, pa je naredio da se 1. proleterska divizija »za sada« zadrži u rejonu Mliništa — s. Pribelja i da se prikupe pouzdani podaci da li u Glamoču »ima neprijatelja i koliko«.²² Iz sledećeg radiograma se vidi da je komandant 1. proleterskog korpusa naredio Stabu 1. proleterske divizije da »ako je moguće, zbog neophodnosti aerodroma, očiste Glamoč«. Isto tako, Komandanta korpusa su interesovali i po-

¹⁹ **Borbena grupa »Jirš« (ojačani 384. pešadijski puk bez 1. bataljona) imala je do 29. maja naziv »Vilam« (Wiliam, komandant 384. peš. puka) ali je zbog bolesti Vilama komandu nad ovom borbenom grupom preuzeo major Jirš (Jirsel), komandant Izviđačkog bataljona 373. pešadijske divizije.**

²⁰ **Bataljon nije bio obavešten o odluci donetoj 29. maja pa je 30. maja ostao na ranijim položajima.**

²¹ **AVII, NA, NAW, T-314, R 563, F 570, 571 i 905.**

²² **AVII, k. 372, reg. br. 27-1.**

daći »gde ima neprijatelja i stanje u Jajcu i Mrkonjiću,²³ što navodi na zaključak da je Vrhovni štab već bio doneo odluku da avionom, čim se obezbedi aerodrom, odleti u Bari (Italija) pa je ispitivana mogućnost da se to učini sa aerodroma u Glamočkom polju.

Isto tako, sudeći po sadržaju jednog radiograma upućenog Štabu 5. korpusa preko radio-stanice 1. proleterskog korpusa u 10.30 časova, vidi se da je načelnik Vrhovnog štaba cenio »da su ovdašnje operacije uglavnom završene«. Događaji su opovrgli ispravnost ovakvih ocena. Očigledno je da nisu bile zasnovane na pouzdanim dokazima, već samo na, u velikoj meri, proizvoljnim pretpostavkama.

U kasnim popodnevnim časovima 31. maja, kada se i na osnovu prikupljenih podataka moglo zaključiti da postoje dokazi da će neprijatelj preduzeti operaciju čišćenja Sator-planine i kada je sazrela odluka da Vrhovni štab istog dana uveče odmaršuje iz rejon Sator-planine u rejon Vitorog-planina — Kupreško polje, Stab 1. proleterskog korpusa je radiogramom naredio Štabu 1. proleterske divizije (primljen u 18 časova) sledeće:

»Od sutra ujutro obezbedite sa severa i juga naš prelaz kod Mliništa od Crne Gore ka Vitorogu.

Ako znate javite odmah ima li neprijatelja na Crnoj Gori.²⁴

Od sada javljajte se svakog pola sata. Koča«.

Primivši navedeni radiogram, Stab 1. proleterske divizije je između 18 i 20 časova uputio Štabu 1. proleterskog korpusa radiogram:

»Smatramo da u Crnoj Gori nema neprijatelja.«

Isto tako, neposredno posle prijema napred navedenog radiograma Stab 1. proleterske divizije izdao je štabovima 1. i 13. proleterske brigade naređenje²⁵ u kome im je izneno sve podatke o prisustvu neprijatelja u Glamočkom polju i o borbama koje je tokom dana vodio na pravcu s. Vagan — s. Rore i na pravcu Glamoč — žand. stanica Mliništa — Vučja poljana. Pored toga, Stab 1. proleterske divizije obavestio je štabove 1. i 13. proleterske brigade da će Stab 1. proleterskog korpusa (»verovatno sa 3. krajiškom brigadom«), još u toku noći između 31. maja i 1. juna, da krene od s. Preodac »preko Crne Gore i Mliništa« u rejon rasporeda divizije i postavio sledeće zadatke:

a) *1. proleterskoj brigadi:*

— da sa 1. 2. i 4. bataljonom preduzme napad na sve neprijateljeve grupe oko Mliništa sa ciljem da ih razbije i protera ka s. Vaganj. Ukoliko se pak utvrdi da pomenuta tri bataljona, zbog jačine neprijateljske grupe, ne mogu da izvrše napred navedeni zadatak, bilo je naređeno da brigada sa navedenim bataljonima mora »najupornije« da zadrži »u svojim rukama liniju Drđenova poljana — k. 1570 — Jasenove poljane — Kurozeb — Ploča — žand. stanica Mliništa.

²³ Isto.

²⁴ Isto. Naziv »Crna Gora« odnosi se na pošumljeni rejon od oko 20 km² južno od železničke stanice Lisina.

« AVII, NOR, k. 712, reg, br. 30/1.

— da sa bataljonom »Garibaldi« posedne rejon s. Podgorija — s. Bjelovina — vis Lipovac (tt 1033), sa zadatkom da obezbedi prolazak korpusne kolone od pravca Mrkonjić-Grada;

— prolazak kolone Štaba 1. prol. korpusa i dijelova koji idu sa njime očekuje se od sutra izujtra (1. jun 1944, primedba autora) pa na dalje;

— 6. bataljon i brdska baterija 1. proleterske divizije ostaju na osiguranju divizijske bolnice u rejonu Presedlo — k. 1337, sa napomenom da Štab 1. proleterske brigade zatraži od Štaba divizije divizijsku bateriju ako bude smatrao da može korisno da je upotrebi.

b) *13. proleterskoj brigadi:*

— da zatvori sve pravce koji od s. Prijana, s. Odžaka, Glamočkog polja i Glamoča vode ka rejonu Čardak livade — s. Pribelja;

— da na svoje desno krilo postavi najmanje jedan bataljon u rejonu visa Visibaba (tt 1562) — Turska kosa (k. 1580) — Paripovac, sa zadatkom da vrši obezbeđenje i dejstvo ka s. Prijani i da održava stalnu vezu sa jedinicama 1. proleterske brigade na pravcu Mrdenova poljana — Vučje poljane.

v) Da obe brigade vrše izviđanje shodno već izdatim naređenjima.

g) Da štabovi brigada obezbede danonoćnu vezu između svojih i susednih bataljona, sa napomenom da se ovo naročito odnosi na Štab i bataljone 1. proleterske brigade jer se nalaze na pošumljenom zemljištu.

d) Da Štab 13. proleterske brigade obezbedi ljudstvo potrebno za prikupljanje materijala koji će u toku večeri da bace saveznički avioni u rejonu s. Pribelja.

đ) Da štabovi 1. i 13. proleterske brigade dostave izveštaje Štabu divizije po istim kuririma koji su im odneli ovo naređenje.

Postupajući po napred navedenom naređenju Štaba 1. proleterske divizije, štabovi 1. i 13. proleterske brigade dostavili su još iste večeri tražene izveštaje iz kojih izlažemo najvažnije podatke.

Prva proleterska brigada u svom izveštaju pisanom 31 maja u 20.40 časova izvestila je Štab 1. divizije o sledećem:²⁶

— da su 1. i 2. bataljon povezani i zajednički napali neprijateljske grupe u rejonu s. Savići — s. Vasići — vis Andanuša (k. 1338);

— da je neprijatelj prisiljen na odstupanje i da su upućene dve čete da ga gone sa obe strane puta Mliništa — Glamoč do s. Perduhovo Selo i s. Prijani;

— da će u toku noći biti postavljene nagazne mine u rejonu okuka puta 1 km severno od s. Perduhovo Selo;

— da će glavnina 1. i 2. bataljona biti razmeštene na odmor u rejonu Vučja poljana i da će od ranog jutra 1. juna nastaviti sa izviđanjem ka s. Vaganj i Glamoču;

— da se 4. bataljon nalazi na ranijim položajima u rejonu žand. stanica Mliništa;

— da se Štab brigade nalazi u rejonu Vučja poljana.

²⁶ AVII, NOR, k. 712, reg. br. 41/1-4.

Trinaesta proleterska brigada još iste večeri (3. juna) dostavila je Štabu divizije izveštaj o sledećem:²⁷

— da će u rejon Turska kosa (k. 1580) — Visibaba (tt 1562) uputiti 2. bataljon sa zadatkom zatvaranja pravca od s. Prijani;

— da će za zatvaranje pravca Glamočko polje — Čardak livade uputiti 5. bataljon u rejon Paripovac — Ivičev vrh (k. 1360);

— da će za zatvaranje pravca Glamoč — Glamočko polje — s. Pribelja uputiti 1. bataljon koji će sa glavninom bataljona da posedne vis Vršćić a sa jednom četom i Glamočkim NOP odredom vis Matrag (tt 1413);

— da su saveznički avioni doleteli, bacili materijal i da je ona dala potrebno ljudstvo da se bačeni materijal pokupi i razdeli po odluci intendanta divizije.

U toku 31. maja 13. SS puk je vršio »pročešljavanje« šumskih prostranstava u rejonima razmeštaja — Potoci, s. Uvala, Rasenovača, Tisova kosa, Velika Uvala, Gornja Struganica. Istovremeno je vršeno izviđanje svih puteva i šumskih puteva koji vode ka rejonu Potoci — s. Uvala. Prilikom tih »pročešljavanja« pronađene su manje količine oružja, municije i drugog vojnog materijala i privedeno je nekoliko zarobljenih partizana. Tokom izviđanja nijedna jedinica puka nije došla u dodir sa jedinicama NOVJ.

Jedinice 13. SS puka dobile su avizo zapovest za pripremu i izvođenje operacije »Roeselšprung 3«.²⁸

Jedinice 384. puka 373. divizije vodile su borbe u rejonu s. Prekaja sa jedinicama 2. bataljona 3. proleterske (krajiške) brigade²⁹

Jedinice 105. SS izviđačkog bataljona i Izviđačkog bataljona 369. divizije vodile su borbe u rejonu Korita — vis Kadinjača (tt 1134 — s. Popovići sa jedinicama 1. i 5. bataljona 3. proleterske (krajiške) brigade.³⁰ Isto tako, delovi ovog bataljona prodrli su toga dana ujutro iz rejona Medena selišta u rejon Perduhovo Selo — k. 1087.

Kasnije, oko 12.00 časova ove snage 105. SS izviđačkog bataljona, sa 2—3 tenka, prodrle su iz rejona Perduhovo Selo u rejon Ređuša šuma (k. 1357) — s. Savići (2 km južno od žand. stanice Mliništa). Iz ovog rejona snage 105. SS izviđačkog bataljona sa 2—3 tenka i oko 200 vojnika otpočele su da nastupaju ka rejonu Vrčja poljana ali su ih jedinice 1. i 2. bataljona 1. proleterske brigade prisilile da se oko 20.00 časova povuku ka rejonu Perduhovo Selo.³¹ Neprijateljska artiljerija iz rejona Medena selišta podržavala je napad 105. SS izviđačkog bataljona i obasipala vatrom visove između Prijana i žand. stanice Mliništa.³²

Pored napred navedenih borbi, jedinice 1. i 13. proleterske brigade vršile su neprekidnu izviđačku delatnost ka s. Jasenovi Potoci, s. Podgorija, Janju, planini Vitorog i Glamoču. U toku te izviđačke delatnosti utvrđeno je da u navedenom rajonima severno od linija

²⁷ AVII, NOR, k. 729, reg. br. 6-2.

²⁸ AVII, NA, k. 10, reg. br. 2/5.

²⁹ AVII, NOR, k. 714, reg. br. 21-2.

³⁰ AVII, NOR, k. 371, reg. br. 13-6 i k. 714, reg. br. 21-2.

³¹ AVII, NOR, k. 712, reg. br. 30/1 i k. 712 A, reg. br. 41/1-4.

³² AVII, NOR, k. 712, reg. br. 3/35-13.

Mliništa — planina Vitorog nema nemačkih jedinica, ali je otkriveno da se u rejonima s. Pecka, s. Medna, s. Bračani nalaze manje četničke jedinice.

U toku večeri i noći 31. maja saveznička avijacija je bacala municiju za pešadijsko naoružanje i drugi ratni materijal, kao i hranu i lekove.³³

Vrhovni štab je došao do pouzdanog zaključka da nemačke komande pripremaju zatvaranje obruča i oko Šator-planine, pa je u popodnevnom časovima 31. maja doneo odluku da napusti Šator-planinu i odmaršuje ka prostori planina Vitorog — Kupreško polje.

Saglasno donetoj odluci, pre pada mraka 31. maja obrazovana je marševska kolona sa sledećim marševskim rasporedom:

- glavnina kolone: Stab 1. proleterskog korpusa, Vrhovni štab;
- marševsko osiguranje: 3. proleterska (krajiska) brigada, 3. bataljon 1. proleterske brigade, Inžinjerijska brigada i Prateći bataljon Vrhovnog štaba;
- čelno osiguranje: 1, 3. i 4. bataljon 3. proleterske (krajiske) brigade;
- leva pobočnica: 2. bataljon 3. proleterske (krajiske) brigade i 3. bataljon 1. proleterske brigade;
- desna pobočnica: 5. i 6. bataljon 3. prol. (krajiske) brigade i dva bataljona Inžinjerijske brigade;
- začelno osiguranje: dva bataljona Inžinjerijske brigade;
- neposredno osiguranje: Prateći bataljon Štaba 1. proleterskog korpusa i Prateći bataljon Štaba.

Marševska kolona Vrhovnog štaba kretala se pravcem: s. Preodac — Klačina — s. Runje — istočno od visa Crni vrh — Štrbonja bunar — Agića vrelo — Tanki palež. Kolona je stigla u tri časa i zaustavila se radi odmora i prikupljanja jedinica 3. proleterske (krajiske) brigade određenih u marševsko osiguranje. Naime, 1. i 5. bataljon su kasno dobili naređenje pa su pokret izvršili tek u 24 časa 1. juna, a 2. bataljon uopšte nije dobio naređenje (!?) pa je u rejonu s. Šajnovac osvanuo 1. juna.

Oko 17 časova 1. juna, kada su tri bataljona 3. proleterske brigade čelom stigli na železničku prugu istočno od visa Obršina a začelje kod Samograda, 3. SS bataljon 13. SS puka otvorio je vatru s fi padina visa Bjeljevina i visa Obršina na levi bok sva tri bataljona čelnog osiguranja a sa padine Velikog vrha i k. 1220 na levi bok l^ve pobočnice. Razvila se ogorčena borba za visove Bjeljevina i Obršina. Bataljoni 3. proleterske (krajiske) brigade i bataljoni Inžinjerijske brigade Vrhovnog štaba prisilili su 3. SS bataljon 13. SS Puka da odstupa, ali mu je oko 19 časova pristigao u pomoć i 1. SS bataljon (bez 3. čete).³⁴ Borbe su se vodile do 21 čas 1. juna, tokom kojih su 1. i 5. bataljon 3. proleterske ovladali visom Obršina (t *369), 3. bataljon 3. proleterske (krajiske) brigade visom na Bjeljigini (k. 1249), a 4. bataljon 3. proleterske (krajiske) brigade okrunio je neprijatelja na visu Veliki vrh (k. 1301).

AVII, NOR, k. 729 A, reg. br. 6-2.
¹ AVII, NA, NAW, T-314, R. 563, F. 529.

Procenjujući situaciju nastalu sudarom čelnog i levog bočnog obezbeđenja na liniji vis Obršina (tt 1369) — Bjeljevina (k. 1249)

— vis Veliki vrh (k. 1301), Vrhovni štab i Štab 1. proleterskog korpusa doneli su sledeće odluke:

— da se glavnina kolone Vrhovnog štaba i Štaba 1. proleterskog korpusa povuče nazad u rejon Tankog paleža (Agića palež);

— da se jedinice čelnog obezbeđenja i leve pobočnice izvuku iz borbe i povuku u rejon Tankog paleža (Agića palež) i upotrebe za obezbeđenje Vrhovnog štaba i Štaba 1. proleterskog korpusa;

— da se u rejonu Tankog paleža (Agića palež) ponovo obrazuje marševska kolona i krene na marš stazama koje vode pošumljenim zemljištem južno od grebena Obršina (tt 1369 — Gola kosa (tt 1650) — Ovčara (tt 1576) — Đula glava (tt 1486) — žand. stan. Mliništa — Kurozeb (tt 1604).

Posle završetka borbi u rejonu vis Obršina (tt 1369) — Bjeljevina (k. 1249) — Veliki vrh (k. 1301), Štab 3. proleterske (krajiske) brigade je u vremenu od 21 do 23 časa vršio povezivanje i prikupljanje bataljona svoje i Inžinjerijske brigade Vrhovnog štaba, ali u tome nije u potpunosti uspeo.

Krajem tog dana (24 časa) Vrhovni štab i Štab 1. proleterskog korpusa, kao i jedinice 3. proleterske (krajiske) brigade, Inžinjerijske brigade Vrhovnog štaba i 3. bataljona 1. proleterske brigade, nalazili su se u sledećim rejonima:

— glavnina kolone Vrhovnog štaba i Štaba 1. proleterskog korpusa, sa svojim Pratećim bataljonima, na neposrednom osiguranju, u rejonu Tanki palež (Agića palež);

— Štab 3. proleterske (krajiske) brigade sa 3. 4. i bataljonom »Mateoti« u rejonu Tanki palež (Agića palež) na obezbeđenju glavnine kolone Vrhovnog štaba;

— 1. i 5. bataljon u rejonu vis Obršina (tt 1369) — Ponorci (k. 1332);

— 2. bataljon (bez 2. čete) na maršu pravcem s. Šajnovac — s. Podić — Agića vrelo;

— Inžinjerijska brigada Vrhovnog štaba sa svim svojim bataljonima na obezbeđenju Vrhovnog štaba i Štaba 1. proleterskog korpusa;

— 3. bataljon 1. proleterske brigade na maršu ka žel. stanici Mliništa radi izvršenja dobijnog zadatka.

Prvog juna u 9 časova Štab 1. proleterske divizije naredio je bataljonu »Garibaldi« da iz rejona potok Lalinac odmaršuje ka s. Podgorje i posedne za odbranu rejon s. Podgorja — s. Bjelovina — vis Lipovac (tt 1033), sa zadatkom da sa severa obezbedi prolaz marševske kolone Vrhovnog štaba i Štaba 1. proleterskog korpusa sa 3. proleterskom (krajiskom) brigadom.

Postupajući po zapovesti Štaba 13. SS puka, 2. SS bataljon je 1. juna u 11 časova otpočeo nastupanje i u 16.10 časova izbio u rejon tt 1208 (1 km južno od bunara Živaja — na stazi koja od Resenovače vodi na jug ka s. Poljice) bez dodira sa jedinicama NOVJ.

Oko 16 časova 3. SS bataljon je poseo visove Obršina Bjeljevina — Veliki vrh, a oko 17 časova otvorio vatru na kolone čelnog obezbeđenja i leve pobočnice marševskog osiguranja kolone Vrhov-

nog štaba i Štaba 1. proleterskog korpusa. Tokom borbe ovaj bataljon nije uspeo da slomi napade 1, 3, 4. i 5. bataljona 3. proleterske (krajislike) brigade pa je počeo da odstupa. Oko 19 časova njemu je komandant 13. SS puka poslao u pomoć svoj 1. SS bataljon (bez 3. čete), ali i pored više puta ponovljenih protivnapada, ova dva bataljona nisu uspela da u svojim rukama zadrže visove Obršina i Bje-ljevina i u 21 čas su organizovali odbranu u rejonu žel. stan. Lisina — vis Veliki vrh (k. 1301).

Jedinice borbene grupe »Kene« (još nije stigao 3. SS bataljon 14. SS puka) nalazile su se toga dana u rejonu Glamoč — s. Vaganj — s. Prijani — Perduhovo Selo.

U toku 1. juna delovi 105. SS izviđačkog bataljona vodili su manje borbe na pravcima s. Prijani — vis Gradina (k. 1381) — vis Debeljak (k. 1295) i Perduhovo Selo — vis Velika Gradina (tt 1224) — vis Skokovi (k. 1302), ali su bili zadržani od jedinica 1. i 2. bataljona 1. proleterske brigade i uz podršku brdske baterije 1. proleterske divizije prisiljeni da odstupe ka visu Velika Gradina (tt 1224) i s. Prijani.

Oko 16 časova 1. juna kroz s. Beriće prošla je prethodnica 7. SS brdskog izviđačkog bataljona ka s. Bjelovina. Isto tako, u 20 časova kroz s. Beriće je prošla kolona od 1 tenka i 5 kamiona takođe ka s. Bjelovina. Do borbe na položajima bataljona »Garibaldi« 1. proleterske brigade nije došlo.

Ujutro 2. juna u logoru Vrhovnog štaba i Štaba 1. proleterskog korpusa bile su izvršene sve pripreme za marš ka rejonu Ravna Mliništa³⁵ — Čardak potok. Čekalo se da se u 7 časova održi redovna radio-veza između Štaba 1. proleterskog korpusa i Štaba 1. proleterske divizije. Za vjerne dok se čekalo na čas održavanja radio-veze uhvaćena je oko 3 časa veza sa 2. bataljonom a u 05.30 časova i sa 3. i 4. bataljonom 3. proleterske brigade.

U 7 časova Štab 1. proleterske divizije dostavio je Štabu 1. proleterskog korpusa radiogramom izveštaj o situaciji u rejonu Glamoč — s. Vaganj — Perduhovo Selo i u rejonu s. Barači — s. Podgorija i o borbama vođenim 1. juna sa jedinicama 105. SS izviđačkog bataljona na pravcu Perduhovo Selo — Ravna Mliništa. Istim radiogramom je Štabu 1. proleterskog korpusa predloženo da hitno krene ka žand. stanici Mliništa.

Istom radio-vezom Štab 1. proleterskog korpusa naredio je Štabu 1. proleterske divizije da mu divizija obezbedi prelaz južno od železničke stanice Mliništa.³⁶

U 8 časova krenula je marševska kolona Vrhovnog štaba i Štaba 1. proleterskog korpusa.

Za vreme kretanja kolone u rejonu visa Putljerovac bila je uspostavljena veza sa 1. i 5. bataljonom 3. proleterske (krajislike) brigade i jednim bataljonom Inžinjerijske brigade, koji su iz rejona

³⁵ Ravna Mliništa nisu obeležena na karti 1:100.000 sekcije jajce (nemačko izdanje), a odnose se na rejon s. Vasići — s. Savići — k. 1188 (sekcije Drvar) južno od žand. stan. Mliništa.

³⁶ AVII, NOR, k. 372, reg. br. 271.

Obršine odmarševali do s. Ubovići (Stekerovci), i poslalo naređenje da pođu pravcem kretanja marševske kolone Vrhovnog štaba.

Tri bataljona Inženjerske brigade Vrhovnog štaba bili su raspoređeni u sastavu glavne kolone.

Treći bataljon 1. proleterske brigade, koji je 1. juna u 15 časova bio određen da kao desna pobočnica maršuje pravcem Tanki palež (Agića palež) — Ervaljev do — vis Kutljerovac — vis Ovčara — žel. stanica Mliništa, stigao je oko tri časa 2. juna u rejon žel. stanice Čardak i u 7 časova izbio na Presedlo gde se nalazio Štab 1. proleterske brigade.³⁷

Krećući se sporo preko gusto pošumljenih uvala i visova marševska kolona Vrhovnog štaba i Štaba 1. proleterskog korpusa oko 13 časova stigla je u rejon Jokića poljana a u rejon Tubino brdo oko 14 časova. Odavde se marševska kolona uputila ka k. 1180 na Ravnim Mliništima, gde je uhvatila vezu sa patrolom 1. proleterske brigade.³⁸

Marševska kolona Vrhovnog štaba i Štaba 1. proleterskog korpusa počela je oko 15 časova da čelnim obezbeđenjem prelazi put Glamoč — žand. stanica Mliništa i da poseda položaje sa obe strane puta između visova Ređuša šume (k. 1356) i visa Andanuša (k. 1338) radi obezbeđenja prolaza glavnine marševske kolone da bi se otklonila opasnost da neprijatelj, koji je sa tenkovima prodirao putem iz rojna Sokovi ka rejonu s. Vasići, ne prodre u ovaj rejon.

Glavnina kolone Vrhovnog štaba i Štaba 1. proleterskog korpusa otpočela je prelaz puta Glamoč — žand. stanica Mliništa u rejonu s. Vasići oko 15.30 časova, a već u 16 časova put su prešli Štab 1. proleterskog korpusa i Vrhovni štab i odmarševali u rejon Vučja poljana (k. 1363), gde su se zadržali na odmoru od 17 do 18 časova, a potom produžili i u rejon Čardak potok — Ponore — Presedlo gde su stigli oko 19 časova.

Začelno osiguranje: glavnina 3. proleterske (krajiške) brigade i bataljoni Inženjerske brigade prešli su put oko 17 časova i prikupili se u rejonu Vučja poljana oko 18 časova.³⁹

Štab 1. proleterskog korpusa svoj rad usmerio je pretežno na pitanja organizacije marševske kolone Vrhovnog štaba i Štaba 1. proleterskog korpusa, kao i na pitanja organizacije marševskog osiguranja i izvršenje marša. Pored radio-veze sa Štabom 1. proleterske divizije u 7 časova, Štab 1. proleterskog korpusa održao je i svoju sledeću radio-vezu oko 16 časova sa Štabom 1. proleterske divizije iz rojna Lalinac potok u rejonu Ravna Mliništa (oko 2 km istočno od puta Glamoč — žand. stanica Mliništa). Iz radiograma se vidi da je marševska kolona Vrhovnog štaba i Štaba 1. proleterskog korpusa oko 15 časova otpočela da prelazi put Glamoč — žand. stanica Mliništa. Pored toga, Štab 1. proleterskog korpusa obavestio je Štab 1. proleterske divizije da se u rejonu Travnik — Bugojno — Donji Vakuf nalazi veći broj neprijateljskih vojnika sa motorizacijom, da se vode borbe sa jedinicama 10. divizije NOVJ oko

³⁷ AVII, NOR, k. 713, reg. br. 17-2/II.

³⁸ AVII, NOR, k. 713, reg. br. 18-2/II.

³⁹ AVII, NOR, k. 714, reg. br. 22/2.

Gornjeg Vakufa i da Stab korpusa namerava da 3. proletersku (krajisku) brigadu uputi u rejon Podgorija — Pljevski podovi ukoliko situacija u rejonu Mliništa ne zahteva drugu odluku.⁴⁰

Isto tako, tokom večeri 2. juna, štabovi 1. proleterskog korpusa i 1. proleterske divizije razmatrali su situaciju u rejonu Glamoč — Mliništa — Mrkonjić-Grad — Jajce — Bugojno — Gornji Vakuf — Prozor — Kupres — Livno, kao i situaciju južno od puta Sarajevo Mostar, u Sandžaku i Srbiji. Tom prilikom su donete odluke o upućivanju 1. proleterskog korpusa u Srbiju i odlasku komandanta 1. proleterskog korpusa Koče Popovića sa Vrhovnim štabom u Italiju i na otok Vis radi upućivanja za komandanta Glavnog štaba Srbije.

Stab 1. proleterske divizije bio je tog dana prevashodno zauzet pitanjima odbrane šireg rejona Mliništa — s. Pribelja, bezbednog prelaska marševske kolone Vrhovnog štaba i Štaba 1. proleterskog korpusa preko puta Glamoč — žand. stanica Mliništa i bezbednog smeštaja Vrhovnog štaba, 1. proleterskog korpusa i 1. proleterske divizije.

Radi sigurnog držanja šireg rejona Mliništa — s. Pribelja i osiguranja bezbednog prelaska marševske kolone Vrhovnog štaba i Štaba 1. proleterskog korpusa sa zapada na istok preko puta Glamoč — Mrkonjić-Grad u rejonu Ravnih Mliništa, Stab 1. proleterske divizije dostavio je 2. juna 1944. u 9 časova Štabovima 1. i 13. proleterske brigade zapovest kojom je bilo naređeno sledeće:⁴¹

— da 1. proleterska brigada obezbedi sa severa i sa juga slobodan prolaz marševske kolone Vrhovnog štaba i Štaba 1. proleterskog korpusa u rejonu žand. stanice Mliništa;

— da 1. proleterska brigada obrazuje svoju rezervu jačine oko dva bataljona u rejonu žand. stanica Mliništa koja, po potrebi, može da bude upotrebljena bilo na jug kao pomoć 1. i 2. bataljonu, bilo na sever kao pomoć bataljonu »Garibaldi«;

— da 1. proleterska brigada upotrebi svoj 6. bataljon »na zatvaranju pravaca sa severa i tako ojača bataljon »Garibaldi«;

— da 13. proleterska brigada preuzme zaštitu divizijske bolnice a da se 6. bataljon 1. proleterske brigade oslobodi te obaveze i stavi na raspolaganju Stabu 1. proleterske brigade.

U toku 2. juna glavni borbeni naponi 7. SS divizije bili su usmereni na »razbijanje« 1. proleterske divizije u rejonu Bjelovina — žel. stanica Mliništa — s. Hotkovci — s. Prijani — vis Visibaba — Čardak livade — žel. stanica Čardak — s. Podgorija, a slabije snage su deystvovala na pravcu vis Crni vrh (tt 1395) s. Runje — s. Preodac — s. Veliko Tičevo.

Borbena grupa »Kene« u nastupanje je prešla u 13 časova. Na pravcu duž Peduhovo Selo ka žand. stanici Mliništa branile su se jedinice 1. bataljona 1. proleterske brigade uz podršku brdske baterije 1. proleterske divizije. Borbe su dobile u žestini oko 15 časova, upravo u trenutku kada je čelo marševske kolone Vrhovnog štaba počelo da prelazi put sa zapada na istok u rejonu s. Vasići — s. Sa-

⁴⁰ AVII, NOR, k. 372, reg. br. 27-1 — radiogrami Štaba 1. proleterskog korpusa za 1. i 2. maj 1944.

⁴¹ AVII, NOR, k. 712, reg. br. 31/1-1.

vići. Oba neprijateljska bataljona su nastojala da što pre izbiju na Ravna Mliništa, ali su borci i starešine četa 1. bataljona 1. proleter-ske brigade znali da iza njihovih leđa prolazi kolona Vrhovnog štaba i Štaba 1. proleter-skog korpusa. Tek oko 19 časova, kada su sve jedinice iz sastava marševske kolone prešle put, 105. SS bataljonu je pošlo za rukom da sa nekoliko tenkova i automobila probije od-branu i izbije na Ravna Mliništa, ali bez pešadije koja je bila zadr-žana.⁴² Neprijatelj je do kraja dana uspeo da ovlada visom Baića kosa (tt 1609) i da podiđe visu Petrekuša (tt 1557).

Na ovim pravcima nastupale su jedinice 7. SS brdskog izviđač-kog bataljona. Glavne snage ovog bataljona bile su usmerene prav-cem s. Bjelovina — žel. stanica Mliništa — žand. stanica Mliništa, a pomoćne pravcima S. Podgorja — vis Kurozeb (tt 1604) i s. Pod-gorja — žel. stanica Čardak, otpočeo je oko 16 časova. Brzo je ov-ladao rejonom žel. stanica Mliništa i krenuo putem ka žand. stanici Mliništa. Čim je saznao za nastupanje ove neprijateljske kolone, Štab 1. proleter-ske brigade uputio je svoj 4. bataljon da izvrši pro-tivnapad, što je on i uradio i prisilio desnokrilnu kolonu 7. SS iz-viđačkog bataljona da se povuče ka žel. stanici Mliništa.

Isto tako, srednja kolona 7. SS brdskog izviđačkog bataljona uspela je da odbaci delove bataljona »Garibaldi« u rejonu s. Pod-gorja — zaselak Popovića kuće i da potom nesmetano produži nas-tupanje i oko 18.30 časova izbije na vis Kurozeb (tt 1604) i otvori vatru na jedinice 3. proleter-ske (krajiske) brigade, delove prištap-skih jedinica Vrhovnog štaba i Štaba 1. proleter-skog korpusa. U napad ka visu Kurozeb upućeni su delovi 2. i 4. bataljona 3. prole-ter-ske (krajiske) brigade koji su, uz podršku brdske baterije 1. pro-leterskog korpusa, uspeali da neprijatelja odbace sa kamenjara (juž-no od tt 1604), ali su bili zadržani organizovanom vatrom sa visa Kurozeb (tt 1604). Jedinice 3. i 6. bataljona koje su obezbeđivale pozadinske jedinice 1. proleter-ske brigade, posle kraće borbe bile su prisiljene da se povuku ka s. Podgorja.⁴³

Postupajući po zapovesti 13. SS puka, njegov 2. SS bataljon je tokom 1. juna i noću 1/2. jun prikupio sve svoje jedinice u rejonu s. Poljice — vis Liso (k. 1060) — vis Crni vrh (tt 1395) — izvor Štrbonja. U prepodnevnom časovima ovaj bataljon je uspostavio ve-zu sa delovima 384. puka 373. legionarske divizije u rejonu s. Pre-kalja. U 10 časova bataljon je uputio 7. SS četetu u rejon Klačina — k. 1009 — s. Bošnjaci sa isturenim artiljerskim osmatračem⁴⁴ radi pomoći Poternom odredu (3/1 SS bataljona) 13. SS puka. Ova četa je u 11.34 časova sa 1009 svetlosnim signalima uspostavila vezu sa 3. SS četom.

U 12.15 časova 2. SS bataljon je dobio zapovest 13. SS puka za nastupanje. Bataljonu je potčinjena 3. SS četa 13. SS puka i 2. baterija 7. SS art. puka.

Prešavši u nastupanje pravcem s. Poljice — s. Preodac — s. Veliko Tičevo 2. SS bataljon je u 17 časova stigao u rejon s. Preo-

⁴² AVII, NOR, k. 713, reg. br. 45-2/II.

⁴³ Isto.

⁴⁴ U nemačkom originalu stoji VB (voryeschobener Beobachter).

dac. Posle opreznog nastupanja, u 22.30 časova ovladao je rejonom Malo i Veliko Tičevo bez dodira sa jedinicama NOVJ.

U toku tog dana 13. SS puk (bez 2. SS bataljona, 3/1. SS bataljona i 2/1. art. divizionu) prešao je u nastupanje duž železničke stanice Lisina ka železničkoj stanici Mliništa.⁴⁵

Trećeg juna u posleponoćnim časovima Vrhovni štab i Štab 1. proleterskog korpusa krenuli su iz rejona Čardak potok-Ponore kroz s. Pribelja u rejon Mrdenove košare — vis Gorica (k. 1531), tj. oko 4 km jugoistočno od s. Pribelja. Za neposredno obezbeđenje bio je izdvojen 4. bataljon 13. proleterske brigade.

U prepodnevnom časovima Vrhovni štab je doneo odluku da istoga dana uveče sa aerodroma u rejonu s. Barjamovci (zapadni deo Kupreškog polja) odleti avionom u Bari (Italija).

Štab 1. proleterske divizije 3. juna usmerio je rad na odbranu svih pravaca koji sa juga, zapada i severa vode ka Vitorog-planini, na čijem masivu su bili smešteni Vrhovni štab i Štab 1. proleterske divizije i raspodelu municije, naoružanja, opreme i ishrane koju su saveznički avioni u toku noći bacali u rejon Rupe (2,5 km severoistočno od s. Pribelja).

U toku 3. juna raspored 1. proleterske divizije bio je sledeći:

— 3. proleterska (krajiska) brigada na liniji s. Pljevski Podovi — žel. stanica Čardak — Presedlo;

1. proleterska brigada na liniji Presedlo — Ponore — s. Čardak Livade — k. 1150 — k. 1388 — Borik — Gorica — Alako vrh (tt 1360) — Vrščić sa rezervom (2 bataljon) u rejonu Otava kosa (Malčana — tt 1497);

— 13. proleterska brigada (bez 3. i 4. bataljona) na liniji Ivičev vrh (k. 1360) — vis Vučja glavica (k. 1297) — Zubina kosa (k. 1202) — vis Matrag (tt 1413);

— brdska baterija divizije u rejonu k. 1388.

U popodnevnom časovima 3. juna posle povlačenja 1. bataljona 1. proleterske brigade sa Vučjih poljana na Presedlo i 2. i 4. bataljona 3. proleterske (krajiske) brigade sa padina visova Kurozeb i Pustinjak (k. 1503 i k. 1345), otpočele su veoma teške i oštre borbe na liniji žel. stanica Čardak — Presedlo (k. 1337) — Ponore — Ivičev vis (k. 1360) — Ninkovića glavica (k. 1182). Jedinice 7. SS izviđačkog bataljona, 369. izviđačkog bataljona i 3. SS bataljona 14. SS puka nastojale su, uz podršku artiljerije, da odbace snage 1. proleterske divizije na masiv Vitorog-planine. Posle borbe vođenih od 14 do 20 časova jedinicama pod komandom Štaba 7. SS divizije nije pošlo za rukom da ovladaju položajima divizije i odbace njene snage ka jugoistoku.

Međutim, u popodnevnom časovima u borbu je uveden i 105. SS izviđački bataljon preko s. Dubrava na severoistok ka s. Pribelja. Ovaj bataljon je od 15. do 16. savladao otpor bataljona na desnom krilu 13. i levom krilu 1. proleterske brigade. Njegove tri čete, razvijene u liniji sa 16 tenkova, 16 oklopnih automobila, naoružanih sa višecevnom PA topovima 20 mm, i pešadijom u oko 30—40 kamiona, uspele su, izgubivši 2 tenka i nekoliko kamiona, da u

16.30 časova prodru u s. Pribelja.⁴⁶ Dalje napredovanje ovog bataljona bilo je zaustavljeno vatrom brdske baterije divizije. Protivkolske čete i vatrom 2. bataljona 1. proleterske brigade. U takvoj situaciji Štab 1. proleterske brigade doneo je odluku da izvuče glavninu 1, 4. i 5. bataljona ka rejonu Trupinjane — Kovačevića polje Rupe. Oko 18 časova ka ovom rejonu povukli su se i delovi ostavljeni na isturenim položajima. Na taj način jedinice 7. SS izviđačkog bataljona i borbene grupe »Kene« prisilile su 1. proletersku diviziju da svoj front povuče ka jugoistoku. U takvoj situaciji Štab 1. proleterske divizije, radi skraćenja fronta i obezbeđenja prostora za izvršenje narednih zadataka, naredio je krajem dana sledeće:⁴⁷

- da 1. proleterska brigada posedne liniju žel. stanica Vitorog
- Veliki Vitorog — Mali Vitorog;
- da 13. proleterska brigada posedne liniju Mali Vitorog — vis Hajdukova glava (k. 1954);
- da 3. proleterska (krajiska) brigada prikupi svoje jedinice u rejonu jugoistočnog Janja: s. Podgora — Lokva Repušnik — vis Borić (k. 1437) — Đukića košare — vis Mala Lisina (k. 1208), kao rezerva divizije.

Istim naređenjem Štaba 1. proleterske divizije bilo je naloženo da se jedinice divizije u toku noći usiljenim maršem izvuku u rezone:

- 1. proleterska brigada: vis Barić — Đukića košara — vis Misir (k. 1282). — Popovića košara — Tešića košara — Milovac košara — vis Vukovlje (k. 1203) — vis Mosor (tt 1371) — šuma Javorac. Sa ovom brigadom maršuju brdske baterije 1. proleterskog korpusa i 1. proleterske divizije i sve pozadinske jedinice i ustanove 13. proleterske brigade;
- 3. proleterska (krajiska) brigada: Vranja glava — vis Zdravački vrh (tt 1411) — Lokva Repušnjak — Mala Lisina (k. 1208) — vis Lisina (tt 1264) — Plavšića košare — Paljike (k. 1265). Ova brigada obezbeđivala je divizijsku bolnicu.
- 13. proleterska brigada: sa svojim borbenim delovima poseda položaje vis Mali Vitorog (tt 1747) — vis Slana kosa (k. 1543) — vis Krunjač (tt 1500) — kosa Bojna (k. 1445) — vis Crni vrh (tt 1509), sa zadatkom da zatvori sve pravce koji od s. Pribelja i sa zapada vode ka Kupreškom polju, postavljajući protivtenkovska oruđa na pravcima »mogućeg dejstva motorizacije«.

Ovim naređenjem je bilo naloženo da se usiljeni marševi jedinica i njihovo prikupljanje u navedenim rejonima treba da završe najkasnije do 12 časova 5. juna kako bi se mogle izvršiti sve pripreme da jedinice divizije, Štab 1. proleterskog korpusa i njegove jedinice i ustanove, delovi službi Vrhovnog štaba, Prateći bataljon Vrhovnog štaba (bez Konjičkog eskadrona), bataljoni Inžinjrijske brigade uključeni u brigade 1. proleterske divizije i drugi delovi CK KPJ, NKOJ, AVNOJ, AFŽ i dr. odmaršuju preko Kupreškog polja na prostoriju Šujica — Kupres — Bugojno — G. Vakuf — Prozor.

⁴⁶ Isto.

⁴⁷ AVII, NOR, k. 712, reg. br. 33/1.

Prva proleterska brigada u drvarskoj operaciji¹

Pukovnik u penziji mr Jovan Vujošević-Lola²

Desetak dana danonoćnih borbi tokom drvarske operacije bili su za 1. proletersku brigadu nova prilika da sa svojih šest bataljona iskaže svoje vrijednosti kao oružana formacija NOVJ. U te žestoke i dramatične bojeve ušla je višestruko ojačana — tada je po spisku imala ukupno 1.900 boraca i starješina, naoružanih pretežno automatskim naoružanjem i sa izvjesnim zalihama municije za automatska oruđa i minobacače.

U ofanzivno-defanzivnim okršajima tokom marta, aprila i maja 1944. u širem rejonu Jajca i Mrkonjić-Grada, još jednom je potvrdila svoje visoke borbene i moralno-političke kvalitete, nanijevši neprijatelju osjetne gubitke, uz izvjestan broj izbačenih iz sopstvenog stroja. Novi borci su prošli vatreno krštenje i stekli uvjerenje da se u svim situacijama mogu efikasno suprotstaviti neprijatelju.

Popuna prekomorcima, raspoređenim većinom u prva dva bataljona, za kratko vrijeme »ušla je u život« proleterske sredine i izazvala silan polet u svim bataljonima i prištapskim jedinicama. Politodjel 1. proleterske je tih dana izvještavao CK KPJ da su proleteri — prekomorci čak »premašili očekivanja« u svakom pogledu. Osim toga, takvom popunom iz 1. prekomorske brigade, partijska organizacija 1. proleterske uvećana je s pedeset članova KPJ, što je upadljivo olakšalo ostvarivanje tekućih zadataka, posebno blagovremene pripreme za iskušenja u novim ofanzivama neprijatelja, ujedno objašnjavanje perspektiva oslobodilačkog rata i revolucije mladim borcima i stanovništvu u krajevima u kojima se brigada kretala i borila protiv njemačkih trupa, oružanih snaga NDH i četnika Draže Mihailovića.

Njemačko komandovanje je planiralo da operaciju (pod šifrom »Reselšprung«) započne iznenadno, a borbeno izviđanje blagovremeno, s ciljem da se utvrde otporne tačke i raspored jedinica NOVJ na pravcu prodiranja jedinica Vermahta, posebno 7. SS divizije. U tom smislu je predvidjelo »kamufilirano izviđanje«, uz korišćenje putovođa — »oprobanih, s putevima upoznatih, četnika« (pod vodstvom potporučnika Pluqueta). Osim toga, izvođenje borbenih dejstava trebalo je da odgovori, prvenstveno, »glavnom cilju« operacije: da se »neodložno i bezobzirno« uništi Vrhovni štab NOVJ s

¹ Izlaganje na naučnom, skupu »Desant na Drvar maja 1944«, održanom u Drvaru 23. i 24. maja 1984.

² Politički komesar bataljona »Garibaldi«.

Š T A B
PRVE PROLETBRIGADE
Broj služb.
25. maja 1944. god.
u časova

110 časova

MHO. D. H. F. J.
MHO. D. H. F. J.
Sp. Per. 4-2/II
K. 713

ŠTABU PRVE PROLETERSKE DIVIZIJE

Izveštaj VI bataljona od 17.20 časova glasi: Neprijateljski napad od Jajca prema Šipovu i Janju bio je iz dva pravca i to pravcem kojim smo vam ranije javili i pravcem od Jezera prema Šipovu. Neprijateljske snage su jačine 1000 do 1500 vojnika, 250-300 konja, 6 kamiona, nekoliko topova. Sve snage neprijatelja sem topova do 17.20 časova stigle su u Šipovo. Izvestan dio desne kolone/ prema nama neprijateljsko lijevo krilo/ stiglo je do sela Sarića. Glavnina te kolone prešla je u Šipovo, dok su se manji dijelovi zadržali na liniji Sarići. Borbe koje je vodio VI bataljon na liniji Šipovo-Sarići-Mujdžići bile su vrlo uporne. Neprijatelj je pretrpio velike gubitke naročito na sektoru Šipova. Naši gubici 7 ranjenih od kojih dva odnosa, dva desetara i tri nišandžije na puškomitraljezu. Jedno levo odelenje VI bataljona u toku današnjeg dana uspelo je da uništi 4 neprijateljska kamiona sa spremom na liniji Hajdan - Hošćune. Kamioni su uništeni sa ručnim bombama i upaljeni. Ubijeno je 5 vojnika, zaplijenjene dvije puške, nekoliko šinjela i ostale spreme. To odelenje nije imalo gubitaka i posle akcije povuklo se u sastav VI bataljona.

Naš II bataljon kojeg smo uputili preko Sokolca ka Plivi sa sukobom se sa neprijateljem na istočnom dijelu Sokolca na obalama Plive. Do sada još nijesmo dobili izveštaj. Vjerujemo da će II bataljon odbaciti neprijatelja prema Šipovu.

Raspored naših jedinica sada je sledeći: Glavnina VI bataljona nalazi se na liniji brdo Vražići a jedna četa nalazi se istočno od reke Plive ispod velike okuke želj. pruge. Jedna četa bataljona "Garibaldi" nalazi se kod glavnine VI bataljona, I bataljon je uputio jednu četu takodje u pomoć VI bataljonu. Dvije čete bataljona "Garibaldi" iz Gerzova prebacili smo u istočni dio sela Potkrajja. Janski partizanski odred prebacili smo na liniji Dragnić i Pljeviški Podovi sa zadatkom kontrole u tom pravcu i održavanja veze sa IX brigadom.

Sanitet i Intendaturu za sada smo prebacili iz Potkrajja u selo Grabež.

Od IV bataljona dobili smo sada izveštaj pisan u 17.40 časova koje glasi: IV bataljon nalazi se na Crnom Vrh i pošli su zajedno sa bataljonima XIII brigade da napdnu neprijatelja. Zapadno od ceste vode se manje borbe.

Od Senjakova i Markonjića na sektoru naše brigade do sada nije bilo nikakvih ispada.

U koliko postoji mogućnost da pored redovne veze ~~našim~~ radio stanicom možemo uspostaviti još jednu ili dvije a naročito oko pada mraka izvjestite nas i odredite vrijeme.

Smrt fašizmu - sloboda narodu!

KOMANDANT-MAJOR,

Stanić

Izveštaj Štaba 1. proleterske brigade Štabu 1. proleterske divizije

227

Titom na čelu.³ U tom cilju trebalo je napasti i uništiti snage 1. proleterske divizije koje su se, prema njemačkim procjenama, nalazile između puteva Rogolje — Mliništa i Jajce — Vijenac.⁴ Takođe je bilo predviđeno da se između jedinica održava »tijesna veza«, pogotovo zbog teško prohodnog zemljišta, zatim da se praktikuju noćni pokreti, da sve jedinice budu snabdjevene jednim kompletom municije a svaki vojnik s pet dnevnih obroka hrane, najzad, da se izvještaji šalju četiri puta dnevno (u 6, 10, 14 i 18 časova, s napomenom da su bataljoni bili obavezni da svoje izvještaje puku dostavljaju jedan čas ranije od naznačenog vremena).⁵ Takođe je navedeno da će se istaknuto komandno mjesto divizije nalaziti u Mrkonjić-Gradu.

Prva proleterska brigada se 25. maja 1944. nalazila na odbrambenoj liniji Šarići — Sipovo — Vražić — Trnovo — Gerzovo — Spirići.⁶ Njen 3. bataljon nalazio se na neposrednom obezbeđenju divizijske bolnice u rejonu Pecke, s tim što je dijelom snaga osiguravao divizijski magazin na liniji Jasenovi Potoci — Mliništa, a ujedno i kontrolisao teren od četnika koji su se tamo povremeno pojavljivali.

Brigada je imala zadatak da najupornije zatvara sve pravce koji od Jajca preko Janja, Jezera i Mrkonjić-Grada vode prema Mliništim. Vojnicima 13. brdskog lovačkog puka 7. SS-divizije saopšteni su, putem zapovijesti, ciljevi napada. Prvi napadni cilj bio je Lubovo — Vražić — Sipovo — Janja. Drugi napadni cilj: brdovito zemljište zapadno od puta Rogolje — Mliništa. Treći napadni cilj: izbijanje borbenih grupa s obje strane željezničke pruge Mliništa — Lisina.⁷

Borbe na sektoru 1. proleterske brigade odvijale su se dinamično i krajnje uporno tokom tih desetak dana ofanzivno-defanzivnih bojeva (od 25. maja do 5. juna 1944).

U zoru 25. maja 2. bataljon 13. SS puka započeo je ofanzivna dejstva od Jajca i Mrkonjić-Grada prema slobodnoj teritoriji. Od Jezera prema Sipovu njemačke snage su se kretale u tri kolone. Ispred glavnine 6. bataljona 1. proleterske brigade, na liniji Šarići — Sipovo — Vražić, nalazili su se njegovi istureni dijelovi, koji su blagovremeno zapazili pokret neprijatelja i pod borbom se povlačili u sastav svog bataljona.⁸ Šesti bataljon sačekao je neprijatelja na dobro utvrđenim položajima i sa bliskog odstojanja iznenadnom vatrom naneo njemačkim trupama osjetne gubitke (prema ondašnjim procjenama, preko 40 mrtvih i ranjenih, dok je 6. bataljon imao 7 poginulih i dva ranjena).⁹

³ Zbornik dokumenata i podataka o narodnooslobodilačkom ratu jugoslovenskih naroda (dalje: Zbornik), tom IV, knj. 25, str. 708 i 713.

⁴ »Jak otpor treba očekivati od 1. proleterske divizije...« — stoji u Naredenju Komande 15. brdskog armijskog korpusa od 21. maja 1944. Zbornik, tom XII, knj. 4, str. 292.

⁵ Isto, str. 294.

⁶ Zbornik, tom IV, knj. 26, str. 191.

⁷ Isto, knj. 25, str. 707.

⁸ »Pukovska grupa 7. SS divizije bori se protiv žestokog otpora kojeg pruža 1. proleterska divizija ...« — stoji u telegramu Komande 15. brdskog AK od 25. V 1944. Zbornik, tom XII, knj. 4, str. 309.

* Zbornik, tom IV, knj. 26, str. 192.

Drugi bataljon (koji je u selu Spirici bio u brigadnoj rezervi) krenuo je prema Sokolcu i iz zasjede sačekao neprijatelja. Uveče je glavnina bataljona »Garibaldi« upućena južno od Potkraj a, na liniju Suvaja — Kalkanske livade. Prvi bataljon se nalazio u rejonu Trnovo, imajući po jednu četvu kao pojačanje kod 6. bataljona i kod bataljona »Garibaldi«. Četvrti bataljon se nalazio u rejonu Zelenikovca, u ulozi rezerve 13. proleterske brigade koja je vodila borbe na odseku Mračaj — Podrašnica. Neprijatelj je u 19 časova ovladao Sipovom a Sokolcem u 21.30 časova.¹⁰

Borbe koje je vodio 6. bataljon bile su »vrlo uporne«, naročito na sektoru Sipova.¹¹ Jedno leteće odjeljenje 6. bataljona u toku dana ručnim bombama je uništilo četiri njemačka kamiona sa ratnim materijalom na odseku fronta Majdan — Hoćune. Janjski partizanski odred prebačen je na liniju Dragnić podovi — Pljevski podovi, sa zadatkom kontrole toga pravca i održavanja veze sa 9. brigadom.

U toku noći 25/26. maja Stab brigade je preduzeo mjere da se ojača odbrana na glavnom pravcu nadiranja njemačkih trupa, od Sipova prema Mliništima. Glavnina 1. bataljona iz rejona Trnovo prebacila se na sektor Spirici — Livadak — Kalkanova kuća, bataljon »Garibaldi« na sektor Suvaja — Kalkanske livade, a dijelovi na Lunju glavu. Šesti bataljon je najprije posio liniju Stražbenica — k. 460 — Vjenac, a potom sektor ogranci planine Borovice — Šiljak — Kaluđerovica.¹²

Neprijatelj je tokom noći 25/26. maja na sektoru 1. proleterske brigade dobio pojačanje i izjutra 26. maja ovladao grebenom planine Borovica. Štab 1. proleterske divizije odmah je naredio brigadi da »najupornije zatvara pravac ka Mliništima«,¹³ zahtijevajući da sa tri bataljona djeluje, osloncem na prostoriju Pljevski podovi — Dragnić podovi — Potkraj — Grabež, na neprijatelja koji od Sipova nadire prema sektoru Sokolac — Olići, a ostala dva bataljona da postavi na prostor Mliništa — Lipovac — Bjelovina — škola u Podgoriji, da budu u ulozi manevarske rezerve.¹⁴ Tom prilikom je Štab divizije napomenuo da je 3. bataljon 1. proleterske brigade upućen ka željezničkoj stanici Potoci, gdje će primiti konkretan zadatak od Štaba 1. proleterskog korpusa. Istovremeno je Štab brigade javio Štabu 1. proleterske divizije da je neprijatelj u toku čitave noći prebacivao pojačanja od Jajca za Šipovo, zatim da je brigadni sanitet i intendanturu evakuisao za Podgoru, a da se 4. bataljon još uvijek nalazi na Crnom vrhu u sastavu 13. proleterske brigade.¹⁵

U toku 26. maja vođene su veoma oštre borbe protiv neprijatelja, sa položaja koji su bili pogodni za upornu odbranu. Neprijatelju su nanijeti osjetni gubici (oko 300 mrtvih i ranjenih, dok je brigada imala 25 izbačenih iz stroja). Lijevo krilo brigade (dijelovi 6. bataljona i glavnina bataljona »Garibaldi«) bilo je potisnuto s položaja, brže nego što se očekivalo; uz to su te jedinice utrošile

¹⁰ Zbornik, knj. 25, str. 741.

¹¹ Isto, str. 421.

¹² Slavko Odić, *Desant na Drvar*, Vojnoistorijski institut, Beograd 1981, str. 132.

¹³ Zbornik, tom IV, knj. 25, str. 436.

¹⁴ Isto.

¹⁵ Isto, str. 438.

znatne količine municije, pa je nastala kritična situacija kod bataljona »Garibaldi« i jedne čete 4. bataljona — jer nijesu bili u stanju da pruže jači otpor njemačkim snagama.

Za 26. maj neprijatelj bilježi »jak otpor« 1. proleterske brigade i da se esesovski bataljon 13. puka »lagano probija naprijed«. ¹⁶

Nešto poslije 12 časova 26. maja Štab brigade je saopštio Štabu 1. proleterske divizije da njemačke snage nadiru prema selu Potkraj i da ga situacija na sektoru Pljevski podovi »još zabrinjava«, iako očekuje da će se neprijatelj rokirati prema Potkraju, Peckoj i Medni. ¹⁷ Toga dana oko podne u sastav brigade krenuo je 4. bataljon i posio položaj zapadno od Barača, u rejonu Gradine i Berića.

Štab 1. proleterske divizije, u izvještaju Vrhovnom štabu NOVJ, navodi da su jače snage neprijatelja već od rane zore 26. maja 1944. vršile neprekidne napade u težnji da dostignu izvor Plive, Podgoriju i Mliništa. Istom prilikom je napomenuo da je s dijelovima 1. i 13. proleterske brigade preduzeo napad na neprijatelja prema Podgoriji i Baračima. Međutim, »zbog zamorenosti, nedovoljne povezanosti i pomanjkanja municije«, taj napad se sveo »u kratak neefikasni pritisak«. ¹⁸ Inače, toga dana je među proleterima vladalo ofanzivno raspoloženje i njihova odlučnost da »naš front ne smije probiti«. Borba je u cjelini bila podjednakog intenziteta. Negdje oko podne, »kao da je vatra utihnula«, prema sjećanju jednog učesnika, pa se iznova rasplamsala. U toj situaciji, bataljon »Garibaldi« je svojim odlučnim dejstvom protiv neprijatelja doprinio opštoj atmosferi u brigadi — jedinice 2. bataljona je »prihvatio i privremeno odvojio od neprijatelja«. ¹⁹ Politički komesar Mašan Milutinović upozorio je borce Janjskog partizanskog odreda, koji je bio potčinjen brigadi, na potrebu vođenja borbe »na život i smrt«, kako bi se spriječio »prolaz Nijemaca prema Mliništu i Drvaru« — jer su se tamo nalazili Tito i vrhovno vodstvo revolucije. ²⁰ Uslijedio je juriš kroz šumu i preko kamenjara, pa su njemački vojnici bili prisiljeni na povlačenje.

U toku noći 26/27. maja 1944. bataljon »Garibaldi« i dijelovi 6. bataljona ostali su pasivni — nijesu imali jasan zadatak i određeni položaj, pa se desno krilo brigade, pod pritiskom neprijatelja uveče 26. maja, moralo povući željezničkom prugom i preko Podgore ka Mliništima. Tako se u svanuće 27. maja brigada našla na liniji Smrčeva kosa — Mliništa — Bjelovina — Lipovac — Ljubišna dol — Nabojina. Upravo tada je primila »dobru popunu municije«, pa je bila u stanju da neprijatelju pruži »sasvim jak otpor«. ²¹

Rano izjutra 27. maja 1944. neprijatelj je počeo napad prema Mliništima i Lipovcu, uspio je da prodre do Mliništa i prema Đula glavi (k. 1486). Na sektoru Mliništa — Lipovac razvile su se žestoke borbe i neprijatelj je — zahvaljujući energičnoj odbrani 4. i 6. bataljona — bio zadržan na liniji Mliništa — Lipovac. Prema procjeni

¹⁶ Zbornik, tom IV, knj. 25, str. 741.

¹⁷ Isto, str. 438.

¹⁸ Zbornik, tom IV, knj. 25, str. 475.

¹⁹ Drugi crnogorski bataljon 1. proleterske brigade, Zbornik sećanja, NIRO »Pobjeda«, Titograd 1984, str. 629.

²⁰ Isto.

²¹ Zbornik, tom IV, knj. 26, str. 194.

Štaba 1. proleterske divizije, neprijateljske snage na grebenu Mliništa iznosile su preko 2.000, na sektoru Pecka — Berići oko 2.000 a na Nabojini do 1.000 neprijateljskih vojnika.²²

I pored nastojanja da se stvore uslovi za ofanzivna dejstva, do toga nije došlo »zbog nadmoćnosti neprijatelja«, posebno zbog velike nestašice municije »koja se sve više osjećala i pored racionalnije štednje koja je vezana i za uporne borbe preko cijelog dana«. Stoga je naredeno da se akcije izvode noću »kada je utrošak municije inače manji«.²³

Za taj dan neprijatelj, takođe, registruje »jak otpor« brigade i da je po zauzimanju željezničke stanice Mliništa na tom sektoru »odbijen jak neprijateljski napad«. Toga dana ujutru, 3. bataljon (koji se nalazio na odsjeku Prekaja) posjeo je položaj sjeverno od Marčeta. Prema rokiranju neprijatelja ka Vrbljanima, jasno se uočio pravac njegovog nadiranja, pa je Stab brigade naredio 2. bataljonu da se čvrsto poveže sa 6. bataljonom i, uglavnom, orijentiše na željezničku prugu. Prvi bataljon je postavljen na liniju Tubino brdo — Oštrelevi — Ovčara (k. 1576), a takođe i bataljon »Garibaldi«.²⁴

Nijemci su 28. maja 1944. nastavili s napadima od Mliništa i Lipovca na položaje 4. i 6. bataljona, vršeći uzastopne juriše. Pritisak se pojačavao, odbrana je mjestimično popuštala. Iako je na svom lijevom krilu 4. bataljon 1. proleterske brigade bio naslonjen na 2. bataljon 13. proleterske brigade, ipak je situacija ulazila u kritičnu fazu. Otuda je Stab upozoravao: »Svakoga časa smo 4. i 6. bataljonu podvlačili da položaje zapadno od Mliništa, kao Lipovac i Lipovi vrh, po cijenu najvećih žrtava moraju braniti.«²⁵ Pokušaji da se uhvati veza sa desnokrilnim bataljonima nisu uspjeli, pa je teret borbi toga dana pao na leđa ta dva bataljona koji su se žilavo držali

— »nijesu napustili ni jedan metar položaja«, njihova upornost je tada bila »na zavidnoj visini i može se reći da nije mogla biti bolja«.²⁶ Po svoj prilici, zbog konfiguracije terena, veza Štaba brigade sa 1. i 2. bataljonom tokom 28. maja nije uspostavljena, što je otežalo dejstvo brigade u cjelini. Neprijatelj je tokom noći 28/29. maja preko željezničke stanice Ovčar prodro do željezničke pruge istočno od Krša (k. 1488), pa su opet 4. i 6. bataljon bili prisiljeni da nose teret borbe preko čitave noći.

Izjutra 29. maja 1. i 2. bataljon »Garibaldi«, sa načelnikom Štaba brigade Ljubišom Veselinovićem, izbili su na liniju Krš (k. 1488) — Gola kosa (k. 1650) i preduzeli napad na neprijatelja koji se kretao prugom prema Lisini. Priključili su im se 4. i 6. bataljon, pa je neprijatelj potisnut nekoliko kilometara uz osjetne gubitke. Međutim, manja neprijateljska grupa, koja se bila provukla iza leđa bataljona, svojim dejstvom izazvala je zabunu, pa su se bataljoni povlačili prema Bukovači namjesto prema Lisini. Ponovo su nastale teškoće oko uspostavljanja veze unutar brigade.²⁷

²² Zbornik, tom IV, knj. 25, str. 475.

²³ Isto, str. 476.

²⁴ Isto, str. 195.

²⁵ Isto.

²⁶ Isto, str. 196.

²⁷ Isto.

Toga dana neprijatelj je izvodio napade prugom od Babića Krčevina i Crljenice (k. 1112) na položaje koje su držali 4. i 6. bataljon. Razvile su se oštre borbe, pri čemu je pomoć dijelova 13. proleterske brigade bila dragocjena, nijesu neprijatelju dozvolili da kroz šumu izvrši prodor i ugrozi pozadinu brigade.

Znajući da se pozadi položaja nalaze jedinice i ustanove NOVJ, borci su pokazivali »neviđenu upornost«.²⁸ Zahvaljujući povoljnim položajima, ovog puta dovoljnim količinama municije, te riješenosti da se svaka stopa zemljišta uporno brani, neprijatelju su zadati gubici (oko 500 mrtvih i ranjenih, dok je brigada imala 38 izbačenih iz stroja).

U skladu s naređenjem da se do 21 čas 29. maja prikupe sve jedinice na liniji Lisina — Obršina — Ponorci — Bjeljevina »sa zadatkom izvlačenja ispred neprijateljskog pritiska« i »najupornijeg zatvaranja i obezbeđenja prostorijske«, obavljene su potrebne pripreme. Negdje prije ponoći 29. maja iz rejonu Bjeljevine, gdje je bila formirana divizijska kolona, započeo je pokret sa prostorijske Lisina — Bjeljevina preko Stekerovaca, na čelu s 4. bataljonom. Oko podne 30. maja svi dijelovi brigade našli su se preko komunikacije Mliništa — Glamoč, na sektoru Ponor — Vučje poljane. Bio je to težak marš na kome su proleter i ispoljili veliku izdržljivost i disciplinu.²⁹

Radi obezbeđenja, na položaj kod žandarmerijske stanice Mliništa upućen je 4. bataljon. Naišla je saveznička avijacija i u tri navrata bombardovala taj položaj, pa je tom prilikom bilo 6 mrtvih i ranjenih proletera.³⁰ Tokom 31. maja glavnina brigade se nalazila na liniji Vučje poljane — Čardak livade — Presedlo. Svi pokušaji neprijatelja da prodru za Mliništa ostali su bez uspjeha.

Sa dva bataljona 1. proleterska brigada se 1. juna nalazila na liniji Kosa (k. 1190) — Skokovi (k. 1302) — Debeljak (k. 1295) — Brdo — Gradina (k. 1381), sa zadatkom zatvaranja pravca od Glamočkog polja ka Mliništimu. Na sektoru Mliništa — Ploča nalazio se 4. bataljon, a glavnina brigade na liniji Vučje poljane — Čardak livade — Presedlo, kao rezerva divizije, dok je 1. bataljon bio neposredno obezbeđenje divizijske bolnice.

Tokom 1. juna na odsjeku fronta Vasići — Perduhovo Selo — Prijani, čitavog dana 1. i 2. bataljon vodili su borbu koja je okončana oko 18 časova (neprijatelj je imao 20 mrtvih i ranjenih vojnika). Na istim položajima brigada je ostala i 2. juna. Imala je zadatak da onemogući prodor neprijatelja dok se glavnina snaga sa Vrhovnim štabom NOVJ i Titom ne prebaci istočno od komunikacije i produži ka Kupreškom polju.

Oko 800 njemačkih vojnika 13. SS puka, uz podršku tenkova i baterije topova, nastavljalo je napade na 1. i 2. bataljon. Izjutra 2. juna naređeno je da se prekine s diobom hrane i da se trčecim korakom zauzmu položaji iznad ceste koja od Glamoča vodi ka Mliništimu.³¹ »Tek što smo zaposjeli kose iznad ceste, naišla je masa

²⁸ Isto, str. 197.

²⁹ Isto, str. 198.

³⁰ Isto.

³¹ Zbornik, tom IV, knj. 27, str. 150.

njemačkih vojnika« — piše Danilo Radičević, i nastavlja: »Otvorili smo vatru iz svih raspoloživih oružja. . .«³² Nastalo je komešanje, pa uzmak njemačkih vojnika, zatim paklena artiljerijska vatra neprijatelja po položajima, ali su se bataljoni održali zahvaljujući lukavoj i smionoj taktici: proleterci su dozvoljavali da se Nijemci približe na stotinak metara, a onda bi ih obasipali ubitačnom vatrom i prisiljavali na bjekstvo. Ipak su Nijemci jurišima nastojali da proletere zbače s položaja. Međutim, »svi borci su znali da odbranom položaja obezbeđuju prolaz Vrhovnom štabu i da ni po koju cijenu ne smiju dozvoliti neprijatelju da nas potisne. Tako smo izdržali cio dan. . . Pred pad mraka, kada je kolona Vrhovnog štaba prošla iza naših položaja i produžila bezbiedno prema Kupreškom polju, Njemci su vršili posljednji juriš. Ostali smo gotovo bez municije, po desetak metaka na puškomitraljez. Dočekali smo ih posljednjim mecima. . . Po padu mraka, krenuli smo u pravcu Kupreškog polja. . . Izgladnjeli, premoreni i iscrpljeni nadmašili smo sami sebe. Davali su od sebe više nego što bi čovjek mislio da uopšte mogu dati ljudi u takvom stanju. . .«³³

Samo na sektoru 1. i 2. bataljona neprijatelj je imao oko 140 izbačenih iz stroja, dok su gubici brigade iznosili svega četvoricu ranjenih boraca. Oko 19 časova neprijatelj je u tri kolone izbio na liniju Presedlo — Kurozeb — Mliništa, odakle je izveo napad na dijelove brigade na sektoru Presedlo — Čardak — Mliništa. Međutim, neprijatelj je ubrzo razbijen i vraćen prema Pečkoj. Drugu kolonu neprijatelja, koja je izbila na liniju željeznička stanica Čardak — Presedlo, razbili su 3. i 6. bataljon. Bataljon »Garibaldi«, međutim, zbog šumovitog terena i nebudnosti, na željezničkoj stanici Čardak i Mliništa dozvolio je neprijatelju da ovlada Kurozebom (k. 1604), što je ugrozilo brigadu i ostale jedinice koje su bile u prolazu preko Vučjih poljana za Čardak livade. Tako su se sve jedinice brigade sa linije Mliništa — Vučje poljane — Mrđenova poljana, povukle na sektor Presedlo — Bubnjeve poljane — Borik — Gorica, a jedan bataljon kao rezerva na k. 1360.

Tokom 3. juna 1. proleterska brigada je vodila teške borbe na liniji Presedlo — Čardak livade — Pribelja. Vršeni su naizmjenični juriši i protivjuriši. Neprijatelj je odbijen uz gubitke od oko 40 mrtvih i ranjenih, dok su proleterci imali samo nekoliko ranjenih. Tokom 4. i 5. juna brigada je zatvarala pravce koji od Mliništa preko Vučjih poljana izvode na Čardak livade i od Glamočkog polja ka Pribelji. I pored upornog nastojanja, neprijatelj nije uspio da napravi nikakav prodor, jer su 1, 4, 3, 6. i bataljon »Garibaldi« uspješno dejstvovali sa svojih utvrđenih položaja. Drugi bataljon,

³² Zbornik, tom IV, knj. 26, str. 429. Osim toga, u knjizi predatih i primljenih radiograma Stabu 1. proleterskog korpusa, u depeši od 2. VI 1944, 7 časova, stoji: »Obezbijedite nam prelaz južno od željezničke stanice Mliništa.« Istoga dana stoji i druga depeša: »Oko petnaest sati počelo prebacivanje na istočnu stranu drumu«.

³³ Danilo Radičević, na obezbeđenju prolaza kolone Vrhovnog štaba preko ceste Mliništa — Glamoč, Drugi crnogorski bataljon 1. proleterske brigade, NIRO »Pobjeda«, Titograd 1984, str. 631. Stab 1. prolet. korpusa, 3. juna 1944, saopštio je depešom Vrhovnom štabu: »Mi smo sa Prvom. Ona je juče vodila teške borbe istočno od Mliništa sa jakim neprijateljem, koji (je) nadirao od Glamočkog polja i Podgorije«. Zbornik, tom IV, knj. 26, str. 432.

u ulozi rezerve, nalazio se na Smiljevačkim poljanama. Onda je uslijedilo naređenje za povlačenje preko pl. Smiljevice — željezničke stanice Vitorog na sektor Đukića košare — Knežića košare. Do 16 časova brigada se prikupila na liniji Novo Selo — Knežića košare — Ilića košare — Obradovića košare. Potom su se jedinice prebacile preko Kupreškog polja i na istočnu stranu komunikacije Kupres — Šujica. Dva bataljona brigade su postavljena sjeverno od sela Semenovci, na liniji Razvale — Vukokolje, sa zadatkom obezbeđenja aerodroma u Kupreškom polju, koji je služio za prihvrat ratnog materijala od saveznika i, ujedno, za slanje ranjenika na liječenje u Italiju.³⁴

Da bi se spriječio prodor njemačkih trupa od Jajca prema Drvaru i time olakšalo prebacivanje Tita, Vrhovnog štaba NOVJ i ostalih vrhovnih organa NOP-a iz ugroženog Drvara i Titove pećine na bezbjedniju prostoriju, izvođena su krajnje uporna i gotovo neprekidna ofanzivno-defanzivna dejstva. Slično naređenjima u bitkama na Neretvi i Sutjesci, i ovoga puta su borci 1. proleterske brigade dobijali poruke i naređenja da po svaku cijenu, bez obzira na žrtve, održe svoje položaje — da zadrže i odbace neprijatelja.

Pokazalo se da je održavanje veze unutar brigade, kao i sa susjedima (sa 13. proleterskom brigadom i sa partizanskim odredima), te sadejstvo između tih jedinica bilo ostvareno do tog stepena da je bilo faktor od neposrednog uticaja za dinamiku i ishod bojeva, na veličinu gubitaka jedne i druge strane. U cjelini uzev, sadejstvo savezničke avijacije bilo je korisno: nanosilo je gubitke u tehnici i živoj sili njemačkim trupama, podstičući na dodatne napore pripadnike brigade, mada je bilo i tragičnih nesporazuma (6 poginulih i 13 ranjenih iz 4. bataljona, koji je zaposjeo položaj dok su u međuvremenu zatraženi saveznički avioni da tuku njemačke trupe). Osloncem na susjedne bataljone pojačavan je otpor i vršeni protivnapadi, što je često praktikovano u operaciji »Reselšprung«.

Bila je to nova provjera i potvrda psihofizičkih mogućnosti i kvaliteta brigade: snalaženje na teškoprolaznom terenu obraslom gustom šumom, gdje je održavanje veze između pojedinih bataljona bilo veoma otežano, a dešavalo se i to da su se pogubili pojedini manji dijelovi.

Četnici su u ovoj operaciji vidjeli veliku šansu za ostvarenje svojih kontrarevolucionarnih planova. Objavili su da je »otpočela ofanziva sa svih strana na posljednju Titovu republiku« i da u tom neprijateljskom poduhvatu moraju uzeti najaktivnije učešće »sve raspoložive jedinice Dinarske četničke oblasti«, s ciljem da se pripadnicima NOP-a i NOVJ nanese »što više gubitaka«, dodajući: Kako je ovo odsudna akcija za uništenje i zadnje Titove republike, u ovu akciju treba sa elanom da uzmu učešća svi bez obzira na glad, golotinju i bosotinju!³⁵

³⁴ Zbornik, tom IV, knj. 27, str. 152. Prethodno noću 3/4. juna 1944, sa aerodroma na Kupreškom polju sovjetskim avionom (pilotirao Aleksandar Sergejevič Somjikov), Tito je sa svojim najbližim saradnicima odletio za Bari, a odatle na Vis, brodom. Iste noći doletio je na Kupreško polje i britanski vojni avion da, po nalogu britanske vlade, prebaci Tita u Bari. S. Odić, *n. d.*, str. 263—264.

³⁵ Zbornik, tom XIV, str.

Iako su njemački komandanti iz ranijih ofanzivnih poduhvata znali da postojeća organizacija, oprema i način borbe njihovih jedinica nijesu adekvatni za uspješno savlađivanje jedinica NOVJ, naročito na »prostranom« i »nepreglednom terenu«, gdje su radio-veze preopterećene i njihov domet po pravilu nedovoljan, naređenja stizala sa zakašnjenjem, gdje motorizovane kolone ne postižu ni izdaleka željeni tempo — ipak su tokom izvođenja operacije »Reselšprung« zapali u nepredviđene teške uslove dejstvovanja.

Po ocjenama njemačkih komandanata, teren je bio »vrlo nepovoljan« za izvođenje napadnih akcija, čak su im se ispriječile »upadljivo nesavladive terenske teškoće«. Prema zaključnoj ocjeni Komande 15. brdskog armijskog korpusa, radilo se »o besputnom planinskom terenu«. ³⁶ Čak je i Štab 1. proleterske brigade u svom izvještaju naznačio da je operacijska prostorija drvarske operacije bila »najnepovoljniji teren« za izvođenje ofanzivnih i defanzivnih radnji. Takvi zemljišni, pa i vremenski, uslovi (relativno toplo vrijeme, magla, pošumljenost i ispresijecanost) izazvali su kod njemačkih trupa ozbiljne poteškoće u pogledu snabdijevanja osnovnim borbenim potrebama (hranom i municijom), transportovanja i upotrebe artiljerije težeg kalibra, pa i zaprežnih oruđa poljskih haubica; u održavanju i korišćenju veze; u nedostatku tovarnih grla i nemogućnosti upotrebe motornih vozila. Ukratko, njemačke trupe su bile suočene s gotovo nesavladivim teškoćama snabdijevanja, utoliko više što »snabdijevanje s terena nije moguće«, pa se nametnula ideja improvizacije i obezbeđenja vojnika hranom »za najmanje dva dana«, kako bi izdržali »bez dotura«. Dovlačenje municije za njemačke vojnike »u neophodnim količinama« takođe »nije bilo zajemčeno«. Stoga su njemački komandanti konstatovali da pod takvim uslovima udarna moć prvenstveno zavisi od borbenih i fizičko-psihičkih kvaliteta vojnika, a njegova pokretljivost je bila »veoma sužena teretom municije i hrane koju sobom nosi«. Ti naponi su — uslijed besputnog terena i vremenskih neprilika — bili »teško podnošljivi«. ³⁷ Stoga je Komanda 15. brdskog armijskog korpusa govorila »o najtežim odricanjima« njemačkih vojnika u operaciji »Reselšprung«.

Komanda 2. oklopne armije je 20. maja podvlačila Štabu 15. armijskog korpusa da uspjeh operacije može imati »odlučujući značaj za cjelokupno vođenje borbe u unutrašnjosti zemlje i na obali« i da komandanti borbenih grupa »moraju biti potpuno svjesni značaja operacije«, kako bi »zahtijevali od svakog pojedinog vojnika odgovarajuće maksimalno zalaganje«.

Očekujući žestok otpor jedinica NOVJ na operacijskoj prostoriji, njemačko komandovanje je u pripremama i tokom operacija zahtijevalo »najupornije angažovanje svakog pojedinog vojnika«.

Drugog dana operacije, Komanda 15. brdskog armijskog korpusa saopštila je Komandi 2. oklopne armije da su napadi njemačkih borbenih grupa »svuda naišli na neprijatelja spremnog na odbranu«, koji je čak pružio otpor na »izgrađenim položajima«, vršeći i protivnapade. Sedma SS divizija se borila protiv »žestokog otpora

³⁶ Isto, str. 340.

³⁷ Isto, str. 340.

kojeg pruža 1. proleterska divizija«, »žilavo i vješto«, »sa rijetkom ogorčenošću«, kako je to formulisala Komanda 15. brdskog armijskog korpusa u svom sumarnom izvještaju o operaciji »Reselšprung«. Na osnovu svih dospjelih izvještaja sa operacijske prostorije, komandant Jugoistoka je imao nemalo razloga da ocjeni kako se »neprijatelj bori fanatično«.³⁸

Zanimljivo je da je njemačko komandovanje uočilo da su u operaciji »Reselšprung«, u onakvim zemljišnim i vremenskim uslovima, posebno u odnosu snaga, gdje se snažno naoružana njemačka masa našla u lice s (proleterskim formacijama NOVJ, komandovanje i kvaliteti boraca bili presudan faktor za tok i ishod poduhvata. Otuda ukazivanje na to da su za komandovanje potrebne ličnosti »koje posjeduju dobar taktički pogled, polet i snagu samostalnog odlučivanja«.³⁹

Prema procjenama, borci 1. proleterske brigade svojom borbenošću tokom drvarske operacije su »prerasli sami sebe«: ni u najtežim trenucima nitesu ispoljili »ni najmanje negodovanje ili klonulosti«, »bili su čvrsto uvjereni u rješenost situacije«. Divizijski komitet je takođe visoko vrednovao ponašanje i ukupan učinak 1. proleterske i ostalih brigada 1. proleterske divizije, podvlačeći da su one — i pored stalnih marševa, svakodnevnih borbi i čestog gladovanja — pokazale »masovni heroizam, čvrst moral i veliku izdržljivost«.

³⁸ Isto, str. 367 i 368. U nastavku se kaže: »I ovdje je za divljenje ponovo njihova nadmoćnost u iskorišćavanju zemljišta i njihova pokretljivost«.

³⁹ Isto, str. 366.

Borbe treće proleterske krajiške brigade u drvarskoj operaciji¹

General-potpukovnik Savo Trikić²

Pošto se primicao 25. maj, brigada se spremala da proslavi rođendan vrhovnog komandanta maršala Tita. Pri Štabu brigade postojao je dobro uvježban pjevački hor, u kome je većina drugova bila iz sastava bataljona »Mateoti« (»Mateotti«), Bilo je predviđeno da hor nastupi na priredbi u Drvaru i Bosanskom Petrovcu. Neposrednim pripremama proslave u brigadi rukovodio je politički komesar brigade Simo Tadić, koji je sa horom pravovremeno krenuo u Drvar.

Do tog vremena Štab brigade nije imao nikakvih podataka i konkretnijih obavještenja o predstojećem neprijateljskom desantu na Drvar. Bez obzira na to, jedinice su se nalazile u punoj borbenoj gotovosti. U ranim časovima 25. maja raspored brigade je bio:

— 1, 3. i 5. bataljon sa obje strane puta od Livna do sela Koričina, na dobro utvrđenim položajima, na sjevernim padinama Velike Golije i južnim padinama Krug-planine;

— bataljon »Mateoti« na prevoju Koričina, između Livanjskog i Glamočkog polja, u zidinama popaljenih kuća i bunkerima koji su ostali iza italijanskog okupatora;

— 2. i 4. bataljon u brigadnoj rezervi u rejonu sela Pogradina, Vrba, k. 1238;

— Štab brigade sa prištapskim dijelovima u selu Jakir, 4 km istočno od Glamoča.

U međuvremenu je Štab brigade uputio 20 boraca i dva konja za popunu novoformirane Inženjerske čete 1. proleterske divizije. Formiran je i inženjerski vod brigade, jačine 24 borca, sastava dve desetine.³

Brojno stanje brigade bilo je 1.810 boraca (od kojih 180 drugarica), svrstanih u šest bataljona.⁴

Za slučaj da neprijatelj počne napad na pravcu Livno — Glamoč, bilo je predviđeno da 1, 3. i 5. bataljon prihvate borbu i osloncem na bataljon »Mateoti« i jaka utvrđenja na prevoju, vode borbu do u visini sela Koričina, s tim da djeluju bočno na komunikaciju, a 2. i 4. bataljon da se uvedu u borbu za prevoj Koričina, desno i lijevo od bataljona »Mateoti«.

¹ Prilog raspravi o Drvarskoj operaciji.

² Komandant brigade.

³ Isto, 24, dok. br. 80.

⁴ Isto, dok. br. 159.

Na desnom krilu, u rejonu Tičeva, Sator-planine i Staretine, nalazile su se jedinice 8. korpusa i djelovale na komunikacije Drvar — Bosansko Grahovo i Livno — Bosansko Grahovo.

Sjeverno od uskotračne željezničke pruge Čardak — Mliništa — Potoci (na lijevom krilu), nalazile su se jedinice 1. i 13. proleterske brigade 1. proleterske divizije. Njihov zadatak je bio da spriječe prodor 7. SS »Princ Eugen« divizije, koja je imala zadatak da se iz rejona Jajca i Mrkonjić-Grada što prije probije u rejon Drvara.⁵

U jutarnjim časovima 25. maja zatišje su prekinuli buka motora i potmule detonacije avionskih bombi u rejonu Drvara. Bio je to početak drvarske operacije u kojem su učestvovali jedinice iz sastava: 7. SS »Princ Eugen« divizije, 118. lovačke, 369. i 373. pješadijske legionarske divizije, 92. motorizovani grenadirski puk, 202. SS oklopni bataljon, 105. izviđački odred 1. brdske divizije, 500. SS padobranski bataljon, artiljerija i avijacija za podršku,⁶ a na strani NOVJ jedinice 1. proleterskog, 5. i 8. korpusa.

Čim je nadletila prva grupa neprijateljskih aviona, sve jedinice brigade stavljene su u potpunu borbenu gotovost i posjele predviđene položaje. Između Štaba brigade i Štaba 1. proleterskog korpusa bila je uspostavljena stalna telefonska veza. Jednovremeno je komandant 1. proleterskog korpusa obavijestio Štab brigade o snažnom vazдушnom napadu neprijatelja na Drvar, koji je nastavljen u novim talasima avionskih formacija.

Oko 5.30 časova ojačani izviđački odred 369. legionarske divizije, jačine preko 1.500 vojnika i oko 200 livanjsko-glamočkih ustaša, sa 30 kamiona i borbenih vozila, veći broj biciklista, uz podršku artiljerije i osam tenkova, počeo je napad na položaje brigade duž drumu Livno — Glamoč.⁷

Cilj neprijatelja bio je da brzim prodorom preko Glamoča izbije u rejon raskrsnice puteva Medena Selišta — Mliništa i Medena Selišta — Prekaja, a odatle prodorom glavnih snaga u rejon Drvara a pomoćnim u rejon Mliništa; da se spoji sa snagama koje su nastupale koncentrično na ostalim pravcima prema Drvaru, i, uz primenu vazdušnog desanta, uništi rukovodstvo NOP-a, a vrhovnog komandanta maršala Tita uhvati živa.⁸

Pošto je bio isturen prema Livnu i držao položaje sjeverno od puta, prvi je prihvatio borbu 5. bataljon, koji nije bio u stanju da spriječi brz prodor motorizovane kolone, jer nije imao dovoljno protivtenkovskih sredstava, tako da je motorizovani odred neprijatelja vrlo brzo izbio u rejon sela Priluka. Borbu su prihvatili i 1. i 3. bataljon. Ubrzo se razvila žestoka borba. Bez obzira na velike gubitke koje je trpio, neprijatelj je prodirao prema prevoju Koričina, s ciljem da što prije izbije u rejon Glamoča.

Čim je počela borba, Štab 1. proleterskog korpusa obavijestio je Štab 3. brigade da neprijatelj sa više pravaca koncentrično napada na Drvar. Istovremeno je komandant korpusa naredio Štabu

⁵ Isto, 25, dok. br. 184, str. 307, Zapovijestkomandanta 7. SS divizije.

⁶ *Oslobodilački rat naroda Jugoslavije*, knj. 2, Beograd 1957, 94—96.

⁷ Zbornik, IV, 26, dok. br. 38.

⁸ Isto, XII, 4, dok. br. 64, str. 275.

brigade da 2. i 4. bataljon, koji su se nalazili u rezervi kod Glamoča, hitno uputi prema Drvaru. Čim su dobili naređenje, bataljoni su pod komandom Nikole Pećanca, zamjenika komandanta brigade, krenuli usiljenim maršem.

Kako je vrijeme odmicalo, borba je bila sve žešća. Kada je čelo neprijateljskog klina izbilo u rejon Koričina, razvila se još žešća borba. Iako je bataljon »Mateoti« uporno branio utvrđene položaje, oko 11 časova neprijatelj je ovladao prevojem Koričina. U isto vrijeme 1. 3. i 5. bataljon našli su se na bokovima neprijatelja i osloncem na padine Golije i brda Gradina (trig. 1306) nanosili mu velike gubitke.

U međuvremenu je komandant korpusa naredio Štabu brigade da zaustavi pokret 2. i 4. bataljona prema Drvaru i vrati ih u sastav brigade, a da brigada po svaku cijenu spriječi dalji prodor neprijatelja prema Drvaru. U to vrijeme 2. i 4. bataljon biti su oko 15 km udaljeni od mjesta predviđenog za uvođenje u borbu.

Poslije tročasovne i vrlo žestoke borbe neprijatelj je oko 14 časova čelom kolone izbio na oko 3 km ispred Glamoča. Zadržao ga je 4. bataljon, koji se vratio sa marša prema Drvaru. Ubrzo je stigao i 2. bataljon i pojačao odbranu 4. bataljona. Dalji pokret neprijatelja bio je zaustavljen. U isto vrijeme, 5. i bataljon »Mateoti« i dijelovi 1. i 3. bataljona našli su se na bokovima izdužene kolone neprijatelja oko prevoja Koričina.

U popodnevnim časovima, čim je front stabilizovan, Stab brigade je naredio opšti protivnapad. Dok su 2. i 4. bataljon uništavali ostatke prednjeg odreda neprijatelja u rejonu ispred Glamoča, dotle su 1. 3. 6. i bataljon »Mateoti« odbacili neprijatelja i ponovo zauzeli prevoj Koričina, očistili međuprostor i zaposjeli prvobitne položaje. Prvi i 5. bataljon prešli su u protivnapad sa izvesnim zakašnjenjem, što je neprijatelj iskoristio i pod zaštitom tenkova izvukao glavninu svojih snaga u rejon Livna.

Prema provjerenim podacima, neprijatelj je u ovoj borbi imao 139 poginulih i 52 ranjena. Zaplijenjene su veće količine oružja i municije i druge ratne opreme, između ostalog i 52 bicikla. Uništeni su jedan tenk i jedan kamion. Brigada je imala pet poginulih i petoricu ranjenih. Nestala su četiri borca iz sastava bataljona »Mateoti«.⁹

Pred kraj dana Stab korpusa je obavijestio Stab brigade da se vojno i političko rukovodstvo sa Vrhovnim komandantom na čelu povuklo iz Drvara. Tom prilikom komandant korpusa je odao priznanje Štabu brigade na uspješno izvršenom zadatku. Ponovo je naredio da brigada i dalje čvrsto zatvara pravac Livno — Glamoč.

Pošto je prethodnog dana pretrpio osjetne gubitke, 26. maja neprijatelj nije ispoljio značajniju aktivnost na ovom pravcu, ali je slijedećeg dana ponovo krenuo u napad, sada sa svežim snagama — motorizovanom kolonom 105. SS izviđačkog odreda od Livna prema selu Priluka i dalje prema Glamoču, a pješadijom padinama Golije i Krug-planine. Međutim, energičnim dejstvom 3. 1. i 5. bataljona, poslije tročasovne borbe bio je prisiljen na povlačenje, uz gubitke

⁹ Arhiv VII k 712, br. reg. 22/1—1.

od 27 mrtvih, koje je pod zaštitom tenkova uspio da evakuiše.¹⁰ U trodnevnim borbama brigada je spriječila prodor neprijatelja prema Drvaru i na taj način izvršila postavljeni joj zadatak. Bila je to prva pobjeda brigade u tzv. sedmoj neprijateljskoj ofanzivi i revanš za pretrpljene gubitke u borbi 14. aprila u rejonu sela Ljubunčić.

Dok je 3. krajiška vodila borbu na pravcu Livno — Glamoč, jedinice 1. i 13. proleterske brigade 1. proleterske divizije vodile su žestoke borbe protiv jedinica 7. SS »Princ Eugen« divizije na sjevernim padinama Crne Gore i Jastrebnjaka na liniji Čardak — Mliništa — Lisina, koje su pokušavale da se iz rejona Jajce i Mrkonjić-Grada probiju prema Drvaru.¹¹

S obzirom na situaciju na ostalim pravcima, brigada se po naređenju Štaba korpusa noću 27/28. maja prećacila zapadno od puta Glamoč — Mliništa i zauzela slijedeći raspored:

— grupom bataljona u rejonu Sumnjaci, Vagan, Podgradina, Popovići, Stekerovci i zatvorila pravac prema Prekaji i Glamoču, sa isturenim dijelovima prema Livnu.

— drugom grupom bataljona u rejonu Ovčara, Karačevo brdo, k. 1576, Jakića Poljana, zapadno od Mliništa, u gotovosti za dejstvo na pravcu 1. i 13. brigade prema Mrkonjić-Gradu i na pravcu Vrb-ljani, prema jedinicama 5. korpusa.

U isto vrijeme 2. bataljon je upućen u selo Prekaju pod neposrednu komandu Štaba 1. proleterskog korpusa. U toku 29. maja jedinice su se sređivale i odmarale. Usljed trodnevnih borbi i pokreta borci su bili jako umorni i gladni. Bez obzira na to, moral boraca bio je na zavidnoj visini. Okupljeni borci u rejonu Jakića Poljana zaigrali su kozaračko kolo, u kome su borci 1. drvarske čete 1. bataljona po prvi put zapjevali novu pjesmu »Oj Drvaru tri put si gorio al' se nisi Švabi pokorio«.

BRIGADA NA NEPOSREDNOM OBEZBJEĐENJU VRHOVNOG ŠTABA

Bez obzira na to što je brižljivo i duže vrijeme pripremana, operacija nije tekla po predviđenom planu. Vazdušni desant na Drvar nije uspio. Zbog toga je neprijatelj preduzeo mjere da ispravi greške i postigne postavljeni cilj. Računao je da će posjedanjem pravaca koji vode prema Drvaru i prevoja na planinskim masivima potpuno razbiti jedinice NOV i po dijelovima ih zajedno sa Vrhovnim štabom uništiti.

Čim je deblokiran 500. vazdušnodesantni lovački bataljon, koji je bio okružen na Sobica groblju u Drvaru, krenuo je u potjeru za Vrhovnim štabom. U prvo vrijeme Nijemci su glavne snage orijentisali prema Potocima, gdje se nalazilo rezervno komandno mjesto Vrhovnog štaba, a zatim prema Tičevu, sedištu Štaba 8. korpusa.

¹⁰ Arhiv Vojnoistorijskog instituta (AVII), arhiva NOP-a, k. 712, reg. br.

22/1-4.

¹¹ Zbornik, IV, 25, dok. br. 184, str. 703; Zapovijest komandantu 7. SS »Princ Eugen« divizije.

Naređenjem Štaba 373. lovačke divizije borbenoj grupi »Vilam« pretpočinjeni su 54. i 105. izviđački i 500. padobranski lovački bataljon;¹² 54. izviđački bataljon je dobio zadatak da »pročešlja« teren oko Mokronoga i Vidova Sela. raščisti teren oko puta Drvar — Prekaja i nastupa prema Preodcu,¹³ a 105. izviđački bataljon da se čim prije spoji sa jedinicama 13. puka 7. SS divizije, koji je u to vrijeme vodio borbu sa jedinicama 1. proleterske brigade oko Mliništa, i da sadejstvuje sa jedinicama 1. pješadijskog puka »Brandenburg« i 54. izviđačkim bataljonom, a ojačani 1. pješadijski puk »Brandenburg« da iz šireg rejonu Bosansko Grahovo, Peulje nastupa prema sjeveru, savlada masiv Šator^planina — Jadovik, izbije na liniju izvorni dio rijeke Drvare — Glamoč i uspostavi vezu sa jedinicama 7. SS »Princ Eugen« divizije, koje su iz rejonu Jajca i Mrkonjić-Grada preko Mliništa i Potoka nastupale ka Drvaru.¹⁴

Već 28. maja, čim se 3. proleterska krajiška brigada prebacila zapadno od puta Mliništa — Glamoč, 105. izviđački bataljon se sa komunikacije Livno — Bosansko Grahovo prebacio u Glamoč i do kraja dana prednjim dijelovima izbio u rejon Vagan, gdje su ga snažnom vatrom zaustavile jedinice 3. krajiške brigade.

U isto vrijeme borbeno grupa »Vilam« izbila je sjeverno od Prekaje u zaselak Marcete. Grupa je podišla grebenu Javorova kosa (trig. 1432 — Velika Lunjovača, k. 1634) i pripremala se za prodor prema Potocima i Uvali. Noć 29/30. maja protekla je na ovom pravcu relativno mirno.

Na komandno mjesto borbene grupe stigao je komandant 373. legionarske divizije »Tigar«. Pošto je sa komandantom borbene grupe »Vilam« procenio situaciju, ostalo mu je da zaključi da se »neprijatelj noću 29/30. izvukao«. Pošto se pukovnik Vilam razbolio, komandu nad njegovom borbenom grupom preuzeo je major Jiriš, po kome je grupa dobila naziv borbeno grupa »Jirš«.

Oko 7 časova 13. maja borbeno grupa »Jirš« produžila je napad i savladala planinski prevoj. Na čelu grupe kretao se 2. bataljon 384. puka, a jedna četa upućena je iz rejonu Lauševac (k. 1133) prema Velikoj Lunjovači (k. 1634) i Tisovom vrhu (trig. 1706) sa zadatkom da obezbijedi lijevi bok borbene grupe. Tek oko 20 časova grupa je izbila na liniju Potoci — Uvala i uspostavila vezu sa 12. SS pukom.¹⁵

Pošto je udarila u prazno, grupa je spalila vagone i željeznička postrojenja u Potocima i po naređenju komandanta divizije 31. maja oko 17.30 časova vratila se u Prekaju, gdje je dobila zadatak da 1. juna krene prema selu Poljice.¹⁶

Pošto je raščistio teren oko Mokronoga i izbio u Prekaju, 54. izviđački brdski bataljon dobio je zadatak da nastupa prema Preodcu i sadejstvuje s 1. pješadijskim pukom »Brandenburg«, koji je dobio zadatak da sa linije Peulje — Bosansko Grahovo nastupa u pravcu Tičeva.¹⁷

¹² AVII, Nacionalni arhiv Vašington (NAV) — T—314, r. 563, sv. 415.

¹³ Zbornik, IV, 25, dok. br. 184.

¹⁴ Isto, 25, dok. br. 184.

¹⁵ Zbornik XII, 4, dok. br. 181, str. 356.

¹⁶ Isto str. 357.

¹⁷ Isto!str. 355; AVII, NAV—T—314, r. 563, sn. 586.

Dok je borbeno grupa »Jiriš« prodirala prema Potocima i Uvali, kolona Vrhovnog štaba bila je u pokretu iz rejonu Potoka preko Uvale prema selu Poljice, krećući se šumovitim predelom u suprotnom pravcu, paralelno sa borbenom grupom neprijatelja, na rastojanju svega od nekoliko kilometara, i do zore 31. maja izbila u širi rejon Preodac, Šator-planina.

Težište borbenih dejstava prenijelo se na sektor sela Vagan, Stekerovci, Rore, Popovići. U takvoj situaciji zadatak 3. proleterske krajiške brigade bio je da spriječi spajanje neprijateljskih snaga koje su nastupale sa oba pravca i neposredno obezbjeđuje kolonu Vrhovnog štaba.

Pokušaj 105. SS izviđačkog odreda da iz rejonu Vagan preko sela Popovići i Rore prodre prema Preodcu ostao je bez uspjeha. Težište borbi je kod 5. bataljona. Istovremeno su 1. i 2. bataljon 3. proleterske i 3. bataljon 1. proleterske brigade, koji su se nalazili na neposrednom obezbjeđenju Vrhovnog štaba, odbili napad 54. izviđačkog bataljona i dijelova borbene grupe »Jiriš« koji su nastupali iz šireg rejonu Prekaja, prema Rorama i Preodcu.

Pošto je otkrio namjere neprijatelja da stvori obruč oko Preodca i Šator-planine, Vrhovni komandant je odlučio da se Vrhovni štab, CK KPJ, Nacionalni komitet, savezničke vojne misije, ustanove i prateće jedinice iz rejonu Rore, Preodac preko Crnog Vrha prebace u rejon Mliništa, prema položaju 1. proleterske divizije i dalje preko Vitoroga za Kupres.

Oim je primio zadatak, Štab brigade je obrazovao čvrst front prema neprijatelju i jedinice su zauzele sljedeći raspored: 1, 4. i 5. bataljon na položajima prema Glamoču, a 2. bataljon 3. brigade i 3. bataljon 1. proleterske brigade, koji je stavljen pod komandu 3. krajiške — prema Prekaji, dok su 3. i 6. bataljon »Mateoti« posjeli položaje na prevoju između sela Preodac i sela Rore, kao rezerva štaba brigade.

Celokupnom boračkom sastavu brigade, starešine jedinica ukazale su na značaj postavljenog zadatka.

Pošto je Vrhovni štab sa pratećim dijelovima, pri pokretu iz rejonu Šatora i s. Preodac, izbio na put s. Odžak — s. Prekaja, formirana je kolona Vrhovnog štaba sastava: 3. krajiška brigada, 3. bataljon 1. proleterske brigade, Inžinjerijska brigada Vrhovnog štaba (sa tri bataljona), Vrhovni štab sa pratećim bataljonom, ustanove i komore. Prethodnicu su sačinjavali 1, 3. i 4. bataljon 3. krajiške brigade. Pravac kretanja: Preodac — Gradina — Bukovača.

Desnokrilnu pobočnicu sačinjavali su 5. i 6. bataljon 3. krajiške i dva bataljona Inžinjerijske brigade. Pravac kretanja: Popovići — Stekerovci — Bukovača. Komandant kolone bio je zamjenik komandanta brigade Nikola Pećanac.

Ljevokrilnu pobočnicu sačinjavali su 2. bataljon 3. krajiške i 3. bataljon 1. proleterske brigade, koji je potčinjen Štabu 3. krajiške brigade. Pravac kretanja: Podić — Motike — Poljice — Agića Palež — Bjeljevine. Komandant kolone bio je politički komesar brigade Simo Tadić.

Pokret je izvršen prema predviđenom planu. Pošto su jedinice u toku noći prešle preko puta s. Rore — s. Prekaja, prvog juna u

ranu zoru izbile su na liniju Revenički vrh (k. 1384) — Celopek (k. 1339) — Repovac (k. 1208). Radi lakšeg pokreta preko pošumljenog terena izvršena je pregrupacija jedinica. Na čelu kolone kretala se borbena grupa sastava: 1. 5. i 6. bataljon 3. krajiške i dva bataljona Inženjerijske brigade, pod komandom zamjenika komandanta 3. krajiške i političkog komesara Inženjerijske brigade majora Romana. I ovoga puta, dok je kolona Vrhovnog štaba bila u pokretu iz rejonu Poljice prema Crnoj Gori i Obršini, borbena grupa »Jiriš« kretala se iz rejonu Potoka prema Prekaji u potpuno suprotnom pravcu i na bliskom rastojanju. Zatim se razvila i nastupala prema Tičevu, gdje su se nalazile jedinice 8. korpusa, s ciljem da ih razbije i uspostavi vezu sa 1. pješadijskim pukom »Brandenburg«. Tako je i ovoga puta neprijatelj izmanevrisan. Do 8 časova kolona Vrhovnog štaba prikupila se u širem rejonu Bjelejevine, Bukovača. Organizovano je kružno obezbjeđenje i upućene su patrole u pravcu neprijatelja. Dan je protekao bez borbe. Cio predio odisao je svježinom borove, jelove, smrečeve i bukove šume. Bio je vrlo lijep i sunčan junski dan.

Po naređenju Vrhovnog komandanta, toga dana komande jedinica imale su zadatak da srede jedinice, nahrane gladne i umorne borce i pripreme ih za dalji pokret i borbena dejstva.

U 17 časova jedinice su krenule prema pruži Mliništa — Lisina. Na čelu kolone kretala se prethodnica sastava 1. 5. i 3. bataljon 3. krajiške i dva bataljona Inženjerijske brigade (grupa bataljona), a na začelju jedan bataljon 3. krajiške i jedan bataljon Inženjerijske brigade. Nešto ranije, ispred jedinica upućen je jedan vod boraca pod komandom zamjenika komandanta 3. bataljona Mile Bulajića da izvidi pravac kretanja i uspostavi vezu sa jedinicama 1. proleterske brigade u rejonu Mliništa i podnese izvještaj.

Kada je čelo kolone izbilo neposredno pred željezničku prugu Mliništa — Lisina, sudarilo se sa neprijateljskom kolonom iz sastava 13. SS puka, tada nepoznate jačine, koja se kretala bočno — sa pravca Potoci — i udarila u lijevi bok prethodnice.

Sudar je bio vrlo žestok. Prema mjestu sudara pristizale su svježe snage iz oba pravca. Grupa bataljona, koja se nalazila u prethodnici, brzo se razvila za borbu, obrazovala front i počela postupno da natkriljuje i opkoljava neprijatelja. Glavna kolona je zastala i zauzela povoljan borbeni raspored u šumi, u širem rejonu Ponorci (k. 1332). Na čelo glavnine stigli su načelnik Vrhovnog štaba i komandant 1. proleterskog korpusa i posmatrali borbu.

Oslanjajući se na sjeveroistočne padine Crnog vrha (k. 1301) i južne padine Obršina (trig. 1360), neprijatelj je u prvo vrijeme vršio jak pritisak na lijevi bok grupe bataljona. Međutim, poslije jednočasovne ali vrlo žestoke borbe, bio je prisiljen na uzmicanje. Izvlačio se postupno i organizovano, s ciljem da zauzme povoljnije položaje. Ulagao je krajnje napore kako bi izbjegao okruženje i uništenje. Vrijeme je odmicalo a borba je postepeno jenjavala. Čim je nastupila noć, neprijatelj je glavninu svojih snaga uspio da izvuče iz borbe a na položajima je ostavio samo slabije dijelove, pretrpivši gubitke od oko 50 mrtvih i ranjenih,¹⁸ koje je pod zaštitom mitra-

¹⁸ AVII, arhiva NOP-a, k. 712, reg. br. 22/1—4.

I ješke vatre uspio da evakuise. Naši gubici iznosili su pet poginulih i nekoliko ranjenih. U prvom sudaru poginuli su komandiri četa Božo Plećaš i Đuro Vujinović.

Na dostignutoj liniji jedinice su se sredile, a borci malo odmorili i nahranili. Dalji pokret, koji je po naređenju Vrhovnog komandanta predviđen narednog dana željezničkom prugom prema Mliništima, bio je nesiguran. Stoga je odlučeno da se pokret izvrši grebenom planinskog vijenca, koji se proteže južnije i paralelno sa željezničkom prugom Mliništa — Čardak.

Radi svake sigurnosti u selu Štekerovc; pronađeni su vodiči, šumari i lovci, dobri poznavaoци terena. S obzirom na brojnost komore, preduzete su i druge mjere s ciljem da se pokret izvrši sa što manje teškoća. Pored ostalog, formirano je i nekoliko inženjerskih grupa iz sastava Inženjerske brigade Vrhovnog štaba, sa odgovarajućim alatom za raščišćavanje puta i uklanjanje šumskih prepreka koje se nisu mogle zaobilaziti. Ove grupe, sastavljene od po nekoliko boraca, vrlo dobro su izvršile postavljeni zadatak.

Noć je protekla u pripremama za pokret i sređivanju jedinica. Jedino je borbeno obezbjeđenje iz sastava prethodnice održavalo neposredan kontakt sa neprijateljem.

Drugog juna u ranu zoru kolona je krenula grebenom planinskog venca u pravcu Mliništa. Grupa bataljona iz sastava prethodnice zadržala se na dostignutim položajima i kontrolisala prugu Mliništa — Lisina. Na čelu kolone kretali su se 4. i 6. bataljon »Mateti«, zatim prateći bataljon Vrhovnog štaba i jedan bataljon Inženjerske brigade.

Drugi bataljon je dobio zadatak da najneposrednije obezbjeđuje Vrhovni štab. Zadatak za bataljon izdao je lično Vrhovni komandant zamjeniku političkog komesara bataljona Bošku Kerkezu.

Na začelju kolone kretala su se dva bataljona Inženjerske brigade, dok su desni bok obezbjeđivali dijelovi 1. proleterske brigade i čvrsto zatvarali pravac Glamoč — Mliništa.

Vodiči su vodili kolonu besprekorno. Pa ipak, pokret je bio naporan i iscrpljujući. Padali su i ostajali natovareni konji iz komore, ne samo iz sastava pratećih jedinica Vrhovnog štaba, AVNOJ-a i Nacionalnog komiteta već, prije svih, tovarna stoka savezničkih vojnih misija. Međutim, ni to nije mnogo usporavalo pokret. Borci su preuzimali i prenosili na rukama i leđima sve važnije stvari i zalihe hrane iz tovara zaostalih konja, čemu su se divili saveznički oficiri. U vezi s tim, na pitanje koje je komandantu 2. bataljona Đuranu Kovačeviću postavio načelnik Vrhovnog štaba »da li ćemo savladati ove poteškoće i spojiti se sa 1. proleterskom divizijom«, ovaj mu je kratko odgovorio: »Sigurno hoćemo. .. iznećemo sve ranjene i iznemogle borce i sve ono što treba, ako to bude potrebno, i ovoga puta pobjediti neprijatelja«. Sigurno je da je Kovačević izrazio mišljenje svih starijina i boraca 3. proleterske krajiške brigade.

Oko 14 časova kolona je izbila ispred Mliništa, oko kojeg su jedinice 1. i 13. proleterske brigade vodile vrlo žestoke borbe. U isto vrijeme 105. SS izviđački bataljon nastupao je od Odžaka prema Mliništima, ali je upornom odbranom jedinica 1. proleterske bri-

gade, uz velike gubitke, odbijen prema Gradini i selu Prijan.¹⁹ Narednog dana na tom pravcu uništena su dva neprijateljska tenka. Sa pravca Mrkonjić-Grada dijelovi 13. SS puka vršili su jak pritisak na jedinice 13. proleterske brigade.

Cilj neprijatelja bio je da po svaku cijenu ovlada planinskim prevojem u širem rajonu Mliništa i na taj način spriječi pokret kolone Vrhovnog štaba prema Čardaku i dalje na istok. Međutim, jedinice 1. proleterske brigade čvrsto su držale i branile položaje oko puta Odžak — Mliništa, a 13. proleterska Samograd (k. 1248) — k. 1218 — Đula glava (trig. 1486), tako da su svi pokušaji neprijatelja da u višednevnim borbama ovlada planinskim masivom i prevojem oko Mliništa ostali bez uspjeha. U tim borbama neprijatelj je pretrpio velike gubitke.

Toga dana, poslije punih pet mjeseci, 3. krajiška brigada našla se u sastavu svoje 1. proleterske divizije.

Pred kraj dana kolona Vrhovnog štaba našla se istočno od puta Mliništa — Glamoč. Sustigla je i grupu bataljona koja je bila u prethodnici i ostala na položajima u rejonu Obršina. Pretpostavljalo se da je prošla svaka opasnost za dalji pokret. Gladni i premoreni borci očekivali su bar kraći zastanak da bi se malo odmorili i nahranili. Međutim, neprijatelj je dijelom snaga, na odsjeku fronta od Čardaka do Mliništa, koji je držao bataljon »Garibaldi«, probio odbranu i zaposjeo vrlo podesne položaje u širem rejonu brda Kurozeb i dočeka kolonu Vrhovnog štaba vrlo jakim mitraljeskom vatrom. Poslije višerasovne borbe, u koju je ubačena i jedna četa Pratećeg bataljona Vrhovnog štaba, energičnim dejstvom 2. 4. i 5. bataljona neprijatelj je razbijen, a bataljoni su zauzeli Kurozeb.

Kada je kolona Vrhovnog štaba prešla preko puta Glamoč — Mliništa, 2. 4. i 5. bataljon 1. proleterske brigade čvrsto su držali položaje Vučje Poljane — Čardak — Livade — Presedlo i zatvarali pravac prema Čardaku. Prvi bataljon 1. i 1. bataljon 13. proleterske brigade držali su čvrsto položaje oko raskrsnice puteva u rejonu sela Prijani i odbili sve pokušaje 105. SS izviđačkog bataljona da se spoji sa dijelovima 13. puka 7. SS »Princ Eugen« divizije, koji su napadali iz rejona Čardak.

Istovremeno su jedinice 39. divizije 5. korpusa napadale neprijatelja sa leđa i sadejstvovale s 1. proleterskom divizijom.²⁰

Tek pošto je kolona Vrhovnog štaba izbila u rejon Vučja Poljana, Kovačevića polje, snage neprijatelja spojile su se u rejonu Mliništa.

Trećeg juna jedinice 1. proleterske divizije odlijepile su se od neprijatelja, pomjerile se prema istoku i zatvorile pravce koji vode prema Kupresu. Toga dana raspored divizije je bio:

— 3. krajiška proleterska brigada na planini Jastrebnjak i Smiljevac, sa zadatkom neposrednog obezbjeđenja Vrhovnog štaba;

— 1. proleterska brigada na položaju Presedlo — Gorica — Ivićev vrh — Vršić; 1. 4. i bataljon »Garibaldi« prema Čardaku, 3. i 6. bataljon prema Glamoču, a 2. bataljon u rezervi;²¹

¹⁹ Zbornik, IV, 26, dok. br. 52, Izvještaj Štaba 1. proleterske brigade.

²⁰ Isto, dok. br. 15.

— 13. proleterska brigada u rejonu Pribelje, Rupe, sa zadatkom obezbjeđenja divizijske bolnice.²²

Poslije neuspjeha u borbama oko Mliništa i Čardaka, 4. juna neprijatelj je obnovio napad. Motorizovanim odredom od 30—40 kamiona, uz podršku artiljerije i 12 tenkova, krenuo je od Glamoča prema selu Pribelju,²³ ali su ga bataljoni 1. i 13. proleterske brigade sačekali na bliskom odstojanju, naneli mu velike gubitke i odbacili ga prema Glamoču, a zatim se povukli prema planini Vitorog.

Na osnovu odluke Vrhovnog štaba od 4. juna,²⁴ a po naređenju Štaba 1. proleterske divizije u sastav 3. proleterske krajiške brigade ušao je 2. bataljon Inženjerske brigade Vrhovnog štaba, kao njen sedmi bataljon; 3. bataljon u sastav 1. i 1. bataljon u sastav 13. proleterske brigade, s tim da nose naziv »inženjerski« i da primaju borbene zadatke i postepeno se uvode u borbu.

Za popunu inženjerskog bataljona iz jedinica brigade prekomandovani su: jedan oficir za načelnika štaba bataljona, jedan za komandira čete, jedan za zamjenika komandira i jedan za zamjenika političkog komesara čete.

Poslije borbi u širem rejonu Glamoč, Čardak, Potoci, Preodac 1. proleterska divizija angažovana je za obezbjeđenje aerodroma na Kupreškom polju d zatvaranje svih pravaca koji vode prema Kupresu:

— 1. proleterska brigada preuzela je neposredno obezbjeđenje Vrhovnog štaba, glavnim snagama zatvarala pravac prema Malovanu, a sa dva bataljona neposredno obezbjeđivala aerodrom;

— 3. krajiška brigada se 4. juna na kraju dana spustila sa Jastrebnjaka i Smiljevca, prešla željezničku prugu Vitorog — Čardak i krenula usiljenim maršem južno od Janja i razmjetila se na prostoriju Poljane — Lisina (trig. 1264) — Vrana glava — Miair (k. 1282),²⁵ sa zadatkom da se obezbijedi sa pravca Pljevskih podova i od Janja, kao i da obezbijedi divizijsku bolnicu koja se kretala sa brigadom. Štab brigade sa prištapskim jedinicama razmestio se u rejonu Mala Lisina;

— 13. proleterska brigada razmjestila se na prostoriju Vitorog, Slana kosa, Crni vrh i zatvorila pravac prema selu Pribelja.

Vrhovni štab je stigao na Kupreško polje noću 3/4. juna.²⁶ Odatle je sovjetski pilot Aleksandar Sergejevič Šornjikov, avionom »Dakota«, prebacio dio Vrhovnog štaba i Nacionalnog komiteta sa Vrhovnim komandantom na čelu u Bari (Italija), odakle su se, poslije nekoliko dana, prebacili na ostrvo Vis.²⁷

Narednog dana saveznički avioni su spustili materijal, opremu i hranu za jedinice 1. proleterske divizije.

Petog juna 3. krajiška brigada je produžila pokret preko sela Blagaja sjeverno od Kupresa i posjela položaje u rejonu Kupreška vrata, Stožer, Kukavica.

²¹ Isto, dok. br. 21.

²² AVII, arhiva NOP-a, k. 713, reg. dok. 19—2/2.

²³ Zbornik, IV, 26, dok. br. 21 i 123.

²⁴ Isto, dok. br. 22.

²⁵ AVII, arhiva NOP-a, k. 714, reg. br. 22/2.

²⁶ Zbornik, IV, 25, dok. br. 111.

²⁷ *Oslobodilački rat*, II, 105. napomena.

Nezadovoljni rezultatima operacije, komandant 15. brdskog armijskog korpusa i komandant 373. legionarske divizije »Tigar« svu krivicu za neuspjeh svalili su na potčinjene komande, nepovoljne zemljišne i vremenske prilike i neposrednu opremu. Tako, na primjer, komandant 15. armijskog korpusa u izvještaju Štabu 2. oklopne armije od 6. juna²⁸ kaže: »prvi pješadijski puk Brandenburg je potpuno podbacio«, a u dokumentu 82 da je »malobrojan i nesposoban«; da »rukovodstvo 92. motorizovanog grenadirskog puka nije zadovoljilo« i da su »7. SS 'Princ Eugen' divizija i dijelovi 15. SS korpusa, kao jedine brdske jedinice podnijele teret operacije i postigle glavne uspjehe«. Za oficire 2. hrvatske lovačke brigade kaže da su »nesposobni, uobraženi i kukavice«. A komandant 373. legionarske divizije »Tigar«, sumirajući iskustva iz operacije, u izvještaju Štabu 15. armijskog korpusa od 10. juna²⁹ kaže: »komandovanje u svim jedinicama još uvijek neodlučno. . .«, da su se »dometi pešadijskih radio-stanica u planini pokazali nedovoljni. . .« i da je »komandovanje pomoću radija zbog atmosferskih smetnji vrlo otežano . . .«, da je »obuća i odeća stradala 50 posto više nego u običnim uslovima«.

Na drugoj strani, ova dva komandanta žale se na upornost i sposobnost jedinica 1. proleterske i 6. ličke divizije i kažu: »Banditi 6. ličke u Trubarskoj kotlini, a Prve proleterske u rejonu Prekaja borili su se vrlo vješto, zahvajujući njihovom dobrom poznavanju terena« i, dalje, »... zadivljuje njihova nadmoćnost i velika pokretljivost«, da »osjećaj inferiornosti podstiče borce NOVJ da ... dolaze do uspjeha samo putem podmuklih prepada na slabije obezbjeđene kolone koje prate«.

Međutim, ne kažu da su se borci 1. proleterske i 6. proleterske divizije, kao i ostali borci jedinica NOVJ koje su učestvovala u drvarskoj operaciji, usljed nedostatka opreme i nemogućnosti redovne ishrane borili pod istim, odnosno još težim uslovima. Oni ne priznaju da je komandovanje u jedinicama NOVJ do tog vremena izgradilo i usavršilo taktiku i operativnu tiku ratovanja, koja je imala prednost nad njemačkom. Nisu rekli da je moral boraca NOVJ bio na mnogo većoj visini nego kod njihovih i kvistinskih, da su se borci i narod Drvara i okoline tako savjesno i hrabro borili za slobodu, a da su oni i njihovi sateliti bili okupatori i porobljivači, u čemu je prvenstveno trebalo tražiti uzroke neuspjeha.

Tako je propao i posljednji pokušaj neprijatelja da u dugo vremena pripremanoj operaciji »Reselšprung«, uz upotrebu vazdušnog desanta, uništi Vrhovni štab NOV i POJ, CK KPJ, Nacionalni komitet i savezničke misije, a Vrhovnog komandanta uhvati živa.³⁰

Dugo i brižljivo pripremana neprijateljska ofanziva završena je neuspjehom, kao i sve ranije. Vazdušni desant na Drvar, planiran i izveden u sklopu operacije »Reselšprung«, spada u najbrižljivije i najtemeljnije pripreman i, valjda, jedini koji u drugom svjetskom ratu nije uspio.

²⁸ Zbornik, XII, 4, dok. br. 78, str. 337.

²⁹ Isto, dok. br. 81, str. 365—368.

³⁰ Isto, 27, dok. br. 32, str. 149—166.

Trinaesta proleterska brigada u drvarskoj operaciji¹

Pukovnik Todor Radošević²

Ujutro 25. maja, poslije dužih priprema, Nijemci su izvršili vazdušni desant na Vrhovni štab NOV i PO u Drvaru, čime je počela sedma neprijateljska ofanziva koja je zahvatila šire područje Drvara, odnosno Bosanske krajine. Bila je to u stvari kombinovana vazdušnodesantna operacija, kojoj je dat šifrovani naziv operacija »Reselšprung« (»Rösselsprung« — »Konjićev skok«), dok je kod nas poznata i kao drvarska operacija, od koje su Nijemci mnogo očekivali. Operaciju je planirao štab njemačke 2. oklopne armije, a neposredno rukovođenje s njom povjerio je štabu 15. brdskog armijskog korpusa. Plan operacije pregledala je i njemačka Vrhovna komanda oružane sile, a Hitler ga je i lično usvojio.

Osnovna ideja njemačkog plana operacije bila je da padobranske i jedriličarske snage izvrše vazdušni desant na Drvar i zarobe ili unište Vrhovni štab NOV i POJ sa vrhovnim komandantom Josipom Brozom Titom na čelu i savezničke vojne misije, a pješadijske, brdske i motorizovane jedinice da pređu u koncentrično nastupanje prema Drvaru iz Knina, Srba, Donjeg Lapca, Bihaća, Bosanske Krupice, Banje Luke, Mrkonjić-Grada, Jajca, Vijenca i Livna, razbiju jedinice NOVJ na pravcima nastupanja i uspostave vezu s desantnim snagama, a zatim nastave s uništavanjem razbijenih jedinica NOVJ u pomenutom rejonu. Za ostvarenje tih ciljeva, pored vazdušnodesantnih, angažovane su i jake kopnene snage. Pošto u prethodnim višemjesečnim operacijama njemačke i kvislinške jedinice nijesu uspjele da razbiju glavne snage NOVJ i povrate pozicije u Jugoslaviji, njemačka Vrhovna komanda nadala se da će vazdušnim desantom, koje do tada nije primjenjivala u borbi protiv NOVJ, uz ostvareno iznenađenje, uništiti rukovodstvo NOB-e, a prije svega njenu centralnu ličnost Josipa Broza Tita, i tako obezglaviti i paralizirati NOB u cjelini.

Planom operacije, pored ostalog, bilo je predviđeno da prema položajima 1. i 13. proleterske brigade nastupaju tri borbene grupe 7. SS divizije »Princ Eugen« ojačane Oklopnim grenadirskim bataljonom 2. oklopne armije, sa zadatkom da na pravcima: Banja Luka — Čadavica — Ključ, Mrkonjić-Grad — Mračaj — Ribnik i Jajce — Mliništa slome njihov otpor, a potom prodru u pošumljenu pla-

¹ Iz knjige »13. proleterska brigada Rade Končar«, VIZ, Beograd 1984, str. 228—237.

² Politički komesar Prateće čete 3. ličke proleterske brigade.

ninsku oblast između rijeka Sane i Uvea i u sadejstvu s drugim njemačkim jedinicama unište skladišta i jedinice NOVJ koje se tu budu povukle.

Ujutro 25. maja, kada su njemački padobranci spuštani u Drvar a druge snage krenule u nastupanje ka Drvaru, 13. proleterska brigada zatekla se s 4. proleterskim bataljonom u rejonu Poljane (k. 1160) — k. 970 — Crni vrh (trig. 1259), s 5. proleterskim bataljonom na području Rustina gradina (k. 992) — Mračaj, s 3. proleterskim bataljonom u rejonu Krivokuće — Orahovljani i s 1. proleterskim bataljonom u rejonu Orlovac — Dolovi — Selište. U brigadnoj rezervi u selima Carevac i Protići nalazio se 2. proleterski bataljon, a štab brigade i prištapske jedinice u rejonu Carevac — Stevanići. Istočno od ceste Rogolje — Mliništa nalazila se 1. proleterska brigada s pet bataljona koji su zatvarali pravce od Jezera i Jajca prema Mliništim, dok se jedan njen bataljon nalazio u Peckoj gdje je obezbjeđivao divizijsku bolnicu. Treća krajiška proleterska brigada 1. proleterske divizije zatvarala je pravac Livno — Glamoč. Ispred 1. proleterskog bataljona 13. proleterske brigade, sjeverno od Čadavice u rejonu Stoj ići — Sitnica nalazila se 13. krajiška brigada i zatvarala pravce Banja Luka — Čadavica.

Pošto je rano ujutro 25. maja iz Mrkonjić-Grada stigao u rejon Rogolje — Kotline, Izviđački bataljon 7. SS divizije, uz podršku artiljerije, krenuo je u nastupanje jednom četom preko Široke kose ka Mračaju, drugom četom preko Podšiljka ka Rustina gradini (k. 992) i trećom četom preko Podrašničkog polja ka Čenića kosi (trig. 1181) i uspio da potisne dijelove 4. proleterskog bataljona s Poljane (k. 1160) ka Crnom vrhu (trig. 1259) gdje je zadržan. Štab brigade je intervenisao najprije jednom četom 2. proleterskog bataljona od Štrbine prema Crnom vrhu, a zatim još sa dvije čete ovog bataljona tako da je neprijatelj odbačen ka Mračaju. Nakon toga Crni vrh je posjeo 2. proleterski bataljon, a 4. proleterski bataljon je predveče preko Štrbine i Sjenokosa upućen da u bok napadne neprijatelja koji je potiskivao 5. proleterski bataljon na Dimitor.

Za to vrijeme, pošto je poslije žestoke borbe napustio Rustina gradinu (k. 992), 5. proleterski bataljon povukao se iz Mračaja i sa kote 855 na Štrbinu i Sjenokos, gdje je posjeo položaj s dvije čete, dok je jednu četvu uputio na Suhu vrh kako bi spriječio neprijatelja da uz Čenića kosu izbije na Dimitor. Vodeći odbrambene borbe, bataljon je bio prisiljen da napusti Štrbinu i Sjenokos i da se povuče prema Kozjoj strani (k. 1311) i Dimitoru (trig. 1483), dok je četa koja je bila upućena na Suhu vrh, zajedno s jednom četom 3. proleterskog bataljona, upornom odbranom uspjela da zadrži neprijatelja na Čenića kosi. Međutim, neprijatelj je s juga uspio da izbije na Cigansko brdo (k. 1266) čime je zaprijetio da bno prodre u dolinu Sane. Zbog toga je štab brigade naredio 5. proleterskom bataljonu da protivnapadom povрати Cigansko brdo. Bataljon je u toku noći pet puta jurišao i tek u šestom jurišu uspio da zbací neprijatelja s Ciganskog brda. U tim napadima junački su, pored ostalih, poginuli politički komesar bataljona Stevo Nikoliš i zamjenik komandanta bataljona Jovica Mraović. Tako su toga dana 2, 4. i 5. proleterski bataljon na tom pravcu zadržali neprijatelja u rejonu Podraš-

nice ispred položaja na liniji Crni Vrh — Strbina — Sjenokos — Cigansko brdo — Dimitor — Suhi vrh.

Na položaj 3. proleterskog bataljona neprijatelj ovog dana nije napadao. U toku noći bataljon se po naređenju štaba 5. korpusa prebacio u Donji Ribnik. Oklopni grenadirski jurišni bataljon 2. oklopne armije, nastupajući od Banje Luke odbacio je dijelove 13. krajiške brigade, zauzeo Čadavicu i poslije podne izbio pred položaje 1. proleterskog bataljona na liniji Orlovac — Dolovi — Selište. Bataljon je uspješno odolijevao napadima neprijatelja do mraka, a zatim je odstupio u Gornju i Donju Previju, a glavnina neprijatelja zanočila je između Čadavice i Dolova. Na sektoru 1. proleterske brigade neprijatelj je prodorom od Jezera i Jajca zauzeo Sipovo i upao u Sokolac.

Ne uspjevši da dublje prodre prema Mliništima i gornjem toku Sane, neprijatelj je 26. maja iz Mrkonjić-Grada prebacio 3. bataljon 13. SS puka u Mračaj ali nije napadao. Međutim, zbog upornog prodiranja dijelova 13. SS puka u pravcu 1. proleterske brigade ka cesti Protići — Mliništa, štab 13. proleterske brigade po naređenju štaba

1. proleterske divizije, poslije podne ovog dana, povukao je 2, 4. i

5. proleterski bataljon na novu liniju odbrane Gradina (trig. 918)

— Pecka — Ubavića brdo (k. 787). Nakon što su se bataljoni 13. proleterske brigade povukli Izviđački bataljon 7. SS divizije krenuo je preko Dimitora i dijelom snaga izbio na bok 1. proleterskog bataljona 13. proleterske brigade. Ovaj bataljon je oko 9 sati kod Gornje Previje bio napadnut od Oklopnog grenadirskog jurišnog bataljona, pa se poslije kraće borbe povukao nešto na jug na liniju Runjina glava (k. 610) — rijeka Sana. Napadnut i tu, on je odstupio ka Veljama gdje se preko mosta prebacio na lijevu obalu Sane u Vasiljeviće. Istovremeno, dijelovi Izviđačkog bataljona 7. SS divizije napali su 3. proleterski bataljon kod Veljašnice, pa se i ovaj, poslije borbe koja je trajala do 19 sati prebacio preko Sane i posjeo položaj na desnoj obali potoka Ribnik od njegovog ušća u Sanu pa na jug, s kojeg je kontrolisao prelaze preko Sane. Izviđački bataljon 7. SS divizije posjeo je položaj na desnoj obali Sane na liniji Rastoka — Kulina (trig. 447) — Velije — Veljašnica, dok su dijelovi Oklopnog grenadirskog jurišnog bataljona nešto poslije 14 sati ušli u Ključ. Na pravcu 1. proleterske brigade neprijatelj je ovladao Podgorijom i izbio pred željezničku stanicu Mliništa i pred Nsbojinu (k. 883).

Požurujući i usmjeravajući dejstva jedinica angažovanih u operaciji, štab 15. brdskog armijskog korpusa je uveče 26. maja naredio

7. SS diviziji da nastavi nastupanje ka liniji Bosanski Petrovac — Drvar preko planinskog područja između Sane i Unca radi njegovog pročešljavanja, razbijanja jedinica NOVJ i uništenja njihovih skladišta i šumskih željezničkih pruga, s tim da u toku 27. maja prodre 9 kilometara zapadno od željezničke stanice Mliništa do linije rijeka Sana — Ribnik — Veliko brdo. Nezavisno od toga, štab 2. oklopne armije toga dana je naredio 7. SS diviziji da formira »specijalni lovački odred« jačine čete koji će se, polazeći od Mračaja, noću između 26. i 27. maja, probiti kroz borbeni poredak 1. proleterske divizije na Potoke i zarobiti maršala Tita i članove Vrhovnog štaba prije nego što napuste to područje, a ukoliko su ga već napustili da krenu u potjeru za njima. Nasuprot njemačkom planu vrhovni ko-

ŠTAB
XIII PROLETERSKE BRIGADE
"RADE KONČARA"
27 V 1944 à 15.30 časova.

ŠTABU I PROLETERSKE DIVIZIJE

- 1) Vaše naredjenje smo primili i po istom ćemo postupiti.
- 2) Neprijatelj vrši dosta jak pritisak na položaj našeg II bataljona, i bataljona V Slovenskog. Neprijatelj je dobio dosta jak pojačanje od Crnog Vrha, broj nemožemo da Vam javimo, ali je bilo samih konja oko 2000, sa tovarima.
- 3) Naš II bataljon povukao se sa Gradine Nabojina k.883, koji je prihvatio borbu u 13 časova. Y bataljon Slovenski malazi se na položajima L Ljubišina Dol. vezajući se sa snagama I brigade, ka-Lievcu.
- 3) Na položaju IV bataljona koji je raspoređen, Ubavići Vasići sa dvije čete, otpočela je borba sa neprijateljem koji nastupa cestom. Borba se nije vodila sa snagama koje nastupaju cestom već pobočnicama koje je neprijatelj izbacivao, u pravcu Vasića. Neprijatelj je tu odbijen. Ostale čete IV bataljona drže položaj na koti XXXIX Cejderi 542.
- 4) Na položaju Nabojina nalazise drug Načelnik, a kod IV Komesar De nac.
- 5) Sabataljonima I i III uhvatili sme vezu i odmah peručili po III bataljon dase upute prema, Pečkoj, gde sme mislili da formirame udarnu grupu sa III i djelovima IV, te da kreneme večeras u ofanzivne dejstve.
- 6) Sada se bataljoni I i III nalaze oko R.Sane, Vejvedići-Markevići, dok se nalazi jedan tj. III OKO Okanžija, prema Medneji.
- 7) Neprijatelj je bio izbio de R.Sane S.Veljašnica, ali su ga Krajišnici najurili nazad.
- 8) Poslali sme vezu sa V Kerpus, koji setakedjer interesuje za našu diviziju preko Partizanske straže. Štabom brigade celim nećemo dase trpame prema položaju, već sa radio-stanicom i.t.d. Poslali sme Vam u depešama, skorem isti izveštaj ali čete uglavnom biti bolje upoznati sa dešisem. Javitenam preko radio-grama dali da povučeme obadva bataljona sav naznačenih sektora, ili bi jedan ostavili da osigureva pravce ka-Vrbljnjima. Svakako ukoliko bude mnoge potrebni jedaćeme ih povući, u kolike se situacija take bude brze mjenjala.

SMRT FASIZMU SLOBODANARODNE

KOMANDANT MAJOR

P. P. Kose ~~smo~~ *Naredjenje smo*
primili u 13²⁰ sati. Do sadje mis
se molamo u 1. Partoj.

Izveštaj Štaba 13. proleterske brigade »Rade Končar« Štabu 1. proleterske divizije

mandant NOVJ maršal Josip Broz Tito, kad je ujutro 27. maja povlačeći se iz Drvara stigao u rejon Potoka, naredio je štabu I. proleterskog udarnog korpusa da najupornije zatvara pravce koji od Mliništa i Jasenovih Potoka izvide ka Potocima, a štabu 5. korpusa NOVJ da što prije zatvori pravac od Oštrelja prema Potocima, na kome do tada nije bilo jedinica NOVJ.³

Noću između 26. i 27. maja štab 13. proleterske brigade izvršio je manje formacijske promjene u brigadi. Rasformirao je 5. proleterski bataljon i njegovim ljudstvom popunio ostala četiri bataljona. Umjesto njega, kao novi 5. proleterski bataljon, formirao je Slovenački bataljon od takozvanih »prekomoraca« koje je u toku pret hodna tri dana povukao iz svih svojih jedinica. Štab brigade smatrao je da će na taj način pojačati moralno-političko jedinstvo jedinica i likvidirati ponekad nepravilan odnos starih boraca prema »prekomorcima« zbog njihove slabije fizičke izdržljivosti i manje otpornosti prema ratnim teškoćama, kao i poboljšati operativne mogućnosti jedinica u tekućim borbama. Novi bataljon je po broju boraca bio tada najjači u brigadi.⁴ Za njegovog komandanta postavljen je Stevo Borota a za političkog komesara Spasoje Vojinović Puhalo.

Ujutro 27. maja, jedinice 7. SS divizije nastavile su dejstva u duhu primljenog naređenja. Cestom iz Mrataja prema Mliništim, koja je na više mjesta bila temeljito porušena, upućen je 3. bataljon 13. SS puka radi povezivanja s glavninom puka koja je napadala od Šipova ka Mliništim. Otkrivši nastupanje ovog bataljona, 2. proleterski bataljon 13. proleterske brigade po naređenju štaba brigade povukao se sa Gradine (trig. 918), iznad Berića, tri kilometra jugozapadno na Nabojinu (k. 883) na kojoj je oko 10 sati smijenio 4. bataljon 1. proleterske brigade. Za to vrijeme glavnina 13. SS puka napadala je 1. proletersku brigadu s težištem prema Mliništim. A kad je stigao i njegov 3. bataljon uslijedio je napad i na 2. proleterski bataljon 13. proleterske brigade na Nabojini.

U početku neprijatelj je bio uspješan, ali ga je bataljon uz sa dejstvo jedne čete tek formiranog 5. proleterskog (slovenačkog) bataljona, protivnapadom i borbom prsa u prsa. pored oskudice u municiji, odbacio ka cesti istočno od Nabojine. Međutim, nešto poslije podne angažovanjem jačih snaga i dijelova četničke brigade »Kočić«, uz snažnu podršku artiljerije i minobacača, neprijatelj je prisilio 2. bataljon da se i pored snažnog otpora, uz osjetne gubitke povuče najprije na Babine grede, a zatim na Samal i Oštru glavicu (k. 771). Pored ostalih u toj borbi poginuo je i komandir 2. čete Sava Božić. Pošto je neprijatelj i dalje uporno nadirao bataljon je krajem dana odstupio nešto na sjeverozapad i zatvorio pravac prema Mihajličićima, gdje je uspostavio vezu sa štabom brigade. Na taj pravac zajedno su se povukli 2. i 5. proleterski (slovenački) bataljon.

Istovremeno s napadom na 2. proleterski bataljon, dijelovi 13. SS puka, zajedno s 3. brigadom Bosanskog krajiškog četničkog kor-

³ Slavko Odić, »Desant na Drvar,« Vojnoistorijski institut, Beograd 1981, str. 163 i 175.

⁴ Zbornik, tom IV, knj. 26, str. 168: Operativni izvještaj štaba 13. proleterske bigade od 9. VI 1944. štabu 1. proleterske divizije.

pusa, od Protića i Gradine, napali su i 4. proleterski bataljon na položaju Ubavića brdo (k. 787) — k. 646 — Gornja Pecka. U početku bataljon je uspješno odoljevao napadima neprijatelja, ali je i on, poslije povlačenja 2. proleterskog bataljona s Nabojine, bio primoran na odstupanje preko Pecke pod veoma teškim uslovima, da bi se krajem dana povukao preko Sane kod njenog izvornog dijela.

Rano ujutru, 27. maja 1. proleterski bataljon je iz Vasiljevića, po naređenju štaba 5. korpusa NOVJ, krenuo u Vrbljane u sastav brigade. On je posjeo položaj na lijevoj obali Sane na liniji Markovići — Vojvodići — Ostoje (trig. 937) i zatvorio pravce od Slatine i Medne ka Vrbljanima. Treći proleterski bataljon ostao je na ranijim položajima radi zatvaranja prelaza preko Sane. Ova dva bataljona u toku dana nijesu imala borbu, a štab brigade, koji se nalazio u Mihajličićima uspostavio je s njima vezu oko 15 sati.

Sjeverno od 1. i 3. proleterskog bataljona, Izviđački bataljon 7. SS divizije u toku dana je napadom s linije Rastoka — Veljašnica i borbe s dijelovima 13. krajiške brigade, prešao Sanu kod Kenjala i izbio u Donji Ribnik, dok je na pravcu 1. proleterske brigade 13. SS puk zauzeo Mliništa i prodro do Jasenovih Potoka. Iako je postigla izvjestan uspjeh 7. SS divizija nije izvršila zadatak postavljen za 27. maj od strane štaba 15. brdskog armijskog korpusa. Ni »Specijalni lovački odred« nije uspio da se probije do Potoka, pa mu je poslije povratka u bazu naređeno da to učini noću između 27. i 28. maja.

Poslije tri dana borbi i prikupljanja podataka o štabovima i jedinicama NOVJ, štab njemačke 2. oklopne armije je zaključio da se maršal Tito i Vrhovni štab NOV i POJ nalaze u rejonu Potoci — Uvala, pa je odlučio da 28. maja u zoru sa svim snagama angažovanim u operaciji pređe u koncentrično nastupanje prema Potocima i Uvali. Kasno uveče 27. maja u duhu te odluke on je izdao naređenje jedinicama angažovanim u operaciji: 7. SS diviziji da sa Izviđačkim bataljonom nastupa preko Danilovića (najsjeverniji dio G. Ribnika) i Srnetice prema Uvali i Potocima, sa 13. SS pukom od ceste Carevac — Mliništa, ako to situacija dozvoli, i sa glavnim snagama u zahvatu šumske željezničke pruge od Mliništa ka Potocima. Sve jedinice trebalo je da krenu u nastupanje 28. maja, najkasnije u 4 sata i 30 minuta.

Štab 13. proleterske brigade u toku noći između 27. i 28. maja preduzeo je više mjera da već zamorene jedinice sredi i pripremi kako bi slijedećeg dana što spremnije dočekali očekivani napad dijelova 7. SS divizije. Rano ujutro 13. SS puk napao je najprije dijelove 1. proleterske brigade u rejonu Jasenovih Potoka i južno od ovog sela. U takvoj situaciji štab 13. proleterske brigade uputio je 2. proleterski bataljon od Samara da posjedne Lipu (k. 1087), južno od Jasenovih Potoka i zatvori pravce ka željezničkoj stanici Ovčara i ka Vrbljanima. Međutim, neprijatelj je u međuvremenu izbio na Lipu pa je ovaj bataljon uspostavivši vezu s 4. bataljonom 1. proleterske brigade koji se tu branio, zajedno s njim posjeo položaj na zapadnoj ivici Jasenovih Potoka i prema Lipi i zadržao neprijatelja. I dok se ovaj pripremao da ih napadne, ova dva bataljona su izvršila protivnapad i satjerala ga u Jasenove Potoke. Neprijatelj je bio potpuno iznenađen protivnapadom tako da je tom prilikom pretrpio

osjetne gubitke. Krajem dana štab brigade je povukao 2. proleterski bataljon sjeverozapadno od Mihajličića ka Rušnju (k. 988), odnosno na desno krilo 4. proleterskog bataljona, da bi zatvorio pravce ka Vrbljanima. Oko 14 sati neprijatelj je zauzeo Mihajličiće.

Sjeverno od Jasenovih Potoka na Oštroj glavi (k. 771) neprijatelj je napadao 5. proleterski bataljon, a još sjevernije na Odžinoj glavi (k. 529) i u Donjoj Pecki d 4. proleterski bataljon. Bataljoni su se uporno branili i postepeno odstupali pred nadmoćnijim neprijateljem. Četvrti proleterski bataljon povukao se na Brdo, a 5. proleterski bataljon na Vranovinu (trig. 934) gdje su uspjeli da se srede i da zaustave neprijatelja.

Kad su počele borbe na sektoru Pecka — Jasenovi Potoci, štab brigade je iz rejonu Markovići — Vojvodići povukao 1. proleterski bataljon i njegove dvije čete kao pojačanje uputio 2. proleterskom bataljonu, koje su bile angažovane u borbama u šumi zapadno od Jasenovih Potoka. Druge dvije čete stavljene su na raspolaganje 4. proleterskom bataljonu, od kojih je jedna angažovana u borbama zapadno od Pecke. Međutim, ovom intervencijom nije se gotovo ništa postiglo jer je kasno uslijedila. Povlačenjem 2. i 5. proleterskog bataljona na Rušnju, Brdo i Vranovinu, štab brigade je povukao i 1. proleterski bataljon u Gornje Vrbljane gdje je prenoćio.

Pošto je desno krilo 13. SS puka preko Slatine izbilo u dolinu Sane kod Jabukovca ono je oko 14 sati napalo 3. proleterski bataljon 13. proleterske brigade koji mu je uspješno odoljevao puna dva sata, a zatim se, po naređenju štaba 39. divizije, pod čijom se komandom privremeno nalazio, prebacio u Gornje Vrbljane. Tu je posjeo nove položaje za odbranu i zaustavio napad neprijatelja koji je nastupao od Donje pecke. Dolaskom u Vrbljane bataljon je ušao u sastav svoje brigade. Tako se krajem 28. maja čitava 13. proleterska brigada našla u širem rejonu Vrbljana.

Pošto je u sumrak neprijatelj zauzeo Vranovinu i Brdo, štab brigade je u toku noći pomjerio jedinice nešto zapadnije i s 2. proleterskim bataljonom posjeo Kikove (k. 907) i Klimentu (k. 957), s 4. proleterskim bataljonom Grljenu (trig. 1112), s 5. proleterskim bataljonom Sjenokos i Tanku kosu (k. 1093), dok su 1. i 3. proleterski bataljon ostali u Gornjim Vrbljanima. Namjera štaba 13. proleterske brigade bila je da na tim položajima sutradan zaustavi dalje nastupanje neprijatelja.

S obzirom da su borbe koje su neprekidno vođene već četvrti dan iscrpljivale borce i trošile skromne materijalne rezerve a naročito municiju štab 1. proleterske divizije 28. maja predložio je štabu 1. proleterskog korpusa da se umjesto frontalnih borbi pređe u napade na bokove i pozadinu neprijatelja. Međutim, zbog opšte situacije ovaj mu je odgovorio da »momentalno nema drugog izbora sem defanzive«.

Tog dana politički komesar 1. proleterske divizije Vlado Ščekić obratio se dopisom političkim komesarima, njihovim zamjenicima i politodjelima 1, 3. i 13. proleterske brigade i ukazao im na težinu situacije, kao i na zadatke jedinica, a prije svega partijskih organizacija. »Moramo učiniti sve« pisao je politički komesar divizije, »da naše jedinice izdrže u ovim borbama i teškoćama i iz njih izađu još

čeličnije. Prije svega, svaki rukovodilac i svaki borac treba da zna zašto je u ovom momentu potrebno njegovo požrtvovanje, samopregor, zašto je potrebno i život da dà ako bude trebalo ... U smislu priprema i daljeg osposobljavanja jedinica za izvršenje svakog zadatka smatram da je najvažnije preduzeti: da part, organizacije izvrše svoju ulogu, da part, članstvo bude na svom mjestu, da najteže situacije ono riješi, da najveće teškoće ono iznese leđima i da preko svog ličnog primjera i političke aktivizacije mobiliše sve borce na dotičnom zadatku. Radi toga, mislim da, po mogućstvu, sve part, jedinice treba što prije da održe part, sastanke na kojima će biti upoznate sa situacijom i zadacima i svojim dužnostima na tim zadacima; i da isto redovno rade bez obzira na teškoće. To će biti najveća garancija da naše vojničke jedinice izvrše sve zadatke i izdrže sve napore ... — Došli su dani žestokih defanzivnih i ofanzivnih borbi za koje moramo biti sposobni i kroz njih se osposobljavati još za veće zadatke«, pisalo je na kraju dopisa.⁵

Na pravcu odbrane 1. proleterske brigade dijelovi 13. SS puka 28. maja zauzeli su željezničku stanicu Ovčaru, i u toku noći, što do tada nijesu radili, nastavili da napadaju prema Potocima. Sjeverno od 13. proleterske brigade dijelovi Izviđačkog bataljona 7. SS divizije izbili su na vrh Šiše i do škole i crkve u Gornjem Ribniku, odnosno do zaseoka Sredice, i ovladali grebenom Gola Šiša. »Specijalni lovački odred« ni u drugom pokušaju nije uspio da se probije prema Potocima. Prema tome, ni u toku ovoga dana jedinice 7. SS divizije nijesu uspjele da izvrše zadatke određene za 28. maj, zahvaljujući snažnom otporu 1. i 13. proleterske brigade.

Nakon četiri dana žestokih borbi Vrhovni štab NOV i POJ 29. maja prije podne u rejonu željezničke stanice Potoci održao je sastanak na kome je analizirao situaciju i donio odluku da se Vrhovni štab prebaci pod Šator-planinu u selo Preodac, a da se jedinice zahvaćene operacijama najpovoljnijim pravcima probiju neprijatelju za leđa i pređu u proti vofanzivu. Prva proleterska divizija trebalo je da se s 1. i 13. proleterskom brigadom prebaci na područje planina Jastrebnjaka i Vitoroga, istočno od ceste Glamoč — Mliništa, a 3. krajiška proleterska brigada, koja je stavljena pod komandu štaba 1. proleterskog korpusa, južno od ceste Drvar — Glamoč radi zatvaranja pravaca prema Preodcu, u čiji je rejon trebalo da stigne Vrhovni štab. O odluci Vrhovnog štaba štab 1. proleterskog korpusa odmah je obavjestio štab 1. proleterske divizije. Međutim, sve do odlaska Vrhovnog štaba s Potoka, 1. i 13. proleterska brigada, kao i ostale jedinice u tom rejonu, morale su najupornije da zatvaraju pravce ka Potocima prema kojima je neprijatelj uporno težio.⁶

Rano juturo 29. maja s dostignute linije, 13. SS puk nastavio je da nastupa i da potiskuje dijelove 1. proleterske brigade, težeći da što prije izbije u rejon željezničke stanice Lisina. Da bi ga u tome onemogućio štab 1. proleterske divizije naredio je 13. proleterskoj brigadi da prebaci dva bataljona u rejon željezničke stanice i da s njima, u drugoj liniji odbrane na lijevom krilu 1. proleterske brigade- posjedne položaj istočno i sjeveroistočno od željezničke sta-

⁵ Arhiv VII, k. 712, br. reg. 4/11.

⁶ Slavko Odić, n. d. str. 203—204.

nice. Štab 13. proleterske brigade je u tom pravcu iz Gornjih Vrbjana odmah uputio 1. i 2. proleterski bataljon, a sa 3, 4. i 5. proleterskim bataljonom na položajima Strahinići — Crljenica — Sjenokos — Tanka kosa nastavio da spriječava prodor neprijatelja prema Resenovači i Uvali.

Veoma oštre borbe vodio je 4. proleterski bataljon za Klimentu (k. 1081) koju je neprijatelj zauzeo nešto poslije 10 sati, a tek poslije 14 sati i Crljenicu (trig. 1112). Snažan otpor pružili su neprijatelju 5. i 3. proleterski bataljon na Sjenokosu i Tankoj kosi, odakle su odstupili na Lazine pećine (k. 1358) i Lisinu (trig. 1375). Time je 13. SS puk ovladao Vrbljanima, a 13. proleterska brigada nastavila je da pruža otpor na visovima zapadno od ovog sela. Između 20 i 21 sata neprijatelj je na juriš zauzeo Lazine pećine. Ubrzo zatim on je probio front 5. proleterskog bataljona zapadno od Lazinih pećina nakon čega je 3. proleterski bataljon zajedno s jednim vodom 5. proleterskog bataljona s Lisine (trig. 1375) odstupio prema Uvali i priključio je jedinicama koje su se tu zatekle oko štaba 5. korpusa NOVJ, ali je izgubio vezu sa štabom brigade.

Sve vrijeme nešto južnije na frontu 1. proleterske brigade, naročito u zahvatu šumske željezničke pruge prema željezničkoj stanici Lisina, njen 6. bataljon vodio je veoma žestoke borbe. I pored gubitaka i nedostatka municije on je uspješno usporavao nadiranje neprijatelja. Do mraka trebalo ga je zadržati, istočnije od željezničke stanice kako bi se obezbijedilo povlačenje Vrhovnog štaba s Potoka i sačuvao širi prostor oko stanice gdje je trebalo da se prikupe 1. i 13. proleterska brigada u vezi s najavljenim pokretom.

Oko 16 sati, kad je zaprijetila opasnost da će neprijatelj probiti odbranu 6. bataljona, po naređenju Štaba 1. proleterske divizije, u protivnapad su prešli 1. i 2. proleterski bataljon 13. proleterske brigade, zajedno s 6. bataljonom 1. proleterske brigade, u toku kog su angažovani i dijelovi 4. proleterskog bataljona 13. proleterske brigade za udar sa sjevera u bok neprijatelja. U veoma žestokoj borbi koja je trajala do 18 sati, uz neposredno učešće komandanta brigade Milana Žeželja i komandanata 1. i 2. proleterskog bataljona Stjepana Mikšića i Branka Krasojevića u kojoj su se naročito istakla oba bataljona,⁷ neprijatelj je odbačen na istok do Babića krčevina i prema Crljenici i Sjenokosu, odakle, potučen i iscrpljen, nije ni pokušavao da u toku noći pređe u napad. Nakon toga 1. proleterski bataljon 13. proleterske brigade povukao se na željezničku stanicu Lisina.

Poslije podne 29. maja, u duhu odluke Vrhovnog štaba, štab 1. proleterske divizije naredio je 1. i 13. proleterskoj brigadi da se do 21 sata prikupe u rejonu željeznička stanica Lisina — Obršina (trig. 1369) — Bjeljevina (k. 1249) — Ponorci (k. 1332), s tim da prema neprijatelju ostave slabije snage radi obezbjeđenja i održavanja dodira s njim kako ne bi osjetio izvlačenje divizije s te prostorije. Štab 13. proleterske brigade imao je poteškoća dok je uspostavio veze s 4. i 5. proleterskim bataljonom, međutim, i pored svih nastojanja da se poveže i s 3. proleterskim bataljonom u tome nije ušpio. Prikup-

⁷ Arhiv VII, k. 727, br. reg. 7—1/13: Operativni izvještaj štaba 2. proleterskog bataljona od 1. VI 1944. štabu 13. proleterske brigade.

ljanje brigade, osim 3. proleterskog bataljona, u rejonu Željezničke stanice Lisina završeno je nešto prije pola noći. Teški nepokretni ranjenici evakuisani su u divizijsku bolnicu koja ih je otpremila u zemunice na planini Klekovači.

Uveče toga dana maršal Tito je s Vrhovnim štabom, Pratećim bataljonom i savezničkim vojnim misijama napustio Potoke i krećući se na jug besputnim i teškoprohodnim terenom prije podne 30. maja stigao u Preodac pod Šator-planinu. Oko pola noći između 29. i 30. maja i štab 1. proleterske divizije sa 1. i 13. proleterskom brigadom krenuo je iz rejona željeznička stanica Lisina — Bjeljevina prema prostorijski istočno od ceste Glamoč — Mliništa. Na čelu divizijske kolone kretao se 1. proleterski bataljon 13. proleterske brigade. Pokret je bio izuzetno težak i naporan za iscrpljene borbe u prethodnim borbama, jer se marševalo pošumljenim planinskim zemljištem, bez staza, sa mnogo vrtača i oborenog drveća. Kolona se najprije kretala na jug prema Stekerovcima, a zatim je skrenula na istok pored Tubina brda (k. 1206), u toku dana prešla cestu kod žandarmerijske stanice Mliništa i izbila u rejon Vučjih poljana. Prelaz preko ceste čitave divizijske kolone obezbjeđivao je od Glamoča kod Vasića 1. proleterski bataljon 13. proleterske brigade gdje je i zanoćio.⁸

Ujutro 30. maja, njemačke snage nastavile su da koncentrično nastupaju prema Potocima i Uvali, ali tamo više nije bilo maršala Tita s Vrhovnim štabom niti 1. i 13. proleterske brigade 1. proleterske divizije. U okruženju našao se štab 5. korpusa NOVJ s nekim manjim jedinicama, među kojima se nalazio i 3. proleterski bataljon 13. proleterske brigade. U toku toga dana štab njemačke 2. oklopne armije preko obavještajne službe doznao je da su se glavne snage NOVJ iz rejona Potoci — Uvala povukle na jug, jugozapad i jugoistok i da se Vrhovni štab i štab 1. proleterskog korpusa nalaze u Poljicu, a štab 8. korpusa na Velikom Tičevu. U vezi s tim, on je kasno uveče toga dana naredio štabu 15. brdskog armijskog korpusa da razbije te štabove i istovremeno očisti od partizanskih jedinica područje između Drvara, Bosanskog Petrovca i Ključa.

Radi izvršenja tih zadataka, jedinicama angažovanim u operaciji upućena su određena naređenja, dok je 3. bataljonu 14. SS puka naređeno da se prebaci u rejon Glamoča i da zajedno sa 105. SS izviđačkim bataljonom i 369. izviđačkim bataljonom (borbena grupa »Kene« — »Käne«) razbije jedinice NOVJ istočno od ceste Glamoč — Mliništa a da potom pređe u nastupanje prema Rorama. Napad njemačkih jedinica, po ovom naređenju, trebalo je da otpočne 1. juna u 4 sata i 30 minuta. Međutim, u toku pomjeranja na polazne položaje za napad njemačke snage su već 30. maja ujutro ušle u Glamoč a naveče i u Medena Selišta i Vaganj. Manjim snagama od Medenih Selišta neprijatelj je krenuo i prema Mliništima ali je u toku 31. maja i 1. juna bio odbačen od dijelova 1. proleterske brigade.

U međuvremenu pošto je dobio obavještenja o situaciji na pojedinim pravcima i uočio namjere Nijemaca da zatvore obruč oko

⁸ Arhiv VII, k. 727, br. reg. 11—1/10: Operativni izvještaj štaba 1. proleterskog bataljona od 4. VI 1944. štabu 13. proleterske brigade.

Preodca, maršal Tito odlučio je da se s Vrhovnim štabom i jedinicama oko njega povuče iz rejonu Preodca preko Mliništa ka Vitorog-planini. U vezi s tim štab 1. proleterskog korpusa 31. maja naredio je depešom 1. proleterskoj diviziji da od 1. juna ujutro obezbijedi prebacivanje Vrhovnog štaba preko ceste kod Mliništa. Čim je dobio to naređenje, štab 1. proleterske divizije naredio je 1. proleterskoj brigadi da sa tri bataljona razbije i protjera sve neprijateljske snage koje su sa pravca Glamoča prodrle u rejon južno od Mliništa i da taj prolaz po svaku cijenu zadrži u svojim rukama, a 13. proleterskoj brigadi da se do 6 sati 1. juna pomjeri prema Pribelji i zatvori sve pravce koji od Glamoča i Glamočkog polja izvode ka Pribelji i Čardak-livadama uz održavanje tijesne veze s 1. proleterskom brigadom.⁹

Izvršavajući to naređenje, štab 13. proleterske brigade postavio je 2. proleterski bataljon na položaj Turska kosa (k. 1580) — Visibaba (trig. 1562) radi zatvaranja pravca od Prijana, 5. proleterski bataljon na položaj Paripovac — Ivičev vrh (k. 1360) radi zatvaranja pravca od Glamočkog polja ka Čardak-livadama i 1. proleterski bataljon u Pribelju sa četama na Vrščiću (k. 1970) i Matragu (trig. 1413) radi zatvaranja pravca od Glamoča prema Pribelji. Štab brigade, 4. proleterski bataljon i prištapske jedinice smjestili su se u rejonu Pribelje.¹⁰ Na desnom krilu brigade, prema cesti Medena Selišta — Mliništa nalazili su se dijelovi 1. proleterske brigade, a južno od Pribelje prema Glamoču Glamočki partizanski odred. Noću između 31. maja i 1. juna u rejonu Pribelje saveznički avioni 1. proleterskoj diviziji bacali su materijal pa su dijelovi 1. proleterskog bataljona bili angažovani na njegovom sakupljanju zajedno sa divizijskim intendantskim organima.¹¹

Dok su njemačke snage napadom s juga od Odžaka i sa sjevera od Baraća ka Mliništima nastojale da odbace 1. proletersku brigadu od pomenute ceste i onemoguće prebacivanje Vrhovnog štaba na istok, dijelovi borbene grupe »Kene« napali su oko podne 2. juna od Prijana 2. proleterski bataljon 13. proleterske brigade na Turskoj kosi i Visibabi, kao i njen 1. proleterski bataljon takođe na Visibabi, koji se tu prethodnog dana prebacio od Pribelje da bi pojačao odbranu prema Čardak-livadama. Veoma žestoke borbe vođene su cijelo poslije podne sve do pola noći kada je neprijatelj zauzeo Visibabu a bataljoni se povukli ka Paripovcu. U toj borbi pored ostalih, smrtno je ranjen i nakon dva dana podlegao ranama komandir 2. čete 2. proleterskog bataljona Stjepan Kraljević. Tokom te noći i slijedećeg dana, po naređenju štaba 1. proleterskog korpusa, štab 1. proleterske divizije povukao je 1. proletersku brigadu od Mliništa na liniju Presedlo — Čardak-livade — Borik — Alako Vrh (trig. 1360) — Vrščić (k. 1270), sjeverozapadno od Pribelje, 3. krajišku proletersku brigadu na liniju željeznička stanica Čardak — Presedlo i ka Pljevskim Podovima, sjeverno od Vitoroga, dok se 13. proleter-

⁹ Zbornik, tom IV, knj. 25, str. 557—559: Naređenje štaba 1. proleterske divizije od 31. V 1944. štabovima 1. i 13. proleterske brigade.

¹⁰ Arhiv VII, k. 729A, br. reg. 6—2: Izvještaj štaba 13. proleterske brigade od 31. V 1944. štabu 1. proleterske divizije.

¹¹ Zbornik, tom IV, knj. 26, str. 162—172: Operativni izvještaj štaba 13. proleterske brigade od 9. VI 1944. štabu 1. proleterske divizije.

ska brigada pomjerala u rejon Pribelje i južno od nje na Matrag (trig. 1413) i na jugoistok do Zubića košara. Dok su 1. i 3. proleterska brigada 3. juna vodile borbe s neprijateljem, koji je nastupao za njima, dotle je 13. proleterska brigada obezbjeđivala Vrhovni štab i divizijsku bolnicu u Pribelji i izvidala prema Glamoču. Toga dana je naredbom štaba 1. proleterske divizije za komandanta 5. proleterskog bataljona postavljen poučnik Spiro Spadijer, do tada zamjenik komandanta 1. bataljona 1. proleterske brigade.¹²

Rano ujutro, 3. juna iz rejona vrela Ponore, u pratnji dijelova Pratećeg bataljona, Vrhovni štab je stigao u Pribelju i odmah produžio prema Mrđanovim košarama, gdje je u šumi istočno od njih zalogorovao (oko 4 km jugoistočno od Pribelje). Za njegovo obezbjeđenje određen je 4. proleterski bataljon 13. proleterske, koji se iz rejona sjeverno od Pribelje pridružio koloni Vrhovnog štaba. Po dolasku u pomenuti rejon, s obzirom na opštu situaciju i zadatke koji su stajali pred Nacionalnim komitetom oslobođenja Jugoslavije (NKOJ) i Vrhovnim štabom, naročito na međunarodnom planu i u odnosu na raniju odluku o upućivanju 1. proleterskog korpusa u Srbiju, maršal Tito odlučio je da se CK KPJ, Vrhovni štab i NKOJ preko Barija u Italiji prebace na otok Vis, gdje će imati bolje uslove za obavljanje sve složenijih zadataka, a da 1. proleterski korpus (1. i 6. proleterska divizija) krene za Srbiju.¹⁸

Na zahtjev maršala Tita prebacivanje s Kupreškog polja organizovano je naredne noći preko Britanske i Sovjetske vojne misije koje su imale radio-vezu sa savezničkom bazom u Bariju u Italiji. Trećeg juna oko 21 sat Vrhovni štab je stigao u selo Bajramovci na sjeverozapadnoj ivici Kupreškog polja, a već nakon jedan sat na improvizovani aerodrom sletio je sovjetski pilot Aleksandar Sergejevič Sornikov avionom kojim je u Bari prebacio maršala Tita, neke članove CK KPJ, Vrhovnog štaba i NKOJ-a kao i šefove savezničkih vojnih misija. Ubrzo je sletio i jedan britanski avion a pred zoru ponovo Sornikov. Oni su odvezli neke članove NKOJ-a i grupu pripadnika raznih službi Vrhovnog štaba takođe u Bari. Aerodrom je čitave noći neposredno obezbjeđivao 4. proleterski bataljon 13. proleterske brigade, koji je u zoru upućen u rejon Maiovana sa zadatkom da zatvori pravac od Šuice prema Kupresu.¹⁴ Iz Barija Vrhovni štab se noću 6. i 7. juna britanskim razaračem prebacio na otok Vis.

Ujutro 4. juna, njemačke snage nastavile su da nastupaju od ceste Glamoč — Mliništa na istok i iz Glamočkog polja ka Pribelji. Dijelovi 14. SS puka, uz podršku artiljerije i tenkova, odbacili su 2. proleterski bataljon s Matraga (trig. 1413) i oko 17 sati ušli u Pribelju, nakon čega se brigada pomjerala na jugoistok ka Kupreškom polju. Da bi za izvjesno vrijeme zadržao aerodrom na Kupreškom polju zbog prijema pomoći od strane saveznika i evakuacije teških ranjenika na liječenje u savezničkim bolnicama u Italiji, a zatim je-

¹² Arhiv VII, k. 712, br. reg. 24/8.

¹³ Mogućnost prebacivanja najvišeg političkog rukovodstva NOB-e na otok Vis razmatrana je u Vrhovnom štabu još u januaru 1944. prvenstveno sa stanovišta mogućnosti efikasnije borbe za međunarodno priznanje nove Jugoslavije. Drvarska operacija ubrzala je donošenje konačne odluke u tom smislu.

¹⁴ Slavko Odić, n.d. str. 263—264.

dinice povukao istočno od ceste Suica — Kupres — Bugojno, štab 1. proleterske divizije naredio je 13. proleterskoj brigadi da u toku noći između 4. i 5. juna posjedne položaje na liniji Mali Vitorog (trig. 1747) — Slana kosa (k. 1543) — Bojna — Crni vrh (trig. 1509), na jugozapadnim padinama Vitogroga, sa zadatkom da zatvori sve pravce koji od Pribelje i Glamoča izvode ka Kupreškom polju. Istovremeno su 1. i 3. proleterska brigada dobile zadatak da zatvore pravce koji sa sjevera i sjeveroistoka između Vitoroga i Janja takođe izvode ka Kupreškom polju.¹⁵ Međutim, 5. juna njemačke snage povukle su se iz Pribelje u Glamoč a od željezničke stanice Čardak i Presedla ka Mliništima, tako da toga dana nije bilo borbi u rejonu razmještaja 1. proleterske divizije.

U međuvremenu je 4. juna, prema odluci Vrhovnog štaba, rasformirana 1. inženjerska brigada a njeni bataljoni uključeni u brigade 1. proleterske divizije. U sastav 13. proleterske brigade ušao je 1. bataljon, jačine oko 200 boraca, koji je dobio naziv Inženjerski bataljon 13. proleterske brigade. Sa njim su komandovali komandant Milutin Despotović Omladinac i politički komesar Branko Međić. Ubuduće bataljon je trebalo da izvršava borbene zadatke kao i ostali pješadijski bataljoni, a s obzirom da do tada nije učestvovao u borbama trebalo ga je za to prije osposobiti.¹⁶

Bez uznemiravanja od strane neprijatelja u noći između 5. i 6. juna saveznički transportni avioni spustili su se na aerodrom kod Bajramovaca i istovarili izvjesnu količinu opreme, naoružanja, municije, odjeće i živežnih namirnica, uglavnom za jedinice 1. proleterske divizije, a evakuisali oko 140 ranjenika i bolesnika iz 1. proleterske i 10. divizije u Italiju. Među evakuisanim bio je i izvjestan broj pripadnika 13. proleterske brigade. Njene jedinice ne samo da su obezbjeđivale aerodrom već su bile angažovane i u radu na aerodromu oko istovara materijala i ukrcavanja ranjenika i bolesnika. Po naređenju štaba 1. proleterske divizije od 5. juna,¹⁷ brigada je oko jedan sat poslije pola noći krenula na jug i krećući se zapadnom ivicom Kupreškog polja, prešla cestu Suica — Kupres kod Gornjeg Maiovana i pored Rilića poslije podne 6. juna izbila na Vukovsko polje i razmjestila se u rejonu Gradina (k. 1310 — sjeverno od Ravna) — Ravašnica — Razvršće (trig. 1565) — Rudo polje, obezbjeđivši se od neprijatelja u Prozoru i Duvnu. Istovremeno su i 1. i 3. proleterska brigada izvršile pokret na jug i razmjestile se na prostori Kupreška vrata — Otinovci — D. Vukovsko — Brda — Rilić — Zanolina. Tako se poslije podne 6. juna čitava 1. proleterska divizija našla istočno od ceste Suica — Kupres.

S obzirom na to da su se 5. juna njemačke snage angažovane u drvarskoj operaciji počele povlačiti u polazne garnizone i da su jedinice NOVJ, koje su učestvovala u operaciji, do tog vremena probile iz okruženja i našle iza leđa neprijatelja, toga dana je u stvari s potpunim neuspjehom za neprijatelja završena drvarska operacija. Iako je njemačka Vrhovna komanda oružane sile od nje mnogo očekivala

¹⁵ Zbornik, tom IV, knj. 26, str. 91—94: Naređenje štaba 1. proleterske divizije od 4. VI 1944. štabovima 1, 3. i 13. proleterske brigade.

¹⁶ Arhiv VII, k. 712, br. reg. 4/5: Naređenje štaba 1. proleterske divizije od 4. VI 1944. štabovima 1, 3. i 13. proleterske brigade.

¹⁷ Zbornik, tom, IV, knj. 26, str. 103—106.

pridajući joj »odlučujući značaj za cjelokupnu borbu i političku situaciju na Balkanu«, ona nije postigla ni jedan od postavljenih ciljeva: nije zarobljen ni likvidiran maršal Tito niti Vrhovni štab NOV i POJ, a niti je uništena ili razbijena ni najmanja jedinica NOVJ. Naprotiv, one su iz operacije izašle očeličene i sa novim ratnim iskustvom tako da su ubrzo preuzele inicijativu i prešle u ofanzivne akcije.

Trinaesta proleterska brigada, iako se u početku operacije našla razvučena na širokom frontu i sa svega tri bataljona zatvorila vrlo značajan pravac Mrkonjić-Grad — Mliništa, a sa ostala dva bataljona, pod komandom štaba 5. korpusa, takođe značajan pravac Čađavica — Ključ, u potpunosti je izvršila postavljeni zadatak. Ona je, iako brojno mala, upornom odbranom, kombinovanom s aktivnim dejstvima, spriječavala brz prodor neprijatelja, lomila njegovu udarnu moć i na kraju ga onemogućila da preko njenog fronta odbrane podre u rejon Potoka i pored nestašice municije, velikog zamora boraca i slabe ishrane. Tome je doprinijelo i dobro funkcionisanje službi — veze, intendantske i sanitetske, dok je obavještajna nešto podbacila. Brzim manevrom, zajedno s 1. proleterskom brigadom ona se probila za leđa neprijatelju, a zatim angažovana za neposredno obezbjeđenje aerodroma na Kupreškom polju sa kog su maršal Tito, Vrhovni štab, NKOJ, članovi CK KPJ, šefovi savezničkih misija, veći broj ranjenika i bolesnika prebačeni avionima u Italiji. U borbama u toku operacije ona je dala i značajne žrtve — ukupno je poginulo 36 i ranjeno 66 boraca i rukovodilaca.¹⁸

Pored uspješnog komandovanja značajan doprinos uspjehu brigade u operaciji dala je partijska organizacija koja je bila angažovana na podizanju borbenog morala boraca i jedinica, učvršćenju discipline, razvijanju ofanzivnog duha i ratnog drugarstva, kao i na otklanjanju negativnih pojava koje su se gotovo redovno ispoljavale u teškim ratnim situacijama. Poslije operacije Divizijski komitet KPJ 1. proleterske divizije analizirao je borbena dejstva njenih jedinica i rad partijskih organizacija i, pored ostalog, konstatao:

»Prva proleterska divizija je izvršila svoj zadatak u ovoj ofanzivi.

Ona je, u borbama sa elitnim jedinicama njemačke vojske, pokazala masovni heroizam, čvrst moral i veliku izdržljivost. Njena ubojnost bila je na visini i pored veoma teških napora stalnih marševa, svakodnevnih borbi i čestog gladovanja. . . Držanje divizije u ofanzivi pokazalo je sve dobre osobine naše partijske organizacije, a takođe, i sve njene nedostatke. Partijske organizacije u diviziji su pripremile svoje jedinice za neprijateljsku ofanzivu rešavanjem aktuelnih pitanja prije napada na našu diviziju i davanjem uputstava za rad kroz ofanzivu. Od posebnog značaja bila je priprema partijske organizacije XIII proleterske brigade kada je, uklanjanjem niza nedostataka i slabosti, uspjela da sebe i brigadu osposobi za izvršavanje zadataka u VII ofanzivi. . . Držanje partijskog članstva u borbama bilo je vrlo dobro. Ono je bilo odraz ozbiljnog shvatanja svojih dužnosti u takvim situacijama.«¹⁹

¹⁸ Slavko Odić, n.d. str. 276 .

¹⁹ Zbornik, tom IX, knj. 6, str. 599—601: Pismo divizijskog komiteta KPJ 1. proleterske divizije od 13. VIII 1944. svim partijskim organizacijama 1. proleterske divizije.

6. Lička proleterska divizija „Nikola Tesla”

Sastav:

- 1. lička proleterska brigada, komandant MILAN ANTONCIC, politički komesar BOGDAN VUJNOVIĆ
- 2. lička proleterska brigada, komandant DRAGAN RAKIČ, politički komesar BRANKO DAMJANOVIĆ
- 3. lička proleterska brigada, komandant MILAN SIJAN, politički komesar GOJKO MILEKIĆ

Komandant 6. ličke proleterske divizije »Nikola Tesla«, Đoko Jovanić, narodni heroj

Politički komesar 6. ličke proleterske divizije »Nikola Tesla«, Dragošlav Mutapović, narodni heroj

Šesta lička proleterska divizija „Nikola Tesla” u drvarskoj operaciji¹

General-pukovnik Đoko Jovanić²

OSNOVNE KARAKTERISTIKE NEMAČKIH DEJSTAVA

Izdvojio bih tri osnovne karakteristike nemačkih dejstava u drvarskoj operaciji:

Prvo. U svim ranijim ofanzivama do drvarske operacije 1944. godine Nijemci i njihovi saveznici imali su veliku nadmoćnost u živoj sili, a posebno u ratnoj tehnici, u odnosu na Narodnooslobodilačku vojsku i partizanske odrede Jugoslavije. Ta nadmoćnost u živoj sili, u pojedinim operacijama, iznosila je pet do deset puta, a nekad i više. Tako u petoj neprijateljskoj ofanzivi taj odnos je bio 7,9 : 1 u korist Nijemaca i njihovih saveznika, a u borbenoj tehnici još nepovoljniji za nas.

U proljeće 1944. godine Nijemci, iako su preduzeli znatne napore da ojačaju svoje snage na Balkanu, a posebno u Jugoslaviji, nisu više mogli stvoriti tako povoljan odnos u svoju korist iz dva osnovna razloga: prvi je, nepovoljna vojno-politička situacija za fašističke snage u Evropi zbog ofanzive Crvene armije i priprema za otvaranje drugog fronta od strane zapadnih saveznika i, drugi, naglo jačanje NOVJ poslije kapitulacije fašističke Italije, koja je koncem 1943. godine dostigla cifru od 300.000 boraca.

Osnovni njemački problem bio je nedostatak u živoj sili. Krajem 1942. Nijemci i njihovi saveznici imali su u Jugoslaviji 850.000 vojnika, krajem 1943. godine 700.000, a u 1944. godini 570.000 vojnika. Zato u drvarskoj operaciji težište svojih dejstava usmeravaju na primjenu novih borbenih sredstava i postupaka, konkretno, na upotrebu vazdušnodesantnih snaga koje do tada nisu koristiti u borbi protiv oslobodilačke vojske Jugoslavije, iako su u svim dotadašnjim operacijama imali pozitivne rezultate.

Drugo. Pored upotrebe novih borbenih sredstava i postupaka, zbog nedostatka žive sile, Nijemci su težište svojih dejstava, više nego ranije, postavili na upotrebi savremene tehnike: avijacije, artiljerije i tenkova. Posebnu ulogu u drvarskoj operaciji dobile su motorizovane i mehanizovane jedinice, tj. brzopokretne jedinice.

¹ Izlaganje na naučnom skupu »Desant na Drvar maja 1944«, održanom u Drvaru 23. i 24. maja 1984.

² Pukovnik komandant 6. ličke proleterske divizije.

Treću karakteristiku činilo je korišćenje dotadašnjih iskustava okupatora iz borbe protiv NOVJ i POJ, a to su:

— primjena specijalnih planinskih jedinica radi zaposjedanja teško pristupačnih prostora i sprečavanja manevra i snabdevanja naših snaga;

— korišćenje manevra brzopokretnih jedinica i njihovog iznenadnog prodora duž komunikacija, kao i ubacivanje manjih jedinica (»trupova«) i obavštajnih grupa na bokove, u pozadinu naših jedinica i na lokacije viših štabova;

— primjena svih vrsta iznenađenja;

— spremnost da se suprotstave savezničkoj avijaciji, koja se, istina, nije pojavila u toku samog desanta, ali je bila aktivna u vrijeme čitave operacije i predstavljala je izvjestan moralni faktor na našoj strani.

ZAŠTO NISU OSTVARENI NJEMAČKI CILJEVI U DRVARSKOJ OPERACIJI

Osnovni cilj koji su Nijemci postavili u drvarskoj operaciji bio je uništenje Vrhovnog štaba NOV i POJ, posebno Vrhovnog komandanta Josipa Broza Tita, kao i »isključenje« odnosno uništenje savezničkih vojnih misija — britanske, američke i sovjetske. Osnovni preduslov za ostvarenje glavnog cilja bilo je razbijanje »šest crvenih divizija«, koje su se nalazile u širem području oko Vrhovnog štaba i koje su ga, pored svojih ostalih zadataka, obezbeđivale zajedno sa tri štaba korpusa — 1. proleterskog, 5. krajiškog i 8. dalmatinskog. I na kraju, jedan od zadataka koji su Nijemci postavili bio je zaposjedanje partizanskih baza u širem rejonu: Bosanski Petrovac — Bosansko Grahovo — Mrkonjić-Grad.

U drvarskoj operaciji Nijemci nisu ostvarili svoj osnovni cilj, niti ostale zadatke, osim privremenog zaposjedanja dijela baze Drvar

— Bosanski Petrovac. Nijedan član rukovodstva nove Jugoslavije (osim Vrhovnog štaba, na području Drvara bili su i neki članovi AVNOJ-a, NKÖJ-a, CK KPJ i SKÖJ-a i druga lokalna i okružna politička rukovodstva), niti savezničkih vojnih misija, osim jednog zalutalog člana američke vojne misije koga su Nijemci ubili u borbi i četiri saveznička novinara (dvojicu su kasnije spasile jedinice 3. ličke brigade), nije nastradao u drvarskoj operaciji. Najveći njemački uspjeh bilo je uništenje radio-stanice Vrhovnog štaba i ubistvo radiste, čime je Vrhovni štab ostao za kratko vrijeme bez svoje radio-veze, koja je ponovno uspostavljena u naredna dva dana.

Zašto Nijemci nisu ostvarili svoj cilj, niti osnovne zadatke toga cilja?

Sasvim nerealni bili su njemački zadaci za razbijanje naših divizija i uništenje štabova korpusa, jer i u daleko povoljnijim uslovima u dotadašnjem toku ratovanja Nijemci nisu uspjeli ostvariti takve zadatke, odnosno u uslovima kada su bili daleko nadmoćniji, a naše jedinice brojčano slabije i neiskusni je, uz manju podršku naroda nego što je to bilo na prostoru Bosanski Petrovac — Drvar, na kome se izvodila drvarska operacija. Upotreba vazdušnog desanta

Stab VI Proleterske divizije
"Nikola Tesla"
I Proleterskog korpusa NOVJ.
Br. 44
23. maja 1944

88 44

STABU I PROLETERSKOG KORPUSA NOVJ. - Sp. Pr. 65-72
N. 797

Na dan 12.V.t.g. dva bataljona III brigade, jedan bataljon I brigade i jedan bataljon II brigade pod komandom komandanta III brigade i pomoćnikom politkomesara III brigade, krenuli su na prostoriju Bubanj - Mišljenovac - Kestenovac - Strboci i stigli su na određenu prostoriju 13.V.t.g. sa zadatkom, da dejstvuju na komunikaciji Lapac - Bihac i radi bolje ishrane.

Na dan 15.V.t.g. postavljena je zasjeda sa jednim bataljonom izmedju Lapca i Boričevca i kada je naišla jača neprijateljska kolona ubijeno je 27 neprijateljskih vojnika i oko 10 ranjeno, zarobljena je jedna puška. Na našoj strani nije bilo gubitaka.

Na dan 16.V.t.g. jedan bataljon pod komandom III brigade postavio je zasjedu na Zuleševici i tom prilikom je ubio 15 neprijateljskih vojnika, 20 ranio i ošteti jedan kamion. Na našoj strani nije bilo gubitaka.

Na dan 18.V.t.g. neprijatelj sa dva tenka i oko 200 vojnika napao je desno krilo snaga koje su se nalazile na Strbocima i sa istim je vođena borba i oko 15 h. neprijatelj je odbijen za Nebljuse. U toku te borbe neprijatelj je imao 4 mrtva, 16 ranjenih. Na našoj strani 1 mrtav i 2 ranjena.

Na dan 19.V.t.g. grupa četnika je napala u pravcu Mišljenovca na naše snage, koje su se nalazile u Mišljenovcu, sa namjerom, da osiguraju slobodan prolaz njemačkoj motorizovanoj koloni koja je prolazila od Udbine preko Lapca za Bihac. U toku ovih borbi neprijatelj je imao 1 mrtvog i 10 ranjenih. Na našoj strani nije bilo gubitaka.

Na dan 22.V.t.g. jedan bataljon je postavio zasjedu i neprijateljskoj koloni koja je prolazila od Bihaca prema Lapcu nanio je gubitke od 16 mrtvih i 44 ranjena. Na našoj strani nije bilo gubitaka. Istog dana drugi jedan bataljon sačekao je neprijatelja pored ceste i nanio mu gubitke u 7 mrtvih i 10 ranjenih. Na našoj strani nije bilo gubitaka.

Ove zasjede i gubitke neprijatelj nanijele su snage pod komandom komandanta III brigade. Mogućnost postavljenja zasjeda sa jačim snagama nije bilo jer je neprijatelj osiguravao i pojačao garnizone pored puteva te se moglo postavljati zasjede sa manjim snagama i sa grupama.

Pored gore navedenih gubitaka na dan 21.ov.maj. IV bataljon I brigade je postavio na gazne mine izmedju sela Doljeni i Dobrosela, i postavio zasjedu neprijateljskim kolonama koje prolaze noću. Kada su mine bile postavljene naišlo je 7 tenkova od Dobrosela prema brotnji, a 2 nasuprotnjima i tenkovi su naišli na mine, kojom prilikom je jedan uništen, a jedan oštećen. Usljed vatre ostalih tenkova bataljon nije uspio da zapali oštećeni tenk niti je uspio doći do njih, jer su bili branjeni vatrom ostalih tenkova.

Noću 20/21.V.t.g. IV bataljon II brigade sa dvije čete postavio je zasjedu na komunikaciji Srb - Kupirovo sa zadatkom da sačeku neprijatelja koji bude saobraćao. Te iste noći četa je minirala most na rijeci Sredici. Pošto neprijatelj te noći nije naišao čeka snage koje su bile zasjede stigle su most i povukle se. Neprijatelj tog dana do 18 h. nije saobraćao već je opravljao taj most.

Smrt fašizmu - sloboda narodu!

Politkomesar,

Komendant, pukovnik,

predstavljala je određeno iznenađenje, pa su postojali realni uslovi da Vrhovni štab i ostala najviša rukovodstva pretrpe ozbiljne gubitke. Zašto se to nije dogodilo?

Postoji više razloga njemačkog neuspjeha. Nabrojaću ih redom:

1. zbog slabosti njemačke obavještajne službe koja nije znala stvarni razmještaj i mjesto boravka Vrhovnog štaba i druga Tita. Pretpostavljalo se da se Tito nalazi u centru Drvara, a ne u drvarskoj pećini;³

2. zbog dobrog držanja stanovnika Drvara, koji nisu otkrili tačno mjesto boravka druga Tita, i pored svirepih njemačkih represalija;

3. zbog jakog otpora Pratećeg bataljona Vrhovnog štaba u regionu pećine;

4. zbog odlučnog anagažovanja Oficirske škole Vrhovnog štaba, posebno na desnoj obali rijeke Unac ka pećini;

5. zbog brze i energične intervencije 3. ličke brigade 6. proleterske divizije, i

6. zbog aktivnosti i angažovanosti Vrhovnog štaba i druga Tita u toku desanta i kasnije.

Zajednička aktivnost svih navednih subjekata doprinijela je potpunom neuspjehu njemačkog plana za uništenje Vrhovnog štaba i druga Tita.

BORBENI ZADATAK 6. LIČKE DIVIZIJE I IZMJENA U BORBENOM PORETKU DO DESANTA

Divizija je u sastavu 1. proleterskog korpusa, od početka 1944. godine, vršila šire obezbjeđenje Vrhovnog štaba, koji se tada, zajedno sa ostalim centralnim institucijama nove Jugoslavije, premjestio iz Jajca u Drvar. U početku divizija je zatvarala pravce koji iz Livna, Bosanskog Grahova, Knina i Srba vode ka Drvaru, dok je jednom brigadom vršila neposredno obezbjeđenje Drvara.

Negdje oko 20. marta 1944. pozvan sam u drvarsku pećinu u kojoj je boravio Vrhovni komandant sa svojim najbližim saradnicima. Primio me je načelnik Vrhovnog štaba Arso Jovanović, u prisustvu članova Štaba Ivana Milutinovića i Milovana Đilasa. Načelnik me je informisao da Nijemci pripremaju vazdušni desat na Vrhovni štab i naredio mi, u ime Vrhovnog komandanta, da postavim jednu brigadu iz moje divizije u samom Drvaru i najbližim selima u dolini Unca, koja treba da izvrši sve potrebne pripreme za uništenje toga vazdušnog desanta.

Poslije postavljenog zadatka Đilas je pitao: — Šta misliš o zadatku?

Odgovorio sam: — Ne bih čitavu brigadu postavljao u dolinu, već glavninu na Podovima ili Kamenici, ne bi li izbegao bombardovanje, i da imam brigadu za ofanzivne zadatke sa povoljnim dominantnim položajem.

³ Imaju izvjesnog osnova pretpostavke o sabotazama u njemačkoj obavještajnoj službi, konkretno u obavještajnoj grupi u Drvaru, ali je vjerovatnije da je sklop nepredvidljivih elemenata imao prednost.

Načelnik Vrhovnog štaba je odgovorio: — Bolje je utvrditi se po kućama i kamenjarima i tući neprijatelja još dok iskače i dok se spušta.

Tada je u radnu sobu načelnika Vrhovnog štaba ušao drug Tito. Raportirao sam zašto sam došao i kakav sam zadatak dobio.

Tito je rekao: — Mi nemamo iskustva sa vazдушnim desantima, ali ćemo se, ako se pojave, snaći kao i uvijek do sada. Treba tući padobance kad budu u vazduhu. Tada su najosetljiviji. Zatim, dok se ne srede, na zemlji. Najvažnije je dejstvovati brzo i energično.

Vratio sam se u Štab i, nakon savjetovanja sa najodgovornijim drugovima iz Štaba, naredio da se 2. brigada, koja se do tada nalazila u rejonu Cvjetnić — Osredsci — Trubar, razmjesti u Drvar i okolna sela. To je učinjeno 24. marta.

Početkom aprila čitava divizija je koncentrisana na užu prostoriju Srb — Bosansko Grahovo — Drvar, odakle je sa dvije brigade zatvarala najkraći pravac sa komunikacije Knin — Bihać ka Drvaru, pravac Srb — Drvar, dok je jedna brigada ostala u protiv-desantnoj odbrani Drvara. Međutim, u vrijeme njemačkog desanta, 25. maja, brigada je iz Drvara prebačena u Trubar, ka glavnini divizije. Zašto je to urađeno?

U toku izvršenja svog glavnog zadatka — operativnog obezbjeđenja Vrhovnog štaba, od januara do 25. maja divizija nije ostala pasivna, vršeći samo odbrambene zadatke, već je usmjerila svoju osnovnu aktivnost na komunikaciju Bihać — Knin, koju je držala 373. legionarska divizija »Tigar«, i prema četnicima popa Đujića, u širem rejonu Knina.

U februaru i martu 2. brigada, cijela ili sa dva bataljona, aktivno je dejstvovala na komunikaciji Bihać — Knin putem zasjeda ili napadom na pojedine neprijateljske transporte i imala značajne uspjehe.

U aprilu su, po naređenju Vrhovnog štaba, vršena najobimnija dejstva na komunikaciji od Srba do Lapca, napadima dvije brigade, pod rukovodstvom komande divizije.

Posljednje akcije vršene su u maju uoči samog desanta.

Istovremeno je jedna brigada u nekoliko mahova napadala četnike popa Đujića u širem rejonu Knina.

Naša uspješna dejstva na ovoj za Nijemce važnoj komunikaciji, u kojima je neprijatelj imao znatne gubitke u ljudstvu i tehnici, naterala su ga da preduzima mjere za njenu zaštitu. Tako je on, marta 1944, izvršio ispad iz Srba ka Osredcima radi odbijanja naših snaga od komunikacije; 20. aprila izvršio je ponovni ispad do Osredaka, a 27. aprila, koncentrišući snage do jednog svježeg puka sa tenkovima, dovedenim iz Banja Luke, prodro je do Trubara i našao se nadomak Vrhovnog štaba u Drvaru. Ovaj posljednji neprijateljski ispad i uspješan prodor do Trubara analiziran je u Štabu divizije. Zaključeno je da odbrana na ovako širokom frontu (oko 40 km) može biti u svakom momentu lako savladana, neprijatelj se u toku jednog dana može probiti do Drvara ako divizija nema snaga u drugom ešelonu. Zato je upućen zahtjev Komandi 1. proleterskog korpusa da se brigada iz Drvara prebaci u Trubar, kao drugi ešelon divizije i predvidi za dejstva prema Srbu i Drvaru.

Ovo je obrazloženo i time da je od vijesti o vazdušnom desantu prošlo više od mjesec dana, da je saveznička avijacija bombardovala aerodrome kod Zagreba, Lučko i Cerklje, uništivši neprijateljske jedrilice, te je zbog toga manja vjerovatnoća neprijateljskog desanta. Ovakvo je shvatanje bilo ne samo u diviziji već i u korpusu i Vrhovnom štabu.

Predlog Komande divizije je usvojen, i 29. aprila brigada je iz Drvara prebačena u rejon Trubara, čime je Drvar ostao bez operativne jedinice.

Drugi momenat od interesa za vazdušni desant bilo je hitno povlačenje četiri bataljona 6. divizije 23. d 24. maja sa komunikacije Bihać — Lapac u borbeni raspored divizije.

Naime, od 12. maja pa dalje dva bataljona 3. i po jedan bataljon iz 1. i 2. brigade, pod komandom komandanta 3. brigade, vršili su akcije na komunikaciju Bihać — Lapac. Oko 20. maja primećene su promjene u garnizonima Bihać, Srb i Banja Luka, gdje su se pojavile neke nove jedinice ili su postojeće vršile pripreme. Komandat 5. krajiškog korpusa Slavko Rodić i komandant 6. divizije telefonski su se informisali o tim promjenama i ocijenili da neprijatelj nešto priprema i da treba pojačati mjere budnosti i bezbjednosti i opštu borbenu gotovost. Konsultovan je i načelnik Vrhovnog štaba, koji je ocijenio da Nijemci očekuju iskrcavanje zapadnih saveznika na jadranskoj obali, što je i osnovni razlog njihove aktivnosti na komunikaciji Bihać — Knin.

Naredio sam, 22. maja, hitno povlačenje bataljona sa linije Bihać — Donji Lapac i njihovo prebacivanje u sastav svojih jedinica. Sutradan bataljoni 1. i 2. brigade povučeni su u sastav svojih brigada, a 24. maja komandant 3. brigade stigao je sa dva bataljona u Trubar i Dugo Polje. Ovo prebacivanje bataljona imalo je veliko značenje za predstojeća dejstva.

RAD KOMANDE 25. MAJA

Komanda divizije nalazila se u selu Kamenici od prve polovine aprila 1944. Prvo bombardovanje Drvara 25. maja u 6.35 časova uzbunilo je Komandu divizije i ljudstvo, od komandanta i političkog komesara do kurira. Naša prva reakcija na bombardovanje bilo je bjekstvo u obližnji šumarak, jer sam pretpostavljao da Nijemci **bombarduju** naš štab. Kada **sam ugledao** velike **transportne** avione, koji su iznad Hmjadi sa pravca Bihaća letjeli ka Drvaru, bilo mi je **sve** jasno. Vratio **sam se u Stab** i pokušao da uhvatim telefonsku vezu sa Vrhovnim štabom, ali ta veza je bila prekinuta. Naredio sam da se uspostavi radio-veza sa Vrhovnim štabom, što se pokazalo neizvodljivim, jer je radio-stanica Vrhovnog štaba bila uništena, a radist uhvaćen i strijeljan. Pozvao **sam** tada, negdje između 6.40 i 7 **sati**, komandanta 3. brigade Milana **Sijana** i naredio mu da odmah krene sa čitavom brigadom u Drvar, jer su Nijemci izveli vazdušni desant na Vrhovni štab. **Sijan** mi je tada **objasnio** da je **noćas** stigao sa dva bataljona brigade od Nebljusa i da su borci jako umorni te se ne može odmah uputiti **za** Drvar. Sa 2. bataljonom kod Resanova-**ca nemaju telefonsku, već kurirsku vezu.** Tada sam **izmijenio** i pre-

cizirao naređenje: da se odmah uputi u Drvar svježi bataljon, a sa ostalim snagama da komandant brigade, što je prije moguće krene ka Drvaru. U Kamenici da se javi Komandi divizije, gdje će dobiti konkretne zadatke.

Već oko 7 sati, operativni oficir divizije Lazo Rsdaković upućen je u bastašku pećinu, povremeno boravište Vrhovnog komandanta, sa naređenjem da, ukoliko Tita tamo zatekne, predloži mu da se prebaci u Stab divizije u Kamenicu. Oko 8 sati u Stab je došao kurir od načelnika Vrhovnog štaba sa naređenjem da se sve snage divizije angažuju na uništenju vazdušnog desanta.

U pravcu Kamenica — Drvar upućen je oko 9 sati jedan ojačani vod jačine 30 ljudi formiran od prištapskih dijelova divizije, sa zadatkom da stupi u kontakt sa neprijateljem i sa najpodesnijih položaja vrši izvidanje i obavještava Stab divizije. Pri tom glavni je zadatak prikupljanje podataka o neprijatelju dobre veze sa Štabom divizije i bezbjednost voda, sve to u cilju što racionalnije upotrebe 3. brigade prilikom njenog uvođenja u borbu.

Za to vrijeme Stab 6. divizije je pomno pratio situaciju na frontu na pravcu Srb — Drvar, gdje je borba otpočela već oko 5 sati. Očigledno je bilo da neprijatelj teži da se što prije probije ka Drvaru i spoji sa desantnim jedinicama. Međutim, Komanda divizije nije imala snaga da ojača front ili bitni je utiče na dejstva na tom dijelu fronta. Pojačala je 2. brigadu artiljerijskom baterijom i inženjerijom isplanirala bočni udar glavnine 1. brigade na njemačke snage koje su prodirale od Srba ka Trubaru. Drugoj brigadi je naređeno da što je moguće upornije i odsudnije brani pomenuti pravac, zbog njegovog odlučujućeg značaja.

Izvlačenjem 3. brigade iz Trubara za Drvar nastala je praznina u odbrani prostorije između Trubara i Drvara i planine Bobare, kao najjačih i dominantnih položaja. Stoga sam naredio da se izvuku dva bataljona iz 1. brigade i postave u Hrnjadi, kao divizijska rezerva sa mogućnošću upotrebe ka Drvaru ih protivofanzivno ka Osredscima kao pomoć 2. brigadi ili za zaposjedanje planine Bobare.

U međuvremenu, do dolaska dijela 3. brigade na Kamenicu, situacija u Štabu divizije bila je krajnje napregnuta i, što se tiče Drvara, nejasna. Očigledno je bilo da se u Drvaru rješavaju glavna pitanja čitave operacije, ali se nije moglo ništa učiniti da se na to utiče prije dolaska 3. brigade, čije je dejstvo bilo od odlučujućeg značaja. Riješio sam da krenem sa ovom brigadom da bi, po potrebi, uticao na njena dejstva. Rukovođenje odbranom glavnine divizije ostavljeno je načelniku Štaba divizije Dušanu Dotliću i političkom komesaru Dragoslavu Mutapoviću.

BORBE 3. LIČKE PROLETERSKE BRIGADE

O tim dejstvima detaljnije će govoriti komandant brigade, pa ću se zadržati samo na glavnim činjenicama.

Komandant 3. brigade Milan Sijan je odmah, oko 7 sati, čim je saznao o desantu i dobio potrebno naređenje, naredio 1. bataljonu brigade da odmah krene ka Drvaru i da se na Kamenici poveže sa

Komandom divizije, od koje će dobiti dalje naređenje. Ostalim snagama naredio je da izvrše pripreme za pokret.

Prvi bataljon krenuo je iz Vagana u 8 sati pravcem Praščev vrh — Gornje Vrtoče i oko 10 sati uspostavio borbeni kontakt sa neprijateljem u Gornjim Vrtočama. Drugi bataljon je iz Resanovaca uputio ka Drvaru, nešto poslije 7 sati, na inicijativu samog komandanta bataljona, najprije jednu četvu, a zatim, kad je utvrdio da je situacija u Drvaru ozbiljna, glavninu bataljona. Jedna četa ostala je u Resanovcima. Do sukoba sa neprijateljem ispred Drvar-Sela došlo je nešto poslije 10 sati.

Treći bataljon, koji je noću 24/25. maja stigao sa borbenog zadatka, krenuo je iz Pod vučjaka nešto poslije 8 sati i oko 9 sati spojio se sa prištapskim dijelovima 3. brigade, sa kojima se kretao i komandant brigade, jedan kilometar istočno od crkve u Trubaru, i preko Vaganca stigao u Kamenicu, oko 11 sati.

Četvrti bataljon, koji se kao i 3. bataljon noću 24/25. maja vratio sa borbenog zadatka, krenuo je iz Dugog Polja nešto poslije 9 i preko Trubara, stazom kojom je prošao i 3. bataljon, stigao u Kamenicu oko 13 sati.

Prema tome, glavnina od tri bataljona brigade, sa prištapskim dijelovima, savladala je razdaljinu od 10 do 15 kilometara preko planine Bobare (visinska razlika preko 600 metara), razmeštena je po kućama na prostoru od 30 km², postrojena u marševski poredak i stupila u borbeni kontakt sa neprijateljem — sve u vremenu od tri do četiri sata. Valja reći da su borci, iako umorni od trinaestosatnog marša prethodnog dana i noći, veći dio puta pretrčali da bi što prije stupili u borbu. Drugi bataljon je za to vrijeme samoinicijativno djelovao ka Drvaru. Kretanje brigade ka njenom borbenom zadatku — spuštanje u drvarsku dolinu — nije bitno usporila neprijateljska avijacija, koja je povremeno bombardovala i mitraljirala kolone u pokretu. Približavanje Drvaru, o čemu su Nijemci znali preko svoje izviđačke avijacije već od 8 sati pa nadalje, nateralo ih je da odustanu od napada ka drvarskoj pećini i da rokiraju svoje snage ka 3. brigadi. Naročito žestoke borbe vodio je 1. bataljon oko kote 601. Nijemci su morali zaštititi rejon spuštanja drugog talasa padobranaca i zbog toga su bili izuzetno uporni i agresivni. Kako se drugi talas spustio u 11.50, to su borbe za kotu 601 i Prnjavor vođene do tada približno od 10.30 do 11.30. Ipak su glavni položaji ostali u našim rukama, i pored izbacivanja iz stroja čitavog rukovodećeg kadra 1. bataljona. Neprijatelj se povukao ka svojoj glavnini.

Kada je, oko 11 sati, 3. bataljon 3. brigade stigao u Kamenicu na putu ka Drvaru, priključio sam se bataljonu i produžio pokret u pravcu Drvara. Pošto se komandant 3. brigade nalazio kod 1. bataljona, dao sam opštu orijentaciju zameniku komandanta 3. bataljona Dudi Pokrajcu da se preko Donjih Vrtoča i dolinom Unca probija ka Drvaru, a da će konkretnu zapovijest o napadu dobiti od komandanta svoje brigade.

Za to vrijeme vrhovni komandant drug Tito je iz pećine posmatrao šta se događa u Drvaru. O tome on kaže: — Gledao sam kako Nijemci odvoze moj džip. Bio je tamo gdje su bili konji, Nijemci su ga tamo našli. Onaj džip koji mi je dao Maklin. Iz špilje, oko 20 m

iznad terena, vidi se kao sa balkona šta se dolje odigrava. Htio sam snajperkom da tučem one koji su uzeli džip, ali mi drugovi nisu dali da pucam. Mi sve vidimo, i kako se Nijemci kreću, kako likvidiraju pojedine kuće u Drvaru u kojima se naši brane. Sve gledaš, a ne možeš pomoći. Marko i drugi bili su se popeli gore, a ja stalno vičem i pitam ih da li su obavijestili diviziju. Odgovaraju da jesu. I najednom na onoj strani kose kojom ide voz vidim male figurice naših boraca. Stizali su u trku. Prvo je stigla jedna brigada 6. divizije, a naša oficirska škola tukla se kod škole.

Drug Tito je napustio pećinu oko 11 sati. Spustio se konopcem u špilju i kanalom išao ka Uncu i Drvaru, a zatim, kosom istočno od pećine, stigao na Gradinu, odakle je posmatrao dejstva 3. brigade.

U toku pokreta 3. bataljona ka Drvaru spušten je drugi talas padobranaca koji se prizemljio do 11.50 u drvarskoj dolini, sa obje strane grahovske ceste. Neprijateljska avijacija mitraljirala je 3. bataljon, koji se u vodnim kolonama kretao ka Drvaru.

U tom momentu, bilo je oko 12 sati, stigao je kurir od Vrhovnog komandanta, preko Štaba divizije, sa njegovim naređenjem: — Nalazim se na starom mjestu. Preduzmite što je potrebno.

Ubrzo sa desnog krila je stigao komandant 3. brigade Milan Sijan. Izvijestio me je da je 1. bataljon stupio u borbu i da su u toku žestoke borbe oko kote 601, da je izbačen iz stroja sav rukovodeći kadar bataljona, osim zamenika komesara bataljona, ali da je on izdao potrebna naređenja i usmjerio bataljon da napada sa juga ka centru Drvara. Rekao sam mu da je upravo došao kurir od Vrhovnog komandanta, koji se još nalazi u drvarskoj pećini, i koji je naredio da preduzmemo potrebne mjere. Upoznao sam ga sa naređenjima datim zamjeniku komandanta 3. bataljona i naredio da što prije ovlada raskršćem kod Komande područja i sa Mandića mostom i uspostavi vezu sa drvarskom pećinom.

Treći bataljon brigade, sa kojim se kretao i vod prištapskih dijelova divizije, izbio je na bastašku cestu oko 13 sati bez ozbiljnijeg otpora. Pri pokretu trpio je mitraljesku vatru od crkve u Spasovini. Naredio sam komandantu brigade da ovlada tim položajima i neutralizira neprijateljsku vatru. Prvu frontalnu mitraljesku vatru bataljon je dobio sa **Sobića** glavice u momentu podilaženja raskršću kod Komande područja, a žestoki otpor dočekao ga je početkom napada na ovo raskršće, koji je uslijedio oko 14 sati. Pošto je ručnim bombama i bacačima »Džon Bul« pripremio juriš, bataljon je ovladao Komandom područja i usmjerio se ka **Sobića** glavici. Za to vrijeme, njegova 1. četa **izbila** je na Mandića most, pa je uhvaćena veza sa ljudstvom Pratećeg bataljona. Tada se saznalo da je Vrhovni komandant, prije 2—3 sata, napustio pećinu i prebacio se ka Podovima.

Još u toku borbi oko Komande područja obaviješten sam da je na kamenicu oko 13 sati stigao 4. bataljon.

Naredio sam komandantu 3. brigade da bataljon zadrži u brigadnoj rezervi, zbog mogućnosti spuštanja novih padobranaca.

Od 15 do 17 sati vršene su pripreme za opšti napad na Sobića glavicu i vodene manje borbe, naročito između Komande područja i Sobića glavice.

Period zatišja uslijedio je zbog saznanja da je Vrhovni štab izvan opasnosti, zbog potrebe da se srede i povežu jedinice, dobro izvidi neprijatelj i privuku dva bacača sa minama, iz komore brigade na putu za Drvar. Međutim, pokazalo se da raspolažemo svega sa devet mina, što je zahtijevalo krajnje racionalno korišćenje.

Bacače smo postavili na cesti između Mandića mosta i Komande područja, odakle su se kao na dlanu vidjeli njemački položaji na Sobica glavici. Već prva bačena granata pogodila je mitraljesko gnijezdo, a jedna je ranila i komandanta 500. SS padobransko-lovačkog bataljona Ribkea (Rybke). U 17 sati uslijedio je naš bezuspješan napad, jer su Nijemci imali odlično organizovan sistem vatre, a teren brisan. Zbog toga sam odlučio da se napad izvede noću pod zaštitom mraka.

U borbama između 17 i 18 sati ranjen je komandant brigade Sijan i evakuisan u divizijski hirurški centar, gdje je operisan. Komandu nad brigadom preuzeo je načelnik Štaba brigade Mitar Zaklan.

Oko 18 sati naredio sam uvođenje 4. bataljona na spoju između 3. i 1. bataljona, a 1. bataljon 1. brigade da se prebaci u Drvar.

U 19 sati pozvan sam da se javim načelniku Vrhovnog štaba. Našao sam ga zajedno sa Rukavinom, koji je nedavno došao u Vrhovni štab, oko 200 metara severoistočno od Mandića mosta, više petrovačke ceste. Posmatrali su borbu oko **Sobića** glavice.

Izložio sam situaciju i plan da odlučni napad preduzmemo pod zaštitom mraka. Načelnik Vrhovnog štaba mi je prenio naređenje Vrhovnog komandanta: Nema potrebe za našim žrtvama i likvidacijom neprijateljskog uporišta, jer je Vrhovni štab van opasnosti. Osim toga, naš front kod Bihaća je probijen, pa se neprijateljska motorizacija kreće ka Petrovcu i Drvaru i vjerovatno će ujutru 26. maja biti nadomak Drvara. Ne bi bilo dobro da vas zateknu u Drvarskog dolini.

Vratio sam se u Bastase, 100—200 metara od raskršća, kod Komande područja, gdje se nalazilo moje komandno mjesto i naredio da se napad obustavi, a brigada povuče ka Kamenici.

Međutim, pošto se mrak spustio, kuriri nisu uspjeli da prenesu naređenje za obustavu borbe, te je ona nastavljena i u toku noći. U borbu se uključio i 1. bataljon 1. brigade, između 3. i 2. bataljona 3. brigade.

U toku noći vršeno je nekoliko napada. Međutim, do željenih rezultata nije došlo, jer su Nijemci bili dobro utvrđeni i imali dovoljno municije, a naši napadi nisu bili dovoljno sinhronizovani.

Ujutru 26. maja, poslije 3 sata, 3. brigada i 1. bataljon 1. brigade izvukli su se iz borbe; 3. brigada ka Kamenici, a 1. bataljon u sastav svoje brigade ka Cvjetniću.

BORBE GLAVNINE DIVIZIJE 25. MAJA

Glavnina divizije, 2. i 1. brigada, branila je pravac Srb — Drvar — Trubar. Druga brigada zatvarala je glavni pravac, duž komunikacije Srb — Ostedsci — Trubar, sa dva bataljona u 1. ešelonu, a dva bataljona držala je u 2. ešelonu, na liniji Lipov vrh — Trubar.

Prva brigada držala je položaje na desnoj obali rijeke Une, od Martin-Broda do Krškog Brda, sa tri bataljona u 1. ešelonu i jednim u rezervi, u rejonu Boboljušaka.

Na pravcu Srb — Osredsci — Trubar napadala je nemačka borbena grupa »Vilam« (»Willam«) iz 373. divizije »Tigar«, jačine oko 1.500 ljudi, sa grupom četnika kao vodičima, ojačana sa tri bataljona artiljerije i jednom tenkovskom četom. Sa njom se kretao i komandant »Tigar« divizije. Na tom pravcu nalazio se i komandant 15. brdskog armijskog korpusa, koji je rukovodio drvarskom operacijom. Bobena grupa »Vilam« imala je izričiti zadatak da se još u toku 25. maja probije do Drvara, spoji sa padobranskim bataljonom i preuzme ga pod svoju komandu.

Napad je počeo u 5 sati na krilne položaje 2. brigade — Bogutovac i Gradina, s ciljem da se zavaraju naše snage o glavnom pravcu udara. Glavne neprijateljske snage su duž komunikacije Srb — Osredsci, na uskom frontu uz podšku artiljerije (minobacača i tenkova), napadale naša dva bataljona, koja su branila front od oko 6 kilometara. Tako je neprijatelj na izabranom pravcu postizao desetstruku nadmoćnost i manevrom po dubini probijao se ka Drvaru. Žestoke borbe vođene su na našim glavnim položajima kod Osredaka (kota 667), koje su Nijemci zauzeli poslije borbe od šest sati, kada je bataljonu koji je branio te položaje nestalo municije.

Motorizovani dio grupe produžio je cestom za Dugo Polje, a ostali dijelovi su krenuli ka Lipovom vrhu i Trubaru.

Bogutovac i Gradina su pali tek oko 10.30, odnosno 11.50, poslije žestokog otpora i više protivnapada.

Nakon pada Osredaka komandant 2. brigade Dragan Rakić uveo je u borbu 3. bataljon iz 2. ešelona, pravcem Lipov vrh — Osredsci. Došlo je do žestoke borbe u rejonu Lipovog vrha. Bataljon se poslije uporne odbrane, a pošto mu je bio ugrožen lijevi bok, povukao na nove položaje. Za to vrijeme uključen je u borbu i 1. bataljon 2. brigade protiv motorizovanog dijela borbene grupe »Vilam«, između Dugog Polja i Dolova. Bataljon je bočno dejstvovao na neprijateljsku kolonu i usmjeravao njeno nastupanje.

Komanda brigade, uslijed nedostatka savremenijih sredstava, koristila se samo kurirskom vezom, te su zbog nagle promjene situacije bataljoni morali da samostalno dejstvuju, na osnovu opšteg zadatka. Komandanti bataljona su u vrlo složenoj situaciji uspjeli da svoje snage angažuju na osnovnom zadatku i da onemoguće brz prodor neprijatelja ka Drvaru.

Oko 15.30 Nijemci su prodrli do Dolova i Trubara, a u 17 sati izbili su pred Vagan i crkvu u Trubaru.

Komandat »Tigar« divizije je povukao borbenu grupu »Lapac« sa pravca Martin-Broda i pomoću motorizacije ubacio je u borbu kod Trubara.

Komandant 2. oklopne armije u dva maha je naređivao »Tigar« diviziji da se u toku noći probije do Drvara, jer je situacija kod 500. SS padobransko-lovačkog bataljona kritična.

Oko 21 sat Nijemci su prešli u nastupanje s ciljem da izbiju na planinu Bobaru i u Drvar. Treći bataljon i dijelovi 1. bataljona, iako krajnje iscrpljeni, izvršili su protivnapad na njemačke snage i pot-

275

puno ih rastrojili. Kod Nijemaca je došlo do velike pometnje, nisu više bili u stanju da nastave nastupanje. Samo se jedna manja grupa izviđača, sa četnicima, probila u Bobaru, tu zanoćila i sutra ujutru spojila sa Drvarom.

Tokom noci 2. brigada je sa dva bataljona posjela planinu Bobaru.

Prva brigada branila se na frontu dugom oko 10 km. Njena dva bataljona bila su povučena u divizijsku rezervu. Na brigadu su napadali borbena drupa »Lapac« i četnici. Zbog takvog stanja 1. brigada nije mogla da pruži pomoć 2. brigadi u vrijeme kada je ta pomoć bila najpotrebnija.

Dijelovi 373. »Tigar« divizije nisu uspjeli da izvrše svoj borbeni zadatak, da prodru u toku dana i noći u Drvar, i pored energičnog zahtjeva komandanata 15. armijskog korpusa i 2. oklopne armije. Razlog je u tome što je 2. brigada, iako se branila na širokom frontu protiv nadmoćnijeg neprijatelja, pored slabe veze i nedostatka municije, pružila žilav otpor i manevrom i aktivnim dejstvima usporavala njihovo nastupanje i nanijela im znatne gubitke. Najvišu ocjenu zaslužuje protivnapad 1. i 3. bataljona, koji je potpuno paralisao i onemogućio neprijatelja u izvršenju svojih ofanzivnih namjera.

ZAKLJUČCI

1. Nijemci su preduzeli drvarsku operaciju u periodu očekivanja otvaranja drugog fronta, kada je Balkan bio jedno od vjerovanih poprišta tog fronta. NOVJ, sa preko 300 000 vojnika, predstavljala je već jednu iskusnu armiju. Kako za uništenje NOVJ nije bilo nikakvih realnih uslova, ograničili su se na njeno »paralisanje«. Likvidacija vojnog i političkog rukovodstva nove Jugoslavije, posebno Tita, trebalo je da doprinese tom cilju. »Stvarno je postojao veliki stepen vjerovatnoće da će borbeni elan partizanskih formacija brzo oslabiti kada ne bude dominantne Titove ličnosti, motora energije oslobodilačke armije« — kaže njemački autor.⁴

2. Drvarska operacija spada u najteže i najsloženije u NOR-u. Nijemci su imali za cilj uništenje Vrhovnog štaba, posebno Tita, i zato su odredili najelitniju jedinicu i najsavremenija sredstva. Trebalo je u određenom, kratkom, vremenu parirati neprijateljska dejstva oskudnim tehničkim sredstvima, što su naše jedinice uspješno izvršile.

3. Vazdušni desant je bila novost za NOVJ i predstavljao je iznenađenje. Uprkos tome, jedinice i komande NOVJ su se brzo snašle i uspješno suprotstavile, što je onemogućilo ostvarenje nemačkog plana.

4. Jedan od važnih razloga njemačkog neuspjeha je slabost njihove obavještajne službe: nije se tačno znalo gdje se nalazi Vrhovni komandant. Međutim, mjere koje je preduzeo Vrhovni štab radi dezinformacije i držanje naroda Drvara značajno su uticali na stvaranje te njemačke slabosti.

⁴ Hagen Walter, *Die geheime Front, Nibelungen* — Verlag, Linz — Wien, 1950, 269.

5. Za ofanzivna dejstva 6. proleterske divizije karakteristična je brzina ,tj. brza intervencija protiv vazdušnog dejstva. »Brzom intervencijom 6. lička divizije i Oficirske škole Vrhovnog štaba taj očajnički akt (njemački vazdušni desant — primjedba Đ.J.) je jadno propao« — kaže Tito.

6. Uspješna odbrana najkraćeg pravca ka Drvaru, Srb — Drvar, druga je karakteristika dejstva 6. divizije. Bez ove uspješne odbrane ne bi bilo ni uspješne brze interevenoije.

7. Promjena borbenog poretka divizije prije desanta — izvlačenje brigade iz Drvara — bio je propust, koji je mogao dovesti do težih posljedica. Ali je taj propust rezultirao iz želje za aktivnim dejstvima, suštinom partizanskog ratovanja, i kompenziran je brziom intervencije i umjesnim vođenjem odbrane.

Prva lička proleTERSka brigada u drvarskoj operaciji¹

Jovo Popović²

Operacija »Reselsprung« (»Rösselsprung«) 1. proleTERSku NOU brigadu 6. proleTERSke NOU divizije »Nikola Tesla«, sa oko 1.050 boraca svrstanih u 5 bataljona (5. ruski je bio upravo rasformiran, ali njegove su se čete zadržale na okupu), zatekla je zapadno od Drvara, između Unca i Une: »jedinice su se odmarale, sređivale, izvidale neprijatelja« i »utvrđivale na liniji Mali Cvjetnić — Veliki Cvjetnić — Očigrije — Kulen Vakuf«.³

Komandant brigade bio je Milan Antončić Velebit, politički komesar Bogdan Vujnović Bogde. Načelnik štaba Jovo Bursać bio je u oficirskoj školi Vrhovnog štaba. Pomoćnik političkog komesara bio je Časlav Božović, obavještajni oficir Luka Martinović, a oficir Ozne Milan Trešnjić, referent saniteta Mladen Šikić. U štabu je, bez posebnog zaduženja, bio i Janko Dimić Pop. Bataljonima su komandovali Milan Tankosić i Lašo Vujnović (1. bataljon »Marko Orešković«), Jandre Zunić i Jovo Copic (2. bataljon »Pekiša Vuksan«), Miloš Čanković i Đuro Ljuština (3. bataljon »Božidar Adžija«), Đuro Drobac i Božo Pavičić (4. bataljon »Matija Gubec«). Partijskim organizacijama po bataljonima rukovodili su Jovo Marčetić, Dane Potrebić, Dane Skendžić i Božo Sijan. Brigada je imala Prateću četvu (komandir Dušan Pavković) i Četvu za vezu (komandir Todor Popović, komesar Milan Potrebić).

Po koncentraciji njemačkih snaga u Srbu i Lapcu, gdje je privučena glavnina 384. puka 373. divizije, koja će kasnije biti usmjerena na položaje 2. ličke proleTERSke brigade, i glavnina Izviđačkog bataljona 373. divizije (borbena grupa »Lapac«), i po užurbanom pristizanju 92. motoriziranog grenadirskog puka (kojeg je 1. brigada dobro znala iz januarskih i februarskih borbi) ojačanog inženjerskim bataljonom 1. kozačke divizije i pukovskom grupom 2. lovačkog zdruga, komandant 6. proleTERSke divizije »Nikola Tesla« pukovnik Đoko Jovanić je naslutio da Nijemci pripremaju ofanzivu i to je prenio 23. maja načelniku Vrhovnog štaba. Upozorenje nije uzeto ozbiljno, ali je Jovanić ipak naredio jedinicama da se povuku iz Lapačke doline i da čvrsto drže sve puteve iz doline Une prema

¹ Prilog raspravi o drvarskoj operaciji.

² Publicista.

* Arhiv Vojnoistorijskog instituta JNA, dalje: AVII k. 797. br. reg. 14—52/2.

Drvaru. Upravo to rješenje će biti presudno za spriječavanje spajanja padobransko-jedriličarske grupe u Drvaru s dijelovima njemačke 373. divizije.

Napad iz pravca Srba i Lapca je počeo u 5 sati 25. maja. Preko Suvaje, Neteka i Gradine, te preko Kupirova, Kunovca i Bogutovca nadirala je borbena grupa »Vilam« (»Willam«), koja je oko 15.30 sati sa svojih 1.500 vojnika prodrla u Dolove i Trubar, potiskujući u nevjerovatno žestokim sudarima bataljone 2. ličke proleterske brigade. Istovremeno je od Doljana prema Martin-Brodu krenula borbena grupa »Lapac« sa 218 vojnika, koje su na Uni. u rejonu Martin-Broda, zaustavili dijelovi 2, 3. i 5. bataljona.

Borbena grupa »Lapac«, po prvoj zamisli komande 15. brdskog armijskog korpusa, imala je zadatak da, »nastupajući preko Kulen-Vakufa«, zauzme Vrtoče i »otvara put Bihać — Vrtoče« omogućujući brzo nadiranje 92. motoriziranog grenadirskog puka. Uoči vazdušnog desanta, grupa »Lapac« je dobila zadatak da na Unu izbije nešto južnije, u rejonu Martin-Broda, kako bi tu vezala snage 1. proleterske brigade 6. proleterske divizije »Nikola Tesla«, primoravajući ih da tu ostanu cijeli dan. Izvršivši »samo kratak prodor radi rasterećivanja i vezivanja snaga«, grupa »Lapac« je imala zadatak da odmah ujutro »brzo pojača borbenu grupu 'Vilam' za odlučujući prodor preko planinskog grebena, jugozapadno od Trubara«.4

Štabu 1. ličke proleterske brigade, koji je bio u selu Boboljusci (18 kilometara sjeverozapadno od Drvara, 9 kilometara sjeveroistočno od Martin-Broda), operaciju »Reselšprung« najavili su avioni koji su se pojavili od Bosanskog Petrovca. Nešto prije nego što su na Drvar bačene prve bombe, među kojima ih je bilo i do 500 kilograma, zametnula se borba kod Martin-Broda. Bobena grupa »Lapac« je tri prva kilometra od Doljana prema Uni prošla nenapadana, jer na lijevoj obali Une, u martinbrodskom rejonu, nije bilo naših jedinica. Čim su počele borbe na Uni, napad neprijatelja brzo je zaustavljen, ne samo zbog dobro organiziranog i energičnog otpora dijelova 1. proleterske brigade nego i stoga što je borbena grupa »Lapac« imala zadatak »da izvrši samo kratak prodor radi rasterećenja i vezivanja snaga«.

Komandant 1. proleterske brigade major Milan Antončić i komesar Bogde Vujnović, na prvi zvuk aviona, izjurili su iz seoske kuće u kojoj je bio njihov štab. Nešto kasnije čule su se i potmule eksplozije. Kurir Stevan Ribar, sitan divosejski klapčić, onda petnaestogodišnjak s iskustvom prvoborca (poslije rata će se izdužiti toliko da će ga biti teško prepoznati), odmah je poslan do Jandre Zunića, komandanta 2. bataljona: »Unu ne smiju proći!«

Telefonska veza sa Štabom 6. proleterske divizije u Kamenici bila je presječena. Nije se pouzdano znalo što se u Drvaru zbiva i kakav je plan Štaba divizije. Po jedrilicama se lako moglo shvatiti da će uslijediti desant, ali se isto tako moglo pretpostaviti da će — istovremeno s napadom iz zraka — uslijediti i napad njemačko-kvislinških kopnenih snaga. Gdje će, u takvoj situaciji, 1. (lička) proleterska brigada biti naj neophodni ja? Komandant brigade Velebit odlučuje da bataljone »Marko Orešković« i »Matija Gubec« zadrži

4 Zbornik NOR, tom XII knj. 4, str. 345.

u rezervi i da čeka potpunije informacije. Uto je iz Martin-Broda stigao kurir 2. bataljona (»Pekiša Vuksan«) Mitar Vujnović. Dječak je javio da su se »Nijemci, kao rojevi pčela, natisnuli od Srba i Doljana«. Tek što je primljen izvještaj o borbama na Uni, dojahao je na konju u pjenu kurir štaba 6. proleterske divizije: komandant Đoko naređuje majoru Velebitu da svoja dva bataljona odmah pošalje prema Drvaru i da, u rejonu Hrnjadi, čekaju daljnja naređenja Štaba divizije. Uz to i dvije informacije: »Dragan (komandant 2. brigade, Rakić) dobro se drži i ne popušta, a »Sijanu Milanu (komandantu 3. ličke brigade) je naređeno da leti u Drvar«.

Naređenja komandantima bataljona »Marko Orešković« i »Matija Gubec«, Milanu Tankosiću i Đuri Dropcu, brzo su prenesena. Od njih je traženo da prikupe bataljone kod željezničke stanice Hrnjadi i da čekaju daljnja naređenja. Odatle prugom ima 15 kilometara do sjeverozapadnog ulaza u Drvar, a do Štaba divizije u Kamenici, stazom preko sjevernih kosa Bobare, 6—7 kilometara.

Bataljoni »Pekiša Vuksan« i »Božidar Adžija« pošto su odbili prvi, ne osobito uporni, napad Nijemaca, ostali su na unskim položajima, mada poslije 10 sati nije bilo nikakvih napada. Miloš Canković, razborit komandant 3. bataljona, kadar da smiri sebe i da svojim mirom autoritativno smiruje jedinice, odlučio je da i dalje čeka nad istočnim izlazima od Martin-Broda prema Drvaru. »Držimo položaje u Stjenjanima prema Doljanima i Dobroselu«, javio je Canković Štabu brigade. Očekivao je da će izviđački bataljon 373. divizije, koji je ušao u Martin-Brod oko 09.30 sati, produžiti napad. Komandant brigade Antončić prihvatio je takvo rješenje. Ni štabovi 2 i 3. bataljona, ni Stab brigade nisu znali da se njemačka borbena grupa »Lapac« odmah poslije ulaska u Martin-Brod, već prije 10 sati, počela povlačiti prema Doljanima, da bi se — kao što je to od nje traženo iz komande 15. brdskog armijskog korpusa — priključila borbenoj grupi »Vilam«.⁵ Čak i kad je Dragan Rakić, povukavši se sa Štabom 2. brigade na Bobaru, sjeverozapadno od Trubara, i od Velebita, zatražio pomoć, koja mu je bila krajnje neophodna, Stab 1. proleterske brigade nije mogao da mu je pošalje, zapravo nije se usudio da napusti martinbrodski pravac, jer je očekivao novi napad preko Očigrija na Boboljuske. Oprez je pojačan kad je komandant bataljona »Pekiša Vuksan« Jandre Žunić javio da su na položaje njegovog bataljona napali četnici. U iščekivanju njemačkog napada, uz čarke s četnicima, smatralo se da je, bez bataljona »Orešković« i »Gubec«, koji su u to vrijeme bili pod neposrednom komandom Štaba divizije, neophodno zadržati barem dva bataljona na pravcu koji je (lička) proleterska brigada danima utvrđivala da bi zatvorila ulaz stazama iznad kamenog kanjona Unca na drvarsku slobodnu teritoriju.

Drvar je za to vrijeme pretvoren u pakao. Njemački padobranc i jedriličari već su u 10 sati ovladali čitavim gradom.

Treća (lička) proleterska brigada, prevalivši 15—20 kilometara, stigla je u Drvar pola sata poslije Titovog izlaska iz pećine. Zajedno s Maršalom Jugoslavije izvlačili su se iz napadnutog grada i saveznički oficiri zatečeni 25. maja u Drvaru. No, svi nisu imali sreću da

⁵ Isto.

se povuku. Jedna grupa, u kojoj je bio ugledni američki novinar Stojan Pribičević i još nekoliko Anglo-amerikanaca, zarobljena je od esesovskih jedriličara, ali su ih već uveče u rejonu Sobića groblja oslobodile jedinice 3. (ličke) proleterske brigade i 1. bataljon 1. ličke proleterske brigade. Britanski major Randolph Cerčil (Randolph Churchill), specijalni izaslanik britanskog premijera, s trojicom pratilaca i radio-stanicom iz napadnutog Drvara otišao je prema Kamenici i, dalje, prema Boboljuscima. Po podne 25. maja na tu grupu je naišla izvidnica 1. proleterske brigade. Desetar iz Inžinjerijske čete Stevan Novaković je u prvi mah više bio sklon da neobičnu četvorku s tri natovarena konja proglasi njemačkim oficirima, nego ratnim saveznicima. Zabunu je riješio politički komesar Inžinjerijske čete Radica Popović, koji je Cerčila i njegove pratiocce, među kojima je bio i radio-telegrafista, odveo u Boboljuske i predao ih »na daljnju brigu« političkom komesaru 1. (ličke) proleterske brigade Bodi Vujnoviću. Uveče 25. maja, ili narednog dana, major Cerčil uspostavio je radio-vezu i sa anglo-američkom vojnom misijom, koja se povlačila prema Mliništimu s Vrhovnim komandantom, i s britanskom komandom u Bariju, koja je, čini se, upravo na njegovo insistiranje

— 27. maja poslala u dva navrata bombardere da djeluju po neprijateljskim snagama u Drvaru. Major Cerčil i njegovi pratioci, po naredjenju primljenom radio-depešom iz Vrhovnog štaba NOV i POJ, u pratnji grupe boraca 1. (ličke) proleterske brigade, otišli su iz Bobolj ušaka prema Velikom Tičevu i s pomoćnog partizanskog aerodroma, početkom juna odletjeli su savezničkim avionom za Bari.

Dok su, 25. maja, u Drvaru vođene dramatične borbe, na zapadnim prilazima je bivalo sve teže. No, 2. lička proleterska brigada je odolijela svim napadima onoliko dugo koliko je bilo neophodno da se situacija u Drvaru pozitivno riješi. Bataljoni 1. (ličke) proleterske brigade u tim teškim borbama 2. (ličke) proleterske brigade nisu, osim ujutro, imali učešća. Kao što je traženo, tri bataljona 1. (ličke) proleterske brigade su ostala raspoređena na položajima između Unca i Martin-Broda, gotovo čitavog dana bez borbenog kontakta s neprijateljem. Dramatičnu bitku za Drvar doživio je samo 1. bataljon 1. (ličke) proleterske brigade, kojemu je komandant 6. proleterske divizije u rano po podne 25. maja naredio da s Hrnjadi krene u Drvar i priključi se jedinicama 3. (ličke) proleterske brigade. U divizijskoj rezervi na Hrnjadima zadržan je 4. bataljon (»Matija Gubec«).

Okolo 16 sati 25. maja 1. bataljon 1. (ličke) proleterske brigade s Kamenice počeo se spuštati u Drvar. Komandant bataljona Milan Tankosić tu je znao svaku kuću: godinama je prije rata organizirao i rukovodio drvarskim radnicima uključenim u napredne sindikalne organizacije. Kurir Štaba 6. proleterske divizije obavijestio je Tankosića da se odmah poveže s komandantom 3. (ličke) proleterske brigade Milanom Sijanom, koji je do tada, u krvavom razračunu, uspješno potiskivao esesovske padobrance i jedriličare na Sobića groblje, u rejonu Glavice, koja je — dominantna nad okolnim prostorom — teško osvojiva.

Okolo 17 sati 25. maja jedinicama **raspoređenim oko Sobića groblja** priključio se i 1. bataljon 1. (ličke) proleterske brigade. Tako su se tu, u blokadi sve iscrpljenijeg **neprijatelja**, zatekla četiri bata-

ljona 3. (ličke) proleterske brigade, jedan bataljon 3. dalmatinske brigade, koji se probio od Bosanskog Grahova, i 1. bataljon 1. (ličke) proleterske brigade. Baš kad je vršio pripreme za noćni napad, komandant 6. proleterske divizije Đoko Jovanić pozvan je na Mandića most, gdje su bili neki članovi Vrhovnog štaba NOV i POJ. Za to vrijeme izvršeni su prvi napadi na Šobića groblje. Prvi bataljon (»Marko Orešković«) napadao je južno od Mandića mosta, lijevim krilom vezan s Drugim, a desnim s Trećim bataljonom 3. (ličke) proleterske brigade. Dobro naoružani, s mnogo automatskog oružja, esesovci sve vrijeme su osvjetljavali okolinu raketama i odolijevali napadima koji su izvedeni u 23 sata 25. maja i u 2 sata 26. maja. Otpor padobranaca i jedriličara bio je vrlo snažan, ali nisu popuštali. U jednom trenutku, kad je nastupilo zatišje, Rus Nikolaj, bivši sovjetski oficir i bivši zamjenik komandira 2. čete Ruskog bataljona, počeo je — nagovoren od komandanta bataljona Milana Tankosića — dozivati esesovce: — *Ergebt euch! Wir Werden eure Leban ersparen ...*

Odgovorili su rafalima.

Nikolaj ponovo viče: — Budale švapske, predajte se! Ako se očekuje da će se Nijemci zaista predati, uzaludno viče, no to njegovo — lički kazano — larmanje svrće njemačku pažnju na njega, tako da to koristi dio čete Nikole Pavkovića: bombaši puzeći se šuljaju prema groblju. Istovremeno su, puzeći, krenuli i bombaši 1. čete; njih vodi Bruvanjčanin dvadesetogodišnji Rade Krajnović Krajina. No, uza sav oprez ispoljen u podvlačenju groblju, otkriveni su i žestokom vatrom primorani da ostupe. Ipak, jedan bombaš se nije povukao. Bio je to glasoviti, po junaštvu i domišljatosti, Bogdan Bolta iz Kijani. Za njega se pričalo kako je, poslije četničkog puča i zločinačkog ubojstva Biće Kesića, svakog dva puta provjeravao, pa čak i rođenu majku, kojoj je, pušten da se dan-dva odmori i presvuče kod kuće, glumio umornog partizana kojemu je »svega dosta i predosta, pa bi najbolje bilo preći četnicima«, na što majka počne bugariti: »nemoj sine, ne ocrni obraz«. Taj oprezni, mada nadasve hrabri momak jedini je uspio da se došulja sve do njemačkih položaja. Dane Medić, delegat voda u kome je Bolta bio komandir, sjeća se da se Bolta iz akcije vratio vukući živog njemačkog podoficira. Njegov podvig je nešto kasnije ponovio i Dušan Pilja, koji je tek kad se vratio među svoje, primijetio da za sobom vuče mrtvog Nijemca.

U borbi za Šobića groblje istakao se i kurir 1. bataljona šesnaestogodišnji Stevo Tankosić, koji je »puzeći svu noć od čete do čete pod snopovima zrna skakao kao srndać i prenosio naređenja i izvještaje«.⁶

Posljednji napad na Šobića glavicu, odnosno na groblje, izveden je u 3.30 sata 26. maja. Jedan od sudionika, iz SS redova, tvrdio je kasnije da je »nemilosrdna plima brojnih napada . . . napravila od noći pakao«.⁷

⁶ Dušan Janković, *Ličani na Zuleševici*, »Narodna armija« 1981, str. 97.

⁷ Vladimir Dedijer, *Dnevnik 1941—1944*, tom III, četvrto izdanje, Rijeka 1984, str. 191.

U 4 sata svi napadi su obustavljeni, da se jedinice ne troše, budući da to više nije bilo neophodno. Sad se Drvar mogao bez ikakva rizika prepustiti Nijemcima, koji će u grad prodrijeti i sa zapada i sa sjevera.

Prvi bataljon (»Marko Orešković«) vratio se u Boboljuske.

Sudeći po sačuvanom Operacijskom dnevniku, jedinice 6. proleterske divizije »Nikola Tesla« imale su u borbama vođenim 25. maja 49 mrtvih i 73 ranjena. Po istom izvoru: 1. brigada je imala 2 poginula — Dušan Pavković iz Osredaka, rođen 1903, i Milan Bursać iz Zavlake, rođen 1927, 4 ranjena i 1 nestalog. Ali poginulo je i nekoliko boraca i oficira koji su bili na raznim vojno-političkim kursovima u Drvaru. Tako su, među drugima- poginule i tri sestre Đape iz Nebljusa, četne bolničarke 1. (ličke) proleterske brigade; Smilja rođena 1925, Dara rođena 1928. i Ljilja rođena 1929. godine.

Uveče 25. maja komandantu 6. proleterske divizije predstavnici Vrhovnog štaba prenijeli su direktivu maršala Jugoslavije Tita da se jedinice iz neprijateljevog obruča izvlače u raznim pravcima: »Vrhovni štab sa 1. proleterskom divizijom i Štabom 1. proleterskog korpusa ka Kupresu, odakle će se Vrhovni štab prebaciti avionima za Vis, 6. divizija na prostoriju Srb, Drvar, Boboljusci, gdje se nalazila i prije ofanzive, dijelovi 5. korpusa ka Sanici i 8. korpusa ka Lici.«⁸

Štab 6. proleterske divizije 26. maja se priključio 1. (ličkoj) proleterskoj brigadi, pred veče se s njenim kolonama prebacio preko Unca. Bataljoni su tada poseli položaje zapadno od ceste Bosanski Petrovac — Oštrelj — Drvar, u Zaglavici, Grubarskom Naslonu i Bubnju. Naredne noći Unac je prešla i 2. (lička) proleterska brigada. Trećoj je naređeno da zatvori puteve od Drvara preko Mokronoga i Prekaje na istok. Kad se 2. (lička) proleterska brigada prikupila u Grubarskom Naslonu, Štab 6. proleterske divizije s kolonama 1. brigade krenuo je istočno od ceste Oštrelj — Drvar. Vrhovni štab NOV i POJ u 12.30 naredio je Štabu divizije da jednom brigadom zatvori sve puteve što preko planinskih masiva Klekovače i Sretice vode od ceste Petrovac — Drvar na istok prema Potocima. U međuvremenu u Drvar se preko Oštrelj a probio 92. motorizirani grenadirski puk. Preko ceste se moralo oprezno. Zbog toga su bataljoni 1. proleterske brigade prikupljeni kasno po podne 27. maja dva-tri kilometra zapadno od ceste, u zaseocima Zaglavica i Bujanj, i noću 27/28. maja prešli su cestu između Crvljivice i Pasijaka i zaposjeli liniju Oštrelj — Rečkovac — Otaševac — Jasikovača, pri čemu je zaštićena bolnica 5. korpusa u Otaševou, a zatvorene planinske staze preko Klekovače i željezničke pruge Oštrelj — Potoci.

Za vrijeme marša od Zaglavice preko Bujanja za Otaševac, iz kolone 1. (ličke) proleterske brigade dezertiralo je 16 boraca. Prethodne noći dezertirala su trojica. Svi će oni kasnije reći da ih je »luda nezajažljiva glad« prognala iz brigadne kolone. Glad je zaista mahnitala. Štabu 1. proleterskog korpusa 28. maja javljeno je da je »ljudstvo iscrpljeno« i da su u 1. brigadi bila »noćas i danas 3 smrtna slučaja od gladi«.⁹

⁸ Đoko Jovanić, *Divizija u Drvarskoj operaciji*, zb. *Sesta proleterska divizija*, Zagreb 1964, str. 298.

⁹ AVII, 797, 15—2/2.

Do 30. maja 1. (lička) proleterska brigada nije imala zamašnjih borbi. U noći između 29. i 30. maja otpratila je preko ugrožene komunikacije bolnicu 5. udarnog korpusa i teške ranjenike 6. proleterske divizije, a zatim je s tri bataljona, bez trećeg (»Božidar Adžija«), uz cestu južno od Oštrelja, postavila dvije zasjede: jednu prema selu Crvljivici, a drugu podno 1294 metra visokog Vrančevog vrha. Dijelovi 2. bataljona su osiguravali prebacivanje 3. ličke proleterske brigade prema Otaševcu i preko ceste za Zaglavicu, a 1. i 4. bataljon bili su u zasjedi. Njemačka kolona je napadnuta na cesti ispred Crvljivice. Prvi bataljon (»Marko Orešković«) i dijelovi 4. bataljona (»Matija Gubec«) tu su zapalili 9 kamiona i 5 prikolica. Po ne baš skromnoj procjeni Štaba brigade, tu je poginulo 50 njemačkih vojnika.

U operacijskom dnevniku Štaba 6. proleterske divizije 1. juna 1944. godine zapisano je: »1. brigada sa tri bataljona se nalazila na liniji Otaševac — Rečkovac — Oštrelj. Ambulanta i intendantura u Zaglavici. Ovoga dana 4. bataljon (»Matija Gubec«) je postavio zasjedu neprijatelju, ali nije uspio, pošto ga je neprijatelj zaobišao. U toku noći brigada se prebacila na liniju Zaglavica — Bujanj — Bastasi. U ovoj akciji IV bataljon je imao 6 mrtvih, 7 ranjenih, 10 nestalih.¹⁰ U vezi s tim, politički komesar brigade Bogde Vujnović je autoru ovih redaka pisao: »Kada su Nijemci izišli iza leđa 4. bataljona i kada se trebalo prestrojivati i povlačiti, pokazalo se da je bilo boraca — mahom su to bili primorci — koji su toliko iscrpljeni da uopće nisu u stanju da se kreću . . . Brigada je bila toliko iscrpljena da je komandant, na vijest da su Nijemci ušli u šumu, naredio koloni da stane i bez bilo kakvog prestrojavanja pruži otpor i brani se. Dobro je bilo da Nijemci nisu naišli na ovaj dio brigade . . .«

Gubici 4. bataljona najveći su gubici naneseni 1. proleterskoj brigadi u jednom danu u operaciji »Reselšprung«.

U nekoliko navrata sačekivani i tučeni iz zasjeda na cesti od Oštrelja na jug prema Drvaru, Nijemci su u noći između 31. maja i 1. juna, posavjetovavši se s nekim od Đujićevih ili Rokvićevih četnika, klopki postavili klopku: dok su čete bataljona »Matija Gubec« čekale da se već jednom pojavi kolona kamiona, koji su se još pred veče zaustavili kilometar-dva ispred zasjede, nekoliko stotina njemačkih grenadira se kroz šumu prilkralo s leđa borcima u zasjedi. Prve su na udaru bile čete Ilije Popovića i Milana Baste. Upravo se počelo razdanjivati. Vješti u manevriranju, komandiri četa Popović i Basta uzimali su zapadnom stranom ceste i uskotračne pruge, prema Oštrelju. No, i s te strane su napadnuti. Nekoliko ranjenih boraca i bataljonski referent saniteta Olga Selić, školovana bolničarka, izuzetan čovjek, jednako hrabra, spretna i lijepa, ostali su na udaru njemačkih strijelaca. Olga je ranjena dok je izvlačila jednog od ranjenih drugova. Grupa njemačkih automatičara je tada odsjekla bolničarku s ranjenicima. Zarobili su ih, zatvorili u nekakvu bajtu od brvana i onda zapalili i njih i bajtu.

Komandant 4. bataljona Đuro Drobac, čovjek s mnogo smisla da se snađe i u najtežim situacijama, više omiljen među borcima nego među pretpostavljenima, u pravi tren je uočio opasnost po Po-

¹⁰ Isto, 797, 14—56/2.

povičevu i Baštinu četvu. Jednom od dječaka iz kurirske grupe malom Paji Bursaću, kojemu su — uveličavajući ga — dali ime Pajina, Drobac je naredio:

— Leti k Lemiću, objasni mu, sad sve od njega zavisi. ..

Pajina se i ovoga puta, kao i uvijek, probio i prenio komandantovo naređenje. Zajedno sa komandrom 3. čete Đurom Lemićem krenuo je u juriš, kako bi pomogli izvlačenje 1. i 2. čete iz obruča. U tom jurišu mali Pajina je ranjen u lijevo rame. Neki od drugova i bolničarka Zdenka Obradović su ga izvukli, a kad je kurir došao k svijesti, htio je natrag, među Nijemce. Izgubio je — po njegovoj procjeni — dragocjenu talijansku strojnicu. No, dakako, nisu mu dali. Nijemci su još nadirali. Situacija je bilo vrlo teška. Četa Đure Lemića omogućila je 1. i 2. četi da se izvuku, ali se onda i sama našla između čekića i nakovnja. U tako teškoj situaciji jedan od snažljivih boraca, primorac Ivan, kojemu Ličeni nisu zapamtili prezime, mada su njegov podvig često spominjali, legao je uz puškomi-traljez i, glumeći mrtvaca, pustio Nijemce da ga pređu da bi tek tad počeo da kratkim, ubojitim rafalima sječe oko sebe ... Mitraljezac Ivan i komandir Lemić su, kao što će biti kazano u pohvali Štaba brigade, najzaslužniji za izvlačenje bataljona »Matija Gubec« iz obruča u šumi južno od Oštrelja. Prilikom izvlačenja 2. čete, ranjena je Matija Bauk Seka. Nijemci su joj bili vrlo blizu, gotovo da je uhvate, ali tad je komandir čete Basta izvršio protujuriš i na rame-nima izvukao ranjenu bolničarku.

Osim podatka o borbi 1. juna kod Oštrelja, u bojnoj relaciji 6. proleterske divizije o aktivnosti 1. brigade nalazimo samo nekoliko sažetih podataka:

— »Brigada je raspoređena na ovoj prostoriji« (zapadno, sjeverno i sjeverozapadno od Drvara, na ulazima u Drvar) »u cilju kontroliranja pravca od Osredaka, Cvjetnića, Martin Broda i u Oštrelja ..,«¹¹

— 4. juna: »Prvi bataljon je kod škole u Kamenici zapalio jedan kamion sa 500 litara benzina i ubio 6 neprijateljskih vojnika. Zarobio 3 puške i raznu spremu. U Drvaru izviđačko odeljenje ubilo jednog Švabu i uzelo mu pušku.¹²

— 6. juna: »Iz Drvara u pravcu Bastasa neprijatelj jačine dve satnije je bio krenuo. Snage našeg II i III bataljona su ga napale i ubile su 30 neprijateljskih vojnika i više ranile.« Potpuniji je podatak u zapisu komandanta 3. bataljona Miloša Cankovića: »Bataljon vodio borbu od 6 do 16 sati oko Sobotove glave, Kamenice i Bastasa. Ubijeno 20 Nijemaca. Ranjeni komesar 3. čete Đaković i 2 borca.«¹³

— 8. juna: »Neprijatelj pokušao da se preko Pasjaka probije prema Otaševcu, ali su ga naše snage odbile. Jedan drug ranjen.«¹⁴

— 9. juna: »U toku dana dva bataljona su vodila borbu sa neprijateljem koji je krenuo u pravcu Otaševca i odbile ga nazad.«¹⁵

¹¹ isto.

¹² Isto.

¹³ Muzej revolucije naroda i narodnosti Jugoslavije, Beograd, 4333 III 3/303.

¹⁴ AVII, 797, 14—2.

¹⁵ Isto.

— 10. juna: »Bataljoni u Otaševcu u toku dana vodili su borbu sa neprijateljem, koji ih je napadao od Drvara i Petrovca i bio ih zaobručio, ali na veče izvukli su se prema Zaglavici... Sopstveni gubici: 2 mrtva i 12 ranjenih, većinom lakše. Jedna četa II bataljona ostala u zaštitnici bolnice u Klekovači.«¹⁶

Svih tih dana prve dekade juna 1944. oodine, vodeći borbe sjeverno od Drvara, 1. (lička) proleTERSka brigada, kao i čitava 6. proleTERSka divizija, pripremala se za svoj najveći pohod: za marš prema Srbiji, što je Štabu divizije javljeno 30. maja. No, pokret će uslijediti 11. juna, tek kad se brigada osposobi za marš.

¹⁶ Isto.

Tito nam je dao zadatak i uputstva za borbu protiv nemačkog vazdušnog desanta¹

General-pukovnik Nikola Pejnović²

U studiji *Desant na Drvar* Slavko Odić je napisao: »Prilikom prolaska 2. ličke brigade kroz Bastase u Drvar maršal Tito je upoznao štab brigade da Nijemci namjeravaju spustiti u Drvar padobrance i dao mu uputstva kako treba organizovati odbranu, rasporediti brigadu i gdje postaviti mitraljeska gnezda za borbu protiv padobranaca«. U monografiji *Druga lička proleterska brigada* Đorđe J. Orlović je zapisao: »Čim je od Vrhovnog štaba primio zadatak da dovoljnim snagama zaštiti Drvar, štab divizije je rešio da taj zadatak poveri 2. brigadi. On je odmah 22. marta naredio štabu 2. brigade da se sa dva bataljona hitno prebaci u neposrednu okolinu Drvara i bataljon razmesti u s. Drvar i Vrtoče.« Uz ove navode, u fusnoti stoji: »Isto tako na poziv, Vrhovnog komandanta je 24. aprila posetio zamenik komesara 2. brigade (u odsustvu komesara) Nikola Pejnović. Znajući za veliku glad koju trpe jedinice najpre se interesovao da li se uspelo nahraniti brigadu prilikom boravka u ličkim selima na levoj obali Une, tražeći da se učini sve radi nabavke hrane i odeće za borce. Potom je u vezi sa očekivanim nemačkim vazdušnim desantom dao uputstva za raspored brigade oko Drvara, naglašavajući da borcima i rukovodiocima treba objasniti da je borba sa padobrancima lakša nego sa pešadijom, jer je padobranac kad iskoči iz aviona pa dok ne padne na zemlju bespomoćan, lakše ga je gađati u vazduhu, a on se ne može braniti itd.«

Smatram da ova dva iskaza ovom prilikom, na simpozijumu o nemačkom desantu na Drvar, treba proširiti, kako radi podataka za Titovu biografiju, tako i radi istorije 2. ličke brigade, a samim tim i radi zaokruživanja istorijske slike o desantu na Drvar uopšte. Pomenuta proširenja, ispravke i preciziranja vršim na bazi podataka iz ličnog dnevnika, koji sam počeo voditi od 9. novembra 1943, dana kada je 6. lička divizija krenula iz Like za Bosnu u sastav 1. proleterskog korpusa. Ostavimo za sada po strani to da mnogi od nas u NOR-u nisu umeli na najbolji način da vode dnevnik, što se kasnije osvetilo time što ti dnevnici prilikom pisanja istorije NOR-a, a posebno istorije pojedinih jedinica i događaja u kojima su one učestvovala, nisu odigrali ulogu koju su objektivno mogli. Zbog toga i ovom prilikom, s obzirom na veliki broj prisutnih istoričara, treba istaći da bi zadatak naših katedri istorije, vojnih instituta i vojnih škola

¹ Saopštenje na naučnom skupu »Desant na Drvar maja 1944«, održanom u Drvaru 23. i 24. maja 1984.

² Pomoćnik političkog komesara 2. ličke proleterske brigade.

u celini trebalo da bude ne samo obrada i nastava vojne istorije već i obučavanje slušalaca u tome kako se vode službeni i lični dnevnici.

Posle ove male digresije prelazim na opis pomenutog susreta sa maršalom Titom, uz komentar koji će se sam po sebi nametnuti. Kada je 2. lička brigada 22. aprila oko podne čelom izbila na potok Bastašicu, Stab brigade je, marširajući na čelu brigade, dao koloni mali uobičajeni predah. U tom času je do nas iz pravca pećine u Bastasima došao jedan partizan u engleskoj uniformi, bez oznake čina, i saopštio da Vrhovni komandant traži komesara brigade. Do sada nisam uspeo da saznam ime tog Titovog ordonansa. Mi do tada nismo znali ni da se tu nalazi neka pećina, niti da u njoj boravi Tito. Pošto se Branko Damjanović, tadašnji politkomesar 2. brigade, nalazio na partijskom kursu pri Centralnom komitetu KPJ u obližnjem selu Vrtoče, bilo je normalno da kod Tita pođem ja, kao tadašnji zamjenik (partijski rukovodilac) komesara brigade. Naravno da sam se zbog toga veoma uzбудio i počeo intenzivno razmišljati zašto me maršal zove. Boraveći u Drvaru još od januara meseca, mi smo imali prilike da dolazimo u direktne kontakte sa Štabom korpusa, kao i sa pojedinim članovima Vrhovnog štaba (Ranković, Zujović, Arsa Jovanović i dr.), ali do tada nismo imali prilike da se sa Titom sretnemo. U jednoj velikoj podzemnoj galeriji, pored Tita i njegovog vučjaka, zatekao sam još dve osobe za koje nisam saznao ko su, a nisam ih mogao ni prepoznati pošto su se nalazili na suprotnoj strani od ulaza u pećinu. Ostalo mi je u maglovitom sećanju da je jedan od njih mogao biti Josip Vidmar, na šta me je podsećala njegova fotografija koju sam ranije negde video.

Maršal je povišenim glasom i strogim izrazom, odmah nakon što sam se javio, pitao zašto brigada maršuje po danu kada se zna da je neprijateljska avijacija aktivna i da nam nanosi gubitke. Odgovorio sam da smo dobili naređenje da se još danas prebacimo u Drvar, ali da imamo osmatračice neba, da maršujemo razvučenom kolonom, da se sklanjamo s puta kada čujemo zvuke aviona i da, pored svega toga, granama maskiramo tovarne konje u bataljonskim komorama. Tito je, sada već nešto blažim tonom, dodao da se treba čuvati neprijateljske avijacije i ne izlagati se bez potrebe opasnostima i žrtvama od vazdušnog napada. Potom je pitao da li smo uspeli da nahranimo borce i oporavimo ih od dugotrajnog gladovanja i da li smo u Lici nabavili za borce nešto obuće. Koliko se sećam, a i u dnevniku je tako zapisano, nije pitao za odeću. Sa zadovoljstvom sam mu saopštio da se brigada u najvećoj meri oporavila i da smo za to neizmerno zahvalni narodu koji nas je roditeljski primio i ne samo nahranio nego svakodnevno častio sa svim onim što je imao. Zbog zakasnele satisfakcije napaćenom narodu toga kraja, moram i sada reći da smo mi u nekoliko navrata po 10—15 dana boravili u selima: Bušević, Kalati, Kestenovac, Mišljenovac Veliki i Mali Bubaň, Strbci i još nekim i da smo se, u stvari, nalazili na dvostrukoj ishrani; kod bataljonskih kuhinja, za koje su hranu isporučivali odbornici, i u gostima po kućama, gde su nam domaćice pripremale, pored ostalog, kajgane, basu i suhu slaninu, na šta smo mi već bili gotovo zaboravili. Naš napaćeni narod na području Drvara ne samo da je do tada sve dao radi snabdevanja jedinica hranom već je i sam ostao bez najnužnijih sredstava za svakodnevni život. Rekao sam zatim Titu da u

pogledu obuće stojimo slabo i da nam narod u tom pogledu ne može mnogo pomoći, budući da ni on nema od čega da je napravi, a od neprijatelja se teško zaplenjuje, pošto se kreće komunikacijama na kojima su jako i gusto raspoređena uporišta, uz snažna pokretna obezbeđenja. Tito je odmah upitao kakav je moral boraca, na šta sam ja kategorički odgovorio da je moral visok, što se, pored ostalog, videlo i u akcijama koje smo izvodili na komunikaciji Bihać — Knin, od Nebljusa do Srba. Na način kao da skreće pažnju, Tito je dodao da ako borci budu bos i nećemo moći računati na visok moral, što znači da se i dalje moramo starati da se za njih nekako nabavi najpotrebnija obuća. Pri tom je dodao da je i intendantura Vrhovnog štaba dobila zadatak da iz bogatijih krajeva nabavi što više hrane i obuće i dopremi jedinicama koje se nalaze u pasivnim i već iscrpljenim krajevima, i ne samo jedinicama već i narodu koji takođe nema od čega da živi. Istog dana uveče obavestio nas je načelnik štaba divizije major Dotlić da su legionari zloglasne »Tigar« divizije zapalili sva ona sela u kojima smo boravili za vreme naših akcija u Lici i da su tom prilikom ubijali i zlostavljali stanovništvo. Radi dočaravanja atmosfere koja je u to vreme kod nas vladala, mogu reći da se cela brigada do poslednjeg borca nalazila u nekoj vrsti očajanja, kako zbog toga što smo se u neku ruku osećali »krivcima«, pošto je to bila odmazda zbog našeg boravka u tim selima i uspešnih akcija, a još više zbog toga što se nismo i ovog dana tamo našli pa da zločincima i palikućama naplatimo račun.

Pošto se raspitao o ishrani, obući i moralu boraca Tito je prešao na drugi deo ovog, za mene, istorijskog susreta, ali sada već bez ljutnje i one početne strogosti. Mislím da on nije ni primetio da još uvek stojim u stavu mirno. Posle sam, razmišljajući o svemu, ustanovio da nije ni imao stolice da sedne i da mene eventualno ponudi, iz čega se može zaključiti da je u toj pećini boravio kratko i verovatno samo danju. Saopštio mi je da je Vrhovni štab obavestio da Nemci pripremaju vazdušni desant na Drvar i da je zbog toga 2. brigadi naređeno da se prebaci u Drvar i organizuje odbranu i obezbeđenje Vrhovnog štaba i ustanova koje se uz njega nalaze. Nijedne reči više nije rekao o jačini desanta, mestu pripreme, vremenu napada, prirodni izvora obavještenja i slično. Umesto toga rekao je da se mi do sada još nigde nismo borili sa padobrancima i da zbog toga svim starešinama i borcima treba objasniti da padobranci nisu nikakav »bauk« niti nesavladiv protivnik, već, naprotiv, dok se nalaze u vazduhu, od časa iskakanja iz aviona do pada na zemlju, potpuno su nemoćni i lakše ih je gađati nego pešadiju na zemlji. Zbog toga je potrebno za položaje izabrati okolne dominantne čuke i na njima od kamena izgraditi mitraljeska i puškomitraljeska gnezda, iz kojih se mogu kružno gađati ciljevi u vazduhu i na zemlji. Još jednom je istakao da o tome treba upoznati sve borce u brigadi. Zatim je saopštio da Slavko Rodić, što znači 5. korpus, napada Prijedor i da se treba obezbediti s juga, pošto su otkrivene neke neprijateljske koncentracije u rejonu Knina. Posle ovih uputstava, na brzinu sam, sa zadovoljstvom što se nije radilo o nekoj ozbiljnijoj odgovornosti, napustio Titovu pećinu i gotovo trkom stigao na mesto odakle sam pošao. Odmah sam zadatke i uputstva saopštio komandantu Draganu Rakiću, članu divizijskog politodela Ljubici Purić i obaveštajnom oficiru Jovanu Kovaču.

289

Brigadu smo razmestili po bataljonima: 1. bataljon u Drvar-Selo i Prnjavor, 2. bataljon u Kamenicu, 3. bataljon u Korita, 4. bataljon u Podove, Štab brigade u Vrtoče, upoznali sve sa zadacima i otpočeli sa uređenjem položaja. Na žalost, na njima smo ostali svega sedam dana, pošto smo po naređenju već 29. aprila smenili 3. brigadu na položajima s. Obredci — s. Dolovi — s. Trubar. O njenoj ulozi i borbenim dejstvima na ovim položajima za vreme desanta postoji odgovarajuća obrada i nema potrebe ovom prilikom na to se vraćati. Međutim, nameće se nekoliko pitanja iz napred iznetog susreta sa maršalom Titom, koja su na neposredan ili posredan način vezana za spektakularne događaje koji su usledili mesec dana kasnije.

Prvo od takvih pitanja odnosi se na činjenicu da je Tito kod sebe pozvao političkog komesara, a ne komandanta, ili obojicu zajedno, što je bila praksa u NOR-u. O ovome pitati Maršala nije imalo nikakvog smisla, čak bi bilo i nepristojno i za onoga ko bi smogao kuraži da ga to pita, mada mi se to pitanje od prvog dana nametalo. Pretpostavljam da je to učinio zbog toga što su ga najviše i u prvom redu zanimali problemi snabdevanja boraca hranom, obučom i odećom i u vezi s tim moral i borbena spremnost brigade, što, pored borbenog morala, uključuje i njeno fizičko i zdravstveno stanje. Same se pretpostaviti može da je pri tom, verovatno, imao na umu i naš skori i naporni marš prema Srbiji, što smo svi mi, a on izgleda najviše, odavno očekivali. A tim problemima su se za vreme NOR-a bavili politkomesari, mada ne samo oni. To što je o desantu govorio tek posle ovih problema samo potvrđuje iznetu pretpostavku. O desantu nije mogao da ništa ne kaže iz prostog razloga što smo mi već bili dobili zadatak u vezi s njim. Smatram da je upozorenje o marševanju danju i skretanje pažnje na neprijateljsku avijaciju takođe od nezaobilaznog značaja, ali da nije razlog zbog čega je kod sebe pozvao političkog komesara brigade. Time dolazimo do pitanja: zašto je problem vezan za neprijateljski vazdušni desant bio potisnut u drugi plan, iako je on morao predstavljati najveću i stalnu preokupaciju svih faktora, a na prvom mestu Vrhovnog komandanta? Odgovor se može tražiti u širokom rasponu velikog broja mogućih pretpostavki, ali se teško može svesti na jednu poznatu i utvrđenu. Verovatno se radilo o tome da je od prvog obaveštenja o desantu prošlo dosta vremena, da obaveštajni izvor nije pratio pripreme neprijatelja i redovno o njima obaveštavao, da se situacija na svim ratištima za Nemačku iz dana u dan rabi dno pogoršavala, da je nama uskoro predstojao pokret za Srbiju, pa možda i još neki elementi o kojima se šire nije znalo. Sve ovo je na koncu potvrđeno i faktom da se u času desanta na Drvar, sem pratećeg bataljona Vrhovnog štaba, nije našla nijedna operativna jedinica ranga brigade, a bilo bi opravdano da ih je bilo i više.

Drugo pitanje, takođe delom enigmatske prirode, odnosi se na izvor i obaveštajni podatak o desantu. Razumljivo je da Tito, prilikom susreta o kojem je reč, nije mogao ulaziti u to od koga potiče podatak o desantu, da li je podatak pouzdan ili nije i u slične elemente vezane za obaveštajnu službu. Međutim, to našoj javnosti, a posebno onoj koja se bavi istoriografskim istraživanjima NOR-a, do danas nije poznato. Jedino je Slavko Odić u svojoj studiji o desantu na Drvar samo »en passant« i dosta lakonski konstatovao da je oba-

veštenje poteklo od Dimitrova, koji se tada nalazio u Moskvi na čelu Kominterne. Ostaje nepoznato ko je Dimitrova o tome obavestio i zašto se obaveštenje svelo na samo jedno upozorenje. Nameće se pitanje zašto, na primer, Kopinič o ovome ćuti i da li je obaveštenje išlo preko njega, bilo s ove ili s one strane, odnosno da li je o tome podatku obavestavao Moskvu, ili da li je Moskva preko njega obavestavala Tita o predstojećem nemačkom poduhvatu. Inače, u knjizi *Enigma Kopinič* navode se mnoge fantastične tvrdnje, među kojima i ta da je njegov centar, na primer, danima pratio pokret jedne nemačke divizije na istočni front o čemu je Moskva svakodnevno obavestavana, mada je jasno da podaci o jednoj diviziji nisu za Moskvu nikad predstavljali obaveštenje od strategijske vrednosti. Može li neko drugi iz Zagreba o ovoj misteriji nešto da kaže? Na ovogodišnjem simpozijumu u Drvaru dugo smo se zadržavali na utvrđivanju sastava i aktivnosti jedne izviđačke grupe Abvera, koja je pre desanta ubačena na područje Drvara radi osmatranja i prikupljanja podataka i radi zadataka koje je trebalo izvršiti u času spuštanja desanta. Koliko god je to interesantno i poučno, bez obzira na zakasnelost u otkrivanju dokumenata, istraživanje i osvetljavanje podataka o našim izvorima, uspesima i neuspesima naših obavestajnih centara predstavlja predmet od još većeg značaja i od ne manje iskusvene vrednosti. Valjda su do sada ispunjeni vremenski i drugi unuzi da se o tome može progovoriti.

Treće pitanje se odnosi na podatke o vojnom profilu Titove ličnosti, naročito sada kada se istražuje njegov doprinos vojnom delu, a pre svega originalnost vojne strategije koju je on koncipirao i u praksi primenio za vreme NOR-a. Konkretnije rečeno, reč je o tome otkuda je Tito poznavao način dejstva i mogućnosti vazdušnodesantnih jedinica kada se partizanske snage do tada nisu nikada borile protiv vazdušnih desanata. Tito prilikom objašnjavanja načina borbe protiv vazdušnog desanta nije pomenuo jedrilice, već samo padobrance. Do tada i dalje u toku drugog svetskog rata izvedeno je nekoliko značajnijih vazdušnodesantnih operacija. Nemci su izveli vazdušni desant u Holandiji i Norveškoj, kao i dobro poznati na Krit, dok su saveznici vazdušni desant većeg obima izveli prilikom iskrcavanja na Siciliju. Verovatno je Tito o njima bio upoznat preko tekućih dnevnih informacija, što nije moglo biti dovoljno da spozna njihovu taktiku i način borbe protiv njih. Ne postoji podatak da li je eventualno imao neko iskustvo iz Spanije, odnosno da li je u SSSR-u pratio neki manevar sa upotrebom vazdušnodesantnih snaga. Na ovome se moramo zaustaviti, pošto elemente za bilo kakvu tvrdnju nemamo, sem činjenice da je on više nego njegova sredina raztunevao način upotrebe vazdušnog desanta i način odbrane od vazdušnodesantnog napada.

Ukoliko bi sa ovih nekoliko pitanja uspeo da u »Vojnoistorijskom glasniku« pobudim raspravu o njima i o drugim pitanjima za njih vezanim, smatrao bih to mnogo značajnijim nego samo saopštenje koje ovom prilikom prilažem kao skroman prilog učesnika u opisanim događajima.

Borbe Treće (ličke) u Drvaru protiv nemačkog vazdušnog desanta¹

General-potpukovnik Milan Sijan²

Treća brigada 6. proleterske divizije stigla je u Drvar 2. aprila 1944. sa sektora Livna. Ona je u Drvaru zamenila 2. brigadu koja je imala zadatak da štiti Vrhovni štab i ustanove NOP-a u slučaju neprijateljskog vazdušnog desanta, koji se tada očekivao. Međutim, već 6. aprila, brigada je upućena da zatvara pravac koji prema Drvaru vodi od Srba i Knina.³ U Drvaru je ostao samo 1. bataljon, ali je i on 21. aprila, za vreme borbi brigade sa neprijateljskim snagama u Ličkim Osredcima, povučen u sastav brigade.⁴ Ponovo je 26, 27, i 28. aprila brigada vodila teške borbe sa neprijateljskim snagama koje su napadale od Srba na položaj u Ličkim Osredcima. To je vreme kada je uveliko pripreman kongres USAOJ-a u Drvaru. Brigada je uspela da zaustavi neprijateljski prodor prema Drvaru, ali je u tim borbama imala 30 poginulih i 75 ranjenih boraca, što najbolje govori o težini ovih borbi.⁵ Među ostalima, u ovoj borbi su poginuli politički komesar 1. bataljona Rade Guteša i komandant bataljona Ilija Maričić.

Brigadu je 29. aprila zamenila na položajima 2. brigada. Jedinice su se jedno vreme odmarale i sređivale. Dvanaestog maja Stab brigade se sa prištapskim jedinicama, 3. i 4. bataljonom i po jednim bataljonom iz 1. i 2. brigade, prebacio na levu obalu reke Une da bi iz rejonu sela Kalati, Kestenovac Strbci brigada dejstvovala na komunikaciji Bihać — Srb.⁶ Na tom sektoru je ostala do 23. maja, kada se vratila u rejon Trubar, Podvučjak. Za to vreme njen 2. bataljon se nalazio na položajima kod Resanovca, a 1. bataljon je osiguravao transporte iz Like za Krajinu (za račun 6. divizije) i nalazio se u Trubaru. Oba ova bataljona bila su u to vreme pod komandom Štaba divizije.

Po naređenju Štaba 6. proleterske divizije od 23. maja, brigada se noću 23/24. maja prebacila preko Une kod sela Klisa i ceo dan do kasno uveče 24. maja maršovala ka rejonu Trubar, Podvučjak. Stab brigade, sa četom za vezu, četom pratećih oruđa i drugim prištapskim delovima, smestio se u selo Trubar, 3. bataljon u selo Pod-

¹ Izlaganje na naučnom skupu »Desant na Drvar maja 1944«, održanom u Drvaru 23. i 24. maja 1984.

² Komandant 3. ličke brigade 6. divizije »Nikola Tesla«.

³ Zbornik dokumenata i podataka o NOR-u naroda Jugoslavije (dalje: Zbornik), tom IV, knj. 24, dok. br. 66.

⁴ Zbornik, IV, 24, dok. br. 100.

⁵ Isto, dok. br. 153.

⁶ Isto, 25, dok. br. 54 i 101.

vučjak, a 4. bataljon u sela Gornje i Donje Baviće. Prvi bataljon se već nalazio u selu Vagan, kod Trubara, a 2. bataljon na položajima u Resanovcima. Tokom 24. maja 2. bataljon je bio u akciji protiv četnika, prema Strmici, a vratio se kasno uveče dosta zamoren. Sa ovim bataljonom Štab brigade nije toga dana imao vezu. Tako se 3. brigada grupisala u pomenutom rejonu 24. maja uveče, gde je i zanoćila.⁷ Čete i vodovi razmešteni su po selima i zaseocima. Bila je to slobodna teritorija i nije se tako brzo očekivao pokret, pa je takav raspored bio moguć. Štab divizije nalazio se kod Drvara, u selu Kamenica, i bio je telefonski povezan sa Štabom brigade. Tako je počeo odmor uoči neprijateljskog desanta 25. maja. Niko nije slutio da bi već sledećeg dana mogao uslediti pokret.

Rano ujutro 25. maja čulo se od Drvara zujanje aviona i mitraljiranje i bombardovanje. Pošto se slično dešavalo i ranije, na to se nije obraćala naročita pažnja. Iz sela Trubara, koje je zaklonjeno planinom Bobara, nije se moglo videti šta se dešava nad Drvarom. Oko

7 časova zazvonio je telefon u Štabu brigade — javio se komandant divizije. On je komandanta brigade obavestio da se padobranci spuštaju na Drvar i naredio da se u Drvar uputi jedan bataljon. Određen je načelnik štaba Dmitar Zaklan da sa 1. bataljonom, koji se nalazio blizu Štaba brigade, krene za Drvar. Nakon toga preduzete su mere da ostale jedinice budu spremne za pokret prema Drvaru. Tek što je 1. bataljon otišao stiglo je naređenje Štaba divizije da i ostale jedinice krenu za Drvar,⁸ pa je komandant brigade krenuo sa glavnom kolonom, a pomoćniku komesara brigade, koji je vršio i dužnost političkog komesara brigade, naređeno je da sačeka 4. bataljon, uspostavi vezu sa 2. brigadom i prenese joj naređenja Štaba divizije i da po svaku cijenu brani pravac koji od Srba vodi ka Bobari i Drvaru i na položaj uputi protivtenkovski top 2. brigade, jer su se očekivali nemački tenkovi kod Srba.

Pred štabom brigade odmah su postrojene četa za vezu i četa pratećih oruđa, sa kuririma Štaba koji su naoružani i sa 2 »džon bula«, još neraspoređena u intendanturi, što se pokazalo veoma korisnim. Prištapskim jedinicama koje su krenule prema Drvaru priključio se i 3. bataljon iz Podvučjaka. Jašući na konju, komandant brigade je izmakao napred i odvojio se od kolone. Oko 11 časova stigao je do Gornjih Vrtoča, odakle se pružao pogled na drvarsku dolinu.

Prvi borbeni kontakt sa neprijateljskim desantnim snagama u Drvaru uspostavio je oko 10 časova 1. bataljon. Samo nešto kasnije u Drvar je stigao i 2. bataljon od Resanovaca i uključio se u borbu desno od 1. bataljona.⁹ To je baš ono vreme kada su neprijateljske

⁷ Isto, 26, dok. br. 23.

⁸ U izveštaju Štaba brigade stoji da su odmah krenula dva bataljona. Tu se verovatno misli na 2. bataljon, koji je samoinicijativno krenuo iz Resanovaca. U istom izveštaju piše da je komandant brigade krenuo sa 4. bataljonom, što je netačno i nelogično. Zbornik, IV, 26, dok. br. 23.

⁹ Slavko Odić u knjizi *Desant na Drvar* piše da su ovi bataljoni uspostavili kontakt sa padobrancima posle 11 časova, što je netačno. U izveštaju Štaba brigade se pominje 10 časova. Poznato mi je da je 1. bataljon već u 11 časova bio na položajima u selu Prnjavor, što znači da je do tog vremena okončao borbe na brdima zapadno od Drvara. To je sasvim realno, pošto je ovaj bataljon krenuo iz Trubara čim su prvi padobranci počeli da se puštaju. To je jedini bataljon brigade koji prethodnih dana nije bio u pokretu, pa je bio odmoran.

snage ovladale celim Drvarom. Tada u Drvar još nije bio prispeo poslednji talas padobranaca, on će tek kasnije, oko 11.30 časova, biti spušten. U to vreme u Drvaru se iznad pećine, na svojim položajima, držao Prateći bataljon Vrhovnog štaba, a levo od njega slušaoci Oficirske škole, koji su bili slabo naoružani pa nisu bili sposobni za neke ofanzivne poduhvate. Napad ova dva bataljona 3. brigade u navedeno vreme bio je od presudnog značaja; neprijatelj je bio prisiljen na odbranu.

Pošto je izviđanjem iz vazduha otkrio dolazak 3. brigade, neprijatelj je uputio deo snaga zapadno od Drvara da posednu položaje na k. 750 i k. 742 i spreče silazak 3. brigade u drvarsku dolinu. Prvi bataljon koji se kretao u tom pravcu uspeo je da ga potisne prema Drvaru. Nakon toga, pošto je dobio pojačanje, neprijatelj je ponovo pokušao da ovlada pomenutim položajima. Vođene su teške borbe, naročito oko k. 601. Na kraju je 1. bataljon uspeo da ovlada ovim položajima i odbaci neprijatelja sve do sela Prnjavora, gde je zadržan jakom vatrom sa glavnih neprijateljskih položaja na Sobića brdu.

Drugi bataljon, čim je primetio padobrance iznad Drvara, krenuo je u Drvar, ostavivši na položajima u selu Resanovcima jednu četu. Ubrzo posle 1. bataljona i ovaj bataljon je iz pokreta prešao u napad na padobrance u Drvaru, desno od 1. bataljona. Dok je njegov teški minobacač tukao neprijatelja, ostale jedinice su preduzele napad u pravcu Trninić brega i fabrike celuloze. Za kratko vreme bataljon je uspeo da zauzme fabriku celuloze i da sa južne strane izbije pred glavne neprijateljske snage na Sobića brdu, čime su one bile dovedene u tešku situaciju.¹⁰ Zahvaljujući tome neprijatelj je obustavio napade prema Pratećem bataljonu i pećini, te je Tito sa članovima Vrhovnog štaba relativno lako izašao iz pećine. Kada je nakon toga spušten i poslednji talas padobranaca, svi padobranci su krenuli prema Sobića brdu.

Za vreme spuštanja poslednjeg talasa padobranaca komandant brigade se našao na položajima 1. bataljona. Od članova štaba tog bataljona bio je prisutan samo pomoćnik političkog komesara bataljona Đuro Sainović, pošto su ostali bili ranjeni u prethodnim borbama i morali napustiti položaje. Položaj bataljona protezao se od Donjih Sablića, preko Sobića, u pravcu G. Vrtoča. Borci su ležali po zaklonima, prikovani jakom neprijateljskom vatrom sa Sobića brda. Vatra iz automatskog oružja i tromblona bila je toliko jaka da se na tim položajima nije mogao izvoditi nikakav pokret. Slično je bilo i na položaju 2. bataljona. Pošto su na Sobića brdu bile grupisane glavne snage neprijatelja, a one na blokadi pećine i na položajima oko Komande područja, na ulazu u Drvar, oslabljene, 3. bataljon je relativno lako ovladao tim položajima i očistio deo grada sve do Sobića brda.

Uvidevši da se na tome pravcu nalaze jake neprijateljske snage, komandant brigade je odlučio da sa severne strane preduzme novi napad na Drvar sa snagama brigade koje su pristizale. Zbog toga je otišao u pravcu G. Vrtoča, do puta koji vodi za Kamenicu, da pridolazeće snage brigade uputi u napad. Već se primećivao pokret kolone od sela Kamenice. U koloni se nalazio i 3. bataljon. Neprijateljska avijacija je mitraljirala i bombardovala, te je umnogome usporila pok-

¹⁰ Zbornik, IV, 25, dok. br. 137.

ret. Tada je naišao komandant divizije. Naredio je da se požuri sa napadom pošto je Tito još u oecini. Situacija je, očigledno, bila kritična. Trebalo je sve učiniti da napad na Drvar sa severa počne što pre. Preduzete su mere da se pokret požuri. Ubrzo je kolona stigla do D. Vrtoča, gde je na jednom proplanku komandant brigade izdao kratku zapovest za napad: 1. četa da pređe reku Unac i napada pored pećine; 2. četa napada levo, a 3. četa desno od puta koji vodi u Drvar. Čete su odmah krenule u određenom pravcu, a sa njima i delovi četa za vezu i kuriri Štaba brigade sa dva »džon-bula«. Nakon toga, dva odeljenja teških bacača prateće čete postavili su se na položaj odakle su mogli da vide i tuku neprijatelja na Sobića brdu.

Napad je počeo oko 14 časova. Sve jedinice, osim 4. bataljona, koji je zadržan na Kamenici u divizijskoj rezervi, angažovane su u borbi. Telefonska veza sa jedinicama nije postojala. Da bi se uticalo na tok borbe, trebalo je uspostaviti direktan kontakt sa jedinicama koje napadaju na glavnom pravcu. Pošto je odredio zadatke i teškim bacačima, komandant brigade je otišao sa 3. četom (komandir Miloš Čuruvija). Sustigao ju je desno od raskrsnice puteva, zapadno od Komande područja, na Bosnića brijegu,¹¹ gdje je ona bila zaustavljena jakom vatrom iz kuća oko raskrsnice. Ubrzo je usledio napad na ove kuće, koje je neprijatelj napustio. Posle juriša 2. i 3. čete, neprijatelj se povukao te su ove dve čete, goneći ga, izbile pod Šobića brdo, prema groblju. Tako je veći deo grada oslobođen i pećina deblokirana. Neprijatelj je, međutim, pojačao vatru sa groblja, a kako su čete bile prilično rastrojene i imale gubitaka, trebalo je da se malo odmomore i srede da bi se napad produžio. Pošto su preduhitrile neprijatelja, posele su položaje prema groblju. Prva četa se još nalazila s desne strane Unca, i sa njome nije bilo veze. Ni Štab bataljona još nije bio stigao. Očekivao se dolazak 4. bataljona da bi se nastavio napad na neprijatelja u groblju. Ali već se približavala noć, a pošto je komandant brigade jednim neprijateljskim rafalom ranjen u levu ruku i rame,¹² komandu nad brigadom preuzeli su načelnik štaba i pomoćnik političkog komesara brigade.

Neprijateljski položaji na ulasku u Drvar sa severne strane zauzeti su oko 17 časova. Posle toga su očišćena i ostala neprijateljska uporišta u gradu sve do Šobića groblja. Time su deo grada i prilaz pećini bili slobodni. Preostale neprijateljske snage bile su sada grupisane u groblju na Šobića brdu i likvidirane. Neprijatelj je zanoćio i u crkvi i nekim kućama oko crkve, ali je ubrzo i odatle proteran u brdo. U borbama koje su do tada vođene učestvovala su samo snage 3. brigade, bez 4. bataljona i 1. čete 2. bataljona koja je ostala na položaju u selu Resanovcima.

¹¹ U datoj situaciji komandant brigade je postupao pravilno. Situacija nije bila poznata, pa se ni ponašanje jedinica u tom napadu nije moglo regulisati pismenom zapovešću. Pored toga, trebalo je dejstvovati brzo i odlučno, ne gubeći ni najmanje vremena. To se moglo obezbediti samo neposrednim prisustvom na licu mesta.

¹² Komandanta brigade previla je četna bolničarka Milka Orlović. Tek kada se smračilo, on je u pratnji bolničarke napustio Drvar i otišao u divizijski sanitet, gde je ubrzo operisan zbog izliva krvi. O tome piše i hirurg 6. divizije, u Zborniku 6. proleterske divizije. Nije, dakle, ranjen kroz pluća, kod Komande područja i već oko 17 časova otpremljen u Bastase, kako piše u Zborniku, str. 297.

Sobica brdo ili Glavica, kako ga još nazivaju, sa drvarskim grobljem nalazi se zapadno od centra grada i uzdiže se nad Drvarom i čelom okolinom. Tu se nalazi nekoliko zidanih kuća i mnogi spomenici i kamene grobnice, kao i neki betonski zidovi koje su Italijani gradili kao zaklone. Sve to bilo je pogodno za organizaciju odbrane. Svestan teških zločina koje je počinio u samom Drvaru i očekujući pomoć od snaga koje su se probijale sa više pravaca, neprijatelj se uporno branio. Tokom noći preduzimani su novi napadi, s ciljem da se neprijatelj uništi ili prisili na predaju. Posle prvog sumraka u Drvar je stigao i 4. bataljon i prodro do neprijateljskih rovova, ali je naišao na jaku vatru te je morao odstupiti, uz gubitke od tri poginula borca i većeg broja ranjenih. Prilikom ovog napada 4. bataljon je očistio neka uporišta neprijatelja koja su se nalazila severno od Sobića brda, prema položajima 1. bataljona.

Uprkos usmenom naređenju Vrhovnog štaba da se brigada ne upušta u odsudan napad i ne izlaže gubicima, napad na groblje je oko 23 časa ponovljen sa 4. bataljonom, uz sudelovanje i delova 3. bataljona. Ostali bataljoni potpomagali su napad sa svojih položaja. Neprijatelj je i ovom prilikom pružio jak otpor, te napad nije uspeo. Kasno noću u Drvar je stigao i 1. bataljon 1. brigade, pa je posle pola noći, oko 2 časa, preduzet još jedan napad sa jugoistočne strane brda. Ni ovaj napad nije uspeo. Bataljon se povukao i novi napadi nisu više preduzimani. Približavao se dan i dolazak neprijateljskih snaga od Bihaća i Bosanskog Petrovca, pa su se naše snage počele povlačiti iz Drvara. U borbama koje je 3. brigada vodila 25. maja poginulo je 25 boraca, a veći broj je ranjen, među kojima i komandant brigade, komandant, politički komesar i zamenik komandanta 1. bataljona.

I neprijateljski gubici su bili veliki. Može se sa sigurnošću tvrditi da je preko pedeset posto neprijateljskih snaga izbačeno iz stroja — što mrtvih, što ranjenih. Da se ceo neprijateljski desant našao u kritičnoj situaciji i da je pretrpeo teške gubitke govore i izjave samih Nemaca. Tako, na primer, komandant nemačke 2. oklopne armije general-pukovnik Rendulic piše u svojoj knjizi sledeće: »Bataljon je odmah krenuo u napad prema sjedištu Tita, za koje je javljeno da se nalazi na ulazu u pećinu na stjenovitoj padini. Samo zbog toga što je njegova tjelesna straža pružala otpor do posljednjeg čovjeka, Tito je uspio da umakne u obližnje šume. Padobranci su posjeli položaje za kružnu odbranu na obližnjem visu na kome se nalazi groblje, jer su jake partizanske snage koje su bile oko Drvara brzo krenule u protivnapad, jako pritisle bataljon i nanijele mu teške gubitke.«¹³ Jedan nemački podoficir iz izviđačkog bataljona, koji je prvi stigao u Drvar i spasio se sa padobrancima, piše: »Ovde sam bio svedok groznih zbivanja. Među nabacanim leševima, videli smo sve SS drugove. Da budem objektivan. I odmazda je bila jezovita.«¹⁴

To je ono što bi se ovde ukratko moglo reći o borbama jedinica 3. brigade 6. proleterske divizije protiv nemačkog vazdušnog desanta na Drvar. Naravno, moglo bi se još mnogo šta reći o raznim konkretnim događajima i detaljima, što traži mnogo više prostora, pa se

¹³ Zbornik, IV, 26, dok. br. 23.

¹⁴ Isto,

u to ne bih upuštao. Kao što se vidi, tokom 25. maja u borbama u Drvaru protiv padobranaca učestvovala je cela 3. brigada, osim jedne čete 2. bataljona, koja je ostala na položajima u Resanovcima. Posle pola noći oko 2 časa u napadu na neprijateljske položaje na Sobica brdu učestvovao je i 1. bataljon 1. brigade 6. proleterske divizije. Druge jedinice u vremenu od 10 časova pa dalje, 25. maja, nisu učestvovala u borbama u Drvaru, sem Pratećeg bataljona Vrhovnog štaba i slušalaca Oficirske škole, koji su se branili na položajima koje su držali pre dolaska jedinica ove brigade.

U nekim publikacijama pominje se da je u tim borbama 25. maja u Drvaru učestvovao i 1. bataljon 1. brigade 9. dalmatinske divizije. Ovaj bataljon je toga dana, faktički upućen u Drvar s ciljem da pritekne u pomoć napadnutom Drvaru. Po svemu sudeći, on toga dana nije sudelovao u borbama protiv padobranaca, verovatno zbog toga što nije stigao u Drvar ili je stigao vrlo kasno. Bataljon toga dana nije imao kontakt sa bilo kojom od jedinica koje su okruživale neprijateljski desant, pa samim tim nije ni mogao učestvovati u borbi. Da je bilo drukčije, o tome bi se nešto saznalo. Do sada, međutim, niko o kontaktu sa tim bataljonom u Drvaru nije ništa rekao niti napisao. Da bataljon nije toga dana učestvovao u borbama protiv padobranaca u Drvaru, vidi se i iz izveštaja 1. brigade 9. dalmatinske divizije. U tom izveštaju pominju se sve borbe ove brigade vodene u periodu od 25. maja do 10. juna. Iz izveštaja se ne vidi da je bataljon 25. maja vodio neku borbu, ali se vidi da je vodio borbu 26. maja kod Drvara i da je tom prilikom zaplenio nešto oružja i vojne opreme, zapalio jednu jedrilicu i da je tom prilikom poginuo komandir 2. čete Kajo Palavestro. U izveštaju Štaba 9. divizije i 8. korpusa opisuje se ova borba od 26. maja, ali se navodi da se vodila 25. maja. Na osnovu svega, može se reći da je bataljon bio u Drvaru 26. maja i da je vodio borbu sa nekom nemačkom formacijom koja je prodršla u Drvar. Jedrilicu je mogao zapaliti u nekom delu Drvara, pre nego što su Nemci stigli tamo.¹⁵ Oni koji su pominjali ovaj bataljon u svojim napisima činili su to na osnovu činjenice da je on toga dana upućen u Drvar.

Oko 4 časa 26. maja 3. brigada je povučena iz Drvara, u rejon sela Kamenice. Drugi bataljon se povukao u pravcu Resanovaca. Docije, kada su neprijateljske snage prodrle od Srba, i 1. bataljon je odstupio u pravcu Resanovaca. Sledeće noći, po naređenju Štaba divizije, brigada je bez 1. i 2. bataljona prebačena jugoistočno od Drvara u Vidovo Selo. Tamo je trebalo da se prebace i ostala dva bataljona, ali oni nisu stigli pošto nisu na vreme primili naređenje. Polazeći na taj sektor, trebalo je da brigada obezbeđuje povlačenje Vrhovnog štaba iz Potoka. Na toj prostoriji — Vidovo selo, Mokronoga, Marčeta, Prekaje, Velika Lunjevica, — brigada je ostala do 30. maja, vodeći borbe sa Nemcima koji su »pročišćavali« tereni u potrazi za Vrhovnim štabom, koji je boravio u Potocima. Nakon što je Vrhovni štab napustio Potoke i povukao se iz ugrožene zone, 30. maja se preko Oštrelja i sela Otaševca povukla u pravcu Bastasa i Trubara. U Trubaru su u sastav brigade ušli i 1. i 2. bataljon, koji su privremeno bili odvojeni od brigade.

¹⁵ Isto.

U najkraćem osvrtu izneo sam borbene aktivnosti 3. brigade protiv nemačkog vazdušnog desanta u Drvaru i prilikom povlačenja Vrhovnog štaba iz Potoka. Težio sam da o tim događajima utvrdim što puniju istinu, koristeći se postojećim dokumentima i ličnim sećanjima, kao neposredni učesnik u tim događajima, a istovremeno i komandant te brigade. Teško bi iko drugi bez mog učešća mogao verodostojno utvrditi mnoge činjenice o kojima se ovde govori.

Treba naglasiti da su sva ova dejstva 3. brigade pozitivno ocenjena od viših štabova i rukovodstava u to vreme, kao i od svih onih koji su se tada našli u Drvaru. Te pozitivne ocene date su i u mnogim izjavama i napisima posle rata. Poslednjih godina, međutim, javljaju se neki napisi u kojima se uloga ove brigade u pomenutim borbama znatno umanjuje i stavlja pod sumnju, bilo da se radi o autorima koji su učestvovali u tim događajima ili su o njima pisali na osnovu istraživanja. Doduše, u tim napisima se ne poriče da je 3. brigada učestvovala u tim borbama i ne tvrdi se da ona nije postigla određene rezultate. Ti rezultati se, međutim, tako prikazuju da se može zaključiti da nisu bili od nekog većeg značaja za uspeh protiv nemačkog desanta za Drvar.

U jednom od takvih radova tvrdi se da su jedinice 3. brigade stupile u prvi kontakt sa padobrancima u Drvaru kasnije nego što je to stvarno bilo. Za 2. bataljon tvrdi se da mu je upućeno naređenje od Štaba brigade po kuriru. U svim prilikama do sada kada je pominjan

2. bataljon rečeno je da je on samoinicijativno krenuo na Drvar, pošto Štab brigade nije imao vezu sa tim bataljonom. Taman posla da je čekao naređenje i dolazak kurira! U istom tom radu tvrdi se da je

1. bataljon stigao u Kamenicu u 11.30 časova, a stigao je ranije. Pošto su Tito i članovi Vrhovnog štaba izašli iz pećine nekako u to vreme, značilo bi da dolazak ovih jedinica nije na to imao nekog uticaja. Ne radi se, dakle, o slučajnoj omašci, već o precizno podešenom vremenu. Ne bih ovde nagađao šta bi bilo da je bilo tako kako tvrdi ovaj pisac, ali ja tvrdim i činjenicama dokazujem da su 1. i 2. bataljon već u 11 časova bili na svojim položajima neposredno ispod Šobića brda, da su već oko 10 časova uspostavili borbeni kontakt sa padobrancima i da je neprijatelj u to vreme najveći deo svojih snaga grupisao na Šobića brdu da bi se odupro napadima ovih bataljona i spasao od uništenja. To se objašnjava i činjenicom što je u to vreme neprijateljski pritisak prema pećini bio skoro neznatan. Da nisu bile ugrožene od bataljona 3. brigade, te neprijateljske snage ne bi bile pasivne prema pećini.

U istom tom radu netačno je opisan napad 3. brigade sa severne strane na Drvar. Tu se, između ostalog, tvrdi da su padobranci vršili neke protivnapade na 3. bataljon, da su povratili položaje i držali ih do kasno u noć. To bi značilo da je ceo Drvar ostao preko čitavog dana u njihovim rukama, pa i sama pećina pod blokadom, jer ko je držao raskrnicu puta kod Komande područja taj je pod svojom vatrom držao i put prema pećini i Mandića mostu. Dalje se tvrdi da je neprijatelj sa tih položaja proteran tek posle 21 čas, napadom u kome je učestvovao i 4. bataljon. Netačnost ovih tvrdnji nije teško dokazati. Borci 3. bataljona i svi ostali borci 3. brigade koji su učestvovali u tom napadu ne bi se verovatno, mogli setiti koliko je sati bilo kada su zauzeli neprijateljske položaje kod Komande područja,

oslobodili veliki deo Drvara i deblokirali pećinu, ali se sigurno sećaju da je to bilo u toku dana, i to mnogo pre nego što se primakla noć. To isto dobro znaju i svi drugi koji su se našli na toj strani Drvara i oko pećine — osoblje oko Vrhovnog štaba, kursisti Partijske škole i mnogi drugi koji su se tu zatekli i već u toku dana se kretali slobodno od pećine preko Mandića mosta putem i u samom Drvaru. Ne treba biti veliki znalac pa videti da neprijateljski bataljon, koji je već blizu dva dana u borbama i pokretima, koji je izgubio oko polovinu ljudstva i bio pod stalnim pritiskom naših snaga, nije bio sposoban da prelazi u protivnapad. Protivnapad u takvoj situaciji nije ni imao svrhu. Njemu je bilo najvažnije da se organizuje za odbranu kako bi se spasao od uništenja. Iz sačuvanih izveštaja iz ovih borbi vidi se da 4. bataljon nije sudelovao u drugim borbama, sem u onoj na Šobića brdu.

*Peti
korpus*

5. korpus

(jedinice korpusa koje su učestvovala u drvarskoj operaciji)

Sastav:

- 4. krajiška divizija (glavnina učestvovala u drvarskoj operaciji)
- 39. krajiška divizija (delovi učestvovali u drvarskoj operaciji)
- Livanjsko-duvanjski NOP odred
- Glamočki NOP odred
- Drvarsko-petrovački NOP odred
- Janjski NOP odred
- Mrkonjićko-pljevski NOP odred

Komandant 5. korpusa, Slavko Rodić, narodni heroj

Politički komesar 5. korpusa, Ilija Došen, narodni heroj

Dejstva Petog udarnog korpusa Narodno oslobodilačke vojske Jugoslavije u drvarskoj operaciji¹

Pukovnik Drago Karasijević²

OBOSTRANE PRIPREME

Planom za napad na Drvar, koji je Hitler odobrio 21. maja, predviđeno je da glavni pravac udara bude od Bihaća preko Bosanskog Petrovca prema Drvaru. Na tom pravcu dejstvovali su 92. motorizovani puk, 5. izviđački bataljon, 1. puk 2. lovačkog ustaško-domobranskog zdruga i Inženjerijski bataljon 1. kozačke divizije. Bila je to po vatrenoj moći najjača borbena grupa. Ukupno je imala 70 tenkova, 35 izviđačkih bornih kola i preko 400 kamiona. I brojno stanje je bilo veliko — oko 7.000 specijalno obučениh vojnika, podoficira i oficira.

Za prodor od Ripača, jugoistočno od Bihaća do Drvara, preko Bosanskog Petrovca, na dužini oko 70 km, trebalo je 4—5 časova. Na osnovu te procjene, general Rendulić je odredio početak napada: u 5 časova 25. maja sve borbene grupe počinju napad prodirući na slobodnu teritoriju koncentrično prema Drvaru i vezujući snage NOV da ne mogu pomoći napadnutom vrhovnom rukovodstvu NOP-a u Drvaru; u 6.35 časova počinje bombardovanje Drvara sa pet eskadrila »štuka«, s ciljem da se nanese što veći gubici jedinicama odbrane Drvara i da se rukovodstva i ustanove sateraju u skloništa i spriječi njihovo povlačenje iz Drvara; u 7 časova spušta se prvi talas od 314 padobranaca, a 7.10 jedinice sa materijalom i 320 jedriličara — ukupno 634 padobranca i jedriličara; od 7.30 do 9 časova predviđeno je zauzimanje Drvara, a u međuvremenu, prodirući od Bosanskog Petrovca, stižu 92. motorizovani puk i 54. izviđački bataljon i spajaju se sa 500. SS padobranskim bataljonom i do kraja uništavaju još neuništene dijelove vrhovnog rukovodstva NOP-a i jedinice koje brane Drvar.

Komandant 2. oklopne armije je do početka operacije podatke o cestama Ripač-Bosanski Petrovac i Bosanski Petrovac-Drvar dobijao od četnika (njih oko 30), koji su ih noću i danju potajno izvidali. Tačnost tih podataka potvrđivali su i avio-snimci.

Da bi doveo u zabludu Vrhovni štab NOV i POJ i Štab 5. korpusa, Rendulić je 21. maja naredio komandantu 69. njemačkog rezervnog

¹ Izlaganje na naučnom skupu »Desant na Drvar maja 1944«, održanom u Drvaru 23. i 24. maja 1984.

² Vojni istoričar.

armijskog korpusa da 22. maja počne ofanzivu na području Banije i Korduna, s ciljem da prodre na Petrovu goru i razbije snage 4. korpusa NOVJ. Ujedno ga je obavjestio da će u operaciji učestvovati i 92. motorizovani puk iz Bihaća i 54. izviđački bataljon iz Bosanske Krupe, ali samo do linije Slunj—Vrnograč — Mala Kladuša. Takođe mu je naredio da se ova operacija izvede pod šifrom »Šah«.

Komandant 2. oklopne armije je sve vrijeme priprema napada na Drvar sumnjao da će obavještajna služba NOV i POJ doznati za napad, što bi značilo potpun neuspjeh. Naročito je u to posumnjao kada su 6. i 8. krajiška brigada 4. divizije zauzele položaje radi odbrane pravca prema Bosanskom Petrovcu i Drvaru. Zato je i naredio da se izvede operacija »Sah«.

Znajući da ne može pokriti koncentrisanje snaga u Bihaću i Bosanskoj Krupi, Rendulić je naredio da u operaciji »Sah« učestvuju i snage iz Bihaća i Bosanske Krupe ali samo jedan dan, misleći da će time najbolje uvjeriti Vrhovni štab NOV i POJ i Stab 5. korpusa da su te snage u Bihaću i Bosanskoj Krupi grupisane zbog operacije na Baniju i Kordun, a ne prema Drvaru. To će doprinjeti da vrhovno rukovodstvo NOP-a bude u Drvaru na dan napada 25. maja.

Vrhovni štab NOV i POJ je predviđao da će uskoro biti napadnut Drvar, ali nije znao dan i čas napada, pa je zato naredio da se preduzmu još neke mjere bezbjednosti. Tito je posebno naredio načelniku Vrhovnog štaba da poljane na koje se mogu spustiti padobranici zaposjednu jače jedinice sa automatskim oružjem.

Stab 5. korpusa je znao da će Nijemci u najskorije vrijeme napasti prema Bosanskom Petrovcu, pa je zato još 18. maja izdao posebnu zapovijest štabovima 4. i 39. divizije za odbranu pravaca prema Bosanskom Petrovcu i Drvaru od Banjaluke, Bihaća i Bosanske Krupe.³

Nemci su napali svim snagama prema Bosanskom Petrovcu i Drvaru. O žestini tih borbi pisao je Stab 4. divizije Štabu 5. korpusa:

»... Dana 25-og o. mj. neprijatelj je izvršio napad na oslobođenu teritoriju od Bihaća i Bosanske Krupe u pravcu Bosanskog Petrovca u jačini jedne divizije sa motorizacijom potpomognut garnizonskim snagama iz Bihaća i Bosanske Krupe. Isti je dočekan našim snagama 6. i 8. brigade i snagama Drvarsko-petrovačkog NOP odreda na položajima Ripački klanac, Magar, Gudavac, k. 380 . . .

. . . Jačina kolone koja je nadirala cestom od Bihaća prema Bosanskom Petrovcu bila je oko 210 tenkova, oklopnih automobila, kamiona, motocikla i kotača . . .«⁴

Ovaj broj je umanjen, jer se nijesu mogla izbrojati sva vozila po dubini kolone, a bilo je 55 tenkova, 17 bornih izviđačkih kola, 234 kamiona i neutvrđen broj motocikla i bicikla. Dalje se u izvještaju navodi da sa pravca Bosanske Krupe prema Bosanskom Petrovcu napada veliki broj tenkova i bornih kola, i da je sva pešadija motorizovana, što je bilo tačno. U izvještaju Štaba 4. divizije navodi se i to

³ A VII, arhiva NOP-a, k. 768—A, reg. br. 59/2.

⁴ Isto.

Vrhovni komandant Josip Broz Tito u društvu sa komandantom 5. korpusa narodnim herojem Slavkom Rodićem

da je »prije samog napada neprijatelj isturio četničke i ustaške grupe pored komunikacije radi prikupljanja podataka o našim snagama.

Štab 4. divizije nije u izvještaju naveo koje su neprijateljske snage napadale od Bihaća i Bosanske Krupe, jer te podatke nije dobio od obavještajnih organa podgrmečkog vojnog područja i obavještaj- 307

nog oficira divizije. Ipak je, na osnovu velikog broja tenkova i motorizacije, procijenio da se radi o jednoj neprijateljskoj diviziji, što je po vatrenoj moći bilo približno tačno.

Stab divizije je, takođe, uočio da su se četnici aktivirali pozadi fronta divizije, dajući neprijatelju podatke o rasporedu jedinica. Međutim, Stab divizije nije uočio da su četnici imali glavni zadatak da prikupljaju podatke o prohodnosti ceste Ripač—Vrtoče—Bosanski Petrovac—Oštrej—Drvar, kojom su se tenkovi i motorizovana pješadija morali najkasnije 25. maja do podne probiti u Drvar i spojiti sa Padobranskim bataljonom. Zbog toga je komandant 92. motorizovanog puka, koji se oko podne još uvijek nalazio pred Ripačkim klancom u žestokim borbama sa 6. krajiškom brigadom i Drvarsko-petrovačkim NOP odredom, potčinjenim komandantima stalno naredivao »forverc«. U tim napadima 92. motorizovani puk je 25. maja pretrpio velike gubitke u ljudstvu i tehnici.

Na pravcu iz Bosanske Krupe 54. izviđački bataljon sa 1. pukom 2. ustaško-domobranskog zdruga je 25. maja prodro duboko u Grmeč do prevoja Risovac, gdje ga je 8. krajiška brigada razbila i odbacila prema Bosanskoj Krupi.

Na oba pravca — bihaćkom i krupskom — Nijemci su imali 145 mrtvih, 691 ranjenog i 44 nestala vojnika, podoficira i oficira.⁵

Za uspješnu odbranu pravca prema Drvaru Stab 5. korpusa je pohvalio 6. krajišku brigadu,⁶ ističući značaj te pobjede.

Istovremeno je iz Drvara od komandanta Padobranskog bataljona Kurta Ribkea stizao izvještaj za izvještajem da ima velike gubitke u mrtvima, da je mnogo ranjenih umrlo bez ukazane pomoći, da ima još 72 teška ranjenika i da se taj broj povećava. Ujedno je Ribkea obavještavao da su u Drvar stigle jake snage NOVJ, zbog čega je prešao u odbranu na Sobića glavici (k. 520).

Generala Rendulića je najviše interesovalo gdje se nalazi maršal Tito, a manje koliko je poginulo padobranaca. Pošto je depešom obavješten da se Tito nalazi u pećini, na obali Unca u Drvaru, u 12 časova je spušten u Drvar i drugi talas od 220 padobranaca. Istovremeno je naredio komandantu Padobranskog bataljona da drži pećinu u blokadi dok ne stignu glavne snage, a komandantu 92. motorizovanog puka da svim snagama prodre prema Drvaru. Pukovnik Hilebrant, ne mogavši da se probije kroz Ripački klanac, odvojio je znatne snage koje su se sa četnicima kao vodičima provukle kroz šume južno od Ripačkog klanca, pravcem Supljaja—Gorica (k. 365) — s. Mali Račić, i sjevernim padinama Ljutoča izbile oko 14 časova (25. maja) u rejon sela Gorjevca za leđa 6. krajiške brigade,⁷ koja se povukla i sve do 18 časova 25. maja nastavila borbu s obje strane ceste prema Vrtoču.⁸

Uveče 25. maja 92. motorizovani puk je preko Vrtoča izbio u Bosanski Petrovac, gdje je prenoćio i sutradan nastavio prodor prema Oštrejlu i Drvaru. Međutim, bilo je kasno, jer su 3. brigada 6. ličke proleterske divizije i 1. bataljon 1. brigade 9. dalmatinske divizije već

⁶ AVII, NAV-N-T-314, rol. 563/484—5.

⁹ AVII, k. 1270, reg. br. 421 b.

⁷ AVII, NAV-N-T-314, rol. 562/12—27.

⁸ Isto.

po podne 25. maja desetkovali Padobranski bataljon i satjerali ga na groblje (k. 520), primoravši ga na kružnu odbranu. To je omogućilo Titu da već oko 12 časova izade iz Pećine. Sa njime su se iz Drvara povukli i članovi vrhovnog rukovodstva NOP-a. U toku noći 25/26. maja izvučena je iz pećine i sva arhiva Vrhovnog štaba NOV i POJ.

Pošto se Tito preko Podova prebacio u pravcu Matrića uvale, sva dalja nastojanja Nijemaca da opkoljavanjem planinskog masiva Klekovače ipak ostvare postavljeni cilj bila su uzaludna i unaprijed osuđena na neuspjeh. Tito se iz Matrića uvale 27. maja prebacio u Potoke, gdje su stigli i članovi Nacionalnog komiteta oslobođenja Jugoslavije, strane vojne misije, preostali dio Vrhovnog štaba, štabovi 1. proleterskog i 5. korpusa i Pokrajinski komitet za BiH sa članovima vlade Bosne i Hercegovine.

PROTIV NAPAD 5. KORPUSA

U Potocima Tito je 27. maja održao sastanak sa štabovima 1. proleterskog i 5. korpusa, na kojem je upoznao štabove korpusa da Vrhovni štab sa 1. proleterskim korpusom kreće za Srbiju, a da 5. korpus ostaje u Bosanskoj krajini da bi sa zapada, sjevera i jugozapada obezbijedio pokret vrhovnog rukovodstva NOP-a na istok prema planini Vitorogu i Kupresu. Prva proleterska divizija 1. korpusa dobila je zadatak da na liniji Jasenovi Potoci—Mliništa—Glamoč obezbijedi pokret prema planini Vitorogu i Kupresu, a kada se vrhovno rukovodstvo prebaci preko Vitoroga prema Kupresu, da krene ka Hercegovini i dalje u Srbiju.

Stab 5. korpusa, sprovodeći naređenje Vrhovnog komandanta, 28. maja izdao je sljedeću zapovijest:

— 4. krajiška divizija 6. i 8. brigadom zatvara pravac Oštrelj—Drinić—Bravski Vaganac—Kozila—Srnetica;

— 39. krajiška divizija 13. i 16. brigadom zatvara pravce Klokotovac — Medna — Ribnik — Busije, Ključ — Ribnik i Ključ — Paunovac — Bosanski Petrovac;

— dva bataljona 13. brigade 1. proleterske divizije koji su bili u sastavu 39. krajiške divizije upućuju se 28. maja u sastav svoje divizije.

Jedinice 5. korpusa, svaka na svom pravcu, prešle su 28. maja u napad i zaustavile dalji prodor Nijemaca i četnika na liniji greben Siše isključno — zaselak Ribnika Sredice — crkva u Ribniku (sve isključno).⁹

Prva proleterska divizija vodila je borbe na liniji s. Vrbjani — s. Jasenovi Potoci — s. Pecka, a 9. brigada 10. divizije na području Janja.

Po naređenju Štaba 4. krajiške divizije 8. brigada je 28. maja izbila u rejon sela Drinića, gdje su se nalazile jače njemačke snage, sa prednjim dijelovima u Kozilima, orijentisanim prema Potocima. Ugrožene od 8. brigade one su se 29. maja počele povlačiti u Bosanski

* AVII, arhiva NOP-a, k. 458-A, reg. br. 36/5 i 47/7.

Petrovac, ali ih je sustigao 3. bataljon i zaštitnici nanio gubitke od 3 mrtva i 4 ranjena.¹⁰

Tako su za dva dana, 28. i 29. maja, 4. i 39. krajiška divizija obezbijedile sve pravce koji vode prema Potocima u planini Klekovači i dalje na istok prema planini Vitorogu i Kupresu.

Pod zaštitom 3. bataljona 1. proleterske brigade i još nekih jedinica, 29. maja krenula je iz Potoka kolona vrhovnog rukovodstva NOP-a. Kretala se preko sela Poljice, gdje se u kolonu uključila i 3. proleterska krajiška brigada 1. proleterske divizije, ka Šator-planini i u podnožju te planine se odmarala. Uveče 31. maja kolona je krenula preko Agića vrela na planinu Crnu Goru, s namjerom da se 1. juna kod Mliništa prebaci preko ceste i nastavi put ka Kupreškom polju. Međutim, u rejonu Obršina — Bjeljevina sukobila se sa jedinicom 7. SS »Princ Eugen« divizije, i poslije žestoke borbe koje je vodila 3. krajiška proleterska brigada povukla u selo Poljice, pripremajući se za proboj preko ceste Mliništa — Glamoč idućeg dana.

Iz Potoka je 29. maja krenula i druga kolona, prema selu Crkvine, i prešla cestu kod Paunovca prema Podgrmeču. U toj koloni bili su nekoliko članova Pokrajinskog komiteta KPJ za BiH sa sekretarom Đurom Pucarom, veći broj članova vlade Bosne i Hercegovine sa predsjednikom ZAVNOBIH-a dr Vojislavom Kecmanovićem na čelu, Štab 5. korpusa sa prištapskim jedinicama, 16. brigada 39. krajiške divizije i veći broj žena sa djecom.

Na 104. kilometru industrijske pruge Jajce — Drvar kolona je 30. maja poslije podne naišla na dijelove 7. SS »Princ Eugen« divizije, koje je 16. brigada u kratkom ali žestokom okršaju odbacila,* poslije čega je u 17 časova (30. maja) izbila u Crkveno.

Vrhovni štab je 1. juna naredio Štabu 5. korpusa da sve snage korpusa odmah pređu u opšti napad, razvuku snage neprijatelja i oslabe njegovu napadnu moć na svim sektorima, nakon čega je 2. juna sa svim članovima vrhovnog rukovodstva NOP-a i stranim vojnim misijama prešao preko ceste Mliništa — pl. Vitorog i 3. juna uveče stigao na Kupreško polje, a noću 3/4. juna se zajedno sa težim ranjenicima prebacio u Bari u Italiji, a odatle nakon nekoliko dana savezničkim brodovima na oslobođeno ostrvo Vis.

Jedinice 5. korpusa su, i prije naređenja Vrhovnog komandanta 1. juna da se pređe u opšti napad, preduzele napade na cijeloj teritoriji na kojoj su djelovale snage neprijatelja koje su učestvovale u napadu na Drvar.

Već 30. maja 16. krajiška brigada je, nakon proboja neprijateljskog obruča na 104. kilometru industrijske pruge Jajce — Drvar, u Protivnapadu razbila kod sela Busije kolone 13. SS puka 7. SS »Princ Eugen« divizije natjeravši ih da se u neredu povuku i ostave komoru.¹²

Istog dana 8. krajiška brigada je na komunikaciji Ključ — Bravsko — Bosanski Petrovac kod Bravskog napala Jurišni bataljon 2. oklopne armije, koji se kretao pod zaštitom 202. tenkovskog bataljona,

¹⁰ Isto, k. 768-A reg. br. 6/3.

¹¹ Isto, k. 461-A, reg. br. 3/18—15.

¹² Isto, k. 458-A, reg. br. 1/6.

odbacivši ga u Ključ i nanijevši mu veće gubitke,¹³ dok je 9. krajiška brigada 10. divizije u selu Vrbljani napala dijelove 7. SS divizije i nanijela im gubitke od 21 poginulog, zaplijenivši 18 pušaka, tri puško-mitraljeza i 18 konja sa tovarima ratnog materijala.¹⁴

Drvarsko-petrovački NOP odred je na cesti između Drvara i Oštrelja dočekaao tri kamiona sa ljudstvom iz 54. izviđačkog bataljona 1. brdske divizije, nanio Nijemcima gubitke od 50 mrtvih i ranjenih i uništio kamione.¹⁵

Drugog juna oko 15 časova 13. krajiška brigada 39. divizije napala je u Ribniku snage 7. SS »Princ Eugen« divizije. Iznenadeni Nijemci su se u neredu povukli prema selu Klokotovcu, ostavivši na bojištu preko 50 mrtvih i ranjenih. Sa dijelovima 7. SS »Princ Eugen« divizije povlačio se Stab divizije, čije je komandno mjesto bilo u selu Rastoka (raskrsnica puteva Ključ — Čađavica i Ključ — Ribnik), a u Štabu se zatekao i komandant 5. SS korpusa general-potpukovnik Artur Fleps (Artur Phleps), koji je došao da prisustvuje hvatanju maršala Tita, a i sam je mogao biti uhvaćen.

Tom prilikom zaplijenjen je jedan top, jedan teški minobacač, šest puškomitraljeza »šaraca«, više pušaka i municije i spaljen jedan kamion.

Istog dana su jedinice 6. krajiške brigade, na komunikaciji Bihać — Bosanska Krupa, napale dijelove 373. divizije i nanijele im gubitke od 77 mrtvih. Spaljena su dva kamiona i zaplijenjena veća količina ratnog materijala. Istovremeno je i 8. krajiška brigada na prostoriji Bosanski Petrovac, Skakavac, Krnjeuša u zasjedi dočekala jednu kolonu 373. divizije i nanijela joj gubitke od oko 60 poginulih, a 17. krajiška brigada 10. divizije dijelove 369. »vražje« divizije. Prvog juna snage 7. krajiške brigade 10. divizije vodile su u rejonu Bugojna borbu sa dijelovima 7. SS »Princ Eugen« divizije, potom se prebacile na cestu Kiseljak — Busovača, gdje su uništile jedan kamion ratnog materijala, a sutradan kod ž. st. Lašva dočekale voz, ubile tri njemačka vojnika iz pratnje voza i zaplijenile u vozu odjeću i obuću, a od poginulih pištolje i puške. Tog dana je i 17. krajiška brigada 10. divizije dočekala voz na ž. st. Lisičići i uništila lokomotivu sa dva vagona 12 km jugoistočno od Prozora, na Studenoj planini, i nanijevši im gubitke od jednog poginulog vojnika, a 10 ranila.

Po naređenju Vrhovnog štaba, 9. krajiška brigada 10. divizije štiti je povlačenje vrhovnog rukovodstva NOP-a i od Jasenovih Potoka do Kupresa sadejstvovala sa 1. proleterskom divizijom u borbama protiv 13. SS puka 7. SS »Princ Eugen« divizije, nanijevši mu od 26. maja do 1. juna gubitke od 51 poginulog i 55 ranjenih.

Kada se 2. juna vrhovno rukovodstvo NOP-a preko ceste Mliništa — Glamoč prebacilo u planinu Vitorog, komandant 2. bataljona 3. četničke brigade Bosanskokrajiškog četničkog korpusa Ljubo Tanić je o tome obavijestio komandanta 7. SS »Princ Eugen« divizije generala Ota Kuma, koji je odmah naredio svim snagama te divizije koje su se nalazile na prostoriji Silina, Mliništa (duž željezničke pruge) na Glamočkom polju i na području Podgorja da na pravcu

¹³ Isto.

¹⁴ Isto, k. 461-A, reg. br. 5/5.

¹⁵ Isto, k. 1628, reg. br. 20/2.

Čardak-pl. Vitorog — Janja napadnu 1. proletersku diviziju i 9. krajišku brigadu 10. divizije, koje su branile taj pravac.

Da bi pomogao 1. proleterskoj diviziji da se odvoji od neprijatelja, Štab 5. korpusa je 3. juna naredio da dijelovi 6. krajiške brigade (dva bataljona) sa dijelovima 39. krajiške divizije 4. juna napadnu neprijatelja u selu Klokotovcu i gone ga do Mrkonjić-Grada; da desno od pravca prema Klokotovcu napadaju druga dva bataljona 6. brigade i gone neprijatelja u pravcu sela Rsanovače, odakle je izbila na ž. st. Lisina; da snage 39. krajiške divizije napadnu pravcem Busije — Sjenokosi — Rabica krčevine i izbiju na prugu Obršina — Bjeljevina — ž. st. Lisina i na prugu između ž. st. Ovčare i Lisina.¹⁶

Po toj zapovijesti Štaba 5. korpusa, snage 4. i 39. krajiške divizije izbile su na prugu kod željezničkih stanica Silina i Ovčare, napale 1.000 Nijemaca na cesti Mliništa — Pecka i presjekle komunikaciju Mrkonjić-Grad — Ključ.

Komandant 7. SS »Princ Eugen« divizije pokušao je 4. juna da manjim snagama odbaci snage 5. korpusa, pa kada to nije uspio, odvojio je 5. juna sa Čardaka 2.000 ljudi, ali je 6. juna bio primoran da sve snage divizije okrene za 180 stepeni i sa tri pravca napadne snage 5. korpusa: od Mliništa, od Mrkonjić-Grada prema Ribniku i od Mrkonjić-Grada prema Ključu. Na sva tri pravca neprijatelj je pretrpio teške gubitke, te se povukao u Mrkonjić-Grad i Jajce, a snage 5. korpusa su ponovo oslobodile Ključ, kao i područje Mrkonjić-Grada i Jajca, sem gradova.

Čim je neprijatelj napustio Čardak i Mliništa radi napada na snage 5. korpusa, 1. proleterska divizija je krenula po ranije dobijenom zadatku od Vrhovnog komandanta prema Srbiji.

*

Dejstva 5. korpusa u toku njemačkog napada na Drvar odvijala su se u tri faze:

Prva, pripremna faza, počinje od momenta kada su jedinice 5. korpusa 4. aprila u jednoj akciji zaplijenile od poginulih Nijemaca skicu Drvara i izjavu prebjeglog člana intendanture 1. proleterskog korpusa Namika Tetarića o rasporedu ustanova Vrhovnog štaba u Drvaru, jedinica obezbjeđenja i stranih vojnih misija. Maršal Tito i komandant 5. korpusa Slavko Rodić tada zaključuju da neprijatelj priprema napad na Drvar, poslije čega je komandant 5. korpusa svu svoju pažnju koncentrisao na odbranu pravaca iz doline Sane i Une prema Bosanskom Petrovcu i Drvaru. U toj fazi, od početka maja pa sve do početka njemačke operacije »Roselšprung« 25. maja, vođene su teške borbe u dolini Sane i Une. Bile su to prethodne borbe koje je nametnuo neprijatelj.

Druga, odlučujuća faza počela je 25. maja u 5. časova a završila se poslije podne istog dana. Toga dana jedinice 5. korpusa spriječile su prodor veoma jakih tenkovskih motorizovanih njemačkih snaga od Ripačkog klanca prema Bosanskom Petrovcu i Drvaru.

Sprečavanjem prodora njemačkih tenkovskih i motorizovanih snaga prema Drvaru, jedinice 5. korpusa onemogućile su plan ope-

¹⁶ Isto, k. 1265, reg. br. 15/2-1.

racije »Roselšprung«, kojim je bilo predviđeno da tenkovske i motorizovane snage od Ripačkog klanca preko Bosanskog Petrovca najkasnije do 9 časova prodru u Drvar i sadejstvuju sa 500. SS padobranskim bataljonom na uništenju vrhovnog rukovodstva NOP-a. Pošto to nisu uspjele, usamljeni 500. SS padobranski bataljon je u borbi protiv jačih snaga NOV pretrpio gubitke od dvije trećine ljudstva i prešao u odbranu. Za to vrijeme vrhovno rukovodstvo NOP-a i strane vojne misije napustili su Drvar i krenuli u pravcu Potoka u planini Klekovači.

Toga dana, 25. maja u podne, njemačka operacija »Roselšprung« je propala odnosno pretrpjela potpuni neuspjeh.

Noću 25/26. maja na nekoliko tovarnih konja iznesena je dragocjena arhiva Vrhovnog štaba NOV i POJ, a to je bilo moguće zato što su Nijemci sve do ujutro 26. maja zadržani kod Bosanskog Petrovca.

Treća faza je počela 28. maja, kada je Tito u Potocima naredio Štabu 5. korpusa da zatvori sve pravce od Oštrelja, Bosanskog Petrovca, Ključa i Mrkonjić-Grada prema Potocima, da na tim pravcima zadržava neprijatelja dok se vrhovno rukovodstvo NOP-a bude prebacivalo na istok, preko planine Vitorog prema Kupresu, a istovremeno da pomogne 1. proleterskoj diviziji da se na liniji Čardak-Jasenovi Potoci — Mliništa odvoji od neprijatelja i krene prema Srbiji.

Jedinice 5. korpusa su sve zadatke Vrhovnog komandanta potpuno izvršile.

4. krajiška divizija

(samo jedinice koje su učestvovale u drvarskoj operaciji)

Sastav:

- 6. krajiška brigada, komandant MIĆO KOLUNDŽIJA, politički komesar RATKO NOVAKOVIĆ*
- 8. krajiška brigada, komandant MILANČIĆ MILJEVIĆ, politički komesar RADE BASIC*

*Komandant 4. krajiške divizije,
Petar Vojnović*

*Politički komesar 4. krajiške divi-
zije, Dimitrije Bajalica*

Zadatak Četvrte krajiške divizije u drvarskoj operaciji i početno griipisanje snaga¹

Branko Damjanović² Savo Popović³

Poslije referisanja VK o grupisanju i namjerama neprijatelja u napadu na Drvar, komandant Petog korpusa Slavko Rodić dobio je zadatak da organizuje odbranu slobodne teritorije u zoni Korpusa i da spriječi brz prodor neprijateljskih snaga ka Drvaru iz rejon: Banja Luka — Mrkonjić-Grad, Prijedor — rudnik Ljubija — Bosanski Novi i Bosanska Krupa — Bihać. Shvatajući situaciju veoma ozbiljno i uočavajući sve posljedice do kojih bi došlo uslijed brzog prodora njemačkih snaga u Drvar u sjedište VŠ, Slavko Rodić je već na putu za štab Korpusa donio odluku da sa prijedorskog sektora prebaci Osmu brigadu na pravac Bosanska Krupa — Gudavac — Krnjeuša — Bosanski Petrovac, a da Šestu brigadu rokira ulijevo sa krupskog sektora samo na pravac Bihać — Vrtoče — Bosanski Petrovac; na tim pravcima da rasporedi snage obe brigade u dva ešelona i da organizuje upornu i žilavu odbranu po pravcima. Procjenjujući da bi jake njemačke snage mogle izvršiti brzo uklinjavanje na jednom ili obadva pravca i odbaciti Šestu i Osmu brigadu sa komunikacija u Grmeč-planinu, štab Korpusa naredio je Četvrtoj diviziji da u tom slučaju izvodi elastičnu i upornu odbranu, povlači se ispred njemačkih snaga i organizuje odsudnu odbranu pravca Bosanski Petrovac — Oštrej — Drvar južno od Bosanskog Petrovca na liniji sela Kolunić — Drnić — Bravski Vaganac uz oslonac odbrane na teško prolazne planine Srneticu, Osječanicu i prevoj Oštrej. S tim ciljem naređeno je štabu Četvrte divizije da na prostorijama Gornje Suvaje i s. Lipa — Oraško brdo zadrži po dva bataljona iz Osmo i Šeste brigade kao rezervu za dejstva prema razvoju situacije, i da jednu, najbolju četvu jačine 100 boraca iz Šeste brigade sa jednim članom štaba bataljona uputi na aerodrom Medeno polje.

Rejon Vrtoče — Krnjeuša određen je za komandno mjesto Četvrte divizije, odakle je štab Divizije trebalo »neposredno da rukovodi snagama na bihaćkom, krupskom i novskom pravcu, povezu-

¹ Iz knjige »Šesta krajiška narodnooslobodilačka udarna brigada«, VIZ, Beograd 1985, str. 193—194.

² Učesnik drvarske operacije.

³ Učesnik drvarske operacije.

jući se operativno sa snagama Seste ličke divizije na pravcu Kulen-Vakufa, sa Komandom vazduhoplovne baze i Vrhovnim štabom. . .
O spremnosti za odbranu u novom borbenom rasporedu štab Divizije je morao da izvjesti telefonski 18. maja do 16 časova štab Korpusa i Vrhovni štab.

Desno od Osme krajiške brigade na novskom sektoru odbranu je izvodio, Podgrmečki odred, na ljubijsko-prijedorskom sektoru Jedanaesta krajiška brigada, a lijevo od komunikacije Bihać — Vrtoče Drvarsko-petrovački odred i Šesta lička divizija.

Јединица	Датум	Број	Група	Примљене депеше	Примјела
II Д.	22	48	33	Сакријети у Корича Јавиће дали нам је додијелена Јованка Радик за референца сакријети, како смо се ра- није сражили. Политиком Вуковића	Р.
II Д.	24	49	50	На 23 маја прошло је од Новог за Три- једор 21 камион са војском, 5 артиљеријских ка- миона са 5 топова и 4 тенка. На колона про- дужила је даље за Б. Луку. Свешто	Р. Српски 24-у у 8,11 ^ч
II Д.	25	50	47	Непријатељ напредује из Б. Крупе и Бухача јаким снагама и мобилизацијом у правцу Сепровца. Примљена је борба. Сепар	II Див. Српски у 8,40 ^ч
II Д.	25	51	32	Непријатељ добродо појачања и мобилизацију. Напредује са правца Крупе. Сепар	II Див. Српски 8,40 ^ч
II Д.	25	52	61	Јурић у 5 сати непријатељ је са 10 тенкова и 21 камион кренуо из Бухача. II Бригада прихватила борбу код Клавца. Укључен 1 тенк. Сепар	II Див. Српски 8,40 ^ч

Депеше 4. крајишке дивизије упућене 5. корпусу

Šesta krajiška brigada u drvarskoj operaciji¹

Branko Damjanović Savo Popović

Pošto je primio usmeno naređenje komandanta Petog korpusa, štab Četvrte krajiške divizije naredio je Osmoj brigadi da smijeni jedinice Šeste brigade na sektoru Bosanske Krupe i da preuzme odbranu pravca Bosanska Krupa — Krnjeuša — Bosanski Petrovac,² štabu Šeste krajiške da, poslije smjene na krupskom sektoru, organizuje odbranu pravca Bihać — Vrtoče — Bosanski Petrovac, sa zadatkom onemogućavanja prodora neprijatelja tim pravcem u Drvar i da svoje snage u odbrani grupiše ovako:³

— Drugi bataljon na sektoru s. Veliki Radić sa zadatkom da brani pravac Bihać — Veliki Radić i da vrši bočni protivnapad na glavne neprijateljske snage čiji se napad očekivao pravcem Bihać — Grabež — Volarice — Tihotina na sektoru odbrane Trećeg bataljona. U slučaju neprijateljskog jačeg napada iz pravca Bosanske Krupe, zadatak Bataljona bio je da sa manjim snagama bočnim protivnapadom sadejstvuje jedinicama Osme krajiške brigade u razbijanju neprijateljskih snaga;

— Treći bataljon na položajima na pravcu Grabež — Turski Kozjan — k. 754, sa zadatkom da uz pomoć snaga Drugog bataljona spriječi prodor neprijateljskih snaga na težištu neprijateljskih napada. Na tom pravcu očekivan je napad glavnih neprijateljskih snaga, čije se slamanje trebalo da ostvari upornom frontalnom odbranom Trećeg i bočnim napadom Drugog bataljona;

— Prvi bataljon na sektoru Ripačkog klanca i s. Praščjak, sa zadatkom sprečavanja prodora neprijateljskih snaga prema s. Gorjevcu i Lipi komunikacijom Bihać — Vrtoče;

— Četvrti bataljon bez jedne čete upućen je u divizijsku rezervu u rejon Oraškog brda, sa zadatkom da organizuje kontrolu i odbranu pravca Kulen-Vakuf — Vrtoče i da izvodi protivnapade na neprijateljske snage u slučaju njihovog prodora na pravcu Lipa — Vrtoče.

¹ Iz knjige »Šesta krajiška narodnooslobodilačka udarna brigada«, VIZ, Beograd 1985, str. 144—205.

² Prema uvidu u dokumentaciju, to naređenje štab Četvrte krajiške NOU divizije izdao je najvjerovatnije oko 10. maja. Na osnovu njega napisana je zapovijest 18. maja 1944. godine.

³ Arhiv VII, kut. 774, d. 25-2; Zbornik VII, tom IV, knjiga XXV, dok. br. 93 i 149 — Naređenje štabu Četvrte krajiške NOU divizije i izvještaj Šeste krajiške NOU brigade.

Takvo početno grupisanje snaga Seste brigade izvršeno je na osnovu procjene da će neprijatelj uputiti glavne snage na pravac Bihać — Grebež — Volarica — Tihotina — Gorjevac, sa ciljem da izmanevriše Ripački klanac, udari u leđa Prvom bataljonu i tako odbaci naše snage sa komunikacije i otvori pravac Bihać — Ripački klanac — Vrtoče za brzi prodor tenkovskih i motorizovanih jedinica u Bosanski Petrovac i Drvar. Ova procjena se najvjerojatnije zasnivala na saznanju da su glavne snage 7. SS divizije »Princ Eugen« tim pravcem vršile napad u četvrtoj neprijateljskoj ofanzivi na Sedmu banijsku diviziju.

Druga još veća greška početnog grupisanja je što se odstupalo od naređenja štaba Petog korpusa da se u rejon Oraško brdo — Lipa rasporede dva bataljona Seste brigade,⁴ koji bi vršili protivnapade na neprijateljske snage iz dubine i osiguravali prihvat snaga sa prve linije odbrane i obezbjeđivali da se sve snage Brigade neprekidno nalaze ispred neprijateljskih snaga, usporavajući i onemogućavajući prodor u Drvar. Pokazalo se da je takvim rasporedom snaga i načinom izvođenja odbrane bilo moguće da Sesta brigada i Četvrta divizija u potpunosti izvrše postavljeni zadatak u sedmoj ofanzivi. Kasniji razvoj dejstava pokazao je da su odluke za odbranu i naređenje Petog korpusa za grupisanje snaga Četvrte krajiške divizije bili pravilni i da su se zasnivali na realnoj procjeni neprijateljskih i naših snaga.⁵

ODNOS SNAGA

Sesta krajiška brigada 10. maja 1944. godine imala je 1.583 boraca i rukovodioca. Na dan početka sedme neprijateljske ofanzive, 25. maja, Brigada je, u stvari, imala 985 boraca, jer je 381 borac bio na bolovanju i liječenju, a 219 u Četvrtom bataljonu, koji se nalazio u rezervi Četvrte divizije. Od naoružanja Brigada je raspolagala sa 871 puškom, 56 puškomitraljeza, 6 teških mitraljeza, 3 teška i 5 lakih minobacača, 1 protivtenkovskim topom, 4 protivtenkovske puške, 25 strojica i 86 pištolja. Popunjenost municijom bila je nezadovoljavajuća. Raspolagalo se samo sa 17.765 metaka za puške, puškomitraljeze i teške mitraljeze (borci su imali uz pušku po 20 metaka, a uz puškomitraljez i teški mitraljez 2—3.000 metaka).

Njemački 92. motorizovani puk s ojačanjima brojao je oko 4.000 vojnika. Imao je dva tenkovska bataljona (formacijski i 1 izviđački bataljon) u kojima je bilo 55 tenkova. Njegove napade podržavala je snažna artiljerija i avijacija.

Prvi bataljon Seste brigade, koji je zatvarao komunikaciju na Ripačkom klancu na pravcu Bihać — Ripač — Gorjevac, imao je 270 boraca, a od naoružanja 199 pušaka, 17 puškomitraljeza, 2 teška mitraljeza, 1 teški i 2 laka minobacača, protivtenkovsku pušku i protivtenkovski top. Na njegovom lijevom krilu nalazila se Prva

⁴ Zbornik VII, tom IV, knjiga XXV, dok. br. 84.

⁵ Arhiv VII, kut. 774A, d. 23-2.

četa Prvog bataljona Drvarsko-petrovačkog odreda, koja nije imala više od 40 boraca.⁶

Moral i borbenost naših boraca bili su na visokom stepenu.

Na položaje šeste brigade napadale su samo njemačke snage, čija je žilavost i borbeno spretnost dobro poznata. Sve te snage i vatrena podrška neprijatelja, sticajem okolnosti koje se u ratu teško mogu predvidjeti, sručile su se samo na Prvi bataljon. To znači da su Nijemci na pravcu Bihać — Ripački klanac — Gorjevac imali 4.000 vojnika prema 270 naših boraca (1:15), snažnu artiljerijsku, tenkovsku i avijacijsku podršku prema protivtenkovskom topu i 2 teška minobacača. To je bio jedinstven primjer nepovoljnog odnosa snaga, ali na svu sreću Nijemci te činjenice nisu bili svjesni. Sve to kazuje kroz kakve je krvave borbe prošao Prvi bataljon, koji je sve te njemačke snage primio na sebe i zadržao ih punih 13 sati — od 05.00 sati ujutro do 18.00 sati naveče.

TOK BORBENIH DEJSTAVA PRVA DVA DANA U SEDMOJ OFANZI VI

Preko obavještajnih organa, povjerenika na slobodnoj teritoriji i četničkih grupa koje su obavještajno dobro obučili, Nijemci su prikupili tačne podatke o rasporedu naših snaga na bihaćkom i krupskom sektoru. Približno im je bio poznat raspored Šeste i Osme brigade i Drvarsko-petrovačkog odreda. Za svaki slučaj provjerali su ove podatke u dva nasilna izviđanja na sektoru Šeste brigade: prvom 20. maja na položaje Trećeg bataljona snagama oko jedne bojne; drugom 24. maja na položaje Drugog bataljona, takođe snagama oko jedne bojne ojačane sa 2 tenka. U borbenom izvještaju Šeste brigade,⁷ oba nasilna izviđanja zabilježena su kao odbijeni rutinski napadi neprijatelja u kojima je bilo izbačeno iz stroja na položaje Trećeg bataljona oko 12, a na položaje Drugog bataljona oko 30 neprijateljskih vojnika. U Trećem bataljonu poginuo je 1 borac — drugarica, a u Drugom bataljonu nije bilo gubitaka. Poslije tih provjera, sutradan, 25. maja, pred odbrambenim rejonom Prvog bataljona na Ripačkom klancu, na komunikaciji Bihać — Lipa — Vrtoče, osvanula je napadna kolona 92. samostalnog motorizovanog njemačkog puka, ojačana izviđačkim bataljonom 1. brdske i inženjerskim bataljonom 1. kozačke njemačke divizije. Komandant Prvog bataljona Stevo Kovačević izvijestio je štab Brigade na Hrgaru da se u toj koloni nalaze neprijateljske snage sa oko 100 kamiona i oko 13 tenkova i da očekuje njihov napad svakog časa. Odmah zatim uslijedila je snažna artiljerijska priprema po odbrambenim položajima četa na Ripačkom klancu. Oko 6 časova, uz podršku avijacije, njemačka pješadija i tenkovi izvršili su prvi juriš na čete Prvog bataljona. Borci i rukovodioci Bataljona smireno i hladnokrvno sačekali su pješadiju na blisko odstojanje pješadijskog naoružanja.

⁶ Zbornik VII, tom IV, knjiga XXV, dok. br. 28; *Arhiv VII*, kut. 774A, d. 23-2
— Prvi bataljon Drvarsko-petrovačkog NOP odreda imao je ukupno 130 boraca

⁷ *Zbornik VII*, tom IV, knjiga XXV, dok. br. 150.

U T A B
KRAJIŠKE BRIGADE
KOE BR 116/44
DNE 29-V-1944 GOD.

26-2-1-
774A

ŠTABU IV. KRAJIŠKE NOU. DIVIZIJE

POLOŽAJ

Prema naredjenju Štaba Divizije naša brigada dobila je zadatak da zatvori pravac: Bihać-Bosanski Petrovac. Za zatvaranje toga pravca naša brigada imala je slijedeći raspored:

II Bataljon nalazio se u selu Veliki Radić sa zadatkom kontrole ceste koja ide od Bihaća preko Grabeža za Veliki Radić i uslučajju neprijateljskog pokreta od Bihaća prema Petrovcu, da tuđe neprijatelja ~~koji~~ koji bi kretao od Grabeža preko Velarice u pravcu Tihotine bočno, a ukoliko bi krenuo od Bosanske Krpe prema Petrovcu da sa jednim dijelom svojih snaga krene preko Maloga Radića u pravcu Donje Suvaje i na taj način pruži pomoć snagama VIII Brigade i da održava vezu sa istima.

III Bataljon nalazio se je na položaju Grabež-Turski Kozjan kots 753 Kraljuša. Zadatak toga bataljona bio je da uz pripomoć snaga II bataljona spriječi prodor neprijatelja iz toga pravca, gdje se je svakako očekivalo i težište neprijateljskog napada.

I Bataljon rasporedjen je na Frasočjak-Ripački Klanac kote 488, a Ilijevo od toga bataljona nalazio se je bataljon Drvarsko-Petrovačkog odreda.

IV Bataljon sa dvije čete nalazio se je na Oraškom Brdu koji je imao zadatak da kontroliše cestu Kuleš-Vakuf Vrtoče i u slučaju potrebe na posluži kao rezerva ostalim snagama naše Brigade za sprečavanje neprijateljskog prodora Bihać-Lipa-Bosanski Petrovac, dok je jedna četa toga bataljona bila na aerodromu.

25 ovoga mjeseca u 6 časova neprijatelj je stigao u Ripač sa 10 tenkova i oko 100 kamiona koji su bili hatovareni sa vojskom i ratnim materijalom. Prvi tenk koji je išao naišao je na nagaznu minu u Ripačkom Klanacu i isti je uništen. Zatim je stupila pješadija u dejstvo i težište njenog napada bilo je upereno u pravcu Ripačkog Klanca kote 488 gdje su se nalazile snage našeg I bataljona. Neprijatelj je na tome sektoru poslije jake artiljerijske pripreme izvršio juriš sa ciljem da zbaci naše snage u čemu nije uspio, već na protiv pretrpio velike gubitke, i sa uspjehom odbačen od strane naših snaga. Zatim je sa glavninom svojih snaga krenuo u pravcu Šupljaje sa desnom obalom rijeke Une na Veliki Račić i iza ljutoča kote 941 odbacivši snage Drvarsko-Petrovačkog odreda i izbio u Mali Račić za ledja našem I bataljonu, tako da se je ispred njega povukla samo jedna četa toga bataljona. Neprijatelj koji je bio mnogo nadmoćniji od naših snaga koristeći ispred sebe slabe snage išao je munjevitom brzinom ostavljajući za sobom jađu zaštitnicu, koja je postavljala zasjedu dvema četama našeg prvog bataljona koje su ga pratile, tako da je poslije 4 sata borbe uspijo da dopre do sela Dubovskog gdje je primio borbu sa dvijema četama našeg IV Bataljona. Naš IV bataljon koji je primio sa neprijateljom borbu poslije 3 sata borbe uspio je da neprijatelja razbije i primora na povlačenje. Za vrijeme od početka stupanja neprijateljske pješadije u borbu to jest, zauzimanja glavnog odbrambenog položaja naših snaga pa do toga vremena, neprijatelj je uspio koristeći se miniranjem i daskama koje je dovladio na kamionima opraviti sve prekope na Ripačkom Klanacu i omogućio prolaz tenkovima i kamionima. Čim su tenkovi produžili cestom i stigli pješadiju naše snage bile su primorane da se povuku, tako da su neki djelovi se povukli prema Baračuši a neki prema Jadoviku. Čim je neprijatelj sa pješadijom produžio u pravcu Lipe. Nismo izdali naredjenje našem III i II bataljonu da se povlače u odredjenom nam pravcu, ali kako je neprijatelj munjevitom brzinom prodro sa tenkovima i kamionima u tome nismo uspjeli. Naš II bataljon čim se je otvorila borba na sektoru VIII brigade uputio je dvije čete preko Malog Radića u pravcu Donje Suvaje i isti se nije mogao povući blagovremeno nego je tek 26 o.m.j. došao u sastav glavnine naše Brigade.

Preciznom vatrom nanijeli su neprijatelju ozbiljne gubitke, a zatim slomili juriš i njegove snage odbacili na polazne položaje. Prateći vod oborio je neprijateljski avion i uništio tenk. Tada su se i tenkovi koji su podržavali juriš pješadije povukli u polazne rejone za napad. Nakon jednog časa Nijemci su sredili svoje jedinice, ponovo organizovali napad i izvršili drugi juriš na položaje četa Prvog bataljona. Uz još veće gubitke i taj juriš njemačke pješadije bio je uspješno odbijen. Nakon toga uslijedili su pokušaji inženjerijskog bataljona da pod zaštitom pješadije i tenkova ukloni minske i ostale prepreke na komunikaciji u Ripačkom klancu i tako omogući postepeni pokret tenkova i njihovu podršku u narednim jurišima pješadije. Pošto su čete Prvog bataljona to osujetile, njemačka pješadija, uz snažnu podršku artiljerije, avijacije i tenkova, koji su djelovali iz mjesta, izvršila je treći još snažniji juriš. U ogorčenim okršajima i bliskoj borbi, borci Prvog bataljona slomili su i taj juriš, nanoseći neprijateljskim jedinicama nove gubitke.

O uspješnoj odbrani Prvog bataljona obaviješteni su štabovi Brigade, Četvrte divizije d Petog korpusa. Sudeći prema njihovom reagovanju, tada se smatralo da je njemački napad na Ripačkom klancu onemogućen. Na osnovu ranije procjene o težištu neprijateljskog napada pravcem Bihać — Grabež — Volarica — Krnjeuša (k. 754) — Tihotina — Gorjevac na rejonu odbrane Trećeg bataljona i ideje za odbranu pravca Bihać — Vrtoče — Bosanski Petrovac, štab Šeste brigade tek se pripremao za odbijanje i slamanje napada glavnih neprijateljskih snaga. Zato nije angažovan Treći bataljon za napad na neprijatelja s boka u toku njegovih juriša na Prvi bataljon, za što su postojali dobri uslovi, jer na Treći i Drugi bataljon neprijatelj nije vršio nikakav napad. I glavnina Prvog bataljona Drvarsko-petrovačkog odreda, koja se nalazila na lijevom krilu Prvog bataljona, na kosi iznad Velikog i Malog Račića, na koju takođe neprijatelj nije vršio napad, ostala je u toj situaciji potpuno neaktivna. Štabovi Šeste brigade i Drvarsko-petrovačkog odreda očigledno nisu pravilno procijenili namjere i mogućnosti neprijatelja u toku 6 časova borbi 25. maja na Ripačkom klancu, te je izostala njihova samoinicijativa i sadejstvo Prvom bataljonu bočnim napadima, a za to su, sudeći na osnovu razvoja situacije, postojali dobri uslovi u toku trećeg neprijateljskog juriša i neposredno poslije njegovog odbijanja.

To je štabu 92. motorizovanog njemačkog puka, a vjerovatno i komandantu 15. brdskog korpusa, koji je sa isturenog komandnog mjesta osmatrao tok borbi, omogućilo da se priberu i na vrijeme zaključe da neće uspjeti u toku 25. maja frontalnim napadima savladati našu odbranu na Ripačkom klancu. Na osnovu toga donijeli su odluku da napad pješadije usmjere uz Unu na Prvu četvu Prvog bataljona Drvarsko-petrovačkog odreda pravcem Šupljaja — Gorica (365) — Mali Račić i sjevernim padinama M. Ljutoča (t. 941). Tim pravcem izvršen je napad 25. maja oko 15 časova jakim snagama njemačke pješadije koja je uspjela da brzo potisne tu četvu. Odmah zatim iskorišćeni su domaći četnici, dobri poznavaoци terena, koji su brzo proveli jake dijelove njemačkih snaga Račićkim potokom na komunikaciju u s. Gorjevac, u pozadinu odbrane Prvog bataljona. Ove njemačke snage osmatranjem oko 15 časova otkrio je koman-

dant bataljona Stevo Kovačević. Smatrajući da se radi o slabim njemačkim izviđačkim dijelovima koji su se neopaženo provukli u pozadinu, naredio je komandiru pratećeg voda Radi Orloviću da ove dijelove neprijatelja napadne i protjera. Međutim, napad je odbijen, jer se radilo o jačim neprijateljskim snagama. Kada se iz tog napada vrlo teško povukao dio pratećeg voda, glavnina njemačke pješadije koja se uputila uz Unu preko s. Račića izbijala je na sjeverne padine m. Ljutoča i kretala se bez otpora snaga Drvarsko-petrovačkog odreda u pravcu Gorjevca. Protivtenkovski top, kojim je bio ojačan Prvi bataljon, uspješno je gađao ovu kolonu, ali su Nijemci, nezavisno od toga, bez pometnje i zastoja produžavali pokret u koloni i hitali ka Gorjevcu da pojačaju snage na koje je već bio izvršen prvi napad.⁸

Prodorom njemačke pješadije na sektor Prvog bataljona Drvarsko-petrovačkog odreda, odbrana Ripačkog klanca bila je kompromitovana, o čemu je odmah bio izviješten štab Šeste krajiške brigade. Ni u toj situaciji nisu bile izvršene nikakve promjene u početnom rasporedu snaga Brigade. Jedino je štab Drugog bataljona, pošto je osmotrio jake borbe na lijevom krilu, u duhu naređenja za odbranu prije početka ofanzive, samoinicijativno uputio glavninu svojih snaga (dvije čete) u pravcu Donje Suvaje radi izviđanja, bočnog napada na neprijatelja i pružanja pomoći jedinicama Osme krajiške brigade.

Sada je komandant 92. njemačkog motorizovanog puka, stvarajući relativno veliki slobodni prostor u rejonima M. i V. Račića, sjevernim padinama M. Ljutoča i u Gorjevcu ugrozio lijevi bok i pozadinu odbrane Prvog bataljona u Ripačkom klanca. Procjenjujući da su stvoreni dobri uslovi za zauzimanje Ripačkog klanca, krajem dana 25. maja usmjerio je novi napad na sektoru odbrane Prvog bataljona na međuprostor Treće čete čiji su položaji bili desno od komunikacije prema Grmeču i Prve čete koja se nalazila na lijevom krilu. Uočavajući opasnost od prodora tih snaga, komandant Prvog bataljona pomjerio je Treću četvrtu udesno radi zaustavljanja neprijatelja. Toj četi bilo je naređeno da drži vezu sa lijevokrillnom Drugom četom i da se u slučaju neprijateljevog prodora drži komunikacije dajući neprijateljskim snagama na komunikaciji uzastopni atpor i povlačeći se prema Dubovskom. Odmah poslije pomjeranja Treće čete uslijedio je jak frontalni napad neprijatelja duž komunikacije. U toj situaciji krajem dana (25. maja) Druga četa je odstu-

⁸ *Arhiv VII*, kut. 774A, d. 26-2 — Izvještaj štaba Šeste krajiške NOU brigade; K. 485, reg. br. 47/7 — Izvještaj štaba 5. korpusa. U izvještaju Drvarskog NOP odreda od 31. maja 1944. godine Štabu Četvrte krajiške NOU divizije o njemačkom napadu kaže se: »Oko pet sati izjutra neprijatelj je sa jačim snagama motorizacije i manjim snagama pješadije (oko dvije bojne) napao snage na Klancu uz pomoć jače artiljerije... Glavnu vatru izdržale su snage VI brigade, tj. I bataljon i I četa Bih. bataljona. Ostale dvije čete Bih. bataljona imale su manju borbu, jer neprijatelj na njih nije ni nailazio ... Naš Drvarski bataljon bio je na lijevom krilu fronta na liniji: Bisovac — Loskum — Doljani, gdje smo imali vezu sa snagama VI ličke divizije. Taj bataljon za sve vrijeme nije imao kontakta sa neprijateljem, jer nije nastupao prema njemu ... Naši gubici u ovoj borbi jedan mrtav i jedan ranjen ...« (*Zbornik VII*, tom IV, knjiga XXV, d. 149, primjedba 3 i 5).

pila lijevo od komunikacije na Baraćušu (k. 786), a Treća četa desno od komunikacije. Poslije povlačenja i Prve čete Prvi bataljon je sa glavninom snaga bio između neprijateljskih snaga koje su predveče 25. maja zauzele Ripački klanac⁹ i onih snaga koje su se od 15 časova utvrdile u zidinama ranije izgorjelih kuća na komunikaciji u Gorjercu. Poslije zauzimanja Ripačkog klanca neprijatelj je pod zaštitom svojih snaga, poslije prvog sumraka, popravio komunikaciju u Klanacu, a zatim tenkovima produžio napad na Prvi bataljon na novim položajima i brzo prodro komunikacijom u Gorjervac. Tada su se čete Prvog bataljona tokom noći povukle na komunikaciju u rejon Duhovskog,¹⁰ gdje su sutradan 26. maja postavile zasjedu i ubile 2 njemačka vojnika i oficira. Drugi i Treći bataljon ostali su na položajima i ni tog dana nisu imali kontakta sa neprijateljem. Četvrti bataljon koji se nalazio u divizijskoj rezervi 25. maja poslije podne otkrio je pokret neprijateljske pješadije padinama V. Ljutoča prema komunikaciji. Glavninom svojih snaga sačekao je te neprijateljske snage na komunikaciji Ripač — Vrtoče između sela Lipe i Duhovskog. Iznenadnom vatrom najprije je zadržao te snage, ubio 39, a ranio 15 vojnika, a zatim izvršio snažan juriš i potisnuo ih prema Duhovskom i Gorjercu. U tom momentu već je bila prodrla kolona neprijateljskih tenkova iz pravca Ripačkog klanca. Nakon njihovog pristizanja u rejon borbi, i Četvrti bataljon je bio odbačen sa komunikacije.¹¹

Za izvođenje uspješne i uporne odbrane i onemogućavanje 92. ojačanog motorizovanog puka da ovlada Ripačkim klancem tokom 25. maja, komandant Petog korpusa pismeno je pohvalio Prvi bataljon i komandanta Stevu Kovačevića, »koji je u jednom jurišu ranjen...«, ističući ih kao primjer hrabrog držanja i vještog rukovođenja.¹²

Noću 25/26. maja, uočavajući svu ozbiljnost nastale situacije, u odsutnosti komandanta Četvrtе divizije, komesar divizije Dimitrije Bajalica učinio je pokušaj da ispravi grešku početnog grupisanja snaga Šeste brigade na pravcu Bihać — Vrtoče — Bosanski Petrovac. Te noći, u 03.00 sata, 26. maja, naredio je štabu Šeste brigade da se glavnim snagama preko Smoljane i Bravskog Vaganca prebaci na pravac Drinić — Oštrelj, jer je zadatak Brigade da vodi upornu odbranu na pravcu Bihać — Bosanski Petrovac — Oštrelj i dalje prema Drvaru.¹³

Tada su snage Šeste brigade bile razvučene na širokom prostoru. Glavnina Drugog bataljona nalazila se u rejonu Donje Suvaje, Treći bataljon u rejonu Grabež — Tihotina, a Prvi bataljon u Duhovskom i na južnim padinama Jadovika. No, i pored toga, dobrom

⁹ *Arhiv VII, kut. 774A, dok. br. 26-2 — Operativni izvještaj Štaba Šeste brigade.*

¹⁰ *Zbornik VII, tom IV, knjiga XXV, d. 127 — Izvještaj Petog korpusa Vrhovnom štabu NOV i POJ.*

¹¹ *Zbornik VII, tom IV, knjiga XXVI, dok. br. 108 — Operativni izvještaj štaba Šeste krajiške NOU brigade od 29. maja 1944. godine.*

¹² *Arhiv VII, kut. 774A, dok. br. 26-2 — Naredba Petog korpusa broj 47.*

¹³ *Arhiv VII, kut. 768, dok. br. 44-1/1 — Naredenje je upućeno preko Četvrtog bataljona Šeste brigade, koji se u toj situaciji kao divizijska rezerva iz rejonu Oraško brdo — Lipa prebacio u s. Brestovac sjeverno od komunikacije Vrtoče — Bosanski Petrovac.*

snalažljivošću i samoinicijativom bilo je izvodljivo da dva bataljona (Prvi i Treći) sa štabom Brigade prečicama u toku noći izvrše pokret i izbiju ispred neprijatelja u rejon Oštrelja, jer su se neprijateljske snage noću kretale oprezno i sačekivale izbijanje 1. njemačko-domobranskog legionarskog puka od Bosanske Krupe u rejon Krnjeuše.¹⁴

Iz Drvara je 25. maja evakuisan Vrhovni štab, rukovodstvo NOP-a i savezničke vojne misije u rejon Prvog proletarskog korpusa u bezbjednu zonu. Poslije toga jedinice Šeste ličke divizije i ostale naše jedinice u Drvaru vodile su borbu sa 500. padobranskim SS bataljonom na život i smrt. Noću 25/26. maja bila je evakuisana i sva arhiva Vrhovnog štaba.¹⁵

Dvadeset šestog maja oko 11 sati u Drvar se prvi probio izviđački bataljon 373. divizije »Tigar« od Srba preko Bobare (t. 106) i deblokirao ostatak 500. padobranskog bataljona.¹⁶ Jedan sat kasnije u Drvar su stigli i dijelovi 92. motorizovanog puka iz Bosanskog Petrovca, sa snagama 373. divizije »Tigar«, što nije imalo presudan značaj na tok sedme neprijateljske ofanzive, jer je glavni cilj neprijatelja — uništenje rukovodstva naše zemlje u Drvaru, dejstvom svih naših snaga, uključujući i Šestu krajišku brigadu, već bio osujećen.

U dvodnevnom borbama, prema izvještaju štaba Četvrte divizije, ubijeno je 216, a ranjeno isto toliko neprijateljskih vojnika (neprijateljski izvještaji priznaju 215 mrtvih). U izvještaju Šeste brigade navedeno je da je na Ripačkom klanacu ubijeno 114, a ranjeno 128 Nijemaca, zaplijenjeno 7 pušaka, 2 strojnice, 2 pištolja i 2.000 metaka i uništena 3 tenka, 1 avion i 1 motocikl.¹⁷

DEJSTVA NA KOMUNIKACIJI RIPAČKI KLANAC — VRTOČE

Poslije prodora neprijateljskih snaga komunikacijom Ripački klanac — Dubovsko — Vrtoče bile su pokidane stalne telefonske linije preko kojih je održavana veza štaba Šeste brigade sa štabom

¹⁴ *Zbornik VII, tom XII, knjiga IV, dok. br. 78* — U izvještaju komandanta 15. brdskog korpusa od 6. juna 2. oklopnoj njemačkoj armiji kaže se: »92 (mot.) gren. puk: rukovodstvo puka nije zadovoljilo. Nije težio, prema situaciji, da se ide naprijed. Izgleda da su se potvrdila ranija iskustva, na osnovu kojih puk nerado napušta komunikaciju i nerado izlazi na teren i na taj način nikad stvarno ne zahvata neprijatelja.«

¹⁵ Opširnije o tome vidi *Zbornik VII, tom IV, knjiga XXV, dok. br. 111, primjedbe 3 i dok. br. 137* — Izvještaj Šeste ličke divizije.

¹⁶ U knjizi »GEKAMPET, GESIEGT, GESCHLAGEN« (Borio se, pobijedio i bio potučen), general-pukovnik Rendulic napisao je: »Sljedećeg dana (26.5) prije podne, otprilike oko 11 časova«, izvještava poručnik Beger (Böter) iz sastava bataljona, »poslije srazmjerno teških borbi, koje je vodio u šumi 1. eskadron pod komandom poručnika Hausmana, uspio je da kao prvi stupi u vezu sa padobrancima koji su bili u okruženju i zbijeni oko crkvenog dvorišta i fabrike. Tek poslije toga mogao se smatrati da je neprijateljski obruč bio raskinut. U ovoj borbi Padobranski bataljon imao je velikih gubitaka, te je naš 1. eskadron u to vrijeme dočekan sa velikim oduševljenjem, jer je malo trebalo pa da cio bataljon bude uništen« (*Zbornik VII, tom IV, knjiga XXV, dok. br. 137, primjedbe 6, 7 i 13, str. 494, druga alineja odozdo*).

¹⁷ *Zbornik VII, tom IV, knjiga XXV, dok. br. 142 i 149.*

Četvrte divizije. Slučaj je htio da radio-stanica Šeste brigade, koja se nalazila na opravci u štabu Divizije, baš 25. maja, kada su otpočela neprijateljska dejstva, bude u pokretu za Hrgar, gdje se nalazio štab Brigade. Naredna dva dana, 26. i 27. maja, zbog brzih neprijateljskih prodora u rejon Vrtoče — Bosanski Petrovac i dalje, komandno mjesto Četvrte krajiške divizije bilo je u pokretu, te je sa štabom Divizije uspostavljena veza tek 27. maja u 15 časova.¹⁸ U tim okolnostima Štab Šeste brigade donio je samostalno odluku da se povuče sa položaja na kojima se nalaze Drugi i Treći bataljon i da vrši prepade neprijatelja na komunikaciji Petrovac — Oštrej. Zatim je uputio naređenje štabovima tih bataljona da izvrše pokret i da se prikupe u rejonu Jade vika. U novonastalim okolnostima donijeta odluka i izdata naređenja nisu se mogla sprovesti zbog razvučenosti jedinica od D. Suvaje do Duhovskog. Poslije prikupljanja jedinica štab Trećeg bataljona uspio je 26. maja da stigne u određeni rejon. Drugi bataljon se u tom rejonu prikupio tek 27. maja. Samo je Prvi bataljon bio u mogućnosti da izvrši naređenje štaba Brigade, jer se nalazio u neposrednom dodiru sa neprijateljem koji je nastupao prema Vrtoeu, ali je i taj bataljon, očekujući dolazak glavnine Brigade, osvanuo u rejonu Duhovskog. Tu je postavio zasjedu i 26. maja ubio 2 neprijateljska vojnika i oficira.

Budući da nije uspostavljena veza sa štabom Četvrte divizije, 26. maja štab Šeste brigade je zaključio da više nije u mogućnosti da postavi snage na pravac Bosanski Petrovac — Drvar. Stoga je donio odluku da do uspostavljanja veze sa štabom Divizije dejstvuje u neprijateljskoj pozadini na komunikaciji Ripač — Vrtoče. Naredio je Prvom bataljonu da sa jednom četom Drugog bataljona, koja je bila pristigla 26/27. maja, postavi zasjedu u rejonu Duhovskog, a Trećem bataljonu da 27. maja organizuje izviđanje i obezbeđuje od Ripča, Grabeža i Suvaje. Prema tom naređenju, Prvi bataljon sa jednom četom Drugog bataljona sačekao je neprijateljsku kolonu u rejonu Duhovskog i uništio neprijateljski tenk, poslije čega se, uslijed nadmoćnosti neprijatelja koji je raspolagao sa 13 tenkova, morao povući u Jedovik. U povlačenju jedna četa tog bataljona odsječena je južno od Dubovskog. Pomoćnik komesara bataljona je noću sa jednom ostavljenom desetinom uhvatio vezu sa tom četom i doveo je u rejon Bataljona.

Nijemci su procijenili da se Prvi i Drugi bataljon neće brzo povući sa komunikacije iz rejona Dubovskog, te su u toku borbi 27. maja uputili iz rejona Vrtoča jednu kolonu pravcem Selište — Rasoja — Međeđak, a drugu iz rejona Krnjeuše pravcem Krnjeuško međugorje — k. 982 — Crni potoci, čiji je zadatak bio da napadnu bataljone s leđa. Štab Šeste brigade ocijenio je da je cilj tih neprijateljskih kolona odsijecanje i opkoljavanje Šeste brigade, te je postavio zadatak Trećem bataljonu da ih u tome spriječi. Poslije pojave Trećeg bataljona neprijatelj se vratio u polazne rejone. Istog dana, oko 15 sati, uhvaćena je veza sa štabom Divizije, te je Šestoj brigadi postavljen zadatak da prede u napad na komunikaciji Bosanska Krupa — Risovac — Bosanski Petrovac, protjera neprijatelja

¹⁸ *Zbornik VII, tom IV, knjiga XXV, dok. br. 149 — Izveštaj štaba Šeste krajiške NOU brigade.*

iz uspostavljenih uporišta i onemogućiti vezu njegovih snaga iz Bosanskog Petrovca sa Bosanskom Krupom. Izvršavajući postavljeni zadatak, Četvrti bataljon napao je neprijateljske snage na Mijačici, a Treći bataljon na komunikaciji Bosanska Krupa — Risovac. U tim sukobima ubijeno je 25, a ranjeno 5 njemačkih vojnika. Zaplijenjene su 3 puške, pištolj, 1.000 pušanih metaka i nešto druge vojne opreme.¹⁹

NAPAD NA KOMUNIKACIJU MRKONJIĆ GRAD— MLINIŠTA

Dnevnom zapoviješću od 1. juna 1944. godine, Vrhovni štab NOV i POJ naredio je jedinicama da pređu u ofanzivu na neprijateljske snage na teritoriji zahvaćenoj sedmom ofanzivom. U vezi s tim štab Petog korpusa donio je odluku da izvrši napad dijelom snaga na neprijateljske snage na komunikaciji Mrkonjić-Grad — Mliništa, a ostalim snagama da vrši svakodnevne napade u korpusnoj zoni. Četvrtoj krajiškoj diviziji naredio je da sa svim snagama pređe u napade na neprijatelja u operativnoj zoni Bihać — Bosanska Krupa — Bosanski Petrovac — Bravsko — Drvar.²⁰

Prema naredjenju Korpusa, za napad na komunikaciju Mrkonjić-Grad — Mliništa bile su određene Sesta brigada Četvrte divizije, Trinaesta i Sestanaesta brigada Trideset devete divizije. Osnovni cilj napada bio je nanošenje što većih gubitaka njemačkim snagama, skretanje pažnje Nijemaca od reiona Kupresa u koji su se probili VS i rukovodstvo NOP-a i, zavisno od situacije, ovladavanje komunikacijom i njeno držanje.²¹

Navedene brigade Trideset devete divizije nalazile su se u neposrednom dodiru sa neprijateljskim snagama zapadno od komunikacije Mrkonjić-Grad — Mliništa, a šesta brigada prebacivana je po dijelovima u Crkveno i jugoistočno od Ključa, poslije čega je sukcesivno angažovana u napadu.²² Priprema napada izvršena je u toku

¹⁹ Zbornik VII, tom IV, knjiga XXVI, dok. br. 108.

²⁰ Zbornik VII, tom IV, knjiga XXVI, dok. br. 13 — Naredenje štaba Petog korpusa od 3. juna 1944. godine.

²¹ Vrhovni štab NOV i POJ sa ranjenicima, rukovodstvom NOP-a i savezničkim misijama probio se 2. juna 1944. godine preko komunikacije Mliništa — Glamoč. Zatim je preko Vučijih poljana i Pribelje produžio pokret ka Kupreškom polju, odakle je noću 3/4. juna avionima otpočela evakuacija na otok Vis i u Bari u Italiju. Napadom na komunikaciju Mrkonjić-Grad — Mliništa u leđa njemačkim snagama olakšan je pritisak na Prvi proleterski korpus koji je štitić evakuaciju sa Kupreškog polja i odvracena je pažnja neprijatelja od ovog reiona (opširnije o tome vidjeti izveštaj S. Zujovića od 4. juna i operacijski dnevnik Treće proleterske krajiške brigade — *Arhiv VII*, kut. XV, reg. br. 29/2; kut. 712. reg. br. 23/4; kut. 712B, reg. br. 29-12; kut. 713, reg. br. 16/2; *Zbornik VII*, tom IV, knjiga XXV, dok. br. 11, primjedba 3).

²² Prema postojećim dokumentima, Prvi bataljon Seste krajiške brigade stigao je u Crkveno 2. juna 1944. godine i već 3. juna vršio je nastupanje od sela Vrbjlana ka Peckoj. Dan kasnije pristigao je Četvrti bataljon koji je otpočeo nastupanje ka Jasenovim potocima 4. juna ujutro. Treći i Četvrti bataljon bili su na komunikaciji Mrkonjić-Grad — Ključ 5. juna i pripremili su napad za jutro 6. juna (*Arhiv VII*, kut. 768A, reg. br. 18-1/3).

pokreta jedinica tako što je štab Brigade, prema vremenu pristizanja bataljona u Crkveno i jugoistočno od Ključa, upoznao svaki štab bataljona sa primljenim zadatkom od štaba Petog korpusa i izdao mu sva potrebna naređenja za napad. Za to vrijeme jedinice Seste brigade bile su obezbijedene municijom i hranom iz korpusne baze, a sa članovima KPJ i SKOJ-a održani su kratki sastanci na kojima je ukazano na njihove zadatke. Prvi i Četvrti bataljon izvršili su pokret iz Crkvenog u rejon Lisine, Ovčara i Vrbljana, a Drugi i Treći bataljon preko Ključa u rejone Klokotovca i Previje na komunikaciji Mrkonjić-Grad — Ključ. U tim rejonima 4. i 5. juna Sesta brigada smijenila je jedinice Trineste i Šesnaeste brigade Trideset devete divizije, poslije čega je počela pregrupacija tih jedinica prema njihovim pravcima napada.

Zadatak Seste brigade bio je da napada na neprijatelja pravcima: Busije — Lisina — Ovčara — Jasenovi potoci; Vrbljani — Pecka — Nabojna i Orahovljani — Graci — Tomića brdo — Podselo — Strbina, razbije njegove snage na pravcima napada i zauzme rejone Mliništa (zaseoci Lipovac i Ljubišina Dolina), Nabojne (k. 883) i Strbine, i u sadejstvu sa Trinestom i Šesnaestom brigadom Trideset devete divizije po mogućnosti održi komunikaciju Mliništa — Mrkonjić-Grad i onemogući saobraćaj Nijemaca prema Glamoču.

Prvom bataljonu naređeno je da 3/4. juna izvrši pokret iz Crkvenog u Vrbljane, da bez zadržavanja u tom selu izvrši napad pravcem most kod vrela Sane — Pecka — Nabojna (k. 833), razbije neprijateljske snage na pravcu napada i izbije na komunikaciju istočno od Nabojne (k. 833); u tim rejonima da posjedne položaje, postavi zasjede i bude spreman za dejstva na neprijateljske snage koje naiđu komunikacijom.

Četvrti bataljon imao je zadatak da napadne neprijatelja na desnom krilu Prvog bataljona pravcem Busije — Lisina — Ovčara — Jasenovi potoci, razbije neprijateljske snage na pravcu napada, a zatim posjedne položaje u Mliništima u rejonima zaselaka Lipovac i Ljubišina Dolina, minira komunikaciju, postavi zasjede i u sadejstvu sa Prvim bataljonom onemogući saobraćaj neprijateljskim snagama iz pravca Glamoča.

Drugi i Treći bataljon izbili su 5. juna preko Jelašinovaca i Ključa u rejone Previje i Klokotovca, na komunikaciju Mrkonjić-Grad — Ključ. Njihov zadatak je bio da 6. juna nastupaju pravcem: Orahovljani — Graci — Tomića-brdo — Podselo — Strbina; nakon izbijanja na komunikaciju da napadnu i protjeraju neprijateljske snage, a zatim posjednu položaje na komunikaciji, postave zasjede i onemoguće pokret neprijatelju od Mrkonjić-Grada i Podrašnice.²³

Kako je Brigada bila podijeljena na dva dijela, a napad je izvodila na desnom i lijevom krilu Trinaeste i Šesnaeste brigade Trideset devete divizije, odlučeno je da se štab Brigade podijeli na dva dijela. Sa Prvim i Četvrtim bataljonom nalazili su se zamjenici i komandanta i komesara Brigade Rade Brkić i Radoman Jakić, a sa

²³ Arhiv VII, kut. 768A, reg. br. 18-1/3 i 24-3; kut. 774A, reg. br. 31-2; Zbornik VII, tom IV, knjiga XXVI, dok. br. 108 — Izvještaj štaba Seste krajiške NOU brigade.

Drugim i Trećim bataljonom komandant i komesar brigade Mićo Kolundžija i Ratko Novaković. Brigadom je komandovao štab Petog korpusa, a rukovođenje jedinicama i koordinaciju borbenih dejstava sa štabom Trideset devete divizije ostvarivao je podijeljeni štab Seste krajiške brigade.

Na desnom i lijevom krilu napadnih kolona bataljona nije bilo naših jedinica u napadu. U međuprostoru bataljona Seste brigade od Nabojne (k. 883) do Podsela napad su izvodile Trinaesta i Šesnaesta brigada Trideset devete divizije.²⁴

TOK NAPADA

Prvi i Četvrti bataljon Seste krajiške brigade izbili su u Vrb-ljane i Lisinu, odakle je Prvi bataljon 4. juna ujutru bez zadržavanja produžio nastupanje preko Sane i poslije oštih borbi sa oko 400 Nijemaca iz 13. brdskog SS puka izbio oko 15 sati kod škole u s. Pecku. Kako se tog dana nije ispoljio napad Četvrtog bataljona prema Jasenovim potocima na desnom krilu Prvog bataljona, kao ni napad snaga Trideset devete divizije na lijevom krilu, neprijatelj je dovuкао pojačanje prema Peckoj i protivnapadom odbacio Prvi bataljon iz sela.

U toku noći 4. i 5. juna, Prvi i Četvrti bataljon su se čvršće povezali i 5. juna ujutru izvršili istovremeni napad na jedinice 13. SS puka i četnike. Poslije oštih borbi, prvi bataljon je izbio na komunikaciju kod Nabojne (k. 883), gdje je posjeo položaje i postavio zasjedu na koje je naišlo nekoliko oklopnih kola sa kojima se nije stupilo u borbu. Poslije toga neprijateljske snage su izvele nekoliko protivnapada na lijevo krilo Bataljona, ali su snažnom vatrom i protivjurišima naših boraca odbijene. Tada je komandant 13. SS brdskog puka uputio pojačanje snagama iz Mliništa preko k. 1033 radi izvođenja novog protivnapada na Prvi bataljon. Te snage su naišle na Četvrti bataljon koji se nalazio u napadu prema k. 1033, poslije čega su se razvile žestoke susretne borbe koje su trajale cio dan. Krajem dana Četvrti bataljon bio je potisnut na k. 771 više vrela Sane. U povlačenju neprijatelj je uspio da zarobi 2 konja sa minobacačem pratećeg voda Četvrtog bataljona. Tada je dio snaga Prvog bataljona izvršio bočno protivnapad i uspio preoteti zarobljeni minobacač i konje.

U toku izvođenja napada Prvog i Četvrtog bataljona, Drugi i Treći bataljon Seste brigade završili su sa smjenom jedinica Šesnaeste brigade na komunikaciji Čadavica — Ključ. Istovremeno bilo je završeno pregrupisanje Trinaeste i Šesnaeste brigade, te je štab Petog korpusa izdao naređenje da Sesta, Trinaesta i Šesnaesta brigada 6. juna 1944. godine izvrše istovremeni napad na neprijateljske snage na komunikaciji Mliništa — Mrkonjić-Grad. Taj napad neće moći da se izvede zbog izmjene situacije, jer su naše jedinice 6. juna vodile teške odbrambene borbe sa jedinicama 7. SS divizije »Princ Eugen«.

²⁴ Zbornik VII, tom IV, knjiga XXVI, dok. br. 31 — Naređenje štaba Trideset devete krajiške NOU divizije.

PROTIVDEJSTVA 7. SS DIVIZIJE »PRINC EUGEN«

Neprijatelj je pažljivo pratio tok i oštrinu borbi sa Prvim i Četvrtini bataljonom Šeste brigade 4. i 5. juna, jer je tokom borbi imao oko 30 poginulih i više od 50 ranjenih. Istovremeno otkrio je grupisanje Drugog i Trećeg bataljona Šeste brigade na komunikaciji Mrkonjić-Grad — Ključ i pregrupisanje Trinaeste i Šesnaeste brigade Trideset devete divizije između Medne i Čađavice. Na osnovu toga zaključio je da će uskoro uslijediti organizovan i jak udar naših snaga. Ne želeći ništa da rizikuje, odlučio je da izvrši pregrupisanje snaga i da preduhitri naš napad. S tim ciljem prebacio je dio 2. bataljona 13. SS brdskog puka iz Mliništa u rejon Sitnice. Tim snagama i 1. bataljonom 13. SS brdskog puka, koji se nalazio u širem rejonu Mrkonjić-Grada, pripremio je napad na Drugi i Treći bataljon Šeste brigade i jedan bataljon Šesnaeste brigade.

Glavninu snaga 13. SS brdskog puka sa ojačanjima grupisao je u rejonu Mliništa za napad na Prvi i Četvrti bataljon Šeste brigade i jedan bataljon Trinaeste brigade.²⁵

Neprijatelj je poslije pregrupisanja 6. juna izveo jednočasovnu artiljerijsku pripremu, a zatim oko osam sati izvršio napad u pet kolona. Na pravcima Jasenovi potoci — vrelo Sane i Jasenovi potoci — Pecka — most na Sani, na položaje Prvog i Četvrtog bataljona, napadale su dvije kolone, jačine oko 2.000 njemačkih vojnika. U zahvatu komunikacije Čađavica — Ključ pravcima Čađavica — Kuk — Klokotovac i raskrsnice Medvedak — Rastoka, neprijatelj je napadao u dvije kolone položaje Drugog i Trećeg bataljona Šeste brigade snagama jačine oko 1.000 vojnika i dva topa. Jedna neprijateljska kolona izvodila je napad pravcem Rudina — Javorak — Ribnik na položaje Šesnaeste brigade.²⁶

U prvim satima borbe smatralo se da se ne radi o opštem napadu neprijatelja, pa su se naše jedinice i štabovi pripremali da, poslije zaustavljanja i odbijanja neprijateljskog juriša, protivnapadima izvrše pripremljeni napad na svojim pravcima. Tako su prvi juriši neprijatelja bili zaustavljeni, a njegovim jedinicama naneseni su osjetni gubici. Međutim, neprijatelj se nije osvrtao na pretrpljene gubitke, već je, ubacivanjem novih snaga iz neposredne dubine, brzo izvršio još snažnije juriše. Naše jedinice davale su žestok otpor i zadržale su i ove neprijateljske juriše, ali je neprijatelj, bez gubljenja vremena i bilo kakvog kolebanja, ubacivao nove jedinice i pojačavao silinu napada. Poslije toga Prvi i Četvrti bataljon Šeste brigade u rejonima Jasenovih potoka i Pecke i jedan bataljon Šesnaeste brigade u rejonu Orahovljana bili su potisnuti i povukli su se na nove linije odbrane. Na tim položajima razvile su se žestoke borbe u kojima je neprijatelj pretrpio još veće gubitke i bio privremeno zadržan. Tada su uslijedili žestoki napadi na Drugi i Treći bataljon Šeste brigade od desne obale Sane do Klokotovca. I na tom dijelu fronta ponavljale su se iste slike. Poslije svakog zadržavanja

²⁵ *Zbornik VII, tom IV, knjiga XXVI, dok. br. 123 — Dnevnik bataljona 13. SS brdskog puka.*

²⁶ *Arhiv VII, kut. 768A, reg. br. 18-1/3 — Izvještaj Šeste krajiške NOU brigade.*

i zaustavljanja njegovog napada, neprijatelj je iz dubine ubacivao nove snage i težio prodiranju po svaku cijenu.

U toj situaciji štab Petog korpusa zaključio je da se ne radi o neprijateljskim protivdejtstvima i reakciji na naše napade 4. i 5. juna, već o organizovanom opštem napadu jakih snaga, čiji je cilj prodiranje kroz našu odbranu u dubinu teritorije. Zato je naredio štabovima Šeste brigade i Trideset devete divizije da sa svim snagama pređu u odbranu radi zadržavanja i onemogućavanja neprijateljskog prodiranja i nanošenja što većih gubitaka njegovim jedinicama.

Dio štaba Šeste brigade, koji se nalazio sa Prvim i Četvrtim bataljonom, poslije primljenog naređenja štaba Korpusa za prelazak u odbranu, čvrsto se povezao sa štabovima Trideset devete divizije i Trinaeste brigade koja se nalazila na lijevom krilu Prvog bataljona. Istovremeno je sa snagama svog Prvog i Četvrtog bataljona organizovao odbranu na desnoj obali Sane od vrela do mosta. Svim borcima i četama tih bataljona bilo je naređeno da, zbog nadmoćnosti neprijatelja i taktike prodiranja po svaku cijenu, puste neprijateljske jedinice na odstojanja za izbacivanje ručnih bombi i da mu preciznom i iznenadnom vatrom iz cjelokupnog naoružanja nanose što veće gubitke, zadržavaju ga što duže i tako obezbjeđuju organizovano povlačenje na nove linije odbrane. Takvom taktikom i žestokim otporom svih boraca neprijatelj je bio zadržan do 14.00 sati na desnoj obali Sane, kada su se Prvi i Četvrti bataljon morali povući na lijevu obalu Sane u Vrbljane. U tom selu Prvi bataljon je organizovao novu liniju odbrane u visini crkve i škole. Četvrti bataljon upućen je u Gornje Vrbljane. Njegov zadatak je bio da osigura Prvi bataljon od desnog bočnog udara koji je mogao uslijediti prugom Lisine — Ovčara. Na lijevom krilu Prvog bataljona održavana je uska veza sa bataljonima Trinaeste brigade koji su štiti-tili most na Sani između Vrbljana i Medne.

U tom rasporedu borci Prvog bataljona u Vrbljanima 6. juna oko 15.00 sati pustili su njemačke vojnike i četnike Uroša Drenovića na najkraće moguće odstojanje. Obasuli su ih ručnim bombama, a zatim dočekali snažnom vatrom cjelokupnog naoružanja. Poslije toga, za kratko vrijeme, ispred naših boraca ostao je veliki broj ranjenih i izginulih neprijateljskih vojnika. Ali, jedinice 13. SS brdskog puka ovog puta odstupile su samo do najbližih zaklona, gdje su zalegle, sačekale nove snage iz neposredne dubine i nastavile jurišati u talasima nezavisno od gubitaka koje su trpjele. Čete Prvog bataljona pružale su snažan i žilav otpor, jer su se samo pod sopstvenom zaštitom mogle uredno i organizovano povući iz Vrbljana. Od velike pomoći Prvom bataljonu bila je bočna vatra Četvrtog bataljona i bataljona Trinaeste brigade na lijevom krilu.

I na desnom krilu Trećeg bataljona Šeste brigade na komunikaciji Čađavica — Ključ situacija se pogoršavala. Neprijateljske snage uspjele su još više odbaciti bataljon Šesnaeste brigade na pravcu Podrašnica — Javorak — Ribnik. I snage Trećeg bataljona Šeste krajiške brigade bile su potisnute neprijateljskim jurišima.

Prateći izmijenjenu situaciju na frontu od Jasenovih potoka do Čađavice, štab Petog korpusa ocijenio je da je glavni cilj naših dej-

Stava postignut i da je neprijatelj odlučio da tog dana preuzme inicijativu. Na osnovu toga naredio je štabu Šeste brigade da se organizovano i postepeno povuče na lijevu obalu Sane. To prebacivanje izvršeno je 6. juna poslije podne ubrzanim povlačenjem Drugog bataljona pravcem Javorak — Treskavica i posjedanjem položaja prema Rastoki. Lijevo krilo ovog bataljona bilo je čvrsto naslonjeno na desnu obalu Sane. Poslije toga Drugi bataljon je postavio zasjede, sa bliskih odstojanja iznenadnom vatrom nanio neprijateljskim snagama osjetne gubitke i zaustavio njihovo prodiranje. Za to vrijeme Treći bataljon prebacivao se na lijevu obalu Sane. Pod Zaštitom njegovih snaga na mostobranu preko Sane prebacio se i Drugi bataljon.

Na pravcu napada Prvog i Četvrtog bataljona, koji su se povukli u Busije, poslije 16.00 sati 6. juna očekivan je odlučan napad Jakih neprijateljskih jedinica. U to vrijeme u Crkvenom je bio štab Petog korpusa, za čije je izvlačenje i evakuaciju bio potreban preostali dio tog dana i noći 6/7. juna. Borci i rukovodioci Prvog i Četvrtog bataljona Šeste brigade znali su da su Busije posljednje linije odbrane Crkvenog i da neprijatelj ne smije prodrijeti preko Busije i ugroziti izvlačenje iz Crkvenog. Zato su na toj liniji organizovali odsudnu odbranu za onemogućavanje neprijateljskog prodora po svaku cijenu. Glavnina Četvrtog bataljona držala je položaje na desnom krilu u šumi Resanovači iznad Vrbljana, jer je tim pravcem bilo moguće da neprijatelj prikriveno prodre u pozadinu i bok naših snaga.

U Busije se iz Vrbljana može doći samo uskim klancem kroz koji vodi put prema Ribniku. Zemljište u klancu je strmo i nepristupačno i tu se ne mogu organizovati ni napad ni odbrana. Zato je klanac bio pogodan za ulazak neprijateljskih snaga u Busije. Druga mogućnost ulaska u Busije bila je preko Četvrtog bataljona od Gornjih Vrbljana preko teško pristupačnih terena Resanovače. Poslije izlaska iz klanca, nailazi se na malo i tijesno polje kroz koje, Njegovom sredinom, prolazi put za Ribnik. Od tog puta odvajaju se šumske staze kojima se stiže u Crkveno. U cjelini, Busije su idealno mjesto za odsudnu odbranu. Klisura kroz koju se ulazi u Busije omogućava da se kroz nju propusti onoliko protivničkih snaga koliko to braniocu odgovara. Borci i rukovodioci Prvog i Četvrtog bataljona Šeste brigade dobro su znali da ujedine sve ove prednosti sa upornom, žilavom i odsudnom odbranom. Njihovi položaji nalazili su se na rubu šume kojim je bila obrazovana »kružna petlja« u koju je neprijatelj dva puta beznadežno uletio. Bilo je to prvi put 6. jun.a približno između 17.00 i 18.00 sati, kada su se jedinice „13. SS brdskog puka sa četnicima pojavile iz klisure u Busije. Odavde su nastavile pokret putem kroz Busije koji vodi za Ribnik u koloni po dva. Naši borci su pustili ovu kolonu do kraja polja Busija prema Ribniku, a zatim su na neprijatelja otvorili paklenu i preciznu vatru i zasuli ga ručnim bombama. Neprijatelj se našao na uskom Prostoru i pretrpio je velike gubitke. Pod pritiskom juriša boraca Prvog i Četvrtog bataljona morao se povući klancem za Vrbljane odnoseći mrtve i ranjene vojnike. Naši borci i rukovodioci uvjerali su se tokom borbi cijelog toga dana da imaju posla sa jakim i hrabrim protivnikom, koji je riješen da prodre po svaku cijenu. Zato

su poslije prvog povlačenja neprijatelja održali visoku borbenu disciplinu i pripremili se za još žešći i krvaviji obračun u sljedećim pokušajima prodora preko Busija. I zaista, neprijatelj je oko 18 sati ponovio napad. Ovog puta primijenio je drukčiju taktiku. Izlaskom iz klisure razvio se u tri kolone. Dvije su se kretale ispod ivice šume polukružno, a jedna putem sredinom Busija. Pokret njegovih kolona na izlazu iz Busija prema Ribniku sastavljao je krug koji je bio po sredini presječen prečnikom kruga koji je obrazovala srednja kolona. Kada su se sve tri kolone približile izlazu iz Busija prema Ribniku, naši borci su napravili reprizu prethodnog napada. Neprijatelj je bio doveden u još teži položaj, jer su se njegove dve kolone ispod ivice šume nalazile nadohvat ruku naših boraca. Na njih su istovremeno pobacane ručne bombe i otvorena paklena vatra. Na tako zbunjenog neprijatelja, kome su naneseni teški gubici, naši borci ubrzo su izvršili juriš. Na pojedinim mjestima došlo je do borbe prsa u prsa. I pored svega toga, neprijatelj je davao žilav i organizovan otpor, povlačeći se prema klanecu u Vrblj anima i evakušući ranjene i mrtve. Na položajima u Busijama naši borci su dočekali noć. Očekivali su i treći napad neprijatelja i bili spremni da ga osujete i odbiju. Do tog napada nije došlo ni 7. juna do 12.00 sati.

U toku noći 6/7. juna iz Crkvenog se povukao štab Petog korpusa i evakuisao svu opremu, oružje i municiju koja je bila bačena padobranima iz savezničkih aviona. Prvi bataljon ostavio je u Busijama jednu četvu, koja je imala zadatak osmatranja i izviđanja neprijatelja i povlačenja ispred njegovih snaga bez borbe. Ostale snage sa Četvrtim bataljonom, 7. juna ujutru, izvršile su pokret prema Bravskom, gdje su stigle poslije 12.00 sati tog dana. Prije tog bataljona povukli su se i Drugi i Treći bataljon. I Šesta brigada se toga dana nalazila u novom borbenom rasporedu. — Drugi i Treći bataljon na Paunovcu i Pudinom Hanu i sa Prvim i Četvrtim u Zavalju i Budelju. Zadatak brigade bio je da zatvori pravce Ključ — prevoj Paunovac i Ključ — Sanica.

U operativnom izvještaju Šeste brigade zabilježeno je da je u borbama od 4. do 7. juna neprijatelj imao 83 poginula i 119 ranjenih a jedinice Brigade 6 poginulih, 24 ranjena i 4 nestala borca.

Borbe osme krajiške brigade 25. i 26. maja 1944. godine¹

Izudin Čaušević-

Nemci su, 25. maja 1944. izvršili poznati desant na Drvar i preduzeli napade jakim jedinicama iz više pravaca ka Drvaru, sa ciljem da unište vrhovno rukovodstvo narodnooslobodilačkog pokreta. Tada je iz rejonu Bihać — Bosanska Krupa ka Drvaru krenuo 92. motorizovani njemački puk, ojačan sa 54. brdskim izviđačkim bataljonom i pukovskom grupom 2. ustaško-domobranske lovačke brigade, a iz Bosanske Krupe, preko Suvaje ka Petrovcu, nastupao je 1. izviđački bataljon njemačke 373. legionarske divizije i 1. lovački puk. Istovremeno je 373. legionarska divizija sa jednom pukovskom grupom (borbena grupa »Vilam«) otpočela pokret iz rejonu Srba preko Trubara prema Drvaru, a od Banja Luke ka Ključu nadirao je 202. oklopni bataljon 2. oklopne armije. Njemački puk Brandenburg, sa inžinjerijskim dijelovima, stigao je 24. maja u Bosansko Grahovo, spreman da 27. maja u Drvaru uspostavi vezu sa 92. motorizovanim pukom.³

Pripremajući se za predstojeća dejstva neprijatelj je prikupljao jedinice i vršio nasilna izviđanja. Između 22. i 25. maja, npr. njegove jače ili slabije jedinice kretale su se prema Bihaću iz Bosanske Krupe, vršeći pritom ispade i na našu slobodnu teritoriju. Zato je 2. bataljon 8. krajiške brigade između 21. i 22. maja postavio za-

¹ Iz knjige »Osma krajiška NOU brigada«, VIZ, Beograd 1981, str 250—263.

² Učesnik drvarske operacije.

³ AVI I, NAV-N-T-314, F. — 563/686, T-314, F.565/557 (Njemački dokumenti, izvještaji komande 2. njemačke oklopne armije 23. i 24. maja 1944. godine, pronađeni u Vašingtonu i »Oslobodilački rat naroda Jugoslavije 1941—45.« knj. 2, str. 93—106.

— U telegramu Komande njemačkog XV brdskog armijskog korpusa od 23. maja Komandi 2. oklopne armije stoji: »... 1) 373. divizija... Istog dana po svaku cijenu deblokirati SS-padobranski bataljon u Drvaru... Sve komande i vojne misije u rejonu Drvara treba uništiti. Sa dijelovima dalje udarati na Bosanski Petrovac uz držanje rejonu Drvara... A 2) 92. mot. puk... iz rejonu Bihaća i Bosanske Krupe, napada prema jugoistoku da bi najvećom brzinom zauzeo Bosanski Petrovac, razbio tamošnje bande i štabove, kao i zauzeo aerodrom i snabdevačke baze. Odlučnom prodoru ove grupe pripašće odlučujući značaj... «

Neposredno prije planiranog napada, neprijatelj je približno znao raspored naših jedinica (oko Bihaća i Bosanske Krupe) i njihove zadatke. Radio-depešom izvještana je Komanda 2. njemačke oklopne armije 24. maja 1944. da je »VIII/4 (brigada — I.Č.) u rejonu Gudavac — D. Suvaja. Zadatak: napadi za uznemiravanje na Krupu, zatvaranje puta prema Petrovcu... «, a za 6. krajišku brigadu je rečeno da je istočno i jugoistočno od Bihaća ... (AVII-T-314-F. 565/557).

sjedu kod Crnog jezera, svega nekoliko kilometara od Krupe. Sutradan je naišla neprijateljska kolona od 4 tenka, 3 borbenih kola, 7 kamiona i od oko 150 vojnika. Poslije jednočasovne borbe neprijatelj je počeo bježati prema Bihaću, napustivši tenkove i kamione. Međutim, zbog vatre neprijatelja sa lijeve obale rijeke Une, nije se moglo prići već napuštenim tenkovima. Dio neprijateljske pješadije povratio se i pod zaštitom vatre sa druge strane rijeke krenuo prema Bihaću. Ipak su morali napustiti 2 tenka i jedan kamion. Imali su oko 20 poginulih i ranjenih. Štab brigade u svom izvještaju kaže da su gubici neprijatelja tačno utvrđeni, ali da bi i »akcija mnogo bolje uspjela da su borci bili snabdjeveni benzinskim flašama za paljenje tenkova i kamiona. ...«. Bataljon 8. brigade nije imao gubitaka.⁴

Isti bataljon je i 24. maja postavio zasjedu nešto dalje od Bosanske Krupe prema Bihaću — između Crnog jezera i Titinog brda, iznad Brine. Kad je u 6,30 časova naišlo 30 ustaša pustili su ih u klopku i, poslije iznenadnog plotuna, izvršili juriš. Jedini izlaz ustašama je bio skok sa litice kod Brine. Na cestu su samo četvorica stigla živa. I oni su poginuli.

U povratku za Mali Radić, štab 2. bataljona je izvješten od svojih izviđačkih dijelova da jedna ustaško-domobranska bojna sa 4 tenka nastupa cestom od Krupe prema Radiću. Već je podilazila brdu Obijaj kod Malog Radića i seoskim putem se kretala prema Kamenici. Neki dijelovi 6. krajiške brigade su nešto ranije napustili Obijaj i krenuli prema Velikom Radiću. Dvije čete 2. bataljona 8. brigade pružile su frontalan otpor, dok je jedna četa napala preko Obljajske čuke u lijevi bok neprijatelja. Međutim, ovim napadom u bok izgleda da neprijatelj nije iznenađen, jer je oko 4 sata pružio žilav otpor. Pošto je protjeran sa Obljajske čuke preduzeo je odstupanje prema Bosanskoj Krupi. Pri tome je zapalio i svoj tenk, jer ga nije mogao odvući. Prema izvještaju štaba 8. brigade neprijatelj je imao oko 60 poginulih i 20 ranjenih, a naš bataljon jednog poginulog i jednog ranjenog.⁵

Sigurno je ovaj ispad neprijatelja imao za cilj nasilno izviđanje, radi otkrivanja naših položaja. Trebalo mu je to zbog dejstava sledećeg dana.

Neprijatelj je 25. maja 1944. u 6,30 časova krenuo iz Bosanske Krupe u širokom streljačkom stroju, pravcem Krupa — Gudavac (Čardak) — Risovac i dalje za Bosanski Petrovac. Cestom se kretalo i 18 tenkova, 80 kamiona, oko 100 bicikla i motocikla i oko 50 konjanika. Naši bataljoni bili su raspoređeni oko sela Suvaje (lijevo i desno od puta) i Gudavca (Čardak — Perišića zid). Teren je našim borcima i starješinama bio vrlo dobro poznat. Ovdje su, npr. u nepo-

⁴ AVII, k. 775A, br. reg. 26-2 i 775, br. reg. 27-2 (Prema izvještajima štaba 8. KNOU brigade od 22. i 25. maja 1944. godine).

⁵ AVII, k. 775, br. reg. 27-2.

U izvještaju komande XV njemačkog brdskog armijskog korpusa komandi 2. oklopne armije od 25. maja, u vezi sa ovom borbom našeg 2. bataljona oko M. Radića piše: »... Akcijom potjernog odeljenja na diverzantsku ekipu 8. krajiške brigade na strani neprijatelja bilo je 15 izbrojanih mrtvih, a procijenjeno je još 35 mrtvih. Sopstveni gubici: 1 mrtav, 16 ranjenih, a jedno oruđe je potpuno uništeno...« AVII, NAV-N-T-314, F. 563/656-7 (dokument je pronađen u Vašingtonu).

ШТАБ
VIII КР. Н. О. У. БРИГАДЕ
и Н. О. У. ДИВИЗИЈЕ
бр. пол. бр. 160
21-V-1944г.

Operativni izvještaj
za akciju 24-V-1944г.

ШТАБ IV ДИВИЗИЈЕ 5 КОМ. УСА НОВ. У

ПОЛОЖАЈ

Dana 24-V-1944 god. II Bataljon ove Brigade postavio je zasjedu između Crnog Jezera i Titinog Brda povrh Brine. U 6 i 30 sati ujutro naišao je neprijatelj u jačini 30 ustaša. Isti su pušteni u klopku i naši su borci ~~svi~~ poslije plotuna počeli jurišati. Ustaše su imali jedini izlaz prema Brini. Isti su svi poskakali niz litice i na cestu su došla samo četiri žive a i ti su potučeni od naših boraca.

U povratku za logor ovaj bataljon se je odmarao više Malog Radića. Za vrijeme odmora obavješteni su odizviđačkih djelova da neprijatelj u jačini 1 ~~kompanije~~ bojne ustaša, sa 4 tenka nastupa cestom od Krupe prema Radiću. Neprijatelj je već izbio na Puhčinobrdi i do polovine čuke Obljaja, kao i do pod Kamenicu. Bataljon se je odmah povratio u napad na neprijatelja. Snage VI KNOU Brigade koje su držale Obljaj nepustile su ga i povukle se u pravcu Velikog Radića. Bataljon je izvršio napad i to tako što je frontalno zaustavljeno nadiranje neprijatelja prema Velikom Radiću, a se jednom četom neprijatelj je napadnut na njegovom lijevom boku na Obljajskoj čuki. Borba je trajala 4 sata i ustaše su davale jaki i žilavi otpor. Neprijatelj je stjeran sa Obljajske čuke i počeo je odstupati za Krupu. Neprij. tenkovi i tenkovi stitili su ovo povlačenje tukući naše položaje jakim vatrom. I prije svega ovoga naši borci su bili neprekidno neprijatelju na leđima ganeći ga u pravcu Krupe. U povlačenju jedan neprijateljski tenk je našao na minu i od mine je malo oštećen. Neprijatelj je pokušao da odvuče ovaj oštećeni tenk, ali je pritiskom naših boraca bio teško da neprijatelj nije imao drugog izlaza nego je zapalio tenk.

Neprijatelj je odstupio za Bosu Krupu. Njegovi gubitci iznose u mrtvima 60, u ranjenima 20.

Naši gubitci bili 1 mrtav i 1 ranjen.

Zaplijenjeno je 1000 metaka, 1 karabin, i dr. sitnica.

Posto su snage VI Brigade bila odstupile i neprijatelj je zauzeo njihove položaje, neprijatelj je počeo vaditi naše mine, da bi se sa tenk kovima probilo za Vel. Radić. Neprijatelj je uspio da izvadi neke mine, a bio bi izvadio sve, da nije ometan nepadom naših snaga.

Borba je vodjena sa ustaškom bojnom koja se nalazi u Krupi.

SMRT FAŠIZMU ===== SLOBODA NARODU !

Zam. Politkomesara,

Balun

Češ. Polk. major,

Tho

Komandant major,

Alc...

voljnim uslovima, vodili teške borbe u Četvrtoj ofanzivi (februar 1943), kao i u novembru iste godine, kad su napadali ustaše na Čardaku.

Plan komandanta 8. brigade Milana Miljevića bio je da se sa 4. bataljonom pruža frontalan otpor i odstupa sa položaja na položaj prema Risovoj Gredi, gdje je trebalo organizovati najžešći otpor iz svih raspoloživih sredstava. Na ovaj način stvorili bi se uslovi drugim jedinicama 8. brigade da uspješno izvrše svoj dio zadatka. Jedan bataljon (2.) imao je da napada na pobočnice neprijatelja, ne dozvoljavajući mu širenje lijevo i desno, a druga dva bataljona (1. i 3.), od kojih je jedan u rezervi, napašće neprijatelja s leđa, onda kad za to dođe trenutak. Rezerva je imala da posluži i za spriječavanje eventualnog prodora neprijatelja prema s. Jasenici.

Prije pokreta neprijatelja izvršena su sa štabovima bataljona potrebna izviđanja. Iako je neprijatelj očekivao otpor naših jedinica oko Suvaje, već prva zasjeda kod Perišića zida dala je rezultate. U njenom prvom naletu konjica je potpuno izbačena iz stroja i više se u borbi nije pojavljivala. Kolona biciklista i motociklista puštena je na oko 50 m, a zatim dočekana žestokom vatrom. Razbježali su se, ostavljajući lješevе poginulih po cesti. A tenkovi, koji su išli nešto naprijed, povratili su se da pomognu pješadiji. Zbog njihove vatre naši borci nisu mogli doći na cestu, da pokupe prvi plijen. Borba sa tenkovima bila je teža. Štab 8. brigade u svom izvještaju od 29. maja na jednom mjestu kaže da nagazne mine koje su zakopane nisu imale onog efekta koji se od njih očekivao. Inače bile su dobro ukopane, a maskiranje tako dobro izvedeno da je neprijatelj teškom mukom mogao zaključiti gdje se nalaze. Pa ipak, izgleda da je neprijatelj imao neko sredstvo pomoću kojeg je otkrivao mine. Uspjeh je jedino postignut kad je neprijatelj napadnut na mjestu gdje su mine zakopane »jer mu je time bilo onemogućeno traženje mina i tenkovi su zauzeti borbom, pa njihove posade i ne misle na mine...«⁶

Neprijatelja je pod borbom uspio da predveče stigne na ivicu šume. U daljem prodoru naišao je na otpor 2. i 3. bataljona, a oko 18 časova 1. i 3. bataljon izvršili su planirani silovit napad preko Čardaka i Debelog brda u leđa neprijatelja. To ga je primoralo da se naglo povlači, štiteći se tenkovima, koji su mu istovremeno krčili put i za vrijeme povlačenja. U toku povlačenja neprijatelja došlo je do borbe prsa u prsa. Neprijatelj je vršio protivunapade i po cijenu velikih gubitaka uspio da se izvuče. Zanoćio je 25/26. maja na Čardaku i kod škole u selu Suvaji.⁷

Sutradan, 26. maja oko 8 časova, neprijatelj je krenuo u napad istim pravcem sa jakim pobočnicama desno i levo. Njegovu desnu pobočnicu, koja se kretala pravcem ka Suvajskom Međugorju, dočekale su naše jedinice i poslije pola časa borbe primorali je da se vrati na cestu. Tenkovi su uspjeli da prodru u šumu, ali su se tu »ukočili«. Naše jedinice (2. odnosno 1. i 3. bataljon) bile su osobito aktivne na bokovima i leđima neprijatelja, koji je sa čela bio tučen vatrom kod svakog prekopa i miniranog mjesta. Štab 8. brigade, u svom izvještaju od 29. maja o borbi ovog dana, naročito ističe 2.

⁶ AVII, k. 775 A, br. reg. 31-2/2.

⁷ AVII, k. 775A, br. reg. 30-2.

bataljon. On je, pošto je zbacio na cestu desnu pobočnicu neprijatelja, izvršio napad na zaštitnicu čitave kolone (3 tenka, borna kola, 3 kamiona i nešto pješadije). Juriš 2. bataljona potpomagao je protivkolski top 37 mm, koji je uspio da prvim pogotkom uništi jedan tenk i zapali jedan kamion. Tada su borci ručnim bombama napali dva ostala tenka i kamione. Tenkovi su uspjeli da se povuku, ali su zapaljena borna kola i 2 kamiona. Tom prilikom zarobljeno je 7 Njemaca⁸

Ni 26. maja neprijatelj, vjerovatno, ne bi prošao pravcem Bosanska Krupa — Petrovac i stigao u Bosanski Petrovac da se iza leđa 4. bataljona 8. brigade nisu pojavili dijelovi 92. njemačkog motorizovanog puka. Ovaj puk je prethodnog dana ovladao Ripačkim klancem i produžio ka Vrtoču. Zatim su došli putem Vrtoče — Krnjeuša — Risovac. Tako su se spojili jedni i drugi i krenuli prema Bosanskom Petrovcu. Naše su ih jedinice pratile sve do Prnjeuše, napadajući zaštitnice.⁹

Borbom 8. krajiške brigade 25. i 26. maja u znatnoj mjeri je olakšana situacija naših jedinica na Petrovačkom i Drvarskom sektoru. Očigledno je da su neprijateljske jedinice koje su nadirale iz Bosanske Krupe zakasnile oko dan i po, jer 25. maja nisu bile u mogućnosti da sadejstvuju sa 92. motorizovanim pukom u rejonu Krnjeuše i Vrtoča. Zadržane su i, kako je izvjestio Štab brigade 29. maja, imale su ozbiljne gubitke — 116 poginulih i oko- 30 ranjenih.¹⁰

Štab brigade u pomenutom izvještaju od 29. maja, pisao je da su se jedinice koje su nadirale iz Bosanske Krupe vjerovatno nedavno vratile sa istočnog fronta, da se njihov način borbe potpuno razlikovao od dotadašnjih načina neprijateljskog napada. Ovi su upravo majstorski iskorišćavali tenkove, tako da su se pojavljivali u pravom momentu i ondje gdje bi njihova pješadija bila ugrožena. Isto tako, oni su na mjestima gdje bi se čula naša vatra, ili gdje bi primjetili naše jedinice skoncentrisali vatru iz svih oruđa sa kojima su raspolagali, tako da su nas primoravali da se držimo u zaklonima, da budemo rastresitiji. Ovo je uveliko usporavalo naše pokrete.¹¹

U toku dvodnevni borbi jedinice 8. krajiške brigade imale su 3 poginula i 19 ranjenih. Zaplijenjena su 2 »šarca«, 12 karabina, 98 tromblonskih bombi, 50 ručnih bombi, 2 strojnice, 3 pištolja, 6.000 metaka za puške, 4.000 metaka za strojnice, 2 dvogleda, sanduk sanitetskog materijala i drugo. Uništen je jedan tenk, borna kola, 3 kamiona, 30 buradi benzina, 30.000 metaka, 1.000 kg hljeba, kao i izvjesna količina odjeće i obuće. Oštećen je jedan kamion. O broju ubijenih konja u ovoj borbi Štab brigade nije imao tačne podatke.¹²

⁸ Isto. — Prethodnog dana, u toku borbe, izdvojila se 2. četa i jedan vod 3. čete 4. bataljona i priključili se 2. bataljonu, sa kojim su ostali i 26. maja u Suvajskom Medugorju. Poslije borbe povratili su se u sastav ovog bataljona u Belu Vranovini.

⁹ Isto.

¹⁰ AVII, k. 775A, br. reg. 30-2 (Izveštaj štaba 8. brigade od 29. maja 1944 godine).

¹¹ AVII, k. 775A, br. reg. 30-2.

¹² Isto i k. 775A, br. reg. 28-2.

U Arhivu Vojnoistorijskog instituta u Beogradu pronađena su imena dvojice poginulih drugova: Pero Milunović (2. bataljon), rođen 1922. u Sanskom Mostu i Sabo Kozlića, rođen 1918, iz okoline Bihaća (k. RP 6, br. reg. 3, F.I).

Na osnovu naređenja Štaba 4. divizije, a pošto se neprijatelj već uspio da probije prema Bosanskom Petrovcu, sve jedinice 8. krajiške brigade krenule su noću 26/27. maja prema cesti Ključ — Bosanski Petrovac — pravcem: Lastve — Vranovina — Krnja Jela Smoljana — Bravsko. Brigada je marševala po bataljonskim kolonama, zasebnim putevima. Poslije dvodnevni borbi, noćnog marša i slabe ishrane, kod boraca se osjećao veliki zamor.

Ujutru 27. maja, prilazeći selu Smoljanima, primjećeno je u njemu oko 150 neprijateljskih vojnika sa 3 tenka. Odmah su 1, 3. i 4. bataljon izvršili napad. Ali neprijatelj je uspio da se izvuče bez većih gubitaka zahvaljujući ponovo svojim tenkovima, a i našoj sporosti, kao posledici umora vojnika. Gubici neprijatelja bili su 7 poginulih i 10 ranjenih. Bilo je i nešto plijena. Naši nisu imali gubitaka.

Istoga dana nastavljen je marš prema Bravskom, pa su 27. maja bataljoni na liniji: Tavani — Šobotovac (glavnina brigade sa Štabom brigade u Tavanima) — Gradić (tg. 1097) — Podsrnetica; 28. maja 1. i 2. bataljon su na položajima Gradić — Šobotovac, a 3. i 4. bataljon Drinić — Podsrnetica.¹³

Prema izvještaju Štaba 6. proleterske divizije od 28. maja u 21,20 časova, upućenog štabu 1. proleterskog korpusa, u Drvaru 28. maja nije bilo jačih neprijateljskih jedinica. Tog dana u gradu je primjećeno svega 6 tenkova. Neprijateljske jedinice koje su vršile ofanzivu na Drvar povukle su se, uglavnom u pravcu Grahova. Neprijatelj se počeo ukopavati slabijim rovovima i paliti sela oko Drvara.¹⁴

Cesta Drvar — Bosanski Petrovac bila je osigurana na nekoliko mjesta. Saobraćaj cestom Bosansko Grahovo — Petrovac bio je tih dana dosta živ, pa je i 28. maja iz Drvara za Bosanski Petrovac prošlo oko 100 kamiona. Inače kamione su redovno pratili tenkovi.¹⁵

Još prije dolaska 3. i 4. bataljona na sektor Drinić — Podsrnetica, neprijatelj je držao Kozila i Drinić. Svoju motorizaciju rasporedio je po šljivicima i ivicom šume da bi se zaštitio od avijacije. Njegovu kolonu, koja je pred noć 29. maja, krenula iz Kozila u Drinić, napao je naš 3. bataljon. Neprijatelj je imao 3 poginula i 4 ranjena. Kada je neprijatelj istoga dana prodro od Bravskog Vaganca za Bosanski Petrovac, Štab brigade je prebacio, noću 29/30. maja, 3. i 4. bataljon na desnu stranu ceste Ključ — Petrovac, tako da su dva bataljona zauzela položaje: Jasenovac — Gradić, a dva Veliki Pročevac — Vučje.¹⁶

Neprijatelj se i narednih dana jačim ili slabijim jedinicama kretao cestom Ključ — Bosanski Petrovac, upućujući osiguranja lijevo i desno od puta i gotovo redovno nailazio na zasjede jedinica 8. brigade. (Na primjer, 30. maja između Bravskog Vaganca i Bosanskog Petrovca, je, pored ostalog, zaplijenjeno 150 kg čokolade; zatim istoga dana od zasjede 1. bataljona poginulo je 13 neprijatelj-

¹³ AVII, k. 768A, br. reg. 6-3, br. reg. 29-2 i 31-2/2 (Izveštaji štaba 8. brigade od 28. i 29. 5. 1944).

¹⁴ Zbornik IV/25, dok. 127.

¹⁵ Isto.

¹⁶ AVII, k. 775A, br. reg. 12-3.

skih vojnika; 30. i 31. maja pretresana je Smetica itd.). Ovo je, na kraju, neprijatelja dovelo u situaciju da je morao napustiti selo Bravsko i povući se u Bosanski Petrovac.¹⁷

*ZAPAŽANJA I ISKUSTVA IZ BORBI IZMEĐU
22. I 30. MAJA 1944.*

S obzirom da je neprijatelj u svojim poslednjim ofanzivnim dejstvima na sektoru koji je držala 8. brigada (i 4. divizija u cjelini) upotrebio znatne motorizovane jedinice (tenkove i borna kola), kao i to da se služio taktikom dubokih prodora motorizacijom, ponekad bez bočnih osiguranja pješadije, naše su jedinice — konstatovao je štab 4. divizije u svom izvještaju od 4. juna — postigle vidne rezultate. Neprijateljski gubici bili su dosta veliki i u ljudstvu i u motorizaciji, dok su naši bili srazmjerno mali. Ali, gotovo u svim izvještajima štaba 8. brigade u toku maja 1944. godine, a naročito poslednjih dana tog mjeseca, govori se o neprijateljskim tenkovima, koji ometaju naše jedinice u potpunijem izvršavanju postavljenih zadataka. Neprijatelj se često, uz veće ili manje gubitke, zahvaljujući zaštiti tenkova, nekako izvlačio. Pored onog što je naprijed rečeno o otkrivanju naših mina od strane neprijatelja, ni prekopavanja na cestama nisu bila uvijek dobro izvedena. Štab 8. brigade je došao do zaključka da dužina prekopa mora biti veća od 5 m, jer samo oni dužine 8—10 m i dubine oko 4 m, osjetno zadržavaju neprijateljsko napredovanje. Ako se na ovakvim mjestima dejstvuje i preciznom vatrom i ometa neprijatelju rad, onda on u znatnoj mjeri gubi u vremenu i tempu napada. Uz ovo, trpi i gubitke u ljudstvu.

Osim toga, u poslednjim borbama primjećeno je da je neprijatelj čuvao svoju pješadiju i maksimalno koristio tenkove. Štab brigade je zapazio da kada naše jedinice počinju sa napadom na pješadiju, ona se skriva u zaklon, a tenkovi se pojavljuju i primaju borbu. Mi, međutim, nismo imali dovoljno ispravnih nagaznih mina. Štab brigade u svom izvještaju o borbi od 30. maja, na jednom mjestu kaže: »... Da smo imali originalnih nagaznih mina više komada mogli smo neprijatelju nanijeti osjetne gubitke. Svega jedna originalna engleska nagazna mina eksplodirala je, a ostale koje smo kombinovali sa rudarskim kapislama nisu eksplodirale. Kad smo ih otkopali, našli smo ih skroz zgnječene...«.

U borbama koje su vođene pokazalo se da je engleski eksploziv 808. vrlo dobro sredstvo za paljenje tenkova i kamiona. Od 5 fišeka ovog eksploziva pravljene su grudve na taj način što se skidao omot od papira, a zatim se eksploziv na vatri malo omekšavao. Ove grudve upotrebljavane su kao bombe, s tim što se prethodno zapale šibicom, a potom bacaju na tenk ili kamion.¹⁸

¹⁷ Zbornik IV/25, dok. 9. i AVXI — k. 775A, br. reg. 13-3 (Izveštaji štaba 4. divizije i 8. brigade).

¹⁸ Štab 5. korpusa u primjedbama na rad jedinica u toku VII neprijateljske ofanzive (desant na Drvar) kaže: »... Za pohvalu je inicijativa 8. brigade, koja je za napade i paljenje tenkova i kamiona upotrebila grudve — lopte engleskog eksploziva (dinamita 808). Palili su ih šibicom, nikako kordom i

Naši su borci zapazili da je i puškomitraljez dobro sredstvo za paljenje kamiona i bornih kola. Rafal iz puškomitraljeza morao je da se pusti po motoru, dok ovaj još radi. Inače do paljenja nije došlo, ako se, naime, otvara vatra po hladnom motoru.

*

Na osnovu naređenja Vrhovnog komandanta druga Tita da se na svim sektorima i sa svim jedinicama stupa u napade na neprijateljske garnizone, utvrđene položaje, objekte gdje god ima neprijatelja i na saobraćajne komunikacije, mobilisane su sve naše snage i uloženi novi napor da se neprijatelj tuče na svakom mjestu.

Početak juna 8. brigada je i dalje zatvarala pravce Bosanski Petrovac — Krupa i Bosanski Petrovac — Bihać. Ona će tu ostati puna tri mjeseca. »Borci su vrlo dobro izdržavali česte i napore marševne po bespuću ovoga terena, pisao je štab brigade 7. juna, i to vrlo često bez dovoljno hrane, pa i gladni.« Ovi su krajevi, inače, bili ekonomski pasivni, a uz to i opljačkani od neprijatelja; imanja su paljena, a stanovnici odvođeni. Naročito se osjećala oskudica u žitu i varivu. Ponešto je stizalo karavanima iz Podgrmeča, ali je to bilo nedovoljno. Uz sve to, vrlo teško je bilo hranu, koja bi se nabavila, doturiti svakom bataljonu i četi, jer nisu bili na okupu, već rastureni na velikoj prostoriji i često u pokretu. Zato su kritike upućivane tih dana intendantskom osoblju, ponekad bile preoštre. No i pored toga, naše jedinice su bile aktivne, orijentisale su se na postavljanje zasjeda na komunikacijama i postigle su velike uspjehe, specijalno bataljoni 6. i 8. brigade.¹⁹

USPJEŠNA ZASJEDA 1. 12. BATALJONA

Između 1. i 5. juna 1. i 2. bataljon 8. brigade su pokazali izvanrednu upornost, pa ih je i pohvalio štab 4. divizije. Neprijatelj je, naime, poslije prodora pravcima Bihać — Bosanski Petrovac — Drvar — Knin i Bosanska Krupa — Petrovac organizovao uporišta na ovim komunikacijama, ali se uglavnom držao defanzivno. Na nekim sektorima vršio je napade sa jednom ili dvije bojne, najviše u cilju pljačkanja sela. Na sektoru gdje je u junu 1944. djelovala 8. brigada neprijatelj se, pored Bosanskog Petrovca, nalazio još u Suvaji, Brestovcu, Krnjeuši, Vrtoču, a zatim duž komunikacije Bosanski Petrovac — Bihać, bio je i u Ripaču, Gorjercu (100—200 vojnika kod vodovoda), Duhovskom (u kući Babića), Tarkovcu (kod kuće Glumaca)

kapislom, a zatim izbacili kao benzinsku flašu na motore vozila tako da se u napadu 4. juna imalo velikog uspjeha. Isti eksploziv kada se zapali smolast je, sporo gori i ne gasi se...« (AVII, k. 771, br. reg. 39—4).

>* Zbornik IV/26, dok. 9, i AVII, k. 775A, br. reg. 5-1/3.

U izvještaju štaba 4. divizije od 8. juna na jednom mjestu piše: »... U borbama sa neprijateljem zadnjih dana (početak juna) naše jedinice uspjele su da, uz vrlo male gubitke, nanesu neprijatelju velike gubitke u ljudstvu i materijalu. Ovo naročito vrijedi za Drvarsko-petrovački odred i 8. brigadu, koji su se u borbama sa neprijateljem pokazali vrlo uporni, žilavi, vješti i brižljivi u postavljanju zasjeda...« (AVII, k. 768A, br. reg. 13-3).

i Vrtoču. Prvih 15 dana juna neprijatelj je saobraćao kolonama koje su pratili 10—15 tenkova.²⁰

Sa sektora Sobotovac — Smoljana, gdje su se nalazili krajem maja, 1. i 2. bataljon su krenuli 1. juna južno od komunikacije Bosanski Petrovac — Ključ, sa zadatkom da napadnu neprijateljsko uporište u Kozilu (u šumi 8 km istočno od Oštrelja). Marš je bio veoma naporan. Da ih ne bi primetio neprijatelj koji se nalazio u selu Driniću, morali su se kretati noću, bespućem Snetice. U zoru 2. juna stigli su do uporišta. Bilo je kasno za napad, pa su ga odložili za noć 2/3. juna. Neprijatelj je, međutim, tog dana ujutro napustio Kozila, Drinić i Vedro Polje i povukao se u Bosanski Petrovac. Bataljoni su odmah krenuli sa Snetice preko Drinića i Vedrog Polja, prešli cestu Drvar — Bosanski Petrovac između Oštrelja i Petrovca, sa namjerom da na ovoj komunikaciji neprijatelju postave zasjedu. Međutim, neprijatelja nije bilo u toku noći 2/3. juna, ni sutradan, pa ni 3/4. juna. Štabovi bataljona su odlučili da se krene dalje — na cestu Bosanski Petrovac — Vrtoče ili Petrovac — Krnjeuša. Na ovoj drugoj komunikaciji primjetili su saobraćaj neprijatelja, pa su bataljonima nastavili pokret do Medenog Polja kroz šumu, tako da ih neprijatelj nije primjetio. I ovaj marš je bio vrlo naporan i bez hrane. U Medenom Polju obavješteni su da neprijatelj jedne noći saobraća od Bosanskog Petrovca za Krnjeušu, a druge od Krnjeuše preko Vrtoča za Bosanski Petrovac. Prema ovim podacima neprijatelj je noću 4/5. juna trebalo da krene od Krnjeuše preko Vrtoča za Bosanski Petrovac. Postavljene su mu zasjede.

Prvi bataljon postavio je zasjedu između Medene glave (k. 624) i Korita. Položaji su podesni, u šumi, a teren je, inače ravničast. Odstupnica je moguća ispod Vujnovice (k. 655) kroz šumu i preko Bjelajskog Vaganca za selo Bjelaj. I 2. bataljon postavio je zasjedu nešto bliže Bosanskom Petrovcu, na Rastovači, na kotama 623 i 634 i oko njih. Odstupnica ovog bataljona bila bi preko Kolunića i k. 621 (selo Medeno Polje) prema Osječnici. Rastojanje između jedne i druge zasjede iznosilo je oko 3—4 km.

Noću u 22 časa 4/5. juna naišla je od Vrtoča neprijateljska kolona od 30 kamiona sa vojskom i 5 tenkova. Krećući se prema Bosanskom Petrovcu, naišla je na zasjedu 1. bataljona. I umesto da puste kolonu u čitavu zasjedu ovog bataljona, neko je nestrpljivo ispalio metak ranije, kada je samo polovina kolone ušla u zasjedu. U žestokoj paljbi koju su tog trenutka otvorile sve tri čete 1. bataljona, neprijatelj je imao znatne gubitke. Mitraljeskom vatrom potpuno je sasječeno 6 kamiona, od kojih su se dva survala sa ceste u vrtaču. Neprijateljski tenkovi su odmah intervenisali i, zahvaljujući ravničastom terenu, uspjeli su da našoj zasjedi zađu za bok i leđa i vatrom prisile naše čete na povlačenje. Bataljon se povukao u pravcu sela Bjelaj a, a neprijatelj je, pošto se nešto sredio, produžio za Bosanski Petrovac. Šmatrao je da je sada sa zasjedom do Bosanskog Petrovca završeno. Upravo se neprijatelj u tome prevario.

Naš 2. bataljon za sve vrijeme ove borbe bio je pritajen. Očekivao je neprijatelja. Skrenuta je pažnja da se vatra prerano ne

²⁰ Zbornik IV/25, dok. 9 (prema izvještaju štaba 4. divizije od 4. jula 1944).

otvara. Običen je gotovo svaki borac, provjeren položaj svakog mitraljeza. Poslije prve zasjede neprijatelj je, ali samo kratko vrijeme, bio nešto oprezniji. Pješadija se kretala oprezno naprijed i obezbeđivala motorizaciju. Kad su stigli na oko 200 metara od zasjede 2. bataljona, pješadija je ušla u kamione i naši borci su čuli komandu »Forvec«. Upaljeni su motori i kolona je krenula. A kada je čitava kolona ušla u zasjedu bataljon je jednovremeno otvorio vatru po zbunjenom neprijatelju. Odmah su eksplodirala i zapaljena dva kamiona, dok je neprijatelj u grupama počeo bježati cestom, tražeći zaklon. Kako je zasjeda bila udaljena svega 3—5 metara, naši su ih kosili brzom paljbom. Ubrzo su zapaljena još dva kamiona, dva su sasječena mitraljeskom vatrom i tri oštećena ostala su na cesti bez vojske. Neprijatelj se toliko zbunio da je bacao bombe suprotno od mesta na kome su bili naši borci. Zahvaljujući intervenciji tenkova, pješadija je spasena potpunog uništenja. Tenkovi su i ovdje imali mogućnost manevrovanja na ravnom terenu, ali se nisu smjeli približiti našoj pješadiji. Naši borci su ih gađali kuglama od engleskog eksploziva 808, sa kojima su zapaljena 3 kamiona. Ali, ipak tenkovi su doveli našu zasjedu u unakrsnu vatru. Bataljon se povlačio pod vrlo teškim uslovima, ali tako vješto da nije imao nikakve gubitke. Neprijateljska kolona, ono što ih je ostalo, nije produžila za Bosanski Petrovac. Zauzela je svoje položaje oko ceste i sačekala pomoć od Vrtoča.

Prema izvještaju štaba 8. brigade od 7. juna, neprijatelj je ove noći, kod obe zasjede, imao veliki broj poginulih i ranjenih. Od naših je poginuo Ilija Radošević, rodom iz Suvaje (kod Bosanskog Petrovca), 4 su ranjena, a nestala je Sava Vojinović, rođena u Gudavcu kod Bosanske Krupe. Plijena nije bilo, jer se borcima nije dozvolilo da ga izvlače, strahujući od većih gubitaka. U jednom izgorjelom kamionu nalazili su ranjeni njemački vojnici. Inače kamioni su bili veliki, transportni i u svaki od njih moglo je da stane oko 50 vojnika.²¹

U međuvremenu, dok su 1. i 2. bataljon čekali neprijatelja u zasjedi na cesti između Oštrelja i Bosanskog Petrovca, Nijemci su 2. juna, jačine oko 700 vojnika, krenuli pravcem Bosanski Petrovac — Suvaja — Vodenica — Vranovina — Marjanovića Do i jednim dijelom zašli u šumu iznad zaseoka Kerkez. Dijelom jedinica zaposjeli su brdo Gradinu (k. 1096), na ivici šume. S druge strane 4. bataljon 8. brigade, koji je tog jutra očekivao neprijatelja u selu Smoljanima, povukao se u Krnju Jelu i oko 12 časova 2. juna, stigao iznad Marjanovića Dola. Nedaleko od njega bio je i 3. bataljon, koji je takođe, stigao od Marjanovića Dola.

Pošto je izvršen raspored jedinica, borci 1. i 3. čete 4. bataljona otvorili su plotunsku paljbu i krenuli naprijed. I 2. četa ovog bataljona uvedena je u borbu, koja je, po dijelovima, trajala 4 sata. Komandir je morao biti na čelu svoje čete, rečeno je sutradan na sastanku bataljonskog partijskog biroa.

²¹ AVII, k. 775A, br. reg. 5-1/3 i br. reg. 14-3 i k. 768A, br. reg. 13-3. U izvještaju od 7. juna Štab brigade kaže da gubici koje smo naveli za neprijatelja (150 poginulih — I.Č.) nisu veliki niti pretjerani. »Podatke smo dobili od seljaka, kao i od naših obaveštajaca sa terena Bjelajske opštine...«

Sa svih čuka i iz sela koje je bio zaposjeo, neprijatelj je protjeran za Vodenicu i Suvaju (Petrovačku). U ovoj borbi su se naročito istakli Kužet Branko, Kalauzović Ibrahim »Gurda«, Pašić Božo i Radošević Gojko — svi iz 4. bataljona. Prema izvještaju Štaba brigade od 8. juna, neprijatelj je imao oko 20 poginulih i 20 ranjenih vojnika, ali je naknadno utvrđeno da se radilo o 25 poginulih i 30 ranjenih. Mi smo imali jednog poginulog i dva lakše ranjena. Zaplijenjen je jedan »šarac«, dvije puške i druga ratna oprema.

Poslije povlačenja, neprijatelj je obasuo položaje bataljona 8. brigade oko Marjanovića Dola vrlo žestokom artiljerijskom vatrom, a zatim je prešao u napad, da bi izvukao svoje poginule. Ovo mu je i pošlo za rukom.²²

Sutradan, poslije borbe kod Marjanovića Dola, održane su u 4. bataljonu četne radne konferencije i sastanak bataljonskog partijskog biroa. Zaključeno je, između ostalog, da je u 1. četi bila slaba veza među vodovima i desetinama u toku borbe, da je bilo protivrječnosti u naređenjima komandira i njegovog zamjenika, da su pojedini desetari izgubili veze sa svjim desetinama. U 3. bataljonu radne konferencije su održane 5. juna u selu Vodenici, gdje se bataljon toga dana odmarao. Raspravljalo se o otklanjanju nedostataka koji su uočeni u borbama proteklih dana.

Treba reći da je teren na kome je vodena poslednja borba 3. i 4. bataljona vrlo ispresecan uvalama i potocima, dosta šumovit, a da je neprijatelj napadao na prilično širokom frontu — od Gradine (k. 1096) do sela Vranovine. Zbog toga je bilo teško održavanje veze među jedinicama. Osim toga, naše jedinice su imale vrlo malo vremena da se pripreme, zauzmu položaje, preciznije odrede zadatke i dogovore se o međusobnim vezama jedinica u toku borbe. One su iz pokreta stupile u borbu sa Njemcima koji su vrlo efikasno koristili svoju artiljeriju. Zato je 2. četa 4. bataljona i ulazila po dijelovima u borbu, upravo onako kako je pristizala, a saradnja sa 3. bataljonom nije u potpunosti ostvarena.

²² A VII, k. 768A, br. reg. 14-3 (Prema izvještaju Štaba 8. krajiške brigade od 8. juna 1944. godine).

39. krajiška divizija

Sastav:

- *13. krajiška brigada- komandant PERA KASAPOVIĆ, politički komesar ĐURO ŠTRBAC*
- *16. krajiška brigada, komandant SAVO BATINICA, politički komesar DU SAN VUJATOVIC*
- *Mrkonjičko-pljevski NOP odred*

*Komandant 39. krajiške divizije
Vojo Todorović, narodni heroj*

*Politički komesar 39. krajiške divi-
zije, Niko Jurinčić*

Trinaesta krajiška brigada u borbama oko Drvara¹

Milan N. Zorić²

U toku 24. maja snage 13. krajiške brigade krenule su od Karanovca i Rekavica prema selu Pavićima, gde je, prema naređenju Štaba 5. korpusa i 39. divizije, trebalo da služe kao rezerva. Do 22 časa 24. maja one su stigle na prostor Han-Sladojevići — Miloševići — Stojičići — Vranješi i tu su zanoćile. Stiigavši na navedenu prostoriju, Štab Brigade izdao je naređenje jedinicama da 25. maja rano ujutro krenu sa prostora gde su zanoćile i smeste se na prostor sela Pavići i Gornje Slivno; 1. bataljon zaseoke Pejakovići i Moconji, 2. bataljon — Topići, Stankovići, Grujičići, 4. bataljon — Stojičići i Trebovci. Štab Brigade trebalo je da se smesti u zaselak Alje-tići, brigadna intendantura u Savanoviće ambulanta u Mačkiće, a Udarne četa u zaselak Majstorovići.³ Jedinice Brigade, izvršavajući naređenje Štaba Brigade, do 9 časova 25. maja, smestile su se na određeno mesto i počele uspostavljati međusobnu vezu.

Međutim, patrole koje su bile u zaštitnici 1. bataljona koji je iz Han-Sladojevića krenuo u 5 časova, primetile su u Han-Sladojevićima 2—3 tenka. Po dolasku u zaselak Pejakovići Štab 1. bataljona je o tome izvestio Štab Brigade. Štab Brigade nije znao da je neprijatelj privukao pojačanja u Banjaluku, te je pretpostavljao da se radi o običnom ispadu neprijatelja kao reakciji na naš napad na neprijateljska uporišta u selima Motike, Rekavice i Karanovac, neposredno uz Banjaluku. Zbog toga je naredio 1. bataljonu da stvar ispita i o tome odmah obavesti.

U 10 časova 25. maja Štab brigade je obavešten da se od zaseoka Cvijetići komunikacijom prema Han-Sladojevićima kreće veći broj kamiona i tenkova. Dobivši to obaveštenje, Štab Brigade je odmah naredio 1. bataljonu da jednom četom posedne Stražbenicu (k. 716), a sa dve čete da krene prema zaseocima Stojičići i Miloševići. Četvrtom bataljonu je naređeno da posedne Pajtos (k. 875), dočeka neprijateljsku kolonu i spreči dalji pokret, dok bi je čete 1. bataljona napale s boka. Drugi bataljon dobio je zadatak da jednom četom posedne k. 701, a sa druge dve — Grčku gradinu i Kočića glavicu. Trebalo je da, u slučaju ako 4. bataljon ne posedne Pajtos na vreme i ne dočeka čelo neprijateljske kolone na njemu, to učini 2. bataljon na Grčkoj

¹ Iz knjige »XIII krajiška brigada«, VIZ, Beograd 1968, str. 156—183.

² Potpukovnik, zamenik komandanta 39. divizije.

³ Izveštaj 13. krajiške brigade od 17. 6 1944. godine, Arhiv VII, k. 1265, br. reg. 5—2/1.

gradini i Kočića glavici. U tom slučaju 1. i 4. bataljon 13. krajiške brigade napali bi neprijateljsku kolonu s boka i začelja.

Međutim, ovde se nije radilo o ispadu, kako je to cenio Stab 13. krajiške brigade, već o dobro smišljenom i planiranom napadu, po kome je 25. maja rano bačen vazdušni desant na Drvar, a iz Bihaća, Bosanske Krupe, Banjaluke, Mrkonjića i Jajca krenule neprijateljske snage prema Drvaru.

Sa linije Čađavica — Mrkonjić — Jezero — Jajce — Vijenac nastupale su snage Oklopnog grenadirskog jurišnog bataljona 2. oklopne armije, 7. ojačanog izviđačkog odreda 7. SS-divizije »Princ Eugen« i ojačanog 13. brdskog lovačkog puka.⁴

Oklopni grenadirski jurišni bataljon trebalo je da se prikupi na jugozapadnoj ivici Banjaluke prema specijalnom naređenju i bude spreman 25. 5. 1944. godine u 4,30 časova. Njegov zadatak bio je: da nadiru putem Banjaluka — Čađavica, razbije naše snage koje mu se suprotstave na tom putu i što je moguće brže zauzme »raskrsnicu« puteva Čađavica u svoje ruke. Poslije privođenja 1. pionirske čete (motorizovane), bez obzira na moguće angažovanje s boka, nadirati od Čađavice ka Ključu i posjesti ovo mjesto što je prije moguće.⁵

Sedmi ojačani izviđački odred imao je zadatak da »forsira proboj kroz neprijateljske položaje« zapadno i jugozapadno od Mrkonjića, zauzme i drži Čenića kosu i Cigansko brdo, zapadno od ceste Rogolje — Strbina. To je bio njegov prvi napadni cilj, zatim, izviđački odred morao je biti spreman da jako prikupljenim snagama, po naređenju divizije zauzme odsek Sana i »da posjedne mesto D. Ribnik gde se pretpostavlja da se nalazi crveni štab V korpusa«.⁶ To je bio drugi napadni cilj ojačanog izviđačkog odreda, a u daljem da izvrši brižljiv pretres G. Ribnika i zauzme liniju Visići (k. 1028) — Kik (k. 1082), što bi bio njegov treći napadni cilj.

Trinaesti ojačani brdski lovački puk trebalo je da nastupa sa linije Vijenac — Kamenica — Jezero sa dva bataljona prema Mliništim, a svojim 3. bataljonom, motornim vozilima i postepenim privlačenjem natovarene stoke prodiere najpre do Carevca, a dalje nastupanje zavisilo bi od situacije. Ovaj bataljon imao je zadatak da od Carevca dejstvuje u bok i leđa našim snagama koje bi se povlačile ka zapadu ispred 1. i 2. bataljona istog puka. Zadatak pionirske čete koja je bila pod zaštitom 3. bataljona 13. brdskog lovačkog puka bio je da od mina očisti cestu Rogolji — Mliništa i da je što pre dovede u ispravno stanje. U daljem, nameravalo se nastupati duž železničke pruge Mliništa — Lisina i zauzimati visove istočno od navedene pruge, a pionirska četa potčinila bi se Oklopnom grenadirskom jurišnom bataljonu.

Dajući uputstva za vođenje borbe, Divizija kaže da za »odstupajućim neprijateljem treba bezobzirno nadirati, ne dozvoljavajući gubljenje dodira za vreme mraka«. Naglašeno je da se ne sme dozvoliti da ih zadržavaju pojedinačni neprijateljski mitraljezi »koji-

* Zapovest 7. SS-divizije »Princ Eugen« od 23. 5. 1944. godine, Zbornik, IV, 25, 184, 708.

⁵ Isto.

« Isto.

K N J I G A I.

14 11 1944
23 22 21
OPERACIJSKI DNEVNIK
Br. Pos. 24-4
24.11.1944

OPERACIJSKI DNEVNIK TABA XIII. K. U. BRIGADE 39. DIVIZIJE VI. ARMIJE

- 23.V.1944. I. II. i IV. bataljon i udarna četa krenuli u akciju na Rekovice - Karanovac.-
- 24.V.1944. II. bataljon i udarna četa vrsile su napad na Kačalovac ubili su 2. četnika i jedan zarobljen. naš. jedan mrtav drug. Plijen 2 puške, 200 metaka. I bataljon čisteći Rekavice zarobio je 1. četnika. Plijen jedna civilna puška i 90 mina za bacač. 3 sanduka sanitetskog materijala i 1. pištolj.- Pri izvlačenju naših snaga iz Rekovica IV. bataljon susreo se sa četničkom brigadom Mišića na prostoru s. kačina-voda. Neprijatelj je bio razbijen i ostupio u pravcu Manjače.- Na večer bataljoni su se smjestili u prostoriji Han - kola - Sladojevići - Vračješi - Predojevići.
- 25.V.1944. Snage I. II. i IV. bataljona tukle su neprijateljske kolone koja je od B. Luke preko Kadišnje vode prodirala u pravcu Čadjavice. Neprijatelj je napadnut na prostoriju Kadina voda-Grška granica ubijeno je 12 a ranjeno 11. njemaca pripadnika "šturi bataljon II. oklopne Armije". naši gubitci 2 mrtva, 5 ranjenih. Plijen 1. sarac, 2. stvojnice, 3. puške, 3000 metaka, 13. bombi, 2. dogleda, 1. radio. stanicu, 20. čebadi, 27. šinjera, 8. čakšira, 10. koporana, 3. kišne kabanice, 9. pari vesa, 1. sanduk sijalica i arhiva jedne čete toga bataljona. Zapaljena su 2. kamijona, 2. luksuzna automobila, i 1. motorbicikl. Istoga dana 2. četa III. bataljona napale su istu neprijateljsku kolonu kod Sitnice, iz Masjede. Ubijeno je 40 neprijateljski vojnika i 3. oficira, dok ih je oko 10. ranjeno. Naši su gubitci 1. ranjen unisten je jedan kamijon, 1. autobus, i 3 motor_cikla sa prikolisama.-
- 26.V.1944. Snage I. II. i III. bataljona vodile su borbu sa neprijateljom koji je nastupao od Čadjavice ka Ključu, i Ribniku, na prostoru, Klakotovac, G. Previjsa. Ubijeno je 34. nemaca i jedan oficir dok ih je oko 15 ranjena naši gubitci 2. mrtva, IV. bataljon nije imao dodira sa neprijateljom.
- 27.V.1944. II. bataljon i protukolska baterija vodili su borbu sa neprijateljom na prostoru Gornji Ribnik. Ubijeno

ma će on štiti povlačenje«. Pri nastupanju kroz teško brdovito zemljište rečeno je da se snage drže prikupljene i vodi računa o obezbeđenju bokova.

Čim je bačen neprijateljski vazdušni desant na Drvar, rano 25. maja, i njegove snage počele koncentrično nastupati ka Drvaru, 13. krajiškoj brigadi je naredeno da se hitno prebaci u selo Previju, na komunikaciji Čadavica — Ključ.⁷ Petnaesta krajiška brigada trebalo je da ostane na prostoru Bronzanog Majdana sa zadatkom zatvaranja pravca Banjaluka — Sanski Most i svih pravaca preko Gornjenice, Obrovca i Tramošnje, kojima bi neprijatelj mogao stići u dolinu Sane i ugroziti 16. krajišku brigadu, koja je imala zadatak da zatvara pravac Prijedor — Sanski Most — Vrhpolje na desnoj strani Sane. Štab 39. divizije bio je u selu Tomini, pa je i on mogao biti ugrožen ako bi neprijatelj uspeo preko gore navedenih sela stići u dolinu Sane.

Kolona Oklopnog grenadirskog jurišnog bataljona oko 12,30 časova 25. maja stigla je do Kadine Vode i produžila za Sitnicu. Ni 4. ni 2. bataljon 13. krajiške brigade nisu uspeali posesti položaje na Pajtosu, odnosno Grčkoj gradini i Kočića glavici i dočekati čelo neprijateljske kolone. Štab Brigade je tada video da se radi o ozbiljnijem pokretu i naredio da se napadne bok i začelje kolone. U 14,30 časova Štab Brigade je depešom izvestio 39. diviziju da jača neprijateljska motorizovana kolona kreće od Banjaluke prema Sitnici, da je prešla Bunareve i da će je oni napasti bočno.⁸

Oko 16,30 časova 25. maja 4. bataljon 13. krajiške brigade napao je začelje Oklopnog grenadirskog jurišnog bataljona kod Kadine Vode. Naime, neprijateljska kolona, iako je primetila naše jedinice koje su hitale da zauzmu položaje, nije se na njih obazirala, već je produžila pokret u cilju izvršenja glavnog svog zadatka. Ali, u Kadinoj Vodi je došlo do kvara na nekim vozilima i tu su stale radionice da izvrše opravku. Borci 4. bataljona došli su i poseli Pajtos kad je kolona već bila prošla. Oni nisu znali za Nemce koji su ostali u Kadinoj Vodi i opravljali pokvarena vozila. Tu im je došao jedan seljak i kazao za Nemce, pa se Bataljon preko šume severnije od Pajtosa prebacio od Kadine Vode, Nemci ga nisu primetili i on ih je iznenada napao. Oko 60 neprijateljskih vojnika koji su bili u zaostalim vozilima, posle kraće borbe, napustili su vozila i počeli bežati ka Bunarevima. Manji deo bežao je prema Lunjevcu (k. 1034) pred delovima 4. bataljona koji su ih gonili. Neprijateljske vojnike koji su bežali ka Bunarevima dočekao je 2. bataljon sa Grčke gradine i oni su počeli da beže u Stričićko polje. Borci 2. bataljona krenuli su za njima, ali su doletela dva neprijateljska aviona i neprijateljske snage su se povratile od Sitnice pa je gonjenje neprijateljevih vojnika u Stričićkom polju onemogućeno.

⁷ Zapovest Štaba 39. divizije od 25. 5. 1944. godine, Zbornik, IV, 25, 115, 419.

Štabu 13. brigade je depešom naredeno da se prebaci u Previju. Štab je, kako izgleda, depešu dobio posle podne 25. 5. 1944. godine.

⁸ U isto vreme, prema izveštaju Štaba 13. brigade, od Divizije je stigla depeša u kojoj se Brigadi naređuje da se prebaci na prostor Topici — Pavići, tamo gde se već nalazi. U 15,30 časova stigla je druga depeša ali se nije mogla dešifrovati pa je Brigada tražila da joj depešu dostave po starom ključu.

U ovoj borbi 13. brigada je ubila 12 Nemaca i više ranila. Sama je imala 2 mrtva i 5 ranjenih boraca. Zapalila je 2 kamiona, 1 putnički automobil i 1 motocikl i zaplenila 1 puškomitraljez, 2 automata, 3 puške, 3000 metaka, 13 bombi, 2 dvogleda, 1 radio-stanicu, 20 čebadi, 27 šinjela, 10 bluza, 8 čakšira, 3 kišne kabanice, 9 pari rublja, 1 sanduk sijalica i arhivu jedne čete Oklopnog grenadirskog jurišnog bataljona.⁹

Treći bataljon 13. krajiške brigade, koji je odranije bio na položajima kod Sitnice, postavio je sa dve čete zasedu na cesti. Kad je naišla kolona Oklopnog grenadirskog jurišnog bataljona, one su na nju otvorile vatru. Tada je ubijeno oko 40 neprijateljskih vojnika i 3 oficira, a oko 15 ranjeno. Mi smo imali samo jednog ranjenog borca. Uništen je 1 kamion, 1 autobus i 3 motocikla, ali čete nisu došle do plena. Čete 3. bataljona koje su bile na zasedi u Sitnici povukle su se u Donje Ratkovo i prenoćile u zaseoku Đukići.

Odbacivši 3. bataljon 13. krajiške brigade od komunikacije, Oklopni bataljon stigao je u Čadavicu i zaposeo raskršće puteva, kako mu je bilo naređeno. Bataljon nije ostao u Čadavici mada se već bližila noć. Produžio je prema Ključu, odbacio jedan bataljon 13. proletherske brigade i zauzeo Kuk, dominantno uzvišenje na komunikaciji Čadavica — Ključ.¹⁰

Tako je neprijatelj, koristeći brzopokretne jedinice, uspeo da posedne položaje na kojima je bilo moguće najuspešnije zatvoriti pravac prema Ključu i sprečiti njegov pokret. Te položaje trebalo je da zauzme 13. krajiška brigada, ali je ona preduhitrena od strane neprijateljskog Oklopnog bataljona.

Na prostoru Čadavica — Orahovljani bila su dva bataljona 13. proletherske brigade. Jedan od njih se povukao u sastav Brigade pre dolaska Oklopnog bataljona. Naveče 25. maja neprijatelj je odbacio bataljon 13. proletherske brigade, koji je tamo ostao, zauzeo Kuk, zapadnije od Čadavice, najpogodnije položaje za zatvaranje toga pravca, pa je ta prednost izgubljena. Pravac za Ključ i Ribnik, gde se nalazio Štab 5. korpusa i druge ustanove, bio je otvoren i to je predstavljalo znatnu opasnost. Ovo tim pre kad se zna da je neprijatelj imao podatke o tome da se »crveni štab V korpusa« nalazi u Ribniku. Zbog svega ovoga forsiran je dolazak 13. krajiške brigade na prostor Dragoraj — Previja, odakle bi mogla sprečavati prodor i prema Ključu i prema Ribniku, a samim tim i prema Drvaru.

Za sve ovo vreme snage 15. i 16. krajiške brigade 39. divizije nisu imale dodira sa neprijateljem, jer neprijatelj nije kretao ni od Banjaluke ka Sanskom Mostu ni od Prijedora ka Sanskom Mostu i Ključu.

Oko 17 časova 25. maja 13. krajiška brigada je dobila depešu od Štaba 39. divizije. Brigada je ukratko upoznata sa stanjem i naređeno joj je da se najhitnije prebaci u selo Previju. Štab Brigade odmah je izdao pripremna naređenja bataljonima da se prikupe: 1. i 4. u zaseoku Pejakovići, a 2. u selu Pavići, gde su bili ostali delovi. U 18 časova Brigada je izdala zapovest za marš.

⁹ Operacijski dnevnik 13. krajiške brigade, Arhiv VII, k. 1281, br. reg. 7—1. Izveštaj Štaba 39. divizije od 31. 5. 1944. godine, Zbornik, IV, 25, 160, 567.

¹⁰ Naređenje Štaba 5. korpusa od 26. 5. 1944. godine, Zbornik, IV, 25, 119, 431.

Prema ovoj zapovesti 2. bataljon obrazovao je prethodnicu, a 4. bataljon zaštitnicu. Svim jedinicama je naređeno da imaju bočna obezbeđenja s leve strane, do komunikacije Banjaluka — Sitnica. Drugom bataljonu naređeno je da krene u 21 čas 25. maja pravcem: Pavići — Mitrovići — Vujnovići — Kljutići — Selakovac — Volaši. Prvi bataljon trebalo je da krene u 20 časova, zbog toga što je bio nešto udaljeniji, pravcem Pejakovići — Aljetići — Pavići i dalje za 2. bataljonom. Četvrti bataljon imao je istu marš-rutu kao i 1, a vreme polaska — 20 časova. Brigadnoj intendanturi i sanitetu naređeno je da se kreću za 1. bataljonom do Volaša. Stab Brigade naglasio je da će se kretati na čelu 2. ili 1. bataljona i da će bataljone sačekati u Volašima. U zapovesti za pokret rečeno je da jedinice nastoje stići u Volaše pre svanuća, tj. u 4 časa 26. maja.

Međutim, jedinice Brigade nisu se na vreme prikupile i izvršile pokret. Drugi bataljon prikupio se u 22 časa, večerao i u 23 časa krenuo prema Mitrovićima. Prvi bataljon krenuo je iz zaseoka Pejakovići u 21,30 časova, umesto u 20 časova. Četvrti bataljon pošao je u 24 časa. Stab brigade krenuo je iz zaseoka Aljetići u 21 čas i u zaseoku Savanovići se zadržao do 22.30 časova, čekajući da naiđe 1. bataljon. Kad je stigao 1. bataljon, Stab Brigade je krenuo za 2. bataljonom, stigao ga kod Grabeža i produžio prema Volašima. Tako je Stab Brigade, bez svojih jedinica, u 4 časa 26. maja stigao u zaselak Đukići, gdje je našao dve čete 3. bataljona koje su se povukle od Sitnice i tu zanoćile.

Stab 13. krajiške brigade je odmah naređio 3. bataljonu da posedne liniju k. 881 — k. 992 i ispita stanje na prostoru Sitnica — Čungar — Blatina glava. Zatim su u Donjim Đakićima priključili telefon na telefonsku liniju, uspostavili vezu sa Štabom 5. korpusa i oko 5 časova 26. maja upoznali ga sa stanjem. Stab Korpusa je naređio 13. krajiškoj brigadi da njene jedinice posednu cestu Čadavica — Ključ na liniji Prevljaka — Treskovačke poljane i spreče pokret neprijatelja tim pravcem. Naređeno je takođe da se uspostavi veza sa bataljonima 13. proleterske brigade koji se povukao od Čadavice i Orahovljana.

Stab 13. krajiške brigade uspostavio je vezu sa komandantom bataljona 13. proleterske brigade u Gornjoj Prevljaci i dogovorio se sa njima da bataljon posedne položaje na liniji Dragoraj — Treskovačke poljane, a kad stigne 2. bataljon 13. krajiške brigade da se Proleterski bataljon pomeri ka zaseoku Krivokuće i bude u vezi sa 2. bataljonom 13. krajiške brigade.

U 7 časova 26. maja stigao je 2. bataljon 13. krajiške brigade i naređeno mu je da smeni proleterski bataljon na položajima oko ceste. Prvi bataljon stigao je oko 17,30 časova i njemu je naređeno da posedne Kraguljevac, k. 992 i 881, a 3. bataljon trebalo je da se pomeri prema Čungaru. Četvrti bataljon stigao je u zaselak Vujnovići, gde se zadržao, pa mu je u 8 časova naređeno da posle ručka krene u zaselak Đukići, vodeći računa o stanju u Ratkovu. Po izdatim naređenjima Stab Brigade je prešao u Donje Đakiće, naredivši da se uspostavi telefonska veza sa bataljonima i Štabom 5. korpusa. U to vreme Stab 13. krajiške brigade dobio je naređenje Štaba 5. korpusa u kom ga obaveštava da je neprijatelj zauzeo Klokovac i naređuje:

»Čim Vaša brigada izbije na naređene položaje hitno se povežite sa protivkolskom baterijom u Previji i bataljonom 13. proleterske brigade i zajedničkim snagama napadnite neprijatelja i izbacite ga sa Klokotovca. Klokotovac uporno branite pošto ga zauzmete. Voditi računa o pravcu preko Ratkova.

U slučaju da neprijatelj uspe prodrati ka Ključu, glavnina snaga Vaše brigade treba se orijentisati prema Ribniku, dok bi drugi (manji) deo vodio borbu na pravcu Ključ — Paunovac, povezujući se sa XVI brigadom koja u toku 26. V treba izbiti oko Ključa.«¹¹

Izvršavajući naređenje Štaba Brigade, 2. bataljon je krenuo prema cesti u cilju posedanja položaja i smenjivanja bataljona 13. proleterske brigade. Stigavši na cestu, Bataljon se u 8 časova sukobio sa neprijateljem koji je krenuo iz Čadavice prema Ključu i odbacio Proleterski bataljon od ceste. Posle kraće borbe sa neprijateljem 2. bataljon se povukao prema Donjoj Previji, gde se, bez odobrenja i znanja Štaba 13. brigade, prebacio na levu stranu Sane. Sa bataljonom se povukla protivkolska baterija i deo tehničke čete 13. krajiške brigade. Kod dela tehničke čete koji se sa Drugim bataljonom prebacio preko Sane nalazili su se neki delovi brigadne radio-stanice, te Stab Brigade više nije mogao održavati vezu sa Štabom 39. divizije i Štabom 5. korpusa. Protivkolska baterija povukla se cestom prema Ribniku. U povlačenju Nemci su je gađali iz bacača. Tada su ubili 2 borca protivkolske baterije i 2 konja i uništili 1 kola. Kad se smrklo, baterija se prebacila preko Sane i zauzela položaje u Kenjalima.

Prvi bataljon krenuo je da posedne Kraguljevac, ne znajući da ga je već poseo neprijatelj. Neprijatelj ga je dočekao i bataljon se morao povući prema Gornjim Dakićima. Neprijateljski kamioni i tenkovi kretali su cestom prema Ključu, a bataljon 13. proleterske brigade ostao je na Treskavačkim poljanama.

U vezi sa naređenjem Štaba 5. korpusa, Stab 13. krajiške brigade naredio je svome 1. i 3. bataljonu da napadnu neprijatelja i zbače ga sa dominantnih položaja na Kraguljevcu. Prvi bataljon trebalo je da izvrši napad od zaseoka Brda preko Bujadnice, a 3. bataljon — preko Poljane, zapadnije od k. 992. Oba bataljona su se približila neprijateljskim položajima i izvršila napad. Međutim, neprijatelj ih je odbio i 1. bataljon se povukao u Gornje Dakiće, a 3. bataljon na k. 992 i 881, ranije svoje položaje. Tako je naređenje Štaba 5. korpusa da se neprijatelj napadne i zbači sa Kraguljevca ostalo neizvršeno.

Neprijatelj se kretao cestom bez obezbeđenja. Držao je dominantna uzvišenja oko Klokotovca, gde je bilo najpogodnije vršiti na njega napade, pa se smatrao sigurnim. Stab Brigade je ustanovio da se neprijatelj kreće bez obezbeđenja, pa je naredio 1. bataljonu i Udarnoj četi da se približe Budinu i sa njega izvrše napad na neprijatelja koji prolazi cestom bez bočnih obezbeđenja. Ali, neprijatelj je osmatrao ceo prostor oko komunikacije sa Kraguljevca i otkrio je pokret 1. bataljona i Udarne čete. Odmah je uputio svoje snage prema njima i do sukoba je došlo zapadnije od Jagodnjače. Neprijatelj je odbacio 1. bataljon i Udarnu četvu prema Gornjim Dakićima.

¹¹ Naređenje Štaba 5. korpusa od 26. 5. 1944. godine, Zbornik, IV, 25, 119, 431.

Posle ovog Štab Brigade je oko 14 časova 26. maja naredio 1. bataljonu i Udarnoj četi da se povuku ka zaseoku Volasi s tim što će na Kobaš i Ljubinski vrh postaviti po jedno odeljenje i slati patrole u pravcu neprijateljskih snaga. Trećem bataljonu je naredeno da drži k. 881 i 992, a u slučaju povlačenja neprijatelja sa Kraguljevca da ga posedne i drži. Intendantura i brigadni sanitet prebačeni su u selo Ljubine, a Štab Brigade sa delom Tehničke čete i Čete za vezu smestio se u zaselak Miškovići. U 19 časova 26. maja u zaselak Miškovići stigao je i 4. bataljon 13. krajiške brigade.

Čim je neprijatelj poseo Klokotovac i zauzeo Ključ, on je sebi stvorio uslove za dalje nastupanje uz Sanu ka Ribniku. Zbog toga je Štab 5. korpusa 26. maja, posle naređenja 13. krajiškoj brigadi da zbací neprijatelja sa Klokotovca, naredio Štabu 39. divizije da 13. brigadom »najhitnije zatvori pravac prema Ribniku.«¹² Pravac Ključ — Paunovac i Ključ — Crkveno naređeno je da posedne i zatvori 16. krajiška brigada. Ovo naređenje Štaba 39. divizije Korpus je direktno dostavio 3. bataljonu 13. krajiške brigade i naredio da Štab Divizije dostavi ostalim delovima iste brigade. U ovo vreme 16. krajiška brigada nalazila se u selu Busnovi, 16 km severozapadnije od Sanskog Mosta, i morala je izvršiti veoma naporan pokret da bi stigla do mesta gde je trebalo da zatvori pravce prema Paunovcu i Crkvenom. Trebalo je preći oko 40 km, a vremena nije bilo, jer je neprijatelj već bio u Ključu i imao je mogućnost da neometano nastupa u oba pravca koje je trebalo da zatvori 16. krajiška brigada.

U vezi sa naređenjem da se spreči nastupanje neprijatelja prema Ribniku, Štab 13. krajiške brigade izdao je naređenje svojim jedinicama da se u 21 čas prikupe u zaseoku Volaši, odakle će krenuti ka Sani i prebaciti se na njenu levu stranu. Međutim, oko 20 časova 26. maja 3. bataljon je izvestio Štab Brigade da je poseo Kuk, Kraguljevac i Klokotovac i da je komandant Bataljona sa dve čete krenuo ka cesti između Čađavice i Klokotovca u cilju napada na neprijatelja koji prolazi cestom. Usled toga 3. bataljon nije mogao doći u zaselak Volaše, prema naređenju Štaba Brigade. Do 22 časa 26. maja u Volašima su se prikupile sve snage Brigade, izuzev 3 bataljona. Vreme je prolazilo, a noć se mogla koristiti za pokret i prebacivanje preko Sane pa je Štab Brigade oko 23 časa održao sastanak i raspravljao o tom šta u takvoj situaciji treba da uradi.

Odlučili su da se ne izvrši prebacivanje preko Sane, kako je naredio Štab 5. korpusa i 39. divizije, već da se zadrže na prostoru Čungar — Blatina glava — Kraguljevac — Ljubinska planina. Štab je smatrao da će njegove jedinice moći sprečiti upotrebu ceste Čađavica — Ključ od strane neprijatelja i da će time olakšati položaj ostalih snaga isto tako kao kad bi se prebacili na levu stranu Sane. Radi ostvarenja tih svojih namera Štab 13. krajiške brigade je naredio 1. bataljonu da posedne Budin. Kako je 3. bataljon već držao visove oko Klokotovca, smatralo se da bi se posedanjem Budina sprečio pokret neprijatelja cestom. Međutim, neprijatelj je poseo Budin pre dolaska 1. bataljona, koji je tamo stigao oko 14 časova 27. maja. Tako je Budin ostao neposjednut od strane snaga 13. krajiške brigade.

¹² Naređenje Štaba 5. korpusa od 26. 5. 1944. godine, Zbornik, IV, 25, 120, 433.

Snage 3. bataljona posle podne 27. maja došle su niz padine Klokovca do ceste i tu napale Nemce. Ubile su 16 vojnika i 2 oficira, a izgubile 1 borca i 1 imale ranjenog. Neprijatelj je odbacio bataljon i on se povukao od ceste neuspevši doći do plena. Pokret neprijatelja cestom Čađavica — Ključ i dalje se produžio. Videlo se da pokret pod ovakvim uslovima ne može sprečiti i trebalo je ponovo odlučiti šta da se radi.

U 18 časova 27. maja Štab 13. krajiške brigade održao je sastanak u vezi sa daljim radom. Na ovom sastanku bio je i zamenik komandanta Brigade Nikola Bokan, koji je u Štab došao u 4 časa 27. jula. Na sastanku je zaključeno da je neprijatelj na više mesta poseo cestu Čađavica — Ključ i sva važnija uzvišenja na tom prostoru pa se zbog toga Brigada ne može prebaciti na levu stranu Sane, Štabu Brigade nije bilo poznato stanje u Sanskom Mostu, Vrhpolju i Ključu pa je i to uticalo na takav zaključak. Ponovo je zaključeno da Brigada ostane na istom prostoru s ciljem vezivanja što jačih neprijateljskih snaga za sebe i olakšavanja položaja ostalih naših jedinica koje se bore u Ribniku, Crkvenom i Bravskom.¹³

Štab Brigade je izdao pismeno naređenje jedinicama za posedanje položaja, upoznavši ih da je na Drvar bačen desant iz vazduha i da je ishod borbe još nepoznat. Tako je 1. bataljonu naređeno da posedne jednom četom i četom pratećih oruđa Zelin i da se obezbedi od Zgona. U slučaju da dođe do borbe sa neprijateljem na komunikaciji Čađavica — Ključ, četi je naređeno da ometa neprijateljski pokret tom komunikacijom. Sa ostale dve čete 1. bataljonu je naređeno da ispita stanje na prostoru Velečevo, Zablaće, Budin i na cesti postavi zasedu.¹⁴

Četvrti bataljon dobio je zadatak da jednom četom drži Kraguljevac i Klokovac a sa dve da postavi zasedu na k. 525, 1 km istočnije od Budina.

Treći bataljon ostao je na starim položajima sa zadatkom kontrole pravca Sitnica — Ratkovo i postavljanja zaseda na cesti Čađavica — Klokovac. Ovaj bataljon imao je i zadatak da napadne neprijateljske snage koje bi pokušale da napadnu s leđa od Sitnice ostale delove Brigade.

Pionirskom vodu je naređeno da na cesti, u blizini mesta gde je trebalo da bataljoni postave zasede, postavi nagazne mine. Podvučeno je da se neprijateljski pokret komunikacijom spreči.

Mesto Štaba 13. krajiške brigade rano 28. maja određeno je da će biti na k. 851, južno od zaseoka Volaši. Ovaj raspored zauzet je u toku noći pa je Brigada tako sa svojim 1, 3. i 4. bataljonom i ostalim delovima i dalje ostala na istom prostoru.

Cim je stigao na desnu obalu Sane, u rejonu Ključa, neprijatelj je pristupio opravci mosta na Sani. Ali, on je uporedo sa tim, ne dozvoljavajući jedinicama 5. korpusa da se konsoliduju, produžio nastupanje od Zablaća prema Ribniku. Drugi bataljon 13. krajiške brigade, koji se 26. maja prebacio na levu stranu Sane, pružio

¹³ Izveštaj Štaba 13. krajiške brigade od 17. 6. 1944. godine, Arhiv VII, k. 1265, br. reg. 5—2/1.

¹⁴ Naređenje Štaba 13. krajiške brigade od 27. 5.1944. godine, Arhiv VII, k. 1281, br. reg. 9—3.

mu je otpor. Međutim, bataljon nije uspeo da zadrži neprijatelja i on je 27. maja stigao do Gornjeg Ribnika. U borbi za G. Ribnik 2. bataljon je ubio 8 Nemaca i 10 ranio a sam je imao 4 ranjena borca. Sa ovim bataljonom bila je i protivkolska baterija koja se povlačila putem preko strane od Kenjala prema Crkvenom. Sa ovog puta otvarana je vatra na Nemce koji su preko Previje i Rastoke nastupali prema Ribniku. Baterija je naročito tukla most na Sani ispod zaseoka Kasapi da bi sprečila prebacivanje Nemaca preko mosta na levu stranu Sane. Kod mosta je poginulo nekoliko Nemaca.¹⁵

Stab Korpusa i ostale ustanove iz G. Ribnika povukao se blagovremeno preko Busija u šumu, a 2. bataljon 13. krajiške brigade, po izbijanju neprijatelja u G. Ribnik, poseo je položaje na padinama Žmirkače i uvalu koja od G. Ribnika izvodi u Crkveno. Ove položaje Bataljon je držao u toku noći, posedajući i zaselak Vasiljevići i Podove, kuće 2. km jugozapadnije od k. 1280 (Kobila).

Noću 27. maja komandir i komesar protivkolske baterije odvukli su oruđa u šumu prema Pavljevini i sakrili. Municiju su predali Davidu Galiću, koji ju je sklonio u podzemni magacin izgrađen u šumi 1943. godine. Ljudstvo baterije priključilo se 2. bataljonu J3. krajiške brigade i učestvovalo u daljim borbama.

U toku 27. maja stigla je i 16. krajiška brigada i vodila borbu sa Nemcima u Pudin-Hanu. Neprijatelj je, potiskujući jedinice 1. proleterske divizije, pred noć 27. maja izbio na liniju izvor Sane — Odžina glava — Lipov vrh — Tubino brdo.¹⁶ Nastupanjem dolinom Ribnika, neprijatelj je ugrožavao snage 1. proleterske divizije, pojavljivao im se za leđima i ubrzavao nadiranje ka Potocima, kuda se povlačio Vrhovni štab i ostali od Drvara.

Bataljoni 13. krajiške brigade, koji su ostali na Klokotovcu, predstavljali su opasnost za neprijateljski saobraćaj i snabdevanje njegovih trupa koje su nastupale ka Ribniku i Crkvenom. Zbog toga je neprijatelj kamionima uz pratnju tenkova prebacio neke svoje delove iz Ključa u Čadavinu. Ovo je učinjeno oko 10 časova 28. maja li pešadija se iskrcala u Čadavici. Odmah je preko Dolova počela da nastupa prema Kuku na kom su bili delovi 13. brigade. Neprijateljske snage su istovremeno nastupale i od Previje i Dragoraja prema Klokotovcu i Kraguljevcu i od Ključa prema selu Velečevu i Zgonu. Tako je došlo do koncentričnog nastupanja neprijatelja u pravcu

¹⁵ Dvadeset sedmog maja oko 10 časova doleteli su engleski avioni i zatekli jednu nemačku motorizovanu kolonu na cesti iznad sela Dragorja. Odmah su je napali bombama i mitraljezima. Iz vozila su u panici počeli iskakati nemački vojnici i bežati u šumu iznad Međedaka. Avioni su naišli u dvatri navrata i mitraljirali kolonu. Tada je uništeno oko 30 vozila i sva su izgorela na cesti. Saveznička avijacija u maju bila je dosta aktivna. Bombardovala je u nekoliko navrata Bihać, Prijedor, Banjaluku, kao i kolone u pokretu, pa je to otežavalo manevar nemačkih trupa i prebacivanje naročito u vidno vreme. Sem toga, udari savezničke avijacije prčinili su znatnu štetu navedenim mestima koja su predstavljala neprijateljske baze za napad prema Drvaru i slobodnoj teritoriji. (Dnevno izvešće Operativnog odjela Ministarstva oružanih snaga NDH za 21. 5. 1944. godine, Zbornik, IV, 25, 211, 785).

¹⁶ Izveštaj Štaba 1. proleterske divizije od 27. 5. 1944. godine, Zbornik, IV, 25, 129, 475. Operacijski dnevnik 2. bataljona 13. brdskog lovačkog puka 7. SS-divizije, Zbornik, IV, 25, 192, 742.

snaga 13. krajiške brigade radi njihovog zbacivanja sa prostora odakle su ugrožavale komunikaciju Čadavica — Ključ. Neprijatelj jedino nije nastupao sa severa preko Donjeg Ratkova, ali je pokretom od Zgona ugrožavao Brigadu i sa te strane. Neprijatelj je sa pogodnih Vatreneh položaja artiljerijom i bacačima podržavao nastupanje svojih jedinica i uspeo je da odbaci 13. krajišku brigadu sa prostora na kom se nalazila i na kom je Stab Brigade nameravao da je zadrži. Brigada je odstupila prema Sokolovu, a komunikacija Čadavica — Ključ je sasvim oslobođena za neprijateljski saobraćaj. Neprijateljska artiljerijska i minobacačka vatra za vreme ovog napada bila je Vrlo jaka. To je dovelo do toga da su borci 4. bataljona počeli napuštati položaje i povlačiti se preko D. Ratkova ka Sokolovu i Kozici. Na položaju ovog bataljona ostao je samo rukovodeći kadar i stari borci, dok su njih 65 napustili jedinice i otišli svojim kućama. Među njima bilo je i 7 članova Partije i više članova skojevske organizacije.¹⁷ Onih koji su napustili 4. bataljon i otišli svojim kućama najviše je bilo iz Kozice. Za vreme ove borbe Brigada je ubila 7 neprijateljskih vojnika i 1 oficira, dok je sama imala 1 mrtvog i 4 ranjena borca. Žaplenila je jednu pušku, 50 metaka, 2 bombe, 2 vojničke bluže, a izgubila 1 puškomitraljez.

Došavši u Sokolovo, Stab 13. krajiške brigade, obavestio je, preko 15. krajiške brigade, Stab 39. divizije da ih je neprijatelj odbacio od komunikacije Čadavica — Ključ i da se nalaze u Sokolovu. Preko iste brigade u 2 časa 29. maja Stab 13. brigade dobio je naređenje da se odmah prebaci na levu stranu Sane i preko Crkvenog dođu u Resanovaču, gde će dobiti naređenje za dalji rad. U vezi s tim naređenjem Štaba Divizije naređeno je da se jedinice Brigade prikupe kod ušća Sokošnice u Sanu — (Maričići). Prikupivši se na tom mestu, Brigada je prešla preko improvizovanog mosta na levu stranu Sane i krenula prema zaseoku Brdu u selu Krasuljama. U 16 časova 29. maja Brigada je stigla u zaselak Brdo i tu je dat odmor.

Stab Brigade i Stab 1. bataljona, koji se kretao na čelu Brigade, vršili su izviđanje neprijatelja. Izvidnice su poslane prema Ključu, Pudin-Hanu i Ramićima. Neprijatelja nije bilo pa je Brigada u 21 čas krenula pravcem Pudin-Han — Hasići — Majkići — Crljena lokva. U 7 časova 30. maja Brigada je stigla Crljenoj lokvi i tu je dat Odmor, a izvidnice su upućene prema Crkvenom, Ključu, Ribniku i Bravskom. Izvidnice su se posle podne vratile i izvestile da neprijatelja nema u Crkvenom, pa je naređeno da Brigada krene u Crkveno, gde će se razmestiti i odmoriti. Prema tome, u najkritičnije vreme, kako za jedinice koje su se borile u Drvaru tako i za one na prostoru Ribnik, Bravsko, Jasenovi Potoci, 13. krajiška brigada nije bila ozbiljnije angažovana u borbi. Ona je bila skoro u neprekidnom pokretu, što je veoma mnogo zamaralo njen sastav i doprinosilo ispoljavanju slabosti do kojih je tada došlo.

Međutim, 2. bataljon 13. krajiške brigade, koji se 26. maja u Previji prebacio na levu stranu Sane, bio je u stalnom kontaktu sa

¹⁷ Zapisnik sa sastanka Divizijskog komiteta 39. divizije održanog 20. 6. 1944. godine, Arhiv VII, k. 1265, br. reg. 4—4. Izveštaj brigadnog komiteta Skoja 13. krajiške brigade od 30. 6. 1944. godine, Arhiv VII, Mikroteka, film 8, snimak 302—304.

neprijateljem i zatvarao pravce koji od Ključa izvode ka Ribniku. Dvadeset sedmog maja naveče on je poseo položaje iznad Ribnika, na ulazu u Crkveno. Šesnaesta krajiška brigada prema naređenju Štaba 39. divizije prebacila se sa položaja u Vojićima i Hasićima preko Crljene lokve u Crkveno i posela je severnu ivicu Borovca, prema Crkvenom. Njen 1. bataljon zauzeo je položaje desno od 2. bataljona 13. krajiške brigade, na istočnim padinama Zmirkače.

Neprijatelj je iz Ključa 28. maja krenuo preko Majkića i Šiše za Crkveno. Jedna njegova kolona zauzela je prevoj Vrletna dolina i izbila u Donje Crkveno, dok je druga krenula grebenom Šiše planine i zauzela Kobilu (k. 1280) pa se počela spuštati kosom od Kobile ka Podovima, kućama 2. km jugoistočnije od Kobile. Jedna neprijateljska kolona kretala se desnom stranom Sane od sela Slatine i 28. maja stigla do zaseoka Sredice u Ribniku. Tako se neprijatelj 28. maja našao na liniji Veliki vrh — Sokolova — Kobila — crkva u Ribniku — Sredice — Jabukovac.¹⁸ Prema njemu su bile snage 39. divizije na liniji Osoje — Šolići — Zmirkača — Ograci (k. 918) — severne padine Borovca, prema Crkvenom.

Kolona koja se kretala kosom sa Kobile prema Ribniku došla je za leđa 2. bataljona 13. krajiške brigade. To je bilo veliko iznenađenje za Bataljon, jer neprijatelj do tog vremena nikad nije izlazio na Kobilu. Izlaskom na Kobilu, neprijatelj je nadvisio položaje 2. bataljona za oko 450 metara i to s leđa Bataljona i otvorio na njega vatru. Drugi neprijateljski delovi krenuli su iz Ribnika prema 2. bataljonu i tako je vrlo pogodan položaj Bataljona izmanevrisan i Bataljon se morao odmah povući u šumu. Neprijatelj je krenuo u šumu za Bataljonom, a jedna njegova kolona zašla je u šumu preko Zmirkače i sukobila se sa njim. Neprijatelj je tada razbio Bataljon; jedan deo se povukao prema Borovcu, a drugi prema Vučjoj poljani. Štab Bataljona se u ovoj borbi nije snašao i ispustio je jedinice iz ruku. Borci su bili gladni i iscrpljeni. Zbog toga je Bataljon samovoljno napustilo 75 boraca.¹⁹

Štab 39. divizije povukao se ispred neprijatelja i izbio na put Busije — Resanovača kod Ogradenice. Tu se zadržao i izdao naređenje za posedanje novih položaja.²⁰ Prema tom naređenju trebalo je do 4 časa 29. maja posesti liniju desno od sela Busije — Kik (k. 1091) — Grič — Vučja poljana — Uvala. Položaje od sela Vrbljani, ivicom šume, do Vučje poljane naređeno je da posedne 16. krajiška brigada, a Uvalu, zapadnije od Vučje poljane — 2. bataljon 13. krajiške brigade.

^ Drugom bataljonu 13. krajiške brigade naređeno je da odavde vrši duboka patroliranja prema Crkvenom. U slučaju neprijateljskog napada na položaje 16. krajiške brigade 2. bataljonu 13. krajiške brigade je naređeno da, vršeći zaobilazni manevar, dođe neprijatelju za leđa i napada njegov bok i pozadinu. Naređeno je da bataljoni na položajima budu što oprezniji i da kontrolišu sve pravce kojima bi neprijatelj mogao nastupati. Osim navedenog zadatka, 2.

¹⁸ Izveštaj Štaba 5. korpusa od 28. 5. 1944. godine, Zbornik, IV, 25, 136, 489.

¹⁹ Zapisnik sa sastanka divizijskog komiteta 39. divizije održanog 20. 6. 1944. godine, Arhiv VII, k. 1265, br. reg. 4—4.

²⁰ Naređenje Štaba 39. divizije od 29. 5. 1944. godine, Zbornik, IV, 25, 145, 519.

bataljonu 13. krajiške brigade je naređeno da kontroliše put koji od Uvale, preko Struganice i Bobije vodi za Srneticu. U ovo vreme ostali bataljoni 13. krajiške brigade prikupljali su se kod Maričića u Sokolovu i spremali za prebacivanje na levu stranu Sane i dalje za pokret preko Crkvenog za Resanovaču.

Bataljoni 13. proleterske brigade noću između 28. i 29. maja poseli su liniju crkva u selu Vrbljanima — zaselak Babići i Strahinjci u cilju sprečavanja daljeg nadiranja 2. bataljona 13. brdskog lovačkog puka 7. SS-divizije. Neprijatelj je tada bio u Donjim Vrbljanima i zaseoku Mihaldžići.²¹

Rano 29. maja neprijateljske snage produžile su nastupanje u svim pravcima. Drugi bataljon 13. krajiške brigade i 16. krajiška brigada u svanuće 29. maja bili su na novim položajima. Prema naređenju Štaba divizije 2. bataljon 13. brigade vršio je izviđanje prema Crkvenom. U šumi severnije od Košanice sukobio se sa neprijateljem koji je krenuo od zaseoka Vasiljevići preko Zmirkače. Bataljon je u ovoj borbi ubio 6 Nemaca, a sam je izgubio 1 borca.²² Zaplenio je 1 pušku. Neprijatelj je produžio dalji pokret kroz šumu prema Vučjoj poljani. Bataljon se povlačio pred neprijateljskim snagama, prekinuo sa njima dodir i koristeći se šumom zabacio se neprijatelju za leđa, pa došao u šumu iznad zaseoka Macanovići.

Saveznički avioni u toku 28. i 29. maja bacili su našim jedinicama municiju i hranu u šumu. Najviše je bačeno u Struganicu i Resanovaču jer se smatralo da se tamo nalazimo. Međutim, kako su nemačke jedinice bile u šumi, to su i one ugrabile dosta plena.²³ Sve što je bačeno nismo mogli odmah pronaći ni Nemci ni mi. Mnogo padobrana zakačilo se za drveće i tako ostalo pa su pronalazeni i posle nekoliko dana.

Sa neprijateljskim delovima koji su od Vrbljana 26. maja izbijali u selo Busije vodio je borbu 2. bataljon 16. krajiške brigade. Neprijatelj je imao gubitaka, ali je odbacio 16. brigadu i ona se povukla u šumu prema Vranjevcu. Štab 39. divizije, pošto je 2. bataljon 13. brdskog lovačkog puka od Vrbljana izbio u Resanovaču i uputio se prema Uvali, povukao se na Struganice (k. 1460). Tako je izgubio vezu sa svojim jedinicama koje su se povlačile u šumu. Trinaesta krajiška brigada 29. maja bila je u pokretu za Crkveno.

Neprijatelj je potpuno zauzeo Vrbljane, Busije, Ribnik i Crkveno. Štab 5. korpusa tražio je od 1. proleterske divizije da zatvori pravce koji izvode prema Busijama i selu Uvali,²⁴ ali to nije bilo moguće izvršiti, jer je neprijatelj nastupao iz više pravaca i sa elitnim snagama.

Tridesetog maja u 21,30 časova Štab 13. krajiške brigade uspostavio je vezu sa jednim članom Štaba 39. divizije i po njegovom odobrenju Brigada je zadržana u Crkvenom. Tu je ostala u toku 31.

²¹ Izveštaj zamenika komandanta 13. proleterske brigade od 28. 5. 1944. godine, Zbornik, IV, 25, 140, 503.

²² Izveštaj Štaba 39. divizije od 31. 5. 1944. godine, za mesec maj, Zbornik, IV, 25, 160, 569.

²³ Operacijski dnevnik 2. bataljona 13. brdskog lovačkog puka 7. SS-divizije, Zbornik, IV, 25, 192, 744.

²⁴ Dopis Štaba 5. korpusa od 29. 5. 1944. godine, Zbornik, IV, 25, 141, 504.

maja i 1. juna nije imala kontakt sa neprijateljem. Tada je uspostavila vezu sa njenim 2. bataljonom, koji se 26. maja odvojio od Brigade i prebacio na levu stranu Sane. Za to vreme jedinice Brigade su se malo odmorile, mada im je ishrana bila veoma slaba.

Drugog juna 13. krajiška brigada napala je neprijatelja u G. i D. Ribniku i primorala ga da se povuče prema Čadavici. Ovom prilikom Brigada je ubila 22 neprijateljska vojnika, a oko 10 ranila, dok je sama imala 3 poginula borca. Jedinice Brigade tada su zaplenile 1 protivtenkovski top, 1 teški bacač, 5 nemačkih puškomitraljeza, 1 automat, 7 pušaka, 2.000 metaka, 7 pari odela, 7 pari planinskih cipela, 1 telefon i 3 km kabela, a uništile su 1 neprijateljski kamion.²⁵ Posle ove borbe i gonjenja neprijatelja prema Čadavici Brigada se zadržala u D. Ribniku i Previji, gde je prenočila. Sutradan Štab Brigade izdao je naređenje za pokret Brigade iz Ribnika.

Prvom bataljonu naređeno je da 3. juna posle podne krene prema Sitnici, posedne je i zatvori pravac Banjaluka — Sitnica i pravce koji izvode na Sitnicu iz Dujakovaca i Lokvara. Drugi bataljon dobio je zadatak da krene prema selu Orahovljani, tamo se smesti, ispituje stanje u Mrkonjiću i zatvori pravce koji od sela Graci izvode ka Orahovljanima i Treskavcu. Ovaj bataljon imao je zadatak da dispotavi vezu sa snagama 16. krajiške brigade koje su se tada nalazile u Podrašnici. Treći bataljon imao je zadatak da se smesti u Čadavici, zatvorili pravac Mrkonjić — Čadavica i vrši izviđanje Dubice. Udarna četa Brigade trebalo je da se smesti kod orahovačkog groblja, a intendantura i sanitet — u zaselak Vulini kod Kuka, gde je bilo određeno i mesto Štaba Brigade.²⁶ Sve jedinice Brigade izvršile su naređene pokrete i smestile se u određena mesta.

Štab 5. korpusa, pošto je pritisak na njegove snage oslabio, odlučio je da formira Operativnu grupu od 6, 13. i 16. krajiške brigade s namerom da napadne snage 7. SS-divizije na prostoru između Mrkonjića i Mliništa i primora ih da oslabe pritisak na jedinice 1. proleterske divizije.²⁷

Šesnaesta krajiška brigada vratila se od ž. st. 104 km, došla u Crkveno, a odavde se prebacila na komunikaciju Rogolje — Mliništa i 3. juna posela položaje u visini Štrbine. Dva bataljona 6. krajiške brigade stigla su na prostor Klokotovac — Blatina glava i posele položaje²⁸ oko ceste da bi sprečile prodor neprijatelja prema Ključu i Ribniku. Dolaskom dvaju bataljona 6. brigade na prostor Klokotovca, 13. krajiška brigada rokirala se prema komunikaciji Rogolje — Mliništa i posela položaje u visini Štrbine i u Peckoj. Dolaskom 13. krajiške brigade na to područje, saobraćanje neprijatelja pomenutom komunikacijom bilo je ozbiljno ugroženo baš u vre-

²⁵ Operacijski dnevnik 13. krajiške brigade, Arhiv VII, k. 1281, br. reg. 7—1. Mesečni operativni izveštaj 39. divizije za juni, Arhiv VII, k. 1265, reg. br. 10/2.

²⁶ Naređenje Štaba 13. krajiške brigade od 3. 6. 1944. godine, Arhiv VII, k. 1281, reg. br. 15—3.

²⁷ Oslobođilački rat naroda Jugoslavije, knjiga druga, izdanje VII 1965. godine, strana 107.

^{**} Naređenje Štaba 39. divizije od 6. 6. 1944. godine, Arhiv VII, k. 1265, reg. br. 16/1.

me kad su njegove jedinice vršile snažan pritisak na proleTERSKE jedinice u šumi, zapadnije od sela Vrbljani. Zbog toga je neprijatelj bio primoran da odvaja snage od svoje borbene grupe koje su bile angažovane u borbi sa proleTERSkim jedinicama i povede borbu sa jedinicama 5. korpusa koje su mu se pojavile za leđima. Tako je 5. juna došlo do borbe sa bataljonom 13. brigade na prostoru Sjenokos — Lokva, zapadno od Štrbine. Isto tako do borbe je došlo sa 13. brigadom i u Peckoj.

U ovoj borbi 13. krajiška brigada ubila je 14 neprijateljskih vojnika, a više ranila. Ubijeno je i 8 neprijateljskih tovarnih konja. Brigada je imala 3 mrtva, 12 ranjenih i 1 nestalog borca i izgubila je 1 puškomitraljez. Njen bataljon od Sjenokosa i Lokve odbačen je na Mačiju gredu.

Ova borba bila je vrlo oštra i neprijatelj se uverio da neće lako odbaciti jedinice 5. korpusa od za njega tako važne saobraćajnice pa je 5. juna posle podne sa oko 1.000 vojnika od Mliništa stigao u D. Pecku, a jednom kolonom od oko 1.000 vojnika krenuo je preko Jasenovih Potoka ka Previji, zapadno od izvora Sane. Neprijatelj je izvršio pregrupaciju svoje borbene grupe 7. SS-divizije »Princ Eugen«, koja je dobila zadatak da sa neprijateljskim snagama iz Ključa, Bos. Petrovca, Drvara i Prekaje okruži i uništi jedinice 5. korpusa na prostoru planina Snetica — Klekovača.²⁹

Štab 39. divizije je u vezi sa pokretom neprijatelja od Jasenovih Potoka ka izvoru Sane naredio 13. brigadi da sa dva bataljona posedne položaje Dimitor — Mačija greda, a sa druga dva — Antonića brdo — k. 753 — k. 752 — k. 606 u Medenoj i da zatvori pravac Štrbina — Carevac — D. Pecka dok ne stignu dva bataljona 6. krajiške brigade.³⁰ Dva bataljona 6. krajiške brigade koja je trebalo da stignu poseli bi liniju Ubavići — Crni vrh do Sane i zatvorili pravac od D. Pecke. Šesnaestoj krajiškoj brigadi je naredeno da se prebaci na levu stranu Sane, posedne kote 581, 362, 475 i 510 u D. Vrbljanima i spreči prebacivanje neprijatelja preko mosta na levu stranu Sane dok 6. i 13. brigada ne posednu određene položaje. Na pravcu Čadavica — Ključ, u Klokotovcu, ostao je 2. bataljon 16. krajiške brigade.

Neprijatelj koji je od Mliništa preko Jasenovih Potoka kretao ka Previji potiskivao je bataljone 6. krajiške brigade, koji su bili stigli, i 16. krajišku brigadu i 6. juna stigao je u G. Vrbljane. U isto vreme jedinice 13. brdskog lovačkog puka napale su 13. krajišku brigadu na prostoru Medena — Slatina i odbacile je u G. Ribnik i dalje za Crkveno. Brigada se povukla i posela položaje ispred zaseoka Vasiljevići. U ovoj borbi brigada je ubila 9 i ranila 5 Nemaca, a ona je pretrpela gubitke od 1 mrtvog i 2 ranjena borca. Tako su neprijateljske jedinice 6. juna ponovo posele Ribnik.

Za vreme trajanja 7. neprijateljske ofanzive Brigada je ubila oko 190 neprijateljskih vojnika i oficira, ranila oko 68 a zarobila 6. Njene

²⁹ Oslobodilački rat naroda Jugoslavije, knjiga druga, izdanje VII, 1965. godine, strana 108.

³⁰ Naredenje Štaba 39. divizije od 6. 6. 1944. godine, Arhiv VII, k. 1265, reg. br. 16/1.

je samovoljno nestalo oko 170 boraca. Brigada je zaplenila 1 top, 1 bacač, 6 puškomitraljeza, 46 pušaka, 3 automata, 2 pištolja, 8.800 metaka, 90 mina za bacač, 15 bombi, 3 dogleda, 8 opasača, 5 fišeklija, 1 radio-stanicu, 1 telefon, 34 šinjela, 22 bluže, 17 čakšira, 3 kabanice, 20 čebadi, 9 pari rublja, 7 pari cipela i 1 kazan i uništila 4 kamiona, 4 motocikla, 1 autobus i 1 luksuzni automobil. Ona je za 20 dana prešla oko 400 km.

Šesnaesta krajiška brigada u drvarskoj operaciji¹

Major Gojko Vujičić²

Šesnaesta krajiška NOU brigada formirana je 5. maja 1944. u Drvaru. U svom sastavu je imala tri bataljona. Ušla je u sastav 39. divizije, u čijem je sastavu bila sve do rasformiranja 15. XI 1944, kada ulazi u sastav 1. brigade 3. divizije KNOJ-a. Brigada je imala sledeći sastav: Štab brigade, četvu za vezu, izviđačku četvu, intendantsku, sanitet i 3 bataljona (4. bataljon ušao u sastav u septembru 1944). Komandni sastav bio je sledeći:

Štab brigade:

- komandant kapetan Batinica Savo, Jovanov,
- zamenik kom. kapetan Pralica Trivun,
- pol. komesar major Vujatović Dušan, Lazin,
- pom. pol kom. kapetan Rakočević Milorad,
- nač. štaba poručnik Podgornik Duško;

Štab 1. bataljona:

- komandant poručnik Dobrijević Dragan,
- pol. komesar kapetan Runić Bogdan;

Štab 2. bataljona:

- komandant poručnik Pilipović Petar,
- pol. komesar kapetan Erceg Vojislav;

Štab 3. bataljona:

- komandant kapetan Kerkez Mihajlo,
- pol. komesar Štrbac Jovo (bez čina).³

U drvarskoj operaciji, koja je trajala od 25. V 1944. do 5. VI 1944. godine, brigada je bila u sastavu 39. divizije i u momentu početka operacije »Rösselsprung« (»Konjićev skok«) nije se nalazila na zahvaćenoj prostoriji. Ona je sa svojim bataljonima bila u sledećem rasporedu: 1. bataljon sa dve čete i pratećim vodom u s. Topićima a jedna četa u s. Puzigama; 2. bataljon sa jednom četom u s. Kostići, sa drugom četom i pratećim vodom u s. Kljajićima a trećom četom u s. Stojićima; 3. bataljon se nalazio sa jednom četom u s. Rakelići, sa drugom u s. Treboci a trećom četom i pratećim vodom u s. Gaj ići.

¹ Prilog za knjigu »DRVARSKA OPERACIJA«.

² Samostalni naučni istraživač u Vojnoistorijskom institutu.

³ Arhiv Vojnoistorijskog instituta, arhiva NOR-a, k. 220, br. reg. 5/3.

Na ovim položajima brigada je bila 22. maja, kada je Stab brigade bombardovalo 6—7 neprijateljskih aviona pri čemu je ranjen jedan borac.⁴ Dvadeset petog maja, na dan početka operacije, brigada se nalazila na istim položajima sa zadatkom: bataljone držati čvrsto na okupu i u slučaju nadiranja jačih snaga neprijatelja iz Prijedora, pod borbom odstupati desno obalom reke Sane, tj. zatvarati pravac Ključ — Gornji Ribnik. Takav zadatak je i rezultirao pokretom (naređenje u 21 čas 25. maja) u pravcu Ključa.⁵ Pokret je izvršen između 1 i 4 časa 26. maja pravcem Tomašica — Sasina — Tornirla — Sokolovo — Pudín-Han, odakle je izvršen raspored radi posjedanja položaja. Položaji su posjednuti u 22 časa istog dana a razmeštaj bataljona je bio sledeći: 1. bataljon u s. Vojićima sa zadatkom frontalnog zatvaranja pravca Petrovac — Ključ; 2. bataljon u s. Kadžićima sa zadatkom »zatvaranja prilaza Šiši i bočnog dejstva na komunikaciju«; 3. bataljon u s. Majkićima sa istim zadatkom kao i 2. bataljon; štab brigade bio je u s. Častojevićima.

Međutim, već 27. maja, neprijatelj je prodro u Ključ, sa oko 300 vojnika. Oko 11 časova istog dana neprijatelj je sa 60 vojnika krenuo u izviđanje nasipom ka Paunovcu. Kod Pudín-Hana, drugi bataljon je primio borbu sa ovim izviđačkim vodovima i opkolio ih u zidinama izgorelih kuća. Međutim, brzom intervencijom delova Oklopnog grenadirskog jurišnog bataljona ti vodovi su spaseni od uništenja.⁶ Tu je borba vođena do 18 časova, kada je naređeno povlačenje brigade u pravcu Crkvenog.

Na dan 28. maja brigada je preko Crvene lokve stigla na prostoriju s. Crkveno, gde se razmestila za odmor (u Vračarima i Banjicama). U 13 časova delovi brigade (1. bataljon) držali su položaje na Ždrijelu a 2. bataljon na Licima iznad s. Busija, dok je treći bataljon bio na Vučijoj poljani. U 18 časova neprijatelj je izašao na Šišu i otvorio vatru po 1. bataljonu, koji se zadržao do izvlačenja materijala a posle povukao prema Kiku iznad Cerkrka. Već 29. maja

1. bataljon je na položaju Cerkr — Kik, tj. na levom krilu 2. bataljona 13. krajiške brigade,⁷ sa zadatkom da zatvara pravac od Crkvenog. Drugi i 3. bataljon su na položajima od prethodnog dana. U 16 časova je neprijatelj jačine 250—300 vojnika iz pravca Vrbljana stigao pred s. Busije, gde je dočekan od 2. bataljona i zaštitnice štaba brigade. Borba je trajala oko 30 minuta. Neprijatelj je vraćen nazad i tom prilikom je izgubio 15 ljudi dok su 32 bila ranjena. Zaplenjeno je i nešto municije i opreme. U 20 časova brigada je izvršila pokret pravcem Resanovača — s. Uvala, gde je 3. bataljon ostao sa Štabom divizije, dok su 1. i 2. bataljon bili zaštita pri pokretu Štaba korpusa. Ovde je vreme pokreta jedinica 39. divizije (pa i njene 16. brigade) zavisilo, pre svega, od povlačenja Vrhovnog štaba sa Potoka, tako da je i 16. brigada morala i dalje najupornije zatvarati pravac prema Potocima u okviru svojih zadataka.

Pošto su Vrhovni štab i glavna snaga 1. proleterske divizije u noći 29/30. maja napustili područje Potoka, uvale, ž. st. Ličine i

⁴ AVII, arhiva NOR-a, k. 220, br. reg. 6/3.

⁵ AVII, arhiva NOR-a, k. 220, br. reg. 6/3; isto, k. 461A, br. reg. 14-5/3; Zbornik dokumenata NOR-a, tom 4, knj. 25, d. 160.

⁶ S. Odić, *Desant na Drvar*, str. 172.

⁷ Isto; AVII, arhiva NOR-a, k. 1265, br. reg. 11/1.

Bjeljevine, u obruču koji su zatvarale nemačke snage, između ostalih, našle su se i jedinice 39. divizije, tačnije Štab 39. divizije sa prištapskim jedinicama, 2. bataljon 13. krajiške brigade, 3. bataljon i jedan vod 5. bataljona 13. proleterske brigade, jedna četa Inžinjerijske brigade Vrhovnog štaba i 16. krajiška udarna brigada. Tridesetog maja su se njeni 1. i 2. bataljon kretali pravcem: s. Uvale — 104 km gde su se sudarili sa neprijateljem koji se kretao od ž. stanice — 104 /km. Čelo kolone je oko 10 časova naišlo na delove 7. SS brdskog izviđačkog bataljona. Došlo je do žestokog sukoba i borba je trajala do 15 časova. Bilo je i znatnih gubitaka. Treći bataljon je krenuo pravcem Bobije i preko dana se zadržao u Šimi a u 21 čas je krenuo preko Borovca za s. Crkveno. U toku 31. maja bataljoni 16. brigade su se nalazili u s. Crkveno (Donje Polje) sa sledećim zadacima:

1. bataljon da zatvori pravac od Bravskog;
2. bataljon da zatvori pravac od Ključa i Paunovca preko Siše, a u 23 časa istog dana otišao je za Grmeč u zaštitu, tj. obezbeđenje ZAVNOBiH-a.

Obavešten da se neprijatelj povukao sa Bravskog i Srnetice, a pretpostavljajući da će 1. juna naveče i u toku noći 1/2. juna napustiti i Uvalu, Rasenovaču, Busije i Ribnik, Štab 5. korpusa NOVJ je 1. juna naredio Štabu 39. divizije da sa 13. i 16. krajiškom brigadom napada neprijatelja na pravcima povlačenja i pošto očisti prostoriju Ključ, Ribnik, Rasenovača da pređe u napad na neprijatelja na komunikaciji Čadavica — Rogolje — Mliništa.⁸ Prvi i 3. bataljon su 1. juna bili na istim položajima kao i prethodnog dana, dok se 2. bataljon oko 16 časova vratio sa obezbeđenja ZAVNOBiH-a u s. Crkveno. Ali već 2. juna 3. bataljon je krenuo za Vučije Poljane, sa zadatkom zatvaranja pravca od Rasenovače, a oko 20 časova je izvršena koncentracija brigade kada je krenulo za Ribnik gde je i prenoćila. U 6 časova 3. juna nastavljen je pokret pravcima: Ribnik — Raspoko i Treskavac — Orahovljani. Na prostoriju Orahovljana brigada je stigla oko 15 časova a u 23 časa 1. i 3. bataljon vratili su se u pravcu Ribnika, dok je 2. bataljon ostao u Orahovljanima. Četvrtog juna 1. i 3. bataljon su nastavili pokret pravcem Raspoka — Ribnik, gde su stigli u 12 časova, u 16 je nastavljen pokret pravcem Ribnik — Pecka i zauzet položaj u 3 časa na Antonića glavici. Drugi bataljon se za to vreme, na položajima s. Orahovljani, sukobio sa delovima četničkih snaga. Sutradan, 5. juna, 1. bataljon je bio na Antonića glavici a 3. bataljon na Ubovića glavici. Neprijatelj je držao položaje na liniji Ubovići — Novakovići u jačini od oko 250 vojnika. Napad sa 1. bataljonom 13. krajiške brigade i oba bataljona 16. brigade trajao je oko jedan čas. Napad nije uspeo.⁹ Gubici u brigadi su bili 2 mrtva i 4 ranjena. Međutim, u 22 časa su iste snage izvršile protivnapad i odbacile neprijatelja prema komunikaciji. Prvi bataljon je uspeo da likvidira uporište neprijatelja na svome pravcu dejstva, dok 3. bataljon to nije uapeo. Drugi bataljon se nalazio na gore navedenim položajima a u 18 časova ih je predao delovima 6. krajiške brigade¹⁰ i prebacio se na Kuk. U toku dana je bilo i sukoba

⁸ AVII, arhiva NOR-a, k. 1265, br. reg. 12/1.

⁹ AVII, arhiva NOR-a, k. 220, br. reg. 6/10.

¹⁰ AVII, arhiva NOR-a, k. 1265, br. reg. 21/1.

patrola sa četničkim delovima. Šestog juna ujutro 13. SS-brdski lovački puk je prešao u nastupanje na frontu od Čađavice do Pecke i u toku dana uspeo da posedne položaje duž desnih obala Sane i Ribnika. Pošto se već jasno ispoljila njegova namera da obnovi čišćenje prostora između komunikacija Mliništa — Mračaj — Čađavica i Čađavica — Ključ — Bosanski Petrovac, Štab 5. korpusa je odlučio da se zajedno sa Štabom 39. divizije, 6. i 16. krajiškom brigadom povuče na prostor severno od komunikacije Ključ — Bosanski Petrovac, što je u toku noći 6/7. juna i učinio. Tako su 1. i 3. bataljon u jedan čas 6. juna izvršili povlačenje pravcem Orbljani (most) — Busije — Crkveno. Kod mosta je neprijatelj jačine oko 800 vojnika pristigao čete 1. bataljona i posle borbe od oko jedan čas čete su odstupile. Žrtava nije bilo ali je zato izgubljena brdska kuhinja sa konjem. U Crkveno se stiglo oko 21 čas. Drugi bataljon je na Kuku napadnut od oko 1.000 neprijateljskih vojnika¹¹ i zbačen sa položaja. Morao se povući pravcem Đukići — Banjica — Sana — Kunić. Tom prilikom poginuo je jedan borac. Ovim povlačenjem snaga 39. divizije, u okruženju je ostala samo 13. krajiška brigada sa zadatkom da samoinicijativno deluje na prostoru Siša, Srnetice i Resanovače. Međutim, i ona se, zbog dejstva nadmoćnijih snaga neprijatelja, noću 8/9. juna prebacila preko puta Ključ — Bosanski Petrovac. Tako su nemačke snage, u roku od dve nedelje, na tom prostoru, po drugi put udarile u prazno.

U drvarskoj operaciji, po sastavu nemačkih trupa i načinu dejstva, jedinoj operaciji takve vrste u narodnooslobodilačkom ratu, 16. krajiška udarna brigada imala je sledeće gubitke: — poginulih 16 (8) — ranjenih 28¹² (22)¹³ — nepoznat broj nestalih.¹⁴

Brigada je do svog rasformiranja 15. novembra 1944. vodila vrlo teške borbe od B. Petrovca do borbi sa četnicima na Manjači. Narasla je čak do 1.760 boraca (4 bataljona) i za svoje ratne zasluge odlikovana OZN.

U toku drvarske operacije (7. neprijateljska ofanziva) i u borbama koje je vodila 16. krajiška brigada, sve jedinice, pa i ova brigada, postigle su vidne uspehe, onemogućile neprijatelja u njegovom cilju, ali bilo je i vrlo krupnih taktičkih nedostataka koji su uticali na to da je bilo nepotrebnih gubitaka i grešaka u komandovanju i rukovođenju trupama. To se najviše odnosi na frontalno vođenje borbe, nesnalaženje 16. brigade u borbi kod Ribnika, kao i slabo sadejstvo snaga 16. sa 13. brigadom. Posebno se uočava problem komandovanja kod 16. brigade, koje je kočeno i slabim radom brigadnog obavestajnog centra, divizijskih izvidnica kao i slabim vezama Štaba brigade sa štabovima bataljona. Takođe u 16. brigadi je, na Bravskom, ispoljena slabost i to u momentu kada je iz odmora trebalo da pređe u napad. Osetila se sporost u snalaženju, proceni situacije i donošenju odluke. Pored ovoga, slabosti je bilo i u tome što se pismeni operacijski izveštaji nisu slali na vreme, redovno i prema datim uputstvima. Zbog toga nema se pravilan i potpun pre-

¹¹ AVII, arhiva NOR-a, k. 460A, br. reg. 1/1-13.

¹² AVII, arhiva NOR-a, k. 220, br. reg. 6/10-3.

¹³ S. Odić, *Drvarska operacija*, str. 275—276.

¹⁴ AVII, arhiva NOR-a, k. 1289, br. reg. 6/1.

gled izvršenih operacija. Zatim, ne koriste se teža oruđa u borbi i olako se gube. Tako se 16. brigadi zamera što u defanzivnoj borbi ne koristi bacače. Jedna od slabosti je i nedovoljno obezbeđenje kolone na maršu, pravilnog marševskog poretka, što je bio slučaj i sa 16. brigadom u maršu Resanovača — Crkveno — Bravsko. U analizama slabosti u drvarskoj operaciji posebno je bilo pokretano pitanje brige za ljude. Istican je slab odnos prema komorama i nedovoljna briga o ranjenicima, bolesnim, o ishrani, higijeni, preventivi itd.¹⁵ Navedene i mnoge druge manje ili veće slabosti bile su predmet analiza. Preduzimate su mere za njihovo otklanjanje i izgradnju i narastanje oružanih snaga u narodnooslobodilačkom ratu.

¹⁵ AVII, arhiva NOR-a, k. 1270, br. reg, 11-4.

*Osmi
korpus*

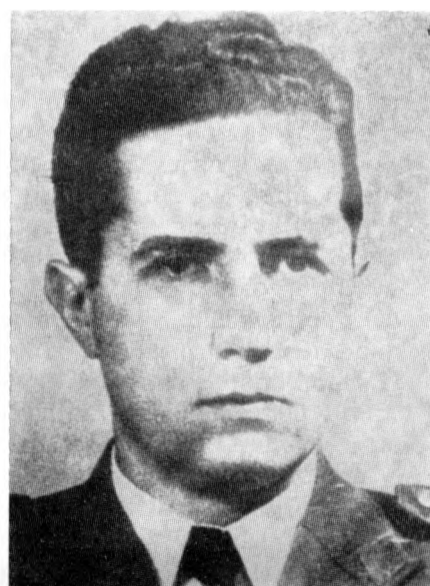
8. korpus

Sastav:

- *9. dalmatinska divizija*
- *Grahovsko-peuljski NOP odred*

*Komandant 8. korpusa, Vladimir
Četković, narodni heroj*

*Politički komesar 8. korpusa Boško
Siljegović, narodni heroj*

Osmi korpus i Deveta divizija u drvarskoj operaciji¹

Potpukovnik Rade Guberina²

^VŠtab 8. korpusa sa prištapskim jedinicama nalazio se uoči njemačkog desanta na Drvar, 25. maja, u Tičevu. Odmah po spušanju prvog talasa, Štab 1. proleterskog korpusa obavijestio je štab 8. korpusa o njemačkom desantu na Drvar. Shvativši odmah težinu situacije u kojoj se našlo rukovodstvo NOP-a Jugoslavije sa Titom na čelu, Štab korpusa je munjevito reagovao sa najbližim raspoloživim snagama. Hitno je uputio 1. bataljon 3. brigade i svoje zaštitničke dijelove Štabu 1. proleterskog korpusa u Drvar.

U toku popodneva 25. maja, 1. bataljon 3. brigade i prištapski dijelovi 8. korpusa, nakon napornog marša stigli su u rejon Drvara i stupili u borbu protiv njemačkog desanta. Navečer i tokom noći, u stroju 3. ličke brigade, učestvovali su u borbama sa pravca Tvornice celuloze i u okruženju njemačkog desanta na Šobića groblje. Pošto se Vrhovni štab sa Titom na čelu povukao iz Drvara i s obzirom na prodore jakih njemačkih kolona ka gradu i što se tokom noći odustalo od daljih napada na Šobića groblje, 1. bataljon 3. brigade i dijelovi prištapskih jedinica 8. korpusa su se povukli.³

Deveta divizija je uoči 25. maja imala slijedeći raspored: Štab 3. brigade sa 1. bataljonom nalazio se u Peuljama, a glavnina (tri bataljona) u sjevernoj Dalmaciji na prenosu ranjenika; 4. brigada se nalazila u rejonu Prologa i Rujana, na zatvaranju pravaca od Livna jugozapadnom komunikacijom duž Livanjskog polja a njen 3. bataljon se nalazio na Borovoj Glavi; 13. brigada zatvarala je sjeveroistočnu komunikaciju na liniji Bastasi — Vrbica — Strupnić. Grahovsko-peuljski odred (dva bataljona) zatvarao je pravac Knin — Bosansko Grahovo, dok je bataljon PPK bio u rejonu Obiljaja. Ujutro oko 5 časova krenuo je iz Knina 1. puk »Brandenburg« (bez 3. bataljona), ojačan 1. četom pionirskog bataljona i 11. četom 383. pješadijskog puka 373. divizije, jačine oko 800 ljudi, i grupom četnika, sa zadatkom da prodre u Bosansko Grahovo, a potom sa više borbenih grupa produži dejstva ka liniji Prekaja — Drvar radi zatvaranja odstupanja dijelova NOP i POJ koji su, kako

¹ Izlaganje na naučnom skupu o Drvarskoj operaciji 23. i 24. maja 1984.

² Vojni istoričar.

³ Osnovu za ovaj dio rada čini izvorna studija Slavka Odića, *Desant na Drvar maja 1944. Drvarska operacija*, Beograd 1981.

se predviđalo, trebalo da se povlače i ka jugu, da ih razbija, uništava i zarobljava, te uspostavi vezu sa dijelovima 7. SS »Princ Eugen«.

Nastupanje 1. puka »Brandenburg«, koji se pretežno kretao vozilima, teklo je veoma sporo uslijed miniranog, porušenog i pregrađenog puta, posebno od Zaselka do Derala, i jakog otpora Grahovsko-peuljskog odreda. Puk je stoga zanoćio na putu ne ostvarivši postavljeni dnevni zadatak i tek je sutradan, 26. maja poslije podne, dijelom snaga stigao u Bos. Grahovo u koji je nešto ranije ali istoga dana prodro ojačani 105. SS izviđački bataljon 21. SS oklopne grenadirske divizije iz Livna. Ojačani 105. SS izviđački bataljon je u nastupanju od Livna naišao na jak otpor Livanjskog bataljona, a potom je napadnut od dva bataljona 13. brigade 9. divizije u rejonu Čelabića. Nakon petosatne oštre borbe, 105. SS izviđački bataljon je uspio da izmanevriše odbranu 13. brigade i pred večer sa tenkovima izbije u Crni Lug, gdje je i zanoćio.⁴

U takvoj situaciji, na zahtjev Štaba korpusa Štab 9. divizije je naredio Štabovima 4. i 13. brigade da se hitno prebace u rejon Bos. Grahova radi zatvaranja pravaca ka Drvaru i Tičevu, pošto je momentalno raspolagao sa samo četiri bataljona (dva iz Grahovsko-peuljskog NOP odreda, 3. bataljon 4. brigade koji je povukao sa Barove glave ka Peulju i bataljon PPK). Sutradan izjutra ojačani 105. SS bataljon je nastavio prodor ka Grahovu i pošto je savladao otpor 3. bataljona 4. brigade i prištapskih jedinica divizije ka položaju Gaj — Milovača, ušao je u Grahovo oko podne 26. maja i odmah dijelom snaga nastavio prodor ka Resanovcima i Drvaru. Dakle, pored nadmoći u snagama, pokretljivosti, snazi udara, njemačke jedinice na pravcu iz Knina i Livna nisu uspjele da ostvare dnevni zadatak, pa su u Grahovo prodrle sa zakašnjenjem od blizu jednoga dana, što je za njih značilo nepovratni gubitak. U međuvremenu, u duhu naređenja Štaba 9. divizije, 13. brigada je tokom noći krenula ka Peuljima ali, osim jednog bataljona (2. bataljon koji je držao položaje na Markovači), na dodijeljene položaje (Čalakuša, Marino brdo, Obijaj) i stigla je kasno, poslije prodora 105. SS bataljona. Četvrta brigada je bila na maršu preko Dinare, a glavnina 3. dalmatinske na putu iz sjeverne Dalmacije za rejon Bosanskog Grahova. Grahovsko-peuljski NOP odred se povukao i zatvorio put Grahovo — Drvar u visini Resanovaca gdje je tokom 26. maja, nešto poslije podne sa četom 2. bataljona 3. ličke brigade, zaustavio prodor prednjih dijelova 105. SS izviđačkog bataljona, kod porušenog i miniranog dijela ceste.⁵

Toga dana, 26. maja, pošle su u napad i glavne snage četnika iz šireg rejona Knina i Vrlike ka Bosanskom Grahovu, Peuljama i Tičevu. Komanda Dinarske četničke oblasti je u zapovijesti isticala: otpočela je ofanziva sa svih strana na posljednju Titinu republiku« i u njoj »mora da uzmu učešća sve raspoložive jedinice Dinarske četničke oblasti koristeći opću ofanzivu« a s ciljem da se neprija-

⁴ S. Odić, *n. d.*, str. 135 i 137; Mate Salov, *Četvrta dalmatinska (Splitska) brigada*, Split 1980, str. 127—151; Zbornik, XII, knjiga 4, dok. br. 81 i 82, i AVII, mikroteka NAV-N-T-314, F. 565/433-443.
⁵ *ib id* S. Odić, *n. d.*, str. 159—161.

Ša k. 33.

VIII korpusu

ВСТР: 1
Архив: 26/1-25/Ф
Бр. Рег: 460 В/Ф

За затвором правца: 43732336-

- 82384495 27 9746 - 4762 4860734659

3223 одговара 778933 -434638374057.

Онијем потврди:

Оп. л. штабе

арм

23/IV. 1949.

Наčалнику В. Ш.

Депешу смо прелали
у 9 ч 10⁰⁰ h. Примисају
је наčалник VIII корпуса Купреšанин.

пом. командант
Браунко

Sifrovano naređenje Vrhovnog štaba NOV i POJ Štabu 8. korpusa, da sa svojim jedinicama zatvori pravac od Knina preko Bosanskog Grahova za Drvar

telju »nanese što više gubitaka«. Saobrazno napadu »glavnih snaga« (njemačkih), dvije četničke brigade su napadale pravcem Risovac — Bos. Grahovo — Obijaj — Marino brdo — Tičevo, četiri brigade iz rejonu Kijevo — Cetina, preko Uniški Doci — Peulje pravcem Marino brdo — Tičevo, dok su dva četnička bataljona napadala preko Uilice. Dakle, četničke snage su nastupale lijevo i desno od njemačkih snaga, štatile njihove bokove u prodoru ka Bosanskom Grahovu i Peuljama, izvan komunikacije, preko teškog terena koji su dobro poznavale. Tako su i ovom prilikom pružile efikasnu pomoć svojim naredbodavcima, u vrijeme kada su njihove snage, uslijed otpora manjih jedinica 8. korpusa i temeljito miniranih i porušenih puteva, teško i sporo prodirali na slobodnu teritoriju ka Grahovu i Drvaru.⁶

Nakon dvodnevni borbi, njemačke snage su prodrle u Drvar, ali nisu postigle cilj niti izvršile dobijeni zadatak uništenje Vrhovnog štaba sa Titom na čelu. Štab 15. brdskog korpusa je ocijenio da su se jedinice NOV i POJ povukle na okolne planinske predele, pa i na onaj južno od Drvara (Vijenac i Šator). Na osnovu takve procjene situacije, komandant 15. brdskog korpusa je odlučio 26. maja navečer da narednih dana pristupi koncentričnim dejstvima na pojedina područja i na njima po dijelovima okruži i uništi jedinice NOV i POJ. U tom sklopu predviđeno je okruženje i uništenje jedinica NOV i POJ južno od Drvara, na prostoru Tičevo — Drvar — Bosansko Grahovo, pod nazivom »pothvat Vijenac«, i koji je trebalo završiti do 29. ili 30. maja. Predviđeno je učesće i četničkih snaga sa sjevernih padina Dinare (komunikacije Bosansko Grahovo — Peulje), posebno radi prodora i »pročešljanja« planinskih predjela Šatora i Vijenaca. Pomenuti plan »pothvat Vijenac« odobrila je Komanda 2. oklopne armije, pa je po njemu trebalo početi dejstva već sutradan, 27. maja.⁷

U međuvremenu, do početka realizacije ovoga plana, u grahovskom području su nastale, za tadašnji odnos snaga, promjene. Noću 26/27. maja, prebacila se preko komunikacije Bosansko Grahovo — Drvar 3. brigada nakon danonoćnog usiljenog marša iz sjeverne Dalmacije, i istoga jutra zauzela položaje između Bosanskog Grahova i Maleševaca. Sada je 9. divizija bila sa 3. brigadom na desnom i 13. brigada na lijevom krilu fronta od Stankovače do Grkovaca. Dvostruko jače snage divizije, u odnosu na prethodni dan, bile su raspoređene paralelno i duž komunikacije od Bosansko Grahovo ka Drvaru i Livnu, grupisane na zatvaranju pravca ka Tičevu. Ovim je osigurao zaleđe prostorije u rejonu, Preodca i Tičeva, na koji će

⁶ U napadu su učestvovali, prema izdatoj zapovijesti, 1. bosanski korpus »Gavrilo Princip« sa 1. i 4. četničkom brigadom iz rejonu Risovac ka Bos. Grahovu i Tičevu, a sa 2. i 3. cetinskom i dalmatinskom brigadom iz rejonu Kijevo—Cetina, preko Uniški Doci pravcem Peulje—Tičevo, te sa grupom od tri bataljona (Strumički, Golubički i 3. bataljonom) pod komandom komandanta četničkog 502. korpusa pravcem Uilica—Dinara, ukupno oko 1.460 četnika. Ove četničke snage su njemačkim jedinicama, pod čijom su komandom bile, pružile izvanrednu pomoć. One će u narednim danima počinuti mnoge zločine prema narodu ovog i susjednih — grahovskog i drvarskog područja, koji se masovno nalazio u redovima NOP-a od prvih dana ustanka. Zbornik, XIV, 4 dok. 166.

⁷ S. Odić, *n. d.*, str. 162—163.

se iz Potoka prebaciti dio snaga NOV i POJ i gdje će Vrhovni štab boraviti neko vrijeme, uoči marša ka Kupreškom polju.

Tokom 27. maja njemačke i četničke snage su krenule na izvršenje postavljenih zadataka: prodor ka Tičevu. Snage 1. puka »Brandenburg« i četnici Dinarske četničke oblasti napali su iz Bosanskog Grahova jedinice 3. brigade (bez 1. bataljona) i 3. bataljon 4. brigade na predstražarskim položajima Stankovača, V. i M. Obijaj, koji su se nalazili uz samu komunikaciju, blizu neprijateljskog garnizona a daleko od glavnog položaja 9. divizija, 3—5 kilometara vazdušne linije, što je imalo pozitivan utjecaj na tok borbi za branioca. Njemačke i četničke snage su u ovom napadu izgubile dosta vremena u borbama sa predstražama, pa su tek navečer prodrle ka Maleševcima i Marinkovićima. Po padu mraka, dijelovi 3. i 13. brigade 9. divizije u snažnom naletu su odbacili njemačke i četničke jedinice sa zauzete prostorije, izbili pred Bosansko Grahovo i pripremili se da ga napadnu. Zbog pojave njemačkih motorizovanih snaga iz sela Kesići napad nije izveden. Dijelovi 9. divizije su te noći bili u selima Sarići, Obijaj, Luku (na 2, 4, 6 km od samog središta varoši) i ponovo na položajima na Stankovači, V. Obijaju i M. Obijaju. Tako su jedinice 3. brigade, nakon napornog višednevnog marša iz sjeverne Dalmacije, poslije neprospavanih noći, tokom dana, na tek zauzetim položajima sa dijelovima 13. brigade i bataljonom 4. brigade, razbile napad nadmoćnih njemačkih i četničkih snaga, podržan snažnom artiljerijom i minobacačima, i u protivnapadu izbile pred Bosansko Grahovo.

Navečer 27. maja došlo je do promjene plana o »pothvatu Vijenack«. Komandant 2. oklopne armije je, na osnovu dešifrovanih depeša iz radio-saobraćaja štabova NOV i POJ i pristiglih informacija, došao do zaključka da se Vrhovni štab sa Titom na čelu nalazi u rejonu Potoka. Stoga je navečer obustavio izvođenje operacije po planu Štaba 15. korpusa i naredio glavnini snaga da napadne ka Potocima i Uvali. U novom planu dejstva, 1. puk »Brandenburg« i četničke jedinice dobili su zadatak da u ponoć 27/28. maja »produže« nastupanje ka Tičevu, unište ili zarobe Stab 8. korpusa i nastave prodor ka Prekaji, a da istovremeno ojačani 105. SS izviđački bataljon krene iz Drvara preko Bosanskog Grahova ka Prilukama radi angažovanja prema Glamoču i Rorama. Komandant 2. oklopne armije tražio je od »svih starješina« »bezobziru odlučnost, smjelost, sposobnost improvizacije i strogost prema sebi i potčinjenim jedinicama«, naglašavajući da izgledi za uspjeh zavise od »brzine vlastitih pokreta.⁸

Međutim, pored izričitog traženja od svih da iskažu maksimalnu pokretljivost i krajnje naprezanje, ovo naređenje nije sprovedeno kod svih jedinica; već na početku pojavile su se teškoće u prenosu naređenja, pa je ono tek do jutra saopšteno svim jedinicama, iako su svi štabovi, zaključno sa četama, raspolagali radio-stanicama. Stoga gotovo niti jedna jedinica, osim 7. SS divizije, nije u određeno i naređeno vrijeme krenula na zadatak, što je bez obzira na uzroke — da li u pogrešnoj procjeni vremena za određene radnje od komandanta 2. oklopne armije ili u »tromosti« potčinje-

⁸ S. Odić, *n. d.*, str. 175—177.

nih da se brže prilagode novim zadacima — govorilo o krupnim defektima u nemačkom komandovanju.⁹

Tokom 28. izjutra, motorizovani i tenkovski dio 1. puka »Brandenburg«, nakon opravki puta i mostova, nastavio je marš iz rejonu Zaselka i, uprkos višekratnom napadu savezničkih aviona, stigao sa malim gubicima u Grahovo. Istoga dana krenula je iz Drvara preko Bosanskog Grahova na putu za Priliku (kod Glamoča) kolona ojačanog 105. SS izviđačkog bataljona. Ovim su njemačke snage u rejonu Bosansko Grahovo znatno ojačane, postale pokretljivije i umnožile dotadašnju svoju nadmoć u artiljeriji i tenkovima. Sa druge strane, došlo je i do promjena u jačini snaga 9. divizije, kojoj je, nakon napornih marševa preko Dinare, predvečer pristigla 4. brigada. Sada je 9. divizija imala na frontu, za odbranu slobodne teritorije Vijenac, Tičevo, Šator i zaleđa, tri brigade na liniji Radlović — Gola strana — Marinkovci (3. brigada bez 1. bataljona), Kubat — Špija — Markovača (13. brigada bez 4. bataljona), Čolakuša — Golubovina — Milakovina — Grkovci (4. brigada) i Grad (poviše Grkovaca) 4. bataljon 13. brigade. Predstražarski položaji jačine čete, nalazili su se na Stankovači, V. Obijaju i M. Obijaju.

Rano ujutro glavnina četničkih snaga napala je sa sjevernih padina Dinare, od Korita do Grkovaca, na položaje 4. i 13. brigade, usmjeravajući težište napada ka Golubovini i Popovači, ali je uz gubitke bila odbijena. Nakon dolaska svih snaga u Bosansko Grahovo komandant 1. puka »Brandenburg« je pokrenuo i svoje jedinice u napad, 2. bataljon iz Korita, preko M. Obijaj a ka Špiju (trig. 1457) i Trivunovića vrhu (k. 1431) a 1. bataljon preko Velikog Obilja i Maleševaca ka Tavanu (1192) i Kudarni (trig. 1304) — svi objekti se nalaze na masivu Marino brdo — a odatle ka Tičevu. Motorizovana i tenkovska kolona je prodirala putem Bosansko Grahovo — Tičevo.

Napad je podržavan snažnom artiljerijskom i minobacačkom vatrom. Nadiruće njemačke i četničke snage su puštene na blisko odstojanje i zasute snažnom vatrom sa padina Marina brda i Gole strane. Borba je trajala do pada mraka, kada su se neprijateljske snage ne ostvarivši zadatak, pod pritiskom dijelova 3. brigade, 3. bataljona 4. brigade i dijelova 13. brigade morale povući u samo Bosansko Grahovo.

U međuvremenu, kolona 105. SS izviđačkog bataljona je iz Drvara prešla u Bosansko Grahovo i krenula ka Prilikama. Njena pojava u rejonu Peulja, ohrabrila je četnike koji su ponovo napali položaje 4. brigade. Međutim, čelna vozila ojačanog 105. SS izviđačkog bataljona su naišla na minu a u rejonu Gvere napadnuta od jedinica 4. brigade, pa je kolona morala zastati. Tu se razvila žestoka borba: četničke jedinice su, uz podršku artiljerije i minobacača ojačanog njemačkog bataljona, pokušale zauzeti Golubovinu i

⁹ Postojeći izvori daju različite podatke o broju uništenih njemačkih kamiona prilikom vazdušnog napada savezničke avijacije na putu Bosansko Grahovo—Grkovci. Operacijski izveštaji štaba 9. divizije, koji nije mogao utvrditi potpuno tačan broj, kaže da je uništeno 25 vozila a S. Odić, u *n. d.*, tačno navodi da je zapaljeno 11 vozila. Od mina su uništena 2 kamiona, dok drugi izvor kaže samo jedan. Vidi: S. Odić, *n. d.*, str. 200—203; M. Šalov, *n. d.*, str. 135, i Zbornik, V, 28, dok. 41 i 42.

Milakovinu, ali su bili odbijeni. U toku borbe naišla je saveznička avijacija, napala njemačku kolonu i zapalila 11 vozila.¹⁰ Tada su dijelovi 4. brigade prešli u kontranapad i odbacili četnike preko komunikacije ka Gnjatu. Padom mraka ojačani 105. SS izviđački bataljon je dopro do Grkovaca, tu vjerovatno zanoćio, iako je do podne istoga dana morao biti u Prilukama. Divizija je, dakle, svojom borbom u odbrani slobodne teritorije ka Tičevu, istovremeno dejstvom duž komunikacija utjecala na pokrete njemačkih snaga a time posredno na tok borbi na drugim sektorima fronta u drvarskoj operaciji. Razbijanje napada njemačkih i četničkih snaga na pravcu ka Tičevu navelo je komandanta puka da zatraži od komande 15. brdskog armijskog korpusa odobrenje da se puk više ne angažuje u napadu, već da »izvrši zaprečavanje rejonu Grahova polja i da veže neprijateljske snage«. Komandant korpusa je odobrio ovaj novi zadatak 1. puka »Brandenburg«.¹¹

Sutradan, u skladu sa dobijenim naređenjem, puk se razmjestio za novi zadatak: 2. bataljon u sela Luka i Korita a 1. bataljon u sela Kesići i Pečanci, postavivši osiguranje na kružnoj liniji Stankovača, Rast i V. Obijaj. Pred ponoć manji dijelovi 3. bataljona 3. brigade su napali njemačka osiguranja i zadržali se na V. Obijaju i Stankovači, a sutradan su se, nakon njemačkog napada, povukli ka sjeveru. Da bi produžio liniju zaprečavanja, komandant puka je premjestio 2. bataljon u rejon Peulja. Potom je sa njim i četnicima napao na položaje Čolakuša — Popovača — Golubovina, koje su držali dijelovi 4. i 13. brigade. Neprijateljske snage su dočekane vatrom, u kontranapadu odbačene i gonjene preko komunikacije. Nijemci dovlače protivtenkovske topove i minobacače i otvaraju vatru na dijelove 4. i 13. brigade koji su se vraćali na glavni položaj. Tada 2. bataljon puka »Brandenburg« i četnici kreću u novi napad. Precizna vatra minobacača i bočna vatra mitraljeza jedinica 9. divizije ih je prikovala na zemlju, na dvije stotine metara od glavnog položaja. Zbog toga Štab puka upućuje pojačanje (jedna četa i četverocjevni top), ali se ono moralo povući nazad, na Gaj (k. 885 — k. 910). Pošto nije uspio da ovlada linijom položaja poviše Peulja, pretrpjevši prilične gubitke, komandant puka naređuje povlačenje ka Bosanskom Grahovu. Tada su jedinice 4. i 13. brigade krenule ponovo u protivnapad, potiskujući neprijateljsku pješadiju, dok su minobacači tukli povlačenje njemačkih vozila iz Peulja ka Koritima. U ovim su se borbama naročito istakli 2. bataljon 4. brigade i

¹⁰ O tome u borbenom izvještaju o operaciji »Reselšpung« Štaba 1. puka »Brandenburg« stoji zapisano: »Adutant puka dobija naređenje da otputuje u Knin i da otuda telefonom pozove komandno mjesto korpusa i da korpusu iznese procjenu situacije kod neprijatelja. Poslije razgovora sa načelnikom operativnog odjeljenja, kapetanom Smitom, puk dobija naređenje da prekine napad, da izvrši zaprečavanje rejonu Grahovo—Peulje i da veže neprijateljske snage«. AVII, mikroteka NAV-N-T-314, F. 563/433-443.

¹¹ Štab 373. divizije je u svom borbenom izvještaju od 10. juna ovako ocijenio situaciju uoči 4. juna 1944: »Noću uoči 4. 6. pokušala je i tada jedna banda, na odseku zaprečavanja duž puta Bosansko Grahovo—Drvar da pređe preko puta ka zapadu, a isto tako jedna izviđačka grupa, koja je bila uvedena 3. 6. od serpentina prema koti 1332, uhvatila je dodir sa neprijateljem. Time je bila potvrđena procena o neprijatelju koja je doneta 3. 6. Razbijeni neprijateljski delovi, po pretpostavci, nalazili su se na masivu Jedovnik, koje je trebalo uništiti koncentričnim napadima 4. 6.« Zbornik, XII, 4, str. 361.

3. bataljon 13. brigade. Borba, koja je počela oko 7 časova izjutra vodila se tokom cijeloga dana, do 9 časova navečer. U toku borbe pozadi prve glavne borbene linije, na oko pedesetak metara, nalazio se Štab brigade i rukovodio borbom. Ova žilava odbrana bila je podstaknuta činjenicom što se u blizini ovih položaja, u Preodcu, sa pravca Uvala — Potoci, prebacio Vrhovni štab sa maršalom Titom na čelu. Preko ovoga terena, noć uoči borbe, jedna četa 2. bataljona osiguravala je pokret grupe članova AVNOJ-a i prebacila ih na Dinaru.

Tokom 1. juna, njemačke snage su se sporo pregrupisavale za treću etapu drvarske operacije, sporije od plana i naređenja Štaba 15. brdskog armijskog korpusa i Štaba 373. divizije. Zbog toga, tokom dana na grahovskom području nisu napadale, iako im je to bilo naređeno, već su se ograničile na zatvaranju linije Bosansko Grahovo — Grkovci. Ovo pasivno držanje neprijateljskih snaga iskoristili su Štab 8. korpusa i Štab 9. divizije radi ofanzivnih dejstava. Pošto je dobio obavještenje o pokretu Vrhovnog štaba iz rejonu Preodca ka komunikacijama Mlinište — Glamoč, Štab korpusa je naredio da se napadnu njemačke i četničke snage na odsjeku Korita — Peulje i odbace od komunikacije radi otvaranja breše između ove i susjedne slobodne teritorije na Dinari. Dva bataljona 4.

i dva bataljona 13. brigade krenuli su sa glavnih položaja i poslije ponoći napali njemačke (2. bataljon 1. puka »Brandenburg«) i četničke snage na liniji Peulje — M. Obijaj, zbacili ih i zauzeli M. Obijaj, bunkere u Koritima, predio Vlasulje i očistili dio ceste duž sela Peulja. U toku dana, po naređenju Štaba 8. korpusa, 8. brigada 20. divizije napala je iz suprotnog pravca, sa sjevernih padina Dinare, četničke snage grupisane južno od komunikacije Bosansko Grahovo — Grkovci, razbila ih i protjerala iz rejonu Gnjata. Sutradan, 2. juna, očistila je od četnika Crni Lug i Grkovce i jednim bataljonom posjela Milakovinu. Tako je na ovom dijelu fronta, između Peulja i Crnog Luga, otvoren prolaz ka Dinari.

BORBA NA VIJENCU

Štab 8. korpusa je 2. juna poslije podne, u duhu direktive Vrhovnog štaba, donio odluku da se sa dvije brigade, prištapskim jedinicama i savezničkim misijama probije izvan okružene prostorije, preko ceste Drvar — Bosansko Grahovo na zapad ka Trubaru i dalje u Liku, a jedna brigada sa divizijskom i korpusnom bolnicom na jug ka Dinari. Prije toga Štab korpusa je, sa vojnopozadinskim organima i narodnooslobodilačkim organizacijama, smjestio teške ranjenike u zemunice, zajedno sa potrebnim sanitetskim osobljem. Istovremeno je naredio da se tokom naredne noći jedinice odvoje od neprijatelja i krenu pravcem Tičevo polje — Jadovnik (trig. 1650). U duhu ovih naređenja, 4. brigada je sa Čalakuše sa korpusnom i divizijskom bolnicom krenula ka jugu na Dinaru, koristeći brešu koju je toga i prethodnoga dana i ostvarila 8. brigada 20. divizije. Velika kolona ranjenika, uz neposredno obezbjeđenje 4. brigade (ranjenike je nosio 4. bataljon i ženska omladina Preodca, Crnca i

Tičeva), kretala se preko Grkovaca, Crnog Luga, Gubina i dalje ka Vještica gori, na Dinaru.

Dok se 9. divizija (bez 4. brigade) sa prištapskim jedinicama odvajala sa položaja i kretala na marš ka Jadovniku radi proboja preko puta Drvar — Bosansko Grahovo, Stab njemačkog 15. brdskog armijskog korpusa i Stab 373. divizije su požurivali potčinjene jedinice na brzo i hitno predstrojavanje i energično djelovanje, radi okruženja i uništenja jedinica NOV i POJ u trouglu Drvar — Bosansko Grahovo — Tičevo. U sistemu njemačkog komandovanja, posebno prenosu naređenja, pojavilo se više slabosti, grešaka i kontradiktornih zapovijesti, a i neizvršavanja naređenja. Nakon energičnih intervencija Komandanta 15. brdskog korpusa, njemačke snage sa četnicima (iz rejona Bos. Grahovo — Peulje) do jutra 3. juna zauzele su slijedeći raspored: cestu Drvar — Bosansko Grahovo zatvorile su i pojačale snage jedne čete 500. SS padobranskog bataljona i 1. čete 373. izviđačkog bataljona, između Korita i Kamenice, na najvjerovatnijem pravcu proboja. Štabovima ovih jedinica bila je skrenuta »naročita pažnja« da zatvore pravac na prevozu. Štabu 1. puka »Brandenburg« su potčinjeni 54. brdski izviđački bataljon i Oklopni grenadirski jurišni bataljon. Dvije čete 54. bataljona su zatvorile komunikaciju Drvar — Bosansko Grahovo u rejonu Resanovaca i Peći. Štabu 1. puka »Brandenburg« naređeno je da sa pridatim snagama prođe u Tičevo a potom krene ka Vijencu. Međutim, na području Tičeva su već 2. juna prodrle snage 2. bataljona iz 7. SS divizije i povezale se sa bataljonom 384. puka 373. divizije na svom desnom krilu. Borbena grupa »Jirš« (dva bataljona 384. puka sa ojačanjima) dobila je zadatak da iz rejona Prekaje napada ka jugu, prema Vijencu a na liniji Prekaja — Drvar spriječi proboj jedinica 8. korpusa ka sjeveru. Dakle, uoči 3. juna njemačke snage sa osam ojačanih bataljona, podržane snažnom artiljerijom, uz podršku tenkova i raspoložuci transportnim sredstvima koja su omogućavala brzi pokret oko okružene prostorije, bile su spremne da »okruže i unište« jedinice 8. korpusa na Vijencu.

Stab 8. korpusa sa glavninom 9. divizije (3. brigada, 3. i 4. bataljon 13. brigade, Grahovsko-peuljski odred i prištapske jedinice korpusa i divizije), sovjetskom i britanskom vojnom misijom, stigao je, nakon napornog noćnog marša, u rejon Jedovnika (trig. 1539) 3. juna izjutra. Stab 13. brigade, sa 1. i 2. bataljonom, toga jutra je maršujući sa Čolakuše, sjeverno od D. Peulja, stigao u rejon Jadovnika (trig. 1650), produžio marš i tek navečer došao u rejon razmještaja divizije. Izmorene jedinice 9. divizije, nakon višednevnih borbi i veoma napornog noćnog marša, 3. juna su imale slijedeći raspored: 3. brigada (bez jednog bataljona) bila je u šumi jugozapadno od Jedovnika i Crnog Vrh, 13. brigade (3. i 4. bataljon) bila je oko staza koje od sela Zebe vode između Tisove i Gnjlovite kose ka Misiji, dok su 1. i 2. bataljon sa Štabom brigade bili u pokretu od Jadovnika (trig. 1650) ka Jedovniku (trig. 1539). Prvi bataljon 3. brigade i 3. i 4. bataljon 13. brigade sa dijelovima izviđali su neprijateljske snage duž ceste od Resanovaca prema Bosanskom Grahovu, a 2. bataljon 3. proleterske (ličke) brigade i Grahovsko-peuljski NOP odred dio od Resanovaca ka Drvaru. Prikupivši podatke o neprijatelju, Stab 8. korpusa je donio odluku da izvrši pro-

boj noću 3/4. juna na otcjeku Korita, preko ceste Bosansko Grahovo — Drvar ka Trubaru. Za proboj su određeni 2. bataljon 3. ličke proleterske, 2. bataljon 13. brigade i Grahovsko-peuljski odred (dva bataljona), sa zadatkom da zbacе neprijateljske snage sa Paleža (trig. 1232), Glavice (k. 1067) i Korita, zaposjednu cestu, obezbijede se od Drvara i Bosanskog Grahova i osiguraju prelazak glavnine na Zapad.

Međutim, tokom 3. juna, dijelovi 54. brdskog izviđačkog bataljona, iz rejonа Resanovaca, napali su dijelove 2. bataljona 3. proleterske (ličke) brigade i prištapske jedinice 8. korpusa i u borbama cijelog dana zauzeli Palež i Glavicu, jake topografske objekte na ovostranom dijelu ceste. Istovremeno, na lično insistiranje i uz prisustvo komandanta 373. divizije sa linije Bosansko Grahovo — Peulje u napad ka Tičevu krenuli su 1. puk »Brandenburg«, Oklopni grenadirski jurišni bataljon i četa 54. brdskog izviđačkog bataljona i poslije borbe sa 1. bataljonom 20. divizije na Milakovini (drugih snaga na cijelom frontu nije bilo) oko 21 časa stigli u Tičevo. Borbenа grupa »Jirš« je toga dana na sjevernim padinama Vijenca uspostavila »zaprečnu liniju« kako bi onemogućila eventualni prodor okruženih snaga ka sjeveru.

Pred večer 3. juna grupa bataljona određena za proboj likvidirala je njemačke jedinice u rejonu Korita i zauzela cestu, ali su njemačke snage sa tenkovima brzo intervenisale, ponovo zatvorile brešu i odbacile bataljone za proboj od ceste, pretežno na zapad. Stab korpusa, koji je već pokrenuo snage 3. i 13. brigade radi zauzimanja borbenog poretka za marš i proširenje mjesta proboja, morao je nakon toga obustaviti pokrete, povratiti jedinice na stare položaje oko Jedovnika i Crnog vrha, organizovati odbranu za sutrašnje borbe i stvoriti plan za proboj na drugom pravcu. Tada su okružene snage došle u gotovo kritičnu situaciju. Do tada nepovoljan odnos snaga se naglo pogoršao, pošto je sada Stab 8. korpusa imao u ovoj grupaciji tri bataljona manje nego prije. Vjerovatno zbog toga, Stab 373. divizije je 3. juna cijenio da je neprijatelj razbijen, da se nalazi (po pretpostavci) na masivu Jedovnik i naredio da ga treba »uništiti koncentričnim napadom« tokom 4. juna.¹²

Stoga su njemačke snage 4. juna pokrenute u napad sa gotovo svih pravaca ka Jedovniku. Oklopni grenadirski jurišni bataljon (bez jedne čete) oko podne je napao 2. i 3. bataljon 3. brigade na položajima k. 1536, Crni vrh (k. 1519), k. 1299. Na ovim položajima su do mraka vođene ogorčene borbe, u kojima su jedinice 3. brigade zadržale položaje, osim kote 1536, koja je prelazila iz ruke u ruku.¹³

¹² Oklopni jurišni bataljon je 4. juna oko 19.30 zauzeo kotu 1936 »u borbi protiv neprijatelja koji se ogorčeno borio i koji se bezobzirno zalagao« za zaštitu štabova. »Bataljon je morao tamo da odbija neprijateljske protivnapade delom u bliskim borbama«, kaže se u izvještaju Štaba 373. divizije. Isto, str. 361—362.

Napad na jako utvrđeno uporište Aržano bio je planiran ranije a sada, u novonastaloj situaciji, Stab divizije je ubrzao pripreme i odlučio da se garnizon zauzme, »da bi se smanjio pritisak kojega je vršio neprijatelj prema Drvaru«. U žestokim borbama Aržano je zauzeto, uništena bojna ustaškog zdruga. Ubijeno je oko 200 a zarobljeno oko 123 ustaša. Zaplijenjeno je oko 100 pušaka, 9 puškomitraljeza, 5 mitraljeza, 4 teška i 2 laka bacača i mnogo municije i opreme. Zbornik, V, 28, dok. 159.

Tičevo: Stab 8. korpusa

Prvi puk »Brandenburg« sa četom 54. brdskog izviđačkog bataljona je prodirao u tri kolone ka grebenu Vijenca i kretao se sporo, pa je komandant puka, da bi ubrzao napad, »skinuo« 1. bataljon sa Gole strane i kamionima ga hitno prebacio u rejon Zebe da prodire preko Plandišta ka Jedovniku. Ovim je olakšan napad glavnine 54. brdskog izviđačkog bataljona preko Glavice (k. 1062) i Osječanice (k. 1267) ka Tisovoj kosi (k. 1489). U oštrim borbama njemački bataljon je uspio da zauzme Tisovu kosu, pa su se jedinice oko Štaba 8. korpusa našle u veoma teškoj situaciji, držeći samo Jedovnik i bližu okolinu. Stab korpusa je odlučio da se u protivnapadu povrati Tisova kosa, razbiju neprijateljske snage, izvrši proboj u pravcu sjevera, preko prašumskih i strmih predjela Misije, a potom, u sklo-

385

pu konkretne situacije, donese nova odluka o daljem dejstvu. Prvi i 3. bataljon 13. brigade i 1. bataljon Grahovsko-peuljskog NOP odreda napali su njemačke snage na Tisovoj kosi i u snažnom naletu zbacili ka Drvaru. Glavnina njemačkog bataljona — po izvještaju Štaba 373. divizije — bila je »zaleгла i s mukom se mogla spasiti okruženja«. Ovim je prva neposredna »karika« okruženja bila razbijena i put ka sjeveru otvoren. Treći bataljon ove brigade probio se između Tisove kose i Jedovnika štiteći istovremeno leđa 3. brigadi, čija su dva bataljona do večeri uporno branila i održala položaje na Jedovniku (k. 1536) i Crnom vrhu (1519) i stvorila uslove za uspješno izvršenje proboja. Nakon razbijanja njemačkih snaga na Tisovoj kosi, štabovi korpusa i divizije su sa 13. brigadom (bez jednog bataljona koji je bio u Trubaru) krenuli ka Mokronogama a 3. brigada se povlačila postepeno i preko Tisove kose krenula ka Lijepom kamenu. Obje kolone su sutradan predanile u rejonu Šubića, Suhog potoka i Lijepog kamena i naredne noći krenule natrag, ka Tisovoj kosi i ka Tičevu, starom sjedištu Štaba korpusa. Tokom noći 4/5. juna, na ponovno traženje Komande 2. oklopne armije i 15. brdskog armijskog korpusa, dio njemačkih snaga povukao se iz daljih borbi radi prebacivanja ka Imotskom, Kninu i Sinju, kako bi se sanirala poremećena situacija uslijed desanta 26. divizije na Brač i ofanzivnih dejstava 19. i 20. divizije i grupa odreda u priobalju i na obali. Ovim višednevnim napornim i teškim borbama, 9. divizija je uspješno izvršila svoj dio zadataka, koji je dobila u drvarskoj operaciji, posebno u njenoj trećoj etapi.

*

Dejstva 8. korpusa tokom drvarske operacije, sa težištem na borbe 9. divizije, daju mogućnost za mnoge zaključke, ali ovdje ćemo ukazati samo na neke od njih. Tokom ove operacije potvrdila se činjenica da je za suzbijanje neprijateljskih ofanziva od izvanrednog značaja aktivno dejstvo svih jedinica. Jedinice 8. korpusa, divizije i odredi, odmah su po dobivanju obavještenja o desantu na Drvar prišle intenzivnim i raznolikim ofanzivnim akcijama od Podgorije do Konavala i od Šatora do Visa, i na taj način dvostruko utjecale na neprijateljske snage i njihove komande: prvo, za sebe su prikovale okolne neprijateljske jedinice i onemogućile njihovo upućivanje ka Drvaru i, drugo, krupnim akcijama, kao što je bio desantni prepad 26. divizije na Brač, i napadima dijelova 19. i 20. divizije na jača neprijateljska uporišta, posebno uz obalu, natjerale su Komandu 2. oklopne armije i Štab 15. brdskog armijskog korpusa da iz operacije izvlače dio snaga radi intervencije ka ugroženim područjima. Dakle, Titovo naređenje od 1. juna 1944. da sve jedinice pristupe ofanzivnim dejstvima na neprijateljsku živu silu, posade i saobraćaj, i ovdje se potvrdilo kao jedino djelotvorno, jer su razvlačile neprijateljske snage, zadržavale inicijativu i, na odgovarajućim sektorima fronta, omogućavale jedinicama NOV i POJ, koje su globalno na operacijskoj prostoriji bile brojčano slabije i daleko manje naoružane, da napadaju i razbijaju neprijateljska uporišta i nanose im gubitke.

Komandovanje i rukovođenje kod jedinica 8. korpusa pokazalo je jedinstvo misli i akcije kod svih štabova. Kratka obavještenja i naređenja Vrhovnog štaba bila su od Štaba 8. korpusa izvanredno brzo i kreativno pretočena u stvaralačke ocjene i odluke, kao što su bile odluke o hitnom upućivanju najbližih snaga za Drvar, zatim odluka 20. divizije o napadu na Aržane, odluka 19. divizije o napadima na Vranu, Polaču i Kulu Atlagića i, nadalje, odluka Štaba 26. divizije o desantu na Brač. Štabovi divizija i brigada su, za kratko vrijeme, prenosili oružanu borbu na ona područja i one objekte koji su, po njihovoj procjeni — pokazala se realna — za okupatora bili najosjetljiviji, pa se sa razlogom pretpostavljalo, a i obistinilo, da će na ta dejstva njemački štabovi brzo reagovati. Za razliku od ponašanja i djelovanja štabova divizija i brigada 8. korpusa, kod štabova njemačkih snaga, posebno kod 1. puka »Brandenburg« i 373. divizije, u više navrata izbijalo je nejedinstvo u procjeni situacije i vođenju borbi, pa se dešavalo da je jedno naređenje »brisalo« drugo.¹⁴ Štabovi 8. korpusa, divizija i brigada bili su blizu fronta, stalno u toku borbi, pa su veoma brzo reagovali na promjenu situacije, donoseći uglavnom pravilne odluke. Kod njemačkih štabova koji su djelovali na prostoru 8. korpusa to je više puta izostajalo. Ukratko, kada se analizira rad štabova jedinica 8. korpusa, može se zaključiti da su u procjeni i donošenju odluka i reaganju na promjenu situacije bili zreliji i efikasniji od štabova njemačkih i kvistlinških snaga, da su pokazivali široku inicijativu, koju je njemačka komanda često uzaludno priželjkivala za svoje štabove.¹⁵

Štabovi, jedinice i borci bili su u ovoj operaciji prožeti već poznatim jedinstvom, koje je sada do maksimuma motivisano činjenicom da su okupatorske snage napale rukovodstvo NOP-a Jugoslavije sa Titom na čelu, što je kod svih pripadnika NOV i POJ, posebno onih na operacijskoj prostoriji, snažno djelovalo na maksimalna fizička i psihička naprezanja, kako bi se ovi mračni planovi neprijatelja onemogućili. Štab 6. korpusa je na više mjesta konstatovao da su divizije u drvarskoj operaciji uspješno izvršile zadatak i pri tome pokazale »visoku borbenost, veliku izdržljivost, manevarsku sposobnost i snalažljivost«. »Držanje boraca« — konstatovao je Štab korpusa — »bilo je na visini i dosežalo do masovnog heroizma«, pa su borci, kada im je ponestalo municije, tukli »Švabe kundacima«. Iako su naponi boraca NOV i POJ u ovim operacijama bili izuzetno teški, pošto su često poslije napornih noćnih marševa odmah stupali u borbu, u sačuvanim izvorima nema podataka o tome da je to utjecalo na njihov borbeni polet. Kod njemačkih jedinica, pak, komandant 373. divizije u svom izvještaju navodi da su tjelesni naponi vojnika »uslijed teškog zemljišta i vremenskih prilika, teško podnošljivi«. Ukratko, sačuvani izvori navode na zak-

¹⁴ Najizrazitiji primjeri su nekoliko uzastopnih naređenja za prodor u Tičevo, planiran još za 25. maj, a realizovan tek 2. juna, i to sa drugim i krupnijim snagama.

¹⁵ Komandant 2. oklopne armije je tražio u više navrata samoinicijativu stariješina, a komandant 373. divizije u svom izvještaju o drvarskoj operaciji isticao da uslijed slabih veza »intervencija višeg komandovanja kasni«, pa je »stoga poželjno raditi sa instrukcijama i da sva komandna mjesta popune ličnosti koje posjeduju dobar taktički pogled, polet i snagu samostalnog odlučivanja« (pocrtano). Zbornik, XII, 4, str. 366.

ljučak da su jedinice NOV i POJ koje su učestvovala u drvarskoj operaciji, iako u daleko težim uslovima od njemačkih i kvislinških snaga, pokazali sve kvalitete i nadmoć nad neprijateljskim jedinicama u svim elementima koje traži oružana borba. Ljudski faktor je u ovom sudaru bio odlučujući, jer su jedinice NOV i POJ, pored slabijeg naoružanja, oskudnog snabdijevanja, odjeće i obuće, u neposrednim sudarima izlazili kao pobjednici. Svijest, motivisanost i opravdanost borbe — postali su materijalna i pokretačka snaga, koja je neutralisala brojčanu i tehničku nadmoć neprijatelja. To je naročito dolazilo do izražaja kada se borba prenosila u besputne predjele i kada tehnička premoć okupatorskih jedinica nije mogla doći do punog izražaja.

Ovakve i slične ocjene o jedinicama 8. korpusa, kao dijela oružanih snaga NOP-a, nalaze se i u njemačkim izvorima. Komandant 373. divizije u svom izvještaju konstatuje da je do borbe prsa u prsa »došlo« na »visokom masivu severozapadno od Tičeva, gdje je njihov borbeni duh bio bodren prisutnošću štabova i misija koje su oni štitali«. Istovremeno, konstatuje da je »za divljenje« ponovo »njihova nadmoćnost u iskorištavanju zemljišta i njihova pokretljivost«. Snalažljivost, samonicijativu, dovitljivost i ratno iskustvo — prirodna svojstva svake oružane borbe — komandant 373. divizije general-lajtnant Adrijan Eduard nastoji umanjiti negativnom konstatacijom, ističući pogrešno da jedinice NOV i POJ dolaze do uspjeha »samo putem podmuklih prepada na slabije obezbijedene kolone koje slijede«. Komandant 1. puka »Brandenburg«, analizirajući iskustva iz drvarske operacije, navodi da napadi na položaje NOV i POJ »nisu zaostajali za teškim napadnim borbama na istočnom frontu i imali su za posljedicu nesrazmerno velike gubitke, prema kojima uspjeh ne stoji ni u kakvoj srazmeri«. Priznanje da su njemačke jedinice upućene koncentrično ka rejonu Tičevo — Jedovnik sa namjerom da neprijatelja »opkole i unište«, ali »to nije postignuto«, navodno, samo zbog toga što je teren »jako krševit i mjestimično pokriven prašumom« i da su snage »u poređenju sa veličinom rejona, bile slabije« da bi temeljito mogle »pročešljati« cijeli teren.

Rečju, drvarska operacija je pokazala da su jedinice 8. korpusa, vrlo brzo, na osnovu veoma kratkih naređenja i obavijesti, hitno i uspješno stupile u ofanzivna dejstva na cijeloj operacijskoj prostori od Visa do Vijenca i časno obavile dio zadatka koji im je pripao u odbrani vrhovnog rukovodstva NOP-a Jugoslavije sa Titom na čelu i slobodne teritorije oko Drvara, do tada »glavnog grada« nove Jugoslavije.

*Pomorski desant na otok Brač i njegov
uticaj na drvarsku operaciju¹
31. maja do 5. juna 1944. godine*

General-potpukovnik Fabijan Trgo²

Dvadeset petog maja Nijemci su izvršili zračni desant na Drvar, uz istovremen koncentriran napad motoriziranih i pješadijskih jedinica iz više pravaca. Da bi se oslabio njemački pritisak u prostoru Drvara a njemačke snage primorale da se angažiraju u obalskom pojasu, Vrhovni štab je naredio, 28. maja, Štabu divizije da odmah sa o. Visa poduzme operacije protiv njemačkih saobraćajnih linija i vojnih snaga na otocima, stavljajući neprijatelju u izgled izvođenje veće desantne operacije i na samu obalu.

Odmah nakon prijema depeše o njemačkom desantu na Drvar, sjedište VS i CK KPJ, Stab 26. divizije sazvaio je štabove brigada i u gotovo dramatičnoj atmosferi analizirao situaciju na svom operativnom području i razmotrio kako da na najcelishodniji način borbeno angažira diviziju. Na osnovu naređenja Vrhovnog štaba i zajedničke procjene sa brigadnim rukovodiocima Stab 26. divizije odlučio je da jedinice divizije u sadejstvu sa Mornaricom NOVJ i savezničkim snagama³ izvrše desant na o. Brač, koji je svojim prostranstvom, geografskim položajem i blizinom obali, bio jedan od najvažnijih otoka u sistemu neprijateljske obalske obrane, pa se predviđala brza reakcija neprijatelja sa jačim snagama. Istovremeno sa desantom bilo je predviđeno bombardiranje neprijateljskih položaja na o. Šolti, o. Drveniku i u Trogiru od strane savezničkih razarača, kao i zračno bombardiranje Splita, Omiša i Makarske sa namjerom da se kod neprijatelja stvori dojam o izvođenju operacije širih razmjera.

Obalski pojas od ušća Neretve do s. Strožanac (istočno od Splita), uključujući poluotok Pelješac i otoke: Korčulu i Mljet, Hvar i Brač, posijedala je 118. njemačka lovačka divizija. Obalski pojas od Strožanca do Zadra (zaključno), sa otocima ispred njega, posije-

¹ Prilog za naučni skup o Drvarskoj operaciji.

² Major, politički komesar 12. dalmatinske brigade.

³ Po odobrenju Vrhovnog štaba (dokumenat 11, KM III, depeše br. 128 od 13 I, br. 20 od 25 I i br. 29 od 29 I) na Vis iz Italije, početkom 1944. god. prebačene su manje savezničke snage. Tako je koncem januara i početkom marta prebačen na Vis po jedan saveznički Comando (specijalne jedinice obučene za pomorske desantne operacije — jačine 300—500 vojnika). Pored ovih jedinica, na Visu se nalazilo nekoliko baterija poljske i protivavionske artiljerije. Vis je ujedno služio kao baza za lake savezničke pomorske jedinice (torpedne i patrolne čamce). Na otoku je napravljen pomoćni aerodrom sa koga su dejstvovala jedna do dvije eskadrile savezničkih aviona.

dala je 264. njemačka divizija. Na sektoru od Strožanaca do Trogira nalazio se 892. puk ove divizije, a dvije njegove čete branile su Šoltu.

Otok Brač branili su 2. i 3. bataljon 738. puka 118. lovačke divizije, ojačani artiljerijom 668. artiljerijskog puka iste divizije, uz podršku obalske artiljerije, koja se sastojala od armijske obalske artiljerije (HKA)⁴ i mornaričke obalske artiljerije (MKA).⁵

Stab 738. puka nalazio se u s. Zadvarje.

Nijemci na o. Braču su organizirali obranu po grupnom sistemu, zaposjedajući i utvrđujući dominantne točke otoka, pogodne za obranu, osmatranje, osiguranje pomorskog saobraćaja itd. Osim toga držali su luke Supetar i Sumartin, gdje su u slučaju našeg jačeg pritiska mogli privući i iskrcati pojačanja.

Posjednuti rejoni bili su fortifikacijski građeni u vidu otpornih točaka. Na položajima je bio izgrađen veći broj lakih i teških bunkera i tranšaja. Koristeći se iskustvom iz neuspjeha na Korčuli u aprilu iste godine, Nijemci su stalno radili na fortifikacijskom ojačavanju svojih položaja, a posebnu su pažnju bili posvetili organizaciji minskih polja i žičanih prepreka, kojima su bile opasane sve otporne točke.

Neprijateljska uporišta na o. Braču mogle su podržavati osam baterija sa obalskog pojasa Split — Makarska. U to vrijeme Nijemci su raspolagali i jakim pomorskim snagama. Imali su, pored ostalog, 11. flotilu za osiguranje, 2 grupe brzih patrolnih čamaca, bojnu 11 Sicherungs Flottile (Flotila za osiguranje). Brodovi 2. grupe imali su baze: šest »Schnellboatta« (brzi patrolni čamci) i četiri »I Boatta« u Splitu i dva »I Boatta« u Makarskoj. Razne veće plovne jedinice imale su svoje baze u sjevernom Jadranu, u lukama Trst i Rijeka, gdje su se uglavnom njihovi brodovi i zadržavali. Međutim, oni su plovili i djelovali duž cijele jadranske obale i bili u mogućnosti da se angažiraju u borbama na prostoru svakog otoka. Od poznatijih brodova bio je u jadranskim vodama bojni brod »Conte di Cavour«, zatim osam razarača, nekoliko torpiljarki, pet topovnjača, 30 italijanskih masova i oko 20 brzih izviđačkih brodova, 5 minopolagača, 30—40 boata (patrolni čamci), tri podmornice i preko stotinu naoružanih trgovačkih brodova i velikih motornih jedrenjaka.⁶ Ukratko, njihova flota bila je višestruko jača i tehnički na većoj razini od flote Mornarice NOVJ, što je desant na Brač činilo još složenijim.

U toku planiranja drvarske operacije, komandant njemačkog 15. brdskog korpusa je pri procjeni situacije predvidjeo mogućnost desanta jedinica NOVJ i Mornarice NOVJ na otoke. Na to su ga upućivali dotadašnji uspješni desantni prepadi jedinica 26. divizije i Mornarice NOVJ na Korčulu, Mljet i Šoltu. Stoga je Stab korpusa naredio da 1. puk »Brandenburg« bude spreman da, u slučaju potrebe, u roku od 24 sata bude izvučen iz operacije i upućen ka obali. Pored toga, komandantu 373. divizije je prvih dana drvarske operacije saopćeno da pri upotrebi 92. motorizovanog puka i 54. brdskog

⁴ Heereskünstnartillerie (HKA) — armijska obalska artiljerija.
⁵ Marinekünstnartillerie (MKA) — mornarička artiljerija.

⁶ Podaci o mornarici: dok. 1-1, K M-I, 6/1891. — Arhiva VII.

izviđačkog bataljona ima na umu da u »svako vrijeme« ove jedinice mogu biti izvučene iz operacije »radi angažiranja ka obali«. Dakle, postojanje i dotadašnja dejstva 26. divizije i Mornarice NOVJ na Visu, bila su prisutna u planovima njemačkih komandi prije i u toku drvarske operacije.⁷

Za desant na o. Brač određeni su: 1. i 12. brigada, dva bataljona 3. prekomorske brigade, jedno odeljenje protivkolske čete 3. brigade i jedna baterija brdskih topova 75 mm.

Od savezničkih snaga u operaciji su učestvovali: jedan Comando jačine oko 370 vojnika, jedna planinska četa jačine oko 100 vojnika, dvije baterije (ukupno 8 topova) 87,6 mm i jedna baterija (4 topa) 75 mm.

Mornaričke snage:

a) Mornarica NOVJ: naoružani brodovi⁸ »NB 12«, »NB 3«, »NB 8«, patrolni čamci⁹ »PC 2«, »PC 57«, »PC 78«, »PC 56«, »PC 41«, »PC 71«. U prevoženju trupa i materijala učestvovalo je 27 motornih jedrenjaka dvije invazione barkase (br. 1 i 4) i 5 invazionih brodova (»catara«).¹⁰ Ukupno su učestvovali 44 plovne jedinice naše mornarice;

b) Saveznički brzi borbeni čamci neposredno su osiguravali ešalone za vrijeme plovidbe sa o. Visa na o. Brač. Sire obezbjeđenje sprovodile su savezničke jače plovne jedinice. U prevoženju trupa učestvovalo je 14 savezničkih invazionih brodova. Kao što je već navedeno, trebalo je da razarači bombardiraju neprijateljske položaje na prostoru o. Drvenik, Trogir, o. Šolta. Takođe je po planu bilo predviđeno da saveznici jačim plovnim jedinicama osiguravaju Brački kanal zbog onemogućavanja eventualnog prebacivanja pojačanja na o. Brač.¹¹

Od neprijateljskih napada iz zraka desantne snage osiguravala je jedna lovačka eskadrila savezničke avijacije tima »Spitfier«. Pored toga, trebalo je da saveznička avijacija, za vrijeme desanta na o. Brač, u više navrata bombardira neprijateljska uporišta i baze duž obale.

Odnos snaga u ovoj operaciji bio je 2,1:1 u korist NOVJ u pešadiji (4.000:1.800), ali je neprijatelj bio daleko nadmoćniji u artiljeriji: jedinice NOVJ i savezničke imale su ukupno 16 topova (8 kalibra 75 mm, a 8 kalibra 86,7 mm) dok je neprijatelj na otoku imao tri baterije sa 11 topova, a na obali 7 baterija sa 24 topa, koje su podržavale snage na o. Braču. Prema tome, odnos snaga u arti-

⁷ AVII Mikroteka NAV-N-T — 314/F. 563/515-516. i S. Odić, n. d, str. 227—228.

⁸ Naoružani brodovi (skraćena »NB«) bili su drveni ribarski brodovi ili jedrenjaci na kojima je bilo postavljeno po nekoliko mitraljeza raznih kalibara i jedan do dva topa (kal. 37—50 mm).

⁹ Patrolni čamci (skraćena »PC«) bili su mali ribarski leuti naoružani sa 1—2 mitraljeza. Služili su za patroliranje neposredno uz obalu u obrani o. Visa, a prilikom izvođenja desantnih operacija služili su za održavanje veze i prebacivanje trupa sa većih brodova na obalu — ukoliko je bila nedovoljna dubina mora za pristajanje većih brodova. Ostali brodovi naše mornarice, koji se pominju u ovom članku, jesu motorni jedrenjaci.

¹⁰ To su invazioni brodovi bez motora, koje je potrebno tegliti, podesni za pristajanje na malim dubinama.

¹¹ Zapovijest savezničkog pomorskog komandanta za operaciju »Flaunsd« od 31. maja 1944 (dok. 7/2, k. 1104); Arhiva VII.

ljeriji bio je 2,1:1 u korist neprijatelja. A pošto je neprijateljska artiljerija raspolagala većim kalibrima nego naša, to je odnos u pogledu artiljerije bio još viši u korist neprijatelja.

Učešćem savezničkih zrakoplovnih i pomorskih snaga jedinice NOVJ bile su nadmoćnije u zraku i na moru ali ne toliko da bi mogle potpuno neutralizirati neprijateljske pomorske i vazduhoplovne snage.

Stanovništvo na o. Braču bilo je mahom uz narodnooslobodilački pokret. Gotovo nije bilo obitelji koja na bilo koji način nije bila vezana za NOP. To je bio značajan faktor koji je išao u prilog jedinicama NOVJ.¹²

Na osnovu naređenja Vrhovnog štaba od 28. maja da preduzme ofanzivna dejstva kako bi se privukle sa kopna neprijateljske snage, štab divizije, u dogovoru sa štabom mornarice i savezničkim komandantom na o. Visu, odlučio je da otpočne napad 2. juna ujutro i u tom smislu je izdao zapovijest.¹³ 29. maja održan je sastanak štaba divizije sa štabovima brigada, na kome je iznešena zamisao izvođenja desanta.

Desant na o. Brač sa gotovo cijelom Divizijom predstavljao je krupan zahvat u operativnom i organizacionom pogledu. Na osnovu načelne odluke odmah se pristupilo izvođenju svestranih priprema za predstojeća dejstva. Vrijeme za pripremu jedinica bilo je relativno kratko. Ova složena operacija zahtijevala je, pored brižljivih priprema, i dobru organizaciju sadejstva svih vidova i rodova vojske koji u njoj učestvuju. Jedan od najkrupnijih zadataka bio je: koncentrirati brodove za izvršenje operativnog prevoženja trupa i obezbeđenje konvoja za vrijeme plovidbe. Ovaj zadatak nije bilo jednostavno izvesti — s obzirom na to da su mnogi transportni i naoružani brodovi naše mornarice bili angažirani na drugim zadacima (održavanje veze sa pomorskim obalskim sektorima u sjevernom i južnom Jadranu, prebacivanje materijala iz Italije na o. Vis i dalje sa o. Visa na kopno itd.)» što je otežavalo koncentraciju.

¹² 12. decembra 1941. godine formirana je na o. Braču prva oružana partizanska grupa od 11 boraca, koja je izvela polovinom marta 1942. godine prvu oružanu akciju. 20. juna 1942. godine formirana je Bračka partizanska četa od tri voda sa ukupno oko 40 boraca. Zbog nepostojanja uslova za dejstvo većih oružanih jedinica na otoku, borci koji su stupali u četvrtu prebacivani su pod vrlo teškim uslovima u partizanske jedinice na kopno. Tako je do kraja 1942. godine sa o. Brača upućeno oko 300 dobrovoljaca. U februaru 1943, po direktivi Štaba 4. operativne zone, narodnooslobodilački odbori izvršili su, na dobrovoljnoj osnovi, mobilizaciju boraca za NOV. U toku četiri dana, iako pod talijanskom okupacijom, na uručene pozive javilo se oko 600 boraca, koji su prebačeni na kopno. Uspjeh je bio gotovo stoprocentan. Za vrijeme okupacije Talijani su slali kaznene ekspedicije koje su vršile teror i represalije nad civilnim stanovništvom, palile sela, hapsile i strijeljale rodoljube i pljačkale imovinu. Avgusta 1943. izvršen je nezapamćen zločin skoro u svim mjestima na otoku. Kaznena ekspedicija od 5000 do 6000 italijanskih vojnika prokrstarila je otokom i u tom pohodu streljala mnoge rodoljube i potpuno spalili sela: Selca i Novo Selo, a djelomično: Pražnice, G. Humac, Pučišće i Bol. Neposredno poslije kapitulacije Italije, na o. Braču su formirana dva bataljona od novih boraca, koji su ušli u sastav 12. dalmatinske brigade 26. divizije NOV. (Podaci uzeti iz stenografskih bilježaka rukovodilaca NOP-a sa o. Brač. — Arhiva VII).

¹³ Zapovijest štaba 26. divizije za napad na o. Brač od 31. V 1943, dok. br. 12/1, k. 1100. Arhiva VII.

Jedan dio savezničkih transportnih brodova, predviđenih za operaciju, nije se nalazio na Visu, već u bazama u Italiji.

Na osnovu usmenog naredjenja Štaba divizije, štabovi brigada koristeći ranija iskustva iz desantnih borbi, poduzeli su mjere da pripreme borce za savladavanje minskih i žičanih prepreka. U pješadijskim odjeljenjima određena su po 2—3 vojnika za »jurišne minere« (tako se nazivaju u našim dokumentima) koji su bili snabdjeveni sredstvima za čišćenje minskih polja, sječenje žičanih prepreka itd.

Na o. Brač upućeni su manji izviđački dijelovi pod komandom obavještajnog oficira divizije da zajedno sa Bračkim partizanskim odredom¹⁴ osiguraju predviđena mjesta za iskrcavanje. Pored toga, trebalo je angažirati narod za prijenos ratnog materijala sa obale do objekata napada, pošto je teren od južne obale otoka prema unutrašnjosti bio teško prohodan.

Uporedo sa vojnim i organizacionim pripremama vršene su i političke pripreme preko partijskih i omladinskih sastanaka. Na vojničkim konferencijama objašnjavao je cilj desanta, razlozi zbog kojih se preduzima. Moral boraca bio je na vanrednoj visini, naročito zbog toga što su borci bili svjesni da svojim dejstvom doprinose slabljenju njemačkog pritiska na prostoru gdje se nalazio Vrhovni štab. Politička priprema za desant nije se svodila samo na vojničke konferencije. Komunisti su kao agitatori djelovali i za vrijeme prevoženja trupa. Komandiri i politički komesari četa, i druge starješine, na brodovima su razgovarali sa vojnicima, pripremajući ih za težak zadatak koji ih očekuje.

Prema zapovjesti, zadatak jedinica određenih za desant na o. Brač bio je da prvo likvidiraju neprijateljsko uporište u rejonu Nerežišće, a potom napadnu na neprijateljska uporišta u rejonu Sumartin i Supetar.

Radi izvršenja ovog zadatka, Štab divizije grupisao je desante jedinica u tri kolone: zapadnu, sjevernu i istočnu.

Za podršku zapadne kolone određena je 3. baterija 1. brdskog divizionara (4 topa 75 mm), za podršku istočne kolone — jedna saveznička baterija (4 topa 75 mm); a za potpomaganje zapadne kolone, gađanje eventualnih ciljeva na moru i dejstvo prema potrebi u toku razvoja operacije određeno je 8 poljskih topova 87,6 mm iz sastava 111 Gd puka¹⁵ (saveznička jedinica).

U divizijsku rezervu (u stvari u rezervu zapadne — glavne napadne kolone) određen je jedan bataljon 11. brigade. Rezerva bi se nalazila u rejonu s. Draga Voda.

Saveznička avijacija¹⁶ imala je zadatak da aktivno potpomaže napade naših kolona i obezbeđuje cjelokupni desant (zaštita bro-

¹⁴ Jačina odreda bila je 50—60 boraca.

¹⁵ U našim dokumentima spominje se jedna baterija savezničkih topova 87,6 mm. Međutim, u zapovijesti savezničkog komandanta za ovu operaciju stoji: 8 topova. U istoj zapovijesti kaže se da su ovih 8 topova »rezerva cjelokupnih snaga« iskrcanih na o. Brač. Dok. 21/2, k. 1104. Arhiva VII.

¹⁶ Prema dokumentima ne može se ustanoviti tačan broj aviona koji su u ovoj operaciji učestvovali. Na osnovu izjava učesnika učestvovala je jedna eskadrila »harikena« (sa raketnim orudima i jedna eskadrila »spitfajera« (lovaca).

dova kojđ su ostali na mjestu iskrcavanja, zaštita eventualne plovidbe u toku dana, itd.).

Laki bombarderi tipa »hariken« imali su zadatak da prije početka napada (»odmah poslije svanuća«) bombardiraju vatrene položaje neprijateljske artiljerije u rejonu Nerežišća, i da tuku sve ciljeve na sjevernoj obali otoka u dubini do jedan kilometar. Predviđeno je da u toku borbe štabovi brigada traže dejstva avijacije na pojedine ciljeve preko Štaba divizije, koji je bio u vezi sa savezničkim štabom.

Na o. Šoltu upućena je izviđačka grupa, oko 20 vojnika, sa radio-stanicom, da blagovremeno otkrije eventualno upućivanje pojačanja neprijatelju.

Štab divizije je naredio svim kolonama da miniraju glavne komunikacije koje sa obale otoka vode ka unutrašnjosti, radi sprečavanja eventualnog dovlačenja tenkova i bornih kola sa obale.

Štabovi kolona održavali su sa štabom divizije radio-vezu a sa štabovima bataljona telefonsku i kurirsku vezu. Bataljoni u zapadnoj koloni bili su snabdjeveni i radiofonskim stanicama.

Jedinice su za ovu akciju bile snabdjevene hranom za pet dana, a borcima su izdata dva obroka hrane.

Divizijska hirurška ekipa smjestila bi se —za zapadnu i sjevernu kolonu u s. Obršje, a za istočnu kolonu u s. Bol. Evakuacija ranjenika predviđena je svake noći iz s. Planica, u uvali Zgradac.

Operacijom je rukovodio Štab divizije: komandant, ppukovnik, Božo Božocić, komesar potpukovnik Dušan Korać i načelnik štaba potpukovnik Biočić Ante. Jedinicama naše mornarice koje su neposredno učestvovala u desantu rukovodio je Štab 4. POS, čiji je komandant bio major Niko Srzić.

Najstariji saveznički komandant bio je pukovnik T. Churchill (Čerčil).

Radi sadejstva sa savezničkim snagama, sa Štabom divizije se nalazio štab 2. SS BDE (brigade) i po jedan oficir za vezu sa savezničkim mornaričkim i zrakoplovnim jedinicama.

Štabovi (naš i saveznički) bili su nezavisni i mogli su samostalno donositi odluke za svoje jedinice.

Prije početka općeg napada (2. juna u 6 sati) trebalo je da jedna saveznička planinska četa likvidira noću 1/2. juna, oko 24 sata, neprijateljsko uporište na Vidovoj gori (trig. 778), posjedne i na taj način osigura mostobran na južnoj obali otoka.

Prevoženje trupa sa o. Visa na o. Brač izvršile su saveznička i naša mornarica. Desantne snage prevezene su sa o. Visa na o. Brač sa 45 brodova Mornarice NOVJ, među kojima su se nalazili naoružani brodovi i patrolni čamci, i sa oko dvadesetak savezničkih brodova, među njima i dva razarača. Prevoženje je izvršeno u dvije etape i sa šest konvoja. U prvoj u noći 31. maja (1. juna 1944. prebačena je sjeverna kolona (dva bataljona 26. divizije i planinska četa američke vojske) na južnu obalu Brača u uvalu Blaca, a u drugoj etapi noću 1/2. juna 1944, glavnina snaga je iskrcana na obalu od Farske do Bola. Desantne snage su uz pomoć Bračkog NOP odreda i organizacija NOP-a prihvaćene i prikriveno razmještene na juž-

nom dijelu otoka, na prostoru od 10 do 12 km. Prva obavještenja o iskrcavanju 26. divizije njemačke mornaričke komande dobile su tokom noći i jutra 2. juna, više od 24 sata nakon izvršenog desanta. Komandir obalske baterije kod Splita javio je da su se noću 1/2. juna neprijateljske snage iskrcale »na pet mjesta na Braču« i da su »u toku nova iskrcavanja na južnoj obali kod Bola«. Komanda 2. oklopne armije, njemački admiral Jadrana i komandant njemačke 118. divizije su uskoro raspolagali sa informacijom da će »26. divizija i dijelovi neprijateljske artiljerije u noći 2/3. juna napasti Brač«. Komanda 2. oklopne armije je stoga zatražila od admirala Jadrana da pripremi pomorske snage za prebacivanje pojačanja sa kopna na Brač radi razbijanja desantnih snaga.

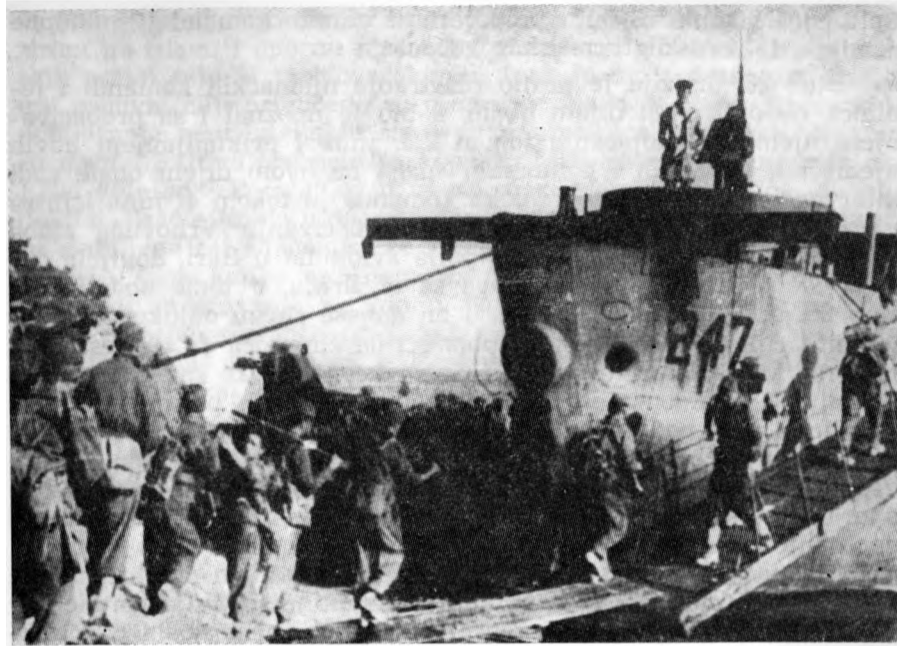
Pošto je komanda 2. oklopne armije ocjenila da se radi o krupnom desantnom poduhvatu, čiji tok i pravac nije još mogla da sagleda, istog dana, 2. juna, naredila je Štabu 15. brdskog armijskog korpusa da »što prije« iz operacije »Resešprung« izvuče 1. puk »Brandenburg« i 92. motorizovani puk i uputi ga na obalsko područje. Stab korpusa, zainteresovan u prvom redu za ishod drvarske operacije, smatrajući da je »uspjeh« nadomak ruke, nije odmah reagirao, već je naredio Štabu 373. divizije da »ubrza čišćenje prostora Drvar — Grahovo — Tičevo«, završi operaciju i oslobodi jedinice angažirane u njoj radi dejstva ka obali. Međutim, komandi 2. oklopne armije se žurilo, pa je kasno navečer 2. juna imala telefonski razgovor sa štabom 15. brdskog armijskog korpusa o ovome. Nakon toga, Stab korpusa je naredio da se 92. motorizovani puk 3. juna prikupi u rejonu Bosanskog Grahova radi pokreta ka Imotskom, najvjerovatnije na raspolaganju 5. SS armijskom korpusu u sklopu mjera izazvanih desantom 26. divizije na Brač.

U međuvremenu, dok su njemačke komande poduzimale mjere radi razbijanja desanta, uključujući i izvlačenje jedinica angažiranih u drvarskoj operaciji, iskrcane jedinice 26. divizije su 2. juna 1944. počele napad na jako utvrđene položaje njemačkog 370. puka 118. divizije. Sjeverna kolona (dva bataljona ojačana baterijom topova) krenula je na njemačke položaje duž komunikacije Nerežišće — Supetar, zapadna kolona (12. brigada ojačana baterijom brdskih topova, protivkolskim odjeljenjem i savezničkim komandosom) na snažno utvrđeni rejon jugoistočno od Nerežišća, a istočna kolona (1. dalmatinska, tri bataljona 11. brigade, bataljon 3. prekomorske brigade, ojačane savezničkom artiljerijom) ka Sumartinu. Nakon artiljerijske i avio-priprema, koje po svemu sudeći nisu davale očekivane rezultate, kolone 26. divizije su napale jake i fortifikacijski veoma utvrđene položaje. Njemački položaji su se nalazili na golim i strmim visovima, veoma podesnim za odbranu a izuzetno nepodesnim za napad. Uz to, njemačke komande i štabovi, imali su, po svemu sudeći, naređenje da se posjednuti i utvrđeni položaji na otoku brane po svaku cijenu. Borbe su se vodile cijeloga dana i nastavile na svim pravcima. Zapadna kolona, glavnina desantnih snaga, napala je utvrđeni rejon jugoistočno od Nerežišća (k. 542, k. 622, k. 648, k. 680, k. 718, k. 710). Prvi napad 12. brigade dočekan je snažnom vatrom neprijateljske artiljerije, minobacača i pješadije i odbijen. Nakon pregrupisanja snaga, težište napada je usmjereno na manji broj utvrđenih tačaka, ali ni on nije dao rezultate. Napad

savezničkog Comando-a na k- 542, koji je uslijedio nešto kasnije, suzbijen je. Treći napad zapadne kolone, izveden kasno poslije podne, nije doveo do uspjeha, iako su jedinice 12. brigade na nekim položajima savladali minska polja i prepreke i izbili pred same njemačke bunkere. Istočna kolona je krenula iz Bola i napala njemačke utvrđene položaje u rejonu G. Humca na istočnom dijelu otoka Brača, koji su zatvarali put ka Sumartinu. Dva bataljona 1. dalmatinske brigade, su, poslije artiljerijske i minobacačke pripreme, napali dvije jake otporne tačke na k. 324 i k. 406, ali ih nisu zauzeli ni poslije dvočasovne veoma žestoke borbe. U ponovljenom napadu zauzeli su dio ovih položaja ali su, zbog njemačkog protivnapada podržanom snažnom artiljerijom, morali da se povuku. Štabovi 1. dalmatinske i 11. brigade nisu odustali od dobivenog zadatka, pa su poslije podne organizirali treći napad. Sada su slabije snage napadale sa čela a jače su upućene u bočni i obuhvatni napad, što je ubrzo dalo opipljive rezultate. Nakon jednosatne žestoke i kratke borbe, njemačke su jedinice zbačene sa položaja i pošto su pretrpjele osjetne gubitke u ljudstvu i naoružanju, bile su prisiljene na neorganizirano povlačenje ka Sumartinu. U ovim jednodnevnim žestokim borbama, jedinice 26. divizije su imale visoke gubitke. Gubici njemačkih snaga u ljudstvu i naoružanju bili su također visoki.

Sutradan 3. juna borbe na otoku su nastavljene sa još većom žestinom. U borbama koje su trajale cijeloga dana, jedinice 26. divizije su u središnjem dijelu otoka zauzele najjači i najviši vis na otoku, Vidovu goru (k. 778), čime su osigurali južni obalski dio otoka Brača, koji je služio za pristajanje brodova sa Visa i kao odsjek za povlačenje i ukrcaj jedinica za prevoženje na Vis. Glavne snage 26. divizije su napadale na utvrđeni rejon jugoistočno od Nerežišća, ni ovoga dana uprkos žestokim sudarima, nisu ga uspjele savladati, iako su njemačkim snagama nanijeti znatni gubici; sjeverna kolona je uspjela da posjedne cestu Nerežišće — Supetar i izbije na visove neposredno iznad grada. Njena težnja da ovlada ovim položajima, naročito sa rejonom k. 155 koja je bila ključ njemačke obrane, nije uspio, posebno zbog snažne artiljerijske vatre sa kopna. Višekratni napadi sjeverne kolone, na jake njemačke položaje u rejonu kote 155 bili su tokom dana odbijeni. Istočna kolona je nastavila sa nastupanjem ka Sumartinu. Oko 17 sati 3. juna, napala je njemačke jedinice u rejonu Selca, Novo Selo i Sv. Nikola u neposrednoj blizini Sumartina. U snažnom napadu i energičnom jurišu zauzeti su Selca i Novo Selo a njemačke posade koje su ih branile bile su uglavnom zarobljene. Svi ovi, iako nepotpuni uspjesi, imali su izvanredan značaj, jer su slomile dio njemačke obrane u blizini same obale.

Prateći tok operacije na Braču, njemačka komanda je ovoga dana poduzela više mjera, usmjerenih na pojačanje obrane otoka. Prvo je iz Baške Vode u Sumartin prebacila oko 200 njemačkih vojnika i veću količinu municije, čime je obrana ovoga rejona znatno ojačana. Drugo, komanda 2. oklopne armije i štabovi 15. brdskog i 5. SS korpusa su vršile snažan pritisak na admirala Jadrana i pomorsku komandu južnog Jadrana da prikupe jače pomorske snage radi prebacivanja već prikupljenih pojačanja sa kopna na Brač. Treće, između pomenutih njemačkih štabova došlo je do zategnutih

Povratak jedinica 26. divizije na otok Vis

odnosa i prebacivanja odgovornosti. Štab 15. brdskog korpusa je »otezao« sa izvršenjem naređenja komande 2. oklopne armije o izvlačenju jedinica iz drvarske operacije i njihovom upućivanju na obalu. Cijenio je da je potreban još neki dan kako bi višednevno teške borbe na drvarskoj prostoriji »krunisao« uspjehom. Rano izjutra 3. juna naredio je Štabu 373. legionarske divizije da do »navečer raščisti situaciju na Tičevu«, da operaciju koja je bila u toku završi što prije. Istoga dana je komanda 2. oklopne armije ponovila naređenje da se Štab 92. motorizovanog puka odmah sa 1. bataljonom uputi u rejon Sinja, a 2. bataljon prebaci na ovo područje najkasnije noću 4/5. juna. Ponovo je naredila Štabu 15. brdskog korpusa da se 1. puk »Brandenburg« izvuce iz borbe i povrati na liniju Benkovac — Bribirske Mostine, radi dejstva ka obali. U duhu naređenja 2. oklopne armije, Štab 5. SS korpusa je istoga dana naredio da se iz drvarske operacije izvuku ojačani 105. SS i 369. izviđački bataljon i prebace u rejon Livna i Glamoča, radi dejstva ka Rorama i Preodcu, ali i za brzo dejstvo ka obali. Vjerovatno toga dana, komanda armije je dala saglasnost da se 3. bataljon 14. puka »odmah stavi na raspolaganje 5. SS korpusu za borbu na Brač«. Na kraju radiograma, koje nema označenog adresanta, komanda armije traži da se za 4. juna »utvrde termini pokreta jedinica«, vjerovatno svih onih, koji je trebalo da se izvuku iz drvarske operacije i upute ka obali i priobalju, uslijed desanta 26. divizije ali i pojačanih uspješnih ofanzivnih dejstava jedinica 19. 20. divizije i grupa odreda.

Dakle, desant na otok Brač imao je uticaja na ponašanje i planove njemačkih komandi u vođenju drvarske operacije. Po otpočinjanju napada na Brač, učešće savezničke avijacije i bombardovanje

Splita još više su uticali na operativne odluke komande 2. oklopne armije i 15. brdskog armijskog korpusa.

Štab 26. divizije je pratio reagiranje njemačkih komandi i jedinica na obližnjem dijelu obale, a bio je upoznat i sa prebacivanjem njemačkih pojačanja tokom 2/3. juna i prikupljanjem novih njemačkih kopnenih i pomorskih snaga na ovom dijelu obale radi intervencije na Brač. Saveznička komanda je tokom 4. juna izjutra vjerovatno raspoložujući podacima o prebacivanju Vrhovnog štaba sa Titom na čelu iz Kupreškog polja avionima u Bari, donijela odluku da povuče sve svoje snage sa o. Brača, o tome obavijestila štab 26. divizije i sugerirala da i on donese sličnu odluku. U takvoj situaciji, Štab 26. divizije, polazeći od činjenica da su desantom na Brač ka obali privučene i vezane jake njemačke snage, a u očekivanju sa kopna na otok novih jačih njemačkih pojačanja, donio je odluku (oko podne) da se desantne snage povuku na Vis. U međuvremenu, istočna napadna kolona, koja je imala do tada najviše uspjeha, pripremala se za napad na dva preostala jaka njemačka uporišta u rejonu Sumartina. U toku priprema za napad, stiglo je naređenje Štaba 26. divizije da se jedinice povuku ka Bolu radi prevoženja na Vis. U toku povlačenja, jedan bataljon 12. brigade je posio Vidovu goru, da bi osigurao neometano ukrcavanje jedinica na brodove. Povlačenje i ukrcavanje jedinica sa južne obale Brača izvršeno je potpuno organizirano, pa su tokom noći 4/5. juna jedinice po planu ukrcane i prevežene na Vis. Gotovo u isto vrijeme, njemačka komanda je iz Splita na otok Brač prebacila oko 500 njemačkih vojnika sa cjelokupnim naoružanjem i opremom, pa je, ovim, posada na Braču bila pojačana za oko 850 ljudi. Slijedeće noći prebačena je sa kopna po jedna četa na Brač i Šoltu. Istovremeno, u noć 4/5. juna počelo je izvlačenje jedinica iz drvarske operacije. Štab 54. brdskog izviđačkog bataljona obavijestio je Štab 373. divizije da se 4. juna poslije 21 sata povlači za Knin a zatim kreće ka Splitu. Po ocjeni Štaba 15. brdskog korpusa, izvlačenje jedinica sa područja Drvara je išlo sporo, pa je pred ponoć 4. juna ponovo naredio Štabu 373. divizije da štab puka za naročitu upotrebu sa oklopnim grenadirskim jurišnim bataljonom odmah uputi preko Knina za Sinj, da bi oko ponoći zatražio da se i 1. puk »Brandenburg« sa pridatim jedinicama odmah vrati u Knin. Dakle, iako je izvlačenje jedinica iz drvarske operacije teklo relativno sporo, ipak ostaje činjenica, da je desant 26. divizije na Brač, imao krupan uticaj na njemačke snage na obali i na drvarskoj prostoriji. Desant na Brač je vezao sve njemačke snage na otoku i obali i nije im dozvolio upućivanje ka području Drvara i istovremeno je natjerao njemačko komandovanje da iz drvarske operacije izvlači dio snaga, u prvom redu onih koje su bile snažna pokretna rezerva komande Jugoistoka i 2. oklopne armije. Sve je to olakšavalo dejstva jedinica NOV i POJ koje su učestvovala u drvarskoj operaciji, posebno u trećoj fazi ove operacije, u vrijeme kada su one bile izmorene nakon višednevnih žestokih i ogorčenih borbi.

Pomorski desant na o. Brač, izvršen skoro cijelom divizijom, bio je krupan operativni zahvat u kome su došle do izražaja sposobnost i umješnost našeg rukovodećeg kadra, kako u Mornarici tako i u pješadijskim i artiljerijskim jedinicama.

Neprijatelj na o. Braču nije bio potpuno likvidiran, što se, s obzirom na žilavu i upornu njemačku obranu (posebno na sistem minskih polja) nije ni moglo očekivati. Ipak je ovim desantom postignut osnovni cilj: privučene su njemačke snage sa obale, izazvano je pomjeranje neprijateljskih snaga iz unutrašnjosti ka obali. Nijemci su noću 4/5. juna prebacili sa kopna u luke Supetar i Sumartin oko 1.500 vojnika.¹⁷ Pojačanja su upućena iz sastava 118. i 264. divizije (iako o. Brač nije bio u operativnom području 264. divizije). Jedinice su skupljene za pojačanje čak i sa sektora Šibenika — što najbolje govori o tome koliko su Nijemcima u to vrijeme bile potrebne jedinice radi angažovanja na kopnu. Nijemci su u jedinicama na obali zaveli pripremno stanje, očekujući naša dalja dejstva.

O uspjehu desanta na o. Brač vidi se iz pisma savezničkog komandanta o. Visa komandantu 26. divizije.¹⁸

KOMANDANTU PARTIZANSKE XXVI DIVIZIJE

Od: Komandanta Savezničkih snaga, Vis

Gospodine, želim da izrazim iskreno divljenje borbenom duhu koji su pokazali borci svih rangova partizanskih snaga za vrijeme posljednjih kombinovanih operacija na Braču.

Neprijatelj je bio tučen veoma teško i nesumnjivo je pretrpio teške gubitke. Na osnovu dobivenih izvještaja vjerujem da je neprijatelj bio spriječen da sa obale pojača one svoje trupe koje su bile angažovane u napadu na Štab Maršala Tita i da je bio prisiljen povući neke jedinice natrag, te se usudujem naglasiti, da je svrha operacije na Braču stoga bila postignuta.

Na koncu također želim da izrazim svoje divljenje velikim borbama koje vodi Narodno-oslobodilačka vojska u Jugoslaviji pod vodstvom vašega lidera Maršala Tita protiv zajedničkog neprijatelja, Njemačke.

11 juna 44.

Simonds
A/Brigade Commander

Nijemci su na Braču pretrpjeli osjetne gubitke: ubijeno je 350 i zarobljeno 220 neprijateljskih vojnika. Broj ranjenih nije utvrđen. Zaplijenjena su tri topa 75 mm (od kojih dva u ispravnom stanju), 6 teških bacača, 20 puškomitraljeza »šarac«, 1 protivavionski mitraljez, 4 radio-stanice, 20 km kabla, 2 kompresora, 2 teška mitraljeza, više pušaka, oko 5 vagona artiljerijske i minobacačke municije (koja je uslijed povlačenja uništena).

Oboren je jedan avion »meseršmit«.

Naši gubici: 67 mrtvih, 308 ranjenih i 14 nestalih.

¹⁷ O upućivanju pojačanja vidi: originalni njemački dokument (br. 2/5-24, k. 15/B)

— izjavu njemačkog ratnog zarobljenika (dok. br. 2/4, k. 74 A.);

— operativni izvještaj štaba divizije (dok. br. 5-3, k. 1100). (Sve u arhivi VII).

¹⁸ Original nije pronađen; pismo je štampano u divizijskim novinama »Naše borbe« br. 6. od 18. juna 1944. godine (neregistrovan u arhivi VII).

Mornarica NOVJ, sa skromnim sredstvima, pokazala je maksimum požrtvovanja, umješnosti i smjelosti u ovom desantu. Stab 4. pomorskog obalskog sektora vrlo brzo i uspješno je koncentrirao plovne objekte i riješio prevoženje naknadno određenih trupa za desant. Iskustvo je pokazalo da nije dovoljno samo da viši štabovi utvrde plan, već je potrebno ostaviti vremena za dogovor nižih pješadijskih i mornaričkih komandanata. Uzroci izvjesnih manjih nedostataka i zakašnjenja, koja su se desila (ali nisu bitno utjecala na tok desanta), upravo su nedovoljno dogovaranje i nedostatak zajedničke pripreme nižih starješina za predstojeća dejstva.

Učešće savezničke mornarice i lovačke avijacije u ovoj operaciji bilo je značajno, ali ne presudno. Učešćem saveznika napori naše mornarice bili su ublaženi, a elementi rizika, koje su imali u znatnoj mjeri naši prethodni desanti, bili su smanjeni. Našem rukovodstvu dosta je smetala dugačka procedura oko rješavanja pojedinih pitanja sadejstva.

Uloga Bračkog odreda u ovom desantu vrlo je značajna: izvršio je osiguranje mjesta za iskrcavanje i prihvatanje trupa i dao vodiče za jedinice.

Ova operacija bila je vrlo značajna za dalje jačanje i razvijanje dobrih odnosa sa našim saveznicima.

Narod Brača pružio je punu pomoć našim jedinicama u prenošenju municije, hrane i ostalog materijala sa južne obale otoka preko teško prohodnih staza na odredište, a u dinamici borbe u prenošenju ranjenika.

9. dalmatinska divizija

Sastav:

- 1. (3. dalmatinska) udarna brigada, komandant JOSIP BABIN, politički komesar DANILO SIMONOVIC*
- 2. (4. dalmatinska) udarna brigada, komandant DUKLJAN VUKOTIC, politički komesar JOSIP GIZDIC*
- 3. (13. dalmatinska) udarna brigada, komandant UROŠ KUKOLJ, politički komesar MIROSLAV BORIC*

*Komandant 9. dalmatinske divizije
Ante Banina, narodni heroj*

*Politički komesar 9. dalmatinske
divizije, Andre Kovačević*

Treća dalmatinska brigada u odbrani pravca Bosansko Grahovo — Drvar¹

Pukovnik Mate Šalov²

Navečer 25. svibnja, stiglo je od Štaba 8. korpusa naređenje da brigada najhitnije krene prema svojim položajima kod Bosanskog Grahova i što je moguće prije tamo stigne. Čim je primio ovo naređenje, komandant brigade hitno je pokrenuo svoje bataljone i već u 20 sati s njima poduzeo usiljeni paralen marš.

Nakon 13 sati neprekidnog noćnog marša iz Bijeljine preko Ervenika i Mokrog Polja, pa na Prevjes i preko rijeke Zrmanje i komunikacije Knin — Bihać, preko sela Plavno i Pribudić stigao je komandant brigade na čelu svoja dva bataljona 26. svibnja u 9 sati u Savića Staje. Borci su bili na izmaku snage. Morao se uzeti predah, i izvidjeti dalja marš-ruta. Drugi bataljon brigade nije bio u Plavnu, gdje je trebao sačekati brigadnu kolonu u povratku. Bataljon je, naime, 25. svibnja, nakon što je s položaja Prokos — Marinkovci bio povučen 1. bataljon i upućen u pomoć braniocima Drvara, bio hitno privučen na zatvaranje nastale praznine.

U vrijeme dok su se ova dva bataljona brigade nalazila na maršu, 1. puk »Brandenburg« nastojao je da savlada otpor Grahovsko-peuljskog partizanskog odreda kako bi se probio razorenim putem prema Bosanskom Grahovu.

Podržan minobacačkom i topovskom vatrom, neprijatelj je uspio da potisne Grahovsko-peuljski odred i da do 16 sati 25. svibnja zauzme Cigelj, ključni položaj na pravcu nastupanja prema Bosanskom Grahovu. Međutim, miniranja i razaranja ceste, koje su u toku zime izvršile 3. i 4. dalmatinska brigada i Grahovsko-peuljski odred, onemogućili su mu brzo nastupanje.

U noći 25/26. svibnja Grahovsko-peuljski odred napao je osiguranje puka na Cigelju, ali je »u bliskoj borbi« napad odbijen. Uvidjevši da ni u toku 26. svibnja neće moći da se motoriziranom kolonom probije do Grahova, komandant puka je poslije podne naredio svom 2. bataljonu da se iz Strmice preko Jelina Polja probije pješice u Grahovo. Pošto na tom pravcu nije bilo jedinica NOVJ, bataljon je tamo izbio oko 16 sati³ i zatekao snage ojačanog 105. SS izviđačkog bataljona koje su se probile iz Livanjskog polja.

¹ Izvodi iz rukopisa za monografiju o 3. dalmatinskoj brigadi.

² Autor priloga, politički komesar čete u 4. brigadi.

³ AVII-N-T-314, film 563, snimci 433—443.

Kada su dijelovi puka »Brandenburg« izbili u Grahovo, dva bataljona 3. brigade izbila su u Donji Tiškovac, na 4 kilometra udaljenosti od pukovske kolone na cesti Strmica — Grahovo.

Nakon kraćeg odmora u Savića Stajama i pošto je izvršeno izviđanje daljeg pravca kretanja, 3. dalmatinska brigada nastavila je marš preko Donjeg Tiškovca i Borovače na selo Peći, 11 kilometara sjeveroistočno od Bosanskog Grahova. Ujutro 27. svibnja kolona je bez borbe prešla preko komunikacije Bosansko Grahovo — Drvar i u 5 sati izbila u selo Radlovići u podnožju planine Jadovnik, na svoj pravac odbrane.⁴ Tada je 1. puk »Brandenburg« izgubio prednost koju je imao 25. svibnja ujutro, a time i mogućnost da se »brzo i u širokom frontu probije na liniju Prekaja — Drvar«. Sada se na njegovom glavnom pravcu napada nalazila glavnina 3. dalmatinske brigade.

Na savlađivanju prepreka i osposobljavanju ceste Strmice — Drvar puk je izgubio cijeli dan (27. svibnja).

Ipak, puk se prikupio u Grahovu 28. svibnja poslije podne. Komandant puka je još 27. svibnja naredio 2. bataljonu da izvrši izviđanje na pravcu Obijaj a i sela Sarići. Time su otpočela borbena dejstva na pravcu koji je branila 3. dalmatinska brigada.

Prema položajima 9. dalmatinske divizije krenulo je u napad, pored 1. puka »Brandenburg«, šest četničkih brigada i tri samostalna bataljona. Brojno stanje četničkih brigada bilo je veoma promjenljivo, približno se može procijeniti da su ukupne njihove snage brojile oko 2.500 četnika. Prema 9. diviziji ukupno je angažovano njemačkih, legionarskih i četničkih snaga oko 3.800 ljudi.

Ostalim svojim dijelovima, koji nisu učestvovali u ovim operacijama, komandant četničke Dinarske oblasti stavio je u zadatak da posjednu položaje koje im odrede komandanti četničkih korpusa i da budu spremni za hvatanje bjegunaca i dezertera i eventualno uništavanje i hvatanje većih partizanskih dijelova koji bi pokušali da se probiju i prebace preko njihove teritorije.

Komandant četničke Dinarske divizije Đujić 27. svibnja je svoj štab premjestio na Jelino polje južno od Bosanskog Grahova, a svoje četnike je još jednom podsjetio da je ovo odsudna akcija za uništenje i zadnje »Titine republike«.

Izvršavajući Đujićeve zapovijesti četničke snage su izvele pokrete i do 28. svibnja ujutro izbile na predviđene linije i otpočele napade, osim 502. korpusa, koji je s jedinicama puka »Brandenburg« uzeo učešće u borbama već 27. svibnja.

Istovremeno s početkom napada vazdušnodesantnih snaga na Drvar otpočele su dvije motorizirane kolone prema položajima koje je trebala da brani 9. dalmatinska divizija. Iz Livna prema Grahovu krenuo je 105. SS izviđački bataljon ojačan četom tenkova, a iz Knina ojačani 1. puk »Brandenburg«. Brigade 9. dalmatinske divizije bile su u tom času daleko od glavnog pravca obrane. Na položajima Grkovci — Peulje — Resanovci bio je samo 1. bataljon 3. dalmatinske brigade, kome je bio pridat PPK bataljon 8. korpusa; zatvarali su pravac Grahovo — Marinkovci — Tičevo. Nešto udaljeniji

⁴ AVII-NOB — k. 845 br. reg. 2-1/6.

Š T A B
I BRIGADE IX DIVIZIJE NOVJ
9-VI-1944 g.

Štabu IX Divizije NOVJ

P o l o ž a j

Dostavlja se operativni izvještaj iz borbe vodjene na dan 28-VI-44. Opis položaja. Borba je vodjena u Marinovačkom i Maleševačkom polju, zatim u samim s. Marinkovci i Maleševci, kao i na Stankovači. Naši položaji Marino Brdo-Prokos-Kruškovac-Gola strana sa predstražarskim položajima na Stankovači i v. Obljajju.

Naziv naše jedinice. Borbu je vodila I Brigada bez I bataljona u sadjejestvu sa bataljonom PPPK i III bataljom II Brigade.

Borba se je vodila protiv Njemaca i četnika.

Namjera neprijatelja bila je prodrijeti u Tičevo. Naša odluka je bila, braniti pravac Grahovo - Tičevo.

Zapovjest je izdata usmenim putem na položaju.

Borba je počela u 9 sati na Stankovači kod III bataljona a u 16 sati kod IV bataljona na Goloj Streni - Kruškovac a u 17 sati kod II bataljona na Marinom Brdu.

Tok borbe. Borba je otpočela kod II bataljona na Stankovači. Napadnut je neprijatelj koji je sa motorizacijom kretao od Grahova prema peći i obratno. Na neprijatelja, koji se je nalazio u kamionima, otvorena je jaka vatra i nanešeno mu je dosta gubitaka. Prema Stankovači izbila je jedna kolona preko s. Kesici. Uz pomoć artilerije i što su neprijateljske snage bile bočno prema našim položajima, četa našeg III bataljona je bila prisiljena da se povuče prema Kršu i to pod borbom. Neprijatelj se nije zadržao na Stankovači nego je krenuo prema s. Maleševci. Četa III bataljona je ponovno zauzela Stankovaču. Poslije je naredjeno III bataljonu da zauzme položaje ~~lijeva strana~~ desno od IV bataljona. Jedna neprijateljska kolona, koja je došla od s. Kesici padinama Obljaja, spuštala se je prema s. Maleševci zaseok Štrbci i tu je borbu vodio naš IV bataljon. 20 neprijateljskih vojnika je uspjelo da dodju u zaseok Štrbci.

II bataljon je vodio borbu sa neprijateljskom kolonom, koja je izbila u s. Marinkovci sa jednim djelom svojih snaga a ostatkom, koji se je zadržao kod škole u polju. Neprijatelj, koji je došao na ove položaje pred s. Marinkovci i Maleševci, protjeran je pod pritiskom naših snaga i pred večer je bio prisiljen da se povuče sa svim svojim snagama prema Grahovu.

Postavljeni zadaci u cjelosti su izvršeni, neprijatelj nije uspio u svojoj namjeri.

Neprijateljski gubitci iznose, oko 40 mrtvih i 60 do 70 ~~na~~ ranjenih.

Naši gubitci su 8 ranjenih od kojih je jedan umro. Među ranjenima nalazi se politkomesar bataljona Palaverzić Ante, koji je lakše ranjen u glavu.

Utrošak municije je 2200 metaka, 2 bombe.

Imena učesnika, lica i jedinica, koje su se naročito istakli. U ovoj akciji svi bataljoni pokazali su se dobri. Nema lica koji su se naročito istakli.

Kritika akcije. Odbrana pravca Tičeva bila je po planu i neprijatelj nije mogao ni pod kakovu cijenu da uspije prodrijeti u Tičevo. Borci u ovim akcijama su se držali dosta dobro i osjećali su se sigurni i nadmoćni. Upravljanje i rukovođenje borbom bilo je dobro, naročito kod III i IV bataljona. U ovoj akciji upotreba teškog bacača pokazala se je veoma korisnom, pošto je isti svojim preciznim gadjenjem nanio neprijatelju dosta gubitaka i borci su uvidjeli važnost i potrebu toga oružja. U ovoj akciji učestovala je i artilerija i to je uzdizalo duh kod boraca, videći da i kod njih postoji ostali rodovi vojske. U ovoj akciji pred početak same borbe saveznički avioni su bombardovali na očigled boraca neprijateljsku ~~motorizaciju~~ motorizaciju i zapalili su tom prilikom nekoliko

na prostoru Dinare — oko Borove glave nalazio se 3. bataljon 4. splitske brigade, koji je kontrolirao staze preko prevoja iznad Uništa prema selu Peulje.⁵

I pored takve situacije, Štab 8. korpusa, čim je obaviješten o događajima u Drvaru, hitno je u pomoć braniocima uputio zaštitnu četu Komande korpusa, a odmah zatim i jednu borbenu jedinicu koju je imao na raspolaganju u blizini — 1. bataljon 3. dalmatinske brigade. Naređeno mu je da se hitno prikupi i krene na Tičevo, ne čekajući nikakvu smjenu na položajima. Naređenje je bataljon primio oko 8 sati, a do 11 sati se prikupio i izbio na Tičevo. »Tamo smo« — sjećaju se Vlado Pezelj, komandant, i Nenad Bedalov, politički komesar ovog bataljona — »primili zadatak da se hitno i najkraćim putem prebacimo do Drvara, da se tamo javimo u Štab 1. proleterskog korpusa, koji se nalazi u selu Mokronoge, gdje ćemo dobiti dalje zadatke.«⁶

»Nakon napornog marša stigli smo oko 16 sati negdje kod Šipovljana, pa sam ja otišao u Štab 1. korpusa. Primio me je komandant Koča Popović. Iznenadio sam se s kakvim mirom i staloženošću mi je on kratko izložio stanje u Drvaru. Moram priznati da sam prije toga bio daleko više uznemiren. Koča mi je rekao da je sada glavna opasnost za Vrhovni štab i druga Tita već otklonjena, da su naše snage, 3. lička brigada, već u protunapadu na padobrance, te da se ja sa svojim bataljonom uključim iz pravca Šipovljana. Da se u Drvaru povežem sa Štabom 3. ličke brigade koji će neposredno koordinirati dejstva.« Tako se tih događaja sjeća Vlado Pezelj.⁷

Bataljon se oko 17 sati uključio u borbe u Drvaru, s južne strane, iz pravca Šipovljana, gdje je smijenio slušaoce Oficirske škole.

»Između Šipovljana i Drvara« — sjeća se Nenad Bedalov — »naišli smo na Komandu obrane Drvara i javili se komandantu Oficirske škole Poljancu. Dobili smo naređenje da stupimo u borbe na pravcu koji je dotle držao školski oficirski bataljon pod komandom Branka Dude, te da nastavimo s čišćenjem grada od njemačkih snaga. U hodu smo obavili popunu municijom. U podilaženju prema neprijatelju naišli smo i na naša dva druga iz brigade: bivšeg komandanta Ivu Purišića i zamjenika komandanta 1. bataljona Antu Milićevića. Oni su bili slušaoci Oficirske škole i kada je otpočela borba s njemačkim padobrancima i oni su se odmah uključili. Nama su prije svega odlično objasnili situaciju, a potom nam je bilo mnogo lakše bataljon uvesti u borbe.«

»Napadali smo« — sjeća se dalje Bedalov — »s jugoistočne strane očistili dio grada oko pravoslavne crkve i raskrsnice i do inraka potisnuli neprijatelja i na našem pravcu napada na Šobića glavicu gdje se nalazi groblje. Dijelovi 6. ličke divizije, koji su znatno prije nas i sa znatno jačim snagama stigli u Drvar, bili su na-

⁵ U 2. svesci Vojne enciklopedije, str. 632, stoji: »Istoga dana kasno uveče stigao je i 1. bataljon 1. brigade 9. divizije«. Petar Mišković u svom radu *Bitka za Drvar*, izdanje «V. Masleša», Sarajevo 1947, navodi vrijeme dolaska ovog bataljona »kasno poslije podne«. Najveći broj učesnika smatra da je bataljon počeo podilaziti neprijatelju u 17 sati.

AVII NOB — k. 517A, br. reg. 24-2/4 i k. 842A, br. reg. 21-1/2.
Sjećanja Vlade Pezelja i Nenada Bedalova u arhivi autora.

kon našeg uvođenja u borbe na pravcu iz jugozapada, zapada i sjeverozapada.«

U toku prijepodneva (26. svibnja) probila se iz pravca Trubara njemačka borbena grupa »Vilam« na prilaze Drvaru sa zapada, a nešto kasnije i grupa 92. motoriziranog puka iz pravca Petrovca. U takvoj situaciji u Komandi obrane Drvara zaključeno je da bi dalji napadi na padobrance bili nesvrshodni, pa je naređeno izvlačenje iz grada. Prvi bataljon 3. dalmatinske brigade povukao se jugoistočno od Šipovljana.

— »Ja sam se« — sjeća se politički komesar bataljona Nenad Bedalov — »uputio u Mokronoge da se javim u Stab 1. proleterskog korpusa radi prijema naređenja za dalja dejstva. Komandant korpusa mi je kazao, da je naš bataljon izvršio svoju dužnost, te da se vratimo u sastav svoga 8. korpusa, jer da i njegov Stab sada kreće dalje. Na povratku u bataljon zatekao me žestoki napad njemačkih aviona negdje kod seoske škole južno od zaseoka Bajići. Bio sam zasut zemljom i krhotinama, ošamućen, ali neozlijeđen. Nakon polusatnog bombardiranja i mitraljiranja teško sam se dovukao do svoga bataljona. Na večer 26. svibnja vratili smo se u Tičevo. Tu smo s bataljonom dobili zadatak da obezbijedimo Stab 8. korpusa i kontroliramo staze koje iz doline Unca izvode prema Tičevu. Tih nekoliko dana i noći anglo-američki i ruski avioni bacali su padobranima dosta oružja i municije, hrane, sanitetskog materijala, lijekova. Dio bataljona bio je angažiran i na prikupljanju bačenih kontejnera s tim materijalom. U tim uvjetima kada se sav materijal nije mogao brzo uputiti jedinicama, moj bataljon došao je u priliku da se dobro naoruža. Gotovo svaka trojka dobila je po jedan puško-mitraljez s dovoljno municije, a skoro sve starješine dobile su strojnice.«

NA OBRANI PRAVCA GRAHOVO – TIČEVO

Prema selima Obijaju i Sarićima krenule su tri neprijateljske kolone: jedna između sela Kesići i Obijaj, jedna na Veliki Obijaj i jedna preko sela Sarići pa između Velikog i Malog Obljaja na Marinkovce.

Na velikom Obijaju su već bili dijelovi 3. dalmatinske brigade, a na Malom Obijaju dijelovi 3. bataljona 4. dalmatinske (splitske) brigade.

Kada je komandant brigade 27. svibnja u 5 sati sa 3. i 4. bataljonom stigao u selo Radlovići, odmah je uputio 4. bataljon u selo Galići, jednu četvu na prednji nagib Velikog Obljaja, jednu četvu 2. bataljona na sjeverozapadni dio Velikog Obljaja, a na sjeveroistočnom dijelu bio je jedan vod 3. bataljona 4. dalmatinske (splitske) brigade.

Neprijatelj je prvo napao položaje čete iz 4. bataljona iznad sela Obljaja. »Poslije kratke ali žestoke borbe kota 1195 je zauzeta, neprijatelj se povukao na teren obrastao niskom šumom sjeverno od te kote« — kaže se u izvještaju 1. puka »Brandenburg«.⁸

⁸ AVII — mikroteka — T — 314, film 563, snimci 433 — 443.

Petar Pulić, zamjenik političkog komesara ove čete, sjeća se: »Na Velikom Obijaju su nas Nijemci i četnici napali žestokom minobacačkom i mitraljeskom vatrom, čim su nas primjetili. Pješadija je nastupala pod zaštitom te vatre znalački organizirano. Jedan borac pored mene poginuo je od pogotka u glavu, a bolničarka Mila Pender bila je ranjena. Izvlačio sam je na leđima puzeći. Morali smo se skloniti ispod ubitačne vatre, ali lijevo od nas i nešto pozadi bila je neka druga četa, pa je ona svojom vatrom spriječila dalje nastupanje Nijemaca i četnika grebenom Obljaja.«⁹

Na sjeveroistočnom rubu obljajske zaravni na k. 1094 bio je jedan vod iz 3. čete 3. bataljona 4. dalmatinske (splitske) brigade. »Nismo im dozvolili da se maknu« — sjeća se Marko Cvitanović — »a bilo nam je nešto lakše nego vodu na k. 1195 jer nas nije gadalo teško oružje neprijatelja. Pješake smo, kako bi koji pokušao da se prebaci prikovali za zemlju.«¹⁰

Da bi savlodo otpor na k. 1094, komandant njemačkog bataljona pokušao je da ubaci nove snage između Malog i Velikog Obljaja prema školskoj zgradi u Mramorju (Marinkovci). Treći bataljon 4. dalmatinske (splitske) i jedna četa 2. bataljona 3. dalmatinske brigade od zaseoka Galići napali su u bok neprijatelja i primorali ga da se pod zaštitom mraka i pod borbom povuče prema Grahovu.

Treći bataljon je to poslije podne vodio borbe protiv grupe četnika, a nešto kasnije, pred večer, i protiv mješovite njemačko-četničke grupe. Odbacio ih je bez gubitaka.

Pošto su se grupe za deblokadu padobranskog bataljona probile u Drvar, i nakon što je u Štabu 15. brdskog korpusa i 2. oklopne armije shvaćeno da im je Vrhovni štab NOVJ izmakao iz Drvara, glavnina snaga orijentirana je na nove pokušaje njegova uništenja u rejonu Potoci — Uvala.

Štab 373. divizije, koji se 27. svibnja premjestio u Drvar, pristupio je planiranju operacija za uništenje jedinice 8. korpusa. Tom štabu je od 27. svibnja u 00.00 sati potčinjen i 1. puk »Brandenburg«, pa je u 20.30 sati izdata zapovijest za njegova dejstva.

Njom je bilo predviđeno da pokreti svih grupa počnu 28. svibnja u 04.30 sati, a posebno je bilo naglašeno da će uspjeh pothvata zavisiti isključivo od brzine pokreta svih grupa. Neprijatelj je bio dobro obaviješten o kretanju Vrhovnog štaba, pa je tamo usmjerio sve raspoložive snage.

Borbena grupa puka »Brandenburg« nije, razumije se, mogla krenuti u vrijeme predviđeno ovom zapoviješću. Na požurivanja viših štabova, puk je prešao u nastupanje čim je u Grahovo pristigla motorizirana kolona s teškim oružjem. Komandant puka izdao je zapovijest:

— da 2. bataljon krene preko sela Korita na Mali Obijaj, a odatle na sjeveroistok i ovlada k. 1457 (Spija) i k. 1431 (Trivunovića vrh) kao dominantnim tačkama na Marinom brdu i tako otvori mogućnost za brzi prodor prema Tičevu;

⁹ Zabilješka o razgovoru s Pulićem u arhivi autora.

¹⁰ Zabilješke Marka Cvitanovića u arhivi autora, AVII-NOB, k. 845, reg. br.

— da 1. bataljon ovlada Velikim Obijajem, a dalje da nastupa preko sela Marinkovci, probije se na Kudernu (k. 1304) i Tavan (k. 1192) i osigura najkraćim putem, preko Prkosa, nastupanje na Tičevo.

Naravno da je komandant puka računao na saradnju s četničkim snagama, koje su, kako im je vojvoda Momčilo Đujić naredio, imale dejstvovati u skladu s dejstvima »glavnih snaga«. Te četničke snage, pored toga što su nastupale s brandenburškim bataljonima, tog jutra su se uz pomoć njemačkog teškog oružja žestoko okomile na položaje 4. dalmatinske (splitske) brigade, iznad sela Peulje, i 13. dalmatinske brigade na jugoistočnom dijelu Marina brda.

Štab 3. dalmatinske brigade rasporedio je svoje raspoložive snage, tako da se 3. bataljon našao na položajima iznad sela Radlovići i Galići na padinama Jadovnika, dalje na sjeverozapad bili su dijelovi Grahovsko-paeuljskog partizanskog odreda. Bataljon je imao prednju liniju na Stankovači. Iznad sela Štrbci bio je 4. bataljon, a dalje na padinama Tavana i Kuderne 2. bataljon, iznad sela Marinkovci bio je 3. bataljon 4. dalmatinske (splitske) brigade, koji je stavljen pod komandu 3. dalmatinske. Dalje na jugoistok bile su 13. dalmatinska brigada i 4. dalmatinska (splitska). PPK bataljon bio je u rezervi brigade kod Prkosa. Štab divizije je procijenio da će tim pravcem uslijediti glavni udar neprijatelja, pa je pozadi položaja 3. brigade kod Kruškovca (k. 1182) rasporedio svoju artiljerijsku bateriju.

Oko 9 sati 3. bataljon je imao prvu borbu s četnicima na Stankovači. Njihov napad odbio je relativno lako. Međutim, oko 14.30 sati kombinirane njemačko-četničke snage ponovo su napale na te položaje. Nakon jednosatne žestoke borbe bataljon se morao povući, a neprijatelj je izbio na Rušt (k. 947). Od ranog jutra napadali su četnici, uz podršku njemačkog artiljerijskog oružja, na položaje 4. dalmatinske (splitske) i 13. dalmatinske brigade. Poslije podne duž cijelog 30 km dugačkog fronta (od Resanovaca na sjeverozapad do Grkovaca na jugoistoku) razvio se napad njemačko-četničkih snaga, sa težištem na pravcu koji je branila 3. dalmatinska brigada.

Za vrijeme borbi 3. bataljona na Stankovači pojavila se njemačko-četnička kolona između sela Kesići i Obijaj, i zapadnim padinama Velikog Obljaja izbila na Klačine. Dio tih snaga upućen je na Veliki Obijaj, odakle je, u kratkoj ali žestokoj borbi, odbacio predstražu 4. bataljona. Istovremeno su 2. brandenburški bataljon i dijelovi četničkog 1. bosanskog korpusa (dvije četničke brigade) napali preko Malog Obljaja prema zaseoku Camovići i preko Marinkovičkog polja prema zaseoku Rubati, a drugim dijelom snaga duž puta Sarići — Marinkovci prema zaseoku Majstorovići.

Bataljoni 3. dalmatinske i 3. bataljon 4. dalmatinske (splitske) pustili su neprijatelja na kratko odstojanje. Kad se neprijateljski stroj približio na 50—100 metara, otvorena je po njemu iz svih oružja brza paljba. Komandant njemačkog puka lično se angažirao oko usmjeravanja vatre protivtenkovskih topova i minobacača, kako bi napravio brešu u odrbani hrabrih i nepokolebljivih branilaca.

Neprijatelj je bio zaprepašten kada je zapazio da ovdje jedinice NOVJ ne štete municiju. Njegovo napredovanje je malaksalo, a

kada je oko 16 sati nekoliko savezničkih aviona napalo njegovu kolonu na cesti Peulje — Grahovo i zapalilo nekoliko kamiona, bio je to za borce dalmatinskih brigada veliki moralni podstrek.

Nakon napada savezničke avijacije komandant njemačkog puka pokušava da organizuje još jedan napad. Bataljoni su i taj napad dočekali žestokom vatrom. Marko Cvitanović je u svojim zabilješ-kama naveo da je negdje pred sumrak javljeno po vezi s lijevog krila, gdje je bila 1. četa 3. bataljona 4. dalmatinske (splitske) brigade, da im nestaje municije, te da bi se morali povući. Zamjenik političkog komesara bataljona Milan Grubišić je na to, također po vezi od borca do borca, poručio: »Nema povlačenja borićemo se kundacima.«¹¹ Do borbe kundacima nije došlo, jer je i neprijatelju ubrzo ponestalo snage.

U borbama toga popodneva poginuo je politički komesar ovog bataljona 4. dalmatinske (splitske) brigade Luka Borić, prvoborac Biokova, drug i rukovodilac izvanrednih kvaliteta.

U sumrak je Štab 9. dalmatinske divizije naredio da se duž cijelog fronta izvrši protunapad. Pokrenuo je bataljone na bokove njemačkog i četničkog streljačkog stroja. Treći bataljon 4. dalmatinske (splitske) brigade i 2. bataljon 3. dalmatinske izvršili su protunapad s istočne strane na pravcu sela Marinkovci i Maleševci, a 3. i 4. bataljon napali sa sjevera i sjeverozapada iz pravca zaseoka Galici i Štrbci na Vedro polje. Komandant i. puka »Brandenburg« uočio je opasnost od opkoljavanja, pa je u prvi sumrak naredio povlačenje u pravcu sela Obijaj a. Na Velikom Obijaju ostavio je osiguranja a glavninu povukao u Grahovo, prepuštajući četnicima noćnu kontrolu prostora.

Nedovoljna količina municije bio je uzrok što protunapad brigade nije bio energičniji i što neprijatelju nisu u povlačenju nanijeli veći gubici. Izmoreni bataljoni 3. brigade također su isturali borbena obezbeđenja i noćne patrole i prikupili su snagu za nove borbe koje su im predstojale.

Puk »Brandenburg« pretrpio je u mrtvim i ranjenim gubitke od 5%.

Iz Grahova je komandant puka »Brandenburg« uputio svog ađutanta u Knin da odatle telefonski nazove komandno mjesto korpusa i iznese mu procjenu situacije, koja se svodila na to da je neprijatelj veoma borben, da puk neće moći izvršiti povjereni mu zadatak. »Poslije razgovora s načelnikom operativnog odjeljenja kapetanom Schmitom, puk je dobio naređenje da prekine s napadom, te da izvrši zaprečavanje na liniji Grahovo — Peulje.« To je bio iskustveni rezultat ovog specijalnog njemačkog puka u prvom ozbiljnijem sukobu sa 3. dalmatinskom brigadom. Ishlapila je tog popodneva bahata njemačka pretencioznost o lakom savladavanju »neborbenih Dalmatinaca« a s njom i namjera da puk brzo i u širokom frontu razbije 9. dalmatinsku diviziju i izbije na liniju Drvar — Prekaja.

Da bi čvršće zatvorio pravac preko Prokosa, Štab 3. dalmatinske brigade je 29. svibnja pomjerio 3. bataljon na Kruškovac, s

¹¹ Zabilješka Marka Cvitanovića, u arhivi autora.

prednjim krajem na Goloj strani iznad zaseoka Strboi. Uslijed toga je Grahovsko-peuljskom odredu naredio da se i on rokira više lijevo od sela Radlovići i da predstraže postavi na Stankovaču.¹² Drugi bataljon ostao je na Marinom brdu do Trivunovića vrha, četvrti bataljon u rezervi kod Prokosa, prvi je i dalje ostao pod izravnom komandom Štaba 8. korpusa, a 3. bataljon 4. dalmatinske (splitske) brigade vraćen je u sastav svoje jedinice.

Puk »Brandenburg« i četnici posjeli su položaje na liniji Resanovci — Grk ovci »radi spriječavanja izvlačenja komunističkih snaga na jugoistok, jug i jugozapad«. Na frontu prema 3. dalmatinskoj brigadi nastoji da drži dominantne kote Veliki Obijaj i Stankovaču. I Štab brigade procjenjuje značaj tih položaja, pa su čete ostale tamo i preko dana 30. svibnja. Oko 14 sati komandant njemačkog puka izdao je zapovijest svom 1. bataljonu da iz rejona sela Kesici napadne na Obijaj i ponovo ga zauzme. Uz jaku podršku artiljerije i minobacača snage bataljona ovladale su tim položajima, ali su se navečer povukle, a u toku noći je tamo ponovo izašao jedan vod 4. bataljona brigade.

Slijedeća dva dana protekla su u zatišju na frontu brigade. Neprijatelj je usmjerio svoje snage na pravce koje su branile 4. i 13. dalmatinska brigada, i tamo je 31. svibnja pretrpio znatne gubitke. Deveta dalmatinska divizija, dakle, na svim pravcima odbila napade neprijatelja i nanijela znatne gubitke njemačko-četničkim jedinicama. Uspješno je odolijevala njemačko-četničkim napadima. Ni na jednom dijelu njenog fronta neprijatelju nije uspjelo da probije odbrambenu liniju. Naprotiv, doživjevši poraze neprijatelj je bio prinuđen da pređe u odbranu.

¹² AVII — NOB — k. 517 A, br. reg. 19-1/4.

Četvrta dalmatinska (splitska) brigada u odbrani pravca od Bosanskog Grahova prema Prekaji i Drvaru¹

Pukovnik Mate Šalov²

Neprijatelj je prema 9. diviziji angažirao šest četničkih brigada i 3 četnička bataljona, te njemački 1. puk »Branderburg« (bez 3. bataljona), ojačan sa 11. četom 883. puka 373. divizije i 1. četom inženjerskog bataljona 373. divizije, te nešto četnika prida-tih kao vodiči i prevodioci.

Ujutro, 25. svibnja kada je bombardiran Drvar odjeke eksplozija čuo je samo 3. bataljon brigade koji se nalazio na položajima Borova Glava — Uniška Docca. Njega je Stab divizije ubrzo pozvao da zatvori pravac Maleševci — Marinkovci, nakon što je 1. bataljon 3. brigade, koji se nalazio na tim položajima, hitno upućen u pomoć braniocima Drvara.

Kada je ojačani 105. SS bataljon s oko 300 vozila i nekoliko tenkova napao na suprotnoj strani Livanjskog polja 13. južnodalmatinsku brigadu, Stab 4. splitske brigade smatrao je da je to uobičajeni neprijateljski ispad iz Livna. Ipak je naredeno da bataljoni iziđu na položaje. Oko 12 sati preko polja prema selima Rujani i Lištani krenula je tenkowska pobočnica. Jedan tenk je naišao na minu, ali su ostali produžili neobazirući se na gubitke.

Esesovci su u petosatnoj borbi odbacili 13. brigadu i s dvije motorizirane kolone do mraka se probili na sjeverozapadni dio Livanjskog polja i zanoćili u selu Crni Lug, ne ostavljajući u svojoj pozadini nikakvih posada. Tek sutradan je 4. brigadi naredeno da se prebaci na prostoriju Grahova, kada su se ispoljile namjere neprijatelja.

Međutim, neprijateljska motorizirana kolona je ujutro produžila za Grahovo. Njenom nadiranjem suprotstavili su se dijelovi 3. bataljona na kosama Gaj — Milovača na prilazima Grahovu. Ovi nejakij dijelovi bili su brzo odbačeni i kolona se do 12 sati probila u Grahovo, poslije podne su produžili prema Resanovcima i Drvaru.

Stab 3. brigade primio je radio-depešu kojom mu je 25. svibnja naredeno da se hitno prebaci u rejon Grahova. Brigada je usiljenim maršem u toku noći 26/27. prešla komunikaciju Grahovo — Drvar i priključila se odmah 27. svibnja ujutro 3. bataljonu 4. brigade u

¹ Iz knjige »Četvrta dalmatinska (splitska) brigada«. Institut za historiju radničkog pokreta Dalmacije, Split 1980, 129—143.

² Autor priloga, politički komesar čete u 4. brigadi.

obrani pravca Grahovo — Marinkovci — Tičevo. 13. brigada se još 26. svibnja prebacila na prostoriju Grkovci — Peulje i zatvorila taj pravac.

Međutim, kako Štab 4. brigade nije shvatio svu ozbiljnost situacije,³ to je on još noću 25/26. svibnja preduzeo mjere da brigadu na prostoriji Caić — Odžak osigura zalihama hrane za marš. Kada je dobio radio-depešu za prebacivanje na sektor Grahova, nije se znalo hoće li neprijatelj ostaviti posade duž puta od Rujana do Grahova. Zbog toga brigada 26. svibnja sama kreće zaobilaznim putem Lištani — Maglaj — Vještica gora — Gubin. Taj pokret po bespuću planine Dinare usiljenim maršem izmorio je brigadu. U šumi iznad Gubina kolona je predahnula sačekavši popodne, kako bi se noću probila kroz močvare sjevernog dijela Livanjskog polja do sela Nuglašice i Grkovca. Oko 23 sata brigada je izbila na Poljane poviše sela Peulje na još iz zimskih operacija dobro poznate položaje obronke planine Šator.

Odmah je bataljonima dat zadatak. Treći bataljon ostao je i dalje u sastavu 3. dalmatinske brigade na položajima M. Obijaj — Samotor. Od M. Obljaja do Čolakuše bili su položaji 13. brigade. Drugi bataljon 4. splitske brigade izišao je u svanuće 28. svibnja na položaje Čolakuša — Popovača. 4. bataljon lijevo od njega na Golubovinu (k. 1056), a 1. bataljon na Milakovinu. Prostor lijevo od Milakovine kontroliran je patrolama i snagama podoficirskog kursa i prištapskih delova 9. divizije.

Nije bilo vremena za izdavanje pismenih zapovijesti, ali je štabovima kratko izložena situacija i dat zadatak da se neprijatelj mora zadržati po svaku cijenu, te da povlačenja s posjednutih položaja nema jer bi to ozbiljno ugrozilo bolnice, ranjenike, štabove i misije, koji su se iz Drvara povukli prema Preodcu i Tičevu. Jer dok je brigada još bila u pokretu preko Dinare neprijateljske snage su pristigle u Drvar i deblokirale SS padobranski bataljon. Najprije se na odsjeku obrane

6. ličke divizije neprijatelj probio iz pravca Srba preko Trubara i 26. svibnja oko 10 sati spojio s ostacima 500. padoborskog bataljona u Drvaru. Istog dana probio se i iz pravca Bihaća preko Bos. Petrovca 92. motorizirani puk, koji je do 12 sati izbio u Drvar. Tek predvečer 26. svibnja probio se ojačani 105. izviđački bataljon u Drvar preko Bos. Grahova.

Dvadeset i petog svibnja otpočeo je nastupanjem i njemački ojačani 1. puk »Brandenburg« i njemu neposredno priključeni četnički dijelovi. Ove snage su u toku dana savladale jak otpor dijelova Grahovsko-peuljskog partizanskog odreda duž komunikacije Knin— Grahovo, ali nisu mogli popraviti temeljito porušenu cestu. Rano ujutro je i saveznička avijacija sa šest aviona napala marševsku kolonu puka kod Strmice, ali bez znatnijeg rezultata. Mnogo veće rezultate u usporavanju nadiranja puka postigla su rušenja puta koja su u toku zime i proljeća izvršile 3. i 4. dalmatinska brigada 9. divizije, te minske prepreke koje su postavile. Najprije su naišla nedaleko od sela Zaselak na serpentine, na minu oklopna izviđačka kola za pronalaženje mina. Kola su potpuno izbačena iz stroja. Potom je puk naišao na temeljita prekopavanja puta Strmica — Čigelj, pa komandir Inženjerske čete u 16 sati javlja komandantu puka: »Put Strmice —

³ Arhiv VII — NOV — k. 842 A, br. reg. 11-1.

Vrankovići je razoren usljed prekopavanja na 17 mjesta. Prekopavanja su stopostotna. Porušena su 2 mosta, jedan od 15 m a jedan od 30 m otvora. Za popravak potrebno dva dana.⁴

Zbog tih prepreka komandant puka je bio prinuđen odvojiti više od polovine svojih snaga za popravak puta. S drugom polovinom snaga i uz obilatu četničku pomoć on nastoji izbiti do Grahova, ali mu Grahovsko-peuljski partizanski odred i ovog dana pruža žestok otpor.

U toku noći 25/26. svibnja on uz obrambene borbe pokušava popraviti put. U svanuće se još jedan kamion stropoštao u provaliju i uzrokovao gubitak od 7 vojnika, a inženjerci, iako su izvadili više mina, nisu mogli garantirati sigurnost prolaza. Međutim, pješadija iz

1. bataljona i četničke snage u 16.50 uspjeli su se probiti u Grahovo i tu spojiti sa snagama 105. SS izviđačkog bataljona, koji je nakon toga produžio za Drvar.⁵

U toku 27. svibnja puk »Branderburg« upućuje svoje izviđačke dijelove iz Grahova prema Velikom i Malom Obijaju. Ali tada su taj pravac već čvrsto zaposjeli bataljoni 3. dalmatinske i 3. bataljon 4. splitske brigade. Interesantno je ovdje uporediti sjećanja Marka Cvitanovića, zamjenika političkog komesara 3. čete 3. bataljona 4. splitske i zabilješku koja je unijeta u borbeni izvještaj puka »Brandenburg« za taj o borbama za M. Obijaj i Obijaj. Evo najprije izvoda iz njemačkog izvještaja: »Vod von Aderkass koji je angažiran na k. 1195⁶ (V. Obijaj) poslije kratke uporne borbe zauzeo je istu, a neprijatelj se povukao na teren slabo obrastao šumom sjevernije od kote. Jedna izviđačka patrola demontirala je 6 engleskih fugasnih mina kod s. Sarići. Vod Herenbach, angažiran prema s. Marinkovci izvještava da se na k. 1009 (M. Obijaj) nalaze jake neprijateljske snage. Da bi se zaposjela k. 1094 (sjeveroistočni vrh V. Obijaja) angažirao se vod Aderkass sa k. 1095 i vod Herenbach iz škole u Mramorju. Vod lakih oruđa osmatra nastupanje iz s. Sarići. U 18.00 vod von Aderkass otpočinje pokret i zauzima, ispred najjačeg neprijateljskog otpora, dvije manje kote sjeveroistočno od kote 1095. Otpočinjanje napada voda Herenbach na kotu 1094. onemogućava se time što neprijatelj sa jačim snagama pokušava da se probije sa sjevera između voda von Aderkass i voda Herenbach. Istovremeno on pokušava sa kote 1009 zauzeti put Sarići — Mramorje. Vod Herenbach se nalazi na potpuno otkrivenom terenu, vezan jačim banditskim snagama sa sjevera i istoka. Vod von Aderkass je u međuvremenu zauzeo i posljednju kotu na V. Obijaju. Neprijatelj sa zapada pokušava okružiti vod von Aderkass, pa se to osujećuje isturanjem osiguranja. Neprijatelj se potom povlači na sjever u predjel pokriven niskom šikarom.

Spuštanjem mraka povlače se naši izviđački dijelovi i do 23.20 stižu u Grahovo. Gubici 1 vojnik poginuo, 3 teško ranjena, 5 lako ranjenih. Gubici kod neprijatelja: 62 izbrojanih mrtvih, a sigurno neprijatelj ima i veće gubitke. Jačina neprijatelja: 450 — 500 ljudi. Naoružanje: 3 topa, vjerojatno talijanski brdski, lakog kalibra, 2 mitraljeza i 18 puškomitraljeza«.

⁴ Arhiv VII — mikroteka — NAV-N-T — 314 — F 563/433⁴³.

⁵ Arhiv VII — mikroteka — NAV-N-T — 314 — F 563/433—443.

⁶ Arhiv VII — mikroteka — NAV-N-T-314,F — 563/433—444 — Borbeni izvještaj 1 puka »Brandenburg«.

U njemačkom izvještaju se ne govori o četničkim gubicima, a oni su tog dana bili također veliki. Međutim, on je po običaju preuveličao partizanske gubitke. Kako se sjeća Marko Cvitanović na tom sektoru su ukupni gubici bili svega 3 ranjena borca.

Dalje, kaže Cvitanović: »Ja sam tog dana 27. svibnja dobio zadatak da s posadom teškog mitraljeza, desetar Ogربیć Luka, izadem na položaj na V. Obijaj. Pred večer oko 16 ili 17. sati mi smo upravo izbili na kotu 931 — kada su se iz pravca s. Sarići pojavile dvije manje njemačko-četničke kolone. Namjestili smo mitraljez i pustili ih na blizinu oko 100 m. A onda smo otvorili vatru. Palo ih je dosta, ali ne bih mogao reći koliko od vatre našeg mitraljeza, a koliko od puščane vatre drugih boraca. Uglavnom nismo im dalje dozvolili da se maknu, kako je neki od njih pokušao da krene naprijed bio je oboren. Međutim, cestom prema Mramor ju koja je bila slabo branjena probile su se druge njemačko-četničke skupine. Njih je napala 2. četa našeg bataljona iz pravca sela Marinkovci. Na nas je gore na vrhu Obijaj a otvorena žestoka vatra iz flakova i teških topova. Našli smo se u opasnosti od opkoljavanja pa sam oko zalaska sunca naredio povlačenje. Naš bataljon i bataljoni 3. i 13. brigade su u sumrak potisnuli ponovo neprijatelja sa Obijaj a i iz sela Sarići i Obijaj i izbili na prilaze Grahovu.«

Tek 28. svibnja ujutro uspjelo je 1. puku »Brandenburg« popraviti mostove na Deralima i probiti se sa svojim motoriziranim dijelovima u Grahovo. Rušenja i minske prepreke postavljene u toku ožujka i travnja usporile su pokret neprijatelja za puna tri dana.

U međuvremenu su na sektor Grahovo izbile i četničke snage, i 28. svibnja odmah rano ujutro skupa s Nijemcima poduzimaju žestok napad na širokom frontu od sela Grkovci do M. Obljaja (k. 1009), ali sada su već na položaju sve tri brigade 9. dalmatinske divizije.

Bataljoni 4. splitske brigade odbili su prvi četnički napad usmjeren na Golubovinu i Popovaču. Onda komandant brandenburškog puka upućuje u pomoć četnicima svoju artiljeriju.

Oko 10 sati iz Grahova je prispjela kolona vozila, i nedaleko od zaseoka Gvere naišla na mine. Dva kamiona su uništena, ali su ipak duž ceste postavljena laka artiljerijska oruđa i četnici su ponovo krenuli u napad. Vododerinom na spoju između 4. i 2. bataljona probijala se jedna jaka četnička grupa, a lijevo i desno od njenog pravca kretanja njemački artiljerci su na svaki pokret boraca u zaklonu odgovarali s po nekoliko granata. Na lijevom krilu 2. bataljona bio je dobro maskiran teški mitraljez s nišandžijom Medvedović Milanom, te mitraljezac Nedeljko Gizdić sa svojim puškomitraljezom. Na drugoj strani jaruge bio je mitraljez iz 1. čete 4. bataljona, a uz njega i komandir čete Jozo Pekić. Ova tri mitraljeza su koncentrirala vatru na vododerinu, a njemački artiljerci opet na položaje ovih mitraljeza. Uočivši opasnost sa svoje osmatračnice na Golubovini, komandant brigade dao je grupi minobacača elemente za gađanje po neprijateljskoj artiljeriji. Minobacači su se nalazili u dubokoj vrtači iza Golubovine i brzo uzevši elemente gađali su njemačke artiljerijske položaje. Na to su Njemci odgovorili vatrom svojih minobacača. Komandant brigade umjesto da promjeni položaje minobacača naredio je ubranu paljbu i time zavarao neprijatelja, koji je mijenjajući

elementarne stvari gađao prazan prostor. Mitraljesci i borci oslobođeni artiljerijske vatre nanijeli su četnicima velike gubitke i natjerali ih u beg prema planini Gnjat.

CJ podnevnim satima, podržani njemačkom artiljerijom, četnici *M* po drugi put krenuli u napad. Dok su se njihovi streljački strojevi penjali uz obronke Golubovine i Milakovine, na njemačku motoriziranu kolonu i artiljerijske položaje obušili su se iznenada saveznički avioni. Nekoliko kamiona je planulo, a borci su poneseni ovim prizorom i sami izvršili kontranapad. Četnike je zahvatila panika, a na njihove buljuke u bijegu preko Peuljskog polja minobacačka četa brigade ponovno je osula brzu paljbu.

Pred mrak je njemačka motorizacija povučena prema selu Korita, a četnici su se povukli prema gustim šumama planine Gnjat ostavljajući predstraže na Gaju i duž komunikacije.

Još žešće borbe vođene su ovog dana na položajima 3. brigade u čijem sastavu je bio i 3. bataljon 4. splitske brigade. Ovdje je napao 2. bataljon puka »Brandenburg« s dvije četničke brigade, dok je na njegovom lijevom krilu prema bataljonima 3. brigade napao njegov 1. bataljon sa snagama četničkog korpusa »Gavrilo Princip«. Napad je otpočeo oko 14 sati. Neprijatelj je očigledno napadima na lijevom krilu divizije želio odvratiti pažnju od namjeravanog glavnog udara Grahovo — Marinkovci — Marino Brdo — Prkos — Tičevo.

Njemački bataljoni i četničke brigade krenuli su popodne preko Velog Polja i Obljaja prema položajima 3. brigade na Goloj Strani i 3. bataljona 4. brigade Kuderna — Trivunovića Vrh, te prema položajima 13. brigade na grebenu Marino Brdo. Bataljoni su pustili njemački streljački stroj u blizini svojih položaja, i onda, kako je bilo dogovoreno, iz svih oružja otvorili žestoku vatru. Neprijatelj je u tom naletu pretrpio velike gubitke te se povukao, a položaje 3. bataljona zasuo je artiljerijskom vatrom. Divizijska artiljerijska baterija locirana na Kruškovcu (k. 1182) odgovorila je na tu vatru preciznim pogocima njemačkih artiljerijskih položaja u blizini škole u Mramorju, te njegovih motoriziranih dijelova u pokretu od Obljaja prema Maleševcima. Ipak neprijatelj pred noć konsolidira snage i otpočinje još jedan pokušaj.

— Negdje pred sumrak — sjeća se Marko Cvitanović — javljeno je po vezi s lijevog krila, gdje je bila naša 1. četa, da im nestaje municije, te da bi se morali povući. Na to je zamjenik politkomesara bataljona Milan Grubišić, također po vezi, poručio: »Nema povlačenja, udrite kundacima«. Do borbe kundacima nije došlo jer je i neprijatelju ponestalo snage, pa se u sumrak povukao natrag prema Obijaju i Grahovu. U teškoj borbi cijelog posijepodneva u mojoj četi nije bilo mrtvih ni ranjenih. Ali je bataljon pretrpio težak gubitak. Poginuo je njegov omiljeni politički komesar Borić Luka. Uz njega su poginula još 2 borca a 8 ih je bilo ranjeno.

Ukupni četnički i njemački gubici tog dana procjenjeni su na oko 130 mrtvih i 150 ranjenih. Zabilježeno je u operativnom dnevniku 9. divizije.⁷

⁷ Arhiv VII — NOV — k. 517 A, br. reg. 23-2/4 — Operativni izveštaj 9. divizije od 11. 6. 1944.

Štab 1. puka »Brandenburg« se tog dana uvjerio na teškom iskustvu u pogrešnu procjenu obavještajaca 15. brdskog korpusa, »Dalmatinci se nisu pokazali osobito borbeni«. On u svom borbenom izvještaju bilježi:

»Uz korišćenje zemljišnih neravnina bataljoni se, potpomognuti teškim naoružanjem, pod jakom neprijateljskom vatrom polako približavaju planinskom lancu. Oko 16.00 zaoštrio se neprijateljski pritisak uz angažiranje njegovih brdskih topova i minobacača. Vlastito teško naoružanje nalazi se na otkrivenom terenu 2 km sjeverno od Sarići i angažira se u borbi. Vod protivtenkovskih topova 3. čete izbacio je iz borbe jedan minobacački položaj, vjerovatno dva minobacača. Uz primjernu saradnju teškog oružja bataljoni se približavaju do položaja farina Brda. Neprijatelj dovlači pojačanja i ugrožava bokove oba bataljona. Zaprepašćuje veliki utrošak municije kod neprijatelja. Naši vodovi lakog oružja ne mogu doći do izražaja, jer se na položaju uslijed velikog dima otkrivaju, i partizani odmah po njima tuku svojim teškim oružjem. Zauzimanje grebena Marino Brdo bilo bi moguće samo uz velike gubitke, jer se partizani uporno brane iz dobro izgrađenih položaja. Zbog toga je komandant odlučio da se u suton prekine napad, odvoji puk od neprijatelja i skloni u Grahovo.

Vlastiti gubici: 1 mrtav i 21 ranjen, od toga 6 teško. Teško su oštećeni jedan četvorocjevni top, jedna štabna kola potpuno, 2 kamiona od 7 t, 4 kamiona od 3 t i 1 motocikl. Gubici kod neprijatelja: 47 mrtvih, izbrojano.

Ađutant puka dobij a naređenje da otputuje u Knin i da otuda telefonom nazove komandno mjesto korpusa i iznese procjenu situacije kod neprijatelja. Poslije razgovora sa načelnikom operativnog odjeljenja, kapetanom Schmidtom, puk dobij a naređenje da prekine napade, te da izvrši zaprečavanje rajona Grahovo — Peulje i da na tom sektoru veže neprijateljske snage.«⁸

Nestala je, dakle, njemačka pretencioznost izražena rečenicom u zapovijesti za napad: »Puk će brzo zauzeti Grahovo i otuda neodložno nastupati sa više borbenih grupa u širokom frontu na liniji Prekaja — Drvar«.

Iako su snage 9. dalmatinske divizije bile u početku napada daleko od težišta obrane, puku je prvo trebalo preko dva dana da se probije do Grahova, a onda se već u prvim sukobima pokazalo da nije u stanju izvršiti dati zadatak upravo zbog uporne borbenosti »neborbenih Dalmatinaca«.

Ali dok se situacija na sektoru obrane 9. divizije odvijala nepovoljno za njemačke, ustaške i četničke snage, na drugim glavnim pravcima nastupanja oni su uspjeli potisnuti braniocce slobodne teritorije.

U toku 29. i 30. svibnja puk »Brandenburg« i četničke snage prelaze u obranu i zaprečavanje eventualnog izvlačenja snaga 8. korpusa. Iz Drvara su se ovih dana prema Tičevu i Preodcu prebacili neki članovi AVNOJ-a pa i sam Vrhovni štab. Nekoliko članova AVNOJ-a i jednu radio-stanicu trebalo je u toku noći 30/31. svibnja

⁸ Arhiv VII — mikroteka — NAV-N-T-314. F-563/433 do 443.

prevesti na Dinaru. Taj zadatak dobila je 1. četa 2. bataljona. Ona je isturajući osiguranja prema Jančag planini prevela tu grupu do Vještića gore, pravcem Crnac — Osrđak — Gola Glava — Nuglašića — Kazanci — Gubin — Troglav. Usput je u nekom okršaju bio ranjen borac Vuković Nikola. Doktor Kraljević, načelnik saniteta 20. divizije, koji se nalazio u koloni, bio je mišljenja da se borcu ne može na Dinari pružiti efikasna pomoć, pa je on u pratnji komesara čete i bolničarke Katić Antice upućen natrag prema korpusnoj bolnici u selo Preodac. Skupa s karavanom, koja je nosila municiju za 9. diviziju, oni su se 2. lipnja pred večer probili do sela Nuglašića. Karavan je krenuo na položaje iznad sela Peulje, a komesar s ranjenikom kroz šume Šatora prema Crncu. Tako su se mimoišli s kolonom brigade koja je evakuirala na Dinaru korpusnu bolnicu.

Nedaleko od sela Crnac naišli su, srećom, na neke aktiviste NOP-a koji su iz sela izbjegli u šumu. Oni su ih upozorili da je brigadna ambulanta evakuirana tog popodneva, a da su u Crnac prodrle njemačke trupe. Tri dana je komesar pomnjivo provlačio ranjenika i bolničarku preko vrhova planine Šatora i Staretine, izbjegavajući njemačke i četničke izvidnice. Prešavši Livanjsko polje oni su se tek četvrtog dana na Vještića Gori našli sa svojom brigadom i bolnicom u koju je bio upućen ranjenik.

Na položajima brigade vladalo je 29. i 30. svibnja zatišje uz obostrano ispitivanje snaga. Još uvijek je glavna pažnja neprijateljskih štabova bila usmjerena na pokušaj da se uništi Vrhovni štab, koji je izmakao padobranskom desantu, pa se glavne snage usmjeravaju u pravcu njegovog kretanja. Brigada u tom vremenu vrši izvidanje i postavlja mine duž puta Grahovo — Livno. Na plato oko škole i crkve u selu Peulje mine su položene pod ličnim nadzorom komandanta brigade.

U rezervu brigade prebačen je 3. bataljon, a njegove položaje podijelili su krilni bataljoni 3. i 13. dalmatinske brigade.

Rano ujutro 31. svibnja koristeći sumrak radi zaštite od avijacije, krenula je kolona od 15 tenkova i 35 kamiona iz Grahova u Peulje. Na taj pravac uputio je komandant puka »Brandenburg« svoj 2. bataljon da skupa s četiri četničke brigade posjedne položaje od sela Grkovci do Čelakuše (k. 1201) i tu zapriječi izvlačenje partizanskih snaga koje se očekivalo tim smjerom, te da s njenih položaja potisne 4. splitsku brigadu. I pored pomnijivog pretraživanja, jedan kamion je naišao na minu postavljenu tu od pionirskog voda prethodne noći. Kamion je uništen a 15 vojnika je izbačeno iz stroja. »Teško je ranjen i potporučnik von Anderkass«, — izvještava o tome Štab puka u svom borbenom izvještaju.

Oko 7 sati četničke i njemačke snage otpočele su svoj borbeni pokret prema položajima brigade. Dočekani su kontranapadom 4. i 2. bataljona s kose na Golubovini i Popovači. U žestokom naletu borci su sjurili neprijatelja do sela, a onda izloženi vatri »flakova« i protutenkovskih topova, odstupili na svoje polazne položaje. Iz vrtača kod Golubovine kontranapad i vraćanje na položaje veoma efikasno su podržavali minobacači Prateće čete.

Pogledajmo kako je taj prvi kontranapad ovog dana zabilježen u izvještaju njemačkog puka:

»Odmah je otposlano jako borbeno osiguranje u pravcu kota 1056 i 1201. Ono nailazi na jakog neprijatelja. Upućeno je pojačanje, ali neprijatelj prelazi u napad sa planinskog lanca, sa kota 1201 i 1056. Banditi angažiraju brdske topove i minobacače i uz vatru zauzimaju Peulje. U cilju podrške trupi i odbrane od neprijateljskog napada dovlače se laka artiljerijska i protivtenkovska oruđa (južno od kote 821) i odavde se neutraliziraju otkriveni ciljevi. Brisani prostor i nadmoćni neprijatelj primoravaju čete, da se prije svega ukopaju. Pod sašređenom vatrom teškog oružja neprijatelj prekida napad i povlači se na planinski lanac na kote 1201 i 1056.«

Oko 10 sati Nijemci i četnici su, sasredivši artiljerijsku i minobacačku vatru na položaje na spoju 2. i 4. bataljona, krenuli u napad u gustim streljačkim strojevima. Zaklonjen iza dvostruke vatrene zavjese, jedne artiljerijsko-minobacačke a druge streljačke, napredovao je njihov stroj prema Popovači, položajima 2. i 3. čete 2. bataljona. Na oko 200 metara od položaja četa bili su prikovani bočnom vatrom dvaju puškomitraljeza iz 1. čete 4. bataljona. Mitraljesci Šamadan Nedeljko i Armanda Marko-Ćićo imali su povoljan položaj i solidne zaklone u kraškim škrapama. Njemački artiljerci nisu uspjeli da ih »neutraliziraju« i tako cijelo desno krilo 4. bataljona sadejstvuje obrani 2. bataljona.

Međutim, neprijatelj je imao više uspjeha na desnom krilu 2. bataljona. Tamo je na dominantnom visu Čolakuša (kota 1201) artiljercima uspjelo neutralizirati mitraljeze 13. južnodalmatinske brigade i potisnuti četu potporučnika Kecmana. Zaprijetila je ozbiljna opasnost za desni bok 2. bataljona, a time i za cijeli sistem obrane brigade.

»Ne smije se neprijatelju dopustiti da ovlada Čolakušom, jer bi mu tada bio otvoren put prema Tičevu, ranjenicima u bolnicama, savezničkim misijama, Štabu 8. korpusa a možda i samom Vrhovnom štabu. Tako sam u tom momentu rezonirao« — sjeća se Boško Ban, vršilac dužnosti komandanta bataljona — »Upravo mi je bilo saopćeno preko kurira da se javim kod komesara brigade Josipa Gizdića. Spremao sam se, jer Štab brigade je bio jedva stotinjak metara udaljen, kad sam opazio kako se ispod samog grebena Čolakuše zasvjetlucala cijev njemačkog šarca. Oko sebe sam okupio jednu grupu boraca, svima se ne sjećam imena, ali znam da su u njoj bili: Franičević Dinko, politički komesar, Pajina Jerko, zamjenik komandira 2. čete, Pešo Mirko, zamjenik komandira 3. čete, Barišić Tonči, borac, Borjan Veljko, borac, Vukšić Pavao, desetar, Lučić Nikola, desetar i Gizdić Nedeljko, mitraljezac. Brzo smo se prebacili pedesetak-stotinu metara kroz nisko ljeskovo grmlje, neprekidno pod neprijateljskom artiljerijskom vatrom. Onda sam zavikao: Juriš! i svi smo pucajući u trku poletjeli na bok neprijateljske grupe. Ispred mene sam na udaljenosti od oko 50 metara vidio njemačkog oficira, oborio sam ga kratkim rafalom, a do njega i jednog vojnika. Pred našim naletom njemački stroj se pokolebao, a nakon pogibije oficira među njima je nastala panika. Mi smo bacili nekoliko ručnih bombi. Njemački vojnici odbacili su »šarce« i drugo oružje i dali se u bijeg. Mi smo ih slijedili pucajući koju stotinu metara niz padinu prema Peuljama. Onda nam je pao mitraljezac Barišić. Teško je ranjen u stomak. Naredio sam njegovo izvlačenje i povlačenje na polazni položaj. Pokupio sam

419

odbačene njemačke 3 strojnice i dvogled, drugi borci pokupili su nekoliko šaraca, pušaka i revolvera i povukli smo se u času kada je i vatra neprijateljske artiljerije splasnula, valjda ne mogavši ocijeniti gdje su naše, a gdje njihove snage. Teško ranjenog Barišića izvukla je mala bolničarka Kundid Palmira. Nisam imao vremena brojiti njemačke leševe, ali sam ih vidio nekoliko. Nakon toga je neprijatelj na taj sektor koncentrirao vatru svojih flakova i protukolaca i pod njenom zaštitom, kukama vukao mrtve, i izvlačio svoje ranjenike. Moj bataljon, upravo samo 2. i 3. četa (jer je 1. četa bila u pratnji grupe članova AVNOJ-a i jedne radio-stanice upućene prema Dinari) nije dopustio da se neprijatelj približi položaju, ali je bio izmoren i imao je dosta gubitaka. Oko 13 sati Stab brigade uputio nam je smjenu — svoju rezervu 3. bataljon. Čim smo došli na položaje rezerve, čestitao mi je komandant i komesar brigade i saopćili da su ranjenici, njih petorica iz mog bataljona, upućeni u brigadnu ambulantu u selo Crnac. Zatražio sam odobrenje da ih posjetim, i krenuo konjem u Crnac.«

Istovremeno dok je Ban vršio ovaj juriš i 1. i 4. bataljon izvršili su drugi kontranapad ovog dana. Na lijevom krilu 4. bataljona u protunapadu je učestvovao i sam komandant brigade i komandant bataljona.

Evo kako je te borbe prikazao štab njemačkog puka:

»Koristeći povlačenje neprijatelja čete odmah otpočinju da ga slijede i nanose mu gubitke. Međutim, više mitraljeza i puškomitraljeza dobro postavljenih da otvaraju vatru s boka i dobro sasređena minobacačka vatra bandita primoravaju čete da ponovo zalegnu u zaklone i da se ukopavaju na oko 200 metara ispod planinskog lanca. Neprijatelj onda ubacuje u borbu i snage koje se nalaze sjeverno od kote 1201 u težnji da dođe u bok snagama bataljona. Uz neobično veliki utrošak municije, naročito minobacača i topova lakog kalibra, stalno se otvara vatra na mjesto Peulje i na čete koje se nalaze južno od planinskog lanca. Samo 2. bataljon ima trenutno već 16 ranjenih koji se samo pod najtežim uvjetima mogu zbrinuti«. Naravno, gubitke četnika Nijemac ne bilježi nego nastavlja: »U cilju pojačanja komandant puka upućuje u pomoć jednu četu i jedan četvorocjevni top. Oko 12.00 sati neprijatelj svojom usredsređenom vatrom tuče otkrivene vatrene položaje teškog naoružanja. Da bi se otklonila bočna opasnost, odmah, nakon dolaska, uvodi se u vatru četvorocjevni top. Neprijatelj stalno dobija pojačanja. Prva četa angažirana kod kote 941 odbija jaku vatru odmah kod izlaska s polaznog položaja. Oko podne 2. bataljon ima već 4 mrtva i 24 ranjena, pa se 1. četa zadržava sa zapovješću da zauzme pl. lanac Gaj (kote 885 do 910) kao rezervni položaj.«

Popodne su se na njemačku motorizaciju obrušili saveznički avioni. Uništeni su bombama kamioni 2. čete 2. bataljona. To je demoralizatorski djelovalo i na četnike.

Uviđajući u kakvoj situaciji se mogu naći njegove snage u dolini između planine Gnjat i Šator, komandant puka naredio je oko 20 sati povlačenje na rezervne položaje. Stab 4. splitske brigade i štabovi bataljona osmatraju sa Golubovine i Popovače i zapažaju nastojanje Njemaca da se odvoje, a pod udar brigadne vatre poture čet-

nike. Komandant brigade naredio je da se na kolonu kamiona i tenkova otvori brza minobacačka vatra, a sva tri bataljona izvršila su tog dana treći put juriš. Ovoga puta na odstupaj uče njemačke snage, jer su četnici pobjegli u guste šume planine Gnjat, gdje ih noću nije bilo moguće progoniti. Ali o tome rječito govori već u nekoliko navrata citirani njemački izvještaj.

»U 20.30 vozila se povlače iz Peulja. Neprijatelj koncentrirao vatru svog teškog oružja na kolski put i primorava vozila da se kreću u većem odstojanju, ali neprijatelj svako vozilo obasipa još nevidenim utroškom municije. Primjetivši istovremeno odvajanje četa neprijatelj ih žestoko napada. Jedva je bilo moguće brzo odvajanje bez daljih gubitaka. U 22.00 sva vozila su van dosega teškog oružja neprijatelja, a čete su dostigle rezervne položaje.

Vlastiti gubici: 4 mrtva, 28 ranjenih. Među njima poručnik Drabsch i potporučnik von Aderkass.«

Ni ovde komandant »glavnih snaga« ne broji četničke gubitke, ali se za to Stab Dinarske četničke divizije u svom izvještaju od 1. lipnja 1944. ovako hvali: «Partizani se povukli u pravcu Tičeva i Peulja gde su napali nemačke trupe. Uspešnim napadom naših snaga na ovaj partizanski obruč *oslobođeni Nemci*. Izginulo 230 partizana dana 31. maja t. g.»⁹

»To popodne — sjeća se Jozo Pekić, komandir 1. čete 4. bataljona 4. splitske brigade¹⁰ — bio sam na desnom krilu svog bataljona. Opazio sam kako se jarugom prema mojim položajima približava neprijateljski streljački stroj. Komandovao sam po vezi da ih puste na rastojanje od 50 metara. Videći da svojom vatrom ne zadržavam Nijemce i četnike komandant brigade koji se tada našao na lijevom krilu našeg bataljona poslao je tri kurira da me dovedu kod njega. Mislio je da sam se povukao. Međutim, kad su se Nijemci približili, ja sam naredio mitraljescu Samadan Nedjeljku da otvori vatru. Nakon Samadanova mitraljeza cijela moja četa je iz svih oružja zasula vatrom njemačko-četnički stroj. Počelo je njihovo povlačenje koje se za minut-dva pretvorilo u bježanje. Borci su iskočili iz zaklona i pucajući u trku prebacivali se za njima. U zalasku sunca vidio sam komandanta brigade kako na ćuviku poviše sela Gornje Peulje baca u vis svoju strojnicu i viče svojim crnogorskim naglaskom 'Udrite moji sokolovi!'. Kad smo se nešto kasnije susreli kazao mi je — znaš li Pekiću da sam bio odlučio da te pošaljem na streljanje. Mislio sam da si se povukao'. Uhvatio me, podigao od zemlje, iako je bio rastom manji od mene, i izljubio.«

»Tog cijelog dana, mi 4. bataljon, na Golubovini bili smo izloženi žestokoj minobacačkoj i artiljerijskoj vatri i njemačko-četničkim napadima. Kod 2. bataljona, desno od nas, na položajima Popovača — Colakuša, bilo je još mnogo teže. Mi nismo imali gubitaka. Negdje popodne nestalo je municije na najisturenijem mitraljezu Frane Petroša. Obavještajni oficir bataljona Ivo Bubić zaredao je duž položaja da od svakog borca prikupi po par metaka za taj mitraljez. U tom prebacivanju od borca do borca bio je ranjen. Geler minobacača izbio mu je dva zuba. Tog dana nam je, koliko se sjećam, iz brigade

⁹ Arhiv VII — četnici — k. 153, br. reg. 36/1.
« Sjećanja Joze Pekića, u arhivi autora.

poginulo dosta drugova. Znam za imena: Ivica Nikola, komandira čete iz 3. bataljona, potom boraca Barišić Tonča, Afrić Ante, Tadin Pere. Bili su ranjeni Gizdić Nedeljko i zamjenik komesara čete, a i neki drugi, čija se imena ne sjećam — zapisao je u svojim sjećanjima Vinko Uvodić.¹¹

U svojim sjećanjima Marko Cvitanović, tada zamjenik politkomesara 3. čete 3. bataljona, piše:¹²

»Negdje popodne 31. svibnja 1944, nakon što se bataljon Boška Bana u dva protunapada izmirio i pretrpio gubitke, upućen je naš 3. bataljon da ga smijeni na položaju. Mi smo smjenu izvršili u toku žestokih udara neprijateljske minobacačke i artiljerijske vatre. Tek što smo postavili mitraljeze na položaj otpočela je nadirati i pješadija. Bili su to Nijemci izmiješani s četnicima. Dobro se sjećam mitralješa Luke Ogrebića, nišandžije na teškoj bređi. Kako bi se pred njegovim sektorom pojavio pojedini njemački vojnik ili četnik, a pogotovo ako bi to bila grupica, Luka bi okinuo kratki ili dugi rafal i obavezno to popratio gromoglasnim smijehom. On je bio na lijevom krilu čete, a na desnom smo imali šarac Ante Anušića i njegovog pomoćnika Ante Jakusa. Kada su ta dva mitraljeza ukrstila kose putanje svojih rafala bio sam siguran da Nijemci neće proći. Njih dvojica su teško odstupala s položaja.

¹¹ Sjećanja Vinka Uvodića, u arhivi autora.

¹² Sjećanja Marka Cvitanovića, u arhivi autora.

Trinaesta dalmatinska brigada u drvarskoj operaciji¹

Potpukovnik Miloje Pršić²

Na teritoriji zahvaćenoj neprijateljskom operacijom »Konjićev skok« našla se glavnina 9. divizije. Do početka neprijateljske operacije, 25. maja, 9. divizija je imala zadatak da zatvori pravce koji od Livna i Knina izvode prema Bosanskom Grahovu, da sprečava četničke ispade na slobodnu teritoriju, evakuiše ranjenike 8. korpusa preko Bukovice, Ravnih Kotara i rejonu Biograd — Vodice na ostrvo Vis i da sa tog rejonu prihvata ratnu i drugu opremu i da je prebacuje do divizijske i korpusne intendature.

U okviru tog opšteg zadatka 9. divizije, njena 13. dalmatinska udarna brigada bila je raspoređena na prostori Strupnik — Čelebić — Bastasi sa zadatkom da zatvara komunikaciju koja od Livna preko Livanjskog polja izvodi ka Bosanskom Grahovu. Neposredno uoči pomenute neprijateljske operacije, 1. bataljon se nalazio na položajima kod s. Kovačić, 2. kod s. Bastasi, 3. kod s. Vrbovica i 4. bataljon kod sela Strupnik. Koliko je period od polovine aprila pa sve do jutra 25. maja 1944. godine bio »miran« i ispunjen samo manjim borbama protiv neprijateljskih snaga koje su, u više navrata, pokušale da pljačkaju sela u Livanjskom polju, toliko je od 25. maja, pa nadalje, naišao period višednevnih danonoćnih žestokih borbi, bojeva, marševa i drugih borbenih radnji. Trinaesta dalmatinska udarna brigada išla je iz borbe u borbu.

O vazдушnom desantu na Drvar štab 9. divizije saznao je od kurira Vrhovnog štaba koji mu je preneo naređenje da u Drvar uputi potrebne snage. Odmah nakon toga, štab 9. divizije formirao je, od ljudstva iz prištapskih jedinica, vod koji je uputio prema Drvaru, u zaselak Prnjavor, da izvidi situaciju i da o tome izvesti divizijski štab. Nešto kasnije, ka Drvaru su se samoinicijativno uputili borci iz prištapskih jedinica 9. divizije.

Upravo dok su se 25. maja u štabovima 8. korpusa i 9. divizije preduzimale mere da se ojačaju snage NOVJ u Drvaru i oko njega, 13. dalmatinska udarna brigada vodila je viščasovnu žestoku borbu protiv nemačkih snaga koje su nastojale da se iz Livna preko Prilike i Ljubunčića probiju ka Čelebiću. Toga dana nemačka motorizovana kolona od 300 vozila krenula je od Livna u pravcu Čelebića. Na tom pravcu nalazile su se jedinice 13. dalmatinske udarne brigade 9. di-

¹ Prilog naučnom skupu o Drvarskoj operaciji.

² Naučni saradnik u Vojnoistorijskom institutu.

vizije. Spremno su dočekale neprijateljsku kolonu, pa se već oko 11 časova razvila žestoka borba koja je trajala sve do mraka. No, i pored toga što su borci 13. dalmatinske brigade pružali žestok i organizovan otpor nemačka kolona uspela je da se »pred večer probije sa motorizacijom« preko Čelebića, Pustopolja i Kazanca do Crnog luga gde je zadržana.

U toj borbi ona je nanela neprijatelju gubitke od 10 mrtvih i 15 ranjenih, a uništila mu je 1 tenk i 1 kamion sa posadama. Brigada je imala samo 2 ranjena borca i uništenu jednu protivtenkovsku pušku.

U toku dana 25. maja, pošto je radio-vezom oko 9.30 obavestio štab 9. divizije o nemačkom vazдушnom desantu na Drvar i merama koje je preduzeo, štab 8. korpusa naredio mu je da jednu brigadu odmah prebaci na prostoriju istočno i severoistočno od Bosanskog Grahova, a da se štab 9. divizije prebaci severno od Livanjskog polja, zajedno sa 13. dalmatinskom udarnom brigadom, koju će postaviti na položaje za odbranu severozapadno od Livanjskog polja na liniju Peulje — Grkovci — Nuglašica sa zadatkom da zatvori pravce koji vode ka severu i severoistoku od tog područja u pravcu Drvara. To naređenje štab 8. korpusa ponavljao je u više navrata što je ukazivalo na ozbiljnost situacije u Drvaru. Prema tom naređenju štab 9. divizije naredio je 4. dalmatinskoj brigadi da hitno krene ka Bosanskom Grahovu, a 13. brigadi da prebaci jedan bataljon u rejon Rujana.

Štab 13. dalmatinske brigade primio je od štaba 9. divizije u 19.45 naređenje da se s brigadom prebaci na rejon Nuglašica i Grkovci.

Shvatajući situaciju štab brigade odmah je naredio da se 1, 3. i 4. bataljon prikupe sa odbrambenih položaja, a 2. bataljon, da ne čeka na dolazak ostalih delova brigade, nego da odmah krene iz s. Bastasi prema Grkovcima. U 21.15, kada su se prikupila sva tri bataljona, štab 13. dalmatinske brigade krenuo je, zajedno sa jedinicama, u pravcu Grkovci — Peulje. U toku noći, u 2.45, na maršu u rejonu Vrbasa brigada je dobila novo naređenje da se što pre prikupi u rejonu Peulja sa zadatkom da zatvori pravce koji izvide prema Bosanskom Grahovu i Drvaru.

Međutim, jedinice 9. divizije, a takode ni 13. dalmatinske brigade, nisu mogle da pravovremeno zatvore pomenute pravce jer su kasno krenule na marš. Trinaesta dalmatinska brigada, koja je 25. maja vodila celodnevnu borbu, tek se u 21.15 počela prebacivati zapadnim padinama pl. Staretine prema Nuglašici. U toku marša, 26. maja u 2.45 brigada je primila naređenje da se ne zadržava u Nuglašici i Grkovcima, nego da nastavi marš ka s. Peulje i da posedne položaje na Čalkuši, Marinom brdu i Malom Obijaju sa zadatkom da zatvori pravac od Livna prema Bosanskom Grahovu i pravce od puta Peulje — Bosansko Grahovo koji vode ka Tičevu. U toku noći, brigada se sporo kretala, pa je 26. maja osvanula u s. Bastasima, 13 km jugoistočno od Peulja. Jedino je njen 2. bataljon, koji je na marš krenuo dva sata ranije od ostalih delova brigade, uspeo da u toku noći 25/26. maj posedne položaje za odbranu na Markovači, 3 km severozapadno od Donjih Peulja. Tako su se 26. maja ujutro na pravcima Peu-

lje, Bosansko Grahovo i Drvar našle samo snage 2. bataljona 13. dalmatinske udarne brigade na Markovači i Grahovsko-peuljskog NOP odreda u rejonu Resanovaca i štab 9. divizije sa divizijskim i korpusnim vojnim kursom i svojim prištapskim jedinicama na položajima Mali Obijaj, Novkovača, Galakuša.

Na tom pravcu u rejonu s. Grkovci oko 8 časova pojavilo se nekoliko tenkova i kamiona iz nemačkog 105 — SS izviđačkog bataljona. Ti tenkovi su, iz rejona Donjih Peulja, otvorili vatru, a za to vreme, po pristizanju kamiona iskrcala se pešadija, među kojima je bila i grupa četnika, koja je počela nastupanje prema selu. Međutim, delovi 9. divizije otvorili su snažnu vatru od koje je neprijatelj pretrpeo gubitke u ljudstvu i izgubio je 2 tenka koja su naišla na PT minu. Borba je trajala sve do 10 časova kada su Nemci, krećući se samo u zahvatu komunikacije, uspeali da probiju odbranu i da krenu ka Bosanskom Grahovu.

Dvadeset sedmog maja pokušaj nemačko-četničkih snaga da se iz Bosanskog Grahova probiju prema Tičevu bio je zaustavljen snažnim i odlučnim otporom 3. dalmatinske brigade. Suočen s tim neprijatelj je pokušao da prenese težište napada u nameri da zauzme Marino selo. Međutim, ni tu nije uspeo. Čak su njegove snage odbacene ka Velikom Obijaju i Bosanskom Grahovu. Tada su, po naređenju štaba 9. divizije delovi 13. dalmatinske brigade, u sadejstvu sa 3. brigadom prešli u napad uspevši da proteraju neprijatelja iz Mramorja, a zatim da očiste sela Luku i Obijaj i da, nakon toga, izbiju pred samo Bosansko Grahovo. Zahvaljujući tom uspehu štab 9. divizije odlučio je da uveče napadne Bosansko Grahovo. No, s obzirom na to da je nemačkim snagama stiglo jače pojačanje, delovi 1. puka »Brandenburg« i njemu pridodati delovi, štab divizije odustao je od tog napada.

Prikupljanjem jačih nemačkih snaga u Bosansko Grahovo komandant 1. puka »Brandenburg« planirao je da 28. maja obnovi napad u pravcu Tičeva. Na tom pravcu nalazila se kompletna 9. divizija. Trinaesta dalmatinska udarna brigada (bez 4. bataljona) nalazila se na liniji Kubat — Čamovići — Spilja — Kamenica — Markovača, a levo i desno od nje nalazile su se 3, odnosno 4. dalmatinska brigada. Njen četvrti bataljon nalazio se na položaju Grad, severno od s. Grkovci sa isturenim delovima na Stankovači, Velikom i Malom Obijaju.

Oko 8 časova, pre nego što su se nemačke snage pojavile iz pravca Resanovaca i Strmice, jače četničke snage svi s obronka Dinare i Gujata prešle u napad na frontu od s. Grkovci do Markovače, ali su ih delovi 13. i 4. dalmatinske brigade prisilili na povlačenje, koje se zatim pretvorilo u bežanje.

Ubrzo nakon toga pojavila se iz pravca Resanovaca motorizovana kolona 105 — SS izviđačkog bataljona, koju su prethodno bombardovali saveznički avioni i napadali delovi Grahovsko-peuljskog NOP odreda. Kada je kolona stigla u blizinu Gornjih Peulja, čelni kamion naišao je na minu i odleteo u vazduh. Odmah nakon toga 4. bataljon 13. dalmatinske udarne brigade napao je kolonu. Ubrzo je kolonu napala saveznička avijacija, koja je uspela da zapali 11 vozila. Zbog svega toga, nemačka kolona potpomagana četničkim delovima, nije

uspela da stigne do 12 časova u Priluku, kad joj je bilo naredeno, već je do 19 časova stigla tek u Grkovce gdje je, u tom rejonu, verovatno zanočila.

U 14 časova iz Bosanskog Grahova prešli su u nastupanje 1. i 2. bataljon 1. puka »Brandenburg«. Znatno brojnije te snage uspele su da odbace jedinice 4. bataljona 13. dalmatinske brigade sa linije Staiikovača — Veliki Obijaj — Mali Obijaj i da, nakon toga, pređu u napad na liniju Gola strana — Marino brdo gde se nalazila 3. dalmatinska brigada. Na tom pravcu razvila se žestoka borba, naročito u rejonu s. Štrpci. U višečasovnoj borbi položaji su prelazili iz ruku u ruke. Oko 17 časova desnokrilni delovi 1. bataljona 1. puka »Brandenburg« i četničke snage prodrli su u severni deo Marinkovaca. Tu ih je sačekao i napao 2. bataljon 3. dalmatinske brigade i 3. bataljon 13. dalmatinske brigade s istaknutih položaja na liniji Kubat — Čamovići. Žestokom vatrom zaustavljeno je neprijateljsko nastupanje.

Nailazeći na snažan i dobro organizovan otpor 9. divizije komandant 1. puka »Brandenburg« odlučio je da u toku noći povuče svoje snage i prikupi ih u rejonu Obijaj a. Osetivši neprijateljske namere jedinice 13. i 3. dalmatinske brigade prešle su u protivnapad zbog čega je neprijatelj bio primoran da ubrzano odstupa tako da se već u 22 časa našao u Bosanskom Grahovu. Dvadeset osmog maja, shvativši da nije u stanju da savlada otpor jedinica 9. divizije štab 15. brdskog korpusa naredio je da 1. puk »Brandenburg« obustavi napad i da samo obezbeđuje prostor Bosansko Grahovo — Peulje vezujući za sebe snage 9. divizije NOVJ. Toga dana, 13. dalmatinska udarna brigada bila je na položaju Čolakuša — k. 1201 — Popovača — Golubovina — k. 1056 — Milakovina i Grkovci sa predstražnim položajima iznad Peulja.

U toku 29. maja 1. puk »Brandenburg« ograničio se na obezbeđenje pomenutog prostora i vezivanje 9. divizije NOVJ da bi onemogućio da se njene jedinice prebace i angažuju na odseku Prekaje za borbu protiv borbene grupe »Vilam«. Toga dana na pravcu 13. dalmatinske brigade bila su samo manja vatrena »čarkanja« sa predstražnim delovima, dok je istovremeno njen 4. bataljon izvršio pokret u s. Tičevo.

I u toku 30. maja na odseku Bosanskog Grahova nije bilo većih borbi. Toga dana, dok su delovi 3. i 4. bataljona 3. dalmatinske brigade vodili borbu protiv delova 1. bataljona 1. puka »Brandenburg«, 1- i 2. bataljon 13. dalmatinske udarne brigade krenuli su u napad na četnike. Međutim, do sukoba nije došlo jer su se četnici povukli, pa su ti bataljoni poseli Markovaču i Mali Obijaj. Do kraja dana Nijemci su iz rejona s. Obijaj otvarali slabiju artiljerijsku vatru na partizanske snage na Malom Obijaju.

Jedinice 13. dalmatinske udarne brigade 9. divizije našle su se 31. maja izjutra na položaju Kubat — Čamovići — Spilja — Kamenica «— Čolakuša sa zadatkom da u sadejstvu sa 3. i 4. dalmatinskom brigadom, zatvara pravce koji od komunikacije Bosansko Grahovo — Grkovci vode prema Tičevu. Toga dana jedinice 13. brigade vodile su celodnevne žestoke borbe.

Napad 2. bataljona 1. puka »Brandenburg« počeo je 31. maja rano izjutra sa ciljem da se zatvori pravac od Peulja i spreči eventualni

pokušaj jedinica NOVJ da se tim pravcem izvuku. Ta nemačka motorizovana kolona od 15 tenkova i 35 kamiona krenula je već u 4 časa iz Bosanskog Grahova. Do prve borbe došlo je kada su njeni delovi krenuli prema Golubovini i Čolakuši gde su ih sačekala dva bataljona 13. i jedan bataljon 4. dalmatinske brigade. Snažnom vatrom i upornom odbranom oni su odbili prva dva napada, da bi već u 7 časova prešli u protivnapad. Dobrim međusobnim sadejstvom, i uz uspešno bočno dejstvo lakih i teških mitraljeza i minobacača, uspeali su da odbace nemačko-četničke snage prema komunikaciji. Oko 8 časova komandant 1. puka »Brandenburg« poslao je 2. bataljonu pojačanje iz Bosanskog Grahova pa su Nemci obnovili napad, ali su ponovo bili odbijeni pri čemu su pretrpeli teške gubitke. Žestoke borbe nastavljene su sve do 20,30 kada je neprijatelj izvukao motorna vozila na komunikaciju i, praćen snažnom topovskom, minobacačkom i mitraljeskom vatrom jedinica 13. dalmatinske brigade, počeo užurbano da se povlači prema Bosanskom Grahovu, gde je stigao oko 22 časa.

Toga dana neprijatelj je imao 60 mrtvih i ranjenih vojnika, a 13. brigada imala je 4 mrtva i 15 ranjenih boraca.

U toku 1. juna jedinice 13. dalmatinske brigade nalazile su se na položajima. Toga dana, osim povremene mitraljeske i artiljerijske vatre koju su otvarali nemački i četnički delovi, a na koju su odgovarale prateće čete 13. brigade, nije bilo drugih borbenih aktivnosti.

Drugog juna nastavljene su borbe na sektoru 13. brigade. U 1.45 2. bataljon 1. puka »Brandenburg« napao je dva bataljona 4. i dva bataljona 13. dalmatinske brigade na liniji k. 885 — tt. 910 zapadno od Peulja ali bez uspeha. U toku popodneva delovi 1. bataljona 1. puka »Brandenburg« napali su isturene delove 13. dalmatinske brigade. Posle žestoke borbe on je uspeo da oko 21 čas potisne delove 13. brigade s Malog Obljaja i k. 926 zapadno od Markovače. I 4. bataljon 13. dalmatinske brigade vodio je 2. juna teške borbe protiv nemačkih snaga koje su uporno navaljivale da zauzmu Tičevo i Crnac. Napad na taj bataljon počeo je u 12 časova, a trajao je sve do 22 sata, kada su nemački delovi, potiskujući snage 3. i 4. bataljona 13. dalmatinske brigade izbili na liniju k. 1224 — Malinovci — Visibaba i nakon toga ovladali Velikim Tičevom.

U tim borbama 4. bataljon 13. dalmatinske brigade imao je 5 mrtvih, 44 ranjena borca, a neprijatelju je naneo velike gubitke.

U toku noći, zajedno sa štabom 9. divizije, 13. dalmatinska brigada krenula je na marš ka planini Jadovnik. Zajedno sa delovima te brigade (3. i 4. bataljonom) kretao se štab 8. korpusa, Grahovsko-peuljski NOP odred, te sovjetska i britanska vojna misija. Posle napornog marša, svi zajedno su stigli 3. juna ujutro u rejon Jadovnika gde su ostali čitav dan na odmoru.

U noći 2/3. juni 1. i 2. bataljon 13. dalmatinske brigade zajedno sa štabom brigade krenuli su sa Colakuše i 3. juna osvanuli su na Jadovniku, (tt 1650), odakle su, posle odmora, predveče stigli na Jadovnik. Njeni 3. i 4. bataljon nalazili su se od 3. juna u 8 časova u šumi severozapadno od Zebe, oko staze koja vodi između Tisove i Gnjilovite kose preko Misija ka Drvaru. U toku 3. juna nije bilo

drugih borbenih aktivnosti, izuzev što su jedinice 13. brigade, posle odmora, nastavile u sumrak marš prema pl. Jadovnik gde su se, u prvi mrak, sastala sva četiri bataljona 13. brigade.

Prema odluci da se napusti teritorija štab 8. korpusa naredio je da se u toku noći 3/4. juna organizuje proboj s područja Jadovika i Tisove kose prema Trubaru. U tom cilju 2. bataljon 13. dalmatinske brigade dobio je zadatak da, u sadejstvu sa Grahovsko-peuljskim NOP odredom i 2. bataljonom 3. (ličke) proleterske brigade, napadne i likvidira neprijatelja u rejonu Paleža, Korita i Glavice i da, nakon toga, posedne položaj prema Drvaru i Resanovcima kako bi obezbedio prebacivanje ostalih jedinica prema Trubaru.

Izvršavajući taj zadatak 2. bataljon 3. (ličke) proleterske brigade odbacio je nemačke snage i otvorio prolaz za prebacivanje delova 9. dalmatinske divizije. Međutim, neprijatelj je brzo zatvorio tu brešu pa je obustavljeno izvlačenje u tom pravcu. Toga dana, 2. bataljon 13. dalmatinske brigade uspeo je da se prebaci preko komunikacije i da stigne u Trubar.

Nastavljajući dejstva nemačke jedinice uspele su da okruže štab 8. korpusa, 9. diviziju, delove Grahovsko-peuljskog NOP odreda i 2. bataljon 3. (ličke) proleterske brigade. Zato je odlučeno da se neprijatelj na Tisovoj kosi napadne i razbije, a zatim da se produži pokret na sever dok se ne izađe iz okruženja, i da se nakon toga, prema nastaloj situaciji, donese odluka o daljem dejstvu. Upravo u tom napadu na Tisovu kosu angažovani su 1. i 4. bataljon 13. dalmatinske brigade i 1. bataljon Grahovsko-peuljskog NOP odreda. Istovremeno, 3. bataljon 13. brigade dobio je zadatak da se probije na Tisovu kosu između k. 1489 i Jadovnika i da time osigura pozadinu 3. dalmatinskoj brigadi na Jadoviku. Jedinice 13. dalmatinske brigade zauzele su na juriš Tisovu kosu i potisle nemačke snage prema Drvaru, a zatim su, novopristigle nemačke snage (54. brdski izviđački bataljon) iz pravca Osječine uspešno zadržavali.

U toku noći razvila se žestoka borba između delova 9. divizije i nemačkih snaga koje su uporno nastojale da spreče njeno izvlačenje preko Tisove kose. Da bi izbegao moguće borbe u okruženju štab 9. divizije 4. juna u 21 čas naredio je da se jedinice »odlepe« od neprijatelja i prikupe na Tisovoj kosi. Istovremeno štab 9. divizije naredio je da se, zbog teško prohodnog zemljišta, preko kojeg je trebalo u toku noći marševati, ostave konji, stoka i drugi materijal koji se ne može nositi. Nakon prikupljanja jedinica pokret s Tisove kose izvršen je prema komunikaciji Drvar-Prekaja s ciljem da se divizija prebaci na Klekovaču. U toku tog zadatka 13. dalmatinska brigada štitila je štab 8. korpusa i 9. divizije koji su se s njom kretali. Iako po teško prohodnom ternu jedinice su uspele da se u toku noći prebace do komunikacije Drvar-Prekaja, tako da su 5. juna jednim delom osvanuli u rejonu Subića, a drugim su izbili do Suhog polja (zapadno od Vidovog Sela) i tu predanih. Sutradan, 6. juna, posle pokreta na Tičevu prikupile su se 3. i 13. dalmatinska udarna brigada, štab 8. korpusa i 9. dalmatinske divizije.

I posle svega toga štab 373. nemačke pešadijske divizije smatrao je još uvek da se pomenuti štabovi NOVJ i druge jedinice nalaze u poluokruženju i da postoje uslovi da se novim ofanzivnim dejstvima može postići okruženje i uništenje pomenutih snaga NOVJ.

Međutim, ni dotadašnje ni nove akcije nemačkih jedinica nisu dale očekivane rezultate. Pored herojstva i umešnosti, koje su u neposrednoj borbi sa znatno opremljenijim nemačkim snagama ispoljile jedinice 8. korpusa, nastala je nova vojna situacija na jugoslovenskom ratištu, posebno na jadranskom vojištu, koja je prinudila nemačku komandu da izmeni plan i da snage 15. brdskog korpusa uputi ka Hercegovini i srednjoj Dalmaciji.

*Rasprava
o opštim
pitanjima*

Desant na Drvar maja 1944. godine¹

Pukovnik dr Uroš Kostić²

Nemačko komandovanje je, na osnovu iskustava stečenih u ranijim pokušajima da unište glavna žarišta ustanka i razbiju glavninu NOVJ, došlo do saznanja o izuzetnoj sposobnosti Vrhovnog komandanta NOVJ, pa je sve češće isticalo značaj neposrednog »uklanjanja« Tita. To je naročito došlo do izražaja u toku pete neprijateljske ofanzive, kada je nemačko rukovodstvo težište stavilo ne samo na uništenje oružanih snaga NOP-a nego i na **»otkrivanje i uništenje Tita lično i njegovog štaba«**. Taj zadatak je 4. juna 1943. dobila jedna četa divizije »Brandenburg«, čiji su pripadnici bili obučeni i opremljeni za izvršavanje specijalnih zadataka u pozadini neprijatelja. Od tada se, uporedo sa operacijama protiv NOVJ, u nemačkim komandama razmatraju i pripremaju akcije za uništenje Tita. Takve pripreme su i dalje nastavljene.

Vojno-politička situacija na Balkanu krajem 1943. godine bila je veoma složena za nemačke oružane snage. Kapitulacijom Italije i razoružavanjem njenih jedinica naglo su ojačale snage oslobodilačkih pokreta Jugoslavije, Albanije i Grčke pa je položaj nemačkih snaga na Balkanu još više otežan. Priobalna područja te tri zemlje, a posebno Grčke i Jugoslavije, prema proceni nemačke Vrhovne komande oružanih snaga, bila su neposredno ugrožena od savezničke invazije. Zbog toga je nemačko komandovanje bilo prisiljeno da na Balkan upućuje nove snage.

Posebno teška situacija za nemačke okupatore bila je u Jugoslaviji, odakle su stizali izveštaji komandanata da se čitave teritorije Hrvatske, Bosne i Hercegovine, s izuzetkom većih gradova, smatraju partizanskom teritorijom i da se to može izmeniti **»jedino vojnim metama«**. Tako je i komandant nemačkih oružanih snaga na Jugoistoku general-feldmaršal Maksimilijan fon Vajks (Maximilian von Weichs), čije je sedište bilo u Beogradu, 1. novembra 1943. izvestio Vrhovnu komandu oružane sile da na toj teritoriji »nemačke trupe nalaze se u otpornim tačkama duž morske obale i najvažnijih puteva i železničkih pruga«, a da su bočne i pozadinske veze stalno ugrožene i na više mesta prekinute, a jedinice Narodnooslobodilačke vojske Jugoslavije kontrolišu i registruju sve pokrete trupa Vermahta.

¹ Izlaganje na naučnom skupu »Desant na Drvar maja 1944«, održanom u Drvaru 23. i 24. maja 1984.

² Načelnik Vojnoistorijskog instituta.

S obzirom na teško stanje na istočnom frontu, prema snagama Crvene armije i savezničkim snagama u Italiji i u oblasti Sredozemlja, kao i na procenu situacije da do eventualnog iskrcavanja na Balkan neće doći pre proleća 1944, fon Vajks je odlučio da zimu 1943/44. iskoristi za izgradnju odbrambenog pojasa na obali, uz istovremeno izvođenje niza operacija protiv NOVJ i protiv grčkih i albanskih partizana. Većina tih operacija je planirana protiv NOVJ, kao glavnog i najopasnijeg protivnika, koja je na celoj teritoriji Jugoslavije imala krupne operativne jedinice — divizije i korpuse.

U svom izveštaju Vrhovnoj komandi oružanih snaga od 1. novembra 1943. fon Vajks je naglasio: »... *nacionalne snage su u opadanju a komunistički pokret u usponu*. .. Najopasniji neprijatelj je Tito«. Zbog toga ako ne uspeju u toku narednih meseci da odlučujuće oslabe snage NOVJ, onda će »a) doći do organskog spajanja svih komunističkih ustanika na celokupnom području Jugoistoka; b) odbrana jadranske obale od napada velikog stila koji se očekuje spolja, biti neizvodljiva. . . . Ako se ova mogućnost u toku zime 1943/44 ne bude iskoristila, onda u proleće 1944. g. neće biti spreman za odbranu ni front na morskoj obali ni u pozadini, koji bi omogućavao snabdevanje obalskog fronta i dovodenje pojačanja . . .«³

Na osnovu takve procene, nemački štabovi su planirali i izveli nekoliko krupnijih operacija protiv NOVJ u Bosni, Hrvatskoj i Sandžaku. Oni su postigli izvesne uspehe, ali ni u jednoj operaciji nisu uspele da razbiju snage NOVJ.

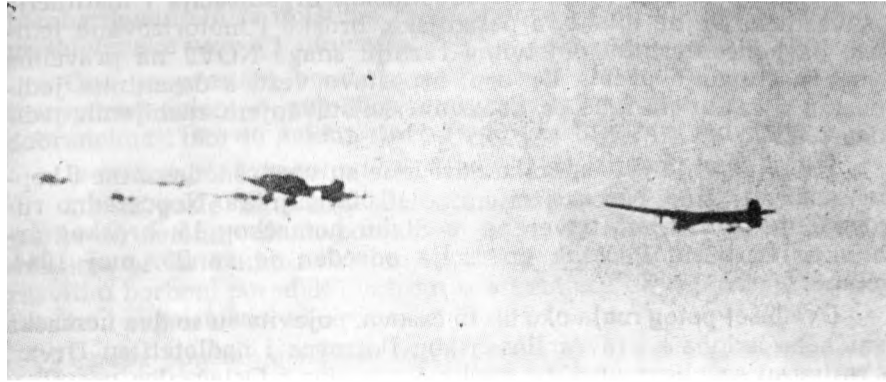
Proleće se približavalo a jedinice NOVJ su izašle snažnije i spremnije nego na početku zime. Pored toga, i opšta situacija za Nemačku se znatno pogoršala. Snage Crvene armije su u martu 1944. prešle u ofanzivu prema Karpatima a Hitler je bio prisiljen da sa trupama upadne u Mađarsku, pa i u njeno okupaciono područje na teritoriji Jugoslavije (u Bačku). U toku aprila jedinice Crvene armije su izbile na čehoslovačku i rumunsku granicu, a početkom maja su forsirale Dnjestar i otpočele bitku za Rumuniju. Savezničke snage u Italiji su se pripremale za konačno proterivanje nemačkih trupa s Apeninskog poluostrva, pa je nemačka Vrhovna komanda oružanih snaga morala računati sa njihovom skorom ofanzivom. Takođe je i niz podataka ukazivao na mogućnost skorog savezničkog iskrcavanja u Francusku.

I u Jugoslaviji i susednim zemljama pogoršala se situacija za nemačke snage i nemačke pozicije uopšte, a tendencija je bila ka daljem pogoršavanju te ionako teške situacije.

Posle Drugog zasedanja AVNOJ-a nastupio je snažan razvoj NOP-a. Nacionalni komitet oslobođenja Jugoslavije (NKOJ) razvio je značajnu političku aktivnost u zemlji i inostranstvu.

Drvar sa okolinom postao je središte nove Jugoslavije. Tu su se nalazili CK KPJ, znatan broj većnika AVNOJ-a, NKOJ, vrhovni komandant NOV i POJ maršal Tito, Vrhovni štab NOV i POJ i njegove službe i ustanove, savezničke vojne misije, CK SKOJ-a i Zemaljski odbor USAOJ-a, TANJUG, mnoge vojnopozadinske ustanove i jedi-

³ Zbornik dokumenata i podataka o narodnooslobodilačkom ratu naroda Jugoslavije, tom XII, knj. 3, str. 627.

Junkersi (nemački avioni) vuku jedrilice u desantu na Drvar

ice, Oficirska škola Vrhovnog štaba, Viši partijski kurs, partijski i skojevski komiteti i narodnooslobodilački odbori, itd.

Narodnooslobodilački pokret i NOVJ uživali su veliki ugled u zemljama antifašističke koalicije. Misije Vrhovnog štaba NOV i POJ upućene su u Moskvu i Alžir. Vrhovni štab i CK KPJ su uspostavili čvrste veze i saradnju sa rukovodstvima oslobodilačkih pokreta susjednih zemalja — Italije, Albanije, Grčke i Bugarske.

Pošto Hitler nije uspeo da u žestokim višemesečnim operacijama, koje je preduzimala nemačka Vrhovna komanda razbije snage NOVJ i povрати pozicije u Jugoslaviji, odlučio je da vazдушnim desantom uništi rukovodstvo NOP-a, a pre svega Tita, i da na taj način obezglavi i parališe narodnooslobodilački pokret u Jugoslaviji.

General-feldmaršal fon Vajks je 6. maja 1944. izdao odgovarajuću direktivu Štabu 2. oklopne armije, zahtevajući da se operacija izvede po mogućstvu još u maju, a od Operativnog odeljenja Vrhovne komande je zatražio da mu se za tu operaciju stave na raspolaganje 500. SS padobransko-lovački bataljon i još neki delovi divizije »Brandenburg«. Fon Vajksa je 10. maja obavestilo Operativno odeljenje Vrhovne komande da je rajhsfirer SS-a Hajnrih Himler (Heinrich Himler) saglasan da se angažuje njegov 500. SS padobransko-lovački bataljon, stavivši mu do znanja da »Firer pridaje odlučujuć značaj pokušaju da se operacijom glavni štab Tita okruži i po mogućstvu razbije«. S obzirom na zadatak 500. SS padobransko-lovačkog bataljona da »skoči« u Drvar — operacija je, po analogiji uloge »skakača« u šahovskoj partiji, dobila šifrovani naziv »Rösselsprung« (»Konjićev skok«).⁴

Operativni plan za operaciju »Konjićev skok« fon Vajks je 21. maja dostavio Vrhovnoj komandi oružanih snaga i Hitler ga je usvojio. Osnovna zamisao nemačkog plana operacije protiv Vrhovnog štaba NOV i POJ i snaga NOVJ u Bosanskoj krajini sastojala se u sledećem: uz snažnu podršku avijacije iznenadnim spuštanjem padobranskih jedinica i jedinica sa jedrilicama izvršiti vazdušni desant na Drvar i zarobiti ili uništiti Vrhovni štab sa maršalom Ttom na

⁴ Slavko Odić, *Desant na Drvar maja 1944*, Beograd 1981, str. 15—17.

čelu, članove drugih narodnooslobodilačkih organizacija i institucija i savezničke vojne misije, a pešadijske, brdske i motorizovane jedinice da koncentričnim dejstvima razbiju snage NOVJ na pravcima svoga nastupanja prema Drvaru, uspostave vezu s desantnim jedinicama a zatim nastave sa počesnim uništavanjem razbijenih jedinica NOVJ.

Za ostvarenje tih zadataka određene su vazdušnodesantne i kopnene snage jačine, bez avijacije, oko 16.000 vojnika. Neposredno rukovođenje operacijom povereno je Štabu nemačkog 15. brdskog armijskog korpusa. Početak operacije određen je za 25. maj 1944. godine.⁵

Dvadeset petog maja oko 06.15 časova, pojavila su se dva nemačka izviđačka aviona s pravca Bosanskog Petrovca i nadleteli su Drvar, a zatim su se ubrzo vratili i preko Kamenice i Osječenice nestali u pravcu Grmeča. Čim su se čuli zvuci aviona, dat je ugovoreni znak za uzbunu. Na taj znak borci Pratećeg bataljona Vrhovnog štaba NOV i POJ poseli su svoje položaje. Ubrzo zatim, oko 06.30 časova, pojavile su se tri eskadrile 7. noćne borbene grupe, koje su visoko nadletale Drvar i preko Kamenice odletele u pravcu Resanovaca. Protivavionska odbrana Drvara nije dejstvovala — nije znala da li se možda ne radi o savezničkim avionima, jer od druge polovine 1943. godine, nad oslobođenom teritorijom, u većim formacijama pojavljivala se samo saveznička avijacija. Međutim, ti avioni su se ubrzo vratili i s pravca Prekaje, u niskom letu, u 06.35 časova počeli da bombarduju Drvar. Tada je svima bilo jasno da se radi o nemačkom vazdušnom napadu na sedište Vrhovnog štaba NOV i POJ, ali se još nije ni pomišljalo da je to samo avio-priprema za vazdušni desant.

Tito je stajao ispred kućice pred pećinom i posmatrao bombardovanje Drvara, a zatim se s članovima Vrhovnog štaba povukao u pećinu.

Borci Pratećeg bataljona Vrhovnog štaba otvorili su vatru na nemačke avione, a njima su se pridružili i ostali borci sa puškomitraljezima i puškama, jer su avioni nisko leteli.

Za to vreme Drvaru su se približavale eskadrile aviona za obrušavanje Ju-87 («štuke»), od kojih je jedna eskadrila od 06.40 do 06.50 bombardovala centar grada, a 2. grupa 151. puka aviona za obrušavanje doletela je nad Drvar u momentu kad su poslednji avioni 7. noćne borbene grupe napuštali prostor iznad Drvara. «Štuke» su odmah počele sa obrušavanjem i bombardovanjem a bombardovanje je nastavila 13. eskadrila 151. puka aviona za obrušavanje. Taj nalet je trajao od 06.50 do 06.55 časova i tada se eskadrila podigla na 2.000 m iznad Drvara i obezbeđivala spuštanje padobranaca i jedrilica. U toku bombardovanja 13. eskadrile na horizontu su se pojavile 3. eskadrila 7. noćne borbene grupe i 4. grupa 27. lovačkog puka. Četvrta lovačka grupa je na visini od 2.500 do 3.000 m, isto kao i 13. eskadrila, štitila spuštanje padobranaca i jedrilica, dok je 3. eskadrila 7. noćne borbene grupe u brišućem letu od 06.55 do 07.00 časova bombardovala Drvar i, kao i ostale eskadrile, mitraljeskom vatrom tukla položaje oko pećine, Komande područja, kuće u Grujićima i Podbri-ni, u kojima se nalazila sovjetska vojna misija i vod Pratećeg bata-

ljona koji ih je obezbeđivao, i ostala područja koja je nadletala. Ovim bombardovanjem je uništena radio-stanica Vrhovnog štaba i pokidane telefonske veze s jedinicama.

Čim je prestalo bombardovanje, nad Drvarom su se pojavili transportni avioni — oko 35 tromotornih aviona tipa »Ju-52«, sa padobrancima i oko 40 aviona tipa »Ju-87« sa teretnim jedrilicama.

Iz transportnih aviona (Ju-52) počeli su iskakati padobraneci.

Ubrzo posle iskakanja padobranaca teretne jedrilice su se otkaçile od aviona odmah posle preletanja Osječnice i uputile su se mestima predviđenim za sletanje. Avioni tegljači (Ju-87) zatim su se razvili u borbeni poredak i vatrom iz mitraljeza tukli položaje severoistočno i jugoistočno od Drvara.

I posle spuštanja padobranaca i jedrilica u drvarsku dolinu vazdušni prostor nad Drvarom ceo dan je bio pod kontrolom nemačkih aviona. Eskadrile su se stalno smenjivale.

Vazdušnim napadom i dejstvima desantnih jedinica sistem veza je bio u tolikoj meri narušen da Vrhovni štab NOV i POJ nije imao ni radio ni telefonsku vezu sa operativnim jedinicama koje su se nalazile izvan Drvara. Već u prvom naletu, 13. eskadrila 151. puka aviona za obrušavanje je u vremenu od 06.50 do 06.55 časova uništila Telefonsku centralu u Drvaru i oštetila telefonske linije, a ubrzo zatim su desantne jedinice zaplenile radio-stanice Odeljenja za vezu Vrhovnog štaba, šifre i ostale podloge za radio-telegrafski saobraćaj.⁶ Čim je primetio spuštanje desantnih jedinica, vrhovni komandant NOV i POJ maršal Tito je naredio da se pojača odbrana na Gradini iznad pećine, gde se nalazio samo jedan vod protivavionskih mitraljeza 3. čete Pratećeg bataljona Vrhovnog štaba, a postojala je mogućnost da se i tu spusti deo desantnih jedinica. Istovremeno je naredio nekim članovima Vrhovnog štaba da odmah napuste pećinu, povežu se sa Oficirskom školom i angažuju je u odbrani, obezbede prihvat Vrhovnog štaba u Potocima i na najbrži način obaveste Stab 6. proleterske divizije i štabove 1. proleterskog, 5. i 8. udarnog korpusa o desantu i narede im da zatvore pravce na kojima se predviđala mogućnost prodora nemačkih motorizovanih i drugih jedinica prema Drvaru. Po tome je postupljeno. Neposredu odbranu pećine vršili su delovi Pratećeg bataljona. Borcima je naredeno da položaje imaju držati po cenu života sve dok maršal Tito ne izađe iz pećine.

Ljudstvo iz pojedinih komandi i ustanova u Drvaru nije ranije bilo pripremljeno za odbranu u slučaju neprijateljskog vazdušnog desanta, već za slučaj bombardovanja, pa je tako i postupilo. Većina je otišla u skloništa i zaklone, neki i bez oružja. Mnogi nisu ni primetili desant, već su mislili da se radi samo o napadu iz vazduha. Oni su uglavnom i izginuli, dok su drugi preduzeli probijanje iz grada u raznim pravcima. Samo je Prateći bataljon Vrhovnog štaba poseo predviđene položaje i organizovano stupio u borbu.

Čim su se spustili padobraneci i vojnici iz jedrilica, odmah su se prikupljali a zatim kretali na izvršavanje zadataka predviđenih operativnim planom. Oni su slamali otpor pojedinca i grupa, među kojima se posebno ističe otpor članova Okružnog i Sreskog komiteta

SKOJ-a, koji su svi izginuli. Delovi Pratećeg bataljona Vrhovnog štaba na Sobića glavici i drugi manji delovi koji su obezbeđivali razne ustanove, pošto su pružili otpor, povukli su se prema pećini i priključili glavnini bataljona.

Pošto su zauzeli Sobića glavicu i ustanovili da se tamo ne nalazi Vrhovni štab, nemački vojnici su se orijentisali prema glavnoj ulici i kućama na Brežini, gde su zatekli grupu padobranaca koji su zarobili četvoricu pripadnika savezničkih vojnih misija — dva dopisnika i dva foto-reportera.

Ubrzo posle spuštanja a desanta nastavnici i slušaoci Oficirske škole Vrhovnog štaba samoinicijativno su krenuli iz Sipovljana u pravcu Drvara. Oni su oko 08.00 časova prešli u napad na padobrance na jugoistočnim prilazima Drvaru. Iako slabo naoružani, oni su uspeali da onemoguće neprijatelja da uputi deo snaga na Podove i ugrozi odstupnicu Vrhovnog komandanta tim pravcem. Tako su delovi oficirskog bataljona i Pratećeg bataljona Vrhovnog štaba sprečili dalji prodor desantnih snaga na desnu obalu Unca, pa su obe strane sređivale svoje redove čekajući pojačanja da bi preduzeli nove napade. Time je nastalo privremeno zatišje.

Komandant 1. proleterskog korpusa nalazio se u selu Mokronoge. On je odmah saznao za desant, ali nije imao nijednu jedinicu u neposrednoj blizini koja bi uspešno mogla intervenisati prema Drvaru, pa je u 08.00 časova, prvom radio-telegrafskom vezom, naredio Štabu 6. proleterske divizije da u Drvar uputi jednu brigadu, a da trenutno raspoloživim snagama odmah interveniše u pravcu Drvara, ne čekajući prikupljanje svih delova. Preko Štaba 8. korpusa je naredio Štabu 3. krajiške proleterske brigade da i ona uputi u Drvar bar dva bataljona. Kada je Štab 3. krajiške proleterske brigade u 09.00 časova izvestio o napadu jače motorizovane kolone neprijatelja s pravca Livna, on je povukao to naređenje, a istovremeno je naredio da i delovi Inženjerske brigade na Potocima krenu u Drvar. Korpusno prištapsko ljudstvo, jačine oko 30 ljudi, s tri puškomitraljeza uputio je u Drvar sa zadatkom da uspostavi vezu sa Vrhovnim štabom i prenosi mu obaveštenje o situaciji na ostalim odsecima, koja će mu Štab korpusa telefonom dostavljati. Preko Štaba 8. korpusa tražio je od savezničke vojne misije pri Štabu 8. korpusa da saveznička avijacija bombarduje komunikacije koje vode prema oslobođenoj teritoriji, a lovačkom avijacijom da spreči iskrcavanje pojačanja već spuštenim snagama u Drvaru.

Štab 8. korpusa je naredio 1. dalmatinskoj brigadi 9. divizije da uputi u Drvar jedan bataljon, a oko 08.00 časova je i korpusnu zaštitnicu uputio Štabu 1. proleterskog korpusa radi angažovanja u Drvaru.

I Štab 6. proleterske divizije čim je iz sela Kamenice osmotrio spuštanje padobranaca, a saznajući da se Tito ne nalazi u bastaškoj pećini, već u Drvaru, naredio je komandantu 3. ličke proleterske brigade da odmah uputi u Drvar jedan bataljon. Kada je u 08.15 časova dobio naređenje od Štaba 1. proleterskog korpusa da uputi jednu brigadu, on je naredio komandantu 3. proleterske brigade i da sa ostalim snagama brigade krene prema Drvaru. Drugi bataljon te brigade se toga jutro vratio iz akcije protiv četnika kod Knina u Resanovce, 11 km jugozapadno od Drvara. Štab bataljona, čim

je saznao za desant, samoinicijativno je krenuo usiljenim maršem prema Drvaru, ostavivši u Resanovcima jednu četvu.

Time su bile angažovane sve raspoložive najbliže jedinice koje su se u datom momentu mogle pokrenuti u napad na desant. Dok su glavnina Pratećeg bataljona i Oficirska škola vodile borbe protiv desantnih snaga angažovane jedinice su, bezmalo trčeći, hitale ka Drvaru i prema vremenu pristizanja odmah prelazile u napad. Prvi je stigao 2. bataljon 3. ličke proleterske brigade, koji je preko Trninić-Brijega napao s juga ka Drvaru, povezujući se desno sa slušaocima Oficirske škole, a levo sa nešto kasnije pristiglim 1. bataljonom. Ubrzo je stigao i 3. bataljon, koji je preko Donjih Vrtoča upućen ka mostu preko Unca i raskrsnici puteva u Drvaru.

Pošto na području na koje su se spustili nisu pronašli ni Tita ni Vrhovni štab, delovi j edričarskih i padobranskih borbenih grupa poseli su položaje duž puta kroz Drvar, da bi sa te linije prešli u napad prema pećini, pretpostavljajući da se tamo nalaze Tito i Vrhovni štab. Na to ih je, osim prikupljenih podataka, upućivala i činjenica da su njihovi delovi na tom mestu naišli na dobro organizovanu i snažnu puščanu i puškomitr al ješku vatru, pa su bili prisiljeni da se uz gubitke povuku. Bilo je očigledno da se radi o dobro organizovanoj i upornoj odbrani desne obale Unca, a to znači da se u pećini nalaze Tito i Vrhovni štab. Nešto posle 09.00 časova ispaljena je crvena raketa u pravcu pećine i nemački streljački stroj, podržan snažnom mitraljeskom, minobacačkom i artiljerijskom vatom, krenuo je prema položajima delova Pratećeg bataljona na desnoj obali Unca.

Uočavajući pripreme neprijatelja za napad, maršal Tito je naredio da se po svaku cenu ne dozvoli neprijatelju da se dočepa vrbaka i šipražja na levoj obali Unca, jer bi tada, zaklonjen od osmatranja, imao povoljne položaje za dalje napade. Kad se streljački stroj približio Uncu, komandant Pratećeg bataljona je komandovao brzu paljbu, pa su se nemački vojnici morali povući na polazne položaje. Posle tog napada nastupilo je privremeno zatišje. Kod boraca Pratećeg bataljona osećala se oskudica u municiji, pa su otvarali vatru po neprijatelju tek onda kad bi on prelazio u direktan napad prema pećini.

Oko 10.00 časova situacija se stabilizovala. Neprijatelj je overladao Drvarom a branilac je čvrsto držao desnu obalu Unca.

Razmatrajući nastalu situaciju, došlo se do zaključka da neprijatelj neće ništa ozbiljnije preduzimati dok mu ne stignu pojačanja. Međutim, pošto je neprijatelj pretpostavljao da se Tito i Vrhovni štab nalaze u pećini, moglo se očekivati da će on pokušati da spusti jedrilice ili padobrance na Podove, prostor iznad pećine, čime bi situacija postala veoma kritična, posebno ako do tog vremena ne stignu jedinice 6. proleterske divizije. Na osnovu takve procene, članovi Vrhovnog štaba koji su se nalazili iznad pećine bili su mišljenja da nastalo zatišje treba iskoristiti za napuštanje pećine, pa je Aleksandar Ranković u 09.40 časova o tome pismeno obavestio Tita, tražeći njegovo mišljenje. Takođe je i načelnik Vrhovnog štaba u 10.00 časova, u izveštaju o situaciji, izneo isti predlog. Posle toga otpočele su pripreme za napuštanje pećine i Tito se po napuštanju pećine uputio prema Gradini. Oko 11.30 časova, kada se Tito nala-

zio na polovini kose, nad Drvarom su se ponovo pojavili nemački avioni, koji su žestoko bombardovali neposrednu okolinu Drvara, pa i rejon pećine. Bila je to priprema za spuštanje drugog talasa padobranaca na prostor južno od Šobića groblja.

Pošto su avioni odleteli, maršal Tito je produžio pokret a po izlasku na Gradinu tu se zadržao oko dvadesetak minuta, odakle je posmatrao nastupanje 3. bataljona 3. ličke proleterske brigade. Sa Gradine maršal Tito se preko Podova uputio prema Ataševcu.

Drugi talas padobranaca (171 padobranac) u 11.50 časova spustio se jugozapadno od Šobića groblja. Komandant 500. SS padobransko-lovačkog bataljona je odmah ubacio u borbu drugi talas i prešao u napad na položaje 3. ličke proleterske brigade. Otpočele su žestoke borbe u kojima padobranci, podržani avijacijom, artiljerijom i minobacačima, nisu uspeli da odbace delove 3. ličke proleterske brigade sa Kameničke brine.

Tri bataljona 3. ličke proleterske brigade, bataljon Oficirske škole i Prateći bataljon Vrhovnog štaba već su oko 17.00 časova držali u svojim rukama prilaze Drvaru i potiskivali nemačke desantne snage, postepeno stežući obruč oko njih. U međuvremenu je na Kamenicu stigao i 4. bataljon 3. brigade, koji je Štab 6. divizije zadržao u rezervi za slučaj da neprijatelj u Drvar prebaci nove desantne snage. Po naređenju Štaba 6. proleterske divizije, prema Drvaru su hitala i dva bataljona 1. ličke proleterske brigade, od kojih je 1. bataljon u Drvar stigao već oko 16.00 časova. Štab divizije nije ni taj bataljon ubacio u borbu, jer je od Štaba 1. proleterskog korpusa u 15.00 časova dobio naređenje da se pripremi i u toku noći izvede odlučujući napad.

Komandant 500. SS padobransko-lovačkog bataljona, nalazeći se pod pritiskom sa svih strana, naredio je borbenim grupama da se postepeno povlače prema Šobića glavici, gde su, koristeći betonski zid oko Šobića groblja i nadgrobne spomenike, i u toku dana iskopane rovove, nastavile sa pružanjem uporne odbrane.

Posle smrkavanja, 3. i 4. bataljon 3. ličke proleterske brigade prešli su u napad na grupu nemačkih vojnika koja se nalazila u rejonu pravoslavne crkve, a s pravca Tvornice celuloze uveden je u borbu 1. bataljon 3. dalmatinske udarne brigade, koga je Štab brigade, po direktnom naređenju Štaba 8. korpusa, usiljenim maršem uputio sa odseka Bosanskog Grahova prema Drvaru. Bataljonu su se priključili i delovi bataljona Inžinjerijske brigade i pojedinci Oficirskog bataljona i Pratećeg bataljona Vrhovnog štaba. I te neprijateljske snage su prisiljene da se povuku na Šobića groblje. Tako je neprijatelj bio primoran da sve desantne snage bačene 25. maja izjutra i oko podne prikupi na jednom mestu — na Šobića groblju, gde je još u toku dana pripremio položaje za kružnu odbranu.

Položaje oko okruženog neprijatelja na Šobića groblju držali su 3. lička proleterska brigada i 1. bataljon 3. dalmatinske udarne brigade, ukupno oko 700 boraca. Oni su, oko 23.00 časa, podržani koncentričnom vatrom svih minobacača, prešli u napad. Raspoložujući velikim brojem automatskog oružja sa dovoljno municije, nemački vojnici su odbili taj napad, kao i napad 3. i 4. bataljona 3. ličke proleterske brigade preduzet oko jedan čas 26. maja. U međuvremenu,

privučen je i 1. bataljon 1. ličke proleterske brigade i ubačen u borbu na levom krilu 3. bataljona 3. ličke proleterske brigade. Oko dva časa usledio je novi napad, ali ni on nije uspeo. Poslednji koncentrični napad, takođe neuspešan, preduzet je u tri časa.

Vrhovni štab je u toku noći saznao za nadiranje 92. motorizovanog grenadirskog puka s pravca Bihaća prema Bosanskom Petrovcu. Smatrajući da bi taj puk mogao bez zadržavanja da produži prema Drvaru, on je naredio Štabu 6. proleterske divizije da povuče sve snage iz Drvara. Na takvu odluku uticala je činjenica da bi jedinice NOVJ, koje su blokirale neprijatelja na Šobića groblju, po svitanju mogle biti izložene uništavajućim napadima nemačke avijacije. Oko 06.00 časova 1. četa Izviđačkog bataljona 373. pešadijske divizije, koja je bila u prethodnici borbene grupe »Vilam«, pojavila se s pravca Trubara na Kamenici i napala s leđa 1. bataljon 3. ličke proleterske brigade, koji se uz podršku 3. bataljona povukao u Misije, a nemačka četa je oko sedam časova uspostavila vezu sa ostacima 500. SS padobransko-lovačkog bataljona u Drvaru. Time su borbe u Drvaru završene.

Pošto nekoliko drugova imaju referate u kojima se obrađuju borbe na pravcima koji vode ka Drvaru, o tim dejstvima neću izlagati. Ovim sam pokušao da dam jedan opšti pregled nemačkog vazdušnog desanta na Drvar.

Žleo bih sada samo da ukažem na neka, ne i najvažnija, iskustva iz drvarske operacije:

— za nemačko komandovanje drvarska operacija predstavlja korpusnu napadnu operaciju kombinovanu sa vazdušnim desantom, a za jedinice NOVJ to je odbrambena operacija, sa vođenjem protivdesantne odbrane, a s obzirom na postavljeni cilj od strane neprijatelja, mogla je da ima i izvesne strategijske posledice;

— po sastavu i načinu dejstva, to je jedina operacija takve vrste u narodnooslobodilačkom ratu;

— operacija je naredena i praćena sa najvišeg mesta, od strane samog Hitlera;

— neprijatelj nije postigao nijedan planirani cilj, iako su obostrani gubici u toku operacije znatni. Prema tome, drvarska operacija se završila potpunim neuspehom nemačkih snaga;

— iako iznenađene, jedinice NOVJ su se brzo snašle i primenile odgovarajuću taktiku dejstva, ispoljavajući veštinu, upornost i hrabrost;

— iskustvo pokazuje da jedinice u ratu moraju neprekidno preduzimati sve mere borbenog obezbeđenja, uključujući i protivdesantnu odbranu. U tom smislu je od posebnog značaja organizovanje i obuka naroda za protivdesantnu odbranu;

— komandovanje od strane Vrhovnog štaba i drugih štabova NOVJ odgovaralo je situaciji.

Najbolju ocenu drvarske operacije je dao drug Tito istakavši da je to »očajnički akt osвете u pokušaju likvidacije glavnih vođa ustanka«.

Neka iskustva iz borbi sa nemačkim vazdušnim desantom na Drvar¹

General-potpukovnik u penziji Milan J. Bosnić²

U maju 1944. sovjetske armije su u svom pobedonosnom nastupanju izbile na čehoslovačku granicu i vodile bitku za Rumuniju. I savezničke armije u Italiji preduzele su veliku ofanzivu s ciljem da zauzmu Rim.

Na jugoslovenskom ratištu položaj nemačkih i kvistlinških snaga bio je sve nepovoljniji. NOVJ je sve više ugrožavala njihova uporišta i širila slobodnu teritoriju. Naneti su odlučni udarci ustaško-domobranskim i četničkim formacijama, što je prouzrokovalo slabljenje kvistlinških državnih tvorevina na teritoriji Jugoslavije. Takav tok događaja na jugoslovenskom ratištu sve više je skretao pažnju nemačke Vrhovne komande na mogućnost savezničkog iskrcavanja na jugoslovenskoj jadranskoj obali. Prema oceni nemačkog komandovanja, snage NOVJ koje su se nalazile u pozadini nemačkog fronta prema Jadranu mogle su biti snažan oslonac savezničkim trupama pri eventualnom iskrcavanju na jugoslovensko ratište. Ceneći takvu mogućnost i posledice koje bi iz nje proizašle za nemačke snage na jadranskoj obali, nemačka Vrhovna komanda je, uz saglasnost Hitlera, donela odluku da se glavnim snagama NOVJ, koje su se sa Vrhovnim štabom nalazile na teritoriji tzv. NDH, zada odlučujući udarac. S tim ciljem je zapovednik nemačkih oružanih snaga za Jugoistok feldmaršal Maksimilijan fon Vajks (Weichs) postavio zadatak Štabu 2. oklopne armije da združenim pešadijskim, motorizovanim i vazdušnodesantnim snagama izvrši iznenadni udar na Vrhovni štab NOV i POJ u Drvaru, zarobi ili uništi Vrhovni štab sa vrhovnim komandantom Titom na čelu, a zatim razbije i uništi štabove i glavnu grupaciju jedinica NOVJ koja se nalazila pod neposrednim rukovodstvom Vrhovnog štaba.

U Vajksovoj direktivi od 6. maja Štabu nemačke 2. oklopne armije insistira se da se operacija, po mogućnosti, izvede još u toku maja.³ Štab 2. oklopne armije naredio je Štabu 15. brdskog armijskog korpusa da planira i neposredno rukovodi operacijom, ali je plan upotrebe 500. SS padobransko-lovačkog bataljona razrađen u Štabu 2. oklopne armije, pod ličnim rukovodstvom generala Rendulića.⁴

¹ Izlaganje na naučnom skupu »Desant na Drvar maja 1944«, održanom u Drvaru 23. i 24. maja 1984.

² Major, komandant 7. krajiške brigade.

³ Slavko Odić, *Desant na Drvar*, Beograd 1981.

⁴ Isto.

*PRIPREMA OPERACIJE »RÖSSELSPRUNG«
(»KONJIĆEV SKOK«)*

Pripreme operacije »Konjićev skok« obuhvatile su svestranu i efikasnu izviđačko-obaveštajnu delatnost, temeljitu pripremu vazdušnodesantne jedinice (500. SS padobransko-lovačkog bataljona), dovođenje jedinica kopnene vojske i njihovo grupisanje na pravcima operativne upotrebe i materijalno-tehničko obezbeđenje operacije. Za izvođenje operacije obaveštajna služba 2. oklopne armije dobila je zadatak da tačno utvrdi mesto sedišta Vrhovnog štaba i vrhovnog komandanta maršala Tita, savezničkih vojnih misija i pratećih i zaštitnih jedinica uz Vrhovni štab, kao i jačinu i raspored jedinica NOVJ na teritoriji Bosanske krajine.

Planinske masive Klekovače, Smetice, Osječenice i Šatora sa Drvarom, koga okružuju, Nemci su s pravom smatrali glavnim partizanskim uporištem i taj predeo je najviše privlačio njihovu pažnju. Boraveći na tom terenu, njihove obaveštajne grupe su redovno pratile telegrafске i radio-komunikacije između Vrhovnog štaba i štabova korpusa,⁵ jer su imale otkrivenu njihovu šifru.

Višemesečnim izviđanjem Nemci su otkrili da se u Drvaru uz Vrhovni štab NOV i POJ nalaze i savezničke vojne misije — engleska, američka i sovjetska, pa su Nemci često bombardovali Drvar. Povremeno su nadletali Drvar avionima i snimali reljef Drvara i njegove okoline, a time i sve objekte koji su se tu nalazili. Na osnovu autentičnih avionskih snimaka, nemački stručnjaci mogli su jasno da identifikuju glavne industrijske objekte u Drvaru, zidine izgorele fabrike celuloze i pilanu, železnički kolosek i železničku stanicu, glavne raskrsnice puteva, mostove, gradska stambena naselja i seoska naselja u okolini Drvara. Nemci su manje grupe obaveštajaca preoblačili u partizanske uniforme i sa radio-stanicom ih ubacivali na područje Drvara, i u sam Drvar, i tako prikupljali nove podatke i vršili proveru postojećih. Glavna pažnja bila je usmerena na procenu gde je smešten Vrhovni štab sa savezničkim vojnim misijama. Izviđali su i rejon drvarske pećine. Videli su i stražara pred njom i zaključili da u pećini ima nešto ali nisu znali šta. Isključivali su mogućnost da je u pećini smešten Vrhovni štab, jer su mislili da ona ne pruža uslove za rad Vrhovnog štaba i Tita. Polazili su od toga da se Drvar nalazi u centru prilično velike slobodne teritorije, koja je dobro branjena sa nekoliko divizija i, da, prema tome, nema ni potrebe da se Vrhovni štab skriva u pećini. Tim pre što se Vrhovni štab tako dugo zadržao u Drvaru, i to u zimskim i proletnjim uslovima, kada je hladno, a za rad tako visokog štaba su potrebni bar minimalni uslovi konfora, kojih i po njihovoj oceni u pećini nije bilo. Sve je to nemačke obaveštajce navelo da pećinu isključe kao verovatno sedište Vrhovnog štaba i Tita. Šobića glavica je najviše privukla njihovu pažnju, jer se na njoj nalazilo više kuća koje su mogle da pruže uslove za rad i boravak Vrhovnog štaba. Procenjujući da Šobića naselje, kojem su dali naziv »Citadela«,⁶ pruža najviše uslova za smeštaj Vrhovnog štaba, konačno su zaključili da je tu smeš-

⁵ Petar Mišković, *Bitka za Drvar*, Sarajevo 1974.

⁶ Isto.

ten. Za englesku i američku vojnu misiju približno su tačno utvrdili gde su smeštene, dok su za mesto sovjetske misije imali netačne podatke. Dogadaji su pokazali da su zaključci nemačke obaveštajne službe, u odnosu na lokaciju Vrhovnog štaba, bili netačni, što je planere operacije odvelo krivim putem i uslovalo njen konačan neuspeh. Ovaj primer nepobitno potvrđuje kakav presudan značaj za planiranje ovako delikatne operacije ima pravovremeno utvrđivanje pravog stanja kod neprijatelja.

Polazeći od činjenice da se Vrhovni štab sa Centralnim komitetom KPJ, najvišim i ostalim institucijama NOP-a Jugoslavije nalazio u Drvaru više od četiri meseca, nameće se pitanje kako je bilo moguće da takva obaveštajna služba kakva je bila nemačka nije uspeła da otkrije mesto boravka Vrhovnog štaba, posebno mesto gde se nalazi Tito, što joj je bio glavni zadatak.

Odgovor na to pitanje moguće je naći jedino u slobodarskoj, borbenoj i revolucionarnoj svesti stanovništva Drvara, susednih opština i cele Bosanske krajine i dela Like i Dalmacije. Za potvrdu ovoga treba istaći da su Drvarčani, koji su se radali i stasavali u industrijskom Drvaru između dva svetska rata, gde je borba radnika za ekonomska i socijalna prava bila veoma razvijena i gde se izgrađivala klasna i slobodarska svest, pošli svi do jednog u ustanak 1941. godine, boreći se ne samo protiv okupatora i ustaša za nacionalno oslobođenje već i za bratstvo i jedinstvo naroda i narodnosti u Jugoslaviji i za vlast radničke klase. U predratnoj borbi radnika Drvara i u toku NOR-a izgrađivala se revolucionarna i slobodarska svest, jačao je borbeni duh i osećaj za bezbednost i čuvanje tajne.

Za izvršenje vazdušnodesantne operacije u Drvaru određen je 500. SS padobransko-lovački bataljon sastava: tri pešadijske čete, jedna četa teških pešadijskih oruđa (mitraljeza, minobacača i topova) i štabna četa, ukupno oko 950 vojnika. Pripadnici bataljona bili su iskusni ratnici, pretežno Nemci, ali je među njima bilo i jugoslovenskih folksdojčera, Hrvata, Muslimana, Slovenaca i četnika. Bili su to pripadnici SS jedinica i policije koji su osuđivani, a u bataljon su uključeni da se kroz borbu rehabilituju. Nemci su imali iskustva u obuci vazdušnodesantnih jedinica i njihovoj upotrebi. Izveli su uspešno vazdušni desant u Belgiji 1940. godine, prilikom zauzimanja Forā Eben Emael i mostova na Albertovom kanalu i na reci Mezi, veliki vazdušni desant maja 1941. na ostrvo Krit, koga su držale engleske trupe, i u Italiji 1943, kada su oslobađali Musolinija, koga su bile lišile slobode italijanske jedinice pokreta otpora.

Od početka januara 500. SS padobransko-lovački bataljon se nalazio u rejonu Kraljeva, gde je izvodio padobransko-desantnu obuku sve do 20. maja. U toku više meseci boravka u širem rejonu Kraljeva, Štab 500. SS padobransko-lovačkog bataljona imao je mogućnosti da dobro uvežba i pripremi ljudstvo za vazdušni desant. Prebacivanje bataljona na polazne aerodrome izvršeno je 21. i 22. maja, s tim što je prethodno bio podeljen u tri grupe: Grupa »Obermajer« (Obermaier) — SS padobranska nastavna četa i deo 2. čete — prebačena je kod Banjaluke na aerodrom Zalužani 24. maja; Grupa »Vice-man« (Witzemann) — 1. i 4. četa bez voda teških mitraljeza i voda za vezu — na aerodrom Lučko i Cerklje, a Grupa »Hazelvantar« (Haselwanter) — Štab bataljona, 40 pripadnika 2. čete, 3. četa, mit-

Iz aviona su izbacivane u posebnim pakovanjima dvokolice za vuču municije i municija

raljeski vod 4. čete i vod za vezu — 22. maja na aerodrom Ečka kod Petrograda (Zrenjanin). Dolaskom padobransko-desantnih grupa na polazne aerodrome 24. maja 500. SS padobransko-lovački bataljon bio je u punoj borbenoj gotovosti da sledećeg dana, 25. maja, u 5 časova krene na izvršenje vazdušnodesantnog zadatka.⁷ Zapaža se da su Nemci vesto postupali što su vazdušnodesantni bataljon locirali daleko od mesta njegove upotrebe i tako sačuvali u tajnosti njegovu pripremu za akciju. Međutim, ovaj primer pokazuje i ozbiljnu slabost obaveštajne službe NOVJ, jer nije uspela da otkrije tako dug boravak padobranskih jedinica kod Kraljeva i njihovu intenzivnu obuku i da to poveže sa obaveštenjem, kojim je raspolagao Vrhovni štab, da Nemci pripremaju vazdušni desant.

Za dejstvo na kopnu bile su određene sledeće jedinice: dve borbene grupe 373. pešadijske divizije, 92. motorizovani grenadirski puk, tri borbene grupe 7. SS dobrovoljačke divizije »Princ Eugen«, 105. SS korpusni oklopno-izviđački bataljon, 369. izviđački bataljon i 1. puk »Brandenburg«, ukupno oko 16.000 vojnika.⁸

⁷ Opširnije vidi: S. Odić, *n. d.*, 198.

⁸ Isto.

One su bile raspoređene prema slobodnoj teritoriji Bosanske krajine, na kružnoj operativnoj osnovici: Bihać — Bosanska Krupa — Banja Luka — Mrkonjić-Grad — Jajce — Šujica — Livno — Knin — Srb — Lapac. Prema odluci Štaba 15. brdskog armijskog korpusa, imale su zadatak da 25. maja u 5 časova pređu u napad pravcem koji vodi ka Drvaru i u zahvatu tih pravaca razbiju, okruže i unište jedinice NOVJ i najkraćim pravcem se spoje sa delovima 500. SS padobransko-lovačkog bataljona koji će izvršiti vazdušnodesantni napad na Drvar.

— 373. pešadijska divizija dobila je zadatak da 25. maja u 5 časova sa glavnim snagama (Borbena grupa »Vilam«, oko 1.500 vojnika) preduzme nastupanje pravcem Srb — Trubar — Drvar i u toku dana se probije u Drvar, uspostavi vezu sa 500. SS padobransko-lovačkim desantnim bataljonom, stavi ga pod svoju komandu, nastavi uništavanje jedinica i štabova NOVJ u prostoru Drvara, a deo snaga uputi prema Bosanskom Petrovcu radi veze sa 92. motorizovanim grenadirskim pukom.

— Pomoćne snage 373. pešadijske divizije (Borbena grupa »Lapac«, oko 200 vojnika) dobile su zadatak da 25. maja u 5 časova nastupaju pravcem Lapac — Kulen — Vakuf — Martin Brod i da na tom pravcu vežu partizanske snage i time olakšaju brz prodor Borbenoj grupi »Vilam« ka Drvaru.

— 92. motorizovani grenadirski puk (oko 2.700 vojnika) dobio je zadatak da 25. maja u 5 časova nastupa pravcem Bihać — Bosanski Petrovac, razbije snage NOVJ i uspostavi vezu sa borbenom grupom koja nastupa od Bosanske Krupe ka Bosanskom Petrovcu. Po izbijanju u Bosanski Petrovac uništava snage NOVJ u tom prostoru, a deo snaga upućuje prema Drvaru i uspostavlja vezu sa 500. padobransko-desantnim bataljonom i Borbenom grupom »Vilam«.

— Pukovska grupa domobranskog 2. lovačkog zdruga (1. domobranska lovačka pukovnija, 54. brdski izviđački bataljon 1. brdske nemačke divizije, oko 1.800 vojnika), potčinjena Štabu 92. motorizovanog grenadirskog puka, dobila je zadatak da 25. maja u 5 časova preduzme nastupanje pravcem Bosanska Krupa — Krnjeuša

— Vrtoče, razbije snage NOVJ na tom prostoru, uspostavi vezu sa 92. motorizovanim grenadirskim pukom i nastavi nastupanje ka Bosanskom Petrovcu.

— 7. SS brdska dobrovoljačka divizija »Princ Eugen«, ojačana Oklopnim grenadirskim bataljonom 2. oklopne armije, dobila je zadatak da sa tri borbene grupe razbije jedinice NOVJ na pravcima Banjaluka — Čađavica — Ključ, Mrkonjić-Grad — Mračaj — Ribnik i Jajce — Mliništa, a zatim nastavi prodor kroz planinske mase u međurečju Sane i Unca s ciljem da uništi jedinice NOVJ i zauzme skladišta koja se nađu na tom području.

— 105. SS izviđački bataljon 21. oklopne grenadirske divizije, ojačan izviđačkim bataljonom 369. pešadijske divizije i jednom SS oklopnom četom, dobio je zadatak da jednom borbenom grupom (105. SS izviđački bataljon, ojačan SS oklopnom četom, oko 450 vojnika) nastupa komunikacijom Livno — Priluka — Čelebić prema Bosanskom Grahovu, razbije jedinice NOVJ na tom pravcu i produži nastupanje prema Drvaru, s ciljem da uništi jedinice i štabove NOVJ

koji bi se iz Drvara povlačili prema jugu, a drugom borbenom grupom (Izviđački bataljon 369. pešadijske divizije, oko 300 vojnika) da delom snaga nastupa preko Prilika ka Glamoču, a delom snaga štiti Livno.

— 1. puk »Brandenburg« (oko 800 vojnika), kome je pridata i grupa četnika, dobio je zadatak da iz šireg rejona Knina nastupa u pravcu Bosanskog Grahova i dalje napada u više borbenih grupa prema liniji Prekaja — Drvar, razbije i uništi snage NOVJ koje se povlače iz Drvara i uspostavi vezu sa delovima 7. SS brdske dobrovoljačke divizije »Princ Eugen«, koja od Jajca nastupa ka Drvaru.

Sve te snage bile su dobro pripremljene, a njihova organizaciona, formacijska i tehnička struktura prilagođena uslovima zemljišta i mogućnostima manevra. U njihovom sastavu, kako se vidi, nalazile su se brdske, pešadijske, motorizovane, izviđačke, oklopne i pionirske jedinice. Za dejstvo po pravcima Štab 15. brdskog armijskog korpusa formirao je borbene grupe različite jačine i sastava, zavisno od tehničko-operativnog značaja pojedinih pravaca i njihove komunikativnosti. Formiranje ovakvih borbenih grupa ukazuje koliko su Nemci bili elastični u pogledu organizacije komandovanja i sadejstva u izvođenju operacije. Treba naglasiti da su sve nemačke jedinice predviđene da učestvuju u ovoj operaciji imale bogato borbeno iskustvo.

Štab 15. brdskog armijskog korpusa obavestio je potčinjene štabove da snage NOVJ na širem području Drvara raspolažu sa oko 12.000 vojnika, da su dobro naoružane, te da se očekuje snažan otpor. Komunikacije su zaprečene i minirane. Istovremeno je naglašen značaj operacije i potreba da se od vojnika traži maksimalno zalaganje.

SITUACIJA NA BOSANSKOKRAJISKOM VOJISTU I U DRVARU

Gotovo cela Bosanska krajina, sem nekoliko neprijateljskih uporišta u dolini Une, Sane, Vrbasa i Plive, bila je slobodna. Centar te slobodne teritorije bio je Drvar. Zbog toga se, prirodno, očekivalo da će neprijatelj svoj eventualni napad usmeriti ka slobodnoj teritoriji, odnosno Drvaru. Da bi takav pokušaj neprijatelja bio onemogućen, Vrhovni komandant je štabovima 1. proleterskog d 5. i 8. udarnog korpusa dao zadatak da zatvore sve pravce koji iz doline Une, Sćine, Vrbasa i Plive, kao i od Livna i Knina, vode ka Drvaru.

Na osnovu takve ideje Vrhovnog komandanta, Štab 1. proleterskog korpusa, čiji se štab nalazio u Mokronogama kod Drvara, svojim snagama je zatvorio pravce koji od Mrkonjić-Grada, Jajca, Livna i Srba vode ka Drvaru. Njegova 1. proleterska divizija je sa 1. proleterskom brigadom zatvorila pravce koji vode ka Mliništu, 3. krajiška proleterska brigada je branila pravce koji od Livna i Šujice vode ka Glamoču, dok je 13. proleterska brigada »Rade Končar« zatvorila pravac Rogolji — Mliništa i Mrkonjić-Grad — Čadavica.

Štab 1. proleterske divizije nalazio se u selu Peckoj.

Šesta proleterska divizija »Nikola Tesla«, čiji se štab nalazio u selu Kamenici kod Drvara, svojom 2. ličkom proleterskom brigadom 447

zatvarala je pravac Srb — Trubar — Drvar.⁹ To je bio najkraći pravac koji vodi u Drvar, pa je zbog toga morao biti i najbolje osiguran. Prva lička proleterska brigada nalazila se na prostoriji Martin Brod, Očigrije, Boboljusi sa zadatkom da zatvori pravac Lapac — Drvar i da u slučaju potrebe sadejstvuju sa 2. brigadom u odbrani pravca koji od Srba vodi prema Drvaru. Treća lička proleterska brigada nalazila se na prostoru Vagan, Resanovci, Trubar, gde je stigla 24. maja.

Štab 5. korpusa nalazio se u Ribniku. Njegova 4. divizija je sa 6. krajiškom brigadom zatvorila pravac Bihać — Bos. Petrovac, a sa 8. krajiškom brigadom pravac Bos. Krupa — Krnjeuša — Bos. Petrovac. Iz 39. divizije 5. korpusa 13. krajiška brigada je zatvorila pravac Banjaluka — Čađavica. Mrkonjičko-pljevaljski NOP odred nalazio se na obezbeđenju aerodroma u Glamočkom polju, dok se Drvarsko-petrovački NOP odred sa dva bataljona nalazio na prostoru Ripački klanac, Mali Radić, Doljani, Laksum, a sa 3. bataljonom je štitió aerodrom u Medenom polju kod Petrovca.

Štab 8. korpusa nalazio se na Tičevu, pod Šator-planinom. Njegova 9. divizija je sa 1. dalmatinskom brigadom zatvorila pravac Livno — Bos. Grahovo i pravce koji iz Grahovskog polja vode ka Tičevu. Četvrta dalmatinska brigada nalazila se na prostoriji Prolog, Rujan, orijentisana za dejstvo prema Vrljici i dolini Cetine. Treća dalmatinska brigada nalazila se istočnije od komunikacije Livno — Bos. Grahovo, sa zadatkom da u sadejstvu sa 3. proleterskom brigadom spreči prodor neprijateljskih snaga od Livna prema Bos. Grahovu. Grahovsko-peuljski NOP odred imao je zadatak da zatvara pravac Knin — Bos. Grahovo.

Ovakav raspored jedinica NOVJ prema neprijateljskim garnizonima na periferiji slobodne teritorije u Bosanskoj krajini pružao je sigurnost Vrhovnom štabu od iznenadnog i brzog prodora okupatorskih i kvislinških snaga ka Drvaru.

U Drvaru i njegovoj bližoj okolini tada se nalazilo najviše vojno i političko rukovodstvo NOP-a Jugoslavije: Vrhovni štab NOV i POJ sa Titom na čelu, Centralni komitet KPJ, predsedništvo AVNOJ-a, Nacionalni komitet oslobođenja Jugoslavije, Prateći bataljon Vrhovnog štaba, pomoćne službe, ustanove, škole i kursevi, zatim savezničke vojne misije, Komanda vojnog područja, Komanda mesta, lokalne ustanove, organi narodne vlasti i komiteti KPJ i SKOJ-a. Viši partijski kurs se nalazio pod Berinom-Bastasi (u kući Obrada Kovačevića), Tenkovski vod, Sanitetski kurs 1. proleterskog korpusa, bolnica i apoteka 6. proleterske divizije nalazili su se u selu Trninić Brijeg, a u selu Šipovljanima Oficirska škola Vrhovnog štaba sa dva kursa — pešadijskim sa 93 slušaoca i intendantskim sa 34 slušaoca i štamparija Vrhovnog štaba.¹⁰ Sve komande i ustanove bile su dobro smeštene iako je Drvar do tada dva puta goreo — prvi put 1941, kada su komunisti zapalili fabriku celuloze i pilanu i onemogućili italijanskog okupatora da ih koristi, i drugi put u februaru 1943, za vreme tzv. četvrte neprijateljske ofanzive, kada su ga palili Nemci i ustaše.

¹¹ Đoko Jovanić, *Drvarska operacija, Beograd 1954.*

¹⁰ S. Odić, *n. d.*

Sto se tiče ishrane bilo je problema. Područje Drvara je pasivno, a u ratu je još bilo i iscrpljeno. Probleme oko ishrane uglavnom je rešila omladina. Ona je u toku boravka Vrhovnog štaba u Drvaru, na svojim plećima, iz Podgrmeča prenela u Drvar oko 9 vagona prehrambenih artikala, pretežno žitarica.

Glavni štab NOV i PO Hrvatske je 4. novembra 1943. obavestio Vrhovni štab da su nemački okupatori još početkom novembra planirali da padobranskim jedinicama napadnu Vrhovni štab, a 11. novembra je Georgi Dimitrov radiogramom iz Moskve javio Titu da Nemci pokušavaju da saznaju gde se nalazi Vrhovni štab, kako bi ga pomoću padobranaca uništili.¹¹ Iz ovog se vidi da je Vrhovni štab, više od šest meseci pre vazdušnog desanta na Drvar, bio obavešten iz pouzdanih izvora o nameri Nemaca. Kad se početkom januara

1944. Vrhovni štab, sa napred pomenutim vojnim i političkim ustanovama i službama, prebacio u Drvar, bilo je očevidno da je Drvar postao cilj nemačkog napada. Sto se tiče opasnosti od nemačkog vazdušnog desanta, u Vrhovnom štabu su tek u martu preduzete neke protivmere. Prateći bataljon je izradio plan uzbune i plan odbrane Vrhovnog štaba od vazdušnog desanta. Načelnik Vrhovnog štaba je taj zadatak postavio Štabu Pratećeg bataljona,¹² s tim da se u bataljonu odmah formira posebna četa protivavionskih mitraljeza za dejstvo po niskoletećim neprijateljskim avionima. Za objavljivanje uzbune od opasnosti iz vazduha Štab Pratećeg bataljona je na brdu Gradina, koje dominira gradom, postavio osmatračnicu, gde je već ranije bilo postavljeno veće crkveno zvono, pomoću koga su osmatrači prilikom pojave neprijateljske avijacije objavljivali uzbunu. Za odbranu prilaza pećini, u kojoj se nalazio Vrhovni komandant sa Vrhovnim štabom, Štab Pratećeg bataljona je sa svojim četama izgradio veći broj zaklona od kamena i zemlje i poneki bunker u podnožju Gradine, sa obe strane pećine. Ovi zakloni su 25. maja odigrali presudnu ulogu u odbrani pećine od nemačkih desantnih grupa. Za dejstva protivavionskih mitraljeza izgrađeni su položaji na Gradini, na Šobića glavici, kod bivše opštinske ispostave i kod lugareve kuće.

S obzirom na to da su Drvar češće nadletali i bombardovali neprijateljski avioni, izgrađeni su improvizovani rovovi kod svih objekata u kojima su bili smešteni komande, kursevi i druge ustanove. I mnogi građani su pored svojih kuća samoinicijativno iskopali rovove u koje su se sklanjali u slučaju naleta neprijateljskih aviona. Kao što se vidi, preovlađivalo je shvatanje da se treba štititi od bombardovanja, a ne i od vazdušnog desanta. Preduzete mere koje je sprovodio Prateći bataljon odnosile su se samo na odbranu regiona pećine, gde je bio smešten Vrhovni štab, a ne i na ceo Drvar. A u Drvaru se tada nalazilo nekoliko stotina boraca, pripadnika raznih jedinica i ustanova, većinom iskusnih ratnika, sa kojima je mogla biti organizovana solidna protivdesantna odbrana. Ovo izaziva nedoumicu i nameće pitanje kako se Vrhovni štab odnosio prema ovom problemu. Tim više što su u Drvaru postojali izvanredni uslovi za odbranu — veći broj objekata izgrađen od tvrdog materijala, koji su se mogli lako prilagoditi potrebama odbrane. Postojala je

¹¹ Milorad Janković, *Pred pećinom u Drvaru 25. maja 1944, list »Četvrti juli«, Beograd 1976.*

¹² M. Janković, *n. 61.*

izvanredna mogućnost da se organizuje više otpornih tačaka za kružnu odbranu. U stvari, Drvar je kao retko koji mali grad imao dobre mogućnosti da se pretvori u pravu tvrđavu, sposobnu da odoli i jačim desantnim snagama nego što je bio 500. SS padobransko-lovački bataljon. Pravi odgovor na ovo pitanje teško je dati. Međutim, neosporno je da je ipak reč o nedovoljnoj budnosti, upravo o nedovoljnoj odgovornosti rukovodećih ljudi u Vrhovnom štabu. Naravno, treba uzeti u obzir i nedovoljno stručno znanje u organizovanju odbrane od vazdušnog desanta, jer su jedinice NOVJ gotovo isključivo ofanzivno deystvovala, ne samo u napadu nego i u odbrani kad je trebalo privremeno zadržati nastupanje neprijatelja.

Istina, u Drvaru se u aprilu, po naređenju Vrhovnog štaba, nalazila 2. lička proleterska brigada 6. proleterske divizije »Nikola Tesla«, sa zadatkom da organizuje protivdesantnu odbranu. Ona je zauzela položaje kod sela Trninić Brijega, Drvar-Sela i Spasovine i bila u gotovosti za borbu protiv eventualnog napada neprijateljskog desanta. U međuvremenu Vrhovni komandant je prešao u Bastase, na pomoćno komandno mesto, koje su obezbeđivale 2. četa i konjički eskadron Pratećeg bataljona. Ostali deo Pratećeg bataljona (1. i 4. četa i 3. četa protivavionskih mitraljeza) sa Štabom bataljona nalazio se u Drvaru sa zadatkom da štiti pećinu. Četa protivavionskih mitraljeza bila je raspoređena tako da štiti ceo grad od napada niskoletećih neprijateljskih aviona. Međutim, iz Drvara je 29. aprila povučena 2. lička brigada i upućena na polazaj prema Srbu, pa je drvarski garnizon ostao nezaštićen i takav dočekao napad nemačkog vazdušnog desanta.

NAPAD NEMAČKOG VAZDUŠNOG DESANTA

Priprema za spuštanje vazdušnog desanta izvršena je iznenadnim snažnim bombardovanjem Drvara i neposredne okoline od 6.30 do 7 časova 25. maja. Od eksplozija mnogobrojnih bombi digla se velika prašina koja je, pomešana sa veštačkim dimom, u velikoj meri smanjivala vidljivost, tako da se za kratko vreme ceo grad našao zavijen u dim i prašinu. Ovo je izazvalo nedoumicu među stanovništvom i pripadnicima jedinica i ustanova koji su se nalazili u zaklonima, očekujući da bombardovanje prestane. Drvar je i ranije često bombardovan, pa su oni bili na to navikli. Očekivali su i ovog puta da bombardovanje prestane i da se na tome sve završi. Bombardovanje je zaista i prestalo u 6.55 časova, ali su već u 7 časova počeli da se spuštaju padobranci. Spustile su se tri grupe — »Crveni«, »Plavi« i »Zeleni«.¹³ Grupa »Crveni« (85 vojnika) spustila se na Brežine, zapadno od bivše fabrike celuloze, »Plavi« (100 vojnika) u rejon Golubića, a »Zeleni« (95 vojnika) između železničke stanice i Unca.

U 7.10 časova počele su spuštanje jedriličarske desantne grupe, i desantna grupa »Panter« (110 vojnika) spustila se u rejon Sobića glavice, grupa »Bezobzirni napadač« (70 vojnika) na bare, zapadno I od glavne raskrsnice u zapadnom delu grada, grupa »Jurišnik« (50

¹³ P. Mišković, 7i. d.

vojnika) spustila se između pravoslavne crkve i reke Unca, grupa »Hvatač« (40 vojnika) u selo Prnjavor, grupa »Grizač« (20 vojnika) oko ceste koja od Drvara vodi za Bos. Grahovo, u visini kuća donji Sabljici, grupa »Drobilica« (50 vojnika) u rejonu sela Trninić Brijega.

Prema rejonima gde su spuštene padobranske i jedriličarske grupe uočava se plan dejstva 500. SS padobransko-lovačkog bataljona, koji se verovatno zasnivao na ideji da se iznenadnim napadom sa tri padobranske i tri jedriličarske desantne grupe pokrije celo gradsko naselje i u njemu napadnu i zauzmu glavni objekti kao što je Sobića glavica (»Citadela«), gde su se, po njihovoj proceni, nalazili Vrhovni štab i Tito; deo naselja istočno od pravoslavne crkve, nazivan »Moskva«, gde su mislili da se nalazi sovjetska vojna misija; glavna raskrsnica u zapadnom delu grada i Mandića most na Uncu, koji se nalazi nedaleko od Pećine, i železnička stanica i most na Uncu preko koga vodi put u selo Šipovljane. Borbenim rasporedom u rejonu spuštanja i međusobnim vatrenim sadejstvom desantnih grupa »Bezobzirni napadač«, »Jurišnik« i »Zeleni« izvršena je potpuno blokada gradskog naselja sa severne, severoistočne i severozapadne strane, pa je snagama NOV i stanovništvu Drvara onemogućeno izvlačenje iz grada na desnu obalu Unca. Van grada, na južnoj i jugozapadnoj strani, u rejonu Trninić Brijega i Prnjavora, spuštene su tri jedriličarske grupe — »Hvatač«, »Grizač« i »Drobilica« — čiji je zadatak bio da u Prnjavoru zarobe englesku vojnu misiju »London« a na Trninić Brijegu američku vojnu misiju »Amerika« i da spreče izvlačenje iz grada snaga NOV u pravcu Kamenice i planinskog masiva Misije. Nemci su, verovatno, imali podatke da se jedinice 6. ličke divizije nalaze jugozapadno od Drvara, pa su očekivali njihovu intervenciju prema Drvaru. Zbog toga su ovim grupama postavili zadatak da zauzmu položaje prema Kamenici i Misijama, organizuju odbranu i da od Kamenice i Misija spreče eventualni prodor snaga NOV u Drvar.

Stanovnici Drvara, pretežno žene i deca a i poneki goloruki partizan, pokušavali su da se iz grada probiju prema Kamenici i planinskom masivu Misije, ali su naišli na neprijateljski obruč na liniji Bosnića brijeg — Spasovina — Prnjavor — Polje — Trninić Brijeg — Golubići i, uglavnom, izginuli ili bili zarobljeni pa streljani. I u gradu su padobranci i jedriličari masakrirali stanovništvo. Niko od uhvaćenih Drvarčana ili zarobljenih partizana nije odao mesto gde se nalazi Tito.¹⁴ Takve su streljali na licu mesta.

Iznenadeni, borci i starešine jedinica i ustanova lociranih u Drvaru, čim su primetili nemačke padobrance i jedriličare stupili su samoinicijativno u borbu, gde se ko zatekao. Dejstvovali su pojedinačno i po grupama, napadali i povlačili se, ali se nisu predavali, do poslednjeg daha braneći svaku stopu Drvara. S njima se, rame uz rame, borila i drvarska omladina sa partijskim i skojevskim rukovodiocima na čelu. Tako su, na primer, članovi Okružnog komiteta SKOJ-a za Drvar, koji su se tog jutra našli na okupu pokraj kuće Milenka Sekulića,¹⁵ napali padobrance i jedrilice čim su ih primetili ali su se zbog jake vatre morali povući u kuću, iz koje su nastavili

¹⁴ Padobranci i jedriličari su sa sobom nosili fotografiju maršala Tita, da bi ga prepoznali ukoliko ga zarobe.

¹⁵ P. Mišković, *n. d.*

borbu, nanoseći Nemcima gubitke. Međutim, izolovani i napadnuti sa svih strana, svi su izginuli. Na tridesetogodišnjicu obeležavanja pobeđe nad nemačkim vazдушnim desantom odati im je zaslužen priznanje. Ukazom predsednika SFRJ maršala Tita, Okružni komitet SKOJ-a za Drvar odlikovan je Ordenom narodnog heroja Jugoslavije, koji je Tito na proslavi u Drvaru 25. maja 1974. predao predsedniku Konferencije omladine drvarske opštine.

I članovi Sreskog i Opštinskog komiteta SKOJ-a, zajedno sa omladinom Drvara, borili su se i ginuli u ovoj neravnoj borbi. Borci iz jedinica pri Komandi mesta i Komandi drvarskog vojnog područja vodili su ogorčenu borbu protiv pripadnika desantne grupe »Bezobzirni napadač«, koji su ubijali svakog na koga su naišli — od nejake dece i žena do iznemoglih staraca. Neke njihove jedrilice prizemljile su se na barama u neposrednoj blizini Komande drvarskog vojnog područja, ali su bile dočekane pušcanom vatrom iz rovova. U neravnoj borbi izginuli su svi borci Komande mesta, zajedno sa komandantom Jovom Gruborom i zamenikom komandanta Markom Danićem, kao i komandant vojnog područja Jandrija Tomić Ćić sa svojim borcima pored zgrade u kojoj se nalazila njegova komanda. Sa kakvom upornošću su se borili borci i omladina Drvara, potvrđuje i činjenica da je 500. SS padobransko-lovačkom bataljonu bilo potrebno puna dva sata da, uz znatne gubitke, zauzme Drvar.

U pomoć braniocima napadnutog Drvara prvi su stigli slušaoci Oficirske škole Vrhovnog štaba, koja se nalazila u Šipovljanima, oko 3 km od Drvara. Čim su na nebu ugledali padobrance, krenuli su prema Drvaru i sprečili pripadnike padobranske grupe »Zeleni«, koji su prešli na desnu obalu Unca, da zaposednu greben Brežanske brine i odatle bočno i s leđa napadnu levokrilnu četvu Pratećeg bataljona koja je držala položaj istočno od pećine. Druga četa Oficirske škole, predvođena majorom Markom Jokićem¹⁶ i majorom Brankom Tanjgom, po grupama je nastupala preko Šipovljana i potoka Drobnjak prema Golubiću, gde je stupila u borbu sa pripadnicima padobranske grupe »Plavi«. U žestokoj borbi za Golubić poginuli su oficiri Marko Jokić, komandant Drvarsko-petrovačkog NOP odreda, i Mića Obradović, komandant bataljona 2. ličke brigade.

Do 9 časova Nemci su zauzeli Drvar i saznali da se u Pećini nalazi Vrhovni štab. Međutim, nekoliko njihovih pokušaja da se probiju preko Unca do pećine odbijeno je jakim vatrom Pratećeg bataljona, koji je čvrsto držao položaje ispred pećine. Oficirski bataljon zaposeo je položaj od Zelen-Gaja do železničkog mosta na Uncu.

Oko 10 časova nastalo je zatišje. Nemci su sređivali svoje redove, prikupljali i zbrinjavali ranjenike, pa se ukazala prilika da Vrhovni komandant izađe iz pećine. Između 10 i 10.30 časova Tito je odlučio da napusti pećinu. On, Kardelj i Žujović su se konopcem spustili do kanala kojim voda za vreme velikih padavina otiče iz pećine, i odatle pre 12 časova izbili na Gradinu, odakle je Tito posmatrao spuštanje drugog talasa padobranaca 500. SS padobransko-lovačkog bataljona. Zatim se Tito uputio preko Podova u Ataševac.

Posmatrajući danas raspored desantnih grupa i njihovo dejstvo, nameće se pitanje zašto su planeri desantne operacije propustili da

u početku padobrancima zaposednu brdo Gradinu, budući da to brdo dominira gradom i pruža izvanredne uslove za osmatranje čitavog gradskog naselja, pa i za uspešno dejstvo mitraljeskom vatrom. Da su padobranci zaposeli Gradinu, izlazak Vrhovnog štaba iz pećine na istočnu stranu, što se u stvari i dogodilo, ne bi bio moguć. Jedino bi se mogao povući na zapadnu stranu, pokraj Unca, ispod lugareve kuće, gde je držao položaj jedan vod 4. čete Pratećeg bataljona. Izlaskom Tita i članova Vrhovnog štaba iz pećine, nemački vazdušni desant pretrpeo je neuspeh. Međutim, za 500. SS padobranski bataljon, glavne borbe su tek počele kad je stigla 3. lička brigada. U energičnom napadu 3. ličke brigade u popodnevnim časovima 25. maja i noću 25/26. maja, kada su joj se priključili 1. bataljon 1. ličke brigade i 1. bataljon 3. dalmatinske brigade, 500. SS padobranskom bataljonu su naneti veliki gubici, a njegovi ostaci sabijeni na mali prostor u rejonu Sobića groblja,¹⁷ gde su se očajnički branili u okruženju. Uz malo bolje organizovanje napada i sadejstvo između partizanskih bataljona, ti ostaci mogli su biti potpuno uništeni.

Kao što se vidi, nemački vazdušni desant 25. maja nije uspeo. Ništa se nije moglo popraviti ni u sledećoj etapi operacije i po cenu najvećeg naprezanja kopnenih snaga. Uzalud je komandant 2. oklopne armije general Rendulić, posle neuspeha vazdušnog desanta, energično zahtevao od Štaba 15. brdskog armijskog korpusa da uz maksimalno naprezanje snaga uništi glavninu snaga NOVJ koja se nalazila na bosanskokrajiškom operativnom vojištu. Događaji sledećih dana pokazali su da taj zahtev nije bilo moguće ostvariti. Tako je krajnji ishod operacije »Konjičev skok« bio po Nemce negativan i sa štetnim posledicama, zbog velikih i uzaludnih gubitaka u ljudstvu i borbena tehnici i demoralizacije ljudstva.

Postavlja se pitanje zašto ta operacija nije uspela i kako se moglo desiti da Nemci i ovog puta pogrešno procene snage NOP-a i borbenu sposobnost boraca i štabova Narodnooslobodilačke vojske.

Odgovor na ta pitanja nije moguće dati samo prostim upoređenjem odnosa snaga u živoj sili i tehnici. Ipak ćemo pokušati da damo neka gruba upoređenja.

Za odbranu Vrhovnog štaba, smeštenog u pećini, u Drvaru je postojao samo Prateći bataljon (oko 450 boraca), bez dovoljno rezervne municije za lako pešadijsko naoružanje. Jedna trećina boraca bila je u selu Bastasima na zaštitu pomoćnog komandnog mesta Vrhovnog komandanta i savezničkih vojnih misija, koje su se nalazile u zaseocima Podbrina, Prnjavor i Tminić Brijeg. Prateći bataljon imao je samo da brani pećinu u kojoj je bio smešten Vrhovni štab. Međutim, meta napada vazdušnog desanta bio je ceo Drvar sa njegovom bližom okolinom, a odbrana drvarskog garnizona nije bila organizovana, niti su za to bile određene jedinice. Potencijalna snaga za borbu, koja se nalazila u Drvaru i koja je vodila borbu protiv vazdušnog desanta, bili su borci pripadnici raznih pomoćnih i snabdevačkih jedinica i ustanova i nekih kurseva za obuku specijalista i omladina i stanovništvo Drvara. Kao što se vidi, Nemci su raspolagali jakom vazdušnodessantnom jedinicom i snažnom avijacijom za njenu podršku i postigli su potpuno iznenađenje, a drvarski garnizon je bio kratak pretežno

¹⁷ Milan Sijan, *Treća lička brigada*, Beograd 1970.

neboraćkim jedinicama i ustanovama i raspolagao samo sa oko 300 boraca spremnih za borbu, od kojih je većina bila iz Pratećeg bataljona i nalazila se na položajima oko pećine.

Sto se tiče kopnenih snaga Nemci su raspolagali sa raznovrsnim jedinicama, formacijski prilagođenim za dejstvo na brdsko-planinskom zemljištu, ukupno oko 16.000 vojnika. Te snage imale su dovoljno teškog pešadijskog naoružanja za podršku, a podržavao ih je veliki broj borbenih aviona. Jedinice NOVJ, međutim, imale su srazmerno mnogo manje teškog pešadijskog naoružanja, a vazduhoplovstvo uopšte nisu imale. Nemačke snage su imale dovoljno municije svih vrsta, dok su jedinice NOVJ morale da štede municiju; čak su neke zbog oskudice u municiji dejstvovale ispod svojih mogućnosti. Snabdevanje nemačkih jedinica bilo je redovno, a jedinica NOVJ, koje su se nalazile stalno u pokretu — neredovno. U pogledu organizacije veze Nemci su imali najmoderniju radio-tehniku koja je dobro funkcionisala i obezbeđivala sigurnu i neprekidnu vezu između pretpostavljenih i potčinjenih štabova, od najnižih do najviših. U jedinicama NOVJ bila je organizovana radio-veza od pretpostavljenih štabova ka potčinjenim, zaključno sa štabom brigade. Uporedo sa radio-vezom bila je razvijena kurirska veza. Veza štabova brigada sa bataljonima održavana je isključivo pomoću kurira. Nemci su imali stručno obrazovane i iskusne vojne kadrove, dok su jedinice NOVJ imale starešine u vojnostručnom pogledu skoro samouke. Nemački vojnici bili su stručno obučeni, veoma disciplinovani i odlično su rukovali oružjem. Borci jedinica NOVJ koji su se tada nalazili u jedinicama pod neposrednom komandom Vrhovnog štaba nisu zaostajali za nemačkim vojnicima, a u pogledu borbenog morala bili su na većoj visini.

Međutim, pored ovih merljivih elemenata u odnosu snaga, postojali su i oni nemerljivi, koji su, po svemu sudeći, i u ovoj prilici imali odlučujuću ulogu. Nemci su ratovali na tuđoj teritoriji, kao okupatori i porobljivači. U to vreme i u tom delu Jugoslavije skoro da se i nisu imali na koga osloniti, osim na svoju golu vojničku silu. Narod je u tim slobodarskim krajevima bio krajnje neprijateljski raspoložen prema njima. Sto se tiče snaga NOVJ, one su bile zadojene rodoljubljem, iznikle iz naroda i čvrsto povezane sa narodom, sa slobodarskom tradicijom i revolucionarnom svešću. Branile su sopstveno ognjište, poznavale zemljište na kome se izvode dejstva, imale su ratno iskustvo i idejno su stremile jedinstvenom cilju — nacionalnoj slobodi i pravednijem društvenom poretku, socijalističkom. Najzad, postojalo je drugarstvo između samih boraca i između starešina i boraca, i, iznad svega, poverenje u KPJ i u vrhovnog komandanta Tita. Ove vrednosti bile su osnova uspeha jedinica NOVJ u ovoj operaciji. Te vrednosti Nemci nisu mogli proceniti.

Na kraju, želim da napomenem da je nemačka vazdušnodesantna operacija »Konjićev skok« veoma interesantna i specifična. Interesantna je kako po osnovnoj zamisli i cilju, tako i po planiranju, a naročito po dinamici izvođenja. Mislim da bi zbog toga bilo korisno razmotriti pitanje da se ona uključi u nastavne programe odgovarajućih vojnih škola, a posebno da se sa njom upoznaju kadrovi u jedinicama i štabovima opštenarodne odbrane.

Neka operativna razmatranja drvarske operacije¹

Pukovnik Nikola Anić²

PRISTUPNA RAZMATRANJA

Za drvarsku operaciju postoji više operacionih kvalifikacija. Po jednim, to je *združena operacija* zbog njenog združenog i međuidovskog karaktera, zbog velikog broja učesnika i što se dejstva izvode na velikoj teritoriji. Po drugima, to je *kombinovana operacija* jer su kombinovana dejstva osnovni oblik manevra, u kome se dio snaga angažuje sa fronta a drugi dio vazдушnim transportom desantira u pozadinu fronta, ali im je operativna ideja ista — da snage vazdušnog desanta i snage koje nastupaju sa fronta postignu isti cilj, a to je bilo uništenje Vrhovnog štaba NOV i POJ sa maršalom Josipom Brozom Titom na čelu, kao i razbijanje i uništenje jedinica koje se zateknu na operativnoj prostoriji.

Postoji i mišljenje da je to *združena operacija u partizanskom ratovanju*, zato što je partizanski karakter borbenih dejstava dominantan, što se ne može prihvatiti kao potpuni izraz objektivne stvarnosti tadašnjeg stepena razvoja oružane borbe i oružanih snaga nove Jugoslavije, njihovog kvaliteta, vojnog organizovanja i drugih relevantnih činjenica bitnih u ocjeni operativnih razmatranja drvarske operacije.

Za vazdušni desant obično se kaže da je *specijalan*, s obzirom na njegov »specijalan« zadatak koji je imao — da zarobi ili uništi vojno-fpolitičko rukovodstvo nove Jugoslavije sa maršalom Titom na čelu.

U jugoslovenskoj historiografiji preovlađuje naziv *desant na Drvar*, odnosno *drvarska operacija*, koja se ustavno može potpuno prihvatiti; takva je ostala registrovana i u narodu, jer je riječ o jednoj neprijateljskoj operaciji u kojoj su integrisana borbena dejstva na jednoj široj operativnoj prostoriji oko Drvara, ali je najveći i najprisniji prizvuk svemu tome dao — njemački vazdušni desant na maršala Tita, jer je to i bilo u centru cjelokupnih zbivanja u drvarskoj operaciji, vođenoj od 25. maja do 5. juna 1944. godine.

¹ Izlaganje na naučnom skupu »Desant na Drvar 1944«, održanom u Drvaru 23. i 24. maja 1984.

² Politički komesar čete u 12. dalmatinskoj brigadi.

Za posmatranje, razmatranje i analizu drvarske operacije dva su bitna operativna elementa:

- njemački vazdušni desant i naša protivvazdušnodesantna odbrana, i
- događaji na frontu kružne osnovice oko vazdušnog desanta.

U drvarskoj operaciji najprisutniji su politički i vojni elementi koji čine suštinu cijelog sadržaja ovih važnih događaja u pretposljednjoj godini rata.

Prije nego što pristupimo analizi gore navedenih osnovnih operativnih elemenata drvarske operacije, potrebno je da utvrdimo neke konstante sadržane u vazdušnim desantima na koje je historija do tada mogla ukazati.

Vazdušni desant kakav je bio drvarski do tada se ne nalazi u analizama vojne historije. Jedini je prvi takve vrste izveden u drugom svjetskom ratu. Vazdušni desant koji je izveo Oto Skorцени na vrh Gran Sata u Italiji da oslobodi Musolini ja, nije ni u čemu sličan sa ovim u Drvaru.

Njemačka Vrhovna komanda i njene oružane snage imale su velika iskustva iz ranije organizovanih i uspješno izvedenih vazdušnih desanata, odnosno operacija ovakvog sadržaja. Svakako, bio je najuspjeliji vazdušni desant izveden u maju 1940. na zapadnom frontu, u Holandiji i Belgiji, odnosno u Francuskoj i Luksemburgu. Poslije vazdušnodesantne operacije na Kritu (maja 1941), Nijemci nisu više primjenjivali takve vazdušne desante. Od tada pa do drvarskog desanta prošle su tri godine. Bitno je konstatovati da, Štab njemačke 2. oklopne armije, kao i Štab 15. brdskog korpusa nikada do Drvara nije bio organizator i učesnik okakvog operativnog poduhvata, a ni poslije Drvara.

Drvarska operacija nešto je posebno, složeno i teško i za jednu i za drugu ratujuću stranu. Za Nijemce ovo je prva takva operacija izvedena protiv NOVJ u kojoj je operativno težište na vazdušnom desantu, ali ne u jednom klasičnom sukobu na manje-više demoralisanog protivnika (kakvih je pojava bilo na zapadnom frontu), nego u borbi protiv žilavog i odlučnog neprijatelja koji je raspolagao jedinicama visokih moralno-političkih kvaliteta. To je ono najbitnije što njemački komandanti nisu potpuno shvatili, pa su cijelu pretpostavku drvarske operacije gradili na klasičnim osnovama. Za Narodnooslobodilačku vojsku Jugoslavije ovo je borba, prva takve vrste, za koju nije raspolagala iskustvom niti prilagođenom vojnom organizacijom i uigranom ratnom vještinom

Posmatrajući operativne činioce i njihove međusobne odnose u sadržajima operativnih zahvata u toku borbenih dejstava u drvarskoj operaciji, mišljenja smo da *dominiraju kombinovani oblici oružane borbe* a u nekim dijelovima, naročito pri kraju operacije, *načela su partizanska dejstva*.

Drvarska operacija je kombinovana operacija, ali jedinstvena i specifična, u kojoj je glavni cilj uništenje najvišeg vojno-političkog rukovodstva nove Jugoslavije. Trebala je da se realizuje iznenade-

njem, tj. prepadom sa upotrebom vazdušnog desanta, direktno na objekt dejstva; pri tome glavne snage su ostvarivale međuciljeve, da bi tako doprinele postizanju glavnog cilja operacije, koji je imao strategijsko značenje, bez obzira što nisu angažirane operativno-strategijske grupacije, kakvi su do tada i poslije bili veliki vazdušni desanti u drugom svjetskom ratu.

Za njemačke snage drvarska operacija je napadna iz posebne situacije, izvodi se sa kružne osnovice u kojoj je vazdušni desant u centru sa svim elementima složene, neizvesne i rizične situacije. Takvu operaciju ni do tada, a i kasnije, nije izvodila njemačka vojska u ratu. Zbog toga možemo reći da su im borbeno iskustva za ovu operaciju bila ograničena.

Njemačka Vrhovna komanda je težila da vazdušni desant upotrijebi *direktno* na objekt napada i time postigne osnovni cilj ciljelog poduhvata. Međutim, dogodilo se da je vazdušni desant upotrijebljen *indirektno*, što je svakako lošija varijanta od vazdušnog desanta koji se desantira direktno na objekt napada. General Goven, komandant američke 82. vazdušnodesantne divizije, smatra da je u uslovima nepogodnosti zemljišta direktni napad vazdušnog desanta najpogodniji, pa čak i uz gubitke od 10% i više.

Svi podaci jasno pokazuju da su njemački komandanti pri planiranju drvarske operacije cio poduhvat gradili na *iznenađenju*, pravilu svih vazdušnih desanata u drugom svjetskom ratu. Iznenađenje može da umanj i nadoknadi *rizik*, koji je redovni pratilac svih vazdušnih desanata. Međutim, u Drvaru postignuto iznenađenje sa upotrebom vazdušnog desanta, i u uslovima slabe protivdesantne odbrane u fazi spuštanja i sređivanja vazdušnog desanta, nije bilo odlučujuće za ishod borbe između vazdušnog desanta i protivvazdušne odbrane jedinica NOVJ. Iskustva iz drvarske operacije dokazala su da su rukovođenje protivdesantnom borbom, borbeni moral, inicijativa i odlučnost u dejstvu, i oružanih snaga i naroda, brzo anulirali preimućstva vazdušnog desanta i nije mu dozvoljeno da postigne konačni cilj predviđen planom operacije.

Snage NOVJ u drvarskoj operaciji raspolagale su visokim borbenim kvalitetima (dobrom vojnom organizacijom, ratnom vještinom, borbenim iskustvima, inicijativom i moralom) — izvodile su defanzivno-ofanzivne borbe. Protivdesantna borba svodila se na napad na vazdušni desant, a ostale snage NOVJ koje su se nalazile na kružnoj operacijskoj osnovici borile se iz odbrambene pozicije, aktivnim dejstvima protiv neprijateljskih snaga koje vrše pritisak prema zoni desanta.

Glavni operativni ciljevi snaga NOVJ bili su:

- nikako ne dozvoliti vazdušnom desantu, bez obzira na sve njegove prednosti, da postigne operativni cilj;
- uništiti vazdušni desant ili ga učiniti bezopasnim prije izbijanja neprijateljskih snaga sa pravaca prema Drvaru.

Ovi operacijski ciljevi činili su integralnu cjelinu jedne jedinstvene operacije. Poslije toga drvarska operacija se nastavlja i vodi sa svim operativnim osobinama kao i druge operacije koje su bile do tada poznate u sukobu između NOVJ i njemačke vojske.

ANALIZA GLAVNIH OPERATIVNIH SADRŽAJA DRVARSKJE OPERACIJE

Međuovisnost poduhvata

Najhitnija je, svakako, operativna povezanost vazdušnog desanta sa dejstvom jedinica koje su nastupale na pravcima prema Drvaru u više napadnih kolona prema vazdušnom desantu s ciljem da se brzo probiju do desantne prostorije i zajednički izvrše zadatak.

Međuovisnost ova dva operativna poduhvata je u slijedećem:

1. Operativna dubina na koju se spustio vazdušni desant, njegova otpornost i sposobnost da izvrši zadatak i da izdrži dok ne stignu snage sa fronta. Zapravo, vazdušni desant morao je da se bori u dubini odbrane jedinica NOVJ oko Vrhovnog štaba, gdje ga je čekala ogromna neizvjesnost.

2. Operativni položaj neprijateljskih snaga sa fronta (sastav, operativna sposobnost i mogućnost), koje su imale zadatak da se brzo probiju kroz odbranu jedinica NOVJ i da stignu na vazdušno-desantnu prostoriju i spoje sa vazdušnim desantom prije njegovog uništenja i da zajedno obezbijede ostvarenje glavnog cilja operacije.

Pošto to čini suštinu drvarske operacije, zadržaćemo se na analizi sadržaja ta dva među sobom operativna najovisnija elementa u drvarskoj operaciji.

Analiza operativne prostorije i njene karakteristike

Operativna prostorija drvarske operacije na kojoj su vođene borbe oivičena je zonom: Bihać, Banjaluka, Jajce, Livno, Knin, Srb i Lapac. S obzirom na aerodrome odakle su poletjale vazdušnode-santne snage, kao i rasporede komandi i ustanova i drugih infra-struktura jedne ili druge ratujuće strane, ta prostorija je daleko šira.

Međutim, glavni događaji se odvijaju na gore oivičenoj operativnoj prostoriji i zato je ona predmet operativne analize.

Operativna prostorija drvarske operacije po osi istok — zapad dugačka je oko 70 km, a po osi sjever — jug oko 90 km. To znači da je ukupna operativna površina drvarske operacije 5.600 km². Nešto je veća od prostorije na kojoj se vodila bitka na Sutjesci (70X70 km, ukupno 4.900 km²).

Ovakav oblik protezanja operativne prostorije drvarske operacije stvarao je neprijatelju brojne poteškoće, naročito u manevrisanju sa jednog na drugi operativni pravac, jer je manevar morao vršiti okolo, a krug je dugačak 219 km. Snage NOVJ mogle su manevrisati po unutrašnjim operativnim pravcima, lakše se koncentrisati na težištu dejstva, izvući snage sa kružne osnovice i angažovati ih na vazdušni desant; to se i dogodilo.

U cjelini, na operativnoj prostoriji drvarske operacije dominira planinsko zemljište sa velikim kraškim poljima kao što su bosansko-

petrovačka zaravan i drvarska dolina. Ima dosta vodenih tokova (Vrbas, Sana, Una, Unac i druge rijeke koje se nalaze na istočnom i zapadnom obodu kružne osnovice), sa uskim i strmim obalama, pogodnim za vođenje odbrambenih borbi.

Drvarska dolina pruža sve pogodnosti za spuštanje većeg vazdušnog desanta, daleko većeg od vazdušnodesantnog bataljona. Dejstvom sa okolnih visova, koji je nadvisuju pružaju se uslovi za dejstva po desantu u toku spuštanja i kasnije, a nijedan objekat u dolini nije stvarao uslove da se dobije prednost nad braniocem.

Procjena operativnih pravaca

U procjeni operativnih pravaca polazimo od karakteristika zemljišta prostorije na kojoj je vođena drvarska operacija. Njemački vazdušni desant angažovan je na Drvar, koji se nalazi skoro u centralnom dijelu te prostorije. Neprijateljske snage su sa kružne osnovice napadale u zahvatu operativnih pravaca, žureći da se spoje sa vazdušnim desantom.

Operativni pravci počinju sa ivice kružne osnovice, u dubini se gase i svi se sliva ju u jednu tačku — u Drvaru, na prostoru gdje se spušta vazdušni desant. Zbog toga dolazi do nagomilavanja neprijateljskih snaga što se više približavaju Drvaru. Takva operativna situacija usložavala je dejstvo jedinica NOVJ i prisiljavala ih ne samo da vode borbu sa obrnutim borbenim poretkom nego i da traže najpogodnije oblike manevra i da vode računa o reciprocitetu između odsudne i manevarske odbrane i aktivnih dejstava i zabacivanja snaga u pozadinu neprijatelja. Takve operativne relacije uspješno su se rješavale manevrom i udarom po neprijateljskim snagama izvan operativne prostorije drvarske operacije; time se protivnik dovodio u operativni položaj da vodi borbu obrnutim borbenim poretkom.

Njemačka Vrhovna komanda pravilno je shvatila da je za uspjeh drvarske operacije bitno rasporediti snage i sredstva tako da se može istovremeno, u početku, udariti po jedinicama NOVJ svom žestinom, paralizovati ih da postanu nemoćne za nastavljanje borbe, i dok se još nisu ni pribrale. Ovako postavljeni zahtjev tražio je da se za napad prema Drvaru uzmu u obzir svi mogući pravci koji vode u centar oslobođene teritorije. Radi toga je Štab njemačkog 15. armijskog korpusa, rukovodilac operacije, rasporedio snage i sredstva na četiri najvažnija operativna pravca koji vode u Drvar — južni, zapadni, sjeverozapadni i istočni.

Južni operativni pravac obuhvata zona od Glamoča i Livna do Knina i Bosanskog Grahova, a direktrisa ide pravcem Knin — Grahovo — Drvar gdje se sliva pravac Livno — Grahovo — Drvar. Otuda u južnoj zoni vode dva taktička pravca prema Drvaru:

— prvi, Knin — Grahovo — Drvar, dužine 71 km, sa izrazito planinskim zemljištem od Knina prema Grahovu, a onda se prostire Grahovsko polje do blizu Drvara od kojeg graniči planinski masiv Jadovnika, Misije i Bobare. Za odbranu najznačajniji je tjesnac Korita. Za dejstva na ovom pravcu, u rejonu Knina, koncentrisani su

njemački 1. puk »Brandenburg« (800 vojnika) i četnici popa Đujića (3.460 vojnika).³ Od snaga NOV i POJ na ovom pravcu su se našli tri dalmatinske brigade 9. divizije, Grahovsko-peuljski narodnooslobodilački partizanski odred i jedan bataljon PPK, ukupno oko 400 boraca. Odnos je bio 2:1 u korist Nijemaca;

— drugi vodi od Livna prema Grahovu i onda za Drvar ili iz Livna preko Glamoča za Drvar, dužine oko 100 km. Za neprijatelja je bilo lakše da napada od Livna prema Grahovu, i onda se tu spoji sa snagama koje dolaze od Knina. Na ovom pravcu angažovan je Izviđački bataljon 369. divizije i 105. SS izviđački bataljon, ukupno 750 vojnika. Od snaga NOVJ tu su se nalazili glavnina 9. dalmatinske divizije, 3. krajiška brigada 1. proleterske divizije i Glamočki partizanski odred, ukupno 3.423 boraca, tako da je odnos bio 1:3 u korist snaga NOVJ.

Prema tome, na južnom operativnom pravcu neprijatelj je angažovao 1.550 njemačkih vojnika i 3.460 četnika, ili ukupno 5.010 vojnika. Od jedinica NOVJ tu je bila u cjelini 9. dalmatinska divizija, 3. krajiška brigada i Glamočki partizanski odred, ukupno 3.853 boraca; ako imamo u vidu samo njemačke jedinice, onda je prednost od 2:1 bila na strani jedinica NOVJ, što se i odrazilo na tok borbenih dejstava.

Na južnom pravcu neprijatelj je počeo da napada 25. maja u 07.00 časova. Njegove jedinice ušle su u Drvar sa zakašnjenjem od 48 časova (27. maja u 06.00), tako da je u prosjeku tempo iznosio 1,8 km na čas, što nije bilo u skladu sa planiranom brzinom dejstva.

Zapadni operativni pravac obuhvata zonu od Tiškovca, pored Srba do Martin-Broda, a direktrisa mu ide od Srba do Drvara, a može i od Lapca preko Martin-Broda za Drvar. Ovim pravcem od Srba do Drvara moglo se najbrže stići u Drvar, najkraći je svega 25 km. Međutim, ovo je teško prohodan pravac, nema nijedne ceste koja vodi od Srba ili Lapca za Drvar. Na pravcu napada nalazi se rijeka Una, tu je i Unac, ali najteže je za napadača što su ispred njega stajali planinski masivi Vučjaka i Bobara koje je trebalo savladati najkraćim i najpogodnijim pravcem preko Trubara.

Za napad prema Drvaru njemačke jedinice iskoristile su dva taktička pravca:

— prvi, od Srba preko Trubara za Drvar, dužine 25 km, izrazito težak za nastupanje. Na njemu su angažovali borbenu grupu »Vilam« (Wiliam) (384. puk 373. divizije) jačine oko 1.500 vojnika. U odbrani su bile 2. i 3. lička brigada sa 2.677 boraca, tako da je odnos bio 1:1,8 u korist jedinica 6. proleterske divizije;

— drugi, od Lapca preko Martin-Broda za Drvar, dužine 45 km, teško prohodan, tu su i kanjoni rijeka Une i Unca; poslije Bobo-ljušca, zemljište je blago valovito i lakše se dolazi do Bastasa i Drvara. Na ovom pravcu angažovana je njemačka borbena grupa »Lapac« (izviđački bataljon 373. divizije, kao i dijelovi 1. gorskog zdruga ustaško-domobranskih snaga), oko 218 vojnika. Od snaga NOVJ tu je bila 1. lička brigada 6. proleterska divizija sa 1.000 boraca, tako da je odnos snaga bio 2:1 u korist 1. ličke brigade.

³ Svi brojevi podaci o neprijatelju i našim snagama uzeti su iz knjige Slavka Odića, *Desanti na Drvar*, VII, Beograd, 1981.

Na zapadnom operativnom pravcu, koji je bio najznačajniji u drvarskoj operaciji, nalazila se kompletna 6. lička divizija sa 3.677 boraca kojoj je ovakvo zemljište omogućavalo da se uspješno bori sa 1.718 neprijateljskih vojnika. Napad neprijatelja počeo je 25. maja u 05.00 časova. Borbe su poprimile izrazito žestoki okršaj i trajale su 24 časa, neprijatelj se sa ovog pravca spojio sa vazдушnim desantom tek ujutro 26. maja oko 7.00 časova kada su snage NOVJ već počele napuštati ovaj pravac. Dnevni tempo nastupanja neprijatelja iznosio je svega kilometar na čas.

Sjeverozapadni operativni pravac obuhvatao je zonu Bihać — Bosanska Krupa, direktrisa mu je bila Bihać — Vrtoče — Bosanski Petrovac — Drvar, u rejon Vrtoče slivao se i pravac koji dolazi od Bosanske Krupe. Ovaj pravac je najpogodniji za upotrebu tenkova ali u početku masiv Grmeča utiče na brzinu nastupanja. Posle Grmeča zemljište je izrazito ravničasto, naročito oko Vrtača i Bosanskog Petrovca. Od Petrovca za Drvar preko Osječenice i Klekovače pravac se svodi na usku cestu. U rejonu Vrtoče — Bosanski Petrovac — nalazila su se naša skladišta, aerodrom na Medenom polju — objekti od vitalnog značaja. Zbog toga je ovaj pravac bio po značaju među prvima na oslobođenoj drvarskoj teritoriji.

Sjeverozapadni operativni pravac ima dva posebna taktička pravca:

— prvi, Bihać — Ripač — Vrtoče — Drvar, dug 81 km. Za odbranu je najpogodniji Ripački tjesnac, na kojem su se i u tzv. četvrtoj neprijateljskoj ofanzivi januar-februar 1943. vodile višednevne žestoke borbe. Poslije Ripačkog klanca do Vrtoče za protivnika nastupaju povoljniji uslovi za brzo dejstvo prema Petrovcu. U rejonu Bihaća prikupio se 92. motorizovani grenadirski puk, ojačan pionirskim bataljunom 1. kozačke divizije (bez jedne čete) i 468. oklopnom izviđačkom četom, ukupno 3.350 vojnika. Ovaj pravac zatvarali su 6. krajiška brigada 4. krajiške divizije i Drvarsko-petrovački odred, ukupno 1.614 boraca, odnos snaga 2:1 u korist neprijatelja;

— drugi, Bosanska Krupa — Vrtoče (30 km), tu se slivao u pravac od Bihaća. Dejstva od Bosanske Krupe preko Suvaje i Risovca, uslijed teško prohodnog zemljišta na planini Grmeču, nisu se mogla naročito uspješno razvijati sve do Vrtoče. Protivnik je u rejonu Krupe koncentrisao 54. brdski izviđački bataljon njemačke 1. brdske divizije i domobransku 1. lovačku pukovnicu sa 1.800 vojnika. Njima se suprotstavljala 8. krajiška brigada 4. divizije sa 1.042 borca, odnos snaga 1,6:1 u korist neprijatelja.

Na ovom pravcu odbranu je izvodila 4. krajiška divizija sa 6. i 8. brigadom (2.656 boraca), njena 11. brigada nalazila se sjeverozapadno od Prijedora. Neprijatelj je sa 5.150 vojnika postigao nadmoćnost (2:1 u svoju korist). Koristeći podršku tenkova i snažne artiljerije, napad je izveo 25. maja u 05.00 časova. Sa vazдушnim desantom spojio se 26. maja u 13.20 časova, poslije 31 časa borbe, sa dnevnim tempom nastupanja od 2,3 km na čas.

Istočni operativni pravac obuhvata široku zonu koja ide od Banjaluke, preko Mrkonjić-Grada do Jajca. Njegova polazna linija daleko je od Drvara oko 130 do 150 km. Dominira planinsko zemljište

koje ima malo komunikacija i naseljenih mjesta. Nema nijedne ceste koja direktno vodi u Drvar. Postoji samo ona koja ide iz Banjaluke preko Ključa i Bosanskog Petrovca za Drvar. Zbog svega toga ovaj pravac je najteži za napadača. Dejstva su kanalisana duž dolina i komunikacija, pa je zato napadač primoran da primjenjuje frontalne napade.

Postoje tri taktička pravca:

— prvi, Banjaluka — Ključ — Bosanski Petrovac — Drvar, dug 150 km. Na njemu je teško prohodno zemljište planina Manjače, Srnetice i Klekovača, a presijeca ga i rijeka Sana. Neprijatelj je u Banjaluci koncentrisao Motorizovani štab puka za specijalnu upotrebu (Oklopni jurišni bataljon 2. oklopne armije) sa 1.200 vojnika. Od jedinica NOVJ pravac je zatvarala 13. krajiška brigada 39. divizije i Mrkonjičko-pljevski odred, 1.280 boraca, odnos snaga 1:1;

— drugi, Mrkonjić-Grad — Potoci — Drvar (do Drvara 80 km), sa planinama i šumama i bez komunikacija, veoma težak za savladavanje. Na njemu je neprijatelj upotrijebio 3. bataljon 13. SS puka i izviđački bataljon 7. SS divizije, oko 1.000 vojnika. Na pravcu su se od jedinica NOVJ nalazili 13. proleterska brigada »Rade Končar« iz 1. proleterske divizije i Štab 5. udarnog korpusa, ukupno 1.817 boraca, odnos 1,8:1 u korist jedinica NOVJ;

— treći, Jajce — Mlinište — Drvar, dug 130 km. Sa planinskim masivima, gustom šumom i bez ijedne direktne ceste za Drvar, skoro je neprohodan. Na njemu je napadao 13. SS puk (bez 3. bataljona) 7. SS »Princ Eugen« divizije sa 1.800 vojnika. Pravac su branili 1. proleterska brigada 1. proleterske divizije, Janjski partizanski odred i Štab 1. proleterske divizije, svega 2.425 boraca, odnos snaga 1,3:1 u korist jedinica NOVJ.

Ukupno je na ovom operativnom pravcu neprijatelj angažovao 4.000 vojnika, a snage NOVJ 5.522 borca (skoro kompletna 1. proleterska divizija, bez 3. krajiške brigade koja je bila prema Livnu i Glamoču, 13. krajiška brigada 39. divizije). Odnos snaga 1,4:1 u korist jedinica NOVJ. Neprijatelj je sa napadom počeo 25. maja ujutro u 05.15 časova. Nisu se spojile sa vazдушnim desantom u Drvaru.

Na sva četiri operativna pravca neprijatelj je angažovao 12.418 njemačkih i ustaško-domobranskih vojnika i 3.460 četnika, oko 16.000 vojnika. Jedinice NOVJ su angažovale 15.708 vojnika u divizijama i partizanskim odredima, 827 boraca pri Vrhovnom štabu i oko njega, ukupno 16.535, tako da je odnos snaga bio 1:1. Međutim, jedinice NOVJ su imale prednost u odnosu snaga na tri operativna pravca — južnom, zapadnom i istočnom, a neprijatelj samo na sjeverozapadnom, od Bihaća.

KONTROVERZE ZAHTEVA I MOGUĆNOSTI

Drvarska operacija obiluje kontroverzama između zahtjeva i mogućnosti, iz čega su, sasvim logično, proizlazili i rezultati.

Da to поближе pogledamo.

Glavni objekt drvarske operacije bio je Drvar. Nalazio se skoro u centralnom dijelu drvarske oslobođene teritorije. Najbliže neprija -

teljske snage od njega bile su udaljene 25—30 km (od Srba i Lapca). Najudaljenije neprijateljske snage nalazile su se kod Banjaluke, 140—150 km. Prosječna udaljenost iznosila je 70—80 km, od vazdušnog desanta predaleko kada se imaju u vidu jačina desanta i snage koje treba da se sa njim spoje. Tolika udaljenost je tražila najmanji tempo napada od 7 do 8 km na čas.

U drugom svjetskom ratu, u klasičnim uslovima, vazdušni desant mogao je samostalno da vodi borbu najviše 12 časova. Ojačani 500. SS vazdušnodesantni bataljon sa 900 vojnika mogao je da izdrži do pristizanja snaga s fronta oko 18 do 20 časova, pa je dnevni tempo napada najbližih neprijateljskih jedinica trebalo da iznosi od 2,5 do 3 km na čas. Međutim, na pravcu od Srba prema Drvaru tempo je bio 1 od Bihaća 2,3 km na sat. Do tada njemačke jedinice koje su napadale sa fronta prema vazdušnom desantu nisu imale tako mali dnevni tempo nastupanja.

Očito su njemačka Vrhovna komanda i njeni potčinjeni premašili u proračunu i organizaciji izvođenja drvarske operacije. Suština je u tome što nisu odredili dovoljno jake snage za izvršenje ovog zadatka. Pored toga, grupisane snage nisu imale dovoljno oklopnih i motorizovanih jedinica koje bi mogle da brzo nastupaju i do određenog vremena se spoje sa vazdušnim desantom.

Borbena dejstva svode se, uglavnom, na frontalni proboj, na potiskivanje branioca sa položaja na položaj, brže su napadali samo na pravcu od Vrtoča do Drvara, nema brzih prodora operativnih grupacija kao što je slučaj na zapadnom frontu 1940. godine. To je bila najteža situacija u kojoj su se našli Nijemci upotrebljavajući vazdušne desante u drugom svjetskom ratu.

U dotadašnjim vazdušnim desantima brze prodore sinhronizovali su dejstvom oklopnih snaga sa fronta, kao i aktiviranjem pete kolone u pozadini na pravcima nastupanja oklopno-mehanizovanih snaga. U drvarskoj operaciji ne djeluje peta kolona, pa zato i nema uspjeha.

Grupisanjem na četiri operativna ili devet taktičkih pravaca, snage su bile razvučene skoro na cijelom obodu kružne osnovice, jedino nisu napadale od Prijedora prema Drvaru. Protivnik sa odnosom snaga 1:1 nije ostvario opštu operativnu prednost. Na pravcu Bihać — Petrovac — Drvar, pri odnosu snaga 2:1 u svoju korist, neprijatelj nije angažovao dovoljno oklopnih snaga iako su mu tu bili najpovoljniji uslovi. Sve to upućuje na zaključak da nije materijalizovao zamisao ostvarenja glavnog cilja — uništenje Tita i Vrhovnog štaba; više je nastojao da okruži, razbije i uništi snage NOVJ na drvarskoj slobodnoj teritoriji. Očito je postojao raskorak između postavljenog cilja i grupisanja snaga, kao i načina njihove upotrebe. Tako nešto nisu radili kod drugih vazdušnih desanata u drugom svjetskom ratu; redovno su na glavnom pravcu grupisali najjače oklopno-mehanizovane snage podržane i zaštićene snažnim vazduhoplovstvom. To je za ovakve operativne radnje bilo opšte prihvaćeno načelo u vojnoj nauci i operativnoj vještini. Jedinicama NOVJ, koje su se našle na drvarskom slobodnom prostoru, bilo bi mnogo teže i složenije da je neprijatelj koncentrisao jače i ubojitije snage na pravcu Bihać — Drvar; tu smo imali brojčano slabije sna-

ge, pravac je nudio sve pogodnosti za brže prodore, naročito poslije izlaska iz Ripačkog klanca.

U drvarskoj operaciji, da bi pojačao tempo napada, neprijatelj nije imao, pa nije ni angažovao svježe operativne rezerve; napad su na cijeloj dubini izvodile snage koje su grupisane u početku. Taktičko-operativne grupacije uvodile su u borbu prethodno iz borbe izvučene i istrošene snage, jedne su smjenjivale druge, što se neminovno moralo odraziti na tempo napada.

Suštinska karakteristika grupisanih i angažovanih njemačkih snaga oko grupacije NOVJ bila je njihova heterogenost. Nijemci nisu imali nijednu operativnu jedinicu koja je kao cjelina djelovala. Najveća je bila 373. divizija, ali ni ona nije bila kompletna (samo 384. puk i Izviđački bataljon), i dijelovi 7. SS »Princ Eugen« divizije. Upotrijebljene njemačke snage nisu za potcjenjivanje; odražavale su opštu slabost neprijatelja koji objektivno nije mogao, za takvu značajnu operaciju, da odvoji sa drugih dijelova jugoslovenskog ratišta neku jaču operativnu jedinicu.

Bitno obilježje drvarske operacije je baš i u tome što neprijatelj nije mogao za 10 dana borbi dovesti na operativnu prostoriju nijednu operativno-taktičku jedinicu. Sve su bile vezane u borbama sa jedinicama NOVJ. Tako se nešto nije događalo sa ostalim vazdušnim desantima u drugom svjetskom ratu, kada su vladali operativnom situacijom i manevrisali snagama prema sopstvenoj volji. U drvarskoj operaciji, šire posmatrano, neprijatelj izvodi napad u defanzivnoj etapi rata, što daje drugo obilježje u svim događajima.

Ofanzivni udari grupacija NOVJ u bližoj i dubljoj neprijateljskoj operativnoj dubini postigli su slijedeće operativne vrijednosti:

a) Izolacijom bitačne prostorije njemačke snage su dovedene u situaciju da se bore same, oslanjale su se na sopstvene rezerve, koje su se postepeno gasile, silina udara im je opadala proporcionalno vremenu trajanja operacije. Jedinice NOVJ nisu tu izolaciju bojišta ostvarivale udarima avijacije, kao što su to činile druge armije u drugom svjetskom ratu, već rasporedom i ofanzivnošću svojih snaga u napadu.

b) Ofanzivni udari grupacija NOVJ izvan prostora drvarske operacije bili su u funkciji ne samo izolacije bojišta već i vezivanja za sebe krupnih neprijateljskih grupacija da se one ne upotrijebe prema Drvaru. Napadna operacija koju je 26. divizija sa saveznicima izvela na Brač i druge prisilile su neprijatelja da izvlači snage iz drvarske operacije i time još više oslabi svoj glavni udar, kao i da reducira međuciljeve, pa i da se zadovolji sa manjim rezultatima u operaciji.

c) Napadi koje su izvodile ostale jedinice NOVJ van bitačnog prostora uticali su na neuredno snabdijevanje, na sistem komandovanja, kao i na moral i sposobnost neprijateljskih jedinica u napadu.

d) U operativnom pogledu, zbog udara jedinica NOVJ po objektima u bližoj ili dubljoj pozadini neprijatelja, primoran je da se bori licem okrenutim frontu, da savlađuje otpor branioca i istovremeno da se štiti iz pozadine, čime se našao u nepovoljnom operativnom položaju. S druge strane, sve je to uticalo na rasipanje snaga i sredstava — jedne jedinice je upotrebljavao za napad, a druge za

obezbjeđenje, opadala mu je silina napada u operativnim okvirima, više se branio nego što je napadao.

U takvoj operativnoj situaciji, kao što je to bio slučaj u Drvaru, nije se našla nijedna njemačka grupacija u združenoj operaciji sa vazdušnim desantom u drugom svjetskom ratu.

Bitna obilježja njemačkih vazdušnodesantnih operacija — neprekidnost i brzina napada, drskost, upornost, korišćenje svih faktora borbe, angažovanje pete kolone i kvislinga — bila su skoro potpuno anulirana u drvarskoj operaciji, naročito u prvom danu borbe, najkritičnijem u cijeloj operaciji. Upornost i drskost u napadu naglo su se topile uslijed ofanzivnosti snaga NOVJ u toku izvođenja odbrane.

Uticao zemljišta na obostrane operativne postupke, uopšte na ishod drvarske operacije, nije bio zanemarljiv. Tu su se uticaji proporcionalno ponašali kako za neprijatelja, koji je trebalo da više prilagodi vojnu strukturu drvarskom ambijentu, tako i za snage NOVJ, kojima je u tadašnjem periodu razvoja narodnooslobodilačkog rata više odgovaralo manevarsko nego surovo planinsko zemljište.

PROPORCIONALNOST MOCUĆNOSTI U PROTIVDESANTNOJ BORBI

Borba protiv njemačkog vazdušnog desanta na Drvar po mnogo čemu je karakteristična i različita od drugih u drugom svjetskom ratu. Koliko god je protivdesantna borba imala svojih manjkavosti, kao što su nepotpuna organizovanost i nejedinstveno usklađivanje, ipak je ostala kao historijski primjer jer je spriječila njemački vazdušni desant da ostvari svoj cilj. U tome je suština operativnog sadržaja i pouka za budućnost.

Snage protivdesantne borbe u Drvaru nisu klasične kao na ostalim ratištima drugog svjetskog rata. Ovdje su se u sukobu sa njemačkim padobrancima našle zajedno jedinice NOVJ: 3. lička proleterska brigada 6. divizije, 1. bataljon 3. dalmatinske brigade 9. divizije, borci Pratećeg bataliona Vrhovnog štaba, dijelovi Inženjerske brigade Vrhovnog štaba, Oficirska škola Vrhovnog štaba, jedinice i ustanove Komande drvarskog vojnog područja, borci i stariješine Vrhovnog štaba i ostalih organa nove Jugoslavije, stanovnici Drvara, poglavito omladina i drugi koji su se kao borci tada našli u Drvaru. Svakako da bi efekat protivdesantne borbe bio još veći da je ranije postojala čvršća organizovanost ovih snaga kao što su organizacija, naoružavanje i obučenosť stanovništva koje je bilo raspoloženo da se junački i sa umješnošću bori protiv njemačkih padobranaca, što je i dokazalo.

Zašto tada u Drvaru nije bilo jedne veće operativne jedinice koja bi činila jezgro protivdesantne odbrane i oko koje bi se organizovale i ostale vojne i civilne strukture i snage? Prije vazdušnog desanta u Drvaru je bila jedna brigada 6. ličke proleterske divizije, ali, kako je rekao maršal Tito u svom govoru održanom u Drvaru 1974. godine, »poslata je natrag na front, jer Nijemci su prilično jako bili pritisli sa ličke strane. Ovdje su ostali Prateći bataljon,

465

Oficirska škola i, razumije se, heroji Drvarčani, njihova omladina. To je bilo sve što smo imali... »⁴ Analizom događaja stiče se dojam da su postojali uslovi da se u Drvaru mogla stalno držati neka jedinica. Slobodnih snaga za brzi napad na vazdušni desant nije bilo, a praksa je dokazala da se najveći efekat u borbi protiv vazdušnog desanta postiže onda kada se sasvim blizu desantne prostorije ili na njoj nalazi veća operativna jedinica koja odmah stupa u borbu dok se sam desant spušta i prikuplja jer se tada nalazi u operativnoj krizi.

Da bi se ostvario ovaj operativni preduslov, presudno je bilo pitanje — da li je Vrhovni štab znao gdje i kada će biti upotrijebljen vazdušni desant? Od toga je zavisilo kakva će biti organizacija protivdesantne odbrane: jačina i sastav snaga, raspored i način dejstva. Svi podaci ukazuju da je Vrhovni štab bio obaviješten da Nijemci pripremaju vazdušni desant, ali je teško, skoro nemoguće bilo doznati kada će ga upotrijebiti. U tom pogledu se vodila rasprava u Vrhovnom štabu i ukazano je potčinjenima na tu mogućnost.⁵ I pored toga, nisu preduzete sve mjere za protivdesantnu borbu, pa je neprijatelj postigao iznenađenje. Međutim, iznenađenje je bilo eliminisano zahvaljujući objektivnim i subjektivnim faktorima, na prvom mjestu visokom borbenom moralu i junaštvu Dranioca — naroda i vojske, i brzom intervenciji snaga sa susjednih položaja.

Branilac je u punoj mjeri iskoristio neprijateljsku grešku što vazdušni desant nije upotrijebio na pravo mjesto — oko drvarske pećine, gdje se nalazio maršal Tito sa saradnicima, već na Šobića glavicu, nešto više od kilometar udaljenu od glavnog objekta napada. Od 23. marta 1944. Nijemci su u Drvar ubacili i malu špijunsku grupu od pet članova koju je vodio potpukovnik Karei Stroj ila, porijeklom Čeh. Smjestila se u jedan bunker bivše jugoslovenske vojske pokriven barakom, na padini planine Misije, malo iznad Drvar-Sela⁶ a sa njom su saradivali »Danijel« i »Lijeko«, oficiri NOVJ, i još neki špijuni. Ova njemačka obavještajna grupa svakodnevno je osmatrala situaciju u Drvaru i radio-vezom dostavljala podatke Štabu 2. oklopne armije, navodila je njemačke avione i padobrance⁸ 25. maja ujutro.

⁴ »Borba«, 3. juni 1974.

⁵ U historiografiji NOR-a ovo pitanje nije najpotpunije obrađeno, zbog čega je bio predmet diskusije na naučnom skupu u Drvaru, 23. maja 1984. Politički komesar drvarskog vojnog područja, u vrijeme desanta na Drvar, rekao je da su znali da Nijemci pripremaju vazdušni desant na Drvar i da su ga očekivali, ali da nisu znali kada će biti upotrijebljen. Pridružio sam se ovoj diskusiji jer sam kao delegat omladine 12. dalmatinske brigade 26. divizije bio tada u Drvaru (od 2. do 7. maja 1944) na Drugom kongresu USAOJ-a. Prije nego što smo ušli u Drvar, od delegata iz Dalmacije formiran je bataljon, zatim čete i vodovi. Rečeno je da se očekuje njemački vazdušni desant na Drvar i da, radi odbrane Tita, moramo biti spremni za borbu protiv njemačkih padobranaca. Određen sam za komandira voda i vodio ga cijelo to vrijeme. Radili smo u sali Tvornice celuloze, a odmarali danju, jer je noću radio kongres, u Drvar-Selu. Tako organizovani u vojnim formacijama bili smo sve dok nismo 7. maja napustili Drvar.

⁶ Detaljnije o ovoj ubačenoj njemačkoj obavještajnoj grupi vidi »Vjesnik« od 19. maja 1984. u feljtonu Slavka Odića »Konjički skok«, kao i u diskusiji Slavka Odića na naučnom skupu u Drvaru, 23. maja 1984.

Njemački vazdušni desant na Drvar po obliku manevra bio je »koplje«, tj. sve snage su, po operativnom planu, sasredene u jednom rejonu.

Našao je veću primjenu u drugom svjetskom ratu. Za razliku od manevra »mreže« (na više rejona) ili »tepiha« (na jednom operativnom pravcu po ešelonima), koristi se skoro u svim uslovima. Na ovakav oblik manevra (»koplje«) protivdesantna odbrana je morala da reaguje napadima sa svih strana prema drvarskoj kotlini, da se koncentriše na Šobića glavicu (na vrh »koplja«), s tim da u početku blokira mjesto oko drvarske pećine, a zatim preduzme napad u cilju razbijanja i uništavanja vazdušnog desanta.

Poteškoće protivdesantne odbrane bile su u tome što se njemački vazdušni desant počeo spuštati u svitanje. 25. maja; time mu je ostao cijeli dan za dejstvo, izbjegao je noć, danju ga je avijacija uspješno štitila, snabdijevala i pothranjivala novim snagama, a i lakše mu je bilo da odbiju napade jedinica NOVJ. Poteškoće su još više dolazile do izražaja jer organizacija protivdesantne odbrane nije bila planska, radilo se na »brzu ruku«, a time je povećan uticaj nesigurnosti na efikasnost dejstva branioca.

Svakako da bi za branioca bila povoljnija situacija da je imao avijaciju ili da je mogao efikasnije uticati na dejstvo savezničke avijacije, bilo u fazi kada se vazdušni desant nalazio na polaznim aerodromima, u toku leta ili na desantnoj prostoriji. Dvadeset petog maja saveznička avijacija nije se uopšte pojavila iznad Drvara, nije ometala njemačku operaciju, niti je pružila bilo kakvu vazdušnu podršku protivdesantnoj odbrani Vrhovnog štaba NOV i POJ. Branilac se borio istovremeno protiv njemačkih padobranaca i jedriličara i protiv njemačke avijacije, koja je bila vrlo aktivna i stalno prisutna nad Drvarom. Protivavionske snage u Drvaru bile su skromne, neke ozbiljnije gubitke nisu mogle nanijeti njemačkoj avijaciji i padobrancima. Zato je uspjeh branioca bio veći, borio se uspješno u izuzetno složenoj i rijetko viđenoj situaciji.

Postojeće mogućnosti u protivdesantnoj odbrani mogle su se efikasnije iskoristiti. Mogle su da se pojačaju snage i sredstva; jedna veća operativna jedinica mogla je biti spremna za protivdesantnu borbu; inženjerijsko zaprečavanje, artiljeriju i minobacače, tenkovsku četvu usmjeriti na desantnu prostoriju; na vrijeme izvršiti disperziju vojnih i civilnih ustanova; mogla se formirati jedna komanda koja bi rukovodila pripremama i protivdesantnom borbom. Za sve ovo postojali su realni uslovi, bilo je dovoljno vremena i mogućnosti.

Snage protivdesantne odbrane činile su ne samo one jedinice koje su bile u Drvaru nego i sve druge koje su se nalazile blizu grada, koje su mogle za nekoliko časova stupiti u borbu protiv padobranaca. Najbliža je bila 6. lička proleterska divizija, odnosno njena 3. lička brigada, kao i 1. bataljon 3. dalmatinske brigade. Ove jedinice su se brzo pojavile i počele borbu protiv njemačkog vazdušnog desanta i time promijenile odnos snaga u svoju korist. Snage koje su se nalazile na frontu oko slobodne drvarske teritorije omogućile su protivdesantnim snagama da slobodnije vode borbu protiv padobranaca i jedriličara.

Protivdesantna odbrana počela je sa dejstvom protiv njemačkih padobranaca dok su bili u letu i kad su se prizemljili, a onda je odbijala njihove napade i čvrsto držala pojedine objekte, naročito oko drvarske pećine. Kada se procijenilo o kakvoj se vrsti napada radi, snage NOVJ prešle su u protivnapad na vazdušni desant, zaustavile njegovo širenje i težnju da se domogne drvarske pećine. Sa prikupljenim snagama 3. ličke brigade i 1. bataljona 3. dalmatinske brigade, prešlo se u opšti napad koji je dao vanredne rezultate, bez obzira što je izveden »iz hoda« i po mjeri. Pod snažnim udarom branilaca, njemački vazdušni desant je na kraju dana 25. maja bio sabijen na vrlo mali prostor na Sobića glavici i tu se našao pred uništenjem. Druge su okolnosti uticale što se nije krenulo u odlučan napad na preostali dio njemačkih padobranaca. Maršal Tito sa najbližim saradnicima već je izašao iz Drvara, ispod zone opasnosti, i bio je dovoljno zaštićen da mu više nije prijetila opasnost od vazdušnog desanta. Odnosno, preostali dio ljudstva njemačkog vazdušnog desanta nije više bio objekt od posebne važnosti, zbog čega se odustalo od njegovog potpunog uništenja. Nastupili su drugi, primarniji zadaci i time je prestala funkcija snaga protivdesantne borbe.

Ovim su, krajem 25. maja 1944, započele borbe druge etape drvarske operacije, klasične borbe, iste kao što su vođene i ranije u sličnim operacijama između NOVJ i njemačkih snaga, ali to je predmet drugih operativnih razmatranja.

Osvrt na tok i karakteristike borbenih dejstava na spoljnim operativno-taktičkim pravcima¹

Pukovnik dr Vojislav Subotić²

Sesta proleterska divizija »Nikola Tesla« (13 bataljona i jedna baterija sa ukupno oko 2.500) zatvarala je pravce: Lapac — Drvar, Srb — Drvar, Grahovo — Drvar. Na ova tri pravca napadale su borbene grupe »Lapac« i »Vilam« jačine oko 2.000 vojnika. Odnos 1,3:1 u korist 6. ličke proleterske divizije.

Prema zamisli Štaba 6. proleterske divizije »Nikola Tesla«, 2. brigada je trebalo da pruža uzastopan otpor i da u rejonu Trubara, zajedno sa delovima 3. brigade, zaustavi dalji prodor neprijatelja, a 1. brigada iz rejona Cvetnica izvrši protivnapad u levi bok i pozadinu neprijatelja.

Nemačka borbena grupa Vilam (Wiliam) napadala je na pravcu Srb — Drvar. Ovaj pravac je branila 2. lička proleterska brigada, koja je energičnim otporom bočnim protivnapadima, zasedama i otvaranjem vatre sa bliskog odstojanja nanela neprijatelju gubitke i usporila mu nastupanje. Štab 2. bataljona 2. ličke proleterske brigade preduzeo je niz mera, kao što je miniranje seoskog puta kojim je neprijatelj nadirao, sačekivao je neprijatelja na bliska odstojanja i postepeno se povlačio. Slično su radili i ostali bataljoni. Nemačka borbena grupa »Vilam« je prodrla u Dolove i Trubar.³ Nastala je teška situacija. Bataljoni 2. ličke brigade nisu imali međusobnu vezu, a i Štab brigade nije imao vezu sa jedinicama i nije imao uvid u situaciju na pojedinim odsecima fronta. Angažovao je i prištapske delove i protivtenkovsku bateriju i zatražio pomoć od 1. ličke proleterske brigade. Štab 1. ličke proleterske brigade je već bio uputio

1. i 4. bataljon prema Drvaru i nije mogao da organizuje sadejstvo. U popodnevnim časovima 28. maja do pada mraka 2. lička brigada je odstupila i pošela položaj na Bobaru i Metlu. U rejonu Vagana Nemci su zanoćili. Štab nemačke 2. oklopne armije je naredio Štabu

15. brdskog korpusa da grupa »Vilam« nastavi nastupanje prema Drvaru i da se još u toku noći mora probiti u Drvar i deblokirati opkoljeni 500. SS padobransko-lovački bataljon. Bobrena grupa »Vilam« prešla je u nastupanje. Komandant 3. bataljona primetio je nemačku kolonu i organizovao zasedu sa severne strane staze kojom su se kretali Nemci. Nemačka kolona je vrlo brzo razbijena i razbacana na sve strane, i izgubila je vezu sa glavninom. Inicijativom

¹ Prilog raspravi o Drvarskoj operaciji.

² Direktor Vojnog muzeja.

³ Odić Slavko, *Desant na Drvar*, VII, 1981, s. 118—123.

Prizemljenje padobranaca

nižeg komandnog kadra neprijatelju su zadati udarci iz zasede, što je bilo odlučujuće, postignut je veliki borbeni uspeh, usporen je nemački prodor, odustalo se od daljeg napada noću, komandant divizije je naredio da se napad izvrši u toku sutrašnjeg dana 26. maja u 4 časa.⁴

Borbena grupa »Lapac«, koja je napadala pravcem Lapac — Kulen-Vakuf, bila je slabijeg sastava: prva i druga četa 373. izviđačkog bataljona sa ukupno 218 vojnika. Nemci su imali zadatak da izvode demonstrativni napad preko Doljana i Martin-Broda radi vezivanja 1. ličke proleterske brigade.

Četvrtu krajišku diviziju sa 6. i 8. krajiškom brigadom (12 bataljona sa po oko 300 ljudi i jedna baterija sa tri topa — 4.500 boraca) na pravcima Bihać — Bosanski Petrovac i Bosanska Krupa — Bosanski Petrovac napadao je 92. motorizovani puk sa ojačanjima od oko 3.200 vojnika. Odnos 1,5:1.

Delovi 6. krajiške brigade su bliskom vatrom sa položaja 2 km udaljenih od Ripača iznenadili neprijatelja. Nemcima je trebalo nekoliko časova da se srede. Sesta krajiška brigada i delovi Drvarsko-petrovačkog NOPO su uzastopnom odbranom na položajima u rejonu Ripača, Pritoke, Klanca i Lipe nanosile neprijatelju gubitke. Tek padom mraka neprijatelj se probio u Vrtoče.

Iz 5. korpusa i 39. krajiške divizije u operaciji su angažovani 13. brigada (4 bataljona) i Zmijanski partizanski odred, koji su zadržali pravac Banjaluka — Čađavica — Ključ. Ukupno oko 1.500 ljudi. Na ovom pravcu napadao je 102. oklopni bataljon sa oko 1.200 vojnika. Odnos 1,2:1 za 13. brigadu i Zmijanski NOPO.

Oklopni grenadirski jurišni bataljon 2. oklopne armije je oko 10 časova izbio u rejon Pajtosa, 22 km jugozapadno od Banjaluke. Trinaesta krajiška brigada pokušala je da posedne položaje i organizuje zasedu u rejonu Stražbenica, Miloševići i na Pajtosu.⁵ Pre nego što su jedinice izbile na položaje, glavnina kolone oklopnog bataljona je već izbila u rejon Kadine Vode i produžila prema Sitanici. Dve čete 3. bataljona, koje su se ranije nalazile u rejonu Sitanice, napale su nemačku kolonu. U zahvatu ceste postavljena su minska polja. Brigada se povukla južno od komunikacije Čađavice — Ključ, u rejon Previjske.

Prva proleterska divizija kombinovanom odbranom sa više upornosti na pogodnim zemljišnim objektima uspešno je branila pravce: Livno — Glamoč, Jajce — Sipovo — Mliništa i Mrkonjić-Grad — Mračaj — Mliništa i, sa 13. krajiškom brigadom, pravac Mrkonjić-Grad — Ključ. Divizija je od 25. do 29. maja izvela nekoliko odlučujućih borbi, kao što su: odbrana 3. krajiške brigade na pravcu Livno — Glamoč, odbrana 1. proleterske brigade na pravcu Jajce — Mlinište, 13. proleterske brigade na pravcu Mrkonjić-Grad — Potoci. Po intenzitetu borbenih dejstava, jačini snaga, silini udara i vremenu izvođenja, to je bio veoma žestok i značajan odbrambeni boj.

⁴ Isto, str. 124.

⁵ Isto, str. 128.

Prva proleterska divizija (3 brigade i jedna brdska baterija — ukupno 17 bataljona sa po oko 250 ljudi i dva brdska topa), zatvarala je pravce: Livno — Glamoč, Jajce — Šipovo — Mliništa i Mrkonjić-Grad — Mračaj — Mliništa i, zajedno sa 13. krajiškom brigadom iz 39. divizije, pravac Mrkonjić-Grad — Ključ; ukupno oko 5.000 boraca. Na ovim pravcima nemačke snage su imale oko 5.000 vojnika. Odnos 1:1.

Borbeni poredak 1. proleterske divizije je organizovan tako da su na glavnom pravcu, koji je sa linije Jajce — Mrkonjić-Grad — Banjaluka vodio ka Mliništu, mogla biti upotrebijena četiri bataljona iz rezerve, prema situaciji — ofanzivno ili defanzivno.

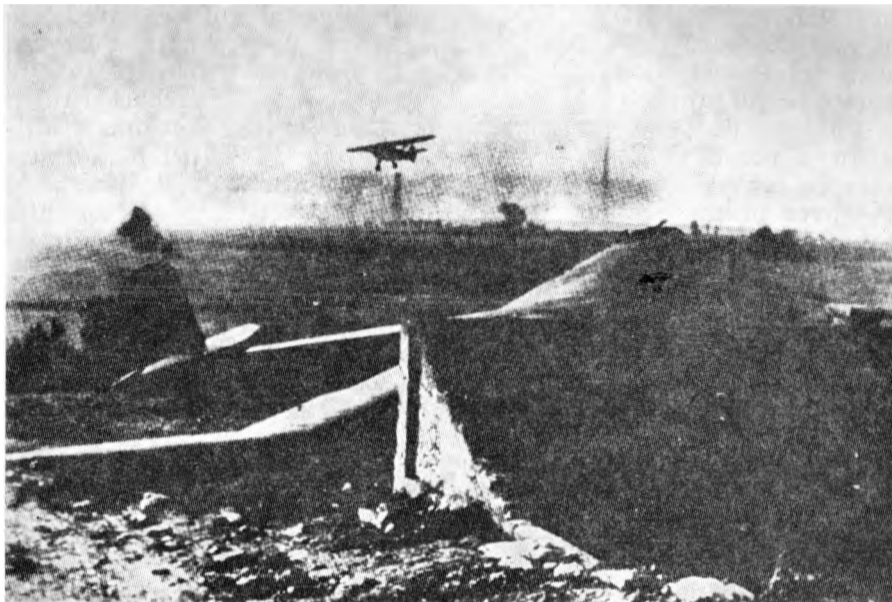
Snage borbene grupe 7. SS divizije u toku noći 24/25. zauzele su polazne položaje i prešle u napad izjutra u 5 časova. Jedinice 13. proleterske brigade bile su odbačene sa linije Strbina — Lokve, oko 13 časova dva bataljona su prešla u protivnapad. Posle žestokih borbi do 16 časova odbačeni su neprijateljski delovi ka s. Mračaj, glavne snage 13. brigade zadržale su se na liniji Mračaj — Cigansko brdo, što im je stvorilo uslove da uspešno dejstvuju u bok neprijateljskih snaga koje su bile orijentisane pravcem Čenića kose.

Ostale snage 13. SS puka, koje su dejstvovala pravcem Nadpolje — Orahovica i ka masivu Smiljevac, odbacile su snage Janjskog partizanskog odreda i zauzele Janju.

Ojačani 2. bataljon 13. puka, koji je nastupao pravcem Jezero — Šipovo, oko 12 časova sukobio se sa jednim bataljonom 1. proleterske brigade u rejonu Šipova i primorao ga na povlačenje.

Padom mraka 1. proleterska divizija je pokušala protivnapadom da odbaci neprijatelja od Šipova i Janja, ali usled zamorenosti jedinica u tome nije uspela. Na pravcu Livno — Glamoč 3. proleterska krajiška brigada, pred početak neprijateljskog napada, bila je uredila uzastopne položaje za odbranu u zahvatu puta. Zamisao Štaba 3. proleterske krajiške brigade bila je da dejstvom krilnih bataljona i upornom odbranom jedinica na utvrđenim položajima stvori vreme za privlačenje rezerve i jednovremeni protivnapad svim snagama. Brigada je posela četiri uzastopna položaja, glavne snage dalje od komunikacije kako bi se u pogodnom momentu, kada se izduži neprijateljska kolona, angažovale u bočni protivnapad. Nemački 369. izviđački bataljon u 05.30 časova krenuo je u napad u zahvatu komunikacije i do 14 izbio pred Glamoč. Glavnina 3. krajiške brigade povlačila se bočno u odnosu na pravac kretanja neprijatelja. Kada se neprijateljska kolona izdužila u zahvatu puta, Štab brigade je, u duhu ranije zamisli, naredio odlučan protivnapad svih bataljona. Nemci su bili iznenađeni i nisu uspeli da pruže otpor, razbijeni su i do 21 čas odbačeni u Livno.

Na sličan način je 3. brigada 9. dalmatinske divizije izvršila napad iz zasede na jednu nemačku kolonu koja je napadala iz Livna prema Bosanskom Grahovu. Sačekala je neprijateljsku kolonu, a zatim prešla u energičan napad. Iako su borbe vođene skoro čitav dan, delovi neprijateljske pešadije uz podršku tenkova uspeli su da nastave pokret prema Grahovu. Grahovsko-peuljski NOP odred je na pravcu Knin — Bosansko Grahovo veštini manevrisanjem, snaž-

Oštećena nemačka jedrilica

nom bliskom vatrom i dobro izvedenim zaprečavanjem uspešno sprečavao nemačkim jedinicama brz prodor od Knina prema Drvaru.

Nemačke snage su 26. maja nastavile sa napadima od Grahova, Srba i Bihaća, izbile su u Drvar i spojile se sa ostacima desanta. Pomoćne kolone od Knina i Bosanske Krupe prikupljale su se u rejonu Bosanskog Grahova i Bosanskog Petrovca.

Mada se 202. oklopni bataljon probio u rejon Ključa, ostale borbene grupe 7. SS divizije »Princ Eugen« toga dana nisu postigle značajniji uspeh. Snažnim otporom na pravcima prema Mliništu i Ribniku, 1. proleterski korpus je sačuvao slobodu manevra i nije dozvolio neprijatelju toga dana ni da pokuša prodor od Livna prema Mliništu.

Štab 15. brdskog korpusa procenio je da se glavnina jedinica NOVJ sa Vrhovnim štabom nalazi u rejonima Drvar, Mlinište, Ribnik. Na osnovu takve procene, doneo je odluku da izvrši pregrupisanje snaga tako što su 92. motorizovani puk iz rejonu B. Petrovca i 202. oklopni bataljon iz rejonu Ključa dobili zadatak da ovladaju komunikacijom Ključ — B. Petrovac i spreče izvlačenje jedinica NOVJ prema severu, zatim da se koncentričnim nastupanjem 92. motorizovanog puka od Bosanskog Petrovca preko Sretice, glavnih snaga borbene grupe 373. divizije od Drvara preko Prekaje i 7. SS divizije preko Mliništa i Ribnika ka Potocima razbiju snage NOVJ na pomenutoj prostoriji. Prodorom delova 138. divizije iz Grahova trebalo je očistiti Vijenac i Šator-planinu.

Štab 2. oklopne armije je 27. maja preuzeo komandu od 15. brdskog korpusa i angažovao sve raspoložive snage za izvršenje zadatka.

Vrhovni štab NOV i POJ, pošto je stigao u Potoke, naredio je 1. prol. korpusu da 6. prol. divizija zatvori pravce koji iz Drvara vode ka Potocima, da dve brigade 1. proleterske divizije i dalje čvrsto brane pravce preko Mliništa, da se 3. brigada prebaci u rejon s. Poljica i da sa te strane obezbedi pravce prema Potocima i Mliništu u pozadinu glavnih snaga 1. divizije, da delovi 5. korpusa zatvore pravce od Mrkonjić-Grada preko Ribnika i od Bosanskog Petrovca prema Snetici. Ovim je Vrhovni štab želeo da upornije brani šumovito područje Klekovače, Snetice i Mliništa i sačeka da neprijatelj jasnije ispolji svoje namere.

U toku 28. maja neprijatelj je uspeo da ovlada komunikacijom Ključ — B. Petrovac, ali na ostalim pravcima nije postigao željene rezultate, njegova kolona od Grahova prema Tičevu bila je odbacena, a od Drvara prema Mliništu i Potocima zaustavljena. Toga dana neprijatelj je jasno izrazio svoje namere da okruži jedinice NOV i POJ severoistočno od Drvara.

Vrhovni štab je preduzeo energične mere. Naredio je da se 1. proleterska divizija i Stab 1. proleterskog korpusa sa VŠ manevrom prema istoku izvuku u pravcu Kupresa, da 6. proleterska divizija prodre u pravcu Srba, na prostoriju na kojoj se nalazila pre drvarske operacije, da se 4. i 39. divizija izvuku prema severu, a 9. divizija 8. korpusa da se usmeri prema jugoistočnom delu Like.

Kad su 30. maja nemačke glavne snage koje su nastupale od Mliništa i Prekaje stigle u rejon Potoka, udarile su u prazno. Tako im je propao plan okruženja na prostoriji Snetica, Resanovača.

Vrhovni štab i Stab 1. proleterskog korpusa 30. maja nalazili su se u Preodcu, štitila ih je 3. krajiška brigada na položajima prema Glamoču i Prekaji.

Blagovremenim uočavanjem neprijateljskih namera, manevrom snaga 1. proleterskog i delova 5. korpusa u više pravaca, jedinice su izvučene ispod udara nemačkih snaga i Vrhovni štab se izvukao ispod udara glavnih neprijateljskih snaga, ali je sa 3. krajiškom i dalje ostao na prostoriji koja je bila okružena komunikacijama kojima je neprijatelj ovladao.

Borbe od 31. maja do 5. juna karakterišu se dejstvima u zahvatu komunikacija. Iz Glamoča su neprijateljske snage napale delove 3. krajiške brigade, ali su bile odbijene i pokušaj da nastupaju drumom Glamoč — Mlinište je završen neuspešno. Zadržan je aktivnom i upornom odbranom 1. proleterske brigade. Propao je i pokušaj neprijatelja da odbaci delove 9. divizije sa komunikacije Grahovo — Livno.

Padom mraka 1. juna Vrhovni štab je, pod zaštitom 3. krajiške brigade, krenuo u pravcu Mliništa i dalje ka drumu Mlinište — Glamoč, kolona Vrhovnog štaba nije uspela da pređe drum zbog dejstava 13. SS puka od Potoka prema Mliništu.

Prva proleterska divizija sprečila je neprijateljske snage da ovladaju drumom Glamoč — Mlinište. Vrhovni štab je sa Štabom 2. korpusa i 3. krajiškom brigadom prešao 2. juna komunikaciju i naredne noći stigao na Kovačevića polje. Zatim se prebacio u Kupres, a noću 3/4. juna sovjetskim avionom odleteo je sa Kupreškog polja za Bari (Italija).

Nemački padobrancu u akciji

Jedinice 1. proleterske divizije su se pod borbom povlačile prema Kupreškom polju.

Dve brigade iz 39. divizije i jedna iz 4. divizije izvršile su pregrupisanje i 4. juna prešle u napad na jedinice 13. SS puka na komunikaciji: Mliništa — Rogolji. Delovi 13. SS puka su potisnuti, jedinice 5. korpusa oslobodile su Pecku. Napad nemačkih jedinica na 1. proletersku diviziju je oslabio, što joj je omogućilo da se povuče u pravcu Kupresa.

Petog juna nemačke jedinice koje su učestvovalе u drvarskoj operaciji počele su sa povlačenjem u garnizone. Nemačke vazduhoplovno-desantne i kopnene snage postigle su iznenađenje, ali nisu ostvarile nijedan postavljeni zadatak. Nisu zarobile vrhovno vojno-političko rukovodstvo NOP-a, sa Titom na čelu, nisu uspele da unište ili razbiju nijednu, pa ni najmanju jedinicu NOV i POJ, a izgubile su preko 1.000 ljudi. Uspele su da privremeno ovladaju komunikacijama na operativnoj prostoriji, bile su prisiljene da napuste gotovo celu teritoriju, sem Drvara i Petrovca, koje su kasnije oslobodile jedinice NOV i POJ.

Zamisao neprijatelja da brzim koncentričnim prodorima kopnenih snaga ispreseca slobodnu teritoriju bila je nerealna. Promenili su se uslovi u pogledu taktičkih i borbenih mogućnosti jedinica NOV i POJ. Brigade i divizije su raspolagale sa više automatskog oružja, artiljerijom za podršku, snabdevanje i popuna jedinica obavljani su u povoljnijim uslovima. Borbeno iskustvo i visok moral jedinica, sposobnost starešinskog kadra da brzo i odlučno donosi odluke i primenjuje neočekivane oblike manevra, ljubav boraca i naroda prema

svom Vrhovnom komandantu i si. bili su glavni razlozi koji su uslo-
vili neuspeh neprijateljskog Doduhvata.

Pokazalo se da je nastupanje neprijatelja na četiri operativna
i devet odvojenih taktičkih pravaca bilo necelishodno, snage su bile
usitnjene, razdvojene, zemljište teško za brze napade, a dosta po-
voljno za organizovanje i izvođenje odbrane. Sve je to oslabilo nji-
hovu udarnu snagu i dovelo ih u nepredviđene teškoće. Kružni ras-
pored Pratećeg bataljona, obezbeđenje pojedinih grupa Vrhovnog
štaba i savezničkih vojnih misija, kao i mere koje su preduzimate
za zaštitu od napada iz vazduha i sa zemlje, u izvesnom smislu
odgovarali su merama koje bi i inače trebalo preduzimati za borbu
protiv vazdušnog desanta. Vrhovni štab se i ranije često sa jedini-
cama probijao iz okruženja, pravovremeno i uspešno izvlačio iz kriz-
nih situacija; i u ovoj situaciji preduzete mere protivdesantne borbe
bile su uspešne. Prateći bataljon je na vreme prihvatio protivde-
santnu borbu. Njegova veoma uspešna odbrambena borba, kao i
dejstva Oficirske škole i drugih prištapskih jedinica, stvorila je po-
voljne uslove za prelazak drugih jedinica u napadni protivdesantni
boj, koji je završen razbijanjem nemačke vazdušnodesantne jedi-
nice. Na prilaznim pravcima prema Prozoru karakteristične su upor-
ne borbe, kao što je: odbrana dominantnih objekata od strane jedi-
nica 6. i 1. proleterske i 9. dalmatinske divizije, zatim jedinica 4. i
39. divizije. Zadržavajućom i manevarskom odbranom brigade i di-
vizije su na uzastopnim pogodnim položajima lomile neprijateljsku
napadnu moć, da bi u povoljnom trenutku prešle u protivnapad i od-
bacile ga u polazne rejone.

Kombinovanjem zaseda i protivnapada usporavan je pritisak
nadmoćnijih neprijateljskih snaga, koje su bile prisiljene da izdva-
jaju deo snaga za osiguranje bokova napadnih kolona i da vrše pre-
grupisanje snaga. Sve je to dovodilo do gubitka vremena. Tak-
tičke jedinice su aktivnom odbranom, zaprečavanjem i organizova-
njem zaseda usporavale tempo napada neprijatelja i stvarale vreme
drugim jedinicama da posednu pogodne položaje ili izvrše protiv-
napad. Odbrambena dejstva jedinica NOV i POJ bila su raznovrsna,
specifična, sa bogatstvom postupaka. Onda kada je neprijatelj bio
nadmoćniji, glavne snage su se izvlačile iz neposrednog dodira i po
izvršenim pripremama prelazile u protivnapad.

Manje taktičke jedinice često su izvodile borbe u susretu, koje
su se odlikovale brzim dejstvima i postupcima koje neprijatelj nije
očekivao. Nemačke jedinice su se kretale i dejstvovala i van komu-
nikacija, u više manjih kolona jačine do bataljona, i nastojale da
obuhvatnim i obilaznim manevrom iznenade i odseku i okruže jedi-
nice NOV i POJ. Pokreti jedinica izvođeni su često noću i po pri-
krivenom zemljištu. U ovakvim dejstvima sve više su se koristili
partizanskim načinom ratovanja, što ranije nije bio slučaj.

Rad partijske organizacije i organa narodne vlasti u drvarskom okrugu u prvoj polovini 1944. godine¹

Dr Drago Borovčanin

Drvar i njegova šira okolina ili, bolje reći, drvarski okrug, koji je obuhvatao srezove: Drvar, Bosanski Petrovac, Bihać i Bosansko Grahovo, predstavljao je u prvoj polovini 1944. godine, u neku ruku, centralni dio slobodne teritorije u Jugoslaviji. U Drvaru su bili smješteni Vrhovni štab NOV i POJ s Titom na čelu, Centralni komitet KPJ, Predsjedništvo AVNOJ-a, Nacionalni komitet oslobođenja Jugoslavije, Centralni komitet SKOJ-a i omladine i drugi centralni organi NOP-a. Tu su bile i savezničke vojne misije pri Vrhovnom štabu. U Drvaru je od 2. do 5. maja održan drugi kongres USAOJ-a. Bio je razvijen intenzivan politički i kulturni život.

Ovom prilikom zadržaću se na analizi rada partijske organizacije i organa narodne vlasti u drvarskom okrugu, iako je u programu ovog skupa naznačen samo Drvar. Ovo činim iz razloga što je teško govoriti samo o partijskoj organizaciji Drvara pa i drvarskog sreza, budući da je u to vrijeme u Drvaru bio smješten Okružni komitet KPJ za Drvar, koji je rukovodio partijskim organizacijama u cijelom okrugu, kao i Okružni NOO Drvar, koji je objedinjavao rad sreskih, opštinskih i seoskih NOO-a na tome području.

Partijska organizacija u drvarskom okrugu bila je relativno brojčano jaka. U novembru 1943. imala je 441 člana KPJ, 97 kandidata i 1.115 članova SKOJ-a.² U prvim mjesecima 1944. ona je već znatno ojačala i 1. februara te godine, prema izvještaju Okružnog komiteta KPJ za Drvar, broji 600 članova (na području sreza Drvar 220, Bos. Petrovac 108, Bihać 72, Bosansko Grahovo 56). Drvarski NOP odred je imao 68, Grahovski NOP odred 55, Komanda područja Drvar 10 i Okružni komitet KPJ 11 članova. U isto vrijeme je bilo i 176 kandidata. Ovi članovi KPJ bili su razvrstani u 110 partijskih ćelija, od kojih 82 na terenu i 28 u vojnim jedinicama.³ Do kraja marta iste godine partijska organizacija je narasla na preko 700 članova.⁴ Naime, na području drvarskog okruga, 30. marta 1944. partijska organizacija, bez onih u vojsci, brojala je 670 članova, a sa

¹ Izlaganje na naučnom skupu »Desant na Drvar maja 1944«, održanom u Drvaru 23. i 24. maja 1984.

² Institut za istoriju u Sarajevu, fond Oblasnog komiteta KPJ za Bosansku krajinu 1943. godine, kat. br. 2042/1.

³ Isto, kat. br. 2482.

⁴ Isto, kat. br. 2828.

patrijskom organizacijom u partizanskim odredima 733 člana, od čega 576 muškaraca i 158 žena.⁵ Postojala su tada tri sreska i 17 opštinskih komiteta.⁶ Partijske ćelije i komiteti radili su intenzivno. Sastanci su održavani svake sedmice, a na njima su gotovo redovno pretresani politička situacija na svjetskim frontovima i u Jugoslaviji, tekući zadaci i njihovo izvršavanje, rad organa vlasti i si. Redovno su na dnevnom redu bili kritika i samokritika. Kroz tu tačku dnevnog reda komunisti su analizirali rad svakog pojedinca i pratili izvršavanje tekućih zadataka.

I mreža NOO-a bila je uspostavljena na cijelom okrugu. Pored Okružnog NOO-a za drvarski okrug, radila su i četiri sreska NOO-a i opštinski NOO-i u bivšim opštinama, sem jednog dijela u bihaćkom srezu i samog grada Bihaća, koji još nije bio slobodan i gdje nisu bili izabrani NOO-i, odnosno gdje su bili u ilegalnosti.

Iz originalne arhivske građe vidi se da su i partijska organizacija i organi narodne vlasti bili angažovani na najvažnijim zadacima koji su u to vrijeme stajali pred organima NOP-a. Pored organizacionog jačanja partijske organizacije, prijema novih članova, formiranja partijskih ćelija tamo gdje ih još nije bilo, njihovog aktiviranja, ideološkog i političkog uzdizanja članstva, Okružni komitet je organizacije i komuniste angažovao i na drugim zadacima. Naime, prva polovina 1944. godine je vrijeme kada su pred partijskim organizacijama i organima narodne vlasti stajali krupni zadaci na daljoj dogradnji sistema revolucionarne vlasti, na popularisanju i sprovođenju u život odluka Drugog zasjedanja AVNOJ-a i dokumenata Prvog zasjedanja ZAVNOBiH-a, ishrana vojske i stanovništva, mobilizacija novih boraca u partizanske odrede i brigade, organizacija poljoprivredne proizvodnje, obnova fabrika, porušenih i popaljenih sela i niz drugih poslova koji su tada bili aktuelni.

Drvarska partijska organizacija je na narodnim zborovima po srezovima i opštinama, te konferencijama po selima, gradovima i vojnim jedinicama, objašnjavala značaj i duh Drugog zasjedanja AVNOJ-a i Prvog zasjedanja ZAVNOBiH-a. Posebno je ukazivano na izdajničku ulogu izbjegličke vlade, koja je zajedno sa kraljem i monarhijom podržavala i pomagala četnike Draže Mihailovića, koji su saradivali sa okupatorom i borili se protiv NOP-a. Istican je značaj Nacionalnog komiteta oslobođenja kao privremene vlade Jugoslavije. Kada je govoreno o federativnom uređenju zemlje, posebno je naglašavano da je i Bosna i Hercegovina dobila status federalne jedinice u sastavu nove Jugoslavije.⁷ S tim u vezi narodu je objašnjavana politika koju su ranije, a i tada, vodile građanske političke partije, posebno muslimanska reakcija, koja je autonomiju Bosne i Hercegovine zagovarala samo za muslimanski narod. Komunisti su

⁵ Isto, kat. br. 2797.

⁶ Isto, kat. br. 3446, 3232 i 2797.

⁷ Isto, kat. br. 2828.

takvoj politici suprotstavili svoje shvatanje autonomije Bosne i Hercegovine, koja se izražavala u devizi da je Bosna i Hercegovina zajednička domovina Muslimana, Srba i Hrvata, koji u njoj zajedno žive.

Uporedo sa objašnjavanjem odluka AVNOJ-a i dokumenata ZAVNOBiH-a, partijska organizacija Drvara, kao i cijela partijska organizacija u Bosni i Hercegovini i Jugoslaviji, radila je na dogradnji organizacije narodne vlasti u okrugu. U to vrijeme je još uvijek jedan broj ljudi bio opterećen dilemom u pogledu uloge NOO-a kao organa vlasti. Naime, još svima nije bilo potpuno jasno šta treba da rade NOO-i, a šta druge masovne političke organizacije (USAOK, AF2 i druge). Bilo je primjera da sreski partijski komiteti izdaju neposredna naređenja NOO-ima. Oni su od njih tražili izvještaje

o radu, sporili njihove odluke i si.⁸ Takav odnos je sputavao inicijativu NOO-a, a kod vanpartijskih masa je stvarana predstava da je KPJ vlast, što je često paralisalo inicijativu i angažovanje svih demokratskih snaga koje su se okupljale oko NOO-a i pomagale izgradnju narodne vlasti. Bilo je čak primjera da su pojedini članovi KPJ, ili članovi partijskog rukovodstva, zaduživani za rad u NOO-ima. Zato su preduzimane mjere da se komunistima, a posebno odbornicima, objašnava da NOO-i kao takvi nisu sektor partijskog rada, kako je shvatala većina članova KPJ. Međutim, stav KPJ u to vrijeme, kao i ranije, bio je da NOO-i kao organi narodne vlasti budu nezavisni od KPJ. Radilo se na tome da narod shvati da Partija nije vlast, iako je ona rukovodeća snaga i stoji na čelu NOP-a. Dakle, KPJ nije htjela postupati tako da joj se može prebaciti da je narodna vlast njezin eksponent,⁹ ali nije htjela dozvoliti ni da se narodna vlast razvija stihijski. Zato je pred partijskom organizacijom stajala osnovna zadaća, ne samo da podržava rad NOO-a nego

1 da pomogne njihovu aktivnost, da pripremi i mobilize narod da podrži novu, narodnu revolucionarnu vlast. Direktan uticaj na rad svakog NOO-a obezbjeđivan je tako što je sekretar okružnog, sreskog ili opštinskog NOO-a bio član oblasnog komiteta KPJ. Taj član komiteta bio je odgovoran za pravilan rad NOO. Međutim, on ipak nije mogao niti je imao pravo da naređuje ostalim odbornicima ili odboru u cjelini. On je svoj uticaj ostvarivao radom i zalaganjem. Slična situacija bila je i sa vojnopozadnim organima vlasti, komandama područja i komandama mjesta.¹⁰ Sve je to trebalo objasniti i članstvu Partije, a posebno onim članovima koji su bili izabrani u NOO-e. Svi su oni, kao i narod u cjelini, trebalo da znaju da se u to vrijeme stvarala jedna nova država i da su NOO-i trebalo da postanu instrument te nove države. U tom pravcu bila je usmjerena čitava partijska organizacija, a naročito oni članovi koji su radili u organima vlasti. Oni su djelovali tako da narod u njihovom

⁸ Isto.

⁹ Isto.

¹⁰ Isto.

kraju shvati da su NOO-i, kao nova vlast, njegovi, da rade u interesu naroda. Ali, da bi to narod shvatio, a prije svega osjetio da je to njegova vlast, komunisti su radili na njenom učvršćenju, na njenom aktiviranju na onim zadacima koji su u datom momentu bili najaktuelniji. I u tome su imali uspjeha, što pokazuju zaključci doneseni na Drugom oblasnom partijskom savjetovanju za Bosansku krajinu 5. i 6. aprila 1944. u Sanskom Mostu,¹¹ u kojima se, pored ostalog, kaže: »U ovo vrijeme . . . NOO su se uzdigli, u većini slučajeva, na stepen istinskih organa narodne vlasti koju je narod prihvatio kao svoju vlast. NOO pokazali su dovoljno organizacionog i političkog smisla . . . Oni su pokazali vidne rezultate u uspješnom rješavanju pitanja ishrane naše vojske, u rješavanju najrasprostranjenijih pitanja narodnog života što je doprinijelo širokom okupljanju narodnih masa oko NOO-a.«

Partijska organizacija i organi narodne vlasti u cjelini bili su angažovani i na ishrani vojske i naroda. Taj problem je bio višestruko akutan. Pored centralnih organa NOP-a koji su se nalazili u Drvaru, na tom području bili su i centralna bolnica i dosta vojnih jedinica, oko 8.000 izbjeglica koji su iz Like izbjegli pred neprijateljem. Kada se tome doda da je područje drvarskog okruga, uglavnom, pasivno i u prethodnom periodu iscrpljeno, može se pretpostaviti kakvi su to krupni problemi bili. Pa i pored toga, NOO-i su ih sa uspjehom rješavali. O tim uspjesima neću govoriti. Više ću se zadržati na odnosima između organa narodne vlasti i komandi vojnih jedinica u vezi s tim problemom, kako bi pokazao kakve je sve zapreke Partija morala da savladava da bi NOO-e podigla na stepen autoritativne vlasti.

Kao što je poznato, i u to vrijeme je ishrana jedinica NOV padala na teret naroda onoga kraja u kojem su bile stacionirane. Pored NOO-a, na tome zadatku bila je angažovana i cijela partijska organizacija. Najviše žita, krompira, mesa i drugih prehrambenih artikala prikupljeno je dobrovoljnim priložima. Narod je za vojsku davao. Većini je bilo jasno da ako ne daju vojsci, neće biti ni pobjede ni slobode. Od onih domaćinstava koja nisu davala dobrovoljno, organi vlasti su hranu rekvirirali. Ta mjera nije bila rijetka, a ni rezultati nisu bili mali. U više navrata u prvoj polovini 1944. godine rekvirirane su veće količine prehrambenih proizvoda. Sve je to doprinijelo da su prehrambeni fondovi stanovništva bili iscrpljeni, naročito u grahovskom i drvarskom srezu.¹² Da bi se stanovništvo donekle rasteretilo a da snabdijevanje vojske ne dovede u pitanje, Okružni komitet KPJ za Drvar februara 1944. tražio je od Oblasnog komiteta KPJ za Bosansku krajinu pomoć, predloživši da se neke vojne jedinice stacionirane u ovom dijelu snabdijevaju iz drugih

¹¹ Isto.

»a Isto, kat. br. 2532.

krajeva. Od toga su velike količine žita, krompira, graha, pa i mesa i drugih prehrambenih proizvoda, dovožene iz Podgrmeča i sa područja Bihaća.

Ali, problem nije bio samo u tome. Pojavio se i problem odnosa između vojnih komandi i NOO-a. Dešavalo se da pojedine vojne komande same vrše rekviriranje hrane. Čak su to činile i pojedine grupe vojnika. Sve je to stvaralo velike poteškoće i organima narodne vlasti i partijskoj organizaciji. Zbog toga su izbijali i sporovi između organa vlasti i vojnih komandi, pa je Okružni komitet morao da ih rješava. A kada Okružni komitet ili niža partijska rukovodstva to nisu mogli sami, tražili su pomoć od Oblasnog komiteta KPJ za Bosansku krajinu.¹³

Ovaj problem ne bi sam po sebi ni bio tako krupan da nije bio povezan sa nastojanjem Partije da organe narodne vlasti podigne na takav stepen da oni budu ti koji će rješavati sve narodne probleme, pa i problem ishrane NOV. Zato je partijsko rukovodstvo i nastojalo da se vojne komande odnose prema NOO-ima kao prema organima vlasti, da ih vojne komande podržavaju i tako im stvaraju uslove da bolje obavljaju svoje zadatke.

Partijska organizacija i NOO-i bili su angažovani i na pitanju obrade poljoprivrednih imanja. U vremenu koje analiziramo aktuelna je bila proljetna sjetva. Svima im je bilo jasno da od uspjeha na tom planu zavisi ishrana i naroda i vojske, jer drugih izvora nije bilo ili su bili neznatni. Ovom problemu je i Tito tada davao prioritet, zahtijevajući »da se zasije sva ziratna zemlja«. ¹⁴ Zato je partijska organizacija drvarskog okruga sve raspoložive snage mobilisala da se ovaj zadatak što uspješnije izvrši. Međutim, to nije išlo lako. Bilo je mnogo problema: nedostajalo je sjemena, tegleće stoke, ljudi koji su mogli raditi i si. Kada je riječ o ljudima treba kazati da su svi sposobni muškarci bili mobilisani u vojsku. Kod kuća su ostali starci, žene i djeca, pa se može reći da je uglavnom na njih pao taj teški zadatak. Zato su na tim poslovima bile angažovane i omladinska organizacija i organizacija AFŽ-a. Da bi se objasnio značaj toga posla, održano je više zborova po srezovima i opštinama i konferencija po selima, na kojima su pored opštih utvrđivani i konkretni zadaci. Pomoć su u tome pružale i vojne jedinice. A kada je riječ o obezbjeđenju sjemena, ono je nabavljano i sa drugih područja. Samo takvom organizacijom i udruženim snagama, proljetna sjetva se mogla uspješno izvršiti.

I mobilizacijom u NOV bavili su se partijska organizacija i organi narodne vlasti. Ta aktivnost je bila usmjerena prema omladini, naročito u onim krajevima u kojima su četnici imali uticaja, ili u krajevima koji su ranije bili pod okupacijom, pa je još uvijek veći broj sposobnih za vojsku bio kod kuća. Mobilizacija je manje-više

¹⁴ Isto, kat. br. 2694.

¹³ Isto.

uspješno obavljena, bez obzira što su se organi NOP-a suočavali sa nizom teškoća. No, uticaj okupatora i kvislinga, kao i četnika, sve više je slabio, što je olakšavalo rad partijskoj organizaciji i organima narodne vlasti. Omladina je sve više pribvatala poziv u vojsku. Međutim, i tu je bilo neočekivanih problema. Naime, iz jednog izvještaja Okružnog komiteta za Drvar od 8. februara 1944. vidi se da su i neki borci iz 3. krajiške brigade, koji su išli kući na odsustvo, govorili omladincima da ne idu u brigadu, što je imalo negativnih posljedica, stvorivši dosta problema.¹⁵ Ta činjenica govori da politički rad u vojnim jedinicama nije bio uvijek na visini. Zato su se komunisti Drvara zalagali da se ti problemi rješavaju preko partijskih organizacija u brigadama.

Povezano sa mobilizacijom ljudstva vođena je i borba protiv četničkog rovarjenja. Naime, četničke grupe su se u to vrijeme pojavljivale u petrovačkom i grahovskom srezu, pokušavajući da ometu mobilizaciju. Četnici su nastojali da ubace svoje ljude u NOO-e i da iznutra razbijaju jedinstvo organa vlasti. Tako je, na primjer, u selu Bjelajski Vaganjac predsjednik NOO-a izabran iz redova onih ljudi koji nisu bili za NOP.¹⁶ On je narodu govorio da se vojnici ne bore, da samo jedu, a kad je trebalo prikupljati hranu za vojsku — prikrivao je pravo stanje. Takvih i sličnih primjera nije bilo mnogo, ali ih je bilo.

Uporedo sa pokretanjem u borbu protiv četničkih grupa na terenu, partijske organizacije su radile i na čišćenju NOO-a od onih ljudi koji nisu radili u interesu naroda. Ljudi su na konferencijama upoznavani sa držanjem onih odbornika koji nisu za NOP, odnosno sa njihovim radom protiv interesa naroda. Narod je opozivao takve odbornike i na njihova mjesta birao druge, bolje i odani je interesima naroda i NOB-a. Sve je to doprinosilo učvršćenju NOO-a kao organa nove, revolucionarne vlasti i njihovoj afirmaciji kod naroda.

Partijska organizacija Drvara, kao i druge partijske organizacije u Bosni i Hercegovini i Jugoslaviji, u to vrijeme se počela baviti još jednim krupnim pitanjem. Na Drugom zasjedanju AVNOJ je preimenovan u najviše zakonodavno i izvršno predstavničko tijelo naroda Jugoslavije, što znači da je AVNOJ proglašen za najviši organ državne vlasti u zemlji. S tim u vezi, osjetila se potreba za osnivanjem jedne masovne političke organizacije koja će imati za cilj da okuplja najšire slojeve naroda u daljoj borbi za oslobođenje zemlje i dogradnju njene državne organizacije. Zato je rukovodstvo NOP-a preduzelo mjere da se konstituiše Narodnooslobodilački front (NOF) kao politička organizacija. Pripreme za njeno konstituisanje počele su neposredno poslije Drugog zasjedanja AVNOJ-a. Ova aktivnost je bila intenzivnija u onim krajevima koji su bili pod neposrednim uticajem Centralnog komiteta KPJ i drugih organa NOP-a. Kako su ti organi bili smješteni na drvarskom području, to su i pripreme za formiranje mjesnih, opštinskih i sreskih organizacija NOF-a bile vrlo intenzivne. Do konstituisanja NOF-a Bosne i Hercegovine, 3. jula 1944. u Sanskom Mostu, nisu bile formirane te organizacije, ali

¹⁵ Isto, kat. br. 2532.

« Isto, kat. br. 2991.

su pripreme za formiranje bile završene. Narodu je na konferencijama i zborovima bio objašnjen značaj ove organizacije, njeno mjesto i uloga u tadašnjim usi ovima i budućem društveno-političkom sistemu. Ta aktivnost je doprinijela da su prvih mjeseci druge polovine te godine formirane organizacije NOF-a u svim selima i gradovima, a ubrzo su održane i opstinske i sreske i okružne konferencije, na kojima su izabrana odgovarajuća rukovodstva.

Pored organizovanja NOF-a, Partija je posvećivala pažnju i organizacijama USAOJ-a i AFŽ-a. Kako su se u to vrijeme obavljale intenzivne pripreme za Drugi kongres USAOJ-a, to je i partijska organizacija Drvara, sa Sreskim i Okružnim komitetom, uključena u te pripreme.

To su samo neka, najznačajnija, pitanja kojima su se partijska organizacija i organi narodne vlasti Drvara i okoline bavili i koja su riješili u prvoj polovini 1944. godine. Usudiću se da kažem da za neuspjeh njemačkog vazdušnog desanta na Drvar umnogome treba zahvaliti upravo aktivnom radu partijske organizacije, organa narodne vlasti i drugih organizacija NOP-a u ovom kraju. U to nas uvjerava i činjenica da je stanovništvo Drvara, kao što je poznato, predstavljalo snagu koja je umnogome amortizovala prvi udar neprijatelja. To borbeno raspoloženje stanovništva Drvara, njegova riješenost da brani i odbrani rukovodstvo NOP-a, a to znači da odbrani revoluciju, najbolje ilustruju rad partijske organizacije na drvaskom području.

Iza kulisa desanta na Drvar¹

Dr Dušan Biber

U ovom članku naročito nas interesuje da li su i šta razne britanske obaveštajne službe doznale za strogo poverljive nemačke pripreme za padobranski desant na Drvar 25. maja 1944. Kakve su bile priče, pretpostavke, pa i obaveštajne i psihološke igre povezane s tim desantom tada i kasnije, i šta o tome može danas da kaže istorijska nauka?

Ministarstvo spoljnih poslova ustaške Nezavisne Države Hrvatske, npr, u svom političkom pregledu br. 3 od 6. juna 1944, baš na dan savezničkog iskrcavanja u Normandiji, čime je bio otvoren dugo očekivani drugi front, između ostalog, pisalo je:

»Tih dana bili smo svedoci nemačkim operacijama protiv Titovog glavnog štaba. Za sada su na raspolaganju samo neprijateljeve vesti i još nema naših podataka (...). Baš ništa se ne treba čuditi, iako to ne može da se tvrdi i spada u pretpostavke, ako se bude nekada (možda mnogo kasnije posle rata) pokazalo da je engleska tajna služba poturila Nemačima podatke o tome gde je Tito. Englezi Tita zaista dižu do zvezda, ali oni više vole bele grobove nego njega živog. Za ono što im je bio neophodan, to je već učinio, njegov dalji rad više ne može koristiti njihovim političkim ciljevima. To čoveku pada na um utoliko više, jer bi tako nešto bilo posve u skladu s tradicijom engleske politike i s njenim metodama. Okolnosti da su Englezi upravo sada digli viku zbog Tita mogu da potvrde tu pretpostavku, a još više potvrđuje je činjenica da je tada kod njega bio Churchillov sin. Sem toga, Ministarstvo raspolaže još sa dve godine starim podatkom da je zadatak Titove partizanske vlade, kao i svih sličnih komunističkih vlada, koje već postoje na Balkanu ili koje tek treba da se formiraju, da se uz njenu pomoć Rusija usprotivi ulasku Engleske na Balkan. Nema sumnje, Englezi to veoma dobro znaju.«²

Ministarstvo tzv. Nezavisne Države Hrvatske, naravno, nije navelo nikakve izvore za te hipoteze niti je videlo nelogičnosti u tome da bi baš prisutnost Churchillovog sina Randolpha u Vrhovnom štabu Narodnooslobodilačke vojske i partizanskih odreda Jugoslavije išla u prilog toj pretpostavci.

A ipak, predstavnik S.O.E. (Special Operations Executive — Uprava za specijalne operacije) 10. juna 1944. saopštio je iz New Yorka

¹ Iz članka objavljenog u časopisu »Borac«, maja 1985, 226—245.

² Bogdan Krizman: *Ustaše i Treći Reich*, 2. knjiga, str. 18—19, Zagreb 1983.

da su iz pouzdanih izvora doznali da je pukovnik Živan Knežević, vojni ataše u jugoslovenskom kraljevskom poslanstvu u Washingtonu, dobio podatke gde se nalazi Titov štab. O tome je depešom saopštio Mihailovićevom predstavniku u Kairu. Knežević je doznao i za novu lokaciju Titovog štaba posle povlačenja iz Drvara. U S.O.E. pretpostavili su da je te podatke Kneževiću dao visoki oficir u obaveštajnom odeljenju G-2. Načelnici štabova na Srednjem istoku su zatim zahtevali da se proveri da li je Mihailovićev predstavnik u Kairu te podatke dostavio Nemcima.³ U dokumentima britanskog Ministarstva spoljnih poslova koji su na raspolaganju istraživačima ne mogu se naći rezultati te provere.

Iz postojeće naučne literature znamo da su Nemci pratili radio-komunikacije Vrhovnog štaba i da im je često uspevalo raspetljati šifru i sadržaj razmenjivanih partizanskih depeša. Pred desant na Drvar, tamo su poslali potrebnu grupu Abveia koja je kroz dvogled osmatrala Titovu pećinu, ne znajući da se u njoj nalazi Tito. Održavala je kontakt sa partizanskim oficirima u zaštitnoj brigadi Vrhovnog štaba.⁴

Prvo upozorenje da Nemci imaju nameru da pronađu lokaciju Vrhovnog štaba i da ga napadnu padobrancima nalazimo već 4. novembra 1943. u depeši Glavnog štaba Narodnooslobodilačke vojske i partizanskih odreda Hrvatske poslatoj Vrhovnom štabu: »Ing. Ott rekao je Marijanu (Stilinoviću) da su Nemci pre mesec dana planirali da pomoću padobranskih jedinica uhvate Tita. Od toga su odustali kada im je rekao da je to pokret naroda a ne samo jednog čoveka. Upozorava na opreznost.«⁵

Nemci, koji su prisluškivali radio-emisije, tu i druge depeše Glavnog štaba Narodnooslobodilačke vojske i partizanskih odreda Hrvatske zabeležili su i dešifrovali. Tako čitamo u Abwehrovom izveštaju (Nemačka vojna obaveštajna služba) za 9. novembar 1943. i sledeće: »Ing. Ott je izjavio Stilinoviću da je pre mesec dana bila planirana akcija padobranaca protiv Tita s namerom da uhvate Tita«. U tom izveštaju rečeno je još da Stilinović u Zagrebu pregovara o zameni ratnih zarobljenika. Nemci su predložili da se formiraju komisije za zamenu zarobljenika kojima bi, na obema stranama, pružali lekarsku pomoć. Ranjenike i bolesne odmah bi zamenili, a zarobljeni nemački oficiri ne bi morali da rade.

»Ing. Ott i privredni rukovodilac Heine su razgovarali u Zagrebu sa Marjanom Stilinovićem o političkoj liniji narodnooslobodilačkog pokreta. Priznali su da je narodnooslobodilački pokret narodni pokret. Odobrili su osnivanje nove Jugoslavije i izjavili da nema smisla da preduzimaju mere jedni protiv drugih. Naglasili su da eventualna pregovaranja ne treba tumačiti kao znak slabosti. Ako bi Nemcima bila priznata neometana upotreba nekih saobraćajnica i ako bi im bile date neke privredne koncesije, bili bi spremni da brane gra-

³ Dušan Biber: *Tito—Churchill, strogo poverljivo*, str. 186, Zagreb, Ljubljana, 1981.

⁴ Slavko Odić: *Desant na Drvar maja 1944*, Beograd 1981.

Slavko Odić: *Referat sa naučnog savetovanja u Titovom Drvaru maja 1974*.

⁵ Knjiga depeša Glavnog štaba Narodnooslobodilačke vojske i partizanskih odreda Hrvatske 1943. godine, Arhiv Vojnoistorijskog instituta, Beograd, 1-12/1. k. 119/1. Uporedi: Slavko Odić, *Desant na Drvar maja 1944*, str. 16.

nice i da se suprotstave američkoj invaziji. Molili su Stilinovića da na sledeći razgovor dovede sa sobom još dva gospodina.⁶

Izgleda da je navedeni tekst nekakav siže prisluškujućih partizanskih depeša. Slične predloge Nemci su, kao što već znamo iz literature,⁷ davali i slovenačkim partizanima posle kapitulacije Italije i završetka šeste ofanzive da bi obezbedili nesmetanu upotrebu bitnih saobraćajnica. Kao što znamo iz sačuvanog Ottovog izveštaja, on je godinu dana ranije, 17. novembra 1942, bez uspeha predložio partizanima da se povuku u nekakav rezervat u Sandžak.⁸

Svakako je i sovjetska obaveštajna služba, preko partizanskih i drugih izvora, dobila takve podatke da se lično angažovao čak bivši generalni sekretar Kominterne Georgi Dimitrov. Devetog novembra

1943, znači istog dana, kao što je o tome saopštio Abwehr, Dimitrov je poslao preko Stera Atanasova Georgijeva lično za Waltera (to jest Tita) depešu sa sledećim sadržajem: »Dobili smo informacije da nemačka obaveštajna služba ima u Vrhovnom štabu Narodnooslobodilačke vojske Jugoslavije svog agenta — oficira tog štaba. Vezu s tim agentom održava šef centra nemačke obaveštajne službe Ott, direktor aluminijumske firme 'Hansa Leichtmetair u Mostaru, koji radi pod vodstvom generala Glaisea.⁹ Ott ima pseudonime: Doktor Bauks, 'R' i '513'. Obaveštavamo vas o tome da bi to primili k znanju i da bi preduzeli odgovarajuće mere.«¹⁰

Tito je odmah sledeći dan, 10. novembra 1943, odgovorio: »Slučaj nemačkog obaveštajca Otta dobro nam je poznat. U našem štabu nema njegovog agenta, nego je naš oficir koji je imao zadatak da od tog nemačkog agenta nešto dozna. Nama je jasno pitanje i zbog toga se ne treba uzbuđivati. Naša kontraobaveštajna služba dobila je slične podatke. Jeste drugi slučaj, koji sada proveravamo. Nemci hoće da nas navedu na pogrešan pravac.«¹¹

Posle Titove smrti svoja sećanja objavio je i Josip Kopinič, rukovodilac punkta kominterne u Zagrebu, a zapisao ih je Venceslav Cenčić. Kopinič tvrdi da su prema njegovim informacijama u centrali Gestapoa (!) u Beču još 1942. godine dobijali informacije od svog obaveštajca u Vrhovnom štabu Narodnooslobodilačke vojske i partizanskih odreda Jugoslavije, po svemu sudeći od radio-telegrafiste pri Vrhovnom štabu. Pošto na svoje upozorenje Vrhovnom štabu nije dobio odgovor, on je preko Moskve posebnom šifrom, koju je znao samo Pavle Savić, poslao Titu upozorenje. Tito je posle odgovorio

⁶ The national Archives and Records Service, Washington, Microcopy T-313, traka 196, snimci 7456990-1. Uporedi: Slavko Odić, *Desant na Drvar maja 1944*, str. 16. Beograd 1981, koji samo to pominje kao izvor za potvrdu da je Glavni štab Narodnooslobodilačke vojske i partizanskih odreda Hrvatske o tome saopštio 3. novembra 1943.

S Nemcima ne može biti drugih razgovora, osim o razmeni zarobljenika«, saopštio je Tito Glavnom štabu Narodnooslobodilačke vojske i partizanskih odreda Hrvatske 27. oktobra 1943 (Josip Broz Tito: *Sabrana djela*, XVII, str. 138, Beograd 1984).

⁷ Dušan Biber: *Britanske misije o Titu*, Borec XXXIV, br. 10, str. 524-525, 1982.

⁸ Politisches Archiv des Auswärtigen Amtes, Bonn, Nachlass Kasche, *Aufstand Kroatien, 1942—1944*; izvještaj direktora Hansa Otta, Zagreb, 28. novembar 1942.

⁹ Glaise Horstenau, komandujući nemački general u Hrvatskoj.

¹⁰ Josip Broz Tito: *Sabrana djela*, XVII, str. 282, Beograd 1984.

¹¹ Isto, str. 203.

Dimitrovu: »Zabranite Valdesu da žali naš vrhovni štab i CK KPJ.« Ali od početka 1944. nemački agent iz Vrhovnog štaba više se nije javljao, tvrdi Kopinič. Osumnjičenog radio-telegrafistu i šifranta trebalo bi poslati u patrolu i likvidirati.¹²

U kontekstu naše teme značajno je i to da se 11. novembra 1943. lično javio sam Dimitrov, ovog puta sa upozorenjem, kako za Tita tako i za Atanasova: »Nemci pokušavaju doznati gde je Vrhovni štab i uz podršku padobranaca uništiti štab i Tita. Poslednji podaci o tome govore da Nemci pokušavaju da to doznaju preko engleskih oficira koji se nalaze pri Vrhovnom štabu.«¹³

Dimitrov, naravno, nije naveo izvore i ocene pouzdanosti tih informacija. Ali upozorenje s najvišeg mesta u bivšoj kominterni bilo je dovoljno autoritativno. Sledeći dan Šteru Atanasovu je depešom javio: »Dimitrovu, štab se zahvaljuje za pomoć. Prihvatamo mere za obezbeđenje štaba i druga Tita, Georgijev.«¹⁴

Od 17. septembra 1943. britansku misiju pri Vrhovnom štabu vodio je brigadir Fitzroy Maclean, ali u to vreme on nije bio u Jugoslaviji, jer je otišao da obavesti pretpostavljene na Srednji istok. Kao njegov zamenik pri Vrhovnom štabu ostao je major William Deakin sa ostalim britanskim oficirima i članovima misije. Teško je bez uvida u izvore raznih obaveštajnih službi koji su nepristupačni za naučno istraživanje donositi zaključke o mogućem spletu delovanja različitih komponenata iza kulisa planiranog nemačkog desanta na Drvar.

Pošto se inž. Hansu Ottu nije ništa dogodilo, verovatno je i sam izveštavao o sadržaju svog razgovora sa Stilinovićem, a upozorenje o planiranom desantu preneo po izričitom nalogu pretpostavljenih. Moguće je i to da su Nemci pomoću svojih veza proturili te podatke sovjetskoj obaveštajnoj službi da bi pobudili što veće nepoverenje među partizanima i savezničkim misijama. Mogli bismo zaključiti da su u Moskvi bili nepoverljivi prema razvoju partizansko-britanskih kontakata. U načelu, nisu isključene ni mogućnosti da su upozorenja Dimitrova bila preuranjena, iako nije jasno kako bi mogli biti sumnjivi baš svi britanski oficiri.

Svakako, ta upozorenja iz Moskve preduhitrla su zvanični predlog komandanta nemačke divizije »Brandenburg« koji je bio poslat štabu 2. oklopne armije dan kasnije, 12. novembra 1943. godine. Nemci, su kao što konstatuje Slavko Odić,¹⁵ iz depeša razmenjenih između Glavnog štaba NOV i PO Hrvatske i VŠ koje su presreli i dešifrovali doznali za mesto i približan datum poznatog Drugog zasedanja Avnoja u Jajcu, ali tada za takvu operaciju nisu imali dovoljno ni avijarijskih snaga ni padobranskih jedinica.

Dve sedmice posle upozorenja koje je poslao Dimitrov, 27. novembra 1943. na improvizovanom aerodromu na Glamočkom polju je ubijen Ivo Lola Ribar, kad je ulazio u avion »dornier«, kojim je misija Vrhovnog štaba nameravala da poleti u Bari i dalje u Egipat ka savezničkom glavnom štabu. Ubijeno je i ranjeno više članova britan-

¹² Vjenceslav Cenčić: *Enigma Kopinič*, 2. knjiga, str. 79—81, Beograd 1983.

¹³ Vidi napomenu br. 9, str. 283.

¹¹ Isto, napomena br. 680, str. 375.

¹⁵ Slavko Odić: *»Desant na Drvar maja 1944.*, str. 16, Beograd 1981.

slece misije i partizana. Nemački »henschkel« je, naime, iznenadio avion sa upaljenim motorima i bacio bombe.

Atmosferu nepoverenja dobro je opisao Deakin u svojoj knjizi »Gora tvrđava«. Britance uopšte nisu pozvali da prisustvuju pogrebu Ive Lole Ribara« F. W. Deakin piše: »Neki ugledni članovi jugoslovenskog Vrhovnog štaba protiv nas izrekli su oštre optužbe u kojima su optužili Britance, navodno, da smo se ušeptrljali prilikom operacije i da se nismo pobrinuli za pratnju lovaca iz Italije — ali takav plan nije bio nikad predložen i bili smo skoro na krajnjoj ivici radijusa letenja lovaca. Ja sam bio sam previše prazan i utučen da bi prigovarao, već sam odmah samo zahtevao razgovor s Titom da bih mu rekao o detaljima tragedije«. Razgovor s Titom je rešio položaj. »Neprijateljsko šuškanje protiv nas bilo je zatrto i ostali smo sa brazgotinama neuspeha.«¹⁶

Vanredne bezbednosne mere još dugo su ostale na snazi i posle odlaska Vrhovnog štaba iz Jajca i u proleće, za vreme boravka u Drvaru. Iz objavljenog dnevnika generalštabnog potpukovnika Viviana Streeta može se razabrati da se britanska misija pomerila na drugo mesto, u predvečerje desanta, zatim kad su 22. maja 1944. ugledali nemački avion na dugom izviđačkom letu, koji je kružio baš iznad dela grada, gde je stanovala misija. Naravno, to je opet pobudilo staru sumnju da su Britanci unapred obavesteni o planiranom nemačkom desantu i da su se sami oprezno povukli.

Edvard Kardelj je već posle Rezolucije Informbiroa, 1. juna 1949, u Ljubljani razgovarao s piscem Luisom Adamičem. Prošle godine u Sarajevu objavili su više Kardeljevih tekstova sa istorijskom tematikom a među njima i taj razgovor u celini, koji tada, kada je nastajao, nije bio objavljen u tom obliku:

»L. Adamič: Zar je istina da su Englezi umešali svoje prste kod Drvara?»

E. Kardelj: Mi smo u to prilično ubeđeni, no, o tome se zvanično nije govorilo, ali podaci se slažu. Već tada bili smo ubeđeni da je želja Anglo-Amerikanaca da nas Nemci likvidiraju. Zanimljivo je da pre toga nije bilo dana, a da velik broj angloameričkih aviona nije preleteo preko nas. Nemačka avijacija nije dejstvovala, sem u ranim jutarnjim časovima, pojedinačnim avionima. Ali za vreme napada na Drvar dva ili tri dana nije se pojavio nijedan saveznički avion i Neihci su nas iz vazduha tukli do mile volje.«¹⁷

I iz Streetovog dnevnika možemo videti da je prva saveznička podrška iz vazduha 27. maja, znači dva dana posle nemačkog desanta, kod partizana ostavila jak utisak i proterala nemačke avione. Vođa britanske obavestajne misije u izveštaju pod šifrom YO 3538, od 18. juna 1944. konstatuje da su »neprijateljske avijacijske patrole u prva dva dana paralizovale povlačenja«.¹⁸

litno i neosporno je da je Vrhovni štab bio pod utiskom sumnji, čak Ubeđenja, o čemu je reč u pomenutom intervjuu. A teško će biti,

¹⁶ F. W. Deakin: *Gora tvrđava*, str. 280—281, Ljubljana 1976. »Karakteristično je da svi sumnjaju u Engleze i Amerikance i da im ne veruju«, 14. novembra 1943, Atanasov je saopštio Dimitrovu (str. 284).

»• Edvard Kardelj: *Svjedočenja*, str. 20—21, Sarajevo 1984.
i' Public Record Office, ... O 208/2002.

ako ikada bude moguće, konstatovati kakve su bile igre različitih obavestajnih službi prilikom svesnih plasiranja raznih priča i sumnji u okviru lične dugoročne politike. Slavko Odić je na osnovi, u Washingtonu mikrofilmovanih, nemačkih dokumenata konstatovao da su Nemci za desant na Drvar upotrebili 222 aviona. Na žalost, nije vidljivo koliko tih aviona je bilo raspoređeno na teritoriji tzv. Nezavisne Države Hrvatske ili uopšte na jugoslovenskom bojištu.¹⁹

Svakako, posle rata te optužbe prodrle su u javnost, ali od sovjetske strane za vreme prve Macleanove posleratne posete kod maršala Tita. »Literaturna gazeta« je 22. oktobra 1947. optužila Macleana i Britance da su saradivali s Njemcima u zaveri prilikom priprema i izvođenja desanta na Drvar. A jugoslovenska ambasada u Moskvi dobila je obaveštenje da maršal Tito ne veruje to i da žali zbog takvog saopštenja. Tako je bar zapisao Vladimir Dedijer u svojim prvim priložima za biografiju maršala Tita, koji su objavljeni u Londonu 1953. godine pod naslovom »Tito speaks«.

Kada su naučnoj javnosti dali na raspolaganje presretnute i dešifrovane nemačke radio-depeše, tačnije britanske depeše, iz tih izvora ja sam 1977. godine u Public Record Office u Londonu pregledao fascikle za period maj — jun 1944. Među njima bilo je nešto presretnutih depeša i u vezi s pripremom i izvođenjem desanta na Drvar. Prvi trag da su Britanci uspeli da doznaju za šifru nemačkog desanta na Drvar nalazio se u depeši predatoj 22. maja 1944. u 19.29, da je komandant nemačkog vazduhoplovstva u Hrvatskoj 22. maja 1944. u 11 časova dobio za taj dan isti operativni zadatak kao dan ranije: »Schwerpunkt colon preparation for Elderly & Elderly (comment: German Rösselsprung & Rösselsprung«. Ili na srpskohrvatskom: »Težište priprema kolone za Elderly & Elderly (komentar: nemački Rösselsprung & Rösselsprung)«. Prvi ukaz komandanta nemačkog ratnog vazduhoplovstva u NDH, 21. maja, očigledno, dakle, nije bio presretnut preko Ultra.²⁰ Izgleda, valja upozoriti i na to da je nemačko vazduhoplovstvo za tu operaciju imalo sastavljenu lozinku za početak te akcije: RösselsprungEbenholz, tj. skok konja (kod šaha), i ebanovina, što je značilo šifru za datum 25. maj 1944. Hitler je lično naredio da ostane tajna ako padob rancima uspe da uhvate Tita, a tako nešto komandant 500. esesovskog padobransko-lovačkog bataljona nije uopšte očekivao.²¹

Duža napomena u tom zborniku britanskih dokumenata »Tito-Churchill, strogo poverljivo«, koji su objavljeni 1981, godinu dana kasnije na Trećem naučnom savetovanju britanskih i jugoslovenskih istoričara u Londonu od 13. do 15. decembra 1982, u Imperijalnom vojnom muzeju, zainteresovala je dva britanska referenta. Major Hiaré W. King, 1944. godine u Drvaru odgovoran za veze i zatim u diplomatskoj službi, napisao je referat »Britanska misija u Drvaru«, a istoričar Ralph Bennett, koji je za vreme rata radio u Bletchley

¹⁹ Slavko Odić: *Desant na Drvar maja 1944*, str. 24, Beograd 1981. Prema britanskim obavestajnim podacima bio je uništen ili oštećen 141 avion ili 64,5% tih aviona.

²⁰ Dušan Biber: *Tito-Churchill, strogo poverljivo*, napomena br. 276, str. 1973. Zagreb, Ljubljana 1981.

²¹ Slavko Odić: *Desant na Drvar maja 1944*, str. 25, Beograd 1981.

Parku, gde su dešifrovali i analizirali presretnute nemačke radio-depeše, svom referatu dao je interesantan naslov »Ultra i Drvar«.

»Pošto je čak misija Secret Intelligence Servicea (ISLD Mission) u Drvaru izgubila sve svoje šifre (uporedi Streetov izveštaj, odnosno »Vjesnik u srijedu« od 24. maja 1972, str. 8) i čak sve svoje dokumente, zaplenili su ih Nemci, možemo da verujemo preživelim britanskim oficirima za veze da je iznenađenje bilo potpuno i da, osim već pomenute mere predostrožnosti da se preseli sedište misije zbog zapaženog intenzivnog nemačkog osmatranja iz vazduha, nije bilo unapred nikakvih obaveštenja«, zapisao sam u već pomenutoj napomeni br. 276 na str. 173 u zborniku britanskih dokumenata.

Interesantno je da su dokumente DEFE 3 o Ultri, na osnovu kojih sam osnovao svoje tvrdnje, zatim privremeno dali na upotrebu osoblju istorijskog odeljenja u Cabinet Officeu. Ali, dali su ih na raspolaganje H. W. Kingu, koji je okupljenim istoričarima pokazao i radio-stanicu (za prijem i predaju), kakvu je imao za vreme svog službovanja u britanskoj misiji. Objasnio je tehničke i druge probleme održavanja veza, način šifrovanja, vrste i tipove predajnih odnosno prijemnih stanica, zaplete i događaje prilikom saradivanja sa partizanskim vezistima uprkos nesigurnim partizanskim sistemima šifriranja.

Naglasio je da misija nije ni dobivala niti je znala rezultate dešifriranja presretnutih nemačkih radio-depeša, a od nekih uhvaćenih i saslušanih nemačkih radio-telegrafista doznali su da su Nemci uspeeli u više slučajeva da razmrse partizanske šifre i da prate radio-veze. Slične probleme imala je S.O.E. i sa francuskim pokretom otpora.

Major H. W. King vratio se iz Barija u Drvar sa novom opremom za svoj radio-predajnik i radio-prijemnik, baš uveče 23. maja 1944; britansku misiju nije više našao na starom mestu iz već pomenutih razloga. Prema Kingovim konstatacijama, potpukovnik Street nije očekivao desant, nego samo nemačku ofanzivu većeg obima, sistematičnije bombardovanje. Prilikom nemačkog napada 25. maja, major je pri povlačenju u brda na sreću sa sobom poneo potpuno nov radio-prijemnik i radio-predajnik, pomoću kojih je kasnije uspostavio vezu sa Barijem i saopštio šta se dogodilo:

»Sledila je apsurdna serija slučajnosti koja ponovo potvrđuje da je u bici sreća bitna onoliko koliko i dobre veze«, govorio je major King. U 10.10 po lokalnom vremenu sa brda iznad Drvara predali su prvo privremeno saopštenje da bi podstakli britansko ratno vazduhoplovstvo na razmišljanje o mogućim akcijama za podršku, odmah nakon što bi im mogli da pošalju potpuniji izveštaj. Kasnije su, bar jedanput dnevno, samo oni održavali vezu sa Barijem, dok su svi ostali — sovjetska misija, britanska obaveštajna misija i Vrhovni štab — izgubili svu svoju radio-opremu. Tako su i članovi sovjetske vojne misije uz pomoć Britanaca uspostavili vezu sa svojom bazom u Bariju, generalom Sudakovom. Major King je već 31. maja putem svojih veza emitovao naređenje generala Kornjajeva generalu Sudakovu u Bari, da pilot Sornikov svojim avionom bude spreman za poletanje. Na Kupreškom polju staza za sletanje bila je mala, a na nju ranije nisu sletali saveznički avioni; zato je cela operacija bila

izvanredan primer planiranja u posljednjem minutu i bez greške kako Šornikova, tako i triju anonimnih savezničkih pilota.

Britanci su 3. juna 1944. pomoću svojih veza emitovali saopštenje primljeno iz Barija u sovjetskoj šifri; verovatno nikada nećemo saznati za njegov sadržaj i da li je u njemu već bilo Staljinovo upozorenje maršalu Titu, da se čuva poletanja britanskim avionima da mu se ne desi slična tajanstvena nesreća, u kakvoj je umro poljski general i predsednik izbegličke poljske vlade Sikorski. Ali, na osnovu materijala i izvora u britanskom javnom arhivu, Titovo poletanje Šornikovim avionom, po mišljenju majora Kinga, ne treba pripisivati nekoj mračnoj ruskoj intrigi. Njegov lični komentar o tome bio je: »Profesionalne sposobnosti legendarnog Somikova bile su dobro poznate članovima britanske misije i ako bih ja bio maršal Tito i ako bih mogao da biram između Šornikova i triju anonimnih savezničkih pilota, odlučio bih se za Šornikova«. Za razliku od Streeta, King je uočio da su članovi sovjetske misije, s kojima je bio u kontaktu, »bili 'korektni' u Bosni, 'prijateljski' posle 25. maja i postali 'izuzetno srdačni' kad smo stigli na Vis«.

Za našu temu značajna je Kingova tvrdnja da britanska misija nije dobila nikakvo upozorenje da se priprema napad na Drvar, iako general Wilson u svojim sećanjima piše da je takvo upozorenje bilo polato.²² King je naglasio da u maju 1944, pre formiranja Balkan Air Force (Ratnog vazduhoplovstva za Balkan), nijedna ustanova u Bariju nije dobijala obaveštenja, zasnovana na analizi presretnutih nemačkih radio-depeša. General-major Stawell, od 12. aprila 1944. komandant specijalnih operacija u Sredozemlju, zaista je dobio poneku depešu Ulte, zbog toga je bio iznenađen kada je 1982. godine očigledno prvi put imao u rukama presretnutu nemačku radio-depešu, u kojoj je, 30. aprila 1944, vazduhoplovni oficir za vezu kod 15. es-sovskog planinskog korpusa zamolio za preciznu izviđačku fotografiju lokacije štaba 1. partizanskog korpusa, snimljenu iz vazduha. Ali sve do 25. maja u arhivu nema nijedne depeše Ulte, koju bismo mogli odmah da prepoznamo kao neosporan dokaz da će toga dana padobranici napasti Drvar.

»Iako bi materijal Ulte sadržavao neosporne dokaze, tajna operacije Ultra bila je takva da materijal, po pravilu, ne bi bio nikad dat na raspolaganje onome kojeg bi Nemci mogli da uhvate, iako bi to značilo rizikovanje britanskih života«, rekao je major King. Krajem 1943, kao što izgleda i ponovo u martu 1944, u Londonu je bila doneta odluka da se britanskoj misiji pri Titovom glavnom štabu ne saopštavaju obaveštajni podaci dobijeni preko Ulte, da bi se tako izbeglo rizikovanje da Nemcima uspe da doznaju da saveznici čitaju njihove šifrovane depeše.

»Dvadeset trećeg maja nemačko ratno vazduhoplovstvo u Hrvatskoj moralo se usredsrediti na pripreme za novu 'Operation Rösselsprung' koja je odmah dobila nov britanski šifrirani naziv u Bletchley Parku u skladu sa standardnim bezbednosnim postupcima. Na listi odobrenih šifriranih naziva slučajno je bio 'Elderly'. (Tu treba u korist bar jednog skeptičkog jugoslovenskog istraživača naglasiti da je

²² F. H. Hinsley: *British Intelligence in the Second World War*, Vol. 3, 1. deo, str. 163—166, London 1984.

bila, prema našim strogim pravilima iz bezbednosti, apsolutno zabranjena upotreba svakog neobičnog šifriranog naziva koji bi mogao biti neprikladan — naročito ako bi u najmanjoj mogućoj meri nagoveštavao čime je možda takav šifrirani naziv povezan. Zbog toga, posve je nemoguće da bi šifrirani naziv 'Elderly' nagoveštavao bilo kakvu vezu sa 'Stari' ili 'Starac' ili maršal Jugoslavije Josip Broz Tito! — zapisao je major Ring.

Bilo kako da zvuči neverovatno, niko u Bariju ili Caserti u savezničkom štabu za Sredozemlje nije znao za Streetovu odluku da misiju u Drvaru premesti na bezbednije mesto. Ultrin obaveštajni oficir u Caserti nije mogao sa sigurnošću razabrati da je operacija »Rösselsprung« uperena protiv Drvara; to bi mogli učiniti samo obaveštajni oficir u Bariju, ako bi te depeše imali na raspolaganju. Ako bi pravilno zaključivali, bili bi jaki razlozi za to da, usprkos strogim bezbednosnim merama, naprave izuzetak i na adekvatno kamufliran način pošalju upozorenje misiji. Znakova i podataka o nemačkoj ofanzivi koja se približavala bilo je toliko i iz partizanskih izvora da Titovu odluku o premeštaju Vrhovnog štaba iz Drvara Nemci ne bi mogli tumačiti kao dokaz da Britanci čitaju njihove radio-depeše.

King je naglasio da je posebna britanska obaveštajna misija u Drvaru izgubila svoju radio-opremu, šifre i sve svoje dokumente. A istina je da je radio-telegrafista u Bariju, ujutru 25. maja 1944, imao bar jednu najhitniju depešu za misiju, koju nije mogla da primi i sada nije je moguće identifikovati. Dvojica još živih oficira, koji su brinuli o vezama u Bariju, ne sećaju se da su imali u rukama upozorenje misiji, pripremljeno za predaju. Anonimni viši britanski oficir je krajem aprila ili početkom maja 1944. razgovarao sa Arsom Jovanovićem, načelnikom Vrhovnog štaba, o mogućnosti nemačkog napada jedrilicama; on je to odbacio i usredsredio se na pitanje u vezi sa nabavkom nafte. Nadugačko je kritikovao Britance da se ne trude da nabave zahtevanu opskrbu.

Istoričar Ralph Bennet je detaljno analizirao niz presretnutih i dešifrovanih depeša u vezi sa desantom na Drvar, počev sa već pomenutom depešom od 22. maja 1944. Priložio je i nekoliko kopija dokumenata iz fonda DEFE 3. Najpre je sažeo beleške iz ratnog dnevnika OKW, tj. Vrhovne komande nemačkih oružanih snaga. Nemački vrhovni komandant za Jugoistok general-feldmaršal von Weichs, 6. maja 1944, naredio je da se pripremi ta operacija. OKW je 13. maja naročito naglasio potrebu da se ona pripremi i izvede u najvećoj tajnosti i da se onemogući partizanima da se probiju iz obruča, kao što su to činili već toliko puta. Hitler je 21. maja dao saglasnost za desant na Drvar.

»Zar je Ultra dala neko upozorenje? Ovaj referat analizira tucе ili više depeša koje su u vezi s tim incidentom i neosporno dokazuje da taj izvor nije mogao da da nikakvo upozorenje, jer se nijedna od tih depeša ni u najmanjoj meri nije odnosila na Tita, sve dok nije došlo do desanta«, zapisao je Ralph Bennett.

Depeša sa šifriranim nazivom »Rösselsprung« bila je dešifrovana i poslata 22. maja, znači dan nakon što je Hitler odobrio Weichsov plan i dva dana pred napad; tu, znači, nije bilo ničega što bi ukazivalo da je reč o napadu na Titov štab. Pošto ta depeša KV 4845 nije bila komentarisana, to je jasan dokaz da u Bletchley Parku uopšte

nisu imali pojma šta bi značio »Rösselsprung«. Uprkos tome, depeši su dali veliku prednost i poslali je savezničkim obavještajnim odeljenjima štabova u Alžiru, Caserti i Kairu. Bennett je taj problem uporedio sa nemačkom ofanzivom u Ardenima pod šifrom »Wacht am Rhein« (Straža na Renu). Već u septembru 1944. u Bletchley Parku su razmrsili nemačke radio-depeše u vezi s tom ofanzivom, ali nikada nisu dobili u ruke nijednu operativnu komandu; Nemačima je tako 16. decembra 1944. pošlo za rukom potpuno iznenađenje.

Čak dva dana posle napada na Drvar, dešifrantima i analitičarima nije bilo posve nesumnjivo i nepobitno jasno da je reč o desantu na Drvar. Ipak, u Public Record Officeu su verovatno deponovali manje od desetine svih presretnutih i dešifrovanih nemačkih radio-depeša i pitanje je da li će ih uopšte biti u celini. Usprkos ograničenim radio-komunikacijama za vreme rata, najpre su emitovali samo one koje su se odnosile na anglo-američka ratna područja odnosno bojišta. Nakon svestrane analize raznih mogućnosti i interpretacija, Ralph Bennett je naglasio da rezultati Ultra nisu nikad i ni u kom obliku preneseni u Jugoslaviju!

Očigledno je da je ta problematika probudila toliku pažnju da su joj čak u službenoj istoriji britanske obavještajne službe, prošle godine u objavljenom trećem delu, posvetili četiri strane.²³

Tako su Britanci iz nemačkih radio-depeša koje su presreli još januara 1944. uvideli da je povećana sabotaza partizana na železničkim komunikacijama i da je sredinom aprila 1944. jenjavala, dok su saveznici pojačali svoje dejstvo avionima, bombardovanjima i dostavljanjem opskrba. Iz naknadno dodate napomene, obeležene zvezdicom, možemo videti da su Britanci preko Ultra i Enigme doznali da Nemački znaju, s prisluškivanjem i dešifrovanjem partizanskih radio-veza, za tačna mesta na koja se spuštaju saveznički avioni, i čak znakove za raspoznavanje. Naravno, britanski oficiri za vezu kod Tita o tome nisu imali pojma. Uzalud su se trudili da partizani prime bezbedne britanske šifre za svoje radio-veze. U toj službenoj istoriji čitamo:

»Enigma je 19. maja, kad je prenela ocenu 15. esesovskog planinskog korpusa da će partizani po svaku cenu držati Drvar, razotkrila da su Nemački 12. maja raspravljali o opsežnoj operaciji na području 15. esesovskog planinskog korpusa. Dvadeset drugog i dvadeset trećeg maja nago vestila je da će u sledećih nekoliko dana biti izvedena značajna operacija, 300 ljudi trebalo je razmestiti po aerodromima kod Bihaća i Banjaluke, Fliegerführer Hrvatske morao bi da dobije privremena avio-pojačanja. Dvadeset četvrtog maja dešifrovana depeša otkrila je da je za 25. maj bila određena neka operacija. U vladinoj školi za šifriranje i bezbednost 25. maja su dešifrovali još jednu depešu od 24. maja, u kojoj je nemačko vazduhoplovstvo u Zagrebu saopštilo esesovskom bataljonu padobranaca da je sve pripremljeno za ukrcavanje.

Kada je saveznički glavni štab za Sredozemlje u Italiji primio dešifrovanu depešu od 24. maja, Nemački su se pripremali za napad na Drvar i 25. maja ga izveli, nekoliko časova pre no što su u vladinoj

školi za šifriranje i bezbednost dešifrovali depešu bataljonu padobranaca. Saveznički glavni štab mogao je da pošalje znak za alarm britanskoj misiji i Titovom štabu na osnovi dešifriranih depeša, koje je dobio između 19. i 23. maja; ali to, očigledno, nije učinio. Iako je komandujući oficir misije 22. maja odlučio da se premesti na novu lokaciju, oko kilometar i po dalje od centra Drvara, njegov lični kasniji izveštaj navodi da je to učinio jer ga je 'veoma brižno' nemačko foto-grafsko rekognosciranje tog područja toga dana uverilo da će ubrzo slediti bombardovanje. Pored toga, fascikla sa depešama iz Barija namenjena misiji ne sadrži nikakve upozoravajuće depeše, i oficir koji je brinuo za veze misije bio je ubeđen da nije bila primljena nijedna takva depeša. Ipak, na drugoj strani ima znakova da je saveznički glavni štab 25. maja pripremio opšte upozorenje, koje je trebalo biti preneseno misiji ali događaji su ga preduhitrili. Misija je prvi put saopštila o nemačkom napadu 25. maja u 9.10 (po Greenwichu, napomena D. B.), ali morala se pomeriti pre no što je mogla da primi bar jednu hitnu depešu, koja je čekala na predaju. Na kopiji izveštaja misije u Public Record Officeu nalazila se beleška, koju je olovkom zabeležio oficir na službi u Bariju: 'Opšte upozorenje prekasno? . . .' Zašto saveznički glavni štab nije intervenisao ili je možda zakasnio s akcijom? Zar, zbog toga što nije hteo da pomogne partizanima? Bez obzira na činjenicu da takvo obaveštenje nije u skladu sa naporima da se pomogne partizanima pred napad na Drvar i posle njega, i ne uzima u obzir politiku koja je bila određena za očuvanje bezbednosti Ultra. Oblasti u Whitehallu su u decembru 1943. zaključile da misija neće dobivati nikakve obaveštajne podatke (dobij ene presretanjem i dešifrovanjem depeša ,napomena D. B.) Sigint. Glavni razlozi za takav zaključak bili su: poznata činjenica da partizanske šifre nisu bile bezbedne; da šifra misije nije imala najveći stepen bezbednosti i na kraju, što nije bilo ništa manje značajno, da bi akcija zasnovana na Ultri a izvedena bez dovoljne opreznosti mogla pobuditi nemačke sumnje da je Enigma ranjiva.

Posle napada na Drvar savezničke vazdušne snage su pomogle da zadrže nemačku ofanzivu protiv partizana, i to tako da su počele sa ofanzivom prema aerodromima s kojih su poletali nemački avioni. Na osnovi obaveštajnih podataka Sigint, vazduhoplovna obaveštajna služba je procenila da su u toj ofanzivi na tlu uništili 45 aviona a 96 oštetili i da su uklonili nemačko ratno vazduhoplovstvo kao borbenu snagu u Jugoslaviji«, između ostalog, rečeno je u službenoj istoriji britanske obaveštajne službe za vreme drugog svetskog rata.

Najjače bezbednosne mere posle desanta na Drvar lično je naredio britanski predsednik Winston Churchill, kada je 9. juna 1944, između ostalog, saopštio generalu Wilsonu: » . . . bila bi velika katastrofa, koju možete sprečiti samo vi svojim snagama, ako bi bio Vis zauzet, a Tito ubijen ili uhvaćen«.²⁴ Stalni državni podsekretar za spoljne poslove Orme Sargent, 26. maja 1944, zapisao je da je Maclean primio telegram svog zamenika o desantu na Drvar: »Predviđao je, kao što mi je u stvari nedavno rekao, mogućnost takvog napada padobranaca jedrilicama na Titov štab, kao što se sad dogodilo (. . .) Moguće

²⁴ Dušan Biber: *Tito—Churchill, strogo poverljivo*, str. 182, Zagreb, Ljubljana, 1981.

je i to da su Nemci izveli taj napad, jer su se nadali da će uhvatiti major Randolpha Churchilla«, rekao je Orme Sargent.²⁵

General-major dr Vladimir Velebit u svojim sećanjima navodi da je u Bariju u partizanskoj bazi dobio Titovo naređenje da kod saveznika zahteva pojačanje avio-patrola na četverougaojku Bihać, Banjaluka, Bugojno i Knin. Vazduhoplovni podmaršal William Elliot, komandant novoformirane Balkan Air force (BAF), veoma je odlučno vodio operaciju pomoći. »Zahtevu našeg vrhovnog komandanta bilo je u celini učinjeno. U tih deset dana, koliko je trajala operacija, Nemci su bili posve paralizovani. Svaki saobraćaj na tim komunikacijama bio je onemogućen. (...) Ta operacija bila je jedna od najuspešnijih u okviru saradivanja naših kopnenih snaga sa savezničkim vazduhoplovstvom. (...) Tito je bio zadovoljan brzim i efikasnim dejstvom savezničkih letaća. Oni su omogućili da neprijateljeva ofanziva propadne sa znatnim gubicima«, napisao je dr Vladimir Velebit.²⁶

²⁵ Isto, str. 168—169.

²⁶ Vladimir Velebit: *Sjećanja*, str. 232—233, Zagreb 1983.

Ratno partizanska participacija u izuzetnim situacijama¹

Prof. dr Stoj an T. Tomić²

(Sociološko-politikološke dimenzije drvarske operacije)

1. U izuzetnim situacijama mijenja se ponašanje pojedinaca, socijalnih grupa i institucija, odnosno uspostavljaju se specifični odnosi (interakcije) između pojedinaca, grupa i institucija, takve interakcije koje nisu bile poznate prije pojave izuzetne situacije.

2. Najveća promjena na relaciji pojedinac — grupa — institucija jeste pojačano, izuzetno učestvovanje, angažovanje (participacija) ljudi, takva participacija koja prevazilazi sve dosadašnje, poznate sadržaje i modele društvenog angažovanja i koja se uzdiže do nivoa novonastale situacije, kao izuzetne i do tada nepoznate.

3. Rat i revolucija, sami po sebi, po mnogo čemu su izuzetne situacije u kojima deluju izuzetne institucije ili postojeće počinju da mijenjaju ustaljeni model ponašanja i djelovanja. Međutim, u ratu i revoluciji formiraju se, takođe, izuzetne situacije koje se izdvajaju iz generalne izuzetne situacije (iz rata, revolucije) i koje, kao takve, kao izuzetne u izuzetnim uslovima zaslužuju posebnu pažnju.

4. Drvarska operacija —■ desant na Drvar maja 1944. godine je izuzetna situacija u kojoj na izuzetan način djeluju pojedinci, grupe i institucije i tako razrješavaju jednu izuzetnu situaciju nastalu, takođe, na izuzetan, nepredvidiv ili na nedovoljno predvidiv način. Sociologija, socijalna psihologija i politikologija zanemarili su ovaj događaj, te nisu istraživali posebne dimenzije (sociopsihološke, sociološke i politikološke) desanta na Drvar. Tako je ostalo zapretano jedno izuzetno bogatstvo zbivanja, jedna prava socijalna laboratorija u kojoj su pomenute društvene nauke mogle naći obilje informacija relevantnih za naučna istraživanja. To što do sada, za 40 godina, nisu uspjele da učine pomenute društvene nauke teško da će se moći nadoknaditi jednim ovakvim prigodnim saopštenjem. Namjera nam je da ukažemo i na mogućnost nešto drugačijeg pristupa ratnupartizanskim zbivanjima koja nude svoja vlastita iskustva, a koja možda, ne zastarijevaju tako brzo i na kojima mogu da »profitiraju« i nauka i savremena društvena praksa.

5. Izuzetne situacije imaju svoje mnogobrojne specifičnosti, relevantne za socijalnu akciju koja je takođe specifična, a o kojoj će ovom prilikom biti riječi. Odnosi izuzetne socijalne situacije i

¹ Prilog raspravi o Drvarskoj operaciji.

² Profesor na Fakultetu Političkih nauka u Sarajevu.

institucije koje razrješavaju probleme izuzetnih situacija mogu biti dvojaki: prvo, novonastalu izuzetnu situaciju razrješavaju redovne situacije, koje samo modificiraju svoja ponašanja prema novonastaloj situaciji, i, drugo, postojeće institucije nisu u stanju da riješe probleme novonastale situacije (teško se prilagođavaju, neadaptivne su), pa se za novonastalu situaciju formiraju nove, takođe izuzetne institucije koje djeluju na izuzetan način, jer jedino tako mogu razriješiti izuzetnu situaciju.

6. Politička kultura NOB-a, dakle ratnupartizanska i današnja samoupravna, koristila je oba modela, ali nešto više i češće ovaj drugi (za svaku izuzetnu, posebnu situaciju kao što su zemljotres, poplave i ofanzive često su formirane posebne institucije sa posebnim ovlaštenjima i sa posebnim modelima ponašanja i djelovanja). Ostaje za neku drugu priliku da se naučno istraže minula iskustva i da se sagledaju rezultati jednog i drugog modela djelovanja institucija u izuzetnim situacijama (prirodnim i socijalnim). To isto treba ovom prilikom učiniti i za drvarski desant kako bi se vidjelo koji model ponašanja je primijenjen na institucionalnom nivou.

7. Pogledajmo, prije toga, elemente izuzetne situacije koju je formirao desant na Drvar. Ovdje neće biti riječi o nepoznatim elementima situacije, nego ćemo poznate socijalne činjenice uvesti u naš koncept analize i »natjerati« ih da progovore jednim novim jezikom, jezikom sociologije, politikologije i socijalne psihologije (do sada su poznate činjenice govorile, uglavnom, jezikom istorije).

Kao prva oznaka izuzetne situacije je nepredvidivost zbivanja. I pored svih informacija, može se kazati da desant na Drvar nije niko očekivao, odnosno da ga nije očekivao onog dana kada se dogodio pa je on za sve — pojedince i partizanske institucije — izbio iznenada kada mu se niko nije nadao, zato nisu ni preduzete odgovarajuće mjere koje bi išle u susret tom događaju. A kada jedan događaj izbije u neočekivano vrijeme i na neočekivanom mjestu, dolazi do formiranja izuzetne situacije (predvidiva situacija teško da se sama po sebi može okarakterisati kao izuzetna situacija bez dodatnih drugih elemenata).

Drugo, između nadolazeće iznenadne situacije (desanta na Drvar) i institucija (partizanskih) došlo je do neusklađenosti, odnosno situacija i institucija nisu bile na istim talasima. Mada su sve partizanske institucije pojačale budnost znatno ranije nego što će doći do desanta — »Bilo je dana kada su čete spavale u odijelu i pod oružjem, a takođe i perioda kada su noću dežurale na položajima, a danju spavale«, pa je tako »čestim uzbunama, noću i danju, ljudstvo bilo uvježbano da brzo izlazi i poseda određene položaje«³ — one su, ipak, ostale na nivou jedne normalne ratne situacije kada se očekuje napad neprijatelja iz vazduha i sa zemlje, ali ne takvog intenziteta kakav je bio desant.

Koliki je bio raskorak između institucije i nepredviđene situacije, pokazuje još jedan primjer: prvo se dovode specijalne jedinice koje će pojačati odbranu centralnih partizanskih institucija, a zatim se, usljed nove situacije na frontu, sve jedinice vraćaju iz Drvara i

³ Drvar 1941—1945. Sjećanja učesnika, knj. V, Drvar 1978, 150.

šalju na front. Tako je Vrhovni štab, povodom vijesti o mogućem napadu na Drvar i učestalih bombardovanja Drvara (oko 20. marta 1944) »preduzeo opsežne mjere budnosti — naredio je 21. marta komandantu 6. divizije da za protivdesantnu odbranu odmah vrati u Drvar jednu brigadu. Već sutradan je u Drvar stigao Štab 2. brigade sa dva bataljona, dok su ostala dva bataljona stigla dva dana kasnije. Brigada je uređivla svoje ranije položaje i ostala u Drvaru do 3. aprila, kada je zamijenjena 3. brigadom«. ⁴ Sudeći po blagovremenim pripremama, desant bi bio osujećen. Međutim, sticajem okolnosti, u koje ovdje nećemo ulaziti, institucionalni sistem kao da zanemaruje moguću iznenadnu situaciju: »samo nekoliko dana kasnije i ova brigada morala je biti upućena na front«. Da bi se nadomjestila nastala institucionalna praznina, tih dana načelnik Vrhovnog štaba i njegov pomoćnik su detaljnije nego obično razmatrali raspored Pratećeg bataljona i zadatke njegovih dijelova«, ⁵ pa je prema očekivanoj situaciji korigovan raspored Pratećeg bataljona Vrhovnog štaba. Poznavaoći ondašnjih prilika govore da su preduzimate i druge mjere, kao što je formiranje tenkovskog voda..., ali »sve ove mjere bile su više usmjerene protiv iznenadnih napada sa zemlje, protiv 'trupova' (što je bilo bliže našoj psihologiji i shvatanju opasnosti), nego protiv eventualnog vazdušnog desanta«. ⁶

Kao treću oznaku izuzetne situacije možemo uzeti materijalne uslove koji su bili ne samo ispod nadolazeće situacije nego i ispod normalne, takođe ratne situacije. Riječ je o pomanjkanju jednog bitnog materijalnog uslova neophodnog za ratnu situaciju, a to je pomanjkanje oružja, prije svega municije. Istini za volju, pomenuta vrsta oskudice je pratila partizane tokom rata, ali je i ovaj element došao do snažnijeg, reklo bi se do izuzetnog značaja. Pomenimo samo dva momenta.

Prateći bataljon Vrhovnog štaba — izuzetna jedinica sa izuzetnim socijalnim funkcijama — upravo tih dana, uoči desanta, ne samo da nema dovoljno municije nego i ono malo što je imala smanjuje i šalje drugim jedinicama na front po naređenju Vrhovnog komandanta. Prema sjećanju Milorada Jankovića, Tito je naredio da u Pratećem bataljonu VS na svaku pušku ostane svega 10 ili 20 metaka, na automat po 50 ili 100, na puškomitraljez po 100 ili 200 metaka. Tako je, teška srca, Prateći bataljon VŠ prikupio za potrebe ličkih jedinica na frontu dvije vreće municije i odmah poslao na front, ostavljajući drvarski front osiromašen municijom (mada se naknadnom intervencijom jednog člana Vrhovnog štaba bataljon ponovo snabdio municijom, ali ne u dovoljnim količinama).

Drugi momenat odnosi se na pokušaj organizovanja protivavionske vatre uz pomoć sovjetske pošiljke — nekoliko protivavionskih mitraljeza — ali je veći dio bio oštećen prilikom bacanja padobranom

U to vrijeme partizani nisu mnogo cijenili protivavionsku odbranu, mada je taj vid borbe bio veoma cijenjen od njemačkih avi-

⁴ Isto, 149.

⁵ Isto, 150.

« Isto, 150.

jatičara; »kad bi povremeno avioni nadletali Drvar, oni su bili dočekivani mitraljeskom vatrom, pa bi se brzo povlačili ili išli na veću visinu«. ⁷

Kao što se vidi, sve ono što je manjkalo na materijalnom sektoru (oružje, municija) valjalo je nadoknaditi ljudskom hrabrošću, golorukim ili slabo naoružanim životima boraca i Drvarčana.

Koliko su u takvoj, izuzetnoj situaciji, manjkali materijalni uslovi, vidi se na još jednom primjeru — na slabo naoružanoj Oficirskoj školi Vrhovnog štaba, koja je radila u Sipovljanima i koja je brojala 127 oficira. Organizovani u bataljon podijeljen na tri čete, oficiri su bili pretežno naoružani pištoljima. I ovdje je valjalo nedostatak materijalnog nadoknaditi ljudskim faktorom. Pošto Prateći bataljon VŠ i Oficirska škola VÖ »nisu imali dovoljno naoružanja — imali su nešto, ali su oružje otimali od Nijemaca u jurišu« (Tito), to nije teško pretpostaviti šta je značilo primiti izuzetne zadatke u izuzetnoj oskudici naoružanja.

Četvrtu karakteristiku izuzetne situacije nalazimo u lokaciji, odnosno u promjeni lokacije nekih institucija — prije svega sjedišta Vrhovnog komandanta. Odlaskom Tita iz Drvara u Bastase »prestala je potreba za onim obezbjeđenjem na Gradini iznad pećine ...« pa je oslabljena odbrana pećine, upravo onog mjesta gdje će se za vrijeme desanta nalaziti Vrhovni komandant. Istovremeno sa odlaskom Tita iz Drvara u Bastase »mjere budnosti u Drvaru su nešto popustile, naročito kod prištapskih dijelova i ustanova ...« ⁸

8. Elemente koji formiraju izuzetnu situaciju nalazimo i na suprotnoj, odnosno na strani njemačkih jedinica koje se spremaju za desant.

Koji su to elementi?

Pored izvanrednih mjera konspiracije, na strani neprijatelja su evidentirani (naknadno) još neki elementi koji će pogoršavati buduću kao izuzetnu situaciju. Riječ je o izboru vojnika koji će obaviti izuzetni zadatak — izvršiti desant na Drvar. Ovdje neprijatelj angažuje jednu sociopsihološku varijablu time što jedinicu za desant sačinjavaju kažnjenici — vojnici koji su došli u sukob sa fašističkim zakonima, pa im se uspjeh u desantu nudi kao šansa za rehabilitaciju. I dok Drvar brane (na strani partizana) najodaniji borci i narod prekaljen u borbi, na strani Hitlera djeluje ova varijabla na negativnim talasima — odabrati najnegativnije vojnike i povjeriti im naj-složeniji zadatak. I ova, dobro poznata činjenica, zaslužuje posebnu pažnju od strane socijalne psihologije. Na ovaj momenat ukazuje i Josip Broz Tito ističući da su »u Drvar tada bili poslani najprekaljeniji banditi«, odnosno oficiri i vojnici poslani na Drvar »su dobri dijelom bili degradirani oficiri kojima su obećali vratiti činove ako uspiju da me uhvate ili ubiju, da štab zarobe ...«

Drugi elemenat izuzetne situacije na strani neprijatelja nalazimo na institucionalnom nivou. Pored redovnih vojnih institucija, hitlerovci imaju i specijalne vojne institucije za specijalne situacije — padobransku jedinicu posebno obučenu i pripremljenu za

⁸ Drvar 1941—1945. Sjećanja učesnika, knj. V, Drvar 1978, 152.

⁷ Drvar 1941—1945. Sjećanja učesnika, knj. V, Drvar 1978, 150.

izuzetne vojne zadatke. Nadalje, sve redovne vojne jedinice koje treba da okruže Drvar djeluju po posebnom vojnom režimu i, kao takve, imaju posebne zadatke. Ali, sudeći po rezultatima dosadašnjih vojnih i drugih istraživanja, redovne Hitlerove vojne jedinice (čitaj institucije) nisu bile na visini posebnih situacija, pa nisu ni izvršile zadatke.

*

Sa stanovišta u naslovu naznačene teme i predmeta rasprave, najznačajnije je izuzetno učešće (participacija) svih pojedinaca, grupa i institucija u drvarskoj operaciji. U momentu iznenadnog početka desanta, ratnupartizanski socijalni sistem počinje da djeluje jedinstveno, ne toliko pod neposrednim uticajem ove ili one komande, koliko pod uticajem jednog već formiranog vrednosnog sistema koji djeluje u partizanskom pokretu, a koji je iskazan u jednoj jednoj paroli: »Bolje grob, nego rob«. Stavljajući slobodu iznad vlastitog života u ropstvu, stanovnici, borci i mnogobrojne partizanske ustanove u Drvaru angažuju u tom momentu još nekoliko vrednosti kao što su nesebičnost, samoinicijativa, borbenost, a prije svega ljubav prema Titu kao živom simbolu jedne revolucije i jednog novog načina života.

Pod uticajem opisanog, ali i nedovoljno istraženog vrednosnog sistema, svaki stanovnik Drvara, svaki pionir, žena, omladinka i omladinac, borac, svaki komandant, kurir i ranjenik postaju neprobojna tvrđava, formirajući ispred i oko sebe takav sistem odbrane, da to prevazilazi sva dotadašnja očekivanja ne samo neprijatelja nego i naša vlastita. U izuzetnim situacijama, a desant na Drvar je izuzetan ratnim i revolucionarnim uslovima, postoje, ili mogu da postoje, izuzetne snage, inicijative i samoinicijative, toliko izuzetne da to ne može da dokuči ni savremena nauka.

Ovde, na prvom mjestu valja ukazati na izuzetno držanje Drvarčana — niko nije izdajnik, ljudi ginu, ne izdajući Tita i vrhovno rukovodstvo. Iz dokumenata se zna da je prije desanta na Drvar bilo izdajnika i špijuna koji su Nijemcima javili da je Tito u Drvaru, ali nema dokumenata da je u toku samog desanta bilo izdajnika u narodu (osim četnika koji su predvodili Nijemce) i da je bilo ko prstom pokazao gdje je pećina i gdje se Tito nalazio. Tito uočava tako veliku i izuzetnu vrijednost Drvarčana, visoko cijeni takve standarde ponašanja i visoko vjerovanje koje narod dovodi do najvišeg nivoa djelovanja. »A, kako se držao narod?... Narod, omladina, koji su znali gdje sam ja, — evo tu gore — svi su radije ginuli nego što bi kazali gdje sam. Kada bi im njemački vojnici, ti razbojnici, pokazivali moju fotografiju, odgovarali bi: ne znamo. Ubijali su ih. Stotine ih je ubijeno tog dana. Kako je bio visok moral tih ljudi, kakvo je to herojstvo bilo i kakva svijest! Svako je radije ginuo, nego što bi bilo što kazao, jer je bio uvjeren da bi bilo katastrofalno da smo mi svi bili pobijeni u Drvaru. To je zbilja grad heroj. Herojski narod Drvara i njegova herojska omladina zaslužuju divljenje, i ne samo divljenje, nego i zahvalnost svih naših naroda da ono što su ovdje dali...«⁹

» isto,154.

Masovni, kolektivni heroizam, ujednačeno ponašanje i držanje (svi su radije ginuli nego što bi kazali gdje je Tito), otpor neprijatelju do poslijenjeg daha — to je izuzetna situacija koja može dobro poslužiti i za savremenu koncepciju opštenarodne odbrane, zaštite i samozaštite. Drvar i otpor Drvarčana desantu je jedna izuzetna ratnpartizanska memorija koja može da progovori, ne samo o prošlosti nego i za budućnost. To je i bio jedan od razloga da se javim na ovaj skup, da ukažem na značaj ove minule memorije za buduće i sadašnje sisteme odbrane i zaštite. I drvarska operacija je jedna izuzetno bogata socijalna laboratorija koja može da emituje poruke i pouke i za budućnost.

Poznavaoci ondašnjih drvarskih prilika kazuju jezikom konkretnih činjenica kako je izgledao jedan masovni heroizam, ratnpartizanski kolektivizam, jedna nesebičnost, jedan smisao za cjelinu — »na dan fašističkog desanta na Drvar poginulo je 365 stanovnika drvarskog ratnog sreza (boraca, pozadinaca, omladine, građana), od čega 276 u gradu, a ostalo u drvarskim selima«. Navedena brojka od 365 govori da je tog dana izginuo jedan cjelokupan partizanski odred, odnosno da se narod Drvara samoorganizovao u partizanski socijalni sistem jačine jednog odreda i kolektivno izginuo. Kažimo još jednom da trenutno tim narodom niko nije komandovao, niko ih nije postrojio u čete i bataljone, vršio prije bitke smotru ... Sam se narod organizovao kako je znao i umio za otpor, tako da samoorganizovanje nema nikakve veze sa spontanošću. Narod Drvara se pri tom naslanjao na prve institucije na koje je naišao: partizanske jedinice, komande, ustanove. To znači da su Komunistička partija i partizanske institucije i organizacije, za svega tri godine ratovanja, naučile narod kako treba sam da se snalazi u izvanrednim situacijama i da razrješava i najsloženije i najteže ratne situacije.

Postoji još jedna specifičnost formirana u toku desanta na Drvar. Riječ je o ponašanju partizanskog rukovodstva u toku samog desanta — o lokalnom, a ne o centralnom, o vodstvu sela, opština, gradova. U nemogućnosti da u jednoj izuzetnoj situaciji, u toku iznenadnog izbijanja desanta, vrši svoju predvodničku ulogu, da zakaže sastanke i pripremi odbranu Drvara, da narod mobiliše i rukovodi otporom u pozadini, partizansko vodstvo se pretvara u obične borce i pruža otpor njemačkim jedinicama jer ne postoje mogućnosti da deluje na institucionalni način. U takvoj situaciji partizansko vodstvo angažuje jednu izuzetno važnu osobinu — snagu ličnog primjera: partizanski rukovodioci sreza drvarskog snagom ličnog primjera pokazuju kako se treba ponašati u izuzetnoj situaciji — oni uzimaju pušku i bombu u ruke i tuku se protiv Nijemaca. Herojski ginu, čime samom narodu pokazuju kako se u takvim situacijama treba ponašati. Tako je »toga dana Drvar izgubio svoje dotadašnje organizatore i rukovodioce NOO sreza i opštine... Rukovodstva od opštine do okruga su desetkovana...« Za primjer omladini ginu: sav Okružni komitet SKOJ-a, predsjednik Sreskog NOO-a, predsjednik i članovi Opštinskog NOO-a, komandant mjesta i njegov zamjenik zajedno sa borcima pri Komandi mjesta, kuriri-dječaci, kuvarice, oko 80 kursista Vrhovnog štaba, komandant vojnog područja, saobraćajni oficir, intendant, oficir za naoružanje, ekonom i zajedno sa njima vojnici koji su se našli pri Komandi vojnog pod-

ručja. Sve to je tražilo dodatne napore u toku drvarske operacije jer je za kratko vrijeme trebalo obnoviti ukupno partizansko lokalno vodstvo, koje je vrlo brzo uspjelo da sve snage ponovo poveže, u jedan organizovan socijalni sistem. »Okružna rukovodstva i komanda područja su vrlo brzo uspjeli da ponovo povežu i usmjere čitavu aktivnost rukovodstva na teritoriji Bosanskog Grahova i Bosanskog Petrovca, na dijelu bihačkog sreza da uspostave vezu i koordiniraju rad s Oblasnim komitetom KPJ za Bosansku krajinu, štabovima 5. i 8. korpusa, štabovima odreda. U stvari, sve te veze i koordinacije bile su desantom poremećene, ali ne i onemogućene.«¹⁰

Od posebnog interesa za nauku i za socijalni sistem, posebno za sistem ONO i DSZ, bilo bi istraživanje procesa regeneracije, obnavljanja ratnpartizanskog sistema koji je bitno oštećen i poremećen desantom na Drvar. Hroničari su to samo usput zabilježili, napominjući da je za kratko vrijeme partizanski sistem obnovljen mada je među ukupno poginulim bilo 40% funkcionera — odbornika, članova komiteta, stražara, kurira, vojnih rukovodilaca (na terenu, izvan vojnih jedinica), aktivista AFŽ-a, omladine i drugih.¹¹

Socijalna psihologija nikada neće dokučiti sociopsihološku stranu i dimenziju masovnog stradalaštva u masovnom otporu naroda protiv padobranaca. Možda bi jednoj kvalitativnoj dobro došla kvantitativna analiza i dimenzija jednog stradalaštva. Tako Perica Grubor bilježi samo nekoliko primjera masovnog stradalaštva 365 Drvarčana: »Pored pojedinaca masakrirane su brojne porodice. .. porodica Marića sa deset članova, među kojima i četvoro nejake djece; djed Pero Jaglica sa svojom Draginjom i troje unučadi od dvije do devet godina, Štaka Rokvić i njeno četvoro djece; Đurađ Trikić (75 godina) i tri člana porodice... Uzeto u cjelini tada su život izgubili 103 žene, 54 djece i 51 starac i starica iznad 60 godina.«¹² Kada se sve rečeno i nerečeno ima u vidu, onda treba vjerovati njemačkom komandantu 2. oklopne armije general-pukovniku Renduliću (Lothar Rendulic), koji je 1966. godine izjavio: »Nisam očekivao da će svaka kuća u Drvaru, biti pretvorena u tvrđavu.«¹³

Ne samo nauka nego i literatura (književnost i dr.) nisu ni izdaleka dokučili jednu izuzetnu socijalnu situaciju u kojoj se ljudi ponašaju na izuzetan način, a neprijatelj, takođe, djeluje na najzverskiji način. Nijemci traže od majke informaciju gdje se nalazi Tito. Majka ćuti a Nijemci joj ubijaju jedno po jedno dijete ne bi li tako natjerali majku da progovori, da Tita izda. Majka progovara, ali ne jezikom izdaje, nego jezikom herojstva tražeći da i nju Nijemci ubiju. Taj detalj, koji je zabilježila Lucija Marjanović-Trikić ostao je izvan literarnog i analitičkog interesovanja. Evo šta o tome kaže očevidac: »Stanu Trikić sa troje djece, dva dječaka i djevojčicom, zaustavio je njemački oficir. Čula sam da ih je na našem jeziku pitao gdje je Tito, gdje se nalazi pećina, a ona je odgovorila neke pogrdne riječi. Stana preplašena, privlačeći djecu bliže k sebi, šutjela je kao nijema. Krvnik je počeo da bijesni. Pištoljem je najprije ubio njezinog četrnaestogodišnjeg sina i dalje pitajući gdje je

¹⁰ Oslobođenje, 8. maj 1984.

¹¹ Drvar 1941—1945, Sjećanja učesnika, knj. Drvar 1978, 404.

¹² Drvar 1941—1945, Sjećanje učesnika, knj. V, Drvar 1978, 398.

¹³ Isto, 398.

Tito, engleska radio-stanica. . . Stana je i dalje čutala kao ukopana, sve dok razjareni njemački oficir nije pucao u mlađeg sina. Tada je Stana »progovorila«. Tražila je da i nju ubije. Pucao je u njenu kćerkicu. Gledala sam, zajedno sa ostalima, kako Stana unosi mrtvu i ranjenu djecu u kuću. . .¹⁴

Koliko je herojstva i nesebičnosti naroda i partizana bilo u ovoj izuzetnoj situaciji, vidi se i iz jedne Titove izjave — čovjeka koji je vjerovao u ljude i cijenio njihovu spremnost: »Da mi je ko ranije govorio kakve borce i ljude imam oko sebe, i sam bih teško vjerovao.«¹⁵

*

Na kraju ovog saopštenja moguće je uopštiti neka iskustva drvarske operacije i za buduća naučna istraživanja ponuditi nekoliko generalizacija koje očekuju naknadnu provjeru, naučnu i društveno-političku, prije svega vojnu verifikaciju. Evo tih nekoliko generalizacija koje nije teško, za jedno buduće istraživanje, transformisati u sistem hipoteze.

1. Sam po sebi, rat i revolucija su izuzetne socijalne situacije u kojima djeluju izuzetne institucije ili se postojeće institucije uzdižu do izuzetnog, posebnog ponašanja i djelovanja. I jedno i drugo — i situacija i institucije — traže od naroda posebnu, rigoroznu participaciju, aktivizam do najvišeg nivoa i sa najraznovrsnijim sadržajima.

2. U ratu i u revoluciji, dakle, u izuzetnim situacijama, formiraju se, takođe, izuzetne situacije, kažimo uslovno — superizuzetne socijalne situacije koje traže superizuzetne institucije (posebne u posebnim ili od postojećih institucija traže da se uzdignu na superposebnost djelovanja i ponašanja). Uniformisanost ponašanja institucija (ratnih i revolucionarnih) u izuzetnim situacijama može da nanese, i nanosi, velike štete jer uniformisanost ponašanja (ponašanje na dotada uobičajen ratni, revolucionarni izuzetan način) ne može da tretira izuzetnu, superizuzetnu socijalnu situaciju. Tako se i u ratu i revoluciji, kada je sve posebno i sve napeto, budno i na oprezi, pojavljuje takozvani socijalni zamor, zamor socijalnog sistema ili okoštalost ponašanja, što može da bude kobno za izuzetnu situaciju.

3. Desant na Drvar nije samo izuzetna situacija nego izuzetna situacija u jednom izuzetnom ratu i revoluciji, pa je možemo označiti kao superizuzetnu socijalnu situaciju. Posmatrano u cjelini, izuzetno sposobne partizanske institucije i organizacije do tada nisu se spremile za susret sa superizuzetnom socijalnom situacijom, sa iznenadnim desantom na Drvar. Analize pokazuju da je ukupan ratnopartizanski institucionalni sistem bio nedovoljno pripremljen za borbu protiv desantnih i drugih jedinica. Pa, ipak, hitlerovci nisu uspjeli sa desantom, oni su pretrpjeli slom, neuspjeh, a partizanski sistem je izvukao i danas izvlači velike pouke i poruke.

¹⁴ Isto, 376.

¹⁵ Drvar 1941—1945, Sjećanja učesnika, knj. V, Drvar 1978, 361.

4. Postavlja se pitanje kako je u tako teškoj, izuzetnoj situaciji na tako brz način uspio ratnpartizanski institucionalni sistem da se sučeli sa jednom superteškom socijalnom situacijom i da je riješi u svoju korist?

Najbolje bi bilo da odgovor na postavljeno pitanje ostavimo za sada, dok ne prikupimo dovoljno naučnih i drugih informacija koje bi valjano verifikovale neke polazne teze i hipoteze. Za sada bi se moglo razmišljati o traganju za odgovorom tako što bi istraživanje grupisali oko dvije analitičke tačke. Koje su to tačke?

Prva analitička tačka bila bi akumulirane sposobnosti, vrednosti, spremnosti koje su imali pojedinci, narod, grupe, partizanske organizacije i institucije, a koje nisu mogle ranije doći do izražaja niti biti zapažene (»Da mi je ko ranije govorio kakve borce i ljude imam oko sebe, i sam bih teško vjerovao« — Tito). Nepoznato je postalo poznato, a latentne sposobnosti i spremnosti su postale manifestne, partizanski socijalni sistem je još jednom i sam sebe iznenadio u pozitivnom smislu. Ovo kao da govori da je veoma teško procijeniti snagu jednog sistema i naroda u njemu kada je taj sistem revolucionaran i demokratski, a takav je upravo bio partizanski. Dakle, u prethodnom periodu (1941—1944) ratnpartizanski socijalni sistem je mnogo štošta manifestovao, ali i »prikrivao« za izuzetne i superizuzetne situacije.

Drugu analitičku tačku možemo locirati na izuzetno ponašanje postojećih institucija, grupa i pojedinaca, odnosno na transformisanje postojećeg personalnog, socijalnog i institucionalnog sistema na poseban nivo, na nivou posebnih institucija i organizacija. Tako se može kazati da je jedan dio posebne situacije razriješio poseban institucionalni sistem. Okružni komitet SKOJ-a je posebna ratnpartizanska institucija, ali to nije institucija za vojne operacije, to nije vojna institucija. Svi članovi Komiteta našli su se na okupu uoči desanta, tako reći slučajno, ali su se brzo nakon nastupanja izuzetne situacije pretvorili, transformisali u jednu vojnu grupu, u manju jedinicu hrabrih komandosa koji ginu do posljednjeg. Tako su se ponašale i sve druge partizanske jedinice i institucije, razne radionice, kursevi, prolaznici (kuriri) — za tili čas su se transformisali u svojevrsnu vojnu instituciju i djelovali samoinicijativno, jer u početku, kako je rečeno, nije bilo jedinstvene komande. Može se, dakle, kazati da su se u Drvaru za izuzetne situacije, ili pod pritiskom novonastale izuzetne situacije, formirale svojevrsne izuzetne institucije koje su sve počele da djeluju kao vojne, borbene formacije. Tako je jedinstven ratnpartizanski vrednosni, idejni, politički i institucionalni sistem progovorio jednim jezikom i počeo da djeluje na jednoj jedinoj socijalnoj funkciji — na funkciji vojnog otpora neprijatelju. A kada se jedan socijalni sistem sav transformiše i adaptira (socijalna adaptacija ratnpartizanskog sistema u Drvaru je izuzetno brzo obavljena) u pravcu jedne jedine funkcije, tada se obično narodna participacija uzdiže do najvišeg nivoa, do nepoznatih rigoroza i samopregora.

*Drugi kongres ujedinjenog saveza
antifašističke omladine Jugoslavije
i učešće delegata i omladine
u odbrani Drvara maja 1944. godine¹*

Vlado Kecman

4

Za ovo razmatranje imamo razloga jer je stradanje omladine Drvara i okoline u dramatičnim borbama za Drvar maja 1944. stvarno herojstvo, kako je istakao i Tito sljedećim riječima:

»Narod, omladina, koji su znali gdje sam ja — evo tu gore — svi su radije ginuli nego što bi kazali gdje sam. Kada bi im njemački vojnici, ti razbojnici pokazivali moju fotografiju, odgovarali bi: ne znamo. Ubijali su ih, stotine ih je ubijeno tog dana. Kako je bio visok moral tih ljudi, kakvo je to herojstvo bilo i kakva svijest! Svako je radije ginuo, nego što bi bilo šta kazao, jer je bio uvjeren da bi bilo katastrofalno da smo mi bili svi pobijeni u Drvaru. To je zbilja grad heroj. Herojski narod Drvara i njegova herojska omladina zaslužuju divljenje, i ne samo divljenje, nego i zahvalnost svih naših naroda za ono što su ovdje dali...«²

Da bi u najkraćim crtama sagledali bitne uslove u kojima se izgradio borbeni moral omladine Drvara treba poći od sljedećih činjenica:

Nije nikakva slučajnost što je omladina okruga Drvar, 26—29. decembra 1942, na Prvom kongresu USAOJ-a u Bihaću, u Titovom prisustvu, dobila prelaznu zastavu, i što je, za nešto više od godinu (2—4. maja 1944), u samom Drvaru održan Drugi kongres USAOJ-a, na kome je omladina jugoslovenskih naroda i narodnosti dala svoj poznati zavjet Titu.

Da bi se mogao naučno sagledati ovaj borbeni i revolucionarni omladinski patriotizam, ispoljen tih majskih dana 1944. godine, treba ga osvijetliti u sklopu sljedećih faktora:

- a) ekonomski i politički uslovi u kojima se ovaj, rekao bih, klasični izraz patriotizma formira;
- b) bitni elementi njegove samosvjesnosti i idejne izgrađenosti i organizovanosti, pod kojim se uslovima razvija i ispoljava;
- c) motivacija sa mjestom i prostorom u kojem se ovaj patriotizam pretače u masovno herojstvo omladine i naroda drvarske regije.

¹ Izlaganje na naučnom skupu »Desant na Drvar maja 1944«, održanom u Drvaru 23. i 24. maja 1984.

² »Oslobodjenje« od 8. maja 1984. — Branko Tomić i magnetofonski snimak izjave druga Tita, maja 1970. u Drvaru (Spomen-muzej »25. maj« — Titov Drvar).

Drvarski okrug sa Drvarom nalazi se u južnom dijelu Bosanske krajine, gdje vremenom počinje da egzistira i kao ekonomsko-politička cjelina. Višestoljećnim vjehorima istorijskih događaja ispoljili su se i demografski faktori.

Vremenom su se na ovom području razvila gradska naselja Drvar, Bosanski Petrovac, Bosansko Grahovo i Glamoč. Uz njih su nicala i manja urbana naselja i mjesta, kao što su Bjelaj, Krnjeuša, Kulen-Vakuf, Martin-Brođ i planinska naselja Oštrelj, Srnetica i Mijačica.

Prirodna pasivnost ovog kraja utemeljila je u ljudskom ponašanju neka zajednička svojstva, kao što su radinost i međuljudska solidarnost. Ovdje u prošlosti nalazimo radne partije drvosječa u kojima radno zalaganje svakog pojedinca utiče na prihode cijele radne partije i svakog pojedinca u njoj. Zatim odlazak u pečalbu, u jugoslovenske zemlje ili van njih. Računalo se i vjerovalo da će ostavljena porodica, u slučaju potrebe, biti podržana solidarnošću sredine. Isti ti činoci su ispoljavani u oslobodilačkim bunama i ustancima u prošlosti. To je razlog za nastanak i afirmaciju seoskih moba u poljoprivrednim poslovima. U toj sredini je istorijski iznikao i izrazio se faktor kolektivnog saosjećanja i masovnog učešća u otporu, što je omogućavalo da se istaknu lična i kolektivna hrabrost i spremnost na samoodricanje.

Činjenica je da se ekonomski i društveno-politički položaj naroda na ovom prostoru nije bitno menjao od 1463. do 1878. godine u vrijeme turske uprave, ni od 1878. do 1918. za vrijeme austro-ugarske uprave, kao i od 1918. do 1941. godine, za vrijeme Kraljevine Jugoslavije.

Period između dva posljednja rata bio je osobito značajan zbog razvoja klasne i borbene svijesti radničke klase i siromašnog seljaštva u ovom kraju. Javlja se organizovan i idejno osmišljen otpor radnika protiv eksploatacije od strane poslodavaca i zelenaša, kao i vladajućeg terora i pritiska na radništvo i siromašno seljaštvo. U vrijeme majskih štrajkova bosansko-hercegovačkih radnika 1906. godine u Drvaru je obustavilo rad više od 200 radnika, protestujući zbog dugog radnog vremena i niskih nadnica. Pored štrajka radnika u Drvaru, 150 šumskih drvosječa u Oštrelju i Srnetici, ovog puta se u znak solidarnosti štrajkovalo i u drugim mjestima.³

Prvog maja 1909, poslije proslave u kojoj je učestvovalo 1.500 radnika, a potom, nakon tri mjeseca, 450 radnika javno je protestovalo zbog grubog postupka poslodavaca prema njima.⁴

Od 14. do 19. juna 1911. u štrajku je učestvovalo 1.500 radnika, a nekoliko dana kasnije u šumskoj manipulaciji Potoka sa crvenom zastavom učestvuju u demonstracijama 300 radnika. Samo godinu kasnije, januara 1912, u Drvaru su održane dvije skupštine radnika, na kojima je konstatovano da se jedino dobro organizovani radnici mogu oduprijeti i osloboditi ekonomskog i političkog ropstva.⁵

³ Arhiv BiH, ZVS-NR 129275/1906, Izvještaj upravnika Kotarske ispostave u Drvaru.

⁴ »Glas Slobode« br. 24/1909.

⁵ Isto, br. 10/1912.

ДРУЖЕ ТИТО

Заклињемо ти се чашку, напорима, жртвама и будућношћу народа и наше омладине, да некемо жалити ни своје животе, ни снаге у борби за слободу, у борби за савест, част и будућност сваког омладинца и омладинке Југославије.

Заклињемо ти се патњама и надама наших народа и наше омладине, да некемо жалити ни своје животе, ни своје снаге у борби против немачких окупатора и свих домаћих непријатеља јединства и слободе наших народа, — у борби за гвоздено и свеобухватно јединство јужнословенске омладине за нову демократску федеративну Југославију.

Овај наш завет је наша најпунија захвалност теби, за све оно што си учинио за наше народе и омладину. Наше дело, на које се заветујемо, то је најбољи пут службе интересима отаџбине, интересима младог нараштаја, словенства и свих уједињених нација.

За дело и живот друга Тита стоји читава омладина Југославије — као један борац

ЖИВЕО МАРШАЛ ЈУГОСЛАВИЈЕ ДРУГ ЈОСИП БРОЗ-ТИТО

Faksimil zakletve drugog kongresa USAOJ-a Vrhovnom komandantu maršalu Titu

Koliko je radnička solidarnost napredovala u ovoj sredini, govori i činjenica da je sindikalna organizacija obnovljena 1918. godine, a već u februaru 1919. imala je 1.438 članova.⁶

Sve je to uslovalo da u štrajku od 9. decembra 1921. do 30. januara 1922. učestvuje 4.100 radnika, a u štrajku pilanskih radnika i radnika šumskih manipulacija za eksploataciju drveta od 7. do 10. septembra 1922. godine 6.000 radnika, da bi od 17. do 31. avgusta 1925. u štrajku učestvovalo više od 2.000 radnika.⁷

Od posebnog značaja za drvarski radnički pokret su štrajkovi od 7. februara 1930 (80 rudara) i dvadesetodnevni štrajk u oktobru, u kojem učestvuje 1.100 pilanskih radnika.⁸

Od 25. januara do 15. marta 1937. pod rukovodstvom URS-a stupa u štrajk preko 2.000 radnika u svim manipulacijama za eksploataciju šuma u preduzeću »Šipad«. Oni se sada organizovanije bore za bolje uslove rada i veće plate. Tokom septembra iste godine 32 dana štrakuje 2.300 radnika. Tim štrajkovima su izdjestvovali povišicu dnevnica od 5 do 15 posto.⁹

Krajem 1937. godine na radilištu za sječu drveta u Osječenici počeo je štrajk više stotina drvosječa. Kad je žandarmerija uhapsila 12 štrajkača u Bosanskom Petrovcu 150 štrajkača je došlo pred Sresko načelstvo i tražilo njihovo puštanje na slobodu. Prilikom pokušaja da se rasture demonstranti, žandarmi su smrtno ranili demonstranata Petra Dronjka i teže dvojicu demonstranata.¹⁰

Među mnogobrojnim akcijama URS-a u ovom kraju vrijedno mjesto po svom odjeku zauzima višednevni štrajk svih pilanskih radnika u Drvaru i oko 1.000 željezničkih radnika na pruzi Prijedor — Knin. Ovaj štrajk je počeo 27. juna 1940. Radnici su zahtijevali povećanje plata prema porastu životnih troškova.¹¹

Koliko je radnički i napredni omladinski revolucionarni pokret bio aktivan u Drvaru i okolini u periodu od 1937. do 1940. godine, najbolje to ilustruje starješina sreske ispostave u Drvaru januara 1939. u svom izvještaju Banskoj upravi u Banjaluci, u kome se kaže da je otkriveno nekoliko akcija marksističkih elemenata, da je kod radnika državnog preduzeća »Šipad« pronađen komunistički letak i da je otpuštanje sumnjivih radnika kod preduzeća uglavnom završeno — iz pilane je otpušteno 170, iz fabrike celuloze 40, a sa željeznice 300 radnika.¹²

Međutim, u februaru 1939. šef ispostave izvještava da se među mladim radnicima, većinom šegrtima, pojavila destruktivna akcija komunističke orijentacije, zbog čega je uhapšeno 20 šegrtu. U vezi s tim on konstatuje da su političke prilike u Drvaru složene.

Razumije se da je u ovom štrajkačkom buntu među radništvom stvorena i radničko-seljačka solidarnost. Široka mreža odbora radnika i seljaka materijalno pomaže štrajkače. O tome pišu u svojim

⁶ Isto, br. 86/1919.

⁷ Isto, br. 11 i br. 37/1922. i 36/1925.

⁸ »Radnički glas« br. 43/1930.

⁹ AR — IRP Sarajevo, izvještaj upravnika »Šipada« o štrajku.

¹⁰ Arhiv IRP Sarajevo, Zbirka MG, prilog INV. br. 9829.

¹¹ Jugoslovenski list br. 151/1940.

¹² ARH BS Krajina — Banjaluka br. 4-121 — A — 1939.

sjećanjima na radnički pokret savremenici u ediciji *Drvar u NOR-u 1941—1945. godine*.¹³

Pod takvim uslovima se stvarao i razvijao napredni omladinski i radnički revolucionarni pokret. Prve oblike organizovanog naprednog omladinskog pokreta u Drvaru nalazimo u Šegrtskom domu 1934. godine. Progresisti iz radničkog revolucionarnog pokreta su među šegrtima jačali svoj uticaj preko kulturno-zabavnog i sportskog života, da bi kasnije sa 200 šegerta izveli štrajk zbog loših uslova učenja i života u Šegrtskom domu.¹⁴

Među omladinom u Drvaru i okolini razvijala se u to vrijeme klasna svijest, izražavana i potvrđivana u opozicionom ponašanju prema postojećem sistemu i u aktivnoj antifašističkoj djelatnosti. Pored radničke omladine, aktivnošću se ističe i napredna srednjoškolska i studentska omladina, naročito na području Drvara i Bosanskog Petrovca. Ovaj uticaj dolazi iz bihačke i prijedorske gimnazije i raznih srednjih škola iz Banjaluke, te građanske škole u Bosanskom Petrovcu i Drvaru. Istovremeno se veoma aktivno progresivnim idejama oglašava i studentska omladina iz ovih krajeva koja je studirala na Beogradskom, Zagrebačkom i Sarajevskom univerzitetu.

Razvijanju klasne svijesti kod radnika i siromašnih seljaka u ovom kraju mnogo su pridonijeli učesnici oktobarske revolucije Mile Balaban i Jadrija Tomić Čić.

Drvar je bio mjesto sa najvećom koncentracijom radnika u južnom dijelu Bosanske krajine. U njemu nalazimo i najraznovrsnije oblike rada u klasnom i naprednom djelovanju radničkih sindikata i naprednih omladinskih grupa. Ovdje sindikalnu aktivnost organizuju Hans Lokšmit, Nikola Kotle, Milan Bursać, Vaso Trikić, Obrad Malbašić, Obrad Banjac i drugi, kao i Velimir Stojnić, učitelj u Kamenici, nedaleko od Drvara.

Oni organizuju čitavu mrežu naprednih omladinskih grupa u gradu i na selu. Mnoge od njih ubrzo prerastaju u aktive SKOJ-a i postaju izvor kadrova od kojih će se formirati i prve partijske ćelije u ovome kraju. Među njima svojom aktivnošću u drvarskom području djelovali su učitelj Veljo Stojnić, studenti Milutin i Pero Morača, đaci i srednjoškolci Rajko Bosnić, Dušan Prpa i Gojko Rodić, radnici Ilija Materić, Miloš Bauk, Rade Zorić, Savo Batinica, Jošo Damjanović, Jovo Kecman, Vaso Kelečević, Obrad Malbašić, Ilija Miljević, Bogdan Pećanac, Uroš Bogunović, Savo Trikić, Miloš Polić, Brano Tanjga, Bogdan Runić, Pero Boltić, Dušan Krneta i Milan Trninić. Među seoskom omladinom bila je zapažena aktivnost simpatizera KPJ Sime Bajića, Mirka Radinovića, Bože Babića, Nikole Trninića, Vaša Ivetića, Nikice Gašića i drugih.¹⁵

U bosanskopetrovačkom srezu u naprednom omladinskom pokretu istakli su se studenti Ilija Došen, Lazo Latinović, Ratko i Vojo Kreco, Mehmed Hadžić, Vojo Rakić, Bogdan Kapelan, Skender i Musafir Kulenović, Đuro Đukić, te srednjoškolci Zdravko Čelar, Hakija Kulenović, Slavko i Radivoje Rodić, Hajro Kulenović, Boro

¹³ *Drvar u NOR-u 1941—1945, I — V Drvar 1972.*

¹⁴ *Vlado Malbašić... »Oslobodjenje« od 19. jula 1971.*

¹⁵ *Svjedočanstva učesnika NOR-a 1941—1942. tom 12, str. 493—500.*

Kecman, Jovo Pavić, Jakufo Kulenović, Milan Ćup, Filip Đukić, Mahmut Ibrahimpašić, Mića Knežević, Mićo Pavić, Ahmed Hromadžić, Brane Morača, Janko Radulović, Meho i Irfan Kulenović, Rade Mirković Samić, Hamdija Maglaj lić, a među radničkom omladinom Jovo i Miloš Kecman, Branko Mirković, Božo Kesić, Svetko Kačar, Sofija Vekić, Vasilije i Todor Kecman, Boško Stupar, Đurekan Pećanac, Stanko Karanović, Pero Vranješ, Stevo Sevo, Mirko Balaban i drugi.¹⁶

Na području Glamoča među omladinom i siromašnim seljaštvom djelovali su napredni omladinci geodeta Miloš Vranješ iz sela Kamena i Junuz Durut iz Glamoča. Učenik sarajevske šerijatske gimnazije i aktivista naprednog omladinskog pokreta u Sarajevu Dmi-tar Vucelja djelovao je pod uticajem naprednog omladinskog pokreta iz Drvara, kao i Vojo Savić iz Prekaje, a student Nikica Stojisavljević, vezan za omladinske pokret u Beogradu, djelovao je u Glamoču. Aktivan je bio i Rade Radonja.¹⁷

U bosanskograhovskom kraju za ime Đure Pucara znao je svaki radnik i seljak ovog kraja. Napredni učitelj i komunista iz Resanovaca Husein Abdičević ostvario je snažan uticaj na grupu omladinaca u Resanovcima, Žabama i Pećinama. To su bili, uglavnom drvo-sječe i siromašni seljaci.

Osjetivši ilegalni rad komunista, žandarmerija je uhapsila u Drvaru grupu naprednih omladinaca, a najviše iz Šegrtskog doma. Tako su 1938. godine uhapsili Gojka Rodića, Kostu Bosnića, Peru Kalabu, Dragu Sobota, Slavka Horića, Božu Popovića, Lazu Mate-rića, Gustin Pšorna i druge. Neki od njih su proveli u zatvoru po 60 dana.¹⁸

U zimu 1939—40. godine stvorene su partijske organizacije i aktivni SKOJ-a. Tako je od 1939. do 1941. godine u Drvaru i okolini formirano sedam partijskih ćelija sa oko 30 članova KPJ.¹⁹

Istovremeno u bosansko-petrovačkom kraju djelovala su 32 člana KPJ, organizovana u sedam partijskih ćelija. U bosanskom Grahovu bile su tri partijske ćelije sa devet članova KPJ. U među-vremenu su od grupa naprednog omladinskog pokreta formirani aktivni SKOJ-a. Tako je u Drvaru 1941. godine bilo 11 aktiva sa 120 članova, U Bosanskom Petrovcu 10 aktiva sa 60 članova, u Bosan-skom Grahovu tri aktiva sa 11 članova, iz čega se vidi da je na pod-ručju drvarskog okruga bilo 1941. godine 17 partijskih ćelija sa 71 članom, kao i 24 aktiva SKOJ-a sa 191 članom.²⁰

To je bila velika politička snaga, koja je mogla snažno djelo-vati i brzo se širiti. U zimskom periodu 1941/42. godine, po formi-ranju Okružnog komiteta SKOJ-a i sreskih komiteta, povećan je broj aktiva SKOJ-a te je u vrijeme održavanja Prve okružne kon-ferencije SKOJ-a, 4. aprila 1942, u okrugu bilo 50 aktiva SKOJ-a sa 480 članova.

¹⁶ Isto.

¹⁷ Isto.

¹⁸ »Oslobodenje« od 19. jula 1971.

¹⁹ ARP — Sarajevo, PK KPJ BiH br. 4.028/1948.

²⁰ Vidi 1941. u istoriji naroda BiH P. Veselin Masleša 1973. godine, str. 565—574.

U ovaj okrug se neposredno po kapitulaciji Kraljevine Jugoslavije, aprila 1941, vratilo oko 600 omladinaca, koji su prije rata preko »Privrednika« ili na drugi način otišli na zanate širom Jugoslavije. Više od 190 njih, bilo je primljeno u organizaciju SKOJ-a. Dolaskom u rodni kraj, svi su se oni, sem neznatnih izuzetaka, uključili u rad za narodnooslobodilački pokret.

Štrajkovi industrijskih radnika i drvosječa i demonstracije radničke, srednjoškolske i studentske omladine uticali su na razvijanje političke svijesti među narodom ovoga kraja, a posebno među omladinom, tako da je na Prvoj okružnoj konferenciji SKOJ-a održanoj Guruborskim Naslanima 4. aprila 1942. konstatovano da je organizacija NOSOBiH-a obuhvatila oko 11.000 omladinki i omladinaca u okrugu.

U takvim usi ovima je u ovom kraju KPJ 1941. godine stvorila prve oružane odrede i počela oslobodilačku borbu. U te odrede već prvog dana ustanka uvršteni su pretežno klasno opredijeljeni borci a više od 70 posto njih bili su omladinci.

Srećna okolnost u razvoju oružanog ustanka u ovom kraju bila je i u tome što su ustanički odredi prvog dana oružane borbe postigli značajne rezultate. Oslobođeni su Drvar, Bosansko Grahovo, Oštrej, Srnetica, Martin-Brod, a potom Krnjeuša, Bjelaj, Kulen-Vakuf i sva sela oko Bosanskog Petrovca i Grahova, što je učvrstilo vjeru u vlastite snage i mogućnost oružane borbe.

Oslobođeni Drvar je postao sjedište ustaničkih institucija ovog i šireg područja. Osim zajedničkog štaba, formirana su i druga tijela NOP-a. Tako je Drvar postao centar slobodne teritorije od oko 5.000 km² na tromeđi Krajine, Like i Dalmacije.²¹

Drugi izuzetan podsticaj ustanku bio je otpor ustaničkih snaga jačem neprijateljskom napadu 23—25. avgusta 1941. na sektoru bataljona »Sloboda« na Oštrej u, kada su razbijene jače ustaško-domobranske snage (oko 6.000) pod zapovjedništvom generala Rumlera.²² Tada je među borcima i u narodu poraslo uvjerenje da je otpor jačim i organizovanijim vojnim snagama moguć, što je bilo veoma važno, pošto su kroz mjesec dana uslijedile borbe protiv talijanskih fašista, koji su sa juga nadirali na slobodnu teritoriju Drvara, da bi 25. septembra ponovo okupirali i sam Drvar. Ti događaji se s pravom mogu smatrati izuzetno značajnim za razvoj NOP-a u Bosanskoj krajini, pa i šire. U njima je rukovodstvo ustanka u Drvaru izvršilo reorganizaciju ustaničkih odreda i formiralo pokretne čete i bataljone. Istovremeno se na tom području stvaraju seoski NOO-i, jača partijska organizacija, proširuju postojeći i formiraju novi aktivni SKOJ-a. Organizuju se odbori narodnog fronta za pomoć Narodnooslobodilačkoj vojsci, i formiraju omladinske radne čete i bataljoni, koji rade za Narodnooslobodilačku vojsku. Osniva se NOSOBiH i formiraju čete predvojničke obuke, u kojima

²¹ Milan Zorić, *Drvar i okolina 1941. godine*, Vojno djelo — Beograd.

²² Zbornik dokumenata i podataka o NOR-u jugoslovenskog naroda, tom IV. knj. 1, str. 571—573, Izveštaj Štaba bataljona »Sloboda«, arhiv 5 — kutija 1.700 broj dokumenata 23-1/1, izvještaj poručnika Stjepana, vidi arhiv kutija, jedan broj dokumenata 29/2, izvještaj Štaba bataljona »Sloboda«, tom

se omladinci spremaju za predstojeće borbe. Po selima se osnivaju odbori AFŽ-a i organizuju pionirske čete. Među omladinom se razvija kulturno-prosvjetna, zabavna i sportska aktivnost. Omladina Drvara i okoline stupa u 1. krajiški proleterski bataljon i krajiške brigade, pored kojih na tom području djeluju Drvarsko-petrovački i Grahovsko-peuljski NOP odred.

U međuvremenu su omladinci Drvara i drvarskog okruga 80 posto popunili 1. omladinsku poljoprivrednu radnu brigadu u Saničkoj dolini, dali radnu snagu za partizanske bolnice i četiri partizanske ekonomije i nekoliko stotina boraca za popunu jedinica 1. proleterske divizije, formirane početkom novembra 1942. u Bosanskom Petrovcu. Kao priznanje za takvo držanje drvarska omladina je na Prvom kongresu USAOJ-a (26—29. decembra 1942) u Bihaću dobila kongresnu zastavu.

U vrijeme tzv. četvrte i pete neprijateljske ofanzive omladina drvarskog okruga masovno je učestvovala u prenošenju 4.500—5.000 ranjenika iz Bosanske krajine na planinu Šator, Neretvu, Sutjesku i dalje. Tokom šeste neprijateljske ofanzive opsluživala je partizanske bolnice 5. bosanskog i 8. hrvatskog korpusa, a između Prvog i Drugog kongresa USAOJ-a u drvarskom okrugu radile su dvije omladinske radne brigade Drvara, dvije iz bosanskopetrovačkog sreza i Omladinska radna brigada Grahova. One su obrađivale zemlju na slobodnoj teritoriji u Podgrmeču na području Ključa i Sanice i održavale partizansku prugu od Drvara do Sanice i Jajca.

Od konca septembra 1943. do 25. maja 1944. omladina bosanskopetrovačkog sreza održavala je aerodrom Vrhovnog štaba na Medenom polju, nedaleko od Bosanskog Petrovca i transportovala stotine ranjenika za Italiju. Na te aerodrome su sletile savezničke vojne misije Velike Britanije i SSSR-a, a preko njih je doturena saveznička vojna pomoć.

U vrijeme dolaska Vrhovnog štaba sa Titom u Drvar, omladina drvarskog okruga je bila mobilisana na izvršavanju obaveza preuzetih na Prvom kongresu USAOJ-a u Bihaću, koje su sažete u porukama Vrhovnom komandantu i Vrhovnom štabu NOV i POJ. U njima se, između ostalog, kaže:

»U ime mlade generacije naše zemlje, mi obećavamo, druže Vrhovni komandante, da ćemo još snažnije mobilisati našu omladinu u redove naše junačke NOV — jedine vojske narodnog oslobođenja Jugoslavije, u borbi protiv fašističkih okupatora i njegovih slugu; obećavamo, da će omladina u pozadini učiniti sve da našoj vojsci ničeg ne nedostaje! Obećavamo Ti da će mladi borci našeg NOV i POJ, još tačnije i smelije tući neprijatelja — prokletog okupatora i njegove ustaše i četničke bande — da će biti uvijek spremne da se sa istim onim žarom, sa kojim su branili pragove svojih domova, bore za slobodu i svuda drugdje, svuda tamo gdje im Ti, druže Tito, budeš naredio..«²³

²³ Dokumenti istorije Omladinski pokret Jugoslavije, tom I, materijali Prvog i Drugog kongresa USAOJ-a, 79, Beograd 1953.

Na Drugom kongresu USAOJ-a (2—4. maja 1944) u Drvaru, omladina Drvara je bila domaćin 816 delegata iz svih krajeva Jugoslavije.²⁴ U to vrijeme je drvarski srez imao oko 300 članova KPJ.²⁵ 32 aktiva SKOJ-a (oko 700 članova) i 32 seoska odbora USAOJ-a — oko 6.000 omladinaca i omladinki uvrštenih u četiri omladinske radne brigade, od kojih su dvije nosile imena heroja ovog kraja Rajka Bosnića i Marije Bursać. U takmičenju pred Drugi kongres USAOJ-a te brigade su postigle velike uspjehe.²⁶

U vrijeme njemačkog desanta na Drvar drvarski okrug je imao snažan savez pionira. Bilo je organizovano 12 pionirskih odreda (oko 8.000 pionira), a u samom Drvaru su postojali pionirski odredi: »Rajko Bosnić«, »Vaso Kelečević«, »Šator«, »Martin-Brod« i »Tiškovic«. Već 1942. godine Drvar je imao 3.000 članova u pionirskoj organizaciji, a u vrijeme desanta više od 470.

Omladina Drvara aktivno je pratila rad Drugog kongresa USAOJ-a. U vrijeme rada kongresa Sreski komitet SKOJ-a za Drvar i opštinska rukovodstva su svoje članstvo o radu ovog skupa pravovremeno obavještavali. Jedan od prvih pisanih dokumenata koji se našao u rukama mladih Drvarčana i koji je prorađivan na skupovima USAOJ-a u Drvaru dok je još kongres trajao, jeste zakletva Drugog kongresa USAOJ-a drugu Titu.²⁷

Uoči kongresa i u toku njegovog rada četiri omladinske radne brigade drvarske omladine neprekidno su noću čistile grad, jer su ga njemački avioni preko dana bombardovali.

Poslije kongresa, sve do 25. maja, kada je izvršen desant na Drvar, u gradu su ostali samo neki od delegata koji su bili određeni na nove dužnosti ili oni koji su ostali u Centralnom komitetu SKOJ-a.

Po završetku rada Drugog kongresa Rato Dugonjić, sekretar Centralnog komiteta SKOJ-a, skupa sa Slavkom Komarom i Milijom Neorčićem, razgovarali su u Okružnom komitetu SKOJ-a u Drvaru sa članovima ovog rukovodstva Duškom Bursaćem, Duškom Bajićem, Ljubom Bosnićem, Razijom Omanović, Zorom Zeljković i Savom Solomunom. U tom razgovoru učestvovali su i neki članovi Sreskog komiteta SKOJ-a za Drvar. Mnogo njih je tom prilikom odalo priznanje ovim omladinskim forumima SKOJ-a u Drvaru za njihovo zalaganje i uspješno organizovanje prihvatanja i smještaja delegata Drugog kongresa. Pored ostalog, razgovaralo se o predstojećim zadacima ove organizacije u sprovođenju kongresnih odluka u život. Posljednji njihov sastanak u rane sate 25. maja, na kome je trebalo da se dogovore o predstojećem zboru povodom Titovog rođendana, prekinulo je bombardovanje, a potom su se spustili padobranci i opkolili zgradu. Napadači nisu mogli lako da osvoje sje-

Isto, 179.

²⁵ perica Grubor, *Ubili sve što se miče, Drvar 1941—1945, Zbornik sjećanja*, knj. 5, Drvar 1978, 398—404.

²⁶ O tome opširnije vidi: Okružni odbor USAOJ-a Drvar, »Mladi krajišnik«, list USAOJ-a za Bosansku krajinu, br. 4 i 5, novembra 1943; br. 1, januar 1944, »Glas« br. 13, 24. decembra 1943, str. 3, br. dok. 80, 42528, kut. 80 — »Glas«, *Dokumenti istorije Omladinski pokret Jugoslavije*, tom 1, Beograd 1953, materijali Prvog i Drugog kongresa USAOJ-a, str. 156.

²⁷ *Dokumenti istorije Omladinskog pokreta Jugoslavije*, 1, str. 185.

dište Okružnog komiteta SKOJ-a. Skojevcima su pružili žestok otpor. Padobranci su kroz prozor ubacivali bombe, ali su ih skojevci hvatali i bacali natrag. Boreći se do posljednjeg metka u ovoj neravnoj borbi, pali su Duško Bursać, Duško Bajić, Razija Omanović i Savo Solomun, ali je oko zgrade ležalo više od 25 mrtvih njemačkih padobranaca. Zora Zeljković i Ljubo Bosnić, ranjeni u tom okršaju, pokušali su da se probiju, ali su Nijemci zarobili Zoru, odveli je na Šobića glavicu i pošto od nje nisu mogli iznuditi nikakvo priznanje, streljali su je,²⁸ dok se Ljubo Bosnić teškom mukom prebacio preko Unca u kuću Mića Dodika i njegove supruge Mike, ali su je sljedećeg dana Nijemci zapalili; u njoj su izgorjeli teško ranjeni Ljubo i domaćica.²⁹

I ostali Drvarčani i ljudi iz okoline Drvara dobro su se borili. To potvrđuju i sljedeći primjeri:

Kada se jedna njemačka jedrilica nošena vjetrom spustila na Jadrin pod, iz nje se iskrcalo 12—13 padobranaca. Mirko Medić, koji je naišao na padobrance, uspio je da pobjegne i da u selu izvjesti Dobroslava Tomića da se Nijemci nalaze poviše njihovih kuća, u Gaju. Ne gubeći ni trenutka, Dobroslav je otrčao do kuće Momčila Tomića, odakle su s puškama krenuli prema Gaju. U međuvremenu im se priključila Omladinska radna četa, koja je s Podova pošla na zbor u Drvar, u kojoj su bili Vlado Malinović, Miloš Zorić, Pero Sipka i Bobo Tomić; uz put su im prišli omladinci Dragan Grubor, Nedo Sevo, Stevan Papak, predsjednik NOO-a Bastasi, i Slavko Srdić, seoski stražar. Svi su oni stupili u borbu protiv padobranaca, a u toku borbe stigao je i Jovo Grbić, slučajni prolaznik, sa još dvojicom mladića iz sela Cvijetića. Pošto su uništili jedrilicu i 12 Nijemaca, starješina jedriličara poručnik Fridrih Bređenbek se ubio.³⁰ Jedan jedriličar iz te grupe, koji je uspio da pobjegne, naišao je u Drvar-Selu, u dvorištu jedne kuće, na mladu ženu i uperio mašinku na nju, ali je ona podigla s ognjišta lonac pun cijedi i sasula mu u oči.³¹

Pionirka Milka Mika Bosnić je nekoliko sedmica prije desanta bila primljena u SKOJ, a imala je svega 16 godina. U toku borbi za Drvar Nijemci su je zarobili. Dok su je sa ostalim zarobljenim Drvarčanima sprovodili, naišao je jedan tenk iz Tenkovske čete, na kome se lepršalo čebe koje su Nijemci bacili na tenk da bi vozača tenka onemogućili da vozi tenk. Primijetivši to, Mika je iskočila iz kolone i strgla čebe sa tenka, ali su se Nijemci istog trenutka okomili na hrabru skojevku i isjekli bajonetima.

Miku Bosnić slijedili su mnogobrojni omladinci i omladinke Drvara i okoline. Niko od njih nije htio da Nijemcima pokaže mjesto gdje su se nalazili Tito i Vrhovni štab. Tako je i Mikica Pećanac, mlada radnica iz Krojačke radionice Vrhovnog štaba, nabijena

²⁸ »Gadovi! S vama su se borili članovi Okružnog komiteta Komunističke omladine«, prkosno je odgovorila Zora pre nego što su je ubili.

²⁹ Gojko Marčeta i Luka Jandrić, **Drvar grad Heroj**, »Narodna armija«, Beograd 1981.

³⁰ Mirko Tintor i Dobroslav Tomić, Njemačka jedrilica na Jadrinom podu, »Drvar 1941—1945«, knj. 5, str. 275—276; Gojko Marčeta i L. Jandrić, n. d.

³¹ Rahela Albahari-Perišić, Djeca i djevojke protiv desanta, »Drvar 1941—1945«,

na kolac, izdisala u najtežim mukama, dok su je Nijemci rešetali iz automata. Duju Rokvić su strijeljali sa dvogodišnjom kćerkom Radom, a ubili su joj i četverogodišnjeg sina Momčila: Ilija Kecman je poginuo sa sinovima Boškom i Nikolom; Obradu Lovičiću su sin Spiro i kćerka Nada izgorjeli u kući koju su Nijemci zapalili, a stari otac i sestre Mika i Danica ubijeni su kod željezničke stanice. U tim borbama za Drvar poginulo je ukupno 365 Drvarčana.³²

Evo što o tome priča Lucija Marjanović: »Vidjela sam kada je Stanu Trikić, sa troje djece — dva dječaka i djevojčicom, zaustavio oficir. Čula sam da ih je na našem jeziku pitao gdje je Tito, gdje se nalazi pećina, a govorio je i neke pogrdne riječi. Stana, preplašena, privlačeći djecu bliže sebi, šutjela je kao nijema. Krvnik je počeo da bjesni. Pištoljem je najprije ubio njezinog četrnastogodišnjeg sina i dalje pitajući gdje je Tito, engleska radio-stanica... Stana je i dalje ćutela i stajala kao ukapana, sve dok razjareni njemački oficir nije pucao u mlađeg sina. Tada je Stana progovorila. Tražila je da i nju ubije. Pucao je i u njenu kćerkicu. Gledala sam zajedno sa ostalim, kaže Milica Marjanović-Trikić, kako Stana unosi mrtvu i ranjenu djecu u kuću. Sve se to događalo u neposrednoj blizini našeg skloništa, u kome sam bila sa bebom. Valjda zadovoljni učinkom (ubili su nekoliko starijih ljudi, djece i omladine) otišli su dalje.«³³

Uzbudljivo je i kazivanje Branka i Ane Torbice. Ana, Brankova supruga, bila je u drugom stanju. Očekivala je za koji trenutak da se porodi. Međutim, počelo je bombardovanje Drvara, pa je Branko Anu smjestio u jednu špilju, gdje je ona rodila dvije curice, a on se uputio susjedu Bošku Jariću da se raspita šta se to dešava u Drvaru. Međutim, naišli su padobranici sa uperenim automatima, te im ništa drugo nije preostalo nego da skoče na njih, da ih razoružaju golim rukama i da ih njihovim sopstvenim oružjem pobiju. Ani je jedno novorođenče umrlo, a sa drugim se sutradan vratila na zgarište svoje kuće.³⁴

Stravična je sudbina i Stevana Trikića Ćićana. Evo šta on kaže: »Uoči 25. maja 1944. godine pristupili smo uređenju grada i insistiralo se na žurbi. Trebalo je grad očistiti, raščistiti mnoge ruševine, očistiti gradske ulice. Ovo su činile omladinske radne čete, trebalo je grad i okriti, staviti zastave. Sve smo to učinili u rekordnom vremenu.

Razišli smo se u kasne sate noću i otišli na zasluženi odmor. Lupa njemačkih kundaka na vrata moje kuće me je probudila. Pitam se od kuda sada Nijemci? Samo za nekoliko trenutaka se nađe Stevan ponižen i vuče njemačka kolica sa municijom, a zatim traže da sahranjuje mrtve. Tako je i sam trebao da postane žrtvom, jer su u njega ispucali rafal. Pukim slučajem, umjesto smrti bio je lakše ranjen. Uspijeva da se iskobelja i odvoji od ostalih leševa i našao se na domaku svoje porodice. Opet, iznenada banu jedan Nijemac sa automatom na njega, pravi atleta. Stupa u obračun davlje-

³² Branko Tomić, »Oslobođenje« od 14. maja 1984.

³³ Lucija Marjanović-Trikić, Zvjerstva njemačkih padobranaca, »Drvar 1941—1945«, 5, str. 360—362.

³⁴ **Branko i Ana Torbica, isto, 332—333.**

njem. Malte da me na oči djece savlada, ali mu je u tom zadnjem momentu pomogla žena sa vrelom vodom, sipajući mu u lice i pobjedismo bandite«. ³⁵

Koliko je dobro bila organizovana antifašistička omladina Drvara i okoline, pokazuje i ovaj slučaj:

»Za vrijeme desanta na Drvar omladina iz sela Preodca je napravila veliki podvig. U njihovoj školi je bilo smješteno 72 ranjenika sa bolničkim osobljem. Prijetila im je opasnost i omladina je riješila da im napravi skloništa — baze. U vezi s tim sastali su se članovi KPJ i skojevci. Ovog puta sa krampovima, lopatama i sjekirama. Od kuće su ponijeli lampe, jer se moralo raditi noću. U toku noći su izradili 16 bunkera, u koje su smjestili sve ranjenike i bolničko osoblje. Baze su bile dobro maskirane i snabdjevene hranom i vodom, te su ranjenici tako ostali bezbjedni nekoliko dana, iako se na pedesetak metara od baze nalazio njemački logor«. ³⁶

Zadivljuje i podvig pionira Jove Zorića iz sela Vrtača kod Borskog Petrovca, koji je nekoliko dana poslije desanta na Drvar, primijetio jednog njemačkog majora kako spava u hladu u neposrednoj blizini svog logora, neprimjetno mu se privukao, uzeo stornicu sa 700 metaka, pištolj, dvogled, kompas i torbicu i vratio se prošavši kroz dva njemačka logora i predavši sav taj plijen jednoj partizanskoj četi. ³⁷

Tako su se Drvarčani — i stari i mladi, i žene i djeca i starci — borili za vrijeme desanta na Drvar. I ne samo za Drvar. U toku NOR-a Drvarčani su izgubili 10 posto stanovništva (1.274 pala borca sa puškom u ruci i 777 žrtava fašističkog terora), od čega su 51 posto omladinci i omladinke ispod 20 godina. Na dan oslobođenja zemlje Drvar je imao 327 domova bez hranilaca, 1.326 djece bez roditelja i 400 udovica. Iz rata su 45 posto boraca izašli kao invalidi, 48 posto kuća je spaljeno, uništeno je 60 posto stočnog fonda, nešto opljačkano, a ostalo dato dobrovoljno za Narodnooslobodilačku vojsku Jugoslavije.

³⁵ Stevan Trikić, isto, 334—335.

³⁶ Milka Tica Trninić, isto, 53.

³⁷ Arhiv IRP Sarajevo, Kt. br. 2826.

Delatnost obaveštajne službe i samozaštitno ponašanje stanovništva u vreme drvarske operacije¹

Pukovnik Milan Obradović

U široko zasnovanom obaveštajnom pritisku nemačkih obaveštajno-polijskih službi, uz masovno korišćenje četnika i ustaša kao osnovne agenture koja dobro poznaje teren i prilike, obaveštajna služba i bezbednost NOP-a uspešno su parirale pritisku neprijatelja u drvarskoj operaciji.

Treba imati u vidu i činjenicu da se u vreme neposrednih priprema neprijatelja za drvarsku operaciju služba bezbednosti NOP-a nalazila u fazi reorganizacije i formiranja. Na osnovu odluke predsednika Nacionalnog komiteta oslobođenja Jugoslavije maršala Tita, koju je doneo 12 dana pred drvarski desant, tj. 13. maja 1944, formirano je Odeljenje za zaštitu naroda (Ozna). Do početka desanta na Drvar nije bilo u potpunosti izvršeno formiranje organa Ozne u jedinicama 1, 5. i 8. korpusa NOVJ i u vojnoteritorijalnim organima drvarskog područja.

Prilikom kadrovske popune organa Ozne nije bilo dovoljno kadrova za organe ofanzivne obaveštajne službe. Do desanta na Drvar nije bilo obrazovano ni Obaveštajno odeljenje Vrhovnog štaba, već je tu funkciju obavljalo samo jedno lice.² Sve to odrazilo se na kvalitet i efikasnost obaveštajnog rada. O tome Slavko Odić, koji se u vreme desanta našao pri Vrhovnom štabu na obaveštajnim zadacima, piše: »... Slabosti u obavještajnoj službi, posebno u vezi sa stalno rastućim razvojem NOVJ i sve složenijim operacijama^ uočio je i Vrhovni štab i početkom maja preduzeo mjere da formira svoje obavještajno odeljenje. Međutim, predviđeni kadar za tu službu ušao je 13. maja u novoformirano Odeljenje za zaštitu naroda (Ozna), a za poslove vojno-obaveštajne službe u Vrhovnom štabu bio je i dalje zadužen samo jedan oficir, a obavještajni podaci nisu neposredno dolazili njemu, već su se dalje stjecali kod načelnika Vrhovnog štaba.«³

I pored tih slabosti, stizalo je štabovima jedinica NOVJ više obaveštajnih podataka sa terena Bosanske Krajine, koji su nagovještavali veću ofanzivnu operaciju Nemaca prema Drvaru iz deset pravaca: »Podaci o grupisanju i namjerama neprijatelja uoči same operacije, registrovani u jedinicama i štabovima korpusa«, piše

¹ Izlaganje na naučnom skupu o Drvarskoj operaciji.

² Slavko Odić, *n. d.* str. 48—49.

³ Isto.

Slavko Odić, »bili su *dovoljni* da se, po njihovom proučavanju, izvede zaključak da Nijemci pripremaju s jačim snagama ofanzivu na slobodnu teritoriju Bosanske krajine. Međutim, zbog slabe obučenosti ljudstva u rukovanju sredstvima veze, nedostatak potrebnih sredstava i slabog kvaliteta raspoloživih sredstava za vezu, prikupljeni podaci *nisu blagovremeno pristizali u više obavještajne centre* (podvukao M.O.). Neki su stigli tek nakon što je neprijatelj već bio krenuo u ofanzivu...«⁴

Navedeno potvrđuju i sačuvani dokumenti. Evo nekoliko:

Četvrtog maja 1944. godine 11. kozaračka brigada, kada je izvršila napad na neprijateljski voz na pruzi Bosanski Novi — Bihać, zaplenila je poštu u kojoj se nalazio jedan interesantan nemački obavještajni izveštaj od nemačkog agenta ubačenog na oslobođenu teritoriju, sa preciznom skicom Drvara. U njoj je bio ucrtan smještaj Vrhovnog štaba NOVJ i njegovo obezbeđenje. U tom izveštaju su bili naznačeni podaci o Vrhovnom štabu i opisane mogućnosti vazdušnog napada na pećinu. Taj dokument je odmah poslat Vrhovnom štabu,⁵

Obavještajni odsek Komande drvarskog vojnog područja, u svom informativnom izveštaju Glavnom obavještajnom centru 5. korpusa NOVJ od 21. maja 1944, pored ostalog, piše: »... Obavješteni smo iz pouzdanih izvora da neprijatelj ima namjeru da vrši napade sa većim snagama od Knina u pravcu Bosanskog Petrovca«. Dalje se u izveštaju daje upozorenje i naglašava »... Budite oprezni... i budni u cilju otkrivanja neprijateljskih pokreta i namjera«, pa se zaključuje: »... Ovaj napad neprijatelja prema Drvaru trebalo bi da otpočne 22. maja izjutra«. Podaci su bili tačni i napad je otpočeo samo tri dana kasnije.

Obavještajni organi jedinica 6. krajiške brigade su 24. maja, sa položaja prema Bihaću, primetili pokrete nemačkih motorizovanih jedinica, kao i poletanje aviona sa pomoćnog aerodroma kod Bihaća u pravcu Drvara.

Više obavještajnih informacija o pokretu nemačkih snaga u pravcu Srba pristizalo je i od obavještajnih organa jedinica sa područja Like. U tim izveštajima govori se o pokretima nemačkih kolona iz garnizona sa pravca: Drenovače, Nebljusa, Kruga, Donjeg Lapca, Doljana, Srba, pa se čak preciziraju i detalji i ističe da »svako treće njemačko vozilo, krećući se prema Kninu, su borna kola, što do sada nije bio slučaj, dok se u svakom četvrtom kamionu u koloni nalazi minobacač većeg kalibra«. Moglo bi se nabrajati još primera iz kojih se vidi intenzivna obavještajna aktivnost trupne i teritorijalne obavještajne službe NOP-a.

U vreme priprema i dejstava u drvarskoj operaciji, organizacija i aktivnost teritorijalne obavještajne službe, koju su organizovali i razvijali Drvarsko-petrovački partizanski odred i Komanda drvarskog područja, sa svojim komandama mesta, bila je dobra.

⁴ Isto.

⁵ Nastanak i razvoj službe bezbednosti u toku NOR-a, DSNO FNRJ, april 1957 (rukopis), str. 58.

⁶ Zbornik, tom IV, knj. 25, str. 316.

⁷ AVII, k. 1762, f. 4. d. 36.

Ilustracije radi navodimo izveštaj Obaveštajnog centra Drvarsko-petrovačkog odreda, od 14. marta 1944, Glavnom obaveštajnom centru Štaba 5. bosanskog korpusa NOVJ u kome se ističe: »... Organizacija obaveštajne službe sprovedena je u Odredu na taj način što je pri svakom bataljonu formiran obaveštajni centar sa pomoćnikom za svaku četvu. Na isti način je sprovedena organizacija obaveštajne i kontraobaveštajne službe unutar naših jedinica. U svakoj četvi postavljen je jedan drug koji odgovara po toj liniji, a u svakom vodu ima drug koji odgovara po kontra-obaveštajnom sektoru. Svi za svoj rad odgovaraju šefu obaveštajnog centra bataljona, koji sa svakim posebno održava sastanke i daje im obaveštajne i kontraobaveštajne zadatke.«⁸

Još od sredine 1943. veoma efikasno su organizovali i razvijali svoju delatnost centri pri komandama mesta, sa gustom mrežom poverenika na oslobođenoj i neoslobođenoj teritoriji. U više izveštaja a daje se pozitivna organizaciona i kadrovska analiza i ocena rada obaveštajnih centara komandi mesta: Martin-Brod, Kulen-Vakuf, Bosanski Petrovac, Vodjenica, Bijelići, Smoljan, Bukovača, Lipa, Drvar, Grahovo, Prekaja.⁹

Obaveštajni centri navedenih komandi mesta, koji su orijentisani prema neoslobođenoj teritoriji, naročito oni koji su delovali prema bihaćkom sektoru, razvijali su i ofanzivnu komponentu političko-obaveštajnog rada. Tako, na primer, Obaveštajni odsek Komande drvarskog područja redovno je upoznao obaveštajne organe komandi mesta sa podacima koji su dobijeni od saradnika NOP-a sa neoslobođene teritorije. »... Prema izvještajima naših povjerenika koji rade u četničkim redovima« — kaže se u raspisu ovog odseka svim komandama mesta ovog područja od 25. decembra 1943. godine — »da je njemačka komanda u Banja Luci... dala četničkim bandama na području zapadne Bosne izvjestan broj nagaznih mina za diverzionu dejstva na našim komunikacijama. Do sada su izvršili neke diverzantske akcije, ali bez uspjeha i rezultata«, pa se nalaze »da s ovim svi obavještajni organi Drvarskog područja budu upoznati kako bi upoznali svoje štabove i komande radi preduzimanja potrebnih mjera budnosti u cilju onemogućavanja vršenja diverzija od strane četničkih bandi...«¹⁰

Zahvaljujući delovanju obaveštajnih organa NOP-a u jedinicama NOVJ i na drvarskom području, Nemci nisu uspeli iznenaditi jedinice NOVJ napadom na položaje jedinica 1, 5. i 8. korpusa NOVJ na pravcima prema Drvaru, ali su uspeli postići iznenađenje vazдушnim desantom na Drvar.

*

Stanovništvo Drvara i okoline tokom operacije i desanta činilo je osnovni stub bezbednosti i samozaštite i ispoljilo herojsko držanje. Samozaštitno delovanje i ponašanje naroda Drvara i okoline je svetao primer kako se žrtvuje i brani sloboda, štite snage i tekovine

⁸ Vidi: V. 1.1. JNA (NOR), k. 6460 A, f. 9, d. 13.

⁹ AVII, k. 460 A, f. 6, d. 30.

¹⁰ AVII, k. 1927, f. 2, d. 35.

revolucije. Tokom desanta samozaštitno delovanje stanovništva ispoljavalo se kroz nekoliko oblika borbe i otpora nemačkim padobrancima:

1. oružanim otporom, otimanjem oružja od padobranaca i napadima na neprijatelja hladnim oružjem, polivanjem padobranaca vrućom vodom i na druge načine;¹¹

2. prkosom neprijatelju. Na primer, na pitanja padobranaca gde se nalazi Tito, odgovarali su: znamo gde je, ali nećemo da kažemo;

3. dezinformisanjem neprijatelja; na pitanje padobranaca gde se nalazi Tito, sledio je odgovor: znamo, kako da ne, on nije u Drvaru, on se nalazi u Trubaru itd. Svi stanovnici Drvara su znali gde se Tito nalazi, ali niko nije hteo da oda nemačkim padobrancima mesto. Sve to najbolje govori o snažnom i masovnom samozaštitnom delovanju i ponašanju stanovništva prilikom desanta, i pored zlostavljanja, mučenja i najsvirepijeg ubijanja omladine, žena, dece i staraca od nemačkih fašističkih zveri.¹² Stanovništvo Drvara i zapadne Bosne organizovano i samoinicijativno je izveštavalo o neprijatelju, otkrivalo njegove špijune, agente i diverzante koji su ubacivani na oslobođenu teritoriju — u jedinice NOVJ. Više primera govori upravo o samozaštitnom delovanju i ponašanju stanovništva Drvara tokom desanta, pa ćemo navesti nekoliko koji tu samozaštitnu aktivnost ilustruju.

Tokom druge polovine aprila 1944. omladina Drvara otkrila je, na planini Klekovači, ubačenu nemačku obaveštajnu grupu iz sastava FAT-a 216,¹³ koja je ubačena sa zadatkom obaveštajnog osmatranja Drvara, Vrhovnog štaba i mesta boravka druga Tita. Odmah je o tome izvestila organe narodne vlasti i vojnopozadinske organe.¹⁴

Prema izveštaju Komande drvarskog područja, seljaci Branko Torbica iz sela Vrtoča i Boško Jarić iz okoline Drvara ubili su nemačkog padobranca u svojoj kući. U istom izveštaju stoji i ovo: »... upadom neprijatelja u sam Drvar je jedna drugarica, stara 40 godina, skočila na partizanski tenk, skinula sa njega čebe koje su na njega bacile Švabe, misleći da će ga tim uništiti. . . » Treći primer: jedna žena stara 35 godina i čovjek od 50 godina polili su padobranca sa vrelom vodom u svojoj kući i tako ga onesposobili za dalju borbu. Izveštaj zaključuje konstatacijom »... To je dokaz koliko narod našega kraja voli svoju vojsku, NOB i mrzi neprijatelja«. ¹⁵

¹¹ NAV-T-314, f. 563/413; Milan Zorić, *n. d.*, str. 206, 210, 211, 222, 254.

¹² Prema saopštenju Nikole Kotle na naučnom skupu »Desant na Drvar«, održanom u Drvaru 23. V 1984, poginulo je prilikom desanta na Drvar 380 stanovnika, od čega 130 žena.

¹³ Tako, na primer, FAT-216 je angažovao i prema Drvaru za borbu protiv NOP-a ustaše, četnike i muslimansku reakciju (Nastavak i razvoj službe bezbednosti u toku NOP-a, DSNO, Beograd 1957 (rukopis), str. 5).

¹⁴ O tome general Milan Zorić piše: »... Omladinka Mika je spazila kako se jedan od Nemaca skriva u lišću, kada je išla sa ocem Jeftanom po drva u planinu. Primitila ga je kad je stao na suhu granu koja se slomila i tako otkrila njegovo prisustvo. Čim je pogledala omladinka Mika je po uniformi poznala da su to Nemci... Kada su natovarili drva i pošli kući iz planine, zapazili su veći broj nemačkih vojnika sa radio stanicom ... po dolasku u selo obavestili su Narodnoslobodilački odbor šta su u planini zapazili . . . (Milan Zorić, *n. d.*, str. 75)

¹⁵ AVII, k. 1762, f. 4, d. 36.

Kaže se dalje: »... Sto se tiče pomoći vojsci, omladinska organizacija se i ovoga puta *pokazala kao najjači motor* u nošenju ranjenika po nekoliko kilometara na leđima... kurirskoj službi, *obavještenjima o neprijatelju*. Omladina svojom borbom i radom pokazuje jaku privrženost NOB-i«.¹⁶ U jednom drugom dokumentu piše da su »ljudi, žene i djeca trčali (su) za padobrancima... dvojicu padobranaca su seljaci stigli i razoružali. U rvanju s njima povređen je odbornik...«.

Masovno učešće naroda u obavštajnom i samozaštitnom delovanju i ponašanju najbolje je izraženo i u izveštaju Komande drvarskog područja — Obavštajni odsek — Glavnom obavštajnom centru 5. korpusa NOVJ od 2. I 1944, u kome se kaže da se »... Narodnooslobodilački odbori sa narodom veoma uspešno bore protiv špijunaže njemačkih okupatora i četničkih bandi...«.¹⁷

U raspisu GOC-a (Glavnog obavštajnog centra) Štabu 5. korpusa NOVJ mesec dana kasnije, tj. početkom marta 1944, svim obavštajnim organima jedinica i teritorije govori se o masovnom učešću naroda na poslovima i zadacima bezbednosti i samozaštite i ističe »... Rad naše kontrašpijunaže dosta dobro je organizovan i zahvaljujući masovnom učešću naroda dobro funkcioniše. *Omladina daje veliku pomoć našoj obavštajnoj i kontraobavštajnoj službi*...«.¹⁸ (Podvukao M. O).

Nemačke komande odaju priznanje herojskom otporu, borbi i samozaštitnom delovanju stanovništva Drvara i šire okoline. Štab nemačkog 15. brdskog armijskog korpusa (Odeljenje trupne obavštajne službe Abvera — Ajns Ce — Ic), na primer, o toku obavštajnih priprema drvarske operacije piše Štabu 2. oklopne armije: »... Organizacioni centar komunističkog pokreta nalazi se u Drvaru. Jedinice 6. ličke divizije razmeštene su u reonu zapadno od Martin Broda (sela Veliki i Mali Cvjetnić — Očigrije — Osredci — Trubar). ... Ove jedinice su jačine oko 2.000 ljudi, dobro opremljene i *spretno vođene* (podvukao autor) i dobro borbeno osposobljene. ... Ove jedinice raspolažu *odličnom obavštajnom službom, koju masovno pomaže stanovništvo*«.¹⁹

Ili, na primer, u telegramu Obavštajnog odeljenja istog korpusa komandi 2. oklopne armije, ujutru 25. maja 1944, nakon spuštanja 500. SS lovačko-padobranskog bataljona u Drvar, piše: »... 500-ti SS padobranski bataljon, posle iskakanja, čisti mesto Drvar... *nailazeći na žilav otpor naroda, pored naoružanih bandita*«²⁰ (misli na partizane, prim, autora).

Nemačka obavštajna služba registrovala je i herojsko držanje drvarske omladine u sukobu sa padobrancima. Tako, na primer, komandir eskadrona Izviđačkog bataljona 373. divizije poručnik Geber izvestio je 25. maja Štab bataljona da su »delovi izviđačkog bataljona, pod komandom poručnika Haj mana, uspeli da se spoje sa padobrancima u Drvaru koji su od partizana bili sabijeni u crkve-

¹⁶ Isto,

¹⁷ AVII, k. 460 A, f. 1, d. 6.

¹⁸ AVII, k. 406 A, f. 6, d. 30.

¹⁹ NAV-N-T-314, f. 563/411—412.

²⁰ NAV-N-T-314, f. 563/413.

no dvorište«, te ističe da su »u odbrani Drvara snažno angažovane i ■partizanke. Padobranci su prenosili na groblje veliki broj smrtno ranjenih žena — njih oko 40, većinom mladih devojaka ranjenih u borbi protiv nas. One nam nisu ništa htele da kažu gde se Tito nalazi«²¹ (podvukao autor).

Masovno učešće stanovništva Drvara u borbi protiv desanta imalo je veliki značaj za razvijanje bezbednosti i samozaštite snaga revolucije u tako teškoj, iznenadnoj i složenoj situaciji. To je zabrinjavalo nemačku obaveštajnu službu. Nemci se kasnije, u nizu svojih uputstava, smernica, naređenja, žale na stanovništvo Drvara i pridaju mu isti značaj kao i jedinicama NOVJ.

*

Na drvarskom području bezbednosno-obaveštajne funkcije nisu razvijali samo obaveštajni centri NOVJ nego i svi subjekti NOP-a i vojnopozadinski mehanizam u celini. Organi vojnih vlasti u pozadini komande mesta, Komanda drvarskog vojnog područja, partizanske i seoske straže, kao i pozadinske jedinice, razvijali su u svom radu, pored tekućih zadataka, i obaveštajno-bezbednosne funkcije. Zadatak vojnopozadinskih organa drvarskog vojnog područja pre, u toku i posle drvarske operacije, pored mobilizacije i snabdevanja brojnih jedinica NOVJ, bio je i evidencija narodnih neprijatelja i sumnjivih lica, obezbeđenje bolnica, kontrola kretanja vojnih i civilnih lica,²² borba protiv pete kolone, izdavanje dozvola za nošenje oružja, rukovođenje s partizanskim stražama, kontrola i pomoć seoskim stražama,²³ pomoć operativnim jedinicama u određivanju vodiča i drugo.

Partizanske i seoske straže vršile su veoma složene bezbednosno-obaveštajne funkcije: kontrola teritorije,²⁴ čuvanje PTT linija i njihova zaštita od prisluškivanja neprijatelja putem uključivanja na njih, pomoć operativnim jedinicama u borbi protiv pete kolone, sprečavanje trgovine sa okupatorom (naročito na bihaćkom sektoru).

Partizanske straže, zajedno sa NOO-ima i seoskim stražama, vodile su i borbu protiv nemačkih padobranaca i drugih neprijateljskih snaga koje su vršile prodor prema Drvaru »... Mnoge partizanske straže na drvarskom području su se tokom ove ofanzive i desanta Nijemaca pokazale aktivne u borbi protiv neprijatelja, njegovih špijuna i agenata. One su na svojim rejonima *suzbijale vršljanje neprijatelja, špijuna i dezertera*. . . .²⁵ kaže se u izveštaju Komande drvarskog područja od 24. VI 1944.

²¹ NAV-N-T-314, f. 563/411.

²² AVII, k. 1762, f. 4, d. 36.

²³ AVII, k. 1761, f. 2, d. 3.

²⁴ Isto.

²⁵ Saznavši od komandira seoske straže za nemačku jedrilicu na Jandrinom podu, predsednik NOO Bastasa je, s nekoliko seoskih stražara i golorukih omladinaca, krenuo u pravcu jedrilice. Uz put su im se pridružili i neki omladinci i oni su okružili posadu jedrilice i u borbi je savladali. I pošto je posada te jedinice bila savladana i razoružana, ranjeni komandiri borbenih

Organi revolucionarne vlasti naoružanog naroda — narodno-oslobodilački odbori, u svom radu veoma intenzivno su razvijali bezbednosno-obaveštajne funkcije integrišući ih u kontekstu svog celokupnog rada.

Od prvih dana oružanog ustanka razvijana je bezbednosna funkcija organa narodne vlasti na području Drvara, koja je imala veliki uticaj na samozaštitno ponašanje i prilikom desanta na Drvar.

Mesni narodnooslobodilački odbori naročito su ispoljili aktivnost na razvijanju bezbednosti i samozaštite među narodom, koji je imao u njih veliko poverenje, jer su sa njima delili dobro i zlo. Narod je odbornicima javljao sve što je zapažao o neprijatelju, njegovim špijunima, agentima i diverzantima koje je ubacivao na oslobođenu teritoriju »da rovale među narodom«.

Bezbednosno-obaveštajne funkcije narodnooslobodilačkih odbora stalno su podsticane uputstvima, direktivama, kritičkim osvrtima. »... Sto se tiče narodnooslobodilačkih odbora na planu bezbednosti — oni dobro rade. Kod pojedinaca ima nedostataka, ali se svakim danom ti nedostaci otklanjaju«²⁶ — kaže se u kritičkom osvrtu Komande drvarskog vojnog područja, 24. juna 1944. Ova komanda u zaključku analize nakon desanta konstatuje: »NOO-i u desantu i ofanzivi dobro su se snašli i otpočeli sa redovnim radom na okupljanju naroda oko sebe, na pomoći našoj vojsci, ali je bila slaba pomoć od Okružnog i Sreskog NOO Drvar, s obzirom da su bili razbijeni od neprijateljskog desanta, tako da smo se morali direktno povezivati i tražiti pomoć od opštinskih²⁷ i seoskih NOO-a, primati od njih pomoć i direktive sa terena«.

Ima više primera kako su opštinski i mesni NOO-i maksimalno razvijali svoje obaveštajno-bezbednosne funkcije.

*

Svi subjekti NOP-a na području okruga Drvar, pod rukovodstvom Partije, dali su dragocen doprinos na razvijanju svesti o budnosti, bezbednosti i samozaštiti stanovništva i partizanskih boraca. Još od prvih dana oružanog ustanka usavršavani su oblici i metodi političkog rada sa narodom. Posebna pažnja poklanjanja je razvijanju samozaštitne svesti i bezbednosne kulture kod stanovništva i boraca. U tu svrhu primenjivani su raznovrsni oblici i metode političkog rada: sastanci, konferencije, zborovi, mitinzi, razgovori i stalni lični dodiri političkih aktivista sa narodom. U Drvar su re-

grupa »Hvatač« i »Grizač« pokušali su da pretnjama, obećanjima i zastrašivanjem seoskih stražara ... Ranjeni podoficir je znao češki i mogao se sporazumevati. Sproveden je u Stab 6. ličke proleterske divizije (Slavko Odić: 7i. d., str. 75).

²⁶ AVII, k. 1761, f. 2, d. 3.

²⁷ AVII, k. 1762, f. 5, d. 36. Najbolje je samozaštitno delovao Opštinski NOO Crni Lug »... Opštinski NOO Crni Lug, kao i seoski NOO su se naročito istakli kao najbolji i najaktivniji u pogledu pomoći našoj vojsci i u borbi protiv četnika, kao i u prikupljanju obaveštajnih podataka o neprijatelju. Oni su učestvovali zajedno sa operativnim jedinicama i sa partizanskim starišinama u oružanoj borbi« — kaže se u izveštaju Komande drvarskog područja.

dovno stizali štampa²⁸ i drugi pisani materijali, tako da su se narod i borci brzo upoznavali sa najnovijim oblicima i metodima rada neprijateljskih obavještajnih službi, ukazivano je na značaj budnosti i na posledice nebudnosti.²⁹

Mere bezbednosti i budnosti podsticane su i putem direktiva, uputstava i naredbi. Komanda drvarskog vojnog područja 6. aprila 1944. naređuje Komandi mesta Lipa »da ne šalje u Drvar razne hapšenike i špijune, kako bi se sačuvala tajnost sjedišta Vrhovnog štaba, CK KPJ, AVNOJ-a i druga Tita«.³⁰

Bezbednosni refleks je stalno izoštravan upoznavanjem sa najnovijim oblicima i perfidnim nastupima neprijateljskih obavještajnih službi, njihove propagande, oblika psihološkog delovanja na stanovništvo radi razaranja morala. »... Upoznajemo vas sa ciljevima, oblicima i metodima rada neprijateljske aktivnosti u borbi protiv NOP-a, NOVJ i naše pozadine. Njegov cilj je: izazivanje demoralizacije naroda, uništavanje naših baza, odvođenje našeg stanovništva u logore na prisilan rad, ubijanje žena i dece« — kaže se u uputstvu Komande vojnog područja Drvar, pa dalje nastavlja da se »neprijatelj služi raznim sredstvima: ubacivanjem raznih izdajničkih elemenata u pozadinu, koji imaju zadatak da ruše partizanski moral kod stanovništva i dr. . .«³¹.

Uvođenje objava³² i propusnica za kretanje na oslobođenoj teritoriji zapadne Bosne i drvarskom području bila je jedna od mera bezbednosti koju su primenjivali narodnooslobodilački odbori, komande mesta, Komanda drvarskog vojnog područja i Stab Drvarsko-petrovačkog NOP odreda, u nadležnosti svojih ovlašćenja, za svoj rejon, prema Uputstvima Privremenog upravnog odseka za vojne vlasti u pozadini pri Vrhovnom štabu NOVJ. Sistem bezbednosti NOP-a, na navedenom rejonu, upotpunjavan je još i nizom mera bezbednosti, kao što su: snabdevanje partizanskih obavještajaca objavama, obezbeđivanje mesta, teritorije i ustanova NOP-a na njima, kontrola lica, ograničavanje kretanja, zabrana sedeljki u rejonima granica oslobođene i neoslobođene teritorije, prijava priredbi i zborova vojnopozadinskim organima radi obezbeđenja, zabrana prenočišta licima koja nisu prijavljena organima vojne i narodne vlasti, privođenje lica koja na terenu prenose demoralizujuće vesti i glasine, ograničavanje trgovine sa mestima pod okupacijom i druge mere.

O bezbednosti i samozaštiti, pored pisane, razvijana je svest i živom rečju: preko raznih kurseva i škola, preko veoma bogatog

²⁸ U jednom izveštaju Komandedrvarskog vojnog područja sredinom aprila 1944. piše: »... Ovih danapripjeli su nanaš teren listovi Naprijed, Nova Jugoslavija i Oslobođenje. Sve listove narod čita, odnosno sluša kada ih omladina čita na čitalačkim grupama po selima. Narod se obavještava o novostima, kao i o novim oblicima djelovanja neprijateljskih elemenata i kako im se najuspješnije suprotstaviti (AVII, k. 1762, f. 4, d. 36).

²⁹ Isto.
AVII, k. 1927, f. 5, d. 34.

³¹ AVII, k. 1927, f. 5, d. 34.

³² »... Odmah uhapsite svako lice koje putuje po oslobođenoj teritoriji bez objave ili propusnice i stražarno ih sprovedite nadležnoj komandi Mjesta« — kaže se u naredbi Komande drvarskog područja podređenim komandama mesta, od 27. I 1944 (AVII, k. 1927, I. 1, d. 8).

kulturno-umetničkog rada, sa bogatim repertoarom komada, skečeva i recitala koji su razobličavali izdaju i saradnju sa okupatorom i isticali moralne vrednosti naše revolucije — vernost svome narodu i patriotizam, razvijali mržnju prema okupatoru i kontrarevoluciji. U Drvaru su se održavale i filmske predstave. Kroz sve te oblike kulturno-uredničkog i političkog rada ukazivano je na značaj budnosti i na posledice nebudnosti.

Jedno od sredstava pisane reči, preko koga je razvijana svest o samozaštiti, bili su bilteni i informacije, osvrti i direktive. » ... Upoznajte narod i sve jedinice NOVJ, partizanske i seoske straže sa *metodima koje neprijatelj primjenjuje* prilikom pronalaženja svojih obaveštajnih saradnika u našim redovima, jer smo došli do toga neprijateljskog Uputstva zaplijenom njegove ahrive« — kaže se u raspisu Glavnog obaveštajnog centra 5. korpusa NOVJ svim vojnim i civilnim ustanovama na području zapadne Bosne i Bosanske krajine.

I proglasi koji su štampani prilikom proslave Prvog maja i Dana oktobarske revolucije bili su u funkciji razvijanja svesti o samozaštiti snaga revolucije. » . . . Radni narode i napačena sirotinjo Drvarsko-petrovačkog kraja« — stoji u proglasu OK KPJ za Drvar, posvećenom proslavi Prvog maja 1944. godine — fašistički razbojnici, uz pomoć petokolonaša opljačkali su tvoju muku i imetak stečen znojem, uz pomoć petokolonaša, četničkih izdajničkih vođa popa Momčila Đujića, Brane Bogunovića, Laze Tešanovića. . . ta četnička žgadija . . . stavivši se u službu njemačkog okupatora kao njegovi najbolji *špijuni sada šuruju za račun njemačkog okupatora*, pokazuju im puteve do jedinica NOVJ, vode ih po selima, daju im spis-kove istaknutih partizanskih porodica i aktivista. . . zajedno sa okupatorskom vojskom ubijaju, pljačkaju i pale naša sela«. Na kraju se snage revolucije podstiču na zadatak: »uništavajmo na svakom koraku ustaške i četničke bande — njemačke špijune koje ubacuju na našu oslobođenu teritoriju. . .«³³

Radi jačanja bezbednosti snaga revolucije, u više raspisa jedinica i vojnopozadinskim organima od strane Štaba korpusne oblasti 5. korpusa ukazuje se na obavezu jačanja budnosti prilikom prelaska iz redova četnika i domobrana u redove NOVJ: »... sva lica koja budu dolazila iz četničkih i iz redova vojske NDH treba *najtemeljitiije kontrolisati*, da im se onemogući njihova *razorna radota i namjere*«³⁴ (podvukao autor).

Nakon drvarske operacije, sve jedinice i organizacije NOP-a izvršile su temeljitu analizu sopstvenih slabosti, propusta i grešaka i odmah su preduzimane energične mere da se slabosti koje su kočile efikasnost bezbednosnog i samozaštitnog delovanja i ponašanja snaga revolucije što pre otklone. Naročito je insistirano na jačanju budnosti i većem čuvanju vojnih tajni, planova i namera štabova i jedinica NOVJ. » . . . Čuvajte vojne tajne i efikasnije vršite bezbednosnu zaštitu naših štabova i komandi« — kaže se u raspisu Štaba korpusne vojne oblasti 5. korpusa NOV i nastavlja: »primjećeno je kod naših boraca i štabova da je opala budnost i konspiracija

³³ AVII, k. 1966, f. 1, d. 6.

³⁴ AVII, k. 1927, f. 5, d. 34.

i oslabilo čuvanje vojnih tajni. Čuvanje vojnih tajni nije dovoljno zastupljeno u našem radu i u tom smislu treba da se više nego do sada vaspitavaju naši borci i narod«. Na kraju se zaključuje: »česta je pojava kod naših boraca, dobrih i odanih drugova, da su podaci oticali često znatijeljom i neodgovornim pričanjem kako su o svesmu informisani, a naročito o namjeranim akcijama, što je donosilo štetu i nepotrebne gubitke. ...« Borcima i narodu ukazuje se i na oblike i forme rada neprijateljskih obavještajnih službi.³⁵ Na kraju se postavljaju zadaci »da treba pojačati politički rad sa narodom i partizanskim borcima naročito na području opština: B. Petrovac, Bosansko Grahovo, Vrtoče, Krnjeuša i svim mjestima koja gravitiraju prema bihaćkom neprijateljskom garnizonu«.³⁶

Nemci su, radi izazivanja panike, nesigurnosti i razaranja morala kod stanovništva Bosanske krajine, počeli ubacivanje svojih specijalnih jedinica — »trupova«, koje su za te potrebe školovali u Trapistima kod Banjaluke. Tako je 2. juna 1944. nemački »trup«, sastavljen od 20 četnika iz okoline Drvara i šest nemačkih vojnika ubačen na područje Drvara po obavještajno-subverzivnim zadacima. Ali zahvaljujući pojačanoj budnosti organa vlasti vojno-pozadinskih organa, jedinica NOVJ i naroda, »trup« nije imao uspeha u svom razornom radu, već je otkriven i na vreme sprečen.³⁷

Obavještajna služba NOVJ, radi pravovremenog otkrivanja planova i namera neprijateljskih specijalnih jedinica, razvijala je i ofanzivnu komponentu političko-obavještajnog rada — prodorom u redove neprijatelja. I pri izvršavanju ovog zadatka davane su pouke i saveti iskusnih obavještajnih organa NOVJ: »... Pri organizaciji i vršenju ovih zadataka — ubacivanje u redove neprijatelja primjenjivati sve mjere opreza, kako ne bi bili povrijeđeni interesi NOP-a«, pa se daje zadatak da će »... Pomoćni obavještajni centri komandi mjesta drvarskog područja, kao i centri Petrovačkog i Drvarskog bataljona, iz sastava Drvarsko-petrovačkog odreda, preuzeti izvršavanje ovih zadataka prema neprijatelju sa svojih rejona sa kojih vode akciju«.³⁸

Kako se iz izloženih primera vidi, Partija je kod naroda i partizanskih boraca razvijala i negovala obavještajno-bezbednosno vaspitanje, na primerima iz ratne prakse, što je bilo od velikog značaja za jačanje budnosti, bezbednosti i samozaštite snaga revolucije u otklanjanju posledica koje su naneli desantni udar i ofanziva na Drvar.

*

— I pored iznenađenja koje su postigle vazдушnim desantom na Drvar, nemačke snage nisu uspele da ostvare najvažniji zadatak koji su sebi postavile planom operacije »Konjićev skok«: da zarobe ili unište Vrhovni štab NOV i POJ i centralno rukovodstvo naše re-

³⁵ AVII, k. 1762, f. 3, d. 52.

³⁸ Isto, f. 5, d. 36.

³⁷ AVII, k. 1927, f. 5, d. 24.

³⁹ AVII, k. 1927, f. 5, d. 9.

volucije, sa Titom na čelu. To je bila, za razliku od sličnih nemačkih vazdušnih desanata u drugom svetskom ratu, jedina akcija ove vrste koja Hitlerovoj vojsci nije uspela.

— Neprijateljskom obaveštajnom pritisku najsposobnijih obaveštajnih organizacija i odabranih kadrova sa velikim iskustvom, u drvarskoj operaciji uspešno su se suprotstavljali obaveštajna služba i sistem bezbednosti NOP-a, gde je došlo do izražaja snažno, masovno i efikasno delovanje i samozaštitno ponašanje naroda Drvara i boraca NOVJ.

— Obaveštajna služba jedinica NOVJ i vojnoteritorijalnih organa na vreme je registrovala podatke o grupisanju i namerama neprijateljskih snaga. Međutim, zbog slabe obučenosti kadrova koji su radili na sredstvima veze i zbog lošeg kvaliteta postojećih sredstava za vezu, već prikupljeni obaveštajni podaci o neprijatelju nisu pravovremeno pristizali u više štabove. Dobar deo obaveštajnih informacija stizao je u štabove NOVJ tek nakon što je neprijatelj već bio krenuo u ofanzivu prema Drvaru.

— Razlozi neefikasnosti obaveštajnog istraživanja nemačkih obaveštajnih službi tokom priprema i za vreme drvarske operacije bili su u tome što je među nemačkim obaveštajnim službama (vojna Abver i civilna RSH) postojalo rivalstvo. Svaka od njih trudila se da sama ubere slavu i lovorike. Sve je to smanjivalo efikasnost, rasipalo snage, kadrove i vreme.

— Obaveštajno-bezbednosni organi jedinica NOVJ, a i teritorije na drvarskom području, tokom priprema i za vreme drvarske operacije dobro su funkcionisali. Jedino nakon iznenadnog desanta na Drvar nekoliko dana su bile otežane veze. Celokupni mehanizam vojnopozadinskih organa, područnih jedinica, partizanskih i seoskih straža do maksimuma je ispoljio samoinicijativu i budnost, bezbednost i samozaštitu — uspešno parirajući neprijateljskoj agenturi, naročito četnicima koji su nemačkim snagama bili vodiči, agenti i obaveštajci i učestvovali sa njima u borbama protiv jedinica NOVJ.

— Organi narodne vlasti — seoski i opštinski NOO-i ispoljili su divne primere samozaštitnog delovanja i ponašanja i postizali velike rezultate u borbi protiv neprijateljskih padobranaca i drugih snaga, dok su Sreski i Okružni NOO Drvar slabije došli do izražaja, jer su tokom desanta pretrpeli velike pubitke.

— Nemačke obaveštajne službe još pre desanta formirale su i posebno obučavale specijalne formacije (»trupove«) koje su pripremane u školi u Trapistima (kod Banjaluke), pod rukovodstvom nemačkog kapetana Konopackog. Te specijalne nemačke jedinice su obavljale zadatke obaveštajno-diverzantskog karaktera protiv jedinica i Vrhovnog štaba NOVJ u sklopu nemačke vojske, ili su ubacivane na oslobođenu teritoriju, u partizanskim uniformama, po istim zadacima: razvijanje obaveštajno-subverzivne aktivnosti, izazivanje panike, nesigurnosti i razaranje morala kod naroda. Za te zadatke je bio ubačen nemački FAT-216 (pokretni centar za izviđanje fronta), kao i obaveštajna grupa »Zavadil«, koja je bila pridodata nemačkom 500. SS lovačko-padobranskom bataljonu, pod komandom kapetana Ripkea.

— Za vreme obaveštajnih priprema drvarske operacije tekao je proces formiranja organa Ozne (Odeljenje za zaštitu naroda) u 527

brigadama, odredima, divizijama i korpusima NOVJ i vojnopo-
zadinskim organima drvarskog područja, koja je imala zadatak da da-
leko organizovanije, jedinstvenije i stručnije prikuplja podatke o
neprijatelju i štiti narasle jedinice i teritoriju od obaveštajnog pro-
dora neprijatelja. Taj proces, radi kratkoće vremena, nije bio pot-
puno završen, jer je predsednik NKOJ-a maršal Tito doneo odluku
o stvaranju Odeljenja zaštite naroda svega 12 dana pre desanta na
Drvar (13. maja 1944). To se odrazilo na još kvalitetniji rad organa
bezbednosti revolucije u toku priprema i izvođenja drvarske ope-
racije.

— Obaveštajni centri (sa dve sekcije: za obaveštavanje i za
kontraobaveštajni rad) Drvarsko-petrovačkog NOP odreda, kao i
mreža centara komandi mesta drvarskog područja i Komanda po-
dručja, bili su veoma aktivni i efikasni u prikupljanju podataka o
planovima i namerama neprijatelja i zaštiti ustanova, bolnica i or-
gana NOP-a na teritoriji koja je bila ugrožena snažnim nemačkim
prodorima, iz dvanaest pravaca, prema Drvaru. Oni su relativno
uspešno i samonicijativno izvršavali svoje obaveštajne i samozašti-
tne zadatke.

— Kroz planove i programe idejno-političkog rada sa borcima
NOVJ i narodom, Partija je veoma uspenšo radila na razvijanju
bezbednosne kulture i samozaštitne svesti boraca i naroda na dr-
varskom području putem stalnog upoznavanja sa najnovijim obli-
cima i formama rada neprijateljske agenture i pete kolone. U tu
svrhu korišćeni su svi oblici žive i pisane reči, što je uticalo na po-
većanu budnost, heroizam boraca i naroda u odbrani Tita i sprem-
nost na ogromne žrtve (u Drvaru je poginulo oko 380 stanovnika).
Stanovništvo Drvara bilo je osnovni stub bezbednosti i samozaštite.

— Sistem bezbednosti NOP-a tokom drvarske operacije bio je
dopunjavan nizom mera bezbednosti, koje su sprovodili svi subjekti
NOP-a, a što je umanjivalo efikasnost rada nemačkih obaveštajnih
službi.

— Nakon završetka drvarske operacije izvršena je analiza sa-
mozaštitnog delovanja i ponašanja svih snaga NOVJ, vojno-poza-
dinskih organa, organa vlasti i organizacija NOP-a. Ukazano je na
slabosti, greške i propuste, a to je kasnije korišćeno kao iskustvo
na razvijanju što efikasnijeg sistema bezbednosti NOP-a.

— Događaji iz Drvara, 25. maja 1944, najbolje su potvrdili »da
je nepobediva ona vojska i ona zemlja koju brani narod« (Tito). Doga-
đaji su potvrdili da za našu zemlju nema teškoća koje se ne mogu
savladati kada je narod odlučan i spreman da se žrtvuje i brani svo-
ju teško stečenu slobodu, nezavisnost, miran stvaralački rad — pro-
tiv svih snaga koje ugrožavaju našu zemlju i njenu nezavisnost.

Drvarsko vojno područje u vreme drvarske operacije¹

Kapetan I klase Radisav Nikolić²

Vojnopozadinske komande, jedinice i ustanove — uz neposrednu saradnju sa organima narodne vlasti, partijskim i skojevskim organizacijama, te masovnim antifašističkim organizacijama — tokom čitavog narodnooslobodilačkog rata obavljale su značajne aktivnosti za potrebe operativnih jedinica, posebno na planu mobilizacije ljudskih i materijalnih resursa za potrebe fronta. Od solidno organizovane pozadine umnogome je zavisila i borbena spremnost operativnih jedinica i uspešnost izvršavanja postavljenih zadataka. Ako su obaveštajni podaci sa terena stizali na vreme, popuna jedinica vršena bez zastoja, obezbeđivana zadovoljavajuća ishrana i snabdevanje jedinica svim borbenim potrebama, ukoliko su prihvat i evakuacija ranjenika i bolesnika dobro obavljani — onda su i operativne jedinice lakše izvršavale svoje zadatke.

Za vreme neprijateljskih ofanziva, neposredno pre i posle njih, vojnopozadinski organi su sproveli aktivnosti koje su doprinosile uspešnom suprotstavljanju neprijatelju i slamanju njegove ofanzivne moći, a nakon ofanzive oni su preduzimali mere za što brže normalizovanje stanja na terenu.

Tokom prvih meseci 1944. godine Drvar i njegova šira okolina bili su stecište mnogih jedinica, ustanova, komandi i rukovodstava, a do drvarske operacije, tj. do 25. maja, i sedište Vrhovnog štaba NOV i POJ, CK KPJ i NKOJ. U takvoj situaciji bila je neminovna povećana aktivnost vojnopozadinskih organa, prvenstveno na planu ishrane i opsluživanja svim potrebama jedinica i ustanova na tom području. Neposredno pre drvarske operacije na oslobođenoj teritoriji je delovao veći broj vojnopozadinskih komandi, jedinica i ustanova. Pored Komande drvarskog vojnog područja sa sedištem u Drvaru, koja je bila neposredno potčinjena vojnoj oblasti 5. korpusa NOVJ, na teritoriji vojnog područja postojalo je pet komandi mesta, i to: Drvar, Prekaja, Bosansko Grahovo, Bosanski Petrovac i Lipa, kao i veći broj vojnopozadinskih jedinica i ustanova.³

Vojnopozadinske komande drvarskog vojnog područja, preko svojih izvršnih organa, starale su se o sprovođenju svakodnevnih zadataka od interesa za operativne jedinice koje su boravile na tom području. Osim popune jedinica živom silom i materijalno-tehnič-

¹ Prilog raspravi o drvarskoj operaciji.

² Istraživač u vojnoistorijskom institutu.

³ Arhiv Vojnoistorijskog instituta JNA, arhiva narodnooslobodilačkog rata (dalje: AVII, NOR), 1927, reg. br. 31-4.

kim sredstvima, kao i stalne brige o ishrani boraca i stanovništva, vojnopozadinski organi su preduzimali mere u pravcu prikupljanja obaveštajnih podataka o pokretima, jačini i namerama neprijateljskih snaga, starali se o redu i sigurnosti na svom području, organizovali i regulisali saobraćaj i službu veze, te izvršavali druge zadatke koji su se ticali života i rada na oslobođenoj teritoriji.

Prisustvo vrhovnog vojno-političkog rukovodstva i drugih organa NOP-a, kao i jednog broja operativnih jedinica na tom terenu mobilizatorski je delovalo na stupanje stanovništva u redove Narodnooslobodilačke vojske Jugoslavije, tako da je sa ovog područja do maja 1944. bio mobilisan veći broj boraca. Partizanske straže pri komandama mesta vršile su mobilizaciju ljudstva, konja, kola i ostalog, i danju i noću.⁴

Posebno težak problem koji je stajao pred vojnopozadinskim organima i narodnooslobodilačkim odborima, ali koji je bio jedan od najhitnijih za održanje borbene spremnosti i za podizanje borbenog morala vojske i stanovništva, jeste organizovanje i obezbeđenje za-

Major Jandrija Tomić — Čič, komandant Drvarskog vojnog područja, herojski je pao 25. maja 1944. u borbi sa esesovcima.

dovoljavajuće ishrane. Izveštavajući početkom maja 1944. vojnu oblast o problemima po tom pitanju, Komanda drvarskog područja iznosi: »Problemi i zadaci koji su postavljeni pred ovu komandu su vrlo teški, a to su snabdjevanje vojske na našem terenu hljebom i mesom i stočnom hranom«, ističući pri tome da je ceo njihov teren iscrpljen, kao i da sa strane dobijaju vrlo malu pomoć. U takvoj situaciji vojnopozadinski organi bili su prisiljeni da naprave dvonedeljni plan sprovođenja rekvizicija i od naroda, koji je »do tada rado davao i poslednje za NO vojsku«, uzimaju i poslednje rezerve, da u pojedinim slučajevima rasparuju volove ili uzimaju muzene ovce a jagnjad ostavljaju vlasnicima, što je izazivalo i izvesno nezadovoljstvo stanovništva.⁵

Načelnik Ekonomskog odeljenja Vrhovnog štaba NOV i POJ

Mitar Vujović iznosi da su sve jedinice i komande bile izložene stalnoj oskudici u hrani, posebno one koje su bile vezane samo za Komandu drvarskog vojnog područja iz koje su na ime sledovanja dobijale ovas, od koga se spremala kaša sa malim količinama mesa. Kad se ima u vidu da je Komanda područja bila obavezna da namirnicama snabdeva oko 50 kuhinja iz kojih se hranilo mnoštvo

⁴ Isto, k. 1762, reg. br. 52-3.

⁵ Isto.

ljudi, onda nije čudo što je komandant područja Jadrija Tomić Čić bio prisiljen da saziva hitne sastanke radi dogovora o preduzimanju mera radi prehrane vojske, izbeglica i jednog dela stanovništva.⁶

Radi poboljšanja prehrane drvarskog garnizona i jedinica koje su se nalazile u njegovoj okolini (1, 5. i 8. korpus NOVJ), načelnik Ekonomskog odeljenja Vrhovnog štaba sredinom maja 1944. predložio je više mera, i to: da se na teritoriji Bosanske krajine hitno otpočne sa širokom kampanjom za prikupljanje žita i variva putem dobrovoljnih priloga; da se — u duhu zaključaka sa sastanka u Sanici, održanog 8. maja — na teritoriji 5. korpusa NOVJ produži sa prikupljanjem mesa (putem iekvizicije); da se ubrza prikupljanje i prebacivanje hrane sa Kozare, i da se na pijacama u Ključu i Sanskom Mostu otpočne sa otkupom svih vrsta namirnica. Osim toga, predloženo je da se produži sa konfiskacijom imovine narodnih neprijatelja, kao i da se formira komisija⁷ koja bi rukovodila svim poslovima oko prikupljanja i razdeobe hrane za vojsku. Navedeni predlozi za preduzimanje ekonomskih mera bili su odobreni od Vrhovnog štaba a za njihovu realizaciju je, po Titovom naređenju, Ekonomskom odeljenju izdato dva miliona kuna.⁸

Iz jednog pregleda Ekonomskog odseka vojne oblasti 5. korpusa NOVJ vidi se da je, u duhu zaključaka konferencije u Sanici, na čitavoj teritoriji zapadne Bosne sredinom maja 1944. sprovedena akcija pribavljanja hrane. Komanda drvarskog vojnog područja je, takođe, bila razvila kampanju za prikupljanje žita i sprovodila rekviziciju mesa, ali i pored toga ishrana jedinica na njenoj teritoriji vršena je, uglavnom, doturanjem hrane sa ostalih područja.⁹

Problem snabdevanja većeg broja jedinica i ustanova na širem području Drvara donekle je ublažavan prihvatom savezničke materijalne pomoći. Značajan deo u tom poslu izvršavali su i vojnopozadinski organi, bilo da je ova pomoć stizala vazdušnim putem ili da je prihvatana deo savezničke pomoći, koja je prekomorskim putem stizala do Visa a odatle prebacivana u unutrašnjost. Sa Visa u Drvar svake nedelje je stizao najmanje po jedan transport, najviše odeće, obuće, municije i lakog naoružanja. Za primanje savezničke materijalne pomoći, osim aerodroma na Medenom polju, Uvali (klekovačkoj), Tičevu i Glamočkom polju, bilo je određeno više terena za bacanje materijala. Jedan takav teren nalazio se u samom Drvaru.¹⁰

Osim toga, pri vojnopozadinskim komandama je funkcionisalo više radionica, posebno onih za izradu i opravku obuće i odeće, a preduzimane su i mere na sprovođenju poljoprivrednih radova i iskorišćavanju obradivih površina zemlje.

⁶ »Drvar 1941—1945. sećanja učesnika«. Knjiga 5 — Drvar 1978, str. 187—193. Jandrija Tomić Čić je 1953. godine proglašen za narodnog heroja.

⁷ U ovu komisiju su bili predviđeni da uđu: komandant vojne oblasti 5. korpusa NOVJ — Nikola Karanović, šef Ekonomskog odseka iste oblasti — Đuro Bačkonja i jedno lice iz Ekonomskog odseka Vrhovnog štaba — major Miloš Radović (Zbornik dokumenata i podataka o narodnooslobodilačkom ratu jugoslovenskih naroda, dalje: Zbornik, tom II, knjiga 13, str. 108—109).

⁸ Zbornik, tom II, knj. 13, str. 108—109

⁹ AVII, NOR, k. 1761, reg. br. 30—6.

¹⁰ »Drvar 1941—1945«, knj. 5, str. 178, 192 i 355.

Vojnopozadinski organi su ispoljavali veoma značajnu aktivnost na obaveštajnom i bezbednosnom planu, naročito posle određenih saznanja da neprijatelj vrši pregrupisanje snaga i da bi mogao preduzeti ofanzivu širih razmera prema Drvaru i okolini, gde se nalazilo i vrhovno vojno-političko rukovodstvo NOP-a. U takvoj situaciji, veoma korisno su služili podaci koji su svakodnevno pristizali preko teritorijalne obaveštajne mreže. Preko poverenika u mestima gde su bile locirane neprijateljske jedinice, obaveštajni organi vojnopozadinskih komandi su neprekidno pribavljali detalje o aktivnostima neprijatelja i dostavljali ih štabovima, komandama i upravama jedinica i ustanova na oslobođenoj teritoriji.

Održavanje reda i preduzimanje bezbednosnih mera na oslobođenoj teritoriji bila je neprekidna aktivnost vojnopozadinskih organa. Ta aktivnost je naročito došla do izražaja uoči neprijateljskog napada na Drvar. Uviđajući da je kontrola kretanja nepoznatih lica na terenu vrlo slaba, vojna oblast 5. korpusa NOVJ je, radi ostvarenja uvida u kretanje prolaznika i sprečavanja neprijateljske špijunske aktivnosti, početkom maja 1944. naložila opunomoćenicima za zaštitu naroda da — uz pomoć vojnopozadinskih komandi i jedinica — zavedu strogu kontrolu kretanja svih vojnih i civilnih lica. Postupajući u tom duhu, Komanda drvarskog vojnog područja je sredinom maja pri svim komandama mesta postavila referente za propusnice,¹¹ koji su vodili evidenciju prolaznika i starali se o izdavanju propusnica, a bili su pod direktnom kontrolom opunomoćenika za zaštitu naroda pri Komandi područja.¹²

Osim toga, vojnopozadinski organi su suzbijali i onemogućavali diverzantsko-terorističku aktivnost ubačenih neprijateljskih grupa («trupova») i četničkih bandi na oslobođenoj teritoriji. Uočavajući da je krajem aprila 1944, odnosno nestankom snega i otopljanjem, pojačana aktivnost četničkih grupa, Stab 5. korpusa je, radi sprečavanja njihove štetne delatnosti i uništavanja tih grupa, 1. maja izdao naređenje svim jedinicama korpusa, kako operativnim tako i jedinicama vojnopozadinskih vlasti, kao i seoskim stražama, da odmah preduzmu »sve mjere da se četničke grupice likvidiraju i unište na svom terenu«. Ističući da »za čišćenje ovih četničkih grupica najefikasnije se mogu upotrijebiti odredske snage, partizanske straže pri raznim vojnim i narodnim ustanovama«, Stab korpusa je naložio komandama područja i mesta da tom pitanju posvete punu pažnju, pa u tom smislu u pripremi i izvođenju samih akcija angažuju i pojedine članove komandi.¹³ Neprijatelj je upućivao grupe jačine oko 25 vojnika, sa vodičima iz redova četnika koji su poznavali teren, sa zadatkom da u pozadini napadaju štabove, manje jedinice, centre veze i ustanove.¹⁴

Neposredno pre početka drvarske operacije Nemci su isturili četničke i ustaške grupacije pored puta Bosanska Krupa — Bosanski Pe-

¹¹ Pri Komandi mesta Drvar za referenta je postavljen Mile Kecman, u Prekaji Jovo Lukač, Bosanskom Grahovu Dušan Bjelotomić, Bosanskom Petrovcu Ilija Grubišić i pri Komandi mesta Lipa Nikola Došenović (AVII, NOR, k. 1927, reg. br. 31—4).

¹² AVII, NOR, k. 1761, reg. br. 1—4 i k. 1927, reg. br. 31^.

¹³ Zbornik, tom IV, knj. 25, str. 14—16.

¹⁴ Isto, str. 137—140.

trovač, koje su za vreme njihovog nastupanja kroz oslobođenu teritoriju davale podatke o partizanskim snagama i omogućavale im brzo prodiranje.¹⁵

Vojnopolozadinski organi na teritoriji drvarskog vojnog područja starali su se o uspostavljanju i regulisanju saobraćaja, osposobljavanju i održavanju komunikacija i organizaciji transporta. Tako je, npr., pored korišćenja drumskih komunikacija, bio osposobljen i do desanta na Drvar za potrebe vojske i stanovništva korišćen deo železničke pruge Drvar — Plivski Podovi i Sretica — Lanište, a postojalo je i nekoliko aerodroma (Medeno polje, Tičevo, Uvala) preko kojih se odvijao i vazdušni saobraćaj. Osim toga, uspešno je funkcionisao i PTT saobraćaj.¹⁶

Staranju o povredjenima i obolelima i, uopšte, organizaciji i funkcionisanju sanitetske službe na teritoriji drvarskog vojnog područja posvećivana je puna pažnja, što se vidi i iz činjenice da je početkom maja 1944. od svih komandi područja vojne oblasti 5. korpusa NOVJ samo Drvarska komanda bila popunjena sanitetskim referentima.¹⁷ Pored svakodnevnih poslova koje su izvršavali sanitetski organi vojnopolozadinskih komandi, oni su — u saradnji sa trupnim sanitetom i ostalim strukturama NOP-a na oslobođenoj teritoriji — vršili evakuaciju ranjenika i bolesnika u bolnice NOVJ na teritoriji Italije. U prvoj polovini maja 1944. preko aerodroma kod Bosanskog Petrovca, iz Evakuacione bolnice 5. korpusa NOVJ (Dri- nići) otpremljena su u četiri navrata (2, 4, 10. i 11. maja) 102 ranjenika. U istom periodu je iz Drvarske bolnice, po odobrenju Sanitetskog odseka Vrhovnog štaba, direktno evakuisano, tj. bez prethodnog upućivanja u Evakuacionu bolnicu 5. korpusa, ukupno 22 lica — 14 ranjenika, 5 bolesnika i 3 invalida.¹⁸

Osim toga, do neprijateljskog desanta na Drvar bile su sprovedene i mnogobrojne druge aktivnosti na terenu. Tako, npr., posle sve uočljivih znakova i brojnih obaveštajnih podataka i informacija da neprijatelj priprema ofanzivu na ovu teritoriju, kao i zbog sve učestalijeg izviđanja i bombardovanja iz vazduha, bilo je naređeno svim komandama, jedinicama i ustanovama u Drvaru da oko zgrada u kojima su bile smeštene iskopaju rovove i izgrade skloništa za zaštitu od bombardovanja i za odbranu od eventualnog napada neprijateljskih snaga.

RAD VOJNOPOZADINSKIH KOMANDI, JEDINICA I USTANOVA

Iako su izveštaji o radu vojnopolozadinskih organa za vreme neprijateljske ofanzive na oslobođenu teritoriju sa centrom u Drvaru dosta malobrojni i šturi, ipak se — na osnovu postojeće dokumen-

¹⁵ Isto, str. 505—508.

¹⁶ *Drvar 1941—1945*, knj. 5, str. 135.

¹⁷ Sanitetski referent Komande drvarskog vojnog područja bio je tada Adolf Stoter.

¹⁸ Zbornik dokumenata i podataka sanitetske službe u narodnooslobodilačkom ratu jugoslovenskih naroda (dalje: Zbornik sn. si), knjiga 10 — Sanitetska uprava JNA, Beograd, str. 457—458, 491—493 i 525—527, knj. 1, str. 325.

tacije i sećanja učesnika ovih događaja — može rekonstruisati i sagledati njihova delatnost i uloga na tom području krajem maja i početkom juna 1944, odnosno tokom ofanzive.

Sudbina Komande drvarskog vojnog područja i Komande mesta Drvar, koje su još prvog dana ofanzive desetkovane, bila je predodređena samim njihovim položajem u odnosu na pećinu u podnožju Gradine, gde se nalazio vrhovni komandant NOV i POJ maršal Tito, prema kojoj je bio usmeren glavni deo snaga vazdušnog desanta neprijatelja. Obe ove komande nalazile su se u neposrednoj blizini raskrsnice puteva Oštrelj — Drvar — Bosansko Grahovo i Drvar — Bastasi, od koje je vodio put ka Mandića mostu i dalje prema sedištu Vrhovnog štaba. Već u jutarnjim časovima 25. maja 1944. područje oko te raskrsnice, uključujući i zgrade Komande područja i Komande mesta, bilo je žestoko bombardovano od strane neprijateljske avijacije. Jedna bomba je čak pogodila zgradu komande mesta a veći broj je pao pored same zgrade, oko koje su bili iskopani rovovi. Nekoliko bombi je palo i u blizini zgrade u kojoj je bila smeštena Komanda područja, a stradale su i okolne zgrade.¹⁹

Pored svih informacija i obaveštajnih podataka kojima je raspolagalo vojno-političko rukovodstvo NOP-a, neprijatelj je uspeo da delimično ostvari iznenađenje, što pokazuje i činjenica da se u Drvaru u vreme spuštanja desanta nije nalazila nijedna jača operativna jedinica, što je omogućilo neprijateljskim vazdušnodesantnim snagama da se prizemlje i srede, te stvore osnovicu za dejstva u samom gradu. Jedan deo ljudstva koji se zatekao u Drvaru, smatrajući da se radi o uobičajenom bombardovanju iz vazduha, sklonio se u ranije izgrađena skloništa i razne zaklone, pa nije na vreme primetio spuštanje padobranaca i jedrilica. Prvi otpor desantnim snagama pružili su delovi Pratećeg bataljona Vrhovnog štaba, kao i ljudstvo vojnopoziadinskih organa, komiteta KPJ i SKOJ-a, organa narodne vlasti i raznih ustanova u gradu.

Komanda drvarskog vojnog područja i Komanda mesta Drvar sa svojim partizanskim stražama, kao i telefonska centrala, vojna pekara i veći broj kuhinja i raznih magacina u njihovoj neposrednoj blizini, našle su se na pravcima dejstva borbene grupe »Bezobzirni napadač« (7 jedrilica) i dela »Sedme borbene grupe«. Južno od ovog područja, u širem rejonu Sobića glavice (»Citadela«), gde je neprijatelj pretpostavljao da je smešten Vrhovni štab, spuštana je najjača borbena grupa »Pantera«. Jedna jedrilica iz ove borbene grupe prizemljila se u blizini same Komande mesta.²⁰

U vreme spuštanja vazdušnodesantnih snaga u Komandi vojnog područja i Komandi mesta Drvar zatekao se mali broj boraca, jer se većina nalazila na stražarskim mestima pri raznim ustanovama i objektima u gradu i na obavljanju drugih zadataka na terenu. Ljudstvo koje se za vreme desanta zateklo u ovim vojnopoziadinskim komandama pružilo je oružani otpor desantnim snagama, koristeći pri tom ranije iskopane rovove i druge objekte oko ovih komandi. Komandanti vojnog područja major Jandrija Tomić Čić i Komande

¹⁹ Slavko Odić, *Desant na Drvar maja 1944 — drvarska operacija — Beograd* 1981, str. 56—58.
» 04 a» Isto, str. 64—72.

mesta kapetan Jovo Grubor nastojali su da što duže ostanu uz telefon, radi održavanja veze i primanja izveštaj a, te organizuju borbu protiv desantnih snaga. Međutim, zajedno sa svojim neposrednim saradnicima i ljudstvom koji su se tu zatekli, morali su se pod borbom povući pred nadmoćnijim neprijateljem pri čemu su, kao i veći deo komandnog osoblja i ljudstva ovih komandi, hrabro poginuli nedaleko od zgrade Komande vojnog područja, odnosno Komande mesta. U tim borbama poginuli su i Boško Marić — saobraćajni oficir drvarskog vojnog područja, Vaso Ivanović — intendantski oficir, Žarko Mišković — oficir za naoružanje i Tomo Sabljic — ekonom Komande vojnog područja, kao i zamenik komandanta mesta Drvar Marko Danić, a teže je ranjen i politički komesar Komande mesta Boško Bauk. Zamenik komandanta vojnog područja kapetan Mirko Višekruna uspeo je da se s grupom boraca probije iz neprijateljskog obruča. Na prostoru oko zgrade Komande područja ležalo je tada na desetine leševa ljudi, žena i dece, a sličan prizor pružio je i prostor oko Komande mesta, kao i raznih ustanova u gradu.²¹

I ostale vojnopozadinske ustanove u Drvaru našle su se u sličnoj situaciji. Tako su se, npr. u zahvatu dejstva padobranskih borbenih grupa našle mesara Komande područja, dezinfekciona stanica, trijažna stanica i ambulanta, privremena vojna bolnica i druge ustanove. Ljudstvo ovih ustanova bilo je uglavnom nenaoružano, tako da i nije moglo dati neki otpor neprijatelju, već je potražilo spas u sklonišcima i prebacivanju preko r. Unca. U tom nastojanju bili su uspešni borci zaposleni u mesari Komande područja, koji su se na vreme i bez gubitaka prebacili na desnu obalu Unca.²²

Iznenadnim napadom neprijatelja na Drvar i gubitkom komandanta vojnog područja i većeg broja oficira ove komande, kao i prekidom veza sa potčinjenim komandama mesta, izostalo je koordinirano i plansko delovanje vojnopozadinskih komandi drvarskog vojnog područja, što se odrazilo i na njihovo delovanje i učinak tokom ofanzive. O tome govori i izveštaj Komande drvarskog vojnog područja od 24. juna 1944. iz kojeg se vidi da su tokom ofanzive komande mesta bile prepuštene same sebi i da zbog toga »mnoge nisu prvih dana ofanzive izvršile svoj zadatak, kao što nije ni sama Komanda područja«. Iz izveštaj a se dalje vidi da su se preživeli članovi Komande drvarskog vojnog područja kasnije »sastali, otpočeli sa svojim radom dalje u pomoći vojsci u hrani, u prevoznim sredstvima, pristupili vezi sa operativnim jedinicama na svome terenu, kao i vezi sa komandama mjesta, dajući im potrebna uputstva«.²³

U takvoj situaciji posebno problematično je bilo rešavanje pitanja ishrane boraca operativnih jedinica i partizanskih odreda, kao i ljudstva raznih jedinica i ustanova na ovom terenu, posebno sta-

²¹ Isto, str. 72—73, i *Drvar 1941—1945*, knj. 5, str. 299—300, 355—357, 375—377 i 399—400. Po završetku drvarske operacije Stab 5. korpusa NOVJ naredbama br. 45 i 46 izvršio je popunu kadrovima desetakovane vojnopozadinske komande. Tako je u Komandi drvarskog vojnog područja za komandanta postavljen Boro Kecman, dok su politički komesar i zamenik komandanta područja ostali i dalje Perica Grubor i Mirko Višekruna. Za komandanta mesta Drvar postavljen je Rade Kljajić, za njegovog zamenika Pero Balaban a Boško Bauk je i dalje ostao politički komesar (AVII, NOR, k. 1927, reg. br. 10 i 12—5).

²² S. Odić, *n. d.*, str. 82—83.

²³ AVII, NOR, k. 1762, reg. br. 36—i.

novništva. Iz izveštaja Komande vojnog područja za taj period vidi se da »kao prvi zadatak ove komande, kao i komandi mjesta je bio snabdjeti vojsku na svom terenu, skloniti narod ispred neprijatelja, manevrisati s njim i zaštititi ga od ogromne pljačke i ubistava«. Da bi se to pitanje rešilo, kako za vreme ofanzive tako i neposredno nakon nje, pristupilo se rekviziciji mesa i na taj način donekle je bila zadovoljena ishrana vojske. O postignutim rezultatima na tom planu Komanda područja ističe: «Ovaj zadatak je donekle izvršen iako nije u potpunosti, tako da su jedinice dobivale redovno bar meso, kojega su često puta po kilo pa i više dobivali dnevno».²⁴

Iz pomenutog izveštaja se takođe vidi da su se od naroda, tokom i posle ofanzive, mogli dobiti za vojsku dobrovoljni prilozu u žitu i mesu. Ako se ima u vidu da je ekonomsko stanje na terenu drvarskog vojnog područja i pre ofanzive bilo vrlo slabo, kao i da je tokom ofanzive vršena pljačka velikog obima od strane neprijatelja, onda su takvi postupci i rezultati vredni hvale. Prema nepotpunim podacima Komande područja pribavljenim sa terena do 26. juna 1944, samo na teritoriji drvarskog sreza opljačkano je i popaljeno preko 1.000 kuća, oterano 450 komada krupne stoke, 180 svinja, 2.400 komada sitne stoke, 220 konja i 9.700 kg žita. a na terenu grahovskog sreza oterano je 600 komada krupne stoke i 3.000 sitne stoke.²⁵

Jedan od veoma značajnih zadataka koji su imali izvršiti vojnopozadinski organi, u saradnji sa organima narodne vlasti i drugim strukturama NOP-a na terenu, bilo je onesposobljavanje komunikacija koje su vodile od neprijateljskih garnizona prema oslobođenoj teritoriji. U angažovanju na prekopavanju komunikacija posebno se isticala omladina. U sprovođenju ovog zadatka bilo je i određenih propusta od organa na terenu, pa čak i neizvršavanja postavljenih obaveza. Tako, npr., Štab 4. divizije NOVJ, čije brigade su zatvarale pravce od Bihaća i Bosanske Krupe prema Bosanskom Petrovcu, 29. maja izvestio je Štab o. korpusa: »Ovog puta vrlo slabo su se pokazale vojnopoladinske vlasti, narodna zaštita i civilne vlasti u ispomaganju operativnih jedinica ng rušenju i onesposobi javanj u komunikacija na oslobođenoj teritoriji«, ističući pri tome da »niko od napred pomenutih nije hteo izvršiti naređenje za rušenje komunikacija, iako su organizacije u narodu bile spremne za ovo svakog časa, kao npr. NO odbor opštine Krnjeuša i komande mjesta Petrovac i Lipa».²⁶

Kao jedan od razloga za brzo prodiranje neprijateljskih formacija u dubinu oslobođene teritorije, Štab 4. divizije video je u tome što su četnici i ustaše iz pojedinih mesta na pravcima nastupanja neprijatelja, kao i ubačeni neprijateljski špijuni, davali neprijateljskim jedinicama informacije i podatke o snagama njegove divizije na pojedinim pravcima, smatrajući pri tome da je podbacila i obaveštajna služba na tom području. Da bi se suzbila ova štetna delatnost ustaških i četničkih grupica, koje su bile razbacane po selima i šumama na oslobođenoj teritoriji, Štab divizije je smatrao potreb-

²⁴ Isto.

²⁵ Isto.

²⁶ Zbornik, t. IV, knj. str. 505—508.

nim da Štab 5. korpusa NOVJ naredi vojnopozadinskim vlastima da — zajedno sa jedinicama narodne zaštite — pristupe najenergičnijem sprovođenju mera radi progona i hvatanja tih grupica.²⁷

Funkcionisanje obaveštajne službe na teritoriji koju je zahvatila ofanziva bilo je od izuzetne važnosti iz više razloga, posebno da bi se blagovremeno preduzele protivmere i onemogućilo ili ublažilo planirano dejstvo neprijatelja. Preko terenske obaveštajne mreže operativnim jedinicama tokom ofanzive dostavljeno je više značajnih informacija i obaveštajnih podataka o neprijatelju. Tako je, npr., Štab 1. proleterskog korpusa NOVJ 23. maja 1944. u 15.30 časova od Komande mesta Prekaja primio izveštaj da je neprijatelj tenkovima upao u Prekaju.²⁸ Zahvaljujući ranije organizovanoj obaveštajnoj službi, sedam dana nakon desanta, već se znala jačina nemačkih snaga u Drvaru, kakvo naoružanje poseduju, imena četnika koji su došli sa njima, koliko ima i kako se drže zarobljenici prema neprijatelju, kao i mnogobrojni drugi podaci.²⁹

Na terenu zahvaćenom ofanzivom poseban problem za vojnopozadinske organe predstavljalo je uspostavljanje i održavanje veza sa pretpostavljenim komandama i štabovima operativnih jedinica na njihovim područjima. Od stepena i brzine izvršenja ovog zadatka umnogome je zavisilo i realizovanje većine ostalih zadataka. U sprovođenju tog zadatka bilo je dosta poteškoća, posebno posle desetkovanja Komande drvarskog vojnog područja i onesposobljavanja telefonske centrale, koja se nalazila u njenoj neposrednoj blizini. Tako, npr., iz izveštaja Komande mesta Bosanski Petrovac Štabu 5. korpusa NOVJ od 4. juna 1944. vidi se da, pored nastojanja da putem kurira uspostave tu vezu, do tada još nisu bili uspeli uspostaviti kontakt sa Komandom područja, dok su stalno imali vezu sa Štabom 8. krajiške brigade NOVJ i Štabom Petrovačkog bataljona Drvarsko-petrovačkog odreda.³⁰ Samo nekoliko dana kasnije bosanskopetrovačka Komanda mesta je uspostavila vezu i sa Komandom drvarskog vojnog područja.³¹

Vojna situacija na terenu diktirala je potrebu da se teški ranjenici i bolesnici za vreme ofanzive sklone u unapred za to pripremljena skloništa ili da se, u zavisnosti od mogućnosti, evakušu na susedna područja ili vazдушnim putem prebace u bolnice u Italiji. Na izvršenju ovih aktivnosti — pored organa vojnopozadinske i narodne vlasti — istakle su se i masovne antifašističke organizacije na terenu, posebno omladinska organizacija čiji su pripadnici nosili ranjenike i po nekoliko kilometara. Neposredno posle otpočinjanja drvarske operacije, u okladu sa razvojem situacije na terenu, odlučeno je da se na Klekovači formira tajna bolnica u koju bi se, pred naletom nastupajućih neprijateljskih snaga, sklonili teški ranjenici i bolesnici iz okolnih mesta.³²

²⁷ Isto.

²⁸ Isto, str. 487—488.

²⁹ *Drvar 1941—1945*, knj. 5, str. 398—404.

³⁰ AVII, NOR, k. 1929, reg. br. 1—4.

³¹ Isto, reg. br. 2—4.

³² Isto, k. 1762, reg. br. 36—4; *Drvar 1941—1942*, knj. 5, str. 438—422 i *Zbornik san. si. knj. 12*, str. 317.

Vojnopozadinski organi su, kroz akcije svojih partizanskih straža i zaštitnih jedinica, izvršavali i borbene zadatke na oslobođenoj teritoriji, bilo samostalno ili u sadejstvu sa operativnim i partizanskim jedinicama. Tako je, npr., jedan vod Komande mesta Bosanski Petrovac za celo vreme neprijateljske ofanzive učestvovao u borbama zajedno sa jedinicama 8. krajiške brigade i Petrovačkog bataljona. Takođe su se partizanske straže vojnopozadinskih komandi sa teritorije drvarskog vojnog područja tokom ofanzive pokazale aktivne u borbi protiv neprijatelja, hvatanju špijuna i pojedinih dezertera iz jedinica, kao i u izvršavanju drugih zadataka na terenu.³³

Komanda drvarskog vojnog područja, u izveštaju vojnoj oblasti 5. korpusa NOVJ od 26. juna 1944, o radu vojnopozadinskih komandi, jedinica i ustanova za vreme ofanzive, iznosi da se Komanda mesta Bosanski Petrovac najbolje pokazala u radu i u celini izvršavala postavljene zadatke, dok se ostale komande mesta — isključujući Komandu mesta Drvar — nisu najbolje snašle a pojedine nisu funkcionisale po planu čak i po 10—15 dana. Sredinom juna 1944. vojna oblast 5. korpusa je pohvalila Komandu mesta Bosanski Petrovac za njen rad tokom ofanzive, ističući pri tome da je — pored stalne veze koju je ova komanda mesta održavala sa njima — celo vreme »obavještavala o neprijatelju, brinula se o ishrani jedinica na svom terenu, pa čak i borbu vodila s neprijateljem upotrebom svog naoružanog ljudstva«.³⁴

U celini, i pored određenih slabosti koje su ispoljile pojedine vojnopozadinske komande, veoma značajna je bila aktivnost organa vojnopozadinske vlasti na teritoriji drvarskog vojnog područja koje su oni — u saradnji sa operativnim jedinicama, organima narodne vlasti i masovnim antifašističkim organizacijama — izvršili tokom neprijateljske ofanzive. Pored nastojanja da prikupe i operativnim jedinicama blagovremeno dostave obaveštajne podatke o pokretima i jačini neprijateljskih snaga, izvrše popunu jedinica Narodnoslobodilačke vojske živom silom i materijalnotehničkim sredstvima, obezbede ishranu vojske i stanovništva, izvrše evakuaciju i zbrinjavanje povređenih i obolelih, organizuju službu veze i regulišu saobraćaj, održe red i sprovedu kontrolu kretanja na terenu — vojnopozadinske komande su, putem svojih zaštitnih jedinica i partizanskih straža, tokom ofanzive, zajedno sa operativnim jedinicama, usporavale nastupanje neprijateljskih formacija na oslobođenu teritoriju, suzbijale i onemogućavale delatnost neprijateljske propagande, hvatale i uništavale četničke i ustaške grupice i neprijateljske špijune, a ljudstvo Komande drvarskog vojnog područja i Komande mesta Drvar ispoljilo je 25. maja 1944. veoma značajnu aktivnost u pružanju oružanog otpora nemačkim vazdušnodesantnim snagama spuštenim u Drvar.

³³ AVII, NOR, k. 1762, reg. br. 36—4.

³⁴ Isto, reg. br. 22 i 36—i.

Snabdijevanje NOVJ u Bosanskoj krajini maja 1944.¹

Potpukovnik dr Ljubomir Bošnjak²

Stvaranje materijalne osnove, pronalaženje izvora i organizacija snabdijevanja NOVJ predstavljali su veoma složen problem koji je rješavalo vojno i političko rukovodstvo narodnooslobodilačkog rata i socijalističke revolucije.

Upravo zbog toga je vrhovni komandant NOVJ Tito, koncipirajući taktička, operativna i strategijska načela oružane borbe i borbenih dejstava, izuzetnu pažnju posvetio snabdijevanju i zbrinjavanju oružanih snaga narodnooslobodilačkog pokreta.

Polazeći od stvaralačke primjene marksističke nauke o naoružanom narodu, realizovao je originalan koncept, čija je suština: oslonac na vlastite snage, jedinstvo fronta i pozadine i saobražavanje sadržaja i oblika oružane borbe i borbenih dejstava potrebama snabdijevanja i zbrinjavanja. Osnovni izvori hrane, odjeće, obuće i drugog materijala bili su dobrovoljni prilozi naroda i proizvodnih organizacija na oslobođenim i poluoslobođenim teritorijama, a naoružanja i municije — ratni plijen.

Materijalna baza, izvori i organizacija snabdijevanja i zbrinjavanja oružanih snaga narodnooslobodilačkog pokreta u proljeće 1944, zbog porasta NOVJ na preko 300.000 boraca, razvoja Ratne mornarice i Ratnog vazduhoplovstva, stvaranja prostranih oslobođenih teritorija od oko 130.000 km², teških ekonomskih i sanitetskih prilika i težišta borbenih dejstava u centralnim planinskim predjelima, znatno su prošireni, porasla je uloga i povećan broj vojnopozadinskih organa, pooštrena disciplina i zavedena stroga štednja u korišćenju hrane, odjeće, opreme i municije. Sve za front, sve za pobjedu — bio je osnovni zadatak svih vojnih i političkih struktura narodnooslobodilačkog pokreta.

Da bi se ovaj zadatak što potpunije realizovao, pristupljeno je, prema naredbama vrhovnog komandanta Tita od 8. i 23. februara 1944, stvaranju korpusnih vojnih oblasti, što je predstavljalo viši stepen organizacije snabdijevanja NOVJ. Formiranjem korpusnih vojnih oblasti i učvršćivanjem komandi područja i komandi mjesta olakšan je rad operativnih jedinica na izvršavanju borbenih zadataka.³

¹ Izlaganje na naučnom skupu »Desant na Drvar maja 1944«, održanom u Drvaru 23. i 24. maja 1984.

² Naučni saradnik u Vojnoistorijskom institutu.

³ Zbornik dokumenata i podataka o narodnooslobodilačkom ratu naroda Jugoslavije (dalje: Zbornik), tom II, knj. 12. str. 74—77 i 145—151.

Partija je 1. maja 1944. uputila proglas narodima Jugoslavije u kojem pored ostalog, traži od njih da pomognu Narodnooslobodilačku vojsku svim sredstvima i mobilišu »sve ljudske i materijalne snage za odlučujuću borbu«.⁴

U stvaranju jedinstva fronta i pozadine, osnovnog zaloga pobjede, u Bosanskoj krajini su već krajem 1942. godine postignuti izvanredni rezultati. Vrhovni komandant NOV POJ Tito, u članku od januara 1943. *Uloga Bosanske krajine u narodnooslobodilačkoj borbi*, istakao je, pored ostalog, slijedeće: »Vojska koja ima takvu pozadinu, koja ima takvu omladinu i takve žene mora biti nepobjediva«.⁵

Radi organizovanijeg snabdijevanja NOVJ u duhu naredbi vrhovnog komandanta Tita od 8. i 23. februara 1944, načelnik Ekonomskog odjeljenja Vrhovnog štaba Mitar Vujović izdao je 5. maja 1944. uputstvo o kompetencijama i međusobnim odnosima načelnika intendature operativnih jedinica i šefova ekonomskih odsjeka vojnih oblasti. Intendantura operativnih jedinica, prema navedenim naredbama i uputstvu, bile su oslobođene prikupljanja, transportovanja, prerade i smještaja namirnica. One nisu imale direktan kontakt sa organima narodne vlasti i narodom. Za materijalno snabdijevanje svojih jedinica obraćale su se vojnoj oblasti i njenim izvršnim organima — komandama područja i komandama mjesta. Zajedničke dužnosti intendature korpusa i ekonomskog odsjeka korpusne vojne oblasti bile su organizacija i učvršćenje ekonomske struke. Načelnik intendature korpusa i šef ekonomskog odsjeka korpusne vojne oblasti bili su, kao stručni referenti svojih štabova, istog položaja. Za svaku jedinicu bilo je, naredbom štaba korpusa i korpusne vojne oblasti, određeno mjesto (baza) odakle će se snabdijevati. Intendanti operativnih jedinica su iz određenih mjesta (baza), preko komandi područja i komandi mjesta, snabdijevali i zbrinjavali jedinice u duhu opštih propisa. Nabavka, dotur i prerada prehrambenih proizvoda (mlevenje žita, pečenje hljeba, klanje stoke i dr.), transport, smještaj u bazama i obezbjeđenje bili su u nadležnosti korpusnih vojnih oblasti.¹¹

Ovakvom organizacijom vojnopozadinsk⁷ organi, narodnooslobodilački odredi i antifašističke organizacije omladine i žena bili su neposrednije uključeni u snabdijevanje NOVJ, što je operativnim jedinicama omogućilo efikasnije izvršavanje borbenih zadataka. Ujedno, otklanjani su nedostaci i nepravilnosti u korišćenju izvora snabdijevanja.

U tom cilju Ekonomski odsjek Vojne oblasti 5. korpusa održao je 8. maja 1944. savjetovanje u selu Sanici. Zaključeno je, pored ostalog, da komande vojnih područja obrazuju komisije radi prikupljanja hrane za Narodnooslobodilačku vojsku dobrovoljnim prilozima, razrezom, rekvizicijom i konfiskacijom. Ekonomski odsjek Vojne oblasti 5. korpusa je sutradan, 9. maja, izdao, u duhu donijetih zaključaka, naređenje komandama drvarskog, podgrmečkog, kozar-

⁴ Zbornik, II, 13, str. 8—12.

⁵ Zbornik, II, 7, str. 275.

⁶ Zbornik, II, 13, str. 42—46.

skog, banjalučkog, prnjavorskog, mrkonjičkog, jajackog, livanjskog i prozorskog područja.⁷

Načelnik Ekonomskog odjeljenja Mitar Vujović[^] u duhu savjetovanja u selu Sanici, dostavio je 14. maja 1944. Vrhovnom štabu NOV i POJ prijedlog konkretnih mjera koje treba preduzeti za poboljšavanje prehrane jedinica 1. proleterskog, 5. i 8. korpusa i drvarskog garnizona: prikupljanje žita, variva i mesa na teritoriji 5. korpusa dobrovoljnim priložima i rekvizicijom; angažovanje Štaba 5. korpusa na organizovanju što bržeg prikupljanja i prebacivanja hrane sa Kozare i Lijeve polja u pasivne krajeve; konfiskacija imovine narodnih neprijatelja i rekvizicija žita i mesa u centralnoj Bosni, gdje su djelovale jedinice 10. krajiške divizije; prikupljanje hrane i najvećim dijelom prebacivanje u pravcu jedinica 1. proleterskog korpusa u Bosanskoj krajini; uspostavljanje što jače kontrole, makar i povremenim dnevnim ili noćnim upadima, na sektoru Livanjskog i Duvanjskog polja i Buškog blata.

Radi organizovanijeg sprovođenja navedenih zadataka, pravilnog rasporeda hrane i ujednačavanja ishrane jedinica 1. proleterskog i 5. korpusa, predloženo je formiranje Komisije u koju bi ušli komandant Vojne oblasti 5. korpusa Nikola Karanović, šef Ekonomskog odsjeka Vojne oblasti 5. korpusa Đuro Bačkonja i zamjenik načelnika Ekonomskog odjeljenja Vrhovnog štaba Miloš Radović. Ovoj komisiji 1. proleterski korpus je trebalo da stavi na raspolaganje načelnika intendature Đurđiju Savićevića Doku, zastavnika Vladu Pejakovića i starijeg vodnika Radomira Milašinovića. Iz Ekonomskog odjeljenja Vrhovnog štaba u komisiju su određeni major Dragić Tomić, kapetani Pavle Mašinović i Slobodar Pilipović. Prijedlog navedenih mjera je sutradan, 15. maja, usvojen i po njemu/je postupljeno. Po naređenju vrhovnog komandanta NOVJ maršala Tita, Ekonomskom odjeljenju Vrhovnog štaba dodijeljena su dva miliona kuna.⁸

Ekonomski odsjek Vojne oblasti 5. korpusa je, na osnovu prikupljenih izvještaja, načinio »kratki pregled« rezultata rada komandi područja od 10. do 23. maja 1944.

Na drvarskom području vojnopozadinski organi, uz pomoć narodnooslobodilačkih odbora, razvili su široku akciju prikupljanja žita. »Ishrana jedinica na ovom području«, stoji u pregledu, »bila je uglavnom doturanjem hrane sa ostalih područja.« Osnovni izvor snabdijevanja mesom bila je rekvizicija.

Za prikupljanje hrane na podgrmečkom području radilo je 10 komisija »obrazovanih u duhu zaključaka sa konferencije u Sanici«. U tom radu pomoć je ukazao i referent Ekonomskog odsjeka Vojne oblasti 5. korpusa. Prikupljena su bila 3 vagona mesa i 8.000 kg žita i variva. Osnovni izvor ishrane jedinica 4. divizije bili su dobrovoljni prilozi naroda.

⁷ Arhiv Vojnoistorijskog instituta (dalje: Arhiv VII), ANOR-a, dok. br. 30, f. 6, k. 1761: izvještaj šefa Ekonomskog odsjeka Vojne oblasti 5. korpusa NOVJ od 23. maja 1944. godine.

⁸ Zbornik, II, 13. str. 108 i 109.

Na mrkonjičkom području radilo je 8 komisija koje su prikupile tri vagona mesa. Hrana jedinicama se obezbjeđivala razrezom, »tako da se uzimaju i zadnje količine žita«.

Na jajačkom području komisije su razrezom i doturom iz bogatijih predjela snabdijevale jedinice hranom i prikupile vagon mesa.

Radi »ispomaganja i ubrzanja poslova«, u prozorsko područje upućeni su član Ekonomskog odjeljenja Vrhovnog štaba i pomoćnik šefa Ekonomskog odsjeka Vojne oblasti 5. korpusa.

Na kozarskom području prikupljena su tri vagona žita za pomoć siromašnim krajevima. Ekonomski odsjek Vojne oblasti 5. korpusa uputio je, kao stručnu pomoć, Komandi kozarskog područja dva referenta i šest intendantata sa svršenim nižim intendantskim kursom. Osnov ishrane bili su dobrovoljni prilozi naroda.

S obzirom na iscrpljenost livanjskog kraja, težište ishrane jedinica na ovom području prenijeto je na duvanjski sektor.

Osnovni izvori ishrane jedinica u centralnoj Bosni bili su dobrovoljni prilozi naroda, konfiskacija i razrez. Načelnik intendature Ekonomskog odsjeka Vojne oblasti 5. korpusa bio je upućen na ovo područje da ubrza rad na prikupljanju žita, variva i mesa i u stvaranju rezervi. Na ovom terenu bilo je prikupljeno 6 vagona žita, vagon variva i vagon mesa. Na sektoru Prijedor — Banja Luka bilo je obrazovano 8 komisija kojima su rukovodili član i referent Ekonomskog odsjeka Vojne oblasti 5. korpusa. Kao stručna ispomoć bilo je upućeno 12 intendantata sa svršenim nižim intendantskim kursom. Na ovom sektoru je i član Ekonomskog odjeljenja Vrhovnog štaba izvršio otkup 7.000 kg žita.

Preduzete su bile sve mjere da se na teritoriji Vojne oblasti 5. korpusa objedini ekonomska vojna politika. Radi uzdizanja stručnih kadrova, u Drvaru je 23. maja 1944. otpočeo sa radom niži intendantski kurs. Na teritoriji gdje se odvijala drvarska operacija u snabdijevanju operativnih i teritorijalnih jedinica bili su angažovani Oblasni NOO za Bosansku krajinu, Ekonomsko odjeljenje Vrhovnog štaba, Ekonomski odsjek Vojne oblasti 5. korpusa i intendature 1, 5. i 8. korpusa. Sa sektora Prijedor — Banja Luka organizovani su prikupljanje i transport hljeba za jedinice, ustanove i bolnice za oko 16 dana. »Na mjestima gdje je uslijed blizine neprijateljskih jedinica prevoz hrane, upotrebom saobraćajnih sredstava, onemogućen«, stoji u pregledu Ekonomskog odsjeka Vojne oblasti 5. korpusa od 23. maja 1944, »Zatražena je pomoć i učešće omladine.«⁹

Radi poboljšanja rada intendature u brigadama i bataljonima 9. dalmatinske divizije, Stab 8. korpusa je organizovao prvomajsko takmičenje: »Koja će jedinica najbolje organizirati intendanturu«.

Ovo takmičenje je obuhvatalo: organizaciju intendature i radnih vodova, rad obučarske i krojačke radionice i pekarske ekipe, sakupljanje namirnica za ishranu boraca, bolesnika i ranjenika, soli, porcija, kašika, konca, papira, sapuna, obučarskog, krojačkog i brijačkog pribora, ulja za mitraljeze, potkovicica, eksera i vreća, odnos

⁹ Napomena 5; Arhiv VII, ANOR-a, dok. br. 24, f. 4, k. 1927: obavještenje Komande drvarskog područja od 2. maja 1944. Komandi mjesta Lipa da će se kroz 10 dana održati niži intendantski kurs.

prema narodnim vlastima, narodu i drugoj jedinici Najbolja jedinica je dobijala, kao nagradu, nacionalnu zastavu.

Jedinice 9. dalmatinske divizije u to vrijeme snabdijevale su se, uslijed nedostatka drugih izvora, rekvizicijom na livanjskom i drvarskom vojnom području. Intendantura 9. divizije je komandi područja dostavljala potrebe po brigadama. Područje je u saradnji sa sreskim narodnooslobodilačkim odborom pravilo razrez na opštinske, a ovi na seoske narodnooslobodilačke odbore, koji su određivali obaveze pojedinih domaćinstava. Rekviziciju su sprovodile komande područja preko komandi mjesta. Rekvirirane namirnice predavane su komisijama intendanture brigada, odnosno 9. divizije i prevožene do jedinica, uglavnom, transportnim sredstvima mještana, a povremeno i transportom intendantura. Za primljena sredstva komisije su izdavale propisne priznanice predstavnicima komandi mjesta. Kada su pojedine jedinice izvodile borbena dejstva, a predstavnika opštinskih narodnooslobodilačkih odbora ili komandi mjesta nije bilo, intendanture brigada su vršile rekviziciju preko mjesnih narodnooslobodilačkih odbora uz propisno izdate priznanice. Konfiskacija, kao manje značajan izvor snabdijevanja 9. divizije, primjenjivala se po odluci narodnih vlasti protiv neprijatelja naroda.

Sopstvene radionice odjeće i obuće odigrale su značajnu ulogu u snabdijevanju. Ishrana je bila veoma oskudna. Sastojala se, uglavnom, iz mesa i zobene kaše (bez soli), a ponekad i od malo krompira. Pomoć saveznika, koja je u to vrijeme pristizala vazdušnim putem u rejon sela Tičeva, jedva je mogla da obezbijedi bolnice hranom. Da bi se poboljšala ishrana jedinica, Ekonomsko odjeljenje Vrhovnog štaba dodijelilo je 100 tona žita intendanturi 8. korpusa iz rejonu Mrkonjić-Grada, koje je trebalo prebaciti pod najtežim transportnim i borbenim uslovima. Divizijska intendantura je učestvovala u prebacivanju ovog žita koje je odmah u selu Preodcu mlela i jedinicama doturala brašno.

Za potrebe 9. divizije u hrani imali su puno razumijevanje organi Vojne oblasti 5. korpusa, komande vojnih područja Livno i Drvar, kao i sreski narodnooslobodilački odbori Livna, Duvna i Glamoča. Intendantura 8. korpusa je organizovala, pod veoma teškim uslovima, transport oko 1.500 kompleta odijevne opreme sa ostrva Visa, koja je većim dijelom dodijeljena jedinicama 9. divizije.¹⁰

Na slobodnoj teritoriji koju je zahvatila drvarska operacija bila je u potpunosti organizovana i razvijena ratna privreda. Operativne jedinice su imale zadatak da »kad god to vojna situacija bude dozvoljavala, pomognu narodu na svom sektoru u oranju i zasijevanju zemljišta«¹¹ i da ne čine štetu usijevima i livadama za čije su čuvanje »angažovane partizanske i narodne straže«.¹² Isto tako, skre-

*a Tomaš Kažimir. Organizacija intendantske službe i snabdijevanje 9. dalmatinske divizije od septembra 1943. do maja 1945, Vojnoekonomski pregled, 6/1962, str. 441—453.

¹¹ Arhiv VII, ANOR-a, dok. br. 18, f. 4, k. 1927: naređenje Štaba 5. korpusa od 24. aprila 1944. Komandi drvarskog područja da se potpomogne sjetva ukoliko to vojna situacija dozvoljava.

¹² Isto, dok. br. 27, f. 4, k. 1927: dopis Komande drvarskog područja od 12. maja 1944. operativnim jedinicama.

nuta je pažnja operativnim jedinicama da u toku sjetve ne traže karavane, već da »koriste stoku svoje komore«.

Da bi se što organizovanije snabdijevala vojska- obradila zemlja i ukazala uzajamna pomoć između sela i opština, održavane su konferencije uz učešće predstavnika vojske, vojnoteritorijalnih organa i narodne vlasti. Posebnu aktivnost ispoljile su omladinske organizacije u obradi zemlje, opskrbi jedinica, njihovom smještaju po selima i u mobilizaciji karavana. U tom smislu je organizovano i takmičenje. Pri Komandi drvarskog područja formirana je četa »koja služi isključivo za aerodrom, tj. za osiguranje padanja i prikupljanje materijala koji saveznici bacaju na teren samog Drvara. Ova četa ima oko 45 drugova«. Komanda drvarskog područja je sačinila plan snabdijevanja vojske za 14 dana. Pilana je, zbog avijacije, radila samo noću. »Ostale radionice kao dreerska, limarska, kovačka i dr. rade redovno i u priličnoj mjeri zadovoljavaju mjesne potrebe«. Narodne i partizanske straže su bile veoma aktivne, naročito straže pri komandama mjesta »koje su prisiljene da«, kako stoji u izvještaju Komande drvarskog područja, »noću i danju moraju vršiti mobilizaciju kola i konja, ljudstva i svega ostalog za vojne potrebe«. Kao izvor snabdijevanja operativnih jedinica bila je razvijena razmjena između drvarskog i podgrmečkog područja. Poseban problem je predstavljala pljačka okupatora, ustaša i četnika koji su napadali iz garnizona Srb i Lapac u oslobođena sela »odgoneći stoku koju su zatekli i dosta su stoke iz mitraljeza poubijali«.¹³

Od posebnog značaja bili su organizacija i rad vojnih radionica (tehničkih, kovačkih, obučarskih, krojačkih i dr.) pri komandama područja. U tome su postignuti vidni rezultati na teritoriji podgrmečkog područja.¹⁴

Za potrebe NOVJ komande područja su, uz pomoć narodnooslobodilačkih odbora, organizovale prevoz ratnog materijala, hrane i ranjenika, opravku puteva i izradu bunkera za smještaj životnih namirnica. Tako je na teritoriji podgrmečkog područja u toku maja 1944. za prevoz ratnog materijala, žita i ranjenika angažovano 1.672 volovskih kola i 2.406 samarnih konja, a za prenos žita angažovana su 874 radnika. »U prenosu žita učestvovala je omladina kao i radni bataljoni« — navedeno je u pregledu prevoznih i prenosnih sredstava podgrmečkog područja za maj 1944. U opravci puteva učestvovalo je 616 radnika, a u prekopavanju cesta 1.344 radnika.¹⁵

Komanda mrkonjičkog područja je pribavljala građevinski materijal saobraćajnom odsjeku 5. korpusa za opravke pruga Bravsko — Smetica, Bravsko — Koričanica, Bravsko — Grmeč — Vrhpolje, Ovčara — Mlinište — Sokolac, propusta i mostova na cestama, izgradnju mostova na rijeci Sani u Ključu i na rijeci Ribniku. U orga-

¹³ Isto, dok. br. 52, f. 3, k. 1762: izvještaj Komande drvarskog područja od 5. maja 1944. Vojnoj oblasti 5. korpusa.

¹⁴ Isto, dok. br. 17, f. 2, k. 1763: pregled rada vojnih radionica Komande podgrmečkog područja u maju 1944.

¹⁵ Isto, dok. br. 17, f. 2, k. 1763: pregled prevoznih i prenosnih sredstava, opravke puteva i prekopavanja cesta na teritoriji podgrmečkog područja u toku maja 1944.

nizaciji i izvođenju ovih radova saobraćajni oficir Komande mrkonjičkog područja bio je u stalnom kontaktu sa narodnooslobodilačkim odborima.¹⁶⁻⁵

U popravci puteva i prenosu žita i municije posebnu aktivnost su ispoljile antifašističke organizacije omladine i žena u ključkom srezu, a narodnooslobodilački odbori u mobilizaciji karavana, prikupljanju hrane i rekviziciji stoke. »U zajednici sa NOO«, navedeno je u izvještaju Komande mrkonjičkog područja Vojnoj oblasti 5. korpusa, »mi smo preduzeli korake da se zasiju bašte u Sanici, Pudina Hanu, Ribniku, Ključu i Mednoj sa povrćem za potrebe vojske i pozadinskih ustanova. Od novca koji smo dobili od vas kupili smo nešto sjemena a ujedno obratili smo se i NOO da nas u tome pomogne. Ishranu jedinica na terenu rješavali smo u zajednici sa NOO dodjeljivanjem sektora za ishranu imajući u vidu krajeve koji još nisu iscrpljeni i gdje ima još hrane«.¹⁷

Za opravku i održavanje pruge u Podgrmeču mobilisano je 10 pružnih radnika sa teritorije podgrmečkog vojnog područja.¹⁸ Jedan bataljon Inženjerske brigade Vrhovnog štaba nalazio se u rejonu šumske pruge Drvar — Mlinište, nedaleko od željezničke stanice Potoci, dovršavao barake za rezervno sjedište Vrhovnog štaba i izgrađivao taina skladišta za materijalne rezerve, u prvom redu sanitetske. On je tu, u jednoj uvali, izradio i dobro kamuflirao mali aerodrom za prijem specijalnih aviona za vezu. Ljudstvo drugog bataljona 1. inženjerske brigade je opsluživalo improvizovani aerodrom kod Bosanskog Petrovca, istovremeno prihatajući ratni materijal koji je, kao saveznička pomoć, doturan avio-transportima bilo prizemljenjem aviona (rjeđe), bilo bacanjem iz vazduha (najčešće).¹⁹

Za podizanje i opravku vojnih objekata pristupljeno je formiranju radne tehničke pionirske čete, »koja bi«, kako je navedeno u naredenju Vojne oblasti 5. korpusa komandama područja, »imala kao zadatak podizanje vojnih zgrada, bolnica, mostova, magacina itd. na najvažnijim mjestima«. Da bi se ovi poslovi na vrijeme obavili komande kozarskog, podgrmečkog i mrkonjičkog područja su uputile tesare i druge majstore Saobraćajnom odsjeku 5. korpusa.²⁰

Na teritoriji prnjavorskog područja prikupljana je hrana za jedinice 11. divizije, centralnu bolnicu i pasivne krajeve, vršena rekvizicija goveda i mobilizacija konja. Za potrebe 5. korpusa rekvirirano je 40 goveda, koja su se nalazila kod Komande prnjavorskog područja jer se nisu mogla prebaciti preko Lijevča Polja. Od 45 mobilisanih konja 30 je upućeno 5. korpusu za potrebe Vrhovnog štaba.²¹

¹⁶ Isto, dok. br. 33, f. 1, k. 1763: izvještaj Komande mrkonjičkog područja od 17. maja 1944. Vojnoj oblasti 5. korpusa o pribavljanju građevinskog materijala za potrebe saobraćajnog odsjeka.

¹⁷ Isto, dok. br. 35, f. 3, k. 1762: izvještaj Komande mrkonjičkog područja od 30. aprila 1944. Vojnoj oblasti 5. korpusa.

¹⁸ Isto, dok. br. 32, f. 1, k. 1763: obavještenje Komande drvarskog područja od 18. maja 1944. Vojnoj oblasti 5. korpusa o potrebi pružnih radnika za opravku i održavanje pruge.

¹⁹ Zbornik, II, 13, str. 193 i 194.

²⁰ Arhiv VII, ANOR-a, dok. br. 24, f. 1, k. 1763: naredenje Vojne oblasti 5. korpusa od 18. maja 1944. komandama kozarskog, podgrmečkog i mrkonjičkog područja da mobilisu tesare i upute saobraćajnom odsjeku.

²¹ Isto, dok. br. 48, f. 4, k. 1762: izvještaj Komande prnjavorskog područja od 3. jula 1944. Vojnoj oblasti 5. korpusa.

Radi isporuke žita sa ovog terena u pasivne krajeve, početkom maja 1944. održan je zajednički sastanak predstavnika prnjavorskog područja, Štaba 11. divizije i Okružnog NOO-a Prnjavor. U prikupljanju materijalnih sredstava dobrovoljnim priložima vidno je ispoljeno učešće antifašističkih organizacija omladine i žena. Pri Komandi mjesta Prnjavor radile su mehaničarska, krojačka, obučarska, stolarska, kožarska i kovačka radionica, pekara i brijačnica.²²

Komanda banjalučkog područja, u saradnji sa Komandom prnjavorskog područja, organizovala je transport žita. Međutim, uslijed promjene vojne situacije, žito se moralo magacionirati. Banjalučko područje imalo je zadatak da prihvati žito od prnjavorskog područja kod Šipraga, smjesti ga u magacine i obezbijedi. Do 8. juna 1944. bilo je smješteno 18 tona žita i jedna i po tona pasulja. Ovih namirnica je bilo znatno više, ali su dostavljene operativnim jedinicama »tako da je«, kako je navedeno u izvještaju Komande banjalučkog područja, »i od zadnjeg karavana koji je pristigao 25. maja do Šipraga izdato bolnici i IV bataljonu V brigade oko 4.000 kola«.²³

Rad Komande kozarskog područja odvijao se tokom maja 1944. u organizaciji snabdijevanja i ishrane jedinica na ovom terenu i u prikupljanju i transportu hrane namijenjene jedinicama u pasivnim krajevima. Poseban problem je predstavljala zaštita ovog područja duž obala rijeka Save i Une od neprijateljskih upada, što je bio zadatak Gradiško-lijevčanskog i Kozarskog NOP odreda.²⁴

Komanda livanjskog područja je bila uspostavila čvršće veze sa operativnim jedinicama, organima narodne vlasti i narodom. Sa oslobođene teritorije doturana je hrana »koiu seljaci kupe samoinicijativno«. Narod je učestvovao u prebacivanju bolnica sa livanjskog područja u Dalmaciju. Pri Komandi mjesta Glamoč radile su stolarska i kovačka radionica, koje ni približno nisu mogle zadovoljiti potrebe. I pored svih poteškoća, pravilnom organizacijom snabdijevanja prehranjivani su Štab 8. korpusa i prištapske jedinice, 9. divizija, Li van j sko-đu vanj ski, Grahovsko-peuljski i Glamočki NOP odred.²⁵

Sa slobodne teritorije u srednjoj i zapadnoj Bosni i Dalmaciji, gdje su djelovali 1, 5. i 8. korpus, uspostavljena je i održavana veza Narodnooslobodilačke vojske Jugoslavije sa savezničkim snagama u Italiji.

Radi koordinacije ratnih dejstava, razmjene stavova o vojnim i političkim pitanjima, što tješnjih i ravnopravnih odnosa, liječenja ranjenika i bolesnika, snabdijevanja ratnim materijalom, jačanja Ratnog vazduhoplovstva i Ratne mornarice, u aprilu i maju 1944. uspostavljene su, prema sporazumu vrhovnog komandanta NOV i POJ maršala Tita i vrhovnih savezničkih Komandi, vojne misije NOVJ pri Vrhovnoj komandi savezničkih snaga na Sredozemlju, u

²² Isto, dok. br. 31, f. 4, k. 1762: izvještaj Komande prnjavorskog područja od 5. maja 1944. Štabu 5. korpusa.

²³ Isto, dok. br. 30, f. 4, k. 1762: izvještaj Komande banjalučkog područja od 8. juna 1944. Vojnoj oblasti 5. korpusa o transportu žita.

²⁴ Isto, dok. br. 11, f. 4, k. 1762: mjesečni izvještaj Komande kozarskog područja od 26. maja 1944. Vojnoj oblasti 5. korpusa.

²⁵ Isto, dok. br. 32, f. 4, k. 1762: mjesečni izvještaj Komande livanjskog područja od 23. maja 1944. Vojnoj oblasti 5. korpusa.

Sovjetskom Savezu i u Velikoj Britaniji.²⁶ To je bio dalji korak u međunarodnom priznanju oružanih snaga narodnooslobodilačkog pokreta kao savezničke vojske na samostalnom frontu za njihov opšti doprinos u antifašističkoj borbi.

Očekivalo se, bar prema onome što se odgovorno obećavalo i u svjetskoj javnosti uporno zahtijevalo, da će saveznici organizovanije snabdijevati NOVJ oružjem, municijom i sanitetskim materijalom. Međutim, i pored zaključaka donijetih u Teheranu i Kairu, s tim se, izgleda, nije žurilo, mada su bili u pitanju, po priznavanju šefova vlada zapadnih saveznika, i njihovi »vitalni interesi«.²⁷

Nacionalni komitet oslobođenja Jugoslavije, i pored nastojanja, nije mogao od saveznika da dobije jugoslovenske ratne i trgovačke brodove, koji bi bili upotrijebljeni za što uspješnija ratna dejstva i snabdijevanje vojske i naroda. Maršal Tito je, u intervjuu datom 6. maja 1944. u Drvaru britanskom novinaru Džonu Talbotu (John Talbot) i američkom novinaru Stojanu Pribičeviću, naglasio »da narodi Jugoslavije ne mogu da razumiju činjenicu da bivša jugoslovenska mornarica koja žurno treba u Jadranskom moru za odbranu otoka i obale spava neaktivna u lukama pod komandom emigranata«.²⁸

Tih proljećinih dana 1944. javnost savezničkih i neutralnih zemalja imala je priliku da sa stranica svojih listova saznaje veoma povoljne vijesti sa sve, po saveznike, značajnijeg »jugoslovenskog partizanskog fronta«. Tako je u Meksiku obrazovan Komitet za pomoć NOVJ, koji su sačinjavali istaknuti meksički antifašisti. Komitet je uputio apel narodu Meksika za pomoć u sanitetskom materijalu i opremanju ljekarske brigade NOVJ, jer je to, kao što se u proglasu kaže, »patriotska dužnost svakog dobrog Meksikanca«. Odziv je bio iznad očekivanja, a pomoć je upućivana posrednim putem.²⁹

U drvarskoj operaciji njemačke jedinice su, pored drugih zadataka, imale plan da dezorganizuju ratnu privredu na slobodnoj teritoriji, razore aerodrom kod Bosanskog Petrovca, preko koga su saveznici djelimično snabdijevali jedinice NOVJ i POJ, zaplijene skladišta za snabdijevanje i unište ekonomske izvore.³⁰

Međutim, neprijatelj je u toku drvarske operacije uspio samo da za »izvjesno vrijeme« ometa rad vojnopolozadinskih organa i narodnooslobodilačkih odbora u snabdijevanju jedinica NOVJ. Prema mjesečnom izvještaju Komande livanjskog područja, u najvećem jeku drvarske operacije Komanda područja Livno i komande mjesta bili su povezani »sa svim operativnim jedinicama koje su se tada

²⁶ Zbornik, II, 13, str. 17, 18, 20, 25, 59, 60, 66—69, 133, 135, 137—144, 162—166, 173, 200—206, 220—223, 226—235, 240 i 241.

²⁷ Prvi šef Britanske vojne misije pri Glavnom štabu NOV i PO Slovenije Viljem Džons (William Jones) bio je oduševljen borbom slovenačkog naroda protiv okupatora i tražio od pretpostavljenih savezničkih organa da se uputi naoružanje, municija i oprema. Iz protesta zbog neslaganja što njegovi pretpostavljeni ne šalju pomoć jedinicama NOVJ, Džons je tražio da ga opozovu sa te dužnosti (Zbornik, II, 13, str. 30).

²⁸ Zbornik, II, 13, str. 74.

²⁹ Slobodan Nešović, Svet o nama 1941—1945, tom III, Beograd 1983, str. 111 i 112.

nalazile na ovom području« i sa narodom »štiteći ga koliko je to moguće od neprijatelja, a naročito četničkih bandi. ..« »Kao glavni zadatak«, navedeno je u izvještaju, »bio nam je kroz ovu ofanzivu da se staramo za prehranu naših jedinica. Ovaj zadatak odvijao se prilično dobro, jer i kroz najveću ofanzivu uspjelo se doturiti potrebna hrana jedinicama na našem sektoru.«⁵¹

Opštinski NOO Potkalinje dobio je zadatak da 27. maja 1944. obezbijedi »10 samarnih konja sa vrećama za prenos ratnog materijala« od skladišta 4. krajiške divizije za njene jedinice, i to što prije »jer se radi o hitnoj stvari«.⁵²

Komanda podgrmečkog područja je 31. maja 1944. obavijestila opštinski NOO Potkalinje da ovoj Komandi stiže u toku dana 30 saveznika, »te im se mora osnovati posebna kuhinja kako bi im se što bolje ukazalo gostoprimstvo i kao saveznicima i kao borcima protiv zajedničkog neprijatelja«. Opštinski NOO se moli da preko antifashiističkih organizacija žena i omladine »sakupi živežnih namirnica kao: šenična brašna, hljeba, sira, kajmaka, jaja, masti, krompira, rakije i slično i uputi ovoj komandi za kuhinju saveznika«. U postskriptumu dopisa je navedeno: »Narodu treba reći da je to za saveznike ali ne treba reći gdje se isti nalaze«.⁵³

Neprijatelj je u drvarskoj operaciji nanio velike gubitke u kadrovima Komande drvarskog područja i, posebno, Komande mjesta Drvar i izvršio pljačku svakodnevnim ispadima, tako da je ishrana jedinica bila veoma otežana. I pored navedenih teškoća za ishranu jedinica, obezbjeđeno je 80 tona mesa.⁵⁴

Vojna oblast 5. korpusa je po završetku drvarske operacije upoznala komande područja sa primjedbama na njihov rad radi izvlačenja iskustava i pouka korisnih za predstojeća borbena dejstva. Komande mjesta Ključ, Mrkonjić-Grad i Mliništa, umjesto da su ostale na svom terenu, prebacile su se u Sanicu, te nisu spriječile četničke i okupatorske bande u pljački po selima »koja je masovno vršena«. Komanda mrkonjičkog područja nije dostavila municiju jedinicama, koju je ljudstvo pri Štabu 5. korpusa sklonilo da ne padne neprijatelju u ruke. Isto tako, naoružano ljudstvo Komande jajačkog područja prebacilo se na sektor Glamoča, umjesto da je razbilo četnike koji su na njihovom terenu vršili pljačku. Za Komandu drvarskog područja istaknuto je da ne funkcioniše »u svom punom sastavu, s obzirom na gubitke u kadru prilikom neprijatelj-

⁵⁰ Slavko Odić, Desant na Drvar maja 1944. Drvarska operacija, Beograd 1981, str. 30.

⁵¹ Arhiv VII, ANOR-a, dok. br. 35, f. 4, k. 1762: mjesečni izvještaj Komande livanjskog područja od 27. juna 1944. Vojnoj oblasti 5. korpusa.

⁵² Isto, dok. br. 26, f. 13, k. 1925: naređenje Komande podgrmečkog područja od 27. maja 1944. opštinskom NOO Potkalinje da uputi konje za prenos ratnog materijala.

⁵³ Isto, dok. br. 29, f. 13, k. 1925: dopis Komande podgrmečkog područja od 31. maja 1944. opštinskom NOO Potkalinje o prikupljanju hrane za saveznike.

⁵⁴ Isto, dok. br. 60, f. 6, k. 1762: izvještaj Komande drvarskog područja od 12. juna 1944. vojnoj oblasti 5. korpusa o gubicima kadrova u toku drvarske operacije i problemima u snabdijevanju jedinica.

skog napada desantom padobrana na Drvar. Za pohvalu je rad Komande mjesta Bos. Petrovac, koja je — pored stalne veze s nama — obavještavala o neprijatelju, brinula se o ishrani jedinica na svom terenu pa čak i borbu vodila s neprijateljem upotrebom svog naoružanog ljudstva«. Neke komande područja obuhvaćene ofanzivom »nisu bile čvrsto povezane sa operativnim jedinicama na njihovim terenima«. Komandama područja je dato u zadatak da prouče iskustva, uoče nedostatke, izvuku pouke i nastoje »da se u buduće u ovom pravcu ne griješi«.³⁵

³⁵ Isto, dok. br. 22, f. 4, k. 1762: upoznavanje Vojne oblasti 5. korpusa od 16. juna 1944. komande područja sa ocjenama njihovog rada u vrijeme drvarske operacije.

*Mesto i značaj drvarske operacije u okviru
odbrambenih operacija koje su snage NOVJ
vodile u NOR-u pod direktnom
komandom Vrhovnog štaba NOV i POJ¹*

Pukovnik dr Mladenko Colić-

Za nemačku Vrhovnu komandu oružanih snaga operacija »Reselsprung« (*»Rösselsprung«* — »Konjičev skok«) — *drvarska operacija* predstavljala je korpusnu napadnu operaciju kombinovanu vazдушnim desantom, dok je za jedinice NOVJ to bila odbrambena operacija u kojoj su one bile primorane da vode i protivdesantnu odbranu.

S obzirom na postavljeni cilj od strane nemačke Vrhovne komande oružanih snaga i Adolfa Hitlera lično, koji je naredio da treba »likvidirati Vrhovni štab i partizane u Jugoslaviji a njihovog vođu Tita ubiti ili živog uhvatiti« i »uspeh operacije ima odlučujući značaj za celokupno vođenje borbe u unutrašnjosti zemlje i na obali«, za obe strane imala je stratejski značaj.³

U drvarskoj operaciji angažovano je oko 20.000 vojnika protiv najvišeg vojnog i političkog rukovodstva NOP-a, savezničkih vojnih misija i grupacije NOVJ jačine oko 17.000 boraca, na području zapadne Bosne, od 25. maja do 5. juna 1944. godine.⁴

Mada su Nemci u ovoj operaciji angažovali relativno jake specijalne jedinice, postigli iznenađenje, posebno napadom vazdušno-desantnih snaga, ipak nisu ostvarili nijedan postavljeni cilj: nije im pošlo za rukom da unište Vrhovni štab NOV i POJ niti su uspeli da razbiju nijednu, pa ni najmanju jedinicu NOVJ.

Jedinice NOVJ, zahvaljujući visokoj borbenoj spremnosti i stalnoj gotovosti da stupe u dejstvo, brzo su se snašle i primenom odgovarajućih dejstava anulirale početno preimućstvo Nemaca postignuto iznenađenjem.

S obzirom na plan Vrhovnog štaba o prenošenju težišta borbenih dejstava NOVJ u istočne oblasti Jugoslavije, nije ni trebalo ulaziti u teške i dugotrajne borbe sa okupatorsko-kvislinškim snagama. Vojno-politička situacija zahtevala je da se Vrhovni štab nađe na bezbednijem mestu radi uspešnijeg rukovođenja predstojećim operacijama i daljeg vođenja rata i revolucije.

¹ Izlaganje na naučnom skupu »Desant na Drvar 1944«, održanom u Drvaru 23. i 24. maja 1984.

² Vojni istoričar, vanredni profesor.

³ Zbornik dokumenata i podataka o narodnooslobodilačkom ratu jugoslovenskih naroda (Zbornik NOR-a), tom IV, knj. 25, dok. 186; tom XII, knj. 4, dok. 64, 66, 70.

⁴ Mladenko Colić, *Prepoznavanje (identifikacija) i klasifikacija operacija iz NOR-a 1941—1945. godine*, Zbornik CDISB Slavonski Brod, 1/1983, 73—94.

Nemci su jedino uspjeli da ovladaju glavnim komunikacijama i da pretraže zemljište, koje su po završetku operacije napustili osim Bosanskog Petrovca i Drvara.

Prema tome, operacija »Reselsprung« završila se, kao i sve prethodne, potpunim nemačkim neuspjehom, uz obostrane osetne gubitke, koji se nisu mogli tačno utvrditi zbog nedostatka dokumenta.

Svim operacijama koje su snage NOVJ vodile u NOR-u pod direktnom komandom Vrhovnog štaba NOV i POJ zajedničke su sledeće osnovne karakteristike:

— izvođene su, uglavnom, na planinskom zemljištu na koje su okupatorsko-kvislinške snage počinjale napad sa kružne operacijske osnovice;

— u većini odbrambenih operacija snaga NOVJ glavni nosioci borbenih dejstava okupatorsko-kvislinških snaga bile su nemačke divizije koje su naknadno dovedene u Jugoslaviju sa drugih frontova ili okupiranih država;

— okupatorsko-kvislinške snage bile su bročano i tehnički višestruko nadmoćnije: pored dobro opremljene pešadije, angažovani su artiljerija, tenkovi i avijacija, dok jedinice NOVJ nisu imale avijaciju i tenkove (osim tenkova u bici na Neretvi), a artiljerija je bila malobrojna;

— iako su se dejstva odvijala, uglavnom, u zahvatu operativnih i taktičkih pravaca, jedinice NOVJ su veoma vesto manevrisale po unutrašnjim pravcima; mada su u određenim momentima i na određenim pravcima primenjivale i upornu — odsudnu odbranu, dominirala su aktivna dejstva: prepadi, protivnapadi, protivudari i drugi oblici aktivnih dejstava;

— okupatorsko-kvislinške snage uspevale su da prokrstare slobodnom teritorijom i privremeno je zauzmu, ali ni u jednoj operaciji nisu postigle glavni cilj — uništenje jedinica NOVJ, iako su u bici na Sutjesci bile nadomak cilja;

— sve odbrambene operacije su vodene uz opterećenost ranjenicima i bolesnicima ili stanovništvom prema kojima su odnos komandovanja i ponašanje svakog pojedinca imali karakter pravog kulta, a »briga za ranjenike« bio je skoro apsolutan pokazatelj visine borbenog morala svake jedinice;

— stanovništvo krajeva u kojima su izvođene odbrambene operacije bilo je izloženo stradanjima. Jer, kada je okupator shvatio karakter NOP-a i uočio da je njegova snaga u širokoj i svestranoj podršci naroda, okupatorsko-kvislinške snage su, u toku operacija, vršile nad stanovništvom represalije, ubistva, pljačku, paljenje i razaranje, da bi tako NOV i POJ lišile popune ljudstvom, moralno-političke i materijalne baze. Međutim, to je, i pored izvesnog zastrašivanja, kod naroda i boraca jačalo mržnju prema okupatoru i kvislinzima i stvaralo još veću odlučnost da se borba nastavi;

— u odbrambenim, odnosno napadnim operacijama obostrani gubici su bili relativno veliki, kako trajni tako i privremeni, a kretali su se do 38 posto kod jedinica NOVJ i do 10 posto kod okupatorsko-kvislinških jedinica. Karakteristično je da je među gubicima jedinica NOVJ bilo, relativno, veliki broj žena. Tako je u bici na Sutjesci (operaciji »Schwarz«), u kojoj je ukupno poginulo 7.356

lica, poginulo 603 žena ili 8,4 posto od ukupnog broja poginulih, što u istoriji ratova do sada nije zabeleženo.

Drvarska («Reselsprung») operacija, poslednja koju su Nemci izveli, karakteriše se postignutim iznenađenjem i ostvarenim početnim preimućtvom napadača; trajala je najkraće u odnosu na ostale, samo 12 dana; ispoljen je uticaj dejstava jedinica NOVJ na drugim područjima, posebno desantni prepad 26. divizije sa Visa na otok Brač, na tok i ishod drvarske operacije; sa nemačke strane su operativni štabovi svih nivoa i Vrhovna komanda u izvesnoj mari bili angažovani u pripremi i izvođenju drvarske operacije — Vrhovna komanda oružanih snaga, Komanda Jugoistoka, Stab 2. oklopne armije i Stab 15. brdskog armijskog korpusa; operativna zamisao bila je slična ranijim i specifična po angažovanju vazdušnog desanta; donela je velika stradanja stanovništvu — narodu tog područja, posebno Drvara.

Drvarska operacija označila je i kraj strategijske inicijative — mogućnosti preduzimanja zamašnjih operacija nemačkih snaga na jugoslovenskom ratištu. Ta inicijativa od tada prelazi na stranu NOVJ.

Pripremajući je pedantno i u najvećoj tajnosti, Nemci su od ove operacije mnogo očekivali. Njeno izvođenje je naredeno i praćeno sa najvišeg mesta, od strane samog Hitlera, jer joj je težište bilo na uništenju Vrhovnog štaba i vrhovnog komandanta NOV i POJ Josipa Broza Tita lično. U nemačkoj Vrhovnoj komandi smatralo se da će na taj način obezglaviti NOVJ u momentu kada im je ona izgledala najopasnija i da će razbijanjem grupacije NOVJ oko Vrhovnog štaba u zapadnoj Bosni stvoriti uslove za odbranu najosetljivijeg dela jadranske obale od eventualne invazije anglo-američkih snaga. Ostvarivanje tih ciljeva nemačko komandovanje zasnivalo je na iznenađenju a pre svega na vazdušnom desantu.

Međutim, iako su uspeli da postignu iznenađenje, posebno angažovanjem vazdušnodesantnih snaga, nisu postigli nijedan postavljeni cilj. Jedino su uspeli da na području zahvaćenom operacijom ovladaju glavnim komunikacijama i da pretraže zemljište, ali su ipak po završetku operacije morali da napuste raniju slobodnu teritoriju, osim Bosanskog Petrovca i Drvara koje su nešto kasnije oslobodile jedinice 5. korpusa NOVJ.

Tako se drvarska operacija, kojoj je nemačka Vrhovna komanda oružanih snaga pridavala ne samo odlučujući značaj za celokupnu borbu i političku situaciju na Balkanu već je smatrala da njen uspeh može »na odlučujući način uticati na tok rata«, završila — kako je to vrhovni komandant Josip Broz Tito konstatovao — kao »očajnički akt osvete i pokušaj likvidiranja glavnih vođa ustanka, kojim Hitler više nije mogao postići nikakav naročiti rezultat«.⁵ Operacijom »Reselsprung« nije bitnije poboljšan ni strategijski položaj nemačkih snaga u centralnom delu Jugoslavije.

Značaj drvarske operacije je i u tome što se, pod uticajem ispoljene operativno-strategijske situacije u njenom toku, Vrhovni ko-

⁵ Slavko Odić, *Desant na Drvar*, 273.

mandant odlučio da se Vrhovni štab i ostalo vrhovno rukovodstvo NOP-a presele na otok Vis i odatle rukovode oružanom borbom i svim drugim aktivnostima NOP-a.

Po sastavu i načinu angažovanja nemačkih snaga (trupa) i načinu dejstva, drvarska operacija je jedina operacija takve vrste izvedena u NOR-u. Njena posebna karakteristika je u tome što joj je težište bilo usmereno na uništavanje štabova jedinica NOVJ i savezničkih vojnih misija pri Vrhovnom štabu NOVJ. Tako je u prvoj etapi, a može se reći i za čitavu operaciju, težište bilo na uništenju Vrhovnog štaba, pa kad se ovaj izvukao iz Drvara u rejon Potoka, neprijateljeve snage bile su koncentrično upućene ka tom mestu sa zadatkom da ga tu unište, s tim što je sada trebalo uništiti i Štab 5. korpusa a po mogućnosti i Štab 1. proleterskog korpusa, da bi u trećoj etapi, pored 9. divizije, težište napada bilo usmereno i na Štab 8. korpusa.

Iako su jedinice NOVJ koje su zahvaćene operacijom bile iznenađene, brzo su se snašle zahvaljujući visokoj borbenoj spremnosti i stalnoj gotovosti da stupe u borbu. Osim toga, na osnovu direktive Vrhovnog štaba i stečenog iskustva, one su znale da i ovom prilikom primene odgovarajuću taktiku dejstva. Zahvaljujući tome, iako je neprijatelj u početku stekao izvesno preimućstvo postizanjem iznenađenja, ono mu nije moglo obezbediti i postizanje krajnjeg cilja.

Pošto nisu uspeli da izvrše nijedan od postavljenih zadataka, nemačke desantne snage su se svetile nad zarobljenim, pa i ranjenim i bolesnim borcima NOV i POJ i stanovništvom Drvara, vršeći masovne zločine.

Komandovanje u toku operacije od strane Vrhovnog štaba i štabova korpusa bilo je u skladu sa zahtevima situacije. Iako je u početku operacije ostao bez veza sa jedinicama, Vrhovni komandant je po izlasku iz pećine brzo uspostavio te veze i jedinice orijentisao na zatvaranje pravaca koji vode na slobodnu teritoriju i za dejstvo na komunikacijama. A kada se uvidelo da će neprijatelj »za nama u šumu« i kad su se u drugoj etapi operacije jasno ispoljile njegove namere, odnosno šta želi postići koncentričnim napadom ka Potocima, Vrhovni štab je, primenom principa dekoncentracije snaga u više pravaca, izvukao jedinice 1. proleterskog korpusa u slobodan operativni prostor, što je dovelo do udara neprijateljskih snaga u prazno.

I u situaciji kada su nemačke snage stvorile sebi izgled na uspeh, kakav je bio slučaj u trećoj etapi operacije prilikom napada na Štab 8. korpusa i 9. diviziju na Vijencu, one su dejstvom jedinica NOVJ na drugom sektoru bile prisiljene da se povlače baš u momentu kada su nazirale uspeh. To govori koliko su u NOR-u bila značajna dejstva jedinica van područja zahvaćenog operacijom. Jer, zbog oskudice u snagama i nemogućnosti da čitavu okupiranu teritoriju stalno drži u pokornosti, okupator je morao manevrisati snagama pa čak i izvlačiti iz borbe one snage koje postižu uspeh na jednom da bi zaštitio ugrožene interese na drugom području.

Vazdušnodesantni napad na Vrhovni štab NOV i POJ u Drvaru predstavlja jedan od najneuspešnijih desanata nemačkih snaga u drugom svetskom ratu. Tome je uzrok intervencija i snažan otpor jedi-

nica NOVJ koje su se borile u samom Drvaru, kao i upornost i vjestina onih jedinica NOVJ koje su sprečavale prodor nemačkih snaga prema njemu.

Uzimajući u obzir čitavu vojno-političku situaciju u Jugoslaviji — na jugoslovenskom ratištu u proleće 1944. godine, a posebno pozicije okupatora u odnosu na postavljeni cilj i postignute rezultate — maršal Josip Broz Tito je dao najbolju ocenu drvarske operacije istakavši da u njoj »Hitler više nije mogao postići nikakav naročiti rezultat, jer je tada imao manje izgleda nego ikada prije ... To su bili poslednji pokušaji Hitlera, ali samo pokušaji, a vazdušni desant na Drvar bio je u stvari samo očajnički akt osвете i pokušaj likvidiranja glavnih vođa ustanka. Brzom intervencijom 6. ličke divizije i Oficirske škole Vrhovnog štaba taj očajnički akt je jedno propao«.

Vazdušni desant na Drvar ostaće u pamćenju i po heroizmu njegovih stanovnika i pripadnika NOVJ u borbama protiv desantnih snaga u Drvaru. Drug Tito je o tome rekao:

»Neuspjeh toga desanta je pokazao da su naša vojska i naš narod nešto sasvim drugo, nego što su to zamišljali Nijemci, pa i neki naši saveznici. Neuspjeh jedne takve vojne operacije, kao što je bio desant — u koji je toliko toga bilo uloženo — značio je veliki uspjeh za nas. Mi smo tu uspjeli da se odbranimo, na žalost, sa velikim žrtvama. A to nije bila stvar samo Drvara i Bosne, nego cijele Jugoslavije. Jer, to je bio napad na Vrhovni štab i druga najviša tijela koja su stvorena u Jajcu, na AVNOJ; jednom riječju na glavno rukovodstvo cijele zemlje ...

O toj operaciji se malo pisalo. To nije bila samo obična borba kakvih smo imali na stotine i hiljade. To je bila borba na život i smrt. Naši ljudi su se pokazali odlično ... I izdržali smo. Ta bitka za nas ima historijski značaj. Da nismo tada uspjeli, mnogo štošta bi se moglo promeniti.

To je jedna od najznačajnijih epizoda naše oslobodilačke borbe. I bitka na Neretvi bila je teška, ali smo pobijedili. Najteža bitka, koju smo uopće vodili u toku rata u Jugoslaviji, bila je na Sutjesci, gdje smo izgubili oko osam hiljada ljudi.

No, ovdje je bilo, uglavnom, najviše rukovodstvo cijele Jugoslavije. Zato drvarska operacija spada u red velikih bitaka ...⁶

⁶ Tito, *Govori i članci (1971—1976)*, SSNO (Politička uprava), Beograd 1977, 100—103.

Radio sam na radiostanici Vrhovnog štaba¹

Dušan Copic

Početkom avgusta 1943. godine bio sam na dužnosti u štabu 2. bataljona 2. krajiške NOU brigade. Nalazio sam se sa štabom u oslobođenom Prnjavoru, u centralnoj Bosni, kada je stiglo pismo iz štaba brigade da se odredi jedan drug za radio-telegrafski kurs i da se uputi štabu brigade. Nije bilo navedeno gde će se kurs održavati, pa su komandant i komesar bataljona pretpostavljali da će to biti pri štabu brigade i da ću se, po završenom kursu, vratiti sa radio-stanicom u bataljon. Međutim, ispalo je drugačije.

Kada sam stigao u štab brigade, pošto sam bio određen da idem na kurs, našao sam još tri druga koji su određeni za radio-telegrafski kurs. Komesar 2. krajiške brigade Niko Jurinčić saopštio nam je da će se kurs održati pri Vrhovnom štabu i preporučio nam da se na kursu založimo i postanemo dobri radio-telegrafisti, kako ne bi obrukali brigadu koja nas šalje. Iz štaba brigade, koji se tada nalazio u selu Čečavi, krenuli smo sa kurirom koji nas je odveo do Vrhovnog štaba.

Desetak kursista je u bukovoj šumi na Petrovom polju sjedilo i na koljenu »primalo« morzeove znake, koje je nastavnik otkucavao na zumeru priključenom na akumulator. Zumer je bio improvizovan (popravljen staro električno zvono) i davao je hrapav ton ali — dovoljno glasan da bi grupa kursista mogla da čuje morzeove znake i da ih zapisuje.

Nas, koji smo stigli toga dana, prihvatio je i s nama porazgovarao Rajko Guberinić, koji je bio politički komesar kursa, ali je istovremeno bio i slušalac.

Odmah posle davanja ličnih podataka, dobili smo na papiru napisana slova i brojeve, a pored njih morzeove znake; tako smo počeli učenje morzeove azbuke. Meni i drugovima koji su sa mnom došli iz 2. krajiške brigade to je bio prvi »susret« sa morzeovim znacima.

Čim smo savladali morzeove znake, počeli smo da uvežbavamo »prijem na sluh« i kucanje.

U međuvremenu smo upoznali Veljka Dragičevića, koji je bio šef radio-veze pri VŠ i, kad god je mogao, dolazio je kod kursista, kucao nam na zumeru ili kontrolisao kako primamo.

¹ Iz knjige »Veze u NOB-u 1941—1945«, ratna sećanja, 4, VIZ, Beograd 1981, 121—125.

Ne sećam se koliko smo ostali na Petrovom polju, ali, svakako, ne više od 10 dana. Potom smo otišli u oslobođeno Jajce. U Jajcu je kurs smešten u zidanu kuću preko puta željezničke stanice, u kojoj smo imali učionicu za tridesetak kursista, kuhinju, trpezariju i spavaonice. Sada su već stvoreni uslovi za normalan rad kursa, jer je i električna centrala radila, pa smo u zgradi imali normalnu gradsku mrežu od 220 V, što je bilo od posebnog značaja za rad kursa, a naročito za nastavu iz elektro i radiotehnike.

Stalnog nastavnika iz kucanja i primanja na sluh nismo imali. Cesto je to bio Veljko Dragičević, a kada on nije mogao da nam kuca, to su radili kursisti (neki od njih su bili vezisti u bivšoj jugoslovenskoj vojsci, a bilo je i nekoliko Italijana radiotelegrafista).

Nastavu iz elektro i radiotehnike držao je Slobodan Nakićenović (dva sata svakog dana).

Radni dan je počinjao čim svane i — trajao do večeri. Pauze su pravljene samo za doručak, ručak, a jedna pauza je bila između doručka i ručka. Posle ručka su bila predavanja iz elektro i radio-tehnike, zatim politička nastava, pa nastavak uvežbavanja kucanja i prijema na sluh. Tako je radni dan trajao i po 12 sati dnevno.

Posle dva meseca nastave, mnogi kursisti, a među njima i ja, mogli su da primaju na sluh i do 120 znakova u minuti.

Kurs je završen a kursisti raspoređeni u jedinice.

Formiran je odmah drugi kurs. Ja sam pred kraj kursa bio postavljen za komandira, a po završetku — za komesara kursa. Uporedo sa vršenjem ovih dužnosti, radio sam na radio-stanicama Vrhovnog štaba, na kojima su u to vreme radili, kao radiotelegrafisti, Anđelko Gančević i Nikoslav Stipičić.

Jednog dana drug Veljko Dragičević je pozvao Božu Ivanovića i mene i saopštio nam da ćemo ići na jedan specijalan zadatak, te da se intenzivno uvežbavamo. Kasnije smo saznali da ćemo ići sa Ivom Lolom Ribarom u inostranstvo. Međutim, pred sam polazak meni je saopšteno da ostajem i da ću ići na drugi zadatak, a Ivanović je otišao.

Krajem 1943. godine kurs se preselio u selo Busije iznad Ribnika. U Ribniku je bio štab 5. korpusa. Nešto dalje, u Potocima, (šuma iznad Bosanskog Petrovca) smjestio se Vrhovni štab. U Busijama sam obavljao dužnost komesara kursa, a glavni rukovodilac cjelokupnog sastava bio je Slobodan Nakićenović. Taj kurs je nastavio rad i u Busijama. Sem rada na kursu, drug Nakićenović je organizovao i rukovodio centralnom radionicom za popravku radio-stanica, u kojoj su popravljane radio-stanice Vrhovnog štaba, osposobljavane za rad trofejne radio-stanice, pripremane radio-stanice primljene od saveznika a popravljane i radio-stanice iz operativnih jedinica. Povremeno su iz radionice stručnjaci išli u operativne jedinice radi popravki radio-stanica.

U Busijama je radiotelegrafski kurs imao učionicu u jednoj većoj seljačkoj kući. Ovde, naravno, nismo imali električnu mrežu kao u Jajcu, pa smo se vratili na akumulatore, a njih smo punili u štabu 5. korpusa, gde je na jednom mlinu na reci Sani bila improvizovana (na vodeni pogon) stanica za punjenje akumulatora. Februara ili marta (ne sećam se tačno) preselili smo se u Drvar.

Po dolasku u Drvar raspoređen sam na jednu od tri radio-stanice VS, sa zadatkom da radim sa drugom Mirkom Rakom. Pošto sam već bio uvežban za samostalan rad, postavljena je i četvrta radio-stanica, u kući Koste Bosnića u Drvaru; ja sam radio na toj radio-stanici. Svakodnevno sam dobijao 2—3 kursista koji su pored mene uvežbavali rad na radio-stanici.

Sa tom radio-stanicom održavao sam veze sa 5 i 8. korpusom, bazom u Bari ju i još 2—3 druge veze.

Radio-stanica je imala predajnik »Džek« i nemački vojni prijemnik sa 2 talasna područja. Prijemnik je napajan anodnom baterijom i akumulatorom, a predajnik, jedno vreme iz akumulatora, preko vibratora neke američke tenkovske radio-stanice, a kasnije — direktno iz benzinskog agregata naponom od 220 V. Ja sam radio sa agregatom, a motorista je bio jedan mladi Dalmatinac po imenu Roko.

Radilo se tako što je agregat paljen svaki put kada se uključuje predajnik, a gašen kad bi primao telegram (rad agregata je smetao prijemu toliko da se morao gasiti), iako je bio u jednoj šupi 15—20 m udaljenoj od kuće sa radio-stanicom.

Pošto su nas često mitraljirali ili bombardovali nemački avioni u Drvaru, za vreme napada prekidali smo vezu, zakazujući novi termin i sklanjali se u pripremljen rov. Sa sobom smo obično nosili predajnik »Džek«, jer je njegova težina to dozvoljavala, dok je sve ostalo ostajalo montirano na mestu.

Na dan desanta, u jutru oko 6 časova, u momentu prvog desantnog talasa imao sam uključen predajnik, a to znači da je i agregat bio uključen. No, i pored njegove buke, čula se buka aviona. Ne prekidajući vezu, pitao sam Raku kroz prozor. »Ciji su avioni?« Odgovorio je: »Ima ih mnogo, sigurno su saveznički«. Ali, u tom momentu počelo je bombardovanje i mitraljiranje, pa sam prekinuo vezu. Doviknuo sam Raki »Gasi!« i, zajedno sa njim, otišao u zaklon. Ovaj put bez »Džeka«, jer je bombardovanje i mitraljiranje bilo u našoj neposrednoj blizini, tako da nije bilo vremena za demontažu predajnika.

Rako i ja legli smo u jednu brinu ispod barake u kojoj je bio agregat. Brina je bila iznad ceste, nekoliko metara, a mi smo ležali na otvorenom prostoru. Bili smo izloženi dejstvu parčadi od rasprnutih avionskih bombi, pa sam se ja spustio u živicu pored puta i tu legao, a Rako je otišao u rov. Odmah, pošto sam legao, primetio sam da pada jedan avion (tako sam mislio), u stvari to se spuštala jedrilica. Odstojanje između mene i jedrilice koja je aterirala nije bilo veće od 30—40 metara, ali ja još nisam shvatao o čemu se radi, jer sam jedrilicu video prvi put u životu! Bilo mi je čudno kakav je to avion bez elise i na skijama umesto točkova ... Dok sam ja, zbunjeno, prebira u mislima šta se to dešava, iz jedrilice su počeli da istrčavaju njemački vojnici sa šmajserima i šarcima. Sve sam to posmatrao i shvatio da je moj položaj beznadežan jer sam se našao — bez ikakvog oružja — u neposrednoj blizini grupe nemačkih vojnika.

Pošto su izašli iz jedrilice i osmatrali okolinu, čule su se neke komande na njemačkom jeziku, a zatim su svi počeli da izvlače opremu iz jedrilice. U blizini nije bilo naših jedinica, pa ih niko nije

napadao. Taj momenat njihove zaposlenosti oko opreme iz jedrilice i prikupljanje ja sam iskoristio, iskočio iz zaklona i, u nekoliko skokova, ustrčao uz brinu iznad ceste. Gore je bila njiva sa povisokom pšenicom, a iza nje kuća u kojoj je bila radio-stanica Sovjetske misije. Puzao sam kroz pšenicu sve dok nisam došao u mrtvi ugao, a zatim potrčao prema kući u kojoj su smještene sovjetske radio-stanice. Kuća je bila u jednom voćnjaku. Tamo sam u rovu zatekao sovjetskog majora Dolgova sa još dvojicom oficira-veze kako sede u rovu i pišu ne znajući za desant.

Povikao sam: »Tovariš major, padobranci!« A on je pitao: »Nu što padobranci?« Objasnjavao sam mu rukama i rečima dok nije shvatio o čemu se radi. Iskočio je iz rova i, ugledavši Nijemce, sva trojica su utrčala u kuću. Major Doglov je iz mašinke ispalio rafal u radio-stanicu, a onda su zapalili sve papire koje su imali na radio-stanici, pa smo se tek onda počeli povlačiti kroz voćnjak prema susjednoj kući, udaljenoj stotinak metara. Za sve to vreme »štuke« su nas nadletale i mitraljirale, ali smo se mi povlačili ne obazirajući se jer — vremena za čekanje nije bilo.

U tom je naišao pukovnik Kereković, teško se krećući, jer je ranije bio ranjen u nogu. Nosio je pištolj u desnoj a opasač u levoj ruci. Reče kako je maločas potrčao pored jednog drveta za kojim je stajao njemački vojnik sa uperenim šmjaserom, ali nije pucao.

Slušajući u pokretu kazivanje Kerekovića, stigli smo do slijedeće kuće i tu zastali. Na oko 100 m od kuće u pravcu oznake puta za Prnjavor, bila je sledeća kuća, ali i kod nje je stajala grupa Nijemaca sa oružjem uperenim prema nama. Rusi su imali mašinke sa okruglim dobošom i držali su ih uperene prema Nijemcima. Stajali smo i posmatrali se na tako bliskom odstojanju. Niko nije pucao. Poslije nekoliko trenutaka neizvesnosti, major Dolgov je tiho rekao — »Nu, davaj!« i pošao koso prema cesti za Bastase.

Oko 200 m do puta bio je brisan prostor. Nijemcima smo predstavljali izvanrednu metu, ali pucnjave nije bilo. Povlačili smo se u koloni za majorom Dolgovim, polako idući ukoso, dok su Rusi mašinke stalno držali prema Nijemcima. Tako smo stigli do ceste i polijekali u kanal. Pošto smo odahnuli, sad već u nešto **sigurnijem** položaju, nastavili smo povlačenje puzeći do jednog propusta ispod puta, zatim smo se provukli kroz njega, a potom, trčeći pored jedne vrzine, stigli do reke Unac ispod sela Bastasi. Sada smo već bili u mnogo sigurnijem položaju, bar što se tiče opasnosti od padobranaca. Pošto smo malo predahnuli, nastavili smo put do sela, a potom produžili na brdo iznad Drvara u pravcu Potoka.

Na putu prema Potocima skupila se veća grupa ljudi iz veze. Među nama su bili i Slobodan Nakićenović i Boško Škaro. Od radiosta, sa 4 radio-stanice, preživjeli smo Rako i ja. On je bio ranjen u leđa.

Kada smo stigli u Potoke, barake u gustoj šumi uglavnom su bile oštećene od bombardovanja. Baraka u kojoj je bila poljska telefonska centrala bila je takođe oštećena, a linije pokidane. Nije funkcionisala ni telefonska linija za vezu sa štabom 5. korpusa u Ribniku.

Slobodan Nakićenović, ja i ljudi iz sovjetske i engleske misije, koji su takođe pristigli u Potoke, počeli smo kombinacije oko osposobljavanja nekih radio-stanica koje su bile ostale od ranije u Potocima. Međutim, ispostavilo se da su to tenkovske stanice (ako se dobro sećam tipa SET-20), ali bez vibratora koje smo mi u Drvaru koristili uz predajnik »Džek«, tako da su bile nekompletne, pa prema tome i neupotrebljive. I da su bile kompletne, ne bi se mogle upotrebiti, jer nismo imali akumulatore. Bilo je u jednom bunkeru nekoliko radio-stanica SCR-284, koje je pokazao Boško Škaro, ali ih nismo upotrebili jer se valjda smatralo da te radio-stanice sa ručnim generatorom nisu pogodne za vezu na većim daljinama. Međutim, to je bila greška za koju tada nisam znao, jer mi je radio-stanica SCR-284 bila nepoznata. Kasnije sam se u praksi, u 5. korpusu, uvjerio da je ta radio-stanica pogodna za održavanje radio-telegrafskih veza na vrlo velikim odstojanjima sa »L« antenom dugačkom 35 m.

Predveče je stigao u Potoke član Vrhovnog štaba, Aleksandar Ranković i tražio da se uspostavi telefonska veza sa 5. korpusom. Ja i drugarica Jeka sa radio-telegrafskog kursa iz Drvara uzeli smo jedan poljski telefon i za njega prikačili liniju, tu gde je pre bombardovanja bila poljska telefonska centrala. Pošto je linija mjestimično bila pokidana od bombardovanja, nas dvoje smo krenuli kroz šumu da je nastavljamo.

Uspeli smo da popravimo liniju i uspostavimo vezu sa komandantom 5. korpusa Slavkom Rodićem, koji je izvestio da su Njemci ušli u Bosanski Petrovac (nedaleko od Potoka, gdje se okupljao Vrhovni štab).

Škaro, Nakićenović i ja smo počeli konsultacije oko toga kako da uspostavimo narušene veze. Pošto sam znao da u to vrijeme u štabu 5. korpusa postoje dve radio-stanice MK-2, koje su imale praktično neograničen domet, a šef radio-veze u 5. korpusu bio je drug Anđelko Gančević, predložio sam da se iz štaba Petog korpusa uzme jedna radio-stanica i donese u Vrhovni štab; da se šifrovanom porukom prenesu planovi veza sa VŠ za one štabove i ustanove sa kojima štab 5. korpusa održava radio-vezu, a koje su od interesa za Vrhovni štab, (Glavni štab Slovenije, Glavni štab Hrvatske, 1. korpus, 1. proletersku diviziju, Bazu u Bariju itd.); da Gančević dođe iz 5. korpusa da radi kao radiotelegrafista VŠ, a ja da preuzmem njegovu dužnost u 5. korpusu, jer će se on, kao veoma iskusan radiotelegrafista, bolje snaći u ovako složenoj situaciji radio-veze VŠ nego ja, vrlo mlad (21 godina) i neiskusan radista.

Nakićenović i Škaro su se složili sa ovim predlogom, te sam, još iste noći, krenuo u štab 5. korpusa sa nekoliko kursista iz Drvara, a ponio sam jedan engleski agregat za punjenje akumulatora.

Rano ujutru sljedećeg dana, 26. 5. 1944. godine, stigoa sam u štab 5. korpusa, koji je bio napustio Ribnik i imao komandno mjesto bliže Potocima, na visoravni zvanoj Međudorje. Javio sam se komandantu generalu Rodiću, i prenio mu naš prijedlog. Složio se s njim i uputio me kod Gančevića da to realizujemo.

Sa Gančevićem sam sve uradio kao što je bilo dogovoreno, pa je on odmah sa jednom radio-stanicom MK-2 krenuo u VS, a ta stanica je u štabu zamenjena stanicom SCR-284.

Slijedećeg dana, 27. 5. 1944. godine, uspostavio sam radio-vezu sa Gančevićem, odnosno VŠ iz 5. korpusa ali je posle toga, veza prekinuta i nije je bilo sedam dana.

Za tih 7 dana sve veze koje je štab 5. korpusa imao održavane su normalno i redovno, ali Gančević se nije javljao. Tek sedmog dana uspostavili smo vezu sa VŠ koji se nalazio daleko — na Visu ili u Bariju.

Radio-veze Vrhovnog štaba do i posle desanta na Drvar¹

Andelko Gančević²

Posle proboja u Petoj ofanzivi, nastavili smo sa pokretom u pravcu pruge Sarajevo — Ustiprača. Na tom putu, na padinama jednog brda, vidjeli smo strašnu borbu prsa u prsa između dijelova 1. dalmatinske brigade i Nijemaca. Mi smo kasnije neometano prošli tim predjelom.

Sledećeg dana, 18. juna, približili smo se pruzi. Vrijeme za prelaz ispod mosta bilo je idealno: mrak, sitna gusta kiša. U potpunoj tišini približili smo se mostu, ali baš tada je naišao blindirani voz i zaustavio se na samom mostu. Čuli smo povike »Halt, Halt!«, istovremeno iz voza je otvorena žestoka mitraljeska vatra. Mi smo tada već bili ispred kamenog mosta i nasipa zaštićeni od mitraljeske vatre. Bio je to još jedan neprijateljski obruč kojeg smo uspješno prešli.

Slijedećeg dana, u Babićima, veza je održavana normalno. Radio »Slobodna Jugoslavija« izvijestila je cijeli svijet o toku borbi u Jugoslaviji i velikoj pobjedi NOVJ.

Sutradan oko 14,00 sati nalazio sam se sa radio-stanicom u jednoj seoskoj kući u kojoj su bili i Peko Dapčević, Mitar Bakić, Vladimir Nazor, Vlado Dedijer, Vjekoslav Afrić, Slobodan Nakićenović, Mešo Antunac i još neki, kada su nas, iznenada i sa svih strana, napali Nijemci. Prvi su skočili Peko i Mitar i otvorili vatru iz automata. Peko je naredio da se kroz prozor iznese Nazor u šumu preko riječice. Ja sam brzo spakovao stanicu i istim putem sišao u šumu, a pratioci su izveli konje. Kad smo se već izvukli izvan toga obruča, Peko je naredio meni, Slobodanu i Antuncu da se vratimo, jer je u nekoj zgradi ostala saveznička radio-stanica. Nas trojica smo se vratili i pretresli sve kolibe, ali stanicu nismo našli, jer su je u međuvremenu neki naši borci donijeli.

Tokom narednih dana išli smo prema Olovu i Kladnju, i prolazili smo bez borbi i bombardovanja. Održavanje veze bilo je normalno.

Napad na Kladanj je bio planiran za 20,00 sati, a već u 23,00 on je oslobođen. Mi smo se sa VS nalazili na brežuljku iznad grada.

¹ Iz knjige »Veze u NOB-u 1941—1945«, ratna sećanja, 4, VIZ, Beograd 1981, 125—130.

² Načelnik odeljenja za vezu Vrhovnog štaba.

Radio-vezu u Plahovićima smo održavali redovito. Odavde je jedna grupa otišla u Srbiju, a jedna, u kojoj je bio i Dušan Mileušnić sa radio-stanicom, u Vojvodinu.

Kako smo se ovdje sastali sa 5. krajiškom divizijom, koja nam je bila došla u susret, a nije imala radio-stanicu, to sam ja bio upućen u 5. diviziju sa radio-stanicom, tipa »M-SET 2«, dobijenom od saveznika. Dolaskom u 5. diviziju odmah smo krenuli u pravcu centralne Bosne, a zatim u Fojnicu. Komandant divizije bio je Milutin Morača, komesar Ilija Materie, a načelnik štaba Ratko Martinović. Meni su bili pridodati dva konjovoca, Boško Kecman, iz Drvara i još jedan drug iz Prijedora. Ja sam normalno radio dva-tri dana sa VS, ali mi se akumulator ispraznio koga ni ručnim dinamom nismo uspevali da napunimo. U Fojnicu smo stigli 16 jula i odmah sam se povezoao i sa elektrocentralom i napunio akumulator, pa nastavio sa održavanjem veze. U Fojnici smo nabavili jedan bicikl, te smo na jednu deblju dasku montirali dinamo i transmisiju od bicikla, preko koje smo postigli dovoljan broj okretaja za punjenje akumulatora. Tako smo kasnije normalno punili akumulator.

Nakon nekoliko dana provedenih u Fojnici, krenuli smo na višoravan trokuta Fojnica — Bugojno — Travnik u zaselak Rostovo. Veza sa VS odvijala se normalno, a iz Rostova sam uspostavio i radio vezu sa 1. divizijom.

Iz Rostova smo išli na Zijamet, brdo iznad Bugojna, i gledali napad na Bugojno kojeg su izvršile jedinice 10. divizije. Sutradan, u Bugojnu, koje još nije bilo sasvim oslobođeno, postavio sam stanicu.

Nakon oslobođenja Bugojna, otišli smo u susjedno selo Bakovići i tu ostali nekoliko dana.

Iz zaseoka Bakovići otišli smo u sela iznad Donjeg Vakufa; tu smo ostali više dana. Jednoga dana bio sam pozvan u VŠ u Jajce, gdje mi je, između ostalog, rečeno da će mi poslati zamjenu i da se moram vratiti u VŠ. Također, saopšteno mi je da sam unapređen u čin poručnika, te su mi odmah drugovi prišili činove na bluzu. Do Jajca i natrag prvi put sam se vozio našim, partizanskim vozom.

Negdje koncem septembra 1943. godine u oklici Donjeg Vakufa došla mi je zamjena, jedan drug porijeklom Slovenac, kojega kasnije nikada nisam sretao: predao sam mu dužnost i vratio se u VŠ u Jajce.

U Jajcu u VŠ odmah sam primio jednu radio-stanicu, a na drugoj je radio Nikoslav Stipišić, koji je u međuvremenu bio došao iz 1. divizije. Ja sam tada imao veze sa GŠ Hrvatske, Slovenije, Srbije, Makedonije, Vojvodine, štabom Mornarice, 2. i 6. korpusom. Posla je bilo i previše, a naročito sa GŠH, koji je u svakoj vezi imao po 30—40 telegrama, a nekada i 50 i — skoro svi su bili sa oznakom, DD. Radio-telegrafist u GŠFI bio je odličan i većinom bi mu primao u grupi po 10 telegrama, tj. QSG 10. Ponekad bi došao Veljko Dragičević da me malo zamjeni u radu, a kasnije mi je bio pridodat na praksu neki radist Tomić, a zatim Dušanka Perović; oni su se osposobili a zatim otišli u druge jedinice.

Rad sa svim jedinicama bio je dobar, osim sa GŠ Makedonije i GŠ Srbije — zbog slabih radio-stanica i mladih radio-telegrafista. Kasnije se pogoršao rad i za GŠ Slovenije.

Od sredstava imao sam predajnik tipa »Džek« i prijemnik »Torn EB«. Iako je bilo previše posla, rad se odvijao normalno, jer su uslovi za rad bili normalni: smještaj, punjenje akumulatora, ishrana i ostalo.

U Jajcu, naročito na priredbama, sretao sam se sa mnogim poznatim borcima iz drugih jedinica, koji su dolazili na razne vojne i političke kurseve.

Petog novembra 1943. godine otpočeli smo rad na predaji kao agencija. »TANJUG«, kucanjem otvorenog teksta na engleskom jeziku. Rad se je održavao bez uspostavljanja neke veze i potvrde prijema. To je za nas bilo nešto novo. Prvi je otpočeo rad Veljko Dragičević, a zatim najviše je radio Ante Runjić, sve do odlaska u drugu jedinicu. Runjić je bio došao na kurs, ali, pošto je prilično dobro radio kao bivši telegrafist na željeznici, odmah je uključen u rad. Za ovaj rad u početku je služio predajnik »B-2«. Radom »Tanjuga« dnevno su dolazile sveže vijesti sa našeg ratišta u radio London. Međutim, mi smo svaku večer u 20,00 sati preko naše tzv. »Glavne veze« slali opširne izvještaje za radio »Slobodna Jugoslavija«, koja je redovito javljala o svim događajima sa našeg ratišta. Sa radom »Tanjuga« istina o našoj borbi proširila se u cijeli svijet.

Prilikom priprema za Drugo zasjedanje AVNOJ-a, a naročito odmah poslije njega, imali smo previše posla sa Moskvom, jer su svi proglasi, zaključci i deklaracije slali šifrovano za »Slobodnu Jugoslaviju«.

Za vrijeme boravka raznih delegacija u Jajcu uspostavio sam vezu sa kurirom Borisa Kidriča i predao mu pismo za radio-telegrafistu u GŠ Slovenije. U njemu sam mu pisao o sebi i pitao za njega i njegov rad, te mu pored ostalog rekao: ako primi moje pismo, da mi u slijedećoj radio-vezi dade QSL-brif. Ja sam na ovo skoro bio i zaboravio, kad, nakon možda 25—30 dana poslije rada sa GŠ Slovenije, on mi dade QSL-brif, a negdje početkom februara u Drvaru primim i njegovo pismo. To je bio Hrast Silvo, kasnije načelnik veze KNOJ-a.

Još u jeku nerpijatelske ofanzive na Neretvi, zaključeno je da moramo osposobiti nove radio-telegrafiste ako želimo da sa uspehom održavamo planirane radio-veze. Naređeno je da 1. 2. i 3. divizija iz svog sastava odrede po nekoliko boraca koje bi na kursu osposobili za radiotelegrafiste. Nekoliko drugova za taj kurs određeno je iz prateće jedinice VŠ, a drugi su stigli još dok smo se nalazili u Gorzi.

Zbog čestih pokreta kursisti su se priključili radio odeljenju VŠ i pomogli nam oko uređaja i izvora za napajanje. Većina tih novodošlih drugova: Jože Zankov, Zika Zivanović, Božo Vukmanović-Cuger, Bračo Dobrivoje i Lubivoje Mihajlović, Nikola Filipović, Dušan Karanović, Nedeljko Ivičević, Duco iz 1. proleterske, već su imali neke veze sa radom, bilo da su završili kratke kurseve u biv. jugo. vojsci ili su radili na pošti. Radi obuke radiotelegrafije od

jednog električnog zvonca napravili smo zujalicu i počeli obuku kad god bi našli vremena. Sećam se da su se tako kursisti skupili oko zujalice u vreme dok se maja meseca VŠ zadržao u selu Donje Kruševo na ušću Pive i Tare.

Septembra meseca u Jajcu je formiran radio-telegrafski kurs sa oko 60 slušalaca, među kojima je bilo i nekoliko drugarica, između kojih su bile: Jelica Biočić, Ljubica Jelić, Danica, Kadira i druge. Iako je ovaj kurs imao svoju zgradu i učionu, od opreme imao je samo jednu zujalicu i najviše 3 tastera, tako da je bilo teško doći na red za kucanje.

Na kursu se izučavalo: prijem, kucanje, radio-saobraćajna pravila, rukovanje radio-stanicom, motorom i akumulatorom. Teškoća je bila i u tome što nije bilo posebnih nastavnika, već smo nas trojica, Dragičević najviše, zatim Stipišić i ja, kada smo imali slobodnog vremena, sa slušaocima radili prijem i kucanje, kao i saobraćajna pravila, a Nakićenović tehnički dio. Kurs je kasnije, početkom VI neprijateljske ofanzive, prebačen u Ribnik, a završio je februara 1944. godine, kada su slušaoci upućeni u jedinice.

Sedmog januara 1944. godine oko podne napustili smo Jajce zbog nadiranja jakih neprijateljskih snaga iz pravca Banja Luke. Imali smo vremena da sve uredno spakujemo i natovarimo na konje. Krenuli smo u pravcu Potoka. Sutradan navečer, u jednom zaseoku, opet nam se netko prišuljao do začelja tek formirane kolone i opalio rafal, ali, srećom, nitko nije bio ranjen.

Dolaskom u Potoke smjestili smo se u nekoliko baraka, gdje smo ostali 15 dana. U barakama smo radili normalno, ali je bilo vrlo hladno, iako se ložilo. Za vrijeme boravka u Potocima iz Dalmacije je došao odličan radio-telegrafist Mirko Rako, moj poznanik iz hidroavijacije, koji je naizmjenično radio sa mnom.

Pošto smo napuštanjem Jajca prestali predavati Tanjugov bilten, Englezi su preko Savezničke misije tražili da opet nastavimo sa radom. Nastavili smo dolaskom u Drvar.

Oko 22—23. januara 1944. godine ukrcali smo se na naš partizanski vlak i krenuli u Drvar gdje je unaprijed bilo sve određeno gdje tko ima da se smjesti. Radio odsjek se smjestio uz cestu Drvar

— Grahovo. U Drvaru smo opet predavali Tanjugov bilten, a uspostavljena je i radio-veza sa bazom u Bariju. Formirali smo radionicu i radiotelegrafski kurs sa oko 60 slušalaca. Većina tih slušalaca poginula je prilikom desanta na Drvar. U Drvaru smo unapređeni: u čin majora Veljko Dragičević, a u čin kapetana Nakićenović, Stipišić i ja.

Veza sa 5. korpusom je bila povremeno otežana, a unutar korpusa i slabo organizovana. Ja sam na traženje komandanta korpusa, generala Slavka Rodića, bio upućen koncem februara u 5. korpus za načelnika veze. Sa jednim pratiocem pješke sam otišao iz Drvara preko Prekaje, Klekovače i Oštrelj a u Ribnik, gdje sam stigao poslije dva dana marševanja po velikom snijegu.

U 5. korpusu lijepo su me primili komandant general Rodić, komesar Veljo Stojnić i načelnik štaba Velimir Knežević. Radio-telegrafista u štabu bio je Mate Knežević (sa kojim sam trebao uspo-

staviti radio-vezu iz 5. divizije dok je on bio u domobranima). Radio-stanica je bila u jednoj jami, skoro u bunkeru, sa vrlo slabom antenom i to je bio razlog slabe čujnosti. Promjenom položaja stanice i postavljanjem pravilne antene, rad sa VŠ je bio vrlo dobar. Radio sam na uspostavljanju radio veza unutar korpusa, kao i sa susjedima. Pored veza unutar korpusa i sa VŠ, održavali smo veze još sa: GŠH, 6. korpusom u Slavoniji, 3. korpusom u istočnoj Bosni, odredom na Kozari gdje su radili naši bivši slušaoci D. Krušna iz Jajca, Zika Živanović i Božo Vukomanović »Cuger«. Povremeno smo radili sa našim obavještajcem, inače domobranskim radistom, na aerodromu u Banja Luci. Ovaj obavještajac povremeno bi išao na Kozaru kod partizana motociklom i jednom prilikom, početkom maja 1944. godine, kada je išao na Kozaru, naišao je na našu zasjedu i pošto je bio u domobranskoj uniformi na njega je otvorena vatra, te je poginuo. Zvao se Grbić ili Grgić iz Aleksandrova u Hrvatskom primorju.

Početkom aprila bio sam pozvan u VŠ u Drvar da preuzmem oko 15 radio-stanica koje smo dobili od saveznika, kao i neke mlade radio-telegrafiste koji su bili završili kurs. Stanice smo prevezli vlakom od Drvara do Potoka, a zatim seljačkim kolima do Ribnika. Dolaskom u Ribnik, predložio sam generalu Rodicu da dobro uvježbam radiste, što je on prihvatio. Oformio sam školske radio-mreže u kojima smo često mjenjali pozivne znakove kao i frekvencije. Stanice su bile SCR 284 i pogonile se ručnim generatorom i pretvaračem te smo uvežbavali punjenje i čuvanje akumulatora. Početkom maja napravio sam planove veza prema potrebama korpusa i divizija i sve mlade radiste uputio u jedinice. Rad sa ovim stanicama odvijao se sasvim dobro.

Telefonska veza sa VŠ održavala se preko jedne žice i uzemljenja, a često je bila u kvaru. Isto je bilo sa odredom u Podgrmeču, a, preko njega, sa Kozarom.

Dan posle desanta na Drvar, 26. maja došao je u korpus Boško Škare sa naređenjem VŠ da hitno dođem i donesem sa sobom radio-stanicu jer su poginuli svi radisti VŠ. Sa Škarom je došao i Dušan Copić koji je od mene preuzeo dužnost. Naprtili smo na konja radio-stanicu »B-2«, agregat i akumulator i krenuli.

Dolaskom u Potoke, gdje je bio VŠ, dobio sam zadatak da preuzmem dužnost šefa radio-odsjeka. Nakićenović je preuzeo dužnost pomoćnika načelnika odjeljenja veze. Istoga dana doznao sam da dolazi i Nikola Stipišić sa radio-stanicom sa aerodroma Drinići kod Petrovca. Doznao sam da su poginuli radio-telegrafisti Veljko Dragičević sa suprugom Zorom, Robert Perčić, Ivo Miličić, Stipe Nadačić i Jozo Butorac. Svi su bili stari i iskusni radisti, sem Zore Dragičević koja je u Jajcu završila kurs.

Pošto sam organizovao radio veze 5. korpusa i imao sve njegove planove radio-veza u notesu, te sam pomoću njih počeo uspostavljati radio-veze sa 3. korpusom u istočnoj Bosni gdje je radio moj drug Atilio Duplančić. Ova veza je uspostavljena uz lično legitimisanje kraticom DUP-GAN. (Napominjem da smo mi, većina radista, imali svoje lične kratice od tri slova imena ili prezimena).

Sa 5. korpusom na odlasku sam se sporazumeo za vezu, te je ista funkcionisala normalno. Takođe i sa 6 korpusom u Slavoniji brzo sam se sporazumio i normalizovao vezu, a sa GŠH veza je uspostavljena pomoću planova iz 5. korpusa. Preko GŠH uspostavio sam vezu sa GŠ Slovenije. Preko kurira dostavili smo planove radio-veza 8. korpusa, a preko njega i Ratnoj Mornarici, te je i to funkcionisalo dobro. Stipišić je radio sa 6. divizijom i 1. korpusom i to mislim po planovima dobivenim preko kurira, dok je sa 2. korpusom u Crnoj Gori, gdje je radio Pavle Bojčević, išlo teže, jer nismo imali njegove pozivne znakove niti frekvence. Stipišić je slušao njegov rad sa potčinjenim jedinicama i javio mu se na talasu jedne njegove divizije, ali sa jednim pozivnim znakom kojega sam se ja sjetio još iz IV ofanzive. On ga je čuo i veza je uspostavljena, ali je Bojčević sumnjao u njegov rad, iako mu se legitimisao sa BOJ-NIK, jer je mislio da je Stipišić zarobljen i da ga Nijemci prisiljavaju da uspostavlja veze.

Bojčević nije htio odmah primiti naš telegram, već mu je dao da pričekava, te, nakon pola sata, on je nama predao depešu u kojoj je Peko Dapčević pitao druga Tita neka pitanja na koja je mogao odgovoriti jedino drug Tito. Drug Tito je odmah odgovorio i veza je nastavljena. Sa ove dvije radio-stanice Stipišić i ja preuzeli smo sve radio-veze VŠ koje su prije održavale 5 radio-stanica.

Bili smo vrlo opterećeni. Nijemci su nas stalno ometali i upadali u naš rad. Zbog toga smo često mijenjali frekvence i pozivne znakove.

Iz Potoka smo, preko Prevodca pod Šatorom i Mliništa, uz žestoku vatru mitraljeza i bombardovanje, stigli 4. juna na brdo Vitorog (pokrivenim snijegom) iznad Kupreškog aerodroma. Pred podne saopšteno je Nakićenoviću i meni da uzmemo najpotrebnije stvari za rad i najnužnije ljudstvo. Rečeno nam je da ne nosimo motor i akumulatore, jer tamo gdje dođemo ima struje. Saopšten nam je raspored odlaska na aerodrom i grupa za prebacivanje avionom u Bari. Prije odlaska slikali smo se sa drugom Titom U sumrak smo stigli na aerodrom.

U prvom avionu, kojega je vozio ruski kapetan Šornikov, bili su drug Tito i nekoliko rukovodilaca AVNOJ-a, te članovi savezničkih vojnih misija. U drugom avionu, pored dijelova VŠ, bili su Branka Savić i Dara Puškarić, šifrantkinje, Nakićenović i ja. U slijedećim avionima od vezista stigli su Stipišić, Rako, Škare i Antunac. Dolaskom u Bari, šifrantkinje Branka i Dara - te Nakićenović i ja odvezli smo se autom u vilu Carbonara gdje smo stigli oko pola noći. Dočekao nas je Vlatko Velebit sa spremljenom večerom.

Slijedeće jutro, kao i redovito, slušao sam radio-London i čuo da su saveznici zauzeli Rim i to sam odmah javio drugu Titu. Stipišić je postavio svoju radio-stanicu dosta daleko od mene, u zgradi gdje su bili smješteni članovi AVNOJ-a.

Drugo jutro čuo sam od radio-Londona da su se saveznici iskrcali u Normandiji, te sam opet referisao drugu Titu. Toga jutra je Mirko Rako preuzeo od mene rad na radio-stanici jer se bio oporavio od ranjavanja u Drvaru, a Nakičević i ja smo, po odobrenju savezničkih šefova, iz njihovih magazina dobili nekoliko radio-stanica

BC-191 70W, telefonskih centrala, telefona, kao i dosta kabla. Sav ovaj materijal prenijeli smo razaračem na Vis. Svi smo dobili i ličnu opremu: dvoje letnjih oficirskih pantalona i košulje, dva para cipela, čarapa, ranac, pribor za jelo, pranje i brijanje, te strojnicu i pištolj.

Trećega dana pred večer smo se spakovali i krenuli prema luci u Bariju. U 20,00 sati ukrcali smo se na dva engleska razarača i krenuli u pravcu Visa. Mi vezisti i šifranti, kao i uvijek, bili smo uz druga Tita, tj. na isitom razaraču.

Osmog jula u 04,00 sati uplovili smo u luku Komiža na otoku Visu gdje nas je dočekalo nekoliko vojnih i političkih rukovodilaca. Odmah smo ukrcali na jedan kamion potrebno ljudstvo i materijal i krenuli u pravcu Borovika. Postavio sam radio-stanicu na brdo iznad Borovika — Žena Glava i uspostavio veze, a Nakićenović je otišao u štab Mornarice.

Drugog dana na Visu je radilo 5 naših radiostanica, a kasnije 7. Iz Ratne mornarice došli su nam radisti Nikola Matana, Ivo Segeđin, Jerko Tvrdić, Nikola Certić, a kasnije iz GŠH Joza Zeljković i Sokolić. Na Visu smo počeli raditi u mirnodopskim uslovima, i svatko se mogao posvetiti svome radu: Nakićenović tehničkoj službi, ja radio vezama, dok je Nikoslav Stipišić upućen za komandanta radio škole u grad Vis, gdje je radio-škola mornarice prerasla u radio-školu VŠ.

Dolaskom predstavnika grčkih partizana u VŠ, negdje jula 1944. godine, uspostavio sam radio-vezu sa grčkim Glavnim štabom, koja je funkcionisala sve do januara 1945. godine, kada je prestala sa radom.

Avgusta 1944. godine uspostavili smo radio-centar po sistemu radio^bira. U početku smo imali smetnji na prijemnicima, ali blokiranjem smetnji to je otklonjeno, te je centar radio vrlo dobro. Za postavljanje ovog centra postojali su svi uslovi kao što su: stalna lokacija, odgovarajuće prostorije, zajednički pogon, dovoljan broj radiotelegrafista i mehaničara. Ovaj centar je radio sve do odlaska VŠ sa Visa 15. oktobra 1944. godine.

Polovinom avgusta uspostavio sam radio-vezu sa našim ilegalcem u Sarajevu koji je radio na njemačkoj radiostanici. U planu je bila jedna veza dnevno. Radist je bio odličan, ali sam osetio da radi pod vrlo teškim uslovima. Često mi je znao dati AS (čekaj), ili odjednom prekidao rad da bi se javio poslije 2—3 dana. Po radu sam znao da mu je netko dolazio u prostoriju. Tek juna 1945. godine u Upravu veza u Beogradu došao mi je Marijan Dugandžić, moj poznanik, oficir iz bivše hidroavijacije, i rekao mi je da je on radiotelegrafist koji je radio sa nama iz Sarajeva a za račun Perića Valtera Vladimira. Provjerom načina rada i frekvenci ustanovio sam da je to tačno.

Pored svakodnevnog emitovanja biltena Tanjug na engleskom jeziku počeli smo svakodnevno emitirati otvoreni tekst na našem jeziku. Na Visu je najviše radio za Tanjug moj pomoćnik Mirko Rako.

Sa Visa je sa drugom Vlatkom Velebitom otišao i radio-telegrafist Nikola Certić u London. On je sa sobom odnio samo radio-pla-

nove, a radio je sa engleskom radio-stanicom iz njihovog centra. Ova radio-veza bila je vrlo dobra i održavana je i poslije oslobođenja. Jedan drugi radist, imena se ne sjećam ali mislim da je bio sa Korčule, bio je upućen u Tiranu u Albaniju. Tu vezu održavali smo izvesno vrijeme, a zatim prepustili mornarici u Boki Kotorskoj.

Oko tri sedmice prije našeg odlaska sa Visa u Kraj ovu (Rumunija), otok je avionom napustio drug Tito, sa nekoliko saradnika, kao i radista Mirko Rako i šifrantkinja Branka Savić. Rad sa njima iz Kraj ove bio je vrlo slab (slabo se čuo) i često smo tranzitirali preko štaba u Srbiji.

A 15. oktobra 1944. godine sve smo demontirali i pripremili za pokret, te, u predvečernjim satima, avionom napustili Vis i preko Barija, gdje smo se zadržali oko 2 sata, produžili za aerodrom Divci kod Valjeva, a zatim u Valjevo, gdje smo ostali jedan dan i uspostavljali veze. Drugoga dana smo se vozom prevezli u Arandelovac, gdje smo čekali oslobođenje Beograda.

Mislim 22. oktobra 1944. godine u jutarnjim satima prebacili smo se kamionima iz Arandelovca u oslobođeni Beograd. Sve radio-veze u Beogradu funkcionisale su normalno jer su postojali svi kadrovski i materijalni uslovi za rad. Uspostavili smo predajni radio-centar. Predajnici su bili na Banjici, a prijemnici u jednoj privatnoj zgradi pod Zvezdarom. Depeše od prijemnog centra do Generalštaba i obratno prenošene su teleprinterom.

Dolaskom u Beograd, poslije izvjesnog vremena Tanjug se odvojio od nas, te je sa njime otišao i telegrafist poručnik Mirko Rako, koji je odnio sa sobom i predajnik 300 W. »Alochio Bachini«.

Koncem decembra 1944. godine stigla je sa Visa prva grupa slušalaca naše radio-škole, a ostali dio, sa nastavnicima i rukovodstvom škole, negdje koncem februara 1945. godine. Odmah zatim u Beogradu je formirana škola veze. Svi svršeni radisti sa Visa odmah su raspoređeni u operativne jedinice i UDBU gdje su uspješno nastavili rad.

Naša posljednja ofanziva za konačno oslobođenje domovine, aprila mjeseca 1945. godine, zatekla nas je potpuno spremne.

*DISKUSIJE NEKIH UČESNIKA NAUČNOG SKUPA
O DRVARSKOJ OPERACIJI*

Za desant smo znali

Slavko Odić

Osvrnuo bih se na neka pitanja izneta u izlaganjima pret-hodnika. Mnogi su postavili pitanje da li smo znali za desant Jesmo! Imali smo sigurno obavještenje: sami su nas Nijemci obavijestili. Njemačka obavještajna služba nas je obavijestila. Iz Zagreba je obaviješten Glavni štab Hrvatske, koji je o tome obavijestio Vrhovni štab. Nijemci su tu radio-depešu Glavnog štaba Hrvatske dešifrovali i tako saznali da smo obaviješteni i ko nas je obavijestio. Naravno, bila je to služba koja nije znala za tu obavještajnu igru i pozvala je tog čovjeka u Beograd. O suđenju nije bilo ni govora. On im je dao iscrpne podatke o partizanima, jer je dolazio s nama u kontakte oko razmjene zarobljenika. U Berlinu je dobio vojničko odlikovanje, mada je bio civil, koje mu je uručio lično Brauhić. Prema tome, znali smo da se priprema desant, ali nismo znali kada će to biti. A zašto su nas Nijemci obavijestili? E, to je bila jedna velika igra i kombinacija za budućnost.

A taj čovjek je ostao i sačekao nas u Zagrebu kada su se Nijemci povlačili. Ja sam ga iz Zagreba odveo u Beograd. Umro je u vojnoj bolnici, tako da nije rekao sve što je znao. Ali, dosta je i rekao. Prema tome, nije taj problem u pitanju, nego samo to što mi nismo znali kada će biti desant. Kod nas je otupila budnost.

Ima još jedna stvar. Ja nisam vojni stručnjak da bih mogao dati vojničke ocjene, ali mogu izneti neka zapažanja, pa neka ih vojnici ocjenjuju kao stručnjaci. Vidite, nas vojnih lica je u Drvaru bilo dosta s oružjem i bez oružja, ali nismo bili organizovani. A znate šta su Nijemci praktikovali? Oni su svuda i uvijek računali s našim napadom na manja uporišta i organizovali su tzv. alarmne jedinice. Ljudstvo saniteta, intendanture i drugih službi sačinjavali su četu i na znak uzbune odlazili na svoje zborna mjesto, gdje bi se odmah formirala četa s predviđenim komandnim kadrom i stupila u akciju. Da smo mi u Drvaru takvu organizaciju imali, možda nam ne bi trebalo ni dovesti brigadu. Jer, u Drvaru, u vrijeme desanta, gdje god je nastupala organizovana i najmanja jedinica, ona je uspjela. Posmatrao sam desetinu jedriličara koji su se spustili s jedrilicom ispod Zorića. Ljudstvo Ozne, Ekonomskog i saniteta mog odsjeka Vrhovnog štaba (nas oko 15 do 20), formirali smo vod, izabrali komandira i zauzeli položaj. Pucali smo na ovu desetinu kad je krenula prema našim kućama u Prnjavoru, gdje nam je bila ostala arhiva i odbacili smo je od kuće. Prateći vod protivavi-

onskih mitraljeza 3. čete Pratećeg bataljona, opkoljen sa svih strana, probio se iz centra i stigao je iznad pećine.

Sto se tiče borbi na pravcima prema Drvaru, treba imati u vidu odnos snaga: na pravcu Mliništa i prema Potocima gdje su vođene najteže borbe u drvarskoj operaciji, njemačke čete su bile jače od bataljona 1. proleterske brigade. Čete 13. proleterske brigade imale su najviše 25 do 30 ljudi, a neke samo 15 do 20 ljudi.

Neposredno pred drvarsku operaciju iz svih bataljona 13. proleterske brigade povučeni su Slovenci — prekomorci zbog iscrpljenosti. Bili su i neuratovani, tako da nisu mogli izdržati predstojeće napore, pa je odlučeno da se povuku i da se od njih formira Slovenački bataljon. Tako je drvarska operacija zatekla 13. proletersku brigadu oslabljenu. U toku operacije bile su to četice od 25 do 30 ljudi. Borci 1. i 13. proleterske bacali su kamenje na Nijemce, da bi ovi mislili da su to bombe i tako ih zaustavili. Naši su borci ostajali i bez municije. Tražili su je ali im je javljeno da moraju zatvarati pravac prema Potocima, jer je gore Vrhovni štab, a da municiju štede i tuku se, jer neprijatelj ne smije proći. Druga lička, koja je zatvarala pravac prema Trubaru, napustila je položaj: više nije imala municije i nije se imala više čime tući.

Osim brojčanog odnosa ljudstva, kada se vrše analize, mora se, dakle, voditi računa i o odnosu automatskog oružja i o municiji. Htio bih skrenuti pažnju na činjenicu da su Nijemci još na početku drugog svjetskog rata imali izviđačke jedinice na istočnom frontu. U početku to su bile konjičke jedinice, izviđački odredi. Ali kako se rat odvijao, tako su ih oni usavršavali te su kasnije konji izbačeni a jedinice motorizovane, zadržavši i dalje postojeću formaciju. Oni su te jedinice nazivali izviđačkim bataljonima koji su se dijelili na eskadrona, iako konja nisu više imali. Ti izviđački bataljoni su, po svome ustrojstvu, bili, minijaturne divizije, sposobne za samostalno djelovanje na frontu.

U drvarskoj operaciji, baš zato što su oskudijevali u snagama, Nijemci su na bosanskokrupskom pravcu upotrijebili izviđački bataljon 1. brdske divizije, na bihaćkom pravcu bio je specijalni 2. motorizovani grenadirski puk, na trubarskom pravcu imali su izviđački bataljon 373. divizije, od Knina dva bataljona divizije »Brandenburg«, a od Livna, opet, izviđački bataljon. Prema Glamoču je nastupao izviđački bataljon 369. divizije, a 105. SS oklopni izviđački bataljon je nastupao od Livna prema Grahovu.

Kao što vidite, na svim pravcima ili specijalne jedinice (brandenburški puk, 92. motorizovani puk) ili izviđački bataljoni, koje su Nijemci smatrali minijaturnim divizijama.

Zašto nismo pošli prema pećini?

Dragoslav Radisavljević

Pitanje druga Grubora razumio sam dobro i sada bih htio da odgovorim na njega. Ja sam još u svom prvom izlaganju rekao da sada ne mogu da se sjetim tačno, ali mi se čini da sam na jedno dva mjeseca prije desanta stigao tu. Ranije, nikada u životu tenk nisam vidio niti sam sio u njega. To je prvo. A drugo, da sam u Drvar došao kao partijsko-politički radnik, što sam i bio sve do pedesete godine.

Za nas je desant bio nešto s čime smo se susreli po prvi put. A u tome može biti i sadržan moj odgovor na pitanje koje mi je postavljeno. Zašto mi, ovdje od raskrsnice, ne skrenusmo pred pećinu da štitimo druga Tita?

Tada smo imali četiri tenka, jako dobra. Odlučeno je da se pokrenu dva. U prvi je trebalo da uđem ja sa Italijanom, koji je znao da vozi, a u drugi da uđu Spaso i Jelača. Međutim, kod nas se pojavljuje nestrpljivost, nervoza, tenk koji smo juče isprobali, i koji je radio, neće da se pokrene. Svi prelazimo u jedan tenk. I mi, tim jednim tenkom krećemo. Nismo imali vremena da čekamo. A tvrdim — da smo čekali, ni ovim jednim ne bismo krenuli.

Istovremeno u fabrici celuloze odvijala se prava drama, Nijemci se načičkali po našem tenku kao buket. Dogovaramo se, mi u tenku, na brzinu, šta da radimo. Predloži su razni. Prvi je da, pošto smo imali ručne bombe, odletimo u vazduh svi zajedno sa tenkom. Drugi, da kroz otvor na tenku izbacimo bombe pa kud padnu. A onda smo se sjetili onoga što nam je spasilo glavu. Znamo da ne smijemo, a i nećemo da se predamo. Prvo smo otvorili prednji dio tenka, ali su nas sačekali sa uperenim cijevima i ranili vozača. U drugom pokušaju smo uspjeli. Izbacili smo bombu i od eksplozije Nijemci su izginuli. Vratili smo se na cestu.

Vi znate gdje je Trninića Brijeg i gdje se izlazi onim seoskim putem. Mi smo izlaz iz Drvara imali desno prema Rodića kući, ka Prekaji, ali tamo nismo pošli. Vratili smo se nazad. A zašto smo to učinili, ne mogu vam reći. Zašto nismo skrenuli tamo? Zašto se nismo vratili nazad?

Išli smo napred a za nama nova drama. Rezervoar na tenku je probušen i iz njega curi gorivo. U situaciji smo da stanemo nasred Drvara. A zašto nismo otišli tamo, reći ću vam. Nas je navukla jed- 571

na njemačka grupa koja je bila pred Komandom područja. To je bila velika grupa s kojom smo se obračunali. Posle smo produžili prema Bastasima. Nismo znali da li je Tito u ovoj pećini ili onoj. Tu je tenk stao. Nije bilo ni kapi goriva.

E pa sada vi sami izvucite zaključak šta je u svemu tome bilo dobro a šta nije. Istina, danas je lakše razmišljati i reći šta je u tome dobro a šta nije i da je trebalo otići. Slažem se, samo trebalo je otići.

Evakuisali smo aerodrom

Vlado Kecman

Htio bih da dam svoj prilog diskusiji u vezi sa desantom. Tri su stvari o kojima bih htio da govorim.

Kao zamjenik komesara Petrovačkog bataljona Drvarsko-petrovačkog NOPO, uoči 1. maja sa patrolom sam se nalazio kod Rašljica u Bihaću. Obavještajni oficir Rajko Miljuš 28. aprila dobio je informaciju od jednog svog saradnika u Bihaću da su u Bihać dotureni neki dijelovi aviona. On je tada poslao depešu Štabu 5. korpusa. Kasnije je Sreten Rujević zvao iz Drvara Stab našeg bataljona jer smo mi imali telefon. Tamo je bio Roca Bogunović, zamjenik komandanta 4. divizije. On je bio tu i kad je Sreten Rujević obavještavao, a ja sam se slučajno našao pored telefona. Tu je bio i Ahmet Šehović, šef Ozne u Podgrmeču.

Znam da je Roca izvještavao o onome što je Rajko Miljuš dobio iz Bihaća. Koliko je to bilo široko nije mi poznato, ali mislim da su za nas u to vrijeme te informacije bile indikativne, tim prije što su Nijemci iz Bihaća nekoliko puta napadali naš odred u čijem sastavu je bio i Bihaćki bataljon sa oko 300 boraca. Naš Petrovački bataljon sa oko 280 ljudi i Drvarski bataljon bili su locirani prema Martin-Brodu.

Drugo o čemu bih govorio, ja sam o tome jednom pisao drugu Slavku Odiću. Riječ je o jednom sastanku u Drvaru, a to je moralo biti negdje poslije Prvog kongresa USAOJ-a. Ja sam, ispred Štaba bataljona, određen da posjetim partijskog rukovodioca Stanka Karanovića, koji se razbolio od tifusa. Po dolasku kod njega tu sam zatekao zamjenika komesara Drvarskog bataljona Neđa Haćinića. Tom prilikom Stanko nam je rekao da treba da odemo u Komandu vojnog područja, gdje se održavao sastanak u vezi sa obezbjeđenjem teritorije.

U Drvar sam stvarno otišao. Tu je već bio Neđo, a sjećam se da je tu bio i komandant područja, da su bili Perica Grubor, Sreten Rujević i još neki drugovi. Bilo je riječi o tome da se na slobodnu teritoriju ubacuju »trupovi« i da bi trebalo da naše teritorijalne jedinice više komuniciraju sa patrolama okolo, da osmatraju lica i da sva nepoznata lica koja se tu kreću kontrolišu.

I treće o čemu bih govorio odnosi se na aerodrom u Bosanskom Petrovcu. To je bio aerodrom Vrhovnog štaba i tu su se nalazili jedan obavještajni sektor i radio-stanica. Od nas su tražili da je obezbjeđujemo. Za tu namjenu dali smo vod skojevaca. Uoči desanta,

na aerodrom je došao naš Petrovački bataljon. Tu smo ostali 10 do 15 dana. Tih dana, Englezi i Sovjeti bacali su nam oružje, hranu, municiju i uniforme.

Noć uoči desanta izvršili smo evakuaciju aerodroma. Nije mi poznato ko je to naredio. Odnokud je stiglo da sklonimo pošiljke saveznika. Ujutru 25. maja naišli su neprijateljski avioni. Zatekli smo se sa dva protivavionska mitraljeza. Jedan je imao Vlado Kerkez a drugi Rade Jeličić. Kerkez je poginuo, a Vlado je i sada živ.

Nijemci su bombardovali aerodrom. Izvršili smo evakuaciju djevojaka (na aerodromu se nalazila omladinska radna četa) i pošiljke saveznika. Tada nam je stiglo naređenje da se prebacimo prema Oštrelj u zajedno sa sovjetskom radio-stanicom i njihovim ljudima. Kada smo, negdje uveče, stigli u Oštrelj, vidjeli smo da je Njemačka motorizacija već prošla. Prebacili smo se u Mrčaj, a zatim, po naredbi Roče Bogunovića, u Bravsko. Tu smo zatekli 1, 2. i 3. bataljon 16. krajiške brigade. Oni su od Prijedora prebačeni prema Ribniku, gdje su vodili borbe pod komandom Slavka Rodića, Nikole Karanovića i Šoše.

Bili smo organizovani u vojne sastave

Pukovnik Nikola Anić

Pronekula me je diskusija bivšeg političkog komesara drvarskog vonjog područja u vrijeme nemačkog desanta na Drvar 1944. godine. On je prvi na ovom naučnom skupu rekao da su oni znali da Nijemci pripremaju vazdušni desant na Drvar i da su ga očekivali, ali da nisu znali kada će biti pušten. U našoj dosadašnjoj historiografiji o tome se malo, bolje kazano, ništa ne govori. Pošto sam tih dana bio u Drvaru, želim se pridružiti diskusiji baš po ovome pitanju.

U Drvar sam stigao kao delegat za Drugi kongres USAOJ-a ispred omladine 12. dalmatinske brigade 26. divizije. Krenuli smo sa Visa 7. aprila i stigli u Tičevo, gdje je bio Štab 8. korpusa. Bio je četvrtak, 27. april 1944. Iz Tičeva smo se prebacili za selo Grkovce u Livanjsko polje, gdje je bio Štab 9. dalmatinske divizije. U Grkovcima, kako sam zapisao u svojim ratnim pribilježkama, delegacija omladine Dalmacije postrojila se i formirala bataljon. Bataljon je bio podijeljen na čete, a čete na vodove, kao prava vojska, iako je među delegatima bio samo dio onih iz jedinica NOVJ, a veliki broj je bio delegata sa terena, iz omladinskih rukovodstava opština, kotara i okruga, kao i iz Oblasnog odbora USAOJ-a za Dalmaciju.

Prilikom postrojavanja i formiranja jedinice od nas delegata za Drugi kongres USAOJ-a rečeno nam je da se to radi zbog toga što se očekuje njemački vazdušni desant na Drvar i da moramo biti spremni da prihvatimo borbu. Ja sam bio komandir jednog voda delegata, naoružanih različito. Terenski radnici su imali samo pištolje, a mi iz jedinica NOVJ imali smo ili pušku ili automat, kao i po neku ručnu bombu. Ništa više. Svakako da za napad na padobrance, naročito u fazi kada se spuštaju, mi smo bili značajna vojna snaga.

Prvog maja krenuli smo iz sela Grkovci i preko Tičeva i Mokronoga stigli nadomak Drvara. Bilo je to ujutro 2. maja. Još dok smo odmarali u Mokronogama iznad Drvara se pojavio jedan, pa još jedan njemački bombarder i sa prilično velike visine bacili su svoj teret bombi, dok su naši protivavionci iz Drvara gađali njemačke avione.

Neposredno po završetku ovog njemačkog bombardovanja, mi smo se postrojili i ponovo nam je kazano da budemo spremni za borbu sa njemačkim padobrancima koji se očekuju. Ujedno nam je sigurno neki vještiji i stariji rukovodilac, dao neka objašnjenja ka-

ko se najbolje može voditi borba protiv padobranaca. Za nas koji smo došli sa Visa to nije bila nikakva novost jer smo tu borbenu radnju često obučavali u jedinicama, jer se stalno očekivao njemački pomorski i vazdušni desant na ostrvo.

Iz sela Mokronoge krenuli smo prema Drvaru. Pokret je bio organizovan tako što smo marševali po vodovima i četama, na čelu svake jedinice bio je komandir. Uz put smo izvršili još jednu malu vježbu, probu za borbu protiv padobranaca. Došli smo u Drvar u poslijepodnevnim satima 2. maja. Smješteni smo; naša delegacija, mdj vod i četa bili su južno od Drvara, u Drvar-Selu, tamo gdje željeznička pruga pravi nagli okretaj i stiže do same Kamenice. Sada vidim da smo bili najbliži onoj njemačkoj špijunskoj grupi koja je ubačena još u martu 1944, o čemu je ovdje, takođe, prvi put mnogo više kazano nego ikada do sada, a o čemu drug Slavko Odić piše ovih dana u feljtonu zagrebačkog »Vjesnika«.

Za svoj vod, koji je imao dvije desetine, dobio sam smještaj u dvije manje kućice u Drvar-Selu, pored same željezničke pruge. Naš smještaj je izvršen tako da odgovori punoj borbenoj gotovosti. Morali smo u svako doba biti spremni za akciju. Niko se nije smeo udaljavati iz voda ili čete bez posebnog odobrenja, morali smo znati za njega.

Kako je poznato, Drugi kongres USAOJ-a radio je noću. Počeo je navečer 2. maja u sali Tvornice celuloze. Ujutro 3. maja, prije svitanja ili u samo svitanje napuštali smo tvorničku salu i odlazili svak u pravcu svog mjesta smještaja. Radili smo noću zbog toga što se moralo voditi računa o njemačkom stalnom nadlijetanju i bombardovanju Drvara, aio drugim eventualnostima.

Tokom dana, u razmaku između sjednica kongresa, sa vodom sam bio u Drvar-Selu, tamo gdje mi je određen smještaj. Tu smo primali hranu, odmarali, spavali, ali uvijek spremni za akciju. Naime, pored sebe smo držali lično naoružanje i na svaki zvuk njemačkog ili drugog aviona, odmah smo ustajali i skupljali na zbornom mjesto odakle se moglo poći u akciju, u Drvar ili na druge okolne objekte. Tako je bilo za cijelo vrijeme dok smo se nalazili u Drvaru.

Posljednjeg dana kongresa, poslije podne 5. maja, bili smo u Drvaru i prisustvovali fiskulturnom takmičenju. I tada smo nosili sa sobom lično naoružanje, za svaku eventualnost. Očito da smo bili dobro pripremljeni da stupimo u borbu sa njemačkim padobrancima u slučaju da je tih dana bačen na Drvar dok su se u gradu nalazile omladinske kongresne delegacije iz cijele Jugoslavije.

Ujutro 7. maja 1944. moja delegacija je napustila Drvar i otišla preko Boboljušaca za Martin-Brod. Osim nas Dalmatinaca, sa nama je bila i slovenačka delegacija. Kada smo napustili rejon Drvara, rečeno nam je da se ukida vojna organizovanost i da ćemo se kretati kao i prije dolaska u Drvar.

Ovo sam želio iznijeti kao jedan mali prilog diskusiji o mjerama koje su se tada u Drvaru preduzimale za zaštitu Vrhovnog komandanta maršala Tita od njemačkog vazdušnog desanta.

*Neprijatelj
o drvarskoj
operaciji*

Zašto je nemački plan desanta na Drvar bio pogrešan¹

Slavko Odić²

Pošto se u uvodnom dijelu bataljonske zapovijesti za desant na Drvar, izdate 23. maja 1944. godine u 23 sata i 55 minuta konstatuje da je Drvar »najznačajniji organizacioni i opskrbeni centar« partizana, te da se u njemu »vjerovatno nalaze« Vrhovni štab NOV i POJ — »po svoj prilici na staroj govedarnici«, britanska vojna misija — u zaseoku Prnjavor, američka vojna misija — u zaseoku Trninića Brijeg i sovjetska vojna misija — »vjerovatno 300 metara istočno od Raskršća« ceste Oštrej — Drvar — Bosansko Grahovo i ceste Bastasi — Drvar — Prekaja, naređuje se ojačanom 500. padobransko-lovačkom bataljonu da po spuštanju u Drvar, 25. maja ujutro, munjevitim udarom zauzme, zarobi ili uništi Titov Vrhovni štab, britansku, američku i sovjetsku vojnu misiju, uz izričit naglasak da je »glavni štab Tita težište napada svih dijelova bataljona«.

Na osnovi podataka do kojih je došla njemačka obavještajna služba, te na osnovi zračnih izviđanja i fotografisanja Drvara, Operativno odjeljenje Štaba 2. oklopne armije izradilo je 24. maja plan dještva ojačanog 500. SS padobransko-lovačkog bataljona po nje govom spuštanju u Drvar — takozvanu von Varnbüllerovu »Studiju«. I dok se u bataljonskoj zapovijesti za desant na Drvar navodi da je »Glavni štab Tita po svoj prilici na staroj govedarnici«, prema Varnbüllerovoj »Studiji« jedriličarska borbena grupa »Pantera« ima zadatak »zauzeti 'Citadelu' (Vrhovni štab Tita)«. A na zračnom snimku Drvara, napravljenom 19. maja 1944, koji je bio priložen von Varnbüllerovoj »Studiji«, Šobićeva glavica i prostor oko nje označeni su kao »Citadela«.

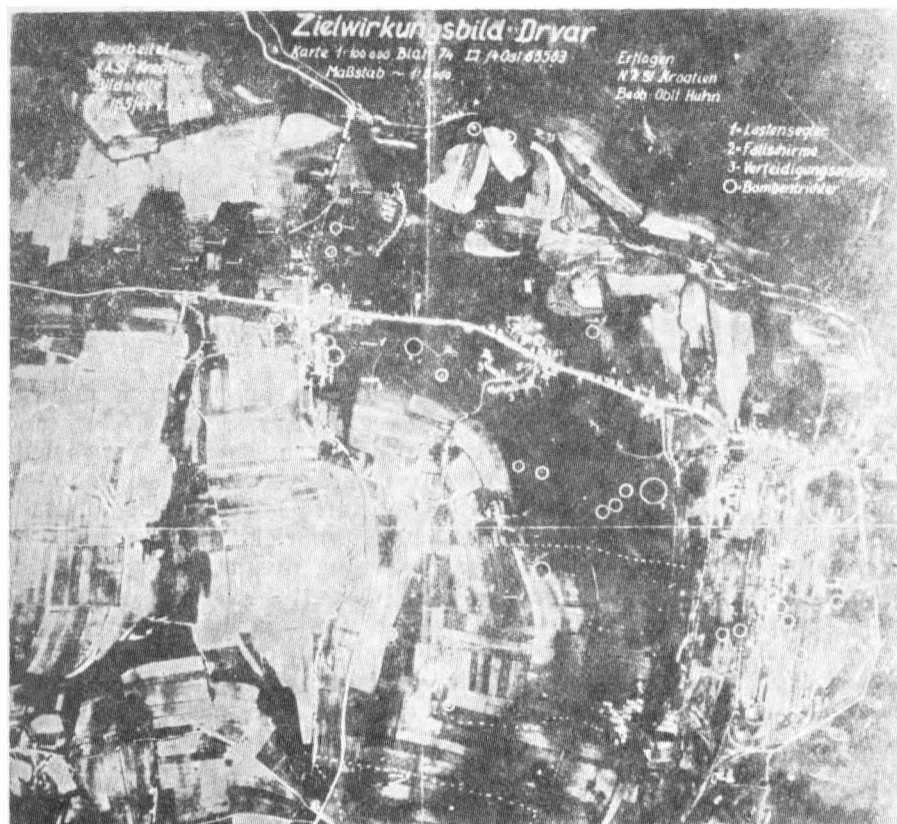
Podaci o smještaju savezničkih vojnih misija dati u bataljonskoj zapovijesti ne razlikuju se od podataka datih u von Varnbüllerovoj »Studiji«.³

Na nepodudarnosti podataka bataljonske i armijske zapovijesti o mjestu gdje se nalazi Vrhovni štab, bez obzira kako je do nje došlo, suvišno je zadržavati se, jer iz von Vornbüllerove »Studije«, po

¹ Izlaganje na naučnom skupu »Desant na Drvar maja 1944«, održanom u Drvaru 23. i 24. maja 1984.

² U vreme drvarske operacije bio je na službi u OZN-i.

³ Slavko Odić, *Desant na Drvar*, Vojnoistorijski institut, Beograd 1981, str. 21, 26.

Nemački aero-foto snimak Drvara 25. maja 1944.

kojoj je desant na Drvar izvršen i operacija se odvijala, nedvojbeno proizlazi da je u Štabu armije preovladala ocjena da se Vrhovni štab nalazi na Sobica glavici.

Na teren između ceste kroz Drvar i Unca spustile su se jedriličarske grupe »Bezobzirni napadač« i »Jurišnik« i padobranska grupa »Zeleni«. »Jurišnik« (50 ljudi) imao je zadatak da zauzme zgradu drvarskog hotela na južnoj strani glavne ulice kroz Drvar, u kojem se, prema njemačkim podacima, nalazila sovjetska vojna misija pri Vrhovnom štabu, zatim zaposjedne hotel i grupu kuća u njegovoj neposrednoj blizini i uspostavi vezu sa susjednim borbenim grupama »Bezobzirni napadač«, »Pantera« (jedriličari), »Crveni« i »Zeleni« (padobranci).

Padobranska borbeno grupa »Zeleni« (95 ljudi) imala je zadatak da zauzme sjeveroistočni dio Drvara koji se nalazi između ceste kroz Drvar, potoka Drvare, rijeke Unca i željezničke pruge, uspostavi vezu s padobranskom borbenom grupom (»Plavi«) i zajedno s njom organizuje odbranu u slučaju intervencije partizanskih snaga iz pravca Sipovljana.

»Bezobzirni napadač« (70 ljudi) imao je zadatak da zauzme raskršće putova Oštrelj — Drvar — Bosansko Grahovo i Bastasi —

Drvar — Prekaja, gde se nalazila Komanda područja, da organizuje odbranu raskršća s pravca Mandića most i Spasovina i da uspostavi vezu s borbenim grupama »Pantera«, »Jurišnik« i »Hvatač«. Tek tada je »Bezobzirni napadač« trebalo da isturi jaču izvidnicu prema Mandića mostu i dalje, prema Oštrtelju.

Zahvaljujući samo takvom zadatku »Bezobzirnog napadača«, ljudstvo Štaba Pratećeg bataljona Vrhovnog štaba, prislušne radio-službe VŠ, skladišta Ekonomskog odsjeka VŠ, Intendanture VŠ, Centralnog komiteta SKOJ-a, Glavnog sekretarijata USAOJ-a, Uredništva časopisa »Nova Jugoslavija«, Tanjuga i Redakcije lista »Mi mladi« uspjelo je da se bez gubitaka povuče na desnu obalu Unca. Stradali su samo oni koji su se za vrijeme bombardovanja sklonili u bunar kod zgrade u neposrednoj blizini raskršća, u kojoj su bili Općinski komitet KPJ za Drvar i Općinski NOO Drvara.

Posada jedne jedrilice »Jurišnika« krenula je prema Uncu i na Dodigovom brodu prebacila se na desnu obalu Unca, mada to nije bilo u okviru njenog planskog zadatka. Ta jedrilica prizemljila se u blizini Unca i pod vatrom pripadnika Pratećeg bataljona Vrhovnog štaba potražila zaklon u vrblicima uz Unac, a zatim pokušala da otkloni opasnost s te strane.

Kako vidimo, ni prema operativnom planu ni prema onome što se događalo u prvim trenucima desanta, desne obale Unca nije interesovala njemačke desantne snage sve do zauzeća Drvara. A tada, pošto su na području »Citadele« našli samo Titovu maršalsku uniformu i municiju za protuavionske mitraljeze, a u rovovima oko kuća na Brežinama zarobili četvoricu pripadnika savezničkih vojnih misija — Stojana Pribičevića, dopisnika »New-York Times-a«, Johna Talbolta, dopisnika »Reutera«, i fotografe Fowlera i Slade-a⁴ — orijentisali su dio svojih snaga prema desnoj obali Unca od Novakovićeve cestovnog i željezničkog mosta do Mandića mosta, jer su jedino na toj liniji, udesno, ulijevo i ispred pećine, naišli na organizovan i snažan otpor. Poslije sprovedenih priprema i zaposjedanja polaznih položaja duž ceste kroz Drvar, nešto poslije devet sati prije podne, ispaljena je crvena raketa u pravcu pećine u kojoj se nalazila kućica Vrhovnog štaba, i njemački streljački stroj je, uz snažnu podršku mitraljeske, minobacačke i artiljerijske vatre, krenuo prema položajima Pratećeg bataljona Vrhovnog štaba na desnoj obali Unca.

S obzirom na to da je zarobljavanje ili uništenje Vrhovnog štaba i savezničkih vojnih misija bio osnovni cilj desanta na Drvar, tačno utvrđivanje smještaja Vrhovnog štaba i savezničkih vojnih misija bilo je preduvjet za izradu operativnog plana koji bi davao izgled na uspjeh operacije i ostvarenje zadataka postavljenih desantnim snagama. Međutim, iz bataljonske zapovijesti za desant na Drvar i von Varnbiillerove »Studije« vidimo da nijedan podatak o smještaju nije bio tačan: Vrhovni štab se nije nalazio ni na Šobića glavici (»Citadela«) ni na staroj Govedarnici već u drvarskoj pećini,

⁴ O zarobljavanju anglo-američkih novinara i fotoreportera vidi opširnije u autorovom saopštenju *Savezničke vojne misije pri Vrhovnom štabu NOV i POJ u desantu na Drvar na naučnom skupu »Desant na Drvar maja 1944«, održanom u Drvaru 23. i 24. maja 1984.*

a vrhovni komandant Josip Broz Tito u bastaškoj pećini, u blizini sela Bastasi, u skoro okomitim stijenama što se dižu iznad vrela Bastašice, lijeve pritoke Unca; sovjetska vojna misija je bila u Podbrini, izvan Drvara, a ne u nekadašnjem i sadašnjem hotelu, gdje su Nijemci mislili da se nalazi; američka vojna misija nije bila na Trninića Brijegu već u zaseoku Prnjavor. Veći dio članova britanske vojne misije nalazio se na Šobića glavici, ali je odatle, nekoliko dana pred desant, preselio u Drvar-Selo, bliže planinskom masivu Misije.

Kako se moglo dogoditi da Stab 2. oklopne armije izradi operativni plan desanta na Drvar, od kojega je njemačka Vrhovna komanda oružanih snaga, u slučaju njegovog uspjeha, očekivala temeljitu promjenu političke situacije na Balkanu i odlučujući uticaj na dalje vođenje rata na ovom prostoru⁵ — na osnovu netačnih podataka?!

*

Na inicijativu njemačke Vrhovne komande oružanih snaga, pripreme »operacije protiv Tita« počele su već u septembru 1943, kada je u te svrhe bila formirana i obučavana specijalna jedinica, nazvana po svom komandiru »Jedinica Kirchner«. I dok se »Jedinica Kirchner«, kojoj će biti povjeren »Specijalni zadatak Tito«, pripremala za prebacivanje iz Bađena kod Beča, preko Mađarske, u Banja Luku, iz štaba komandanta njemačkih oružanih snaga Jugoistoka, stiglo je 2. oktobra u Vrnjačku Banju, obavještajnom oficiru Štaba 2. oklopne armije naređenje da sve podatke o mjestu boravka Tita, do kojih dođe, redovno dostavlja Abwehrkommandi 201 pri štabu komandanta oružanih snaga Jugoistoka.⁶

U prabilješci o razgovoru general-majora Alexander a von Pfuhlsteina, komandanta divizije »Brandenburg«, kojoj je pripadala i »Jedinica Kirchner«, vođenom u Štabu 2. oklopne armije 28. oktobra, konstatuje se, između ostalog, da Kirchner u Banjoj Luci nastavlja pripreme za svoj »Specijalni zadatak Tito« i da su Abwehrstelle (vojnoteritorijalni centar Abwehra za NDH), SD (Službe bezbjednosti) i GFP (Tajna vojna policija) preduzeli pojačano izvidanje prema Jajcu.⁷

Petnaest dana kasnije, 12. novembra, general-major von Pfuhlstein se žalio Štabu 2. oklopne armije da »Jedinica Kirchner« vrlo rijetko i obično suviše kasno dobiva informacije o stvarnom mjestu Titovog boravka, naglasivši da je za uspješno izvođenje zadatka neophodno da sve zainteresovane službe: kontraobavještajna služba, služba bezbjednosti, Tajna vojna policija, IC služba i radio-obavještajna služba pojačaju izvidanje protiv Tita.⁸

⁵ NAW, T-313, Roll 192, F 7 452 316, Division Brandenburg, Kommandeur, Nr. 83/43 geh., Kraljevo, den 15. November 1943, an Oberleutnant Boeckl.

⁶ NAW, T-313, Roll 195, F 7 455 524.

⁷ NAW, T-313, Roll 192, F 7 452 291—292.

⁸ Divizija »Brandenbrg«, No. 39/43 str. pov., Kraljevo, 12. 11. 1943, predmet: operacija protiv Tita, Slučaj sedam »Taoci«, Sud V, volumen 43, Optužnica, nepovezane kopije dokumenata sredenih pojedinačno (fascikla 3). Prevod dokumenta No. NOKW—069, Kancelarija šefa Savjeta za ratne zločine.

I nakon toga sve učestanije su počela stizati tražena obavještenja. Evo nekih:

Banjalučki centar Abwehra je 9. decembra 1943, između ostalog, javio i slijedeće: »Titov se opis slaže s objavljenim slikama, ali se on ipak češće viđa s naočalima.«⁹ Sarajevski centar Abwehra je 12. decembra javio: »Tito s Vrhovnim štabom u Jajcu. U štabu nekoliko engleskih oficira i jedan američki general.«¹⁰ Poručnik Kirchner je 25. decembra javio da je Titov štab, prema nekim podacima, 20. decembra bio u Drvaru.¹¹

Kasnije će Kirchnerov zadatak, skupa s njegovom jedinicom, preuzeti poručnik Fritz Böckl. Za razmatranje problema, istaknutog na početku — zašto je bio pogrešan plan desanta na Drvar — sve ovo nije bitno, a i ovoliko je navedeno samo radi toga da bi se ukazalo na činjenicu da je s najvišeg mjesta, iz Štaba Wehrmachta na Jugoistoku, još 2. oktobra 1943. bilo naređeno prikupljanje podataka o mjestu boravka Josipa Broza Tita i Vrhovnoga štaba i da je na tome od tog datuma intenzivno rađeno. U Štabu 2. oklopne armije su već krajem oktobra znali da se »Tito, poslije zadržavanja na drugim ključnim tačkama, uvijek ponovno vraća u Jajce, pošto je to centralno mjesto i pošto se tu nalazi izgrađen logor.«¹²

Zahvaljujući intenzivnoj obavještajnoj djelatnosti na području zadržavanja Vrhovnog štaba i Tita, Nijemci su brzo uočili pripreme jedinica NOVJ za napad na Banja Luku. I kada je u Stab 2. oklopne armije 30. decembra u 12 sati i 30 minuta stigao radiogram: »Veoma povjerljivi agent Lug javlja zapažanja svojih povjerenika s partizanskog područja, stanje 29. 12.: Partizani namjeravaju napasti Banja Luku 31. 12. ili 1. 1. jakim snagama s pravca Starčevice — 3 km južno, Han Kola — 12 km jugozapadno i Lauše — 1 km zapadno od Banja Luke. Pri tom očekuju pomoć simpatizera u gradu«,¹³ on je brzo reagirao: naredio je 901. oklopnom školskom puku, koji se nalazio u Tuzli, da izvuče jedinice iz operacije »Mečava« (Schneesturm) u istočnoj Bosni i forsiranim maršem krene prema Banja Luci.

Prebacivši pojačanja njemačke snage su prešle u protuofanzivu, potisnule partizanske snage iz Banja Luke i u produženom nastupanju zauzele Jajce. Vrhovni štab se iz Jajca povukao na Potoke, a zatim u Drvar.

Njemačka obavještajna služba je relativno brzo saznala da je novo boravište Vrhovnog štaba i vrhovnog komandanta Josipa Broza Tita u Drvaru i nastavila je s prikupljanjem potrebnih podataka. I dalje su u njemačke obavještajne centre stizali razni izvještaji o

⁹ Radiogram Abverovog centra u Banjoj Luci upućen 17. decembra 1943. godine u 12.20 sati Abver centru FAT 176 pri Štabu 2. oklopne armije. Arhiv SSUP.

¹⁰ Radiogram Asta Zagreb banjalučkom Meldekopfu od 12. decembra 1943. u 15.40 sati. Radi se o prenosu obavještenja dobivenog od sarajevskog centra Abwehra. Arhiv SSUP.

¹¹ Einheit Boeckel Division Brandenburg, 140/43 geh., O.U., 25. Dezember 1943, Tagesmeldung, Arhiv SSUP.

¹² NAW, T-313, Roll 192, F 7 452 291.

¹³ Radiogram banjalučkog centra Abwehra FAT-U 176 pri Štabu 2. oklopne armije od 30. decembra 1943. godine u 12.20 sati. Arhiv SSUP.

Vrhovnom štabu, ali ćemo se na ovom mjestu zadržati samo na jednom od njih, koji, u stvari, nije ni poticao od agenta već od jednog partizanskog dezertera.

*

Dva bataljona 11. krajiške (kozarske) brigade postavili su 4. aprila 1944. u rejonu Martin-Broda zasjedu na željezničkoj pruzi Prijedor — Bosanski Novi, i kada je voz naišao napali ga, uništili dvije lokomotive i 30 vagona i nanijeli neprijatelju značajne gubitke u poginulim, ranjenim i zarobljenim.¹⁴ Osim oružja, municije i druge ratne spremne u ovoj akciji je zaplijenjena i njemačka vojna pošta, koju je Štab brigade poslao Štabu 4. divizije a ovaj Štabu 5. korpusa NOVJ.¹⁵

Šef Drugog odsjeka Štaba 5. korpusa (Obavještajni centar) major Vojin Mitrov našao je, u ovoj njemačkoj pošti i dokument koji je ukazivao na veliko interesovanje njemačke obavještajne službe za mjesto boravka, smještaj i obezbjeđenje Vrhovnog štaba NOV i POJ i vrhovnog komandanta Josipa Broza Tita.

Radilo se o izvještaju prijedorske ispostave Grupe 9 Tajne vojne policije od 29. marta 1944. o saslušanju Namika Tetarića, trgovca iz Banja Luke, koji je »27. marta 1944. prebjegao od bandita« — kako je pisalo u ovom izvještaju — a »rođen je 17. novembra 1920. u Banjoj Luci, gdje je završio četiri razreda osnovne škole i osam razreda gimnazije,¹⁶ neoženjen, Musliman, roditelji mu žive u Banja Luci, brat mu je u SS-u, a sestra studira u Zagrebu«.¹⁷

U produžetku izvještaja se navodi da je »Tetarić 23. avgusta 1943. dobio od nekog Ifeta Ibrahimkadića, koji je sada kod bandita, banditsku propusnicu s kojom može otići banditima, što je on i uradio. Prvo je bio borac u 2. bataljonu Kozarskog odreda, ali je prilikom pregleda proglašen nesposobnim pa je došao u Intendanturu Prve proleterske brigade u Trebeuši kod Travnika (20. 9. 43). Prilikom osnivanja Prvog proleterskog korpusa, krajem novembra 1943, dodijeljen je korpusnoj Intendanturi za magacionera, Dvanaestog marta 1944. dobio je bolovanje da ga provede na Kozari i on je pošto mu se više nije ostajalo kod bandita, prebjegao u Prijedor«.¹⁸

¹⁴ *Hronologija oslobodilačke borbe naroda Jugoslavije 1941—1945, Vojnoisto-*

¹⁵ »Zasjeda je bila postavljena na dijelu pruge između Svodne i Martin Broda. U vozu se nalazila jedna jedinica Wehrmachta jačine čete, zatim nešto domobrana i to skupa s civilima. Nešto posade voza smo uništili a nešto ih je i pobjeglo. Zarobili smo sedam ili devet Nijemaca, među kojima je jedan bio potporučnik. U vozu smo zaplijenili veću količinu duhana i arhivu Tajne vojne policije (Geheime Feldpolizei), u kojoj je, između ostaloga, bio i na jednom komadu paus-papira ucrtan plan Drvara s tačnim podacima o smještaju pećine, mosta, markantnijih zgrada i ostalog.«
Kazivanje Redže Terzića, političkog komesara 11. krajiške (kozarske) brigade autoru u Zagrebu, 5. novembra 1952.

¹⁶ Namik Tetarić je Nijemcima, vjerovatno, dao netačne podatke o svojim školskim kvalifikacijama, jer svi izvori govore da on, zbog bavljenja švercom i kockom i uopće lakog života, nije završio gimnaziju.

¹⁷ Grupe Geheime Feldpolizei 9, Aussenstelle Prijedor, O. U., den 29. März 1944, Bericht über die Einvernahme des Kaufmanns Tetarić Namik aus Banjaluka, VII, Arhiv NOR-a.

¹⁸ Vidi napomenu broj 15.

Osim opširnih podataka o rasporedu i sastavu štabova 1. proleterskog, 5. i 8. korpusa NOVJ i jedinicama u njihovom sastavu koje se nalaze u Bosanskoj krajini, te o njihovim magazinima, bolnicama i aerodromima, u izvještaju su se nalazili i slijedeći podaci o Drvaru i njegovoj okolini:

»U okolini Drvara nalaze se: u selu Prnjavoru, dva i po kilometra zapadno od Drvara, dvadeset engleskih oficira s radiostanicom; u Petrovcu četrnaest engleskih oficira i vojnika s radiostanicom; u Trniniću Brijegu, kilometar i po južno od Drvara, dvanaest Amerikanaca s radiostanicom, a u Zorićima dvadeset sedam Rusa s radiostanicom.

U Drvaru se nalazi Vrhovni štab NOV i POJ s Pratećim bataljonom i Titov privatni stan. Tito se još i 12. marta 1944. nalazio u Drvaru... Oko Titove kuće se nalaze dobro naoružani stražari koji imaju naređenje da pristup u blizini stana dozvole samo određenim osobama...

Osmog marta 1944. godine počeo je s radom u Donjem Vrtoču, četiri i po kilometara sjeverozapadno od Drvara, viši politički kurs, koji pohađaju samo fakultetski obrazovani viši komandanti i politički komesari. Kursom rukovodi član Vrhovnog štaba, pohađa ga pedeset kursista, traje pedeset dana.

Nadalje, u Drvar Selu, dva kilometra jugozapadno od Drvara, i u Prekaji, 12 km jugozapadno od Drvara, održavaju se tromjesečni radiotelegrafski kursevi.«¹⁹

Prijedorska ispostava Tajne vojne policije završila je svoj izvještaj riječima:

»Pošto se radi o značajnim podacima, Tetarića smo predali prijedorskoj vojnoobavještajnoj ispostavi (Ic), koja je naredila da ga se prebaci u Bosanski Novi. Zbog toga Tetarića nismo mogli iscrpno saslušati.«²⁰

Uz Tetarićevo saslušanje, zapravo izvještaj o njegovom saslušanju, bila je priložena i skica Drvara izrađena crnim tušem na paus papiru. Pored ostalih zemljišnih objekata na skicu je bila unesena i baraka na desnoj obali Unca, uzvodno od Mandića mosta, pokraj pilane, te kućica u kojoj je boravio vrhovni komandant Josip Broz Tito. Objašnjavajući položaj kućice u pećini, Tetarić je naglasio da se ona uopće ne može ugroziti bombardovanjem iz zraka već jedino bočnom mitraljeskom vatrom iz aviona u niskom letu.²¹

Obavještajni centar Štaba 5. korpusa je zaplijenivši materijal koji se odnosio na Namika Tetarića odmah proslijedio Vrhovnom

¹⁹ Vidi napomenu broj 15.

²⁰ Vidi napomenu broj 15.

²¹ Skica Drvara s ucrtanim zemljišnim objektima, koja je bila priložena izvještaju, ne nalazi se u Arhivu Vojnoistorijskog instituta u Beogradu. Ni ovog podatka o jedino mogućem načinu vazdušnog napada na Titovu kućicu u drvarskoj pećini, također, nema u sačuvanom izvještaju. U vrijeme ovih događaja nalazio sam se u Štabu 5. korpusa NOVJ u Ribniku na dužnosti pomoćnika šefa Drugog odsjeka majora Vojina Mitrova, i obrađivao sam ove zaplijenjene dokumente, koje smo, po naređenju komandanta korpusa general-majora Slavka Rodića, skupa sa skicom poslali Vrhovnom štabu.

štabu u Drvar, a o tome je, 18. aprila 1944, obavijestio i Stab 1. proleterskog korpusa slijedećim dopisom:

»Izveštavamo vas da smo današnjom poštom poslali obaveštajnom otseku Vrhovnog štaba NOV i POJ iskaz koji je u Gruppe G. F. P. u Prijedoru dao dezertar vaše Intendanture Tetarić Namik (verovatno iz Banjaluke) i skicu Drvara koja je nacrtana na osnovu njegovog iskaza, a koja je poslužila za bombardovanje Drvara.²²

Iskaz koji je imenovani dao u Geheime Feldpolizei vrlo je opsežan i odgovara istini, te imenovani je zatim upućen u Banja Luku i o njegovoj daljoj sudbini i podacima koje je tamo dao zasada nemamo izveštaja.«²³

Prilikom drugog napada jedinica 5. korpusa NOVJ na Banja Luku, u septembru 1944. godine,²⁴ Namik Tetarić je uhvaćen i streljan. Istraga ni tada ni kasnije nije utvrdila da ga je neprijateljska obavještajna služba vrbovala pa ubacila u partizanske redove. Radilo se naročito o čovjeku koji se i prije rata, još kao gimnazijalac, a i za vrijeme okupacije, bavio kockom i švercom, što ga je nužno moralo dovesti i u ustaško i u njemačko društvo, pa su i njegove naklonosti do kraja 1942. godine bile na strani Nijemaca i njihove »nepobjedive armije«. Međutim, početkom 1943. godine, shvativši da će Njemačka ipak izgubiti rat, počeo je on da mijenja svoje političke nazore, ukoliko se o njima uopće moglo govoriti, počeo je da sluša Radio-London i »Slobodna Jugoslavija«, da bi ubrzo zatim otvoreno propagirao odlazak u partizane. Kada mu je zbog takvog načina života zaprijetila opasnost, a u proljeće 1943. došlo i do mobilizacije njegovog godišta, prepao se odlaska na istočni front i potražio spas na drugoj strani. Pošto se poznavao s mnogim pristalicama narodnooslobodilačkog pokreta u Banja Luci, a za njih, bez obzira na svoj način života, nikada nije pretstavljao opasnost, nije mu bilo teško da uspostavi vezu i prebaci se na oslobođenu teritoriju Kozare.²⁵ Međutim, u toku osmomjesečnog boravka u partizanima uvidio je da partizanski život nije nimalo lak pa je odlučio da pobjegne nazad.

Iz onoga što je o Namiku Tetariću pribilježio njemački isljednik u Prijedoru, kao i iz izjava Banjalučana, aktivista narodnooslo-

²² O tom zračnom napadu na Drvar borac i glumac Kazališta narodnog oslobođenja Ljubiša Jovanović je pribilježio u svoj partizanski dnevnik slijedeće retke:

»6. IV — U 6 sati ujutro probudili nas avioni Nijemaca sa strahovitim bombardovanjem. Podsjećaju nas na prvi dan bombardovanja Beograda. Nema žrtava.«

»Oslobodenje«, nedjelja 26. maja 1974, Ljubiša Jovanović, Partizanski dnevnik, nastavak 9, str. 9.

²³ Vojnoistorijski institut, arhiv NOR-a, k. 371, br. reg. 7—6.

Obavještajni centar Štaba 5. korpusa se nije izravno dopisivao s odgovarajućom službom Vrhovnog štaba, Glavnog štaba Hrvatske i Štaba 1. proleterskog korpusa, već je svu njegovu poštu službama tih štabova potpisivao i otpremao Stab korpusa, a šef Obavještajnog centra supotpisivao. Kopija ovog izvještaja bila je dostavljena i »Otsjeku za zaštitu naroda 5. oblasti 5. korpusa« (Ozni).

²⁴ Druga banjalučka operacija počela je 18. septembra 1944. i poslije trodnevnih borbi jedinice 5. korpusa NOVJ zauzele su sva neprijateljska uporišta u gradu osim Kaštela. Operacija je trajala do 28. septembra, kada su se jedinice 5. korpusa povukle pod pritiskom neprijatelju pristiglih pojačanja.

²⁵ Kazivanje Ifeta Ibrahimkadića 13. marta 1951.

bodilačkog pokreta, koji su ga dobro poznavali,²⁶ nameće se zaključak da on nije bio vrbovan pa upućen u partizane. I njegovo saslušavanje u Prijedoru i Bosanskom Novom upućuje na takav zaključak, jer da je u partizane došao kao njemački agent, on bi to isljednicima u Prijedoru i Bosanskom Novom sigurno rekao, a vjerovatno bi posjedovao i posebnu, tzv. svilenu iskaznicu, koju je bilo dovoljno da pokaže pa da izbjegne hapšenje, saslušavanje i slične postupke i da bude najkraćim i najbržim putem upućen najbližem divizijskom obavještajnom oficiru ili onom centru koji ga je uputio na zadatak na partizansko područje.

Pošto je Tetarić već 12. marta dobio dopust, nije isključeno da su dijelovi američke ili britanske vojne misije u vrijeme kada je on dolazio u Drvar bili na Trninića Brijegu, ali činjenica je da su njegovi podaci o smještaju i obezbjeđenju Vrhovnog štaba, sovjetske i američke vojne misije, koju je on zamijenio sa britanskom vojnom misijom, bili tačni i da su Nijemci Prnjavor i Trninića Brijeg kao sjedišta britanske, odnosno američke vojne misije unijeli u svoj operativni plan desanta na Drvar. Međutim, njegove podatke o smještaju Vrhovnog štaba i sovjetske vojne misije, iako su bili tačni, nisu uzeli u obzir pri planiranju desanta na Drvar!

Takav njihov stav mogao je uslijediti samo na osnovu toga što su imali neki drugi izvor informacija čiji se podaci nisu podudarali s Tetarićevim, a tom su izvoru više vjerovali!

A da li je takav izvor zaista postojao?

Neki vjerodostojni svjedoci, i sami pripadnici njemačkih oružanih snaga, ukazivali su na to indirektno, a jedan od pripadnika Glavnog ureda bezbjednosti Reicha (RSHA), koji je bio angažovan u akciji svog resora na »uklanjanju Tita« (plan Theodor«), izjavio je slijedeće:

»Ni Mandi,²⁷ pa prema tome ni Ured VI, nisu ništa znali o tome odakle je Wehrmacht dobivao obavještajne podatke i tko je pribavljao obavještajni materijal za pothvat. Mora biti da se ovdje radilo o jednoj naročitoj vezi, koja je neposredno vodila u najbližu okolinu Maršala. To je vidljivo i iz činjenice da je tadašnje Titovo sjedište u Drvaru bilo tačno naznačeno, a osim toga bila je označena i kuća u kojoj se nalazio Vrhovni štab.

Ovaj izvor obavještajnih podataka Mandlu nije bio na raspolaganju. . .

Meni nije bilo poznato da su Mandi, ili bilo koje od spomenutih službenih mjesta, imali neku vezu, a još manje neku 'dobru' vezu kod partizana u pogledu dobivanja obavještajnih podataka. U tom pogledu nije postojala nikakva saradnja između Ureda VI i vojno-obavještajne službe . . .

²⁶ Kazivanje Muharema Ganića, Ragiba Hadžića Bukovače i Alije Osmančevića Hahe 13. marta 1951. i Lubiše Cekrije 26. avgusta 1952.

²⁷ Početkom februara 1944. SS kapetanu Rupertu Mandlu bio je povjeren zadatak organizovanja pothvata »Theodor«, čiji je cilj bio »uklanjanje« vrhovnog komandanta NOV i POJ Josipa Broza Tita. Ta akcija se odvijala uporedo i nezavisno od slične akcije Wehrinachta, a imala je podršku ustanove Glavnog ureda bezbjednosti (RSHA) Reicha u tzv. Nezavisnoj Državi Hrvatskoj, kao i Urede VI E RSHA u Beču, u kojem je referent za NDH bio SS-kapetan Rudolf Schrems.

Htio bih još napomenuti da je, prema Mandlovim izvještajima o pothvatu na Drvar, Benešu bila naznačena jedna kuća kao Titovo sjedište, i da o nekoj pećini uopće nije bilo govora.²⁸ Gdje se ta kuća otprilike nalazila može se i sada ustanoviti na osnovu podataka o centru tadašnjeg zračnog napada „štukama“²⁹

*

Obavještajnim pothvatom koji je trebalo da obezbjeđuje i obezbijedi Štabu 2. oklopne armije tačne podatke o mjestu boravka Vrhovnog štaba i vrhovnog komandanta Josipa Broza Tita i njihovom obezbjeđenju, te o sovjetskoj, britanskoj i američkoj vojnoj misiji pri Vrhovnom štabu NOV i POJ, rukovodio je iz Beograda šef FAK-a 201 potpukovnik Karl Strojil, a sam pothvat se odvijao uz pomoć rukovodioca FAT-a 216 kapetana Otta Maya i njegovog pomoćnika poručnika Waltera Zawadila, čije se sjedište u to vrijeme nalazilo u Sisku.

Pošto ni ove ustanove ni imena njihovih rukovodilaca neupućenom ne govore ništa, vrat ćemo se malo unazad.

Kada je krajem avgusta 1943. Komanda Wehrmachta na Jugoistoku, postupajući po Hitlerovoj direktivi, izdatoj u vezi sa očekivanom kapitulacijom Italije, izvršila reorganizaciju oružanih snaga na Balkanu, u okviru te reorganizacije prebacio se i Stab Wehrmachte na Jugoistoku, s felmaršalom Maximilianom von Weichsom na čelu, iz Soluna u Beograd. Istovremeno s prekomandom general-pukovnika Lothara Rendulica i još nekih viših oficira sa istočnog fronta u Srbiju, gdje je odmah zatim formiran pod Rendulicevom komandom Stab 2. oklopne armije, s istočnog fronta je prebačena i Abwehrkomanda 201 (AK 201). Ta komanda je dodijeljena zapovjedniku Wehrmachta na Jugoistoku, sa zadatkom da organizuje djelatnost Abwehra II (obavještajno-diverzantske, sabotažne i gerilske akcije) u borbi protiv narodnooslobodilačkih pokreta na Balkanu, a naročito na teritoriji okupirane Jugoslavije, gdje su snage NOVJ bile izrasle u protivnika koji je najozbiljnije ugrožavao vitalne strateške interese Trećega Reicha.

Zbog odnosa snaga na jugoslavenskom ratištu, njemačka Vrhovna komanda je bila prisiljena da odustane od izvođenja velikih operacija, čiji bi cilj bio opkoljavanje i uništenje glavnine partizanskih snaga. Vjerujući, međutim, da NOVJ bez svog vrhovnog komandanta Tita ne bi predstavljala onu opasnost koju predstavlja

²⁸ Kada se pokazalo da specijalna jedinica divizije »Brandenburg«, locirana u Banjoj Luci još od novembra 1943. (»Einheit Kirchner«, a zatim »Einheit Böckl«), nije u stanju da organizuje uspješnu akciju za »uklanjanje« Tita, komandant divizije »Brandenburg« je polovinom februara 1944. smjenio njenog tadašnjeg komandira kapetana Böckla, a njegovo ljudstvo stavio pod komandu majora Benescha. Novi komandant je jedinicu reorganizovao, dao joj naziv »Odred zvjerokradica« i s dijelovima svoje jedinice učestvovao u desantu na Drvar.

²⁹ Kazivanje Rudolfa Schremsa o pothvatima »Rösselsprung« (»Konjićev skok«) i »Theodor« 14. marta 1951.

Ovaj i svi ostali materijali za koje nisu navedeni uobičajeni podaci (arhiv, fond, kutije, fascikla, reg. br. itd.) nalaze se u posjedu autora.

pod njegovim rukovodstvom, njemačka komanda je poslije kapitulacije Italije svoja nastojanja usmjerila na uništenje Vrhovnog štaba, a naročito na »uklanjanje« Tita. U tim nastojanjima posebna je uloga bila povjerena potpukovniku Karlu Strojilu. O kakvom se stručnjaku za ove poslove radilo, najbolje pokazuje Stroilova biografija.

Pošto je u avgustu 1916. bio mobilisan (rodio se u Beču 1897.) upućen je u Pressburg, gdje je primio komandu voda, a zatim čete u 15. pionirskom bataljonu. Nakon pet mjeseci prekomandovan je na karpatski front za komandira voda u 5. pionirskom bataljonu 33. pješađijske honved-divizije. S kraćim prekidima na tom frontu je proveo nepune dvije godine, a zatim je u julu 1918. prekomandovan u Maribor, za komandira čete u 44. saperskom (pionirskom) bataljonu. U novembru iste godine taj bataljon je prebačen u Krems, gdje je Strojil, pošto su centralne sile — Njemačka, Austro-Ugarska, Bugarska i Turska — izgubile rat, 31. marta 1919. demobilisan. Iz rata je izišao s činom poručnika i »Krstom za vojne zasluge 3. klase s mačevima« — nekom vrstom spomen-medalje, dodjeljivane učesnicima prvog svjetskog rata. Dvadesetak godina kasnije, dodijeliće mu i načelnik Vrhovne komande Wehrmachta, »u ime Führera i kancelara Reicha«, »Počasni krst za borce na frontu«, orden koji je 1934. ustanovio predsjednik Reicha general-feldmaršal von Hindenburg u znak »sjećanja na svjetski rat 1914/1918«.

Do Anshlusa Austrije (13. marta 1938) Strojil će raditi u bečkoj vatrogasnoj centrali. Iako mu prezime nedvojbeno ukazuje da je slavenskog porijekla, vjerovatno češkog, on se smatrao »čistokrvnim Nijemcem«.

Poslije Anshlusa Karl Strojil će ponovo obući uniformu, ovaj put — njemačkog Wehrmachta. S obzirom na ratno iskustvo u pionirskim jedinicama bivše k.u.k. Monarhije, raspoređen je, u činu kapetana, na dužnost u 2. odjeljenje bečkog centra vojnoobavještajne službe — Abwehra, i po zadatku te službe bio pridodat nacističkim trupama koje su 1. oktobra 1938. umarširale u Sudete i prisajedinile tu čehoslovačku oblast Trećem Reichu.

Kada je Abwehr II u toku priprema napada na Poljsku, na teritoriji Slovačke, u rejonu Spiše, formirao »Radni štab Spiš« (Arbeitsstab Zips), u stvari četu sastavljenu od karpatskokrajinskih i istočnogalicijskih Rusina, za nomandira te jedinice, obučene za specijalne zadatke a zatim ubačene u Poljsku prije napada na nju, postavljen je Karl Strojil. U julu 1940. kapetan Strojil je boravio u Bugarskoj, a 1. septembra iste godine je kapetanske epolette zamijenio majorskim. Akt o unapređenju je potpisao lično Adolf Hitler, a supotpisao ga feldmaršal Walther von Brauhitsch, komandant kopnenih snaga Wehrmachta.

»U ime njemačkog naroda — stajalo je u ovom Hitlerovom aktu — unapređujem Karla Strojila, s dejstvom od 1. septembra, u čin majora.

Ovaj dokumenat potpisujem, očekujući da će imenovani, vjeran svojoj zakletvi, položenoj prilikom stupanja na dužnost, savjesno izvršavati svoju službenu dužnost i opravdati povjerenje koje mu je

ovim unapređenjem ukazano. Istovremeno, ja mu obezbjeđujem moju posebnu zaštitu. Glavni stan Firera, 17. avgusta 1940. A. Hitler.«

Obezbjedenje »posebne zaštite« majoru Karlu Strojilu, koju mu je ovim aktom Hitler garantovao, značilo je da mu se unaprijed opraštaju svi prekršaji njemačkih građanskih i vojnih propisa i međunarodnog ratnog prava, koje bi mogao počinuti izvršavajući svoje službene zadatke! To, istovremeno, jasno govori i s kakvim se on poslovima bavio.

U aprilu 1941. major Strojil je ponovo u Bugarskoj. U ratnom dnevniku potpukovnika Ervina fon Lahouzena, šefa II odjeljenja Abverovog ureda za inostranstvo, pod datumom 3. aprila kratko je zabilježeno:

»Major Strojil je u 14.45 sati startovao avionom za Sofiju. Sobom nosi 360 kg sabotažnog materijala.³⁰

Bio je to materijal namijenjen diverzantskim grupama Abvera II, koje su, u okviru »pothvata 25« — napada na Jugoslaviju — imale posebne zadatke.

Istoga mjeseca izbila je u Iraku pobuna protiv Britanaca. U Iraku se tih dana našao i major Strojil. Pobuna je bila brzo ugušena, a njeni organizatori, među kojima je bio i veliki jerusalimski muftija Es-Seid Muhamed Emin El-Huseini, pobjegli su u Teheran. Međutim, britanske i sovjetske trupe su krajem avgusta 1941. ušle i u Iran. Otpor dijelova iranske armije, vjernih šahu, brzo je slomljen i nova iranska vlada je 8. septembra sklopila sa sovjetskim i britanskim okupacionim vlastima sporazum, kojim se, između ostalog, obavezala da će protjerati sve njemačke agente.

Početkom oktobra major Strojil je stigao u Berlin. Pod dramatičnim okolnostima u Berlin je stigao i Es-Seid Muhamed Emin El-Huseini, koji sa šefom Abwehra admiralom Kanarisom kuje planove o formiranju antibritanske Arapske legije. Strojil, međutim, ne ostaje dugo ni u Berlinu. Njegovo novo radno mjesto je u Sofiji, a zatim negdje na Krimu, u Sovjetskom Savezu, gdje kao specijalista za »istočne nacionalne manjine«, s Abvertrupom 201, pri Štabu

11. armije, radi na organizovanju obavještajno-diverzantskih grupa za borbu protiv partizanskih jedinica na sovjetskoj okupiranoj teritoriji.

Krajem 1942. Strojil se, kao potpukovnik, s jednom Abvergrupom pojavljuje na drugom kraju svijeta — u Tunisu, pri Štabu njemačke 5. oklopne armije. A kada su savezničke snage po zauzimanju Tunisa i Bizerte (7. maja) prisilile njemačke i talijanske trupe na kapitulaciju (12. maja 1943), među 225.000 zarobljenika nalazio se i Štab njemačke 5. oklopne armije, na čelu s general-pukovnikom von Arnimom, ali ne i potpukovnik Karl Strojil. On se tih dana već nalazio u Solunu u Štabu zapovjednika Vermahta na Jugoistoku.

Krajem avgusta 1943. Strojil sa Štabom Vermahta na Jugoistoku dolazi u Beograd, gdje mu je povjereno rukovodstvo Abvertrupa 206, koji je u Srbiju došao skupa s dijelovima Štaba 2. oklopne armije s istočnoga fronta, a samim tim i značajna uloga u pla-

³⁰ Korišćen je prevod dnevnika u rukopisu.

novima njemačke Vrhovne komande za »uklanjanje Tita«. O svom dolasku u Beograd i svojoj novoj dužnosti, Strojil je 27. avgusta pribilježio i slijedeće:

»Put ovamo je i mene iznenadio i morao sam krenuti na vrat na nos. S tim, naravno, nisam zadovoljan, jer sam se tamo dole (u Solunu — napomena S. O.) već bio vrlo lijepo uveo u posao. .. Sada treba posao započeti ponovo ispočetka. To mi se već često događalo. Ovog puta još i u daleko većem obimu. Kako ću se iz toga izvući zaista još ni sam ne znam. Moram se osloniti na moje realno gledanje na ljude, na moje bogato iskustvo pa i vještanu ophođenja s ljudima. Nadam se da ću dobiti ljude s kojima se može raditi, a ne takve koji će me gurnuti pod led. . .«³¹

Pošto je kao šef Abverkomande 201 imao zadatak da vlastitom agenturom prodre u blizinu Vrhovnog štaba NOV i POJ i obavještajno pripremi akciju za njegovo uništenje, Strojil se, njemu svojstvenom upornošću, bacio na posao. »Ustanove s kojima svakodnevno imam posla prilično su udaljene, tako da od jedne do druge uvijek treba da jurim četvrt do pola sata, što pri velikoj žegi koja ovdje još uvijek vlada, zaista nije prijatno — piše on u svom pismu. — Dnevno sam po nekoliko puta u goloj vodi od znoja. Košulju u toku dana često mogu da cijedim.«³²

Sredivši poslove u Beogradu on kreće na teren, postavlja i obilazi svoju teritorijalnu mrežu centara — Abvertrup 207 u Peći, AT 208 u Tirani, AT 214 u Šibeniku. AT 215 u Podgorici AT 216 u Zagrebu. ..

Na neposrednoj realizaciji zadatka u okviru plana »uklanjanja Tita« Strojil će, kada za to dođe vrijeme, koristiti samo AT 216, pod rukovodstvom svog starog poznanika i saradnika Ota Maja, alias Ota Modrinjaka, koji se obavještajnim radom za Abver bavio u Jugoslaviji i prije rata. Modrinjak je s oduševljenjem prihvatio novi zadatak, često ponavljajući u krugu svojih najbližih saradnika, navodno, Hitlerove riječi: »Tito zna šta hoće i zašto se bori, dok su Čerčil i Ruzvelt samo oruđe u rukama međunarodnog židovstva. Upravo zato Tita treba po svaku cijenu ukloniti!«³³

Da bi pristupio izvršenju svog zadatka, Strojilu je prije svega bilo potrebno da utvrdi tačno mjesto boravka Vrhovnog štaba NOV i POJ. A kada je utvrđeno da se Tito s Vrhovnim štabom nalazi u Jajcu, došlo je do napada jakih partizanskih snaga na neprijateljski garnizon u Banja Luci, zatim do njemačke protuofanzive i povlačenja partizanskih jedinica i Vrhovnog štaba iz Jajca (8. januara 1944). S tim je i posao oko ustanovljavanja novog boravišta Vrhovnog štaba i Tita trebalo početi iznova.

Držeći se svoje lozinke da »Partizanima treba polomiti i kosti i šiju!«, Strojil se ponovo dao na posao. »Trenutno opet imamo mnogo posla« — piše od 24. januara 1944. godine. — »Možda i zbog toga što izgleda da je ovdje zima već prošla, približava se proljeće, što

³¹ Mein liebes Frauchen, 27. 8. 1943.

³² Vidi napomenu broj 31.

³³ Ovaj i niz drugih podataka o djelatnosti Abwehra II u desantu na Drvar i drvarskoj operaciji potječu iz izvora prema kojem sam obavezan da mu ne navodim ime.

iziskuje izvjesne pripreme koje se za vrijeme jake zime nisu mogle sprovesti. A mi se moramo ama baš na sve pripremiti!»³⁴

U toku februara 1944. godine Nijemci su utvrdili da se Tito s Vrhovnim štabom nalazi u Drvaru, i Strojil je, radi neposrednog angažovanja u akciji, prebacio FAT 216 iz Zagreba u Sisak, a zatim krajem marta, uputio u Drvar svoje ljude s radio-stanicom. S ovom špijunskom grupom je redovno održavana radio-veza, radio-stanica se javljala pod pseudonimom »Papagaj« (»Sittich«), redovno je dobivala sve što joj je bilo potrebno iz Banja Luke, a kasnije je uspostavila i vezu s golubovima-pismonošama. Posljednjih dana aprila grupu je posjetio poručnik Walter Zawadil, koji je 25. maja učestvovao u desantu na Drvar na čelu »Specijalnog trupa«, kojeg su sačinjavali pripadnici FAT-a 216, spustivši se s jedrilicom među prvima u Drvar.

Špijunsku grupu, koju su sačinjavali četvorica pripadnika Vermahta iz službe Abvera II, prihvatio je i smjestio nadomak Drvara jedan partizanski oficir, kapetan, koji je s njom održavao vezu za sve vrijeme njenog boravka u rejonu Drvara. Ali nije se »Papagaj« oslanjao samo na njegove informacije.

Prve noći po dolasku na cilj — a bilo je to 18. ili 20. marta 1944. godine — Nijemci su pomoću štapova koje su donijeli iz Beograda, postavili antenu i uspostavili vezu. To im nije bilo teško jer su ih non-stop slušale Abverove radio-stanice u Beogradu, Zagrebu, Sarajevu i Banja Luci. Prvom depešom su javili da su stigli na odredište i da će početi s radom. Kao odgovor primili su Strojilovu parolu: »Želimo lomljenje vratova i kostiju!«

Pripadnici špijunske grupe »Papagaj« su obučeni kao partizani silazili i u Drvar, a noću su se znali uključivati i na telefonske linije pa prisluškivati razgovore, a danju su osmatrali Drvar i objekte u njemu koji su ih interesovali, među ostalim i pećinu i to stalno, koristeći u te svrhe i škarasti teleskop koji je povećavao 70 puta, a bio je maskiran mrežom i lišćem; pravili su pomoću njega i telefotografije.

Prema zapažanjima i izvještajima »Papagaja«, u Drvaru je početkom maja (ne Prvog maja!) bio neki praznik i ljudi su se u gradu veselili i igrali kolo. Ovo »Papagajevo« zapažanje se očigledno odnosilo na dane Drugog kongresa USAOJ-a, 2, 3. i 4. maja 1944, kada se po Drvaru na sve strane orila omladinska pjesma i »tresla zemlja« od kozaračkog kola.

Ipak, jedan događaj zaslužuje posebnu pažnju jer ima ključno značenje za odgovor na pitanje — zašto je njemački plan desanta na Drvar bio pogrešan?

Šobića glavica, s nadmorskom visinom od 520 metara, predstavlja najvišu tačku u Drvarskoj dolini, odnosno u samom mjestu. Na njoj se nalazi drvarsko groblje, ograđeno s donje strane, prema gradu, betonskim zidom, a 1944. godine bile su u tom rejonu dvije grupe kuća u kojima su živjele porodice Kecmana, Šobića, Damjanovića, Jojića i Kneževića. Zapadno od Šobića glavice je cesta za Bosansko Grahovo, a uz nju je bilo i »staro stočno sajmište« koje se spominje

³⁴ Mein liebes Frauchen, 21. 1. 1944.

u njemačkim dokumentima, zatim Komanda mjesta Drvar i mnoge druge partizanske ustanove. Rijetka je bila kuća u kojoj nije bilo partizana. U rejonu Šobića glavice bili su iskopani rovovi i u jednom od njih je bio protuavionski mitraljez 3. čete Pratećeg bataljona Vrhovnoga štaba.

Njemački avioni nisu bili rijetki posjetioci drvarskog neba i prema nekim izvorima na zračnim snimcima koje su pravile posade izviđačkih aviona vidjeli su se ti rovovi i »utvrđenja« po Šobića glavici te je, navodno, taj podatak zavarao njemačku komandu da je taj dio Drvara utvrđen zbog toga što se tu nalaze Vrhovni štab i vrhovni komandant Tito. Istina, rovovi su postojali, a neki su se mogli koristiti za sklanjanje u slučaju zračnih napada. Iskopali su ih Talijani 1941. godine, za vrijeme svog boravka u Drvaru, nakon što je u Bosanskoj krajini izbio ustanak. Ova pojedinost je mogla i zavarati njemačku komandu u prvi mah, ali svakako da to nije mogao biti i ostati pravi razlog! Jer, pri izradi plana desantne operacije, koja je tako dugo i brižljivo pripremana i od koje je jako mnogo očekivano, Nijemci su morali polaziti od podataka svestrano i temeljito provjerenih. Zračni snimak ih je mogao samo upućivati na potrebu provjeravanja pretpostavke da su zemljana utvrđenja podignuta u sklopu mjera osiguranja Vrhovnog štaba i vrhovnog komandanta Josipa Broza Tita.

U kućama na Šobića glavici nalazila se većina članova britanske vojne misije pri Vrhovnom štabu. Jugozapadno od Šobića glavice, sa suprotne strane Grahovske ceste, u Donjim Sabljicima, boravila je američka vojna misija s radio-stanicom. Imala je i terenski automobil, poznati američki »džip«.

U vrijeme dolaska »Papagaja« u Drvar vrhovni komandant Josip Broz Tito se već nalazio u bastaškoj pećini. U obližnjem selu Bastasima bili su konjički eskadron i vod 2. čete Pratećeg bataljona Vrhovnoga štaba, koji su obezbjeđivali vrhovnog komandanta.

Ponekad je Tito dolazio iz bastaške u drvarsku pećinu. Uvijek se prebacivao »džipom« i prikolicom, koju je koristila pratnja — obezbjeđenje. S obzirom na često pojavljivanje njemačke avijacije, Tito je obično dolazio kasno poslije podne, pred večer ili u suton i odsjedao u kućici podignutoj za njega, pred ulazom u Drvarsku pećinu. U tom rejonu nikad nije bilo gužve niti čestih posjetilaca, i pripadnik »Papagaja«, čija je glavna dužnost bila do osmatra drvarsku pećinu i sve što se oko nje događa, najvjerojatnije je zaključio da tu i nije sjedište Vrhovnoga štaba. »Džip« kojim se Tito prebacivao iz Bastasa u Drvar nije parkiran u rejonu pećine već obično u Bosnicima, u blizini Komande drvarskog područja, gdje se mogao prikriti od zračnih izviđača. Pripadnik »Papagaja«, najvjerojatnije, nije imao priliku da osmotri »džip« u blizini pećine.

S druge strane »džip« grupe Amerikanaca kretao se iz Donjih Sabljica i mogao se četo vidjeti u upotrebi. I, izgleda, da je »Papagaj« taj »džip« uočio i zapazio njegovo kretanje u rejonu Šobića glavice, pa pretpostavljajući da jedino vozilo u Drvaru svakako pripada Titu, zaključio da su Vrhovni štab i Tito na Šobića glavici, u nekoj od kuća Kecmana, Šobića...

Prema jednom izvoru, »Papagaj« je dva ili tri, a prema drugom tri-četiri, dana uoči desanta primijetio u Drvaru neko komešanje, uzrujanost i znakove koji su navodili na zaključak da partizani u nešto sumnjaju i da se prema jugu, u pravcu nekog pomoćnog aerodroma, odvija jači promet. Međutim, u svemu tome najznačajnija je izjava jednog pripadnika »Papagaja« o osobi za koju je, očigledno, smatrao da je Tito:

»Skoro svakog dana oko deset sati sam ga vidao u njegovom autu ali danas ga nije bilo. Cijeli dan sam gledao: samo neki ulaze i izlaze, nose stvari, ali — njega nisam vidio!³⁵

Istu noć je »Papagaj« poslao radiogram o svojim zapažanjima, a zbog jakih smetnji koje je radista osjećao na istom talasu na kojem je radio, u najvećoj blizini, izvještaj je ujutro poslan i po golubu-pismonoši u Banja Luku. Naveče je »Papagaj« primio radiogram da će akcija, bez obzira na javljeno, odnosno bez obzira što Tito nije u Drvaru, biti izvedena dogovorenog dana.

Nedostaju podaci da li je »Papagaj«, osim ovog svog zapažanja, imao i neke druge izvore podataka da Tito nije u Drvaru — od svojih agenata u partizanskim redovima — ali činjenica je da Tito zaista nije bio u Drvaru. On je u Drvar došao iz Bastasa 24. maja naveče radi prijema koji je davao za savezničke vojne misije i ostao na konaku u Drvaru.

Vjerovatno je upravo navedeni izvještaj doveo do toga da SS kapetan Rybka, u posljednjoj — devetnaestoj—tački svoje »Bataljonske zapovijesti za pothvat 'Konjički skok', izdane 23. maja u 23 sata i 55 minuta, napiše i slijedeće retke:

»... fotoreporter treba da fotografišu važnije osobe koje padnu u zarobljeništvo ili poginu. Ako bi, *protivno očekivanju, i sam Tito bio zarobljen*, to iz naročitih razloga treba bezuslovno držati u tajnosti. Izvještaj samo radio-vezom« (podvukao S. O.).

Da eventualno zarobljavanje, odnosno »hvatanje«, Tita »treba bezuslovno držati u tajnosti«, to je Hitler naredio još ranije, prije nego što je i postojala namjera poduzimanja operacije »Konjičev skok«, i ta se formulacija zbog toga i našla u »Bataljonskoj zapovijesti«. Ali dio rečenice: »ako bi, protivno očekivanju, i sam Tito bio zarobljen«, najvjerovatnije se u »Bataljonskoj zapovijesti« SS kaptana Ribke našao na osnovi izvještaja »Papagaja« da Tito nije u Drvaru.

A da je takvo obavještenje postojalo potvrđuju i neki drugi izvori.

Operativnoj zapovijesti Štaba 2. oklopne armije 500. SS padobransko-lovačkom bataljonu za desant na Drvar bio je priložen i

³⁵ Ovo zapažanje njemačkog obaveštajca očigledno se odnosi na preseljavanje Britanske vojne misije sa Sobica glavice u Drvar-Selo, o čemu autor opširnije piše u svom saopćenju na naučnom skupu »Desant na Drvar 1944«, održanom u Drvaru 23. i 24. maja 1984, pod naslovom »Savezničke vojne misije pri Vrhovnom štabu NOV i POJ u desantu na Drvar«. Međutim, pošto je njemačka obaveštajna grupa na osnovu dotadašnjeg osmatranja i zapažanja zaključila da su na Šobića glavici smješteni Vrhovni štab i vrhovni komandant Josip Broz Tito, to je ona i preseljavanje britanske vojne misije, izvršeno, uglavnom, 23. i 24. maja, ocijenila kao preseljavanje Vrhovnog štaba i Tita »prema jugu« i o tome izvijestile FAK 201.

zračni snimak Drvara na koji su bili uneseni podaci o mjestu spuštanja padobranaca i jedrilica, njihovim pravcima nastupanja i zadacima, uz tekstualne oznake objekata na terenu koji se spominju u operativnoj zapovijesti. Snimak su napravili, najvjerojatnije, pripadnici »Eskadrile 'Hrvatska' za blisko izviđanje«, a na primjerku tog snimka, priključenog operativnoj zapovijesti, naznačeno je da je napravljen 19. maja 1944. godine.

Britanski potpukovnik Vivijan Strit, koji je tih dana zamjenjivao odsutnog šefa britanske vojne misije brigadira Ficroja Meklejnana, u svom izvještaju o desantu i drvarskoj operaciji, pisanom kasnije, navodi da se nad Drvarom pojavio njemački izviđački avion 22. maja 1944, uz napomenu: »Bilo je očigledno da fotografiše Drvar i da posebnu pažnju posvećuje onom dijelu grada u kojem se tada nalazila britanska vojna misija brigadira Ficroja Meklejnana.«³⁶

Da li se radilo o zračnom fotografisanju ne samo 19. već i 22. maja, ili se u slučaju izvještaja potpukovnika Vivijana Strita radi o navođenju datuma po sjećanju, jer je izvještaj pisan 10. juna 1944. nije za predmet razmatranja ni bitno. Bitna je činjenica da je britanska vojna misija pri Vrhovnom štabu NOV i POJ nakon toga događaja preselila sa Šobića glavice i da je »Papagaj«, na osnovi tog njihovog selenja i preseljavanja, ocijenio da se radi o Titovom odlasku iz toga rejona i o tome obavijestio Beograd.

»Bilo je očito da Nijemci tačno znaju gdje se nalazi pećina, jer je uskoro nakon početka napada jedna njihova jaka skupina pokušala da se probije do pećine, ali je bila odbijena i odbačena natrag«

— pribilježio je potpukovnik Strit u svom izvještaju.³⁷

Iz dosadašnjeg izlaganja smo vidjeli da su Nijemci znali za pećinu, a njihov napad na pećinu je uslijedio pošto su zauzećem Šobića glavice saznali da Tito i Vrhovni štab nisu bili tu. Jedini organizovan vojnički otpor dolazio je s desne obale Unca, iz rejona pećine, i komandant desantnih snaga SS kapetan Ribke, pretpostavljajući da tamo moraju biti i Vrhovni štab i eventualno komandant Tito, postupio je u duhu treće tačke operativne zapovijesti Štaba 2. oklopne armije, koja je glasila:

»U slučaju nepredviđene promjene opće situacije, sve borbene grupe, bez obzira na svoje prvobitne borbene zadatke, na svjetlosni znak . . . nastupaju najkraćim putem k mjestu odakle je taj znak dat.«³⁸

A nešto poslije devet sati prije podne takav znak je bio i dat Opaljena je crvena raketa u pravcu Drvarske pećine!

*

Pored niza drugih podataka o postojanju njemačke radio-stanice »Papagaj« nadomak Drvara, tragovi njenog postojanja tamo gdje je lociraju razni izvori sačuvali su se i u njemačkim operativnim do-

³⁰ Appendiä »A«, *Diary of movements of Marshal Tito and his HQ from 25 May, when the 7 th German offensive started to 3 June when Marshal was evacuated to Bari, 10 June 44, London, Public Record Office, Foreign Office, 371, 44258, R 10187/8/92;*

Dr Dušan Biber, »Konjičev skok« nakon 28 godina — *Tajna arhiva o Josipu Brozu, »Vjesnik u srijedu«, Zagreb, 24. maja 1972, str. 4—9.*

³⁷ Vidi napomenu broj 34.

³⁸ Slavko Odić, *Desant na Drvar, str. 29.*

kumentima što se odnose na operaciju »Konjićev skok«. U prilogu završnom izvještaju, u kojem su navedeni podaci o vlastitim gubicima u toj operaciji i o gubicima jedinica NOVJ, te o vlastitim gubicima u naoružanju i opremi i gubicima te vrste sa strane NOVJ, pojavile su se dvije vrlo karakteristične rubrike: broj zaplijenjenih partizanskih radio-stanica ispunjavao je jednu rubriku, a u posebno je stajalo da je zaplijenjena i jedna tajna radio-stanica!

Da li je to, možda, bila »Papagajeva« radio-stanica? Kako se na partizanskom osvojenom teritoriju može zaplijeniti partizanska tajna radio-stanica? O partizanskoj tajnoj radio-stanici može biti govora samo na okupiranoj teritoriji!

Našao se, međutim, i drugi dokumenat, koji nije ostavljao neku sumnju čija je to radio-stanica, s obzirom na mjesto gdje je nađena.

Evo kako je taj dokumenat nastao.

Ne uspijevši da u prvoj etapi drvarske operacije ostvari plan uništenja Vrhovnoga štaba u Drvaru, komandant 15. brdskog korpusa general Lajzer je odlučio da pregrupiše snage i jednim njihovim dijelom očisti zapadni dio Grmeč-planine (pothvat »Grmeč«), a drugim dijelom snaga teren južno od Drvara prema Tičevu (pothvat »Vijenac«), i 26. maja u 19.30 sati izdao je odgovarajuća naređenja potčinjenim trupama. General Rendulic, komandant 2. oklopne armije, primio je taj plan u 21.10 sati i usvojio ga bez primjedaba.

U toku 27. maja jedinice predviđene za pothvate »Grmeč« i »Vijenac« prikupljane su u polaznim rejonima i pošto bi sve pripreme bile završene, trebalo je da sutradan, 28. maja u četiri sata ujutro, pređu u nastupanje. Međutim, 27. maja poslije podne sve se to izmijenilo.

U planinama istočno od Drvara nalazila se još jedna njemačka špijunska grupa Abvera II. Primivši od nje obavještenje da se Vrhovni štab i Tito nalaze na Potocima, general Rendulic je odbacio dan ranije usvojeni operativni plan generala Lajzera i 27. maja u 20.45 sati izdao mu avizo-zapovijest da povuče naređenja izdana trupama i da 28. maja, najkasnije u 4.30 sati sa svim snagama pređe u koncentrično nastupanje prema Potocima. Lajzer je ovaj radiogram primio 27. maja u 23.15 sati, a operativnu zapovijest Štaba armije 28. maja u 12.16 sati. Za takvo kratko vrijeme koje je još preostalo Rendulicevo naređenje praktički nije bilo sprovedivo.

Primivši armijsko naređenje u 02.16 sati, Štab korpusa je u 02.20 sati naredio Štabu 373. pješadijske divizije da s borbenom grupom »Vilam« i 54. brdskim izviđačkim bataljonom odmah pređe u nastupanje »preko Prekaje ... na Potoke i Uvalu i uništi neprijateljske štabove koji se tamo nalaze«. Međutim, Štab 373. divizije je to naređenje primio u 04.20 sati, dvadeset minuta nakon što su njegove jedinice već bile prešle u nastupanje po zapovijesti za pothvat »Vijenac«. Drugi i 3. bataljon 384. pješadijskog puka primili su novo naređenje 28. maja između 07 i 08 sati i naredili četama da obustave pretresanje Misija.

Istoga dana u 15.45 sati Štab korpusa je depešom javio Štabu 2. oklopne armije, između ostaloga, i slijedeće:

»Gubici neprijatelja prilikom nastupanja borbene grupe ‚Vilam‘ jugoistočno od Drvara četiri mrtva i 27 zarobljenih; plijen: dva tenka, jedan engleski Piat, osam mitraljeza, tri minobacača, 36 pušaka, jedna radio-stanica i jedan tajni predajnik.«

Njemački tekst: »1 geheim sender« — »1 Fu-Gerät« (= 1 Funk-Gerät).

Ovim dokumentom je, najvjerovatnije, konačno potvrđeno prisustvo »Papagaja« na obroncima Misija. Još treba tu njihovu bazu, gdje su proveli dva puna mjeseca, pronaći i na licu mjesta vidjeti da li je još ponešto ostalo iza njih.

Aktivnost njemačkih špijunskih grupa u Drvaru i okolini prije vazdušnog desanta na Drvar¹

Petar Mišković²

Nakon povlačenja centralnog vojnog i političkog rukovodstva NOP-a Jugoslavije iz Jajca početkom januara 1944, njemačka vojnoobavještajna služba morala je da pođe od početka da bi utvrdila novo mjesto boravka maršala Tita, Vrhovnog štaba NOV i POJ i drugih rukovodećih organa oslobodilačkog pokreta. Ubrzo poslije toga, kao što je poznato Kirhnerova obavještajno-diverzantska grupa, ubačena na slobodnu teritoriju, uspjela je da prva utvrdi da se Tito sa Vrhovnim štabom nalazi u okolini Drvara, ali bližih obavještenja o njihovoj lokaciji i načinu obezbjeđenja Nijemci u to vrijeme nisu imali. S obzirom na to da je poručnik Kirhner ovakve informacije dostavljao radio-vezom diviziji »Brandenburg« i Obavještajnom centru njemačke 2. oklopne armije, od tada se preduzimaju mjere s ciljem da se intenzivira izviđanje i pribavljanje što iscrpnijih obavještenja o novom mjestu boravka »Titovog glavnog štaba«.

Radi cjelovitijeg sagledavanja njemačke obavještajne aktivnosti u toku priprema vazdušnog desanta na Drvar, treba reći da je u to vrijeme, to jest noću 2/3. februara 1944, održana tajna vojna konferencija na najvišem nivou, na kojoj su razmatrane pripreme za sprovođenje ranije usvojenog plana njemačke Vrhovne komande (OKW — Obercommando der Wehrmacht) »Za uklanjanje Tita«. Konferencija je održana u firerovom Glavnom stanu u Rastenburgu, a prisustvovali su joj najbliži Hitlerovi saradnici iz OKW. Tu je Hitler izložio svoje ideje o tome šta bi sve trebalo preduzeti na jugoslovenskom ratištu, a napose u pogledu razbijanja oružanih snaga NOP-a i likvidacije maršala Tita i Vrhovnog štaba NOV i POJ. Tada je Hitler izrekao onu poznatu prijetnju da će Tita, ako mu padne šaka, »strijeljati kao velikog vođu bandita«, ali i da će ga sahraniti sa svim vojnim počastima, kao talentovanog stratega, taktičara i vojskovođu, koji vojnički i politički objedinjuje snage NOP-a i uspješno papira njemačkim planovima i poduhvatima u Jugoslaviji.³

Pošto su Hitlerove želje imale snagu naredbe, šef OKW feldmaršal Vilhelm Kajtel (Keitel) posredstvom Komande Jugoistoka insistirao je na ubrzanju priprema za realizovanje plana likvidacije

¹ Izlaganje na naučnom skupu »Desant na Drvar maja 1944«, održanom u Drvaru 23. i 24. maja 1984.

² U vreme drvarske operacije bio je na službi u OZN-i.

³ Njemačka obavještajna služba, knj. V, Beograd 1958, 675.

»partizanskog vođe Tita i njegovog Glavnog štaba«. U okviru mjera tada preduzetih posredstvom štaba general-pukovnika Rendulića i Obavještajnog centra njemačke 2. oklopne armije, intenzivirana su špijunska traganja radi utvrđivanja mjesta stalnog boravka rukovodstva NOP-a. Sem toga, Štab njemačkog 15. armijskog brdskog korpusa se početkom februara 1944. premjestio iz Banjaluke u Knin, da bi uspješnije usmjeravao obavještajna izviđanja prema Drvaru, radi pribavljanja podataka neophodnih za planiranje i realizovanje predstojećeg vazdušno desantnog napada na mjesto boravka Tita i Vrhovnog štaba NOV Jugoslavije.⁴

Obavještajno odjeljenje 15. brdskog armijskog korpusa, pod rukovodstvom kapetana Rudolfa Tafera, u svojim traganjima za mjestom boravka Vrhovnog štaba i štabova divizija i korpusa NOV oslanjao se na podatke iz radiograma dobijenih od Abverovih (Abwehr) špijuna-radista, ubačenih na slobodnu teritoriju, kao i na informacije primljene od četničke i ustaške obavještajne službe. Na taj način, u Obavještajnom odjeljenju 15. brdskog armijskog korpusa su krajem februara i u prvoj polovini marta 1944. raspolagali podacima koji su ukazivali da je Tito boravio u Oštrelju, Oštrici i u Prekaji, odakle se 10. marta navodno premjestio u Drvar. Iako ove informacije nisu provjerene, ipak je na osnovu novih obavještenja utvrđeno da se Tito sa Vrhovnim štabom zaista nalazi u Drvaru. Ovo je uskoro posredno potvrđeno i obavještenjem o dolasku u Drvar sovjetske vojne misije general-lajtnanta Nikolaja Kornjejeva, kao i o njenom prijemu kod maršala Tita u sjedištu Vrhovnog štaba.⁵

U to isto vrijeme razvija se intenzivna obavještajna i izviđačka aktivnost, koju organizuju i usmjeravaju Komanda za izviđanje fronta 201, pod rukovodstvom potpukovnika Karla Strojila (Stroyl) i Obavještajni centar 2. oklopne armije, čija se komanda nalazila u Vrnjačkoj Banji. S obzirom na to da tada više nije bilo dileme o tome da li se vojno i političko rukovodstvo NOP-a nalazi u Drvaru ili ne, glavni zadatak sastojao se u tome da se, prije svega, utvrde tačna lokacija i način obezbjeđenja Vrhovnog štaba i drugih rukovodećih organa i savezničkih vojnih misija u Drvaru, kao i mjesto boravka i raspored štabova korpusa i divizija NOVJ u bližoj i daljnjoj okolini Drvara. Za izvršenje tako delikatnih zadataka tada su organizovane specijalne obavještajne grupe Abvera, snabdijevane radio-stanicama, koje su ubacivane na slobodnu teritoriju, odakle su svakodnevno dostavljale izvještaje o rezultatima svojih traganja.

U prvoj polovini marta 1944. Komanda za izviđanje fronta 201 iz Beograda uputila je na područje južnog dijela Bosanske krajine četiri obavještajno-izviđačke grupe, čije ljudstvo je angažovano uglavnom iz Abvertrupa 216 iz Siska (AT 210, kojim je rukovodio kapetan Oto Maj, sa nadimkom »Oto Moarinjak«). Jedna od tih grupa, koju je predvodio Čeh Hlavaček, zvan »Elbe«, imala je zadatak da se locira u neposrednoj blizini Drvara, da odatle vrši špijunska izviđanja u gradu i o tome izvještava pretpostavljeni obavještajni centar. Ostale obavještajne grupe upućene su na područje

⁴ Radovan Timotijević, Konjički skok u prazno, »Novosti«, Beograd, 28. juna 1976.

⁵ »Novosti«, 29. juna 1976.

1. proleterskog, 5. bosanskog i 8. dalmatinskog korpusa NOVJ, i bile su potpuno samostalne u razvijanju izviđačke djelatnosti.⁶

Pored Hlavačeka, u glavnoj špijunskoj grupi bili su: poručnik Hajnrih Horman, stručnjak za »golubove-pismoš«, Georg Megerle, zvani »Đorđe«, folksdojčer, »bolji partizan nego pravi partizani«, i »Siktus«, radista i šifrant, koji je ostao anoniman, a rukovao je radio-stanicom italijanske marke. Svi su oni bili provjereni agenti, stručnjaci za specijalne zadatke, a uživali su povjerenje Komande za izviđanje fronta 201 iz Beograda. Inače, Hlavaček, Siktus i Megerle dobro su znali srpskohrvatski jezik, što im je omogućavalo da uspješno izvršavaju obavještajne zadatke.

Interesantan je način na koji se Hlavačekom grupa prebacila na slobodnu teritoriju. Od Beograda je putovala vozom do Banjaluke, gdje je bila stanica za prihvatanje i snabdijevanje Abverovih komandosa. Tu se grupa snabdijela partizanskim uniformama, baterijama za radio-stanicu i drugom opremom, kao i kapsulama cijankalija »za posljednji izlaz«. Iz Banjaluke je grupa, u pratnji četničkih obavještajaca iz Tešanovićevo korpusa, krenula preko Manjače i Čađavice i nakon tri dana stigla na područje Klekovače, u rejon Potoka. Tu se Hlavaček sjetio upute, koja mu je data prilikom polaska iz Beograda, da »Drvaru ne smiju prilaziti sa sjevera i istoka, već sa južne strane«. Zbog toga je putovanje trajalo još dva dana, dok je grupa stigla na dogovoreno mjesto »Golo brdo«. Tu ih je dočekao partizanski oficir u braon kabanici sa torbom i engleskim šmajserom, koji su rukovao sa svima, a Hlavaček mu je dao neku kutiju. On ih je odveo niz brdo i smjestio u bunker, koji se nalazio u jednoj baraci (magacin bivše jugoslovenske vojske) iznad kameničke pruge i u blizini ceste koja vodi za Drvar. Bilo je to u suton 18. marta 1944. Iste večeri Siktus je radio-depešom izvijestio da su srećno stigli na cilj. U toku noći dobili su odgovor od Komande za izviđanje fronta 201 iz Beograda sa Strojilovom željom za uspješno izvršenje zadatka koji im je povjeren.⁷ Ova radio-stanica, kao i izvještaj Namika Tetarića, dezertera iz 1. proleterskog korpusa, bila je glavni izvor podataka na osnovu kojih je u Komandi 2. oklopne armije pripreman plan vazdušnodesantne operacije »Reselšprung« (»Rösselsprung«).

Tokom obavještajnih izviđanja u Drvaru i okolini, koja su trajala sve do početka desanta, Hlavačekom grupa je primjenjivala različite metode u prikupljanju obavještajnih informacija i podataka. Saznanja o Vrhovnom štabu, centralnim organima NOP-a i savezničkim vojnim misijama dobijali su uključivanjem na partizansku telefonsku i radio-vezu, korišćenjem izvještaja (pisanih i usmenih) oficira — saradnika, neposrednim ličnim izviđanjima, fotografisanjem interesantnih objekata i posmatranjem sa dalekozorom »Scherenfernrohr« (škarasti teleskop). Posebno značajnu uslugu su im činili partizanski oficiri — saradnici sa pseudonimom »Danilo« i »Ljeko«,⁸ koji su svaku drugu noć dolazili u bunker, donosili im pi-

⁶ Arhiv Republičkog sekretarijata za unutrašnje poslove (RSUP) BiH, Akcija na Drvar, Elaborat br. 110, str. 10—18.

⁷ Isto, str. 35—36.

⁸ Jedan od oficira, vjerovatno »Ljeko«, bio je kapetan Pilić, načelnik Štaba Inžinjerijske brigade, koji je otkriven i strijeljan poslije desanta, dok je »Danilo« ostao neidentifikovan.

sma, američke cigarete i konzerve i davali upute o načinu i vremenu kretanja u gradu. Njihova djelatnost morala je biti strogo konspirativna i perfidna, jer je od toga zavisio uspjeh u pripremanju plana desantnog napada na Drvar.

Hlavačekova »četvorka«, kao glavna izvidnica Abvera, na licu mjesta je provjerila i potvrdila ranije primljenu obavijest da se maršal Tito sa Vrhovnim štabom zaista nalazi u Drvaru, te da boravi u zapadnom dijelu grada na Šobića glavici, gdje je dobro čuvan od prištapskih jedinica. Tada je već utvrđeno da je u neposrednoj blizini tog mjesta (kod pijace) locirana i radio-stanica Vrhovnog štaba, što je bilo potpuno tačno. Međutim, zabunu je stvarala okolnost što se u istom dijelu grada javljalo više partizanskih radio-stanica različite jačine.

Špijunska grupa je raspolagala i podacima o mjestu boravka savezničkih vojnih misija i njihovom rasporedu. Naime, prema njenim saznanjima, misije su u to vrijeme bile locirane: sovjetska vojna misija u naselju kod crkve, engleska misija na Brežinama u srednjem dijelu Drvara, a američka u selu Trninić-Brijegu. Ovi podaci, razumije se, nisu bili tačni, a utvrđeni su uglavnom na osnovu rasporeda radio-stanica u Drvaru. Ove informacije i druge obavijesti o Vrhovnom štabu i savezničkim vojnim misijama bile su predmet izvještaja, koje je Hlavačekova grupa krajem marta i početkom aprila dostavljala Komandi za izviđanje fronta 201 i Obavještajnom odjeljenju 2. oklopne armije.⁹

U početku pojačanih špijunskih izviđanja, krajem marta, njemačka vojnoobavještajna služba uspjela je da sazna veoma značajne informacije i iz drugih izvora. Naime, dezertar 1. proleterskog korpusa NOVJ Namik Tetarić 28. marta je obavijestio Ispostavu njemačke tajne vojne policije u Prijedoru da se Tito sa Vrhovnim štabom nalazi u drvarskoj pećini iznad desne obale Unca, kod mosta i da tamo stalno stanuje. Sjedište Vrhovnog štaba obezbjeđuje Prateći bataljon, čije straže zatvaraju krug oko pećine u koju niko nepozvan ne može ući.

U dislokaciji i mjestu boravka štabova jedinica NOVJ u okolini Drvara Tetarić je, takođe, dao uglavnom precizna obavještenja: Štab 1. proleterskog korpusa nalazi se u Prekaji, Štab 5. bosanskog korpusa u Ribniku, 8. dalmatinskog korpusa u Tičevu i 6. ličke proleterske divizije u selu Trninić-Brijegu. O savezničkim vojnim misijama je rekao: »U Prnjavoru boravi 20 engleskih oficira, u Bos. Petrovcu 14 engleskih vojnika i podoficira, 20 Amerikanaca u Trninić-Brijegu, u Zorićima i grupi kuća kod mesta na Uncu dvadesetsedam Rusa. Sve misije imaju radio-stanice.«¹⁰

Tetarić je, takođe, dao iscrpna obavještenja i o aerodromima. Rekao je da se glavni aerodrom Vrhovnog štaba nalazi na Medenom polju kod Bos. Petrovca, aerodrom 5. bosanskog korpusa u Uvali kod Potoka, aerodrom 8. korpusa u Tičevu i pomoćni aerodromi u Mrđama i Vrtoču kod Drvara, te da na te aerodrome redovno pristiže saveznička pomoć u ratnoj opremi, oružju i municiji. Osim toga,

⁹ Arhiv RSUP BiH, Akcija na Drvar, Elaborat br. 110, str. 36 i 37.

¹⁰ Arhiv Vojnoistorijskog instituta (AVII), ahriva NOP-a, fond 5, bosanskog korpusa, Tetarićeva izjava, str. 1—4.

ovaj agent je dao detaljne podatke o partizanskim bolnicama, tajnim skladištima, vojnim i političkim školama i kursovima, kao i o rasporedu brigada NOVJ u bližoj i daljoj okolini Drvara.

Sve ove informacije, budući da dolaze od špijuna koji je pobjegao iz partizanskih redova, izazvale su izuzetno interesovanje u Obavještajnom centru 2. oklopne armije. Sa posebnom pažnjom primljena je vijest da se Štab 1. proleterskog korpusa nalazi u Prekaji, tj. u mestu u kojem je odranije, prema podacima Štaba 15. brdskog provjeravana je preko obavještajno-diverzantske grupe poručnika Kirhnera, koja je u to vrijeme djelovala na širem području Potoka. Međutim, iako ovi podaci nisu bili tačni, ipak je u toku tih istraživanja, 28. marta, Komanda mjesta u Prekaji odletjela u vazduh. Tom prilikom poginula su 23 borca iz zaštitnice Komande mjesta, a desetak ih je ranjeno.¹¹

Izjava Namika Tetarića o tome da se maršal Tito sa Vrhovnim štabom nalazi u Drvaru i da stalno boravi u pećini na desnoj obali Unca, već tada je podvrgnuta provjeravanju u Obavještajnom centru pri štabu generala Rendulića. Radi toga je od Hlavačekove grupe zahtijevano da posebnu pažnju usmjeri prema drvarskoj pećini, gdje se, prema nekim obavještenjima, nalazi »Titov Glavni štab«. Zbog toga je poručnik Horman specijalnim mrežastim teleskopom posmatrao i slikao pećinu, a sem toga uhodili su je Hlavaček i Megerle. Vidjeli su da u pećinu vodi uska staza i da se pred njom nalaze mala kućica i mostić na kome se smjenjuje stalna straža, ali nisu primijetili nešto što bi ukazivalo da je tu sjedište maršala Tita.¹² Takva informacija dostavljena je Štabu 2. oklopne armije, te su planeri predstojeće drvarske operacije kao mjesto stalnog boravka Tita i Vrhovnog štaba i dalje označavali Šobića glavicu (»Citadelu«). To saznanje, i pored različitih obavještenja iz raznih izvora, ostalo je nepromijenjeno sve do početka desanta na Drvar.

Krajem aprila Hlavačekovu grupu, u svojstvu »inspektora« FAK 201 iz Beograda, posjetio je SS poručnik Valter Zavadil (pravo prezime Šmit). On je pripadnicima grupe dao upute za dalji rad, snimio neke fortifikacijske objekte u Drvaru i okolini, a potom obišao i ostale tri Abverove grupe na području 1. proleterskog, 5. bosanskog i 8. dalmatinskog korpusa NOVJ.

U toku bavljenja u Drvaru i njegovoj bližoj okolini njemački špijuni su registrovali sva važnija zbivanja i pojave u mjestu boravka Vrhovnog štaba. Krajem aprila, kada su u selima oko Drvara boravili bataljoni 2. ličke proleterske brigade radi zaštite centralnih rukovdstava NOP-a, oni su primijetili pokrete tih jedinica i ocijenili da se radi o pojačavanju mjera zaštite i bezbjednosti. Nešto docnije, prvih dana maja, kada se u Drvaru održavao Drugi kongres USAOJ-a, Hlavačekovi »partizani« odlazili su u grad, posmatrali »neke svečanosti i igrali u kolu«. O tome su dostavili iscrpan izvještaj pretpostavljenoj komandi, ali tada, na sreću, nisu znali da je

¹¹ Istraga je tada konstatovala da je eksplozija u Komandi mjesta Prekaja rezultat nehata boraca u magacinu, ali je docnije utvrđeno da nijedna na-gazna mina 3. krajiške brigade nije eksplodirala.

¹² Arhiv RSUP BiH, Akcija na Drvar, Elaborat br. 110, str. 37.

I

riječ o Drugom kongresu antifašističke omladine Jugoslavije, kome je prisustvovao i maršal Tito, zajedno sa drugim rukovodećim ličnostima narodnooslobodilačkog pokreta.¹³

U to vrijeme saveznički avioni su povremeno dopremali oružje i drugi ratni materijal na aerodrome Vrhovnog štaba i okolne korpusne aerodrome. Iz svog skloništa špijuni su noću posmatrali dolazak savezničkih aviona, paljenje signalnih vatara i bacanje vojne opreme na pomoćne aerodrome u Mrđama i Gornjem Vrtoču kod Drvara. O pristizanju savezničke pomoći redovno su obavještavali Stab 8. oklopne armije, ističući da se u Drvaru nalaze mnoga vojna skladišta i magacini sa velikim zalihama oružja, municije, hrane i ratne opreme.

Do posebno iznenađujućih i alarmantnih saznanja Hlavačekovi špijuni dospeli su 22. maja, svega tri dana prije vazdušnog desanta. Naime, tog dana u vezi sa preseljenjem engleske i američke vojne misije iz Drvara i užurbanim pokretima jedinica NOVJ u okolini, oni su zaključili da se događa nešto što ugrožava i njihov opstanak, te su bili spremni da napuste svoje sklonište. O svemu tome odmah su radio-vezom i posredstvom golubova pismonoša obavijestili pretpostavljenu komandu Abvera. Istog dana naveče stigao je odgovor: »Stvar će biti izvedena na dan kako je bilo dogovoreno — ostanite na mjestu!«¹⁴ I, zaista, oni su u skloništu ostali do 25. maja, kada su se pridružili njemačkim desantnim jedinicama u Drvaru.

¹³ Isto, 37 i 41.

¹⁴ Isto, 38.

Učešće 500. SS padobransko-lovačkog bataljona u desantu na Drvar¹

Potpukovnik Dušan Otović

Komandant nemačkih oružanih snaga na »Jugoistoku« general-feldmaršal Maksimilijan fon Vajks (Maximilian von Weikss), čije se sedište nalazilo u Beogradu, 6. maja 1944. izdao je Komandi 2. oklopne armije direktivu za operaciju kojom bi se iznenada prodrlo u središte partizanske teritorije u Bosanskoj krajini. Cilj te operacije bio je da se stvori »pometnja u rukovodstvu Titove organizacije«, da se Tito uhvati i unište snage NOVJ na tom području.

Tom direktivom naređeno je da se operacija izvede još u maju. Komandi 2. oklopne armije stavljene su na raspolaganje i neke nemačke jedinice koje su bile van njenog sastava: 202. tenkovski bataljon, 4. puk »Brandenburg«, 92. motorizovani grenadirski puk, 500. SS padobransko-lovački bataljon i neki delovi divizije »Brandenburg«.

Za upotrebu 500. SS padobransko-lovačkog bataljona dao je saglasnost rajhsfirer SS-a Hajnna Himler, naglašavajući da ta jedinica mora izvršiti veoma važan zadatak.

Kako je 500. SS padobransko-lovački bataljon imao zadatak da »skoči« u Drvar, to je cela operacija i dobila naziv »Rösselsprung« (»Roselšprung« — »Konjičev skok«).

NA PRIPREMAMA U REJONU KRALJEVA

U rejon Kraljeva 500. SS padobransko-lovački bataljon je došao početkom januara 1944. iz Čehoslovačke, tačnije iz Gornjeg Hlumca, oko 40 km južno od Praga. Bataljon je bio sastavljen od vojnika i starešina SS jedinica i vojne policije, koji su bili osuđeni zbog raznih krivičnih i disciplinskih prestupa.² Pošto su izdržali kaznu ras-

¹ Izlaganje na naučnom skupu »Desant na Drvar maja 1944«, održanom u Drvaru 23. i 24. maja 1984.

² Prema nekim izvorima, 500. SS padobransko-lovački bataljon sačinjavali su vojnici i starešine koji su ranije bili u telesnoj gardi Adolfa Hitlera, SS oklopnoj diviziji »Viking«, SS planinskoj diviziji »Nord«, 7. SS diviziji »Princ Eugen« i 8. SS konjičkoj diviziji. Na ideju o formiranju SS jedinica, ili »jedinica za isticanje«, došao je Himler kao ministar unutrašnjih poslova. Prva takva jedinica formirana je 1941. godine od ljudi pokupljenih iz zatvora Rajha i korišćena za borbu protiv sov-

poređeni su u taj bataljon, u kojem su imali priliku da se istaknu hrabrošću i požrtvovanošću što je bio uslov za njihovu rehabilitaciju. Većinom su to bili Nemci koji su svojevremeno bili na istočnom frontu, iskusni ratnici.

U izjavi ratnog zarobljenka hauptštatfirera Andreasa Follnera se kaže:

» .. Stigao sam sa 500. SS padobransko-lovačkim bataljonom u Kraljevo (Srbija). Tu smo izvodili obuku u skakanju padobranom u 3. padobranskoj školi (vazduhoplovstva) koja je trajala oko tri nedelje . .. Komandant bataljona je bio SS-šturmbanfirer Gillhofer, koji je docnije predao bataljon SS-hauptšturmfireru Rybke-u. Do početka maja smo izvodili pešadijsku obuku...«

Štab 500. SS padobransko-lovačkog bataljona bio je smešten u Mataruškoj Banji, a jedinice u Kraljevu i Mataruškoj Banji (prema nekim podacima i na aerodromu u Kruševcu, ali za ovo ne postoje nemački dokumenti, ili do sada nisu pronađeni i objavljeni). Bataljon su sačinjavale tri pešadijske čete, jedna četa teških oruđa i štabna četa (za ovu četvu mnogi podaci govore da je bila nastavna). Komandiri četa su bili: Schmiedel, Kaulitz, Korngiebel, Witzemann i Sauder, a od ostalih starešina pominju se Wabersich, dr Hermann i dr von Helmersen.

Komandant 500. SS padobransko-lovačkog bataljona na pripremanama u rejonu Kraljeva i kasnije za vreme izvođenja operacije »Konjićev skok« bio je SS-hauptšturmfirer Kurt Ripka (Rybka).

U ratnom dnevniku Operativnog odeljenja Vrhovne komande nemačkih oružanih snaga (OKW — Oberkommando der Wehrmacht) 0 pripremanama za desant na Drvar kaže se:

«5. Operacija 'Rösselsprung' (maj—jun)

Na granici između zimskih i prolećnih borbi i nove faze ustanka na Jugoistoku, nastale savezničkom velikom ofanzivom, stoji operacija »Rösselsprung«, sa kojom je prvi put posle dužeg vremena prešla inicijativa na nemačku stranu. Vreme je za to naročito bilo pogodno, jer je Titov pokret, usled propalog prodora u Srbiju i pretrpljenih neuspeha, znatno izgubio u snazi i izgledima. Uspešna nemačka akcija morala ga je upravo tada osetno pogoditi, a nemačkoj komandi stvoriti veoma poželjno rasterećenje, s obzirom na zategnutu opštu situaciju. Pošto, usled pokreta koji se prostorno jako širio, nije bilo više moguće da se celokupne Titove snage unište velikom operacijom opkoljavanja po uzoru na 'kugelblitz', rodila se misao da se iznenadno prodre u centralni prostor koji on poseduje i da se razbije njegova komanda (uključujući i strane vojne misije), ili da se bar privremeno onesposobi; nije bilo isključeno da pri tome pođe za rukom da se uhvati Tito. Njegov odlučujući značaj za celi pokret postojao je poslednjih meseci sve jasniji; druga imena i ljudi nisu se isticali — što je svakako bilo zbog organizacione forme i neophodnog čuvanja tajne.

jetskih partizana. To je čuvena SS divizija »Dirlevanger«. Kasnije su formirane i druge jedinice za naročito opasne zadatke. Jedinice koje su sastavljene od ljudi osuđenih na manje vremenske kazne nosile su brojku 500, a one jedinice sastavljene od težih osuđenika nosile su brojku 999. Otuda je SS padobransko-lovački bataljon, koji je došao u Kraljevo, nosio brojku 500.

Komandant Jugoistoka je 6. V predao svoju naredbu izdatu 2. oklopnoj armiji za operaciju 'Rösselsprung'. Prema njoj je trebalo da Armija po mogućnosti u maju, uz što bolje čuvanje taktičkog iznenađenja, prodire s jakim snagama u prostor Bugojno — Jajce — Banja Luka — Prijedor — Bihać — Knin i unese nered u Titovu vrhovnu organizaciju, a zatim da lovi i razbija rascepkane grupe do potpunog uništenja. Poseban značaj pridavao se isključenju aerodroma i mesta za izbacivanje materijala. Snage je trebalo dobiti iz jedinica V SS brdskog i XV brdskog armijskog korpusa, uz privremeno bezuslovno napuštanje drugih oblasti; takođe je trebalo u što većem obimu upotrebiti hrvatske oružane snage, uz bezuslovno čuvanje tajnosti. Iz svoje operativne rezerve komandant Jugoistoka nameravao je da stavi Armiji na raspolaganje 202. oklopni bataljon, 4. puk 'Brandenburg' i 92. motorizovani grenadirski puk. Vrhovnu komandu Vermahta molio je da stavi na raspolaganje Izviđački bataljon 1. brdske divizije (koji se u međuvremenu vratio s Karpata i koji je kao i pre toga držan kao rezerva Vrhovne komande Vermahta). Pored toga, razmatrao je i upotrebu SS padobransko-lovačkih bataljona koji su bili već upotrebljeni u operaciji »Maibaum« i pre toga bili predviđeni za napad na Vis. Takođe je trebalo dovući što jače ostale delove Divizije 'Brandenburg' i osposobiti ih za specijalne zadatke.

Operativni štab Vermahta izjasnio se za stavljanje na raspolaganje Izviđačkog bataljona 1. brdske divizije, koja je upravo dolazila u rejon Skoplja, a smatrao je — kao što je 7. V saopštio komandant Jugoistoka — da nije moguća upotreba SS padobransko-lovačkog bataljona, jer ga je komandant SS jedinica predvideo za akcije čišćenja u Gornjoj krajini. Međutim, pošto se ipak, po savetu načelnika Operativnog štaba Vermahta, još jedanput istupilo pred komandanta SS jedinica, on je taj bataljon stavio na raspolaganje za 'Rösselsprung'. Komandant Jugoistoka je s tim bio upoznat 10. maja. Istovremeno mu je saopšteno da Firer odlučujuću važnost pridaje tome da se u operaciji pokuša pritisnuti Titov Vrhovni štab i da se po mogućnosti razbije; on treba da ispita da li može SS padobransko-lovački bataljon da bude upotrebljen u tu svrhu.

Komandant Jugoistoka je 13. V za sprovođenje operacije dao niz uputstava u kojima su uzeta u obzir dosadašnja iskustva u borbi s banditima. U dosadašnjim operacijama protivnik je skoro uvek uspevaio da većinom svojih snaga pravovremeno izbegne udar. Operativni štab Vermahta je zbog toga video u čuvanju momenta iznenađenja bitan preduslov uspeha. Sve je zavisilo od načina početka akcije. On je zamišljen na sledeći način: kao prvo, trebalo je — kao što je saoptšeno komandantu Jugoistoka — da se SS padobransko-lovački bataljon, uz kakvu podršku vazduhoplovstva i preuzimajući svaki rizik, spusti sa naređenjem da zajedno sa delovima divizije 'Brandenburg', koji su na vreme potpuno maskirani, isključi neprijateljski komandni centar. Zatim je trebalo da jake pokretne borbene grupe (takođe, po mogućnosti, delom potpuno maskirane) prodru po većim putevima koncentrično u centar bande da bi te puteve oslobodile za borbu, uništile teško oružje i komore bandi koje su vezane za puteve kao i skladišta do kojih se moglo doći da bi smenjivale vlastite jedinice koje su bile odvojene, odnosno upotrebljene

*Ovakve Titove fotografije deljene su esesovcima neposredno pred uzletanje
»radi prepoznavanja partizanskog maršala«*

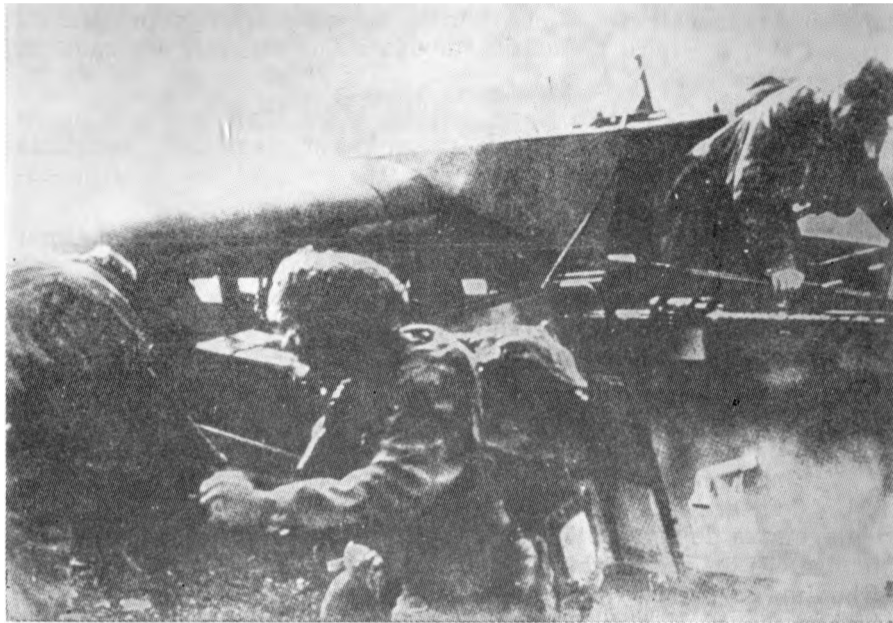

*Komandant 500. desantnog bataljona SS — kapetan Kurt Ribke na »Citadeli«
25. V 1944. godine*

potpuno maskirane. Tek tada bi trebalo sa raspoloživim i za to pogodnim snagama sprovesti plansko čišćenje najvažnijih oblasti posjednutih bandama.

Firer se saglasio sa planom operacije koji mu je 21. maja predao komandant Jugoistoka, a u kome je bilo pojedinačno navedeno predviđenih 5 borbenih grupa (iz prostora Bihać — Bosanska Krupa — Knin — Livno, zapadno i severno od Jajca i južno od Kulen-Vakufa), kao i padobranci-lovci (spuštanje 25. maja) na Drvar (32 km jugoistočno od Kulen-Vakufa); jedino su grupe padobranaca i vazdušnodesantne grupe izgledale suviše slabe. Jaki vazdušni napad na centar veze i snabdevanja — Bosanski Petrovac, koji je trebalo da prethodi desantu, trebalo je, kako je primetio šef Operativnog štaba Vermahta, izvesti zajedno sa desantom ...«

Održavanjem savetovanja u Komandi 2. oklopne armije u Vrnjačkoj Banji 17. maja, počinju neposredne pripreme za desnat

Nemački vojnici se iskrcavaju iz jedrilica

na Drvar. Na tom savetovanju, kojim je rukovodio komandant 2. oklopne armije general-pukovnik Lothar Rendulic, prisustvovali su načelnik Štaba 15. brdskog armijskog korpusa, operativni oficir Štaba 7. SS brdske dobrovoljačke divizije »Princ Eugen« i operativni oficir Komande vazduhoplovstva za Jugoistok. Tu je razmatrana vojno-politička situacija na armijskom operacijskom prostoru i detaljno utanačeni mnogi detalji u vezi sa predstojećom operacijom na Drvar. Tada je neposredno rukovođenje operacijom »Konjićev skok« preneto na Stab 15. brdskog armijskog korpusa.

Već sutradan otpočelo je izdavanje naredenja jedinicama za pripremu desanta.

Interesantan je podatak da je Komanda 2. oklopne armije predala neposredno rukovođenje operacijom Stsbu 15 brdskog armijskog korpusa, a da je zadržala rukovođenje 500. SS padobransko-lovačkim bataljonom. Stab korpusa je bio samo upoznat s načinom angažovanja i borbenim dejstvima padobransko-jedriličarskih grupa.

Praktično, od 17. maja, kada je održano pomenuto savetovanje u Komandi 2. oklopne armije, počinje da teče »reka« pismenih vojnih dokumenata, od komandi ka jedinicama i obratno, a sve u vezi sa operacijom »Konjićev skok«. Ali, i tu su preduzete mnoge mere da bi se sačuvala tajnost priprema i postiglo iznenađenje. Svi dokumenti u fazi neposredne pripreme za operaciju, od 17. do 25. maja, nosili su oznaku »Geheime Kommandosache Chefsache« (»tajni komandni predmet, za načelnika«). To je bio najviši stepen tajnosti u nemačkoj armiji i takav dokument se prenosio jedino po oficiru, a predmet je obrađivao samo načelnik štaba komande. Da bi se saču-

609

vala tajnost operacije i priprema za nju, postojale su i mnoge šifre, koje su označavale pojedine radnje, stepen izvršenih priprema i drugo. Čak i u okviru pojedinih štabova svi oficiri nisu upoznati sa planom operacije.

Štab 15. brdskog armijskog korpusa je 19. maja poslao Komandi 2. oklopne armije izveštaj o izvršenim pripremama i zadacima potčinjenih jedinica. U tom dokumentu o 500. SS padobransko-lovačkom bataljonu se kaže:

»1) SS padobranski bat. iskače X-dana sa jednom grupom Omar (južno od Drvara), sa jednom na Kamenicu (pazadno od Drvara), odstranjujući tamošnje anglo-američke vojne misije, i prodire koncentrično ka Drvaru (stočna pijaca). Tamo je Vrhovni štab i Tito. Po sopstvenom nahodjenju vezuje štabove i komandne instance Titovog štaba. Grupa za deblokadu nastupa rano X-dana od Srba prema istoku.« Zatim slede zadaci ostalih jedinica koje učestvuju u toj operaciji.

Već sutradan, 20. maja, Komanda 2. oklopne armije je Štabu 15. brdskog armijskog korpusa uputila pismene primedbe u vezi sa predlogom za dejstva potčinjenih jedinica. U okviru opštih odredaba ističe se cilj operacije, zatim da pravovremeno treba izdati zapovesti borbenim grupama, daje se verovatan početak operacija i mnogi drugi elementi. U vezi sa zadatkom 500. SS padobransko-lovačkog bataljona piše:

»Uz tač. 1: Zadatak za ojač. SS padobranski lov. bat. daje K-da 2. oki. armije, a XV brd. AK dostaviti informativno.«

Iz tog dokumenta tačno se vidi da je dejstvima ovog padobransko-lovačkog bataljona direktno komandovala Komanda 2. oklopne armije.

Komanda 2. oklopne armije je i 21. maja izdala naređenje Štabu 15. brdskog armijskog korpusa za dejstva u operaciji »Rösselsprung«. U tački 1. tog naređenja stoji:

»Crveni komandni centar u Drvaru (po svoj prilici, Vrhovni štab i Tito u Drvaru, na stočnoj pijaci, američka vojna misija Trnić-Breg, u Prnjavoru engleska vojna misija, preostala ruska misija neotkrivena). Treba računati s mesnim obezbeđenjem, pre svega na visovima severoistočno, istočno i zapadno od Drvara, u datom slučaju i s protivvazdušnom odbranom. Dalji podaci o neprijatelju postepeno se saopštavaju komandantu 500. padobranskog lov. bat. od strane Ic K-de 2. oki. armije i majora Beneša.«

Podaci navedeni u tom naređenju Komande 2. oklopne armije nisu bili u potpunosti tačni. Vrhovni štab NOV i POJ nalazio se u pećini u Drvaru, na desnoj obali Unca, i u kućama ispred nje, a članovi savezničkih vojnih misija u okolini Drvara.

O 500. SS padobransko-lovačkom bataljonu u tom naređenju Komande 2. oklopne armije od 21. maja detaljno se preciziraju zadaci:

»3) 500. SS-padobranski lov. bat., komandant štrumbanfirer Ribke, sa potčinjenom SS-padobr. nast. četom (očekuje se konačno odobrenje rajhsfirera SS), 40 ljudi odreda 'Beneš' i 6 ljudi kontra-610 obaveštajne službe spuštaju se X-dana, u trenutku što je moguće

Avion »HENSEL 126« uzalud se spustio u Drvar: umesto sa maršalom Titom, uzleto je sa njegovom uniformom

ranije, u crveni komandni centar Drvar i uklanjaju munjevitim napadom naročito Vrhovni štab Tito, kao i ostale crvene komandne štabove i savezničke, odnosno ruske vojne misije. U tu svrhu 500. SS-padobranski lov. bat., prema već poznatim određenim ciljevima (ukupno 5, uporedi tačku 1), treba na prvom mestu da odredi naročito odabrane borbeno snažne udarne vodove, uključujući u njih delove potčinjene grupe 'Beneš' i kontraobaveštajne službe, koji imaju zadatak da, odmah posle sletanja, stupaju u neposrednu blizinu svojih napadnih ciljeva, neodložno i bezobzirno uklone pre svega Vrhovni štab i Tito, kao i do sada poznate vojne misije.

4) Komandant Avijacije 'Hrvatska' će angažovanjem jakih vazduhoplovnih snaga neposredno pred spuštanje SS-padobranskog lov. bat. sveobuhvatnim napadom po ciljevima razbiti poznate neprijateljske bande i štabove, obezbeđenja i protivvazdušne položaje i nagnati neprijatelja u protivvazdušna skloništa. Za vreme spuštanja 500. SS padobranskog lov. bat. komandantu avijacije pada u zadatak da za svo vreme sprečava intervenciju protiv padobranskog bataljona, naročito onih neprijateljskih snaga koje se nalaze po visovima sa obe strane Drvara, a da u daljem toku ove delove, u neposrednom sadejstvu sa SS-jurišnim bataljonom, razbije i pritisne vatrom.

5) Ojačani 500. SS-padobranski lov. bat. postavlja se u bojevu gotovost na startnim uzletištima 24. 5. kako sledi:

- a) Grupa 'Ribka' (padobranci) sa štabom, delovi 2, 3. i 1. voda 4. čete u Velikom Bečkereku (ukupno 314 ljudi).
- b) Sa glavninom 4. čete (bez prvog voda), 1. četa, kao i 40 ljudi odreda 'Beneš', 6 ljudi kontraobaveštajne službe, kao i Vazduhoplovni trup za vezu (ukupno 320 ljudi) u Zagiebu.

611

c) Sa drugim talasom padobranci (ostatak 2. čete i padobranci Nastavne čete, oko 220 ljudi) u Banjaluci. Komandantu Avijacije 'Hrvatska' potčinjava se 500. SS-padobranski lov. bat. od početka ukrcajanja do spuštanja na cilj. Zatim se bataljon neposredno potčinjava Komandi XV brd. AK. Nakon uspostavljanja veze sa jednom borbenom grupom XV brd. AK, upućenom na Drvar, Padobranski bataljon potčinjava se taktički ovoj borbenoj grupi radi jedinstvenog vođenja borbi.

d) SS-padobranski bataljon treba, što je moguće ranije, da prikupi u rejonu Bosanske Krupe automobilski transportni prostor za prebacivanje SS-padobranskog lov. bat. posle izvršenja njegovog zadatka. Po njegovom stizanju tamo, potčinjava se Komandi XV brd. AK Bihac. Oficira za vezu uputiti ranije u korpusno komandno mesto.

7. Specijalna naređenja za obaveštajne veze i snabdevanje, prema posebnoj zapovesti.

8. Uspeh operacije 500. ojačanog SS-padobranskog lov. bat. zavisi, pored bezobzirnog zahvata, pre svega od potpunog iznenađenja neprijatelja. Stoga instrukcije starešinama i jedinicama ima da uslede tek nakon prispeća borbene zapovesti 500. SS-padobranskog bataljonu na startnim uzletištim.

Saopštavanje borbene zapovesti obezbeđuje Komanda vazduhoplovstva 'Jugoistoka'.

Od momenta stizanja borbene zapovesti do momenta starta, 500. SS-padobranski lov. bat. odgovorno obezbeđuje potpuno održavanje punog sastava jedinice i 'potčinjenih delova'. Moli se Komanda vazduhoplovstva 'Jugoistoka' da naredi odgovarajuće delovima vazduhoplovstva. Kao cilj premeštanja na startna uzletišta proturiti vesti o premeštanju 500. SS-padobranskog lov. bat. u Italiju.

9. 500. SS-padobranski lov. bat. izveštava K-du 2. ok. armije, kao i K-du XV brd. AK:

a) Gotovost na startnim uzletištim pod šifrom 'Rajner stigao' ('Rainer eingetroffen').

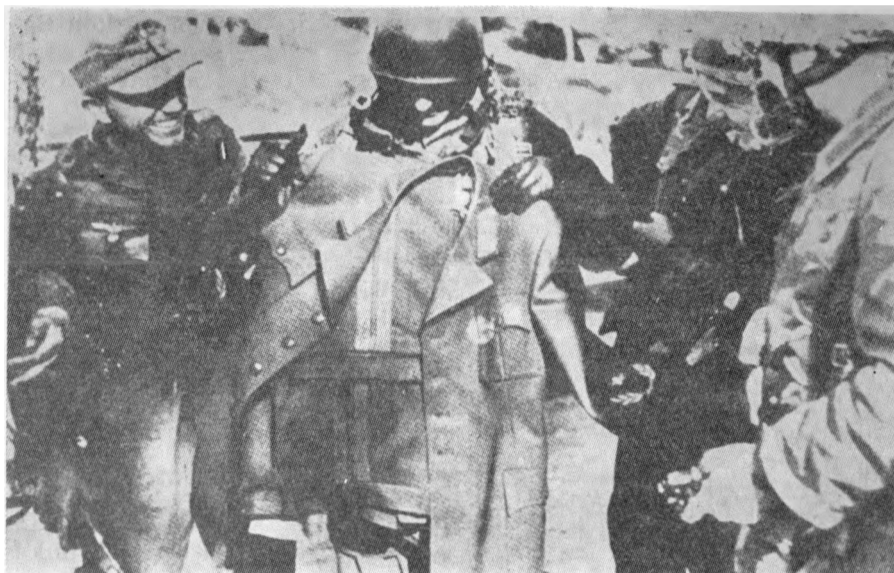
b) Stizanje borbene zapovesti pod šifrom 'Rajner obavešten' ('Reiner unterrichtet').

c) Spuštanje na cilj pod šifrom 'Rajner odlazi' ('Reiner geht los').

d) Dalje stalno, najmanje svaka dva sata: neprijateljska situacija, sopstvena situacija i namere.«

Tih dana u svim komandama koje su bile angažovane u operaciji »Konjićev skok« radilo se danonoćno. O tome govore i nemački dokumenti, na kojima je, pored drugih obaveznih podataka koje su morali da sadrže u svom zaglavlju, stajao i čas kada su ti dokumenti doneti.

Tako je Štab 500. SS padobrasko-lovačkog bataljona, koji se nalazio u Mataruškoj Banji kod Kraljeva, izdao 20. maja u 5.45 časova svoju pripremnu zapovest za prebacivanje bataljona na polazne aerodrome radi daljeg prebacivanja do aerodroma sa kojih će krenuti u akciju. Istog dana, u 24 časa, Štab padobrasko-lovačkog bataljona je izdao dopunu pripremne zapovesti za prebacivanje bataljona na polazne aerodrome.

*Borbena grupa »Panter« zaplenila je u krojačkoj radionici Vrhovnog štaba
NO U uniformu maršala Tita*

Ova dva dokumenta ćemo ukratko izložiti, a samo neke delove iz njih citirati. Interesantno je da se u njima nijednom rečju ne govori o cilju predstojeće akcije i ne navode aerodromi za akciju. Ceo bataljon je tim zapovestima podeljen u tri grupe za transport, tačno su predviđeni poslovi koji treba da se obave i određena satnica, ograničena je upotreba alkohola na najmanju meru, određeni načini ukrcavanja na železničkoj stanici, kao i mnogi drugi elementi. Određen je i početak ukrcavanja u transportne jedrilice i avione na polaznim aerodromima — 24. maja u 14 časova.

Kolika se pažnja poklanjala tajnosti ovog prebacivanja bataljona iz rejonu Kraljeva na polazne aerodrome, vidi se iz tačke 9. pripremne zapovesti:

»Cete treba najpodrobnije poučiti o održavanju tajnosti. Ne smeju se čuti nikave glasine na osnovi kojih bi se mogla stvoriti predstava o zadatku bataljona. Jedinice treba potpuno odvojiti od stanovništva za vreme prevoženja do početka vazdušnog prevoženja. Za vreme prevoženja, naročito železnicom, po mogućnosti ne pokazivati padobransko-lovačke šlemove i kombinezone, kako se iz toga ne bi moglo videti da se radi o transportu padobranskih lovaca. Posle održane konferencije o prevoženju, odgovorni komandiri bataljonskih grupa moraju preduzeti odgovarajuće mere da ni jedan pripadnik tih grupa ne dođe u dodir s ljudima koji ne pripadaju transportu. U zapovesti naznačena mesta, iskrene železničke stanice i polazni aerodromi ne smeju se za sada saopštavati ljudstvu.«

Grupa »Obermajer« (nastavna SS padobranska četa i deo 2. čete) i grupa »Viceman« (1. četa, 4. četa bez vođa teških mitraljeza i delova voda za vezu) krenule su železnicom iz Kraljeva za Novu Gradišku 21. maja u 14.02 časa. Grupa »Obermajer« iskrcala se u

Novoj Gradišci i odatle je prebačena na aerodrom Zalužani kod Banjaluke, a grupa »Viceman« je iz Nove Gradiške produžila vozom za Zagreb, odakle se kamionima prebacila, delom na aerodrom Cerklje a delom na aerodrom Lučko.

Koliko se nastojalo da se zavara trag transporta, vidi se iz prevoženja treće grupe — »Hazelvanter« (Štab bataljona, 40 ljudi iz 2. čete, 3. četa, mitraljeski vod 4. čete i vod za vezu). Ta grupa je iz Kraljeva krenula kamionima 22. maja ujutru za Beograd, da bi se u Beogradu ukrcala u voz i produžila za Veliki Bečkerek (današnji Zrenjanin), odakle se 25. maja rano ujutru prebacila kamionima na aerodrom Ečka kraj Velikog Bečkereka.

Po dolasku na novo komandno mesto, komandant 500. SS padobransko-lovačkog bataljona Ripka izdao je 23. maja u 23.55 časova bataljonsku zapovest za operaciju »Rösselsprung«. U njoj su mnogi zadaci konkretizovani (imala je 19 tačaka), ali nije bilo ni reči o snagama koje ojačavaju bataljon, kao ni o jedinicama koje će sadejstvovati na zemlji.

Treba reći da su 500. SS padobransko-lovački bataljon pojačale sledeće nemačke snage: 2. i 3. grupa vazduhoplovnog desantnog puka, koje su u Jugoslaviju stigle početkom marta i bile smeštene na aerodromu Cerklje kod Brežica i Lučko kod Zagreba (reč je o jedriličarima), i SS padobranska nastavna četa. U zapovesti je jedino stajalo da se bataljon ojačava sa 40 ljudi »Beneševog odeljenja« (četnici) i 6 ljudi iz Abvera (kontraobaveštajna služba).

U zapovest su uneti i do tada dobijeni podaci o stanju u Drvaru:

»Drvar je najznačajniji organizacioni i snabdevački centar bandita. U njemu se verovatno nalaze sledeći štabovi:

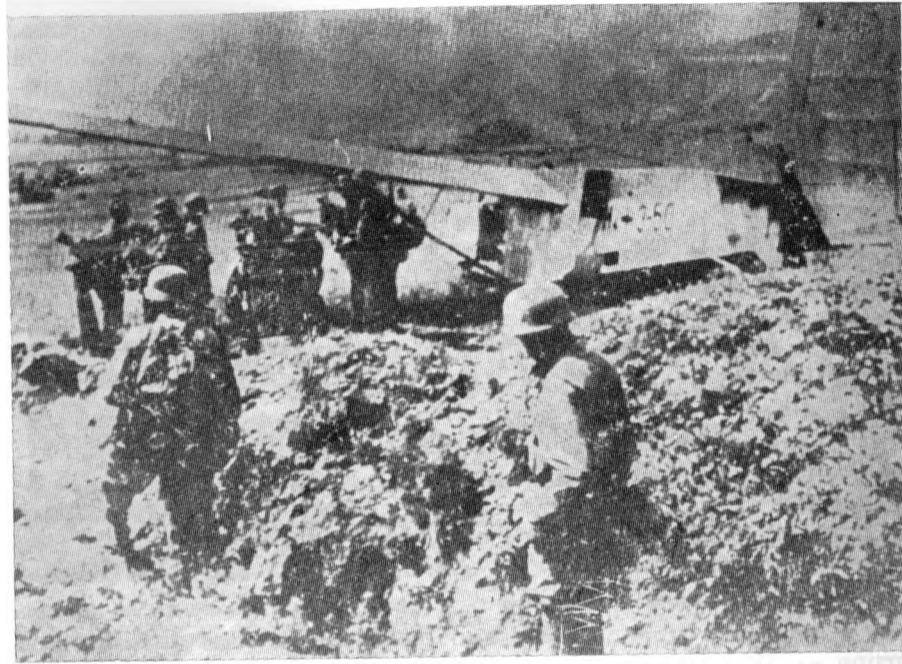
- a) glavni štab Tita — po svoj prilici na staroj govedarnici;
- b) engleska vojna misija u zaseoku Prnjavor;
- c) američka vojna misija u zaseoku Trninić;
- d) ruska vojna misija, verovatno, 300 metara istočno od ras-kršća.

O objektima za koje se naknadno sazna redovno će se obavestavati.«

Hitlerov zahtev u vezi sa zarobljavanjem Tita našao se i u ovoj zapovesti. U njoj stoji: »... Ako bi, protivno očekivanju, i sam Tito bio zarobljen, onda iz naročitih razloga treba ovo držati bezuslovno u tajnosti. Izveštaj poslati samo radiom.« Poznato je da je sam Hitler mnogo ranije, pre operacije »Konjićev skok«, naredio da eventualno zarobljavanje Tita »treba bezuslovno držati u tajnosti«. Iz ddkumenata donetih u vremenu od 17. do 25. maja vidi se da ni Komanda 2. oklopne armije nije računala na zarobljavanje Tita, kao ni štabovi i komande jedinica koje su učestvovala u operaciji. To se jasno vidi i iz ove zapovesti komandanta 500. SS padobransko-lovačkog bataljona.

Sve nemačke komande, pa i Štab 500. SS padobransko-lovačkog bataljona, veliku pažnju su poklanjale postizanju iznenađenja. Otuda je to i uneto u ovu zapovest. U tački 16. se kaže:

»Uspeh bataljona zavisi, pored bezobzirnog udara, pre svega od potpunog iznenađenja protivnika. Upoznavanje ljudstva sa zadatkom

Prenos opreme i municije iz jedrilica na položaj

može se izvršiti najranije 10 časova pre predviđenog X-vremena. Bezuslovno održavanje tajnosti mora se pri tom zagarantovati. Od momenta prijema naređenja za akciju pa do momenta poletanja treba obezbediti potpunu odvojenost podoficira i vojnika bataljona od potčinjenih delova. Obezbeđenje treba izvršiti tako da se onemogući svaki dodir sa drugim vojnim licima ili civilima. Pored toga, ljudstvo treba još jednom upozoriti na potrebu održavanja tajnosti.«

Komanda nemačke 2. oklopne armije je 24. maja izdala »Plan za upotrebu ojačanog 500. SS padobranskog lovačkog bataljona«. To je, u stvari, bila studija koju je izradilo Operativno odeljenje Komande 2. oklopne armije, kojim je rukovodio pukovnik fon Farnbiler. Ta studija je rađena na osnovi svih prikupljenih podataka o situaciji u rejonu Drvara, bilo preko nemačke obaveštajne službe, bilo prilikom vazdušnog izvidanja i aerofoto-snimanja.

U planu o borbenoj upotrebi 500. padobransko-lovačkog bataljona detaljno su razrađeni sastav i zadaci borbenih grupa padobranaca i jedriličara. Jedriličarima je komandovao zamenik komandanta bataljona kapetan Oto Bentrupa, inače komandant jedriličarskog sastava, a u operaciji »Konjićev skok« zamenik komandanta 500. SS padobransko-lovačkog bataljona.

Padobranci (ukupno 485 ljudi) podeljeni su u četiri borbene grupe — »Plavi«, »Zeleni«, »Crveni« i »2. talas«, a jedriličari (340 ljudi) u šest borbenih grupa — »Panter«, »Jurišnik«, »Bezobzirni napadač«, »Hvatač«, »Grizač« i »Drobilica«. Za svaku borbenu grupu određeni su ljudi, konkretan zadatak i mesto spuštanja.

Pored toga, u planu o borbenoj upotrebi bataljona, u tački »Razno«, konkretizuju se neki zadaci i daju procene u 10 tačaka. Tako se u tački 1. daju zadaci komandantu bataljona:

»1) Komandant bataljona sa štabom i rezervom skače u grupi »Crveni«, jugoistočno od 'Citadele', i potom nastupa ka 'Citadeli'. Ako bude potrebno, on rukovodi borbom za 'Citadelu' i po zauzeću iste organizuje odbranu. On rukovodi borbom svih borbenih grupa, prema situaciji.«

Ni pukovnik fon Farnbiler nije bio siguran gde se nalazi Vrhovni štab NOV i POJ, iako ga je u ovom dokumentu smestio na prostoru »Citadele« (oko Šobića glavice), pa je zbog toga u tački 3. stajalo:

»3) U slučaju nepredviđene promene opšte situacije, sve borbene grupe, bez obzira na njihove osnovne borbene zadatke na svetlosni signal ... najkraćim putem nastupaju ka mestu odakle je dat svetlosni signal.«

Za slučaj da bataljon bude opkoljen, data su i mesta lociranja jedinica predviđenih za deblokadu bataljona.

Iz ovog dokumenta se vidi da, iako je pisan uoči samog desanta, nemačke komande nisu tačno znale gde se nalazi Vrhovni štab NOV i POJ, kao ni sovjetska i englesko-američka vojna misija. Naime, Vrhovni štab NOV i POJ nikada nije bio kod stare stočne pijace ili u rejonu Šobića glavice.

Pošto su zauzele Drvar trupe su prikupljale i prenosile svoje ranjenike na groblje na Sobića glavici

U više nemačkih dokumenata dat je i način regulisanja komandovanja, odnosno prepotčinjavanja 500. SS padobransko-lovačkog bataljona. Tako je do ukrcavanja bataljona u avione i jedrilice bataljon bio neposredno potčinjen Komandi 2. oklopne armije; od ukrcavanja do spuštanja desanta bataljonom je komandovala Komanda avijacije »Hrvatska«; nakon spuštanja desanta u Drvar bataljonom je komandovao Stab 15. brdskog armijskog korpusa, a kasnije komandant borbene grupe »Vilam« (iz nemačke 373. pešadijske divizije).

Iako je za dan »X« orijentaciono bio određen 25. maj, kada je trebala da počne operacija »Konjićev skok«, ipak je sve zavisilo od meteorološke situacije. Zbog toga je još 20. maja bilo dogovoreno da se početak operacije objavi lozinkom »Dogovor — datum«. I kako je meteorološka situacija mogla u toku noći da se promeni, dogovoreno je da Stab 15. brdskog armijskog korpusa za desant izda neposredno naređenje lozinkom »Bliher«, što je značilo da se zadatak mora izvršiti do poslednjeg dana.

Lozinku »Dogovor 25. 5« Komanda 2. oklopne armije je emitovala preko teleprintera 24. maja u 18.50 časova. Ona je prenetu Štabu 15. brdskog armijskog korpusa i Vazduhoplovnoj komandi Jugoistoka, a ovi su dalje preneli svojim potčinjenim komandama. Ta lozinka je značila da, ukoliko vreme bude dobro, operacija »Konjićev skok« počinje 25. maja u 5 časova. Samo nekoliko sati kasnije, tačnije u 23 časa, Stab 15. brdskog armijskog korpusa je izdao zapovest svim borbenim grupama — lozinkom »Bliher«.

Po operativnom planu, prvi talas padobranaca je iskočio nad Drvarom 25. maja u sedam časova. Oko 11 časova poleteo je drugi talas padobranaca sa aerodroma Zalužani kod Banjaluke i u 11.50

se spustio u Drvar. U žestokoj borbi padobranci su trpeli velike gubitke. Tako se u izveštaju Štaba 15. brdskog armijskog korpusa Komandi 2. oklopne armije, između ostalog, kaže:

»500. padobranski lov. bat. čistio je posle spuštanja mesto Drvar i branio grad. Nisu ustanovljeni nepr. operativni štabovi. Plen. Do podne 70 sopst. ranjenika.« A u izveštaju od 9. juna o gubicima padobranskog bataljona kaže se: »61 sopst. poginuo (1 ofic.), 205 ranjenih (2 ofic.), 11 nestalih. 1 kamion potpuno uništen, 4 kam. oštećena.«

I u nemačkim dokumentima se govori da je 500. SS padobransko-lovački bataljon bio opkoljen. U izveštaju Štaba 373. legionarske divizije »Tigar« Štabu 15. brdskog armijskog korpusa od 10. juna piše:

»1) Prodor preko Trubarske kotline na Drvar za deblokiranje 500. SS padobranskog bat. 25. i 26. 5. 44.«

Reč je o blokadi, odnosno o opkoljavanju padobranskog bataljona na groblju u Drvaru, kada je pretila opasnost da bude potpuno uništen.

U vezi s tim, postoji i naređenje Štaba 15. brdskog armijskog korpusa borbenoj grupi »Vilam« i 92. grenadirskom puku da što pre prodru u Drvar i priteknu u pomoć padobrancima.

U napred citiranom izveštaju 373. legionarske divizije »Tigar« piše i ovo: »... 1/373 izv. bat. sa delovima 11/374, saobrazno zadatku, nastavili su marš, mada su u pozadini konstatovali pucjavu. U toku noći oni su prešli planinske prevoje bez otpora i 26. 5. u 06.00 izbili na visove zapadno od Drvara (kota 751—714). I odavde je lično komandant eskadrona, kao prvi deo snaga koje su nastupale, uspostavio 26. 5. u 07.00 časova vezu sa 500. SS padobranskim lov. bat., koji ga je srdačno pozdravio. ...«

U tom izveštaju se govori i o zadacima padobranskog bataljona u kasnijim danima: »500. SS padobranski lov. bataljon imao je da sprovede dalje obezbeđenje, pretraživanje Drvara i pregled plena, kao i prikupljanje sopstvenih aparata koji su bili oboreni za vreme borbe.«

U izveštaju su analizirana i izneta stečena iskustva divizije u toj operaciji i sopstveni gubici po jedinicama. Za 500. SS padobransko-lovački bataljon se navodi da je imao 61 mrtvog, 114 teško ranjenih i 91 lako ranjenog, a da je 11 nestalo.

Pošto nije ostvaren cilj, Komanda 2. oklopne armije je 27. maja preuzela rukovođenje operacijom od Štaba 15. brdskog armijskog korpusa. Tog dana Komanda 2. oklopne armije izdala je svoju zapovest, kojom je sve snage usmerila prema rejonu Potoka, verujući da su tamo Vrhovni štab NOV i POJ i Tito. U toj zapovesti se naređuje »da 500. SS padobransko-lovački bataljon obezbedi i štiti područje Drvara«.

Da je cela operacija »Konjićev skok« bila brižljivo pripremana, vidi se i iz knjige komandanta 2. oklopne armije general-pukovnika Lotara Rendulića *Gekämpft, gesiegt, geschlagen*, u kojoj se o planiranju operacije kaže i ovo: »... Prvi iznenadni napad trebalo je da izvrši padobranski lovački bataljon koji je imao da se spusti nepo-

sredno kod Drvara i odmah krene u napad na Glavni stan. Trebalo je da se sam održi oko 24 časa. Do tog roka se računalo sa pristizanjem grupe sa zapada. Sa najvećom tačnošću je maskiran dolazak kopnenih jedinica u njihove polazne rejone. Motorizovane grupe stizale su u svoje polazne rejone tek u poslednjem momentu.«

Iz Drvara 500. SS padobransko-lovački bataljon, sredinom juna, otišao je u Ljubljano. O tome u Ratnom dnevniku Operativnog odeljenja OKW o napadu na Drvar piše:

»SS padobranski lovački bataljon bio je posle operacije stavljen na raspolaganje komandantu SS jedinice u Ljubljani; na njegovo mesto upućen je od 20. IV u Kraljevo novoformirani padobranski lovački bataljon divizije ‚Brandenburg‘.«

O odlasku padobranskog bataljona iz Drvara govori se i u pismenoj izjavi ratnog zarobljenika hauptštatfirera Andreasa Follnera. U njoj se, između ostalog, kaže:

»... Početkom juna 1944. godine smenjeni smo i prebačeni u Petrovac i Bihać. Posle toga nije bilo više nikakvih borbenih dejstava. Sredinom juna 1944. godine bataljon je ukrcao i prebačen u Ljubljano. Nastavna četa, kojoj sam i ja pripadao, početkom jula prebačena je u Mađarsku. Ona je tamo produžila padobransku i pešadijsku obuku. Krajem juna bataljon je otišao u akciju na istočni front.«

U nekim istorijskim knjigama i feljtonima u kojima se obrađuje operacija »Ribecal« (Rübezahl«), poznata u jugoslovenskoj istoriografiji kao durmitorska operacija, za padobranski bataljon »Brandenburg« kaže se da je, u stvari, 500. SS padobransko-lovački bataljon.

Prema već napred citiranim tekstovima iz Ratnog dnevnika Operativnog odeljenja OKW i izjave ratnog zarobljenika, očito je da nije reč o 500. SS padobransko-lovačkom bataljonu, već o novoformiranom padobranskom lovačkom bataljonu od pripadnika divizije »Brandenburg«. Taj bataljon je bio na obuci u Kraljevu i bio je pod komandom Komande 2. oklopne armije.

Operaciju »Ribecal« preduzeo je krajem jula 1944. komandant Jugoistoka da bi sprečio prodor jedinica NOVJ u Srbiju. Taj zadatak je dobila Komanda 2. oklopne armije. Operacijom je obuhvaćen veći deo Crne Gore, Sandžaka, deo Hercegovine, jugoistočni deo Srbije i jugoistočni deo Bosne. Operacija je trajala od 12. do 26. avgusta. I pored angažovanja većeg broja nemačkih jedinica, ona nije uspešla, jer nije sprečen prodor 1. proletarskog i 12. korpusa NOVJ i Operativne grupe divizija u Srbiju.

O padobransko-lovačkom bataljonu »Brandenburg« govori se u više nemačkih dokumenata izdatih u vezi s tom operacijom.

U direktivi komandanta Jugoistoka od 25. jula 1944. Komandi 2. oklopne armije za pripremu operacije »Ribecal«, pod tačkom 2. stoji:

»2. oklopna armija ima zadatak da, nakon dovođenja 1. brdske divizije, 201. brigade jurišnih topova i Padobranskog lovačkog bataljona »Brandenburg«, kao i nakon izvlačenja svih jedinica gde god

ih je moguće izvući sa manje važnih sektora angažovanja, napadne neprijateljsku grupu u Crnoj Gori...»

U istoj direktivi, pod tačkom 8, moli se Komanda vazduhoplovstva da operaciju »Ribecal« podrži intenzivnim izvidanjem iz vazduha, borbenim i uznemiravajućim akcijama, kao i da stavi na raspolaganje padobranskom bataljonu avione za upotrebu.

I u izveštaju komandanta Jugoistoka Vrhovnoj komandi Vermahta od 7. avgusta, o planu za dejstva sopstvenih jedinica u operaciji »Ribecal«, za padobranski bataljon stoji:

»»Padobranski bataljon biće upotrebljen protiv Berana ili Kolašina ili Mojkovca.«

U izveštaju komandanta Jugoistoka takođe OKW od 12. avgusta, u kojem se govori o sastavu borbenih grupa i njihovim pravcima napada u operaciji »Ribecal«, menja se raniji zadatak padobranskom bataljonu:

»Padobranski lov. bat. »Brandenburg« kao rezerva za eventualnu upotrebu u rejonu Novi Pazar — Raška.«

Dakle, u operaciji »Ribecal« padobransko-lovački bataljon »Brandenburg« bio je rezerva Komandi 2. oklopne armije, ali u operaciji nije upotrebljen.

Poznato je da je 500. SS padobransko-lovački bataljon bio sastavljen od ražalovanih oficira i podoficira i kažnjenih vojnika. Bili su to iskusni ratnici, ali osuđenici na manje vremenske kazne, koje su izdržali i sada je trebalo da se na ovom važnom zadatku rehabilituju. Bili su i na posebnoj obuci u širem rejonu Kraljeva. I nemačka Vrhovna komanda, pa i sam Hitler, a da ne govorimo o komandantu 2. oklopne armije, veliku pažnju su poklanjali uspehu tog padobranskog bataljona. Preduzete su bile i mnoge mere tajnosti kako bi se postiglo iznenađenje.

Ali, u svojim planovima za operaciju »Roselsprung« general Rendulić nije predvideo da će već u prvim trenucima desanta pretrpeti teške gubitke i da će na samom početku operacije biti ranjen komandant padobranskog bataljona kapetan Ripka i tako izbačen iz borbenog stroja. Nemačke komande nisu očekivale da će u Drvaru naići i na otpor stanovništva. Iako se u prvih dvadesetak minuta, pa i pola časa, postiglo iznenađenje, u daljem toku desantne snage su i same bile iznenađene — dočekane snažnom i organizovanom vatrom. Padobranski bataljon je upao u okruženje i zamalo nije potpuno uništen, što i sami Nemci priznaju u svojim dokumentima.

Nemački komandanti nisu očekivali da će jedinice NOVJ, umesto da se brane, preći u protivnapad. Oni su računali i na jak moralni efekat koji su postizali na drugim ratištima, ali nisu računali na to da je moral boraca NOVJ jači.

Desant na Drvar bio je uvod u tzv. sedmu i poslednju neprijateljsku ofanzivu protiv jedinica NOVJ, koja nije uspela, kao ni sve ranije.

Neprijatelj o ličnosti Josipa Broza Tiia^x

Mr Rafael Brčić

Nacistički vođa Hitler i njegovi najbliži saradnici nisu uopšte vjerovali, pa čak ni pomišljali na mogućnost da se goloruki narod jedne pokorene zemlje, poslije uništenja njene regularne vojske, odnosno njenog zarobljavanja i razoružavanja, može uspješnije oduprijeti njemačkoj sili, a još manje na mogućnost stvaranja partizanskih oružanih snaga u pozadini njemačkog fronta. Njemački Generalštab, kao što je poznato, u periodu ratnih priprema za napad na neku zemlju nije se uopšte bavio problemima gerile i njenog eventualnog učešća u ratu; on takode nije imao unaprijed obrađenu, ni teoretski ni praktično, problematiku gerilskog ratovanja. Ovo pitanje, iako je u »*Štampanim propisima za vojsku 300/1*« (»*Truppenführung 300 — I Teil*«)² zauzimalo pune tri stranice, bilo je potpuno zanemareno, a u samom toku priprema i izvođenja osvajačkog rata prepušteno Abverovoj grupi II (sabotaže i diverzije), koja ga je tretirala, isključivo u agresivnom a ne i u defanzivnom smislu. Naime, ovaj uređ Abvera u njemačkoj Vrhovnoj komandi Vermahta (OKW) prvenstveno su interesirale mogućnosti političkog vojničkog aktiviranja raznih nacionalnih manjina u neprijateljskim državama, s ciljem da se podrije i oslabi otpor neprijatelja u slučaju rata.

Po istom principu Hitler i njegovi generali su na borbu protiv narodnooslobodilačkog pokreta u Jugoslaviji gledali kao na borbu za

Izlaganje na naučnom skupu »Desant na Drvar maja 1944«, održanom u Drvaru 23. i 24. maja 1984.

Štampani propisi za vojsku 300/1. — Taktika I dio, odnosno »Heersdruckvorschrift 300/1. — Truppenführung I. Teil« dati su na svega tri stranice u *Pravilima vojne službe (Heeresvorschriften)* koja su predviđala sve moguće varijante borbenih dejstava u slučaju rata u evropskim i drugim ratištima. U njima je izostao jedan veoma značajan faktor — narod, odnosno narodi neprijateljske države, što je, s obzirom na ukupnost njemačke nacističke ideologije i vojno-političke strategije, razumljivo. Naime, u planovima osvajanja i stvaranja »velikog prostora«, tj. velikog njemačkog carstva — Trećeg Rajha, za sve pokorene narode, posebno slovenske, važio je samo jedan princip: »Boden und Blut«.

Na primjer, u prvim danima agresije na Jugoslaviju, aprila 1941, Hitler je u Mariboru, za Donju Štajersku i jugoslovenski dio Koruške, izjavio: »...učinite mi ove zemlje njemačkim«. Bila je to direktiva za sve što je poslije uslijedilo u vezi s komadanjem jugoslovenske teritorije i uspostavljanjem okupacionih sistema. (Sire o tome vidi: Slavko Odić, *Neostvoreni planovi, Zagreb 1961*; Tone Ferenc, *Nacistička raznarodovalna politika v Sloveniji v letih 1941—1945, Maribor 1968*; Rafael Brčić, *O iseljavanju Slovenaca u Bosnu 1941. godine* »Prilozi«, Institut za istoriju u Sarajevu, br. 9/1, Sarajevo 1973, str. 301—316).

»održavanje reda i mira« u okupiranoj zemlji, kojem se, kao svom političkom protivniku, treba suprotstaviti posadnim trupama i svojom policijom. Tako postavljen zadatak i način njegovog rješavanja imao je za cilj da diskredituje političkog protivnika kao »bandu«, »banditske grupe«, »banditske snage« i slično, a to se na primjeru NOP-a naroda Jugoslavije vrlo brzo negativno odrazilo ne samo kod okupacionih trupa oba okupatora nego i ostalih organa i institucija, kao i kvislinških režima i njihovih vojnih i političkih organa. Ukratko, negativno se odrazilo na čitav uspostavljeni okupacioni sistem, koji je stvaranjem i snaženjem NOP-a, posebno na vojnom i političkom polju, počeo da slabi i da se već od kraja 1941. godine raspada.³

Vrlo brzo, već na prelazu iz 1941. u 1942. godinu, borba i obračunavanje sa partizanima u pozadini okupatorskog fronta nisu više zadatak samo posadnih trupa i vojnopozadinskih vlasti i policijskih snaga, nego to sve više postaje i zadatak operativnih trupa, kojih Nijemci u Jugoslaviji nikada nisu imali dovoljno da se uspješno obračunaju sa oružanim snagama NOP-a i obezbijede strateški značajne saobraćajnice i nesmetanu eksploataciju privrednih bogatstava značajnih za njemačku ratnu privredu.⁴ Nijemci su vidjeli da su NOP i njegove oružane snage postali značajan ne samo politički nego i vojnički faktor koji veoma ozbiljno ugrožava njihove vitalne interese, te da se s njim mora ozbiljno računati, utoliko više što su nacisti bili načisto da se ne mogu ozbiljnije osloniti na svog osovinskog partnera Italiju, koji na tzv. hrvatskom prostoru, u NDH, a posebno u Bosni i Hercegovini, sve otvorenije ispoljava, pored svog vojno-političkog, i privredni interes, nastojeći da svom »siromašnom gubernatoriju Dalmacije pripoji privredno bogatu Bosnu i Hercegovinu«, a u pogodnom trenutku i cijelu tzv. NDH.⁵

³ Hitler i njegovi generali preko svojih vojnih i političkih predstavnika u okupiranoj Jugoslaviji relativno su vrlo brzo saznali da oružanim narodnooslobodilačkim ustankom naroda Jugoslavije rukovode Komunistička partija i njen Centralni komitet sa generalnim sekretarom na čelu, ali nisu znali ko je na čelu KPJ i kakav ona ugled uživa u narodu, a još manje šta su za sve narode Jugoslavije značili 27. mart, martovske demonstracije, aprilski rat i brza kapitulacija kraljevske jugoslovenske vojske; kakvu je političku strategiju trasirala KPJ, strategiju koja je ubrzo evoluirala u najširu platformu KPJ o vođenju narodnooslobodilačke borbe svih naroda Jugoslavije. (Sire o tome vidi: Ferdo Čulinović, *Dvadesetsedmi mart 1941. godine*, Beograd 1960; Edvard Kardelj Sperans, *Razvoj slovenačkog nacionalnog pitanja*, II izdanje, Beograd 1960; Ferdo Čulinović, *Okupatorska podjela Jugoslavije*, Beograd 1970; Rafael Brčić, *Okupacioni sistemi u Bosni i Hercegovini 1941. godine*, *Vojnoistorijski glasnik*, 1/1970; isti: *Okupacioni sistem i ustaška NDH u Sarajevu 1941—1945. godine*, *Sarajevo u revoluciji*, tom II, Sarajevo 1977, 243—283).

⁴ Sire o tome u mojim radovima: *Razlozi i pravci pojačanog angažovanja njemačkog okupatora u NDH 1942/43 (s posebnim osvrtom na značaj privrednog potencijala Bosne i Hercegovine)*, »Prilozi« br. 4, Sarajevo 1968; *Nezavisna Država Hrvatska instrument eksploatorske politike Trećeg Rajha u Bosni i Hercegovini*, *Zbornik radova Muzeja revolucije BiH*, Sarajevo, II, 2, 1976, 195—210; *Njemački i italijanski planovi u Bosni i Hercegovini u svijetlu dokumenata (1942—1943)*, AVNOJ i NOB u BiH (1942—1943) — materijali s naučnog skupa održanog u Sarajevu 22. i 23. novembra 1973, Beograd—Sarajevo 1974, 131—155; *Italijanski planovi u NDH 1941—1943. godine (s posebnim osvrtom na Bosnu i Hercegovinu)*, »Prilozi« br. 14—15, Sarajevo 1978,

Nalazeći se u situaciji da, s jedne strane, uguše NOP, unište njegovu oružanu snagu i Komunističku partiju kao organizatora i rukovodeću vojnu i političku snagu NOB-a Jugoslavije, a s druge, da suzbiju i talijanske pretenzije koje se negativno odražavaju na uguživanje NOP-a, te uz sve vidniju nemoć i nesposobnost tzv. NDH i njenih oružanih snaga u borbi protiv partizana, nametalo je nacistima potrebu da se čim prije izmijeni dotadašnji stav i prema NOP-u i prema italijanskom savezniku i prema tzv. NDH, jer je praksa pokazala da obezbjeđenje strateških komunikacija koje prolaze kroz ovo područje i vitalnih privrednih interesa Trećeg Rajha, naročito u pogledu boksitne rudače, zahtijeva da se na cijelom jugoslovenskom prostoru, a posebno na području tzv. NDH, gdje se od kraja 1941. godine nalazilo i najviše vojno i političko rukovodstvo NOP-a i najjača grupacija partizanskih oružanih snaga, mora vlastitim trupama obezbjeđivati vojno-politički i privredni interes Trećeg Rajha.⁶

Neuspjesi u tzv. drugoj i trećoj neprijateljskoj ofanzivi, nesuglasice i suprotnosti u njemačko-italijanskim odnosima po mnogim značajnim pitanjima i ukupan razvoj vojnih i političkih zbivanja u toku 1942. godine zahtijevali su sve snažnije i direktnije angažovanje njemačkog Vermahta u tzv. NDH, pa je u oktobru 1942, po Hitlerovom naređenju, formiran *Štab zapovjednika njemačkih trupa u Hrvatskoj*,⁷ pod komandom general-majora Rudolfa Luthersa (Lüthers), koji je dobio uputstva i direktive da bez ikakvih obzira pristupi uništavanju partizana i pristalica NOP-a. Ta su uputstva i direktive najpotpunije primjenjivane u toku borbi protiv partizana i »čišćenja« terena na kojem su se partizani nalazili. Trebalo je strijeljati svakog muškarca koji se uhvati na području na kojem se vode borbe, kao i pregledati sve žene da »nisu preobučeni muškarci«, tj. partizani.⁸ Kao što je poznato, sve ovo je najrigoroznije sprovedeno u vrijeme »bijelih« i »crnih« okupatorsko-kvislinških operacija, odnosno u najvećim bitkama NOR-a i revolucije na Neretvi i Sutjesci, u zimu i u proljeće 1943. godine.⁹

*

S obzirom na zadatak naše teme, treba naglasiti da je u svim većim operacijama koje su snage njemačkog okupatora samostalno ili zajedno s italijanskim i kvislinškim formacijama preduzimale u periodu 1941—1944. godine protiv partizanskih jedinica, uvijek po-

⁶ Zbornik dokumenata i podataka o narodnooslobodilačkom ratu naroda Jugoslavije (dalje: Zbornik), tom XII, knj. 2, dok. br. 14, str. 68—72, Izvještaj njemačkog opunomoćenog generala u Zagrebu od 26. januara 1942. Vrhovnoj komandi Vermahta o vojno-političkoj situaciji u istočnoj Bosni, političkim planovima Pavelića u NDH i odnosima s Italijom; uporedi, na istom mjestu, dok. br. 4, 16, 18, 20, 23, 26. i 32.

⁷ Zbornik, XII, knj. 2, dok. br. 170, str. 829—831, Direktiva komandanta oružanih snaga na Jugoistoku od 28. oktobra 1941. komandantu njemačkih trupa u NDH o njegovim pravima i nadležnostima nad sopstvenim i ustaško-domobranskim snagama u NDH; uporedi, na istom mjestu, dok. br. 173.

⁸ Zbornik, XII, 3, dok. br. 6, Naređenje komandanta njemačkih trupa u NDH od 7. januara 1943. Komandi 718. pješadijske divizije za regulisanje komandnih odnosa i postupaka sa stanovništvom na teritoriji NDH; na istom mjestu: dok. br. 86, str. 253.

⁹ Zbornik radova *Neretva — Sutjeska*, Vojnoizdavački institut, Beograd 1969.

seбно bilo naglašeno da treba uništiti rukovodstvo Komunističke partije Jugoslavije, njenog generalnog sekretara, Vrhovni štab i vrhovnog komandanta Tita. S tim ciljem su trupe Vermahta i njemačka vojnoobavještajna služba Abver trebalo da najuže sarađuju sa njemačkom službom bezbjednosti (SD), sigurnosnom policijom (SiPo), tajnom državnom policijom (Gestapo) i obavještajnim službama tzv. NDH i Nedićeve Srbije. Svima njima je to bio prvenstveni zadatak u operacijama »Mačva« i »Užice« u 1941; »Romanijsko-birčanska«, »Trio«, »Foča« i »Jajce« u 1942; »Vajs I« («Weiss»), »Vajs II«, »Mostar« i »Švarc« (Schwarz) u 1943. i »Reselšprung« (»Rösselsprung« — »Konjičev skok«), ili desant na Drvar, u 1944. godini. Ova posljednja operacija imala je isključivi cilj da se uništi Vrhovni štab NOV i POJ, generalni sekretar KPJ i vrhovni komandant NOV i POJ maršal Josip Broz Tito, zatim savezničke vojne misije, AVNOJ i ostala rukovodstva NOP-a Jugoslavije. Sve ove operacije preduzimane su i usmjeravane upravo na ona područja gdje su nacisti smatrali da se nalazi najviše vojno i političko rukovodstvo NOP-a i Tito lično: 1941. na planini Ceru i u Užicu (Titovo Užice); 1942. na Romaniji, u Foči i Bihaću; 1943. u Bosanskoj krajini, zatim na Neretvi i Sutjesci, u istočnoj Bosni i u Jajcu, a u prvoj polovini 1944. godine u Drvaru.¹⁰

Međutim, njemačkom okupatoru trebalo je dosta vremena da precizno utvrdi ko se krije pod pseudonimom Tito, odnosno da li su Tito i Josip Broz jedna ili dvije ličnosti; da li je Tito Rus, čovjek pod raznim drugim imenima itd. Ta zagonetka je kod njemačkog okupatora konačno riješena krajem 1943. godine, kada je u odluci Drugog zasjedanja AVNOJ-a naziv maršala Jugoslavije dodijeljen Josipu Brozu Titu »... Vrhovnom komandantu NOV i POJ... za genijalno rukovodstvo operacijama NOV i POJ i za sposobnost i istrajnost koju je pokazao u njenom stvaranju i njenom vojničkom i političkom podizanju na sadašnji stepen...«¹¹ Naime, nacisti su početkom decembra došli do podataka o Drugom zasjedanju AVNOJ-a i saznali da je maršal Jugoslavije i vrhovni komandant NOV i POJ Josip Broz Tito. Bilo je to 30. novembra 1943. u istorijskom Jajcu, a oni su za to saznali vjerovatno 4. decembra, kada je Radio-stanica »Nova Jugoslavija« emitirala vijesti o održanom Drugom zasjedanju AVNOJ-a i njegovim odlukama. Te vijesti su ubrzo prenijele i neke druge radio-stanice, među kojima i Radio-London. Na osnovu vijesti Radio-Londona, uslijedila je poplava članaka i u kvislinškoj ustaškoj štampi: u Zagrebu u »Hrvatskom narodu«, u Sarajevu u »Sarajevskom novom listu« i u nekim drugim. Oni su na svoj način prokomentarisali odluke Drugog zasjedanja AVNOJ-a u Jajcu 29. i 30. novembra 1943. Tako je »Sarajevski novi list« donio i članke pod ovim naslovima: »Još jedna jugoslovenska vlada«, 8. decembra, »Brozova komunistička 'vlada' dokaz boljševizacije Evrope«, 12. XII; »Moskva priznaje Titovu banditsku vladu«, 14. XII; »Stali su nam spremali«, 17. XII; »Malo o Petru Karađorđeviću i malo o partiza-

¹⁰ Anton Miletić, *Tito u očima protivnika i saveznika*, »Oslobodenje« Sarajevo. 4—15. avgusta 1978 (dokumentovani feljton).

¹¹ Prvo i Drugo zasjedanje AVNOJ-a — dokumenti, Rovinj 1963, 221—222.

nima«, 24 XII; »Tito ratuje protiv Petra Karađorđevića«, 25. i 26. decembra i druge.^{1*}

Interesantno je napomenuti da je, na osnovu saznanja da je Tito u stvari Josip Broz, njemački poslanik u Zagrebu Zigfrid Kaše (Siegfrid Kasche) izdao slijedeći propis:

»1. U razgovorima, pogotovo u štampi, više ne treba govoriti o Titu, već upotrebljavati njegovo civilno ime Josip Broz. Ovaj jezični propis dogovoren je i s hrvatskim i s odgovarajućim njemačkim ustanovama.

2. Događaji oko zasjedanja u Jajcu i njihov efekat moraju se potisnuti u pozadinu. Ovo vrijedi naročito za štampu. Mi nećemo sa svoje strane da doprinosimo popularnosti partizana ...«¹⁵

Ovo je trebalo primjenjivati u cijeloj štampi širom tzv. NDH, međutim, to se jedino moglo ostvariti u Zagrebu i okolini, dok se, na primjer, u Bosni i Hercegovini nije moglo realizovati, uglavnom, iz dva razloga: 1. snage NOV i POJ su držale mnoga mjesta i neke gradove, 2. u onim gradovima koji su bili okupirani glavnu riječ su vodili njemački vojni komandanti, koji u praksi uopšte nisu imali nikakvih obzira prema organima ustaške NDH, kao ni prema njemačkom poslaniku Kašeu, za koga je poodavno važila uzrečica »veći ustaša od samog Pavelića«.

Dakle, krajem 1943. godine konačno je skinut veo sa nepoznanice ko je Tito. Do tada je ta nepoznanica mnogo zaokupljala njemačke, ustaške, Nedićeve i druge organe, institucije i obavještajne službe. Svi su oni na ovaj ili onaj način mnogo ranije (već u septembru 1941) saznali da je Tito vođa partizana i istaknuti rukovodilac KPJ, što je sve u jugoslovenskoj historiografiji detaljno obrađeno, posebno u djelima Slavka Odića.¹⁴ Ali, nepovjerenje u informacije i podatke kvislinških obavještajnih službi, nesuglasice između Ribentropovog i Himlerovog resora i različita gledanja Vermahta i drugih najviših instanci Raj ha na vojnu i političku snagu NOP-a uopšte, a posebno na način kako najefikasnije likvidirati neprijatelja broj jedan u Jugoslaviji — NOP i njegovo vojno i političko rukovodstvo — uz još mnoštvo drugih razloga i problema, usporavali su nacističko rješenje pomenute nepoznanice.

Međutim, u procesu razrješavanja nepoznanice ko je Tito, okupatorska i kvislinška propaganda su uporno nastojale da diskredituju Titovu ličnost i čitav NOP. U toj aktivnosti nije bilo nikakvih unaprijed dogovorenih stavova, tako da je svako radio na svoju ruku, na osnovu devize: ko će prije i ko će više ocrniti NOP, partizane i njihovog vođu Tita. Mnoge njemačke instance su tako postupale zbog prestiža njihovih resora u vrhovima Trećeg Rajha, a kvislinška štampa i propaganda u cilju dodvoravanja svojim gospodarima. Vijesti o NOP-u, partizanima i Titu najčešće su u tom svijetlu donosili dnevni listovi Trećeg Rajha — Hitlerov partijski organ

⁵ *Sarajevo u revoluciji, tom 4, Sarajevo 1981, radovi dr Nedima Šarca i Miodraga Čankovića pisani na osnovu dokumenata i podataka prikupljenih više godina, koji se čuvaju u Istorijskom arhivu Sarajevo — dokumentacija edicije Sarajevo u revoluciji.*

¹³ S. Odić, *Neostvoreni planovi.*

¹⁴ S. Odić, *n. d.: isti, Dosije bez imena.*

»Völkischer beobachter« i »Das Reich«; ustaške NDH — »Hrvatski narod«, »Sarajevski novi list«, »Ustaša«, »Spremnost«, zatim katolički klerofašistički listovi — »Katolički list«, »Katolički tjednik«, »Vrhbosna« i drugi; Nedićevo »Novo vreme«, kao i njemački listovi u Jugoslaviji — »Deutsche Zeitung« i »Neoue Ordnung« u Zagrebu i »Donau Zeitnug« u Beogradu. Svi ti listovi su, u procesu saznavanja ko je Tito, u mnogim člancima pisali o Titu kao »kriminalcu«, »objiaču«, »oskrvenitelju hramova«, o »pljačkašu crkava«, »drumskom razbojniku«, vodi »partizanskih bandi po bosanskim šumama«; zatim, o tome da »njegove bande ubijaju djecu, žene i starce«, da ubijanja najčešće vrše »pod strašnim mukama«, da »odsjećaju pojedine udove«, »skalpiraju« i »prisiljavaju ljude da jedu vlastito pečeno meso«, itd.¹⁵ A najviši rukovodioci RSHA — Glavnog ureda bezbjednosti Rajha — dva Hajnriha (Heinrih): Himler i Miler, koji su dugo vremena smatrali da je Tito neka »njima poznata ličnost«, neki od revolucionara koji je i prije igrao značajnu ulogu u nekim drugim revolucijama, da je on prije svega čovjek GPU-a (Državne političke uprave Sovjetskog Saveza) i da radi striktno po uputstvima Moskve i slično, odmah su po utvrđivanju da je Titu pravo ime Josip Broz, požurili da raspišu ucjenu sa nagradom od 100.000 Reischemaraka u zlatu onome ko ga uhvati živa i preda najbližoj njemačkoj vlasti ili dokaže da ga je lišio života. Sadržaj »ucjene« predstavlja sintezu dotadašnjeg pisanja o Titou »vodi partizanskih bandi«.¹⁶

Ucjena kao i čitava propagandna hajka protiv vrhovnog komandanta NOV i POJ i pisanje njemačke i kvislinške štampe, naročito ustaške, počivali su na Gebelsovoj terminologiji, koja za ustaše i klerofašističku štampu u tzv. NDH nije predstavljala nikakve poteškoće. Za ustašku propagandnu hajku protiv Tita zanimljivo je da se brzo »snašla« i u situaciji kada je najšira javnost bila upoznata da je vrhovni komandant partizana Josip Broz, Hrvat iz Hrvatskog zagorja. Oni su preko te činjenice, naravno, za njih vrlo neprijatne, prešli konstatacijom da je »Tito Moskvi potreban kao nasušni kruh«, upravo zbog toga »jer je jedan od rijetkih Hrvata među komunistima«.¹⁷

Istini za volju treba istaći da je u redovima istaknutih funkcionera Trećeg Rajha bilo dosta i onih, naročito iz Vermahta, koji su dosta realno pisali o Titu, Titovim partizanima i »Titovoj državi«. To datira već od jeseni 1941. godine, a naročito od sredine ljeta 1942, kada je u borbama za oslobođenje Livna bila zarobljena i grupa njemačkih stručnjaka firme »Hansa Leichtmetall-Werke«, među kojima i inž. Hans Ott, koji je kao njemački pregovarač za razmjenu zarobljenika lično vidio Tita i razgovarao sa njim, a svoje utiske, pored nekih drugih instanci Trećeg Rajha u tzv. NDH, saopštavao njemačkom generalu u Zagrebu Glezu fon Horsteneanu (Glaise von Horsteneau) i njemačkom poslaniku Kašeu. U jednoj od svojih izjava pred organima Ozne poslije rata on je, pored ostalog, izjavio: »... je-

¹⁵ Navedene listove koristio sam u slijedećim bibliotekama: Sveučilišna knjižnica u Zagrebu, Narodna i univerzitetska biblioteka u (Sarajevu, biblioteke Arhiva SR BiH, Muzeja revolucije BiH i Instituta za istoriju u Sarajevu.

¹⁶ Šire vidjeti: S. Odić, *Dosije bez imena*.

¹⁷ Isto.

dan partizanski funkcioner, koji je takođe tačno govorio njemački i koji je u toku našeg razgovora dao do znanja da je vrhovni komandant svih partizanskih snaga — Tito ...«; da je s njim razgovarao o političkim prilikama u Njemačkoj, naročito o pitanju odgoja omladine, kao i da odranije poznaje Kein, a u nastavku dodao: «... On se nepovoljno izrazio o njemačkom postupku koji ima za cilj da sve istrijebi kao i o njemačkom mišljenju da su svi Sloveni ljudi drugog reda...»¹⁸

Nešto kasnije, u Biltenu broj 7 Obavještajnog odjeljenja njemačke 718. divizije od 30. septembra 1942. o stanju neprijatelja pred izvođenje operacije »Jajce«, stajalo je i ovo: »Ustanici u rejonu Jajca pripadaju jednoj dobro organizovanoj velikoj partizanskoj grupi. Komandant te velike grupe je već dobro poznati 'Tito'. Njegovo sjedište je u Glamoču . . . «¹⁹ a 12. oktobra komandant te divizije general Johan Fortner piše: »Još dosta dugo prije početka prepada partizana na Jajce bilo je poznato da je jugozapadno od Jajca, u rejonu doline Janja, bila formirana . . . Samostalna sovjetska republika Janja. Poznati vođ Tito je ovdje organizovao svoje brigade i sa njima preuzima neophodne akcije na sve strane... Organizacija i naoružanje ovih raznih brigada . . . napreduje zadivljujuće . . .«²⁰

Mnogi njemački izvještaji pozitivno su govorili i o dobro organizovanoj obavještajnoj službi Titovih partizana. Na primjer, »teško je prodrijeti u rukovodstva, jer izdajica nenia . . .«; »partizani obavještenja dobivaju iz sigurnih izvora, od svojih saradnika na terenu i od ljudi iz gradova, koji su o našim namjerama i planovima dobro obaviješteni, jer rade na pogodnim mjestima«; »na obavještajnim zadacima, naročito na područjima koja u svojim rukama drže partizani, angažovani su svi stanovnici — od djece do žena i staraca...« itd. i tome slično.

U drugoj polovini decembra 1942, u dnevniku 714. njemačke divizije, na više mjesta se govori o Titu i njegovim partizanskim jedinicama; između ostalog, tu možemo pročitati i ovo: «... Komunisti cjelokupnu teritoriju bivše Jugoslavije smatraju kao jedinstvenu cjelinu. Vođa svih komunista je Tito. . . Osnovni cilj najvišeg komandovanja NOP odreda Jugoslavije je stvaranje savezne države na teritoriji bivše Jugoslavije vojnim sredstvima ... Za čitavo područje od Banje Like i Prijedora do Bihaća njemački opunomoćeni general u Zagrebu Glez kaže da je postalo u pravom smislu te riječi 'Komunistička Republika'. . .«²¹

Krajem te godine Komanda komandujućeg generala i komandanta u Srbiji, ocjenjujući vojno-političku situaciju, konstatuje: »... U NDH treba konstatovati i dalje pojačan ofanzivni duh ...

¹⁸ Izjava Hansa Ota pred organima Ozne — citirano po S. Odiću, *Dosije bez imena*.

¹⁹ A. Miletić, nav. feljton.

²⁰ Zbornik, XII, 2, br. dok. 160, str. 777—785, Izvještaj komandanta 718. pješadijske divizije od 12. oktobra 1942. o toku i iskustvima iz operacije protiv partizanskih jedinica u Jajcu.

²¹ Zbornik, XII, 2, dok. br. 195, str. 931—935, Izvještaj njemačkog opunomoćenog generala u Hrvatskoj od 11. decembra 1942. Odjeljenju za inostranstvo Komande kopnene vojske o vojno-političkoj situaciji i aktivnosti partizanskih snaga u NDH.

komunističkih formacija. Konsolidacija područja pod vlašću komunističkog vođe Tita sastojala se prije svega u tome što on, nasuprot Draži Mihailoviću, ne mora da računa sa sujetom i željom za vlašću svih potčinjenih. On raspolaže dobro disciplinovanom rukovodećom kadrom, a znao je na svom području da sprovede i jedinstveno vojno-političko rukovođenje...²²

U drugoj polovini januara 1943. njemački poslanik u Zagrebu Kaše, dostavljajući izvještaj Ministarstvu inostranih poslova Trećeg Rajha, u kojem je dao i podatke o članovima AVNOJ-a izabranim na Prvom zasjedanju u Bihaću, pod naslovom »Titovi partizani«, između ostalog, napisao je i ovo: «... Značajno je da se među članovima Vijeća nalaze i četiri pravoslavna svećenika. Ova okolnost je karakteristika za stav Titovih partizana na vjerskom polju... oni, s obzirom na vjersko opredjeljenje velikog dijela stanovništva na ovoj teritoriji, zauzimaju naglašeno pomirljivo držanje prema crkvi...»

Prema Draži Mihailoviću Titovi partizani i nadalje zauzimaju krajnje nepomirljiv stav. Njegove četnike... nazivaju 'reakcionarnim fašističkim slugama', suzbijaju ih u svim mogućim prilikama, stavljajući ih u isti red sa ustašama i okupatorima...²³

Tako je pisao njemački poslanik u Zagrebu Kaše u pogledu tretmana ustaša i četnika Draže Mihailovića i od strane NOP-a. On ovog puta nije imao nikakvih ograda u vezi sa »svojim ustašama«, čiji je najgrlatiji pobornik ostao do kraja i permanentno zastupao stanovište da njemačka politika u Jugoslaviji jedini pravi oslonac treba i mora da ima jedino u ustašama i ustaškoj NDH. U tome ga je redovno podržavao i sam Hitler, bez obzira na suprotna mišljenja mnogih drugih visokih njemačkih instanci u Rajhu i u Jugoslaviji. Za Kašea još treba dodati da je Hitlerovo nacističko *srbofobstvo* poistovjetio sa velikohrvatskim ustaškim *srbofobstvom*.²⁴ Kaše je na svoju ruku, tumačeći pogrešno ili proizvoljno instrukcije svojih pretpostavljenih, ubrzo poslije kapitulacije Italije požurio da nagovori Pavelića da izda »naredbu« da se ustaškoj NDH pripoje svi dijelovi koji su prije rata bili u sastavu Italije, kao i otoke i dijelove obale kojima je Pavelić u maju 1941. »platio« Italiji svoju funkciju poglavnika tzv. NDH. Naravno, od toga nije bilo ništa, kao i mnogo puta ranije, jer je u tim područjima narod pristupio NOP-u, a u nekim dijelovima Istre i riječkog područja nacisti su zaveli svoju okupacionu upravu.²⁵

I Vrhovna komanda Vermahta se stalno i posebno interesovala o vrhovnom komandantu NOV i POJ Titu. U svom ratnom dnevni-

²² Citirano po nav. feljtonu A. Miletića.

²³ S. Odić, *Dosije bez imena; isti, Neostvoreni planovi*.

²⁴ O Kašeovom »srbofobstvu« šire vid.: Rafael Brčić, *Osnovna obilježja korekcije njemačko-nastaške politike prema Srbima u »Nezavisnoj Državi Hrvatskoj«*, »Prilozi«, 11—12, Sarajevo 1975—1976.

²⁵ Šire o tome vidi: Tone Ferenc, *Kapitulacija Italije in narodnoosvobodilna borba v Sloveniji jeseni 1943*, Maribor 1967; K. Stuhlfarrer, *Di Operationzonen »Alpenvorland« un »Arriatisdh.es Küstenland« 1943—1945*, Beč 1969; V Antić, *Prilog historiji političke borbe za Istru od 1943. do 1945.*, »Istarski mozaik«, 1/1966; Slavko Odić, *Vojnopolitički položaj okupatora i kvistlinga i njihovih saradnika krajem 1943. godine*, »Prilozi«, br. 4, Sarajevo 1968.

ku (Kriegstagebuch), na primjer, samo u prva tri mjeseca 1943. godine često se o tome govori, kao: »Operacija Vajs se nastavlja ...«, avijacija je izvršila obimna razaranja u Vrhovnom štabu komunističkog vođe Tita«; »OKW izradila prilog za pismo koje je Hitler planirao da uputi Musoliniju«. U tom pismu se govori »o umirivanju teritorije NDH i opasnostima od Titove organizacije«. ²⁶ Dalje se u Katnom dnevniku govori o tome da general Ambrozio (načelnik Generalštaba Kraljevske italijanske vojske) »sumnja da će uspjeti uništenja Titove organizacije . . .«, te da uslijed prodiranja »Titovih snaga u pravcu boksitne oblasti oko Mostara treba nastaviti zajedničku operaciju protiv Titove države i Titovih snaga . . .«. ²⁷

O ishodu borbi u operacijama »Vajs I« i »Vajs II« i »Mostar« komandant Jugoistoka general Aleksander Ler (Lehr), u svom izvještaju od 11. aprila 1943. Vrhovnoj komandi, prizano je da »cilj nije postignut«, dodavši: »Gro komunističkih snaga pod Titovom komandom prebačen je sa svojih područja preko Neretve«. ²⁸

Uz sve te i druge slične karakteristike koje su davane Titu i njegovim partizanima, komande i ustanove Trećeg Rajha u samom Rajhu i u Jugoslaviji, posebno one iz i oko Vermahta, nisu odustajale od utvrđivanja i izviđanja mjesta prebivališta vrhovnog komandanta NOV i POJ. U nemogućnosti da u operaciji »Vajs« postignu svoj cilj, one su odlučile da nastave izvođenje još veće operacije (operacija »Svare«) na planinskim terenima Crne Gore, Sandžaka i Hercegovine i jugoistočnog dijela istočne Bosne. Kao ni sve ranije, tako ni ova operacija nije uspjela. To je javno priznao i komandant njemačkih trupa u Hrvatskoj general Rudolf Liters u svom izvještaju o borbama i stečenim iskustvima u ovoj operaciji. On je rekao: »Operacija je ... završena 16. VI 1943. godine. Tok borbi je pokazao da su komunističke snage, grupisane pod vrhovnom komandom Tita, strogo organizovane, vješto vodene i raspolažu sa zadivljujućim borbenim moralom . . .«. ²⁹

U svom izvještaju Operativno odjeljenje 118. lovačke divizije bilo je još izdašnije u ocjenama vrijednosti snaga partizana i Tita. U tom izvještaju navedeno je i ovo: »Pokazalo se da pored nevjerojatne pokretljivosti, dobrog komandovanja, efikasnosti u napadu, partizani posjeduju upravo fanatičan borbeni moral i neviđenu nepokolebljivost. Uprkos nedovoljnom snabdijevanju, velikim gubicima uslijed bolesti i zaraze, kao i znatnim gubicima u borbi, taj neprijatelj je do posljednjeg momenta ostao veoma opasan, a zbog dobrog poznavanja zemljišta i prirode često nadmoćniji protivnik, koji nam je nanio velike gubitke . . .«. ³⁰

Poznato je kako su događaji u Jugoslaviji tekli poslije iscrpljujućih teških borbi na Sutjesci. Situacija na svjetskim ratištima —

²⁶ *Kriegstagebuch des Oberkommando der Wehrmacht (Wermachtführungsstab), Frankfurt a/M, 1961.*

²⁷ Isto.

²⁸ *Zbornik Neretva — Sutjeska 1943, uvodni referat F. Trga.*

²⁹ *Zbornik, XII, 9, II deo, dok. br. 14, Izvještaj komandanta njemačkih trupa u Hrvatskoj od 20. juna 1943. Vrhovnoj komandi Vermahta o toku borbe i iskustvima u operaciji »Svare«.*

³⁰ *Zbornik, XII, 3, dok. br. 92, str. 372—380, Izvještaj komandanta 118. lovačke divizije od 16. juna 1943. o toku borbi sa snagama NOVJ, obostranim gubicima i iskustvima u operaciji »Svare«.*

Istočni front, Sredozemlje i kapitulacija Italije — i na jugoslovenskom ratištu, gdje je protuofenzivom snaga NOV i POJ stvorena u istočnoj Bosni velika oslobođena teritorija, a aktivnošću snaga NOP-a i širom zemlje, naročito u Bosni i Hercegovini, bila je vrlo nepovoljna za Hitlerovu Njemačku.

Hitler i OKW su odlučili da u Jugoslaviji jednom novom taktikom pokušaju uništiti najviše vojno i političko rukovodstvo NOP-a i lično Tita. Pored ofanzivnih velikih operacija u istočnoj Bosni i mnoštva manjih u drugim dijelovima zemlje, posebno na jadranskoj obali, oni će pokušati da unište Tita i Vrhovni štab u Jajcu krajem 1943. godine.³¹ Međutim, njihova akcija sa »trupovima« nije čestito ni otpočela, a već je dobro organizovanim protumjerama NOP-a bila prekinuta. Akciju su uporno nastojali da nastave, iako im je trebalo dosta vremena da ustanove novo Titovo boravište.

Na sceni je njemački general Lotar Rendulic, komandant 2. oklopne armije, kome je cijela ta akcija bila povjerena. Njemu je Hitler već u ljeto 1943. izdiktirao njegov glavni zadatak u Jugoslaviji: »Iskoristite vojni potencijal Hrvatske (NDH — prim. R.B.), razbijte Tita; u slučaju potrebe elimišite Italijane u obalskoj oblasti, po mogućnosti zarobljavanjem, a zatim zauzmite Dalmaciju, Crnu Goru i Albaniju i branite obalu, jer, odbrana i držanje Balkana su od životne važnosti, pošto bi njegovo zauzimanje od strane neprijatelja predstavljalo smrtno ugrožavanje Trećeg Rajha i opasnost za južno krilo istočnog fronta.«³²

Od tada pa sve do izvođenja desanta Rendulic je više puta boravio u Hitlerovom štabu, sam ili sa komandantom svih njemačkih snaga na Jugoistoku feldmaršalom Maksimilijanom Vajksom (Weikss). Hitler je zahtijevao od Rendulića da uništi Tita i ostalo rukovodstvo NOP-a, govoreći: »Zgrabite ga živog i dovedite ovamo! Hoću da ga vidim.«³³

Nekoliko dana prije samog desanta Hitler je, ko zna po koji put, izložio svoju naredbu:

»Najvažniji zadatak je zarobljavanje Tita, a drugi zadatak je zarobljavanje svih oficira savezničkih misija koje se nalaze u Drvaru. Kad zarobite Tita, morate ga dovesti ovamo u potpunoj tajnosti. Upamtite: niko ne smije znati da je Tito zarobljen.«³⁴

U jednoj drugoj prilici, takođe pred desant, Hitler je izjavio: »Hoću da ga vidim, da ga strijeljam i sahranim uz vojne počasti.«³⁵

³¹ O tome šire vid.: S. Odić, *Njemački planovi i djelatnosti u vezi s Drugim zasjedanjem AVNOJ A, AVNOJ i NOB u BiH (1942—1943)*, nav. zbornik, 518—527.

³² Lothar Rendulic, *Gekämpft, gesiegt, geschlagen*, Heidelberg 1952; isti: *Partisanenkrieg. Bilanz des zweiten Weltkrieges*, Hamburg 1953; uporedi: Anton Miletić, *Tito u očima protivnika i saveznika*; Bane Božović, *Neuspeh generala Rendulića — U nemačkom taboru za vreme 6. i 7. ofanzive*, »Borba«, Beograd, maj 1979; Sattler Miran, *Konjičev skok*, »Alfa«, Zagreb 1976; Branko Tomić, *Drvarska epopeja, feljton u dvanaest nastavaka*, »Oslobodenje« Sarajevo, 8—17. maj 1984.

³³ *Kriegstagebuch des Oberkommando der Wehrmacht (Wehrmacht führungsstab)*, Band IV, Frankfurt a/M, 1961, 661—663.

³⁴ Isto, 661; uporedi: Anton Miletić, *Tito u očima protivnika i saveznika*; S. Odić, *Desant na Drvar maja 1944 — Drvarska operacija*, Beograd 1981.

³⁵ Vid. nap. 32.

Rendulic je, pripremajući se za »svoj najvažniji i najglavniji zadatak«, povodom detalja plana dolazio kod Hitlera i Kajtela. U tim susretima Hitler je ispoljavao mnogo sumnje u uspjeh akcije. Jednom prilikom, kada je bilo govora o opkoljavanju u Titovih snagama, Hitler je prokomentarisao: »Znam unaprijed kako će se stvari odvijati. Biće tu najprije pet-šest Titovih divizija, zatim dvije i, na kraju, u obruču će se naći samo nekoliko magaraca.«³⁶

Ministar unutrašnjih poslova i Reichsführer SS-a Hajnrih Himler često je postavljao pitanje »odgovornosti Rendulića« ukoliko ne postigne uspjeh. Himler je jednom prilikom u Hitlerovom glavnom stanu izjavio i ovo: »Tito je jedini maršal u Jugoslaviji, general i vođa partizana« i dodao: »Volio bih da nekoliko takvih generala imamo u Rajhu.«³⁷

U desantu na Drvar Rendulic je doživio još jedan neuspjeh. Bilo je to u tzv. sedmoj ofanzivi, čiji je finale trebalo da se završi »uspješno« u samom desantu, koji je uskoro trebalo da uslijedi. Ostala mu je jedina mogućnost da se »dokaže« u Drvaru. O prvom Rendulicevom neuspjehu pisao je i jedan švajcarski list, koji je početkom maja 1944. godine stigao u OKW i lično do Hitlera. U njemu je stajalo: »Rendulic je počeo ofanzivu u Jugoslaviji protiv NOP-a izjavivši da će ona za najkraće vrijeme dovesti do 'smirivanja'. Istorija je, međutim, dokazala da je jugoslovenski 'general' uspio da načisto nadigra svog školovanog protivnika . . . Nijemci u Jugoslaviji mogu da održavaju samo uske saobraćajne linije, dok Tito kontroliše cijelu unutrašnjost zemlje. Njemačke jedinice trpe sve veće gubitke, a njihovi komandanti zahtijevaju sve veća i nova pojačanja . . .«³⁸

Pošto je upoznat s ovim napisom, Hitler je Rendulicu rekao: »Ne dozvolite da vas Tito obmane kao do sada. Požurite s pripremanjima ... Upozoravam vas da izuzetnu pažnju pridajem Titu i hoću da to u prvom redu bude prisutno u desantu na Drvar.«³⁹

Desant je bio i prošao, a nacisti su pretrpjeli najveći neuspjeh.

O samom neuspjehu Rendulic je mnogo toga ostavio u svojim memoarima *Gekämpft, gesiegt, geschlagen*, kao i drugim svojim napisima i izjavama poslije rata. Između ostalog, napisao je i ovo: »Očekivao sam da ću zarobiti maršala Tita i poslati ga u Njemačku. Umjesto zarobljenog maršala Tita mogao sam u Njemačku poslati jedino jednu njegovu uniformu koju su padobranci našli dan kasnije u Drvaru. Kad je Hitler saznao za ishod 'Konjićevog skoka', čuo sam da je prosto pobjesnio.«⁴⁰

Opisujući tok samog desanta Rendulic je napisao: »Očekivao sam da će maršal Tito organizovati odsudnu odbranu u sjedištu Vrhovnog štaba ili da će sutradan izvršiti protivnapad radi ovladavanja gradom. U tom slučaju, bilo je još nade za konačni uspjeh, jer su jake njemačke snage bile na domaku ili su već stizale u

³⁶ Isto.

³⁷ Isto.

³⁸ Isto.

³⁹ Vid. nap. 31.

⁴⁰ Bane Banović, n. d.; Branko Tomić, n. d.

Drvar. I ovog puta sam se prevario. Naša koncentracija bila je izmanevrisana i do danas mi nije jasno kako je Tito prozreo ovu opasnost i uspio da je aktivnim taktičkim dejstvom potpuno osujeti. . .«⁴¹

Poznato je da je Rendulic, kao i više njemačkih oficira koji su učestvovali u desantu, smijenjen po kratkom postupku. Rat je preživio i od Međunarodnog suda bio je osuđen kao ratni zločinac na vremensku kaznu zatvora, gdje je i pisao svoje memoare. Međutim, on je pisao i druge stvari i davao izjave. Tako je jednom prilikom izjavio i slijedeće: »Iako to tada, 25. maja 1944. godine, uopšte nije zavisilo od moje volje, preduzeo sam sve što sam mogao, ali, vjerujte mi na riječ, danas se radujem . . . što nisam postigao cilj predviđen 'Konjičevim skokom'.. . Naravno, prije 22 godine tako nisam mislio. Ali, vrijeme čini svoje i mislim da mi današnjica daje za pravo da to iskreno kažem . . . Predsjednik Tito je čovjek istorije i rata i mira . . .«⁴²

⁴¹ Vid. nap. 31.

²⁴ Renduliceva izjava iz 1966. godine — citirano po Branko Tomiću, n. dj.

Nemačka avijacija u operaciji „Rösselsprung“ („Konjićev skok”)¹

General-potpukovnik Vojislav Mikić

Upotreba nemačke avijacije u operaciji Rösselsprung« — (»Konjićev skok«) dugo je ostala neistražena, kao, uostalom, i njena upotreba u toku narodnooslobodilačkog rata na području cele Jugoslavije.

Zbog toga se u radovima posvećenim ovoj operaciji ili samo njenom prvom danu — desantu na Drvar — na različite načine prikazuje učešće nemačke avijacije, bilo da je reč o angažovanim snagama, bilo o dejstvima, ili drugim detaljima manjeg ili većeg značaja.

Razlozi za nedovoljno osveti javan je dejstava nemačke avijacije na prostoru Jugoslavije u toku narodnooslobodilačkog rata leže, pre svega, u činjenici što je istorijska građa veoma ograničenog obima. Poznato je da je još pre kapitulacije Nemačke uništena arhiva svih komandi i jedinica nemačkog ratnog vazduhoplovstva.² Izvestan broj dokumentata sačuvan je u arhivama komandi jedinica kopnene vojske, pretežno vazduhoplovnih oficira za vezu pri pojedinim komandama. Zbog toga i u našim radovima o NOR-u nema dovoljno podataka o avijaciji neprijatelja, a često se srećemo i sa netačnim interpretacijama o njoj i njenim dejstvima, obično zasnovanim na neproverenim izvorima.³

Na sličan način je i u mnogim radovima o operaciji »Konjićev skok« prikazivana nemačka avijacija. Kada je reč o snagama koje su u njoj bile angažovane, u prvim ozbiljnijim radovima⁴ navodilo se da je u pripremi desanta — u bombardovanju Drvara — učestvovalo 15 do 20 aviona. Renomirano delo naših istoričara *Oslobodilački rat naroda Jugoslavije 1941—1945*⁵ prikazuje dejstvo tri eska-

¹ Prilog raspravi o Drvarskoj operaciji.

² Georg Tessin u knjizi *Verbände und Truppen der deutschen Wehrmacht und Waffen-SS im Zweiten Weltkrieg 1939—1945* (str. 295) navodi da je arhiva vazduhoplovstva uništena pri kraju rata. To su načelniku Vojnoistorijskog instituta JNA potvrdili i predstavnici nemačkog Vojnog arhiva u Frajburgu.

³ U prikazu snaga nemačke avijacije u Jugoslaviji često je korišćena izjava Vlade Krena, bivšeg komandanta vazduhoplovstva NDH, koju je dao u zatvoru, a koja je, inače, puna netačnih podataka. I neki strani autori u svojim radovima minimiziraju snage nemačke avijacije u Jugoslaviji u toku NOR-a.

⁴ Đoko Jovanić, *Drvarska operacija*. Vojno delo br. 6/1954; Petar Višnjić, *Desant na Drvar*, Godišnjak istorijskog društva Bosne i Hercegovine, god. VI, 1954.

⁵ *Oslobodilački rat naroda Jugoslavije*, II knj. Vojnoistorijski institut, Beograd 1958, 99.

drile nemačkih bombardera. Svetozar Ševo⁶ navodi da je u bombardovanju Drvara pred spuštanje desanta uoestovalo oko 100 aviona i da su dolazili u grupama od po 20, smenjajući se sve do spuštanja padobranaca i jedrilica. U *Vojnoj enciklopediji*, u oba izdanja,⁷ navodi se da je u pripremi desanta bilo angažovano pet eskadrila borbene avijacije. Isti podatak se navodi i u udžbenku za vojne akademije *Vojna istorija*⁸ i u *Leksikonu narodnooslobodilačkog rata i revolucije u Jugoslaviji 1941—1945*.⁹ I drugi autori su preuzimali navedene podatke, posebno iz navedenih publikacija, pa se iznova potvrđivala netačna slika o nemačkoj avijaciji u ovoj operaciji. Prvi je Slavko Odić u svojoj knjizi *Desant na Drvar*¹⁰ dao celovitu i vemu sliku o nemačkoj avijaciji, uz neke manje netačnosti i nepreciznosti.

Iako ograničeni, raspoloživi istorijski izvori omogućili su da se istraži i utvrdi barem jedno od značajnih pitanja — snage nemačke avijacije koje su učestvovala u operaciji »Konjićev skok«. Drugo značajno pitanje — dejstva avijacije i njihov uticaj na tok dejstava u operaciji — nije moglo biti detaljno sagledano, jer raspoloživi izvori ne pružaju dovoljno elemenata za stvaranje potpune slike. Međutim, delimični odgovori i na to pitanje mogu se relativno dokumentovano dati.

*

Jedinice avijacije koje su učestvovala u operaciji »Konjićev skok« pripadale su grupaciji *Avijacija »Hrvatska«*. Ova nemačka avijacijska grupacija formirana je još u toku operacije »Vajs« (»Weiss«).¹¹ Zona njene nadležnosti obuhvatala je prostor tadašnje NDH (teritorija Hrvatske i Bosne i Hercegovine) i okupirane Srbije, a posle kapitulacije Italije još i severne delove Crne Gore. U vreme operacije »Konjićev skok« *Avijacija »Hrvatska«* podržavala je snage nemačke 2. oklopne armije.

Avijacija »Hrvatska« imala je u svom sastavu redovno desetak eskadrila borbene avijacije, ali je često bila ojačavana dopunskim snagama, posebno za veće operacije izvođene u zoni njenih dejstava. Ona je bila u sastavu grupacije *Vazduhoplovstvo »Jugoistok«*, u kojoj su bile sve snage ratnog vazduhoplovstva na Balkanu, pa je ojačavanje, odnosno prelivanje jedinica avijacije iz jedne u drugu grupaciju u sastavu *Vazduhoplovstva »Jugoistok«* vršeno brzo i bez posebnih teškoća. Tome su doprinosili i efikasna organizacija pozadinskog obezbeđenja i baziranje nemačke avijacije, tako da su letačke jedinice vrlo brzo prelazile sa jednog na drugi aerodrom,

⁶ Svetozar Sevo, *Vazdušni desant na Titovu pećinu*, »Svetlost«, Sarajevo 1963.

⁷ *Vojna enciklopedija*, I izdanje 1959, II izdanje, Beograd 1971, »Drvarska operacija«.

⁸ *Vojna istorija*, Vojnoizdavački zavod, Beograd 1980, 440—441.

⁹ *Leksikon NOR-a i revolucije u Jugoslaviji 1941—1945*, I knjiga, »Narodna knjiga« i »Partizanska knjiga«, Beograd 1980.

¹⁰ Slavko Odić, *Desant na Drvar*, Beograd 1981.

¹¹ Arhiv Vojnoistorijskog instituta (AVII), Nacionalni arhiv Vašington (NAW), N-T-78, rolna 332, snimak 41. Izveštaj o situaciji u mesecu martu 1943. vrhovnog komandanta Jugoistoka od 1. IV 1943.

Drugi talas padobranaca nad Drvarom

odnosno iz jedne u drugu zonu dejstava, iz grupacije u grupaciju. Tako je i za operaciju »Konjićev skok« Avijacija »Hrvatska« dobila ojačan ja i snage koji su mogli da realizuju zamisao za upotrebu avijacije u njoj.

Komandant Avijacija »Hrvatska« sa svojim štabom imao je sedište u Zagrebu, a po potrebi je organizovao istureno komandno mašto na pogodnim tačkama najbližim rejonima operacije snaga kopnene vojske koje je podržavao. Tako je u toku operacija »Vajs« i »Švarc« (»Schwarz«) imao istureno komandno mesto u Mostaru, odnosno Sarajevu. Tako je i za komandovanje jedinicama avijacije u operaciji »Konjićev skok« bilo organizovano i 24. maja 1944. u popodnevnim časovima uspostavljeno istureno komandno mesto u Bihaću, preko kojeg se obezbeđivalo neposrednije i efikasnije sadejstvo sa Komandom 15. brdskog armijskog korpusa, koji je neposredno komandovao jedinicama kopnene vojske u ovoj operaciji.¹²

ZADACI AVIJACIJE

Osnovni zadaci avijacije bili su postavljeni naređenjem Komande 2. oklopne armije od 21. maja 1944. Komandi 15. brdskog armijskog korpusa za dejstva u operaciji »Konjićev skok«.¹³ Ovim naređenjem komandant Avijacije »Hrvatska« dobio je zadatak da

¹² AVII, NAW-N-T-314, film 563, snimci 666—676, Naređenje komandanta Avijacije »Hrvatska« za podršku operacije »Konjićev skok« od 21. V 1944.

¹³ Zbornik dokumentata i podataka o NOR-u naroda Jugoslavije (dalje: Zbornik), tom XII, knj. 4, dok. br. 66, str. 290.

napadom jakih snaga avijacije neposredno pre spuštanja 500. SS padobransko-lovačkog bataljona razbije poznate »neprijateljske bande i štabove«, kako se to u tekstu naređenja doslovno kaže, kao i »obezbeđena i položaje PA sredstava«. Zanimljivo je da se u naređenju posebno podvlači zahtev da se neprijatelj nagna u protivavionska skloništa, svakako s ciljem da mu se onemogući protivdejstvo u toku spuštanja desanta, kada je on najosetljiviji. To ističe i dalji zahtev u naređenju da se za sve vreme spuštanja desanta spreči intervencija protiv padobranskog bataljona, naročito od strane onih snaga koje se nalaze na visovima sa obe strane Drvara i da se u daljim dejstvima one razbiju u neposrednom sadejstvu sa padobrancima ili da se »pritisnu vatrom«. Pojam pritiska vatrom označava dejstva avijacije koja imaju za cilj da onemoguće manevar jedinica kopnene vojske neprijatelja stalnim napadima po njima i da u određenom trajanju obezbede prednost manevra sopstvenim kopnenim snagama.

Kao što se vidi iz naređenja Komande 2. oklopne armije, ona nije posebno postavila zadatak zaštite vazdušnog prostora, što je bilo neophodno u uslovima sve intenzivnijih dejstava savezničke avijacije u vazdušnom prostoru Jugoslavije u to vreme. Doduše, na celom tom prostoru bila je organizovana protivvazдушna odbrana uz angažovanje respektivnih snaga lovačke avijacije i jedinica protivavionske artiljerije. Međutim, komandant 15. brdskog armijskog korpusa u svojoj zapovesti za dejstva u operaciji »Konjičev skok« od 21. maja¹⁴ upozorava da se može računati sa jačom aktivnošću savezničkog vazduhoplovstva, kao i sa njegovim učešćem u borbama na zemlji, tj. sa podrškom snagama NOVJ. Zbog toga se u zapovesti kaže da će podršku dejstava u operaciji vršiti »štuke« i jedinice lovačke avijacije.

Komandant *Avijacije »Hrvatska«* u svom naređenju za vazduhoplovnu podršku u operaciji »Konjičev skok« od 21. maja¹⁵ izrazio je u svojoj ideji oba zadatka — i podršku izviđanjem i vatrenim dejstvima i zaštitu vazdušnog prostora iznad zone operacije. U daljem toku operacije, kako se kaže u naređenju, avijacija treba da slomi svaki otpor pred jedinicama u napadu i da neutrališe svaki otkriven pokušaj proboja neprijatelja iz obruča. Ostali zadaci avijacije detaljnije su postavljeni pojedinim jedinicama u tačkama naređenja kojima im je preciziran zadatak.

Iz pomenutog naređenja komandanta *Avijacije »Hrvatska«* i drugih dokumenata vidi se da je avijacija u toku operacije »Konjičev skok« trebalo da izvršava sledeće zadatke:

- izviđanje iz vazduha,
- vatrenu pripremu desanta,
- vatrenu podršku desantnih snaga i jedinica kopnene vojske,
- desantiranje padobranaca i vuču jedrilica sa desantnim snagama,
- dotur materijalnih, pre svega, borbenih potreba,
- sanitetsku evakuaciju.

¹⁴ isto, dok. br. 67, str. 294.

¹⁵ AVII, NAW-N-T-314, t. 363, sn. 666—676.

- opštu zaštitu vazdušnog prostora i baziranja avijacije,
- zaštitu padobranskog i jedriličarskog desanta u toku prevoženja i
- zaštitu zone desantiranja u određenom vremenskom trajanju.

Valja istaći da je u malo kojoj operaciji u toku NOR-a u Jugoslaviji nemačka avijacija izvršavala tako mnogo zadataka kao što je to bio slučaj u ovoj operaciji.

JEDINICE AVIJACIJE

1) Eskadrila za blisko izviđanje »Hrvatska«, na aerodromu Bihać, naoružana avionima Hs-126 i Do-17.

Ova jedinica formirana je marta 1943. u toku operacije »Vajs« i, zajedno sa još nekim jedinicama avijacije, ušla u sastav tada formirane grupacije *Avijacija »Hrvatska«*.¹⁶ Pretežno je bazirala po odeljenjima na aerodromima Sarajevo — Butmir, Banjaluka, Bihać i Zagreb — Borongaj, ali su često i pojedinačni avioni upućivani na neke od navedenih aerodroma, odakle su izviđali za potrebe jedinica kopnene vojske. Nije poznato koliko je i kakvih aviona u eskadrili bilo u vreme izvođenja operacije »Konjićev skok«, ali se iz raspoloživih podataka vidi da je redovno popunjavana i da je održavala formacijski broj aviona. Tako je 8. decembra 1943. raspolagala sa sedam aviona Hs-126 i dva aviona Do-17, a 20. avgusta 1944. sa svih 12 aviona, koliko je predviđala formacija.¹⁷ Na osnovu toga, moglo bi se zaključiti da je i u vreme operacije »Konjićev skok« imala puno formacijsko stanje.

2) 2. grupa 151. borbenog gešvadera,¹⁸ na aerodromu Gorica kod Zagreba, naoružana avionima Ju-87 »štuka«.

151. štuka-gešvader formiran je 1. juna 1943. u Jugoslaviji. U njegov sastav ušle su dopunske grupe iz 1, 2, 3, 5. i 77. štuka-gešvadera, ukupno 10 eskadrila sa 143 aviona.¹⁹ Neke od tih grupa su se i ranije nalazile u Jugoslaviji i učestvovala u operacijama »Vajs« i »Švarc«.²⁰ Gešvader je prvenstveno trebalo da vrši borbenu obuku

¹⁶ Isto, NAW-N-T-78, r. 322, sn. 41.

¹⁷ AVII, NAW-N-T-313, f. 193, sn. 288, Dislokacija vazduhoplovnih snaga komandanta Avijacije »Hrvatska«, stanje 8. /II 1943; Gerhard Hümelchen u članku *Balkanräumung 1944* (Wehrwissenschaftliche Rundschau, sv. 10, 1959) navodi pregled jedinica komandanta Vazduhoplovstva »Jugoistok« na dan 20. VII 1944.

¹⁸ Gešvader je taktička jedinica nemačke avijacije. Sastojao se od 3 do 4 grupe, koje su u svom sastavu imale po tri eskadrile. Komanda gešvadera imala je štapSKU eskadrilu. Ukupno je u gešvaderu bilo 10 do 12 eskadrila sa 120 do 140 aviona. Polovinom 1943. godine lovački gešvaderi su prošireni uvođenjem četvrte grupe, a polovinom 1944. godine grupe su dobile i četvrtu eskadrilu, pa je ukupan broj eskadrila u gešvaderu povećan na 17. Zbog toga nije moguće naći odgovarajući termin za tu jedinicu. Iako je ona bila pukovskog ranga, njena snaga je prevazilazila snagu nekadašnje sovjetske ili naše aviodivizije. Zbog toga je najprikladnije koristiti nemački termin za tu jedinicu.

¹⁹ G. Tessin, n. d., Band XIV, 442; *Die Verbände der Luftwaffe*, Motorbuch Verlag, Stuttgart 1976, 270—271.

²⁰ Dopunska grupa 3. štuka-gešvadera pominje se u dokumentima nemačkih komandi iz februara, marta, aprila i maja 1943.

pilota na avionima »štuka«, ali je morao biti spreman da se angažuje i za borbena dejstva. Prema potrebi, izdvajao je iz svog sastava eskadrile ili stvarao tzv. ajnzac-grupe (Einsatzgruppe), kao privremene sastave za izvršavanje određenih zadataka. Tako je prilikom kapitulacije Italije uputio tri eskadrile na aerodrome Mostar, Zadar i Butmir, odakle su podržavale nemačke jedinice u posjedanju jadranske obale. Osamnaestog oktobra 1943. promjenjen je naziv dotadašnjih »štuka« jedinica,²¹ koje se od tada nazivaju »borbene« (Schlacht). Jedinice ovog gešvadera bazirale su na aerodromima oko Zagreba, Beograda i u Banatu.

O sastavu 2. grupe u ovoj operaciji nema pouzdanih podataka. Poznato je da je iz sastava ove grupe bila formirana ajnzac-grupa od 20 aviona Ju-87, dok je istovremeno u sastavu 1. grupe ovakva grupa formirana sa 29 aviona.²² S obzirom na raspoloživi broj aviona u gešvaderu i značaj operacije, može se pretpostaviti da je za operaciju »Konjićev skok« obezbeđeno najmanje 27 aviona, koliko je predviđala formacija za tri eskadrile u grupi 3—4 aviona za štabno — odeljenje grupe.

13. eskadrila 151. gešvadera, na aerodromu Bihać, naoružana takođe avionima Ju-87. Ova jedinica je formirana oktobra 1943. kao samostalna eskadrila i stalno je angažovana kao borbena jedinica.²³ Verovatno je da je to učinjeno da se ne bi stalno uzimale jedinice koje se bave obukom i time ometalo osposobljavanje pilota. Eskadrila je stalno dejstvovala na prostoru Jugoslavije.

Kao što je izloženo, iz sastava 151. borbenog gešvadera u ovoj operaciji učestvovala je jedna grupa sa tri eskadrile i jedna samostalna eskadrila, sa ukupno 50—52 aviona Ju-87 »štuka«.

3) 1. grupa 2. borbenog gešvadera, na aerodromu Pleso, naoružana avionima Ju-87 »štuka«.

Borbene jedinice 2. gešvadera nisu bile angažovane u dejstvima u Jugoslaviji. Dopunska grupa gešvadera bila je upućena u Jugoslaviju 1943. godine i ušla je u sastav novoformiranog 151. gešvadera. O 1. grupi je poznato da je u sastavu gešvadera bila sve vreme na istočnom frontu. Međutim, u junu i julu nalazila se na preoružanju na avione »foke vulf« 190 na aerodromu Görgenyoroszfalu u Mađarskoj,²⁴ odakle je lako mogla da preleti na aerodrom Pleso i učestvuje u operaciji »Konjićev skok«. Verovatno da je i ona imala u svom sastavu tri eskadrile sa oko 30 aviona.

4) 2. i 3. grupa 1. gešvadera za prenos trupa došle su marta 1944. iz Francuske i bazirale na aerodromima Cerklje, odnosno Alibunar. Bile su naoružane avionima Ju-87 »štuka«, koji su bili tegljači jedrilica DES-230.²⁵ Dovedene su s planom da se preoružaju i postanu jedinice lovačke avijacije.²⁶ Međutim, sve do jeseni 1944.

²¹ *Die Verbände der Luftwaffe*, 199.

²² Isto, 271.

²³ Isto.

²⁴ G. Tessin, *n. d.*, 343.

²⁵ Isto, 331.

²⁶ U pregledu letaćkih jedinica od 12. III 1944, koji je sačinio vazduhoplovni oficir za vezu kod Grupe armija »E«, sa stanjem na dan 10. III 1944, navodi se da su 2. i 3. grupa 1. vazduhoplovnog prenosnog gešvadera u formiranju kao lovačke jedinice, ukupno šest eskadrila. AVII, NAW-N-T-311, f. 179, sn. 1280.

nije bilo izvršeno preoružanje i preobuka posada, pa su angažovane pretežno za vatrenu podršku, a u manjem obimu i za vuču jedrilica radi ojačanja vazdušnog transporta pri povlačenju iz Grčke i Makedonije.

U operaciji »Konjićev skok« 2. grupa je dejstvovala sa aerodroma Cerklje, dok je 3. grupa prešla na aerodrom Lučko.

U sastavu ešelona koji je vukao jedrilice bili su i delovi 1. grupe za vuču jedrilica, koji su se za taj zadatak prebazirali iz Zemuna na aerodrom Cerklje. Nije poznato koliko je aviona i jedrilica iz ove grupe bilo angažovano u ovoj operaciji.

Svi avioni za vuču jedrilica bili su angažovani i za vatrena dejstva, koja su počeli da izvode odmah po otkaćinjanju jedrilica. Po izvršenju ovog zadatka u pripremi desanta, 2. grupa je i dalje obavljala zadatke vatrene podrške, dok su se 3. grupa i delovi 1. grupe za vuču jedrilica vratili na matične aerodrome Kruševac i Zemun.

Iz ovog gešvadera je u vatrenoj pripremi desanta učestvovalo oko četiri eskadrile aviona Ju-87 (35—40 aviona koji su vukli jedrilice), a na daljim zadacima vatrene podrške ostala je 2. grupa, verovatno sastava oko dve eskadrile, sa oko 25 aviona Ju-87.

5) 7. noćna borbena grupa, sastava tri eskadrile, na aerodromima Banjaluka i Pleso.

Ova grupa formirana je 18. oktobra 1943. u Jugoslaviji. Za Komandu grupe uzet je deo ljudstva iz Štaba 1. borbenog gešvadera, a prve dve eskadrile formirane su od dotadašnjih eskadrila za borbeno uznemiravanje »Jugoistok«.²⁷ U pregledu jedinica komandanta Avijacije »Hrvatska« od 8. decembra 1943.²⁸ vidi se da je tada 1. eskadrila imala u naoružanju 14 aviona He-43, a 2. eskadrila sedam aviona Hs-126. U tom pregledu se ne spominje štabno avio-odeljenje, koje su imale sve grupe avijacije.

3. eskadrila ove grupe formirana je 7. marta 1944, ali njen sastav i naoružanje iz tog vremena nisu poznati.²⁹

U vreme operacije »Konjićev skok« u ovoj grupi su bili avioni He-46 »fijat« Cr-42 i »kaproni« Ca-314. Njihov raspored po eskadrilama moguće je samo posredno izvesti, na osnovu podataka o ranijem i kasnijem sastavu eskadrila. U pregledu jedinica komandanta Avijacije »Hrvatska« od 8. decembra 1943. vidi se da je 1. eskadrila imala u naoružanju avione He-46 i verovatno da ih je zadržala i u vreme operacije »Konjićev skok«. To potvrđuje i pregled jedinica od 10. marta 1944.³⁰ U tom pregledu se ne pominje 2. eskadrila, koja se verovatno nalazila na preoružanju, a ni 3. eskadrila, koja je tek formirana. U pregledima stanja na dan 20. avgusta 1944. vidi se da su tada u sastavu grupe bile 1. i 2. eskadrila sa svega 33 aviona »fijat« Cr-42, dok je u štabnom avio-odeljenju bio jedan avion Ju-87.³¹ Verovatno se 3. eskadrila u to vreme nalazila na prebuci, odnosno preoružanju, jer se u pregledu od 10. oktobra navodi da sve

²⁷ *Die Verbände der Luftwaffe*, 260-261.

²⁸ AVII, NAW-N-T-313, f. 193, sn. 288.

²⁹ *Die Verbände der Luftwaffe*, 261.

³⁰ AVII, NAW-N-T-311, f. 179, sn. 1280.

³¹ G. Hümmelchen, n. il.

tri eskadrile imaju ukupno 51 avion »fijat« Cr-42. dok je štabno avio-odeljenje bez aviona.³²

Pošto se u naređenju komandanta *Avijacije »Hrvatska«* određuje i borbeni komplet za avione Ca-314, verovatno da su ovi avioni bili u 3. eskadrili. Na to bi moglo da ukazuje i baziranje na aerodromu Pleso, jer su eskadrile koje su imale avione sa manjim taktičkim radijusom (He-46 i Cr-42) bazirale na aerodromu Banjaluka, koji je bio bliži rejonu dejstava. I neke izjave očevidaca ukazuju da je poslednja grupa aviona, koja je dejstvovala neposredno pred iskanje padobranaca, bacala male bombe ili »krilašice«,³³ kako su nazivane, a to je, prema naređenju komandanta *Avijacije »Hrvatska«*, bila upravo 3. eskadrila 7. noćne borbene grupe.

S obzirom na raniju i kasniju popunu i stanje aviona u ovoj grupi, verovatno da je ona u vreme izvršenja zadataka u operaciji »Konjićev skok« bila naoružana sa oko 40 aviona (He-46, Cr-42 i Ca-314). Jedino nije poznato koji su avioni bili u štabnom avio-odeljenju.

Kao što se vidi, za zadatke vatrene podrške bilo je obezbeđeno ukupno 12 eskadrila, dok su u pripremi desanta učestvovala još dve eskadrile, odnosno ukupno 14 eskadrila borbene avijacije.

6) 4. grupa 27. lovačkog gešvadera, na aerodromu Lučko, naoružana avionima »meseršmit« Bf-109.

Ova jedinica nalazila se u Jugoslaviji od jeseni 1943. godine. Bila je u sastavu lovačkih snaga Komande *Vazduhoplovstva Jugoslavije* i bazirala na aerodromima Mostar, Podgorica, Niš i Skoplje. Nekoliko meseci u toku zime 1943/44. godine bila je nosilac dejstava u protivvazdušnoj odbrani u centralnom delu Jugoslavije, iako je na kraće vreme odlazila i u Grčku.³⁴ U vazaušnim borbama sa savezničkom avijacijom trpela je velike gubitke, ali je redovno popunjavana avionima. U dejstvima u operaciji »Konjićev skok« imala je tri eskadrile, ali je uskoro dobila i četvrtu. Nešto kasnije prebačena je na zapadni front.

7) 2. grupa 51. lovačkog gešvadera nalazila ise krajem 1943. i početkom 1944. godine u severnoj Italiji, odakle je u aprilu 1944. prebazirala u Niš. Zbog naprezanja i gubitaka upućena je maja 1944. na aerodrom Cerklje, radi osveženja i odmora, odakle je, verovatno, i učestvovala u dejstvima u operaciji »Konjićev skok«.³⁵ Kasnije se ponovo našla na aerodromu Niš. U Jugoslaviji je ostala sve do septembra, kada je prebazirana u Mađarsku. I ova grupa je imala u svom sastavu tri eskadrile i bila naoružana avionima »meseršmit« Bf-109.

Kao što je navedeno, na neposrednim zadacima lovačke zaštite u operaciji »Konjićev skok« bilo je angažovano šest eskadrila lovačke avijacije. Međutim, pored tih snaga, posredno su bile angažovane i neke druge jedinice lovačke avijacije, koje su, po prirodi dejstava u protivvazdušnoj odbrani, dolazile i u vazdušni prostor u blizini zone ove operacije. Tako je 1. grupa 27. lovačkog gešvadera, koja je

³² Isto.

³³ S. Odić, n. d., 57.

³⁴ Hans Ring i Werner Girbig, gart; G. Tessin, n. d., 401—2;

³⁵ Die Verbände der Luftvaffe,

Jagdgeschwader 27, Motorbuch Verlag, Stuttgart; Die Verbände, der Luftvaffe, 49—50. 52; G. Tessin, n. d., 410.

u to vreme bazirala na aerodromu Udine, dejstvovala u vazдушnom prostoru zapadnih delova Jugoslavije. Jedan avion iz ove grupe oboren je 29. maja iznad Bruvna u Lici. Pilot je bio poručnik Ostervald iz 3. eskadrile. Dakle, i ova grupa je dejstvovala u vazдушnom prostoru u neposrednoj blizini zone izvođenja ove operacije.³⁶

8) 2. grupa 4. transportnog gešvadera sa četiri eskadrile (5, 6, 7. i 8), naoružana avionima Ju-52, na aerodromu Veliki Bečkerek (Ečka, kod Zrenjanina).

Ova grupa bila je u sastavu vazdušno-transportnih snaga Komande Vazduhoplovstva »Jugoistok«. Radi učešća u operaciji »Konjićev skok« prebazirala je svoje eskadrile iz Grčke na aerodrome u Banatu. Padobranski desant ukrcala je na aerodromu Ečka. U operaciji je učestvovala sa 35 aviona. Po izbacivanju prvog talasa padobranaca 20 aviona je sletelo na aerodrom kod Banjaluke, gde je ukrcala drugi talas i kasnije ga izbacila, dok se 15 aviona vratilo na polazni aerodrom. Po izbacivanju drugog talasa padobranaca, pet aviona je sletelo na aerodrom Žalužani, radi daljeg učešća u doturu materijalnih potreba, dok je ostatak, takođe, odleteo na aerodrom Ečka.

Grupa je u to vreme bila dobro popunjena. U avgustu je imala u svom sastavu još 38 transportnih aviona.³⁷

9) Jedinice sanitetske avijacije nisu navedene u naređenju komandanta *Avijacije »Hrvatska«*. Međutim, iz nekih drugih dokumenata³⁸ vidi se da su i one angažovane za evakuaciju ranjenika. Sastav sanitetskog avio-odeljenja komandanta *Avijacije »Hrvatska«* u vreme izvođenja operacije nije poznat, ali je ono 8. decembra 1943. imalo u naoružanju sedam aviona Fi-156 i dva aviona Ju-52.³⁹ Na arhivskim snimcima iz nemačkih izvora vidi se da je u Drvar sletalo i po 4—5 sanitetskih aviona istovremeno.

Prema navedenom, u operaciji »Konjićev skok« učestvovalo je oko 154 borbena aviona za vatrena dejstva, oko 60 lovačkih aviona - 12 izviđačkih aviona. To iznosi 226 borbena aviona. S. Odić citira nemački izvor koji navodi broj od 222 borbena aviona angažovana prvog dana operacije,⁴⁰ što je, nesumnjivo, tačan broj. Ako se tome dodaju 35 transportnih aviona, 7—8 sanitetskih aviona i 34 jedrilice, vidi se da je u operaciji »Konjićev skok« učestvovalo ukupno oko 300 nemačkih vazduhoplova.

U pripremi desanta bilo je angažovano: jedna izviđačka- 14 borbena eskadrila za vatrena dejstva i šest lovačkih eskadrila — ukupno 21 eskadrila borbene avijacije. To pokazuje koliki su značaj ovoj operaciji pridavale nemačke komande. Međutim, ako se ove brojke uporede sa onim što smo do sada prikazali naučnoj javnosti, čak i u

³⁶ AVII, Arhiva NOR-a, k. 119/10, f. 1, d. 1/7.

³⁷ G. Hümmelchen, *n. čl.*

³⁸ Obaveštenje Komande 15. brdskog armijskog korpusa Komandi 373. pešačijske divizije od 28. V 1944. AVII, NAW-N-T-314, f. 563, sn. 842; Zbornik, IV, 25, dok. br. 185, str. 714, Zapovest Komande 500.SS padobransko-lovačkog bataljona od 23. maja 1944. za desant na Drvar.

³⁹ AVII, NAW-N-T-313, f. 193, sn. 288; G. Hümmelchen, *n. čl.*

⁴⁰ Budući da je poznat broj jedinica i ukupan broj od 222 borbena aviona, to potvrđuje da je popunjenost bila visoka, tj. da je odgovarala formacijskom stanju.

renomiranim publikacijama o NOR-u, očigledno je da je neophodno istraživanje koje će pružiti tačnu sliku o snagama nemačke avijacije u operaciji »Konjićev skok«.

Ovoj upotpunjenoj slici snaga nemačke avijacije treba dodati neke napomene koje ukazuju na angažovanje još nekih jedinica nemačke avijacije, odnosno na veće snage nego što su stvarno bile angažovane u operaciji »Konjićev skok«.

S. Odić u navedenom delu, koje prvi put detaljnije osvetljava angažovane snage nemačke avijacije, navodi i neke neprecizne ili nedovoljno potvrđene podatke o učešću nekih jedinica.

Tako, na primer, navodi da je u sastavu 7. noćne borbene grupe dejstvovala i štapska eskadrila. Grupe u nemačkoj avijaciji imale su štapska avio-odeljenja sa 3—4 aviona, a ne eskadrile. U tekstu naređenja komandanta *Avijacije »Hrvatska«* stoji zadatak »Štab i 1. eskadrila« (Stab und 1. NSG 7), a ne »Štapska i 1. eskadrila« (Stabs-und 1. NSG 7).⁴¹

U fusnoti na str. 56 Odić iznosi da je, prema nekim podacima, bombardovanje Bosanskog Petrovca izvršila »51. eskadrila 'Edelweiss', koja je u aprilskom ratu 1941. učestvovala u bombardovanju Beograda 6. aprila«. Međutim, bombardovanje Bosanskog Petrovca je bio zadatak 1. grupe 2. borbenog gešvadera, kako se vidi iz naređenja komandanta *Avijacije »Hrvatska«*. Zabuna je mogla nastati zbog toga što je u ovoj operaciji učestvovao 51. lovački gešvader, odnosno njegova 2. grupa. 51. bombarderski gešvader »Edelweiss« nije dejstvovao u Jugoslaviji u toku NOR-a.⁴² Inače, u nemačkom vazduhoplovstvu je bio primenjen takav sistem označavanja — numeracije jedinica, da su se sa istim brojem označavale jedinice različitih vrsta avijacije, ali je uz broj uvek stajala i oznaka vrste. Tako, na primer, pored 2. borbenog gešvadera, čija je 1. grupa učestvovala u ovoj operaciji, postojao je i 2. lovački gešvader »Imelman«, itd.

Najzad, Odić navodi da su bile angažovane još dve eskadrile — štapska i 2. eskadrila 12. grupe za blisko izviđanje. Taj zaključak izvodi na osnovu podataka iz predloga za odlikovanje ljudstva navedene jedinice. U prilog ovoj tvrdnji mogla bi ići i činjenica da je u naređenju za organizaciju veza u operaciji, koju je izdala Komanda 15. brdskog armijskog korpusa 20. maja, predviđen« i veza zemlja-vazduh sa avionima 12. grupe za bliska izviđanje.⁴³

12. grupa za blisko izviđanje nalazila se u Jugoslaviji i Albaniji od jeseni 1943. godine. Štab, odnosno Štabno avio-odeljenje i 2. eskadrila bazirali su na aerodromu Mostar. U naoružanju su imali izviđačku verziju lovca »meseršmit« Bf-109, a osnovni zadatak im

⁴¹ To je navedeno i u tekstu koji objašnjava fotografije između strana 48 i 49. Tu je takođe pogrešno dato objašnjenje koje se odnosi na 1. eskadrilu 7. noćne borbene grupe, jer ona nije imala u svom sastavu avione Ju-87 »štuka«.

⁴² U već citiranom delu G. Tessina, kao i u *Die Verbände der Luftwaffe*, dat je pregled boravka jedinica avijacije na pojedinim frontovima u toku celog rata 1939—1945. godine. 51. bombarderski gešvader je učestvovao u bombardovanju Beograda, ali posle aprilskog rata više nije dejstvovao na prostoru Jugoslavije.

⁴³ Kopija naređenja u posedu autora.

je bio da izviđaju Jadran, sve do italijanske obale. Nemačke komande su bile veoma osjetljive na mogućnost eventualnog iskrcavanja savezničkog desanta na istočnu obalu Jadrana, pa je kontrola akvatorije i luka na zapadnoj obali Jadrana bila glavni zadatak ove grupe. Iz ratnog dnevnika admirala Jadrana⁴⁴ vidi se da je ova grupa vršila intenzivno zadatke na Jadranu za sve vreme operacije »Konjićev skok«. U vezi s obezbeđenjem radio-veze sa avionima ove grupe moglo bi se prihvatiti kao sasvim normalno što je Komanda 15. brdskog armijskog korpusa obezbedila neposrednu vezu za prijem podataka vazdušnog izviđanja sa Jadrana, jer je bila odgovorna za odbranu centralnog dela jadranske obale.

Takođe, malo je verovatno da komandant Avijacije »Hrvatska« ne bi u svome naređenju pomenuo ovu grupu da je zaista planirano njeno učešće u operaciji »Konjićev skok«. Najzad, tip aviona kojim je grupa bila naoružana nije bio nimalo pogodan za izviđanje objekata karakterističnih za rat kakav je vođen u Jugoslaviji u to vreme.

Inače, činjenica da je deo ove grupe bio angažovan u Jugoslaviji još od jeseni 1943. godine mogla bi biti dovoljan razlog da njeni pripadnici budu predloženi za odlikovanje, jer su intenzivno vršili borbene zadatke.

IZVRŠENJE ZADATAKA

Izviđanje iz vazduha je bio osnovni zadatak Eskadrile za blisko izviđanje »Hrvatska«. Ona je i u toku priprema operacije imala važan zadatak da prati stanje u Drvaru i Bosanskom Petrovcu i u rejonu oko njih. Radi detaljnog planiranja dejstava avijacije u pripremi i podršci desanta, kao i radi preciznog određivanja mesta spuštanja padobranaca i jedrilica, te njihovog daljeg dejstva na zemlji, eskadrila je izvršila aerofoto-snimanje Drvara i okoline. Ovi snimci su korišćeni za planiranje i odluku o izvršenju dejstava. Isto tako, izvršeno je i snimanje pojedinih pravaca da bi se ustanovilo konkretno stanje komunikacija i predvidele snage i mere za obezbeđenje prodora nemačkih jedinica prema Drvaru.

U toku prvog dana operacije eskadrila je trebalo da prati nastupanje jedinica kopnene vojske, da otkriva mesta snažnijeg otpora i obezbedi podatke za dejstva avijacije, da kontroliše prostor između pravaca angažovanih borbenih grupa i da pravovremeno otkriva pokušaje proboja snaga NOVJ. Iz raspoloživih izvora se vidi da je u toku 25. maja izviđanje bilo zaista intenzivno i da je izviđačka eskadrila bila angažovana sa punim naprežanjem. Ona je i u toku narednih dana, sve do kraja operacije, stalno dejstvovala, iako je trpela ozbiljne gubitke od savezničke avijacije.

I ostale jedinice nemačke avijacije vršile su izviđanje u toku izvršavanja svojih zadataka. Značajne snage i veliko naprežanje u toku prvog dana omogućili su prikupljanje podataka i stvaranje slike o situaciji. Kada su u narednim danima intenzivirana dejstva savezničke avijacije i znatno smanjen obim dejstava nemačke, izos-

⁴⁴ AVII, mikroteka, London, f. 6, sn. 203 do 341, Ratni dnevnik admirala Jadrana za mesec maj 1944.

talo je i prikupljanje izviđačkih podataka, pa je i slika o stanju snaga NOVJ u rejonu operacije bila mnogo nejasnija.

Vazduhoplovna vatrena podrška u ovoj operaciji mogla bi se, uslovno, podeliti na dva dela: vazduhoplovnu vatrenu pripremu desanta i vatrenu podršku snaga kopnene vojske.

Vatrena priprema desanta je bila najvažniji zadatak na kojem je angažovan najveći deo snaga avijacije. Po naređenju komandanta Avijacije »Hrvatska«, dejstva u pripremi desanta trebalo je izvesti u vremenu od 6.35 do 7.10 časova. Detaljno je razrađeno vreme dejstva pojedinih jedinica avijacije, kao i objekti dejstva za svaku od njih. Zavisno od angažovanih snaga i njihovih vatrenih mogućnosti, određivano je i trajanje dejstava. Tako su Štab, 1. i 2. eskadrile 7. noćne borbene grupe po određenim objektima dejstvovali pet minuta, dok je 2. grupa 151. gešvadera imala na raspolaganju 10 minuta za dejstvo po svojim objektima. Posle toga su 15. eskadrila 151. gešvadera i 3. eskadrila 7. noćne borbene grupe imale po 5 minuta, sve do 7 časova.

Posle tog vremena trebalo je da dejstvuje oko 35 aviona Ju-87, koji su vukli jedrilice. Oni su imali zadatak da po otkračinjanju jedrilica napadaju položaje protivavionskih sredstava i mitraljeska gnezda na visovima sa obe strane Drvara, sve do prizemljenja padobranaca i sletanja jedrilica. Kako je sletanje jedrilica počelo tek oko 7.10 časova i trajalo više od 10 minuta, to su i avioni-tegljači ostali na ovom zadatku nešto duže nego što je planirano. Tako se i vreme vatrene pripreme desanta produžilo na oko 45 minuta.

Radi eventualnog angažovanja bila je iznad Drvara zadržana i 13. eskadrila 151. gešvadera. Ona se, po završetku svojih dejstava po planiranim objektima u određeno vreme, popela na 2.000 metara i ostala spremna za dejstva po pozivu sve do završetka spuštanja padobranaca i jedrilica.

Pored dejstva po Drvaru, od 6.40 do 6.50 časova dejstvovali su i po Bosanskom Petrovcu. Iz naređenja komandanta Avijacije »Hrvatska« vidi se da je taj zadatak imala 1. grupa 2. borbenog gešvadera. Njen drugi izlaz na isti objekat dejstva planiran je za 11 časova, dok je posle toga, od 11.05, trebalo da dejstvuje po istom objektu i 2. grupa 151. gešvadera.

Ako bi se po ostvarenim ciljevima dejstva ocenjivalo kako je u celini realizovana vatrena priprema desanta, moralo bi se konstatovati da je taj zadatak izvršen uspešno. Postignuti su svi bitni ciljevi: neutralisana je protivavionska odbrana Drvara, snage NOVJ u njemu bile su naterane u skloništa, obezbeđeno je gotovo neometano spuštanje padobranaca, a i jedrilice su sletale sa relativno malim gubicima. U okviru oko 120 avio-poletanja za vatrenu pripremu desanta izbačeno je na malom prostoru preko 40 tona ubojnih sredstava, što je bilo sasvim dovoljno da se ostvare željeni efekti.⁴⁵

Sva vatrena dejstva posle 7.25 časova 25. maja predstavljala su već drugi zadatak — vatrenu podršku snaga kopnene vojske angažovanih u operaciji. U toku celog dana intenzivno je dejstvovalo 10 eskadrila »štuka« i tri eskadrile sa ostalim tipovima borbenih

⁴⁵ Izvedeno po broju avio-poletanja i prosečnom težinom ubojnog tereta.

aviona. Najveći deo od 440 ostvarenih avio-poletanja prvog dana operacije⁴⁶ ostvaren je u vatrenoj pripremi i vatrenoj podršci. Težište dejstva po prostoru bilo je u užem rejonu Drvara i na neposrednoj podršci desantiranih snaga. Međutim, deo naprezanja morao je biti angažovan i na podršci borbene grupe »Vilam« pred kojom je 2. lička proleterska brigada pružala snažan otpor.⁴⁷

Pored jedinica borbene avijacije, u vatreim dejstvima su učestvovali i avioni izviđačke eskadrile, koji su po uočenim objektima na zemlji, koje su otkrivali izvidanjem, odmah i dejstvovali.

U narednim danima je opao intenzitet dejstava, jer je saveznička avijacija počela odlučnije da se bori za vazdušni prostor, i to pretežno dejstava po aerodromima. Međutim, u jutarnjim i predvečernjim časovima nemačka avijacija je i dalje dejstvovala. Tako je 26. maja podržala prodor borbene grupe 373. divizije, što je ocenjeno kao odlučujuće za njeno napredovanje.⁴⁸

Međutim, jedna ozbiljna greška pomutila je povoljne ocene o učesnicima avijacije u vatrenoj podršci. Verovatno drugog dana operacije, 26. maja, nemački avioni su potpuno uništili jednu nemačku snabdevačku auto-kolonu na putu za Bihać.⁴⁹ O tom slučaju je vođena posebna istraga, ali raspoloživi dokumenti ne osvetljavaju dalje taj događaj.

I dok se u nemačkim ocenama dejstva uglavnom primenjuje zadovoljstvo dejstvom prvog dana operacije, ova ocena se bitno menja u razmatranjima dejstva u daljem toku, do kraja operacije. Tako Oto Kum, komandant 7. SS divizije, navodi da je od drugog dana operacije izostalo angažovan je izviđačkih i borbenih snaga avijacije. Ovu ocenu potvrđuju i neke druge ocene, date od strane nemačkih komandi.⁵⁰

Lovačka zaštita desanta u toku prevoženja i zaštite vazdušnog prostora iznad zone operacije bila je važan zadatak. Više sticajem okolnosti, pošto su izostala dejstva savezničke avijacije, nemačka lovačka avijacija nije imala priliku da se pokaže u borbi, pa je izlišno ocenjivati uspeh njenog dejstva. Međutim, kada je 26. maja saveznička avijacija počela intenzivno da dejstvuje, nemačka lovačka avijacija je bila i te kako angažovana ali nije uspela da spreči stalne napade savezničke avijacije na aerodrome i druge objekte. Zbog toga se i zaštita avijacije na zemlji morala izvoditi na poseban način. U jutarnjim časovima nemački i avioni vazduhoplovstva NDH napuštali su aerodrome baziranja, preletali na pomoćne aerodrome i uzletišta i na njima ostajali do večernjih časova, kada su prestajala

⁴⁶ AVII, NAW-N-T-77, f. 781, sn. 7503—7, prema *Studiji Komande OS »Jugoslova«*.

⁴⁷ Izveštaj Štaba 6. proleterske divizije »Nikola Tesla« od 28. maja 1944. Štabu 1. proleterskog korpusa NOVJ o borbama u Drvaru, Zbornik, tom IV, knjiga 25, dok. br. 137, str. 497.

⁴⁸ Izveštaj Komande 15. brdskog armijskog korpusa od 6. juna 1944. Komandi 2. oklopne armije o iskustvima u operaciji »Reselšprung« za period od 25. maja do 6. juna 1944. Zbornik, XII, 4, dok. br. 78, str. 335.

⁴⁹ Isto.

⁵⁰ Pored pomenutoog izveštaja O. Kuma, o tome govori i izveštaj Štaba 1. puka »Brandenburg« od 19. juna 1944. Komandi 15. brdskog armijskog korpusa o iskustvima stečenim u operaciji »Reselšprung« Zbornik XII, 4, dok. br. 82, str. 373.

dejstva savezničke avijacije. Taj metod zaštite avijacije na zemlji doneo je izvesne rezultate i sigurno smanjio gubitke od napada savezničke avijacije.

Vazdušnotransportne i vazdušnoprenosne (jedriličarske) jedinice obavile su uspešno svoje zadatke. Padobranski desant je prevožen na dosta dugačkoj marš-ruti od Zrenjanina do Drvara i spušten na približno tačna mesta, a jedrilice su, iako sa manjim zakašnjenjem, u većini sletele na određena mesta. Manji broj nije uspeo da pronađe određena mesta za sletanje, spustio se dosta daleko, ali to nije presudnije uticalo na mogućnost izvršenja postavljenog zadatka. Pri sletanju su potpuno uništene dve jedrilice, a tri su prinudno sletile sa lomovima i delimičnim gubicima ljudstva. Međutim, to je bio planiran i prihvatljiv procenat gubitaka za desant kakav je bio u ovoj operaciji.⁵¹

I drugi talas padobranaca je uspešno desantiran.

Dotur materijalnih sredstava vazdušnim putem doprineo je snabdevanju borbenim i drugim životnim potrebama, kako padobranskog bataljona u Drvaru, tako i drugih jedinica koje su bile angažovane na ostalim pravcima. To su potvrdile i ocene nemačkih komandanata. U tom pogledu je interesantno da su i Nemci, zbog dejstava savezničke avijacije, planirali i izvodili dotur vazdušnim putem noću, što su počeli 28. maja izbacivanjem materijala kod Bosanskog Petrovca.⁵² Međutim, dešavalo se da se municija izbacila sa male visine i da se padobranci ne otvore, pa je deo municije bio neupotrebljiv.⁵³

Sanitetska evakuacija ranjenika bila je predviđena od početka operacije, a masovnije je počela od 26. maja. Iz Drvara su evakuaciju vršili avioni Fi-156 (»roda«), a sa aerodroma Bosanski Petrovac Ju-52 (»junkersi«), I dva sanitetska aviona Fi-156 bili su 29. maja žrtve savezničke avijacije.⁵⁴

I u ovoj operaciji desilo se ono što se u uslovima NOR-a moralo dešavati — avijacija je morala napuštati svoj osnovni zadatak da bi rešavala teške situacije na drugim područjima, pošto raspoložive snage kopnene vojske to nisu mogle. Takve primere smo imali i u operacijama »Vajs« i »Švarc«, ali se to dogodilo i u ovoj prilici. Naime, u okviru operacije »Šah«, koju je na području Banije i Korduna izvodio 69. armijski korpus, bila je 26. maja opkoljena borbeno grupa »Arendt« jugozapadno od Gline. Kako joj se nije moglo pomoći na drugi način, morala se angažovati avijacija, koja je uspela da olakša položaj opkoljenih snaga i omogućila im izlazak iz okruženja.⁵⁵ Na tom zadatku učestvovala su i izviđačka i borbena avijacija, svakako na račun dejstva u operaciji »Reselšprung«.

⁵¹ AVII, NAW-N-T-314, f. 563, sn. 884—6, Telegram 500. SS padobranskog bataljona Komandi 15. brdskog armijskog korpusa od 26. V u 18.30 časova.

⁵² Isto, sn. 602, Telegram Komande 2. oklopne armije Komandi 15. brdskog armijskog korpusa od 28. V 1944.

⁵³ Zbornik, XII, 4, dok. br. 82, str. 374.

⁵⁴ AVII, NAW-N-T-314, f. 1547, sn. 871, Dnevni izveštaj Komande 69. armijskog korpusa od 2. juna 1944.

⁵⁵ Isto, f. 1546, sn. 408, Telegram zahvalnosti komandanta 69. armijskog korpusa komandantu Avijacije »Hrvatska« od 29. maja 1944.

Iako nema sumnje da je neuspeh operacije »Reselšprung« rezultat hrabrosti, upornosti i vistine u borbi jedinica NOVJ i njihovih starešina, kao i naroda na području zahvaćenom ovom operacijom, valja istaći da su snažna dejstva savezničke avijacije, koja su počela 26. maja, značajno olakšala dejstva snaga NOV. Šteta je što su ona izostala prvog dana operacije, 25. maja, koji je bio najkritičniji. Međutim, u daljem toku je taj oblik pomoći bio dobrodošao, jer je u velikoj meri paralisao dejstva nemačke avijacije.

Ali, kao što su d Nemci doživeli gubitke od sopstvene avijacije, zbog tragične greške savezničkih pilota bio je 30. maja na Mliništu napadnut jedan bataljon 1. proleTERSke brigade i tri puta žestoko bombardovan. Gubici su bili šest mrtvih i 20 ranjenih.⁵⁶

⁵⁶ Zbornik, IV, 25, dok. br. 66, str. 629, 631.

Komandanti nemačkih trupa o operaciji „Reselsprung”¹

Pukovnik Antun Miletić

Komandant 7. SS divizije »Princ Eugen« general-major Oto Kum je svojim potčinjenim rekao da je uspeh operacije »Reselsprung« od velikog značaja za celokupno vođenje rata u unutrašnjosti zemlje i na obali. Da bi se postigao uspeh, potrebni su odlučno i smelo komandovanje i najveći stepen zalaganja svakog pojedinca. Što se tiče izvedene operacije, »neka nova taktička načela ili mere rukovođenja kod neprijatelja nisu došli do izražaja. Ponovo se potvrdila njegova veća pokretljivost u odnosu na naše trupe. Naviknute na kretanje po planinskom zemljištu i poznajući teren, neopterećene velikim komorama, potpomagane domaćim stanovništvom, partizanske trupe su postigle veliki učinak što se tiče prednog puta na maršu. Stalno su se nalazile u defanzivi i bavile se samo jednom mogućnošću, naime, da ne dospeju u okruženje ili da nađu put kako da se iz njega izvuku, a za to im nije bilo potrebno veće taktičko iskustvo«.

Neko operativno komandovanje — kaže O. Kum — grupisanim partizanskim jedinicama, pod višom komandom, kod neprijatelja se nije moglo primetiti. U pogledu komandovanja partizanski korpusi se nisu kao takvi pojavljivali, da bi se moglo govoriti o nekoj upotrebi korpusa u kompletnom formacijskom sastavu i postizanju taktičkog uspeha sa njihove strane, ali su njihove mere i odluke diktirane od strane napadača.

Međutim, konstatuje O. Kum:

»Kada bi partizanske formacije bile prinuđene da prime borbu i one je prihvatile, onda su odlično vladale odbrambenom taktikom i taktikom vezivanja snaga. One se tada nisu ustezale da angažovanjem elitnih jedinica i koncentracijom svog teškog oružja pređu u protivnapad. Napadač je bivao vezan s fronta, a mogućnosti da se on opkoli uvek su tražene. Borba je vođena sve dotle dok glavnini ne bi uspelo da se izvuče bez borbe sa neprijateljem. Jedinice za obezbeđenje i jedinice za vezivanje neprijateljskih snaga tada bi se, pod okriljem mraka ili zaštitom magle, najčešće neprimećene od napadača odvojile u nekom drugom pravcu, kako bi se posle velikog pešačenja priključile glavnini. Neprijatelj je, u načelu, izbegavao borbu na putu. Kada bi napadaču uspelo da neprijatelja u gonjenju

¹ Izlaganje na naučnom skupu »Desant na Drvar maja 1944«, održanom u Drvaru 23. i 24. maja 1984.

pretekne i ostane mu za petama, tada bi on bez obzira na vremenske prilike i teškoće terena, gde je izgledalo kao da takve za njega i ne postoje, potražio spas u povlačenju u neprohodne planine.

Primetno se povećao broj artiljerijskih oruđa, pt oruđa i teškog naoružanja kod neprijatelja. Stalni izveštaj i o nedostatku municije kod crvenih trupa morali bi u Vrhovnoj komandi posle pronađenih skrivenih rezervi kod neprijatelja da razbiju famu o tome.« A što se tiče vazdušnog snabdevanja od strane saveznika, ono je omogućavalo jedinicama NOVJ da vode borbu ne opterećujući se na maršu i u odstupanju komorom koja sputava pokret. To je ono bitno što im omogućava veću pokretljivost na planinskom zemljištu, kaže O. Kum i dodaje:

»Sađejestvo savezničkog vazduhoplovstva sa partizanskim jedinicama je nešto novo, ali što se ipak moglo predvideti. Ono se najpre ograničavalo pretežno na bombardovanje gradova i naseljenih mesta koja su bila otkrivena kao polazna mesta za operaciju. Bombardovanje je vršeno bez nekog izbora ciljeva, tako da je bilo neefikasno. Drugog dana operacije „Resselšprung“ naročito je bila uočljiva kontrola pomoću jurišne avijacije svih puteva koji su vodili u centar partizana. Na taj način je neprijatelj preko dana sprečavao svaki pokret motornih vozila i saobraćaj radi snabdevanja i to uspešno. Neprijatelj je neosporno zabeležio uspehe u eliminisanju motorizovanih kolona i pojedinačnih vozila, što mu je u početku, omogućavalo i lepo vreme. On je imao neograničenu prevlast u vazduhu.

Većoj pokretljivosti partizana po planinskom terenu, trebalo bi suprotstaviti bolje komandovanje, obuku i bolje naoružanje sopstvenih trupa. Cilj svake operacije morao bi biti uništenje neprijatelja. Taj cilj bi se potpuno mogao postići kada bi se snage planski angažovale i unapred predvidele rezerve na motornim vozilima, koje bi se stalno držale u pripravnosti. Pretpostavka da se to ostvari jeste, da komande i trupe budu prožete voljom za uništenjem neprijatelja i da na tome istraju svom energijom.« Međutim, prilikom operacije »Resselšprung« nije se vodilo računa o tome, jer se na osnovu broja angažovanih snaga nije ni moglo računati sa nekim uništenjem neprijatelja. Ponovo se potvrdila činjenica da su samo planinske jedinice sposobne da postignu neki uspeh. Udar motorizovanih snaga putem na neprijateljsku teritoriju gubi na snazi sa povećanjem rastojanja od polazne baze, ako motorizovana trupa nije vezana sa planinskim jedinicama s obe strane puta. Prema dosadašnjim iskustvima, neprijatelj pred maskiranim snagama motorizovanih jedinica odstupa u planini s obje strane puta, kako bi se kasnije pojavio iza leđa napadača i nastupio protiv nezaštićenih pozadinskih veza. Neprestano rušenje puteva i mostova dovodi do znatnog smanjenja brzine, u čemu se i sastoji snaga motorizovane jedinice, završio je Oto Kum izlaganje svojim potčinjenim o iskustvima iz operacije »Resselšprung, dodajući:

»Time je poglavlje „Resselšprung“ završeno. Tu treba još dodati da bi operacija imala uspeha da smo sve dobro držali u tajnosti. Da to nije bilo tako, proizlazi iz izveštaja o stečenom iskustvu 15. AK. Ja sam lično nekoliko dana pre početka operacije razgovarao sa šturmbanfirerom Skorcenijem, koji je bio komandant svih SS lovač-

kih jedinica. Njemu je, dakle, u pogledu komandovanja bio potčinjen i 500. SS padobranski bataljon. On je odbio da lično učestvuje u ovoj operaciji, jer je prema rezultatima njegovog izvidanja čitava operacija bila poznata neprijatelju.«²

Komandant 373. divizije Eduard Aldrijan (Eduard Aldrian), general-lajtnant, između ostalog je rekao o operaciji »Resselšprung« da su se partizanske divizije borile žilavo i vešto, zahvaljujući delimično i njihovom dobrom poznavanju zemljišta. To im je omogućilo uvek blagovremeno, neprimetno i povoljno izvlačenje iz borbe. Naročito su sposobne da na vreme prekinu borbu i da se izvuku, da im se čovek divi koliko je njihova nadmoćnost u iskorišćavanju zemljišta i koliko im je veliku pokretljivost. Uspeh postižu uvek iznenadnim prepadima na slabija obezbeđenja, kolone u pokretu i pozadini, što su pokazale i prilikom izvođenja operacije »Reselšprung«.³

Komandant Jugoistoka feldmaršal fon Vajks (von Weichs) u oceni operacije »Reselšprung« je bio vrlo kratak rekavši da je u celosti zadovoljan rezultatom operacije, mada nije ispunila očekivanja. Titov Vrhovni štab je ipak za neko vreme stavljen u mat-poziciju, a u sopstvene ruke pao je do tad još nikada očišćen rejon, i to »Titov centralni rejon« sa centrom u Drvaru u kojem je maršal Tito boravio od 28. januara pa sve do 25. maja, dana početka operacije »Reselšprung«.

A jedan od najodgovornijih koji je bio zadužen za operaciju »Reselšprung« od Vrhovne komande Vermahta general pukovnik Lotar Rendulic, komandant 2. oklopne armije, između ostalog, o operaciji piše:

»... u maju 1944. vodi se već duže vremena planirana operacija protiv Titovog novog glavnog stana i deiova partizanskih snaga koje se nalaze u ovom području. Ovog puta stajao je na raspolaganju i bataljon padobranaca koji se sa svojim avionima i teretnim jedinicama bio prikupio na aerodromu u Kraljevu. Napad je trebalo da usledi sa više grupa iz različitih pravaca. ... Prvi iznenađan napad trebalo je, pak, da vodi padobranski bataljon... Nakon toga on se morao držati sam oko 24 časa. Do ovog roka računalo se sa prispećem grupe sa zapada... Motorizovane grupe dostigle su svoje polazne rejone tek u zadnjem trenutku.

Na osnovu pogodnog vremena za letenje, koje se očekivalo, napad je utvrđen za 25. maj. Ovog dana poleteli su padobranci u transportnim avionima i u teretnim jedrilicama koje su ovi vukli, tako da su oni bili iznad cilja izjutra u 7 časova. Iskakanje iz aviona padobranom i pristajanje jedrilica uspeo je osim u nekoliko slučajeva... Titova telesna straža koja se postavila za borbu pružila je otpor do poslednjeg čoveka (odsudna odbrana). Ovo je omogućilo Titu da se povuče u obližnju šumu. U Drvaru je naročito otpor pružala locirana radio-stanica, čiju su zgradu branile isključivo žene. Nju su mogli zauzeti padobranci samo posle bacanja ručnih (hapgranata) bombi... Bataljon se nakon toga pripremio za odbranu na

² Oto Kum, Vorworts, Prinz Eugen, str. 178—224.

³Arhiv VII, Na, NAV-T-314, r. 563, s. 419-31.

obližnjem visu — groblju. .. Sledećeg jutra, kako se očekivalo, pristigla je u Drvar grupa koja je dolazila sa zapada, dok su motorizovane grupe svoj cilj dostigle tek po podne ovog dana posle savladivanja mnogobrojnih teškoća na putu. U Drvaru je zaplenjen obiman pisani materijal, kao i mnogi američki, engleski i ruski filmovi. Posle prepada na Drvar iz oka smo izgubili Tita. . .⁴, to je ukratko viđenje operacije »Reselšprung« od strane Lotara Rendulića.

Jedan od učesnika u desantu, untersturmfirer Peter Renold (Peter Rehnold) je ispričao:

Konačna zamisao plana napada, koja je 21. maja 1944. bila saopštena od strane Operativnog štaba Vermahta, predviđala je desant vazdušnodesantnih i padobranskih jedinica u ranim jutarnjim časovima 25. maja u rejonu Drvara, sa ciljem da se zauzme glavni štab partizana. Istovremeno je trebalo da jake, delom motorizovane, borbene grupe koncentrično nastupe u pravcu Drvara iz rejona Bihaća, Bos. Krupe, Knina, Livna, Jajca i južno od Kulen-Vakufa. Akcija okruživanja imala je za cilj da se partizanske jedinice koje su se nalazile u okolini Drvara vežu odbrambenim borbama i tako spreče da priteknu u pomoć svom Vrhovnom štabu, koji je bio ugrožen. S druge strane, te motorizovane jedinice trebalo je što je moguće pre da stignu do Drvara, kako bi deblokirale vazdušnodesantne i padobranske jedinice koje će se tamo spustiti 25. maja 1944. godine. Pojednosto o angažovanju SS padobransko-lovačkog bataljona, koje je trebalo da usledi u drugom talasu, sadrži analiza koju je napisao baron fon Varnbiler (Shr. von Varnbüler) od 24. 5. 1944. Prema toj analizi, prvi talas sastojao se od ukupno 654 oficira, podoficira i vojnika, od kojih je njih 340 trebalo da se spusti teretnim jedrilicama, dok bi se preostalih 314 spustilo padobranima.

Analiza je predviđala da sastav prve grupe 6 četa — grupa različite jačine, pri čemu je borbenoj grupi »Panter« (»Panther«) koja je brojala 110 ljudi zapao najteži zadatak da zauzme takozvanu »Citadelu«, gde su se — kako se predviđalo — nalazili Tito i njegovi saradnici sa Vrhovnim štabom. Grupa »Grajfer« (»Greifer«) (40 ljudi) trebalo je da zarobi članove britanske vojne misije, grupa »Stirmer« (»Stürmer«) (50 ljudi) članove sovjetske vojne misije i grupa »Breher« (takođe 50 ljudi) da zarobi članove američke vojne misije, a potom da uspostavi vezu sa susednim grupama.

Cilj borbene grupe »Draufgenger« (»Draufgänger«) bilo je zauzimanje takozvane »zapadne raskrsnice«, gde je nemačko izviđanje predpostavljalo da se nalazi partizanska radio-stanica, dok je grupa »Bajser«, (»Beisser«), koja je brojčano bila najmanja, trebalo posle zauzimanja jednog strateški važnog isturenog položaja da uspostavi kontakt sa grupom »Grajfer« i zajedno sa njom da nastupi prema britanskoj vojnoj misiji.

Padobranska jedinica jačine 314 ljudi — raspodeljena na tri borbene grupe »Blau« (»Blau«). »Grin« (»Grün«) i »Rot« (»Rot«) — imala je zadatak da zauzme mesto Drvar i da zajedno sa ostalim grupama spreči eventualni pokušaj protivnika da se izvuče. Da bi

⁴ Lothar Rendulic, *Gehönple geneqt gesiegt*, 1952, str. 225-9.

se u toku operacije izbegao svaki rizik, trebalo je da se spusti i drugi talas padobranaca, što je moguće ranije, odnosno da aterira sa teretnim jedrilicama južno od Drvara.

Komandu nad celokupnim padobranskim i vazdušnodesantnim jedinicama imao je komandant padobranskog bataljona, SS-hauptsturmfürer Ribke (Rübke), koji je sa svojim štabom najpre trebalo da se priključi grupi »Rot«, a zatim da rukovodi napadom na »Citadelu«. Za slučaj da se taj napad ne okonča uspešno, onda je prema Varnbilerovoj studiji trebalo na dati svetleći signal sve tri borbene grupe »Rot«, »Grin« i »Stürmer«, bez obzira na njihove prvobitne borbene ciljeve, najkraćim putem da nastupe prema »Citadeli« i da je zauzmu. Bobena grupa »Panter« i bataljon trebalo je odmah po zauzimanju »Citadele«, uz naše vazdušno izviđanje, da obaveste o uspešnom napadu na Vrhovni štab partizana, time što bi kao znak raspoznavanja istakli kukasti krst, a tu vest dalje preneli i radio putem.

Zapovest komandanta bataljona Ribkea od 20. 5. 1944. u 24 časa sadrži detalje, ali još ne pominje cilj napada. Tako je samo jedan mali krug ljudi bio upoznat sa čitavim planom i svim detaljima. Od padobranskog bataljona na primer za to su znali operativni oficir, načelnik odeljenja za pozadinu, intendant bataljona i načelnik transportnog odeljenja štaba bataljona. U divizijskim odnosno bataljonskim zapovestima, koje su izdate noću 23/24. maja 1944. po prvi put se pojavljuje ime Drvar. Posle ukazivanja da je Drvar »najvažniji i snabdevački centar bandi«, komandant Ribke je jedinici otkrio opšti cilj napada: »Centar crvenog rukovodstva mora se isključiti operacijom »Röselsprung«.

Veći deo bataljona bile su regularne trupe SS-a sa raznovrsnom specijalnom obukom. Tu su se sreli vojnici koji su u Štendalu i Vitštoku 1943. bili zajedno na padobranskom kursu kod vazduhoplovstva.

O sastavu 500. padobranskog bataljona postoje razne verzije, koje se mogu oceniti i pozitivno i negativno. Tačno je da su vojnici iz Kraljeva bili sa manjom obukom za spuštanje padobranom, ali su zato bili pogodniji za angažovanje u pešadijskom smislu i na osnovu jedne ocene bili vojnici koji su se dobro pokazali u borbi, kakvih je bilo u sva tri vida nemačkih oružanih snaga.

Nemačke jedinice koje su se u dva talasa trebalo da spuste na Drvar, sastojale su se od 500. SS padobranskog bataljona, ojačanog delovima 1. vazduhoplovnog puka, jednom grupom »jedinice Beneš« i jednim odredom »Zavadil« ...

Transportovanje pojedinih borbenih grupa iz Kraljeva odvijalo se prema unapred određenom rokovniku, koji je Ribke obelodanio u noći od 21. maja u jednom dopunskom naređenju. Prva grupa pod komandom SS-untersturmfirera Haselantera (Haselwanter) stigla je sopstvenim vozilima — maskirana kao obična pešadijska jedinica — 22. maja u 12 časova u podne u Beograd, odakle je železnicom transportovana u pravcu Velikog Bečkereka. Osam kilometara od pomenutog mesta grupa je ostala sve do jutra 25. maja 1944. Grupe 2 i 3 pod komandom SS-untersturmfirera Vicemana (Wizemanu), odnosno SS-hauptsturmfirera Obermajera (Obermeyer) napustile su,

kako je bilo predviđeno, Kraljevo 21. maja u 14.02 časa odvozeći se železničkim transportom. U Novoj Gradiški, istovarnoj stanici za borbenu grupu »Obermajer«, istovareni su kamioni za ovu grupu, kao i sledovanje, oružje i municija za sve tri grupe. Hauptsturmfirer Obermajer smestio je svoje ljude u okolini N. Gradiške, a u toku 24. maja premestio se u neposrednu blizinu aerodroma kod Banjaluke, Zalužani. Odatle je u 17 časova poslao šifrovani radiogram komandantu Ribkeu koji je u međuvremenu bio stigao u Veliki Bečkerek, o svojoj spremnosti za borbu. Grupa »Viceman« nastavila je prema naređenju sama vožnju do svoje zagrebačke određene stanice. Tu je Viceman uspostavio vezu sa oba aerodroma Zagreb — Lučko i Cerklje i sa komandantom jedriličarskih jedinica razgovarao o tačnom učestvovanju u borbenim grupama, kao što je to već bilo određeno. Jedinice kopnene vojske koje su učestvovala u operaciji zaposele su, takođe, 24. maja svoje polazne položaje i čekale su da se u ranim jutarnjim časovima dana »D« da ugovoreni znak za početak nastupanja. Kod snaga 7. SS dobrovoljačke divizije »Princ Eugen« predviđenih za ovu operaciju, poslednje pripreme su bile izvršene tek u 4 časa ujutru 25. maja. . .

Nemački napad na Drvar otpočeo je rano ujutru 25. maja 1944. godine, sa vazдушnim napadom. U to vreme nalazili smo se u Zagrebu u pripravnosti. Moglo je biti oko 5 sati ujutru. Mi smo još studirali snimke vazdušnog izviđanja i eventualno stanje na zapadnoj raskrsnici gde je trebalo da se nalazi radio-stanica. To je najpre bio naš zajednički cilj. Poletanje je izvršeno dobro i disciplinovanano. Za naš Ju 52 bila je prikačena jedna teretna jedrilica tipa DS 210. Bili smo u napetom iščekivanju. Naš starešina za izbacivanje padobranaca iz aviona, jedan narednik koji je učestvovao u napadu na Krit, prenosio je svoju smirenost i opuštenost i na nas. Bilo je 6.50 časova. Iskakanje iz aviona prošlo je bez teškoća i problema. Otvaranje tla trajalo je 12 do 15 sekundi. Brzina prizemljenja bila je sasvim dobra i pokazivala da je vetar na tlu bio pogodan za vazdušni desant. Spustili smo se na jednu ulicu direktno u mestu. Prizemljenje svih nas, uključujući tu i našeg komandanta Ribkea, sa malim izuzetcima, izvršeno je uspešno. Na jedriličare sa komandantom grupe »Grajfer« Bredenbekom bila je otvorena vatra i morali su se spustiti oko 10 km dalje od Drvara. Komandant te grupe je tom prilikom poginuo.

Posle oslobađanja od padobrana i pošto smo se bili naoružali, pošli smo na izvršenje postavljenog zadatka. Videli smo padobrance u spuštanju na oko 100 metara od zemlje i kako se prizemljavaju. Jedriličari su usmeravali svoje jedrilice na površinu za sletanje. Najpre je izgledalo da će sve biti dobro i u redu, ali je najednom otpočela divlja pucnjava.

Naša grupa skoro da nije ni imala otpora i međusobno smo se štitili vatrom. U mestu, posle izvesnog vremena lutanja, pronašli smo jednu zgradu u kojoj smo našli zatezno postolje za telefonsku liniju, a takođe i više antena. Kuća je bila oštećena i, kao da su nas okećivali, odjednom je počela vatrena borba. Jedno drugo padobransko odeljenje priteklo nam je u pomoć. Ali naše bezobzirno nastupanje i postavljanje eksploziva, koji je odmah upaljen, prema mom

mišljenju, moralo je prekinuti saobraćaj veze. Naši protivnici bili su partizanski oficiri i naoružane pomoćnice službe veze u uniformi, koji su nam pružili veoma jak otpor. Posle eksplozije i likvidiranja protivnika, odeljenje »Zavadil« je moglo da otpočne sa svojim propisanim radom. Bili smo dodeljeni grupi »Graifer« radi zauzimanja »Citadele«, gde se pretpostavljalo da se nalazi Glavni štab partizana. Zapleli smo se u ogorčene odbrambene borbe sa protivnikom.

Pri pokušaju da se zauzme ulaz u pećinu, naišli smo na otpor partizana kojih je bilo 100. Oni su posle prvog iznenađenja, pod rukovodstvom Vrhovnog štaba, organizovali odbranu pećine. Bilo je javljeno da se veliki deo Drvara već nalazi u našim rukama. U 8 časova više od stotinu polaznika Oficirske škole stupilo je sa jugozapada u borbu i osetno nam smetalo pri planskom bočnom napadu na Vrhovni štab. Borba sa protivnikom bila je oštra i beskompromisna. Ranjenicima je oduzimano oružje, a oni ostavljani da leže. Hauptšturmfirer Ribke je pre podne naredio da se protivnik veže borbom i zadržava gde god je to moguće. I mi smo imali mnogo gubitaka i mnogo ranjenika, koji direktno nisu mogli biti zbrinuti.

Oko podne situacija, u kojoj smo do tada imali inicijativu, postala je vrlo kritična. SS-hauptšturmfirer Obermajer, koji je prema bataljonskoj zapovesti od 23. 5. 1944. trebalo da iskoči posle prvog talasa, počeo je sa spuštanjem oko 11.50 časova. U to doba protivnik nas je postepeno potiskivao od pećine. Grupa »Obermajer« spustila se u dolinu sa velikim gubicima...

Bilo je oko 20 aviona sa 200 padobranaca. Doletelo je i nekoliko jedrilica, koje su, pošto nisu mogle biti obavestene, pretrpele totalnu štetu...

Po podne smo ipak uspeli da se probijemo do pećine gde je komandant Kurt Ribke teško ranjen od ručne bombe.

Komandu nad bataljonom preuzeo je kapetan Bentrup, koji je odmah počeo izdavati nova naređenja. Ja sam dobio naređenje da sa svojom grupom stignem do groblja, jer su se tu drugovi iz drugog talasa nalazili u bliskoj borbi sa neprijateljem. Sistematski smo se na groblju organizovali za kružnu odbranu. Jedriličari su sa mesta gde su se jedrilice srušile, sa manje ili više uspeha, evakuisali oružje, kao što su mitraljezi M42, municiju i sanduke sa hranom. Oni su bez prekida čitavu noć napadali na groblje. Zadnja strana zida kojim je bilo ograđeno groblje pretvorena je u pomoćno previjalište. Potpuno smo bili angažovani u borbi sa neprijateljem. Od jednog ranjenika koji je dolazio iz previjališta čuli smo da je posle ogorčenih borbi i ogromnih napora zauzeta pećina. Borbe na ulasku u pećinu nisu bile ništa manje ogorčene i teške od onih na groblju. Takođe smo saznali da Tito i visoki oficiri njegovog štaba nisu mogli biti zarobljeni. U svakom slučaju, neosporno je da je prema planu napada od ukupno šest grupa jedna grupa išla u pravcu pećine, a ne ceo bataljon... Bilans borbe u Drvaru i oko njega za nemačku stranu bio je poražavajući, jer je jedna elitna jedinica kao što je bio padobranski bataljon bila gotovo cela uništena.⁵

⁵ Oto Kum, n. d. str. 178—224.

Tako je u izvodima viđena operacija »Reselšprung«, od onih koji su je planirali i izvodili protiv snaga NOVJ na širem području Drvara od 25. maja do 4. juna 1944. godine.

Nisu ostvarili cilj da zarobe ili ubiju Vrhovnog komandanta NOV i POJ maršala Josipa Broza Tita, nisu obezglavili najviše vojno-političko rukovodstvo NOP-a, niti su uspjeli da razbiju i unište jedinice NOVJ. Pretrpeli su gubitke od 190 mrtvih, 620 ranjenih i 66 zarobljenih, ukupno izbačenih iz stroja 876, nasuprot braniocima Drvara — jedinicama NOVJ, koje su imali 200 mrtvih i oko 400 ranjenih. Nemci su svoj bes ispoljili brojnim zločinima nad civilnim stanovništvom. Uskoro posle desanta na Drvar VŠ NOV i POJ, s Titom na čelu, premestio je svoje sedište na ostrvo Vis.

*Saveznici
o drvarskoj
operaciji*

Savezničke vojne misije pri Vrhovnom štabu NOV i POJ u desantu na Drvar¹

Slavko Odić

Pri Vrhovnom štabu NOV i POJ nalazile su se u danima pred njemački desant na Drvar anglo-američka i sovjetska vojna misija. Na čelu anglo-američke misije bio je potpukovnik Vivijan Strit (Vivian Street), jer se njen šef brigadir Ficroj Meklejn (Fitzroy Maclean) u to vrijeme službeno nalazio u Londonu, a na čelu sovjetske general Ivan Kornjejev.²

SMJEŠTAJ

Sovjetska vojna misija brojala je oko 30 ljudi. Veći deo ljudstva bio je smješten sjeverozapadno od Drvara, u Grujićima i Podbrini, zaseocima na desnoj obali Unca, nizvodno od Mandića mosta i drvarske pećine, dok se manji dio nalazio s radio-stanicama u Donjem Vrtoču. U sastavu misije bila su dva generala Kornjejev i Dudakov i veći broj viših i nižih oficira pukovnici Timofejev, Žukov i Gromov, potpukovnici Anatolij Gorškov, Haritonjenko, Bjelkov i Menljikov, majori Adinjecev, Nikitin, Saharov, Dolgov, Grigorjev i Kvesov, kapetani Alekse i Nikotič, poručnik Zeleni, potporučnici Kostin i Miša, zatim dr Mihajlov, pratilac generala Konjejeva potporučnik Bezuglov i drugi.³

U Grujićima i Podbrini bilo je tridesetak kuća i u većini njih su se nalazili ili članovi sovjetske vojne misije, ili njihovi magazini i kuhinje, ili ljudstvo iz obezbeđenja. Članovi misije su imali svoju kuhinju i svog kuhara. Bili su smješteni u kućama Mihajla Bosnića,

¹ Prilog raspravi o drvarskoj operaciji.

² Britanska vojna misija pri Vrhovnom štabu (šest članova) spustila se padobranima noću između 27. i 28. maja 1943. godine u Crnoj Gori, istočno od Zabljaka, na Njegovuško polje. Razvojem borbi u Jugoslaviji, naročito posle kapitulacije Italije, uloga i značaj NOV i POJ u antihitlerovskoj koaliciji znatno su porasli i zapadni saveznici su, sredinom septembra 1943. poslali u Vrhovni štab novu, ovaj put, angloameričku vojnu misiju. U stvari, radilo se o britanskoj i američkoj vojnoj misiji, s tim što su obje imale zajedničkog šefa — Ficroja Meklejna.

Sovjetska vojna misija pri Vrhovnom štabu stigla je na aerodrom kod Bosanskog Petrovca 23. februara 1944.

³ Zbog sličnosti jezika i borci i Drvarčani su mogli razgovarati s članovima sovjetske vojne misije pa su mnoge od njih znali i poimence. Jedino nisu uvijek sigurni njihovi podaci o članovima, a u nekim slučajevima može biti i manjih netačnosti u obliku prezimena. Tako neki govore o Kostu i Vasovu, a drugi o Kostinu i Kvasovu.

Stane Grujić, Jovana Grujića, Laze Bokana, Save Bokana, Mike Bosnić, Mijoljke Pećanac — kod nje je stanovao general Kornjejev — Smiljane Bjelotić, Miće Pećanca i Joke Gloginja.⁴ Grupa članova misije koja je s radio-stanicama bila u Gornjem Vrtoču stanovala je u kućama Vida Vice Kelečevića, Soke Karanović i Pere Pećanca.⁵

Ljudstvo anglo-američke vojne misije bilo je smješteno u nekoliko zaselaka: u grupi kuća ispod Šobića glavice (Šobića groblje), na Brežinama, u Trnjaku i Prnjavoru.

Englezi su se nalazili ispod Šobića glavice u kućama Damjana Šobića, Nikole Kneževića, Sime Jojića i Uroša Damjanovića. U Jojićevoj kući je stanovao major Randolph Čerčil (Randolph Churchill).⁶

Amerikanci su bili u Prnjavoru u kućama braće Tome, Milana Miće i Đurana Sabljica. Kancelarija im je bila u Đuranovoj, a radio-stanica u Mićinoj kući. Jedan od članova misije, po kazivanju Drvarčana pukovnik, a po kazivanju partizana iz obezbjeđenja potpukovnik,⁷ spavao je kod Đurana, dvojica kod Miće a petorica kod Tome Sabljica. Ovaj viši američki oficir raspolagao je džipom koji je držan u šljiviku oko kuća.⁸

Na Brežinama se nalazila grupa pripadnika anglo-američke vojne misije u kućama Duke Bosnić, Vase Rodića-Gligorića i Đure Đurica, sa radio-stanicom smještenom u kući Duke Bosnić.⁹

U Trnjaku, u kući Stojana i Vasilija Trikića, stanovalo je pet pripadnika anglo-američke misije; jedan od njih je imao čin kaptana, a dvojica — Džon i Pak — koji su se nalazili uz radio-stanice bili su podoficiri.¹⁰

Zbog neznanja jezika ni Drvarčani ni partizani iz obezbjeđenja nisu se mogli sporazumijevati s članovima anglo-američke misije. Stoga ne znaju ni njihova imena, a nije se moglo sa sigurnošću utvrditi ni o čijim se radio-stanicama radilo u Trnjaku jer ljudstvo uz ove radio-stanice neki nazivaju Englezima a neki Amerikancima. Matija Bulatović izjavljuje da su »Amerikanci bili kod Bosnića (na Brežinama — napomena S. O.) i Trikića (zaselak Trnjak — napomena S. O.), a radio-stanicu su imali u kući Trikića«; Jagoš Đaćić kaže: »Ja i Tankosić Stevo smo obezbjeđivali radio-stanicu engleske misije kojom je rukovodio jedan kapetan. S njim su bila i dva podo-

⁴ Domaćini kuća su navedeni redosljedom položaja kuća idući nizvodno od Mandića mosta. Podatke o smještaju članova sovjetske vojne misije dali su njihovi domaćini i članovi domaćinstava: Lazar Bosnić, Jelka Bosnić, Mihajlo Bosnić, Stana Grujić, Smilja Grujić, Lazo Bokan, Savo Bokan, Mika Bosnić, Smiljana Bjelotomić, Mijoljka Pećanac i Štaka Pećanac.

⁵ Kazivanje Steve Pećanca (26. 7. 1957), Mike Puača (14. 7. 1957) i Vida Vice Kelečevića (14. 7. 1957).

⁶ Kazivanje Jovanke (29. 8. 52) i Dušana Sobica (11. 7. 57), Nikole Kneževića (29. 8. 52), Marije Butković (5. 3. 53), Borke Damjanović (4. 3. 53) i Stane Mihajla Simišić (23. 7. 57).

⁷ Kazivanje borca 4. čete Pratećeg bataljona Drage Mikelića 8. 11. 1951.

⁸ Kazivanje Mike Sabljic Đuranove (13. 7. 57), Milana Miće Sabljica (23. 4. 56) i Steve Sabljica Mićinog (13. 7. 57).

⁹ Kazivanje Dušanke (30. 8. 52) i Duke Bosnić (5. 3. 53), Vase i Dragice Rodić-Gligorić (30. 8. 52).

¹⁰ Kazivanje Stojana Trikića (21. 7. 57) i Boje Trikić (10. 7. 57).

Josip Broz Tito u društvu sa članovima savezničkih vojnih misija

ficira: Džoni i Pak. Bili su smješteni u Trikićevoj kući. U toj kući su Englezi imali dvije radio-stanice.«¹¹ Mika Sabljic Đuranova, u čijoj su kući u Prnjavoru bili Amerikanci, izjavila je: »Od Amerikanaca znam da se jedan zvao Džoni, a njihov tumač Ivica (iz Banata).«¹² Prema kazivanju Dragice Rodić — Gligorić, u jednoj njevoj kući na Brežinama bili su Amerikanci i »njihov tumač Ivan«, a u drugoj njevoj kući je bio »Englez s radio-stanicom. Zvali su ga Pak«, ali su oni »nekoliko dana pred desant odselili« od nje.¹³ I Jovanka Sobić Spominje »Engleza kojega su zvali Džon«, ali taj Džon je prema njenim, a i podacima još nekih Drvarčana, pripadao američkoj vojnoj misiji u Sabljicima (Prnjavor).¹⁴

OBEZBJEĐENJE SAVEZNIČKIH MISIJA

Obezbjedenje savezničkih vojnih misija davala je 4. četa Pratećeg bataljona Vrhovnog štaba: 1. vod je obezbeđivao sovjetsku vojnu misiju a 2. vod britansku i američku. Komanda čete, s glavinom ljudstva prvoga voda, bila je u Podbrini u kućama Lazara

¹¹ Kazivanje Matije Bulatovića (5. 10. 51) i Jagoša Đaćića (9. 7. 54), boraca Drugog voda 4. čete Pratećeg bataljona Vrhovnog štaba (dalje 4. čete PB).

¹² Kazivanje Mike Sabljic Đuranove 3. 7. 54.

¹³ Kazivanje Dragice Rodić-Gligorić 30. 8. 52.

¹⁴ Kazivanje Jovanke Sobić 29. 8. 52.

w

Bosnića, Stake Bokan, Laze Pećanca, Save Bokana, Savke Grujić, Mike Pećanca i Jovanke Pećanac.¹⁵

S obzirom na to da su članovi sovjetske misije stanovali u većem broju kuća, međusobno prilično udaljenih, a kod svake kuće je bilo po jedno stražarsko mjesto, s izuzetkom šefa misije generala Kornjejeva, čiju je kuću obezbjeđivalo nekoliko partizana, i generala Dudakova, kod čije je kuće stražarsko mjesto, na zahtjev misije, bilo ukinuto,¹⁶ to je i prvi vod brojao više ljudstva nego drugi.

Pored obezbjeđenja zgrada stražarskim mjestima, generalima Kornjejevu i Dudakovu bila su dodijeljena četvorica partizana za njihovo lično obezbjeđenje. Straža je davana samo noću, a danju je dežurano.

Ljudstvo Inženjerske brigade Vrhovnog štaba radilo je sklonište u bilizini kuća u kojima su se nalazili članovi sovjetske vojne misije. Iako do desanta nije bilo završeno — zemljani radovi su bili pri kraju — moglo se koristiti u slučaju potrebe. Oko kuća, po voćnjacima i šumarcima, bili su iskopani cik-cak rovovi.

Jedno odjeljenje 1. vođa 4. čete nalazilo se u Gornjem Vrtoču i imalo je zadatak da obezbijedi sovjetske radio-stanice i ljudstvo uz njih. Jedna radio-stanica nalazila se u Karanovićevoj kući, u blizini porušene škole, idući od Drvara prema Bastasima, a druga u izdvojenoj kući Vida Kelečevića, na putu što vodi od crkve u Gornjem Vrtoču (k. 541) prema cesti Drvar Bastasi.¹⁷ Osim ovih dviju, korištena je i kuća Pere Pećanca, koja se nalazila između spomenutih kuća, ali bliže Karanovićevoj.¹⁸ Noću je uz svaku radio-stanicu bilo po jedno stražarsko mjesto, a danju se samo dežuralo.

Britanska i američka vojna misija obezbjeđivane su s pet stražarskih mjesta: dva su bila kod Engleza smještenih u zaseoku ispod Šobića glavice, jedno kod kuća gdje je stanovao major Randolf Čerčil, a jedno kod kuće u kojoj su bile radio-stanice; treće je bilo na Brežinama gdje su stanovali anglo-američki novinari i fotoreporter i nekoliko podoficira radio-telegrafista s radio-stanicom; četvrto je bilo kod američke misije u Prnjavoru,¹⁹ a peto u Trnjaku, ali ne neposredno kod Trikića kuća. Zaselak je obezbjeđivan jednim stražarskim mjestom i patrolama.²⁰

U kući u kojoj je stanovao major Randolf Čerčil, bilo je stalno dežurstvo. Jedan partizan je dežurao do ponoći, a drugi od ponoći do jutra; ti isti stražari i danju su bili na raspolaganju Randolfu Čerčilu.

¹⁵ Kazivanje Lazara Bosnića (6. 3. 53), Mihajla Bosnića, Stake Bokan i Save Bokana 28. 8. 52, Laze Pećanca, Savke Grujić, Miće Pećanca i Jovanke Pećanac 6. 3. 53.

¹⁶ Kazivanje Borke Čekića, pomoćnika političkog komsara 4. čete 28. 8. 1952.

¹⁷ Kazivanje pripadnika Prvog voda 4. čete PB: Sime Sabljica (23. 11. 53), Milana Kneževića (30. 10. 51), Save Skorića (16. 10. 53), Đure Kovačevića (31. 10. 51), Peje Tepavca (23. 3. 53), Franje Mikova (12. 12. 51), Steve Brdovčeka (28. 5. 52), Jove Plečaća (8. 11. 52) i Steve Balaća (23. 10. 51).

¹⁸ Kazivanje Sime Sabljica, zamenika komandira 4. čete PB i komandira njenog Prvog voda 23. 11. 1953. godine.

¹⁹ Kazivanje Branka Banovića (4. 2. 54) borca drugog voda 4. čete PB.

» Vidi priložesku broj 10.

PRESELJENJE BRITANSKE MISIJE

Nad Drvarom se 19. maja pojavio njemački avion. Kružio je i nadletao mjesto prilično nisko ali nije ni bombardovao ni mitraljirao. Bilo je to neuobičajeno. Nakon dva dana — 21. maja — slučaj se ponovio. Ovaj put su, međutim, protuavionski mitraljezi 3. čete Pratećeg bataljona bili efikasniji i avion se nije vratio u svoju bazu.²¹

Pretpostavljalo se da su ovi avioni vršili aero-foto-snimanje terena i da se može očekivati jači zračni napad na Drvar. Događaji su tu pretpostavku potvrdili: zapovijesti Štaba 2. tenkovske armije 500. SS padobransko-lovačkom bataljonu za desant na Drvar, izdanoj 24. maja, bio je priložen aero-moto-snimak Drvara od 19. maja.²²

Zamjenik šefa anglo-američke vojne misije potpukovnik Vivijan Strit posjetio je odmah zatim vrhovnog komandanta NOV i POJ Josipa Broza Tita,²³ iznio mu mišljenje da bi pojava njemačkog izviđačkog aviona mogla biti »prethodnica velikog zračnog napada«²⁴ i predložio da britanska vojna misija premjesti svoje sjedište. Tito se s tim složio i ljudstvo misije pristupilo je istog dana poslije podne²⁵ preseljavanju iz rejonu Šobića glavice na južnu periferiju drvarske doline, u Drvar-Selo, dva i po kilometra južno od Šobića glavice, gdje se smjestilo u kuće Mihajla i Jovana Rokvića, Mile i Ilije Malinovića, Jove i Uroša Dragaša, Marte Đumić i Tome Balabana. U Drvar-Selo preselilo se i ljudstvo 2. voda 4. čete Pratećeg bataljona Vrhovnog štaba, koje je obezbjeđivalo britansku vojnu misiju.²⁶

²¹ Prema navodima Ficroja Meklejn (Eastern approaches, p. 450), avion je letio na visini od oko 2.000 stopa (oko 600 metara).

Ni brigadir Ficroj Meklejn u knjizi ni potpukovnik Strit u svom izvještaju ne navode datum tog vazdušnog izviđanja i obojica govore samo o jednom izviđanju. Potpukovnik Strit o njemu govori pod datumom 22. maja, ali stilizacija teksta pod tim datumom je takva da se iz njega ne može sa sigurnošću zaključiti da se baš tog dana — 22. maja — izviđački avion pojavio nad Drvarom. Vjerovatnije je da taj datum označava početak preseljavanja britanske vojne misije!

Avio-foto snimci Drvara snimani 21. maja nisu stigli u njemačku komandu. Naime, u ustaškim dokumentima o odlikovanju njemačkih avijatičara nalazi se i jedan u kojem obrazloženje prijedloga za odlikovanje glasi:

»Buczinski Warner je 21. 5. 44. oboren nad Drvarom. Uspjelo mu je da se sa svojim ranjenim izviđačem probije kroz područje zaposjednuto po banditima.«

Avion je, očigledno, bio oštećen nad Drvarom ali se negdje dalje od Drvara prisilno spustio ili srušio.

²² Slavko Odić, *Desant na Drvar*, Vojnoistorijski institut, Beograd 1981, str. 72.

²³ Fitzory Maclean, Eastern approaches, p. 450.

²⁴ Appendix »A«, Diary of movements of Marshal Tito and his HQ from 25 May, when the 7th German offensive started to 3 June when Marshal was evacuated to Bari, 10 June 44, London, Public Record Office, Foreign Office, 371. 44258, R 10187/8/92;

Yugoslavia — military Attack on Partisan GHQ, Drvar, Bosnia, 18. 6. 44, WO 208/2002 2387 YO. 3538.

Dr Dušan Biber, »Konjičev skok« nakon 28 godina — *Tajna arhiva o Josipu Brozu*, »Vjesnik u srijedu«, Zagreb 24. maja 1972, str. 4—9.

²⁵ Vidi prabilješku broj 22.

²⁶ Kazivanje Mihajla Rokvića, Duke Kelečević i Obrada Petrakovića 18. 7. 1957, Tome Delića — 21. 7. 57, Tome Balabana — 22. 7. 57, Smiljane i Marte Đumić i Stake Dragaš — 23. 4. 156.

Dok je potpukovnik Vivijan Strit u »Dnevniku kretanja maršala Tita i njegovog Vrhovnog štaba od 25. maja kada je počela njemačka sedma ofanziva do 3. juna kada je Maršal bio prebačen u Bari« (dalje: Dnevnik) o pojavi njemačkog izviđačkog aviona nad Drvarom govori pod datumom 22. maja, pod kojim konstatuje i da je »preseljenje završeno 24. maja«,²⁷ Ficroj Mekljen piše da se britanska vojna misija preselila istog dana kada je Vivijan Strit posjetio Josipa Broza Tita, ali ne navodi datum te posjete. Po njemu je od preseljenja, a to znači i od Stritovog razgovora s Titom, »prošlo dva dana a ništa se nije dogodilo; došao je treći dan. Vivijan je... uveče večerao s Titom... Slijedećeg jutra... probudila ga je vika partizanskih stražara koji su signalizirali „avioni.“²⁸ Bio je to početak njemačkog vazdušnog desanta — 25. maja!

Potpukovnik Vivijan Strit je »večerao s Titom« 24. maja, kada je Vrhovni komandant došao u Drvar iz Bastasa, gdje je, u tamošnjoj pećini, zbog informacija da Nijemci pripremaju desant na Drvar, od kraja marta 1944. najčešće boravio.²⁹ Tito je te večeri priredio prijem za svoje najbliže saradnike i savezničke vojne misije povodom svog rođendana. Prema tome, potpukovnik Vivijan Strit je s Titom razgovarao, najverovatnije, 21. maja, kako to indirektno navodi i Ficroj Mekljen, jer se iz sačuvanih dokumenata vidi da je njemački izviđački avion vršio aero-foto-snimanje Drvara 19. i 21. a ne 22. maja, pod kojim datumom potpukovnik Vivijan Strit spominje taj događaj u Dnevniku.³⁰

Drvarčani iz rejona Brežina i Šobića glavice, kod kojih su bili smješteni članovi britanske vojne misije, navode da su oni odselili iz njihovih kuća »nekoliko dana pred desant«,³¹ »četiri dana pred desant«,³² odnosno »tri dana pred desant«. Stanovnici Drvar-Sela navode da su članovi britanske vojne misije doselili u njihove kuće »na dva dana prije desanta«,³⁴ »dva ili tri dana prije desanta«,³⁵ »tri do četiri dana prije desanta«,³⁶ »nekoliko dana prije desanta«. ³⁷

I partizani iz obezbjeđenja navode da su članovi britanske vojne misije preselili u Drvar-Selo »par dana prije desanta«,³⁸ »tri do četiri dana prije desanta«,³⁹ »dva do tri dana prije desanta«,⁴⁰ »na dan-dva prije desanta«. ⁴¹

Podatak potpukovnika Strita da je preseljavanje trajalo tri dana i da je završeno 24. maja, potvrđuju i partizani iz obezbjeđenja:

²⁷ Vidi prabilješku broj 23.

²⁸ Vidi prabilješku broj 22.

²⁹ Nikica Pejinović, Dnevnik.

*> Vidi prabilješku broj 23.

³¹ Kazivanje Vase i Dragice Rodić-Gligorić 30. 8. 1952.

³² Kazivanje Nikole Kneževića 29. 8. 1952.

³³ Kazivanje Marije Butković 5. 3. 53. i Borke Damjanović 2. 3. 1953

³⁴ Kazivanje Tome Balabana 22. 7. 1957.

³⁵ Kazivanje Mihajla Rokvića 18. 7. 1957.

³⁶ Kazivanje Duke Kelečević 18. 7. 1957.

³⁷ Kazivanje Mile Malinovića 29. 7. 1957.

³⁸ Kazivanje Nikole Đakovića 6. 11. 51.

³⁹ Kazivanje Milana Đakovića 23. 9. 1953.

Kazivanje Uroša Bogdanovića 27. 6. 1955.

⁴¹ Kazivanje Drage Mikelića 5. 10. 1951. i Mirka Maleša 9. 12. 1954.

— Dva dana prije desanta naš vod je, zajedno s misijama preselio u Trniniče. Međutim, ja i još jedan drug ostali smo na obezbjeđenju u jednog američkog kapetana i nekoliko podoficira koji su radili na jednoj radio-stanici. Uoči desanta i oni su preselili na jedno brdo više Trninića, gdje su se nalazile i ostale radio-stanice engleske i američke misije. Tu se pored ostalih, nalazio i Čerčilov sin. . .⁴²

— »Seoba je izvršena 24. maja. Mi smo prebacili sve njihove stvari iz kuća Kneževića, Šobića. . . Nekoliko naših drugova je ostalo uz Pribičevića. . .«⁴³

— »24. maja poslije podne preselili su se Englezi. . .«⁴⁴

— »... naš vod se premjestio 24. maja, to jest uoči desanta. . . iz Kneževićeve kuće u jednu kuću više pruge Drvar-Knin. . .«⁴⁵

Da su članovi britanske vojne misije počeli s preseljavanjem iz kuća na Brežinama i ispod Šobića glavice 21. maja, kako piše Ficroj Mekljen, potvrđuje i Ante Starčević, član Višeg vojnog suda pri Vrhovnom štabu NOV i POJ i oficir za vezu sa savezničkim vojnim misijama, koji je izjavio:

»Prije desanta jedan 'dornijer' je snimao dolinu Drvara. Ja sam se tom prilikom zatekao kod Engleza. Oni su Sapatili među sobom da bi moglo doći do desanta, ali meni nisu o tom ništa govorili. (. . .) Nakon dva dana ponovo sam došao do Engleza. (. . .) Bili su nervozni i pakovali su se. Pitao sam ih za razlog pakovanja našto su mi oni rekli da može doći do napada ili bombardovanja, ili desanta i da im je nezgodno da budu ovdje.«⁴⁶

Za razliku od članova britanske vojne misije koji su stanovali u kućama ispod Šobića glavice, grupu na Brežinama napustili su samo članovi američke vojne misije i radio-telegrafista podnarednik Pak s radio-stanicom. Prvi su s tumačem otišli u sastav svoje misije u Prnjavoru, a radio-telegrafista Pak se s radio-stanicom prebacio u Trnjak.⁴⁷ Na Brežinama su ostali samo anglo-amerikanci novinari i fotoreporter Pribičević, Talholt (Talbot), Fauler (Fowler) i Slejd (Slade). Oni nisu htjeli da preseljavaju. Uz njih su ostala i dvojica partizana Ivan Voljevac i Jovo Delić, koji su noću dežurali a danju im bili pratioci.⁴⁸

⁴² Kazivanje Milorada Mičije Marjanovića (bez datuma)

⁴³ Kazivanje Matije Bečkovića 5. 10. 1951.

⁴⁴ Kazivanje Maksa Halapira 25. 10. 1951.

⁴⁵ Kazivanje Branka Banovića 4. 2. 1954.

⁴⁶ Kazivanje Ante Starčevića 5. 7. 1955.

⁴⁷ Nedostaju sigurni podaci o grupi u Trikićima u Trnjaku: da li se radilo o Englezima ili o Amerikancima. Mještani, a i borci Pratećeg bataljona iz obezbeđenja nazivaju ih Englezima, kako su najčešće i jedni i drugi nazivali članove i britanske i američke vojne misije. Prema kazivanju Marije Butković, u jednoj kući pod Sobica glavicom bili su Englezi, što je tačno, i navodi da se jedan od njih zvao Pak. Međutim, i domaćini iz Trikića, a i borci iz obezbeđenja, navode da je kod njih stanovao radio-telegrafista podnarednik Pak, tako da je i ljudstvo u Trnjaku, najverovatnije, pripadalo britanskoj vojnoj misiji.

⁴⁸ Kazivanje Ivana Voljavca 28. 5. 1952.

NJEMAČKI PLAN DESANTA I SA VEZNIČKE VOJNE MISIJE

Prema osnovnoj ideji njemačkog plana operacije »Reselšprung« (Rösslesprung — Konjićev skok), zarobljavanje članova savezničkih vojnih misija bilo je povjereno jedriličarskim borbenim grupama »Jurišnik«, »Hvatač« i »Drobilica«;

— borbeni grupa »Jurišnik« (50 ljudi u dvije podgrupe) treba da pohvata članove sovjetske vojne misije (»Moskau«), posjedne s frontom prema istoku grupu kuća u kojima je ta misija smještena i uspostavi vezu s borbenim grupama »Pantera«, »Crveni«, »Zeleni« i »Bezobzirni napadač«;

— borbeni grupa »Hvatač« (40 ljudi u tri podgrupe) da pohvata članove britanske vojne misije (»London«) i zatim pređe u nastupanje, zajedno s borbenom grupom »Grizač« (20 ljudi), prema prvoj oštroj okuci ceste za Bosansko Grahovo, posjedne položaj u rejonu k. 601 i uspostavi vezu s borbenim grupama »Drobilica« (preko Polja), »Pantera« i »Bezobzirni napadač«;

— borbeni grupa »Drobilica« (50 ljudi u 4 podgrupe) da pohvata članove američke vojne misije (»Amerika«), a zatim pročešlja zaseoke na jugozapadnoj periferiji Drvara, zauzme Polje, jugozapadno od Sobica glavice, brani ga s frontom prema sjeverozapadu i jugoistoku i uspostavi vezu s borbenim grupama »Hvatač«, »Pantera« i »Bezobzirni napadač«.⁴⁹

Iz operativne zapovijesti Štaba 2. oklopne armije Štabu 500. SS padobransko-lovačkog bataljona i priloženog aerofoto-snimka vidi se da Nijemci nisu raspolagali tačnim podacima gdje se nalaze savezničke vojne misije. Sovjetska vojna misija nije se nalazila u rejonu pravoslavne crkve i Doma kulture (ranije sokolski dom), koji je na aerofoto-snimku naznačen kao rejon u kojem se ona nalazi (»Moskau«), već, kako smo vidjeli, u Grujićima i Podbrini, odnosno u Gornjem Vrtoču, dva kilometara sjeverozapadno odatle.

U Prnjavoru, gdje se po njemačkim podacima nalazila britanska vojna misija (»London«), nalazila se u stvari američka vojna misija, koja se prema njemačkim podacima nalazila u zaseoku Trninića Brijeg (»Amerika«), oko dva kilometra jugoistočno odatle. Na Trninića Brijegu su se, međutim, nalazili: Tenkovski vod 1. proleterskog korpusa, Zarazno odjeljenje Bolnice 1. proleterskog korpusa, Uprava bolnice, bolesnici, ranjenici i rekonvalescenti sa zaštitnicom, Viši sanitetski kurs 1. proleterskog korpusa i razni magazini namirnice i odjeće.⁵⁰

Međutim, na dan desanta, u Drvar-Selu, kilometar jugozapadno od Trninića Brijega, nalazila se britanska vojna misija a njemačka borbeni grupa »Drobilica« je imala zadatak da »pročešlja« taj prostor, izbije na Polje i poveže se s borbenim grupama »Hvatač«, »Pantera« i »Bezobzirni napadač«. Međutim, zbog razvoja situacije, taj zadatak nije mogla da izvrši, čime je bilo omogućeno povlačenje britanske vojne misije iz Drvar-Sela u masiv planine Misije.

⁴⁹ Slavko Odić, *Desant na Drvar*, str. 26.
⁵⁰ Isto, str. 77—78.

Ni borbena grupa »Hvatač« nije izvršila postavljeni zadatak. Jedna njena desetina spustila se na Jandrin pod, u gaj pod Zorića lokvama, devet kilometara sjeverozapadno od Drvara, a tri su se jedrilice spustile četiri kilometra sjeverozapadno od Drvara, na ivici Donjeg Vrtoča, nadomak Bastasa. Ljudstvo iz ove tri jedinice kretalo se sporo, zadržavalo po kućama, pljačkalo i vršilo zvjerstva nad civilnim stanovništvom. Jedna desetina je, tek pola sata poslije spuštanja drugog talasa padobranaca, izbila u Prnjavor, do Sobića kuća, odakle je produžila prema kućama Arsića, u kojima je, prema podacima njemačke komande, trebalo da se nalazi britanska vojna misija. Zatim je ta desetina otišla u Donje Sabljice i u kućama gdje je bila smještena američka vojna misija, našla nešto sanitetskog materijala, radio-stanicu i u dvorištu džip.⁵¹

POVLAČENJE SAVEZNIČKIH VOJNIH MISIJA IZ DRVARA

Na znak da se približavaju njemački avioni Ivan Voljavec, dežurni kod anglo-američkih novinara i fotoreportera na Brežinama, probudio je Pribičevića, Talbota, Slejda i Faulera, ali posljednja dvojica nisu htjela da ustanu. Pribičević i Talbolt su s pratiocem Jovom Delićem izašli i sklonili se u obližnji rov. Kada se ubrzo zatim čula mnogo jača tutnjava avionskih motora, Voljavec je ponovo otrčao do dvojice fotoreportera i oni su tada izašli iz kuće i posmatrali nebo nad Drvarom. Imali su foto-aparate i kameru i snimali njemačke avione nad Drvarom sve dok nije počelo bombardovanje. Tada su se i oni sklonili u rov iskopan u blizini kuće, u koji su se i ranije sklanjali od aviona, i nastavili snimanje bombardovanja Drvara, odbacivanje padobranaca i spuštanja jedrilica.⁵²

Pošto su jedrilicari borbene grupe »Pantera« ustanovili da se u rejonu Šobića glavice ne nalaze ni Tito ni Vrhovni štab, kako je njemačka komanda pretpostavljala, tu se zadržala manja grupa radi prikupljanja i čuvanja pohvatanih civila i pretresa kuća, a ostali su trčećim korakom produžili preko Vrbovca prema Brežinama. U tom pravcu krenula je i jedna desetina padobranaca borbene grupe »Crveni« koja se spustila između glavne ceste kroz Drvar i lijeve obale potoka Drvare. Ona je u rovovima kod kuća Đurica i Rodića zarobila Stojana Pribičevića, Džona Talbolta, Faulera i Slejda i uspostavila vezu s jedriličarskom borbenom grupom »Pantera«. Kada je primijetio odbacivanje padobranaca, jedan od pratilaca anglo-američkih novinara partizan Jovo Delić pokušao je da pobjegne prema potoku Drvari ali je naišao na grupu »crvenih padobranaca« i oni su ga zarobili. Drugi pratilac Ivan Voljavec uspio je, međutim, da se povuče i, prebacivši se preko Unca na njegovu desnu obalu, priključio se ljudstvu Pratećeg batalojna Vrhovnog štaba u tom rejonu.⁵³

Trojica »crvenih« padobranaca su se zadržali uz zarobljene anglo-američke novinare i fotoreportere, pretresali ih i oduzeli sve

⁵¹ Isto, str. 74—76.

⁵² Kazivanje Ivana Voljavca 28. 5. 1952. i Dušanke Bosnić 30. 8. 1952.,

⁵³ Vidi prbilješku broj 47.

lične stvari. Nakon toga su ih, skupa s njihovim domaćinom Vašom Rodićem Gligorićem i partizanom Jovom Delićem sproveli u prihvatni zarobljenički logor svoje borbene grupe u zgradi bivše direkcije Tvornice celuloze.⁵⁴

Neki od padobranaca je s kamerom oduzetom savezničkim foto-reporterima kasnije „i sam snimao borbe u Drvaru. Među fotografijama nađenim poslije rata u njemačkoj »stečajnoj masi« nađeni su i snimci njemačkih aviona nad Drvarom, i odbacivanje padobranaca i prizemljivanje jedrilica, što su mogli snimiti jedino Slejd i Fauler.

Miće Medić, oficir Ozne pri Komandi drvarskog područja, koji je izbjegao zarobljavanje i kasnije se priključio ličkim proleterima i učestvovao u borbama u rejonu Komande područja, opisujući borbu oko zgrade Komande drvarskog područja i raskršća cesta Drvar — Bastasi i Oštrej — Drvar — Bosansko Grahovo, u blizini te zgrade, izjavio je slijedeće:

»Prebacivši se preko ceste prišao sam zgradi Komande područja s donje strane, okrenute k Uncu, jer joj se s gornje strane nije moglo prići zbog neprijateljske vatre. Došavši do ulaznih stepenica našao sam neposredno pred njima mrtvog Nijemca. Bio je i bez hlače i bez gaća.⁵⁵ Uz njega je ležala fotokamera. Po nogama su mu bili ožiljci starih rana a na butini mu je manjkala pozamašna količina mesa. Noge su mu sve bile išarane starim ranama. Ja sam požurio u zgradu da pokupim arhivu, namjeravajući da pri povratku uzmem kameru...

Dok sam ja u zgradi prikupljao arhivu Nijemci su prešli u protunapad i ponovo zauzeli raskršće, otvorivši paklenu vatru na zgradu Komande područja. Meci su fijukali na sve strane... Izašao sam iz zgrade. Šta me je spriječilo, odnosno šta je u tom trenutku odvušlo moju pažnju od mrtvog Nijemca i fotokamere ne bih mogao reći, ali nešto sigurno jest.«⁵⁶

Poslije saslušavanja, Nijemci su Pribičevića, Faulera, Slejda i Talbolta, skupa s Jovom Delićem i još nekim zarobljenim partizanima, odveli u rejon Polja, niže uskotračne željezničke pruge — čistina između Šobića groblja i šume pod Kamenicom — gdje se nalazila veća grupa pohvatanih civila. Odavde su ih s još nekolicinom odveli u pravcu šume i nešto kasnije vratili. Napokon su čitavu grupu prebacili između Šobića groblja i prvih Šobića kuća ispod njega i prisilili da im skuplja i prenosi municiju odbacivanu padobranima.

Kada se počelo smrkavati, nemački vojnici su se pod pritiskom jedinica 6. ličke proletherske divizije »Nikola Tesla«, koje su u međuvremenu pristigle u Drvar, počeli povlačiti. Prenoseći im municiju Stojan Pribičević je tada iskoristio prvu povoljnu priliku i pobjegao iz zarobljeništva partizanima. Kasnije je otišao za članovima savezničkih vojnih misija i priključio im se.

⁵⁴ Kazivanje Vase Rodica Gligorića 30. 8. 1952.

⁵⁵ Očigledno su njemački bolničari skinuli sa svog teško ranjenog vojnika hlače i gaće da bi ga mogli previti. Nisu stigli da to urade: ili je ranjenik umro ili su oni morali da se povuku ne mogavši ga ponijeti.

⁵⁶ Kazivanje Miće Medica 29. oktobra 1952.

O svom putu poslije bjekstva iz njemačkog zarobljeništva Stojan Pribičević je ispričao sljedeće:

»Kad sam se oslobodio njemačkog zarobljeništva zajedno sa Lukom Stevićem⁵⁷ krenuli smo iz Drvara i poslije dva sata hoda zanoćili smo. Naime, naišli smo na zbijeg. Sjećam se nekih malih pećina, kamenjara, vatri koje su gorjele i oko kojih je bio narod, kao u praistorijsko doba. Sa nama su bili drugovi Leković i Banović.⁵⁸ Oni su se kretali sigurno i poslije toga stigli smo u Tičevo.

U Tičevu smo zatekli Randolfa Čerčila. Sjećam se da sam preko nekog polja išao tog dana na večeru (bio je 26. maj), a da sam pre-spavao u nekoj drvenoj kući...

Dan-dva kasnije pokret je bio iznenadan. Ponovo sam išao sa Banovićem i Lekovićem i mislim da smo prešli preko Preodca... Prešli smo jednu dolinu i znam da smo naišli na Koču Popovića. Zanoćili smo u njegovoj blizini. Sutradan ujutro krenuli smo prema Potocima...⁵⁹

Marš je bio težak i dugačak. Zastanci kratki. . . Znao sam da su Nijemci blizu. Zašli smo u neke potočiće i brda. Naišao je jedan partizan i pitao me je da li sam ja Pribičević. Rekao je da me traži Tito. Bio sam umoran i odmah sam pogledao na najviše brdo. Pomislio sam da ću sad morati tamo da se ispnem, jer je Tito sigurno tamo...

Drug Maršal me je pitao šta se sve dogodilo u Drvaru sa mnom, šta sam vidio, a ja sam mu to ispričao... Dao mi je za uspomenu jedan koverat, adresiran na nekog Nijemca, vojnika ili podoficira, po imenu Fridelin i rekao:

— Ovog puta ste dobro prošli. Ubuduće slušajte naređenje iz Vrhovnog štaba, jer se lako moglo dogoditi da poginete.

Poslije razgovora sa Maršalom krenuo sam u grupi koja je išla prema Tičevu.⁶⁰

Stojan Pribičević je 29. maja naveče krenuo s kolonom Vrhovnog štaba s Potoka u Preodac, gdje je kolona stigla 30. maja do podne. Odavde je on ponovo otišao u Stab 8. korpusa i prošao s njim kroz borbe koje su jedinice 9. divizije ovog korpusa vodile s Nijemcima od 1. do 4. juna u okruženju na Jedovniku i Tisovoj kosi. Nakon što su se jedinice 9. divizije probile iz obruča i ponovo vratile sa Štabom korpusa na Tičevo (6. juna), on se s Randolfom Čerčilom i grupom savezničkih oficira avionom prebacio u Italiju.

Put ostale trojice anglo-američkih novinara i fotoreportera opisao je Džon Talbolt poslije rata u pismu Stojanu Pribičeviću:

»Odmah da napomenem da nemam novinskih isječaka pošto ih nikada ne čuvam. Moje sjećanje na te naše lijepe trenutke počinje

⁵⁷ Major Luka Stević je bio pri Vrhovnom štabu NOV i POJ. Zarobljen je 25. maja u blizini Tvornice celuloze, ali je uspio da prije toga skine i sakrije bluzu s činovima tako da Nijemci nisu znali da je oficir.

⁵⁸ Branko Banović i Boško Leković su bili borci 2. voda 4. čete PB, voda koji je obezbeđivao članove britanske i američke vojne misije u Drvaru.

⁵⁹ Koča Popović se sa Štabom 1. proletarskog korpusa nalazio u Mokronogama.

⁶⁰ Kazivanje dr Stojana Pribičevića autoru 30. maja 1966. Stenografsku pribilježku razgovora napravio novinar i publicista Mihajlo Marić.

odonda kada su nas njemački padobranci istjerali iz onog uskog rova. Otjerali su nas u tvornicu gdje su Nijemci odlučili da nas strijeljaju.⁶¹ Fauler je prvi bio stavljen uza zid, dok si ti vikao da smo mi saveznički ratni dopisnici. Neki oficir je naišao iza ćoška i prekinuo raspravu. Nakon toga smo određeni da prenosimo ranjenike na nosilima dok nisu tebe odveli da nosiš municiju onom mitraljezskom odjeljenju, kojom prilikom si uspio da pobjegneš. Mi smo na kraju dospjeli na groblje,⁶² na vrh onog malog brda, gdje je cijele noći vođena je ogorčena borba s partizanima. Partizani su koncentrisali sve svoje napade i svu svoju minobacačku vatru duž zida oko groblja — zapadnog zida, koliko se sjećam. Oni su ga manje-više potpuno razorili i meni je izgledalo da bi, u jednom odlučnom napadu pao jer su Nijemci tu izgubili dosta ljudstva. Uzoru ih nije bilo više od 300. Mi smo bili uz južni zid i nismo bili mnogo izloženi vatri. Mene je minobacačka granata lakše ranila u ruku. Ništa ozbiljno. Ujutro su nas angažovali da prenosimo mrtve i ranjene: mrtve u veću zajedničku grobnicu izvan groblja; ranjene dole u tvornicu, koja je bila pretvorena u poljsku bolnicu. Sjećam se da sam u zajedničku raku nosio jednog mladog Nijemca koji je bio vrlo teško ranjen, ali još živ. Skrenuo sam pažnju njemačkom ljekaru da je čovjek još živ ali mi je on rekao da ga stavim u grobnicu jer će i tako uskoro umrijeti. Tada sam prvi put u životu sahranio živog čovjeka. Ostali smo u Drvaru još dan-dva, i tada je naišla četnička patrola. Doveo ju je njemački oficir da me vide, i to je bila u mnogome balkanska situacija: SS-oficir predstavlja četnike koji tada pokušavaju (neuspjelo) da se sa mnom rukuju, govoreći mi: »Ti dobar čovjek. Čuvaš kralja Petra. Ti moj prijatelj.« Tim ili riječima sličnog sadržaja, na lošem engleskom jeziku. Ja sam bio zarobljenik Nijemaca s kojima su se četnici borili!

⁶¹ Postojala je Hitlerova naredba (Führerbefehl) da se zarobljeni predstavnici neprijateljskih sila kod pokreta otpora streljaju kao neprijateljski špijuni i diverzanti. Upitan o tome dr inž Herman Nojbahe (Hermann Neubacher), opunomoćenik njemačkog Ministarstva vanjskih poslova za Jugoistok, sa sjedištem u Beogradu, napisao je autoru, poslije rata, kao zarobljenik, sljedeću izjavu:

»Poslije akcije (desanta na Drvar — napomena S. O.) dobio sam od pukovnika fon Harlinga, 1c oficira Armijske grupe F nekoliko zaplijenjenih dokumenata ... Bili su to listovi iz dnevnika Rendolfa Čerčila i pribilješke angloameričkih novinara pri Titovom Vrhovnom štabu, koji su u akciji bili zarobljeni.

Ja sam se raspitivao za zarobljene novinare — interesovali su me iz spoljno-političkih razloga — i saznao da su transportovani u Njemačku, kao i da postoji Hitlerova naredba da predstavnike neprijateljskih sila kod bandi treba strijeljati kao špijune i diverzante. Zaprepašten ovim obavještenjem, a uvjeren da bi, iz političkih razloga, trebalo izbjeći sprovođenje te naredbe, obratio sam se mojoj centrali s prijedlogom da Ministarstvo vanjskih poslova traži .. .njinare za svoje radno područje. Osim toga, saznajući da su zarobljenici u Rajhu predani Gestapou, obratio sam se privatnim telegramom Kaltenbrunneru (prosljedilo ga je Zapovjedništvo policije sigurnosti — BdS Beograd). Ukazao sam na tobožnji Firerbefel i obavjestio ga da smatram da bi streljanje ovih novinara bila velika politička greška. Naročito sam mu ukazao na nesumnjivu međunarodnu solidarnost velikih avanturista među reporterima i zamolio ga da spriječi streljanje ovih zarobljenika. Kaltenbrunner mi je odgovorio da zarobljenicima od Gestapoa ne prijete nikakva opasnost. Od moje centrale nisam dobio nikakav odgovor.«

⁶² Šobića groblje na Šobića glavici u Drvaru.

Iz Drvara smo prebačeni malim avionom u Vrnjačku Banju, gdje nas je opet saslušavao SS. Poslije toga smo stigli u Beč gdje smo dobro ručali. Meni su ponudili posao: da pišem za nacističku propagandu. Pošto sam ovu ljubaznu ponudu odbio, predali su nas Gestapou i završi!, smo, mislim, u Margareten zatvoru (Maroaren Gefängnis) u petom bečkom kvartu. Tu smo ležali više od dva mjeseca u samicama, iz kojih su nas pojedinačno izvodili na saslušavanje — uvijek u gluho doba noći — u komandu Gestapoa, u nekom hotelu. Zaboravio sam kako se zove. Nije bilo stvarnih grubosti, ali tu i tamo su nas šamarali. U oktobru su nas, iznenada, odveli iz zatvora u tranzitni zarobljenički logor, koji se, mislim, nalazio izvan Beča, u Kaiserbeuecksteinu.⁶³ Ovdje su me odvojili od Faulera i Slejda.

U logoru sam dobio prvi paket od Crvenog krsta i njihovu dopisnicu i tada sam prvi put bio u mogućnosti da se javim supruzi, koja, nakon vijesti da sam u maju nestao, uopće nije znala šta je sa mnom. Poslije dan-dva provedena u logoru premješten sam. Trojica austrijskih vojnika su me sproveli u Berlin, a zatim u Brunswick, gdje sam ostao do njegovog oslobođenja od strane Devete američke armije (125. konjički puk). Pojma nemam kamo su otišli Fauler i Slejd. S Faulerom sam kontaktirao prije mnogo godina i tada je, mislim, radio za Herstovu (Hearst) novinsku kuću u San Francisku. Slejd mi se nikada nije javio.⁶⁴

*

Kada su se 25. maja rano ujutro pojavila prva dva njemačka aviona izviđača, i partizani koji su obezbjeđivali američku vojnu misiju u Prnjavoru probudili su članove misije. Oni na ovo upozorenje nisu odmah reagovali, ali kada ih je, ubrzo, dežurni upozorio da se Drvaru približava veća grupa njemačkih aviona, izišli su iz kuće — svi osim jednoga, koji to nije htio da učini — i sklonili se u jaruge zapadno od ceste Drvar — Bosansko Grahovo⁶⁵ i rovove u obližnjim šljivicima. Kada su primjetili veće formacije njemačkog vazduhoplovstva i avione koji su vukli jedrilice, a ubrzo zatim vidjeli i odbacivanje padobranaca, američki pukovnik se vratio s partizanima iz obezbjeđenja u kuću, uzeo odijelo, ruksak i oružje i krenuo prema Kameničkoj brini, u pravcu šume Tutušice i Karakašice. Tako su postupili i ostali članovi misije, izuzev onog koji ni na drugo upozorenje nije htio da izide. Iz Tutušice i Karakašice članovi američke vojne misije su se s obezbjeđenjem povukli trasom željezničke pruge u Drvar-Selo, odakle su produžili u planinu Misije za članovima britanske vojne misije.⁶⁶

⁶³ Vjerovatno Kaiserbergstein.

⁶⁴ Dr Stojan Pribičević je autoru 8. avgusta 1966. John Talboltovo pismo ustupio na korišćenje.

⁶⁵ Nijemci su na aerofoto-snimku taj teren, sličan s obje strane ceste, označili tekstem: na istočnoj strani »Schlucht« (klanac), a na zapadnoj »Spinnenschicht« (paučast, poput pauka klanac), mada se radi o udubinama, jarcima uz cestu koji nemaju nikakve sličnosti s klanacima!

⁶⁶ Kazivanje Nikole Đakovića, borca Drugog voda 4. čete PB 6. 11. 1951.

Član američke vojne misije koji ni na drugo upozorenje nije izišao iz kuće učinio je to tek poslije bombardovanja Drvara i spuštanja jedriličara i padobranaca. Tada su ostali članovi misije već bili izmakli prema Drvar-Selu.

Jedriličari borbene grupe »Grizač« (20 ljudi) spustili su se s dvije jedrilice na istočnoj strani ceste Drvar — Bosansko Grahovo, stotinjak metara sjeveroistočno od kuće Vide Dejanac, koja se nalazila u rejonu gdje se seoski put odvaja od ceste prema kućama Tome i Đurana Sabljića u Prnjavoru. U rejonu prizemljenja uhvatili su neke Drvarčane i partizane i, krenuvši prema okukama grahovske ceste istočno od k. 601, prisilili ih da im nose municiju. Naišavši na kuću Vide Dejanac istjerali su je s njeno sedmero djece od pet do petnaest godina starosti. Dok je jedan jedriličar sprovodio Vidu i djecu, petorica su krenuli prema kući Jove Marića kod okuke. Ostali su se zadržali pretresajući kuću i okolni teren.

S obzirom na malu djecu, Vida Dejanac se sporo kretala i Nijemac koji ih je sprovodio najzad se zaustavio s njima u nešto dubljoj udolini pored zapadne strane ceste, pedesetak metara od Marićeve kuće.

0 događajima koji su uslijedili Vida Dejanac je izjavila sljedeće:

»... povelili su nas do kuće Jovana Marića. Nijemci su išli pred nama. Odjednom je od kuće Đure Sabljića dotrčao jedan Englez i nešto me pitao. Ja ga nisam razumjela. Bio je gologlav, u kratkim hlačama, u košulji i držao pušku u ruci. Njemački vojnici su bili udaljeni nekoliko desetaka metara i nisu na njega gledali. On je pokraj mene otišao putem što vodi k mlinu. Stao je kod jedrilice u šljiviku, na mjestu sadašnje kuće Jove Kneževića i odatle pucao na Nijemce koji su stajali kod kuće Jovana Marića. Tada sam ja bila na pola puta od moje do Marićeve kuće i odatle sam vidjela kada je Englez ubio jednoga Nijemca. Onda su Nijemci na njega otvorili vatru i bacili nekoliko bombi. Zatim su otišli do jedrilice.«⁶⁷

1 Gojko Dejanac je bio očevidac ovog događaja:

»Prije nego što smo se sklonili u podrum Jovana Marića ležali smo u jednom jarku kraj ceste koja vodi u Grahovo. Tada je naišao jedan član Američke vojne misije naoružan strojnicom i redenicima preko grudi. Znam da je stanovao u Sabljića kućama u Prnjavoru. Kako smo mi ležali u jarku on je došao iznad nas i nešto nam govorio što mi nismo razumjeli. Nijemac koji je nas čuvao ležao je u istom jarku na udaljenosti od dvadesetak metara i držao pištolj u ruci. Vidio je Amerikanca, a i ovaj njega, ali su obadvojica ostali mirni. Onda je Amerikanac prešao preko ceste i pošao prema gradu. Išao je kroz voćnjak Jove Dejanca. Nijemac koji je nas čuvao počeo ga je pratiti, ali se Amerikanac u jednom trenutku naglo okrenuo i pokosio ga iz strojnice. Drugi Nijemci koji su se tu nalazili i vidjeli šta se dogodilo otvorili su na Amerikanca vatru iz dva puškomitraljeza. On se onda zaklonio iza jedrilice koja se spustila iza kuće Steve Sakana i kada su Nijemci prestali s paljbom počeo se preba-

⁶⁷ Kazivanje Vide Dejanac 14. 7. 1957.

civati, tražeći zaklone, prema njima. Bilo je tu oko petnaest Nijemaca. Amerikanac se bio tako zaklonio da mu Nijemci nisu ništa mogli učiniti te su onda bacili u njegovom pravcu dvije ručne bombe koje su Amerikanca bacile u vazduh i tako je on poginuo.«⁶⁸

Jovanka Sobić, u čijoj su kući stanovali članovi britanske vojne misije do preseljenja u Drvar-Selo, sklonila se od aviona u rudničku jamu, nedaleko od svoje kuće, pa se kasnije vratila kući. I ona je vidjela Amerikanca i o tome izjavila slijedeće:

»Kada sam iz rudničke jame došla kući vidjela sam Engleza kojega su zvali Džon. On je ostao iza nas u rovu. Pucao je iz rova na Nijemce koji su izlazili iz jedrilice. Trojicu je ubio. Nijemci na koje je on pucao nalazili su se na Brežinama kod Rodića kuća, a on je bio u rovu ispod Šobića kuća, nekih stotinjak metara ispod moje kuće, i to ispod puta pa udesno. Kada su nas kasnije Švabe tjerali da kupimo mrtve naišla sam i na njega mrtva.«⁶⁹

*

Grupa članova anglo-američke vojne misije koja se nalazila u Trnjaku, kada je počelo bombardovanje sklonila se u rov udaljen osamdesetak metara od kuće Stojana i Vasilije Trikića, u kojoj je stanovala, i u drenik iza Gruborove kuće. A kada su primijetili odbacivanje padobranaca, pravovremeno su se s partizanima iz obezbjeđenja povukli do potoka Drvara i njenim koritom odstupili prema Drvar-Selu u sastav britanske vojne misije. U tom pravcu odstupio je i član sovjetske vojne misije, novinar (Nikolaj?), koga je zračni napad, s jednim partizanskim novinarom, Sličaninom, zatekao u Trnjaku u kući Luke Trikića.⁷⁰

Na znak o približavanju prvih dvaju njemačkih aviona — izviđača dežurni u Drvar-Selu su probudili članove britanske vojne misije. Međutim, gotovo niko od njih nije reagovao jer su avioni brzo nestali, a mnogi članovi misije su 24. maja kasno naveče legli: jedni su do kasno bili na prijemu koji je davao maršal Tito povodom svog rođendana,⁷¹ drugi su poslije predavanja Smilje Đurđević omladini u kući Vasilija Marića, tu donijeli gramafon i ploče pa se do kasno igralo, pjevalo i zabavljalo.⁷² Tu večer se major Randolph Cerčil vratio,

⁶⁸ Kazivanje Gojka Dejanca 20. 7. 1957.

⁶⁹ Kazivanje Jovanke Sobić 29. 8. 1952.

Izveštaj »Yugoslavia — military Attack on Partisans GHO, drvar, Bosnia, 18. 6. 44«, vjerovatno je pisao šef američke vojne misije. Na takav zaključak upućuje tekst koji se odnosi na povlačenje ove misije iz Drvara:

»Držeći se potoka, tražili smo, povremeno pod mitraljeskom vatrom, oko milju i po (oko 2,5 km — S. O.) dok nismo stigli do prvog partizanskog odeljenja, koje je sačinjavalo 6 do 8 ljudi, kojisu namjeravali da pridu Drvaru, ako je to moguće.«

Međutim, dok se u ovom izvještaju uopće ne spominje da je neko od članova američke misije nestao, potpukovnik Vivijan Strit u svom izvještaju od 10. juna 1944 konstatuje da je jedan američki poručnik nestao, odnosno da su ga, prema izvještaju partizana, padobranici zarobili.

⁷⁰ Kazivanje Drvarčana Boje Trikića (10. 7. 57), Stojana Trikića (21. 7. 57), Luke Trikića i Jovanke Trikić 11. 7. 57, i Jagoša Đaćića, borca Drugog voda 4. čete PB.

⁷¹ Vidi napomenu broj 22.

⁷² Kazivanje Tome Balabana 22. 7. 1957.

džipom, s američkim pukovnikom Krajgerom, kojega je dočekaao na aerodromu Medeno polje kod Bosanskog Petrovca.⁷³ Njih dvojica su do kasno ostali u razgovoru, a nakon toga je Krajger otišao do drugih oficira te se i s njima zadržao.⁷⁴ Sve su to' bili razlozi da su mnogi članovi misije, mada su ih partizani iz obezbjeđenja budili, ostali po kućama sve dok nisu čuli prve eksplozije bombi. A tada su se raspršili na sve strane, po rovovima iskopanim po voćnjacima i šumarcima oko kuća i na druga prirodno zaklonita mjesta. Međutim, na područje Drvar-Sela je u prvom naletu palo samo nekoliko bombi: dvije više kuće Lazara Dejanca, na njivu Damjana Topića,⁷⁵ a po jedna na Tučice, na potok i na obalu.⁷⁶

Kada su se počeli spuštati padobranc, članovi britanske vojne misije su se vraćali u svoje nastambe. Jedni su pristupili spremanju stvari za evakuaciju, a drugi su se, nakon najnužnijih priprema, prema ranije predviđenom planu za ovakav slučaj, kretali prema masivu planine Misije. Trojica Engleza koji su stanovali najbliže Drvaru, u kući Mijoljke Đumić, pošto su pokupili svoje stvari i radio-stanicu, krenuli su prema Dragašima,⁷⁷ gdje je stanovala veća grupa njihovih drugova. Zatekli su ih kako se već pripremaju za povlačenje. Napustili su Dragaše i krenuli preko čuprije i Vučetića njive i oko osam sati ujutro stigli do kuće Đure Kelečevića. Tu su se zadržali petnaestak minuta umivajući se na vrelu u neposrednoj blizini.⁷⁸ Ovdje je nešto kasnije stigao i Randolph Cerčil s još dvojicom članova misije i psom vučjakom.⁷⁹ On je u šumi iznad Vučetića njive naišao na grupu civila iz Drvar-Sela, među kojima je bio i Obrad Petraković, koji je o tom susretu ispričao slijedeće:

»... sklonio sam se u šumu iznad Vučetića njive. Dgdje oko osam sati ujutro naišla su tri Engleza ili Amerikanca. Samo jedan od njih je imao oružje i to mašinku. Sjeli su i razgovarali smo. Jedan od njih je govorio ruski.⁸⁰ Neki naš mještanim je kasnije rekao

⁷³ U pratnji majora Randolfa čerčila bio je Đoko Vujošević, desetar u Drugom vodu 4. čete PB. On je o putu čerčila, 3. novembra 1951, izjavio slijedeće: »Uoči desanta išao sam u pratnji Cerčilovog sina i još jednog Engleza na Medeno polje, gdje je bio naš aerodrom. Vozili smo se džipom. Skoro cijelu noć smo ostali na aerodromu. Spuštali su se avioni s materijalom. Tu se je veče spustilo i jedan ruski padobranac, Kad smo se vraćali i on je pošao s nama. Pred zoru smo pošli u Drvar i kada smo stigli do Mandićamosta... razdvajala se noć od dana. Kod mosta smo zaustavili džip i ja sam s Rusom izašao i odveo ga do Sovjetske vojne misije.«

Mile Malinović je 29. jula 1957. izjavio:

»U kući mog brata Ilije stanovala je Čerčilov sin i to sam, a jedan dan pred desant spremljen je krevet za još jednoga koji je trebao da dođe.«

⁷⁴ Kazivanje Drage Mikelića, borca 2. voda 4. čete PB 8. 11. 1951.

⁷⁵ Kazivanje Lazara Dejanca 20. 7. 1957.

⁷⁶ Kazivanje Tome Delića 21. 7. 1957.

⁷⁷ Kazivanje Smiljane i Marte Đumić 23. 4. 1956. godine.

⁷⁸ Kazivanje Đure Kelečević 18. 7. 1957.

⁷⁹ Kazivanje Nikole Letića 20. 7. 1957.

⁸⁰ Major Randolph Cerčil je noću između 24. i 25. maja na aerodromu Medeno polje dočekaao američkog pukovnika Krajgera, porijeklom Slovenca. On je s njim i spavao u istoj kući. Najvjerovatnije su se skupa i povlačili iz Drvar-Sela. Krajgerov slovenački jezik Drvarčanima je ličio na ruski jer ni jedan ni drugi nisu znali. I drugi izvori govore o grupi u kojoj su bili jedan »američki pukovnik« i jedan »engleski major«.

Pukovnik Krajger je 28. maja odleteo s jednim malim avionom s aerodroma u Uvali, nedaleko od Potoka, da bi s Visa poslao u Bari najsvježije podatke o situaciji kod partizana na prostoru zapadne Bosne.

da je među njima prepoznao Čerčilovog sina. Oni su vjerovatno došli iz Dragaša, a otišli su prema Javorju.«⁸¹

Ovim pravcem prošli su i kapetan i dvojica podoficira koji su s radio-stanicom bili smješteni kod Mile Malinovića,⁸² a, najvjerojatnije, i ljudstvo američke vojne misije koje se ovamo povuklo iz Prnjavora, kao i ono iz Trnjaka.

Članovi anglo-američkih vojnih misija nisu krenuli svi skupa već i zbog opasnosti od njemačke avijacije, niti istovremeno, jer su bili raštrkani u grupama u većem broju kuća, a i za vrijeme bombardovanja Drvara raspršili su se na sve strane. U takvoj situaciji Komanda 2. voda 4. čete Pratećeg bataljona, koji je obzbeđivao anglo-američke misije, naredila je jednoj svojoj desetini da prikupi Engleze i Amerikance i izvede ih na brdo izvan naselja, a drugoj da krene prema području na koje su se spustili padobranci, zaposjedne položaj i zaštititi ovaj pravac kako bi se mogle evakuisati stvari anglo-američki misija.⁸³

Tako su se u pokretu formirale manje grupe koje su išle prema planini Misije. Kako je koja grupa nailazila komandir voda Tomo Vasić joj je dodjeljivao po jednoga, dvojicu ili trojicu partizana u pratnju. Pratioci su istovremeno nosili i dio stvari članova misija.

Grupa od šest-sedam Engleza i Amerikanaca krenula je s nekoliko partizana od Kelečevića kuće potokom Suhopatak (tu ima dosta vrela!) i između devet i deset sati prije podne, kroz šumu Javorje, izašla na Mali Cicibor (k. 913);⁸⁴ druga grupa je išla koritom potoka Drvare i kasnije skrenula stazom što izvodi na Cicibor;⁸⁵ treća grupa, u pratnji nekoliko partizana, koji su nosili njihove rančeve, išla je putem uz Derež, za leđima su joj ostali Grubori, Perići i Bucale, izbila na kuću Marka Malbašića i produžila lijevom obalom potoka Drobnjaka prema Misijama.⁸⁶ U ovoj grupi je bio i Randolph Cerčil, prema nekim podacima, s jednim američkim pukovnikom i engleskim majorem.⁸⁷ U pokretu kroz šumu Javorje grupa je prošla nedaleko od izvora Drobnjaka i izbila u šumu Jare.⁸⁸

Do jedanaest sati prije podne iskupilo se na Malom Ciciboru ljudstvo britanske i američke vojne misije. Uz njih je bilo i desetak partizana iz voda za obezbjeđenje. Po izlasku na Cicibor jedan en-

⁸¹ Kazivanje Obrada Petrakovića 18. 7. 1957.

⁸² Kazivanje Mile Malinovića 29. 7. 1957.

⁸³ Kazivanje Milana Đokovića, vodnog delegata Drugog voda 4. čete Pratećeg bataljona 23. 9. 1953.

U izvještaju od 10. juna 1944. potpukovnik Vivijen Strit je pribilježio i slijedeće:

»Evakuacija Britanske misije znatno je olakšana akcijom partizanske straže pri misiji koja je odbijala neprijatelja ,dok je evakuaciju magazina organizirala jedna druga grupa partizana.«

⁸⁴ Kazivanje Save Kecmana Perića 15. 7. 1957.

⁸⁵ O ovoj grupi je najmanje podataka.

⁸⁶ Kazivanje Mirka Trninića 15. 7. 1957.

⁸⁷ Kazivanje Alekse Jegdića, borca Drugog voda 4. čete PB 21. 11. 1951.

⁸⁸ Vidi pribilješku broj 85.

Najvjerojatnije se radilo o grupi koja je bila u Trnjaku, u kući Stojana i Vasilije Trikića, odnosno o kapetanu nepoznatog imena i podoficirima Džonu i Paku.

gleski ili američki kapetan s dvojicom podoficira postavio je radio-stanicu i pokušavao da uspostavi radio-telegrafsku vezu s pretpostavljenom komandom u Bariju.⁸⁹

Kada su se članovi britanske i američke vojne misije iskupili na Malom Ciciboru, odlučili su da se preko Vidova Sela prebace u Prekaju do Štaba 1. proleterskog korpusa, a odatle na Potoke. Kako su na Ciciboru zatekli dosta naroda izbjeglog iz Drvar-Sela i Trninića Brijega, njihovi pratioci, a i oni sami propitali su se za najbliži put do Vidova Sela i pošto su uzeli Todora Materića i Savu Kecmana Perića za vodiče, krenuli su u tom pravcu. Priključio im se i izvjestan broj civila i partizana izbjeglih iz Drvara bez oružja.⁹⁰ Ljudstvo misija i obezbjeđenja bilo je opterećeno stvarima, a nisu imali mogućnost da u toj situaciji nabave osamarene konje.

Kolona je s Malog Cicibora izbila u jednu dragu, koju su ljudi ovog kraja i u prošlosti koristili kao skolnište od turskog zuluma pa je po tome i dobila naziv Zbijeg. Od Zbijega se kretala preko dražica ispod Siljaka, pa sišla u šumu Jare, kako se zove i potok koji tu izvire a ulijeva se u potok Drobnjak u Drvaru kod kuće Vida Žeravice. U šumi Jare su se odmarali na vrelu istoimenog potoka, u čijoj okolini također ima više malih vrela,⁹¹ tako da teren izgleda kao da je močvaran. Tu su Englezi i Amerikanci povadili iz svojih ranaca razne papire, pisane materijale i neke dokumente, iskupili ih na hrpu i uz pomoć pratilaca spalili. Njemački avioni su stalno nadlijetali teren i usporavali kretanje kolone.⁹² Odavde je kolona nastavila pokret preko kosa šume Jare južno od Zelentera i zatim se spustila do mlinova na potoku Visučici, koji pripadaju selu Nagradu. Prešavši preko Visučice produžili su nešto južnije pa izbili na drugi krak tog potoka i opet naišli na mlinove. Odatle su krenuli kozjom stazom ulijevo, uz jednu kosu, i izbili u Vidovo Selo više Kovića kuća u istoimenom zaseoku.⁹³

Bez kondicije za pješčenje vrletnim planinskim terenom, opterećeni rancima na leđima i često se sklanjajući od aviona, Englezi i Amerikanci su se sporo kretali, upozoravajući povremeno vodiča da »ne trči kao zec«. U Vidovo Selo su stigli između devet i deset sati naveče. Tu su nešto i prezalogajili. Bio im je to prvi i jedini obrok tog dana.⁹⁴

⁸⁹ Vidi napomenu broj 86.

⁹⁰ Vidi napomenu broj 83.

⁹¹ Vidi napomenu broj 83.

⁹² Vidi napomenu broj 73.

⁹³ Vidi napomenu broj 83.

Mirko Trninić se, također, kretao s ovom kolonom i slično opisuje pravac njenog kretanja, ali navodi i naziv potoka, za koji Savo Kecman kaže da je drugi krak Visučice;

»U šumi Jare smo ostali do deset sati prije podne ... Odavde smo se svi vratili nazad do sastavaka djevu potoka ... prema Nagradu, pokraj Crne kraljice. Od sastavaka potoka krenuli smo potokom do Vidova Sela (možda potok Gudaja). Jedan potok je ostao udesno, a mi smo od sastavaka krenuli potokom ulijevo. Ksnije smo ostavili potok pa preko brda izbili do kuća u Vidovom Selu. Englezi su tu jeli ...«

⁹⁴ Vidi napomenu broj 83.

Major Randolph Cerčil je, vjerovatno, iz Vidova Sela upućen na Tičevo u Štab 8. korpusa NOVJ,⁹⁵ da bi preko tamošnje britanske vojne misije pri Štabu korpusa, poslao u Bari opširnije informacije o događajima u zapadnoj Bosni.⁹⁶

Ostali članovi britanske i američke vojne misije zanoćili su u Vidovom Selu i zbog opasnosti od njemačke avijacije krenuli su 26. maja prije zore, oko tri sata poslije ponoća, prema Prekaji i pred svanuće izbili iznad nje u Matića gaj, jugoistočno od prekajskog zaseoka Kralj i. Tu su bila dva usamljena šumarka i u jednom od njih su zastali da se odmire i nešto prezalogaje. Odatle su uspostavili i vezu sa Štabom 1. proleterskog korpusa, od kojeg su dobili informacije o događajima u Drvaru prethodnoga dana i noći između 25.

I 26. maja. Ovdje su članovi britanske i američke vojne misije proveli čitav dan. Dalje su krenuli oko tri sata 27. maja i ujutro oko osam sati stigli na Potoke, gdje se već nalazio Vrhovni štab NOV i POJ sa sovjetskom vojnom misijom i Pratećim bataljonom.⁹⁷

Zaseoci Grujići i Podbrina, u kojima se nalazila sovjetska vojna misija, bili su prilično udaljeni od Drvara, koji je od 06.35 do 07.00 sati bio izložen žestokom njemačkom bombardovanju.⁹⁸ Stoga članovi misije nisu bili neposredno ugroženi tim napadom. Iako je kasnije i na taj teren palo nekoliko bombi,⁹⁹ on je uglavnom bio samo povremeno mitraljiran iz aviona.

Kada su se pojavile dvije njemačke eskadrole i počele bombardovati Sobića glavicu, Vrbovac, tvorničku ekonomiju i Golubić, članovi misije su se sklonili u ranije pripremljene rovove, a general Kornjejev u još nedovršeno sklonište. Kada su počeli padati padobranc i spuštali se jedrilice, general Kornjejev je pokušao da uspostavi telefonsku vezu s Vrhovnim štabom ali se niko nije javljao.

Pukovnik Miladin Ivanović, oficir Vrhovnog štaba za vezu sa sovjetskom vojnom misijom, sklonio se prilikom bombardovanja Drvara na obalu Unca nedaleko od štaba misije. Kada su nešto kasnije naišli Rato Dugonjić, Slavko Komar i Milijan Neorčić, on je s Komarom i Neorčićem počeo prikupljati Ruse koji su se na sve strane posklanjali za vrijeme mitraljiranja i bombardovanja — Dugonjić je bio otišao na položaj prema pećini — da bi ih odveli do štaba misije. Zatim su ih izveli na plato iznad Drvara i doveli u vezu s Vrhovnim štabom.¹⁰⁰

Uzevši najnužnije stvari i papire, general Kornjejev je ostale stvari potrpao u ranice i dao pratiocima da ih nose. Slično su postu-

⁸⁵ Vidi prabilješke broj 78 i 85.

Podatke Save Kecmana Perića potvrđuje i Milka Trninić-Vukailović u svom kazivanju, prabilježenom 15. jula 1957. godine:

»... Ja sam tada pobjegla ... potokom Drobnjak prema Malbašića kući i dalje prema Nagradu. Bliže Nagradu vidjela sam savezničke oficire. Prelazila sam preko potoka a oni su se tu odmarali. Taj je potok blizu Nagrada ali ne znam kako se zove.«

⁹⁰ Vidi prabilješku broj 23.

⁹⁷ Kazivanje boraca Drugog voda 4. čete PB Alekse Jegdića (22. 11. 1951), Matije Bulatovića (5. 10. 1951) i Ivice Devčića (1. 11. 1951).

⁹⁸ Slavko Odić, *Desant na Drvar*, str. 55—57.

⁹⁸ Prema kazivanju Laze Pećanca (6. marta 1953), u njegovu bašču pale su dvije bombe, a prema kazivanju Smilje Bjelotomić (6. 3. 1953) u njenu bašču je pala jedna bomba.

¹¹⁸⁰ Kazivanje generala Miladina Ivanovića 7. 7. 1955. godine.

pili još neki članovi misije. Ubrzo su pristigli i članovi misije koji su stanovali bliže Drvaru, u Grujićima i Bokanima, pa su svi. u grupicama, krenuli nizvodno prema Zorićima.¹⁰¹

Komanda 4. čete Pratećeg bataljona je s dijelom ljudstva 1. voda zaposjela položaj nizvodno od Mandića mosta i stupila u borbu protiv njemačkih vojnika, a dio ljudstva je uputila u pratnju i obezbjeđenje članova misije.

Grupa članova misije koji su bili u Gornjem Vrtoču, pošto su ostvarili obezbjeđenje uz radio-stanice, povlačila se prema Bastasima. Kada su naišli na tri jedrilace borbene grupe »Hvatač«, čije su posade već bile napustile ovaj teren i otišle prema Prnjavoru, skrenuli su prema Zorića mostu (brvno), prebacili se preko Unca i otišli u sastav misije.¹⁰²

Članovi sovjetske vojne misije su iz Zorića krenuli u manjim grupama, raznim stazama, Zorića dragom i izišli na Gumno.¹⁰³ Odatle su preko Zimonjića brda produžili prema cesti Drvar — Oštrej, izbjegavajući naselja zbog neprijateljske avijacije. Kada su se svi prikupili u jednom šumarku u blizini s. Podovi, krenuli su dalje i u rejonu između Podova i k. 720 prebacili se preko željezničke pruge i ceste Drvar — Oštrej na Pasjak. Odavde su generali Kornjejev i Dudakov otišli da uspostave vezu s Vrhovnim štabom, a ostali su se zadržali u jednoj šumici i po žbunju, odakle su nešto kasnije posmatrali odbacivanje drugog talasa padobranaca u Drvar.¹⁰⁴

Na Pasjak je iz Drvara izbjegao priličan broj nenaoružanog ljudstva raznih službi Vrhovnoga štaba, vojnopozadinskih ustanova i političkih organizacija. Kretanjem po tom terenu svraćali su pažnju njemačke avijacije na položaje Pratećeg bataljona na Podovima i iznad pećine. Aleksandar Ranković, koji se nalazio tu da bi organizovao odbranu pećine u slučaju da neprijatelj i tu odbaci padobrance ili spusti jedrilice, naredio je stoga pukovniku Svetislavu Stefanoviću da sve to ljudstvo upućuje dalje da se ne bi tu zadržavalo. Krećući se i sam od jedne do druge grupe koju bi ugledao, Stefanović je naišao i na Ruse i tako su generali Kornjejev i Dudakov uspostavili vezu s Rankovićem. On ih je obavijestio o situaciji i saopštio im da treba da se povuku na Potoke.¹⁰⁵

General Kornjejev je ostao uz Vrhovni štab a ostali članovi misije su krenuli prema Potocima, gdje su stigli 26. maja ujutro.

Pukovnik Ivanović je 25. maja poslije podne organizovao evakuaciju sovjetskih radio-stanica iz Gornjeg Vrtoča i stvari iz sta-

¹⁰¹ Kazivanje Đorđa Grujića, Stane Grujić, Mihajla Bosnića, Jelke Bosnić, Stake Bokan (28.8.1952), Hlinke Grujić, Smiljane Grujić, Laze Pećanca, Smiljane Pećanac i Mijoljke Pećanac (6. 3. 1953).

¹⁰² Kazivanje boraca Prvog voda 4. čete PB: Milana Kneževića (30. 10. 1951), Đure Kovačevića (31. 10. 1951), Franje Mikova (12. 12. 1951), Peje Tepavca (23. 3. 53) i Save Skorića (16. 10. 53).

¹⁰³ Gumno je zaravan više Zorića drage, blizu oštre okuke ceste Drvar-Oštrej.

¹⁰⁴ Kazivanje Steve Balaća (23. 10. 51), Milana Kneževića (30. 10. 51), Branka Cara (14. 11. 51), Steve Brdovčeka (28. 5. 52), Borke Čekića, pomoćnika političkog komesara 4. čete PB (28. 8. 52), Milana Sukonjice (30. 9. 53), Sime Sabljica, vodnika drugog voda i zamjenika komandira 4. čete PB (23. 11. 53), Koste Stojanovića, političkog komesara 4. čete PB (8. 12. 53) i Nikole Došena (15. 2. 54).

¹⁰⁵ Kazivanje Steve Balaća (23. 11. 51) i Svetislava Stefanovića Ceće (23.11. 53).

nova članova misije i njihovih magazina u Grujićima i Podbrini, na čemu je angažovao dio ljudstva 1. voda 4. čete Pratećeg bataljona, kojima su u tome pomagali i mještani. Stvari su 25. maja poslije podne i u toku noći između 25. i 26. maja iznošene na rukama i prevožene zaprešnim kolima na Pasjak, s namjerom da sutradan budu otpremljene dalje. Tu je bila i radio-stanica, prevezena 25. maja poslije podne iz Vrtoča zaprešnim kolima; druga je bila zakopana u Vrtoču, ali su je njemački vojnici kasnije pronašli.

Sutradan, 26. maja ujutro, kada su borci Pratećeg bataljona pristupili otpremanju stvari iz Vrtače na Potoke, naišla je od Oštrinja kolona 92. motorizovanog grenadirskog puka. Prisiljeni da se povuku ponijeli su samo lakše stvari. Po prolasku njemačke motorizovane kolone, nekoliko boraca 4. čete Pratećeg bataljona ostalo je da sakupi razbjegle konje natovarene stvarima i da ih odvede na Potoke, a neki su se radi tih stvari vraćali 27. maja sa Potoka. Nešto je tih stvari spaseno, a nešto je, zajedno s preostalom radio-stanicom, palo neprijatelju u ruke.

Dva dana poslije desanta, 27. maja prije podne, ljudstvo britanske, američke i sovjetske vojne misije ponovo se iskupilo pri Vrhovnom štabu, koji se nalazio u rejonu Potoka. Tog dana osamnaest njemačkih aviona žestoko je bombardovalo taj rejon, ali ljudskih žrtava nije bilo.

I Vrhovni štab s maršalom Titom na čelu i savezničke vojne misije ostali su u rejonu Potoka do 29. maja pred večer, kada su krenuli na jug, preko Prekaje prema Preodcu ispod Šator-planine, gdje su stigli sutradan (30. maja) prije podne i smjestili se po posumljenim obroncima Šator-planine.

Pripremajući se za usiljeni marš preko Mliništa i planine Vitorog prema Kupreškom polju, Vrhovni štab je 31. maja savjetovao šefovima savezničkih vojnih misija da »sve osoblje, osim najhitnijeg« — kako je zabilježio potpukovnik Strit — otpreme na Tičevo. Tako je i urađeno. Istog dana pred večer Vrhovni štab i savezničke misije napustili su Preodac. Njihov pokret neposredno su obezbj edivali, pored Pratećeg bataljona, i bataljoni 3. (krajiške) proleTERSKE brigade i bataljoni Inžinjerijske brigade Vrhovnog štaba.

Nakon dugog i napornog marša, koji se povremeno odvijao i pod teškim i upornim borbama s njemačkim i četničkim jedinicama (2. juna, prilikom prelaska ceste Mliništa — Glamoč ranjeni su, lakše, od njemačke minobacačke vatre jedan član sovjetske i jedan član britanske vojne misije).¹⁰⁶ Vrhovni štab i savezničke misije stigli su 3. juna u zoru u rejon sela Pribelja, nadomak Kupreškog polja. Tu je, istog dana prije podne, maršal Tito upoznao šefove savezničkih misija sa svojim daljim namjerama. O tome i onom što se zatim odigralo, potpukovnik Strit je zabilježio:

»U 12 sati maršal Tito je najavio da se i on želi evakuisati sa svojim štabom na Vis, gdje bi mogao preuzeti komandu partizanskih operacija u Jugoslaviji, što nije mogao činiti uz ovakve uslove. On je zatražio da — Britanci učine sve što je moguće da bi pomogli tu evakuaciju, koja bi trebalo da počne iste noći i nastavi se iduće

noći. U vezi s tim poslata je poruka i oko 18 sati počeo je pokret prema uzletišnoj stazi na Kupreškom polju. Tamo se stiglo u 21 sat, a ubrzo nakon toga stigao je i prvi avion. To je bio ruski avion, te se Tito, šef ruske misije i šef britanske misije, uz nekih 15 ostalih, ukrcaše i krenuše prema Bariju. Ostatak Titova Štaba s dijelom ruske i britanske misije, krenuo je kasnije, iste, kao i tokom iduće noći.«¹⁰⁷

Što se tiče osoblja savezničkih misija koje je iz Preodca upućeno 31. maja na Tičevo, ono se zajedno sa Šestom i dijelovima 8. korpusa NOVJ probilo 5. juna iz njemačkog obruča i 6. juna stiglo na Tičevo, gdje se 9. juna spustio jedan britanski avion koji je osoblje savezničkih misija prebacio u Italiju.

¹⁰⁷ Vidi prbilješku broj 23.

Rat na Balkanu'

Ficroj Maklejn²

Nekoliko dana posle moje posete Cekersu dobio sam telefonsku poruku iz Bakingemske palate, u kojoj mi se poručuje da kralj želi da me vidi. On je, izgleda, želeo izveštaj iz prve ruke o situaciji u Jugoslaviji. Ovo me je iznenadilo, jer mi se činilo neobičnim da Njegovo Veličanstvo ima vremena da se bavi onim što je, ipak, bilo relativno malo političko pitanje u poređenju sa velikim problemima pred kojima se nalazio u to vreme. Bio sam još više iznenađen kad sam utvrdio, čim je počeo da govori, da zna isto toliko ili i više o jugoslovenskom problemu od drugih sa kojima sam se sretao od povratka u Englesku. Takođe, njegovo stanovište bilo je sasvim realno. Ali ono što ga je zanimalo bila je čisto vojna strana moje aktivnosti. U stvari, stekao sam utisak da bi najviše voleo da se i sam oprobao u gerilskom ratovanju.

Uskoro sam se tako uneo u razgovor da sam skoro sasvim zaboravio gde se nalazim i sa kim razgovaram. Onda sam se setio, trgavši se, da je mlad, živahan čovek u uniformi Kraljevskog ratnog vazduhoplovstva, koji sedi nasuprot meni u fotelji sa druge strane karmine, kralj Engleske. Otišao sam veoma impresioniran.

Dan-dva kasnije završio sam svoje poslove i pripremao se za povratak, kad je stigla poruka od Vivijena Strita, koji se vratio u Bosnu. Bila je kratka, samo nekoliko rečenica. Imala je sve moguće oznake prioriteta i to je bila ona vrsta vesti od koje vam zastaje dah. U njoj je javljeno da je neprijatelj izvršio veliki padobranski napad na partizanski štab jedrilicama i padobranskim trupama; da su partizani pretrpeli velike gubitke, iako se veruje da se Tito spasio; da su članovi Misije za sada uspeli da izbegnu zarobljavanje, iako nije bilo izvesno da li će još dugo tako ostati, jer se nalaze u šumi koju neprijatelj opkoljava sa svih strana jakim snagama.

Sa strepnjom smo očekivali dalje vesti. Kad su stigle, one su bile nešto malo povoljnije. Vivijen i njegova grupa su uspeli opet da se pridruže Titu i preživelim jedinicama uz partizanski Vrhovni štab. Ali, još uvek su u povlačenju, jer je neprijatelj posle vazdušnog desanta prešao u opštu ofanzivu.

Po prijemu ovih vesti, upućena su hitna uputstva Kraljevskom ratnom vazduhoplovstvu u Italiji da pruži partizanima svu moguću

¹ Iz knjige »Rat na Balkanu«, Beograd 1980, 166—171.

² Britanski brigadir i političar. Šef Britanske vojne misije pri VŠ NOV i POJ od septembra 1943. do kraja rata.

pomoć iz vazduha. Nekoliko dana kasnije stanje je bilo dovoljno stabilno da smo mogli spustiti avion na improvizovanu sletnu stazu i evakuisati Tita i njegov štab, kao i britansku, američku i sovjetsku misiju.

Pošto sam u međuvremenu doputovao u Italiju, prvi put sam čuo i potpun opis onoga šta se desilo.

Nekoliko dana posle Vivijenovog dolaska u partizanski Vrhovni štab odigrao se događaj koji je pobudio njegove sumnje. Jednog jutra pojavio se iznad doline jedan jedini nemački avion i umesto da baca bombe ili mitraljira, kao što su to obično ovi posetioci iz vazduha činili, on je proveo pola sata ili više leteći lagano gore i dole na visini od oko 600 metara. Svaki put je leteo sasvim iznad male kuće na uzvišici izvan sela gde su on i ostali živeli. Stojeći u voćnjaku, na toplom prolećnom suncu, gledajući naviše, raspravljali su o tome šta li on radi i zaključili da vrši foto-izvidanje.

Nemci ovo svakako ne bi učinili bez razloga i Vivijen je pomislio da je poseta ovog malog aviona samo najava napada iz vazduha krupnih razmera, koji bi mogao da nadmaši sve ono što smo dosad iskusili. Zato je potražio Tita u pećini i rekao šta misli da će se desiti, dodavši da u ovim okolnostima predlaže da se pomere nešto dalje. Tog popodneva, on i ostali prešli su zajedno sa radio-stanicom i pratnjom u malu kuću u brdima, nekih kilometar-dva od sela.

Dva dana su prošla; ništa se nije desilo. Onda je došao treći dan. Vivijen je počeo da se pita da možda nije bio suviše oprezan? Večerao je sa Titom i posle dobrog obroka krenuo kroz voćnjak kući u postelju.

Idućeg dana, probudili su ga partizani na straži, baš kad se razdanjivalo, poznatim uzvikom: — Avioni! Pošto je uzvik ponovljen, otišao je da vidi šta se dešava.

Laki avioni, u znatno većem broju no obično, bombardovali su selo kružeći iznad njega i onda su se, kad su izbacili bombe, povukli da naprave mesta onima koji su stizali iz svih pravaca. I tada, baš kad su pomislili šta bi nekoliko »spitfajera« napravilo od ovih uljeza, posmatrači su začuli potmuli šum i iz oblaka iskrснуše šest velikih aviona JU 52, leteći u formaciji iznad doline. Nemci su sve izvodili po planu.

Čekali su na zvučduk i prasak bombi. Avioni su stigli do cilja i počeli da kruže. Onda, dok su posmatrali, nešto je izletelo iz vodećeg aviona i padajući nadulo se u veliki klobuk sa čovekom koji je visio ispod njega. Zatim ih je bilo sve više i više, iz svakog aviona. Vazduh je bio pun. Zatim su stigli novi avioni i jedrilice noseći topove i pojačanje padobrancima koji su sada već krčili sebi put ka gradu. Jedna jedrilica se spustila gotovo na krov male kuće koju je Misija napustila pre tri dana.

Nekoliko trenutaka su Vivijen i ostali stajali i posmatrali. Onda, uzevši radio-stanicu i sve ostalo što su mogli da ponesu, krenuli su uzbrdo da uspostave vezu sa štabom partizanskog korpusa koji se nalazio nešto dalje u dolini.

U međuvremenu, u samom Drvaru, partizani su odbacili Nemce. Ali, oni su se još uvek čvrsto držali na padinama izvan sela. Jedna jedrilica koja se spustila na ravno zemljište odmah ispod Ti-

tove pećine razmrskala se, a celokupna posada je izginula. Sad su neki drugi Nemci uspeli da zauzmu položaj sa koga su kontrolisali ulaz u pećinu, koja je sada podvrgnuta jakoj vatri. Titov položaj bio je opasan. Ako bi pokušao da izađe i spusti se na uobičajeni način, to bi predstavljalo sigurnu smrt. Pomoću konopca, on se podigao uz pukotinu u steni na uzvišicu iznad pećine i pridružio partizanskoj glavnini.

Sad je stigla i vest da se, pored vazdušnodesantnih trupa, jake neprijateljske snage kreću sa 'svih strana u pravcu Drvara. Partizani NSU već pretrpeli teške gubitke. Nisu mogli ni očekivati da će održati Drvar pred toliko nadmoćnijim snagama. Zato je izdato naređenje da se povuku u brda.

Posle desetočasovnog marša, Vivijen i ostali stigli su do male zbijene grupice koliba zakopanih duboko u šumi, koje smo napustili pre nekoliko meseci, i tu su pronašli Tita i njegov štab. Uskoro je radio-stanica proradila i u Bari je poslata poruka o tome šta se desilo i hitno je zatražena pomoć vazduhoplovstva.

U međuvremenu, neprijatelj je zauzeo Drvar. Naneo je teške gubitke partizanima, ali po visoku cenu, a nije uspeo da zarobi Tita niti misije saveznika. Za ovaj neuspeh osvetili su se nemoćnom civilnom stanovništvu, za koje se znalo da je odano partizanima. Kad je Drvar nekoliko meseci kasnije ponovo oslobođen, utvrdili smo da je većina stanovnika masakrirana. Jedan od naših oficira koji je išao sa partizanima, pokušao je da pronađe neke seljake koji su živeli u našoj blizini. Najzad je pronašao jednog koji je nekako preživeo. Ispričao mu je da su Nemci za vreme borbe sa uperenim puškama naterali stanovništvo da im nosi municiju, terajući čak i ranjenike koji su jedva mogli da puze, starce, žene, pa čak i decu. Kad se borba završila, i kad više nisu mogli da ih upotrebe, sve su ih streljali. A Džindžer? I Džindžer su streljali.

Pošto nije pronašao Tita u Drvaru, neprijatelj je počeo da opkoljava šumu. Uskoro su stigli do ivice šume. Paljba se čula sve bliže. Tito je odlučio da se probije.

Proboj je izvršen u toku noći. Vodila se ogorčena borba. Na prevoju iznad njih sevalo je. Paljba se čula sve bliže. S vremena na vreme, signalna raketa zasvetlela bi na nebu.

Onda je Vivijen spazio nešto što ga je iznenadilo. Tamo, na tračnicama u šumi, nalazio se partizanski ekspres-voz, pod punom parom, a dim i iskrice kuljali su iz dimnjaka. Tito i njegova pratnja, kao i pas Tigar, svečano su se ukrcali; začula se pištaljka i uz fuktanje i škripu voza pošli su na put od 7—8 kilometara prugom kroz šumu, dok su neprijateljeva zrna zviždala oko njih kroz drveće.

Narednih dana Tito i njegov štab, sa misijama saveznika i jedinicom od nekoliko stotina partizana bili su stalno u pokretu; krijući se u šumi, preko dana su spavali, a noću pešačili. Bezbroj puta su za dlaku umakli neprijatelju. Nemačke patrole, avioni i laki tenkovi, kao da su se nalazili svuda. Hrane i municije je nestajalo, ali jednom su uspeli da zastanu malo duže kako bi dobili materijal od britanskih aviona iz baza u Italiji. Istovremeno, drugi britanski avioni pružali su im neophodnu avi jaci jsku podršku, gde god su mogli. Za nedelju dana posle napada na Drvar, našj. avioni izvršili su oko

hiljadu borbenih letova podržavajući partizane i time su dosta doprineli da se smanji pritisak na njih.

Sve ovo vreme Vivijen je bio u bliskoj vezi sa Titom. Kako mi je kasnije ispričao, sve vreme bio je oduševljen Titom kako je vladao situacijom, zadržavši smirenost i pribranost i u najvećim naporima, lično komandujući jedinicom koja ga je pratila, kao i drugim partizanskim formacijama u blizini. Ovako nešto od Vivijena, iskusnog vojnika i veoma strogog kritičara u ovakvim pitanjima, bilo je veoma pohvalno.

Onda ga je jednog dana, dok su se odmarali posle dugog hoda, Tito pozvao. On je, rekao je, teška srca zaključio da mu je nemoguće ovako da rukovodi operacijama svojih jedinica širom Jugoslavije, dok ga gone kroz šumu i dok se nalazi u stalnom pokretu. Složenost ovog zadatka iziskuje da sada ima relativno čvrstu bazu za svoj štab. On je već izgubio vezu sa gotovo svim jedinicama pod svojom komandom. Mora da zamoli Vivijena da uredi da se on i njegovo osoblje avionom evakuiše do Italije sve dok situacija ne dozvoli da se vrati u Jugoslaviju.

Vivijen je u prvom trenutku bio iznenađen. Tito je u njegovoj svesti bio vezan za šume i planine i bilo je teško zamisliti ga kako ih napušta. Ali uskoro je shvatio da je odluka koju je doneo sasvim ispravna.

Poslao je depešu u Bari i skoro odmah je stigao odgovor. Kraljevsko ratno vazduhoplovstvo će učiniti sve u svojoj moći da ih preuzme sa obližnjeg ravnog terena koji su sada držali partizani. Tog popodneva su odmah krenuli ka sletnoj stazi.

Tamo su stigli posle mraxa. Padala je kiša i nadvijali su se niski oblaci. Nije bilo puno nade da će se izvući. Onda se mesec probio kroz oblake i oni su se malo razvedrili. Nestrpljivo su čekali. Najzad se začuo zvuk koji su čekali — šum avionskog motora u daljini. Zapalili su vatre i uskoro je jedna »dakota« kružila nad poljem spremna da sleti. Dodirnula je tle; onda su se svi ukrcali. Tito, njegov pas Tigar, petoro-šestoro od njegovog osoblja, Vivijen i ruska misija. Skoro u istom trenutku su uzleteli.

Kad je Vivijen ušao u avion, video je da njim upravljaju Rusi. To je bila »dakota« isporučena u okviru Ugovora o zajmu i najmu, kojom su iz Barija upravljali Rusi pod britanskom operativnom kontrolom. Nadležni sovjetski oficir pokazao je veliku oštroumnost što je uspeo da dobije baš ovaj zadatak. Kasnije su Rusi od ovoga napravili veliki kapital tvrdeći da su oni Tita 9pasli u nevolji.

Sat ili dva kasnije stigli su u Bari.

Sledeći korak je bio odluka gde da se smesti Tito i njegov štab. Otišao sam i posetio ga u vili u predgrađu Barija gde je privremeno smešten i utvrdio da je spreman da pređe na ostrvo Vis sve dotle dok vojna situacija ne omogući njegov povratak na kopno. Ovo je, očigledno, izgledalo kao pravilno rešenje. Vis je bio jugoslovenska teritorija; istovremeno, zahvaljujući sad već dosta jakim snagama na njemu i stalnoj podršci britanske mornarice i vazduhoplovstva, pružao je onaj stepen sigurnosti i bezbednosti koji se nije mogao imati na kopnu u Jugoslaviji.

Britanska tajna dokumenta o vazdušnom desantu na Drvar 25. maja 1944. godine¹

Rade Bogdanović

Pregledajući materijale u britanskom Državnom arhivu (Public Record Office) u Londonu, imao sam priliku da pogledam i arhivsku građu britanske vlade i oružane sile iz II svetskog rata, s obzirom da je dostupna javnosti od pre nekoliko godina i ta građa, bar njen najveći deo.

Inpresioniran obiljem građe koja se odnosi na našu zemlju, posebno na period II svetskog rata, kao i njenom sredenošću, kompletnošću i sadržinom, nastojao sam da popišem izvesne signature, pa i da kserokopiram neka dokumenta kako bih ih pokazao našoj stručnoj i naučnoj javnosti i podstakao naše istoričare da ih koriste.

U godini Titovih jubileja smatram posebno interesantnim ona dokumenta koja su nastala kod britanske Vojne misije (vođena pod brojem 37) akreditovane pri Vrhovnom štabu NOVJ, jer direktno govore gotovo o svim aspektima naše borbe, o vojno-političkoj situaciji, našim oružanim snagama, pojedinim komandantima i vojnim operacijama, o odnosima sa saveznicima, itd., što ujedno znači i o ličnosti druga Tita, jer je u tom periodu sve bilo vezano za njega i kao vrhovnog komandanta i kao državnika, pa i kao generalnog sekretara KPJ. Zato sam za ovu priliku izabrao da prikazem dokumenta iz dosijea koji se vodi pod naslovom »most secret — Airborn Attack on Tito's H. Q. 26/27 May 1944« (najtajnije — Vazdušni desant na Titov Vrhovni štab 26/28 maja 1944«) i pod signaturom W. O. 106/3283 i 3284. (Dosije nosi na koricama pogrešno upisane datume, 26/28 maj, zbog telegrama sa tim datumima; inače ratni dnevnik beleži događaje od 22. maja do 3. juna 1944. god., kao što i izveštaj Vojne misije obuhvata period od 25. maja do 3. juna 1944).

Dokumenta u ovom dosijeu su složena onako kako su nastajala, iz časa u čas, iz dana u dan, počevši od ratnog dnevnika Vojne misije br. 37 preko prvih telegrama sastavljenih na osnovu izveštaja iz raznih izvora sa područja na kojima su se operacije izvodile, do analitičkog izveštaja sa zaključcima i preporukama zamenika šefa misije potpukovnika Streeta, koji je izveštaj sastavio u odsustvu šefa misije brigadira Fitzroya Macleana.

Ova dokumenta nastala su u ratnim uslovima i dosta su teško preneti do cilja, u London. Ona svojim sadržajem, kao istorijska građa veoma su interesantna, jer pružaju sliku događaja viđenih i

¹ Iz Istorijaskog glasnika, 1—2, 1977, 157—164.

doživljenih od stranaca. Ona govore ne samo o veličini i značaju naše narodnoslobodilačke borbe nego i o Maršalu Titu. Naravno, u njima je akcenat na operaciji koja predstavlja početak sedme nemačke ofanzive — poznate u našoj i stranoj historiografiji kao Desant na Drvar.

Dosije sadrži:

1. Zapisnik sa opaskama Vojnog odeljenja Ministarstva inostranih poslova (reg. br. M. O. 5/B. M./126); i u prilogu su ovi dokumenti:

- mapa Jugoslavije;
- telegrami Ministarstva inostranih poslova br. 65, 68, 69, 71 i 72 od 26. i 27. maja 1944. godine, upućeni od Mr. Broada (stalni sekretar MIP-a) iz Barija britanskom ministru Rezidentu u Alžiru;
- telegram britanske Vojne misije br. 30 iz Moskve načelnicima generalštabova britanskih vidova oružanih snaga br. MIL/1333 od 27. maja 1944. godine;

2. Zapisnik Vojnog odeljenja Ministarstva inostranih poslova Velike Britanije (reg. br. M. O. 5. B. M./1950) sa opaskama i po pratnim aktom o sledećim dokumentima u prilogu:

- Ratni dnevnik britanske Vojne misije br. 37 pri Vrhovnom štabu NOVJ, na 4 stranice, za period od 22. maja do 3. juna 1944. godine;
- Izveštaj zamenika šefa britanske Vojne misije br. 37 pri Vrhovnom štabu NOVJ potpukovnika Streeta o vazдушnom desantu na Drvar 25. maja do 3. juna 1944. godine.

Kako poslednji od pobrojanih dokumenata predstavlja sintezu svih dokumenata i ličnih opservacija iz kojih su proizišli zaključci i preporuke sačinjene nakon operacije o kojoj je reč, 10. juna 1944. godine, u povoljnijim i mirnijim uslovima, dajem ga u prevodu, i to u celini, sa izvesnim objašnjenjima nepoznatih imena.

PREVOD

OPERACIJE U BOSNI OD 25. MAJA DO 3. JUNA 1944.

1. Cilj ovog izveštaja je da ukratko opiše događaje u Bosni od 25. maja, kada je počela sedma nemačka ofanziva, do 3. juna, kada su Maršal Tito i njegov štab evakuisani vazдушnim putem u Bari, kao i da skrene pažnju na izvesne momente vezane za ovu operaciju. U prilogu »A« je dnevnik koji daje izvesne detalje o događajima u tom periodu.

Nemački ciljevi

2. Izgleda da je nemačka ofanziva imala sledeće ciljeve:

a) da zarobi Tita, njegov štab, kao i sovjetsku i britansku vojnu misiju. Čineći to, Nemci su se, bez sumnje, nadali da će partizanski pokret time biti razbijen. U ostvarenju ovog cilja potpuno su prošli;

b) da raščiste svoje komunikacije u Bosni, jer ukoliko bi došlo do iskrcavanja saveznika na Balkanu, a ove komunikacije bile u rukama partizana, to bi im stvorilo ozbiljne teškoće. Oni su u ovom pogledu postigli privremeni uspeh, međutim, bilo bi im vrlo skupo da ove komunikacije drže otvorenim za duži period vremena;

c) da osvoje aerodrome u Petrovcu i Glamoou i na taj način smanje priliv većih količina ratnog materijala koji su saveznici na tim mestima iskrcavali za partizane. U tome su uspeali, ali uzalud, s obzirom da su novi aerodromi odmah stvarani na drugim mestima u neposrednom susedstvu.

Nemačka taktika i upotrebljene snage

3. Nemci su otpočeli svoju ofanzivu vazdušnim desantom na Titov Vrhovni štab, uz istovremeni napad kopnenim snagama sa istoka, juga i zapada. Procenjeno je da je upotrebljena ukupna snaga od četiri divizije, uz podršku lakih tenkova. Raščistivši puteve, Nemci su uputili svoje kolone u planine i šume sa ciljem da uznemiravaju partizane i, ako je moguće, da ih opkole i prisile na borbu.

Partizanska taktika

4. Često se navodila činjenica, ali možda ne uvek u potpunosti i prihvatila, da partizani nikad nisu uspevali da spreče nemačke snage da stignu do određenog mesta, ako su to one zaista rešile, ali su zato mogli da im toliko otežaju održavanje tih položaja da bi Nemci na kraju uvek bili prinuđeni da se sa tih mesta povuku. Partizani u potpunosti prihvataju ovu taktiku i shvataju koliko je važno za njih da izbegavaju bitku nametnutu od neprijatelja, jer bi je sigurno on dobio. Partizanska taktika se i tokom ovih poslednjih operacija bazirala na ovim principima, i oni nisu nikad dozvolili da budu potučeni, već bi uvek to izbegli pre nego što bi neprijatelj imao šansu da ih zaista savlada. Rezultat ovakve taktike je taj da neprijatelj obično dospeva do željenih položaja uz velike gubitke, međutim tamo gotovo nije nalazio nikog, jer se partizani, kao i uvek, vešto i pravovremeno izvlače zajedno sa svojim naoružanjem i uz uspešno prikriivanje svojih skladišta. U takvom slučaju neprijatelju ne ostaje ništa drugo do da se vrati tamo odakle je i došao, s obzirom da nije u stanju da zadrži svoje snage u selima koja su prethodno držali partizani. Odmah nakon njihovog povlačenja partizani se vraćaju u svoja sela. I tako se ovo ponavlja, uz male gubitke na obe strane, ali zato Nemci utroše ogromne količine energije i sredstava ne postižući gotovo nikakav cilj.

5. Samo se dva puta partizani u ovoj operaciji nisu držali navedene taktike. Prvi put u Drvaru, gde je neprijatelj izvršio vazdušni desant. Tom prilikom su partizani odgovarali snažnim protivnapadima gotovo dva puna dana i, bez sumnje, slomili bi otpor Nemaca da su snage koje su im pristizale u pomoć uspele da se probiju. Drugi put je to bilo kod Mliništa, gde su partizani izvršili iznenadni napad na nemačke položaje kako bi prikriili pravac kretanja Tita i njegovog štaba, u čemu su u potpunosti uspeali.

6. Partizanska borbena sposobnost

Partizani su pokazali da su, pod istim uslovima, kada nijedna strana ne upotrebljava artiljeriju, tenkove i vazduhoplovstvo, dorasli Nemcima. Izgleda da se partizani najviše pribojavaju nemačkog vazduhoplovstva, mada, u suštini, u planinskim i šumskim uslovima ono može malo da im naškodi. Kada je savezničko vazduhoplovstvo, nakon prva dva dana borbe, oteralo nemačke avione, moral partizana je osetno porastao.

Partizani poseduju veliku izdržljivost i u stanju su da prevale velike razdaljine po vrlo teško prohodnom terenu, satima marširajući bez vode i hrane. Tokom ovih operacija Titov Vrhovni štab je prevalio preko 100 milja za 10 dana, što je priličan uspeh, s obzirom da je veliki deo tog puta prevaljen kroz šumske predele i preko kamenitih brda, zbog čega se često nije moglo prevaljivati više od jedne milje na sat.

7. Gubici

Vrlo je teško proceniti gubitke koje su pretrpele obe strane u ovim operacijama. Nisu mogli biti vrlo teški i na obe strane su, verovatno, ispod jedne hiljade.

8. Saveznički gubici su bili:

Ranjeni: jedan britanski oficir, jedan ruski oficir.

Nestali: prema partizanskim izveštaj ima zarobljeni: jedan američki oficir, jedan dopusnik, jedan fotoreporter.

Nestali: jedan britanski vazduhoplovac nižeg ranga.

TRANSPORT

9. Kada su bili prisiljeni da napuste puteve, partizani, prirodno, izgubili su ono malo vozila kojima su raspolagali, pa su bili primorani da se oslone isključivo na tegleću stoku. To je značilo da su se mogli poneti samo oni artikli koje je tegleća stoka mogla da nosi, a ostalo je trebalo sakriti. Životinje koje su koristili bile su u jadnom stanju, a s obzirom da za njih nije bilo druge hrane sem one koju su putem mogle da nađu, često su padale mrtve, tako da je i njihov broj bivao svakim danom sve manji. Nema nikakvog smisla da šaljemo mule i konje za vuču kao pomoć partizanima dok ne budu u stanju da ih hrane.

Sredstva za vezu

10. Iznenađni desant na Drvar imao je ozbiljnih posledica na sektoru partizanskih sredstava za vezu. Izgubili su (partizani) gotovo sva radio-sredstva kojima su raspolagali, tako da nisu mogli da uspostave kontakt ni sa kim sern sa Visom i korpusom u neposrednoj blizini. Na žalost, i njihov oficir službe veze, od koga su linije veza najviše zavisile poginuo je u Drvaru.

11. Što se tiče sredstava za vezu glavnih vojnih misija, samo je jedan komplet izvučen iz Drvara, pomoću kojeg je ubrzo uspostavljen kontakt sa Barijem. U Potocima je postojalo skladište jedne male količine sredstava za vezu, koja je bila spremna u slučaju iznenadnog pokreta, što se pokazalo veoma korisnim. Prijem u Bariju je bio odličan i od prvog dana je bilo jasno da oni čine sve što je moguće kako bi nam pomogli da održavamo kontakt i da primaju što brže naše poruke.

12. Ubrzo je otkriveno da se u pokretu teško održavao kontakt sa podmisijama na položaju. Ubuduće sve veze između glavnih vojnih misija na položaju i podmisija treba da se ostvaruju posredstvom pozadinske komande u Bariju.

Vazдушna aktivnost

13. U toku prva dva dana ofanzive viđen je priličan broj neprijateljskih aviona, starijih tipova, tako da je bilo nemoguće da se bilo ko kreće u toku dana a da ne bude opažen i kasnije izložen bombardovanju. Ova neprekidna nemačka vazдушna aktivnost ozbiljno je uticala na borbenu sposobnost partizanskih snaga. Trećeg dana je vazдушna aktivnost saveznika već bila vrlo uočljiva, pa od tog dana i sve do evakuacije nije uočen više nijedan neprijateljski avion u vazduhu. Nemoguće je precizno navesti koliku su materijalnu štetu naneli neprijatelju savezničke vazduhoplovne snage, ali nema sumnje da je ona bila velika. Činjenica da nemački avioni više nisu bili u stanju da izvode svoja normalna izviđanja, niti da bombarduju koncentracije trupa, omogućila je partizanima da se slobodno kreću na otvorenom terenu i danju, kao i da skupljaju materijal i opremu, koju su im saveznici bacali iz aviona u velikim količinama u toku noći. Efekat savezničke vazdušne aktivnosti na moral partizana bio je vidan.

Snabdevanje vazдушnim putem

14. Kako su i korpus i Titov Vrhovni štab bili u stalnom pokretu, postojale su samo povremene mogućnosti da im se doprema snabdevanje. Te povremene mogućnosti su u potpunosti iskorišćene, da bi im se doturio materijal i oprema u većim količinama, kad su god to prilike dozvoljavale. Treba posebno pomenuti vrlo uspešno spuštanje materijala u blizini Potoka samo nekoliko časova pošto je to najavljeno. Bez ovih materijala i opreme situacija u jedinicama na toj teritoriji bila bi krajnje teška.

Evakuacija Tita i njegovog štaba

15. U podne 3. juna Tito me je izvestio da želi da se evakuiše sa svojim štabom na Vis. Naveo je da bi on mogao unedogled da nastavi ovu taktiku igranja žmurke sa neprijateljem, ali u takvim okolnostima bilo bi mu nemoguće da održava kontrolu nad celokupnim partizanskim pokretom u Jugoslaviji, te smatra da treba što pre da stigne u neku sigurnu bazu. Zatražio je da učinimo sve što

se može da se to uz našu pomoć omogući. Informacija je u tom smislu poslata. Tito, njegov štab i vojne misije evakuisani su tokom sledeće noći. Jedna britanska vojna podmisija pri I korpusu ostala je na tom području. Postoje, naravno, i loše strane Titovog odlaska na Vis, a pre svega zbog mogućnosti da Nemci iz toga izvuku neke koristi u propagandnom smislu. Međutim, dobra strana je u tome što je Titu omogućeno da ponovo uspostavi kontrolu nad partizanskom Jugoslavijom i da tu kontrolu razvije do daleko većih razmera nego što je to ranije bilo moguće.

Sovjetska vojna misija

16. Odnosi između sovjetske i britanske vojne misije bili su uvek dobri i svaka od njih se trudila da na što bolji način pomogne onoj drugoj koliko god je to moguće. Treba spomenuti da je tokom veoma napornih deset dana ovih operacija ruska misija bila prinuđena da se velikim delom oslanja na britansku misiju i njenu pomoć, jer je pri svom povlačenju iz Drvara izgubila svu opremu, a jedina radio-veza koju su imali sa Moskvom bila je povremena. Isto je tako interesantno spomenuti da Rusi nisu krili svoje nezadovoljstvo zbog neprekidnih borbenih aktivnosti nemačkih snaga i što se nalaze ovde, jer su smatrali da bi bili bolje iskorišćeni ako bi bili angažovani negde drugde. Oni su shvatali da je njihova velika misija na teretu partizanima, jer, za razliku od britanske, oni nisu bili u poziciji da u to vreme pomognu partizanima na bilo koji način. Na dva dana pred opštu evakuaciju Tita i Vrhovnog štaba odlučili su da se njihova vojna misija povuče pre i uredili su preko nas da njihov avion dođe po njih. Kasnije, pošto su saznali da će se i Tito i Vrhovni štab povući, iskoristili su priliku da ga impresioniraju time što su ga ukrcali na ruski avion, koji je stigao pre britanskog, a zatim, po dolasku u Bari, da ga smeste u rusku vilu pre no što su Britanci uspeali da stupe s njim u dodir. Izgleda da je ovaj potez Rusa učinjen sa namerom da pokažu Titu da su sada u poziciji da mogu da mu pomognu, i čineći to, nadali su se da će popraviti utisak u pogledu činjenice da su u prošlosti, u poređenju sa anglo-američkom pomoći, bili u zaostatku. Koliko je maršal Tito ovim bio impresioniran nemoguće je reći, ali je sledećeg dana po svom dolasku shvatio da je činjenica da su ga Rusi prevezli bila, najblaže rečeno, nekurtiozna prema Britancima u Bariju, pa se sledećih dana trudio da popravi situaciju preselivši se u partizanski štab, gde je, među ostalima, primio i vazduhoplovnog maršala Slessora, general-majora Stantela i Mr. Broada. Interesantno je pomenuti da su u Jugoslaviji odnosi Rusa i nas uvek bili puni sloge i prijateljstva, ali da je po dolasku u Bari to prijateljstvo nestalo i njihovo ponašanje prema nama postalo je samo korektno.

Ratni zarobljenici

17. Nemačke desantne snage u Drvaru imale su naređenje da sve zarobljene partizane odmah streljaju, i ta naredba je bila sprovedena. Pored toga, streljali su i veliki broj civila, naročito one koji

su bili u vezi sa britanskim i ruskim misijama, a koji, na žalost, nisu imali mogućnosti da pobjegnu. Značajno je da nisu imali, izgleda, nikakve naredbe u pogledu zarobljenih savezničkih oficira, jer Pri-bičević, koji je umakao, izveštava da su njega i druge članove iz no-vinarske grupe poterali zajedno sa zarobljenim partizanima na stre-ljanje. On je zatražio od nemačkog oficira, koji je bio prisutan, da se sa njima postupa kao sa ratnim zarobljenicima i, posle kratke prepirke, on i drugi članovi novinarske grupe odmarširali su na drugu stranu i bili zatvoreni u jedan obor. Izgleda da se za to vreme nemački oficir obratio svom pretpostavljenom zbog toga pitanja i da je dobio naređenje da sa njima postupa kao sa ratnim zaroblje-nicima. Kako se nama čini, partizani nisu držali zarobljenike. Ovo i nije čudno s obzirom na nemačke postupke u Drvaru.

Partizanske ličnosti

18. a) *Maršal Tito*

Nedavna ofanziva je potvrdila činjenicu da Tito stoji daleko iznad svih drugih partizanskih komandanata i vođa. Nijednog mo-menta nije bio uzdrman, čak ni u najtežim okolnostima. Svoje nare-đenje je uvek izdavao jasno i brzo, bez traga uzbuđenja.

b) *General Crni* (Sreten Zujović Crni, *prim, prevod.*) i *general Arsa Jovanović*.

Ovaj oficir (general Crni — *prim, prevod.*) član je Titovog šta-ba. Potvrdio je da je jedini član Štaba koji zaista funkcioniše kad stvari postanu teške i daleko je superiorniji nad generalom Arsom Jovanovićem (načelnik Štaba), koji se, mada hrabar čovek, lako uz-buđuje i ne uliva mnogo poverenja.

c) *General Popović*

Ovaj oficir je komandant I korpusa, koji je štitio Titov Vrhovni štab tokom ove operacije. Ima puno smisla za humor, nikad nije namrgođen i predstavlja dobrog vođu u ovakvoj vrsti ratovanja.

Veličina vojnih podmisija

19. Nešto pre nego što je nemačka ofanziva započela britanska vojna misija u Jugoslaviji je znatno uvećana grupama vazduhoplo-vaca, novinara i drugim osobljem. Pored toga posiate su i grupe vazduhoplovaca na aerodrome u Glamoču i Petrovcu. Iako su ove grupe u stanju da odigraju značajne uloge u statičkim uslovima, one su, međutim, veliki teret u uslovima kakvi su bili nedavno. Oz-biljno se preporučuje da se ovakve grupe smanje na minimum, a naročito je potrebno da se reduciraju grupe vazduhoplovaca na aero-dromima, koje treba da budu sastavljene samo od 2—3 člana.

Dokumenta i šifre

20. Partizani izveštavaju da su sva dokumenta koja su imali u Vrhovnom štabu uspešno evakuisana i da nijedan nije pao u nepri-jateljske ruke. Dokumenta britanske vojne misije su evakuisana i 691

kasnije spaljena. Sve šifre su takođe evakuisane, sem nekih iz serije onih koje se jednom upotrebljavaju samo za takozvane manje značajne vesti. Na žalost, sve ISID (Intelligence Service Information Department — Odeljenje obavestajne službe, prim *prevod.*), šifre i dokumenta su zaplenili Nemci.

10. juna 1944.

Generalštabni potpukovnik
Street

Međusaveznička neslaganja u drvarskoj operaciji¹

Potpukovnik dr Predrag Pejčić

Još od kraja 1943, kada se posle značajnih strategijskih ostvarenja nazirao relativno brz slom fašizma, odnosi među saveznicima su postajali sve zasićeniji uzajamnim podozrenjima i bojazni da druga strana ne ostvari veće vojne i političke uspehe od sopstvenih. Sumnje i u lojalnost saveznika započele su, praktično, pre nemačkog planiranja da uništi Vrhovni štab NOV i POJ i Josipa Broza Tita u maju 1944, ali su se proširile neposredno posle drvarske operacije² i prenele u godine posle drugog svetskog rata.³

Prilikom planiranja drvarske operacije Nemci su postavili određene ciljeve⁴ i zahteve veoma stroge konspiracije. Ipak, Vrhovni štab NOV i POJ imao je u vidu telegram koji je dobio od Kominterne.⁵ U to vreme se, naime, pri Vrhovnom štabu nalazila samo britanska vojna misija, a sovjetska će stići kasnije, 23. februara 1944. Premda su preduzete mere stroge konspiracije, i iz samih nemačkih dokumenata⁶ je uočljivo da su imali velike poteškoće, konstatujući da su naišli na protivnika vrlo spremnog za odbranu.⁷

¹ Izlaganje na naučnom skupu »Desant na Drvar maja 1944«, održanom u Drvaru 23. i 24. maja 1984.

² U telegramu koji je Kominternu 11. novembra 1943. uputila Centralnom komitetu KPJ stoji: »Nemci se trude da saznaju mesto nalaženja Vrhovnog štaba i da uz pomoć padobranaca unište njega i Tita. Poslednji podaci o tom pitanju ukazuju da Nemci nastoje da to urade uz pomoć engleskih oficira koji se nalaze pri Vrhovnom štabu« (Arhiv CK SKJ, 1943/361).

U operaciji »Schwarz«, odnosno bici na Sutjesci, ispoljila se namera Nemaca da otkriju i unište Tita lično i njegov štab. (Arhiv Vojnoistorijskog instituta — AVII, Nacionalni arhiv Vašington — (NAV), T-315, rolna 64, snimak 635—654).

³ Vidi »Literaturnaja gazeta«, članak *Engleska misija u drvarskoj pećini*, br. 48 (2363) od 22. oktobra 1947.

⁴ »Cilj operacije 'Rösselsprung' je razbijanje neprijateljskog komandnog ustrojstva i pozadinske organizacije u prostoru Drvar (Vrhovni štab sa savezničkim vojnim misijama) — Bosanski Petrovac (snabdevački centar i aerodrom), kao i bandi i pozadinskih organizacija zahvaćenih u području operacije 'Rösselsprung'. Uspeh operacije ima odlučujući značaj za celokupno vođenje borbe u unutrašnjosti zemlje i na obali...« (AVII, NAW, T-315, r. 563, sn. 711—713; Zbornik dokumenata o NOR-u naroda Jugoslavije — (dalje: Zbornik), tom XII, knj. 4, dok. br. 64).

⁵ Jedan dan po dobijanju telegrama, Vrhovni štab NOVJ je odgovorio Kominterni: »Stab zahvaljuje na pomoći. Preduzimaju se mere za zaštitu Štaba i druga Tita« (Arhiv CK SKJ, 1943/363).

⁶ Vidi izveštaj 15. brdskog armijskog korpusa od 6. juna 1944. Komandi 2. oklopne armije o iskustvima u drvarskoj operaciji (Zbornik, XII, 9, dok. br. 78).

⁷ Isto, dok. br. 72, izveštaj od 25. maja 1944.

Sve ovo spominjemo jer su Sovjeti jednom smelom hipotezom dokazivali da su Britanci, u stvari, znali za nemačke pripreme drvarske operacije, odnosno da su učestvovali u njima. O tome postoje i tragovi, s obzirom da su Britanci prisluškivali i dešifrovali nemačke tajne radio-poruke. Jedna depeša, deponovana u oktobru 1977. u londonskom Public Record Office.⁸ jeste prevod telegrama emitovanog 22. maja 1944. u 19.29 časova. Iz nje se vidi da je komandant nemačkog vazduhoplovstva u tzv. NDH toga dana u 11 časova dobio naređenje za operativni zadatak, isti kao i za prethodni dan, »Schwerpunkt colon preparation for Elderly & Elderly (comment, German Roeselsprung & Roeselsprung)«. Britanci su, naime, uspeli da dešifruju nemačku oznaku operacije na Drvar, dajući joj svoju šifrovanu oznaku »Elderly«, što znači »Stari«. Josipa Broza Tita su u to vreme njegovi saradnici zvali tim imenom.

Iako ovaj, kako će se videti, jedini (ili jedini dostupni) arhivski trag ukazuje da u britanskoj arhivi postoji dokument o jednom delu nemačkih priprema za drvarsku operaciju, ali ne i za operaciju u celini, Sovjeti su u više prilika sumnjali u lojalnost svojih saveznika.⁹

U čemu su se, zapravo, sastojale takve insinuacije među saveznicima i kako su se one odražavale na tok drvarske operacije i na odvijanje događaja neposredno posle desanta na Drvar?

1. Prva direktna optužba koju su Sovjeti izrekli na račun Britanaca jeste da su članovi britanske i američke vojne misije preduzeli mere lične zaštite, odnosno zaštite dela osoblja u svojim vojnim misijama, dok su članovi sovjetske vojne misije tokom drvarske operacije i pre odlaska Vrhovnog štaba NOV i POJ sa Kupreškog polja bili stalno sa njima. Poznato je, međutim, da je šef britanske vojne misije brigadir Ficroj Maklejn (Fitzroy Maklean), mesec dana pre desanta na Drvar, bio pozvan u Veliku Britaniju; 22. aprila 1944. zajedno sa generalom Vladimirom Velebitom, šefom jugoslovenske vojne misije, bio je na sastanku kod Čerčila, kada je diskutovano o uspostavljanju jugoslovenske vojne misije u Londonu, poput već postojeće u Moskvi. Međutim, i sami Britanci su naslućivali¹⁰ mogućnost jedne takve operacije u kojoj bi Nemci, primenjujući vazdušni desant, napali Vrhovni štab. Njihove pretpostavke polazile su od činjenice da je nemačka avijacija 22. maja vršila izvi-

⁸ Tito—Čerčil, *strogo tajno*, zbornik britanskih dokumenata, Arhiv Jugoslavije — Beograd, Globus — Zagreb, 1981. Za štampu priredio dr Dušan Biber.

⁹ Pored »Literaturnaje gazete«, vidi i zbornik *Sovjetskie vooruženie sily v borbe za osvoboždenie narodov Jugoslavii*, Vojno izdanje Ministarstva odbrane SSSR, Moskva 1960, članak general-lajtanta N. V. Kornjejeva, *Voenaja misija u Jugoslavii*, str. 201—205. General Kornjejev na jednom mestu kaže: »Šef anglo-američke misije general Maklejn je bio pozvan u London i dugo se nije vraćao. Sin premijera Čerčila Randolf Čerčil s grupom starijih oficira uoči napada nemačkog desanta otišao je za Tičevo, gde su saveznici imali izgrađeni aerodrom. U anglo-amenčkoj misiji u Drvaru ostalo je četiri-pet ljudi, s majorom Vivijenom Stritom, na čelu.«.

¹⁰ Potpukovnik Vivien Strit, zamenik šefa britanske vojne misije, podneo je izveštaj pretpostavljenim starešinama: *Operacije u Bosni od 25. maja do 3. juna*, a svoje utiske u vidu dnevnika u dodatku »A« ovog izveštaja; Public Record Office (PRO), Foreign Office (FO 371/44258, R 10187/8/92; izvod iz izveštaja, odnosno dnevnika objavljen je u citiranom zborniku britanskih dokumenata.

danja, posle čega nije bilo teško pretpostaviti da se očekuje napad određenog obima. Ceneći na ovaj način vojnu situaciju, britanska vojna misija (u nemačkim planovima označena šifrom »London«) odlučila je da se iz zgrada u kojima se nalazila već tri meseca preseli u druge, oko tri milje južnije od grada. Preseljavanje je završeno 24. maja, uoči desanta na Drvar. Međutim, opisi koji u britanskim dokumentima slede za 25. maj su i pristrasni, jer je, prema Britancima, glavni cilj napada bio usmeren na sedište britanske vojne misije,¹¹ kao i da su jedinice NOVJ — u prvo vreme — bile iznenađene jakim bombardovanjem preduzetim u 6.30 časova, odnosno desantiranjem u 7 časova. Jedinice NOVJ, prema Britancima, pružile su značajniji otpor tek četiri sata posle prvog bombardovanja, posle čega je usledilo drugo, kada su i Nemci trpeli značajnije gubitke. U britanskim dokumentima se navodi da su Nemci znali za sedište maršala Tita i Vrhovnog štaba, ali se takođe iznosi i podatak, u vezi s kretanjem britanske vojne misije, da je učinjen »u skladu sa prethodnim planom«. ¹² Detalji u vezi sa »prethodnim planom« nisu ovde dati, pa se može pretpostaviti da se odnose na neki ranije pripremljeni plan ili, pak, na plan evakuacije, koja je vršena uz pomoć partizana.

2. O stvarnom stanju odnosa između savezničkih vojnih misija pri Vrhovnom štabu NOV i POJ navode se neki detalji. Britanci su, naime, posle odlaska iz Drvara pretpostavljali da se članovi sovjetske vojne misije, u prvom redu zbog nemanja radio-stanice, smatraju zavisnim od Britanaca. Stvarnost je bila sasvim drugačija: Stab 1. proleterskog korpusa javio je 28. maja da je deo ljudstva sovjetske vojne misije uspeo da uspostavi radio-vezu sa Barijem, u kome su se nalazile savezničke baze, kao i Baza NOVJ. Prema britanskim dokumentima, dalje se tvrdi kako je maršal Tito 26. maja predložio da članovi obeju misija, sovjetske i britanske, odu na aerodrom Tičevo, odakle bi se avionima evakuisale u Bari, ali da je, navodno, istog dana naveče sovjetska vojna misija zatražila da bude evakuisana iz zemlje, kao i da avion sleti na Kupreško polje.

No, još pre nego što će sovjetska vojna misija doći u Vrhovni štab NOV i POJ, Britancima nije bilo jasno u kakve svrhe ona dolazi. To svoje mišljenje gradili su na činjenici da Sovjeti u blizini nisu imali svoje vojne baze sa kojih bi partizanima doturali materijal, niti su učestvovali u rukovođenju vojnim operacijama, niti u tehničkoj obuci partizana.¹³

Situacija je, prema sovjetskom tvrđenju, bila vrlo neugodna i prilikom dolaska njihove vojne misije u Vrhovni štab. Naime, prelet iz Barija za Jugoslaviju Britanci su odlagali pune tri nedelje. Sovjeti su tvrdili da se to čini namerno i da pravdaju to nepovoljnim

¹¹ Sovjeti su, pak, isticali da je nemački napad bio usmeren na sedište njihove misije, pod šifriranom oznakom »Moskva«.

¹² Tito—Cerčil, *strogo tajno*, 179.

¹³ Ficroj Maclean, *Disputed Barricade*, London 1957, 351: »Uopšte se nije moglo poverovati da su došli samo zato da tumače liniju Komunističke partije Titu, koji je, po mom iskustvu, obično instinktivno znao šta misli i namerava Kremlj, a da mu se ne kaže i svakako da mu nije bio potreban general sovjetske Crvene armije, koji bi upravljao njegovom savešću!«.

meteorološkim uslovima iznad Jadrana, ili drugim nepovoljnim uslovima koji vladaju na partizanskim aerodromima u Jugoslaviji.¹⁴

3. Ove međusobne optužbe biće intenzivirane sledećih dana, tačnije u vezi sa preletom noću 3/4. juna od Kupreškog polja do italijanskog aerodroma u Bariju. Prema sovjetskom tvrđenju, Britanci su pokušali da onemoguće prelet članova Vrhovnog štaba, maršala Tita i ostalih ruskim avionom. Poznato je da je Tito sa svojim saradnicima još u januaru 1944. nameravao da Vrhovni štab premesti na Vis, te da su ovi događaji samo pospešili njegovu ideju. Sovjeti navode kako je Tito, zapravo, od njih zahtevao da mu se omogući preletanje na Vis, što su, međutim, isticali i Britanci. Isto tako, Sovjeti navode da su posle odobrenja iz Moskve da njihova misija pređe u Italiju, kuda ide i Vrhovni štab NOV i POJ, preduzeli mere za ovu evakuaciju. Jedna od prvih otežavajućih okolnosti jeste slab rad radio-stanice, odnosno veza koja je često bila u prekidu. Sovjeti smatraju da su glavne nesuglasice nastale onog trenutka kada je sovjetski telegram od strane saveznika u Bariju bio pogrešno dešifrovan, te se sovjetskom pilotu¹⁵ nalagalo da za Kupreško polje poleti ne noću 3/4. juna, već 24 časa kasnije. Britanci su vodili uređnu evidenciju¹⁶ tačnog broja aviona, odnosno prevezenog ljudstva noću 3/4. juna.

Titov odlazak sa Kupreškog polja za Bari sovjetskim avionom bio je predmet posebnog interesovanja najviših vojnih i političkih krugova britanske vlade,¹⁷ koja je sve zaključke svodila na jednu opštu, ali pristrasnu konstataciju.¹⁸

4. Optužbe Sovjeta na račun lojalnosti saveznika delom su bile usmerene i na majora Randolfa Čerčila, sina premijera Čerčila, koji se nalazio u sastavu britanske vojne misije. Bile su to sumnje izazvane njegovim odlaskom iz Drvara kritičnog dana. Sovjeti su, naime, tvrdili da je jedan čas pre napada nemačke avijacije na Vrhovni štab i savezničke misije major Randolph Cerčil bio na aerodromu Tičevo, koji Sovjeti pogrešno zovu savezničkim, odnosno anglo-američkim, odakle je avionom USAF preleteo za Bari. Igrum slučaja, Winston Cerčil je 25. maja poslao jednu poruku Titu,¹⁹ dan posle govora u Donjem domu, kada je istakao britanski stav prema doga-

¹⁴ N. V. Kornjejev, *n. čl.*, 201.

¹⁵ A. S. Sornikov, *n. d.*, članak *Naši poleti v Jugoslaviju*, 214—219.

¹⁶ Ruskim avionom: 25 partizana, 4 Rusa, 1 Britanac; avionom MAAF (Mediterranean Air Force): 51 partizan, 14 Rusa, 9 Britanaca; avioni MAAF sleteli su i iduće noći. Međutim, u jednom našem izveštaju se tvrdi da je posle Titovog odlaska sletelo, odnosno odrletelo još 4 aviona, odnosno da se Sornikov vratio još jednom u toku noći.

¹⁷ PRO, FO 371/44272, R 8986/11/92, telegram ministra rezidenta na Sredozemlju Harolda Makmilana za Antona Idna, ministra spoljnih poslova Velike Britanije od 5. juna: »Činjenica da je Tito otputovao ruskim avionom i stanovao u ruskoj vili po dolasku u anglo-američki štab sugeriše da je sigurno pod vrlo jakim uticajem Rusa. Izgleda kao da je odluku da evakuise svoj štab možda najvećim delom doneo po savetu Rusa...«

¹⁸ Uporediti sa depešom prvog sekretara u Forin ofisu Filipa Broada, od 7. juna, Haroldu Makmilanu o Titovom bavljenju u Bariju, neposredno po sletanju (PRO, FO, 371/44272, R 10266/11/92).

¹⁹ Ona glasi: »Pozdravite Randolfa, ako Vam se nađe u blizini. Maklejn će se uskoro vratiti. Želeo bih da i sâm dodem, ali sam prestar i pretežak da skaćem s padobranom«. (PRO, FO, 371/44272, R 8322/6132/92).

đajima u Jugoslaviji, odnosno politički trenutak posle prestanka pružanja pomoći četnicima Draže Mihailovića i uspostavljanja kontakata između generala Harolda Vilsona, vrhovnog savezničkog komandanta na Sredozemlju, i maršala Tita. U prilog sovjetskim tvrdnjama idu i neke dezinformacije²⁰ o stvarnom mestu boravka Randolfa Čerčila. Istina, Britanci su ocenili da će Nemci izvršiti ovaj napad, ali ne i u kom obimu i u kojoj meri. Svakako da su pretpostavljali da su se Nemci, verovatno, potajno nadali da će zarobiti Čerčilovog sina, što bi predstavljalo veliki potez u nemačkoj propagandi. Poznato je, takođe, da bi njegovo hvatanje, zajedno sa govorom koji je Čerčil dan ranije održao u Donjem domu, značilo i određenu vojnu i političku diskvalifikaciju Velike Britanije. Optužbe u »Literaturnoj gazeti«, pa i u drugim izvorima, ukazivale su da su Sovjeti tvrdo verovali da je upravo ta činjenica što Randolf Čerčil nije bio u sastavu britanske vojne misije dokaz više u prilog njihovim hipotezama.

Randolf Čerčil je, međutim, u svom izveštaju²¹ naveo da je od 25. maja do 9. juna bio pri Štabu 8. korpusa NOVJ, u kome se nalazio na čelu dela britanske misije pri ovom štabu.

5. Pošto su Britanci ocenili da Tito želi da dođe na Vis, s obzirom na to da je izgubio vezu sa drugim oslobođenim područjima, kao i da više ne može da »nastavi svoje operacije skrivača«,²² oni su preuzeli na sebe da mu to omoguće. General Vilson je, naime, izvestio Čerčila o Titovom zahtevu, zaključujući: prvo, da bi mu Britanci morali omogućiti da svoj štab premesti na Vis; drugo, da se zbog razloga bezbednosti taj poduhvat mora čuvati u strogoj tajnosti,²³ i treće, da bi radio-veze na Visu morale da budu svedene na minimum. Dakle, prenebregavajući činjenicu da je Vis jugoslovensko ostrvo, kao i da Nemci tokom narodnooslobodilačkog rata nikada nisu kročili na njega, Čerčil je odgovorio Vilsonu i naložio mu da preduzme punu odgovornost za odbranu tog ostrva. Ali, Čerčil ima u vidu i izvesna politička stanovišta,²⁴ ne samo u vezi sa pozicijama koju britanske oružane snage i britanska politika žele da imaju u ovom delu Sredozemlja i Evrope nego i drugim. O ovom premeštanju kao i o razmeni poruka između Čerčila i generala Vilsona, raspravljao je i Komitet načelnika savezničkih štabova 5. juna.

Opšti je zaključak bio da su saveznici izrazili bojazan da Nemci ponovo ne saznaju gde se nalazi Tito, pa mu je savetovano da se ne

²⁰ »Tajms« od 29. maja tvrdio je da se maršal Tito, s kojim je bio i Randolf Čerčil, povukao u planine; slično je naveo i general Lothar Rendulic u svojoj knjizi *Gekämpft, gesiegt, geschlagen*.

²¹ PRO- FO, 371/44272, R 10264/658/92, pag. 103.

²² Isto, R 9881/11/92, pad. 3.

²³ Saveznici su, dosledni svojim planovima, čak i sastavili tekst koji se emitovao preko BBC i »Slobodne Jugoslavije«. Tekst glasi: »Maršal Tito je u pratnji svog štaba uz pomoć saveznika prešao iz jednog dela Jugoslavije u drugi, odakle može da upravlja operacijama koje se sada sprovode.«

²⁴ U ovo poruci Čerčil dodaje: »Taj potez morao bi da ostane u tajnosti što duže može, jer će činjenica da je Tito isteran s kopna na ostrvo, koje štiti britanska flota i ratno vazduhoplovstvo, biti skoro kobna po njegov uticaj na istomišljenike« PRO, FO, 371/44272, R 9070/11/92, pag. 68).

zadržava dugo na Visu. Sa stanovišta rivalstva sa sovjetskim saveznicima, sama činjenica da je maršal Tito oputovao na Vis britanskim razaračem predstavljala je — takav se utisak mogao naslutiti prema britanskom stavu — neku vrstu revanša Sovjetima što su Tita, članove Vrhovnog štaba i NKOJ-a, kao i članove savezničkih vojnih misija, prebacili svojim avionom.

6. Cerčil je, naime, računao da će Tito, s obzirom da se nalazi na Visu, pristati na sastanak s kraljem Petrom II, na čemu je uporno insistirao, ulažući svu svoju diplomatsku veštinu. Iako je potpuno prenebegovao činjenicu da Vis brane jedinice NOVJ,²⁵ ipak nije mogao da pretpostavi šta o tome misli Tito. Uostalom, kako su Britanci ocenili, Titova situacija na Visu nije bila tako ozbiljna, kakvom su hteli da je prikažu Cerčil i general Vilson. U to vreme situacija na jugoslovenskom ratištu počela je povoljnije da se odvija po NOP. Nemci su pretrpeli velike gubitke, a jedinice NOVJ su ponovo osvojile teritorije kojima je neprijatelj bio privremeno ovladao. Saveznička avijacija je intenzivnije bombardavate ciljeve u Jugoslaviji, što je predstavljalo efikasnu vazduhoplovnu podršku jedinicama NOVJ, o čemu se Tito povoljno izjasnio.

S tim u vezi su i namere saveznika od 21. juna da pozovu maršala Tita u službenu posetu generalu Vilsonu, koju će Tito u prvih mah odbiti, da bi kasnije, 6. avgusta, boravio u Napulju, gde se sastao sa vrhovnim savezničkim komandantom na Mediteranu, a 12. avgusta i sa Cerčilom. Britanski sukob sa sovjetskim saveznicima kulminiraće posle Titovog odlaska u Moskvu i Kraju.

I *

Ubrzo posle sovjetskih optužbi u vezi sa navodnom saradnjom šefa britanske vojne misije pri Vrhovnom štabu NOVJ brigadira Ficroja Maklejna i majora Randolfa Čerčila sa Nemicima u drvarskoj operaciji, odnosno posle ovakvih objavljenih insinucija u »Literaturnoj gazeti«, Ministarstvo spoljnih poslova FNRJ je 26. novembra 1947. uputilo jugoslovenskoj ambasadi u Moskvi sledeće pismo:

»U vezi vašeg pisma br. 109 od 24. oktobra 1947. u kome ste nam poslali članak gospodina Mdivariija 'Britanska misija u drvarskoj pećini', Ministarstvo spoljnih poslova smatra da bi drug Mijović trebao, na odgovarajući način, da skrene pažnju uredniku 'Literaturnaja gazeta' da bi bilo poželjno da urednici pre objavljivanja ovakvih članaka informišu Ambasadu, naročito ako su u vezi sa jugoslovenskim izvorima.

²⁵ Cerčil je generalu Vilsonu poslao telegram sledeće sadržine: »Mislio sam da imate 5.000 britanskih vojnika na ostrvu Vis. U tom slučaju bilo bi prirodno da se kralju dodeli stan u britanskom sektoru, ako ikada dođe na Vis. Ne želim da bude zavistan od Tita, jer, konačno, to je njegova vlastita zemlja. Neće škoditi ako Tita zamolimo da garantuje za njegov položaj, ali ne kao uslugu. Kralj ima pravo otići tamo, a mi bismo bili dovoljno jaki da ga zaštitimo!« (PREM 3/512), pag. 17; Tito—Cerčil, strogo tajno, str. 179).

Kako je Maklejn posetio Jugoslaviju nekoliko puta posle rata i kako je tokom svoje zadnje posete, ne tako davno, bio primljen i kod Maršala i kako on radi na ispunjavanju ugovora oko sporazuma koji se tiču DP-a, koji je potpisan između Jugoslavije i Velike Britanije, Ministarstvo smatra da objavljivanje ovog članka neće služiti interesima naše zemlje, mada je za druge ovo bio jedan od njegovih ciljeva.

Maršal, koji je upoznat sa činjenicama spomenutim u članku, smatra da one nisu istinite!²⁶

²⁶ Izvor korišćen prema knjizi *Tito speaks*, London 1953, 216. U knjizi *Tito*, takođe objavljenoj na engleskom jeziku, u Njujorku, u izdanju Simon and Schuter, 1953, ovog pisma nema.

Saclejstva savezničke avijacije sa jedinicama Narodnooslobodilačke vojske Jugoslavije u drvarskoj operaciji¹

Pukovnik Vaso Radulović

Politički i vojni razlozi, zbog kojih je u završnom delu drugog svetskog rata Balkan dobio na značaju, uticali su i na upotrebu svazeničke avijacije na jugoslovenskom ratištu. Pobjede Narodnooslobodilačke vojske Jugoslavije učinile su je najznačajnijim vojnim faktorom na Balkanu i bitnom karikom među savezničkim snagama koje su iz Sredozemlja i istočne Evrope nadirale ka Nemačkoj. Zbog toga su se saveznici i odlučili da pruže pomoć narodnooslobodilačkom pokretu u Jugoslaviji, pri čemu se ima na umu i mogućnost iskrcavanja na Balkanu, što je bila stalna Čerčilova preokupacija.

Posle iskrcavanja na Siciliji i zauzimanja južne Italije interes saveznika za Balkan (a naročito za jugoslovensko ratište) postaje sve veći. Oni su u južnoj Italiji zaposeli veliki broj aerodroma na kojima su prebazirane znatne snage anglo-američke taktičke i strategijske avijacije. Time su stvoreni uslovi da se vazдушna dejstva prenesu na južnu Nemačku, Austriju, Mađarsku, Rumuniju i Bugarsku. Istovremeno su stvoreni daleko povoljniji uslovi za pružanje pomoći NOVJ i za dejstva savezničke avijacije na jugoslovenskom ratištu, jer je pre toga njihova avijacija bazirala na oko 1.000—1.500 km od centralnog dela Jugoslavije.

Značaj jugoslovenskog ratišta za saveznike opredelili su, ovi faktori:

— Razvoj strategijske situacije u Evropi i na Balkanu u sklopu koje je jugoslovensko ratište postalo važna spona između sovjetskih i anglo-američkih snaga. Narodnooslobodilačka vojska Jugoslavije vezivala je u to vreme jake nemačke i kvislinske snage i time postala veoma važan faktor u savezničkim planovima za dalje operacije ka Nemačkoj.

— U poređenju sa tim, jadranska pomorska komunikacija za saveznike je postala veoma važna.

— Najveći deo marš-ruta anglo-američke bombarderske avijacije za dejstva po objektima na južnoevropskom i centralnoevropskom ratištu išao je preko jugoslovenske teritorije, na kojoj su bazirale jedinice nemačke i kvislinske avijacije.

¹ Izlaganje na naučnom skupu »Desant na Drvar maja 1944«, održanom u Drvaru 23. i 24. maja 1984.

— Značajne industrijske i druge privredne potencijale Jugoslavije i komunikacije preko njene teritorije koristile su nemačke snage.

Sve su to bili jaki razlozi da se pomaže narodnooslobodilački pokret u Jugoslaviji, čije priznanje i međunarodni ugled su stalno rasli. Oni su i opredeljivali dejstva savezničke avijacije na jugoslovenskom ratištu, koja je bila jedina vojna snaga u to vreme sposobna da pruži tu pomoć, omogućujući direktan kontakt sa NOVJ i ispolji snažna vatrena dejstva po nemačkim snagama i objektima na teritoriji koju su oni kontrolisali. Međutim, dejstva savezničke avijacije u drvarskoj operaciji imaju poseban značaj, jer predstavljaju prekretnicu u načinu njene upotrebe i označavaju novi period u pogledu prevlasti u vazдушnom prostoru nad jugoslovenskim ratištem. Radi sticanja realne slike o tome prethodno je potrebno odgovoriti na pitanja: koje su snage savezničke avijacije bile orijentisane na dejstva u ovom delu Evrope i kakva su ta dejstva bila pre drvarske operacije.

Posle konferencije u Kazablanci (14—24. januara 1943) zapadni saveznici su odlučili da udruže sve raspoložive snage radi efikasnijeg dejstva u Africi i sredozemnom području. Tako je formirana Sredozemna vazduhoplovna komanda (Mediterranean Air Command).

Sredozemna saveznička vazduhoplovna komanda dejstvovala je sve do završetka rata. Njoj su bile potčinjene sve anglo-američke vazduhoplovne snage u Africi i sredozemnom basenu, koje su, zavisno od potreba, bile promenljivog sastava.

Međutim, kazivanje o savezničkoj sredozemnoj avijaciji ne bi bilo potpuno ako ne istaknemo da su iz njenog sastava formirane Balkanske vazduhoplovne snage (Balkan Air Force-BAF). Naime, razvoj strategijske situacije u Evropi sve više je isticao značaj Balkana, a u okviru njega rastao je značaj jugoslovenskog ratišta na kojemu su dejstvovala i na velikom delu ga kontrolisale snage NOV i POJ. Pokazalo se da je oslobodilački pokret u Jugoslaviji daleko snažniji i širih razmera od onoga kako su ga procenjivali saveznici do tada, te da preko organizacije SOE* nije moguće organizovati odgovarajuća dejstva, pomoć i podršku u skladu sa sopstvenim planovima i potrebama. Stoga je saveznička Vrhovna komanda odlučila da stvori posebnu vazduhoplovnu formaciju za Balkan. Tako je formirano balkansko vazduhoplovstvo čiji je isključivi zadatak bio da dejstvuje na balkanskom ratištu, sa štabom koji je imao zadatak da rukovodi upotrebom neposredno potčinjenih snaga i da koordinira sve ostale »transjadranske operacije« u Jugoslaviji, Grčkoj, Albaniji i Mađarskoj.

Postoje različiti podaci o vremenu kada je formiran BAF. Na osnovu činjenica, utvrđeno je da je u vreme otpočinjanja i izvođenja drvarske operacije postojala komanda BAF sa sedištem u Tarrantu. Raspolagala je jedinicama koje su mogle i bile osposobljene za realizaciju svih zadataka iz okvira vazduhoplovne podrške, jer je balkansko vazduhoplovstvo prevashodno dejstvovalo kao taktička avijacija za podršku jedinica KoV.

* Uprava za specijalne operacije (special operation executive). Britanska agencija koja je poslala prvu savezničku misiju u Jugoslaviji.

Saveznička pomoć snagama NOVJ počela je pristizati vazdušnim putem još 1943. godine, a od oktobra iste godine saveznička avijacija je vršila i vatrena dejstva na jugoslovenskom ratištu. Pri tome treba uočiti da su sve do drvarske operacije jedinice britanske i američke taktičke i strategijske avijacije pružale pomoć partizanima i dejstvovala na jugoslovenskom ratištu po svom planu, zavisno od konkretne situacije, sopstvenih mogućnosti i potreba, planiranih objekata za dejstva, ili onih koji su se mogli otkriti po principu »slobodnog lova«. Najčešće su to bila dejstva po putnim, železničkim i pomorskim komunikacijama i objektima na njima, po aerodromima, lukama, skladištima i naseljenim mestima. Nekog tešnjeg sadejstva sa snagama NOVJ nije bilo, sem u slučajevima dotura materijala, naoružanja i opreme, radi obeležavanja mesta za sletanje, odnosno za izbacivanje tereta. Pri tome su stručnu pomoć pružale specijalizovane savezničke grupe za izbor i pripremu terena vazd. infrastrukture. Stoga je i razumljivo što je formiranje BAF-a bila velika prednost, naročito u smislu pružanja efikasne vazduhoplovne podrške snagama NOVJ.

Pre početka drvarske operacije, u toku maja, saveznička avijacija je u 12 letačkih dana dejstvovala po objektima na jugoslovenskom ratištu po planu svojih komandi, pa i na sam dan desanta grupe savezničke avijacije su dejstvovala u rejonu Bihaća i na putu Travnik — Donji Vakuf. Ali to nisu bila dejstva u okviru podrške snaga NOVJ u operaciji, niti su bila usaglašena sa pozivom i planovima štabova i komandi NOVJ.

Može se postaviti pitanje zašto saveznička avijacija toga dana nije dejstvovala po desantu i u rejonu desantiranja, kada je već dejstvovala na udaljenju od 60 km. Pitanje se može proširiti — zašto ranije nije bilo predviđeno i ugovoreno kako da se traži dejstvo savezničke avijacije u slučaju desanta, kada se raspolagalo sa dosta uverljivim podacima da do desanta na sedište VŠ može doći i u tom smislu su preduzimane druge dosta opsežne mere?

Ne raspoložemo podacima na osnovu kojih se može dati tačan odgovor. Mogu se dati više hipotetičnih odgovora:

1) Da savezničke komande nisu raspolagale podacima o desantu, jer da su za desant znale mogle su planirati dejstva u rejon Drvara (kao u Bihaću), pogotovu kada se zna da su VD prioritetni objekti dejstva za taktičku avijaciju.

Nemačke komande su očekivale protivdejstvo savezničke avijacije, o čemu svedoče jake snage LA i BA za pripremu, podršku i zaštitu desanta.

2) Malo je verovatno da grupe savezničke avijacije, koje su dejstvovala na udaljenju oko 60 km od mesta desantiranja, ili one koje su preletale preko naše teritorije, nisu otkrile desant i veliki intenzitet letova nemačke avijacije. Ako su otkrile, a nisu dejstvovala, može se tumačiti samo time što nisu smele da se upuste u borbu sa znatno jačim neprijateljskim snagama.

3) Jedan od razloga je i u tome što je primopredajni radio-centar VŠ bio pogođen u prvom naletu neprijateljske avijacije, pa se nije mogao odmah uputiti zahtev za dejstvo avijacije. Međutim, sa-

vezničke komande, iako su bile obavestene u prepodnevnom časovima 25. maja o desantu, ništa nisu preduzimale na planu organizacije dejstva avijacije na bitačnoj prostoriji sve do dolaska predstavnika VŠ u štab BAF-a.

Zbog svega toga, ostaje pitanje da li su savezničke komande znale za desant i zašto nisu odmah reagovale ako su za desant saznale?

4) Sigurno je da nije bilo organizovano sadejstvo, niti je bilo vazd. organa za sadejstvo pri štabovima NOVJ, koji u tom radu nisu imali iskustva.

Ne iznoseći hronologiju događaja, bitno je da se može utvrditi sledeće:

1) Saveznička komanda za Sredozemlje bila je upoznata sa desantom u jutarnjim časovima 25. maja 1944. godine. Za to je postojalo više mogućnosti: preko organa SOE u Jugoslaviji na temelju depeša štabova NOVJ, mogle su obavestiti i grupe savezničkih aviona koje su dejstvovala i preletala jugoslovensko ratište. Posle podne je i VŠ uspostavio vezu i uputio zahtev za dejstvo avijacije.

2) Izvanredno je reagovao komandant 1. prol. korpusa Koča Popović, koji je preko savezničke misije pri 8. korpusu tražio dejstvo avijacije u tačno određenim rejonima, pa i LA za rejon Drvara, predviđajući drugi padobranski talas.

3) Na zahtev VŠ ugovoreno je dejstvo savezničke avijacije u zoni operacije — precizirajući da avijacija dejstvuje težišno po kolonama na komunikacijama danju, o čemu su štabovi NOVJ upoznali jedinice i davali potrebna uputstva. Ofanzivna dejstva jedinica NOVJ bila su težišno noću.

4) U tim dejstvima učestvovala je Balkanska avijacija kao specijalizovana vazduhoplovna snaga za podršku KoV i strategijska avijacija.

Snage BAF za 7 letačkih dana u toku ove operacije izvršile su preko 1.000 a/p za vazduhoplovnu podršku jedinica NOVJ.

Strategijska avijacija je dejstvovala u 5 letačkih dana sa nekoliko stotina a/p, težišno po aerodromima, železničkim i putnim komunikacijama i naseljenim mestima.

5) Narednog dana i u toku 10 dana trajanja drvarske operacije saveznička avijacija je pružila dragocenu vazd. (podršku snagama NOVJ na bitačnoj prostoriji.

Dakle, na sam dan desanta, predstavnik VŠ kod savezničkih komandi na temelju pristiglih zahteva, ugovorio je dejstva avijacije, pa je sadejstvo bilo organizovanije i njena dejstva orijentisana na operacijsku prostoriju.

Dejstva strategijske avijacije možemo svrstati u posrednu, a dejstva snaga BAF u neposrednu vatrenu podršku jedinica NOVJ u drvarskoj operaciji. Naime, strategijska avijacija i BA iz BAF dejstvovala su po aerodromima, većim železničkim i putnim čvorištima, komunikacijama i objektima na njima, kao i po koncentracijama snaga i naseljenim mestima. LA i LBA iz sastava BAF i 15.

VA vršila je neposrednu podršku težišno napadima na automobilske 703

i druge motorizovane kolone, pa čak i na pojedinačna vozila i druge objekte na komunikacijama u zoni operacije, a i u neposrednom dodiru na bitačnoj prostoriji. Grupe LA i LB A patrolirale su i deystvovala metodom »slobodnog lova« u zoni operacije i na periferiji do obalskog ruba.

Transportna avijacija vršila je dotur opreme, hrane i naoružanja, kao i druga prevoženja za potrebe jedinica NOVJ koje su bile angažovane u operaciji.

U tu kategoriju zadataka vazduhoplovne podrške spada i prevoženje VŠ i NKOJ, sa maršalom Titom na čelu, sa Kupreškog polja u Bari. To je jedna od najznačajnijih akcija savezničke transportne avijacije za potrebe NOVJ u drugom svetskom ratu. U njoj su učestvovali i avioni iz sovjetske transportne grupe »Sokolov«.

Na zahtev VK, noću 3/4. juna oko 22,00 časova, sovjetski pilot Aleksandar Sergejevič Šovnjikov avionom »DAKOTA« prevezao je sa Kupreškog polja u Bari deo VŠ i Nacionalnog komiteta sa maršalom Titom na čelu. Nakon pola sata sleteo je i britanski avion u koji se ukrcala druga grupa VŠ i NKOJ, a pred zoru ponovo je doleteo Šovnjikov i prevezao poslednju grupu, iako su meteoslovi bili vrlo složeni.

Prema tome, u drvarskoj operaciji saveznička avijacija dala je značajnu vazduhoplovnu podršku jedinicama NOVJ izvršavajući zadatke:

- lovačke zaštite patroliranjem u vazдушnom prostoru u zoni operacije i na prilazima;
- posredne i neposredne vatrene podrške izolacijom bojišta i na samoj bitačnoj prostoriji i »slobodnim lovom«, i
- prevoženja vazдушnim putem.

Vazduhoplovnu podršku su realizovale anglo-američke i sovjetske jedinice avijacije iz sastava: BAF (britanske), američke 15. VA za strategijska dejstva i sovjetske transportne grupe »Sokolov«. Na tim zadacima angažovano je preko 1.000 a/p iz sastava BAF, znatna naprežanja strategijske i transportne avijacije. To je oko 150—220 a/p dnevno, što bi moglo da zadovolji i savremene potrebe.

Od dejstava savezničke avijacije neprijatelj je imao znatne gubitke. Prema nemačkim podacima, »gubici — naročito u vozilima — bili su veliki«. Posle nekoliko dana neke motorizovane jedinice su se kretale peške. Savezničko vazduhoplovstvo ovladalo je vazдушnim prostorom ne samo u zoni operacije već i nad celom NDH. »Vlastito vazduhoplovstvo sve više je potiskivano, vojni pokreti sve do duboko u pozadinu mogli su se vršiti još samo noću«.

Ovakva ocena verovatno je imala za cilj i da opravda neuspeh preduzete operacije, ali je približno tačna.

U vezi sa tim, Velebit u svojim sećanjima piše: »Za desetak dana, koliko je operacija trajala, Nemci su bili gotovo paralisani. Svaki saobraćaj na tim komunikacijama bio je onemogućen. Čim bi se na drumu pojavila kolona, već je bila napadnuta, bombardovana i mitraljirana ... Nemci su tom prilikom izgubili mnogo kamiona i topova, kao i neka oklopna kola Neprijatelj nije imao mogućnosti da sprovede u život svoj plan opkoljavanja partizanskih jedinica.

Na kraju, ' mogu se izvući sledeći zaključci:

1. Gledano u celini, zbog značaja balkanskog ratišta, mesta i uloge snaga NOVJ koje su u to vreme kontrolisale veći deo jugoslovenske teritorije, interes je bio savezničkih komandi da podrže jedinice NOVJ u drvarskoj operaciji dejstvima iz vazdušnog prostora.

2. S obzirom na mogućnost neprijateljskog protivdejstva avijacijom koja je bazirala na jugoslovenskom ratištu protiv formacija saveznika čije su marš-rute tuda vodile, a i protiv onih koje su podržavale jedinice NOVJ, razumljivo je dosta intenzivno dejstvo savezničke avijacije po aerodromima nemačke i kvislinške avijacije na jugoslovenskom ratištu.

3. Sa stanovišta borbe za prevlast u vazdušnom prostoru nad jugoslovenskim ratištem, dejstva savezničke avijacije u drvarskoj operaciji posebno su značajna. U tom pogledu napravljena je potpuna prekretnica i od tada se može smatrati da je neprijateljska avijacija izgubila prevlast u jugoslovenskom vazdušnom prostoru koju je do tada imala.

4. Komanda BAF bila je zadužena za planiranje i koordinaciju svih dejstava avijacije na Balkanu, pa i za podršku NOVJ, kao i za sva dopremanja materijala, opreme, naoružanja i druga prevoženja vazdušnim putem. Ona je u drvarskoj operaciji sva dejstva u okviru vazduhoplovne podrške snaga NOVJ energično vodila i pokazala se na visini svog zadatka.

To je bila prva i jedna od najuspešnijih zajedničkih operacija savezničke avijacije i jedinica NOVJ. U njoj nije organizovano klasično sadejstvo sa odgovarajućim vazd. organima za sadejstvo, već uspešna saradnja na bazi zahteva naših štabova. Dva su bitna razloga tako uspešne saradnje: (1) što su zahtevi bili precizno postavljeni i na osnovu toga zadaci tačno formulisani, i (2) što je komanda BAF i komande jedinica koje su zadatke realizovale spremno prihvatile zahteve za dejstva. Želele su da u toj prvoj zajedničkoj operaciji pokažu šta mogu.

I što je operacija više odmicala posle 25. maja, sve su bila uspešnija dejstva savezničke avijacije. Ona su bila efikasna naročito po moto-mehanizovanim kolonama, čime je znatno usporen pokret nemačkih i kvislinških snaga angažovanih u operaciji. Istovremeno, sve je više saveznička avijacija uspevala da dejstvuje po pozivu štabova NOVJ.

5. Pored vatrenih dejstava u toku operacije, transportna avijacija je vršila dotur naoružanja, opreme i ishrane za jedinice NOVJ, a noću 3/4. juna sa Kupreškog polja prevezla je u Bari VŠ i NKOJ sa Titom na čelu.

U posebne karakteristike dejstava savezničke avijacije u drvarskoj operaciji spada sledeće:

- na zadacima vazduhoplovne podrške snaga NOVJ angažovane su sve vrste avijacije (LA, LB A, BA, TrA, pa i strategijska BA avijacija sa LA za daljnju pratnju);
- bile su angažovane snage britanske, američke i sovjetske avijacije;

— dejstva su vršena na zahtev i po pozivu štabova NOVJ a sadejstvo organizovano bez odgovarajućih organa za sadejstvo;

— vatrena dejstva su vršena samo danju, a prevoženja vazdušnim putem samo noću;

— u ovoj operaciji izvršavani su svi zadaci iz okvira vazduhoplovne podrške.

Doprinos savezničke avijacije u drvarskoj operaciji bio je značajan, naročito u sprečavanju neprijateljskih snaga da izvrše planirana opkoljavanja jedinica NOVJ i VŠ u zoni ratnih dejstava. Vrhovni komandant maršal Tito pozitivno je ocenio dejstva savezničke avijacije i bio je zadovoljan njenim efikasnim delovanjem. Ona je doprinela da i ova neprijateljska operacija propadne sa znatnim gubicima.

Posle drvarske operacije aktivnost neprijateljske avijacije je stalno opadala, što je umanjilo i vaio udarnu moć njegovih oružanih snaga na jugoslovenskom ratištu, a jedinicama NOVJ stvorilo znatno veću bezbednost i slobodu manevra.

Iskustva:

1. Dejstva savezničke avijacije u drvarskoj operaciji mogu poslužiti kao putokaz za iznalaženje optimalnih rešenja vazduhoplovne podrške snaga na PZT u ONOR-u. Dogovorom o načinu dejstva, po vremenu, prostoru i objektima moguće je organizovati uspešno sadejstvo i u uslovima kada u jedinicama koje se podržavaju nema odgovarajućih vazduhoplovnih organa za sadejstvo. Međutim, dejstva po sopstvenim snagama i prostorna dejstva po naseljenim mestima ukazuju na potrebu ugrađivanja tih organa do nivoa brigade, opremljenih odgovarajućim sredstvima veze radi organizacije sadejstva i navođenja avijacije na objekte dejstva.

2. U dinamici dejstava kakva se mogu očekivati u ONOR-u i zbog brze promene situacije, dejstva avijacije po pozivu dobijaju na značaju. To ne isključuje mogućnost dejstava po planu, naročito u borbi za prevlast (dejstvom po neprijateljskoj vazduhoplovnoj infrastrukturi) i u okviru izolacije bojišta (dejstvom po komunikacijama i objektima na njima).

3. U savremenim ratnim dejstvima ta podrška bi naročito došla do izražaja dejstvom po helikopterskim i desantnim snagama neprijatelja ako se otkriju.

4. Sadejstvo je moguće ostvariti i podelom zadataka, odnosno podelom objekata sa utanačenim dogovorom kada i po kojim objektima će dejstvovati snage na PZT, a kada avijacija.

5. Posebno su značajna iskustva u pogledu prevoženja vazdušnim komunikacijama, naročito prevoženja starešina, dotur kritičnih MTS i evakuacija ranjenika, što direktno utiče na vatrene i manevarske mogućnosti jedinica na PZT.

*Žaključna
razmatranja*

Završna reč načelnika Vojnoistorijskog instituta pukovnika dr Uroša Kostića

General Daljević je u svome izlaganju istakao da je Skup uspeo i da je cilj ostvaren. Pored toga dao je i zaključke, iako ih nije tako nazvao. To meni olakšava posao i ja ću dati neku vrstu rezimea našeg dvodnevnog rada, ali bih vas zamolio da prethodno saslušate dve stvari:

1. General Mića Janković je juče, u diskusiji, zamolio da se Skup izjasni o njegovom predlogu:

»Da se drvarska bitka (desant na Drvar) obeleži na odgovarajući način, slično kao bitke kod Vaterloa ili Borodina — Panoramom — ili na odgovarajući način. Izgradnja obeležja te bitke otpočela bi kad budu postojale materijalne mogućnosti.«

Taj predlog je dat pre deset godina. On još nije detaljnije razmatran u SR Bosni i Hercegovini niti u Federaciji. Naš Skup može da podrži tu ideju, koja bi trebalo da bude razrađena, a zatim bi se ocenila mogućnost njene realizacije od nadležnih struktura.

Skup je podržao tu ideju.

2. Molio bih da referenti do kraja juna dostave svoje autorizovane priloge Vojnoistorijskom institutu, uobičajenog obima (1—2 autorska tabaka, a može i manje), naravno s naučnim aparatom — navođenjem izvora. Takođe bih molio da se opšta razmatranja svedu na što manju meru, a da težište bude odabrana tema. U protivnom će Redakcija morati da to sama skraćuje.

Drugarice i drugovi,

Dozvolite mi da na kraju ovog našeg skupa pokušam da rezimiram naš dvodnevni rad. On je pokazao, a to treba istaći, da su naša osnovna saznanja o desantu na Drvar 1944. potvrđena. Međutim, zahvaljujući novim istraživanjima ta saznanja su dopunjena a neka i šire sagledana. Neke teme koje su do sada bile nagoveštene, ili slabije obrađene, ovde su dobile odgovarajuće mesto. Takođe, neke teme su ovde prvi put pokrenute i na njima bi trebalo dalje istraživački raditi. Istaknuta je velika uloga druga Tita i komandnog kadra u rukovođenju jedinicama, hrabrost, upornost i izdržljivost boračkog sastava u tako složenim borbenim situacijama.

U celini sva izložena saopštenja, a bilo ih je 32, i 19 diskusija, verno su prikazali događaje koji su se odigrali ovde, u Bosanskoj 709

krajini, a posebno u Drvaru, pre 40 godina. Tu se na delu pokazala parola »vojska-narod; narod-vojska«. Odnosno snažno se manifestovalo jedinstvo naroda i vojske, njihovi zajednički ciljevi, stremjenja i ostvarenja, što se vrlo dobro videlo iz izlaganja podnetih na ovom skupu. Sve to je ugrađeno, ali na tome treba još više raditi, da se ta pozitivna iskustva iz perioda narodnooslobodilačkog rata i revolucije, još više ugrade u našu koncepciju opštenarodne odbrane, jer su ta iskustva ponikla i ostvarena na našem tlu i među našim ljudima. Ta iskustva su još u toku narodnooslobodilačkog rata proučavali ne samo naši saveznici, nego i neprijatelj, da bi shvatio način organizacije i pokretanja masa na oružanu borbu koju je organizovala i povelala Komunistička partija Jugoslavije, sa drugom Titom na čelu.

Na skupu smo saslušali raznovrsne priloge, i svi su bili veoma interesantni, dobri i korisni, bez obzira da li su razmatrali opšte teme ili pojedinačne probleme. Posebno bih istakao one teme koje su pokrenule ili otvorile nova pitanja, ili koja koriguju dosadašnja naša saznanja — da li se znalo za pripremu vazdušnog desanta na Drvar, da li su saveznici znali da će se 25. maja preduzeti desant na Drvar, mesto i vreme spuštanja drugog talasa desanta, upotreba Tenkovske čete, snabdevanje 13.000 partizana od strane Drvarskog vojnog područja, itd. Manje razlike, neslaganja o pojedinim događajima, datumima — činjenicama, uvek su moguća, pa rekao bih i poželjna na ovakvim skupovima. To je stvaralačka rasprava, koja je juče i danas vođena na visokom nivou i veoma je korisna. Sve to govori da u nauci nema konačnih radova koji se ne mogu dopuniti, ispraviti ili svestranije sagledati činjenice i posledice u svom istorijskom toku.

Korišćenjem novih izvora naša saznanja i saznanja budućih generacija će se produbiti i o drvarskoj operaciji, odnosno o desantu na Drvar, će se još dugo pisati i sagledaće se iz više uglova. Istraživanju gotovo da nikad nema kraja. Svakako da će ta istraživanja veću pažnju posvetiti kritičkom razmatranju tih događaja u okvirima naučne metodologije i istorijske nauke.

Na kraju bih se, u ime organizatora, Vojnoistorijskog instituta, Instituta za istoriju iz Sarajeva i Instituta za istoriju iz Banja Luke, zahvalio svim učesnicima, posebno referentima i drugovima koji su uzeli učešće u raspravi, na njihovim značajnim priložima da se 40-ta godišnjica desanta na Drvar, sa istorografske strane, dostojno obeleži.

Takođe se zahvaljujem domaćinima što su nam omogućili da ovaj naš zadatak dobro obavimo.

Još jednom vam se svima zahvaljujem.

Prilozi

Drvar-grad heroj¹

Drvarska opština je pred rat imala oko 22.000 stanovnika, a sam grad oko 3.000. Drvarska opština je tada imala 5.000 radnika. Radnički pokret je tu imao bogatu tradiciju. U nizu štrajkova, organizovanih da se izbere bolji uslovi rada, kalila se radnička

Drug Tito predaje predsedniku opštine povelju i orden narodnog heroja Jugoslavije kojim je odlikovao grad Drvar

klasa Drvara. Uspehi koje je postizala bili su dokaz njene snage i podsticaj da se borba protiv eksploatorskog režima nastavi.

Prva organizacija Komunističke partije Jugoslavije u ovom kraju formirana je novembra 1939. godine, u selu Kamenici. Nešto kasnije formirane su organizacije u selu Šipovljanima i u gradu. Neposredno pred rat, u Drvaru je bilo samo 36 članova KPJ. Bila je to, ipak, snažna organizacija. Njena snaga izvirala je iz čvrste veze s radništvom i njegovim sindikalnim organizacijama, iz saveza rad-

¹ Iz knjige »Narodni heroji Jugoslavije«, A/M, »Partizanska knjiga« Beograd, »Narodna knjiga« Beograd, »Pobjeda« Titograd, Beograd 1982, str. 173.

nika i seljaka. Posebno jak oslonac Partija je imala u omladini, organizovanoj u SKOJ-u, raznim čitalačkim grupama, kulturno-umetničkim sekcijama... Komunistička partija je zato, kad su fašisti stigli i u našu zemlju, mogla s uspehom da izvrši sve pripreme za opštenarodni ustanak.

Pod rukovodstvom komunista, u Drvaru je 27. jula 1941. pukla ustanička puška. Drvar je bio prvi slobodni grad u BiH. Od 1387 dana, koliko je trajala okupacija naše zemlje. Drvar je 991 dan bio slobodan!

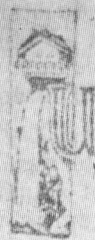
Desant na Drvar, 25. maja 1944. godine, bio je jedan od poslednjih nemačkih pokušaja da unište rukovodstvo nove Jugoslavije na čelu s maršalom Titom. Pored sve nadmoćnosti, neprijatelju nije uspelo da ostvari svoju zločinačku nameru. Ovaj desant bio je jedini neuspjeli desant Nemaca u drugom svetskom ratu. Fašiste su zaustavili borci narodnooslobodilačke vojske i narod Drvara, koji su tada, kao i mnogo puta ranije, bili jedno. Ceo Drvar bio je zasjeda, svaka kuća — bunker, svaki čovek borac na braniku ulaza u Titovu pećinu. Mnogo je primera herojskog držanja zabeleženo toga dana. Tu je, u borbi do poslednjeg metka, poginuo ceo Okružni komitet SKOJ-a. Tu je 16-godišnja omladinka Milka Bosnić pokazala kako se gine za slobodu. Boreći se na ulicama svoga ustaničkog grada, oko 350 Drvarčana — civila dalo je život. Svi su poginuli u jednom danu, s jednom mišlju: odupreti se sili i tiraniji, i spasiti rukovodstvo nove Jugoslavije i maršala Tita.

Početak 1944. godine Drvar, centar jugoslovenske revolucije i vojno-političko središte partizanske države — Demokratske Federativne Jugoslavije, bio je jedinstven grad u hitlerovskoj »evropskoj tvrđavi«.

Bio je pozornica veoma značajnih zbivanja. U gradu i okolini boravila su najznačajnija vojna i politička tela narodnooslobodilačke vojske i Demokratske Federativne Jugoslavije. Tu su donete mnoge odluke koje su doprinele jačanju tekovina NOB i političkoj afirmaciji oslobodilačkog pokreta i njegovih predstavničkih organa u svetu.

Od 2. do 4. maja 1944. godine u Drvaru je održan II kongres USAOJ-a, najimpozantniji politički skup mladih u NOB, na kome je mlada generacija izrazila čvrstu rešenost da i dalje, kao glavna udarna snaga, istraje u prvim borbenim redovima. Tu je održano i nekoliko sednica Nacionalnog komiteta oslobođenja Jugoslavije. Na jednoj od njih, na predlog maršala Tita, usvojen je nacrt državnog grba Demokratske Federativne Jugoslavije, razmotreni su zakonski propisi o organizaciji i radu upravnih organa zemaljskih antifašističkih veća i narodnooslobodilačkih odbora, raspravljano je o formiranju i nadležnosti vojnih i civilnih sudova. U Drvaru je doneta odluka o formiranju Odeljenja za zaštitu naroda (OZNA).

Istina o novoj Jugoslaviji se upravo iz Drvara probila u svet. A upoznavanje međunarodne javnosti sa stvarnim stanjem u zemlji, sa suštinom i ciljevima revolucije, bio je izuzetno važan zadatak. Drvar je u to vreme bio jedini grad u okupiranoj Evropi u kome su boravile vojne misije država antihitlerovske koalicije.

TIME I PO ŽELJI NARODA GRADA DRVARA
NARODNI ODBOR GRADSKE OPŠTINE DRVAR
JE NA SVOJJOJ SVEČANOJ SJEDNICI
ODRŽANOJ 27 JULA 1955. GODINE
PROGLASIO

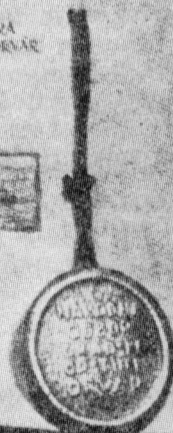
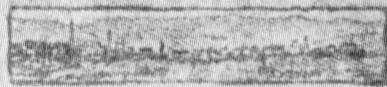
JOSIPA BROZA TITA

PRVIM POČASNIM GRADANINOM
GRADA DRVARA

Ovim svečanom aktom narod Drvara želi da
ovjekovlji svoji ponos što je sa drugom
Tito-om dijelio u svom gradu teške i velike
dane iz oslobodilačkog rata i time re-
čtiti i živim tragovima nekoliko titovih
boravaka u Drvari neposredno vezao
svoju istoriju za titovu ličnost. Za
narod Drvara drug Tito je i tada bio
prvi građanin ovog grada, a danas pro-
glašujući ga prvim počasnim građani-
nom Drvara, narod ovoga kraja želi
samo da mu još jednom iskaze svu svoju
ljubav, obožnost i vjeru u budućnost u
koju ga on vodi i to bilježi u ovoj pove-
ljii koju mu izdaje narodni odbor.

DRVAR 27 JULA 1955. GODINE

PREDSJEDNIK
NARODNOG ODBORA
GRADSKE OPŠTINE DRVAR
Kamenar

Povelja grada Drvara Josipu Brozu Titu prvom počasnom građaninu
od 27. jula 1955. godine

Drvar je bio i ostao proleterski, partizanski, narodni, od početka do kraja. Od predratnih štrajkova od oružane bitke, od desanta do pobjede revolucije. Od deteta — pionira do starca — frontovca, od sinova i kćeri do hleba i mleka, od grada — kolevke ustanka do grada domaćina mnogim partizanskim jedinicama, najvišim vojnim i političkim rukovodstvima — svima je bilo otvoreno toplo srce Drvara.

Odgovarajući na pismo koje su mu posle desanta uputile žene i omladinke Drvara, drug Tito im je napisao: »Kada je trebalo braniti svaku stopu krvi natopljene krajiške zemlje, vi ste posljednju mušku glavu slale na front. U doba najjače zime, kada krajiška brda zavije snijeg i nastupi glad, onda kada vi niste imale šta da jedete, naši borci su ipak mogli da se bore, zahvaljujući vama. Nikada i niko ko je živio s vama u najtežim danima naše borbe ne može zaboraviti one herojske napore i bezgranične žrtve koje ste vi bez predomišljanja davale, jer ste znale zašto dajete.«

Narodnooslobodilačkoj vojsci Drvar je dao 4.923 borca (od toga su 603 žene). Njih 908 su nosioci Partizanske spomenice 1941 (104 žene). U svoj rodni kraj nisu se vratila 1.274 borca. Nisu dočekali slobodu, jer su položili svoje živote na bojištima širom Jugoslavije. Palo je i 777 Drvarčana — žrtava fašističkog terora.

Osamnaest Drvarčana odlikovano je Ordenom narodnog heroja, a to visoko odlikovanje dodeljeno je i legendarnom Okružnom komitetu SKOJ-a.

Predajući lično Orden narodnog heroja gradu Drvaru, na proslavi 30-godišnjice sloma fašističkog desanta, drug Tito je rekao: »Narod, omladina, koji su znali gdje sam ja, svi su radije ginuli nego što bi kazali gdje sam. Kada bi im njemački vojnici, ti razbojnici, pokazali moju fotografiju — odgovorili bi: »Ne znam!« Ubijali su ih. Stotine ih je ubijeno taga dana. Kako je bio visok moral tih ljudi! Kakvo je to herojstvo bilo i kakva svijest! Svako je radije ginuo nego što bi bilo šta kazao, jer je bio uvjeren da bi bilo katastrofalno da smo svi mi pobijeni u Drvaru. To je zbilja grad — heroj. Herojski narod Drvara i njegova herojska omladina zaslužuju divljenje, i ne samo divljenje nego i zahvalnost svih naših naroda za ono što su ovdje dali.«

Ovaj grad zaslužen i s ponosom od 29. novembra 1981. nosi ime Titov Drvar.

Gradom — herojem proglašen je 17. maja 1974. godine. (Mil K.)

Štampa NOP-a i NOF-a Bosne i Hercegovine o desantu na Drvar¹

Dr Uroš Nedimović

Tokom 1944. godine u Bosni i Hercegovini štampano je više listova NOP-a i NOF-a, koji su, osim raznovrsne problematike iz ekonomskog, društveno-političkog i kulturno-prosvjetnog života i dejstava jedinica NOV Jugoslavije u borbi protiv okupatora i kvislinga, objavili jedan broj članaka, napisa i vijesti posvećenih herojskoj borbi naroda šire drvarske regije protiv fašizma, u vrijeme i poslije desanta na Drvar. Dio prostora tim događajima posvetilo je i »Oslobođenje«.

Na sastanku Pokrajinskog komiteta KPJ za Bosnu i Hercegovinu (u ljeto 1943), donesena je odluka o pokretanju lista »Oslobođenje«. Prvi broj štampan je 30. avgusta 1943. kao organ Narodno-oslobodilačkog fronta za Bosnu i Hercegovinu i izlazio je najprije u istočnoj Bosni, a zatim u Bosanskoj krajini i oslobođenom Sarajevu. U Bosanskoj krajini veliku pomoć na uređivanju lista pružio je Agitprop Pokrajinskog komiteta KPJ za Bosnu i Hercegovinu. U svojoj ratnožurnalističkoj informativnoj djelatnosti »Oslobođenje« je obavilo vrlo značajnu funkciju i odigralo mnogostruku ulogu. U trideset ratnih brojeva u potpunosti je prisutna idejno-revolucionarna opredijeljenost KPJ i Tita za razvijanje, jačanje i praktičnu realizaciju bratstva i jedinstva u Bosni i Hercegovini u sastavu Demokratske Federativne Jugoslavije. Tokom ratnog perioda, stranice »Oslobođenje« ujedno registruju herojsku borbu naroda i narodnosti Jugoslavije protiv okupatora i kvislinga, velike podvige, uporne i nadasve žilave borbe partizana — boraca, njihova neizmjerana zalaganja i pobjede, grčeve i patnje, surove teškoće, ali i velike radosti pobjede. U Bosanskoj krajini, osim oružane borbe protiv okupatora i kvislinga, borilo se i sredstvima agitacije i propagande u okviru NOP-a i NOF-a, štampanom i pisanom riječju, a u cilju suzbijanja fašističke propagande.

Brižljivi hroničari, saradnici i dopisnici »Oslobođenja« vjerno su bilježili ratne događaje u Bosanskoj krajini i šire. U člancima, napisima i vijestima vjerno i istinito informisali su narod o svim

¹ Prilog raspravi o drvarskoj operaciji.

nedjelima i zvjerstvima okupatora i kvislinga nad stanovništvom Drvara u vrijeme okupacije grada od 25. maja do 31. avgusta 1944. godine.

Prema svojim mogućnostima, s obzirom na otežane veze i komunikacije i nedostatak dopisničke mreže (iako nije štampano tokom maja i juna 1944), »Oslobođenje« je nešto kasnije objavilo dva napisa posvećena drvarskim događajima. Oni govore o surovim, ali i stoički podnesenim stradanjima naroda u tromjesečnom periodu okupacije. Moguće je da je pisac teksta (broj od 31. avgusta) učestvovao u oslobođenju Drvara i, kao očevidac događaja, opisao strahote okupatorsko-kvislinške okupacije i njihova nedjela i zločine. To potvrđuje citat iz njegovog izvještaja: »Njemačko-četnička okupacija Drvara za vrijeme Sedme ofanzive bila je težak udarac za narod Drvara i okolice. Opljačkana imovina, pobijeno nevino stanovništvo, silovane djevojke i žene, interniranja u logor, zgarišta popaljenih kuća — to je slika koju smo zatekli poslije oslobođenja Drvara.« U to vrijeme pred organe narodne vlasti kao prioritetni zadatak postavljeno je snabdijevanje hranom opljačkanog naroda i iznalaženje smještaja. Zato je obnova privrednog, društveno-političkog i kulturno-prosvjetnog života bio i prvi zadatak oslobodilaca Drvara i društveno-političkih organizacija.²

Rane koje su okupator i kvisling zadali narodu pitome i prekrasne drvarske doline bile su duboke, bolne, teške i svježe. No i pored tih teških uslova života, rada i borbe, od početka septembra do polovine novembra 1944. u kampanji društveno-političkih organizacija za prikupljanje dobrovoljnih priloga za jedinice NOV Jugoslavije, mada su okupator i kvislinzi sve opljačkali i popalili, narod s teritorije drvarskog okruga s velikom ljubavlju je prikupio i darovao borcima NOV Jugoslavije na frontu 206.519 kilograma raznovrsne hrane.³

Osim »Oslobođenja«, jedan od stjegonoša ubojite pisane i štampane riječi, istinite i revolucionarne, s predivnim humanističkim porukama bratstva i jedinstva, bio je i »Glas«, organ NOP-a, a potom NOF-a (izlazio od 31. jula 1943. do 13. januara 1945). Svih dvadeset pet brojeva tog lista, pripremljenih i štampanih u snažnom vihoru NOR-a i socijalističke revolucije, u vrijeme pojačane djelatnosti sistema društveno-političkih organizacija NOP-a i NOF-a, informisali su borce Narodnooslobodilačke vojske na ratištima Jugoslavije i narod Bosne i Hercegovine o svim događajima i zbivanjima. Nekoliko članaka u »Glasu«, posvećenih majskim događajima u Drvaru, rječito govore o velikim humanističkim vrijednostima grandiozne drvarske odbrambene heroike u borbi protiv okupatora i kvislinga.

² »Oslobođenje« (bibliofilsko izdanje), organ Narodnooslobodilačkog fronta za BiH br. 20, od 31. decembra 1944, Milan Gavrić, Obnova pilane, 8.

³ Ibidem, br. 17 od 17. novembra 1944, »Drvarski kraj za svoju vojsku«, 6.

Autor teksta u »Glasu« podvlači da »Drvarski narod koji je opalio prvu oslobodilačku pušku dao je i ovaj put dostojan odgovor švapskim silnicima i njihovim plaćenicima«. Dalje, u tekstu se govori o snažnom i mrskom otporu naroda Drvara okupatoru i kvislinzima: »Svako, koga su padobranci upitali, gdje se nalazi Tito, odgovorio je, da ne zna, iako je znao da će poslije takvog odgovora biti ubijen ili premlaćen kundacima. Nije se našao ni jedan drvarski čovjek, žena ili dijete da ma čim bilo pomognu mrskom neprijatelju da izvrši svoj pakleni plan.«

Opisujući atmosferu represalija okupatora i kvislinga nad nevinim stanovništvom u Drvaru, pisac teksta obavještava javnost: »Svoj nemoćni bijes i mržnju Švabe su tada iskalile na nemoćnim starcima, ženama i djeci. Nenaoružano stanovništvo, ljudi žene i djeca, na stotine njih, nalazili su smrt po kućama, kanalima, rovovima i potocima Drvara. Preko pedeset duša, među kojima je bilo i mnogo ranjenih, spalili su fašisti u jednoj kući u gradu. Vješali su stare žene po kućama, ubijali ljude u stroju, djeci vadili oči, silovali djevojke, pa zatim ih ubijali i gole ostavljali po raskršćima. Mnogi mrtvaci danima su ostali nepokopani. Ne mogu se nabrojati sva zvjerstva koja je neprijatelj izvršio. Oni koji nisu pobijeni, bačeni su u logor i izloženi mukama gladi, mučenja i nečistoći. Poneke djevojke i mlade žene odvodili su iz logora i nad njima vršili silovanja. Mnoge su bile ubijene otimajući se da ih mrsko švapsko pseto ne obeščasti.« Na ta zvjerstva okupatora, narod je pružio žilav i oštar otpor i borio se svim mogućim sredstvima i načinima. Pisac članka potom nastavlja: »Drugarica Mara ubila je sjekirom jednog Nijemca, koji ju je htio silovati, a zatim pobjegla iz grada. Fašistički zlikovci opljačkali su sve što su našli, a četnički izrodi koji su kao lešinari odmah stigli iza svojih švapskih gospodara, pomogli su im. Četnici su skidali cipele i odijela sa leševa poubijanih ljudi i pljačkali iz nepopaljenih kuća, ako je šta ostalo poslije njemačke pljačke. (...) Sva obližnja sela Nijemci su popalili. Usred grada punog krvi i dima popaljenih kuća izobličene fašističke zvijeri jeli su i pili, zabavljajući se i smijući se djeci u logoru koja su tražila hljeba i likovali gledajući kako se pitoma drvarska dolina pretvara u zgarišta.«⁴

Opisujući atmosferu otpora naroda i antifašista — logoraša, pisac teksta pruža punu moralnu podršku herojskom narodu Drvara: »Ali junački drvarski ljudi i žene nisu u tim teškim momentima klonuli. Ni za trenutak nisu izgubili vjeru u snagu svoje vojske, u svoju konačnu pobjedu. Iz logora se moglo čuti kako je neko tiho zapjevao strofe, bogatog krajiškog narodnog melosa, koje je ispjevao, borac — partizan s puškom u ruci, Branko Čopić u svojoj:

⁴ »Glas«, organ narodnooslobodilačkog pokreta u Bosanskoj krajini, br. 18 od 2. avgusta 1944, Vaso Butozan, Nečuveni zločini švapskih pasa u Drvaru, str. 7.

»PJESMA MRTVIH PROLETERA« . . .

*.. A trinaeste, mračne i kišovite
noći, nekoliko desetina krajiških
proletera, opkoljenih kod bolnice u
planini, pođoše na posljednji juriš
protiv deset puta jačeg neprijatelja
i junački padoše u neravnoj borbi.*

(Po jednom izvještaju)

U našem kraju žita klasaju, rukama našim sijana,
žetva nas čeka i pjesma djevojačka,
večernja, sjetna, tijana,
a mi smo pali, družo,
palo je žito, mlado, zeleno, proljetnja žetva rana,
maglene tuge, uz šapat kiše, nad mrtvom pjesmom kruže.

Mrtve su ruke i mrtve puške,
u Smrti se postrojavamo,
drug je uz druga svoga;
a njih je bilo. . . a njih je bilo —
deset na jednoga.

Deset na jednog u kišnoj noći, a mi smo umorni bili,
bili smo gladni i mokri, na jednog — deset zvijeri.
Jedan na deset, jedan na deset! O, zar se i to može?
Da — mi smo proleter!

Kad smo od kuća krenuli, suze nas mnoge prate
i rodne gore brižno šumore:
O, da li će da se vrate?
Čekaju starice majke, kaplju besane noći,
i pogled niz drum stražari:
glasnik će od nas doći.

Doći će nova mladost, donijeti nove dane
i nastaviće naše pjesme nedopjevane,
u živoj vatri iskovane.
O, te smo pjesme počeli mi, kroz njih zborimo iz daljina,
poznaće u njima sestra brata, djevojka dragog,
a tužna mati sina.

I dan će slave doći, pobjeda biće naša,
nestaće divljih zvjeri,
s četama Slobode marširaće tada
i mrtvi proleter!«⁵

Branko Ćopić, pjesnik, borac-partizan, osim borbe s puškom u ruci, pisanom
■ijeći se borio protiv okupatora i kvilinga. O tome svjedoče njegovi brojni
publicistički radovi i pjesme. U izdanju »Mi mladi«, lista Ujedinjenog saveza
intifašističke omladine Jugoslavije 1944), štampana je Ćopićeva zbirka pje-
gama, posvećena domovini, Ognjeno radanje domovine gdje je, pored ostalih,
Ibjavljena i »Pjesma mrtvih proletera. Tu zbirku Branko je ispjevao u go-
■ama domovine, septembra 1943. Kasnije je ona dopunjavana i proširivana.
J sabranim djelima Branka Ćopića, knjiga VIII, »Pjesme. Pjesme pionirke«,
ieograd 1964. posvećenim uspomeni na junačke borce Krajiškog proleterskog
Jataljona, koji su pali od okupatorske i ustaško-četničke ruke u borbi za
lobodu i svjetlinu budućnost svoga naroda, ponovo je objavljena ta pjesma i
lavedeni citat je iz knjige (11—12 str.).

Eho te pjesme, poput lahora na vjetru, odjekivao je pitomom drvarskom dolinom i tihim šapatom javljao slušaocima o prkosu i ponosu uhapšenih — sužanja, logoraša i njihovom snažno izraženom lirsko-poetičnom otporu, protkanom melanholičnom sjetnom pjesmom Čopićeve narodne umotvorine.

Pokrajinski komitet SKOJ-a za Bosnu i Hercegovinu pokrenuo je i štampao 1940. godine glasilo »Bilten«, koji kasnije mijenja naziv u »Riječ bosanske omladine«. Do januara 1941. izišlo je pet brojeva tog lista.⁶ Privremeni Pokrajinski odbor novoosnovanog Narodnooslobodilačkog omladinskog saveza omladine Bosne i Hercegovine (februara 1942), sa sjedištem u Foči, kao nastavak navedenog lista PK SKOJ-a, ponovo je inicirao i štampao svoj list »Glas bosanskohercegovačke omladine«. Moguće je da se već u februaru ili nešto kasnije počinje štampati taj list, zajedno sa »Narodnim borbom«⁷ i drugim glasilima NOP-a u vrijeme fočanskog perioda NOP-a. Neki brojevi navedenog glasila štampani su aprila 1942. u oslobođenom Goraždu. I konačno, u lancu izdavačke djelatnosti revolucionarne omladinske štampe, Pokrajinski odbor USAOJ-a Bosne i Hercegovine inicirao je početkom 1944. godine štampanje novog lista »Riječ antifašističke bosanskohercegovačke omladine«, kao kontinuirani nastavak pomenutih glasila. Prvi broj lista pojavio se marta 1944. Osim rukovodećih aktivista SKOJ-a i antifašističke omladine Bosne i Hercegovine, u tom listu saradivali su i književnici — borci iz jedinica NOV Jugoslavije i sa slobodne teritorije Demokratske Federativne Jugoslavije.⁸

Najviše prostora, od svih listova NOF-a i NOP-a, upravo je posvetila »Riječ antifašističke bosanskohercegovačke omladine« herojskom i junačkom otporu branilaca Drvara, a posebno članova SKOJ-a i antifašističke omladine. U natčovječanskoj borbi okupator je vrlo težak i podmukao udarac nanijeo organizaciji SKOJ-a u Drvaru i Bosanskoj krajini i čitavoj antifašističkoj omladini. Tokom borbi u Drvaru, prsa u prsa sa okupatorima i kvislinzima, svoje mlade živote dalo je osam omladinskih rukovodilaca drvarskog okruga, članova SKOJ-a: Duško Bursać, sekretar Okružnog komiteta SKOJ-a za Drvar, sa članovima komiteta Ljubom Bosnićem, Zorom Zeljković, Duškom Bajićem, Savicom Solomun, Ražom Omanović i dva člana Sreskog komiteta Slavko Bojanić i Mile Grubor. Svi oni su bili sinovi i kćeri ponosnih i vjekovima buntovnih bosansko-hercegovačkih patriota u oslobodilačkoj borbi protiv tuđina. Izbijanjem ustanka 1941, među prvima su stupili u partizanske redove ustanika »pod široko razvijenom zastavom oslobodilačke borbe

⁶ Opširnije: dr Uroš Nedimović, *Narodnofrontovska štampa u Bosni i Hercegovini o progresivnom omladinskom pokretu Slovenije 1935—1941. godine* »Posvetovanje o proučavanju zgodvine SKOJ in mladinskega gibanja v Sloveniji«, II, Ljubljana 1984.

⁷ Zbornik dokumenata i podataka o Narodnooslobodilačkom ratu jugoslovenskih naroda, tom IV, knj. 4, dok. 13, str. 50; Dušan Plenča, *Stampa u Bosni i Hercegovini za vreme Narodnooslobodilačkog rata*, »Vesnik« Vojnog muzeja JNA, sveska II, Beograd 1958, str. 250. Takođe opširnije: dr Uroš Nedimović, *Narodni borac o antifašističkoj omladini (februar-april 1942. godine)*. »Fočanski period NOB-a«. Zbornik radova sa okruglog stola u povodu 40-tgodišnjice fočanskih propisa, održanog u Foči oktobra 1982. (pripremljen za štampu).

⁸ Arhiv Vojnoistorijskog instituta, K, S-3, fascikla 13; D. Plenča, *Ibidem*, str. 244.

naših naroda«. Tokom čitave borbe nisu zastali i posustali na trnjem posutom revolucionarnom putu. Svojim svesrdnim borbenim zaslugama i pregalaštvom postali su omladinski rukovodioci Drvara. Bili su u punom smislu svjesni svoje odgovornosti pred narodom, mladom generacijom i čitavim NOP-om. Zato su i uložili svoje snage da pomognu mladoj generaciji u idejnom odgoju u smjeru revolucionarnih nadahnuća i stremljenja, da se uključe u rad organizacija SKOJ-a i USAOJ-a u Bosni i Hercegovini. U tom njihovom mladačkom zanosu revolucionarne borbe, želja i htijenja, u borbi protiv okupatora i kvislinga, zatekla ih je tužna i neumitna smrt. Zlokbna sudbina ih je, upravo, zatekla na sastanku i razmatranju kako najbolje provesti odluke Drugog kongresa USAOJ-a u antifašističkim omladinskim organizacijama drvarskog okruga.

Autor teksta se zatim obraća palim članovima SKOJ-a i čitavoj antifašističkoj omladini: »Dragi naši pali drugovi! Znamo mi da tada, na tom našem veličanstvom slavlju, kada smo sa uzdrhtalim srcima gledali i slušali našeg velikog Tita, i kroz omladinske predstavnike svu jedinstvenu antifašističku omladinu Jugoslavije, znamo mi da tada niste ni pomislili da ćete samo dvadeset dana kasnije u istom gradu, za Tita, za narod i za svoju majku Domovinu, uzidati svoju krv i svoje kosti u temelje naše nove države Demokratske (Federativne, dodao U. N.) Jugoslavije.«

Pisac članka odaje i moralno priznanje ondašnjoj mladoj revolucionarnoj generaciji Drvara: »Svojom borbom, radom i junačkom smrću vi ste pokazali da ste dostojni članovi Saveza komunističke omladine, vi ste pokazali da niste iznevjerili povjerenje vaših drugova koji su vas izabrali za svoje rukovodioce, da niste okaljali zastavu slave pod kojom nastupa iz pobjede u pobjedu naša vojska, naš narod i naša omladina. Vaša omladina vam to nikada neće zaboraviti! Znajte, omladina vašega okruga pokazala se dostojna povjerenja koje ste vi imali u nju. Teško je to bilo gledati kako po zelenoj drvarskoj dolini grabljive zlikovačke čelične gusjenice, gaze još nedozrelo žito koje je omladina tako brižno njegovala i čuvala. Još je teže bilo čuti, da su se vaši mladi životi, koji su mogli još mnogo dati svome narodu i Domovini, ugasili. Nije tvrdo srce omladinsko, ali suza nije kanula. Omladina Drvara nastavila je sa još većim poletom svoj rad. Danas ona zajedno sa omladinom Podgrmeča žanje pitomu sansku dolinu i zlatnim klasjem veze vez pobjede.«

Nadalje, članak obavještava čitaoce o snazi naroda i revolucionarne omladine: »Vi i drugi znani i neznani junaci, koji ste pali u ovoj sedmoj predsmrtnoj i očajničkoj ofanzivi okupatora, pokazali ste još jednom da je naša snaga neuništiva, kao što je neuništiv i naš narod, naša omladina i naša vjera u pobjedu«. Na slobodnoj teritoriji federalne Bosne i Hercegovine pjevane su i ispjevane pjesme o osam poginulih revolucionara. I sam Ljubo Bosnić, ranjen na nekoliko mjesta, u svom posljednjem revolucionarnom zanosu i zovu, opraštajući se sa životom, zapjevao je strofe svoje omiljene pjesme: »Puško moja, ti nastavi borbu, sve dok god se ne završi rat. . .*«

⁹ »Riječ antifašističke bosanskohercegovačke omladine«, br. 3, od 20. juna ili jula 1944, Bodo Stojnić, »Junački su pali«, str. 3.

Kasnije se ta njegova pjesma pjevala, dopjevala i prepjevala u redovima antifašističke omladine i služila kao uzor za revolucionarna pregalaštva.

Još je više pojačana borbena oštrica prema okupatorsko-kvislinškim zločincima, jer je crvena omladinska krv još snažnije uzavrela, a srca su jače zakucala.

Na kraju članka pisac odaje puno moralno priznanje poginulim članovima Okružnog komiteta SKOJ-a i upućuje poruku ondašnjoj mladoj antifašističkoj generaciji: »Njihov gubitak za sve nas je nenadoknadiv, ali putem koji su oni išli stupice naša mladost još čvršćim i odlučnijim koracima. Pred sjenama svojih palih osam rukovodilaca i učitelja drvarska se omladina zavjetuje da će ostati nesalomiva i postojana u svojim nastojanjima da sve svoje snage i napore usmjeri u ovom posljednjem jurišu na krvnike čovječanstva koji su krivi za milione mnogih rano pokošenih života. Ostaće nesalomiva i postojana kao brana koja se prkosno i ponosno uzdiže nad paljevinama i zgarištima Drvara.«¹⁰

I u dalekoj Hercegovini, za ono vrijeme, uslijed otežanih kurirskih i drugih veza, u »Hercegovačkom vjesniku« 11. juna pojavio se napis, kojim se obavještava javnost o neuspjelom desantu na Drvar. U tekstu piše da su na Titov rođendan okupatori i kvislinzi pokušali izvršiti prepad na Vrhovni štab NOV Jugoslavije i rukovodstva društveno-političkih organizacija, koji su se nalazili u gradu i okolini (misli se na lokaciju današnjeg Muzeja). Napad je izvršen bombardovanjem, a nastavljen iskrcavanjem pomoću jedrilica i nadiranjem jakih tenkovskih i pješadijskih snaga iz dva pravca. Polovina iskranih fašista tom prilikom je uništena. Jedinice NOV Jugoslavije nastavile su upornu borbu s nadmoćnim snagama okupatora i kvislinga. Vrhovni štab premjestio se na drugu slobodnu teritoriju NOP-a, što mu je omogućilo uspješnije rukovođenje operacijama NOV Jugoslavije.¹¹

U vrijeme logorske čamotinje naroda Drvara, na drugoj strani, preko legendarne planine Grmeča, u njegovom podnožju, u pitomom, planinskom površju, u ubavom mještascetu Lušci Palanci, na Osnivačkoj konferenciji NOF-a za Bosansku krajinu (8. avgusta 1944), delegati naroda šire drvarske regije dali su svoj puni doprinos aktivnim učešćem u osnivanju i ustrojstvu nove političke organizacije NOF-a.¹²

Mada se Drvar pod okupacijom nalazio sve do 31. avgusta 1944, aktivnosti članova KPJ i NOP-a u okolnim slobodnim selima nisu prestajale. Poslije osnivačke konferencije NOF-a u Podgrmeču, članovi Izvršnog odbora NOF-a krenuli su u narod na posao. Uputstva Pokrajinskog i Oblasnog komiteta KPJ i izvršnih odbora NOF-a za Bosnu i Hercegovinu i Bosansku krajinu poslana su u sve oslobođene krajeve, posredstvom kurira i drugih veza, i redovno su stizala

¹⁰ Ibidem.

¹¹ »Hercegovački vjesnik«, organ Propagandnog odsjeka Oblasnog narodnooslobodilačkog odbora za Hercegovinu, br. 2, od 11. juna 1944, »Neuspjeli prepad na Vrhovni štab«, 2.

¹² Opširnije: dr Uroš Nedimović, Osnivačka oblasna konferencija NOF-a u Bosanskoj krajini 1944. godine, Zbornik radova Muzeja revolucije Sarajeva, br. 3—4, Sarajevo 1977—1978, str. 285 i 290.

na teritoriju NOP-a. U osnivanju i ustrojstvu NOF-a, među prvim rukovodstvima KPJ ističe se Okružni komitet za Drvar. Njegov raspis (23. avgusta) i kasnija uputstva (8. i 9. septembra 1944) iniciraju akciju i pospješuju rad u pripremama izbora seoskih odbora NOF-a. Nakon istjerivanja okupatora i kvislinga iz Drvara (31. avgusta 1944), omogućen je intenzivniji rad i ustrojstvo organizacije NOF-a. O tome svjedoči i sveobuhvatna akcija aktivista KPJ i NOF-a na teritoriji drvarskog sreza, inicirana u tim dokumentima. Na opštinskim zborovima i konferencijama popularisan je NOF i objašnjavana uputstva i način izbora u toj novoj političkoj organizaciji. Tu akciju su još više pokrenula i pospješila uputstva ZAVNO-BiH-a. To je odmah dalo stanovite rezultate i već u septembru u deset drvarskih sela osnovani su i izabrani odbori NOF-a. Tokom tog mjeseca u suncem obasjanoj i bogatoj zelenim rastinjem i raskošnim cvijećem prekrasnog spektra boja, u drvarskoj kotlini i susjednim selima, nakon više od tromjesečne okupacije, ponovo je oživio ekonomski, društveno-politički i kulturno-prosvjetni život, osnivao se, jačao i intenzivno razvijao NOF.¹³

Heroji, branioci Drvara, Ličani, Podgrmečlije, Kozarčani i drugi, u natčovječanskoj, upornoj, žilavoj i herojskoj odbrani Tita, Centralnog komiteta, Vrhovnog štaba, rukovodstva društveno-političkih organizacija i naroda te šire regije u Bosanskoj krajini, ispjivali su i ukomponovali najljepšu i najgrandiozniju simfoniju heroike, natčovječanske borbe, u vrijeme prkosnih i ponosnih patnji i stradanja u borbi protiv okupatora i kvislinga. Herojska djela branilaca te regije, komunista, članova SKOJ-a, boraca, NOV Jugoslavije naroda itd. vječito će živjeti i plamtjeti svim žarom, što ima predivnu humanističku vrijednost i poruku za sve naše narode i narodnosti, a posebno za sva buduća pokoljenja i mlade generacije.

¹³ Opširnije: dr Uroš Nedimović, *Istorijski razvoj NOF-a u Bosni i Hercegovini 1935—1945. godine*, rukopis doktorske disertacije u bibliotekama; *Odnos USAOJ-a i NOF-a u Bosanskoj krajini 1944—1945. godine*, *Revolucionarni omladinski pokret u Bosni i Hercegovini*, Sarajevo 1984.

*Šta se govorilo u emisijama Radio-stanice
„Slobodna Jugoslavija” i pisalo u ratnim
izveštajima Nemačke vrhovne komande
o desantu na Drvar¹*

Pukovnik Mehmedalija Bojić

O njemačkoj vazdušnodesantnoj operaciji na Drvar, nazvanoj »Reselsprung« (Rösselsprung — Konjićev skok), u kojoj je trebalo postići spektakularan rezultat — zarobljavanje ili uništenje Tita, Vrhovnog štaba i Nacionalnog komiteta oslobođenja Jugoslavije — pisano je u jugoslovenskoj historiografiji. No, još ima tema i problema koji zahtijevaju dopunska i šira istraživanja iz oblasti ove zanimljive operacije. Jedna od takvih je i ova, koju sada samo djelomično prikazujemo.

Prvih nekoliko dana ove značajne operacije njemačkih trupa, koja je otpočela 25. maja 1944. žestokim bombardovanjem Drvara sa pet eskadrila (od 6.35 do 7 časova) i vazdušnim desantom padobranaca (već u 7 časova se počeo spuštati prvi talas od 730 padobranaca i jedriličara), nigdje se o njoj nije govorilo niti pisalo — ni u Evropi ni u sredstvima informisanja nove Jugoslavije. Šta se to zbivalo u Drvaru tih majskih dana, nije se ništa znalo čak ni u glavnim štabovima i štabovima pojedinih korpusa NOVJ. Zašto? O tome se može dati više objašnjenja.

Već u prvim minutima napada njemački bombarderi su pogodili, isprekidali i uništili sve telefonske linije u gradu, a po iskrcavanju padobranci su zaplijenili i sve radio-stanice sa šifarskim knjigama, pozivnim znacima i frekvencijama. Radio-odsjek Vrhovnog štaba bio je potpuno uništen: poginulo je pet radio-telegrafista — načelnik Odjeljenja za veze Vrhovnog štaba i njegov glavni radio-telegrafista Veljko Dragičević, zatim Zora Dragičević, Ivo Miličić, Stipe Nadalić i Robert Perčić, dok je Mirko Rako bio teško ranjen. Tada su Nijemci uništili ili zaplijenili i svih pet radio-stanica kojima se služio Vrhovni štab NOV i POJ u saobraćaju sa glavnim štabovima Hrvatske, Slovenije, Srbije, Makedonije, Crne Gore i štabovima pojedinih korpusa, kao i s Radio-stanicom »Slobodna Jugoslavija«, koja se još uvijek nalazila u Moskvi. Ovim je Vrhovni štab za izvjesno vrijeme ostao bez tehničkih sredstava za komandovanje. Toga dana je, uz zauzimanje grada Drvara, njemački desant imao najviše uspjeha.

U takvoj situaciji Vrhovni štab je odmah po kuririma poslao naređenje Komandi Oficirske škole Vrhovnog štaba, koja se nalazila u selu Šipovljanima (2 km od Drvara), i Štabu 6. proleterske (ličke) divizije da hitno krenu ka Drvaru, a Štabu 1. proleterskog

¹ Izlaganje na naučnom skupu »Desant na Drvar maja 1944«, održanom u Drvaru 23. i 24. maja 1984.

korpusa i Štabu 5. bosanskog korpusa NOVJ (ovome i telefonom sa Oštrelj a) da čvrsto zatvore sve pravce koji od Livna, Jajca, Mrkcnjić-Grada, Ključa i Bihaća vode na oslobođenu teritoriju.

Poslije dva dana, 27. maja, iz Štaba 5. korpusa stigao je sa radio-stanicom u Vrhovni štab, koji se tada nalazio na Potocima, Anđelko Gančević, koji je odmah postavljen na dužnost načelnika Odeljenja za vezu Vrhovnog štaba i za glavnog radio-telegrafistu, i Nikoslav Stipišić, koji je sa jednom radio-stanicom Vrhovnog štaba bio detašovan na aerodrom kod Bosanskog Petrovca. Pošto je bio sačuvan plan radio-veza Štaba 5. korpusa, koji je donio u Vrhovni štab, Gančević je ubrzo uspostavio radio-veze sa 3. i 8. korpusom NOVJ, a preko ovog posljednjeg sa štabom Mornarice NOVJ i sa Glavnim štabom Hrvatske, a zatim i sa Glavnim štabom NOV i PO Slovenije.²

U Vrhovnom štabu se ni do 1. juna 1944. nije sa sigurnošću znalo da li su Veljko Dragičević i ostali radio-telegrafisti zarobljeni ili poginuli, pa je direktna radio-veza s ostalim štabovima relativno sporo uspostavljena.³ No, ta tema nije predmet ovog razmatranja.

Izgleda da je Vrhovni štab ponovo uspostavio vezu sa Radio-stanicom »Slobodna Jugoslavija« tek 29. maja. Toga dana ova stanica je prvi put od desanta na Drvar emitovala Ratni izvještaj Vrhovnog štaba NOV i POJ, u kojem je o tom događaju rečeno samo ovo: »U zapadnoj Bosni se vode žestoke borbe sa nemačkim trupama koje na nekoliko mesta pokušavaju da se probiju na oslobođenu teritoriju. U toku poslednja četiri dana okupatori su pretrpeli značajne gubitke u ljudstvu i ratnom materijalu. . .«⁴ (Ovaj i ostali citati iz emisija »Slobodne Jugoslavije« pisani su ekavicom). Dalje se govori o borbama na pojedinim sektorima Slovenije i Hrvatske. I u emisiji od 30. maja 1944. kaže se u Ratnom izvještaju Vrhovnog štaba samo to da se u zapadnoj Bosni nastavljaju žestoke borbe sa njemačkim jedinicama, koje pokušavaju da se probiju na oslobođenu teritoriju.⁵

Kada se Tito nalazio sa Vrhovnim štabom, Nacionalnim komitetom i Prezidijumom AVNOJ-a na Šator-planini, on je, u svojstvu vrhovnog komandanta NOV i POJ, 31. maja 1944, poslao Radio-stanici »Slobodna Jugoslavija« da svim jedinicama emituje zapovijest »... da smjesta preduzmu najodlučnije akcije protiv važnijih uporišta i vojnih objekata neprijatelja . . .«

Zanimljivo je da Tito u ovoj zapovijesti uopšte ne pominje vazdušni desant na Drvar, niti njemačku ofanzivu u zapadnoj Bosni. Već kao povod za izdavanje zapovijesti navodi ove razloge: »U čitavoj Jugoslaviji Nemci, pomoću kvislinga Nedića, Pavelića i Mihailovičevih četnika, vrše poslednje napore da razbiju Narodnooslobodilačku vojsku Jugoslavije, sa ciljem da podignu moralni duh kod vojnika i kod njemačkog naroda, jer do sada oni trpe poraze. Njima je to potrebno naročito sada kada se primiče poslednji udarac sa strane Crvene armije i englesko-američkih savezničkih trupa. . .«⁶

² Zbornik dokumenata i podataka o narodnooslobodilačkom ratu jugoslovenskih naroda, Vojnoistorijski institut, Beograd, tom II, knj. 13, dok. br. 87.

³ Arhiv Vojnoistorijskog instituta, Arhiva NOP-a k. 119/1. f. 2, reg. br. 7/1.

⁴ Arhiv CK KPJ, fond Radio-stanice »Slobodna Jugoslavija«, emisija br. 172. od 29. maja 1944.

⁵ Isto, emisija br. 173. od 30. maja 1944.

Tito i njegovi bliski saradnici dobro su uočili cilj ove njemačke operacije, jer je njemačka Vrhovna komanda zaista polagala velike nade u ovu operaciju baš za podizanje morala i kod njemačkog naroda i kod njemačkog vojnika, i to u vrijeme kada se u čitavom svijetu svaki čas očekivao dugo najavljivani saveznički desant na zapadnu Evropu. To će se vidjeti i kroz Ratni izvještaj Hitlerovog Glavnog stana i njemačke Vrhovne komande, koji su izdali upravo na dan savezničkog iskrcavanja, o čemu će kasnije biti više govora.

Tek poslije sedam dana od početka njemačke operacije »Reselšprung«, Radio-stanica »Slobodna Jugoslavija« ie. 1. juna 1944. emitovala Ratni izvještaj Vrhovnog štaba NOV i POJ, u kojem je data šira informacija o početku, jačini i pravcima nastupanja njemačkih trupa, toku i ishodu desanta na Drvar i ofanzive njemačkih jedinica na oslobođenu teritoriju zapadne Bosne.⁷

Redakcija »Slobodne Jugoslavije« dala je i svoj komentar uz ovaj izvještaj Vrhovnog štaba, vezujući ga za Titovu zapovijest jedinicama NOV i POJ za izvođenje pojačanih akcija na neprijatelja, završivši ga ovim riječima: »No ova akcija naših oružanih snaga Narodnooslobodilačke vojske i partizanskih odreda mora da bude opštenarodna akcija. Okupatori, Nedićevci, ustaše i četnici mora i ovog puta da osete i iskuse slogu i jedinstvo naroda sa Narodnooslobodilačkom vojskom i partizanskim odredima Jugoslavije.«⁸

Radio-stanica »Slobodna Jugoslavija« je narednih pet dana svakodnevno emitovala ratne izvještaje Vrhovnog štaba, kao i svoje informacije i komentare o borbama protiv njemačkih trupa u zapadnoj Bosni, a i o borbama u drugim krajevima Jugoslavije. U emisiji od 2. juna ponovo je ukazivano na Titovu zapovijest o potrebi pojačane aktivnosti jedinica NOVJ na neprijateljsku živu silu, objekte i garnizone, a navođeni su podaci iz kojih se vidi kako se ona uveliko sprovodila u život u svim krajevima Jugoslavije. Redakcija »Slobodne Jugoslavije« u toj emisiji uputila je i poseban apel minerima Jugoslavije, pozivajući ih da se ugledaju na diverzantske grupe kojima komanduje Ilija Gromovnik (Hariš). U emisiji je naveden i podatak da je Ilija Gromovnik sa svojim diverzantima u toku 680 dana — od 20. jula 1941. do kraja maja 1944. — u Hrvatskoj minirao i uništio 239 neprijateljskih vozova i porušio 26 željezničkih i 30 drumskih mostova.⁹

Dok su njemačke trupe uporno nastojale da, poslije zauzimanja Drvara, razbiju jedinice NOVJ oko Vrhovnog štaba i pronađu, zarobe ili unište Tita i vrhovno rukovodstvo nove Jugoslavije, Tito je poslije desetodnevnog manevrisanja sa vrhovnim rukovodstvom i jedinicama koje su ga obezbjeđivale na prostoru Drvar, Potoci, Mliništa, Šator-planina odlučio da se sa dijelom Vrhovnog štaba, Centralnog komiteta i Nacionalnog komiteta i AVNOJ-a prebaci na ostrvo Vis, kako je to bio i ranije planirao.

Prebacivši se sa Šator-planine i preko Mliništa na Kupreško polje, Tito se noću 3/4. juna, sa dijelom članova Vrhovnog štaba i

⁶ Isto, emisija br. 174. od 31. maja 1944.

⁷ Isto, emisija br. 175. od 1. juna 1944.

⁸ Isto, str. 12.

⁹ Isto, emisija br. 176. od 2. juna 1944.

NKOJ-a, prebacio avionom, kojim je pilotirao sovjetski pilot Aleksandar Sergejevič Šornjnikov, u Bari, da bi se, poslije nekoliko dana, savezničkim brodovima prevezao na oslobođeno ostrvo Vis. O ovom događaju vjerovatno je redakcija »Slobodna Jugoslavija« bila upoznata preko predstavnika sovjetske vlade.

U nedjeljnom pregledu (4. juna 1944) ratnih operacija NOV i POJ, Radio-stanica »Slobodna Jugoslavija« emitovala je tri stranice gusto kucanog teksta o krah u njemačkog desanta na Drvar i o borbama jedinica NOV i POJ u zapadnoj Bosni, o borbama koje su, kako to piše u sačuvanom dokumentu ove emisije, »skrenule na sebe pažnju, kako naše tako i svjetske javnosti«. Komentator je, pored ostalog, naveo da su Hitlerovi generali do desanta na Drvar isprobali protiv jedinica NOVJ sve taktičke varijante, ali da su uvijek bili pobjeđivani taktikom Titovih mladih oficira i generala. Ni kombinovana dejstva suvozemnih i vazdušnodesantnih snaga, uz podršku snažne avijacije, nisu, prema komentatoru Radio-stanice »Slobodna Jugoslavija«, donijela uspjeh, pa su se »i ovog puta Hitlerovi generali obrukali pred čitavom svjetskom javnošću i to više nego ikada do sada. To najbolje dokazuje i uporno ćutanje Gebelsove propagande, koja nema smelosti da ma šta kaže o krah u poslednjih njemačkih planova u našoj zemlji«.

U ovoj emisiji komentator je, takođe, kazao zašto je njemačkim generalima pošlo za rukom da vazdušnim desantom preotmu Musolinija (u avgustu 1943), dok im desant na Drvar, premda su u njemu bile angažovane veće snage, nije uspio. Kao glavni razlog komentator navodi da je »plan njemačkih generala propao pre svega, jer njemački okupatori u našoj zemlji ne mogu da naprave ni jedan pokret ili koncentraciju trupa, a da o tome ne sazna Vrhovni štab NOV i POJ, da je propao i zbog toga, jer su naši borci uvek spremni da dočekaju neprijatelja ognjem svoga oružja, pa ma od kud se on pojavio«.¹⁰

Drvarska operacija je trajala od 25. maja do 5. juna 1944. Toga dana je Štab njemačke 2. oklopne armije hitno izvukao iz operacije dva puka, tri izviđačka odreda i jedan jurišni oklopni bataljon i uputio ih ka jadranskoj obali; radi sprječavanja desanta jedinica 26. dalmatinske divizije na ostrvo Brač. No, ostale njemačke suvozemne snage ostaće još neko vrijeme u predjelu zapadne Bosne, gdje će voditi teške borbe s jedinicama NOVJ.

Dvanaestodnevno uporno ćutanje o početku, toku i ishodu operacije »Reselšprung« najzad je prekinuo Hitlerov Glavni stan 6. juna 1944. Kao što je poznato, toga dana ujutro je sa britanskih ostrva, poslije višemjesnih priprema, oko 5.000 ratnih i desantnih brodova i preko 13.000 borbenih i transportnih aviona otpočelo desant u Normandiju i konačno rušenje »Atlantskog bedema«. Za ovaj dugo najavljivani i očekivani dan, njemačka Vrhovna komanda i Gebelsova propagandna mašinerija čuvale su saopštenje o vazdušnom desantu na Drvar, kao spektakularnom uspjehu njemačke vojske, kojim je trebalo neutralisati psihološki šok izazvan u vojsci i narodu invazijom savezničkih snaga.

Iako autor ovog saopštenja ne raspolaže autentičnim njemačkim izvorom kojim bi potvrdio da je njemačka Vrhovna komanda

¹⁰ Isto, emisija br. 177, od 4. juna 1944., str. 41—43.

ovako namjerno i planski postupila,¹¹ svoju pretpostavku, pa i zaključak, zasniva na sročenom sadržaju i dužini teksta Ratnog izvještaja Hitlerovog Glavnog stana i Vrhovne komande oružane sile od 6. juna 1944, u kojem je o početku savezničkog iskrcavanja na zapadnu Evropu dato 67 riječi teksta, a vazdušnom desantu na Drvar i drvarskoj operaciji 85 riječi. Zanimljivo je napomenuti da je u ovom izvještaju i o ratnim događajima na njemačko-sovjetskom frontu dato 57, a na italijanskom frontu 56 riječi.

Kakav je tretman imala operacija »Reselšprung« u planovima njemačkih najviših komandi i šta su od nje očekivale u trenutku sudbonosnih događaja za Treći Rajh, najbolje se vidi iz pomenutog ratnog izvještaja.

Iako su njemačke komande ovu operaciju zamislile znatno ranije od otkrića približnog vremena savezničkog desanta na zapadnu obalu Evrope, izvođenje ove operacije se, sticajem okolnosti, poklopilo sa završnim pripremama za odbranu Evrope od savezničke invazije. Dolazak savezničkih i sovjetskih vojnih misija u zimu i proljeće 1944. godine u Vrhovni štab NOV i POJ dalo je ovome, kao i Narodnooslobodilačkoj vojsci Jugoslavije, još veći značaj u planovima njemačke Vrhovne komande, koja je očekivala, u trenutku savezničkog desanta, potpuno rastrojstvo svih glavnih komunikacija u Jugoslaviji, a time i paralisanje pokreta njemačkih trupa na Balkanu. Ovaj zaključak se vidi i iz kometara njemačkih i kvislinških ratnih dopisnika i listova o cilju operacije »Reselšprung«.

Evo sadržaja teksta Ratnog saopštenja Glavnog stana vođe Rajha i Vrhovne komande oružane sile za 6. jun 1944. o početku invazije na zapadnu Evropu i o rezultatu operacije »Reselšprung«:

»Prošle noći neprijatelj je otpočeo svoj napad na zapadnu Evropu, koji je već odavno bio pripreman i koji smo mi očekivali. Otpočevši najpre teškim napadima iz vazduha na naša obalska utvrđenja, neprijatelj je na više mesta severne francuske obale između Le Havra i Šerbura spustio trupe iz vazduha i istovremeno uz potporu jakih pomorskih snaga iskrao se i s mora. U napadnutim obalskim pojasevima u toku su ogorčene borbe.«¹²

U nastavku saopštenja govori se o situaciji na istočnom i italijanskom frontu,¹³ a na kraju o događajima u Jugoslaviji:

¹¹ Prema istraživanjima Slavka Odića, Hitler je depešom 25. maja 1944. obavjestio generala Rendulića da će o ishodu operacije »Reselšprung« obavještavati javnost samo Hitlerov Glavni stan.

¹² List »Novo vreme«, br. 963, Beograd, 7. jun 1944.

¹³ Tekst koji se odnosi na istočni i italijanski front glasi: »U Italiji je protivnik polazeći iz Rima izvršio više uzaludnih napada na naše zaštitnice zapadno i severno od grada. Istočno od grada posle ogorčenih borbi propali su neprijateljski napadi koji su preko čitavog dana koncentrisanim snagama vođeni kod Tivolija i zapadno od njega. Lovci i protivavionska artiljerija vazduhoplovstva oborili su iznad gornjoitalijanskog prostora 8 neprijateljskih aviona.

Na istoku nemačko-rumunske trupe, efikasno potpomognute jakim nemačko-rumunskim vazduhoplovnim formacijama, i pored žilavog neprijateljskog otpora u teškim borbama i dalje su prodrle severozapadno od Jašija i odbile ponovljene boljševičke protivnapade. U borbama u vazduhu uništeno je 39 neprijateljskih aviona.

Sa ostalog istočnog fronta javlja se samo o loknoj borbenoj delatnosti iz borbenog prostora kod Vitebska.« — »Novo vreme, br. 963, Beograd, 7. jun 1944.

»U Hrvatskoj su trupe suvozemne vojske i formacije SS pod vrhovnom komandom armijskog generala Rendulića, potpomognute jakim formacijama borbenih i bojnih aviona, napale iznenada centar banditskih Titovih grupa i razbile ih posle teških borbi od više dana. Neprijatelj je izgubio, prema privremnim izveštajima, 6.240 ljudi. Sem toga, zaplenjeno je mnogo oružja svake vrste i mnoga provijantska slagališta. U tim borbama istakla se 7. SS planinska divizija »Princ Eugen« pod komandom SS-oberfirera Kuma i SS-padobranski lovački bataljon 500 pod komandom SS-hauptsturmfirera Ribkea.«

Radio-stanica »Slobodna Jugoslavija« propratila je ovaj ratni izvještaj Hitlerovog Glavnog stana i njemačke Vrhovne komande većim komentarom. Davši najprije širi pregled čitavog toka zbivanja na području zapadne Bosne od 25. maja do 6. juna 1944, komentator se šire osvrnuo na dotadašnje ćutanje Gebelsove propagande o ovoj operaciji i naveo mišljenje redakcije »Slobodne Jugoslavije« zašto je tako urađeno.

»Gebelsova propaganda progovorila je najzad o napadu padobranskih i SS-ovskih divizija »Princ Eugen« na Drvar, o napadu, koji je po zamisli Hitlerovih generala trebalo da se završi zarobljavanjem Vrhovnog štaba Narodnooslobodilačke vojske Jugoslavije.

Gebels se odlučio da progovori o ovom napadu tek u jučerašnjem nemačkom ratnom izveštaju.

Kao što je poznato čitavoj našoj javnosti, Nemci su ovaj napad izvršili 25. maja, ali su se »setili« da o tome jave tek 6. juna, posle 12 dana.

Nemci su bili prinuđeni da jave juče o ovom napadu uglavnom zbog toga što smo mi 4. juna u našim emisijama, govoreći o napadu na Drvar, rekli sledeće: — I ovog puta Hitlerovi generali su se obrukali pred čitavom svetskom javnošću više nego ikada do sada. To najbolje dokazuje i uporno ćutanje Gebelsove propagande, koja nema smelosti da ma šta kaže o krahу nemačkih planova u našoj zemlji!«

U nastavku ove emisije od 6. juna, još je rečeno o Ratnom izveštaju njemačke Vrhovne komande:

»I iz jučerašnjeg nemačkog ratnog izveštaja, u kome se govori o napadu na Drvar, vidi se jasno da je čitav njihov plan propao, jer Gebels nije imao čime da se pohvali u svom ratnom izveštaju.

Njegovi padobranci i SS-ovci ne samo da nisu uspeali da zarobe ni jednog člana Vrhovnog štaba već su ove elitne Hitlerove jedinice bile opkoljene i većim delom uništene.

Ovaj očajnički i podmukli napad uoči velikih operacija u Evropi, koje su počele jučerašnjim iskrcavanjem savezničkih trupa, pokazuje koliko se Hitler boji akcija naše vojske i njene uloge u predstojećim ratnim operacijama. Ali Hitlera su obrukali njegovi padobranci, SS-ovci i njegov general Rendulić, koga Gebels spominje u jučerašnjem ratnom izveštaju.

Posle neuspelog napada na Vrhovni štab Nemci su pokušali da urade sve što mogu da ova njihova bruka ne prodre u javnost. Oni su pokušali da zagluše naše emisije u kojima smo javljali o krahу

napada, ali smo ih izvukli za jezik. Oni su najzad posle 12 dana progovorili, ali i to što su juče rekli u svom ratnom izveštaju još je jedan dokaz više da Gebels nema čime da se pohvali..»¹⁴

Na kraju ove emisije »Slobodna Jugoslavija« je obavijestila jedinice Narodnooslobodilačke vojske i narode Jugoslavije da Vrhovni štab sa maršalom Titom na čelu normalno nastavlja svoj rad, i da priprema planove za isterivanje iz zemlje svih nemačkih okupacionih snaga.

Pošto je u njemačkoj Vrhovnoj komandi odlučeno da se govori o drvarskoj operaciji — a na to ju je sigurno dobrim dijelom prisilila i Radio-stanica »Slobodna Jugoslavija«, čije su vijesti slušane i prenošene po čitavom svijetu — gotovo su svi listovi u Njemačkoj i zemljama sila Osovine donosili tih dana ratne izvještaje Hitlerovog Glavnog stana i Vrhovne komande oružane sile, vijesti i reportaže o vazdušnom desantu na Drvar i borbama koje se vode u zapadnoj Bosni. Kvislinški listovi u Jugoslaviji, posebno oni u Zagrebu, Beogradu i Sarajevu, sinhronizovano su objavljivali vijesti njemačke agencije DNB i reportaže njemačkih ratnih dopisnika Adalberta Kaleverta (Callewärt) i Frica Blumena koji su učestvovali u desantu na Drvar. Svi listovi i radio-stanice prenijeli su i Ratni izvještaj Glavnog stana vođe Rajha i Vrhovne komande oružane sile od 7. juna 1944, u kojem se — uz vijesti o savezničkom desantu na francusku obalu, borbama sjeverno od Rima i borbama na sektoru Jašija i bombardovanje željezničkih čvorova Proskurova i Šmernka (na istoku) — šire govorilo o borbama protiv »komunističkih snaga na Balkanu — naročito u maju«, kada je »neprijatelj pretrpeo najteže krvave gubitke, među kojima je imao i 17.000 poginulih..»¹⁵

Pošto je Radio-stanica »Slobodna Jugoslavija« svakodnevno emitovala vijesti o borbama u Jugoslaviji i osvrkala se na njemački neuspjeli vazdušni desant, a koje su uz najveću opasnost slušane i širene na okupiranim teritorijama, njemački propagandni aparat je bio prisiljen da nekako tome parira, pa je uz uzaludne pokušaje zaglušivanja ove stanice organizovano širio vijesti o tobože uspjelom »uništenju Titovog Glavnog stana«. Više listova je, među njima i sarajevski satelitski list »Novi list«, prenijelo iz Berlina širu informaciju »Međunarodnog dojavnog ureda« (Interinf) od 9. juna 1944. o ishodu vazdušnog desanta na Drvar, u kojoj je dato dosta netačnih podataka, među kojim i da je »poginula sva Titova tjelesna straža«, da su Titove jedinice »uništene ili u tolikoj mjeri razbijene da one ne raspolaže više nikakvom spomena vrijednom borbenom snagom«, da je »uhvaćeno i 20 američkih i engleskih oficira, koji su svi poginuli u borbi« i tome slično.

No, u ovoj informaciji mogu se naći i tačni podaci. U njoj se pominje i učešće savezničkog vazduhoplovstva u pružanju podrške jedinicama oko Vrhovnog štaba: »Da su na savezničkoj strani pripisivali osobitnu važnost ovim borbama za ovo središte bandi slijedi među ostalim i iz osobito živog podupiranja partizana od strane

¹⁴ Arhiv CK SKJ, fond Radio-stanice »Slobodna Jugoslavija«, emisija br. 181 od 6. juna 1944.

¹⁵ »Novo vreme«, br. 964, Beograd, 8. jun 1944.

američkih i britanskih bombardera, lovaca i brojnih obskrbnih zrakoplova. Unatoč jakoj upotrebi savezničkih zračnih snaga nije, međutim, uspjelo spriječiti razbijanje i uništenje središta boljševičkih snaga u Hrvatskoj. . .¹⁶

I sarajevski »Novi list«, u broju od 10. juna 1944, kao još neki, u svom posebnom komentaru o završetku operacije »Reselšprung« povezuje ovu sa očekivanom invazijom savezničkih snaga na zapadnu Evropu. Komentator, sa potpisom »S«, o tome veli ovo: »Taj je prostor (Jugoslavije — nap. M. B.) trebao prvi da ustane u orijaškom razračunavanju, koje se odigrava u današnje dane. Trebalo je sve biti spremljeno za čas kada udare ogromne sile, nagomilavane godinama, pa da s ove strane dođe udarac u leđa. Račun je bio kriv. . .¹⁷

U istom broju »Novi list« donosi i širi prikaz njemačkog ratnog dopisnika Frica Blumenau (koji je učestvovao u vazdušnom desantu na Drvar) o napadu na Vrhovni štab, gdje, pored ostalog, navodi da su ovom prilikom zaplijenjena »čitava brda dokumenata. . . koji će sada biti pomno ispitani i iskorišćeni. . .«

Kako je ovaj podatak tačan, jer zaista u našim arhivima nedostaju mnogi važni dokumenti iz perioda boravka Vrhovnog štaba i ostalih najviših foruma i ustanova u Drvaru, to se pred istraživače jugoslovenske NOVJ i istorije, i ne samo pred njih, postavlja zadatak traganja za ovom arhivom.

Poslije 11. juna 1944. u njemačkim i kvislinškim sredstvima informisanja nije više bilo govora o događajima vezanim za operaciju »Reselšprung«.

I Radio-stanica »Slobodna Jugoslavija« posljednju širu informaciju o vazdušnom desantu na Drvar i njemačkoj ofanzivi koja je uslijedila poslije toga na jedinice NOVJ u zapadnoj Bosni emitovala je 11. juna. U nedjeljnom pregledu ratnih operacija Narodnooslobodilačke vojske Jugoslavije — za vrijeme od 4. do 11. juna — posvećenom borbama u zapadnoj Bosni, znatno prostora je dato mjestu i ulozi Bosanske krajine kao najjačeg žarišta narodnooslobodilačke borbe u Jugoslaviji. U emisiji je rečeno da je »Bosanska krajina u protekle tri godine narodnooslobodilačke borbe izdržala jedanaest velikih fašističkih ofanziva i bezbroj njemačkih, ustaških i udružbenih okupatorskoHizrođnih nasrtaja«, pa je izražena nada da će Krajina odoljeti i ovoj dvanaestoj ofanzivi, »jer Krajinu i njen narod niko ne može pobediti«. ¹⁸

U ovoj emisiji naglašeno je takođe da njemačke trupe, premda su prodrle u Drvar, Petrovac, Ribnik, Tičevo, Mliništa i Ključ, nigdje nisu uspjele da razbiju nijednu jedinicu NOVJ, ali su ove zato nanijele značajne gubitke Nijemcima. Istaknuto je da su se u petnaestodnevnom proteklom borbama planovi njemačkih generala »i ovog puta izjalovili« i da je ta njihova ofanziva pokazala da oni više nisu kadri da preduzimaju obimnije operacije na čitavoj teritoriji

¹⁶ »Novi list«, Sarajevo, br. 944, 10. jun 1944.

¹⁷ Isto, br. 945, od 11. juna 1944.

¹⁸ Arhiv CK SKJ, fond Radio-stanice »Slobodna Jugoslavija«, emisija br. 185, od 11. juna 1944.

Jugoslavije, već samo da koncentrišu jače snage u jednoj ili dvije oblasti, dok u svim drugim moraju da vode odbrambene borbe. Ovu konstataciju »Slobodna Jugoslavija« je potkrijepila nizom primjera ofanzivnih akcija jedinica Narodnooslobodilačke vojske širom Jugoslavije.

Vazdušnodesantni napad na Drvar, sa ciljem uništenja ili zarobljavanja Vrhovnog štaba i najvišeg političkog rukovodstva nove Jugoslavije sa maršalom Titom na čelu, nije donio njemačkom vrhovnom komandovanju očekivani i toliko željeni uspjeh. Nijemci ovim desantom, kao i u daljim operacijama, nijesu uspjeli da hitnije poboljšaju strategijski položaj svojih trupa u središnjem dijelu Jugoslavije.

Hronologija

Potpukovnik Dragoljub Tmušić, prof.

- Poč. januara:* — Iz Gornjeg Hlumeca, 40 km južno od Praga, prebačen je u rejon Kraljeva 500. SS padobransko-lovački bataljon.
- U toku marta:* — Počela su pristizati obaveštenja u Vrhovni štab NOV i POJ o koncentraciji jačih nemačkih snaga na periferiji oslobođene teritorije Bosanske krajine.
- 22. mart:* — Vrhovni štab NOV i POJ upoznao je Komandu Višeg kursa Vojne škole pri Vrhovnom štabu da se može očekivati nemački vazdušni desant na Drvar. Kurs je nakon toga organizovan kao bataljon s dve čete.
- 6. april:* — Treća lička proleterska brigada 6. ličke proleterske divizije »Nikola Tesla« stigla u Drvar i smenila 2. ličku proletersku brigadu.
- 18. i 19. april:* — Treća lička brigada 6. ličke proleterske divizije »Nikola Tesla« ponovo se vratila u Drvar. Tada je vrhovni komandant NOV i POJ maršal Jugoslavije Josip Broz Tito upoznao štab brigade da Nemci namjeravaju spustiti padobrance u Drvar i dao mu uputstva kako treba organizovati odbranu protiv padobranaca.
- 6. maj:* — Nemački zapovednik oružanih snaga na Jugoistoku feldmaršal fon Vajks izdao je direktivu Štabu 2. oklopne armije da pripremi operaciju u kojoj bi se iznenada prodrlo na partizansku teritoriju sa ciljem da se Tito uhvati, a snage NOVJ na tom području unište.
- 10. maj:* — Operativno odeljenje Vrhovne komande obavestilo je fon Vajksa da je rajhsfirer Hajnrih Himler saglasan za angažovanje 500. SS padobransko-lovačkog bataljona za desant na Drvar.
- 13. maj:* — Zapovedništvo nemačkih oružanih snaga na Jugoistoku ukazalo je Štabu 2. oklopne armije na

principe kojih se mora pridržavati prilikom izvođenja operacije.

15. maj: — Počelo snabdevanje nemačkih jedinica određenih za operaciju. Svim jedinicama, osim 500. SS padobransko-lovačkom bataljonu, naređeno da ponesu sa sobom po jedan borbeni komplet, a intendantura da obezbedi hranu za pet dana.
17. maj: — U Štabu 2. oklopne armije u Vrnjačkoj Banji održano je savetovanje u vezi s izvođenjem operacije »Konjićev skok«.
19. maj: — Štab 15. brdskog korpusa razradio plan operacije i dostavio ga Štabu 2. oklopne armije.
20. maj: — Štab 2. oklopne armije odredio je da operacija »Konjićev skok« počne orijentirno 25. maja 1944.
— Štab 500. SS padobransko-lovačkog bataljona izdao je svoju pripremnu naredbu za prebacivanje bataljona na polazne aerodrome radi daljeg transportovanja do aerodroma s kojih će krenuti u operaciju.
21. maj: — Nemački zapovednik oružanih snaga na Jugoistoku feldmaršal fon Vojks dostavio operativni plan operacije »Konjićev skok« Vrhovnoj komandi oružanih snaga i Hitler ga je usvojio.
— Komandant nemačkog vazduhoplovstva u NDH izdao je zapovest za podršku operacije »Konjićev skok«.
— Štab 15. brdskog korpusa definitivno utvrdio plan operacije po napadnim pravcima i izdao operativnu zapovest potčinjenim jedinicama.
— Štabovi nemačkih jedinica angažovanih u operaciji upoznati s njenim planom.
23. maj: — Komandant 500. SS padobransko-lovačkog bataljona potpisao je bataljonsku zapovest za pothvat »Konjićev skok«.
24. maj: — Operativno odeljenje Štaba 2. oklopne armije, pod rukovodstvom pukovnika fon Farnbilena, izradilo je koncept studije za angažovanje 500. SS padobransko-lovačkog bataljona. Pošto ju je usvojio komandant 2. oklopne armije, dobila je snagu borbene zapovesti.
— Štab 2. oklopne armije u 18.50 poslao je telegramom otabu 5. SS i Štabu 15. brdskog korpusa i Vazduhoplovnoj komandi Jugoistoka lozinku »Dogovor 25.5«, što je značilo da operacija »Konjićev skok« počne 25. maja.

— Operativni deo Štaba 15. brdskog korpusa prebacio se iz Knina u Bihać i smestio u selo Vučijak.

— Iz Bastasa stigao je u Drvar Vrhovni komandant NOV i POJ maršal Jugoslavije Josip Broz Tito. Zanoćio je u drvarskoj pećini, gde ga je sutradan zatekao nemački vazdušni desant.

25. maj:

— U 05.00 sati prešle su u nastupanje prema Drvaru ove nemačke jedinice: borbena grupa »Vilam«, borbena grupa »Lapac«, 92. motorizovani grenadirski puk, 7. SS izviđački bataljon, 13. SS brdski lovački puk, Izviđački bataljon 369. pešadijske divizije, 105. SS izviđački bataljon, 1. puk »Brandenburg«, 54. brdski izviđački bataljon i domobranska 1. lovačka pukovnija.

— U 05.15 sati prešao je u nastupanje od Banjaluke Oklopni grenadirski jurišni bataljon 2. oklopne armije.

— Oko 06.15 sati nad Drvar su doletela s pravca Bosanskog Petrovca dva nemačka izviđačka aviona. Borcima Pratećeg bataljona dat je znak za uzbunu. Slušaoci Oficirske škole prekinuli sa nastavom.

— Oko 06.30 sati nad drvarskim nebom pojavile su se eskadrile koje su uzletele sa banjalučkog aerodroma Zalužani.

— Oko 06.35 sati sa pravca Prekaje ponovo su se pojavile eskadrile aviona i počele da bombarduju Drvar — time je počeo napad vazdušnog desanta.

— Od 06.40—06.50 sati bombardovani su Drvar i bliža okolina od strane aviona za obrušavanje JU-87 (»štuke«).

— Od 06.50—06.55 produžila je bombardovanje 13. eskadrila 151. puka za obrušavanje (»štuke«),

— 06.55—07.00 sati bombardovanje je produžila 3. eskadrila 7. noćne borbene grupe.

— Oko 07.00 sati pojavili su se u niskom letu iznad Drvara transportni avioni iz kojih su padobranci počeli da iskaču.

— Oko 07.00 sati slušaoci Oficirske škole Vrhovnog štaba, samoinicijativno i po naređenju nastavnika i komandanta škole, uzimali su oružje i uputili se trčeći prema Drvaru.

— U 08.00 sati Štab 1. proleterskog korpusa NOV i POJ telegrafskom vezom naredio je Štabu 6. ličke proleterske divizije »Nikola Tesla« da u Drvar uputi jednu brigadu, a da odmah raspoloživim snagama interveniše prema Drvaru.

— Oko 08.00 sati Štab 8. korpusa, pošto je prethodno naredio Štabu 1. dalmatinske brigade da prema

Drvaru uputi jedan bataljon, uputio je korpusnu zaštitnicu Štabu 1. proleterskog korpusa radi angažovan ja na Drvar.

— U 08.15 sati Štab 1. proleterskog korpusa NOV i POJ primio je naređenje da u Drvar uputi jednu brigadu.

— Oko 08.30 sati Štab 3. ličke proleterske brigade primio je od Štaba 1. proleterske divizije 1. proleterskog korpusa NOV i POJ naređenje da sa čitavom brigadom krene na Drvar.

— Nešto pre 09.00 sati Štab 9. dalmatinske divizije 8. korpusa NOV i POJ naredio je Štabu 4. dalmatinske brigade da usiljenim maršom krene prema Bosanskom Grahovu.

— U 09.00 sati padobranske i jedriličarske grupe zaposele su planom predviđene ciljeve, izuzev tri jedriličarske grupe — »Hvatač«, »Grizač« i »Dro-bilica«.

— U 09.00 sati Štab 3. krajiške proleterske brigade izvestio je Štab 1. proleterskog korpusa NOV i POJ da je od Livna krenula u napad jača neprijateljska motorizovana kolona.

— Nešto posle 09.00 sati nemački streljački stroj krenuo je u napad u pravcu pećine, na položaje jedinica Pratećeg bataljona Vrhovnog štaba.

— U 09.30 Štab 8. korpusa NOV i POJ obavestio je radio-vezom Štab 9. dalmatinske divizije o vazdušnom desantu na Drvar. Ponovo je naredio da se uputi jedna brigada na položaje istočno i severoistočno od Bosanskog Grahova.

— U 09.35 sati Štab 1. proleterskog korpusa NOV i POJ obavestio je Štab 5. udarnog korpusa NOV i POJ o nemačkom desantu na Drvar.

— Oko 10.00 sati neprijatelj je ovladao Drvarom. Delovi Pratećeg bataljona, oficirski bataljon i ljudstvo raznih vojnopozadinskih komandi i ustanova čvrsto su držali desnu obalu Unca.

— U 10.50 Štab 4. krajiške divizije NOV i POJ dobio je naređenje od Štaba 5. udarnog korpusa NOV i POJ da čvrsto zatvara pravce od Bihaća i Bosanske Krupe prema Bosanskom Petrovcu.

— Oko 11.30 sati 1. bataljon 3. ličke proleterske brigade 1. proleterskog korpusa NOV i POJ stigao je na Kamenicu i tu dobio naređenje da pređe u nastupanje prema Drvaru.

— Oko 11.30 sati, pošto je napustio pećinu, maršal Jugoslavije Josip Broz Tito stigao je na pola kose na putu prema Gradini.

— U 11.50 sati spušten je drugi talas padobranaca na Drvar (171 čovek).

— Oko 12.00 sati vrhovni komandant NOV i POJ maršal Jugoslavije Josip Broz Tito izašao je na Podove (iznad pećine). Tada je naredio 1. proleterskom i 5. udarnom korpusu da spreče brz prodor neprijateljskih snaga prema Drvaru.

— U 14.30 sati Štab 13. krajiške brigade izvestio je Štab 39. krajiške divizije 5. udarnog korpusa NOV i POJ o nadiranju jačih neprijateljskih snaga od Banjaluke prema Sitnici.

— U 15.00 sati Štab 6. proleterske divizije »Nikola Tesla« primio je naređenje od Štaba 1. proleterskog korpusa NOV i POJ da pripremi odlučujući napad na nemački desant u toku noći.

— U 16.00 sati 1. bataljon 1. ličke proleterske brigade 6. ličke proleterske divizije »Nikola Tesla« NOV i POJ stigao je u rejon Drvara.

— Oko 16.40 sati delovi oficirskog bataljona spustili su se uz železničku prugu prema Uncu i na čitavom frontu prešli u napad.

— Oko 17.00 sati tri bataljona 3. ličke proleterske brigade 6. ličke proleterske divizije »Nikola Tesla«, bataljon Oficirske škole i Prateći bataljon Vrhovnog štaba NOV i POJ držali su prilaze Drvaru i postepeno stezali obruč oko padobransko-jedriličarskih grupa.

— U 17.00 sati Štab 1. proleterskog korpusa NOV i POJ naredio je Upravi bolnice da počne sa evakuacijom.

— U 17.00 Štab 39. krajiške divizije 5. udarnog korpusa NOV i POJ naredio je 13. krajiškoj brigadi da se prebaci u Previju radi zatvaranja pravca Čadavica—Ključ.

— Oko 20.00 sati nemački vojnici povelili su zarobljene civile na Šobića groblje, kuda su se i oni kasnije povukli.

— Oko 21.30 sati nemački padobranci i jedriličari povukli su se u neredu na Šobića groblje.

— Oko 23.00 sati četiri bataljona 3. ličke proleterske brigade 6. ličke proleterske divizije »Nikola Tesla« i 1. bataljon 3. dalmatinske brigade 9. dalmatinske divizije NOV i POJ — oko 700 boraca — prešli su u napad na neprijatelja u rejon Šobića groblja.

— U 23.50 sati Štab 1. proleterskog korpusa NOV i POJ zamolio je Štab 5. udarnog korpusa NOV i POJ da prenese Štabu 1. proleterske divizije naređenje da uputi jedan bataljon 1. proleterske brigade na Potoke radi zatvaranja pravca Prekaja—Potoci.

26. maj:

— U 01.30 Štab 2. oklopne armije naredio je štabu 7. SS brdske divizije »Princ Eugen« da formira specijalni lako pokretni odred jačine čete, koji će se što pre prebaciti do Potoka i Uvale kako bi uhvatila ili uništila Vrhovni štab NOV i POJ sa Titom na čelu.

— Oko 07.00 nemačke snage sa pravca Trubara spojile su se sa vazдушnim desantom u Drvaru.

— U 10.30 105. SS izviđački bataljon stigao je u Bosansko Grahovo.

— U 12.30 sati ušao je u Drvar 92. motorizovani grenadirski puk i uspostavio vezu sa 500. SS padobransko-lovačkim bataljonom.

— U 15.00 sati 54. brdski izviđački bataljon stigao je u Bosanski Petrovac.

— U 16.00 sati delovi puka »Brandenburg« stigli su u Bosansko Grahovo i uspostavili vezu sa 105. SS izviđačkim bataljonom.

— U 20.30 sati Oklopni grenadirski jurišni bataljon stigao je u Ključ.

27. maj:

— U 06.00 sati 105. SS izviđački bataljon stigao je od Resanovaca u Drvar i uspostavio vezu sa 92. motorizovanim grenadirskim pukom.

— Oko 09.00 sati Vrhovni štab NOV i POJ naredio je Štabu 1. proleterskog korpusa da najupornije brani pravce od Mliništa i Jasenovih Potoka prema Potocima, a Štabu 5. udarnog korpusa da zatvori pravce od Oštrelj a prema Potocima.

— U 22.00 sati Štab 2. oklopne armije izdao je operativnu zapovest za koncentrična dejstva prema Potocima i Uvali radi uništenja Vrhovnog štaba NOV i POJ.

29. maj:

— Pre podne, na sastanku u Vrhovnom Štabu NOV i POJ, odlučeno je da se prekinu odbrambene borbe na prostoru na kojem su nemačke snage nastojale da okruže Vrhovni štab i jedinice NOVJ. Odlučeno je da se Vrhovni štab NOV i POJ s prištapskim delovima iz rejonu Potoci, Uvala prebaci u selo Preodac, pod Šator-pl.

29/30. maj:

— Od 22.00 do 01.00 sati krenuo je Štab 1. proleterske divizije 1. proleterskog korpusa NOV i POJ sa 1. i 13. proleterskom brigadom iz rejonu željezničke stanice Lisina, Bjeljevine prema komunikaciji Mliništa—Glamoč.

30. maj:

— Do 10.00 sati kolona Vrhovnog štaba NOV i POJ stigla je pod Šator-planinu.

— Do 13.00 sati jedinice 1. proleterske divizije 1. proleterskog korpusa NOV i POJ prebacile su se preko komunikacije Mliništa—Grahovo.

31. maj:

— U 18.00 sati Štab 1. proleterskog korpusa NOV i POJ naredio je Štabu 1. proleterske divizije da od 1. juna ujutro obezbedi prebacivanje Vrhovnog štaba NOV i POJ preko ceste kod Mliništa.

— Pred veče kolona Vrhovnog štaba NOV i POJ krenula je iz Preodca prema Mliništu i Vitorog-planini.

3. jun:

— U 22.00 sati doleteo je sovjetski avion na Kupreško polje. Tim avionom prebacili su se u Bari (Italija) maršal Tito, neki članovi Vrhovnog štaba NOV i POJ, Centralnog komiteta KPJ, NKOJ i šefovi savezničkih vojnih misija.

5. jun:

— Oko 22.00 sati počeli su se spuštati saveznički transportni avioni na Kupreško polje. Pošto su istovarili materijal, ukrcali su ranjenike i bolesnike 1. proleterske i 10. divizije (oko 140) i evakuisali ih u Italiju na lečenje.

Arhiv oružanih snaga
(Arhiv Vojnoistorijskog instituta)

Pukovnik Tomislav Pašalić

Regesta dokumenata za »Drvarsku operaciju maj—juni 1944. godine« izrađena je na osnovu arhivskih fondova koji se čuvaju u Arhivu Oružanih snaga, odnosno Arhivu Vojnoistorijskog instituta u Beogradu. Ukupno je obradeno 525 dokumenata, i to: 309 jedinica i komandi NOV i POJ, 207 nemačkih, 8 dokumenata ustaško-domobranskih i 1 dokument četničkih jedinica. U ukupan zbir uvršteno je i 6 dokumenata koji se čuvaju u Arhivu CK SKJ.

Dokumenti su kronološki sređeni i nastali su u vremenu od 15. maja do 15. juna 1944. godine, sa sledećim podacima: čiji je dokumenat, kome je upućen, kratak sadržaj i signatura, broj kutije, fascikle i dokumenta, odnosno serija, film i broj snimka za mikrofilmovane dokumente.

DOKUMENTI JEDINICA NOV I POJ

1. 15. 5. 1944. PETI KORPUS NOVJ: Obaveštajni odsek dostavlja Štabu korpusa podatke o neprijateljskim snagama i njihovim predstojećim akcijama na sektoru korpusa. K. 460/B, f. 25, d. 3.
2. 16. 5. 1944. PETI KORPUS NOVJ: depeša Obaveštajnog odseka korpusa sa podacima o neprijatelju i vojnoj situaciji u Bosanskoj krajini. K. 460/B, f. 25, d. 6.
3. 16. 5. 1944. PETI KORPUS NOVJ: depeša Obaveštajnog odseka korpusa sa podacima o jačini neprijateljskih garnizona u Bihaću i Ljubiji i o pokretu divizije »Tigar« iz Novoga i Dvora u pravcu Bihaća. K. 460/B, f. 25, d. 7.
4. 16. 5. 1944. PRVA PROLETERSKA DIVIZIJA: naređenje štabovima 1. i 13. proleterske brigade da se delovi 13. brigade postave na zadržavanju pravca Mrkonjić-Grad — Čađevica — Ključ, a delovi 1. brigade da smene jedinice 13. brigade na označenim položajima. K. 712, f. 1, d. 25.
5. 17. 5. 1944. PETI KORPUS NOVJ: depeša Obaveštajnog odseka 5. korpusa o dolasku neprijateljskih snaga iz Banjaluke u Prijedor i Novi i koncentraciji neprijateljskih snaga iz Bihaća u pravcu Ličkog Petrovog Sela i Lapca. K. 460/B, f. 25, d. 10.
6. 18. 5. 1944. VRHOVNI ŠTAB NOV I POJ: depešom traži od Štaba 5. korpusa da ga obavesti koja je neprijateljska motorizovana kolona stigla od Banjaluke na sektor Bihaća. K. 461, f. 1, d. 1.

7. 18. 5. 1944. PRVI PROLETERSKI KORPUS: izveštaj o rasporedu jedinica 7. SS »Princ Eugen« divizije po garnizonima Sarajevo, Travnik, Turbe, Donji Vakuf, Bugojno, Jajce, Mrkonjić-grad i dr. K. 371, f. 6, d. 12.
8. 18. 5. 1944. PRVI PROLETERSKI KORPUS: dostavlja Štabu 8. korpusa podatke o brojnom stanju neprijateljskih vojnika u Mrkonjić-Gradu, Banjaluci i drugim garnizonima. K. 371, f. 6, d. 11.
9. 18. 5. 1944. PETI KORPUS NOVJ: naređenje štabovima 39. i 4. divizije da zauzmu odgovarajuće položaje kako bi onemogućili i osujetili namere neprijatelja koji vrši veće pokrete sa jačim snagama komunikacijom Kostajnica — Bosanski Novi — Bihać. K. 1265, f. 1/1, d. 14.
10. 18. 5. 1944. PETI KORPUS NOVJ: zapovest Štaba 5. korpusa Štabu Drvarsko-petrovačkog odreda za preduzimanje akcija u sadejstvu sa 4. i 39. divizijom i jedinicama 11. krajiške i 13. proleterske brigade u cilju sprečavanja prodora neprijatelja od Bihaća i Krupe prema Bosanskom Petrovcu. K. 458/A, f. 2, d. 9.
11. 18. 5. 1944. PETI KORPUS NOVJ — OBAVEŠTAJNI ODSEK: dostavlja podatke Štabu korpusa o vojnoj situaciji na sektoru Bihaća i Mrkonjić-Grada. K. 460/B, f. 25, d. 13.
12. 18. 5. 1944. OSMI KORPUS NOVJ: obaveštava sve štabove potčinjenih jedinica da neprijatelj u Livnu formira tri grupe »trupova« koji su uvežbavani za akcije u našoj pozadini za napad na štabove jedinica NOVJ i naređuje da se preduzmu odgovarajuće mere. K. 521, f. 4, d. 24.
13. 19. 5. 1944. PETI KORPUS NOVJ: obaveštava 10. diviziju o položajima koje su zauzele jedinice 7. SS »Princ Eugen« divizije i naređuje Štabu divizije da prati pokrete neprijatelja na pravcu Travnik — Gornji Vakuf — Jajce. K. 461/A, f. 5, d. 5/12.
14. 19. 5. 1944. PETI KORPUS NOVJ: naređenje Štabu 4. divizije da ga izvesti o neprijateljskim jedinicama u Bosanskom Novom i na pruzi Prijedor — Novi. K. 461/A, f. 5, d. 3/10.
15. 20. 5. 1944. PETI KORPUS NOVJ: Obaveštajni odsek obaveštava Štab korpusa o snazi i rasporedu neprijateljskih jedinica i vojnoj situaciji u dolini r. Une. K. 460/B, f. 25, d. 19.
16. 20. 5. 1944. PETI KORPUS NOVJ: obaveštava Vrhovni štab o vojnoj situaciji na sektoru korpusa i neprijateljskim snagama u dolini r. Une i mestima Bosanske krajine. K. 460/B, f. 25, d. 26.
17. 21. 5. 1944. PRVI PROLETERSKI KORPUS NOVJ: izveštava načelnika Vrhovnog štaba da su neprijateljske posade u Nebljusima i Lapcu smenjene, da je 150 neprijateljskih vojnika stiglo u Srb i da su saveznički avioni 20. maja bombardovali Livno. K. 371, f. 5, d. 2.
18. 21. 5. 1944. PETI KORPUS NOVJ: izveštava Vrhovni štab o formacionoj pripadnosti nemačke motorizovane jedinice koja je stigla na sektor Bihaća i pokretima neprijateljskih snaga na sektoru Prijedor — Bihać. K. 461, f. 1, d. 1.
19. 21. 5. 1944. ČETVRTA NOU DIVIZIJA: naređenje štabovima 6. i 8. krajiške brigade i Drvarsko-petrovačkog NOP odreda za zatvaranje pravaca Bihać — Lipa — Vrtoče — Bosanski Petrovac i Bosanska Krupa — Risovac — Bosanski Petrovac. K. 768, f. 1, d. 41.

20. 21. 5. 1944. ČETVRTA NOU DIVIZIJA: naređenje štabovima 6. i 8. krajiške brigade i Drvarsko-petrovačkog odreda za vođenje odsudne borbe na pravcima ka Bosanskom Petrovcu. K. 768, f. 1, d. 42.
21. 22. 4. 1944. PRVI PROLETERSKI KORPUS NOVJ: izveštaj načelniku Vrhovnog štaba o situaciji na sektorima dejstva 1. i 6. proleter-ske divizije i sektoru Livno. K. 371, f. 5, d. 3.
22. 22. 5. 1944. TRINAESTA PROLETERSKA BRIGADA »RADE KONČAR«: naređuje štabovima bataljona da onemoguće kretanje nepri-jateljskih snaga od Mrkonjić-Grada prema s. Kotline — Rogalje — Podsiljak — Široka Kosa i do Gradine. K. 727, f. 1, d. 25.
23. 23. 4. 1944. VRHOVNI ŠTAB NOV I POJ: naređuje Štabu 8. korpusa NOVJ da svojim jedinicama zatvori pravac koji vodi od Knina, preko Bosanskog Grahova, za s. Resanovci. K. 460/B, f. 25, d. 26.
24. 23. 5. 1944. VRHOVNI ŠTAB NOV I POJ: naređuje Glavnom štabu NOV i PO Hrvatske da proveri vest o dolasku neprijateljskih jedini-ca iz Karlovca na područje Kupe. K. 119/4, f. 1, d. 1.
25. 23. 5. 1944. PRVI PROLETERSKI KORPUS NOVJ: dostavlja izveštaj Vrhovnom štabu o nadletanju aviona prostorije od železničke stanice Mliništa do železničke stanice Ovčar, i o kretanju i aktivnosti ne-prijateljskih snaga na sektoru Knin, Bihać i Srb — Suvaja. K. 16, f. 1, d. 11.
26. 23. 5. 1944. PETI KORPUS NOVJ: naređuje Štabu Livanjsko-duvanj-skog NOP odreda da se prebaci na sektor Duvna i poveže sa Kupreš-kim odredom i 10. divizijom. K. 458/A, f. 2, d. 10.
27. 23. 5. 1944. PETI KORPUS NOVJ — Obaveštajni odsek: depeša o jačini, pokretima i akcijama neprijateljskih snaga na sektoru Prijedora, Bosanskog Novog i Bihaća. K. 460/B, f. 25, d. 24.
28. 23. 5. 1944. OSMI KORPUS NOVJ: depešom obaveštava Štab 5. kor-pusa o vojnoj situaciji i koncentraciji neprijateljskih snaga. K. 460/B, f. 25, d. 28.
29. 23. 5. 1944. ŠESTA PROLETERSKA DIVIZIJA »NIKOLA TESLA«: izveštaj Štabu 1. proleterskog korpusa NOVJ o dejstvu na komuni-kaciji Bihać — Lapac. K. 797, f. 2, d. 15.
30. 24. 5. 1944. PETI KORPUS NOVJ: izveštava Štab 4. divizije o dola-sku u Banjaluku dveju divizija u jačini od 20.000 nemačkih vojnika. K. 461/A, f. 5, d. 3.
31. 24. 5. 1944. PETI KORPUS NOVJ: naređuje 10. diviziji da proveri podatke o namerama neprijatelja na sektoru divizije i da delovi 9. brigade drže položaje na prostoriji Pribelje — Blagaj i da poruše cestu Bugojno — Kupres. K. 461/A, f. 5, d. 5.
32. 24. 5. 1944. ČETVRTA KRAJIŠKA DIVIZIJA: izveštava Štab 5. kor-pusa o pokretima većeg broja neprijateljskih motorizovanih kolona od Bosanskog Novog preko Prijedora za Banjaluku. K. 461/A, f. 5, d. 3/17.
33. 24. 5. 1944. PRVA PROLETERSKA BRIGADA: izveštaj štabu 1. pro-leterske divizije o borbi 6. bataljona 1. prolet. brigade sa neprijatelj-skim snagama koje su nadirale iz Jajca preko Gorice za Šipovo. K. 713, f. 2/II, d. 2.
34. 25. 4. 1944. Obaveštenje člana Vrhovnog štaba NOV i POJ Aleksan-dra Rankovića vrhovnom komandantu Josipu Brozu Titu o predu-

- zetim merama u vezi s nemačkim desantom na Drvar i traženju direktiva za dalji rad. K. 15, f. 2, d. 16.
35. 25. 4. 1944. VRHOVNI STAB NOV I POJ: izveštaj načelnika Vrhovnog štaba Arsa Jovanovića vrhovnom komandantu NOV i POJ maršalu Josipu Brozu Titu da su slušaoci Oficirske škole Vrhovnog štaba stupili u borbu protiv nemačkog desanta i da je organizovana odbrana desne obale Unca. K. 27, f. 4, d. 1/1.
 36. 25. 4. 1944. PRVI PROLETERSKI KORPUS NOVJ — UPRAVA BOLNICE: dostavlja izveštaj Štabu korpusa o razmeštaju bolnice u Otaševcu, Grub. Naslonu i Šipovljanima i moli da im se odredi pravac kretanja u slučaju neprijateljske invazije. K. 371, f. 10, d. 1.
 37. 25. 5. 1944. PRVI PROLETERSKI KORPUS NOVJ: depeša u kojoj se govori da neprijatelj nadire od Knina prema Bosanskom Grahovu i da se borbe vode na Deralama. K. 372, f. 1, d. 9.
 38. 25. 5. 1944. PRVI PROLETERSKI KORPUS NOVJ: depeša Komande mesta Prekaja u kojoj se obaveštava Štab korpusa o spuštanju neprijateljskih padobranaca u Drvar i da se u gradu vode borbe. K. 372, f. 1, d. 4.
 39. 25. 5. 1944. PRVI PROLETERSKI KORPUS NOVJ: uputio je depešu Štabu 1. proleterske divizije u kojoj se naređuje da uputi u Potoke 1. bataljon 1. proleterske brigade. K. 372, f. 1, d. 5.
 40. 25. 5. 1944. PRVI PROLETERSKI KORPUS NOVJ: izveštaj komandanta korpusa Koče Popovića članu Vrhovnog štaba Aleksandru Rankoviću o nadiranju neprijateljskih snaga ka Drvaru. Arhiv CK SKJ, reg. br. 6434/11, 2-51.
 41. 25. 5. 1944. PETI KORPUS NOVJ: obaveštenje Štabu 1. proleterske divizije o naređenju komandanta 1. proleterskog korpusa da se najhitnije i najkraćim putem uputi jedan bataljon 1. proleterske brigade u Potoke, i o situaciji u zapadnoj Bosni. K. 458, f. 2, d. 1.
 42. 25. 5. 1944. PETI KORPUS NOVJ: obaveštava 4. diviziju o spuštanju neprijateljskih padobranaca u Drvar, o teškim borbama koje se vode, o pojačanju neprijateljskih snaga u Prijedoru i Banjaluci i o napadu neprijatelja od Livna. K. 461/A, f. 5, d. 3.
 43. 25. 5. 1944. PETI KORPUS NOVJ: obaveštava 10. diviziju o jakim neprijateljskim snagama koje nadiru od Bihaća i Bos. Krupe prema Petrovcu i borbama sa nemačkim padobrancima koji su se spustili u Drvar. K. 461/A, f. 5, d. 5.
 44. 25. 5. 1944. PETI KORPUS NOVJ: obaveštava Vrhovni štab o pokretima neprijateljske motorizacije od Sunje prema Bosanskom Novom, o zaposedanju komunikacije Bosanska Krupa — Bihać od 373. »Tigar« divizije i o situaciji na sektoru Bihaća. K. 460/B, f. 25, d. 29.
 45. 25. 5. 1944. PETI KORPUS NOVJ: naređenje Štabu 10. divizije da 9. brigada hitno zatvori pravac Bugojno — Kupres i preko Janja, i da detaljno poruši komunikacije. K. 461/A, f. 5, d. 5.
 46. 25. 5. 1944. PETI KORPUS NOVJ: spisak oružja i municije koje Štab 5. korpusa dostavlja Komandi drvarskog područja. K. 1927, f. 4, d. 33.
 47. 25. 5. 1944. PETI KORPUS NOVJ: naređenje o upućivanju jednog bataljona 13. krajiške brigade u Potoke. K. 372, f. 1, d. 6.
 48. 25. 5. 1944. PRVA PROLETERSKA DIVIZIJA: naređenje Štabu 1. proleterske brigade da jedan bataljon odmah uputi preko Gerzovog

- brda na Cetenište i Crni vrh i da se poveže sa bataljonima 13. proleterske brigade na tom sektoru. K. 712, f. 1, d. 26.
49. 25. 5. 1944. TRIDESET DEVETA DIVIZIJA: zapovest Štaba divizije štabovima 15. i 16. krajiške brigade i Zmijanskog NOP odreda za zatvaranje pravca od Prijedora i Banjaluke ka Sanskom Mostu i za odbranu Sokolova i Kozice. K. 1265, f. 1/1, d. 15.
 50. 25. 5. 1944. PRVA PROLETERSKA BRIGADA: izveštaj Štabu 1. proleterske divizije o napadu neprijateljskih snaga od Jajca ka Šipovu i Janju, i rasporedu bataljona brigade. K. 713, f. 2/II, d. 4.
 51. 25. 5. 1944. ČETVRTA KRAJIŠKA DIVIZIJA: depešom izveštava Štab 5. korpusa da jače neprijateljske snage iz Bosanske Krupe i Bihaća sa motorizacijom nadiru u pravcu Bosanskog Petrovca i da je otpočela borba sa njima. K. 461/A, f. 5, d. 3/17.
 52. 25. 5. 1944. ČETVRTA KRAJIŠKA DIVIZIJA: zamenik komandanta obaveštava Štab divizije da neprijatelj nastupa od Suvača i Ljubije prema Mijskoj Glavi. K. 768/A, f. 2, d. 56.
 53. 25. 5. 1944. ČETVRTA KRAJIŠKA DIVIZIJA: naređenje Štabu 6. brigade da zatvori pravac Bihać — Petrovac — Oštrej — Drvar i spreči nadiranje neprijateljskih snaga. K. 774/A, f. 1, d. 18.
 54. 25. 5. 1944. TRIDESET DEVETA DIVIZIJA: dostavlja zapovest Štabu 15. brigade da ostane na prostoriji oko Bronzanog Majdana sa zadatkom zatvaranja pravca Sanski Most — Banjaluka i svih pravaca kojim bi neprijatelj mogao da ugrozi desno krilo 16. brigade. K. 1270, f. 1, d. 36.
 55. 25. 5. 1944. TRIDESET DEVETA DIVIZIJA: dostavlja zapovest potčinjenim jedinicama da zauzmu odgovarajuće položaje i spreče neprijateljsko nadiranje od Bos. Krupe, Bihaća i Grahova prema Drvaru. K. 1265, f. 1/1, d. 15.
 56. 25. 5. 1944. PRVA PROLETERSKA BRIGADA: dostavlja Štabu 1. proleterske divizije podatke o pravcima napada neprijateljskih snaga od Jajca prema Šipovu i Janju i borbama svojih bataljona na liniji Šipovo — Savići — Mujdići, i rasporedu njenih bataljona. K. 713, f. 2/II, d. 4.
 57. 25. 5. 1944. PRVA PROLETERSKA BRIGADA: izveštava Štab 1. proleterske divizije da je 4. bataljon upućen na liniju Cetenište — Crni Vrh, a da 6. bataljon vodi borbe kod s. Gorice. K. 713, f. 2/III, d. 3.
 58. 25. 5. 1944. PRVA PROLETERSKA BRIGADA — ŠTAB TREĆEG BATALJONA: izveštava Štab 1. proleterske divizije da se izviđačka odeljenja koja su upućena prema Glamoču nisu vratila i da je prekinuta veza sa jedinicama 3. krajiške brigade. K. 712/A, f. 4, d. 31.
 59. 25. 5. 1944. DRUGA LICKA BRIGADA: bojna relacija 2. brigade 6. ličke proleterske divizije o toku i rezultatima borbi vođenih 25. i 26. maja 1944. godine na sektoru Drvara prilikom neprijateljskog desanta na Drvar. K. 801, f. 8, d. 10.
 60. 25. 5. 1944. TREĆA KRAJIŠKA PROLETERSKA BRIGADA: obaveštava Štab 1. proleterskog korpusa da je neprijatelj prodro do Jakira gde se vode borbe. K. 372, f. 1, d. 8.
 61. 25. 5. 1944. OSMA KRAJIŠKA BRIGADA: izveštava Štab 4. divizije o borbama 2. bataljona sa ustaškom bojnom kod Crnog Jezera i Ve-

- likog Radića i da je neprijatelj odbačen prema Krupi. K. 775/A, f. 2, d. 27.
62. 25. 5. 1944. TREĆI BATALJON OSME KRAJIŠKE BRIGADE: dostavlja Štabu brigade mesečni operativni izveštaj za period od 25. maja do 26. juna 1944. sa pregledom obostranih gubitaka u ljudstvu i materijalu. X. NAV-N-T-314, 565/691-2.
 63. 26. 5. 1944. PRVI PROLETERSKI KORPUS: izveštaj komandanta korpusa Koče Popovića članu Vrhovnog štaba Aleksandru Rankoviću o situaciji na sektoru Drvara, Bosanskog Grahova i Livna. Arhiv CK SKJ, reg. br. 6435/11, 2-52.
 64. 26. 5. 1944. PETI KORPUS NOVJ: naređenje Štaba korpusa Štabu 13. krajiške brigade za napad na Klokotovac. K. 1265, f. 2/1, d. 5.
 65. 26. 5. 1944. PETI KORPUS NOVJ: obaveštava 10. diviziju da se snage 7. SS »Princ Eugen« divizije koncentrišu u Jajcu u cilju prodora prema Šipovu i Janju i da su počele borbe kod Šipova. K. 461/A, f. 5, d. 5.
 66. 26. 5. 1944. PETI KORPUS NOVJ: naređenje Štaba korpusa Štabu 39. divizije da najhitnije zatvori pravac prema Ribniku i pravce Ključ — Paunovac i Ključ — Crkveno. K. 1265, f. 1, d. 8.
 67. 26. 5. 1944. PETI KORPUS NOVJ: dostavlja izveštaj Vrhovnom štabu 0 desantu neprijatelja na Drvar i neprijateljskoj ofanzivi na slobodnu teritoriju. K. 15, f. 2, d. 17.
 68. 26. 5. 1944. PETI KORPUS NOVJ: depešom obaveštava Štab 4. divizije da 8. krajiška brigada vodi žestoke borbe sa jačim neprijat. snagama, da je neprijatelj prodro do Suvaje i da nadire prema Vojevcu. K. 461/A, f. 5, d. 3/12.
 69. 26. 5. 1944. PETI KORPUS NOVJ: obaveštava Štab 10. divizije da neprijatelj nadire jačim snagama od Bihaća, Krupe, Banjaluke, Mrkonjića i Livna i da se vode žestoke borbe sa neprijat. snagama. K. 461/A, f. 5, d. 5/16.
 70. 26. 5. 1944. PETI KORPUS NOVJ: depešom obaveštava Štab 10. divizije da neprijatelj jačim snagama nastupa prema Busijama i Mliništu 1 naređuje da hitno izvesti Štab korpusa o situaciji u Janju i na celom operativnom sektoru divizije. K. 461/A, f. 5, d. 5/17.
 71. 26. 5. 1944. PETI KORPUS NOVJ: depešom obaveštava Štab 10. divizije da su neprijateljske snage presekle cestu Jajce — Mlinište i da se borbe vode u D. Ribnjaku i naređuje Štabu divizije da pojača pritisak na neprijatelja i izvesti o situaciji na sektoru Bugojno — Kupres i Livno — Glamoč. K. 461/A, f. 5, d. 5/17.
 72. 26. 5. 1944. PRVA PROLETERSKA DIVIZIJA: naređenje Štaba divizije štabovima 1. i 13. proleterske brigade i Komandi Brdske baterije za zatvaranje svih pravaca koji od Jajca, Mrkonjić-Grada, Čađavice i Ključa vode ka Mliništima. K. 712, f. 1, d. 27.
 73. 26. 5. 1944. ČETVRTA KRAJIŠKA DIVIZIJA: depešom izveštava 5. korpus da je preduzela mere kako bi sprečila dalje napredovanje neprijateljske motorizacije i tenkova iz pravca Bihaća u Bosanski Petrovac. K. 461/A, f. 5, d. 3/19.
 74. 26. 5. 1944. ČETVRTA KRAJIŠKA DIVIZIJA: izveštava Štab 5. korpusa o sastavu i jačini neprijateljske posade u Prijedoru. K. 461/A, f. 5, d. 3/20.

75. 26. 5. 1944. ČETVRTA KRAJIŠKA DIVIZIJA: naređuje Štabu 4. bataljona 6. krajiške brigade da izvrši pokret i smesti se u Brestovac — zaselak Bulaži — i da se obezbedi od pravca Petrovac — Vrtoče. K. 768, f. 1, d. 45.
76. 26. 5. 1944. ČETVRTA KRAJIŠKA DIVIZIJA: naređenje Štabu 6. krajiške brigade da posedne položaje severoistočno od Bosanskog Petrovca na liniji Smoljana — Bravski Vaganac i spreči prodor neprijatelja prema Ključu i Podgrmeču, a da Drvarsko-petrovački NOP odred spreči prodor neprijatelja od Bos. Petrovca prema Drvaru. K. 768, f. 1, d. 44.
77. 26. 5. 1944. PRVA PROLETERSKA BRIGADA: traži od Štaba 13. proleterske brigade da uputi jedan svoj bataljon u pomoć 6. bataljonu i bataljonu »Garibaldi« 1. proleterske brigade kako bi se zaustavilo napredovanje neprijateljskih snaga. K. 713, f. 2/II, d. 6.
78. 26. 5. 1944. PRVA PROLETERSKA BRIGADA: obaveštava Štab 1. proleterske divizije da je neprijatelj ovladao kosama južno od Sokolca i da se brigada nalazi na liniji Pljevski Podovi — Dragnić Podovi — Bunjevačke Livade — Livadak — Grabež. K. 713, f. 2/II, d. 7.
79. 26. 5. 1944. PRVA PROLETERSKA BRIGADA: dostavlja Štabu 1. proleterske divizije raspored svojih bataljona i podatke o borbama 2. i 6. bataljona kod Sokolca. K. 713, f. 2/II, d. 5.
80. 26. 5. 1944. PRVA PROLETERSKA BRIGADA — STAB ČETVRTOG BATALJONA: izveštava Štab 1. proleterske brigade da je organizovao odbranu na koti 883 — Nebojina i da se neprijatelj nalazi na Cestacima. K. 713/A, f. 14, d. 2.
81. 26. 5. 1944. PRVA PROLETERSKA BRIGADA: dostavlja Štabu 1. proleterske divizije izveštaj o situaciji na sektoru Jajce — Šipovo — Pljevski Podovi i borbama brigade sa neprijateljem. K. 713, f. 2/II, d. 5.
82. 27. 5. 1944. PETI KORPUS NOVJ: naređuje Štabu 39. divizije da se prebaci na Crkveno sa zadatkom povezivanja udesno sa jedinicama koje zatvaraju pravac prema Busijama. K. 1265, f. 1, d. 9.
83. 27. 5. 1944. PETI KORPUS NOVJ: naređuje Štabu 4. divizije da ne dozvoli neprijatelju da nadire šumom i da odmah zatvori pravac preko Oštelja i ujedno ga obaveštava da se neprijatelj posle borbe kod Čadavice probio u Ključ. K. 461/A, f. 5, d. 3/15.
84. 27. 5. 1944. PETI KORPUS NOVJ: depešom obaveštava Glavni Štab NOV i PO Hrvatske da je neprijatelj jačim snagama otpočeo ofanzivu iz garnizona Srb, Lapac, Bos. Krupa, Banjaluka, Mrkonjić-Grad, Jajce i Livno; da je neprijatelj spustio 700 padobranaca na Drvar; da će se veza sa Vrhovnim štabom održavati preko Štaba 5. korpusa i da o tome obavesti i Glavni štab NOV i PO Slovenije. K. 119/4, f. 1, d. 1.
85. 27. 5. 1944. PETI KORPUS NOVJ: naređuje Štabu 4. divizije da se 11. brigadi priključe lakši ranjenici iz podgrmečke bolnice. K. 461/A, f. 5, d. 3/14.
86. 27. 5. 1944. PETI KORPUS NOVJ: naređuje Štabu 4. divizije da se 8. brigada prebaci na sektor Bravsko — Vaganac i zatvori pravac za Smeticu i Kozila. K. 461/A, f. 5, d. 3/14.
87. 27. 5. 1944. PETI KORPUS NOVJ: naređuje Štabu 4. divizije da blagovremeno zatvori pravac Oštelj i poruši komunikacije. K. 461/A, f. 5, d. 3/14.

88. 27. 5. 1944. PETI KORPUS NOVJ: depešom obaveštava Štab 4. divizije da se Vrhovni štab i dalje nalazi oko Drvara i da ima u vidu zatvaranje pravca na Oštrlju u slučaju prodora neprijatelja prema Bos. Petrovcu. K. 461/A, f. 5, d. 3/12.
89. 27. 5. 1944. PETI KORPUS NOVJ: depešom obaveštava Štab 4. divizije da se borbe i dalje vode oko Drvara i da budno prati situaciju na svom setkoru. K. 461/A, f. 5, d. 3/13.
90. 27. 5. 1944. PETI KORPUS NOVJ: naređuje Štabu 39. divizije da se u toku noći prebaci na levu obalu r. Sane, i da sa 6. krajiškom brigadom zatvara pravac prema liniji Paunovac — Šiša. K. 1265, f. 1, d. 10.
91. 27. 5. 1944. PETI KORPUS NOVJ: izveštaj Štaba korpusa Vrhovnom štabu o situaciji u zapadnoj Bosni i borbama jedinica 5. korpusa sa neprijateljskim snagama u toku 25. i 26. maja 1944. K. 458/A, f. 7, d. 47.
92. 27. 5. 1944. PRVA PROLETERSKA DIVIZIJA: izveštaj Vrhovnom štabu o situaciji na prostoru Jajce — Mrkonjić-Grad — Podrašnica — Čadevica i Janj — Šipovo — Barači — Mliništa i borbama divizije od 25. do 27. maja 1944. K. 712/A, f. 4, d. 32.
93. 27. 5. 1944. PRVA PROLETERSKA DIVIZIJA: naređenje Štabu 1. proletherske brigade za stvaranje jedne rezervne manevarske grupe za ofanzivno dejstvo i za napad na sektor Mliništa — Bjelovina. K. 712, f. 1, d. 28.
94. 27. 5. 1944. PRVA PROLETERSKA BRIGADA: obaveštava Štab 1. proletherske divizije sa rasporedom svojih bataljona i operativnom situacijom na sektorima njihovog dejstva. K. 713, f. 2/II, d. 9.
95. 27. 5. 1944. PRVA PROLETERSKA BRIGADA: dostavlja Štabu 1. proletherske divizije izveštaj o položajima i zadacima svojih jedinica. K. 713, f. 2/II, d. 10.
96. 27. 5. 1944. PRVA PROLETERSKA BRIGADA: izveštaj Štabu 1. proletherske divizije o situaciji na prostoru Podgorija — Mliništa i borbama brigade sa neprijateljskim jedinicama. K. 714, f. 1, d. 9.
97. 27. 5. 1944. PRVA PROLETERSKA BRIGADA: dostavlja Štabu 1. proletherske divizije izveštaj o rasporedu svojih bataljona na sektoru Mliništa. K. 712/A, f. 4, d. 33.
98. 27. 5. 1944. ŠTAB ČETVRTOG BATALJONA PRVE PROLETERSKE BRIGADE: obaveštava štab brigade da je na položaju smenjen od 2. bataljona 13. proletherske brigade i da je neprijatelj krenuo manjim snagama od Štrbine ka Baraču. K. 713, f. 2/II, d. 8.
99. 27. 5. 1944. TREĆA KRAJIŠKA BRIGADA: naređenje štabovima bataljona za prebacivanje na prostoriju Lokva — Ubavići — Čegare — Popovići — Vaganj i za dejstvo na komunikaciji Glamoč — Mliništa. K. 714, f. 1, d. 9.
100. 27. 5. 1944. OSMO KRAJIŠKA BRIGADA: dostavlja Štabu 4. divizije izveštaj o borbama u poslednja tri dana: 25, 26. i 27. maja na sektoru Risovac — Čardak — Smoljana. K. 775/A, f. 2, d. 28.
101. 27. 5. 1944. OSMO KRAJIŠKA BRIGADA: naređenje štabovima bataljona za pokret na nove položaje Gradić, s. Bobotovac, Tavane i zatvaranje pravca Petrovac — Bravsko. NAV-N-T-314, 565/687-8.

103. 27. 5. 1944. TRINAESTA PROLETERSKA BRIGADA »RADE KONČAR«: izveštaj štabu 1. proleTERSke divizije o situaciji na prostoru Lipovac — Pecka — Medna. K. 729/A, f. 2, d. 2.
104. 27. 5. 1944. TRINAESTA KRAJIŠKA BRIGADA: naređenje štabovima bataljona da napadaju neprijatelja na cesti Čađevica — Ključ i da mu nanesu što veće gubitke. K. 1281, f. 3, d. 9.
105. 28. 5. 1944. VRHOVNI ŠTAB NOV I POJ: obaveštenje Štabu 2. korpusa da je na oslobođenu teritoriju zapadne Bosne 25. maja započela nemačka ofanziva i na Vrhovni štab u Drvaru izvršen neuspeo vazdušni desant. K. 394, f. 2, d. 21/11.
106. 28. 5. 1944. VRHOVNI ŠTAB NOV I POJ: izveštaj šefa Operativnog odeljenja Vrhovnog štaba Ivana Rukavine vrhovnom komandantu maršalu Josipu Brozu Titu o situaciji u zonama dejstva 1. proleTERSkog i 5. korpusa NOVJ. K. 26, f. 3, d. 1.
107. 28. 5. 1944. VRHOVNI ŠTAB NOV I POJ: depeša šefa Operativnog odeljenja Ivana Rukavine vrhovnom komandantu Josipu Brozu Titu o borbama 1. proleTERSkog i 5. korpusa, zatim 1. proleTERSke i 3. ličke brigade. K. 27, f. 4, d. 3.
108. 28. 5. 1944. PRVI PROLETERSKI KORPUS NOVJ: izveštaj Vrhovnom štabu o vojnoj situaciji na sektorima 1. i 6. proleTERSke divizije i rasporedu njihovih jedinica. K. 712/A, f. 4, d. 36.
109. 28. 5. 1944. PRVI PROLETERSKI KORPUS NOVJ: izveštaj načelniku Vrhovnog štaba o situaciji na sektorima Ovčara — Mihaljčići — izvor Sane i Mokronoge — Prekaja. K. 371, f. 5, d. 6.
110. 28. 5. 1944. PRVI PROLETERSKI KORPUS: naređenje Štaba korpusa komandantu 3. proleTERSke krajiške brigade da 3. bataljonom zatvori pravac Prekaja — Poljice u sadejstvu sa delovima 1. proleTERSke i 3. ličke brigade. K. 372, f. 1, d. 14.
111. 28. 5. 1944. PRVI PROLETERSKI KORPUS NOVJ: obaveštava Štab 3. bataljona 1. proleTERSke brigade da je neprijatelj ušao u Prekaju i upozna je ga sa rasporedom naših jedinica na tom sektoru. K. 372, f. 1, d. 13.
112. 28. 5. 1944. PETI KORPUS NOVJ: operativni izveštaj Vrhovnom štabu o operativnoj situaciji, jačini i rasporedu neprijateljskih snaga na liniji Šiša — Ribnik — Jabukovac — Jajce — Donji Vakuf; o borbama na prostoru Pecka, s. Vrbljani — Jasenovi Potoci i o rasporedu jedinica 5. korpusa. K. 458/A, f. 5, d. 36.
113. 28. 5. 1944. PETI KORPUS NOVJ: obaveštava Štab 1. proleTERSke divizije o stanju i operativnoj situaciji na sektoru šiša — Ribnik i o koncentraciji neprijateljskih snaga u Donjem Vakufu i Jajcu. K. 458, f. 2, d. 2.
114. 28. 5. 1944. PETI KORPUS NOVJ: izveštava Glavni štab NOV i PO Hrvatske o desantu na Drvar, o ulasku neprijateljskih trupa u Drvar, Petrovac i Ključ, evakuaciji Vrhovnog štaba i traži da se o tome obavesti i Glavni štab NOV i PO Slovenije. K. 461/A, f. 5, d. 1.
115. 28. 5. 1944. ČETVRTA KRAJIŠKA DIVIZIJA: izveštava Štab 5. korpusa o borbama koje je vodila sa neprijateljem i povlačenju njenih brigada prema Koričanicima i novom rasporedu 6, 8. i 11. brigade. K. 461/A, f. 5, d. 3/20.

116. 28. 5. 1944. ČETVRTA KRAJIŠKA DIVIZIJA — ZAMENIK KOMANDANTA: izveštava Štab divizije o položajima 8. krajiške brigade i Drvarsko-petrovačkog odreda. K. 768/A, f. 2, d. 57.
117. 28. 5. 1944. ŠESTA PROLETERSKA DIVIZIJA »NIKOLA TESLA«: izveštaj Štabu 1. proleterskog korpusa o borbama jedinica divizije sa nemačkim jedinicama za vreme desanta na Drvar i jačini neprijateljskih snaga koje su u njemu učestvovala. K. 797, f. 2, d. 15.
118. 28. 5. 1944. PRVA PROLETERSKA BRIGADA: izveštaj Štabu 1. proleterske divizije o situaciji na sektoru Mliništa i žestokim borbama koje se vode sa neprijateljskim jedinicama. K. 713, f. 2/II, d. 11.
119. 28. 5. 1944. TREĆA PROLETERSKA LICKA BRIGADA: obaveštava Štab 1. proleterskog korpusa da se vode borbe oko Mokronoga. K. 372, f. 1, d. 16.
120. 28. 5. 1944. PRVA PROLETERSKA BRIGADA: dostavlja Štabu 1. proleterske divizije izveštaj o borbama sa neprijateljskim snagama na pravcu Mliništa. K. 713, f. 2/11, d. 11.
121. 28. 5. 1944. PRVA PROLETERSKA BRIGADA: izveštava Štab 1. proleterske divizije o prodoru neprijateljskih snaga od Mliništa do ž. stanice Ovčar i organizovanju odbrane na tom sektoru. K. 713, f. 2/II, d. 12.
122. 28. 5. 1944. PRVA PROLETERSKA BRIGADA: naređuje štabovima bataljona da uspostave vezu sa susednim jedinicama u cilju zajedničkog dejstva na neprijateljske snage i zatvaranja pravca Lipa — Mliništa — Tubino Brdo — Lokva do ceste Prevoj. K. 713, f. 2/1, d. 12.
123. 28. 5. 1944. PRVA PROLETERSKA BRIGADA: izveštava Štab 1. proleterske divizije da neprijatelj nadire jakim snagama preko Ovčara, kote 1576 i da je potrebno izvršiti evakuaciju jedinica sve do Lisine. K. 712/A, f. 4, d. 35.
124. 28. 5. 1944. ČETVRTI BATALJON PRVE PROLETERSKE BRIGADE: izveštaj Štabu 1. proleterske divizije o povlačenju svojih snaga sa Lipovca. K. 713, f. 2/II, d. 13.
125. 28. 5. 1944. OSMA KRAJIŠKA BRIGADA: izveštava Štab 4. divizije o borbama sa neprijateljem u Smoljani i Krnjoj Jeli i da je neprijatelj proteran za Bos. Petrovac. K. 775/A, f. 2, d. 29.
126. 28. 5. 1944. TRINAESTA PROLETERSKA BRIGADA »RADE KONCAR«: izveštaj zamenika komandanta brigade Štabu 1. proleterske divizije o situaciji na prostoru Vrbjlana. K. 729/A, f. 2, d. 5.
127. 28. 5. 1944. TRINAESTA PROLETERSKA BRIGADA »RADE RONCAR«: izveštaj zamenika komandanta brigade Štabu 1. proleterske divizije o situaciji na prostoru Vrbjlana i borbama brigade sa neprijateljem. K. 729/A, f. 2, d. 5.
128. 29. 5. 1944. VRHOVNI ŠTAB NOV I POJ: naređenje vrhovnog komandanta maršala Jugoslavije Josipa Broza Tita svim jedinicama NOV i POJ da na svim sektorima gde su Nemci oslabili svoje garnizone preduzmu odlučne napade na važnija uporišta, razaraju komunikacije i uništavaju vojne objekte. Arhiv CK SKJ, fond Radio-stanica »Slobodna Jugoslavija«, mikrofilm br. 17, traka 45, snimak 748.
129. 29. 5. 1944. VRHOVNI ŠTAB NOV I POJ: izveštaj o rezultatima dejstva savezničke avijacije na razne ciljeve u Jugoslaviji. K. 15, f. 2, d. 21.

130. 29. 5. 1944. PETI KORPUS NOVJ: obaveštenje Štabu 1. proleterske divizije o situaciji na prostoru Vrbliani — Delibrdo i borbama sa neprijateljem i traži da jedinice divizije zatvore pravce koji vode prema Lisini i Uvali. K. 458, f. 1, d. 4.
131. 29. 5. 1944. PETI KORPUS NOVJ: naređuje Štabu 4. divizije da uputi 6. brigadu na položaj Snetica — Bravsko i obaveštava ga o nadiranju neprijatelja prema Busijama i Lisinama. K. 461/A, f. 5, d. 3/17.
132. 29. 5. 1944. PETI KORPUS NOVJ: obaveštava Glavni štab NOV i PO Hrvatske da je neprijatelj uspeo da prodre u Petrovac, Drvar, Grahovo i Ključ i da se na tim sektorima vode žestoke borbe, i upozna je ga sa znakovima za ponovno uspostavljanje veze sa Vrhovnim štabom. K. 119/4, f. 1, d. 1.
133. 29. 5. 1944. ČETVRTA DIVIZIJA: izveštaj Štabu 5. korpusa NOVJ o borbama na prostoru Bosanska Krupa — Bosanski Petrovac i Bihać — Bosanski Petrovac i koje je divizija vodila u borbi sa neprijateljem 25. i 26. maja. K. 768/A, f. 2, d. 59.
134. 29. 5. 1944. ČETVRTA KRAJIŠKA DIVIZIJA: obaveštava Štab 5. korpusa o borbama sa neprijateljskim snagama na sektoru Ljubija — Prijedor — Sanski Most i rušenju ceste Bosanska Krupa — Bosanski Petrovac. K. 768/A, f. 2, d. 58.
135. 29. 5. 1944. ČETVRTA KRAJIŠKA DIVIZIJA: izveštava Štab 5. korpusa o formacijskom sastavu, jačini i naoružanju neprijateljskih snaga koje su izvršile napad iz pravca Bihaća i predlažu da se hitno pređe u protivnapad na neprijatelja. K. 461/A, f. 5, d. 3/22.
136. 29. 5. 1944. ČETVRTA KRAJIŠKA DIVIZIJA: dostavlja Štabu 5. korpusa marš-rute 6, 8. i 11. brigade i Drvarsko-petrovačkog odreda i obaveštava o lokaciji Štaba divizije. K. 461/A, f. 5, d. 3/22.
137. 29. 5. 1944. ČETVRTA KRAJIŠKA DIVIZIJA: izveštava Štab 5. korpusa o neprijateljskoj ofanzivi na Bosanski Petrovac, o jačini neprijateljskih snaga u Prijedoru i rezultatima savezničkog bombardovanja Bihaća, Bosanskog Novog, Otoke i Kupresa. K. 460/A, f. 12, d. 26.
138. 29. 5. 1944. ČETVRTA KRAJIŠKA DIVIZIJA: izveštava Štab 5. korpusa da su saveznički avioni bombardovali prugu između Bosanske Krupe i Bihaća i da je hitno potrebno bombardovati Ključ i Bosanski Petrovac. K. 461/A, f. 5, d. 3/21.
139. 29. 5. 1944. TRIDESET DEVETA NOU DIVIZIJA: naređenje štabovima 16. krajiške brigade i 2. bataljona 13. krajiške brigade za posedanje položaja Busije — Kik — Grič — Vučja poljana — Uvala. K. 1265, f. 1, d. 11.
140. 29. 5. 1944. TREĆA PROLETERSKA LIČKA BRIGADA: izveštaj Štabu 1. proleterskog korpusa o situaciji na prostoru Drvar — Prekaja, jačini neprijateljskih snaga i rasporedu naših jedinica na tom sektoru. K. 371, f. 5, d. 7.
141. 29. 5. 1944. ŠESTA KRAJIŠKA NOU BRIGADA: izveštaj Štabu 4. krajiške divizije o borbama na komunikaciji Bihać — Bosanski Petrovac sa neprijateljskim jedinicama 25, 26. i 27. maja. K. 774/A, f. 2, d. 26.
142. 29. 5. 1944. ŠESTA KRAJIŠKA NOU BRIGADA: dostavlja Štabu 4. divizije operacijski izveštaj o dejstvu brigade za meseca maj u kome se iznose podaci o ljudskim i materijalnim gubicima neprijatelja i brigade. K. 774/A, f. 2, d. 27.

143. 29. 5. 1944. ŠESTA KRAJIŠKA BRIGADA: dostavlja Štabu 4. divizije izveštaj o borbama sa neprijateljem koji je sa tenkovima prodro u Ripač, a jačim snagama nastupa na Veliki Račić. K. 774/A, f. 2, d. 26.
144. 29. 5. 1944. ŠESTA KRAJIŠKA BRIGADA: dostavlja Štabu 4. divizije mesečni operativni izveštaj za mesec maj o borbama na području Podgrmeča. K. 774/A, f. 2, d. 27.
145. 29. 5. 1944. OSMA KRAJIŠKA BRIGADA: dostavlja Štabu 4. divizije operativni izveštaj za mesec maj o borbama na području Prijedora, Bosanske Krupe i Bosanskog Petrovca. K. 775/A, f. 2, d. 31.
146. 29. 5. 1944. OSMA KRAJIŠKA BRIGADA: dostavlja Štabu 4. divizije trodnevni operativni izveštaj o borbama sa jačim neprijateljskim snagama koje su, uz podršku tenkova, nastupale iz Bosanske Krupe preko Čardaka i Risovca za Bosanski Petrovac. K. 775/A, f. 2, d. 30.
147. 29. 5. 1944. OSMA KRAJIŠKA BRIGADA: izveštava Štab 4. divizije da je brigada posela položaje i zatvorila pravce Petrovac — Ključ i Petrovac — Kozila. K. 775/A, f. 2, d. 32.
148. 30. 5. 1944. VRHOVNI ŠTAB NOV I POJ: izveštaj o dejstvima jedinica Narodnooslobodilačke vojske i partizanskih odreda Jugoslavije na području zapadne Bosne, istočne Bosne i Slovenije preveden na nemački jezik. NAV—N—T-314, 565/756.
149. 30. 5. 1944. PETI KORPUS NOVJ: naređuje Štabu 4. krajiške divizije da pojača dejstva na cesti Bosanski Petrovac — Paunovac i onemogućí neprijatelju saobraćaj između Bosanskog Petrovca i Ključa. K. 461/A, f. 5, d. 3/17—18.
150. 30. 5. 1944. ČETVRTA KRAJIŠKA DIVIZIJA: naređenje zameniku komandanta 4. divizije da zahteva od Štaba 8. krajiške brigade da postupi po već izdatim naređenjima i obaveštava ga o kritičnoj situaciji na sektoru Crkveno — Resonovača — Klekovača. K. 768, f. 1, d. 47.
151. 30. 5. 1944. ČETVRTA KRAJIŠKA DIVIZIJA: naređuje 8. krajiškoj brigadi da zauzme položaj u Smetici. K. 786, f. 1, d. 46.
152. 30. 5. 1944. ŠESTA PROLETERSKA DIVIZIJA »NIKOLA TESLA«: izveštaj Vrhovnom štabu o situaciji na sektoru Drvara, Bosanskog Petrovca i Bosanskog Grahova i rasporedu naših jedinica. K. 15, f. 2, d. 22.
153. 30. 5. 1944. PRVA PROLETERSKA BRIGADA: naređuje Štabu 4. bataljona da bataljon rokira desno od Ploča do k. 1338 i da dostavi izveštaj o prethodnim borbama i pretrpljenim gubicima. K. 713, f. 1/1, d. 13.
154. 30. 5. 1944. ČETVRTI BATALJON PRVE PROLETERSKE BRIGADE: izveštava načelnika Štaba 1. proleterske divizije da je zaposednut položaj na Mliništima gde su od neprijateljskog bombardovanja pretrpljeni veliki gubici i usled toga bataljon nije u mogućnosti da izvrši postavljeni mu zadatak. K. 712/A, f. 4, d. 39.
155. 31. 5. 1944. VRHOVNI ŠTAB NOV I POJ: načelnik Vrhovnog štaba izveštava maršala Josipa Broza Tita da će Englezi baciti pomoć 1. proleterskoj diviziji u Pribelji, a 6. diviziji kod jedinica 8. korpusa, i predlaže da se Inžinjerijska brigada ne šalje na Šator. K. 15, d. 28.

156. 31. 5. 1944. PRVI PROLETERSKI KORPUS NOVJ: izveštaj vrhovnom komandantu Josipu Brozu Titu o operativnoj situaciji na sektoru Livno — Bosansko Grahovo — Drvar i Livno — Mliništa. K. 15, f. 2a, d. 27.
157. 31. 5. 1944. PRVI PROLETERSKI KORPUS NOVJ: izveštaj Vrhovnom štabu o situaciji na sektoru Peulje — Bosansko Grahovo, neprijateljskom nastupanju prema Vagnju i upućivanju jedinica Inženjerske brigade na Šator. K. 15, f. 2, d. 27.
158. 31. 5. 1944. PRVI PROLETERSKI KORPUS NOVJ: naređenje Štabu Inženjerske brigade i Pratećeg bataljona za preduzimanje sigurnosnih mera i vršenja saobraćaja u svim delovima logora na prostoriji Preodci. K. 371, f. 7, d. 4.
159. 31. 5. 1944. PRVI PROLETERSKI KORPUS NOVJ: knjiga primljenih i poslanih depeša korpusa u vremenu od 13. do 31. maja 1944. K. 372, f. 1, d. 26.
160. 31. 5. 1944. PRVI PROLETERSKI KORPUS NOVJ: knjiga primljenih i poslanih radiograma u vremenu od 10. do 31. maja 1944. K. 712, f. 13, d. 2.
161. 31. 5. 1944. PETI KORPUS NOVJ: knjiga primljenih i poslanih radiograma 5. korpusa u vremenu od 10. do 31. maja 1944. godine. K. 712, f. 13, d. 2.
162. 31. 5. 1944. OSMI KORPUS NOVJ: dostavlja izveštaj Vrhovnom štabu o žestokim borbama koje vodi sa neprijateljem na sektoru Peulje — Grkovci i neprijateljskim gubicima u ljudstvu i materijalu. K. 15, f. 2, d. 23.
163. 31. 5. 1944. PRVA PROLETERSKA DIVIZIJA: naređenje Štabovima 1. i 13. proleterske brigade za uporno držanje položaja na liniji Mrđenova poljana — Jasenove poljane — Kurozeb — Ploča — Mliništa i za zatvaranje svih pravaca koji vode od linije Prijeni — Odak — Glamoč ka Čardaku. K. 712, f. 1, d. 30.
164. 31. 5. 1944. PRVA PROLETERSKA DIVIZIJA: dostavlja štabovima 1. i 13. proleterske brigade podatke o stanju neprijateljskih snaga na sektoru Mliništa, Kupres, Šuica, Donji Vakuf, Livno i traži da se ubrza sa prikupljanjem podataka o neprijatelju u Glamoču. K. 712/B, f. 10, d. 6.
165. 31. 5. 1944. PRVA PROLETERSKA DIVIZIJA: izveštava štabove 1. i 13. proleterske brigade da se borbe s neprijateljskim snagama vode između Vagnja i Rora i naređuje Štabu 1. proleterske brigade da sa 1, 2. i 4. bataljonom krene u razbijanje neprijateljske grupe oko Mliništa. K. 712, f. 1, d. 30.
166. 31. 5. 1944. PRVA PROLETERSKA DIVIZIJA: dostavlja štabovima 1. i 13. proleterske brigade podatke o operativnoj situaciji na sektorima Mliništa i Mrkonjić-Grad i naređuje da se sa manjim delovima jedinica angažuju na izvidanju neprijateljskog rasporeda u Glamoču. K. 712, f. 1, d. 29.
167. 31. 5. 1944. PRVA PROLETERSKA DIVIZIJA: pregled pretrpljenih gubitaka u ljudstvu koje je imala u borbama sa neprijateljem u vremenu od 1. do 31. maja 1944. godine. K. 712/A, f. 4, d. 42.
168. 31. 5. 1944. PRVA PROLETERSKA DIVIZIJA: knjiga primljenih i poslanih radiograma u vremenu od 10. do 31. maja 1944. godine. K. 712, f. 13, d. 2.

169. 31. 5. 1944. ČETVRTA KRAJIŠKA DIVIZIJA: izveštava Štab 5. korpusa da se 8. krajiška brigada nalazi na Bravskom Vagancu i prema Sretici i da je u toku jučerašnjeg dana vodila borbe zajedno sa Drvarsko-petrovačkim odredom protiv neprijateljskih snaga. K. 461/A, f. 5, d. 3/25.
170. 31. 5. 1944. ČETVRTA KRAJIŠKA DIVIZIJA: izveštava depešom Štab 5. korpusa o borbama koje je vodila s neprijateljskim snagama na Bravskom Vagancu. K. 461/A, f. 5, d. 3/24.
171. 31. 5. 1944. ČETVRTA KRAJIŠKA DIVIZIJA: izveštava Štab 5. korpusa o bombardovanju neprijateljskih garnizona u zapadnoj Bosni od strane savezničke avijacije i neprijateljskim žrtvama u toku tog bombardovanja. K. 461/A, f. 5, d. 3/24.
172. 31. 5. 1944. TRIDESET DEVETA DIVIZIJA: operacijski izveštaj Štabu 5. korpusa o dejstvima divizije u maju sa podacima o neprijateljskim i sopstvenim gubicima u ljudstvu i materijalu. K. 1256, f. 2, d. 3.
173. 31. 5. 1944. TRIDESET DEVETA DIVIZIJA: dostavlja štabu 5. korpusa podatke o kretanju i smeštaju neprijateljskih jedinica na prostoru Ključ — Ribnik i okolini. K. 460/A, f. 12, d. 29.
174. 31. 5. 1944. PRVA PROLETERSKA BRIGADA: izveštava Štab 1. proleterke divizije da je neprijatelj odbijen ka Vagnju i da će se nakon smeštaja glavnine bataljona u V. Poljane nastaviti sa izviđanjem prema Vagnju i Glamoču. K. 712/A, f. 4, d. 41.
175. 31. 5. 1944. PRVA PROLETERSKA BRIGADA: knjiga primljenih i poslatih radiograma u vremenu od 10. do 31. maja 1944. godine. K. 712, f. 13, d. 2.
176. 31. 5. 1944. TREĆA PROLETERSKA LICKA BRIGADA: dostavlja Štabu 1. proleterkog korpusa izveštaj o snagama i dejstvu jedinica na Kadinjači. K. 371, f. 6, d. 13.
177. 31. 5. 1944. TREĆA PROLETERSKA KRAJIŠKA BRIGADA: izveštaj Štabu 1. proleterkog korpusa o situaciji na sektoru Vaganj — Prekaja i borbama jedinica brigade sa neprijateljem na tom području. K. 371, f. 6, d. 13.
178. 31. 5. 1944. TREĆA PROLETERSKA KRAJIŠKA BRIGADA: dostavlja Štabu 1. proleterkog korpusa podatke o neprijateljskim snagama na Vagnju i njihovom napadu na Popoviće i Kadinjaču. K. 714, f. 2, d. 9.
179. 31. 5. 1944. TREĆA PROLETERSKA KRAJIŠKA BRIGADA: naređenje štabovima bataljona za zatvaranje pravca prema Prekaji i Glamoču i prikupljanje podataka o neprijateljskim snagama na tim pravcima. K. 714, f. 1, d. 28.
180. 31. 5. 1944. TREĆA PROLETERSKA KRAJIŠKA BRIGADA: pregled brojnog stanja ljudstva i naoružanja brigade na dan 31. 5. 1944. godine. K. 714, f. 5, d. 11.
181. 31. 5. 1944. TREĆA PROLETERSKA KRAJIŠKA BRIGADA: knjiga primljenih i poslatih radiograma u vremenu od 20. do 31. maja 1944. godine. K. 712, f. 13, d. 2.
182. 31. 5. 1944. PRVI BATALJON TRINAESTE PROLETERSKE BRIGADE »RADE KONČAR«: dostavlja izveštaj Štabu 13. proleterke

- brigade o pokretu jedinica u pravcu Jasen ovih Potoka i borbi koja je vođena sa neprijateljskim snagama 29. maja kod železničke stanice Lisina. K. 727, f. 10, d. 10.
183. 31. 5. 1944. DRVARSKO-PETROVAČKI NOP ODRED: dostavlja Štabu 4. divizije izveštaj o borbama sa jačim neprijateljskim snagama koje su izvršile napad na položaje odreda i 6. krajiške brigade kod Ribničkog klanca. K. 1628, f. 2, d. 19.
184. 31. 5. 1944. GRAHOVSKO-PEULJSKI NOP ODRED: izveštava Štab 8. korpusa o situaciji na sektoru odreda i akcijama koje je izveo protiv neprijatelja i bombardovanju neprijateljskih kolona od strane savezničke avijacije na pravcu Grahovo — Drvar. K. 517/A, f. 4, d. 19.
185. 1. 6. 1944. VRHOVNI ŠTAB NOV I POJ: izveštaj o dejstvima jedinica NOVJ na području zapadne Bosne i Dalmacije protiv neprijateljskih snaga. NOV-N-T-314, 565/757.
186. PRVI PROLETERSKI KORPUS: pismo komandanta korpusa Koče Popovića vrhovnom komandantu Josipu Brozu Titu, u kome ga obaveštava o toku borbe protiv neprijatelja i o probijanju članova Vrhovnog štaba iz neprijateljskog obruđa kod Drvara. Arhiv CK KPJ — 1944/198.
- 187. 1. 6. 1944. PETI KORPUS NOVJ: naređuje Štabu 4. divizije da 8. krajišku brigadu hitno uputi na prostoriju Ključ — Romici. K. 461/A, f. 5, d. 3/19.**
188. 1. 6. 1944. PETI KORPUS NOVJ: obaveštava Štab 39. divizije 0 izdatom naređenju 16. brigadi da krene do zaseoka Vračari 1 naređuje joj da sa snagama 13. i 16. brigade napadne neprijatelja na položajima Uvala, Resanovača, Busija i Rifanik. K. 1265, f. 1, d. 12.
189. 1. 6. 1944. PETI KORPUS NOVJ: tabelarni pregled brojnog stanja ljudstva i naoružanja u jedinicama 5. korpusa na dan 1. 6. 1944. K. 458, f. 6, d. 3.
190. 1. 6. 1944. ČETVRTA KRAJIŠKA DIVIZIJA — ZAMENIK KOMANDANTA DIVIZIJE: obaveštava Štab divizije da se neprijatelj povukao sa Bravskog prema Bosanskom Petrovcu i da je Drvarsko-petrovački odred naneo velike gubitke neprijatelju, na cesti Drvar — Oštrelj. K. 768/A, f. 3, d. 1.
191. 1. 6. 1944. ČETVRTA KRAJIŠKA DIVIZIJA: izveštaj Štabu 5. korpusa o brojnom stanju, sastavu, naoružanju i rasporedu neprijateljskih jedinica u Bosanskoj krajini. K. 460/A, f. 13, d. 2.
192. 1. 6. 1944. TRIDESET DEVETA DIVIZIJA: dostavlja Štabu 5. korpusa podatke o brojnom stanju, naoružanju i kretanju neprijateljskih snaga na komunikaciji Ključ — Ribnik — Busije. K. 460/A, f. 13, d. 1.
193. 1. 6. 1944. PRVA PROLETERSKA BRIGADA: dostavlja izveštaj Štabu 1. proleterske divizije o jačini neprijateljskih snaga na Velikoj Gradini i napadu jedinica 2. bataljona na neprijatelja na Gradini i Prijanima. K. 713, f. 2/II, d. 16.
194. 1. 6. 1944. PRVA PROLETERSKA BRIGADA: izveštava Štab 1. proleterske divizije o rasporedu 1. i 2. bataljona i operativnoj situaciji na njenom sektoru. K. 713, f. 2/II, d. 15.

195. 1. 6. 1944. KOMANDANT ŠESTOG BATALJONA PRVE PROLETERSKE BRIGADE: dostavlja komandantu 1. proleterske divizije podatke o kretanju neprijateljske kolone od Glamoča prema Vagnju i dejstvu savezničke avijacije na komunikaciju Drvar — Bosansko Grahovo — Knin. K. 712/A, f. 4, d. 43.
196. 1. 6. 1944. ŠESTA KRAJIŠKA BRIGADA: pregled brojnog stanja ljudstva i naoružanja 6. krajiške brigade po bataljonima na dan 1. 6. 1944. K. 774/A, f. 2, d. 28.
197. 1. 6. 1944. OSMA KRAJIŠKA BRIGADA: dostavlja Štabu 4. divizije obavještenje da će snage brigade orijentisati prema neprijateljskim uporištima Kozilu, Driniću, Oštrelju, Medenom polju radi vršenja napada na neprijateljske snage. K. 775/A, f. 3, d. 2.
198. 1. 6. 1944. OSMA KRAJIŠKA BRIGADA: dostavlja Štabu 4. divizije trodnevni operativni izveštaj o borbama u Driniću, Bravskom Vagancu i na području Petrovca. K. 775/A, f. 3, d. 1.
199. 1. 6. 1944. TRINAESTA PROLETERSKA BRIGADA »RADE KONČAR«: operativni izveštaj 2. bataljona za period od 30. aprila do 1. juna 1944. o borbama kod Grabeža, na Širokoj kosi, Crnom vrhu i Gradini. K. 727, f. 13, d. 7.
- 2,00.** 2. 6. 1944. VRHOVNI ŠTAB NOV I POJ: izveštaj o dejstvima jedinica NOVJ na području zapadne Bosne gde se odvija ofanziva dveju nemačkih divizija na tom prostoru. NAV-N-T-314, 565/758.
201. 2. 6. 1944. PETI KORPUS NOVJ: obavještava Štab 4. divizije o povlačenju neprijatelja sa linije Ključ — Petrovac i odlasku jednog dela snaga iz Ribnika ka Mrkonjiću. K. 461/A, f. 5, d. 3/19.
202. 2. 6. 1944. PETI KORPUS NOVJ: naređenje Štabu 39. divizije da likvidira neprijateljska uporišta na prostoriji Ključ — Ribnik i da po likvidaciji tih uporišta glavnim snagama krene u pravcu Mliništa, zahvatajući levo Štrbac a desno Vrbljane. K. 1265, f. 1, d. 13.
203. 2. 6. 1944. PRVA PROLETERSKA DIVIZIJA: naređenje Štabu 1. proleterske brigade da se bataljonom »Garibaldi« i 6. bataljonom najhitnije izvrši napad na neprijatelja sa obe strane ceste Mliništa — Bjelovina. K. 712, f. 1, d. 32.
204. 2. 6. 1944. PRVA PROLETERSKA DIVIZIJA: naređenje Štabu 1. proleterske brigade da obezbedi prelaz preko železničke stanice Mliništa. K. 712, f. 1, d. 31.
205. 2. 6. 1944. KOMANDANT PRVE PROLETERSKE DIVIZIJE: obavještava načelnika divizije o pokretu Vrhovnog štaba i divizijske bolnice kojoj treba obezbediti zaštitu i, po potrebi, evakuaciju u pravcu Pribelja — Jamska Kosa — Rupe — Snežnica — Vitorog. K. 712/A, f. 1, d. 39.
206. 2. 6. 1944. ČETVRTA KRAJIŠKA DIVIZIJA: dostavlja Štabu 5. korpusa operativni izveštaj o borbama u Bosanskoj krajini u periodu od 27. maja do 1. juna 1944. godine. K. 768/A, f. 3, d. 2.
207. 2. 6. 1944. ČETVRTA KRAJIŠKA DIVIZIJA: izveštava Štab 5. korpusa da se 2. bataljon 6. krajiške brigade nalazi na položaju Ključ — Ramići i da Drvarsko-petrovački odred vodi borbu oko Petrovca na cesti prema Oštrelju, Vrtoče i Driniću. K. 461/A, f. 5, d. 3/26.
208. 2. 6. 1944. ČETVRTA KRAJIŠKA DIVIZIJA: izveštava Štab 5. korpusa da je neprijatelj napustio Bravsko i Paunovac i da je potrebno

poslati municiju 8. brigadi i Drvarsko-petrovačkom odreda koji vodi borbe oko Petrovca. K. 461/A, f. 5, d. 3/25.

209. 2. 6. 1944. ČETVRTA KRAJIŠKA DIVIZIJA: dostavlja Štabovima brigada naređenje vrhovnog komandanta Josipa Broza Tita svim jedinicama NOV i POJ da stalno i neprekidno napadaju neprijatelja na svim sektorima. K. 768, F. 2, d. 1.
210. 2. 6. 1944. TRIDESET DEVETA DIVIZIJA: izveštava Štab 5. korpusa o postignutim rezultatima prilikom postavljanja zasede između Ribnika i Busije od jedinica 13. krajiške brigade u kojoj su neprijatelju naneti osetni gubici. K. 1265, f. 2, d. 5.
211. 2. 6. 1944. PRVA PROLETERSKA BRIGADA: obaveštava Štab 1. proletherske divizije da se jedinice brigade nalaze na položajima severnoistočno od Velike Gradine na zatvaranju pravca od Glamoča prema Mliništima. K. 713, f. 2/II, d. 17.
212. 2. 6. 1944. PRVA PROLETERSKA BRIGADA: dostavlja izveštaj Štabu 1. proletherske divizije o situaciji na sektoru svog 1. i 2. bataljona: Gradina — Turska Kosa. K. 713, f. 2/II, d. 18.
213. 2. 6. 1944. ČETVRTI BATALJON PRVE PROLETERSKE BRIGADE: obaveštava Štab 1. proletherske brigade o pokretu jedne neprijateljske kolone od Pecke ka Mliništima i od Potkraj a prema Podgorju. K. 713/A, f. 14, d. 3.
214. 2. 6. 1944. BATALJON »GARIBALDI« PRVE PROLETERSKE BRIGADE: dostavlja Štabu 1. proletherske divizije podatke o operativnoj situaciji na svom sektoru. K. 718/A, f. 4, d. 8.
215. 2. 6. 1944. TRINAESTA PROLETERSKA BRIGADA »RADE KONČAR«: naređenje štabovima bataljona da čvrsto drže položaje prema Glamočkom polju i kontrolišu pravce kretanja neprijatelja i da dejstvuju severno od linije Prijani — Porduhovo Selo. K. 727, f. 1, d. 26.
216. 2. 6. 1944. TRINAESTA KRAJIŠKA BRIGADA: prepis operacijskog dnevnika 13. krajiške brigade 39. divizije za vreme od 23. maja do 2. juna 1944. godine, K. 1281, f. 4, d. 14. i 30.
217. 2. 6. 1944. DRVARSKO-PETROVAČKI NOP ODRED: izveštava Štab 4. divizije o kretanju neprijateljskih snaga cestom Bihać — Petrovac 1 o jačini neprijateljskih snaga na sektoru Suvaja — Vodenci sa kojima je vodio borbu Petrovački bataljon. K. 1268, f. 2, d. 20.
218. 3. 6. 1944. PETI KORPUS NOVJ: naređenje štabovima 4. i 39. divizije da izvrše napad na neprijatelja koji preduzimaju obuhvatnu ofanzivu u zapadnoj Bosni i određuje im njihove operativne zone. K. 1265, f. 1, d. 14.
219. 3. 6. 1944. PETI KORPUS NOVJ: naređuje Štabu 39. divizije da sa manjim delovima zatvori pravac Čadavica — Ključ i pravac Previja — Ribnik i napada neprijatelja koji se povlači prema Klokotovcu. K. 1265, f. 1, d. 5.
220. 3. 6. 1944. PETI KORPUS NOVJ: dostavlja Vrhovnom štabu operativni izveštaj o borbama 16. krajiške brigade kod Resenovača i Srnetice, o borbi 8. brigade kod Paunovca i 13. brigade na Ribniku i gonjenju neprijatelja ka Mrkonjiću. Izveštaj obuhvata borbe divizije u vremenu od 30. maja do 3. juna 1944. godine. K. 458/A, f. 6, d. 1.
221. 3. 6. 1944. PETI KORPUS NOVJ: obaveštava Štab 10. divizije o borbama 1. proletherskog korpusa na prostoriji Mliništa — Lisina — Crni

- vrh, i uspešnim borbama 39. i 4. divizije na Ribniku i oko Klokotovca. K. 461/A, f. 5, d. 5/18.
222. 3. 6. 1944. PETI KORPUS NOVJ: naređuje Štabu 10. divizije da ofanzivno dejstvuje na svojim operativnim pravcima prema neprijatelju. K. 461/A, f. 5, d. 5/18.
223. 3. 6. 1944. PETI KORPUS NOVJ: obaveštava Štab 4. divizije da je naredio 1. i 2. bataljonu 6. krajiške brigade da se povuku na Crkveno, a druga dva bataljona na prostoriju Čadavica — Sitnica sa delovima 39. divizije, sa zadatkom ofanzivnog deistva prema Mrkoniiću. K. 461/A, f. 5, d. 3/22.
224. 3. 6. 1944. PETI KORPUS NOVJ: obaveštava Štab 4. divizije o položaju Štaba 7. SS »Princ Eugen« divizije i rasporedu neprijatelja na liniji Lisina — Mliništa, i o nameri da napadne neprijatelja kako bi se pomoglo 1. proleterskoj diviziji. K. 461/A, f. 5, d. 3/21.
225. 3. 6. 1944. PETI KORPUS NOVJ: upoznaje Štab 4. divizije sa rezultatima borbi 8. krajiške brigade na Ribniku na dan 2. juna i o oslobođenju Ribnika, Busije i Slatine. K. 461/A, f. 5, d. 3/20.
226. 3. 6. 1944. PETI KORPUS NOVJ: naređuje Štabu 4. divizije da, pored dva bataljona 6. brigade, uputi još dva bataljona na određenu prostoriju. K. 461/A, f. 5, d. 3/20.
227. 3. 6. 1944. PETI KORPUS NOVJ: naređuje Štabu 4. divizije da uputi jednu kompletnu brigadu na prostoriju Ključ — Zableđe — D. Ribnik sa zadatkom povezivanja sa 39. divizijom u Ribniku. K. 461/A, f. 5, d. 3/20.
228. 3. 6. 1944. ČETVRTA KRAJIŠKA DIVIZIJA: izveštava Štab 5. korpusa da su 2. juna vođene teške borbe oko Petrovca, Skakavca i Krnje Jele i da je neprijatelj pretrpeo veće gubitke. K. 461/A, f. 5, d. 3/26.
229. 3. 6. 1944. TRIDESET DEVETA DIVIZIJA: dostavlja štabovima brigada naređenje za održavanje radio-veze između jedinica. K. 1271, f. 4, d. 6.
230. 3. 6. 1944. PRVA PROLETERSKA BRIGADA: dostavlja Štabu 1. proleterske divizije izveštaj o rasporedu svojih jedinica i podatke o operativnoj situaciji na svom i sektoru 3. proleterske krajiške brigade. K. 713, f. 2/II, d. 19.
231. 3. 6. 1944. PRVA PROLETERSKA BRIGADA: izveštava štab 1. proleterske divizije o borbama 1. i 4. bataljona na liniji Vučja Poljana — Čardak — Livade — Presedlo. K. 713, f. 2/II, d. 20.
232. 3. 6. 1944. ŠESTA KRAJIŠKA BRIGADA: izveštava Štab 4. divizije da je zaseda 3. bataljona na komunikaciji između Crnog Jezera i Grmuše uništila jedan neprijateljski kamion i ubila 21 nemačkog vojnika. K. 774/A, f. 2, d. 29.
233. 3. 6. 1944. OSMA KRAJIŠKA BRIGADA: izveštava Štab 4. divizije o borbama sa neprijateljem u Smoljani i sa neprijateljskim snagama koje su nastupale pravcem Petrovac — Suvaja — Vodenica — Marjanovića Do. K. 768/A, f. 3, d. 6.
234. 3. 6. 1944. DRVARSKO-PETROVAČKI NOP ODRED: izveštava Štab 4. divizije da je Petrovački bataljon uništio tri neprijateljska kamiona sa vojnicima na cesti Oštrej — Petrovac i o borbama sa četnicima kod Vodenaca. K. 1628, f. 2, d. 21.

235. 4. 6. 1944. VRHOVNI ŠTAB NOV I POJ: obaveštava Štab 1. proleterskog korpusa da je stigao u Bari i naređuje Štabu korpusa da se u Kupreško polje prikupe ranjenici i evakuišu za Italiju. K. 26, f. 14, d. 10.
236. 4. 6. 1944. VRHOVNI ŠTAB NOV I POJ: obaveštenje vrhovnog komandanta Josipa Broza Tita Štabu 1. proleterskog korpusa o situaciji na sektorima 8, 5. i 2. korpusa NOVJ i naređenje Štabu 1. korpusa da prikupi čitav svoj formacijski sastav i privremeno se zadrži na sektoru Vitorog-Kupres-Vukovsko i preduzme sve mere za evakuaciju ranjenika. K. 15, f. 1, d. 7.
237. 4. 6. 1944. VRHOVNI ŠTAB NOV I POJ: izveštaj člana Vrhovnog štaba Sretena Zujovića vrhovnom komandantu maršalu Josipu Brozu Titu o situaciji na sektorima 1. proleterskog korpusa i 10. divizije 5. korpusa NOVJ. K. 15, f. 2, d. 20.
238. 4. 6. 1944. PETI KORPUS NOVJ: naređuje Štabu 4. divizije da ljudstvo koje treba da ide za Vrhovni štab i na jug treba da zadrži do daljeg naređenja. K. 461/A, f. 5, d. 22.
239. 4. 6. 1944. PRVA PROLETERSKA DIVIZIJA: naređenje kojim se, prema odluci Vrhovnog štaba, bataljoni Inženjerske brigade priključuju 1, 3. i 13. proleterskoj brigadi ove divizije. K. 712, f. 5, d. 4.
240. 4. 6. 1944. PRVA PROLETERSKA DIVIZIJA: naređuje štabovima 1, 3. i 13. proleterske brigade i Štabu divizije artiljerije da izvrše pomeranje svojih jedinica na nove položaje u vezi sa izbijanjem neprijateljske motorizacije iz Glamočkog polja u s. Pribelja. K. 712, f. 1, d. 34.
241. 4. 6. 1944. PRVA PROLETERSKA DIVIZIJA: naređuje štabovima 1, 3. i 13. proleterske brigade da izvrše grupisanje i raspored jedinica za prelaz komunikacije Šujica — Kupres — Bugojno i da jedinice zauzmu nove položaje na prostoru istočno od navedene komunikacije. K. 712, f. 1, d. 33.
242. 4. 6. 1944. ČETVRTA KRAJIŠKA DIVIZIJA: izveštava Štab 5. korpusa o borbama sa neprijateljem na pravcu Suvaja — Marjanovića Do i na cesti Bihać — Bosanska Krupa. K. 768/A, f. 3, d. 7.
243. 4. 6. 1944. TREĆA LICKA PROLETERSKA BRIGADA: dostavlja Štabu 6. proleterske divizije operativni izveštaj za period od 25. do 30. maja 1944. o toku i rezultatima borbi vođenih sa neprijateljskim snagama koje su učestvovala u desantu na Drvar. K. 802, f. 6, d. 17.
244. 4. 6. 1944. OSMA KRAJIŠKA BRIGADA: izveštava Štab 4. divizije da su upućena dva bataljona prema Oštrelju i Vrtoču, jedan bataljon u Risovac, a jedan u Vranovinu radi sprečavanja neprijateljskog saobraćaja na tom području. K. 775/A, f. 3, d. 4.
245. 4. 6. 1944. TRINAESTA PROLETERSKA BRIGADA »RADE KONCAR«: operativni izveštaj Štaba 1. bataljona o pokretu i borbama bataljona u vremenu od 25. maja do 1. juna 1944. godine. K. 727, f. 10, d. 11.
246. 5. 6. 1944. PETI KORPUS NOVJ: obaveštava Štab 4. divizije da je neprijatelj ušao u D. Ribnik i Ključ i da su dva bataljona 6. krajiške brigade orijentisana prema Ključu, Petrovcu i Sanici. K. 461/A, f. 5, d. 3/23.

247. 5. 6. 194. PETI KORPUS NOVJ: obaveštava Štab 4. divizije da je neprijatelj ovladao Klokotovcem i da napada od Pecke i Jasenovih Potoka i da se vode teške borbe. K. 461/A, f. 5, d. 3/23.
248. 5. 6. 1944. PETI KORPUS NOVJ: naređuje Štabu 4. divizije da u vezi napada ustaških i domobranskih snaga na prostoriju Bihać — Novi, napadnu neprijatelja na pravcu Petrovac — Bihać i Petrovac — Krupa. K. 461/A, f. 5, d. 3/22.
249. 5. 6. 1944. PETI KORPUS NOVJ: naređenje Štabu 10. divizije da uspostavi vezu sa 1. proleterskom divizijom na prostoriji Hrbine — Vitorog. K. 461/A, f. 5, d. 5/19.
250. 5. 6. 1944. PETI KORPUS NOVJ: izveštava Glavni štab NOV i PO Hrvatske da neprijatelj vrši pritisak na 1. proletersku diviziju sa sektora Glamoča, Janja i Mliništa; da je prostorija između Mrkonjić-Grada, Mliništa, Drvara, Petrovca, Krupe oslobođena i da se neprijateljske snage od Petrovca povlače prema Krupi i Bihaću. K. 461/A, f. 5, d. 1/2.
251. 5. 6. 1944. PRVA PROLETERSKA DIVIZIJA: naređenje štabovima 1, 3. i 13. proleterske brigade da u cilju obezbeđenja aerodroma na Kupreškom polju izvrše razmeštanje svojih jedinica kako bi se obezbedilo nesmetano prebacivanje ranjenika 5/6. juna 1944. savezničkim avionima u Italiju. K. 712, f. 1, d. 35.
252. 5. 6. 1944. ČETVRTA KRAJIŠKA DIVIZIJA: dostavlja Štabu 5. korpusa mesečni operativni izveštaj o borbama sa neprijateljem na području Bosanske krajine u maju 1944. godine. K. 768/A, f. 3, d. 8.
253. 5. 6. 1944. ČETVRTA KRAJIŠKA DIVIZIJA: dostavlja Štabu 5. korpusa petnaestodnevni sanitetski izveštaj o stanju i radu sanitetske službe u diviziji. K. 464, f. 11, d. 37.
254. 5. 6. 1944. PRVA PROLETERSKA BRIGADA: naređuje štabovima bataljona da se u toku 5. i 6. juna 1944. prebace preko komunikacije Bugojno — Kupres — Šujica i određuje im raspored na novoj prostoriji. K. 713, f. 1, d. 29.
255. 5. 6. 1944. TREĆA PROLETERSKA KRAJIŠKA BRIGADA: izveštava štab 1. proleterske divizije da su njene jedinice sa prostorije ž. stanice Čardak i Presedla izvršile pokret i stigle u Janj i dostavlja izveštaj o borbi sa neprijateljem na Previji. K. 714, f. 2, d. 10.
256. 5. 6. 1944. ŠESTA KRAJIŠKA BRIGADA: izveštava Štab 4. divizije da je Štab brigade sa 2. i 3. bataljonom stigao na prostoriju Previja — Orahovljani, a 1. i 4. bataljon kreće pravcem Vrbjani — Jasenovi Potoci — Pecka. K. 774/A, f. 2, d. 30.
257. 5. 6. 1944. OSMA KRAJIŠKA BRIGADA: naređenje Štabu 3. i 4. bataljona da krenu najkraćim putem na zatvaranje pravca Donja Suvaja — Gudavac. NAV-N-T-314, 565/689-90.
258. 5. 6. 1944. ŠESTA PROLETERSKA DIVIZIJA »NIKOLA TESLA«: izveštaj Štabu 11. korpusa o rezultatima borbi i zaplenjenom materijalu za vreme neprijateljskog vazdušnog desanta na Drvar, K. 570, f. 5, d. 7.
259. 6. 6. 1944. PRVI PROLETERSKI KORPUS NOVJ: knjiga depeša Štaba 1. proleterskog korpusa za 1, 6. i 10. diviziju u vremenu od 28. novembra 1943. do 6. juna 1944. godine. K. 372, f. 1, d. 27.

260. 6. 6. 1944. PETI KORPUS NOVJ: naređenje štabovima 4. i 39. divizije da preduzmu ofanzivne akcije na neprijatelja i određuje im zone dejstva. K. 768, f. 2, d. 3.
261. 6. 6. 1944. PETI KORPUS NOVJ: naređuje štabovima 4. i 39. divizije da zauzmu odgovarajuće položaje jer je neprijatelj izbio na liniju Potoci — Resanovača — Busije — D. Ribnik — Ključ, a sa delom snaga nastupaju prema Drvaru, K. 1265, f. 1, d. 17.
262. 6. 6. 1944. PETI KORPUS NOVJ: obaveštava Štab 10. divizije da se jake borbe vode na prostoriji Štribina — Pecka — Mliništa i naređuje da 9. brigada dejstvuje sa istočne strane na neprijateljske položaje. K. 461/A, f. 5, d. 5/19.
263. 6. 6. 1944. ČETVRTA KRAJIŠKA DIVIZIJA: dostavlja štabovima brigada i odreda naređenje Štaba 5. korpusa da sve jedinice pređu u napad na neprijateljske garnizone i položaje u operativnoj zoni Bihac — Krupa — Petrovac — Drvar. K. 1625, f. 3, d. 37.
264. 6. 6. 1944. TRIDESET DEVETA DIVIZIJA: naređuje Štabovima brigada da zauzmu odgovarajuće položaje jer je neprijatelj krenuo sa dve kolone jačine oko 2.000 vojnika od pravca Mliništa ka D. Peckoj. K. 1265, f. 1, d. 16.
- 2,65. 6. 6. 1944. TRIDESET DEVETA DIVIZIJA: obaveštava Štab 4. bataljona 13. brigade o izmeni njenog prethodnog naređenja i naređuje mu da krene pravcem Kopajništa na Dimitor, precizirajući mu zadatke na novoj prostoriji. K. 1265, f. 1, d. 18.
266. 6. 6. 1944. TRIDESET DEVETA DIVIZIJA: ukazuje Štabu 13. krajiške brigade na neke greške učinjene prilikom povlačenja na liniju Dimitor i naređuje mu da zatvara pravce Štribina, Medna i Antonići. K. 1265, f. 1, d. 19.
267. 6. 6. 1944. TRIDESET DEVETA DIVIZIJA: naređuje Štabu 13. krajiške brigade da uhvati vezu sa 4. bataljonom koji se nalazi na Poljanama ispod Dimitora. K. 1265, f. 1, d. 20.
268. 6. 6. 1944. TRIDESET DEVETA DIVIZIJA: naređenje Štabu 16. krajiške brigade da preda položaj Klokotovac — Blatna Glava — Pri-soje bataljonima 6. brigade i da potom krene u pravcu Slatine. K. 1265, f. 1, d. 2.
269. 6. 6. 1944. TRIDESET DEVETA DIVIZIJA: naređenje štabovima brigada da se postave na nove prostorije, i to: 6. brigada na liniju Delibrdo — Tanka kosa — Lisina, a 16. brigada na liniju Vojvodići — Tomići — Kik. K. 1625, f. 1, d. 22.
270. 6. 6. 1944. PRVA PROLETERSKA BRIGADA: izveštava Štab 1. proleterske divizije da su tri bataljona postavljane na liniju Plandište — Strugovi — Ječanj — Mozetovo brdo, a 2. bataljon u D. Vukovskom sa zadatkom izvidanja prema Rilićima, Malovanu i Šujici. K. 713, f. 2./II, d. 22.
271. 7. 6. 1944. VRHOVNI ŠTAB NOV I POJ: izvod iz izveštaja o žestokim borbama u zapadnoj Bosni i rejonu Drvara, Mliništa, Ribnika, Petrovca, Livna, Ključa, Glamoča, i o događajima u Drvaru 25. maja 1944, kada su Nemci izvršili desant na taj Grad. NAV-N-T-314, 565/1144.
272. 7. 6. 1944. PRVA PROLETERSKA BRIGADA: naređenje štabovima bataljona za pokret i zauzimanje određenih položaja u cilju obezbe-

- denja aerodroma na Kupreškom polju i intezivnog izvidanja neprijateljskih garnizona. K. 712/B, f. 20, d. 2.
273. 7. 6. 1944. OSMA KRAJIŠKA BRIGADA: izveštava Štab 4. divizije o borbama sa neprijateljem na cesti Vrtoče — Petrovac i gubicima neprijatelja u ljudstvu i materijalu. K. 775/A, f. 3, d. 5.
274. 7. 6. 1944. TRINAESTA PROLETERSKA BRIGADA »RADE KONČAR«: dostavlja Štabu 1. proleTERSKE divizije podatke o pokretu i jačini neprijateljskih snaga u Jajcu, Bugojnu, Turbetu, Livnu, Duvnu i dr. garnizonima. K. 727, f. 6, d. 7.
275. 7. 6. 1944. DEVETA DALMATINSKA DIVIZIJA: legenda za skicu defanzivnog manevra 9. divizije u borbama sa nadmoćnijim neprijateljskim snagama na prostoriji Zičevo — Jadovnik od 30. maja do 7. juna 1944. godine. K. 842/A, f. 2, d. 54.
276. 8. 6. 1944. PETI KORPUS NOVJ: izveštava Glavni štab NOV i PO Hrvatske o neprijateljskoj ofanzivi i borbama jedinica 5. korpusa NOVJ na sektoru Bosanska Krupa, Bihać, Drvar, Livno. K. 119/1, f. 2, d. 7.
277. 8. 6. 1944. ČETVRTA KRAJIŠKA DIVIZIJA: dostavlja Štabu 5. korpusa operacijski izveštaj o borbama sa neprijateljem na području Bosanske krajine i o uništenju neprijateljske motorizovane kolone na cesti Petrovac — Oštrej, 6. juna 1944. K. 768/A, f. 3, d. 13.
278. 8. 6. 1944. TRIDESET DEVETA DIVIZIJA: izveštava Štab 5. korpusa da se divizija nalazi na Vučjim poljanama, da je izdato naređenje Štabu 16. brigade da uputi jedan izviđački vod na komunikaciju Petrovac — Oštrej — Drvar i da je 13. brigada javila o prolasku neprijatelja kroz s. Crkveno. K. 1265, f. 2, d. 8.
279. 8. 6. 1944. TREĆA PROLETERSKA KRAJIŠKA BRIGADA: naređenje štabovima bataljona da sa određenih položaja jednim delom snaga zatvaraju pravac od Bugojna i doline Vrbasa ka Kupresu i Vukovskom, a drugim pravcem između planine Raduše — Duvna — Livna ka Ravnom i Kupreškom polju. K. 714, f. 1, d. 10.
280. 8. 6. 1944. TRINAESTA PROLETERSKA BRIGADA »RADE KONČAR«: referent saniteta dostavlja Štabu 1. proleTERSKE divizije izveštaj o radu saniteta brigade za maj 1944. godine. K. 727, f. 8, d. 8.
281. 8. 6. 1944. DRVARSKO-PETROVACKI NOP ODRED: izveštava Štab 4. divizije o borbama sa neprijateljem kod Marjanovića Dola, Skakavca i Vranovine i napadu na neprijateljsku motorizovanu kolonu na cesti Vrtoče — Petrovac. K. 768/A, f. 3, d. 15.
282. 9. 6. 1944. VRHOVNI ŠTAB NOV I POJ: naređenje štabovima korpusa NOVJ čiji je prostor bio obuhvaćen tzv. sedmom ofanzivom, da hitno izveste koje su sve okupatorske, kvislinške i kolaboracionističke formacije učestvovala u njoj. K. 26, f. 3, d. 10/7.
283. 9. 6. 1944. VRHOVNI ŠTAB NOV I POJ: naređenje Štabu 1. proleTERSkog korpusa da pripremi teren na Ravnom ili kod Vukovskog za spuštanje aviona, da Prateći bataljon Vrhovnog štaba uključi u svoj sastav i da izvesti o situaciji na sektoru korpusa. K. 26, f. 13, d. 10/7.
284. 9. 6. 1944. PETI KORPUS NOVJ: obaveštava Štab 39. divizije o stanju neprijateljskog uporišta u Ribniku. K. 1265, f. 1, d. 26.
285. 9. 6. 1944. PETI KORPUS NOVJ: naređenje Štabu 39. divizije da 3. bataljon 16. brigade rokira prema Smoljani i da sa 16. brigadom i

- Petrovačkim bataljonom razbije i odbaci neprijatelja iz Smoljana. K. 1265, f. 1, d. 27.
286. 9. 6. 1944. PETI KORPUS NOVJ: naređenje Štabu 10. divizije da Livanjsko-duvanjski i Glamočki odred stavi pod svoju komandu. K. 461/A, f. 5, d. 5./20.
287. 9. 6. 1944. PETI KORPUS NOVJ: obaveštava Štab 10. divizije o borbama 4. divizije sa neprijateljem i o neprijateljskim gubicima u ljudstvu i materijalu. K. 461/A, f. 5, d. 5/19.
288. 9. 6. 1944. PETI KORPUS NOVJ: obaveštava Štab 10. divizije da je 7. SS »Princ Eugen« divizija nastupala sa linije Mrkonjić — Mliništa na Ključ i Busije i da se probila u Petrovac posle jakih borbi 7. i 8. juna 1944. godine. K. 461/A, f. 3, d. 5/19.
289. 9. 6. 1944. TREĆA DALMATINSKA BRIGADA: izveštaj Štabu 9. divizije o borbama brigade na sektoru Bosansko Grahovo — Tičevo 28. maja. K. 845, f. 6, d. 30.
290. 9. 6. 1944. TREĆA DALMATINSKA BRIGADA: izveštaj Štabu 9. divizije o borbama sa Nemcima i četnicima popa Đujića na sektoru Jadovnika, 4. juna 1944. godine. K. 845, f. 6, d. 31.
291. 9. 6. 1944. TREĆA PROLETERSKA KRAJIŠKA BRIGADA: Operativni izveštaj Štabu 1. proleterske divizije o dejstvima brigade u toku maja i borbi na liniji Koričina — Priluka, Glamoč — Mliništa i kod Vagnja, sa podacima o sopstvenim i neprijateljskim gubicima. K. 714, f. 2, d. 21.
292. 9. 6. 1944. ŠESTA KRAJIŠKA BRIGADA: dostavlja Štabu 4. divizije izveštaj o borbama sa neprijateljem u Pečkoj, na cesti Mliništa — Mrkonjić i kod vrela Sane. K. 768/A, f. 3, d. 18.
293. 9. 6. 1944. TRINAESTA PROLETERSKA BRIGADA »RADE KONČAR«: dostavlja Štabu 1. proleterske divizije operativni izveštaj o dejstvu brigade u toku maja 1944. godine. K. 727, f. 2, d. 24.
294. 9. 6. 1944. DRVARSKO-PETROVAČKI NOP ODRED: dostavlja Štabu 4. divizije izveštaj o postavljanju zaseda na cesti Bihać — Petrovac, Vrtoče — Petrovac, Vrtoče — Teočak i Oštrej — Petrovac gde je uništeno 20 neprijateljskih kamiona i naneti gubici neprijatelju od 200 mrtvih i ranjenih vojnika. K. 1268, f. 2, d. 23.
295. 9. 6. 1944. DRVARSKO-PETROVAČKI NOP ODRED: izveštava Štab 4. divizije da Komanda vojnog područja Drvar traži da se deo snaga odreda prebaci na područje Drvara, jer su snage 6. proleterske ličke divizije otišle sa tog terena. K. 1628, f. 2, d. 22.
296. 9. 6. 1944. PETI KORPUS NOVJ: obaveštava Štab 8. korpusa o povlačenju neprijatelja ka Petrovcu i Mrkonjiću, o napadu na neprijatelja prema Mliništima i o rezultatima borbi. K. 458/A, f. 6, d. 5.
297. 10. 6. 1944. VRHOVNI ŠTAB NOV I POJ: izvod iz izveštaja o borbama u zapadnoj Bosni: oko Glamoča, Ključa, Mrkonjića, Grahova i Drvara jedinica NOVJ sa neprijateljskim jedinicama. K. NAV-N-T-314, 565/1140.
298. 10. 6. 1944. PETI KORPUS NOVJ: obaveštava Štab 39. divizije o situaciji na sektoru Drvara i u vezi prebacivanja 6. proleterske ličke divizije zapadno od ceste Drvar — Petrovac, naređuje mu da svoju 16. brigadu uputi na Drvarski sektor. K. 1265, f. 1, d. 29.

299. 10. 6. 1944. PRVA PROLETERSKA BRIGADA: dostavlja Štabu 1. proleterske divizije operativni izveštaj o borbama brigade na sektoru Mrkonjić-Grad — Jezero — Trnovo — Šipovo — Mliništa — Lisina — Vučje Poljane u toku maja 1944. godine. K. 713, f. 2, d. 15, i f. 2./II, d. 27.
300. 10. 6. 1944. TRINAESTA PROLETERSKA BRIGADA »RADE KONČAR«: dostavlja Štabu 1. proleterske divizije operativni izveštaj od 1. do 8. juna 1944. u kome se opisuju borbe brigade na položajima Visibaba, Turska Kosa i Gradina. K. 727, f. 2, d. 4.
301. 10. 6. 1944. DRVARSKO-PETROVAČKI NOP ODRED: dostavlja Štabu 4. divizije izveštaj o postavljanju zaseda na cesti Bihać.— Petrovac i uništenju tri kamiona sa 25 neprijateljskih vojnika i zasedi u Duhovskoj koja je uništila 4 neprijateljska kamiona i ubila 40 neprijateljskih vojnika. K. 1268, f. 2, d. 24.
302. 10. 6. 1944. DEVETA KRAJIŠKA BRIGADA: dostavlja Štabu 10. divizije operativni izveštaj o borbama brigade sa 7. SS »Princ Eugen« divizijom na sektoru Jajce — Donji Vakuf — Bugojno za vreme od 28. aprila do 27. maja 1944. godine. K. 854, f. 3, d. 22.
303. 13. 6. 1944. VRHOVNI ŠTAB NOV I POJ: izveštava o nastavljanju ofanzive jedinica NOVJ u zapadnoj Bosni. NAV-N-T-314, 565/1141.
304. 13. 6. 1944. VRHOVNI ŠTAB NOV I POJ: naređuje Glavnom štabu NOV i PO Hrvatske da hitno dostavi tačne podatke o pokretu, pregrupisanju i dislokaciji nemačkih i satelitskih snaga. K. 119/4, f. 1, d. 1.
305. 13. 6. 1944. VRHOVNI ŠTAB NOV I POJ: pohvala vrhovnog komandanta maršala Josipa Broza Tita 1. proleterskoj diviziji za izvanrednu hrabrost i upornost u izvršavanju postavljenih zadataka u borbi protiv nadmoćnijih neprijateljskih snaga na sektoru Mrkonjić-Grad — Mliništa — Glamoč. Arhiv CK SKJ, fond RS »Slobodna Jugoslavija«, mf. 17, t.r. 45, sn. 925.
306. 13. 6. 1944. VRHOVNI ŠTAB NOV I POJ: pohvala vrhovnog komandanta maršala Josipa Broza Tita 3. dalmatinskoj brigadi (1. brigadi 9. divizije) za pokazanu izvanrednu hrabrost i požrtvovanost i odlično izvršavanje postavljenih zadataka u borbi protiv nadmoćnijih neprijateljskih snaga na sektoru Bosansko Grahovo — Tičevo. Arhiv CK SKJ, fond RS »Slobodna Jugoslavija«, mf. 17, tr. 45, sn. 925.
307. 14. 6. 1944. TREĆA DALMATINSKA BRIGADA: dostavlja Štabu 9. divizije mesečni operativni izveštaj za period od 16. maja do 15. juna 1944. o borbama sa neprijateljem na prostoriji Drvar — Bosansko Grahovo — Knin. K. 845, f. 6, d. 4. i 40.
308. 15. 6. 1944. VRHOVNI ŠTAB NOV I POJ: izveštaj o nastavku borbi u zapadnoj Bosni, o uništenju neprijateljskih vojnika i oficira u rejonu Tičeva, Glamoča i uporišta u njegovoj okolini, i o aktivnosti jedinica NOVJ u rejonu Drvar — Lopari — Livno i drugim. NAV-N-T-314, 565/1142 i 1143.
309. 15. 6. 1944. OSMI KORPUS NOVJ: dostavlja Štabu 5. korpusa operativni izveštaj za period od 1. do 5. juna 1944. o borbama 8. korpusa sa neprijateljem na sektoru Bosanskog Grahova i Peulja. K. 1265, f. 2/1, d. 3.

NEMAČKI DOKUMENTI

1. 19. 5. 1944. KOMANDA PETNAESTOG BRDSKOG ARMIJSKOG KORPUSA: dostavlja Komandi 2. oklopne armije izveštaj o izvršenim pripremama i razrađenim borbenim zadacima za jedinice koje će učestvovati u operaciji »Reselšprung« protiv Vrhovnog štaba maršala Tita, savezničkih vojnih misija i jedinica NOVJ na prostoru Drvar — Bosanski Petrovac. NAV-N-T-314, film 563, snimak 715-716.
2. 20. 5. 1944. KOMANDA DRUGE OKLOPNE ARMIJE: Komandi 15. brdskog armijskog korpusa dostavlja zapovest za operaciju »Reselšprung« protiv jedinica NOVJ sa ciljem uništenja i zarobljavanja Vrhovnog štaba, maršala Tita, savezničkih vojnih misija i jedinica NOVJ na prostoru Drvar — Bosanski Petrovac. U zapovesti se govori o cilju i početku operacije, jedinicama koje u njoj učestvuju i zadacima borbenih grupa i jedinica i drugim pojedinostima. NAV-N-T-314, 563/711-713.
3. 20. 5. 1944. KOMANDANT VAZDUHOPLOVSTVA JUGOSLAVIJE: obavještenje komandantu vazduhoplovstva Hrvatske o proceni zemljišta za mogućnost vazdušnog desanta na prostoru Bosanski Petrovac — Drvar u vezi prestojeće operacije »Reselšprung«. NAV-N-T-314, 563/677.
4. 20. 5. 1944. KOMANDA PETNAESTOG BRDSKOG ARMIJSKOG KORPUSA: dostavlja podređenim jedinicama naređenje za održavanje službe veze u operaciji »Reselšprung« u kome se reguliše održavanje veze sa borbenim grupama i jedinicama i to žičanom i radio-vezom, sa dve skice radio-veza 15. brd. arm. korpusa. NAV-N-T-314, 563/173-723.
5. 20. 5. 1944. KOMANDA 500. SS PADOBRANSKOG BATALJONA: naredba za prebacivanje bataljona na polazne aerodrome radi daljeg transportovanja do aerodroma s kojih će krenuti u operaciju »Reselšprung«. Arhiv Vojnoistorijskog instituta, arhiva NOR-a, k. 25, f. 3, d. 1. i 2.
6. 21. 5. 1944. KOMANDA DRUGE OKLOPNE ARMIJE: dostavlja Komandi 15. brdskog armijskog korpusa zapovest za operaciju »Reselšprung« koja će otpočeti dana X pod rukovodstvom Komande 15. brd. arm. korpusa, čije će istaknuto komandno mesto biti u Bihaću. Zadatak operacije je uništenje Vrhovnog štaba NOVJ na prostoru Drvara. U operaciji će učestvovati borbene grupe i jedinice 373. divizije, ojačani 92. mot. puk, ojačani 105. izviđački bataljon, 1. puk »Brandenburg«, 500. SS padobranski bataljon i druge jedinice. NAV-N-T-314, 563/690-692.
7. 21. 5. 1944. KOMANDA DRUGE OKLOPNE ARMIJE: obavještava Komandu 15. brdskog armijskog korpusa da početak operacije »Reselšprung« zavisi od vremenskih prilika za angažovanje 500. SS padobranskog bataljona. Lozinke za početak operacije dostavlja za pojedine borbene grupe, kao i način predaje lozinki. NAV-N-T-314, 563/709.
8. 21. 5. 1944. KOMANDA DRUGE OKLOPNE ARMIJE: dostavlja Komandi 15. brdskog armijskog korpusa zapovest za otpočinjanja pokreta jedinica koje učestvuju u operaciji »Reselšprung«. NAV-N-T-314, 563/710.

9. 21. 5. 1944. KOMANDANT VAZDUHOPLOVSTVA HRVATSKE: dostavlja podređenim jedinicama zapovest za podršku operacije »Reselšprung«. U zapovesti se određuju jedinice koje će se angažovati u operaciji, njihovi zadaci, organizacija veze, obaveštajna delatnost i dostavljanje izveštaja. NAV-N-T-314, 563/666-671.
10. 21. 5. 1944. KOMANDANT VAZDUHOPLOVSTVA HRVATSKE: dostavlja podređenim jedinicama šifre za period od 23. maja do 22. juna 1944. po danima za prenošenje preko linije veze dana X za akciju »Reselšprung«, i objašnjenje o načinu predaje. NAV-N-T-314, 653/672.
11. 21. 5. 1944. KOMANDANT VAZDUHOPLOVSTVA HRVATSKE: dostavlja podređenim jedinicama uputstvo za održavanje službe veze u operaciji »Reselšprung«. Uputstvom se reguliše upotreba telefona, radiograma i radija, »ORO« razgovori, radio-saobraćaj između zemlje i aviona u vazduhu i radiogramski saobraćaj. NAV-N-T-314, 563/673-674.
12. 21. 5. 1944. KOMANDANT VAZDUHOPLOVSTVA HRVATSKE: dostavlja podređenim jedinicama brojeve pozivnih znakova, vreme poziva i talasne dužine koje važe od 23. 5. 1944. u 00 sati u operaciji »Reselšprung«. NAV-N-T-314, 563/675.
13. 21. 5. 1944. KOMANDANT VAZDUHOPLOVSTVA HRVATSKE: dostavlja podređenim jedinicama kartu telefonskih veza sa centralama komandanta vazduhoplovstva Hrvatske sa stanjem 20. maja 1944. za operaciju »Reselšprung«. NAV-N-T-314, 563/676.
14. 21. 5. 1944. KOMANDA PETNAESTOG BRDSKOG ARMIJSKOG KORPUSA: obaveštava 5. SS korpus o preduzimanju operacije »Reselšprung« protiv Vrhovnog štaba i maršala Tita, savezničkih vojnih misija i jedinica NOVJ na prostoru Drvar — Bosanski Petrovac. Precizira zadatke borbene grupe 7. SS divizije i ojačanog 105. SS izviđačkog bataljona i reguliše službu veze, snabdevanje, slanje izveštaja i početak akcije. NAV-N-T-314, 563/693-695.
15. 21. 5. 1944. KOMANDA PETNAESTOG BRDSKOG ARMIJSKOG KORPUSA: dostavlja 373. peš. diviziji i 92. mot. puku zapovest za operaciju »Reselšprung« na prostoru Drvar — Bosanski Petrovac. U zapovesti se preciziraju borbeni zadaci jedinica 373. divizije i 92. mot. puka, borbeni zadaci ostalih jedinica, regulisanje službe veze, snabdevanje, slanje izveštaja i početak operacije. NAV-N-T-314, 563/700-702.
16. 21. 5. 1944. KOMANDA PETNAESTOG BRDSKOG ARMIJSKOG KORPUSA — NAČELNIK VEZE: dostavlja Komandi 15. brd. armij, korpusa predlog za organizaciju veze za operaciju »Reselšprung«. Predlog se odnosi na 415. bataljon za vezu 15. brd. armij. korpusa, 92. mot. puk i 373. pešadijsku diviziju. NAV-N-T-314, 563/724.
17. 21. 5. 1944. PETNAESTI BRDSKI ARMIJSKI KORPUS: dostavlja Komandi 2. oklopne armije dopunu dnevnog izveštaja o pokretu jedinica 373. divizije na području dejstva Prijeboj, Ličko Petrovo Selo, Bosanska Krupa i Zavalje. NAV-N-T-314, F-562/614.
18. 21. 5. 1944. TRISTA SEDAMDESET TREĆA DIVIZIJA: izveštava Komandu 69. armijskog korpusa za specijalnu upotrebu, o formacionom sastavu Pukovske grupe 2. domobranske lovačke brigade, kao

i o transportovanju 92. mot. puka sa delovima 1. lovačkog puka. NAV-N-T-314, 1547/101-102.

19. 22. 5. 1944. KOMANDA PETNAESTOG BRDSKOG ARMIJSKOG KORPUSA: zabeleška o lozinki za početak operacije »Reselšprung« tzv. dana X. Ovo se odnosi na lozinku za komandanta vazduhoplovstva Hrvatske i 500. SS padobranskog bataljona. NAV-N-T-314, 563/699.
20. 22. 5. 1944. KOMANDA PETNAESTOG BRDSKOG ARMIJSKOG KORPUSA: dostavlja Komandi 343. divizije naređenje za pokret 54. izviđačkog bataljona i 92. motorizovanog puka. NAV-N-T-314, 563/316.
21. 23. 5. 1944. DRUGA OKLOPNA ARMIJA: obaveštava Komandu 15. brdskog korpusa da je 500. SS desantni bataljon za angažovanje u području korpusa dobio doznaku za razne vrste municije iz armijskih skladišta u Slavanskom Brodu i Rakovici. NAV-N-T-314, F-562/864.
22. 23. 5. 1944. KOMANDA DRUGE OKLOPNE ARMIJE: naređuje Komandi 15. brdskog armijskog korpusa da odmah izvesti o rukovodstvu i formacijskom sastavu borbenih grupa koje učestvuju u operaciji »Reselšprung«. NAV-N-T-314, 563/689.
23. 23. 5. 1944. KOMANDA PETNAESTOG BRDSKOG ARMIJSKOG KORPUSA: dostavlja komandi 1. puka »Brandenburg« zapovest za operaciju »Reselšprung«. U zapovesti se preciziraju ciljevi i zadaci borbenih grupa i jedinica koje učestvuju u operaciji i regulišu održavanje veze, slanje izveštaja i obaveštava da će istureno komandno mesto korpusa na dan X biti u Bihaću. NAV-N-T-314, 563/682-683.
24. 23. 5. 1944. KOMANDA PETNAESTOG BRDSKOG ARMIJSKOG KORPUSA: dostavlja komandi 2. oklopne armije izveštaj o borbenim zadacima jedinica koje učestvuju u operaciji »Reselšprung«. 373. divizija sa borbenom grupom »Vilam« prispeće dana X sa prostora Srba i vršiće udar preko Trubara prema Drvaru gde će otpočeti borbu zajedno sa 500. SS padobranskim bataljonom. Borbena grupa »Lapac« nastupaće od Lapca prema Vrtoču, a 92. mot. puk sa 54. izviđačkim bataljonom i pukovskom grupom 2. hrvatske lovačke brigade vršiće udar iz Bihaća i B. Krupe prema B. Petrovcu, dok će 1. kozački pionirski bataljon vršiti opravku i osiguranje puta Bihać — B. Petrovac. NAV-N-T-314, 563/686-688.
25. 23. 5. 1944. KOMANDA 500. SS PADOBRANSKOG BATALJONA: zapovest komandanta bataljona SS kapetana Ripka za operaciju »Reselšprung« u kojoj su precizirani ciljevi, zadaci i način dejstva bataljona u ovoj operaciji. AVII, arhiva NOR-a, k. 25, f. 3, d. 4.
26. 23. 5. 1944. SEDMA SS DIVIZIJA »PRINC EUGEN«: zapovest komandanta divizije jedinicama koje učestvuju u operaciji »Reselšprung« protiv Vrhovnog štaba i jedinica NOVJ na području Drvara. AVII, k. 10, f. 10, d. 1.
27. 24. 5. 1944. KOMANDA DRUGE OKLOPNE ARMIJE: naređuje Komandi 15. brdskog armijskog korpusa da izvesti gde se nalazi mesto prebivanja jedinica za operaciju »Reselšprung« i saopštava da je lozinka za 25. maj 1944. »Blucher«. NAV-N-T-314, 563/957.
28. 24. 5. 1944. KOMANDA DRUGE OKLOPNE ARMIJE: obaveštava Komandu 15. brdskog armijskog korpusa o savetovanju komandanta

Jugoistoka sa komandantom 15. brdskog armijskog korpusa, komandantom 5. SS korpusa i komandantom vazduhoplovstva Jugoistoka. U ovom dokumentu se govori o lozinki za početak operacije »Reselšprung«, to jest o tzv. danu X. NAV-N-T-314, 563/649.

29. 24. 5. 1944. KOMANDA DRUGE OKLOPNE ARMIJE: dostavlja komandi 15. brdskog armijskog korpusa studiju za upotrebu 500. SS padobranskog bataljona za napad na Drvar, AVII, k. 24, f. 3, d. 5.
30. 24. 5. 1944. KOMANDA PETNAESTOG BRDSKOG ARMIJSKOG KORPUSA: obaveštava potčinjene jedinice da je lozinka za dan X, 25. maj 1944, »Blucher«. NAV-N-T-314, 563/915.
31. 24. 5. 1944. KOMANDA PETNAESTOG BRDSKOG ARMIJSKOG KORPUSA: obaveštava 383. peš. puk da 373. divizija za višednevnu operaciju stavlja na raspolaganje 1. puku »Brandenburg« jednu streljačku četvu i jednu pionirsku četvu. NAV-N-T-314, 563/679.
32. 24. 5. 1944. KOMANDA PETNAESTOG BRDSKOG ARMIJSKOG KORPUSA: dostavlja Komandi 2. oklopne armije izveštaj o pojačanoj zaštiti područja Petrovac — Drvar i zaprečavanju važnijih puteva od strane jedinica NOVJ. NAV-N-T-314, 565/557.
33. 24. 5. 1944. BORBENA GRUPA »OBERMAJER« 500. SS PADOBRANSKOG BATALJONA: zapovest u kojoj se preciziraju zadaci ove grupe u operaciji »Reselšprung« — napad na Drvar. AVII, k. 25, f. 3, d. 6-8.
34. 25. 5. 1944. KOMANDA DRUGE OKLOPNE ARMIJE: naređuje Komandi 15. brdskog armijskog korpusa da borbena grupa 373. divizije ubrzano deblokira vis na koti 520 gde 500. SS padobranski bataljon vodi borbu sa jedinicama NOVJ. NAV-N-T-314, 563/642, i 643.
35. 25. 5. 1944. KOMANDA PETNAESTOG BRDSKOG ARMIJSKOG KORPUSA: dostavlja Komandi 2. oklopne armije izveštaj o operaciji »Reselšprung« sa područja borbene grupe »Vilam« u rejonu Trubar, 92. mot. puka u rejonu Bihać, 1. lovačkog puka u rejonu Bos. Krupa, 5. jurišnog peš. oklopnog bataljona u rejonu Sitnice i Mrkonjić-Grada, 1. puka »Brandenburg« kod Bosanskog Grahova, 500. SS padobranskog bataljona u Drvaru. NAV-N-T-314, 563/644.
36. 25. 5. 1944. KOMANDA PETNAESTOG BRDSKOG ARMIJSKOG KORPUSA: dostavlja Komandi 2. oklopne armije izveštaj o operaciji »Reselšprung« sa područja dejstva 7. SS divizije »Princ Eugen« u rejonu Mrkonjić-Grada i Sipova, i drugih borbenih grupa u ovoj operaciji. NAV-N-T-314, 563/647.
37. 25. 5. 1944. KOMANDA PETNAESTOG BRDSKOG ARMIJSKOG KORPUSA: dostavlja Komandi 2. oklopne armije izveštaj o operaciji »Reselšprung« i dejstvima 105. i 369. izviđačkog bataljona koji su dostigli Prišup i Priliku, 1. puk »Brandenburg« je stigao 6 km istočno od Bosanskog Grahova, 92. mot. puk zauzeo Ripac, a u 11.50 časova drugi talas 500. SS padobranskog bataljona je izvršio desant na Drvar. NAV-N-T-314, 565/654-655.
38. 25. 5. 1944. KOMANDA PETNAESTOG BRDSKOG ARMIJSKOG KORPUSA: dostavlja Komandi 2. oklopne armije izveštaj o operaciji »Reselšprung« i dejstvima 1. bataljona 13. SS puka prema Vijencu, 2. bat. 13. SS puka dostigao je Krčevine, a Jurišni bataljon nastupa prema Kadinim Vodama. NAV-N-T-314, 563/660-661.

39. 25. 5. 1944. KOMANDA PETNAESTOG ARMIJSKOG KORPUSA: dostavlja Komandi 1. puka »Brandenburg« obaveštenje da je 500. SS padobranski bataljon u Drvaru opkoljen od jedinica NOVJ i ističe da je odstupnica nemoguća i da je izgubljeno 70 padobranaca. U vezi s tim naređuje da se izvrši napad ujutro i deblokira posada u Drvaru. NAV-N-T-314, 563/768.
40. 25. 5. 1944. KOMANDA PETNAESTOG BRDSKOG ARMIJSKOG KORPUSA: obaveštava Komandu 1. puka »Brandenburg« da borbena grupa »Vilam« napada Trubar i Vagan, da jedinice NOVJ daju otpor na visovima južno od Drvara i na izlazima grada i da jedinice 7. SS divizije vode borbu kod Mrkonjića sa 1. prolet. divizijom. NAV-N-T-314, 563/769.
41. 25. 5. 1944. PETNAESTI BRDSKI ARMIJSKI KORPUS: dostavlja Komandi 2. oklopne armije izveštaj o pokretu Jurišnog bataljona na području Banjaluke i izbegavanju sudara sa 13. brigadom 39. divizije NOVJ, borbama kod Mrkonjić-Grada, dejstvu borbenih grupa kod Srba i Bosanske Krupe, pokretu 92. moto. puka i sudaru sa delovima 6. brigade 4. divizije NOVJ, kao i izveštaj 500. SS desantnog bataljona o borbama u Drvaru. NAV-N-T-314, r. 565, s. 559.
42. 25. 5. 1944. PETNAESTI BRDSKI ARMIJSKI KORPUS: dostavlja Komandi 2. oklopne armije izveštaj borbene grupe »Willam« kod Trubara, 92. motopuka na području Bihaća, 1. lovačkog puka kod Bosanske Krupe, Oklopnog jurišnog bataljona kod Mrkonjić-Grada, 1. puka »Brandenburg« na području Bosanskog Grahova i 500. SS desantnog bataljona u dejstvima oko Drvara. NAV-N-T-314, 565/560.
43. 25. 5. 1944. PETNAESTI BRDSKI ARMIJSKI KORPUS: dostavlja Komandi 2. oklopne armije izveštaj o operaciji »Reselšprung« — desantu na Drvar 500. SS desantnog lovačkog bataljona uz sadejstvo pukovske grupe 373. pešadijske divizije, dejstvu 92. mot. puka južno od Bihaća, napadima kod Bos. Krupe, Mrkonjić-Grada, Grahova, Ključa i namerama za dalja dejstva. NAV-N-T-314, 565/561.
44. 25. 5. 1944. PETNAESTI BRDSKI ARMIJSKI KORPUS: obaveštava Komandu 2. oklopne armije da u neposrednoj blizini Drvara nema aerodroma za velike avione. Na osnovu dva aerosnimka, u blizini sela Grujići se nalazi jedno pogodnije polje dužine 1.000 m, a širine 250 m. NAV-N-T-314, 565/684.
45. 25. 5. 1944. PETNAESTI BRDSKI ARMIJSKI KORPUS — OBAVEŠTAJNI PUNKT: obaveštava Komandu 15. korpusa da se 24. maja 1944. iskrcalo, navodno, na Medenom polju kod Petrovca 2.000 Engleza. NAV-N-T-314, 565/816.
46. 25. 5. 1944. PETNAESTI BRDSKI ARMIJSKI KORPUS: obaveštava Komandu 500. SS padobranskog bataljona da je borbena grupa »Vilam« zauzela vis br. 10 i posle pregrupisanja još noću otpočela pokret za napad na Drvar i da se za ujutro predviđa angažovanje vazduhoplovstva. NAV-N-T-314, 563/893.
47. 25. 5. 1944. KOMANDA PETNAESTOG BRDSKOG ARMIJSKOG KORPUSA: dostavlja Komandi 2. oklopne armije izveštaj o operaciji »Reselšprung« i početnim dejstvima 500. SS padobranskog bataljona koji je izgubio 70 padobranaca i dejstvima borbenih grupa u rejonima Trubara, Bihaća, Drvara, Ključa, Sitnice, Mrkonjić-Grada,

Šipova i Grahova. Iznosi podatke o toku operacije i sopstvenim gubicima. NAV-N-T-314, 563/639.

48. 25. 5. 1944. KOMANDA PETNAESTOG BRDSKOG ARMIJSKOG KORPUSA: naređuje Komandi 1. kozačkog pionirskog bataljona da uspostavi vezu sa 92. motorizovanim pukom i da se brine za osiguranje puta Bihać — Petrovac. NAV-N-T-314, 563/951.
49. 26. 5. 1944. KOMANDA DRUGE OKLOPNE ARMIJE: dostavlja Komandi 15. brdskog armijskog korpusa naređenje za borbene akcije podređenim jedinicama u operaciji »Reselšprung« u rejonima Potoci — Uvala — Mrkonjić-Grad. NAV-N-T-314, 563/621-622.
50. 26. 5. 1944. KOMANDA DRUGE OKLOPNE ARMIJE: obaveštava Komandu 15. brdskog armijskog korpusa da je 5. SS korpus javio da se 369. izviđački bataljon kod Glamoča, usled jakog otpora jedinica NOVJ, povukao i da će ponovo otpočeti pokret i napad na Glamoč uz pojačanje jedne oklopne čete iz Livna. NAV-N-T-314, 563/633-634.
51. 26. 5. 1944. KOMANDA DRUGE OKLOPNE ARMIJE: zapovest Komandi 15. brdskog armijskog korpusa za prodor borbene grupe 7. SS divizije pravcem Potoci — Uvala. Zadatak je borbene grupe da brzo prodre i zarobi Glavni štab maršala Tita ili na vreme spreči odstupnicu. NAV-N-T-314, 563/645-646.
52. 26. 5. 1944. KOMANDA PETNAESTOG BRDSKOG ARMIJSKOG KORPUSA: dostavlja Komandi 2. oklopne armije izveštaj o borbama u rejonu Drvara, 13. SS puka kod Šipova, Jurišnog bataljona kod Ključa, dok se 1. hrv. lovački puk nalazi u pokretu prema Vrtoču, a Kozački pionirski bataljon osigurava put kod Ripca. NAV-N-T-314, 563/624.
53. 26. 5. 1944. KOMANDA PETNAESTOG BRDSKOG ARMIJSKOG KORPUSA: dostavlja podređenim jedinicama zapovest za dalje borbe u operaciji »Reselšprung«. 373. divizija sa padobranskim bataljonom dejstvovaće na prostoru Drvar — Grahovo — Podić — Mokronoge; 92. mot. puk na pravcu Bihać — Petrovac; 1. puk »Brandenburg« u rejonu Grahova, a 7. SS divizija napadaće na širokom frontu između Unca i Sane s pravcem na liniju Petrovac — Drvar. NAV-N-T-314, 563/626-627.
54. 26. 5. 1944. KOMANDA PETNAESTOG BRDSKOG ARMIJSKOG KORPUSA: dostavlja izveštaj Komandi 2. oklopne armije o operaciji »Reselšprung« i borbama 105. izviđačkog bataljona jugozapadno od Bos. Grahova i 92. mot. puka koji je napadao iz Vrtoča, kao i ostalih jedinica u rejonima Drvar, Ripac, Gudavac, Vrtoče, Grahovo, Šipovo, Mlinište i Ključ. NAV-N-T-314, 563/628-630.
55. 26. 5. 1944. PETNAESTI BRDSKI ARMIJSKI KORPUS: dostavlja izveštaj Komandi 2. oklopne armije o dejstvima 373. pešadijske divizije i situaciji na području Bihaća i Lapca i akcijama u operaciji »Reselšprung«. NAV-N-T-314, 562/632.
56. 26. 5. 1944. PETNAESTI BRDSKI ARMIJSKI KORPUS: dostavlja Komandi 2. oklopne armije obaveštajni dnevni izveštaj o operaciji »Reselšprung« na području Drvara, Bosanske Krupe, Bihaća, Mrkonjić-Grada, Grahova i prebacivanju Vrhovnog štaba NOVJ i Tita iz Drvara i gubicima jedinica NOVJ. NAV-N-T-314, 565/562-563.

57. 26. 5. 1944. PETNAESTI BRDSKI ARMIJSKI KORPUS: dostavlja Komandi 2. oklopne armije izveštaj o dejstvima 105. art. divizionu kod Bos. Grahova i borbi 92. mot. puka oko Drvara, kao i o napadu zavezničkih aviona — bombardera na Bihać i gubicima pri tom napadu. NAV-N-T-314, 565/565.
58. 26. 5. 1944. PETNAESTI BRDSKI ARMIJSKI KORPUS: dostavlja Komandi 2. oklopne armije izveštaj o borbama na području Drvara 92. mot. puka u sadejstvu sa 500. SS desantnim bataljonom i grupom »Villam« i drugim jedinicama koje su učestvovala u operaciji na ovom području protiv jedinica NOVJ. NAV-N-T-314, 565/566-567.
59. 26. 5. 1944. PETNAESTI BRDSKI ARMIJSKI KORPUS: dostavlja Komandi 2. oklopne armije izveštaj o borbi 105. art. divizionu kod Bosanskog Grahova, 169. art. divizionu kod Livna, borbama 7. SS divizije i namerama za dalja dejstva protiv jedinica NOVJ. NAV-N-T-314, 565/568-569.
60. 26. 5. 1944. PETNAESTI BRDSKI ARMIJSKI KORPUS: dostavlja Komandi 2. oklopne armije izveštaj o dejstvu 500. SS desantnog bataljona na području Drvara, 92. mot. puka na području Bosanskog Petrovca, Bosanske Krupe i Vrtoča, kao i o borbama 369. izviđačkog bataljona na području Livna. NAV-N-T-314, 565/570.
61. 26. 5. 1944. PETNAESTI BRDSKI ARMIJSKI KORPUS: dostavlja Komandi 2. oklopne armije izveštaj o borbama oko Drvara i odbijanju napada jakih snaga NOVJ na Drvar, borbama oko Lipova, Ključa, Vrtoča i dejstvu protivničke avijacije u niskom letu po delovima 7. SS divizije i 105. art. divizionu. NAV-N-T-314, 565/571.
62. 26. 5. 1944. PETNAESTI BRDSKI ARMIJSKI KORPUS: obaveštava Komandu 2. oklopne armije da je prilikom vazdušnog napada na Bihać jedan engleski avion oboren i pilot major Chase zarobljen. NAV-N-T-314, 565/706.
63. 26. 5. 1944. KOMANDA PETNAESTOG BRDSKOG ARMIJSKOG KORPUSA: dostavlja Komandi 2. oklopne armije izveštaj o uspesima u operaciji »Reselšprung« protiv jedinica NOVJ i ističe da je 105. izviđački bataljon zauzeo B. Grahovo, 369. izviđački bataljon odbacio jake snage protivnika prema Livnu, 7. SS divizija dostigla liniju Katavica — Borovica — Sokolac — Dukići, Jurišni bataljon zaposeo Ključ, a 13. ojačani puk je zauzeo u širokom frontu put Rogolje — Mliništa. NAV-N-T-314, 563/635-636.
64. 26. 5. 1944. KOMANDA PETNAESTOG BRDSKOG ARMIJSKOG KORPUSA: obaveštava Komandu 1. puka »Brandenburg« o situaciji u operaciji »Reselšprung«. 2. bataljon 92. mot. puka u 13 sati je stigao u Drvar i uspostavio vezu sa padobrancima; napad jedinica NOVJ na Drvar odbijen; borbena grupa 7. SS divizije izbila je na liniju Previja — Podselo — Grabež. NAV-N-T-314, 563/765.
65. 26. 5. 1944. KOMANDA PETNAESTOG BRDSKOG ARMIJSKOG KORPUSA: dostavlja Komandi 92. mot. puka naređenje da puk bude spreman u Ripcu za pratnju Operativnog odeljenja Štaba 373. divizije koje se noćas prebacuje preko Petrovca za Drvar. NAV-N-T-314, 563/946.
66. 27. 5. 1944. KOMANDA DRUGE OKLOPNE ARMIJE: dostavlja Komandi 15. brdskog armijskog korpusa zapovest za prodor sa svim snagama koje učestvuju u operaciji »Reselšprung« na pravcu Potoci

— Uvala. Za osiguranje puta za snabdevanje Bihać — Bosanski Petrovac određen je jedan puk sa 55. kozačkim pionirskim bataljonom 500. SS padobranski bataljon treba da očisti i osigura Drvar; 105. ojačani SS izviđački bataljon otpočeće napad na Glamoč. Sva dosadašnja naređenja se ukidaju a izvršava se ova zapovest. NAV-N-T-314, 565/613-614.

67. 27. 5. 1944. KOMANDA PETNAESTOG BRDSKOG ARMIJSKOG KORPUSA: naređuje 373. diviziji da borbena grupa »Vilam« otpočne napad na Drvar i pomogne 500. SS padobranskom bataljonu koji je izložen koncentrisanom napadu jedinica NOVJ u Drvaru. NAV-N-T-314, 563/860.
68. 27. 5. 1944. KOMANDA PETNAESTOG BRDSKOG ARMIJSKOG KORPUSA: naređuje Komandi 373. divizije da se 105. izviđački bataljon usmeri prema Glamoču sa zadatkom da izvrši zaprečavanje odstupnice jedinicama NOVJ. NAV-N-T-314, 563/873.
69. 27. 5. 1944. KOMANDA PETNAESTOG BRDSKOG ARMIJSKOG KORPUSA: dostavlja Komandi 92. motorizovanog puka prethodnu zapovest da se puk pripremi za napad prema istoku i sa podređenim Kozačkim pionirskim bataljonom angažuje da put Bihać — Petrovac bude slobodan za saobraćaj. NAV-N-T-314, 563/583.
70. 27. 5. 1944. KOMANDA PETNAESTOG BRDSKOG ARMIJSKOG KORPUSA: dostavlja Komandi 2. oklopne armije vanredni izveštaj o operaciji »Reselšprung« vazdušni desant 500. SS padobranskog bataljona na Drvar od 25. maja u 7 časova, tok akcije i obostrani gubici; 54. izviđački bataljon u prodoru iz Vrtoče prema severozapadu uspostavio vezu sa Kozačkim pionirskim bataljonom; 7. protivavionski divizion zauzeo Ribnik; 13. puk kod Mliništa odbio protivnapad jedinica NOVJ. NAV-N-T-314, 563/611-612.
71. 27. 5. 1944. KOMANDA PETNAESTOG BRDSKOG ARMIJSKOG KORPUSA: dostavlja Komandi 2. oklopne armije izveštaj u kome javlja: borbene grupe 7. SS divizije u rejonima Una, Sana, Ribnik, Mračaj i Šipovo; 92. motorizovani puk u rejonima Drvara i B. Petrovca; 1. puk »Brandenburg« kod B. Grahova i Tiskovca; 105. ojačani SS izviđački bataljon u rejonima B. Grahova i Drvara. Iznose se podaci o toku operacije »Reselšprung«. NAV-N-T-314, 563/619-620.
72. 27. 5. 1944. PETNAESTI BRDSKI ARMIJSKI KORPUS: izveštava Komandu 2. oklopne armije o operaciji »Reselšprung« na području Drvara, Mrkonjić-Grada, Mrčaja, Bos. Krupe i Grahova protiv jedinica NOVJ i o dejstvima protivničke avijacije oko Ključa, Grahova i Bihaća. NAV-N-T-314, 565/572-573.
73. 27. 5. 1944. PETNAESTI BRDSKI ARMIJSKI KORPUS: dostavlja Komandi 2. oklopne armije izveštaj o operaciji »Reselšprung« na području Drvara, Bos. Petrovca, Bos. Krupe, Bihaća i sadejstvu borbениh grupa u borbi protiv jedinica NOVJ. NAV-N-T-314, 565/574-575.
74. 27. 5. 1944. PETNAESTI BRDSKI ARMIJSKI KORPUS: izveštava Komandu 2. oklopne armije o nepromenjenoj situaciji u Drvaru i borbama sa jedinicama NOVJ severno od B. Petrovca, kod D. Ribnika, Ključa i Vrbljana i o borbenim grupama koje učestvuju u operaciji. NAV-N-T-314, 565/576.

75. 27. 5. 1944. PETNAESTI BRDSKI ARMIJSKI KORPUS: izveštava Komandu 2. oklopne armije o operaciji »Reselšprung«; naknadno čišćenje prostora jugozapadno i severozapadno od Bos. Petrovca; 1. lovački puk dostigao liniju kod Krnjeuše; 7. izviđačka četa prodrla u D. Ribnik; delovi 1. proleterske divizije se verovatno sakupljaju u prostoru Vrbljani. NAV-N-T-314, 563/616.
76. 27. 5. 1944. PETNAESTI BRDSKI ARMIJSKI KORPUS: dostavlja Komandi 1. puka »Brandenburg« naređenje da u smislu dobijenih zadataka obezbedi držanje otvorenim puta Knin — Bosansko Grahovo. NAV-N-T-314, 563/763.
77. 27. 5. 1944. PETNAESTI BRDSKI ARMIJSKI KORPUS: dostavlja 373. diviziji prethodnu zapovest da se pripremi za napad u ranim jutarnjim časovima borbene grupe 384. peš. puka u prostoru Mokronoge prema severoistoku, a 500. SS padobranski bataljon da nastavi osiguranje i čišćenje Drvara. NAV-N-T-314, 563/849.
78. 27. 5. 1944. PETNAESTI BRDSKI ARMIJSKI KORPUS: naređuje borbenoj grupi »Vilam« da odmah izvesti koji se štabovi jedinica NOVJ nalaze u Drvaru i njegovoj okolini. NAV-N-T-314, 563/851.
79. 28. 5. 1944. KOMANDA DRUGE OKLOPNE ARMIJE: dostavlja Komandi 15. brdskog armijskog korpusa naređenje u vezi bacanja artikala za snabdevanje jedinica iz vazduha u blizini Bosanskog Petrovca. Mesto bacanja označiti vatrom. Pripreme za obezbeđenje javiti u toku 28. maja 1944. NAV-N-T-314, 563/602.
80. 28. 5. 1944. KOMANDA PETNAESTOG BRDSKOG ARMIJSKOG KORPUSA: naređuje podređenim jedinicama da dostavljaju zbirne izveštaje za podređene borbene grupe svaka 4 sata. Neophodni su i naknadni izveštaji sa gubicima i plenu protivnika. Dnevni izveštaj dostavljati za 24 sata. NAV-N-T-314, 563/579.
81. 28. 5. 1944. KOMANDA PETNAESTOG BRDSKOG ARMIJSKOG KORPUSA: dostavlja podređenim jedinicama zapovest komandanta 2. oklopne armije za opšti napad na jedinice NOVJ pošto se iste svuda probijaju. U zapovesti se pored ostalog ističe: Posle zauzimanja prostora Drvar — Petrovac — Ribnik nemačke snage treba da odseku koncentrično odstupnicu Glavnom štabu maršala Tita, 5. korpusu i, po mogućstvu, 1. korpusu NOVJ u šumskom području između Unca i Sane i Potoku i Uvali. U operaciji »Reselšprung« učestvovaće borbene grupe 1. puka »Brandenburg«, 373. peš. divizije, 92. mot. puk 7. SS divizije i 369. ojačani izviđački bataljon. Za svaku borbenu grupu određeni su zadaci. NAV-N-T-314, 563/580-581.
82. 28. 5. 1944. KOMANDA PETNAESTOG BRDSKOG ARMIJSKOG KORPUSA: naređuje Komandi 373. divizije da njena borbeno grupa sa 54. izviđačkim bataljonom odmah napadne preko Prekaje prema severoistoku na prostor Potoci — Uvala i da uništi štabove jedinica NOVJ koji se tu nalaze. Borbeno grupa 1. puka »Brandenburg« napada na V. Tičevo. NAV-N-T-314, 563/582.
83. 28. 5. 1944. KOMANDA PETNAESTOG BRDSKOG ARMIJSKOG KORPUSA: dostavlja Komandi 92. mot. puka novu zapovest 2. oklopne armije u kojoj se naređuje da 1. lovački puk sa delovima 92. mot. puka prodiro iz Petrovca preko Drinića u pravcu jugoistoka i drži put Bihać — Petrovac otvorenim i preuzima obezbeđenje kon-

- voja. 54. izviđački bataljon se potčinjava 373. diviziji i preko Drvara do 1. juna treba da dostigne Prekaju. NAV-N-T-314, 563/584.
84. 28. 5. 1944. KOMANDA PETNAESTOG BRDSKOG ARMIJSKOG KORPUSA: dostavlja Komandi 7. SS divizije zapovest za koncentrisani napad sa svim borbenim grupama 28. 5. 1944. u svitanje na sektor Potoci — Uvala. U napadu će učestvovati Oklopni jurišni bataljon iz Ključa, 92. mot. puk iz Petrovca i 373. divizija iz Prekaje. NAV-N-T-314, 563/587-588.
85. 28. 5. 1944. PETNAESTI BRDSKI ARMIJSKI KORPUS: dostavlja Komandi 2. oklopne armije dnevni izveštaj o operaciji »Reselšprung« na području Ključ — Ribnik — Vrbljani, rasporedu jedinica NOVJ na tom području, borbama oko Bosanskog Petrovca i gubicima u ovoj operaciji. NAV-N-T-314, 565/577-578.
86. 28. 5. 1944. PETNAESTI BRDSKI ARMIJSKI KORPUS: dostavlja Komandi 2. oklopne armije izveštaj o operaciji »Reselšprung« sa presekom opšte situacije kod sopstvenih snaga i jedinica NOVJ na području između r. Sane i Unca, Bosanske Krupe, Bosanskog Grahova i Drvara, kao i na području 7. SS divizije Ključ — Ribnik — Mliništa i upoznaje sa gubicima jedinica NOVJ u ljudstvu i opremi. NAV-N-T-314, 565/579.
87. 28. 5. 1944. PETNAESTI BRDSKI ARMIJSKI KORPUS: obaveštava Komandu 2. oklopne armije o pokretu 6. divizije NOVJ i njenih jedinica prema istoku i promeni pravca kod Doljana za Liku. NAV-N-T-314, 565/580.
88. 28. 5. 1944. PETNAESTI BRDSKI ARMIJSKI KORPUS: dostavlja 105. izviđačkom bataljonu zapovest da sa 369. ojačanim izviđačkim bataljonom, koji kreće iz Glamoča, prodre prema Rorama — 24 km severozapadno od Glamoča. NAV-N-T-314, 563/589.
89. 28. 5. 1944. PETNAESTI BRDSKI ARMIJSKI KORPUS: dostavlja Komandi 2. oklopne armije izveštaj o opštoj situaciji u operaciji »Reselšprung« u rejonima Sana, Unac, Grmeč, Ripac, Petrovac, Drvar i Bos. Grahovo. Borbena grupa 7. SS divizije drži liniju Ključ — D. Ribnik — Mliništa. Podaci o obostranim gubicima i rasporedu jedinica NOVJ. NAV-N-T-314, 563/597.
90. 28. 5. 1944. PETNAESTI BRDSKI ARMIJSKI KORPUS: saopštava Komandi 373. divizije da komandant 2. oklopne armije od svih komandanata i podređenih jedinica očekuje bezobzirnu odlučnost, odvažnost, moć improvizacije i čvrstinu. Naređuje da se sve borbene grupe javljaju svaka 4 sata i dostave izveštaj. NAV-N-T-314, 563/847.
91. 28. 5. 1944. KOMANDA 500. SS PADOBRANSKOG BATALJONA: dostavlja Komandi 2. oklopne armije i komandi 15. brdskog armijskog korpusa izveštaj o sopstvenim gubicima u ljudstvu, naoružanju i materijalu u desantu na Drvar. NAV-N-T-314, 563/889-890.
92. 28. 5. 1944. KOMANDA 373. LEGIONARSKE DIVIZIJE: dostavlja komandi 15. brdskog armijskog korpusa obaveštajni izveštaj o mestu boravka maršala Tita i Vrhovnog štaba NOVJ, zaplenjenim dokumentima, savezničkim misijama i potrebama povećanja sopstvene propagande radi demoralizacije protivnika. NAV-N-T-314, 565/708-713.
93. 29. 5. 1944. KOMANDA DRUGE OKLOPNE ARMIJE: obaveštava Komandu 15. brdskog armijskog korpusa da je 7. izviđačka četa

- dostigla Buvačevo, a specijalno poterno odeljenje kotu 934, 16 km južno od Ključa. Prema iskazu zarobljenika, maršal Tito se sa štabom nalazio 27. maja 1944. u Gornjem Ribniku. NAV-N-T-314, 563/576.
94. 29. 5. 1944. KOMANDA PETNAESTOG BRDSKOG ARMIJSKOG KORPUSA: dostavlja komandi 2. oklopne armije izveštaj o operaciji: »Reselšprung«. 92. mot. puk otpočeo je pokret iz prostora jugoistočno od Drinića i iz Oštrelja gde su napadnuti od jedinica NOVJ. Borbena grupa »Vilam« odbila ponovljeni noćni napad jakih jedinica NOVJ. NAV-N-T-314, 563/577.
 95. 29. 5. 1944. KOMANDA PETNAESTOG BRDSKOG ARMIJSKOG KORPUSA: dostavlja Komandi 2. oklopne armije izveštaj o operaciji »Reselšprung«. U ostrim borbama uz otpor jedinica NOVJ napad borbene grupe 7. SS divizije napreduje istočno od Sane. Jedinice NOVJ uzmiču prema zapadu i jugozapadu. Razbijen napad protivnika severno od puta Čadavica — Ključ. Put Grahovo — Livno do Grkovaca u borbi oslobođen. Napad 1. puka »Brandenburg« u prostoru Marino brdo i Maleševci. Borbena grupa 373. divizije u borbama sa jedinicama NOVJ u rejonima Prekaja i Grmeč. Jako dejstvo protivničkih aviona na putevima Čadavica — Ključ, Drvar — B. Petrovac i B. Petrovac — Bihać. NAV-N-T-314, 563/578.
 96. 29. 5. 1944. KOMANDA PETNAESTOG BRDSKOG ARMIJSKOG KORPUSA: naređuje svim potčinjenim komandama da sve borbene grupe posle dostizanja ciljeva za napad pristupe čišćenju u svojim zonama napada. NAV-N-T-314, 563/839.
 97. 29. 5. 1944. KOMANDA PETNAESTOG BRDSKOG ARMIJSKOG KORPUSA: izveštava Komandu 2. oklopne armije da je 92. mot. puk dostigao Crne Potoke; 1. puk »Brandenburg« vodi borbu sa jakim jedinicama NOVJ kod Bos. Grahova; 7. SS divizija dostigla je prostor D. Ribnika i Mliništa. NAV-N-T-314, 563/841.
 98. 29. 5. 1944. PETNAESTI ERDSKI ARMIJSKI KORPUS: dostavlja Komandi 2. oklopne armije dnevni izveštaj o akcijama 373. pešadijske divizije i drugih jedinica o teškim borbama sa obostranim napadima u operaciji »Reselšprung« na području Bihaća, Bosanskog Novog uz angažovan je sopstvenog vazduhoplovstva. Podaci o vazdušnim napadima i obostranim gubicima. NAV-N-T-314, 562/636-637.
 99. 29. 5. 1944. PETNAESTI BRDSKI ARMIJSKI KORPUS: dostavlja Komandi 2. oklopne armije međuizveštaj o operaciji »Reselšprung«, dejstvu 92. moto. puka na području Drinić i Oštrelj, borbenoj grupi »Vilam« i o ponovnom napadu jačih jedinica NOVJ. NAV-N-T-314, 565/583.
 100. 29. 5. 1944. PETNAESTI BRDSKI ARMIJSKI KORPUS: obaveštava Komandu 2. oklopne armije o zaplenjenim američkim dokumentima u Drvaru i dostavlja kratak sadržaj tih dokumenata. NAV-N-T-314, 565/795-796.
 101. 29. 5. 1944. PETNAESTI BRDSKI ARMIJSKI KORPUS: saopštava Komandi 7. SS divizije da se 105. SS izviđački bataljon sa prispećem u prostor Livno — Priluka potčinjava 7. SS diviziji. NAV-N-T-314, 563/906.
 102. 29. 5. 1944. TRISTA SEDAMDESET TREČA DIVIZIJA: dostavlja Komandi 15. brdskog armijskog korpusa izveštaj o drvarskoj operaciji »Reselšprung«, verovatnom povlačenju Vrhovnog štaba NOVJ sa Titom u pravcu Bosanskog Petrovca, zarobljavanju 3 Engleza,

- 1 Amerikanca i 216 pripadnika NOVJ, zapleni dokumenata i uspehu operacije. NAV-N-T-314, 656/708-713.
103. 29. 5. 1944. KOMANDA SEDME SS DIVIZIJE »PRINC EUGEN«: izveštava Komandu 15. brdskog armijskog korpusa da je 3. bataljon 13. puka dostigao liniju Kik — Jokići i da se komandno mesto puka nalazi u Perišićima. NAV-N-T-314, 563/907.
104. 30. 5. 1944. KOMANDA DRUGE OKLOPNE ARMIIJE: naređuje Komandi 15. brdskog armijskog korpusa da izvesti o zadacima 92. mot. puka, borbene grupe 373. peš. divizije, 500. SS padobranskog bataljona i 1. hrvatskog lovačkog puka. NAV-N-T-314, 563/564.
105. 30. 5. 1944. KOMANDA PETNAESTOG BRDSKOG ARMIJSKOG KORPUSA: vanredni izveštaj Komandi 2. oklopne armije. Protivnapad jedinica NOVJ na levo krilo 13. SS puka sa severozapada i juga odbijen. Jedinice NOVJ ispred 92. mot. puka odstupaju prema jugu. NAV-N-T-314, 563/561.
106. 30. 5. 1944. KOMANDA PETNAESTOG BRDSKOG ARMIJSKOG KORPUSA: dostavlja komandama 7. SS divizije, 373. divizije, 92. mot. puka i 1. puka »Brandenburg« naređenje da spreče probijanje jedinica NOVJ i da ih okruže i unište. 7. SS divizija zatvara liniju Mliništa — Popovići, 92. mot. puk sektor Popovići — Grkovci, 373. divizija zatvara Uvalu i Prekaju, a 1. puk »Brandenburg« sprečava probijanje na sektoru Bosansko Grahovo — Grkovci. NAV-N-T-314, 563/565.
107. 30. 5. 1944. KOMANDA PETNAESTOG BRDSKOG ARMIJSKOG KORPUSA: izveštava Komandu 2. oklopne armije da se, na osnovu zaplenjenih dokumenata, može zaključiti da je jedinicama NOVJ naređeno povlačenje prema jugoistoku i da tamo, sem 105. izviđačkog bataljona, nema drugih snaga. Predlaže da armija dovede druge snage za blokadu jedinica NOVJ. NAV-N-T-314, 563/567.
108. 30. 5. 1944. KOMANDA PETNAESTOG BRDSKOG ARMIJSKOG KORPUSA: dostavlja Komandi 2. oklopne armije vanredni izveštaj o operaciji »Reselšprung«. U protivnapadu jedinice NOVJ odbačene prema jugu. Pri naknadom čišćenju Resanovaca i Donjeg Ribnika uništeno je više magazina municije razne veličine. NAV-N-T-314, 563/570.
109. 30. 5. 1944. KOMANDA PETNAESTOG BRDSKOG ARMIJSKOG KORPUSA: dostavlja Komandi 2. oklopne armije izveštaj o uspehu jedinica. Borbena grupa 373. divizije u napadu protiv jakih jedinica NOVJ u prostoru Prekaje. Delovi 384. peš. puka osiguravaju puteve Prekaja, Drvar, Oštrej. 1. puk »Brandenburg« odbio noćni napad jedinica NOVJ kod Kesića. 92. mot. puk 29. maja je dostigao liniju Crni vrh — Sretica — Lisina. Borbena grupa 7. SS divizije je izbila na liniju Jasenovac — Uvala. NAV-N-T-314, 563/572-573.
110. 30. 5. 1944. PETNAESTI BRDSKI ARMIJSKI KORPUS: dostavlja dnevni izveštaj Komandi 2. oklopne armije o dejstvima 373. pešačijske divizije na području Bihaća, Bosanske Krpe, Bosanskog Novog i Nebljusa sa podacima o operaciji »Reselšprung«, vazдушnim napadima, obostranim borbenim dejstvima i gubicima. NAV-N-T-314, F-562/639.
111. 30. 5. 1944. PETNAESTI BRDSKI ARMIJSKI KORPUS: dostavlja dnevni izveštaj Komandi 2. oklopne armije o operaciji »Reselšprung«

- na području između r. Unac i r. Sane, Bosanskog Grahova i Drvara i o pokretu jedinica NOVJ. NAV-N-T-314, 565/589.
112. 30. 5. 1944. PETNAESTI BRDSKI ARMIJSKI KORPUS: dostavlja Komandi 2. oklopne armije izveštaj o akcijama jedinica 373. divizije na sektoru Bosanski Novi i okolini, o obostranoj borbenoj delatnosti i gubicima jedinica NOVJ. NAV-N-T-314, F-562/461-462.
 113. 30. 5. 1944. PETNAESTI BRDSKI ARMIJSKI KORPUS: dostavlja Komandi 2. oklopne armije, izveštaj o operaciji »Reselšprung«. Borbene grupe 7. SS divizije nalaze se u rejonima Cincar — Priluke. Borbena grupa 373. divizije zauzela je vis 8 km jugozapadno od Potoka i, pored ponovljenog jakog napada jedinica NOVJ, uspela da ga zadrži. NAV-N-T-314, 563/574.
 114. 30. 5. 1944. PETNAESTI BRDSKI ARMIJSKI KORPUS: dostavlja Komandi 2. oklopne armije izveštaj o obostranim gubicima u ljudstvu, naoružanju, materijalu i plenu u operaciji »Reselšprung« od 25. do 27. maja 1944. godine. NAV-N-T-314, 563/592.
 115. 30. 5. 1944. PETNAESTI BRDSKI ARMIJSKI KORPUS: dostavlja Komandi 373. divizije zapovest Komande 2. oklopne armije za dalji nastavak operacije »Reselšprung«. NAV-N-T-314, 563/840.
 116. 31. 5. 1944. KOMANDA DRUGE OKLOPNE ARMIIJE: naređuje Komandi 15. brdskog armijskog korpusa da sve borbene grupe koje učestvuju u operaciji »Reselšprung« svaka 4 sata daju preko radio-veze izveštaj o situaciji pretpostavljenoj komandi. NAV-N-T-314, 563/555.
 117. 31. 5. 1944. KOMANDA DRUGE OKLOPNE ARMIIJE: obaveštava Komandu 15. brdskog armijskog korpusa da 1. puk »Brandenburg« javlja da, po četničkoj izjavi kojoj se može verovati, u šumi između Lunje, Vaca i Lekoveča, 8 km istočno od Drvara, postoji veliki partizanski logor i da ga sa poternim odeljenjima treba pretražiti. NAV-N-T-314, 563/754-755.
 118. 31. 5. 1944. KOMANDA DRUGE OKLOPNE ARMIIJE: dostavlja naređenje Komandi 15. brdskog armijskog korpusa da se 500. SS padobranski bataljon do daljega potčinjava Komandi 15. brdskog armijskog korpusa. NAV-N-T-314, 563/879.
 119. 31. 5. 1944. KOMANDA PETNAESTOG BRDSKOG ARMIJSKOG KORPUSA: izveštava Komandu 2. oklopne armije da će ojačani 1. puk »Brandenburg« sprovesti napad iz prostora Bosansko Grahovo — Peulje na Tičevo. Svi delovi će otpočeti pokret 1. 6. 1944. u 4.30 časova. NAV-N-T-314, 565/551.
 120. 31. 5. 1944. KOMANDA PETNAESTOG BRDSKOG ARMIJSKOG KORPUSA: dostavlja komandama 7. SS divizije, 373. divizije, 1. puka »Brandenburg« i 92. mot. puka zapovest za operaciju »Reselšprung 3« protiv 1. proletarskog i 8. udarnog korpusa NOVJ. U zapovesti se, pored ostalog, ističe: zadatak Jurišnog oklopnog bataljona i 54. protivavionskog divizionu je da najbrže preko Petrovca, odnosno Drvara dostignu prostor Bos. Grahova; borbena grupa 373. divizije izbacice jedinice NOVJ sa položaja kod Prekaje i stajace u vezi sa 13. SS pukom odakle ce izvršiti prodor ka jugoistoku; borbena grupa 7. SS divizije udarice sa glavninom sa linije Uvala prema jugu i čišćenje prostora sev. istočno od linije Uvala — Mliništa i Uvala — Jaseno-

vac te napad na Rore; borbena grupa 92. mot. puka očistiće šumsko područje istočno od linije Potoci — Jasenovac i prostor Petrovca; borbena grupa ojačanog 1. puka »Brandenburg« uništiće štabove jedinica NOVJ u Tičevu. Sve borbene grupe otpočeće pokret 1. 6. 1944. u 4.30 časova. NAV-N-T-314, 563/556-557.

121. 31. 5. 1944. PETNAESTI BRDSKI ARMIJSKI KORPUS: dostavlja Komandi 2. oklopne armije dnevni izveštaj o operaciji »Reselšprung« na području Glamočkog polja, prebacivanju jedinica NOVJ na područje Lisina — Gornji Ribnik — Uvala — Potoci i oko Drvara. NAV-N-T-314, 565/592-593.
122. 31. 5. 1944. PETNAESTI BRDSKI ARMIJSKI KORPUS: dostavlja Komandi 2. oklopne armije međuizveštaj o operaciji »Reselšprung« na području Sretica — Uvala — Potoci — Bosansko Grahovo. NAV-N-T-314, 565/595-596.
123. 31. 5. 1944. PETNAESTI BRDSKI ARMIJSKI KORPUS: obaveštava Komandu 2. oklopne armije da su dva Engleza i jednog Amerikanca koji su zarobljeni u Bihaću 30. maja uputili u Sisak na dalju nadležnost. NAV-N-T-314, 565/739.
124. 31. 5. 1944. PETNAESTI BRDSKI ARMIJSKI KORPUS: dostavlja Komandi 1. puka »Brandenburg« zapovest komande 2. oklopne armije da se 54. izviđački bataljon i Jurišni oklopni bataljon prebace u prostor Bos. Grahova i po prispeću potčinjavaju tom puku. Zadatak borbene grupe je napad sa prostora Bos. Grahova prema severoistoku i uništenje štaba 8. korpusa NOVJ na prostoru Tičeva. NAV-N-T-314, 563/758.
125. 31. 5. 1944. PETNAESTI BRDSKI ARMIJSKI KORPUS: dostavlja Komandi 373. divizije naređenje da se 500. SS padobranski bataljon do daljeg potčinjava diviziji i stoji na raspolaganju za upotrebu, i da se po zapovesti Komande 2. oklopne armije 54. izviđački bataljon potčinjava 1. puku »Brandenburg« i kreće za Bosansko Grahovo. NAV-N-T-314, 563/835-836.
126. 31. 5. 1944. PETNAESTI BRDSKI ARMIJSKI KORPUS: dostavlja Komandi 92. mot. puka zapovest 2. oklopne armije- da puk ostaje i dalje u sadašnjem rejonu smeštaja radi čišćenja područja zapadno od železničke linije Potoci — Jasenovac, naročito Klekovaču, te prostor Bos. Petrovca. NAV-N-T-314, 563/926.
127. 31. 5. 1944. SEDMA SS DIVIZIJA »PRINC EUGEN«: dostavlja Komandi 15. brdskog armijskog korpusa izveštaj o prebacivanju 39. divizije NOVJ u rejon Sretice a 1. proleterske divizije u pravcu Poljice. NAV-N-T-314, 565/714.
128. 1. 6. 1944. KOMANDA DRUGE OKLOPNE ARMIJE: naređuje Komandi 15. brdskog armijskog korpusa da Oklopni peš. jurišni bataljon iz prostora Resanovca otpočne prodor preko Vijenca u pravcu jugoistoka, 92. mot. puk čisti prostor Klekovače, borbene grupe 373. peš. divizije angažovati za prodor iz prostora Tičeva. NAV-N-T-314, 563/532.
129. 1. 6. 1944. KOMANDA DRUGE OKLOPNE ARMIJE: saopštava Komandi 15. brdskog armijskog korpusa da namerava 2. juna 1944. izvršiti napad sa jedinicama 7. SS divizije do linije Poljice — Štekerovci — Rore i precizira zadatke pojedinim borbenim grupama i

jedinicama. Vreme za početak pokreta odrećiće se zapovešću 15. brdskog armijskog korpusa. NAV-N-T-314, 563/538.

130. 1. 6. 1944. KOMANDA DRUGE OKLOPNE ARMIJE: saopštava Komandi 15. brdskog armijskog korpusa zapovest komandanta Jugostoka da se 500. SS padobranski bataljon do daljega potčinjava Komandi 15. brd. arm. korpusa. NAV-N-T-314, 563/876.
131. 1. 6. 1944. KOMANDA PETNAESTOG BRDSKOG ARMIJSKOG KORPUSA: dostavlja Komandi 2. oklopne armije izveštaj o borbama u operaciji »Reselšprung«, i to: 7. SS »Princ Eugen« divizije u rejonima Uvala, Potoci, Poljice, Mliništa, Drvar, Hotkovci i Mrkonjić-Grad; 373. divizije u rejonima Drvar, Bos. Grahovo, Peulje, Tičevo, Oštrej i Mokronoge; 92. mot. puka u rejonu Uvala. NAV-N-T-314, 563/533.
132. 1. 6. 1944. KOMANDA PETNAESTOG BRDSKOG ARMIJSKOG KORPUSA: naređuje 373. peš. diviziji da sve raspoložive snage počnu koncentričan napad na jedinice NOVJ na prostoru Tičevo. Udar izvršiti iz severozapadnog pravca. NAV-N-T-314, 563/826.
133. 1. 6. 1944. KOMANDA PETNAESTOG BRDSKOG ARMIJSKOG KORPUSA: dostavlja Komandi 373. divizije naređenje da se Jurišni oklopni peš. bataljon i 1. puk »Brandenburg« odmah potčinjavaju 373. diviziji, a 92. mot. puk sa 1. lovačkim pukom neposredno se potčinjava korpusu. NAV-N-T-314, 563/827.
134. 1. 6. 1944. KOMANDA PETNAESTOG BRDSKOG ARMIJSKOG KORPUSA: moli Komandu 5. SS korpusa da i ona izda naredbu za pohvalu borbene grupe 7. SS divizije zbog naročitih rezultata postignutih u operaciji »Reselšprung«. NAV-N-T-314, 563/900.
135. 1. 6. 1944. KOMANDA PETNAESTOG BRDSKOG ARMIJSKOG KORPUSA: naređuje Komandi 7. SS divizije da 7. izviđačka četa i 105. SS izviđački bataljon izvrše napad na jedinice NOVJ u prostoru Tičevo i da uspostave vezu sa 1. pukom »Brandenburg«. NAV-N-T-314, 563/901.
136. 1. 6. 1944. PETNAESTI BRDSKI ARMIJSKI KORPUS: dostavlja Komandi 2. oklopne armije dnevni izveštaj jedinica 7. SS divizije, 373. divizije, 92. mot. puka i 1. puka »Brandenburg« i o njihovim akcijama u operaciji »Reselšprung« na području Vijenac, Peulje, Marino brdo, Maleševci, Potoci i Uvala. ISiAV-N-T-314, F-562/717-718.
137. 1. 6. 1944. PETNAESTI BRDSKI ARMIJSKI KORPUS: dostavlja Komandi 2. oklopne armije dnevni izveštaj o sprovođenju operacije »Reselšprung« od strane jedinica 7. SS »Princ Eugen« divizije na teritoriji Uvala — Potoci — Ključ — Mrkonjić-Grad — Mliništa — Drvar — Bosanski Petrovac — Drvar — Bosansko Grahovo i o gubicima ljudstva. NAV-N-T-314, 565/1013.
138. 1. 6. 1944. PETNAESTI BRDSKI ARMIJSKI KORPUS: dostavlja Komandi 2. oklopne armije izveštaj o prebacivanju Vrhovnog štaba NOVJ iz Uvale o razmeštaju jedinica 6, 9, 39. i 1. proleterske divizije u oblasti Prekaja — Grahovo, Poljica i Glamoča, kao i o gubicima partizana zaključno sa 31. majom 1944. NAV-N-T-314, 565/1015.
139. 1. 6. 1944. PETNAESTI BRDSKI ARMIJSKI KORPUS: dostavlja Komandi 2. oklopne armije izveštaj o borbenoj grupi 7. SS divizije

»Princ Eugen« u operaciji »Reselšprung« u vezi pokreta jedinica prema Mliništim, Bosanskom Petrovcu i Bosanskom Grahovu, o stanju borbene grupe 373. divizije i borbama sa jedinicama NOVJ na tom području. NAV-N-T-314, 565/1016-1017.

140. 1. 6. 1944. PETNAESTI BRDSKI ARMIJSKI KORPUS: obaveštava Komandu 373. divizije o rasporedu jedinica 1. proleterske divizije jugoistočno od linije Mliništa — Pribelja — Prekaja, 6. proleterske divizije na sektoru Otaševac, sev.ist. od Drvara i Prekaje, 5. korpusa u Potocima i Grmeču i o prebacivanju dela Vrhovnog štaba NOVJ 30. maja 1944. iz Uvale. NAV-N-T-314, 365/1018.
141. 1. 6. 1944. SEDMA SS DIVIZIJA »PRINC EUGEN«: izveštava Komandu 2. oklopne armije da je kod Uvale zaplenjeno više raznovrsnih aparata, radio-instrukcija, šifri za sve radio-stanice anglo-američkih vojnih misija kod Vrhovnog štaba NOV i POJ, šifrovanih materijala za vezu sa Kairom i Ravenom i dr. NAV-N-T-314, 566/12-13.
142. 2. 6. 1944. KOMANDA PETNAESTOG BRDSKOG ARMIJSKOG KORPUSA: dostavlja Komandi 2. oklopne armije izveštaj o borbama u rejonu Petrovca sa jedinicama NOVJ i da namerava otvaranje puta Prnjeuša — Petrovac. NAV-N-T-314, 563/527.
143. 2. 6. 1944. KOMANDA PETNAESTOG BRDSKOG ARMIJSKOG KORPUSA: izveštava Komandu 2. oklopne armije da namerava, posle završenih borbi na prostoru Tičeva i Mliništa sa 373. divizijom, pristupiti uništenju ostataka jedinica NOVJ i obezbeđenju i transportovanju plena istočno od linije Jasenovac — Uvala — Popovići. NAV-N-T-314, 563/528.
144. 2. 6. 1944. KOMANDA PETNAESTOG BRDSKOG ARMIJSKOG KORPUSA: dostavlja Komandi 2. oklopne armije vanredni izveštaj o akciji »Reselšprung« i borbama jedinica 7. SS divizije u rejonima Poljice, Tičevo, Uvala, Mlinište i Glamoč; 373. divizije u rejonima Suvaja, Krnjeuša i Skakavac; borbene grupe 92. mot. puka u rejonima Suvaja, Krnjeuša i Skakavac sa podacima o obostranoj borbenoj delatnosti. NAV-N-T-314, 563/529.
145. 2. 6. 1944. KOMANDA PETNAESTOG BRDSKOG ARMIJSKOG KORPUSA: izveštava Komandu 2. oklopne armije o obostranim borbama u rejonima Mliništa, Vijenac, Peulje, Grahovo, Tičevo, Uvala, Drinić i Bos. Petrovac. U borbama od jedinica NOVJ učestvuju 1. proleterska, 9. i 20. divizija. NAV-N-T-314, 563/530.
146. 2. 6. 1944. KOMANDA PETNAESTOG BRDSKOG ARMIJSKOG KORPUSA: 373. diviziji dostavlja naređenje za napad svih borbenih grupa sa svim sredstvima, i obaveštava da su jedinice 7. SS divizije 2. juna uveče posle jake borbe sa jedinicama NOVJ zauzele Preodac 1 da se delovi 8. korpusa NOVJ nalaze na prostoru Tičeva. NAV-N-T-314, 563/822.
147. 2. 6. 1944. KOMANDA PETNAESTOG BRDSKOG ARMIJSKOG KORPUSA: naređuje 373. diviziji da sa svim delovima počne pokret prema Tičevu i da ubrza čišćenje prostora Drvar — Grahovo — Tičevo. NAV-N-T-314, 564/824.
148. 2. 6. 1944. KOMANDA PETNAESTOG BRDSKOG ARMIJSKOG KORPUSA: saopštava komandi 343. divizije zapovest Komande va-

- zduhoplovstva Jugoistoka za hitno uništenje svih teretnih jedrilica koje se nalaze u Drvaru. NAV-N-T-314, 563/825.
149. 2. 6. 1944. PETNAESTI BRDSKI ARMIJSKI KORPUS: dostavlja Komandi 2. oklopne armije izveštaj o operaciji »Reselšprung« i rasporedu jedinica NOVJ u planini Vijenac i oko Tičeva, o mogućnostima izvlačenja preko planine Šator, o borbenoj aktivnosti na sektoru Kosanovići, Bosansko Grahovo, Tičevo, Grkovci, Čelebić, o pokretu 6. proleterske divizije iz rejonu sev. od Prekaje, o diverzijama na putevima i borbama na pravcu Drvar — Petrovac — Mrkonjić-Grad. NAV-N-T-314, 565/1020-1021.
 150. 2. 6. 1944. PETNAESTI BRDSKI ARMIJSKI KORPUS: dostavlja Komandi 2. oklopne armije dopunu izveštaja o operaciji »Reselšprung« u vezi aktivnosti na sektoru Otaševac — Crvar, Zaglavica — Gruborski Naslon — Rastoka — Oštrelj i o gubicima ljudstva i tehnike kod jedinica NOVJ. NAV-N-T-314, 565/1022.
 151. 2. 6. 1944. PETNAESTI BRDSKI ARMIJSKI KORPUS: obaveštava Komandu 2. oklopne armije o operaciji »Reselšprung« i rasporedu jedinica 1. proleterske divizije oko Mliništa, kao i verovatnom napadu na Glamoč, o jačim snagama 9. i 20. divizije u oblasti Vijenca i o dejstvima jedinica 373. divizije na sektoru Tičeva, Psulje, Uvale, Drinića i Bosanskog Petrovca. NAV-N-T-314, 565/1023.
 152. 2. 6. 1944. PETNAESTI BRDSKI ARMIJSKI KORPUS: dostavlja Komandi 2. oklopne armije međuzveštaj o operaciji »Reselšprung« 0 smetnjama na vezama kod jedinica 373. divizije i 7. SS divizije »Princ Eugen« i borbama 1. bataljona 92. mot. puka severozapadno od Bos. Petrovca. NAV-N-T-314, 565/1024.
 153. 2. 6. 1944. TRISTA SEDAMDESET TREĆA DIVIZIJA: dostavlja Komandi 15. brdskog armijskog korpusa izveštaj o kretanju 6. ličke proleterske divizije sa 1. i 2. brigadom, Vrhovnim štabom NOV i POJ i Titom pravcem Velika kosa — Svinjarice — V. Klekovača jug.ist. od Oštrelja i Gruborski Naslon — Kastoča sev.zapadno od Oštrelja. NAV-N-T-314, 565/715.
 154. 3. 6. 1944. KOMANDA DRUGE OKLOPNE ARMIJE: naređuje Komandi 15. brdskog armijskog korpusa da u vezi rukovođenja operacijom »Reselšprung« i osnovnih zamisli u ciljevima dostavi ciljeve 1 termine za plan podređenih jedinica. NAV-N-T-314, 563/511-516.
 155. 3. 6. 1944. KOMANDA PETNAESTOG BRDSKOG ARMIJSKOG KORPUSA: dostavlja izveštaj Komandi 2. oklopne armije o liniji razgraničenja 7. SS i 373. divizije koja se proteže Jasenovac — Potoci — Rore. 373. divizija sa potčinjenim jedinicama i 1. kozačkim pionirskim bataljonom čistila je prostor Tičeva i planinu Vijenac. NAV-N-T-314, 563/517.
 156. 3. 6. 1944. KOMANDA PETNAESTOG BRDSKOG ARMIJSKOG KORPUSA: dostavlja Komandi 2. oklopne armije izveštaj o opštim obostranim gubicima u ljudstvu i naoružanju, kao i plenu, od jedinica NOVJ u operaciji »Reselšprung« od 23. maja do 3. juna 1944. godine. NAV-N-T-314, 563/518-519.
 157. 3. 6. 1944. KOMANDA PETNAESTOG BRDSKOG ARMIJSKOG KORPUSA: naređenje Komandi 373. divizije da situaciju u Tičevu do uveče rasčisti. Očekuje da će svi delovi odnosno jedinice, kao i 1. puk »Brandenburg« najzad izvršiti napad. NAV-N-T-314, 563/819.

158. 3. 6. 1944. KOMANDA PETNAESTOG BRDSKOG ARMIJSKOG KORPUSA: dostavlja Komandi 2. oklopne armije dnevni izveštaj o operaciji »Reselšprung« sa područja borbene grupe 7. SS divizije »Princ Eugen« u rejonima Mliništa, Uvala, Tičevo, Donji Ribnik i Protići; borbene grupe 373. divizije u rejonima Drvara, Mrkoplja, Župe, Peulja, Grahova, Resanovci i Vijenac; 92. mot. puka u rejonima Kesići — Petrovac. Podaci o obostranoj borbenoj delatnosti i toku akcije. NAV-N-T-314, 563/526.
159. 3. 6. 1944. KOMANDA PETNAESTOG BRDSKOG ARMIJSKOG KORPUSA: dostavlja Komandi 2. oklopne armije izveštaj o napadu na jedinice 1. proleterske divizije NOVJ koje se povlače prema jugoistoku. Borba sa jedinicama NOVJ u rejonu Tičevo. 1. puk »Brandenburg« posle jakog otpora dostigao Marino brdo. NAV-N-T-314, 563/525.
160. 3. 6. 1944. PETNAESTI ERDSKI ARMIJSKI KORPUS: dostavlja Komandi 2. oklopne armije vanredan izveštaj o dejstvima borbene grupe 7. SS divizije »Princ Eugen« i 373. divizije u operaciji »Reselšprung« na području Mliništa i Tičevo, sa podacima o obostranim borbenim dejstvima i zauzeću Tičevo. NAV-N-T-314, F-562/726.
161. 3. 6. 1944. PETNAESTI BRDSKI ARMIJSKI KORPUS: dostavlja Komandi 2. oklopne armije izveštaj o operaciji »Reselšprung«, obostranoj borbenoj delatnosti i oštrim borbama podređenih jedinica sa 1. proleterskom divizijom na području Mliništa, Tičevo, Marino brdo i Resanovci. NAV-N-T-314, F-562/722.
162. 3. 6. 1944. PETNAESTI BRDSKI ARMIJSKI KORPUS: obaveštava Komandu 2. oklopne armije da se, na osnovu zapljenjenih dokumenata u Drvaru i engleskog izveštaja poslanog Riselu 13. aprila 1944. 0 saslušanju agenta Horvata, u stvari Bolić Branka, vidi da isti nije prebegao već da je zarobljen. Imenovani je bio nemački obaveštajac. NAV-N-T-314, 565/789.
163. 3. 6. 1944. PETNAESTI BRDSKI ARMIJSKI KORPUS: dostavlja Komandi 2. oklopne armije izveštaj o obostranim gubicima ljudstva 1 naoružanja u operaciji »Reselšprung« u vremenu od 25. maja do 2. juna 1944. godine. NAV-N-T-314, 565/1026—1027.
164. 3. 6. 1944. PETNAESTI BRDSKI ARMIJSKI KORPUS: dostavlja Komandi 2. oklopne armije izveštaj o operaciji »Reselšprung« i aktivnostima jedinica 6. proleterske i 9. dalmatinske divizije, pokretima i njihovim aktivnostima na području Drvara, V. Obljaja, Psulje — Grkovci — Tičevo, o premeštanju jedinica 1. proleterske divizije i delova 1. proleterskog i 8. korpusa NOVJ. NAV-N-T-314, 565/1028.
165. 3. 6. 1944. PETNAESTI BRDSKI ARMIJSKI KORPUS: dostavlja Komandi 2. oklopne armije vanredni izveštaj o operaciji »Reselšprung«. Borbena grupa 7. SS divizije u borbama sa jedinicama NOVJ; 373. divizija sa svim podređenim borbenim grupama u jutarnjim časovima 3. 6. 1944. otpočela pokret za napad. U 22.35 Tičevo je zauzeto. NAV-N-T-314, 563/524.
166. 3. 6. 1944. PETNAESTI BRDSKI ARMIJSKI KORPUS: naređuje Komandi 7. SS divizije da divizija sa podređenim jedinicama do 7. jula uveče očisti prostor Rore — Obršina — Mliništa; 8. juna 105. izviđačkim bataljonom prostor Glamoča, 369. izviđačkim bataljonom

prostor Livna i 13. pukom Mliništa — Potoci — Jasenovac — Ključ
— Zablache. NAV-N-T-314, 563/899.

167. 4. 6. 1944. PETNAESTI BRDSKI ARMIJSKI KORPUS: dostavlja Komandi 2. oklopne armije izveštaj jedinica borbene grupe 7. SS divizije »Princ Eugen«, borbene grupe 373. divizije i borbene grupe 92. mot. puka u operaciji »Reselšprung« na području dejstva Mliništa, Vitorog, Kupreško polje, Vijenac, Tičevo, Vrbljani, D. Ribnik, Marino Brdo, Mokro Polje, Drvar i Knin sa podacima o sopstvenim borbenim dejstvima. NAV-N-T-314, F-562/725.
168. 4. 6. 1944. PETNAESTI BRDSKI ARMIJSKI KORPUS: dostavlja Komandi 2. oklopne armije zahtev za snabdevanje 373. divizije aparatima za disanje sa rezervama kiseonika radi pretraživanja dubina u kojima se nalazio i koje je upotrebljavao Vrhovni štab NOV i POJ, a pretpostavlja se da u njima ima ostavljenih važnih stvari i aparata. NAV-N-T-314, 565/679.
169. 4. 6. 1944. PETNAESTI BRDSKI ARMIJSKI KORPUS: dostavlja Komandi 2. oklopne armije izveštaj o operaciji »Reselšprung« u vezi aktivnosti jedinica 7. SS »Princ Eugen« divizije i pokretu na Vaganj, o sukobima sa partizanima 7 km od Mliništa, o čišćenju sektora Jastrebnjaka, o dejstvu 373. divizije i pokretu jedinica na teritoriji Drvara. NAV-N-T-314, 565/1031.
170. 4. 6. 1944. PETNAESTI BRDSKI ARMIJSKI KORPUS: dostavlja Komandi 2. oklopne armije izveštaj o operaciji »Reselšprung« o napuštanju položaja jedinica 8. korpusa NOVJ na sektoru Tičevo — Grahovo — Grkovci — Šator-planina i neprimetnom odvajanju jedinica 9. dalmatinske divizije i povlačenju u planinu Staretinu, o iskazima zarobljenika u vezi namera Štaba 8. korpusa za povlačenje prema Kupreškom polju, o prebacivanju jedinica 5. korpusa, 13. i 16. brigade 39. divizije ka r. Sani, kao i podatke o gubitcima ljudstva i opreme kod jedinica NOVJ. NAV-N-T-314, 565/1032.
171. 4. 6. 1944. PETNAESTI BRDSKI ARMIJSKI KORPUS: dostavlja Komandi 2. oklopne armije izveštaj o borbama 7. SS divizije sa jedinicama NOVJ u rejonima Mliništa, Vaganj i Jastrebnjak, a 373. divizije u rejonima Drvara i Bos. Grahova; 92. mot. puk prispeo 7 km južno od Drvara i marš nastavlja dalje ka Sinju. NAV-N-T-314, 563/510.
172. 5. 6. 1944. PETNAESTI BRDSKI ARMIJSKI KORPUS — NAČELNIK VEZE: dostavlja izveštaj Komandi 15. brdskog armijskog korpusa u kome opisuje iskustva u upotrebi sredstava veze u operaciji »Reselšprung« o vrlo čestim promenama komandnih mesta u borbi kod svih štabova, o vrlo velikom gubitku aparata usled dejstva protivnika, o mogućnosti rada sa »hrvatskim« osobljem za vezu kod 373. divizije, o teškim atmosferskim prilikama i drugim iskustvima u ovoj operaciji. NAV-N-T-314, F-562/841—842.
173. 5. 6. 1944. PETNAESTI BRDSKI ARMIJSKI KORPUS: dostavlja Komandi 2. oklopne armije izveštaj o operaciji »Reselšprung« koji se odnosi na položaj jedinica 6. proleterske divizije i njenom obezbeđenju Tita i njegovog štaba na putu Petrovac — Drvar, pravcem Trubar — pl. Ilica, o pokretu jedinica 9. divizije, o akciji čišćenja Jastrebnjaka, o odbacivanju 13. brigade 1. proleterske divizije iz 783

- Pribeljaka, kao i o gubicima u ljudstvu i opremi kod jedinica NOVJ. NAV-N-T-314, 565/1034.
174. 5. 6. 1944. PETNAESTI BRDSKI ARMIJSKI KORPUS: obaveštava Komandu 2. oklopne armije o isključenju 2. brigade 6. proletherske divizije i položajima glavnih snaga ove divizije. NAV-N-T-314, 565/1035.
 175. 5. 6. 1944. PETNAESTI BRDSKI ARMIJSKI KORPUS: izveštava Komandu 2. oklopne armije o toku operacije »Reselšprung«. Borbena grupa 373. divizije u čišćenju terena severozapadno od Tičeva protiv jakih jedinica NOVJ dobro napredovala. Jedinice NOVJ u dobro izgrađenim položajima na visovima kod Bos. Grahova napadnute. Borbena grupa 7. SS divizije u borbi sa delovima 1. proletherske divizije zauzela Pribelj. Protivnički prodor u prostoru D. Ribnika. NAV-N-T-314, 563/499.
 176. 5. 6. 1944. PETNAESTI BRDSKI ARMIJSKI KORPUS: izveštaj Komandi 2. oklopne armije o operaciji »Reselšprung«. Borbena grupa 373. divizije prekinula čišćenje Vijenca. Jedinice NOVJ u jačini 500—800 drže Pecku i visove južno od nje. Vode se borbe sa protivnikom u rejonima Štrbina, Slatina, Mliništa. 92. mot. puk otpočeo pokret iz prostora Drinića i Strmac u pravcu Sinja. Podaci o gubicima Jurišnog bataljona. NAV-N-T-314, 563/502.
 177. 5. 6. 1944. PETNAESTI BRDSKI ARMIJSKI KORPUS: izveštava Komandu 2. oklopne armije da 373. diviziju koncentrično napadaju jedinice NOVJ. Uspeh povlačenja Jurišnog bataljona doveden u pitanje. Moli napuštanje položaja do 5. juna uveče. NAV-N-T-314, 563/504.
 178. 6. 6. 1944. KOMANDANT DRUGE OKLOPNE ARMIJE: komandantu 15. brdskog armijskog korpusa naređuje da se daju odgovori na pitanja u vezi učešća borbene grupe 373. divizije u operaciji »Reselšprung«. Želi pojačanu aktivnost 373. divizije u prostoru Potoci — Uvala i severno od toga NAV-N-T-314, 563/361—364.
 179. 6. 6. 1944. KOMANDA DRUGE OKLOPNE ARMIJE: dostavlja Komandi 15. brdskog armijskog korpusa naređenje u vezi dostavljanja sumarnog izveštaja za sve potčinjene jedinice u operaciji »Reselšprung«. NAV-N-T-314, 563/463.
 180. 6. 6. 1944. KOMANDA DRUGE OKLOPNE ARMIJE: naređenje Komandi 15. brdskog armijskog korpusa da 92. mot. puk ostaje podređen 15. brdskom armijskom korpusu i da se smesti u prostoru Sinja. Bobene grupe 7. SS divizije koje su učestvovala u operaciji »Reselšprung« prebaciće se na liniju Prevalja — Potoci — Jasenovac. 13. SS puk u prostor Mrkonjić-Grad — Jajce. NAV-N-T-314, 563/497—498. 1
 181. 6. 6. 1944. KOMANDA PETNAESTOG BRDSKOG ARMIJSKOG KORPUSA: dostavlja izveštaj Komandi 2. oklopne armije o povlačenju jedinica NOVJ noću 5/6. juna ispred fronta 13. SS puka istoku i jugoistoku. NAV-N-T-314, 563/495.
 182. 6. 6. 1944. KOMANDA PETNAESTOG BRDSKOG ARMIJSKOG KORPUSA: dostavlja Komandi 7. SS divizije »Princ Eugen« naredbu o pohvali vojničkog i rukovodećeg sastava za naročite rezultate postignute u operaciji »Reselšprung« na sektoru i pod komandom

15. brdskog korpusa. Ujedno naređuje da se divizija od sada potčinjava 5. SS korpusu. NAV-N-T-314, 563/896—897.
183. 6. 6. 1944. KOMANDA PRVOG PUKA »BRANDENBURG«: dostavlja Komandi 15. brdskog armijskog korpusa sumarni izveštaj po završetku operacije »Reselšprung« o obostranim gubicima u ljudstvu, naoružanju i plenu. Sopstveni gubici se odnose samo na puk bez podređenih jedinica. NAV-N-T-314, 563/74d—744.
184. 6. 6. 1944. PETNAESTI BRDSKI ARMIJSKI KORPUS: dostavlja Komandi 2. oklopne armije izveštaj jedinica borbene grupe 7. SS divizije »Princ Eugen«, borbene grupe 373. divizije, borbene grupe 1. puka »Brandenburg« i 500. SS desantnog bataljona o operaciji »Reselšprung«, o teškim borbama i obostranim borbenim dejstvima sa jedinicama 5. korpusa NOVJ i 1. proleterske divizije na području D. Ribnik, Vijenac, Mlinište, Pecka, Crni Vrh, Sitnica, Grahovo, Drvar, Ripač i Petrovac. NAV-N-T-314, F-562/729.
185. 6. 6. 1944. PETNAESTI BRDSKI ARMIJSKI KORPUS: dostavlja Komandi 2. oklopne armije izveštaj o prvim iskustvima i opštem utisku o operaciji »Reselšprung« za vreme od 25. maja do 6. juna 1944. Nakon dobijanja izveštaja o iskustvu i izveštaja pojedinih borbenih grupa, zaključni izveštaj će se naknadno dostaviti. NAV-N-T-314, F-562/843—849, i F-563/354—360.
186. 6. 6. 1944. PETNAESTI BRDSKI ARMIJSKI KORPUS: dostavlja Komandi 2. oklopne armije izveštaj o rasporedu 6. proleterske divizije u rejonu Nebljusi — Trubar, o dejstvima 1. proleterske divizije oko Mliništa, o pokretu i akcijama jedinica 39. divizije oko Ribnika, Mrkonjić-Grada, Mliništa i o gubicima u ljudstvu i opremi jedinica NOVJ. NAV-N-T-314, 565/1036—1037.
187. 6. 6. 1944. PETNAESTI BRDSKI ARMIJSKI KORPUS: dostavlja Komandi 2. oklopne armije izveštaj o prisutnosti delova 8. korpusa NOVJ i stranih vojnih misija u rejonu planine Vijenac, o namerama Korpusa za ovladavanjem prostora Peći i Tiškovar, kao i o teškim gubicima jedinica NOVJ. NAV-N-T-314, 565/1038.
188. 6. 6. 1944. PETNAESTI BRDSKI ARMIJSKI KORPUS: dostavlja Komandi 2. oklopne armije izveštaj o operaciji »RESELŠPRUNG« i dejstvima 92. motorizovanog puka protiv slabijih snaga NOVJ. NAV-N-T-314, 565/1039.
189. 6. 6. 1944. PETNAESTI BRDSKI ARMIJSKI KORPUS: dostavlja Komandi 2. oklopne armije izveštaj o operaciji »RESELŠPRUNG« u vezi aktivnosti jedinica 7. SS divizije »Princ Eugen« i izvlačenja jedinica NOVJ preko Vrbljana, Busije i D. Ribnika, o akcijama čišćenja jedinica 373. divizije sev. istočno od Bosanskog Grahova i jugozapadno od Drvara, kao i 92. mot. puka. NAV-N-T-314, 565/1040.
190. 7. 6. 1944. PETNAESTI BRDSKI ARMIJSKI KORPUS: dostavlja Komandi 2. oklopne armije izveštaj o operaciji »Reselšprung« u vezi odbacivanja jedinica 6. ličke divizije i njihovom povlačenju ka Martin-Brodu, o borbama sa ovim jedinicama kod mesta Dobro Selo i 13. km severno od Drvara, o sastavu partizanske borbene grupe oko Jadovnika, kao i o nedostatku podataka o 39. i 1. proleterskoj diviziji posle odvajanja od snaga 7. SS »Princ Eugen« divizije. NAV-N-T-314, 565/1042.

191. 7. 6. 1944. PETNAESTI BRDSKI ARMIJSKI KORPUS: dostavlja Komandi 2. oklopne armije izveštaj o ukupnim gubicima ljudstva i opreme za period od 25. maja do 5. juna 1944. sa spiskom i brojčanim podacima obostranih gubitaka. NAV-N-T-314, 565/1135—1136.
192. 7. 6. 1944. PETNAESTI BRDSKI ARMIJSKI KORPUS: dostavlja Komandi 2. oklopne armije izveštaj o obosiranim gubicima u operaciji »Reselšprung« kod Jurišnog oklopnog bataljona, 500. SS padobranskog bataljona i 92. mot. puka. Izveštaji 373. divizije i 1. puka »Brandenburg« slede po prijemu. NAV-N-T-314, 563/365.
193. 7. 6. 1944. PETNAESTI BRDSKI ARMIJSKI KORPUS: dostavlja Komandi 2. oklopne armije dnevni izveštaj o operaciji »Reselšprung«. Borbena grupa 373. divizije sukobila se sa jakim jedinicama NOVJ pri čišćenju prostora Bastasi — Šljivik. Pretraživanje Titove pećine bez uspeha. NAV-N-T-314, 563/480.
194. 7. 6. 1944. PETNAESTI BRDSKI ARMIJSKI KORPUS: dostavlja Komandi 2. oklopne armije izveštaj o privremenim obostranim gubicima u operaciji »Reselšprung« od 25. 5. do 5. 6. 1944. u ljudstvu, naoružanju i plenu jedinica NOVJ. Gubici nemačkih jedinica prikazani su odvojeno po jedinicama. NAV-N-T-314, 563/483—485.
195. 7. 6. 1944. PETNAESTI BRDSKI ARMIJSKI KORPUS: naređuje Komandi 373. divizije da odmah pošalje izveštaj o opštim gubicima i plenu jedinica NOVJ u operaciji »Reselšprung« za 384. peš. puk, 373. izviđački bataljon, 500. SS padobranski bataljon, 1. lovački puk i Kozački pionirski bataljon. NAV-N-T-364, 563/800.
196. 7. 6. 1944. PETNAESTI BRDSKI ARMIJSKI KORPUS: naređuje Komandi 373. divizije da izvrši naknadno čišćenje prostora Potoci — Uvala, i da Jurišni bataljon prebaci u Drvar. NAV-N-T-314, 563/797 i 799.
197. 8. 6. 1944. KOMANDA DRUGE OKLOPNE ARMIJE: naređenje 15. brdskom armijskom korpusu da hitno dostavi izveštaj o gubicima jedinica NOVJ koje su im nanete od strane borbene grupe 373. peš. divizije u operaciji »Reselšprung«. NAV-N-T-314, 563/796.
198. 8. 6. 1944. KOMANDA DRUGE OKLOPNE ARMIJE: naređuje Komandi 15. brdskog armijskog korpusa da dostavi sumarni izveštaj o uspehu u operaciji »Reselšprung« za sve potčinjene jedinice. NAV-N-T-314, 563/470—471.
199. 8. 6. 1944. PETNAESTI BRDSKI ARMIJSKI KORPUS: dostavlja Komandi 2. oklopne armije izveštaj o situaciji na području dejstva Drvar, Petrovac, Vrtoče, Tičevo, Bosansko Grahovo i borbama jedinica u operaciji »Reselšprung« sa podacima o obostranoj borbenoj delatnosti i gubicima. NAV-N-T-314, F-562/739—740.
200. 8. 6. 1944. PETNAESTI BRDSKI ARMIJSKI KORPUS: dostavlja Komandi 2. oklopne armije dopunski izveštaj za 8. juni u vezi akcije čišćenja severno od Drvara, pravcem Otaševac i istočno od puta Presedlina, oko Petrovca i Bravskog Vaganca. NAV-N-T-314, 565/1043.
201. 8. 6. 1944. PETNAESTI BRDSKI ARMIJSKI KORPUS: dostavlja Komandi 2. oklopne armije izveštaj o uspehu operacije »Reselšprung«, o izbegavanju daljih borbi elitnih jedinica NOVJ 1. proleterske i 6. ličke divizije zbog iscrpljenosti i premorenosti, o velikim

- gubicima 4, 9. i 39. divizije, o stranim vojnim misijama i njihovim namerama, o materijalnim potrebama jedinica NOVJ, taktičkim dejstvima, o ukupnim obostranim gubicima u ljudstvu i opremi. NAV-N-T-314, 565/1133—1134 i F-563/444—445.
202. 8. 6. 1944. PETNAESTI BRDSKI ARMIJSKI KORPUS: izveštava Komandu 2. oklopne armije o nameri sprovođenja sledećeg plana po završetku operacije »Reselšprung«. Čišćenje šumskog područja završiti do 15. 6. 1944. Trajno zaposedanje prostora Drvar — Petrovac, osiguranje puta za vezu Bihac — Knin. Uspostaviti jedno uporište u prostoru Bos. Grahova i sprečiti ve;u NOVJ između Livanjskog Polja i Like. NAV-N-T-314, 563/366—367.
203. 9. 6. 1944. PETNAESTI BRDSKI ARMIJSKI KORPUS: dostavlja Komandi 2. oklopne armije izveštaj o operaciji »Reselšprung« u vezi dejstava jedinica 373. divizije istočno i jugozapadno od Petrovca i južno od Drvara, o jačim partizanskim snagama u rejonu Otaševac, o aktivnosti na teritoriji Kesići — Grahovo, o rasporedu jedinica 9. divizije NOVJ na planini Vijenac. NAV-N-T-314, 565/1046.
204. 9. 6. 1944. PETNAESTI BRDSKI ARMIJSKI KORPUS: dostavlja Komandi 2. oklopne armije izveštaj o aktivnosti borbene grupe 373. divizije na sektoru Marinkovci, Kuderna, B. Petrovac i dejstvima na području Potoci, Uvala, Drinić, Presedlina, Drvar i Otaševac. NAV-N-T-314, 565/1050.
205. 9. 6. 1944. PETNAESTI BRDSKI ARMIJSKI KORPUS: dostavlja Komandi 2. oklopne armije izveštaj o borbenoj grupi 373. divizije u vezi aktivnosti u okolini Drvara i pojavi većih partizanskih snaga u rejonu Materića i Marčetina Uvale, o nameri prodora do Presedline i Smoljana, o planovima da narednih dana sprovede akciju na području Uvala — Potoci — Sretica, B. Petrovac — Drinić — Sretica. NAV-N-T-314, 565/1051.
206. 9. 6. 1944. PETNAESTI BRDSKI ARMIJSKI KORPUS: dostavlja Komandi 2. oklopne armije naknadni sumarni izveštaj o obostranim gubicima u operaciji »Reselšprung« u mrtvima, zarobljenima, prebeglima, naoružanju, municiji, sredstvima za vezu i drugim materijalima. NAV-N-T-314, 563/372—374.
207. 10. 6. 1944. TRISTA SEDAMDESET TREĆA DIVIZIJA: dostavlja Komandi 15. brdskog armijskog korpusa izveštaj o operaciji »Reselšprung« za period od 25. maja do 5. juna 1944. i borbama protiv jedinica NOVJ u rejonima Drvar, Prekaja, Potoci, Uvala, Tičevo, Vrtoče, Gradina, Osredci, Dugo Polje, Trubar, Resenovci, Donje Peulje i Bosansko Grahovo. U izveštaju se iznose podaci o sastavu i brojnom stanju nemačkih jedinica angažovanih u operaciji, obostranim gubicima u ljudstvu i naoružanju. Pored toga, opisan je tok operacije po danima i iznose se stečena iskustva u ovoj operaciji. NAV-N-T-314, 563/419—432.

USTAŠKO-DOMOBRA NSKI DOKUMENTI

1. 29. 5. 1944. MINISTARSTVO ORUŽANIH SNAGA NDH — OPERATIVNO ODELJENJE: izveštaj o borbama protiv jedinica NOVJ na području Bosanskog Petrovca i Drvara, Arhiv NDH, k. 38, f. 1, d. 29.

2. 31. 5. 1944. MINISTARSTVO ORUŽANIH SNAGA NDH — OPERATIVNO ODELJENJE: izveštaj o borbama nemačkih jedinica protiv jedinica NOVJ u drvarskoj operaciji u toku 26. i 27. maja 1944. na sektoru Drvara i Bosanskog Petrovca. K. 38, f. 1, d. 31.
3. 1. 6. 1944. MINISTARSTVO ORUŽANIH SNAGA NDH — OPERATIVNO ODELJENJE: izveštaj o borbama nemačkih jedinica u drvarskoj operaciji protiv jedinica NOVJ na području Drvara, Bosanskog Petrovca i Mrkonjić-Grada. K. 39, f. 1, d. 1.
4. 4. 6. 1944. MINISTARSTVO ORUŽANIH SNAGA NDH — OPERATIVNO ODELJENJE: izveštaj o borbama protiv jedinica NOVJ na području Mrkonjić-Grada, Gornjeg Ribnika i Drvara. K. 39, f. 1, d. 4.
5. 6. 6. 1944. MINISTARSTVO ORUŽANIH SNAGA NDH — OPERATIVNO ODELJENJE: izveštaj o borbama protiv jedinica NOVJ kod Bosanskog Petrovca, Drvara i Bosanskog Grahova. K. 39, f. 1, d. 6.
6. 7. 6. 1944. MINISTARSTVO ORUŽANIH SNAGA NDH — OPERATIVNO ODELJENJE: izveštaj o borbama protiv jedinica NOVJ na prostoru Bosanski Petrovac — Drvar i uspesima nemačkih jedinica u drvarskoj operaciji. K. 39, f. 1, d. 7.
7. 9. 6. 1944. MINISTARSTVO ORUŽANIH SNAGA NDH — OPERATIVNO ODELJENJE: izveštaj o čišćenju područja Drvara i Bosanskog Petrovca od strane nemačkih jedinica i povlačenju jedinica NOVJ sa tog terena. K. 39, f. 1, d. 9.
8. 10. 6. 1944. MINISTARSTVO ORUŽANIH SNAGA NDH — OPERATIVNO ODELJENJE: izveštaj o borbama u drvarskoj operaciji protiv jedinica NOVJ na sektoru Tičeva, Bosanskog Grahova, Smetice, Jasenovca, Potoka i Drvara. K. 39, f. 1, d. 10, 11, 12, 13. i 14.

ČETNIČKI DOKUMENTI

1. 26. 5. 1944. KOMANDA DINARSKE ČETNIČKE OBLASTI: zapovest komandanta dinarske četničke oblasti vojvode Momčila Đujića, komandantima 1. bosanskog, 501. kosovskog i 502. korpusa dinarske četničke oblasti, za napad na jedinice NOVJ kod Drvara i sadejstvo sa nemačkim jedinicama u drvarskoj operaciji. Četnička arhiva, k. 153, f. 6, d. 32.

Bibliografska građa o desantu na Drvar maja 1944. godine¹

Branko Obradović

I inicijativu da se pripremi bibliografska građa o desantu na Drvar maja 1944. dao je Organizacioni odbor za pripremu naučnog skupa *Desant na Drvar maja 1944. godine*, a ja sam je prihvatio zato što sam za Institut za istoriju u Banjaluci, u kojem radim, prikupio priličan broj bibliografskih jedinica o NOB-u u Bosanskoj krajini, pa se tu našlo i dosta prikupljene građe o desantu na Drvar.

Prilikom prikupljanja građe služio sam se Bibliografijom Jugoslavije — knjige, brošure i muzikalije, zatim Bibliografijom Jugoslavije, serijom »A«, koja donosi članke i priloge u serijskim publikacijama iz društvenih nauka. Nadalje sam se koristio istorijskim bibliografijama koje redovno izlaze u istorijskim časopisima, kao što su Istorijski časopis, Istorijski glasnik i Vojnoistorijski glasnik. Naravno, pregledao sam i sve do sada objavljene bibliografije o narodnooslobodilačkoj borbi.

Iz gore navedenih podataka vidi se da sam prikupljenu bibliografsku građu istraživao jedino u Jugoslaviji. Za istraživanje u inostranstvu nije bilo dovoljno ni vremena ni materijalnih sredstava. Neregistrovanje inostranih priloga o desantu na Drvar predstavlja najveći nedostatak ovog rada, pa je to jedan od razloga što sam ovaj rad naslovio »Bibliografska građa«, a ne »Bibliografija« o desantu na Drvar maja 1944. godine.

Bibliografska građa o desantu na Drvar izložena je po najsavremenijim međunarodnim principima, tj. po ISBD. Građa je, prema načinu objavljivanja, podijeljena u dve grupe. U prvoj grupi svrstana je građa objavljena u monografskim publikacijama, tj. u knjigama i brošurama (ukupno je registrovano 46 jedinica), i označena je slovom »A«. U drugoj grupi, označenoj slovom »B«, registrovana je građa objavljena u serijskim publikacijama, tj. u časopisima, godišnjacima, periodičnim zbornicima, novinama, revijama i magazinima (ukupno je registrovana 241 jedinica). Svaku grupu podelio sam na dve podgrupe. U »A« grupi, u prvu podgrupu izdvojio sam monografske publikacije koje se u celosti odnose na desant na Drvar (19 jedinica). U drugu podgrupu izdvojio sam one monografske publikacije koje samo delimično govore o desantu (27 jedinica). U »B« grupi, u prvu podgrupu izdvojio sam studije, članke i priloge objavljene u stručnim časopisima, godišnjacima i periodičnim zbornicama (36 jedinica), a u drugu podgrupu članke, priloge i sećanja iz novina, revija i magazina (ukupno 205 jedinica).

¹ Izlaganje na naučnom skupu »Desant na Drvar maja 1944«, održanom u Drvaru 23. i 24. maja 1984.

Prilikom registrovanja serijskih publikacija uveo sam jednu novinu u odnosu na zvaničnu Bibliografiju Jugoslavije: iza svakog naslova serijske publikacije naveo sam i mesto gde je publikacija objavljena. Sve ostale podatke naveo sam za časopise, kao i za zbornike, isto kao što se navode i u Bibliografiji Jugoslavije, serija »A«, dok sam za novine, revije i magazine navodio podatke kao i za časopise: iza godine naveo sam godište, pa broj, a umesto paginacije u zagradi sam dao tačan datum izlaska publikacije. Na taj način sam registrovanje serijskih publikacija skoro potpuno izjednačio.

Zbog kratkog vremena na pripremanju ovog rada, svestan sam da nisam uspeo prikupiti svu relevantnu građu, ali sam siguran da sam napravio prvi korak da se do sada uočene praznine što pre popune.

A

MONOGRAFSKE PUBLIKACIJE O DESANTU NA DRVAR

1. DESANT na ...
Desant na Drvar : materijali uz grafikon. — Beograd : Narodna armija, 1967 (Split : Vojna štamparija). — 19 str. ; 16 cm
2. ĐURANOVIĆ, Šarlota
Këcim kali / Šarlota Gjuranoviq ; përktyes Fejzulla Cana. — Prishtine : Rilindja). — 34 str. : ilustr. ; 21 cm
Titulli i origjinalit: Konjičev skok
3. ĐURANOVIĆ, Šarlota
Konjičev skok / Šarlota Suranović; ilustrirao Zdenko Svirčić. — Zagreb : Školska knjiga, 1961 (Zagreb : Grafički zavodi Hrvatske). — 32 str. : ilustr. ; 21 cm
(Biblioteka »Prošlost moje zemlje ; 2)
4. MIŠKOVIĆ, Petar
Bitka za Drvar : 1944—1974 / Petar Mišković. — Sarajevo : »Veselin Masleša«, 1974 (Sarajevo : »Oslobodenje«). — 108 str. : ilustr. ; 20 cm
5. MIŠKOVIĆ, Petar
Desant na Drvar / Petar Mišković ; karte izradio Asim Abdurahmanović ; grafička oprema Seid Hasanefendić. — Sarajevo : Zavod za izdavanje udžbenika 1974. (Sarajevo : »Oslobodenje«), — 152 str. : ilustr. ; 24 cm
Izvori i literatura: 149—150 str.
6. ODIĆ, Slavko F.
Desant na Drvar maja 194 : Drvarska operacija / Slavko F. Odić. — Beograd : Vojnoistorijski institut, 1981 (Beograd : »Kultura«). — 315 str. : ilustr. + 10 karata ; 24 cm
7. PEROVIĆ, Branko
Drvarska operacija / Branko Perović. — Beograd : Viša vojna akademija JNA, 1960. — 56 str. ; 19 cm
(Katedra vojne istorije)

8. POPOVIĆ, Stevo

- Desant na Drvar : u svjetlu dokumentacije i eksponata Muzeja revolucije u Sarajevu / Stevo Popović ; uvod Moni Finci. — Sarajevo : Muzej revolucije SR BiH, 1959 (Sarajevo : »Oslobođenje«), — 70 str. : ilustr. ; 21 cm
(Iz borbe naših naroda za slobodu ; 2)
9. POPOVIĆ, Stevo
Desant na Drvar : u svjetlu dokumentacije i eksponata Muzeja revolucije u Sarajevu i Muzeja »25. maj« u Drvaru / Stevo Popović. — 2 izmijenjeno i dopunjeno izd. — Sarajevo : Muzej revolucije SR BiH, 1969 (Sarajevo : »Oslobođenje«). — 88 str. : ilustr. ; 22 cm
(Iz borbe naših naroda za slobodu ; 2)
10. POPOVIĆ, Stevo
Desant na Drvar : u svjetlu dokumentacije i eksponata Muzeja revolucije u Sarajevu i Muzeja »25. maj« u Drvaru / Stevo Popović. — 3. izd. — Sarajevo : Muzej revolucije SR BiH ; Drvar : Spomen muzej »25. maj 1944«, 1975 (Sarajevo : »Oslobođenje« — 88 str. ; ilustr. ; 22 cm
(Iz borbe naših naroda za slobodu ; 2)
11. POPOVIĆ, Stevo
Desant na Drvar : u svjetlu dokumentacije i eksponata Muzeja revolucije u Sarajevu i Muzeja »25. maj« u Titovom Drvaru / Stevo Popović. — Sarajevo : Muzej revolucije SR BiH ; Titov Drvar : Spomen-muzej »25. maj 1944«, 1982 (Sarajevo : »Oslobođenje« — 88 str. : ilustr. ; 22 cm
(Iz borbe naših naroda za slobodu ; 2)
Literatura: str. [91]
12. RISTOVIĆ, Ljubiša
Desant na Drvar / Ljubiša Ristović ; naslovna strana Zlatko Priča ; nacrt za korice Milenko Miletić. — Beograd : »Rad«, 1961 (Beograd : »Prosveta«) — 68 str. : ilustr. ; 20 cm
(Kolo »Zastave slobode«)
13. SATTTLER, Miran
Drvar / Miran Sattler : oprema Miro Jerša. — V Ljubljani : »Cankarjeva založba« ; Zagreb : »Alfa« 1975 (Pulj : »Otokar Keršovani«). — 208 str. : ilustr. ; 21 cm
(Svet v vojni : nepozabni podvigi)
Literatura: str. 211
14. SATTTLER, Miran
Konjičev skok : desant na Drvar / Miran Sattler: preveo s engleskog Branimir Zganjer. — Zagreb : »Alfa«, 1976 (Rijeka : »Riječka tiskara«). — 183 str. : ilustr. : 28 tabli ; 21 cm
(Jugoslavija u ratu ; 2). — Naslov originala : Drvar. —
Literatura: str. 183
15. SATTTLER, Miran
Operácia »Rösselsprung« / Miran Sattler. — 1. vyd. — Bratislava : Pravda, 1980. — 142 str. ; 21 cm
(Edícia Memoare, Članka knjižica Pravda)
Literatura: str. 144

16. ŠEVO, Svetozar
Desant na Drvar / Svetozar Ševo ; preveo Cvetko Zagorski. — Ljubljana : Zavod »Borec«, 1966 (Ljubljana : »Ljudska pravica«). — 203 str. : ilustr. ; 18 cm
Naslov originala: Vazdušni desant na Titovu pećinu
17. ŠEVO, Svetozar
Desant na Drvar / Svetozar Ševo ; likovna oprema Željko Marjanović. — 2 izd. — Sarajevo : »Svjetlost«, 1969 (Tuzla : »Graficar«). — 161 str. : 20 cm
(Biblioteka »Mladi dani«)
18. ŠEVO, Svetozar
Vazdušni desant na Titovu pećinu / Svetozar Ševo — Sarajevo : »Svjetlost«, 1963 (Sarajevo : »Oslobodenje«). — 160 str. ; 20 cm
(Biblioteka »Oslobodilački rat«)
19. TITOV DRVAR
Titov Drvar : istorijske fotografije iz vremena boravka druga Tita i njemačkog desanta 25. maja 1944. godine na Drvar = Tito's Drvar Historical Photographs from the Time of Comrade Tito's Stay and the German Descent upon Drvar on 25, May 1944 = Titov Drvar : istoričeskie fotografije iz perioda prebyvanija tovarišča Tita i nemetskogo desanta 25 maja 1944 goda na Drvar / tekst i izbor Gojko Jokić ; likovna oprema Milorad Rodin. — Titov Drvar : Spomen muzej »25 maj 1944« ; Beograd : Turistička štampa, 1981 (Beograd : BIGZ). — 48 str. : ilustr. ; 17X17
Uporedni tekst na srpskohrvatskom, engleskom i ruskom jeziku

*PRILOZI, ČLANCI I SJEĆANJA O DESANTU NA DRVAR
U MONOGRAFSKIM PUBLIKACIJAMA*

20. BITKE, borbe i marševi ...
Bitke, borbe i marševi : 1941—1945. — Beograd: Narodna armija, 1981 (Split : Vojna štamparija). — 382 str. : ilustr. ; 20 cm
(Tokovi revolucije ; 2)
Iz sadržaja: — 1 Desant na Drvar / Milorad Janković, 196—203.
21. DEDIJER, Vladimir
Dnevnik / Vladimir Dedić. — Beograd : Jugoslovenska knjiga, 1950 (Beograd : Jugoslovensko štamparsko preduzeće). — : ilustr. 25 cm
3 dio: Od 10 novembra 1943. do 7. novembra 1944. — 297 str.
Iz sadržaja: Naša ofanziva u leto i jesen 1944, 197—211
22. COLAKOVIC, Rodoljub
Zapisi iz oslobodilačkog rata / Rodoljub Colaković; ilustracije Ismet Mujezinović. — Sarajevo : »Svjetlost«, 1977 (Novi Sad : »Budućnost«) ; 22 cm
2 knj. — 858 str. + 1 karta
Iz sadržaja: i [O desantu na Drvar] str. 717—733

23. DRVAR 1941—1945

Drvar 1941—1945: sjećanja učesnika / glavni i odgovorni urednik Pero Morača. — Drvar : Skupština opštine, 1972. — 23 cm (Cir.)
Knj. 5: 1978. — 707 str. : ilustr.

Iz sadržaja: 1 Sa Vrhovnim štabom u Drvaru 1944. godine / Milorad Janković, 139—172. — 2 Iz mog dnevnika / Zdenko Ulepić. — 3 U Drvaru neposredno pred desant / Olga Vipotnik, 239—241. — 4. Drvar uoči desanta / Nada Milašin-Zivković, 242—242. — 5 Posljednji susret sa Duškom Bajićem / Svetko Rundaš, 245—246. — 6 »Niti si borac niti si dobra kuharica« / Branka Savić, 247—253. — 7 Sećanje na desant / Ivan Maček Matija, 254—258. — 8 Desant na Drvar / Gojko Nikolić, 259—265. — 9 Među padobrancima u Drvaru / Miloš Kecman Vojsko, 266—268. — 10 Heroj Mika Bosnić / Draginja Kasum Zrilić, 269—270 — 11 Na mjestu događaja / Mirko Srdić, 271—274. — 12 Njemačka jedrilica na Jandrinom podu / Mirko Tintor i Dobroslav Tomić, 275—276. — 13 Uništena jedrilica / Stevan Papak, 277—278. — 14 Pred pećinom u Drvaru 25. maja 1944. / Milorad B. Janković, 279—292. — 15 Dva sjećanja iz Drvara / Milan Kecman, 293—294. — 16 Heroj Ćić / Savo Pužić, 295—300. — 17 Omiljeni sekretar SKOJ-a / Milan Simišić, 301—303. — 18 Razija Omanović / Milka Mandžuka-Pilipović, 304—308. — 19 Smrt u ognju / Boško L. Rodić, 309—315. — 20 Dan koji se pamti / Milorad Marković, 316—319. — 21 Djeca i djevojke protiv desanta / Rahela Albahari-Perisić, 320—324. — 22 Kako smo doživjele desant / Nada Zivković-Milašin i Desa Markanović-Perunčić, 325—328. — 23 Prodor u Drvar je zaustavljen / Vlado Bajić, 329—331. — 24 Kako sam doživjela desant / Đuja Balaban, 336—338. — 25 Živa barikada / Milica Šobić, 339—340. — 26 »Pjevaj da te Tito čuje« / Joka Dodig, 345—347. — 27 Žarko Mišković — život posvećen revoluciji / Petar Mišković, 352—356. •— 28 Pored Jove pao je Marko / Brane D. Trikić, 357—359. — 29 Zvjerstva njemačkih padobranaca / Lucija Marjanović-Trikić, 360—362. — 30 Skojevac Bogdan Zeljković / Stevan M. Vještica, 363—364. — 31 Iskustvo i hrabrost Jove Tomića / Stevo Papak i Simo Ćurić, 365—367. — 32 Zajednički u dobru i u zlu / Vaja Zorić-Bekić, 371—373. — 33 U Drvaru za vrijeme desanta i u pokretu do Preodca / Miladin Ivanović, 374—381. — 34 Ubiti sve što se miče / Perica Grubor, 398—404. — 35 Brzo smo se oporavili / Jovo Milić, 407—412.

24. INJAC, Branko

Zračni desanti i građanska odbrana / Branko Injac. — Zagreb : »27 srpanj«, 1954 (Zagreb : »Tipografija«), — 171 str. ; 21 cm
Iz sadržaja: 1 Njemački zračni desant na Drvar, 37—40 str.

25. JOVANOVIĆ, Arso

Šesta i sedma neprijateljska ofanziva / Arso Jovanović. — Beograd : Nova Jugoslavija, 1945. — 38 str. ; 18 cm (Cir.)
(Izdanje »Nove Jugoslavije« ; 3)
Iz sadržaja: 1 Treća faza sedme ofanzive (Desant na Drvar, 27—35 str.

26. MACLEAN, Fitzroy
Rat na Balkanu / Fitzroy Maclean ; preveo Konstantin Miles ; pogovor Ive Mihovilović. — Zagreb : »Stvarnost«, 1964. — 256 str. : ilustr. ; 18 cm
(Biblioteka »Vremeplov«)
Iz sadržaja: 1 [O desantu na Drvar, 167—172 str.]
27. MAČETA, Gojko . . .
Drvar grad Heroj / Gojko Marčeta, Luka Jandrić. — Beograd : »Narodna armija«, 1981 (Split : Vojna štamparija). — 94 str. ; ilustr. ; 18 cm
(Gradovi heroji ; 5). — Literatura: str. 94
Iz sadržaja: 1 »Konjički skok« — neuspjeli desant, 81—92
28. MITROVIĆ, Mitra
Ratno putovanje / Mitra Mitrović. — Beograd : »Prosveta«, 1953. — 273 str. ; 17 cm (Čir.)
Iz sadržaja: — 1 Zatišje u Drvaru, 276—237 (Govori o zatišju u Drvaru iza desanta 25. maja 1944. godine)
29. MLADENOVIĆ, Miroslav ...
U pratnji Vrhovnog komandanta : Prateći bataljon Vrhovnog štaba NOV i POJ / Miroslav Mladenović, Savo Kržavac. — Beograd : »Narodna armija«, 1971 (Zagreb : »Vjesnik«). — 229 str. : ilustr. 20 cm
(Zapisi o ratnim brigadama ; 29)
Iz sadržaja: — 1 Desant na Drvar, 177—205.
30. MLADENOVIĆ, Miroslav ...
U pratnji Vrhovnog komandanta : Prateći bataljon Vrhovnog štaba NOV i POJ / Miroslav Mladenović, Savo Kržavac. — 2, dop. i izmjenjeno izd. — Beograd : »Narodna armija«, 1977. — 279 str. : ilustr. ; 18 cm
(Zapisi o ratnim brigadama ; 29)
Iz sadržaja: 1 Desant na Drvar, 222—255
31. ODIĆ, Slavko F.
Neostvoreni planovi / Slavko F. Odić ; opremio Zoltan Gabor. — Zagreb : »Naprijed«, 1961 (Zagreb : »Ognjen Priča«). — 372 str. : ilustr. ; 24 cm + 15 tabli
(Biblioteka »Publicistika«). — Sa literaturom
32. OSLOBODILAČKI rat . . .
Oslobodilački rat naroda Jugoslavije : 1941 — 1945 / redakcija V. Terzić. — Knj. I—II. — Beograd: Vojnoistorijski institut Jugoslovenske narodne armije, 1957—1958 (Beograd : Vojno štamparsko preduzeće). — 24 cm
2 knj: Od Drugog zasjedanja AVNOJ-a do konačne pobjede. — 763 str.
Iz sadržaja: — 1 Drvarska operacija, 94—106
33. PRIRUČNIK za ...
Priručnik za vojno-političku obuku boraca Jugoslovenske armije. — Broj 2. — Beograd : Politička uprava Jugoslovenske armije, 1946. — 389 str. ; 20 cm

- Iz sadržaja: — 1 VI i VII neprijateljska ofanziva i napad na Vrhovni štab NOB i POJ / Arso Jovanović, 301—322
34. RADULOVIC, Ilija
Hronika Treće krajiške proletherske brigade / Ilija Radulović. — Beograd : Vojnoizdavački zavod, 1967 (Trebinje : »Kultura«), — 298 str. ; 21 cm
(Iz ratne prošlosti naših naroda ; 76)
Iz sadržaja: — 1 Desant na Drvar, 169—173. — 2 U zaštiti Vrhovnog štaba, 174—180
35. RENDULIC, Lothar
Gekämpft, gesiegt, geschlagen / Lothar Rendulic. — Wels — München : Weisermühl, 1957. —
36. REPUBLIKA
Republika : Almanah 1941—1961 / Redakcija: Ivan Dončević, Novak Simić, Ivo Smoljan. — Zagreb : »Zora«, 1961. — 329 str. : ilustr. ; 33 cm
Iz sadržaja: — 1 Dugi ratnički dan (Desant na Drvar) Đoko Jovanić
37. SIMPOZIJ o ...
Simpozij o Petrovoj gori : U povodu 25-godišnjice III zasjedanja ZAVNOH-a : Topusko 10—13. studenog 1969, gl. ur. Dušan Čalić. — Zagreb : Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti, 1972 (Zagreb : Izdavački zavod Jugoslavenske akademije) — 656 str. ; 24 cm
Iz sadržaja: — 1 Borbena dejstva jedinica 4. korpusa NOVJ u Baniji, Kordunu i Cazinskoj krajini za vrijeme Drvarske operacije (operacija »Šah« od 20. do 30. V 1944. godine / Ivan Antonovski, 537—547
38. SKORZENY, Otto
Missions secretes / Otto Skorzeny ; traduit de l' allemand Max Roth. Paris : Flammarion, 1950. — 252 str. ; cm
39. SKORZENY, Otto
Tajne misije / Oto Skorzeni. — Beograd : s. e., 1952. — 189 str. ; 21 cm
Štampano kao rukopis
Iz sadržaja: — 1 Desantni napad na Vrhovni štab NOV i POJ, 94—96.
40. ŠESTA proletherska . . .
Šesta proletherska divizija / priredili Dragan Grubor , Ante Knežević, Josip Barković ; ilustrirao Pavao Štalter. — Zagreb : »Epoha«, 1964. — 797 str. ; ilustr. ; 25 cm
(Biblioteka NOB)
Iz sadržaja: 1 Divizija u Drvarskoj operaciji / Đoko Jovanić, 278—304. — 2 Proleter i kao jedan za Tita / Branko Krnjajić, 304—307
41. ŠESTA proletherska divizija ...
Šesta proletherska divizija »Nikola Tesla« povodom trogodišnjice 1945. — Zagreb : Politički odsek 6 proletherske divizije, s. a. (Zagreb : Štamparija II Jugoslavenske armije). — 160 str. ; 28 cm
Naslov sa korica
Iz sadržaja: — 1 Bitka na Drvaru / major Dragan Rakić, 52—54

42. SIJAN, Milan

Treća lička brigada / Milan Sijan ; omot Miroslav Vajić. — Beograd : Vojnoizdavački zavod, 1970 (Beograd : »Srbija«), — 448 str. ; ilustr. ; 24 cm

(Ratna prošlost naših naroda ; 121 : Monografije jedinica NOV i POJ ; 16)

Iz sadržaja: — 1 Borbe u toku sedme neprijateljske ofanzive : U obezbjeđenju Vrhovnog štaba od neprijateljskog desanta, 234—248

43. TREĆA KRAJIŠKA PROLETERSKA BRIGADA

Zbornik sjećanja / urednici Đuro Bajić, Ljubiša Čurguz, Nikica Pili-pović. — Beograd : Vojnoizdavački zavod, 1969 (Beograd : Grafičko preduzeće »Srbija«). — 20 cm

(Ratna prošlost naših naroda ; knj. 100)

Knji. 2. — 679 str. : ilustr.

Iz sadržaja: — 1 Bele pečurke nad Drvarom / Mile Morača, 273—275. — 2 Na Glamočkoj cesti / Sretko Trikić, — . — 3 Obezbeđenje Vrhovnog štaba / Đuran Kovačević, 283—285. — 4 U koloni sa drugom Titom / Milorad Tomić, 286—291

44. VEZE U NOB

Veze u NOB : ratna sećanja 1941—1945 / urednici Esad Tihić, Momčilo Kalem ; dokumente i depeše pripremio Milovan Dželebdžić. — Beograd : Vojnoizdavački zavod, 1981 (Split : Vojna štamparija). — knj. ; 25 cm

(Ratna prošlost naroda i narodnosti Jugoslavije ; 224—228)

Iz sadržaja: — 1 Kako sam doživio desant na Drvar / Metod Antunac, 99—117. — 2 Veza je uspostavljena / Pavle Bojčević, 117—121.

— 3 Desant na Drvar / Dušan Čopić, 121—125. — 4 Radio-veze Vrhovnog štaba do desanta na Drvar i posle / Anđelko Gančević, 125—130. — 5 Kako sam preživio desant na Drvar / Lovre Katalinić, 131—133. — 6 Kuriri su branili Vrhovnog komandanta / Niko-slav Stipišić, 133—136

45. ZBORNİK RADOVA . . .

Zbornik radova simpozijuma povodom 30-godišnjice Prvog kongresa partizanskih lekara Jugoslavije : Bosanski Petrovac, 21—23. septembar 1972 / urednik dr Vera S. Gavrilović. — Bosanski Petrovac : Naučno društvo za istoriju zdravstvene kulture Jugoslavije [1973] (Beograd : Zavod za zdravstvenu zaštitu SR Srbije). — 393 str. ; 29 cm

Naslov sa korica

Iz sadržaja: — 1 Neka iskustva sa desanta na Drvar / dr Lavoslav Kraus, 69—77. — 2 Sanitetska služba Treće brigade Šeste ličke proleterske divizije »Nikola Tesla« u toku nekih operacija u Bosni (Banja Luka, Drvar) / dr Ivan Lešić, 79—83

46. ZENE BOSNE I . . .

Zene Bosne i Hercegovine u narodnooslobodilačkoj borbi 1941—1945. godine : Sjećanja učesnika / glavni urednik dr Rasim Hurem ; uvod Rato Dugonjić — Sarajevo . »Svjetlost«, 1977 (Novi Sad : »Budućnost«). — 807 str. ; 24 cm

Iz sadržaja: — 1 Omladina Drvara i okoline u desantu / Rahela Perišić-Albahari, 715—719. — 2 Rada Vranješević / Stojan Makić, 720—273

STUDIJE, ČLANCI I PRILOZI U STRUČNIM ČASOPISIMA

47. ANTONOVSKI, Ivan
Borbena dejstva 4. korpusa NOVJ u Baniji, Kordunu i Cazinskoj krajini krajem i za vrijeme drvarske operacije. — Vojnoistorijski glasnik, 1973, XXIV, 1, 33—54
Summary. — Résumé. — Rezjume
48. BOGDANOVIC, Radomir
Britanski tajni dokumenti o vazdušnom desantu na Drvar 25. maja 1944. godine. — Istorijski glasnik, Beograd 1977, 1/2, 157—164 (Cir.)
49. BOGDANOVIC, Radomir
Britanski dokumenti iz tajnih ratnih arhiva o napadu Nemaca na Drvar 25. maja 1944. godine. — Arhivski pregled, Beograd 1978, 1/2, 19—24 (Cir.)
50. BRANIČA, Vinko
Njemačka operacija »Šah« od 22. do 30. maja 1944. godine. — Vojnoistorijski glasnik, Beograd, 1978, XXIX, I, 41—57 + prilog
Summary. — Résumé. — Rezjume
51. [COLAKOVIC, Rodoljub]
Zračni desant na Drvar. — »Borec«, Ljubljana 1956, VIII, 7, 291—292; 8/9, 321—325
52. JOVANIC, Đoko
Drvarska operacija (25. maja do 5. juna 1944. godine. — Vojno delo, Beograd 1954, VI, 6, 46—67. (Cir.)
O desantu na Drvar 25. maja 1944. godine
53. KARDELJ, Edvard
Desant na Drvar in drugi pomembni dogodki. — »Borec«, Ljubljana 1971, XXIII, 349—353
54. KOSTIC, Simo
Vazdušni desant na Vrhovni štab NOVJ. — Glasnik RV i PVO, Beograd 1979, XXXV, 3, 41—47
55. KRAUS, Lavoslav
Drvar i brdo Klekovača. — Vojnosanitetski pregled, Beograd 1960, XVII, 11, 1205—1211
O bolnici u Drvaru za vrijeme i poslije desanta na Drvar maja 1944. godine
57. KUCAN, Viktor
Desant na Drvar : u povodu 30-godišnjice. — Nastava povijesti, Zagreb 1974, 3, 159—169
58. MIŠKOVIĆ, Petar
Predistorija vazdušnog desanta na Drvar. — Glasnik arhiva i Društva arhivskih radnika BiH, Sarajevo 1974/75, XIV—XV, 91—116

59. MIŠKOVIĆ, Petar
Špijunaža u potrazi za Vrhovnim štabom (1942 — 25. V 1944). — Zbornik krajiških muzeja, Banjaluka 1963/64, II, 144—165
60. MLADENOVIĆ, Miroslav
Desant na Drvar. — Vojni glasnik, Beograa 1965, XIX, 5, 55—63
Sjećanja učesnika: Neđe Petrovića, Milovana Kukića, Mila Brdara, Save Škorice i Draga Mikelića
61. NOVAK, Vojko
Dvajsetletnica. — »Borec«, Ljubljana 1964, XV, 12, 817—818
62. ODIC, Slavko F.
Dejstva 2. brigade 6. ličke proleterske divizije u drvarskoj operaciji. — Vojnoistorijski glasnik, Beograd 1959, X, 6, 3—25 : ilustr.
Summary. — Rezjume. — Résumé.
63. ODIC, Slavko F.
Desant na Drvar. — Trideset dana, Beograd 1951, VII, 64, 1—32
Odlomci iz V glave istoimene knjige
64. ODIC, Slavko F.
Desant na Drvar. — Zbornik krajiških muzeja, Banjaluka 1983 [1982], VII, 217—234
Summary
Odlomci iz neobjavljenog rukopisa
65. ODIC, Slavko F.
Desant na Drvar i njegova pozadina. — Vojnoistorijski glasnik, Beograd 1954, V, 4, 76—84
Summary
66. ODIC, Slavko F.
Iz studije »Desant na Drvar i njegova pozadina« — Vojnoistorijski glasnik, Beograd 1954, V, 4, 74—85
67. ODIC, Slavko
Nemški vohun v Vrhovnem štabu. — Vojaški informator, Ljubljana, 1967/68, [VI], 2, 29—32
68. ODIC, Slavko F.
Njemačke pripreme za Drvarsku operaciju. — Zbornik krajiških muzeja, Banjaluka, 1968/69, III—IV, 59—97
Zusammenfassung
69. ODIC, Slavko F.
Od Drvara do Visa. — »13. maj«, Beograd, 1964, XVIII, 5, 52—94
70. ODIC, Slavko F.
Posljednji ratni rodendan druga Tita. — Narodna milicija, Beograd, 1957, X, 5, 274—287
O njemačkom desantu na Drvar 25. V 1944. godine
71. PAVLIN, Mile
Po sledovih desanta na Drvar. — Borec, Ljubljana, 1960, XII, 5, 216—219

72. POPOVIĆ, Dobrivoje
Desant je propadel. — Borec, Ljubljana, 1957, IX, 7, 299—301
Povodom otvaranja Spomen muzeja u Drvaru »25. maj 1944.«
73. RADISAVLJEVIĆ, Dragoslav
Jednim tenkom na vazdušni desant. — Glasnik Ratnog vazduhoplovstva i protivvazdušne odbrane, Beograd, 1982, XXXVIII, 3, 50—53
74. RATNI dani. . .
Ratni dani uz vrhovnog komandanta. — Svenarodna odbrana, Beograd 1972, II, 3/4, 10—13
Sjećanja Miće Jankovića, komandanta Pratećeg bataljona Vrhovnog štaba
75. RODIC, J.
Desant na Drvar. — Mornarički glasnik, Split, 1961, X, 6, 734—752
76. ŠUŠTERČIČ, France
Operacija Rösselsprung. — »Borec«, Ljubljana 1959, XI, 5, 221
77. TIMOTIJEVIĆ, Radovan
Desant na Drvar ali skok v praznino. — Naša obramba, Ljubljana 1977, IX, 3, 33—38; 4, 41—45; 5, 41—46; 6, 39—44; 8/9, 75—81; 10, 33—38; 11, 37—41; 12, 45—49
78. TOMINC, Ivo
»Konjički skok« v pekel. — Naša obramba, Ljubljana 1974, VI, 5, 38—39
Ob 30. obletnici desenta na Drvar
79. ULEPIĆ, Zdenko
Rad VŠ NOV i POJ na formiranju ratnog vazduhoplovstva. — Glasnik RV i PVO, Zemun 1975, XXXI, 6, 12—22
Na stranicama 18 i 19 govori se o njemačkom desantu na Drvar 25. V 1944. godine
80. VIŠNJIĆ, Petar
Desant na Drvar. — Godišnjak društva istoričara Bosne i Hercegovine, Sarajevo 1954, VI, 103—141 sa mapom (Ćir.)
81. VUJOVIĆ, Mitar
Sećanje na Drvar iz 1944. godine. ■— Vojnoekonomski pregled, Beograd 1975, XXII, 3, 27—37
82. ZIMOLO, Anto
Naša sanitetska služba, u danima poslije njemačkog desanta na Drvar. — Vojnosanitetski pregled, Beograd 1946, II, 7/8, 310—317

*ČLANCI, PRILOZI I SJEĆANJA U NOVINAMA
I REVIJAMA*

83. A LOUGRÄS . . .
A lóugrás bukása. — Magyar szó, Novi Sad 1974, XXXI, 137 (21. — 24-ig) 799

84. ALEKSIJEVIĆ, Predrag
 Ima li živih iz »Konjičkog skoka«. Ilustrovana politika, Beograd 1974, (28. V) na str. 10—11
 O neuspjehu »savršenog desanta na Drvar maja 1944. godine«
85. ANIC, Nikola
 Pouke i poruke Drvara. — »Narodna armija«, Beograd 1974, XXX, 1818 (30. V)
86. ATANASIJEVIĆ, Relja
 Desant na Drvar v očeh desetletnega otroka — »Tednik«, Ptuj 1965, XVIII, 46 (19. XI)
 Po pričanju Nedeljka Trikića
87. B. O.
 »... Šesta lička spasila Maršala!«. — Ličke novine, Gospić 1964, XII, 11 (25. V)
 O desantu na Drvar 25. V 1944. godine
88. BALAĆ, Lazo
 Teško je to iskazati rečima. — / 4. jul, Beograd 1965, IV, 152
 Sjećanje na borbe u Drvaru 25. V 1944. godine — Saopštio M. Zdravković
89. BASTA, Ilija
 Nezaboravni 25. svibanj. — Glas Slavonije, Osijek 1959, XVII, 4349 (24. V)
 Sjećanja na njemački desant na Drvar 25. V 1944. godine. — Zabilježio saradnik lista N. Kaloper
90. BJEKOVIĆ, Vojo Bosanac
 Sa Titom 25. maja 1944. — Crvena zvezda, Beograd 1957, VII, 265 (2. V)
 Autor članka bio je ekonom pri Vrhovnom štabu i iznosi svoja sjećanja na očajnički pokušaj Nijemaca da unište rukovodstvo narodnooslobodilačke borbe
91. BOGDANOVIC, Radomir
 Britanski dokumenti o napadu Nemaca na Drvar 25. maja 1944. godine. — »Politika«, Beograd 1977, LXXIV, 22856 (25. V) (Cir.)
92. BOROJEVIC, Milan
 Dok su padobranci jurišali. — »Mladost«, Beograd 1966, XI, 502 (25. V)
 O desantu na Drvar 25. V 1944. godine
93. BOŽOVIC, Bane
 Neuspeh generala Rendulića : U nemačkom taboru za vreme 6. i 7. ofanzive. — Borba, Beograd 1959, XXIV, 28/41 (3. do 18. II)
 O njemačkom desantu na Drvar 25. V 1944. godine
94. BRAJUŠKOVIC, Dimitrije
 Firerovo naređenje nije izvršeno. — »Oslobodenje«, Sarajevo 1964, XXI, 5738 (25. V)
 Povodom 20-godišnjice desanta na Drvar

95. BROZ, Vladimir
Bio sam pratilac Vrhovnog komandanta. — »Novi Vjesnik u srijedu« (VUS), Zagreb 1974, XXII, 1150 (22. V)
O spašavanju arhive Vrhovnog štaba za vrijeme desanta na Drvar 25. maja 1944. godine
96. BULATOVIĆ, Milorad
Zračni desant na Drvar. Pričanje jednog branioca. — Varaždinske vijesti 1951, VII, 272 (24. v)
97. BULATOVIĆ, Radmilo
»Nekada ovdje« ... — Front slobode, Tuzla 1959, XVI, 642 (27. V)
Sadrži sjećanja Mehe Čavkovića na boravak Tita u pećini kraj Drvara. — Potpisano sa R. Bt.
98. ČELEBIĆ, Dina
Sjećanje u ovaj maj. — »Pobjeda«, Titograd 1954, XI, 39 (23. V) (Ćir.)
O njemačkom desantu na Drvar 25. V 1944. godine
99. ČOLAKOVIĆ, Rodoljub
Desant na Drvar. — »Vjesnik«, Zagreb 1955, XVI, 3178 (24. V)
Odlomak poglavlja »U Drvaru« iz pete knjige: »Zapisi iz oslobodilačkog rata«
100. ČOLAKOVIĆ, Rodoljub
U Drvaru prije deset godina. — »Borba«, Beograd 1954, XIX, 124 (25. V) (Ćir.)
O njemačkom desantu na Drvar 25. V 1944. godine
101. ČOLAKOVIĆ, Rodoljub
V Drvaru pred desetimi leti. — »Ljudska pravica« — »Borba«, Ljubljana 1954, XIX, 123 (25. V) na str. 4—5
102. ČOLAKOVIĆ, Rodoljub
Vazdušni desant njemačkih padobranaca na Drvar. — »Narodna armija«, Beograd 1950, VI, 481 (23. V)
103. CUKIĆ, Milorad
Oni nisu stigli na Drvar. — Četvrti jul, Beograd 1974, XIII, 616 (9. IV)
104. ČERAMILAC, Dragomir
Prvi čin ratne drame desanta na Drvar odigrao se u selu Velikoj Lomnici kod Kruševca. — »Duga«, Beograd 1964, XX, 964/5, 8—9
O borbi II i III južnomoravske brigade i Rasinskog odreda 1944.
105. DAMJANOVIC, Drago
Desant na Drvar. — Somborske novine, 1956, III, 111 (6. VII)
Sjećanja jednog slušaoca radio-telegrafskog kursa pri Vrhovnom štabu na 25. V 1944. godine
106. DEDIJER, Vladimir
Desant na Drvar. — Ilustrovani list Narodne tehnike, Beograd 1951, II, 7, 4—5 (Ćir.)
Odlomci iz III knjige »Dnevnika«

107. DEDIJER, Vladimir
Napad na Drvar. — »Gradiš«, Ljubljana 1956, III, 20 (19. V)
108. DEDIJER, Vladimir
Napad na Drvar : odlomak. — Ljubljanski dnevnik, 1952, II, 109 (9. V)
Iz III knjige »Dnevnika«
109. DELIČ, Đorđe
Borba sa padobrancima. — Crvena zvezda, Beograd 1950, III, 5, 13—14
Iz zbornika »Treća proleterska«
110. DESANT JE ...
Desant je spriječen. — »Crvena zvezda«, Beograd 1950, III, 5, 34—45
Preneseno iz »27. srpnja«, organa SUBNOR Hrvatske
111. DESANT NA ...
Desant na Drvar. — »Borba«, Beograd 1959, XXIV 121 (25. V) (Ćir.)
O desantu 25. V 1944. godine
112. DESANT NA ...
Desant na Drvar. — Hlas l'udu, Petrovac (Bačka) 1964, XXI, 21
113. DESANT NA ...
Desant na Drvar. — »Politika«, Beograd, Specijalni dodatak, 1974, LXXI, 21773 (19. V) : ilustr. (Ćir.)
O neuspjehu njemačke operacije »Konjićev skok«.
114. DESANT NA ...
Desant na Drvar 25. maja 1944. — »Naši pioneri«, Ljubljana 1959, XV, 9, 4.
115. DESANTI NA ...
Desanti na Dervar. — »Rilindja«, Prishtinë 1972, XXVIII, 4339/4761 (8. deri 30. VI)
116. DESETOMESEČNA priprema...
Desetomesečna priprema desanta. — »Front«, Beograd 1974, XXX, 20 (17. V)
117. DRČA, Mirko
Desant na Drvar. Prvi poraz nemških padalcev med drugo svetovno vojno. — »Delo«, Ljubljana 1974, XVI, 164 (16. VII) na str. 7 : ilustr.
118. DRVAR pre ...
Drvar pre desanta. — »Front«, Beograd 1974, XXX, 20 (17. V)
119. DUDE, Branko
Desant na Drvar. — »Novi list«, Rijeka 1959, XIII, 119/120 (23. i 24. V)
O desantu 25. V 1944. godine
120. [DVADESETPETOG] 25. maja ...
25. maja 1944. — Nova žena, Sarajevo 1958, XIII, 5, 6—7.
O desantu na Drvar 25. V 1944. godine

121. DŽUANŽER, Džedželava Ivanovič
 Kako sam doživio desant. — »Komunist«, Beograd 1966, XXIV, 475 (26. V). — Objavljeno u svim izdanjima »Komunista«.
 Crvenoarmejac, borac NOVJ, učesnik u borbi protiv njemačkog desanta na Drvar 25. V 1944. iznosi svoja sjećanja.
122. ĐUKIĆ, Branko
 Svedočenja o desantu na Drvar. — »Borba«, Beograd 1974, LIH, 150 (4. VI)
123. F. Dž
 Bunker od čerpiča i ljudskih tela. — Za pobjedu, Skopje, 1962, XV, 422 (18. XII) (Ćir.)
 O pogibiji Dušana Bursaća, Savice Solomuna, Ljuba Bosnića, Duška Bojića kod Drvara 25. V 1944.
124. GALAMB, Janos
 A Drvari tãmãdas trattere. — 7 nap. — 1951, 47/48, old 10—12
125. GAŠPERČIĆ, Jelo
 Jovica in »Konjičev skok«. — Pionirski list, Ljubljana 1954, VII, 35/36 (26. V do 4. VI)
 Prikaz desanta na Drvar i partizanske protivofanzive maja 1944.
126. GAŠPERČIĆ, Jelo
 »Skok v osje gnezdo« v Drvarju na Titov rojstni dan. — »Borec«, Ljubljana 1951, III, 5, 163—165
 O njemačkom desantu na Drvar 25. V 1944.
127. GLIGORIĆ, D.
 Vazdušni desant. — »Naš glas«, Smederevo 1953, I, 7 (4. VI) (Ćir.)
128. GOLUBOVIĆ, Zorica
 Njihov posljednji dan. — »Mladost«, Beograd 1966, XI, 502 (25. V) (Ćir.)
 O pogibiji članova Okružnog komiteta SKOJ-a prilikom borbi sa njemačkim desantnim jedinicama 25. V 1944.
129. GONČIN, Milorad
 Partizanski tenk u zapaljenom Drvaru. — »4. jul«, Beograd 1967, VI, 253 (25. IV)
130. GONČIN, Milorad
 Tenk u zapaljenoj dolini. — »Narodna armija«, Beograd 1957, XII, 931 (23. V)
 Članak je napisan po sjećanju pukovnika Dragoslava Radosavljevića Soće, tadašnjeg komesara Tenkovske čete pri Vrhovnom štabu i jednog od članova posade u pomenutom tenku
131. GRUBIĆ, Milan
 Kad je bila borba kod Drvara. — »Čuvar Jadrana«, Split 1962, XIV, 483 (18. V)
 O desantu na Drvar 25. V 1944.
132. HITI, Igor Ivan
 Takrat nas je najbolj skrbelo, kako je s tovarišem Titom. — »Borec«, Ljubljana 1959 XI, 5, 221—225 : ilustr.

- Sjećanje na borbe s Nijemcima prilikom desanta na Drvar 25. V 1944.
133. HITLEROV PLAN ...
Hitlerov plan za uništenje Tita i Vrhovnog štaba. — »Jedinstvo«, Priština 1971, XXVII, 52/57 (1. do 19. VII) (Kir.)
134. HORVAT, Tone
Junak dveh vojn — Jurij George Kraigher, — Ljubljanski dnevnik, 1965, XV, 135/141 (22. do 28. V)
Povodom godišnjice desanta na Drvar
135. HOZIC, Advan
Herojstvo Drvarčana. — »Narodna armija«, Beograd 1974, XXX, 1817 (23. V)
136. ILIEV, Bogoljub
Hitlerov plan za uništenje Tita i Vrhovnog štaba — »Jedinstvo«, Priština 1971, XXVII, 52/57 (1. do 19. VII) (Kir.)
O desantu na Drvar 25. V 1944.
137. IVANOVIĆ, Miladin
Sećanje na 25. maj 1944. godine. — »Front«, Beograd 1978, XXXIV, 20 (19. V)
O desantu na Drvar
138. IVANOVIC, Miladin
Tu je Tito i Vrhovni štab. — »Za pobjedu«, Skopje 1953. VI. 793 (21. V) (Kir.)
O desantu na Drvar. — Zabilježio B. R.
139. JANKOVIĆ, Milorad B.
Pred pećinom u Drvaru 25. V 1944. — »Narodna armija«, Beograd 1965, XXI, 1346/1348 (11. V do 4. VI); »Svetlost«, Kragujevac 1965, XXX, 20/25 (13. V do 17. VI) (Cir.)
140. JANKOVIĆ, Milarod B.
Pred pećinom u Drvaru 25. maja 1944. — »Front«, Beograd 1974, XXX, 20 (17. V)
141. JANKOVIĆ, Milorad B.
Pred pećinom u Drvaru 25. 5. 1944. — »4. jul«, Beograd 1976, XVII, 727/728 (25. V i 1. VI)
Zapisi komandanta Pratećeg bataljona Vrhovnog štaba o desantu na Drvar
142. JANKOVIĆ, Milorad B.
Promašeni skok. — »Narodna armija«, Beograd 1974, XXX, 1817 (23. V)
O desantu na Drvar 25. V 1944.
143. JANKOVIĆ, Milorad B.
Sa Vrhovnim štabom u Drvaru 1944. godine. — »Oslobođenje«, 1975, XXXI, 9702/9716 (9. do 23. VI)

144. JANKOVIĆ, Milorad B.
Tito sa snajperkom pred pećinom. — »Oslobođenje«, Sarajevo 1974, XXXI, 9336 (2. VI)
Fragmenti iz članka u listu »Front«
145. JANKOVIĆ, Milorad B.
Velike bitke narodnooslobodilačkog rata. — »Ilustrovana Politika«, 1965, VIII, 346, 16—19
Govori se o desantu na Drvar
146. JEFTIĆ, Miroljub
»Skok šahovskog konja«. — »Sloboda«, Pirot 1960, XIII, 551 (21. V) (Ćir.)
O desantu na Drvar 25. V 1944.
147. JOVANIĆ, Đoko
Desant na Drvar. — »Crvena zvezda«, Beograd 1961, XI, 474 (23. V); »Subotičke novine«, 1961, XVI, 20 (28. V); »Vjesnik«, Zagreb 1961, XXII, 5124/5133 (30. V do 8. VI)
148. JOVANIĆ, Đoko
Jurišali smo za Tita. — »Narodna armija«, Beograd 1974, XXX, 1817 (23. V)
O desantu na Drvar 25. V 1944. — Odgovori na pitanja saradnika lista
149. JOVANIĆ, Đoko
Proleter i narod Drvara barnili su Tita. — »Narodna armija«, Beograd 1953, VIII, 722 (21. V)
O vazдушnom desantu na Drvar izvršenom 25. V 1944.
150. JOVANIĆ, Đoko
30 godina desanta na Drvar. — »Svijet«, Sarajevo 1974, XVII, 833 (24. V) na str. 6—7
Razgovor vodili Dinko Omeragić i Slobodan Savić
151. JOVANOVIĆ, Fahrija
Legendarni komitet SKOJ-a. — »Komunist«, Beograd 1960, XVIII, 160 (19. V) (Ćir.)
O pogibiji članova Okružnog komiteta SKOJ-a za Drvar, u Drvaru, 25. V 1944. — Objavljeno u svim izdanjima »Komunista«
152. JOVANOVIĆ, Fahrija
Njihovo poslednje jutro. — »Mladost«, Beograd 1959, IV, 136 (20. V)
O pogibiji Duška Bursaća, Duška Bajića, Savicec Solomuna, Ljube Bosnića, Razije Omanović, Zore Zeljković, Mile Grubora i Slavka Bojanića u Drvaru 25. V 1944.
153. JOVANOVIĆ, Josip
Najdraži zadatak. — »Vjesnik«, Zagreb 1954, XV, 2866 (24. V)
O borbi Treće ličke proleterske brigade sa njemačkim padobrancima spuštenim na Drvar 25. V 1944.
154. JURIČIĆ, Ante
Oni ne smeju proći. — Narodne novine, Zadar, 1955, XI, 21 (21. V)
O sjećanju na borbu partizana sa alpskim njemačkim jedinicama kod Drvara 25. V 1944.

155. JUZBASIĆ, Živko
Borba za Tita. — Riječki list, 1953, VII, 119 (24. V)
O vazdušnom desantu na Drvar izvršenom 25. V 1944.
156. JUZBAŠIĆ, Živko
Kako smo se borili za Tita. — »Narodni list«, Zagreb 1951, VII, 1847 (24. V)
Povodom sedme godišnjice desanta na Drvar
157. KADIJEVIĆ, Niko
Drvarska republika (I—XIII). — »Borba«, Beograd 1974, LIII, 139—152 (24. V do 6. VI)
158. KAKO je . . .
Kako je ranjeni heroj Majstorović jurišao da pomogne drugu Titu. — »Graničar«, Beograd 1953, VI, 11, (23. V) (Ćir.)
O herojstvu prilikom desanta na Drvar 25. V 1944.
159. KALAPIS, Zoltán
Élet, Egy puskaporos születésnap. — Magyar szó, Novi Sad 1954, XI, 139 (25. V)
O desantu na Drvar 25. maja 1944.
160. KATALINIČ, Lovre
Strijeljani borac priča. — »Slobodna Dalmacija«, Split 1959, XVI, 4432 (25. V)
O njemačkom desantu na Drvar i streljanju zarobljenih partizana 25. V 1944. — Saopštio V. Galić
161. KECCMAN, Drago
Sjećanje učesnika. — »Crvena zvezda«, Beograd 1954, IV, 107 (11. V) (Ćir.)
Sjećanja učesnika Drugog kongresa USAOJ-a na borbe u Drvaru maja 1944.
162. KECCMAN, Milorad
Konjički skok. — NIN, Beograd 1974, XXIV, 1220 (26. V) (Ćir.)
163. KLJAKOVIĆ, Ratomir
O sovražnem desantu na Drvar. »Štorski železar«, Store 1961, I, 5 (15. XI)
164. KNEZOCI, Branko
O zračnom desantu na Drvar. — Jugoslovenski radio, Zagreb 1954, II, 21, 3
165. KNJIŽAR, Ljubomir Stojin
Kazivanje očevica desanta na Drvar. — »Dnevnik«, Novi Sad 1977, XXXVI, 10977 (25. V) (Ćir.)
166. KNJIŽAR, Ljubomir Stojin
U Drvaru pre 36 godina. — »Dnevnik«, Novi Sad 1980, XXXIX, 12055 (25. V) (Ćir.)
O desantu na Drvar 25. V 1944.
167. KNJIŽAR, Ljubomir Stojin
U Titovoj pratnji. — »Dnevnik«, Novi Sad 1977, XXXVI, 10954/10960 (3. do 17. V) (Ćir.)

168. KONJHODZIĆ, Salih
Uz 35. godišnjicu desanta na Drvar. — »Dnevnik«, Novi Sad 1979, XXXVIII, 11688/11689 (18. i 19. V); (Ćir.); »Nova Makedonija«, Skopje 1979, XXXV, 11609/11612 (20. do 23. V) (Kir.)
169. »KONJIČEV skok« ...
»Koničev skok« u očima Drvarčana. — »Vjesnik u srijedu«, Zagreb 1966, 734 (25. V)
O njemačkom desantu na Drvar 25. V 1944. prema pričanju i sjećanju očevidaca: Radeta Radića, Milana Sijana, Ilije Šobota, Dmitra Dodiga, Braneta Rodića, Milka Bosnića, Mladena Bosnića, Branka Torbice i Boška Jarića. — Zabilježio Salih Zvizdić
170. KONJIČEV SKOK ...
»Konjičev skok« »v prazno. 25. maj 1944 — desant na Drvar. — »Večer«, Maribor 1974, XXX, 112/119 (16. do 24. V)
171. KOSTADINOVIĆ, Milorad
Nemački desant na Drvar maja 1944. godine. — »Radnik«, Beograd 1956, VII, 318 (24. V)
172. KOSTADINOVIĆ, Milorad
»Šta je s Titom«. — »Rad«, Beograd 1964, XIX, 22 (23. V)
O desantu na Drvar 1944.
173. KRAUS, Lavoslav
Sanitetska škola Prvog proleterskog korpusa u desantu na Drvar. — »Zdravstveni radnik«, Beograd 1959, XIV, 282 (25. V)
O desantu na Drvar 25. V 1944.
174. KRNJAIĆ, Branko
Desant na Drvar. — »Crvena zvezda«, Beograd 1958, VIII, 317 (20. V)
175. KRNJAIĆ, Branko
Proleter, kao jedan za Tita. — Ličke novine, Gospić 1957, V, 11 (99), (1. VI)
O desantu na Drvar 25. V 1944.
176. KRNJAIĆ, Branko
Proleter u borbi za Tita. — Varaždinske vijesti 1958, XIV, 638 (22. V)
Sjećanja na desant na Drvar 25. V 1944.
177. KRNJAIĆ, Branko
Proleter u borbi za Tita. — Karlovački tjednik, 1960, VIII, 19 (19. V)
O desantu na Drvar 25. V 1944.
178. LABOVIĆ, Đurica
Operacija »Konjev skok«. »Delo«, Ljubljana 1980, XXII, 117/133 (20. V do 7. VI)
O desantu na Drvar izvršenom 25. V 1944.
179. LABOVIĆ, Đurica
U Drvaru u maju 1944. — »Borba«, Beograd 1981, XL, 134/148 (18. V do 1. VI)
O desantu na Drvar izvršenom 25. V 1944.

180. LABUS, J.
Dvostruki jubilej proletera. — »Narodni list«, Zagreb 1956, XII, 3387 (25. V)
O borbama kod Drvara 25. i 26. V 1944. Treće ličke proleterske brigade
181. LAKIČ, Zoran
Desant na Drvar 25. maja 1944. godine. — »Prosvetni rad«, Titograd 1972, XXII, 9/10 (1. i 15. V) (Ćir.)
182. LEGJENDA mbi ...
Legjenda mbi Dêrvarin (I—VII). — »Rilindija«, Phrishine 1974, XXX, 5442/5448 (25. deri 31. V)
183. LOPICIĆ, Janko
Desant na Drvar. — »Pobjeda«, Titograd 1954, XI 39 (23. V) (Ćir.)
O njemačkom desantu na Drvar. — Odlomak iz dnevnika
184. LUKIČ, Dragoj e
25. maj u ratu. — »Borba«, Beograd 1977, LV, 141 (25. V)
185. LUKIČ, Dušan
Tri nepoznata pisma o desantu na Drvar. — »Komunist«, Beograd 1964, XXII, 368 (21. V) (Ćir.)
Sa tekstom pisama Aleksandra Rankovića i Koče Popovića o odbrani Drvara 25. V 1944. — Objavljeno u svim izdanjima »Komunista«.
186. MACLEAN, Fitzroy
Nemački napad na Drvar. — »Večer«, Ljubljana 1955, XI, 281 (2. XII)
Prema pričanju Vivian Streeta
187. MADIĆ, Milorad — Seferović Mensur
Drvarčani na borbenom zadatku. — »Naiodna armija«, Beograd 1964, XX, 1294 (22. V)
O desantu na Drvar 25. V 1944.
188. MAJSKI dani. . .
Majski dani u sjećanju ratnih veterana. — »Glas«, Banjaluka 1966, XXIV, 1092/1083 (28. IV)
O desantu na Drvar 25. V 1944. po sjećanju Fahire Fejzagić-Dedić, Miroljuba Sakana, Milana Todorana, Smaje Džafića i Mirka Sarača.
— Razgovor sa saradnikom lista.
189. MAJSTOR, Božidar
Dva desanta na Drvar : Nezaboravni trenuci istorije. Dogodilo se 25. maja 1944. na dan Titovog rodendana. — »Duga«, Beograd 1963, XIX, 912 (26. V)
190. MAJSTOROVIĆ, Božidar
Amazonka iz Drvara. — »Politika ekspres«, Beograd 1968, VI, 1432/1438 (24. V do 1. VI) (Ćir.)
U feljtonu se govori o Gospavi Talić, čiju su fotografiju Nijemci objavili nakon neuspjelog desanta na Drvar 25. maja 1944.

191. MAJSTOROVIĆ, Božidar
Drvar nije izneverio voljenog Tita. — »Vesti«, Titovo Užice 1958, XIV, 568, (22. V) (Cir.)
O desantu na Drvar 25. V 1944.
192. MAJSTOROVIĆ, Božidar
Drvarska epopeja. — »Nova Makedonija«, Skopje 1974, XXX, 9812—
—9822 (19. do 29. V) (Kir.)
193. MANDIĆ, Dušan
1 Drvar je svedok. — »Narodna armija«, Beograd 1981, XXXVI, 2184 (21. V)
O desantu na Drvar
194. MARČETA, Gojko
Čebe na tenku. — »4. jul«, Beograd 1975, XIV, 675 (27. V)
O podvigu Mike Bosnić za vrijeme desanta na Drvar
195. MARČETA, Gojko
Povratak iz zagrljaja smrti. — »4. jul«, Beograd 1969, VIII, 360/361
(13. i 20. V)
Sjećanja na borbe prilikom njemačkog desanta na Drvar 25. V 1944.
196. MATEČIĆ, Jože
Desant na Drvar. — »Odmev tovarne«, Maribor 1964, III, 4 i 5
197. MEHLE, Janko
Pekel v Drvarju. — TV 15, Ljubljana 1964, II, 22 (26. V) na str. 7
O desantu na Drvar 25. maja 1944. — Pribilježio Ž. C.
198. MILJANIĆ, Dušan
U herojskom Drvaru. — »Čuvar Jadrana«, Split 1951, IV, 142 (25. V)
na str. 2—3.
Objavljeno u rubrici: »Sjećanja na VII neprijateljsku ofanzivu« i
odnosi se najviše na neuspjeh desanta na Drvar 25. maja 1944.
199. MIŠKOVIĆ, Petar
Bitka za Drvar. — »Oslobođenje«, Sarajevo 1966, XXII, 6438/6464
(8. V do 3. VI)
Bitka za Drvar 25. V 1944.
200. MIŠKOVIĆ, Petar
Drvar 1944. — »Vjesnik«, Zagreb 1977, XXXVIII, 10688/10713
201. MIŠKOVIĆ, Petar
Neuspjeli napad na centar revolucije. — »Oslobođenje«, Sarajevo
1972, XXIX, 8614/8632 (26. V do 13. VI)
O desantu na Drvar 25. V 1944.
202. MIŠKOVIĆ, Petar
Njemački špijuni u potrazi za Titovim štabom. — »Oslobođenje«,
Sarajevo 1964, XXI, 5783/5797 (10. VI do 24. VII)
Feljton iz monografije »Istorija drvarske operacije«
203. MIŠKOVIĆ, Petar
Tito u Drvaru 1944: Dokumentarni prikaz značajnog perioda NOR
— »Oslobođenje«, Sarajevo 1968, XXIII, 7062/7077 (1. do 16. II)

204. MLADENOVIĆ, M. — Kržavac, Savo
Sa Titom pre 35 godina. — Dnevnik, Novi Sad 1979, XXXVIII, 11688/11696 (1. do 26. V) (Ćir.)
O desantu na Drvar
205. MRKAIĆ, Dragiša
Ostai sem živ. Spomen na en dan iz sedme sovražne ofenzive NOB.
— »Mladina«, Ljubljana 1960, XV, 26 (30. VI)
206. NEUKROČENI DRVAR
Neukročeni Drvar. — TT (Tedenska tribuna), Ljubljana 1959, VII (30. V) na str. 4
207. NEUSPELA obavještajna ...
Neuspela obavještajna igra: Zašto je inž. Or obavestio Vrhovni štab NOP-a o pripremama za desant protiv Vrhovnog štaba i maršala Tita. — »Borba«, Beograd 1964, XXIX, 123/129 (7. do 13. V)
208. NI santimetra ...
Ni santimetra nazad: Detalji iz borbe kod Drvara. — »Graničar«, Beograd 1961, XIV, 21 (27. V) (Ćir.)
209. NIKOLIĆ, Vera
Rukovet sećanja: Drvar maja 1944, dan dvadeset peti. — Crvena zvezda, Beograd 1960, XIII, 422 (24. V) na str. 4
Govori se o skojevcima za vrijeme desanta na Drvar
210. O poskusu ...
O poskusu atentata na tovariša Tita v letu 1944. — Zaslavski vesnik, Trbovlje 1953, VI, 20 (20. V)
Članak govori o njemačkoj obavještajnoj službi i planovima za desant na Drvar i uništenje Vrhovnog štaba i maršala Tita.
211. OBLJETNICA DRVARSKJE ...
Obljetnica drvarske epopeje. — »Vjesnik«, Zagreb 1974, XXXV, 9697 (25. V)
Sjećanje: Savke Bošnić-Knežević, Lucije Marjanović-Trikić, Andrije Medića, Milana Šašića, Petra Trikića, Laže Balaća i Aleksandra Unkovića
212. OBRADOVIĆ, Nedo
Desant na Drvar. — »Tribina«, Zagreb 1958, I, 1, 3
O njemačkom desantu na Drvar 25. V 194-1.
213. OBRADOVIĆ, Nedo
25. svibanj 1944. — »Glas rada«, Zagreb 1957, XIII, 22 (23. V)
O borbama 1. brigade 6. proleterske ličke divizije za obranu Vrhovnog štaba u Drvaru
214. ODIĆ, Slavko F.
Desant je pretrpio neuspjeh. — »Komunist«, Beograd 1957, XVI, 5 (31. V) (Ćir.). — Izašlo u svim izdanjima »Komunista«.
Povodom otvaranja Muzeja »25. maj 1944« u Drvaru
215. ODIĆ, Slavko
Desant ni uspel. V Drvarju so odprli »Muzej 25. maja 1944«. — Komunist, Ljubljana 1957, XV, 5, (21. V) na str. 8

216. ODIĆ, Slavko F.
 Drvarska operacija. — »Borba«, Beograd 1:455, XX 170/208 (19. VII do 31. IX)
 O njemačkom napadu na Vrhovni štab NOV i POJ maja 1944.
217. ODIĆ, Slavko
 Lukavstvo skojevca Škorića. — »Kрила armije«, Beograd 1955, VIII, 288 (15. VI) (Ćir.)
 O borcu Pratećeg bataljona Vrhovnog štaba Savi Škoriću, koji je prilikom njemačkog desanta na Drvar spasio radio-stanicu, obmanuvši neprijatelja ispaljivanjem rakete.
218. ODIĆ, Slavko F.
 Lukavstvo skojevca Škorića. — »Narodna armija«, Beograd 1955 XI, 829 (26. V). — Potpisano S. O.
 O evakuaciji radio-stanice sovjetske vojne misije iz Drvara maja 1944.
219. ODIĆ, Slavko F.
 Neprijatelj se mora odbaciti. — »Narodna armija«, Beograd 1958, XIII, 982 (23. V)
 O neprijateljskom desantu na Drvar 25. V 1944. — Iz rukopisa »Drvarska operacija«
220. ODIĆ, Slavko F.
 Od Drvara do Visa. — »Borba«, Beograd 1964, XXIX, 130/151 (14. V do 4. VI)
 Preštapana prvi dio feljtona koji je pod istim naslovom objavljen u časopisu »13. maj«.
221. ODIĆ, Slavko
 Od Drvarja do Visa. — »Večer«, Maribor, 1964, XX, 120/153 (23. V do 1. VII)
222. ODIĆ, Slavko F.
 Podvig dostojan heroja. — »Narodna armija«, Beograd 1955, XI, 829 (26. V)
 O herojskom podvigu Mike Bosnić u Drvaru 25. maja 1944.
223. ODIĆ, Slavko
 Prvi cilj: Centar Crvenog štaba. — »Narodna armija«, Beograd 1974, XXX, 1818 (30. V)
 O pripremama okupatora za uništenje Vrhovnog štaba NOVJ
224. ODIĆ, Slavko
 Veliko zasledovanje. Lov nemaških in kvizlinških obveščelnih služb na tovariša Tita. — Ljubljanski dnevnik, 1961, XI, 164/211 (17. VII do 11. IX)
225. PERIĆ, Marko
 Zapisi učesnika u borbi protiv nemačkih padobranaca u Drvaru. — »Borba«, Beograd 1947, XII, 123 (25. V) str. 2. i 3. (Ćir.)
226. [PETINDVAJSETEGA] 25. MAJA . . .
 25. maja 1944. v Drvarju. — Ptujski tednik, 1960, XIII, 21 (27. V)

227. Podvig heroja
Podvig heroja. — »Narodni glas«, Sarajevo 1954, VIII, 209 (21. V)
(Cir.)
Sjećanje na podvig Dacina Majstorovića u borbi kod Drvara 25. V
1944.
228. POPOVIĆ, Dane
Desant na Drvar. — »Glas Hrvatskog zagorja«, Krapina 1960, XI,
6 (1. VI)
O njemačkom desantu 25. V 1944.
229. POPOVIĆ, Dobrivoje
Desant je pretrpio neuspjeh. — »Crvena zvezda«, Beograd 1957 VII,
267 (4. VI)
Povodom 13-godišnjice napada njemačkih padobranaca na Drvar
25. V 1944.
230. PRIBIĆEVIĆ, Stojan
Bio sam 12 sati Rendulićev zarobljenik. — »Večernje novosti«, Beo-
grad 1966, XIV, 3941/3942 (1. i 2. V)
Sjećanje na 25. V 1944. u Drvaru. — Zabilježio Mihajlo Marić
231. PRIBIĆEVIĆ, Stojan
Kaj sem doživl v Drvarju. — »Večer«, Maribor 1967, XXIII, 115/
/124 (19. V do 30. V)
232. PRIBIĆEVIĆ, Stojan
Šta sam doživio u Drvaru. — NIN, Beograd 1966, XVI, 818/822 (11.
IX do 9. X)
Sjećanja na desant na Drvar 25. V 1944.
233. PUCAR, Đuro Stari
Sjećanja. — »Oslobođenje«, Sarajevo 1981, XXXVII, 11954/11959 (7.
do 12. XII)
Sjećanja o Drvaru u 1944. godini
234. PUHARIĆ, Njegoslav
Ratne uspomene iz Drvara. — »Dnevnik«, Novi Sad 1981, XXXVIII,
12416 (Cir.)
25. svibnja u Drvaru. — »Vjesnik«, Zagreb 1951, XI, 1883, (25. V)
235. PUŠKARIĆ, Darinka
25. svibnja u Drvaru. — Vjesnik, Zagreb, 1951, XI, 1883 (25. V)
236. RADOJKOVIĆ, Radmila
Bitka za vrhovnog komandanta. — »4. jul«, Beograd 1972, XI, 518
(23. V)
Sjećanja Milorada Jankovića na desant na Drvar 25. V 1944.
237. RADULOVIĆ, Ilija
Sa Titom u koloni (I—V). — »Dnevnik«, Novi Sad 1975, XXXIV,
10256/10260 (23. do 27. V) (Cir.)
Sjećanje na ulogu 3. krajiške brigade za vrijeme desanta na Drvar
238. RAKIĆ, Dragan
Bitka na Drvaru. — »Crvena zvezda«, Beograd 1952, II, 21 (18. V)
O njemačkom desantu na Drvar 25. V 1944.

239. RAKIĆ, Dragan
Bitka za Drvar. — »Crvena zvezda«, Beograd 1950, I, 5, 10—13 (Cir.)
240. RENDULIC, Lothar
Drvar je moj neuspeh. — »Večer«, Maribor 1967, XXIII, 126/130 (1. do 6. VI)
241. RISTIC, Vita
Mladi na Drvaru. — »Kрила armije«, Beograd-Zemun 1964, XVII, 502 (26. V) (Cir.)
O desantu na Drvar 25. V 1944.
242. ROŠIĆ, Džemal
Stražar pred pećinom. — »Večernji list«, Zagreb 1967, IX, 2426 (25. V)
O borbi Save Veselinovića prilikom desanta na Drvar
243. S Vrhovnim ...
S Vrhovnim štabom majskih dana 1944. — »Narodna armija«, Beograd 1966, XXII, 1398 (20. V)
Sjećanja na desant na Drvar Mileta Brdara, Pere Trikića, Stjepana Petraća i Metoda Antunca
244. SAVIĆ, Đorđe
Légi desant Drvar eilen. — »Magyar Szó«, Novi Sad 1979, XXXVI, 142 (26. V)
O desantu na Drvar
245. »Skok šahovskog ... «
»Skok šahovskog konja«. — »Borovo«, 1958, XI, 20 (24. V)
O njemačkom desantu na Drvar 25. V 1944.
246. SKORZENY, OTTO
Nemački desant na Drvar. — »NIN«, Beograd 1951, I, 7 (18. II) (Ćir.)
Povodom knjige »Tajne misije«
247. SMOJE, Miljenko
Ni »Konjićev skok« nije uspio matirati Tita. — »Narodni list«, Zadar 1955, XI, 3079 (25. V)
O njemačkom desantu na Drvar 25. V 1944.
248. SMOLČIĆ, Josip
Desant na Drvar. — »Ličke novine«, Gospić 1954, II, 38 (15. XI). —
Potpisano J. S.
O njemačkom desantu na Drvar 25. V 1944.
249. Srce i ...
Srce i mozak nove Jugoslavije : Drvar prije desanta. — Iseljenički almanah Bosne i Hercegovine, Sarajevo 1977, 50—56
250. SRDIĆ, Momčilo
Neodržana priredba. — »Narodna armija«, Beograd 1965, XXI, 1347 (28. V)
Sjećanje na borbe u Drvaru 25. V 1944.

251. STEVIC, Ljubo
Najduži dan četvrtog rata. — »Narodna armija«, Beograd 1969, XXV, 1555 (23. V)
Sjećanja na njemački desant na Drvar 25. maja 1944.
252. ŠALOV, Mate
Neprijateljski dokumenti o borbama 4. splitske brigade u Drvarskoj operaciji. — Poruka borca, Split 1978, XIII, 76 (1. V)
253. ŠANTIĆ, Sreten
Desant na Drvar : Neprijateljska namera je potpuno propala : »Sjećanja na 25. maj 1944. — "Čuvar Jadrana«, Split 1956, IX, 338 (25. V) na str. 4
Govori najviše o pripadnicima Oficirske škole i njihovoj ulozi u odbrani Vrhovnog štaba
254. ŠANTIĆ, Sreten
Neprijatelja je sačekao oganj. — »Kрила armije«, Beograd 1963, XVI, 478 (21. V) (Ćir.)
Povodom 17-godišnjice desanta na Drvar
255. ŠANTIĆ, Sreten
Pobjeda neustrašivih. — »Čuvar Jadrana«, Split 1959, XII, 411 (20. V)
O desantu na Drvar 25. V 1944.
256. ŠARANOVIĆ, Ljubo
Posle dešanta na Drvar. — »Crvena zvezda«, Beograd 1955, V, 176 (6. IX) (Ćir.)
Sjećanja na borbe 3. dalmatinske brigade kod Drvara maja 1944.
257. ŠAŠIĆ, Milan
Posljednji 25. maj u ratu. — »Požeški list«, Slavonska Požega 1956, IV, 20 (24. V)
O desantu na Drvar 25. V 1944.
258. ŠEVO, Svetozar
Desant na Drvar. — »Ličke novine«, Gospić 1964, XII, 11 (25. V)
Iz knjige »Zračni desant na Titovu pećinu«
259. ŠIJAN, Milan
Kad je bila borba kod Drvara, Šesta lička spasila Maršala. — »Vjesnik«, Zagreb 1974, XXXV, 9697 (25. V)
Sjećanje na desant na Drvar. — Razgovor sa saradnikom lista Darkom Štuparićem
260. ŠIJAN, Milan
Napad na Drvar. — »Mladina«, Ljubljana 1948, VI, 51 (18. XII)
O napadu na Drvar za vrijeme desanta 25. V 1944.
261. ŠTETIĆ, Branko
Bumerang. — »Crvena zvezda«, Beograd 1957, VII, 265 (21. V)
O sedmoj neprijateljskoj ofanzivi i desantu na Drvar 25. V 1944.

262. TIMOTIJEVIĆ, Radovan
Poslednji metak u odbrani pećine : 25. maj u Drvaru. — »Kрила armije«, Beograd 1960, XIII, 407 (21. V)
263. TIMOTIJEVIĆ, Radovan
Skok u mitraljesko gnezdo. — »Narodni vojnik«, Beograd 1960, XIII, 364 (21. V) (Ćir.)
O desantu na Drvar 25. V 1944.
264. TIMOTIJEVIĆ, Radovan
Tito nije uhvaćen. — »Jedinstvo«, Beograd 1977, XXXII, 29/40 (10. III do 19. V) (Ćir.)
265. TINJIĆ, Vezuv
Devet »mojih« padobranaca. — »Politika«, Beograd 1974, LXXI, 21777 (23. V) na str. 9
Sjećanja Stevana Papaka na desant na Drvar maja 1944.
266. TINJIĆ, Vezuv
Diplome dobili posle desanta. — »Politika«, Beograd 1974, LXXI, 21779 (25. V) na str. 11
Sjećanja Mirka Sarača na borbe pripadnika Oficirske škole prilikom desanta na Drvar 25. maja 1944.
267. TINJIĆ, Vezuv
S Titom u Klekovači. — »Politika«, Beograd 1974, LXXI, 21774 (20. V) na str. 9
Sjećanja Stanka Materića, koji je bio u pratnji druga Tita poslije neuspjelog njemačkog desanta na Drvar.
268. TITO, Josip Broz
Bitka za Drvar ima istorijski značaj za Jugoslaviju. Pričanje Tita o desantu na Drvar. — »Borba«, Beograd 1974, LIH, 148 (2. VI)
269. TITO, Josip Broz
Maršal priča o desantu na Drvar. — »Za pobjedu«, Skopje 1955, III, 241 (25. V) na str. 2
Sjećanja druga Tita na desant na Drvar maja 1944.
270. TITO, Josip Broz
Nemški desant na Drvar leta 1944. — »Slovenski koledar«, Ljubljana 1975, XXII, 18—22 str. : ilustr.
271. TITO, Josip Broz
O desantu na Drvar. — »Narodni vojnik«, Beograd 1954, VII, 220 (25. V)
Sjećanje druga Tita na neuspjeli njemački desant na Drvar 25. maja 1944.
272. TITO, Josip Broz
Orden heroja — obaveza i podstrek. Govor prilikom predaje Ordena narodnog heroja 3. ličkoj proleterskoj brigadi. — »Za domovinu«, Zagreb 1974, XXVI, 710 (8. VI) na str. 24.

Govor se odnosi na doprinos 3. ličke brigade u slomu njemačkog desanta na Drvar 25. V 1944.

273. TITO, Josip Broz
Reč na završnoj svečanosti u Drvaru povodom 30-godišnjice desanta na Drvar. — »Borba«, Beograd 1974, LIII, 149 (3. VI). — Pod istim datumom ili slijedeći dan objavili svi dnevni listovi u Jugoslaviji
274. TITO, Josip Broz
Reč na Zboru u Drvaru. — »Borba«, 1966, XXXI, 99 (11. IV). — Pod istim datumom objavljeno u svim jugoslovenskim listovima
275. TITO, Josip Broz
Titov vojni intervju. — Pred desantom na Drvar — pred 15 leti maja 1944. — »Komunist«, Ljubljana 1959, XVIII, 22 (29. V) na str. 10
Objavio Dragan Marković. — Potpisano sa D. M.
276. TITO, Josip Broz
Vprašali so: Tito, Tito, kje je Tito, pa niso od nikogar ničesar zvedali niti od otrok ne. Spomini na nemški desant na Drvar leta 1944. — »Delo«, Ljubljana 1974, XVI, 127 (1. VI) na str. 3 : ilustr. ; »Dnevnik«, Ljubljana 1974, XXIII, 147 (1. VI) na str. 3
277. TITO, Josip Broz
Zgledi visoke morale in velike hrabrosti. Ob tridesetletnici desanta na Drvar. — »Komunist«, Ljubljana 1974, XXXII, 22 (3. VI), na str. 22
278. TORBICA, Đorđe
Znao sam za početak ofanzive (I—II). — Četvrti jul, Beograd 1974, XIII, 622/623 (21. i 28. V)
279. TREŠNJIC, Milan
Zapretna vatra. — »Sloboda«, Mostar 1962, XVIII, 50 (6. XII)
280. U Drvaru ...
U Drvaru 1944. godine. — »Za domovinu«, Zagreb 1952, V, 11 (24. V)
Odlomak iz reportaže o desantu na Drvar 25. maja 1944.
281. ULEPIČ, Zdenko
Desant na Drvar. — »Aerosvet«, Beograd 1959, IX, 183 (17. V)
282. ULEPIČ, Zdenko
Vazdušni desant na Drvar. — »Narodna armija«, Beograd, 1949, V, 377 (24. V)
283. UZUNOVIČ, Dušan
Desant na Vrhovni štab. — »Graničar«, Beograd 1960, XIII, 21/22 (21 V) (Ćir.)
O njemačkom desantu na Drvar 25. V 1944.

284. UZUNOVIC, Dušan
Tita nisu uhvatili. — »Graničar«, Beograd 1959, XII, 21/22 (23. V)
(Cir.)
O desantu na Drvar 25. V 1944. — Potpisano sa D. U.
285. VLAŠIĆ, Mijo
Dvije ljubavi Drvara. — »Čuvar Jadrana«, Split 1964, XVII, 531
(18. V)
O desantu na Drvar 25. V 1944.
286. ZOLAK, Trivo
Tito je spašen. — »Naši dani«, Sarajevo 1962, IX, 128 (25. V)
Sjećanje na borbe kod Drvara 25. V 1944.
287. ZORABDIĆ, Mirsad
35 godina od desanta na Drvar. — »Komunist«, Sarajevo 1979,
XXXVII, 1157/1158 (4. i 11. V)

S A D R Ž A J

	Strana
DESET KNJIGA ZA BUDUĆNOST — — — — —	7
Pukovnik dr Uroš Kostić: Pozdravna riječ prilikom otvaranja naučnog skupa o drvarskoj operaciji — — — — —	13
<i>Milorad Kecman: predsjednik Skupštine opštine Titov Drvar: Pozdravna riječ učesnicima</i> — — — — —	15
General-pukovnik Milan Daljević: Pozdravna riječ učesnicima naučnog skupa drvarska operacija — — — — —	18
ZAPISANO O DRVARSKOJ OPERACIJI	
<i>Josip Broz Tito: O desantu na Drvar</i> — — — — —	25
<i>Josip Broz Tito: Uspomene na desant</i> — — — — —	28
Titov govor u Drvaru 25. maja 1974. — — — — —	33
<i>Edvard Kardelj: Desant na Drvar i drugi značajni događaji</i> — — — — —	36
<i>Rodoljub Čolaković: O drvarskim događajima</i> — — — — —	40
UVODNA RAZMATRANJA O BORBAMA U DRVARU 25. MAJA 1944. GODINE	
<i>Slavko Odić: Plan i pripreme za drvarsku operaciju</i> — — — — —	53
Potpukovnik Dragoljub Tmušić: Osnovni podaci o drvarskoj operaciji — — — — —	87
BORBE U GRADU DRVARU	
Pukovnik Dimitrije Brajušković: Vrhovni komandant u drvarskoj operaciji — — — — —	93
<i>Nikola Kotle: Drvarčani u odbrani maršala Tita</i> — — — — —	119
General-pukovnik Milorad Janković: Pred pećinom u Drvaru 25. maja 1944. — — — — —	131
Potpukovnik Miloš Vasić: Kako smo odbranili druga Tita — — — — —	145
<i>Slavko Odić: Borba sa desantom Oficirske škole vrhovnog štaba narodnooslobodilačke vojske i partizanskih odreda Jugoslavije</i> — — — — —	157
Major Gojko Vujičić: Inženjerijska brigada u drvarskoj operaciji — — — — —	164819

	Strana
General-potpukovnik Dragoslav Radisavljević: Tenkovska četa 1. proleterskog korpusa u borbi protiv nemačkog vazdušnog desanta u Drvaru	166
<i>Rahela Perišić-Albahari: Omladina Drvara i okoline u desantu</i>	172
<i>Duro Vekić: Djevojke Drvara uoči i za vrijeme desanta</i>	177
<i>Draginja Kasum-Zrilić: Heroj Mika Bosnić</i>	184
<i>Ljubiša Ristović: Njihov poslednji partijski sastanak</i>	187

DEJSTVA JEDINICA N\ PRAVCIMA PREMA DRVARU

PRVI KORPUS

Pukovnik mr Jovan Vujošević: Prvi proleterski korpus u drvarskoj operaciji	195
General-potpukovnik Ljubivoje Pajović: Prva proleterska divizija u drvarskoj operaciji	205
Pukovnik mr Jovan Vujošević — Lola: Prva proleterska brigada u drvarskoj operaciji	226
General-potpukovnik Savo Trikić: Borbe Treće proleterske krajiške brigade u drvarskoj operaciji	237
Pukovnik Todor Radošević: Trinaesta proleterska brigada u drvarskoj operaciji	248
General-pukovnik Đoko Jovanić: Sesta lička proleterska divizija »Nikola Tesla« u drvarskoj operaciji	265
<i>Jovo Popović: Prva (lička) proleterska brigada u drvarskoj operaciji</i>	278
General-pukovnik Nikola Pejnović: Tito nam je dao zadatak i uputstva za borbu protiv nemačkog vazdušnog desanta	287
General-potpukovnik Milan Sijan: Borbe Treće (ličke) brigade u Drvaru protiv nemačkog vazdušnog desanta	292

PETI KORPUS

Pukovnik Drago Karasijević: Dejstva Petog udarnog korpusa narodno-oslobodilačke vojske Jugoslavije u drvarskoj operaciji	305
<i>Branko Damjanović Savo Popović: Zadatak Četvrte krajiške divizije i početno grupisanje snaga</i>	317
<i>Branko Damjanović Savo Popović: Sesta krajiška brigada u drvarskoj operaciji</i>	320
<i>Izudin Čaušević: Borbe Osme krajiške brigade 25. i 26. maja 1944. godine</i>	336
<i>Milan N. Zorić: Trinaesta krajiška brigada u borbama oko Drvara</i>	349
Major Gojko Vujičić: Šesnaesta krajiška brigada u drvarskoj operaciji	365

OSMI KORPUS

Potpukovnik Rade Guberina: Osmi korpus i Deveta divizija u drvarskoj operaciji	375
General-potpukovnik Tvrgo Fabijan: Pomorski desant na otok Brač i njegov uticaj na drvarsku operaciju 31. maja do 5. juna 1944. godine	389
Pukovnik Mate Salov Treća Dalmatinska brigada u odbrani pravca Botsansko Grahovo — Drvar	403

	Strana
Pukovnik Mate Salov: Četvrta dalmatinska (splitska) brigada u odbrani pravca od Bosanskog Grahova prema Prekaji i Drvaru —	— — 412
Potpukovnik Miloje Pršić: Trinaesta dalmatinska brigada u drvarskoj operaciji —————	— — — — — 423

RASPRAVA O OPŠTIM PITANJIMA

Pukovnik dr Uroš Kostić: Desant na Drvar maja 1944. — —	— — 433
General-potpukovnik u penziji Milan J. Bosnić: Neka iskustva iz borbi nemačkim vazдушnim desantom na Drvar — — — — —	sa — — — — — 442
Pukovnik Nikola Anić: Neka operativna razmatranja drvarske operacije 455	
Pukovnik dr Vojislav Subotić: Ostvrt na tok i karakteristike borbenih dej stava na spoljnim operativno-taktičkim pravcima — —	— — 469
Dr Drago Borovčanin: Rad partijske organizacije i organa narodne vlasti u drvarskom okrugu u prvoj polovini 1944. godine — — — — —	— — — — — 477
Dr Dušan Biber: Iza kulisa desanta na Drvar — — — — —	— — — — — 484
Profesor dr Stojan T. Tomić: Ratnpartizanska participacija u izuzetnim situacijama — — — — —	— — — — — 496
Vlado Kecman: Drugi kongres ujedinjenog saveza antifašističke omladine Jugoslavije i učešće delegata i omladine u odbrani Drvara maja 1944 — — — — —	— — — — — 505
Pukovnik Milan Obradović: Delatnost obaveštajne službe i samozaštitno ponašanje stanovništva u vreme drvarske operacije — — — — —	— — — — — 517
Kapetan I klase Radisav Nikolić: Drvarsko vojno područje u vreme drvarske operacije — — — — —	— — — — — 529
Potpukovnik dr Ljubomir Bošnjak: Snabdijevanje NOVJ u Bosanskoj krajini maja 1944. — — — — —	— — — — — 539
Pukovnik dr Mladenko Colić: Mesto i značaj drvarske operacije u okviru odbrambenih operacija koje su snage NOVJ vodile u NOR-u pod direktnom komandom Vrhovnog štaba — — — — —	— — — — — 550
Dušan Čopić: Radio sam na radio-stanici Vrhovnog štaba — — — — —	— — — — — 555
Anđelko Gančević: Radio-veze Vrhovnog štaba do i posle desanta na Drvar — — — — —	— — — — — 561
Diskusija nekih učesnika naučnog skupa o drvarskoj operaciji — — — — —	— — — — — 569

NEPRIJATELJ O DRVARSKOJ OPERACIJI

Slavko Odić: Zašto je njemački Plan desanta na Drvar bio pogrešan — — — — —	— — — — — 579
Petar Mišković: Aktivnost njemačkih špijunskih grupa u Drvaru i okolini prije vazdušnog desanta na Drvar — — — — —	— — — — — 598
Potpukovnik Dušan Otović: Učešće 500. SS padobransko-lovačkog bataljona u desantu na Drvar — — — — —	— — — — — 604
Mr Rafael Brčić: Neprijatelj o ličnosti Josipa Broza Tita — — — — —	— — — — — 621
General-potpukovnik Vojislav Mikić: Nemačka avijacija u operaciji »Röselprung« (»Konjićev skok«) — — — — —	— — — — — 633
Pukovnik Antun Miletić: Komandanti nemačkih trupa u operaciji »Reselprung« — — — — —	— — — — — 648

SAVEZNICI O DRVARSKOJ OPERACIJI

<i>Slavko Odić: Savezničke vojne misije pri Vrhovnom štabu NOV i POJ u desantu na Drvar</i> — — — — — — — — — —	659
<i>Ficroj Maklejn: Rat na Balkanu</i> — — — — — — — — — —	681
<i>Rade Bogdanović: Britanska tajna dokumenta o vazdušnom desantu na Drvar 25. maja 1944. godine</i> — — — — — — — — — —	685
Potpukovnik dr Predrag Pejčić: Međusaveznička neslaganja u drvarskoj operaciji — — — — — — — — — —	693
Pukovnik dr Vaso Radulović: Sadejstva savezničke avijacije sa jedinicama narodnooslobodilačke vojske Jugoslavije u drvarskoj operaciji 700	

ZAKLJUČNA RAZMATRANJA

<i>Završna reč načelnika Vojnoistorijskog instituta pukovnika dr Uroša Kostića</i> — — — — — — — — — —	709
--	-----

PRILOZI

Drvar grad heroj — — — — — — — — — —	713
Dr Uroš Nedimović: Stampa NOP-a i NOF-a Bosne i Hercegovine o desantu na Drvar — — — — — — — — — —	717
Pukovnik Mehmedalija Bojić: Sta se govorilo u emisijama radio-stanica »Slobodna Jugoslavija« i pisalo u ratnim izvještajima Njemačke vrhovne komande o desantu na Drvar — — — — — — — — — —	725
Potpukovnik Dragoljub Tmušić: Hronologija — — — — — — — — — —	734
Pukovnik Tomislav Pašalić: Arhiv oružanih snaga (arhiv Vojnoistorijskog instituta) — — — — — — — — — —	741
Branko Obradović: Bibliografska građa o desantu na Drvar maja 1944 godine — — — — — — — — — —	789

Korice i tehnička obrada
Slavoljub KUJUNDŽIĆ, akad. slikar

Lektor
Slavko KOLOROVIĆ

Korektor
Dragomir DELIBASIĆ

Crtež
Svetolik STEFANOVIĆ, grafičko-tehnički crtač

M eteri:
Sava JOVIĆ
Ivica KUSAČEK

Štampanje završeno maja 1986.

Štampa: Vojna štamparija — Beograd, Generala Ždanova 40 b